CONTENTS OF VOLUME IX

ERRATA

(i) Text

Page	Adhy	Stanza				
29	5	34^{c}	*read*	त्रैयम्बक	*for*	त्रैय्यम्बक
465	86	14^{d}	,,	निग्रहीतु	,,	निगृहीतु
1001	169	6^{c}	,,	तूष्णीं बभूवू	,,	तूष्णींबभूवू
1028	172	20^{a}	,,	-तेजोभि-	,,	-तेजोऽभि
1055	173	91^{b}	,,	सर्वतोक्षिमयो	,,	सर्वतोऽक्षिमयो

(ii) Critical Apparatus

Page	Adhy	Stanza	Line				
24	4	14	8	*read*	$D_{1-8\ 5\ 6}$	*for*	$D_{1-8\ 5\ 5\ 6}$
264	49	Foot-note col	1, ll 1-2	,,	twenty	,,	nineteen
309	57	26	10	,,	$D_{7\ 8}$	,,	$D_{7\ 8}$
311	57	43	4	,,	Ca d	,,	Ca
338	63	17	2	,,	68 54	,,	78 25
809	141	13	6	*delete*	the hyphen preceding 13^{cd}		
1053	173	75	17	*read*	1468*	*for*	1464*

(iii) Appendix

Page	App	Line				
1070	7	1	*read*	मूर्छा	*for*	मूर्च्छा
1070	7	22	,,	तथास्त गत	,,	तथास्तगत
1077	8	4	,,	सान्त्वयित्वा	,,	सात्वयित्वा
1102	8	24	,,	चाप्यह्ना	,,	चाप्याह्ना

(iv) Introduction

Page	Lines	
VIII	4-5	*Read* — after dated — in the Kingdom of Maharaja Ranjit Singhji

१२२

धृतराष्ट्र उवाच ।
तस्मिन्विनिहते वीरे सैन्धवे सव्यसाचिना ।
मामका यदकुर्वन्त तन्ममाचक्ष्व संजय ॥ १
संजय उवाच ।
सैन्धवं निहतं दृष्ट्वा रणे पार्थेन मारिष ।
अमर्षवशमापन्नः कृपः शारद्वतस्तदा ॥ २
महता शरवर्षेण पाण्डवं समवाकिरत् ।
द्रौणिश्चाभ्यद्रवत्पार्थं रथमास्थाय फल्गुनम् ॥ ३
तावेनं रथिनां श्रेष्ठौ रथाभ्यां रथसत्तमम् ।
उभावुभयतस्तीक्ष्णैर्विशिखैरभ्यवर्षताम् ॥ ४
स तथा शरवर्षाभ्यां सुमहद्भ्यां महाभुजः ।
पीड्यमानः परामार्तिमगमद्रथिनां वरः ॥ ५
सोऽजिघांसुर्गुरुं संख्ये गुरोस्तनयमेव च ।
चकाराचार्यकं तत्र कुन्तीपुत्रो धनंजयः ॥ ६
अस्त्रैरस्त्राणि संवार्य द्रौणेः शारद्वतस्य च ।
मन्दवेगानिषूंस्ताभ्यामजिघांसुरवासृजत् ॥ ७

C 7 6303
B 7 147 7
K 7 149 10

122

☞ The Bombay edition marks the end of the Jayadrathavadha-parvan with adhy 127 (= B 152), while P P S Sastri's Southern edition ends it with adhy 128 (= B 151) But almost all our MSS , both N and S (including Ś K, B and M), end the Parvan with adhy 121, distinctly adding the word समाप्त here, while none of our MSS , both N and S, marks the end of the Parvan either at adhy 126 or adhy 127 We are, therefore, amply justified in ending the Jayadrathavadha parvan with adhy 121 and beginning the Ghatotkacavadha-parvan from adhy 122 This seems also to be the natural closing of the Parvan with the incident of Jayadratha's death described in adhy 121

1 Ś2 missing up to विह्वलाद् (in 69c) (cf. v 1 7 113 17) —a) Cd अस्मिन् (for त) K1 विनिहते —c) T G2-4 किम् (for यद्) D2 ० अकुर्वंस्ते — After 1, S ins

1033* पश्यतां सर्वयोधानां मामकानां महारणे ।
अहन्यत कथं युद्धे सैन्धवः सव्यसाचिना ।
कथं द्रौणिकृपैर्गुप्तः कर्णेन च महारणे ।
फल्गुनाभिमुखं घोरं प्रविष्टः साधु सैन्धवः ।
तस्मिन्हते महेष्वासे मन्दात्मा स सुयोधनः । [5]
भ्रातृभिः सहितः सूत किमकार्षीदनन्तरम् ।

[(L 1) G1 M1.2 सैन्यानां, M3 5 ॰योधाना (for योधाना) — M4 om line 2 — (L 2) G5 lacuna for कथ युद्धे सैन्धव सव्यसाचिना — (L 3) G1 M1 2 द्रोण॰ (for द्रौणि॰) G5 गुप्त — (L 4) G1 M तात (for साधु)]

2 Ś2 missing (cf v 1 1) —d) K (except K2) B3 D5 (sup lin as in text) तथा, B1 2 4 5 Dc1 Dn1 T G2-5 M4 तत (for तदा)

3 Ś2 missing (cf v 1 1) B4 om 3ab —b) D1 पाण्डवान् K1 D4 6 8 समवाकिरन् —c) S (except T3 M1) [अ]भ्यपतद् (for ॰द्रवत्) B Dc1 Dn1 S राजन् (for पार्थं) —d) K4 5 B D फाल्गुन S पश्चादागत्य पाण्डवं

4 Ś2 missing (cf v 1 1) —a) Dn1 D4 एव, Dn2 D7 8 एतौ, T G2-5 एव (for एन) K1 2 4 D1 वीरौ (for श्रेष्ठौ) Ś1 K3 तावन्योन्यस्य रथिनौ —b) D2 रथि Ś1 K Dn2 D1 4 5 7 8 T G2-5 सत्तमौ —c) G2 शीघ्रं (for तीक्ष्णैर्) —d) G2 तीक्ष्णै (submetric) (for विशिखैर्) S समवर्षता (for अभ्य॰) D5 शरवर्षैरवाकिरन्

5 Ś2 missing (cf v 1 1) —b) G1 M1 2 महद्भ्या तु (for सुमहद्भ्या) —c) Ś1 K (except K5) शक्तिम् (for आर्तिम्) —d) G1 M1-3 5 जगाम, M4 अगच्छद् (for अगमद्)

6 Ś2 missing (cf v 1 1) —a) Ś1 K B1 5 D2 7 8 G1 स जिघासुर्, T G2-5 M3-5 अजिघासुर् (for सोऽजि॰) G1 M (except M5) संख्ये —c) Cd cites आचार्यकं (as in text) K5 B3 D5 कर्म (for तत्र) G5 चकार्याकार्यकं तत्र (sic), Cv as in text —d) M3 युधिष्ठिर (for धनजय)

7 Ś2 missing (cf v 1 1) —b) A few MSS द्रोणे —d) G1 M (except M4) अजिघांसून् (for ॰सुर्) K5 इवासृजत्

ते नातिभृशमभ्यघ्नन्विशिखा जयचोदिताः ।
बहुत्वात्तु परामार्तिं शराणां तावगच्छताम् ॥ ८
अथ शारद्वतो राजन्कौन्तेयशरपीडितः ।
अवासीदद्रथोपस्थे मूर्छामभिजगाम ह ॥ ९
विह्वलं तमभिज्ञाय भर्तारं शरपीडितम् ।
हतोऽयमिति च ज्ञात्वा सारथिस्तमपावहत् ॥ १०
तस्मिन्सन्ने महाराज कृपे शारद्वते युधि ।
अश्वत्थामाप्यपायासीत्पाण्डवेयाद्रथान्तरम् ॥ ११
दृष्ट्वा शारद्वतं पार्थो मूर्छितं शरपीडितम् ।
रथ एव महेष्वासः कृपणं पर्यदेवयत् ॥ १२
पश्यन्निदं महाप्राज्ञः क्षत्ता राजानमुक्तवान् ।
कुलान्तकरणे पापे जातमात्रे सुयोधने ॥ १३
नीयतां परलोकाय साध्वयं कुलपांसनः ।
अस्माद्धि कुरुमुख्यानां महदुत्पत्स्यते भयम् ॥ १४
तदिदं समनुप्राप्तं वचनं सत्यवादिनः ।
तत्कृते ह्यद्य पश्यामि शरतल्पगतं कृपम् ॥ १५
धिगस्तु क्षात्रमाचारं धिगस्तु बलपौरुषम् ।
को हि ब्राह्मणमाचार्यमभिद्रुह्येत मादृशः ॥ १६
ऋषिपुत्रो ममाचार्यो द्रोणस्य दयितः सखा ।
एष शेते रथोपस्थे मद्बाणैरभिपीडितः ॥ १७

---

8 Ś2 missing (cf v l 1) —ᵃ) B Dc1 Dn D6 चापि, D3 चाति (for नाति) S तेन (T तेत्र) नातिभृश त्रस्तौ —ᵇ) B Dc1 Dn1 पार्थ, Dn2 [अ]र्जुन (for जय) K5 D5 6 8 नोदिता (for चोदिता) S विशिखैरवपीडितौ (T G2 °लेढितौ G3 °लोढितौ, G4 °लेखिनौ, G5 °लेढितौ) —ᶜ) K5 D4 च (for तु) D2 परमाम् (for तु पराम्) —ᵈ) Ś1 K1 3 lacuna, K4 D1 आर्तात्तौ रथसत्तमौ (sic), D4 शराणा भावमिच्छता

9 Ś2 missing (cf v l 1) —ᵇ) D4 om शर पीडित K1 पीडिता —K3 om (hapl) 9ᶜ–10ᵇ —ᶜ) D3 अवासीच्च, Cd °सीदद् (as in text) —ᵈ) D3 6 अपि (for अभि) Ś1 K5 B3 D3 5 6 च (for ह)

10 Ś2 missing (cf v l 1) K3 om 10ᵃᵇ (cf v l 9) —ᵃ) K1 अविज्ञाय D2 7 त*भिज्ञाय —ᵇ) S रथमध्यगतं नृप (G1 2 M कृप) —ᶜ) K1 चाज्ञात्वा; K5 D5 7 स (D7 वा) ज्ञात्वा, D8 ज्ञात्वा वा (for च ज्ञात्वा) S मृत इ(G1 M4 मृतमि)त्येव मत्वा स —ᵈ) Ś1 K (except K5) D1 अपारयत् (K4 °न); B1, 5 Dn2 D2 4 7 8 G3 अ(D4 उ)पाहरत्; Dc1 अपावहन् (for °वहत्).

11 Ś2 missing (of v l 1). —ᵃ) B Dc1 Dn भग्ने, D2 श्रान्ते; D4 7 8 गते (for सन्ने) —ᵇ) Ś1 K8 तदा (for युधि) —ᶜ) K6 [अ]पयासीच्च; Dn2 T G1 2 M व्यपायासीत्, D2 5 [अ]प्यथा(D5 °भ्यया) यासीत् (for [अ]प्यपायासीत्) —ᵈ) B Dc1 अनतर (for रथान्तरम्)

12 Ś2 missing (of. v l 1) —ᶜ) S धिग्धिग्मामिति (G1 M धिक्कामस्त्विति) चैवोक्त्वा (G3 चेत्युक्त्वा) —ᵈ) B Dc1 Dn1 D3 स नृप (for कृपण) D4 पर्यं येद्दयत् —After 12, K4 B Dc1 Dn* D1 3 6 ins

1034* अश्रुपूर्णमुखो दीनो वचन चेदमब्रवीत् ।

13 Ś2 missing (cf v l 1) Before 13, S (except M2 3) ins अर्जुन —ᵃ) Ś1 K2 महाराज K5 °बुद्धि (for प्राज्ञ) —ᵇ) Dn1 D1 समब्रवीत (for उक्तवान) —ᶜ) Ś1 K (except K) D1 कुलान (for कुलान्त)

14 Ś2 missing (cf v l 1) —ᶜ) K. B1 5 Dn1 तस्माद्धि K1 2 B1 6 कुरु, G. गुरु (for कुरु) —ᵈ) K (except K5) Dc1 D1 M3 उत्पद्यते (for °त्स्यते)

15 Ś2 missing (cf v l 1) —ᵇ) D5 भादिण (for वादिन) —ᶜ) Ś1 Dn2 स्वत् (for तत्) —ᵈ) D3 6 शरतल्पे B Dc1 D2 गुरु, D2 4 6 7 नृप (for कृपम्) K4 शरतल्पकृत गत

16 Ś2 missing (cf v l 1) —ᵃ) B2 Dc1 D2–4 6 G3 4 5 क्षत्रम् —ᵇ) B1 रण (for बल) Ś1 K1–3 D3 4 5 7 8 धिगस्तु बलगौरवं —ᶜ) D3 नु (for हि). —ᵈ) Ś1 K (except K5) D1 अभिद्रुह्यति; D3 T G2–3 अनु(D5 उप)द्रुह्येत; G1 M अभिद्रुह्येत्तु (for °द्रुह्येत)

17 Ś2 missing (cf v l 1) —ᵇ) B1 D2. 6 परम (for दयित) B1–3 6 Dc1 पितुर्मे परम सखा —K5 om 17ᵈ–18ᵃ —ᵈ) Ś1 K (K5 om) D1 उप, D4 अपि (for अभि) B Dc1 Dn1 कृपो मद्बाणपीडित, T G2–5 मद्बाणबलपीडित

18 Ś2 missing (cf v l 1) K5 om 18ᵃ (cf v l 17) M4 om. 18 —ᵃ) G1 M1, 2 अकामेन मया

अकामयानेन मया विशिखैरर्दितो भृशम् ।
अवासीदद्रथोपस्थे प्राणान्पीडयतीव मे ॥ १८
शरार्दितेन हि मया प्रेक्षणीयो महाद्युतिः ।
प्रत्यस्तो बहुभिर्बाणैर्दशधर्मगतेन वै ॥ १९
शोचयत्येष निपतन्भूयः पुत्रवधाद्धि माम् ।
कृपणं स्वरथे सन्नं पश्य कृष्ण यथा गतम् ॥ २०
उपाकृत्य तु वै विद्यामाचार्येभ्यो नरर्षभाः ।
प्रयच्छन्तीह ये कामान्देवत्वमुपयान्ति ते ॥ २१
ये तु विद्यामुपादाय गुरुभ्यः पुरुषाधमाः ।
घ्नन्ति तानेव दुर्वृत्तास्ते वै निरयगामिनः ॥ २२
तदिदं नरकायाद्य कृतं कर्म मया ध्रुवम् ।
आचार्यं शरवर्षेण रथे सादयता कृपम् ॥ २३
यत्तत्पूर्वमुपाकुर्वन्नस्त्रं मामब्रवीत्कृपः ।
न कथंचन कौरव्य प्रहर्तव्यं गुराविति ॥ २४
तदिदं वचनं साधोराचार्यस्य महात्मनः ।
नानुष्ठितं तमेवाजौ विशिखैरभिवर्षता ॥ २५
नमस्तस्मै सुपूज्याय गौतमायापलायिने ।
धिगस्तु मम वार्ष्णेय यो ह्यस्मै प्रहराम्यहम् ॥ २६

C 7 6313
B 7 147 27
K. 7 149 29

ह्यद — ^{b}) G1 M1 2 विशिखैरेव पीडित — ^{c}) Ś1 K3 Dn D7 8 अवसीदन, K2 B1 D2 4 T G2 अवसीदद् (for अवा) — After 18, B1 ins 1035*

19 B1 reads 19^{ab} on marg — ^{a}) K- शरार्दिते*, T G2 °र्दित स, G3-- र्दिते म (for °र्दितेन) Ś1 K8 महता, K2 4 D1 तु मया (for हि मया) — ^{b}) S प्रेक्ष्यमाणो (for प्रेक्षणीयो) D2 महीरम (for महाद्युति) — For 19^{ab}, B2-- Dc1 subst B1 ins after 18

1035* पुत्रशोकाभिभूतेन शरैरभ्यर्दितेन च ।

— ^{c}) B Dc1 Dn D2 3 6 G1 M Cv अभ्यस्तो, D4 प्रभिन्नो, D7 8 प्रनुन्नो, T G2-5 अद्यास्त (for प्रत्यस्तो) K8 दशभिर्, D1 बहु* (for बहुभिर्) — ^{d}) K4 B1 D1. 8 दस्युधर्म, S दशा°, Cd दशा° (as in text) D5 गतोद्य (for गतेन) B2 8 च (for वै)

20 Ś2 missing (cf. v 1 1) — ^{a}) K2 चोदयति, M3 शोष°, Cd शोच° (as in text) G3 एव (for एष) Ś1 K1 2 D4 G2 M3 निपतद्, K5 B Dc1 Dn2 D1 8 6-8 नियतं (for निपतन्) — ^{b}) D1 स्वय, Cd भूय (as in text) Ś1 K8 वधेन (for वधाद्धि) Cd cites पुत्र° (as in text) T G2-5 इव, G1 M इह (for हि माम्) — ^{c}) D2 4 7 8 सत (for सन्नं) — ^{d}) T G2-- M3 यथातथ, M3 यथातल, Cd यथा गतम् (as in text)

21 Ś2 missing (cf v 1 1) — ^{a}) B2 8 5 Dc1 उपाहृत्य, Cd °कृत्य (as in text) B1 M1 स, B2 8. 6 Dc1 G1 M1-8 5 [इ]ह (for तु) B (except B1) Dc1 D5 G1 M ये (for वै) T G2-5 उपाहरति ये विद्या, Cv उपाकृत्य स विद्या वै — ^{b}) Dn1 D4 6-8 नरर्षभ, S नरोत्तमा (for नरर्षभा) — ^{c}) Ś1 K1 8 प्रयतति (for प्रयच्छन्ति) T G2-4 हि (for [इ]ह) Ś1 K1 3 4 D1 यान् (for ये) B Dc1 S कामान्वै, D ये मान्ये (sic) (for ये कामान्)

22 Ś2 missing (cf v 1 1) — ^{a}) Dn1 च (for तु) — ^{b}) D5 गुरून्ये, D8 कुरुभ्य (for गुरुभ्य) — ^{c}) Ś1 K (except K5) D1 निर्वृत्तास्, D5 ये दुष्टास्, S दुष्प्रज्ञास् (for दुर्वृत्तास्)

23 Ś2 missing (cf v 1 1) — ^{a}) S निरयाय (for नरकाय) T G2-5 M1 [ए]व (for [अ]द्य) — ^{b}) S सुदुष्कर (for मया ध्रुवम्) — ^{d}) D5 G1 3-5 M रणे (for रथे) D5 छादयता, G1 M1 2 साघ (for साद°) K5 Dn D2 5 7 8 भृशं, B5 रथे (for कृपम्)

24 Ś2 missing (cf v 1 1) — ^{b}) D6 अशास्त्र मामब्रवद्गुरु (sic, hypermetric) — ^{c}) S कौंतेय (for कौरव्य) — ^{d}) K8 प्रहतव्य Ś1 K8 गुरु प्रति (for गुराविति)

25 Ś- missing (cf v 1 1) — ^{a}) K4 वचनात्, D8 च मया (for वचन) D6 सर्वम् (for साधोर्) — ^{b}) T G2-4 तथा कृत, G1 M1 2 तथा मया, G5 कृताकृत, M8-5 मया तथा (for महात्मन) — ^{c}) Ś1 [अ]नुतिष्ठितम्, K1 2 4 D1 4 6 8 तिष्ठंतम्, B1 चानुष्ठितम्, S [ए]वानुष्ठितम् (for [अ]नुष्ठित तम्) D6 तदद्याजौ — ^{d}) K1 अभिहर्तवान्, K2 4 D1 हतवान्

26 Ś2 missing (cf v 1. 1) G5 partly damaged — ^{d}) B Dc1 यश्चास्मै, T G2-4 M योद्यास्मै, G1 यो मास्मै (for यो ह्यस्मै)

27 Ś2 missing (cf v 1 1) Before 27, S ins संजय — ^{a}) T G M1-8 5 स विलपत (for विलपमाने) — ^{b}) D8 वाष्पवाचवजित प्रति (sic), T G M1-8 5 सव्यसा

C 7 6323
B 7 147 27
K 7 149 20

तथा विलपमाने तु सव्यसाचिनि तं प्रति ।
सैन्धवं निहतं दृष्ट्वा राधेयः समुपाद्रवत् ॥ २७
उपायान्तं तु राधेयं दृष्ट्वा पार्थो महारथः ।
प्रहसन्देवकीपुत्रमिदं वचनमब्रवीत् ॥ २८
एष प्रयात्याधिरथिः सात्यकेः स्यन्दनं प्रति ।
न मृष्यति हतं नूनं भूरिश्रवसमाहवे ॥ २९
यत्र यात्येष तत्र त्वं चोदयाश्वाञ्जनार्दन ।
मा सोमदत्तेः पदवीं गमयेत्सात्यकिं वृषः ॥ ३०
एवमुक्तो महाबाहुः केशवः सव्यसाचिना ।
प्रत्युवाच महातेजाः कालयुक्तमिदं वचः ॥ ३१
अलमेष महाबाहुः कर्णायैको हि पाण्डव ।
किं पुनर्द्रौपदेयाभ्यां सहितः सात्वतर्षभः ॥ ३२

चिनमाहवे — For 27^{ab}, M4 subst

1036* तत किरीटिना राजन्विहले गौतमे कृते ।

— After 27^{ab}, S ins

1037* यथाग्निरिन्धनेद्धो वै क्रोधेन्धनसमीरित ।

[G3 4 इधनोद्धो G6 lacuna for the post half]

— T G2-5 M4 read from 27^{c} up to 123 20^{f} after 120 9, G1 M1-3 5 read the same after 120 9, repeating the same in the proper place — For 27^{cd}, S (G1 M1-3 5 [all second time]) subst.

1038* सैन्धवस्य मुख त्वरया कर्णं सात्वतमभ्ययात् ।

[G1 M मुखे त्वाजौ, G2 5 मुधात्वाजौ (for मुख त्वरया)]

— After 27, B Dc1 (marg) Dn D5 4-7 G1 M1 2 (last three first time) 3 (both times) 4 5 (both times) ins

1039* तमापतन्त राधेयमर्जुनस्य रथ प्रति ।
पाञ्चाल्यौ सात्यकिश्चैव सहसा समुपाद्रवन् ।

[(L 1) G1 M1-3 (all first time) 4 5 (first time) फल्गुनस्य (for अर्जुनस्य) M5 (second time) स्थानिके (for रथ प्रति)]

28 For the sequence in T G2-5 M4 and the repetition in G1 M1-3, 5, cf v 1 27 Ś2 missing (cf v I. 1) — ^{a}) K2 D1 G1 M1-3 5 (last five first time) उपयात, K3 उपयांत T G2-5 तत्रापि या(G5 या)त राधेय, G1 M1-3 5 (all second time) तत्रा (M3 दृष्ट्वा)भियांत रा° — ^{b}) Ś1 K3 D2 6 महारथ, T G2-5 [s]पि सत्यक (G3 4 सात्यकिं), G1 M1 2 5 (all second time) हि सत्यकं (for महारथ) M3 (second time) सात्यकिं प्रति पाढव — ^{c}) D2 4 7 8 प्रहर्षन्, G2 प्रहस्य (for प्रहसन्)

29 For the sequence in T G2-5 M4 and the repetition in G1 M1-3, 5, cf v. 1 27 Ś2 missing (cf v 1.1) G5 partly damaged Before 29, M3 (second time) 4 ins अर्जुन — ^{a}) D1 8 अधिरथि, T G2-4 अति° (for आधि°). — ^{b}) B1 प्रभो (for प्रति) T G1 (both times) 2-4 M1 2 (last two both times) 3 (first time) 4 5 (both times) सत्यरस्य (G5 lacuna) रथ प्रति — ^{c}) D 4 6 T G1 (second time) 2-4 M1 -3 (last three second time) नासूय्यत हत नन्वे — ^{d}) M (first time) सैंधव मुनहाग्रधे

30 For the sequence in T G2-5 M4 and the repetition in G1 M1-3 5, cf v 1 27 Ś2 missing (cf v 1 1) — ^{a}) M5 (first time) तत्र (for यत्र) Dn [या]याति (for याति) — ^{b}) D2 6 नोदय (for चोद°) D5 7 G5 जनार्दन — D5 om 30^{cd} — ^{c}) B1 (marg , orig as in text) न (for मा) Some MSS सौमदत्ते, D सौमदत्ते M3 (first time) पृथिवीं (for पदवीं) T G1 (second time) 2-5 M1 2 3 (last three second time) सौ(G1 2 3 M1 2 सो)मदत्तेस्तु पदवीं (G1 M1 2 स गति) — ^{d}) Ś1 K1 2 4 5 Dn D1-5 7 सात्वत, K3 D5 सात्वता (for सात्यकिं) K1 घर, T G1 (first time) 2-3 M1 2 (last two first time) 3 (both times) 4 5 (both times) नृपा (for नृप)

31 For the sequence in T G2-5 M4 and the repetition in G1 M1-3 5, cf v 1 27 Ś2 missing (cf v 1 1) Before 31, T G1 (second time) 2-5 M1 2 5 (last three second time) ins संजय — ^{a}) Ś1 K3 उपरवा — Ś1 K1 3 D2 om (hapl) 31^{b}–32^{a} — ^{c}) T G1 (second time) 2-5 M1 2 5 (last three second time) तमब्रवीन्महाराज — ^{d}) T G1 (second time) 2-5 M1 2 5 (last three second time) पादुपुत्रम् (for कालयुक्तम्)

32 For the sequence in T G2-5 M4 and the repetition in G1 M1-3 5, cf v 1 27 Ś2 missing (cf v 1 1) Ś1 K1 3 D2 om 32^{a} (cf v 1. 31) Before 32, T G2-5 M3 (second time) 4 ins श्रीकृष्ण — ^{a}) G3 अयम्, G4 एवम् (for अलम्) T G2-5 महाबाहो — ^{b}) K4 om from यैको हि up to विहत्य (in 33^{d}) Ś1 K3 T G1 (both times) 2 M1 2 (last two both

न च तावत्क्षमः पार्थ कर्णेन तव संगरः ।
प्रज्वलन्ती महोल्केव तिष्ठत्यस्य हि वासवी ।
त्वदर्थं पूज्यमानैषा रक्ष्यते परवीरहन् ॥ ३३
अतः कर्णः प्रयात्वत्र सात्वतस्य यथा तथा ।
अहं ज्ञास्यामि कौरव्य कालमस्य दुरात्मनः ॥ ३४

धृतराष्ट्र उवाच ।

योऽसौ कर्णेन वीरेण वार्ष्णेयस्य समागमः ।
हते तु भूरिश्रवसि सैन्धवे च निपातिते ॥ ३५

C 7 6354
B 7 147 37
K 7 145 22

times) 8 (first time) ~ (both times) कर्णमेको, Dn1 कर्णायेपो, M3 (second time) 4 कर्णस्येको (for कर्णा येको) B Dc1 Dn2 S (G1 M1-3 5 [all both times]) [S]पि (for हि) Ś1 K1 3 B2 Dc1 Dn1 D8 M1. 2 (last two first time) पाडव — c) Ś1 द्रौपदेयाना K1 2 D1 किं पुनश्चक्ररक्षाभ्या

33 For the sequence in T G2-5 M4 and the repetition in G1 M1-3 ~, cf v 1 27 Ś2 missing (cf. v 1 1) K4 om up to तिष्ठत्य (cf. v 1 32) — a) T G2-~ हि (for च) Ś1 K3 transp तावत् and पार्थ D1 7 8 G2 4 क्षम, D5 कृत (for क्षम) K5 तात, G1 M1 2 (all first time) पार्थं (for पार्थ) — b) D1 transp कर्णेन and तव D 6 M3 (first time) मह (for तव) B Dn2 D5 T G1 (both times) ~-~ M1-3 (last three both times) 4 5 (both times) संगम , D~ सगर (for संगर) — c) D8 प्रज्व लतीव (hypermetric) — d) B1 D5 [ए]व, T G2-5 [स]स्मिन, G1 M1 2 (all both times) 4 5 (both times) [ए]षा (for [अ]स्य) D3 तु, M3 5 (both first time) [अ]पि (for हि) — e) D2 - 8 वै, D1 [इ]व, T G2-~ M1. 2 (last two second time) 4 5 (second time) च (for [ए]षा) Dn1 त्वदर्थं पूज्यमानाय — f) S (G1 M1-3 5 [all second time]) शक्ति शत्रुप्रमाथिनी (G1 M~ °प्रमर्दिनी, M1 2 °प्रमर्दनी, M3 निवर्हणी, M4 °निवार्हिणी) — After 33, K5 Dn1 D~ 7 ins

1040* न कर्णं प्राकृत मन्ये तेन युद्धं न रोचये ।
कर्णो हि वलवानेक शक्तोऽस्माञ्जेतुमोजसा ।
न कर्णं हि वय शक्ता जेतु सबलवाहना ।
कर्णस्येष महादोषो यज्जीयेत पदे पदे ।
प्रमादाच्च घृणित्वाच्च तेन शक्यतमो मत । [5]

[D1 om (hapl.) from जेतुमोजसा (in line 2) up to जेतु (in line 3) — (L 3) Dn1 तु (for हि) K5 Dn1 -वाहन —(L 4) Dn1 [ए]ते, D7 [ए]त (for [ए]ष) Dn1 महादोषा D~ जीयात (for येत) —(L 5) K5 घृणित्वाच्, D6 घृणी वाच् (for घृणि°) Dn1 तत्र (for तेन) D7 तम (for मत°)]

34 For the sequence in T G2-5 M4 and the repetition in G1 M1-3 5, cf. v 1 27 Ś2 missing (cf v 1 1) — a) T G2 3 5 तत , M3 (second time) 4 एष (for अत) Ś1 K3 [ए]ष, K5 Dn1 D8 [अ]स्य, T G1 (both times) 2-5 M1 2 (last two both times) 3 (first time) [अ]द्य (for [अ]त्र) — b) G1 M1 2 5 (all second time) सत्यकाय (for सात्वतस्य) K1 2 4 रथ प्रति, B1 यथारथ, D1 रथं तथा, M3 (second time) 4 5 (second time) महारथ (for यथा तथा) — c) K1. 2 यास्यामि, T G2-~ M1 2 5 (last three second time) जानामि (for ज्ञास्यामि) B Dc1 Dn2 S (G1 M1-3 5 [all both times]) कौंतेय (for कौरव्य) — d) G1 M1-3 (all second time) 4 5 (second time) काल युद्धस्य तेन वे (M2. 4 तेनच) — After 34, G1 M1-3 5 (all second time) ins an addl. colophon [— *Adhy no* G1 M1-3 5 144] On the other hand, K4 B Dc1 Dn2 D1 3 5 6 ins after 34

1041* यत्नेन विशिखैस्तीक्ष्णै पातयिष्यति भूतले ।
[B5 D3 5 पातयिष्यामि]

while T G2-5 M4 ins after 34 G1 M1-3 5 (all second time) after the addl colophon

1042* तदा गन्तासि पार्थ त्व तेन योद्धु दुरात्मना ।
[M1 2 युद्ध (for योद्धु)]

35 For the sequence in T G2-5 M4, and the repetition in G1 M1-3 5, cf v 1 27 Ś2 missing (cf v 1 1) Dn1 D5 repeat 35[ab] after 1043* — a) S (G1 M1-3 5 [all second time]) यस्तत् (for योऽसौ) Dn1 D6 (both first time) कालेन, D8 (*sup lin , sec m*), कारस्न्येन, G1 M1 3 (all first time) 3 (both times) 4 (*sup lin* as in text) कर्णस्य (for कर्णेन) K3 B Dc1 Dn1 (both times) D5 (first time) 6 G1 M1 2 5 (last four second time) वीरस्य (for वीरेण) — b) K2 Dn1 (first time) D1 (both times) 6 T G1 (second time) 2-5 M1 2 5 (*sup lin*) (last three second time) सात्वतस्य , G1 M1-3 5 (orig) (all first time) वार्ष्णेयेन, M3 (second time) 4 5 (second time) सात्वतेन (for वार्ष्णेयस्य) T G2-5 महारणे, G1 M1 2 5 (*sup lin*) (all second time)

C 7 6335
B 7 147 28
K 7 145 23

सात्यकिश्चापि विरथः कं समारूढवान्रथम् ।
चक्ररक्षौ च पाञ्चाल्यौ तन्ममाचक्ष्व संजय ॥ ३६
संजय उवाच ।
हन्त ते वर्णयिष्यामि यथावृत्तं महारणे ।
शुश्रूषस्व स्थिरो भूत्वा दुराचरितमात्मनः ॥ ३७
पूर्वमेव हि कृष्णस्य मनोगतमिदं प्रभो ।
विजेतव्यो यथा वीरः सात्यकिर्यूपकेतुना ॥ ३८
अतीतानागतं राजन्स हि वेत्ति जनार्दनः ।
अतः सूतं समाहूय दारुकं संदिदेश ह ।
रथो मे युज्यतां काल्यमिति राजन्महाबलः ॥ ३९
न हि देवा न गन्धर्वा न यक्षोरगराक्षसाः ।
मानवा वा विजेतारः कृष्णयोः सन्ति केचन ॥ ४०

महात्मन , M8 (second time) 4 5 (orig , second time) महात्मना (for समागम) — After the first occurrence of 35^{ab}, Dn1 D5 ins

1043* अकाङ्क्षितश्च कर्णेन स भवस्वतितेजस ।

[Dn1 आकाङ्क्षितश्. Dn1 इति तेजसा]

— ^{c}) K5 Dn D1 3–5 7 8 M8 5 (last two first time) च (for तु) — ^{d}) Dn1 विनिपातिते, D1 च निपात्यते (for च निपातिते) — For 35^{cd}, S (G1 M1 3–5 [all second time]) subst.

1044* सौमदत्ति हत दृष्ट्वा तद्युद्धमभवत्कथम् ।

[G2–5 सौमदत्तिं]

36 For the sequence in T G2–5 M4 and the repetition in G1 M1–3 5, cf. v 1 27 Ś2 missing (of v 1 1) M1 2 (both second time) om. 36 — ^{a}) K1 2 4 D1 सात्वतश्; G1 (second time) सत्यकश् (for सात्यकिश्) D3 *रथ — ^{c}) G1 (first time) चक्ररक्ष्यौ Dn1 D1 5 T G2–5 M8 (second time) 4 तु (for च)

37 For the sequence in T G2–5 M4 and the repetition in G1 M1–3 5, cf v 1 27 Ś2 missing (of v 1 1) D4 om the ref. — ^{a}) K5 Dc1 D1. 2 4–8 G1 M1–3 5 (last five first time) वर्तयिष्यामि, Dn1 कीर्त°; Dn° D3 S (G1 M1–3. 5 [all second time]) कथ° (for वर्ण°) — G1 M1 2 (all first time) om 37^{bc} — ^{b}) Ś1 यदावृत्तं, Dn2 तयोर्वृत्त (for यथावृत्तं) D5 महाहवे (for °रणे) T G M1 – 5 (second time) तयो प्राणद(T °दु) रोदरं — For 37^{cd}, S (G1 M1–3 5 [all second time]) subst

1045* पश्यता सर्वसैन्याना केशवार्जुनयोरपि ।

38 For the sequence in T G2–5 M4 and the repetition in G1 M1–3 5, of v 1 27 Ś2 missing (of v 1 1) — ^{a}) Dc कृष्णाय — ^{b}) T G3 5 विभो (for प्रभो) G1 M1 2 3 (all second time) हृदि चैव (M3 चैव) व्यवस्थित. — ^{d}) K1 धूप (for यूप) B Dc1 G1 M1–3 (last four both times) 4 5 (both times) सात्यकि सौ(G1 M1 2 [all first time] सो)मदत्तिना, T G2–5 सो(T सौ)मदत्तेन सात्यकि (G2 °क)

39 For the sequence in T G2–5 M4 and the repetition in G1 M1–3 5, cf v 1 27 Ś2 missing (cf v 1 1) — ^{a}) D2 अती*न् B Dc1 Dn2 D6 G1 M1 2 (last three first time) 3 (both times) 4 आगते; D8 आगतान् (for °त) D5 वीर (for राजन्) T G1 (second time) 2–5 M1 2 5 (last three second time) अनागतमतीत च — ^{b}) D5 T G1 (second time) 2–5 M1 2 5 (last three second time) सर्वं वेद (for स हि वेत्ति) — ^{c}) B D (except D1 3 6) G1 M1–3 5 (last five first time) तत (for अत) K5 Dn1 D4 8 समानीय, D2 °नाय्य (for °हूय) S (G1 M1–3 5 [all second time]) व्यपदेशेन त रात्रौ — ^{e}) K4 B Dn2 D4 6 M5 (first time) Cd कल्यम्, Dc1 D3 क्षिप्रम्, Dn1 तावद्, D2 काल, D7 8 शीघ्रम् (for काल्यम्) — ^{f}) Ś1 K (except K4) D1 महामना, Dn1 °बल, G5 °बल (for °बल) — After 39, M8 (second time) 4 ins (of 43^{ab})

1046* दारुक कृष्णसदिष्ट रात्रावुक्त हृदा वहन् ।

40 For the sequence in T G2–5 M4 and the repetition in G1 M1–3 5, of v 1 27 Ś2 missing (of v 1 1) — ^{a}) Ś1 K3 न देवासुरगधर्वा — ^{b}) G1 M1 2 (all first time) स (for न) M3 5 (both first time) यक्षा न च (for यक्षोरग) — ^{c}) Ś1 K (except K5) D1 न दानवा, B1–4 दानवा वा, M8 (second time) न मानवा (for मानवा वा) K5 Dn1 D2–4 7 8 T G1 (second time) 2–5 M1 2 5 (last three second time) च (for वा) B4 Dn2 G1 M3 5 (last three first time) [अ]पि (for वि) B5 दानवा विजितारश्च, D5 मानवापि हि योद्धार, M4 न मानवा न जेतार — ^{d}) T G1 (both times) 2–5 M1 2 (last two both times) 3 (first time) 4 5 (both times) कृष्णयो स्यदनस्थयो — After 40, G1 M1–3 5 (all first time) ins

पितामहपुरोगाश्च देवाः सिद्धाश्च तं विदुः ।
तयोः प्रभावमतुलं शृणु युद्धं च तद्यथा ॥ ४१
सात्यकिं विरथं दृष्ट्वा कर्णं चाभ्युद्यतायुधम् ।
दध्मौ शङ्खं महावेगमार्षभेणाथ माधवः ॥ ४२
दारुकोऽवेत्य संदेशं श्रुत्वा शङ्खस्य च स्वनम् ।
रथमन्वानयत्तस्मै सुपर्णोच्छ्रितकेतनम् ॥ ४३
स केशवस्यानुमते रथं दारुकसंयुतम् ।
आरुरोह शिनेः पौत्रो ज्वलनादित्यसंनिभम् ॥ ४४
कामगैः सैन्यसुग्रीवमेघपुष्पवलाहकैः ।
हयोदग्रैर्महावेगैर्हेमभाण्डविभूषितैः ॥ ४५
युक्तं समारुह्य च तं विमानप्रतिमं रथम् ।
अभ्यद्रवत राधेयं प्रवपन्सायकान्बहून् ॥ ४६

C 7 6346
B 7 147 49
K 7 145 53

1047* उभयो सेनयोश्चैव ये योधा सन्ति केचन ।

[M3 5 न (for ये)]

41 For the sequence in T G2-5 M4 and the repetition in G1 M1-3 5, cf v 1 27 Ś2 missing (cf v l. 1) B1 reads 41-42 on marg —^{b}) D1 तु (for च) —^{c}) M4 मखिलं (for अतुलं) T G1 (second time) 2-5 M1 2 5 (last three second time) प्रभावं वासुदेवस्य —^{d}) Ś1 K3 lacuna, K5 B Dc1 Dn D2 4-8 G1 M1 2 5 (last four second time) तु, T G2-5 हि (for च) D4 त (for तद्) K (except K5) B4 Dn D1. 2 4 5 तथा (for यथा) — After 41, M3 reads 56 for the second time, and M4 for the first time, repeating it in its proper place.

42 For the sequence in T G2-5 M4 and the repetition in G1 M1-3 5, cf v 1 27 Ś2 missing (cf v 1 1) B1 reads 42 on marg —^{a}) D2 कृत्वा (for दृष्ट्वा) —^{b}) Ś1 K1-3 D1 3 6 कर्णं चाप्यु(K3 °प्य)द्यतायुधं, K5 D4 5 °भ्युद्यत युधि, B Dn2 T G1 (both times) 2-5 M1-3 (last three both times) 4. 5 (both times) °भ्युद्यत रणे (M3 [second time] हरि°), Dc1 °प्युद्यत रणे, Dn1 D7 8 °भ्युदित रणे, D2 °भ्युद्यता युधि —^{c}) K4 Dn1 transp दध्मौ and शङ्खं B1. 4 5 Dn1 D2 4 S (G1 M1-3 5 [all both times]) महाघोषम्, B2 3 Dc1 Dn2 °नादम्; D1 °वेगेन (hypermetric) (for °वेगम्). —^{d}) D3 च; D5 [इ]व (for [अ]थ) T G1 (both times) 2-5 M1-3 (last three both times) 4 5 (both times) अमर्षे(M4 आर्षभे)णैव पूरित (G3-5 पूरणे, M3 [second time] पूरित) Cd cites आर्षभेण (as in text)

43 For the sequence in T G2-5 M4 and the repetition in G1 M1-3 5, cf v 1 27 Ś2 missing (cf v 1 1) M3 (second and third time) reads 43^{ab} and M4 twice —^{a}) K5 D1. 6 वेत्ति, D5 वीक्ष्य, T G1 (second time) 2-5 M1-3 (last three second time) 4 (first time) 5 (second time) कृष्ण, M3 (third time) 4 (second time) [s]वेत्य (for sवेत्य) D3 सदिग्ध, D5 सग्रामे (for सदेश) G1 M1-3 5 (all first time) दारुकोपेत्य त देश —^{b}) D2 lacuna, D4 तस्य (for श्रुत्वा) K4 Dn2 D1 3 5 6 G1 M1 2 (last three first time) निस्वन (for च स्वनम्) T G1 (second time) 2-5 M1 2 (last two second time) 3 (third time) 4 (first time) 5 (second time) रहस्युक्त हृदा वहन् —^{c}) B3 अत्रानयत्, D6 समानयत्, D8 अत्वर्ययत् (for अन्वानयत्) D3 त तु (for तस्मै) —^{d}) Dn1 D4 सुपर्णोद्ध(D4 °द्धृ)त, T G1 (second time) 2 M1 2 5 (last three second time) सताक्ष्योच्छ्रित- (for सुपर्णोच्छ्रित)

44 For the sequence in T G2-5 M4 and the repetition in G1 M1-3 5, cf v 1 27 Ś2 missing (cf v 1 1) —^{a}) M1 2 (both second time) [अ]नुमत —^{c}) D5 पुत्रो, T G1 (second time) 2-5 M1 2 5 (last three second time) नप्ता (for पौत्रो) —^{d}) Ś1 K (except K5) D1 वर्चसं, Dn1 D4 5 S (G1 M1-3 5 [all both times] सनिभ (for °भम्)

45 For the sequence in T G2-5 M4 and the repetition in G1 M1-3 5, cf v 1 27 Ś2 missing (cf. v 1 1) —^{a}) K2 सामगै (for का) K3 सह, B Dc1 Dn2 D6 शैव्य-, D3. 5 सैव्य (for सैन्य) —^{b}) Some MSS वलाहकै —^{c}) D2 तयोदग्रैर्, T G1 (second time) 2-5 M1 2 5 (last three second time) हयैर्युक्त (for हयोदग्रैर्) G1 M1 2 5 (all second time) -भागैर् (for -वेगैर्) —^{d}) Ś1 K1-4 D1 G2 विभूषणै; K5 परिसतै, D5 परिच्छदै, D7 परिस्कृतै, D8 -परिस्कृत (for विभूषितै) T G3 4 हेमाभरणभूषितै, G2 हेमदडविभूषणै

46 For the sequence in T G2-5 M4 and the repetition in G1 M1-3 5, cf v 1 27 Ś2 missing (cf v 1 1) —^{a}) D7 8 T G1 (second time) 2-5 M1 2 5 (last three second time) समारुह्य तु तं (D7 8 च

C 7 6346
B 7 147 49
K 7 145 64

चक्ररक्षावपि तदा युधामन्यूत्तमौजसौ ।
धनंजयरथं हित्वा राधेयं प्रत्युदीययुः ॥ ४७
राधेयोऽपि महाराज शरवर्षं समुत्सृजन् ।
अभ्यद्रवत्सुसंक्रुद्धो रणे शैनेयमच्युतम् ॥ ४८
नैव दैवं न गान्धर्वं नासुरोरगराक्षसम् ।
तादृशं भुवि वा युद्धं दिवि वा श्रुतमित्युत ॥ ४९
उपारमत तत्सैन्यं सरथाश्वनरद्विपम् ।
तयोर्दृष्ट्वा महाराज कर्म संमूढचेतनम् ॥ ५०
सर्वे च समपश्यन्त तद्युद्धमतिमानुषम् ।
तयोर्नृवरयो राजन्सारथ्यं दारुकस्य च ॥ ५१
गतप्रत्यागतावृत्तैर्मण्डलैः संनिवर्तनैः ।
सारथेस्तु रथस्थस्य काश्यपेयस्य विस्मिताः ॥ ५२
नभस्तलगताश्चैव देवगन्धर्वदानवाः ।
अतीवावहिता द्रष्टुं कर्णशैनेययो रणम् ॥ ५३

त, T G3-5 स त, G7 रथ) दिव्य (D7 8 युक्त) —^{b}) D8 रणे, G2 महत् (for रथम्) D2 विमल सुदृढरथं —^{c}) K4 अभ्यद्रवति, D3 T G2-5 °द्रवत्स (for °द्रवत) —^{d}) D5 प्रदिशत्, T G8 4 प्रवमन् (for °पन्) T G1 (second time) 2-5 M1 2 5 (last three second time) वै शरान् (for सायकान्) G1 M1-3 5 (all first time) शितान् (for बहून्)

47 For the sequence in T G2-5 M4 and the repetition in G1 M1-3 5, cf v 1 27 Ś2 missing (cf v 1 1) —^{a}) D3 6 अपि तथा, S (G1 M1-3, 5 [all both times) तु पाञ्चाल्यौ (for अपि तदा) —^{c}) D$_{c1}$ जयद्रथ (for धनंजय) D6 प्राप्य (for हित्वा) B S (G1 M1-3 5 [all both times]) जयद्रथरथं प्राप्य —^{d}) D5 प्रत्युदीयता, M2 (second time) °दीयत, M8 (second time) °दीयेतु (for °दीययु)

48 For the sequence in T G2-5 M4 and the repetition in G1 M1-3 5, cf v 1 27 Ś2 missing (cf v 1 1) G1 M1 2 (all second time) om 48^{ab} —^{a}) D7 8 हि (for ऽपि) —^{c}) K1 अत्यद्रवत्, G1 अ*द्रवत् (for अभ्य°) T G2-5 सशैनेय (for सुसंक्रुद्धो) G1 M1 2, 5 (all second time) अभ्यद्रवत शैनेय —^{d}) D1 शैनेयस् T G1 (second time) 2-5 M1 2 5 (last three second time) कर्णोऽपि रणकोविद

49 For the sequence in T G2-5 M4 and the repetition in G1 M1-3 5, cf v 1 27 Ś2 missing (cf v 1 1). —^{a}) B5 D3 G2 5 M1 2 (last two second time) देवं Dn2 D3 G2 4 5 गंधर्वं Ś1 K (except K5) D1 न दैवं न च गांधर्वं —^{b}) B D$_{c1}$ नासुर न च राक्षसं, G1 M1 2 (all second time) सयक्षोरगरा° —^{cd}) G1 M1 2 (all first time) 3 (both times) 4 5 (first time) transp भुवि and दिवि B1-3 5 D$_{c1}$ Dn2 D3 T G1 (both times) 2-5 M1 2 (last two both times) 3 (first time) 5 (both times) नो, B4 मे (for वा) D3 6 दृष्टं (for दिवि) M5 (first time) वि (for वा) B3 5 G1 M1-3 5 (last five first time) अच्युतं, D2 M8 (second time) 4 अच्युत (for इत्युत) T G1 (second time) 2-5 M1 2 5 (last three second time) दृष्टं ना(G1 M1 2 5 °दृष्टमा)सीच्च च श्रुत (for ^{d})

50 For the sequence in T G2-5 M4 and the repetition in G1 M1-3, 5, cf v 1 27 Ś2 missing (cf v 1 1) —^{a}) B3 5 D$_{c1}$ व्युपारमत T G1 (second time) 2-5 M1 2 5 (last three second time) सर्वं ह्युपारमत्सैन्य —^{b}) D4 रथ (for नर) D$_{c1}$ T G2-5 सनराश्वरथद्विपं — G1 M1 2 5 (all second time) om 50^{cd} —^{c}) D6 reads on marg from दृष्ट्वा up to मानुषम् (in 51^{b}) D5 श्रुत्वा (for दृष्ट्वा) —^{d}) K1 2 4 5 Dn D1-6 M8 (second time) 4 -चेतस (K2 °सा, Dn1 D1 2 °स) (for -चेतनम्) D7 8 कर्म समुद्वचेतसो

51 For the sequence in T G2-5 M4 and the repetition in G1 M1-3 5, cf v 1 27 Ś2 missing (cf v 1 1) D8 reads 51^{ab} on marg —^{a}) D4 समदृश्यत, G1 M1-3, 5 (all first time) °पश्यत, G5 °पश्यंत (for °पश्यन्त) —^{d}) D7 8 सारथ्योदारकर्म च

52 For the sequence in T G2-5 M4 and the repetition in G1 M1-3 5, cf v 1. 27 Ś2 missing (cf v 1 1) —^{a}) Ś1 K (except K5) D1 5 8 गतप्रत्यागतैर्वृत्तैर् (D8 °तावृत्ति), T G4 °प्रत्युद्गतावृत्तैर् —^{b}) Ś1 K (except K5) D1 सनिवर्तन; D4 संन्यवर्तत (for संनिवर्तनै) —^{c}) B4 दारुकस्य, D1 सारथ्ये तु, D6 सारथेश्च (for °थेस्तु) S (G1 M1-3 5 [all both times]) सारथेश्चरितं दृष्ट्वा —^{d}) G1 M1-3 5 (all first time) काश्यपीयस्य, Cd काश्यपे° (as in text) S (G1 M1-3 5 [all second time]) केशवस्येव विस्मिता

53 For the sequence in T G2-5 M4 and the repetition in G1 M1-3 5, cf v 1 27 Ś2 missing (cf v 1 1) —^{a}) K5 D3 6 T G1 (second time) 2-4 नभस्थल- —^{b}) Ś1 K8 M3 (second time) 4 -मानवा,

मित्रार्थे तौ पराक्रान्तौ स्पर्धिनौ शुष्मिणौ रणे ।
कर्णश्चामरसंकाशो युयुधानश्च सात्यकिः ॥ ५४
अन्योन्यं तौ महाराज शरवर्षैरवर्षताम् ।
प्रममाथ शिनेः पौत्रं कर्णः सायकवृष्टिभिः ॥ ५५
अमृष्यमाणो निधनं कौरव्यजलसंधयोः ।
कर्णः शोकसमाविष्टो महोरग इव श्वसन् ॥ ५६
स शैनेयं रणे क्रुद्धः प्रदहन्निव चक्षुषा ।
अभ्यद्रवत वेगेन पुनः पुनररिंदमः ॥ ५७
तं तु संप्रेक्ष्य संक्रुद्धं सात्यकिः प्रत्यविध्यत ।
महता शरवर्षेण गजः प्रतिगजं यथा ॥ ५८

C 7 6338
B 7 147 61
K 7 145 43

(for दानवा) — c) K1 lacuna, K4 D1 सर्वे च (for सतीव) G. दृष्ट G1 M1-3 6 (all first time) अभ्यागताहवं दृष्ट्वा — d) Ś1 K3 Dn1 D4 रणे S (G1 M1-3 . [all second time]) कर्णशैनेयविक्रमं

54 For the sequence in T G2-. M4 and the repetition in G1 M1-3 5, cf v 1 27 Ś2 missing (cf v 1 1) Dn1 D4 om (hapl) 54ab — a) K. T G2-5 तु, M3 (second time) 4 च (for तौ) — b) D3 चामिते, D3 स्पर्धितौ (for स्पर्धिनौ) B Dc1 D2 T G1 (both times) 2-. M1-3 (last three both times) 4 5 (both times) शुष्मिणौ स्पर्धिनौ तदा (B Dc1 D2 रणे, G1 M1 2 [all first time] 3 [both times] 4 5 [first time] दर्मौ) — T G1 (second time) 2-. M1 2 . (last three second time) transp 54cd and 55ab For 54cd, T G1 (second time) 2-5 M1 2 5 (last three second time) subst

1048* कर्णस्त्वमितविक्रान्तस्तत्र प्रियहिते रत ।

[G1 M1 2 5 परम- (for त्वमित) T G3 4 पुत्र (for प्रिय)]

55 For the sequence in T G2-5 M4 and the repetition in G1 M1-3 5, cf v 1 27 Ś2 missing (cf v 1 1) T G1 (second time) 2-. M1 2 5 (last three second time) transp 54cd and 55ab — a) D6 तु (for तौ) T G1 (second time) 2-5 M1 2 5 (last three second time) अन्योन्य समरे राजन् — b) D2 (marg, orig as in text) शरवर्षम् — c) B2 3 पौत्र, G1 M1 2 5 (sup lin) (all second time) पुत्र (for पौत्र) — D1 om. 55d-56b — d) B2 3 कर्ण T G1 (second time) 2-5 M1 2 5 (last three second time) शरैरा दीविषोपमैः.

56 For the sequence in T G2-. M4 and the repetition in G1 M1-3 5, cf v 1 27 Ś2 missing (cf. v 1 1) D1 om. 56ab (cf v 1 55) M3 (second time) 4 (first time) read 56 after 41 — For 56ab, T G1 (second time) 2-5 M1-3 (last three second time) 4 (first time) 5 (second time) subst

1049* जलसंधं हतं दृष्ट्वा भूरिश्रवसमेव च ।

— G5 partly damaged for 56cd — c) T G1 (second time) 2-5 M1-3 (last three second time) 4 (first time) 5 (second time) रोष (for शोक) G5 ममाविष्टो — d) T G1 (second time) 2-5 M1 2 5 (last three second time) विष सर्प इवोद्वमन् (G1 M1 2 5 °स्सृजन्), M3 (second time) 4 (first time) युयुधानमुपाद्रवत्

57 For the sequence in T G2- M4 and the repetition in G1 M1-3 5, cf v 1 27 Ś2 missing (cf v 1 1) G. partly damaged — a) G3 क्रुद्ध — b) D1 8 प्रदहन (for प्रदहन्) T G1 (second time) 2- M1 2 5 (last three second time) सर्वत शरवृष्टिभि — c) D4 om from अभ्यद्रवत up to पौ (in 60a) K1 अत्यद्रवत, B2-5 Dc1 अभ्यधावत, D5 °वर्षत (for °द्रवत) — d) = 60d Dn1 D5 अरिंदमं, Some MSS अरिंदम — For 57cd, T G1 (second time) 2-5 M1 2 5 (last three second time) subst

1050* अभ्यर्दयन्महाबाहु सर्वक्षत्रस्य पश्यत ।
[M. अत्यर्दयन्]

58 For the sequence in T G2-. M4 and the repetition in G1 M1-3 5, cf v 1 27 Ś2 missing (cf v 1 1) D4 om 58 (cf. v 1 57) — a) G1 M1-3 5 (all first time) हि (for तु) K4 सक्रुद्ध, S (G1 M1 2 5 [all second time]) सरब्ध, G1 M1-3. 5 (all first time) सरब्ध (for संक्रुद्ध) B (except B1) Dc1 तं तु सक्रुद्धमालोक्य — b) Ś1 K3 शैनेय (for सात्यकि) B D3 M3 (both times) 4 5 (first time) प्रत्ययुध्यत D6 सर्वपारसवैः शरैः, T G1 (second time) 2-5 M1 2 5 (last three second time) विसृजंतं शिताञ्छरान् — After 58ab, T G1 (second time) 2-5 M1 2 5 (last three second time) ins

1051* शरैरेव प्रजग्राह सात्यको वृष्णिपुंगव ।
तत्राश्चर्यं तदा राजन्नकरोच्छिनिनन्दन ।

C. 7 5358
B 7 147 61
K 7 145 45

तौ समेत्य नरव्याघ्रौ व्याघ्राविव तरस्विनौ ।
अन्योन्यं संततक्षाते रणेऽनुपमविक्रमौ ॥ ५९
ततः कर्णं शिनेः पौत्रः सर्वपारशवैः शरैः ।
विभेद सर्वगात्रेषु पुनः पुनररिंदमः ॥ ६०
सारथिं चास्य भल्लेन रथनीडादपाहरत् ।
अश्वांश्च चतुरः श्वेतान्निजघ्ने निशितैः शरैः ॥ ६१
छित्त्वा ध्वजं शतेनैव शतधा पुरुषर्षभः ।
चकार विरथं कर्णं तव पुत्रस्य पश्यतः ॥ ६२
ततो विमनसो राजंस्तावकाः पुरुषर्षभाः ।
वृषसेनः कर्णसुतः शल्यो मद्राधिपस्तथा ॥ ६३

कर्णं च प्रतिविव्याध शरास्तत्प्रहितान्शितान् ।
ततस्तौ स्पर्धया धीरावुभौ युद्धविशारदौ ।
अतक्षतामथान्योन्य उभौ विजयकाङ्क्षिणौ ।　[5]

[(L 1) G1 2 M1 2 5 सर्वतो (for मल्लको) — (L 3) T G2-4 प्रतिविव्याध　G1 M1 2 5 शराश्च प्रतिचिच्छिदे (for the post half) — (L 5) G1 M1 2 ततक्षताम् (M1 °तम्) (for अत)]

— T G1 (second time) 2 4 5 M1 2 5 (last three second time) om 58^{cd}, G3 om 58^{c}–59^{b} — ^{c}) D5 विभेद (for महता) K4 सर (for शर) — ^{d}) G1 M1-3 5 (all first time) गजं प्रतिगजो यथा

59 For the sequence in T G2-5 M4 and the repetition in G1 M1-3 5, cf v 1 27 Ś2 missing (cf v 1 1) D4 om 59 (cf v 1 57) G3 om 59^{ab} (cf v 1 58) — ^{a}) B G1 M1-3 5 (last five first time) तौ समेतौ, T G1 (second time) 2 4 5 M1 2 5 (last three second time) समेयाता (for तौ समेत्य) — M5 (second time) om 59^{bc} — ^{b}) Dn1 D3 विचरंतौ (for व्याघ्राविव) — After 59^{ab}, T G1 (second time) 2 4 5 M1 2 (last two second time) ins

1052* बाणसंकुलयुद्धैश्च स्पर्धिनौ युद्धदुर्मदौ ।

— Dn2 reads 59^{c}–61^{b} twice — ^{c}) M3 (second time) 4 संततक्षेता　T G1 (second time) 2 4 5 M1 2 (last two second time) अयुध्ये(T G2 5 °ध्य)तामथा न्योन्य — ^{d}) Ś1 रथे (for रणे) K1 2 4 D1 शरैरमरविक्रमौ

60 For the sequence in T G2-5 M4 and the repetition in G1 M1-3 5 and in Dn2, cf. v 1 27, 59 Ś2 missing (cf. v 1 1) D4 om up to पौ (cf v 1 57) — ^{a}) T G1 (second time) 2-5 M1 2 5 (last three second time) नप्ता, M4 पुत्र (for पौत्र) — ^{b}) Ś1 K1-3 G5 °पारगवैः, K4 5 B3 Dc1 Dn1 n2 (both times) D2-5 पारमवैः — M3 om (second time) (hapl) 60^{c}–61^{d}. — ^{d}) = 57^{d} K3 B3 4 Dn2 (both times) D4 5 अरिंदम, K4 B1 G1 अरिंदमं, D7 8 °दमौ

61 For the sequence in T G2-5 M4 and the repetition in G1 M1-3 5 and in Dn2, cf v 1 27, 59 Ś2 missing (cf v 1 1) M3 om 61 (cf v 1 60) — ^{b}) S (M3 om, G1 M1 2 5 [all both times]) रथनीळाद् B Dc1 Dn1 D3 5 7 8 अपातयत् (for °हरत्) — ^{c}) D5 संख्ये (for श्वेतान्) — ^{d}) B Dc1 Dn2 D3 T G1 (both times) 2-5 M1 2 (last two both times) 3. 4 5 (both times) निजघान (for °घ्ने नि) K2 निशतैः

62 For the sequence in T G2-5 M4 and the repetition in G1 M1-3 5, cf. v 1 27 Ś2 missing (cf. v 1 1) — ^{a}) D6 रथं (for ध्वज) B Dc1 Dn1 D3 5 G1 M1-3 5 (last five first time) रथं च, D8 ध्वज च (for शतेन) — ^{b}) K1-3 B1 2 4 Dc1 Dn1 D1 2 4 5 7 पुरुषर्षभ, B3 भरतर्षभ — For 62^{ab}, T G1 (second time) 2-5 M1 2 5 (last three second time) subst

1053* ध्वजं चिच्छेद छत्रं च रथं च शतधाकरोत् ।

— ^{d}) K1 2 4 D1 पुत्रस्य तव (by transp) T G1 (second time) 2-5 M1 2 5 (last three second time) पुत्राणां तव पश्यतां

63 For the sequence in T G2-5 M4 and the repetition in G1 M1-3 5, cf v 1 27 Ś2 missing (cf. v 1 1) — ^{a}) G1 (first time) [s]पि विरथो (for विमनसो) — ^{b}) K4 पुरुषर्षभ, K5 Dn D2 4-8 भरतर्षभ (K5 °भा) B Dc1 S (G1 M1-3 5 [all both times]) तावका वै (G1 [second time] °कास्ते) महारथा — ^{d}) K3 तदा (for तथा) — For 63^{cd}, S (G1 M1-3 5 [all both times]) subst

1054* कृपश्च मद्रराजश्च वृषसेनश्च सयुगे ।

[G1 M1-3 5 (all first time) transp मद्रराजश्च and वृषसेनश्च]

64 For the sequence in T G2-5 M4 and the

द्रोणपुत्रश्च शैनेयं सर्वतः पर्यवारयन् ।
ततः पर्याकुलं सर्वं न प्राज्ञायत किंचन ॥ ६४
तथा सात्यकिना वीरे विरथे सूतजे कृते ।
हाहाकारस्ततो राजन्सर्वसैन्येषु चाभवत् ॥ ६५
कर्णोऽपि विह्वलो राजन्सात्वतेनार्दितः शरैः ।
दुर्योधनरथं राजन्नारुरोह विनिःश्वसन् ॥ ६६
मानयंस्तव पुत्रस्य बाल्यात्प्रभृति सौहृदम् ।
कृतां राज्यप्रदानेन प्रतिज्ञां परिपालयन् ॥ ६७
तथा तु विरथे कर्णे पुत्रान्वै तव पार्थिव ।
दुःशासनप्रमुखाञ्शूरान्नावधीत्सात्यकिर्वशी ॥ ६८
रक्षन्प्रतिज्ञां च पुनर्भीमसेनकृतां पुरा ।
विरथान्विह्वलांश्चक्रे न तु प्राणैर्व्ययोजयत् ॥ ६९
भीमसेनेन तु वधः पुत्राणां ते प्रतिश्रुतः ।
पुनर्द्यूते च पार्थेन वधः कर्णस्य संश्रुतः ॥ ७०

C 7 6370
B 7 147 73
K 7 145 57

---

repetition in G1 M1–3 5, cf v 1 27 Ś2 missing (cf. v 1 1) —a) B3 D1–6 तु (for च) K4 D4 —c) D1 पर्यवारयत् —b) M4 5 (first time) पर्यवारयत् —d) K2 5 D1 3–5 मैनेय D4 तत सर्वं पर्याकुल G1 both times) 5 M1–3 (last three both times) 4 5 पर्याकुले D4 तत सर्वं पर्याकुल (both times) प्रज्ञायत, B3 विज्ञा° (for प्राज्ञा°)

65 For the sequence in T G2–5 M4 and the repetition in G1 M1–3 5, cf v 1 27 Ś2 missing (cf. v 1 1) —a) K1 2 4 D1 दृष्ट्वा, M3 (second time) 4 तत (for तथा) Ś1 K1 3 D5 कर्णे, K2 4 D1 कर्णं, M3 (second time) 4 राजन् (for वीरे) —b) Ś1 K (except K5) D1 5 विरथ (Ś1 K3 D5 °थे) वै कृत (Ś1 K3 D5 °ते) तदा —For 65ab, G1 M1 2 5 (all second time) subst

1055* तदा पुरुषवीरेण सत्यकेन तथाकृते ।

—c) D1 *हाकारस् D5 महाराज, G1 (first time) 2 M1–3 5 (last four first time) तदा (G2 °था) राजन् (for ततो राजन्) —K4 om (hapl) 65d–66c —d) Ś1 K1–3 D1 सैन्यस्, G1 M1–3 5 (all first time) भूतेषु (for सैन्येषु) B Dc1 S (G1 M1–3 5 [all both times]) [अ]भून्महान्, Dn1 D2 4 चाभवत्, D6 चाभवन् (for °वत्)

66 For the sequence in T G2–5 M4 and the repetition in G1 M1–3 5, cf v 1 27 Ś2 missing (cf v 1 65) —a) K4 om 66abc (cf. v 1 65) —a) (cf v 1 1) K4 om 66abc (cf. v 1 1) B Dc1 विरथो, D3 विकलो (for विह्वलो) D2 तु (for ऽपि) —b) G1 M1–3 (all first time) सत्यकेन (for सात्वतेन) K3 B (except B5) Dc1 कृत, K5 Dn2 D2–4 7 8 T G1 (both times) 2–5 M1 2 (last two both times) 3 (second time) 4 5 (second time) D6 [अ]र्चित, M3 (first time) शितैः (for [अ]र्दित) M5 (first time) सत्यकेन शराचित [आ]चित, —c) G5 रयस् B Dc1 T G1 (both times) 2–5 M1–3 सर्वसैन्येषु भारत, (last three both times) 4 5 (second time) तूर्णम् (for राजन्) M5 (first time) शरैर्दुर्योधनरथम् —d) K4 B2 3 5 Dc1 Dn1 D2 3 5–8 G1 M1–3 5 (last five first time) विनिश्वसन्

67 For the sequence in T G2–5 M4 and the repetition in M1–3 5, cf v 1 27 Ś2 missing (cf v 1 1) K5 om 67–71 D7 8 om 67a–68b —c) K1–3 D4 G3 M4 कृत, D2 3 कृत (for कृता) —d) G5 कृतज्ञा (for प्रतिज्ञा) G1 M1–3 5 (all first time) प्रतिज्ञा पर्यपालयन् (M5 °यत्)

68 For the sequence in T G2–5 M4 and the repetition in G1 M1–3 5, cf. v 1 27 Ś2 missing (cf v 1 1) K5 om. 68, D7 8 om. 68ab (for all, cf v 1 67) G1 M2 (both second time) om 68–70 —a) B Dc1 विरथ (for °थे) T G M1 (both times) 2 3 (both times) 4 5 (both times) —b) (both times) 2 3 (both times) 4 5 (both times) —b) तथापि (M5 [first time] था च) विरथ कर्णं G3 पुत्राश्, Dc1 D6 T G M1 (both times) 2 3 (both times) 4 5 (both times) च (for वै) D5 पुत्रास्तव जयार्थिनः —c) K2 Dn2 D3 वीरान्, T G3 4 सख्ये, G1 2 5 M1 (first time) 2 3 5 (last two first time) सखे, M1 3 (both second time) 4 5 (second time) सर्वान् (for शूरान्) D7 8 तदवस्थ तु सप्रेक्ष्य (D7 सपेक्ष्यो) —d) Ś1 K3 अवधीत् (for नाव°) D3 वली, D5 भृश (for वशी)

69 For the sequence in T G2–5 M4 and the repetition in G1 M1–3 5, cf v 1 27 Ś2 missing up to विह्वला (cf. v 1 1) K5 G1 M2 om 69 (cf. v 1 67, 68) —a) B1 3 4 Dc1 भीमेन (for च पुनर्) —b) B1 3 4 Dc1 पार्थेन च (for भीमसेन) K1 2 Dn2 कृत, D4 कृता (for कृता) —c) Ś1 K3 विह्वलान्विरथाश्चक्रे —d) K1 3 4 D1 4 G3 वियोजयत्

70 For the sequence in T G2–5 M4, and the repetition in G1 M1–3 5, cf v 1 27 K5 G1 M2 om.

C. 7 6370
B 7 147 73
K 7 145 55

वधे त्वकुर्वन्यत्नं ते तस्य कर्णमुखास्तदा ।
नाशक्नुवंश्च तं हन्तुं सात्यकिं प्रवरा रथाः ॥ ७१
द्रौणिश्च कृतवर्मा च तथैवान्ये महारथाः ।
निर्जिता धनुषैकेन शतशः क्षत्रियर्षभाः ।
काङ्क्षता परलोकं च धर्मराजस्य च प्रियम् ॥ ७२
कृष्णयोः सदृशो वीर्ये सात्यकिः शत्रुकर्शनः ।
कृष्णो वापि भवेल्लोके पार्थो वापि धनुर्धरः ।
शैनेयो वा नरव्याघ्रश्चतुर्थो नोपलभ्यते ॥ ७३
धृतराष्ट्र उवाच ।
अजय्यं रथमास्थाय वासुदेवस्य सात्यकिः ।
विरथं कृतवान्कर्णं वासुदेवसमो युवा ॥ ७४
दारुकेण समायुक्तं स्वबाहुबलदर्पितः ।

---

70 (cf v 1 67, 68) M1 (second time) om 70 — ^{a}) B Dc1 T G M1 2 3 (both times) 4 5 (both times) हि (for तु) — ^{b}) K4 पुत्राना (sic) D5 परिश्रुत , M8 (second time) 4 प्रतिश्रुत (for °श्रुत) — D4 om (hapl) 70^{cd} — ^{c}) Dn1 अनुधूने, Cd पुनर्धूते (as in text) M3 5 (both first time) पुनर्धूतेन पार्थेन — ^{d}) D5 विश्रुत (for सश्रुत)

71 For the sequence in T G2-5 M4 and the repetition in G1 M1-3 5, cf v 1 27 K5 G3 om 71 (for K5, cf v 1 67) K4 reads 71^{ab} twice — ^{a}) T G2 4 5 तथा, G1 M1 2 (all first time) वधं (for वधे) D3 4 [ऽ]पि, G1 (first time) च (for तु) K2 D2 7 G1 (first time) कुर्वन् B4 पुत्रास् (for यत्न) T त, G2 5 तत् (for ते) — ^{b}) M8 (second time) 4 तत (for तस्य) Ś K1-3 4 (both times) Dn D1-8 7 8 G1 M1-3 5 (last five first time) रथा , B5 D4 G2 तथा (for तदा) D5 कर्णस्य प्रमुखा रथा —For 71^{ab}, G1 M1 2 5 (all second time) subst

1056* वधे यत्नमथाकार्पोत्कर्णस्तव सुतै सह ।

— G1 M1 2 5 (all second time) om. 71^{cd} — ^{c}) Ś K (K5 om) D1 हन्तु त (K1 4 D1 ते) (by transp) B1 D5 ततो (for च तं) G6 नाशक्नुवशत हित्व (sic), M8 (second time) 4 नामवश्चैव त हतु — ^{d}) D8 M8 (second time) सात्यकि Ś1 K3 (both sup lin as in text) प्रमुखा (for प्रवरा) D1 यथा (for रथा) T G2 4 5 सात्यकि(T °रवत)प्रवर तदा — T G2 4 5 ins after 71 G1 M1 2 5 (all second time) after 71^{ab}

1057* सत्यकस्तु सुतास्ते वै व्यधमल्लीलया शरैः ।

[G4 5 सात्यकिस् (G5 वस्) (for सत्यकस्) G2 4 transp ते and वै G1 M1 2 5 सत्यकश्च पुनस्तान्स (for the prior half) T G4 व्यधमद्]

72 For the sequence in T G2-5 M4 and the repetition in G1 M1-3 5, cf v 1 27 Ś K1-3 D4 om (hapl) 72^{ab} Dn1 om 72^{a}–73^{b} — ^{a}) B1 T G1 (first time) 3-5 M1 2 (last two first time) 3 (both times) 4 द्रोणश्च, D7 G1 (second time) 2 द्रोणिश्च, M5 (first time) द्रौणश्च (for द्रौणिश्च) — ^{b}) D2 च (for [तु]त्र) T G1 (second time) 2-5 M1 2 5 (last three second time) तथान्ये प्रवरा रथा — ^{e}) K1 काक्ष्यता, B1 काक्षता, B3 काक्षत ; D3 आकाक्षता (hypermetric), D4 काक्षिता (for काङ्क्षता) T G1 (first time) 2-5 M1 2 (last two first time) 3 (both times) 4 5 (first time) काक्षता च पर लोकं, G1 M1 2 5 (all second time) काक्षन्वै स्वर्गलोक च — ^{f}) G1 M1 2 5 (all second time) धर्मराजहित च यत् —After 72, G1 M1 2 5 (all second time) ins 1060*

73 For the sequence in T G2-5 M4 and the repetition in G1 M1-3 5, cf v 1 27 G1 M1 2 5 (all second time) om. 73 — ^{a}) M3. 5 (both first time) कृष्णयोर्वीर्यमदृशा — ^{b}) Ś2 K1 2 4 D1-3 -कर्पण , B1-3. 5 Dc1 D5 S (M8 both times) -तापन (for कर्शन) Ś1 K3 B2 (marg) 4 D5 सात्यकि सत्यविक्रम — After 73^{ab}, K4 B Dc1 Dn2 D1 5 ins.

1058* जितवान्सर्वसैन्यानि तावकानि हसन्निव ।

[D1 दशन् (for हसन्)]

— ^{c}) D3 4 6-8 [ऽ]पि वा (by transp) — ^{d}) K1 धनुर्धरा — ^{e}) K4 5 B1 4 5 Dn D8 5 6 T G2-5 M3 (second time) 4 नरव्याघ्र, D8 °श्रेष्ठश् (for °व्याघ्रश्) — ^{f}) D2 5 [उ]पपद्यते (for °लभ्यते) B Dc1 D8 6 S (G1 M1. 2 5 om , M8 both times) चतुर्थस्तु (D8 6 M8 [second time] 4 °र्थश्च) न विद्यते

74 For the sequence in T G2-5 M4 and the repetition in G1 M1-3. 5, of. v 1 27 G1 (second time) reads 74 third time T G2 repeat 74^{ab} (with ref) after 1060* B4 T (both first time) G1 (second time) 2 (first time) M1 2 5 (all second time) om. the ref — ^{ab}) D4 अजयं, G1 (second time) अजैषीद् (for अजय्य) B (except B4)

कच्चिदन्यं समारूढः स रथं सात्यकिः पुनः ॥ ७५
एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं कुशलो ह्यसि भाषितुम् ।
असह्यं तमहं मन्ये तन्ममाचक्ष्व संजय ॥ ७६
संजय उवाच ।
शृणु राजन्यथा तस्य रथमन्यं महामतिः ।
दारुकस्यानुजस्तूर्णं कल्पनाविधिकल्पितम् ॥ ७७
आयसैः काञ्चनैश्चापि पट्टैर्नद्धं सकूबरम् ।
तारासहस्रखचितं सिंहध्वजपताकिनम् ॥ ७८
अश्वैर्वातजवैर्युक्तं हेमभाण्डपरिच्छदैः ।
पाण्डुरैरिन्दुसंकाशैः सर्वशब्दातिगैर्दृढैः ॥ ७९

C 7 om
B 7 147 83
K 7 145 66

Dc1 D5 T (both both times) G1 (second and third time) 2 (both times) 3–5 M1 2 (last two both times) 3 (second time) 4 5 (second time) transp रथमान्याय and वासुदेवस्य G1 M1 2 5 (all second time) मत्यक — d) K4 D 3 सम (for -समो) K5 B Dc1 Dn2 D2 3 युधि, D1 8 युधा (for युवा) — For 74cd, T G1 (second time) 2–5 M1 - 5 (last three second time) subst

1059* चकार विरथ कर्णं तव सैन्यस्य पश्यत ।

[G5 कामम् G2 om the post half T G2–5 सर्वं (for नव)]

— T G2–5 cont G1 M1 2 5 (all second time) ins after 72

1060* पार्थेन सदृशो युद्धे वासुदेवसमो युवा ।
सर्वक्षत्रियवीराणा एकवीरस्तु सूतजम् ।

75 For the sequence in T G2–5 M1 and the repetition in G1 M1–3 5, cf v 1 27 Before 75, G2–5 M1 2 5 (last three second time) ins धृतराष्ट्र G1 (second time) repeats 75ab after 76 — a) Ś1 K Dn1 D1 3–5 दारुकेन, B5 °केश- (for °केण) Dn2 om (hapl) from युक्त up to तन्ममा (in 76d) B Dc1 Dn1 D2 3 G1 M1–3 5 (last five first time) समा युक्त — b) G1 M1–3 5 (all first time) वल्माश्रित (for °दर्पित) T G1 (third time) 2–5 M1 2 5 (last three second time) शौरसेन बलेन च — T G2–5 M2 5 (last two second time) om. 75c–76b — c) K1 2 4 D1 कश्चिद्, D4 यच्चिद् (for कच्चिद्) — d) B1 स कय, B2 स्वरथ (for स रथ) Ś1 K3 सात्यकि स रथ पुन

76 For the sequence in T G2–5 M1 and the repetition in G1 M1–3 5, cf v 1 27 T G2–5 M2 5 om. 76ab, Dn2 om up to तन्ममा (for both, cf v 1 75) — b) D5 सजय (for भाषितुम्) — G1 (second time) repeats 76cd after the repetition of 75ab — c) D3 अशक्य, G1 (second time) अवध्यं (for असह्य) — For 76cd, T G1 (third time) 2–5 M1 2 5 (last three second time) subst

1061* असह्य सात्यकिं मन्ये रथमेघौघनिस्वनम् ।

[G1 M1 2 5 अजय्य मत्यक मन्य (for the prior half) G1 2 M1 2 5 रथ (for रथ-)]

— T G2–5 M1 2 5 (last three second time) ins after 76 G1 (second time) after the second occurrence of 76cd

1062* संजयाचक्ष्व भूयो मे यच्चक्राते पुनश्च तौ ।

[G1 M1 2 5 तद्वीरौ (for भूयो मे) G5 यश् (for यच्) G2 विक्रातौ (for चक्राते)]

77 For the sequence in T G2–5 M1 and the repetition in G1 M1–3 5, cf v 1 27 — a) B Dc1 Dn1 D3 वृत्त (for तस्य) — b) B3 महाद्युति, D5 °मते, T G2–5 °द्युते (for °मति) — c) B2 G5 [आ]त्मजस् (for [अ]नुजस्) — d) T G1 (second time) 2–5 M1 2 5 (last three second time) सद्यो दृढतर तत, G1 M1 2 (all first time) 3 (both times) 4 5 (first time) कल्पित विधिपूर्वक

78 For the sequence in T G2–5 M1 and the repetition in G1 M1–3 5, cf. v 1 27 — a) Dn1 D1 सायकैं (for आयसै) M3 (second time) 4 परिघैश् (for काञ्चनैश्) Ś K1 2 वापि, T G1 (second time) 2–5 M1 2 5 (last three second time) पट्टै, G1 M1 2 (all first time) 3 (both times) 4 चैव (for चापि) — b) K1 यद्धै (for पट्टैर्) B1 Dn सनद्ध, D3 6 G1 M1–3 5 (last five first time) वद्ध सु (M5 स) (for नद्ध स) D1 7 8 पट्टनद्ध सुकु(D3 °कू)वर, T G1 (second time) 2–5 M1 2 5 (last three second time) सनद्ध (G1 M5 सुयद्ध, M1 2 सवध) चित्रकूवर — c) D1 8 शृणु (for तारा) D6 S (G1 M1–3 5 [all second time]) -रचित, G1 M1–3 5 (all first time) -रचित (for -खचित) — d) K5 सिंहध्वजविराजित

79 For the sequence in T G2–5 M1 and the repetition in G1 M1–3 5, cf v 1 27 — a) Dn1 अति (for वात) Ś1 पूत (for युक्त) — b) D5 परिस्कृतं, G1 M1–3 (all first time) 4 5 (first time) परिच्छद

C 7 om
B 7 147 24
K 7 145 67

चित्रकाञ्चनसंनाहैर्वाजिमुख्यैर्विशां पते ।
घण्टाजालाकुलरवं शक्तितोमरविद्युतम् ॥ ८०
वृतं सांग्रामिकैर्द्रव्यैर्बहुशस्त्रपरिच्छदम् ।
रथं संपादयामास मेघगम्भीरनिस्वनम् ॥ ८१
तं समारुह्य शैनेयस्तव सैन्यमुपाद्रवत् ।
दारुकोऽपि यथाकामं प्रययौ केशवान्तिकम् ॥ ८२
कर्णस्यापि महाराज शङ्खगोक्षीरपाण्डुरैः ।
चित्रकाञ्चनसंनाहैः सदश्वैर्वेगवत्तरैः ॥ ८३
हेमकक्ष्याध्वजोपेतं क्लृप्तयन्त्रपताकिनम् ।
अग्र्यं रथं सुयन्तारं बहुशस्त्रपरिच्छदम् ॥ ८४
उपाजह्रुस्तमास्थाय कर्णोऽप्यभ्यद्रवद्रिपून् ।
एतत्ते सर्वमाख्यातं यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥ ८५
भूयश्चापि निबोध त्वं तवापनयजं क्षयम् ।
एकत्रिंशत्तव सुता भीमसेनेन पातिताः ॥ ८६

(for °च्छदैः) —^{c}) B1 4 पाण्डवैः, B2 8 6 Dc1 D2 सैंधवैः, S (G1 M1-3 5 [all both times]) पाण्डरैः (for पाण्डुरैः) Dc1 D3 इन्द्र (for इन्दु) G1 M1-3, 5 (all first time) शखाग्रे (for सकाशे) —^{d}) D1 तव (for सर्वं) Dn1 D6 -शस्त्रातिगैः (for शब्दा°)

80 For the sequence in T G2-5 M4 and the repetition in G1 M1-3 5, cf v 1 27 —^{a}) K2 4 D1 कार्मुक (for काञ्चन) S (G1 M1-3 5 [all second time]) सनद्धैः (for संनाहैः) —^{b}) G1 M1-3 5 (all first time) महीपते (for विशां पते) S (G1 M1-3 5 [all second time]) अष्टवर्षैस्तुरगमै —^{c}) K1 बाण ज्वालाकुलरवं, K6 Dn1 D2 4 5 7 8 घंटामाला, T G1 (second time) 2-5 M1 2 5 (last three second time) घंटाजालपरिक्षिप्त —^{d}) T G1 (second time) 2-5 M1 2 5 (last three second time) सकुल (for विद्युतम्)

81 For the sequence in T G2-5 M4 and the repetition in G1 M1-3 5, cf v 1 27 —^{a}) K1 4 D1 वृत्त, K2 वृतै, K3 B Dc1 युक्त, K5 D2 3 7 8 M3, 5 (last two first time) चित, Dn1 D4 T G1 (first time) 2-5 M1 2 (last two first time) चित्र, Dn2 चित्तं, G1 M1-3 (all second time) 4 5 (second time) चित्रै (for वृत) K (except K3) Dn2 D1 4 7 8 T समामि(D7 म)कैः —^{b}) Ś K1-4 D1 परिष्कृ(K4 °स्कृ)-त, K6 Dn2 D3 6 -परिच्छदैः, M1, 2 (both second time) विशारद (for परिच्छदम्) —^{c}) G1 (second time) सपातयामास —^{d}) D1 ध्वज (for मेघ-) S (G1 M1-3 5 [all second time]) निस्वन (for गम्भीर) Ś K (except K4) B1, 4 Dc1 Dn1 D1, 4 6 T निस्वन G1 M1-3 5 (all first time) मेघसघातनादिन

82 For the sequence in T G2-5 M4 and the repetition in G1 M1-3 5, cf v 1 27 —^{a}) K4 D3 सैनेयस् D5 समारुह्य च शैनेयस् —^{b}) Ś2 अपाद्रवत्; T G1 (both times) 2-5 M1 2 (last two both times) 3 (first time) 4 5 (both times) अभिद्रवत् (for उपा°) —^{c}) G5 यथाकर्मं —^{d}) K4 केशवातिके

83 For the sequence in T G2-5 M4 and the repetition in G1 M1-3 5, cf v 1 27 —^{a}) B1-3 Dc1 D5 6 T G2-5 सुता (D5 °तो, D6 रथो) राजन्, B4 5 Dn2 D3 G1 M1 3-5 (last five first time) रथ (G1 M1 2 तथा) राजन्, G1 M1-3 (all second time) 4 5 (second time) च तं पुत्रा (for महाराज) —^{b}) S (G1 M1-3 5 [all both times]) पाण्डरैः — D2 om (hapl) 83^{cd} —^{c}) T G3 क्लृप्त (for चित्र) —^{d}) K4 वेगवत्तर D5 सदश्वैस्तैस्त्विहायनैः

84 For the sequence in T G2-5 M4 and the repetition in G1 M1-3 5, cf v 1 27 —^{a}) K5 Dc1 Dn1 D2 4 7 8 हेमकक्षा, D5 °कक्ष, D6 °काक्षी (sic) (for °कक्ष्या) —^{b}) Ś2 क्षिप्त, K1 2 Dn1 D4 5 7 8 क्लिप्त (sic), D6 G2 हेम (for क्लृप्त-) B1 -यत्र, D2 4 7 8 पत्र (for यन्त्र) —^{c}) D8 अन्य, G1 M1 2 (all second time) वद्रू (for अग्र्य) K4 स्वयतार, D2 5 T G1 (second time) 2-5 M1 2 (last two second time) सयंतार

85 For the sequence in T G2-5 M4 and the repetition in G1 M1-3 5, cf v 1 27 G1 M1 2 (all second time) om 85-86 —^{a}) B (except B1) D3 T G1-4 M1 2 3 (both times) 4 5 (both times) उपजह्रुस्, D5 उपजह्रे, D6 उपयुक्त (for उपाजह्रुस्) Ś1 तमारुह्य, D6 तथास्थाय, S (G1 M1 2 om, M3 5 [both both times]) तमासाद्य (for तमास्थाय) —^{b}) D4 य कर्णो (for कर्णोऽपि) K1 [अ]त्यद्रवद् D3 बली, D7 पुन (for रिपून्) —^{c}) Ś K1-3 D1 एव (for एवत्) —^{d}) Ś2 मा

86 For the sequence in T G2-5 M4 and the repetition in G1 M1-3 5, cf v 1 27 G1 M1 2 om 86

दुर्मुखं प्रमुखे कृत्वा सततं चित्रयोधिनम् ।
शतशो निहताः शूराः सात्वतेनार्जुनेन च ॥ ८७

भीष्मं प्रमुखतः कृत्वा भगदत्तं च मारिष ।
एवमेष क्षयो वृत्तो राजन्दुर्मन्त्रिते तव ॥ ८८

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥

१२३

धृतराष्ट्र उवाच ।
तथा गतेषु शूरेषु तेषां मम च संजय ।
किं वै भीमस्तदाकार्षीत्तन्ममाचक्ष्व संजय ॥ १

संजय उवाच ।
विरथो भीमसेनो वै कर्णवाक्शल्यपीडितः ।
अमर्षवशमापन्नः फल्गुनं वाक्यमब्रवीत् ॥ २

C 7. 6189
B 7 148 2
K 7 146 2

(cf. v 1. 85) —ᵃ) D5 च वि-, S (G1 M1 2 om, M3 5 [both both times]) [ऽ]पि च (by transp) B1-3 5 Dc1 [इ]म, B4 [ए]न, T [ए]त, G1 M1 2 3 (both times) 4 5 (both times) [इ]द (for त्व) —ᵇ) K4 D1. 4. 6 [अ]पनयनं D5 तचापनयसक्षत्र —ᵈ) D6 भीमसेननिवारिता

87 For the sequence in T G2-5 M4 and the repetition in G1 M1-3 5, cf v 1 27 Ś2 K1 2 4 D1 om 87ᵃᵇ —ᵃ) Ś1 K3 प्रमुख —ᵇ) T G1 (second time) 2-5 M1-3 5 (last four second time) बहुशश्च (for सततं) D2 -योधिना, D4 5 7 8 T G2-5 योधिन (for -योधिनम्) —ᶜ) T G2-5 M1. 2. 5 (last three second time) शूराम्या (for शतशो) G1 M1 2 (all second time) 3 (both times) 4 5 (first time) [ऽ]थ (for नि) G1 (first time) हया (for -हता) —ᵈ) T G1 (second time) 2-5 M1. 2 5 (last three second time) सत्यकेन (for सात्वतेन) D3 वा (for च)

88 For the sequence in T G2-5 M4 and the repetition in G1 M1-3 5, cf v 1 27 —ᵃ) T G1 (second time) 2-5 M1-3 (last three second time) 4 5 (second time) भीष्मोपि निहत (M1 5 °ष्मो विनिहत, M3 °ष्मो विनिधन, M4 °ष्मोपि निधन) शूरो —ᵇ) S (G1 M1-3 5 [all second time]) भगदत्तश्च B Dc1 S (G1 M1-3 5 [all both times]) भारत, D7 मारिष (for मारिष) —ᶜ) D7 एव (for एष) —ᵈ) G5 damaged Dn1 राजन्दुर्मन्त्रितेन च

Colophon —*Sub-parvan* G1 M1 2 5 (all second time) जयद्रथवध —*Day of Drona's Generalship* Ś1 चतुर्थदिने, K1 4 चतुर्थदिवसे, K2 चतुर्थे दिवसे, D1 चतुर्थयुद्धदिवसे, D3 चतुर्थेऽह्नि, G5 चतुर्थेऽहनि —*Adhy* name K5 जयद्रथवधानंतर कर्णपराजय, Dn D2 4 7 8 कर्णपराजय, D5 सात्यकियुद्ध, G1 M1-3 5 (all first time) कर्णसात्यकियुद्ध —*Adhy no* (figures, words or both) B1 G5 144, Dn1 147, D2 148, T G2-4 142, G1 M1-3 5 (all first time) 145, G1 M1-3 (all second time) 4 5 (second time) 141 —*Śloka no* Dn1 90

123

1 For the sequence in T G2-5 M4 and the repetition in G1 M1-3 5, cf. v 1 7 122 27 B5 om the ref. —ᵃ) T G1 (second time) 2 5 M1-3 5 (last four second time) हतेषु (for गतेषु) G1 M1-3 5 (all first time) सैन्येषु (for शूरेषु) —ᵇ) M3 (second time) 4 transp तेषां and मम D2 transp मम and च M3 4 om च K6 Dn D2 4 8 संयुगे (for संजय) —ᶜ) K5 मा (for वै) K4 तथा (for तदा) K3 4 6 D2 [अ]कार्षीत् —ᵈ) D1 पृच्छत (for संजय) —For 1ᶜᵈ, B Dc1 D3 6 S (G1 M1-3 5 [all both times]) subst

1063* किं वै भीमार्जुनौ तत्र सात्यकिश्चाकरोत्तदा ।

[B Dc1 D3 किं स्म (D6 वा), S (G1 M1-3 5 [all both times]) किं स्विद् (for किं वै) T G2-4 चैव, G1 M1. 2 5 (all second time) तात, G5 damaged (for तत्र) G1 (first time) M1 2 (both both times) 3 5 (both first time) सत्यकश्च (for सात्यकिश्च) B Dc1 D3 6 M3 (second time) वा (for च)]

2 For the sequence in T G2-5 M4 and the repetition in G1 M1-3 5, cf v 1 1 —ᵃ) S (G1 M1-3 5 [all second time]) भीमसेनोऽब्रवीदेन (G1 M1. 2

C 7 6390 B 7 146 3 K 7 146 3

पुनः पुनस्तूबरक मूढ औदरिकेति च ।
अकृतास्त्रक मा योधीर्बाल संग्रामकातर ॥ ३
इति मामब्रवीत्कर्णः पश्यतस्ते धनंजय ।
एवं वक्ता च मे वध्यस्तेन चोक्तोऽस्मि भारत ॥ ४
एतद्व्रतं महाबाहो त्वया सह कृतं मया ।
यथैतन्मम कौन्तेय तथा तव न संशयः ॥ ५
तद्वधाय नरश्रेष्ठ स्मरैतद्वचनं मम ।
यथा भवति तत्सत्यं तथा कुरु धनंजय ॥ ६
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य भीमस्यामितविक्रमः ।
ततोऽर्जुनोऽब्रवीत्कर्णं किंचिदभ्येत्य संयुगे ॥ ७
कर्ण कर्ण वृथादृष्टे सूतपुत्रात्मसंस्तुत ।
अधर्मबुद्धे शृणु मे यत्त्वा वक्ष्यामि सांप्रतम् ॥ ८

°त्य) —^{d}) K4 5 B D फाल्गुन T G1 (second time) 2–5 M1 2 5 (last three second time) पाडव सव्यसाचिन

3 = 114 69 For the sequence in T G2–5 M1 and the repetition in G1 M1–3 5, cf. v 1 1 Before 3, T G2–5 M3 (second time) 4 5 (second time) ins भीम° —^{a}) Ś K1 2 Dc1 Dn1 D1 3 तूबरक, D2 तौदरिक (for तूबरक) —^{b}) D7 मूढा B (except B5) कौदरिक, D3 6 [इ]त्यौदरिक, a few MSS औदारिक —^{c}) K3 5 B D (except D1 6) T G1 (both times) 2–5 M1 2 (last two first time) 3 (both times) 4 5 (both times) योत्सीर् (for योधीर्) —^{d}) K1 2 D4 7 कातर , G1 (first time) -कारक D6 G1 M1 2 5 (last four second time) बाल सग्रामकातर

4 For the sequence in T G2–5 M4 and the repetition in G1 M1–3 5, cf v 1 1 —^{b}) S (G1 M1–3 5 [all second time]) शृण्वतस् (for पश्यतस्) G1 M3 (both first time) धनजय — D1 om (hapl) 4^c–5^d, G5 om (hapl) 4^c–6^d —^{c}) K4 D1 उक्तश् (for वक्ता) Ś2 K2–4 D1 ते (for मे) —^{d}) D7 3 [उ]क्ता Ś2 [ऽ]सि, G1 M1 2 (all first time) हि (for ऽस्मि) T G1 (second time) 2–4 M1 2 5 (last three second time) तेन चोक्तस्त्वया ह्यह

5 For the sequence in T G2–5 M4 and the repetition in G1 M1–3 5, cf v 1 1 D4 G5 om 5 (cf v 1 4) —^{a}) G1 M1 2. 5 (all second time) एवं (for एतद्) —^{b}) Ś2 [अ]प्यूढ तथा, K1 lacuna, K4 D1 [अ]पि च तथा (for सह कृत) B1 T G1 (second time) 2–4 M1. 2 5 (last three second time) transp कृत and मया —^{c}) K1 3 B2 5 D5 M1 (second time) तथा (for यथा) —^{d}) K1 3 B1 Dn3 D5 यथा (for तथा)

6 For the sequence in T G2–5 M4 and the repetition in G1 M1–3 5, cf v 1 1 G5 om 6 (cf v 1. 4) —^{a}) K5 B1, 3 4 Dc1 Dn D2, 4 7 8 पालय, Dc1 (marg , *sec m*) पारय (for वधाय) T G2–4 त वारय रथश्रेष्ठ, G1 M1–3 (all both times) 4 5 (both times) तत्पालय (M3 [second time] तद्वारय ; M4 तत्पारय) रथश्रेष्ठ —^{b}) B3 पुरा (for स्मर) B5 सर्वे तद्वचनान्मम —^{c}) D5 कृत्य (for सत्यं) —^{d}) K4 तव (for कुरु)

7 For the sequence in T G2–5 M4 and the repetition in G1 M1–3 5, cf v 1 1 —^{a}) Dn1 D4 3 G1 M1 2 (last three first time) 3 (both times) 4 एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य —^{b}) Ś2 [अ]द्भुत (for [अ]मित) — For 7^{ab}, T G1 (second time) 2–5 M1 2 5 (last three second time) subst

1064* वचनं भीमसेनस्य श्रुत्वा त्वमरविक्रम ।

—^{c}) G1 M1. 2 (all first time) 3 (both times) 4 5 (first time) अर्जुनस्तु (for ततोऽर्जुनो) —^{d}) Ś K1–3 D1 स स्मयन्, K4 सस्मयन् (for संयुगे)

8 For the sequence in T G2–5 M4 and the repetition in G1 M1–3 5, cf v 1. 1 Before 8, T G2–5 M3 (second time) 4 5 (second time) ins अर्जुन —^{a}) T G1 (second time) 2–5 M1 2. 5 (last three second time) मृपादृष्टे (for वृथा°) —^{b}) G5 सूतपुत्र S (G1 M1–3 5 [all second time]) सुदुर्मते (for [आ]त्मसंस्तुत) — D3 om 8^c–9^d —^{c}) D3 अमर्ष (for अधर्म) —^{d}) Ś1 K1. 3 5 B D (except D7 ; D3 om) त्वां (for त्वा).

9 For the sequence in T G2–5 M4 and the repetition in G1 M1–3 5, cf v 1 1 D3 om. 9 (cf. v 1 8) —^{a}) D1 विविधं (for द्वि°) T G1 (second time) 2–5 M1. 2 (last two second time) 3 (both times) 4 5 (both times) द्वावेव कर्ण शूराणा —^{b}) T G1 (second time) 2–5 M1 2 5 (last three second time) रणे दृष्टौ जयाजयौ —^{c}) K1 4 D1 चास्य (for चापि), K1 4 D1 5 7 नित्यौ — K4 om

द्विविधं कर्म शूराणां युद्धे जयपराजयौ ।
तौ चाप्यनित्यौ राधेय वासवस्यापि युध्यतः ॥ ९
मुमूर्षुर्युयुधानेन विरथोऽसि विसर्जितः ।
यदृच्छया भीमसेनं विरथं कृतवानसि ॥ १०

अधर्मस्त्वेष राधेय यत्त्वं भीममवोचथाः ।
युद्धधर्मं विजानन्वै युध्यन्तमपलायिनम् ।
पूरयन्तं यथाशक्ति शूरकर्माहवे तथा ॥ ११
पश्यतां सर्वसैन्यानां केशवस्य ममैव च ।

C 7 6401
B. 7 148 15
K 7 146 17

9^{d}–10^{d} — After 9, S (except $M_{3.4}$, G_1 $M_{1.2.5}$ [all second time]) ins

1065* रणमुत्सृज्य निर्लज्ज गच्छसे वै पुन पुन ।
माहात्म्यं पश्य भीमस्य कर्ण जन्म कुले तथा ।
नोक्तवान्परुष यस्त्वा पलायनपरायणम् ।
भूयस्त्वमपि सगम्य सकृदेव यदृच्छया ।
विरथ हतवान्वीर पाण्डव सूतदायद । [5]
कुलस्य सदृशं चापि राधेय कृतवानसि ।
त्वमिदानीं नरश्रेष्ठ प्रस्तुत नावबुध्यसे ।
सृगाल इव मन्येऽह क्षत्र त्वमवमन्यसे ।
पित्र्य कर्मान्य सग्रामस्तवान्यस्य कुलोचित ।
अह त्वामपि राधेय सर्वामि रणमूर्धनि । [10]
सर्वशस्त्रभृता मध्ये कुरु कार्याणि सर्वश ।
नैकान्तसिद्धि सग्रामे वासवस्यापि विद्यते ।

[(L 1) M_5 निर्लज्जो G_1 $M_{1.2}$ गच्छतो, G_5 गच्छस्व (for गच्छसे) — (L 2) G_1 $M_{1.2.5}$ जन्म राजकुले यथा (for the post half) — (L 3) G_1 $M_{1.2.5}$ त्वां (for त्वा) T पलायण (for °यन) — (L 5) G_{3-5} कृतवान् (for हत°) — (L 7) G_1 $M_{1.2.5}$ रथश्रेष्ठ, G_2 नरश्रेष्ठ (for °श्रेष्ठ) G_1 $M_{1.2.5}$ प्रतुदन्, G_{3-5} प्रकृत (for प्रस्तुत) — (L 8) G_1 $M_{1.2.5}$ मातग (for मन्येऽह) T G_{2-4} क्षुद्र (for क्षत्र) — (L 9) G_1 $M_{1.2}$ पैत्र्य M_5 त्वन्य (for [अ]स्त्वन्य) G_1 M_2 तव त्वन्यत्कुलोचित, G_5 नवास्त्वन्यत्र गोचित (for the post half) — T $G_{1.2}$ $M_{1.2.5}$ repeat lines 10–11 after 12^{cd} — (L 10) G_1 $M_{1.2.5}$ (all first time) स त्वाहम्, G_2 (first time) मोह त्वाम् (for अह त्वाम्) — (L 11) G_1 (second time) सत्तस्ते भयमागत, G_{3-5} $M_{1.2.5}$ (last three second time) कुरु ($G_{3.4}$ गुरु) कार्यं त्वया कृत (for the post half) — G_{3-5} om line 12]

10 For the sequence in T G_{2-5} M_4 and the repetition in G_1 $M_{1-3.5}$, cf v l 1 K_4 om 10 (cf v l. 9) G_{3-5} om 10^{a}–13^{b} — ^{a}) T G_1 (second time) $_2$ $M_{1.2.5}$ (last three second time) मुमूर्षुर्वृष्णिवीरेण — ^{b}) $Ś_1$ [ऽ]पि (for ऽसि) Dn_1 विवर्जित, D_4 विपर्यय (for विसर्जित) $B_{1-3.5}$ (marg as in text) विरथो विकलेंद्रिय — After 10^{ab}, B Dc_1 Dn_2 $D_{1.5}$ ins

1066* सद्वध्यस्त्वमिति ज्ञात्वा जित्वा जीवन्विसर्जित ।

— ^{c}) $B_{2.3.5}$ Dc_1 रणे भीमं (for भीमसेनं) — ^{d}) B (except B_4) युध्यमानं महाबल — For 10^{cd}, T G_1 (second time) $_2$ $M_{1.2.5}$ (last three second time) subst

1067* स त्वया भीमसेनस्य जय प्राप्तो यदृच्छया ।

11 For the sequence in T G_{2-5} M_4 and the repetition in G_1 $M_{1-3.5}$, cf. v l 1 G_{3-5} om 11 (cf v l 10) — ^{a}) T G_1 (second time) $_2$ $M_{1.2.5}$ (last three second time) अधर्मेण च (for °र्मस्त्वेष) — ^{b}) T G_1 (second time) $_2$ $M_{1.2.5}$ (last three second time) स (for यत्) D_6 अवोचिथा — ^{c}) Dn $D_{4.7.8}$ M_8 (second time) $_4$ युद्धधर्मान् T G_1 (both times) $_2$ $M_{1.2}$ (last two both times) $_3$ (first time) $_5$ (both times) अजानन् (for विजा°) — ^{d}) Dn_1 D_3 अपलायनं — For 11^{abcd}, B (except B_4) Dc_1 subst

1068* कथचिद्विरथ कृत्वा यत्त्वं रूक्षमभापथा ।
अधर्मस्त्वेष सुमहाननार्यचरितं च तत् ।

[(L 1) $B_{1.5}$ Dc_1 अभाषिथा — (L 2) B_1 (marg as above) तव (for च तत्)]

— After 11^{abcd}, B (except B_4) Dc_1 ins

1069* नारिं जित्वातिकत्थन्ते न च जल्पन्ति दुर्वच ।
न च कचन निन्दन्ति सन्त शूरा नरर्षभा ।
त्वं तु प्राकृतविज्ञानस्तत्तद्वदसि सूतज ।
बह्वयद्धमकर्ण्यं च चापलादपरीक्षितम् ।
[(L 1) B_3 Dc_1 वि (for [अ]ति).]

— ^{e}) $D_{7.8}$ पूरयंत, G_1 $M_{1-3.5}$ (all first time) °यन्ति (for °यन्तं) — ^{f}) T G_1 (second time) $_2$ $M_{1-3.5}$ (last four second time) स्थितं (for तथा) — For 11^{ef}, B Dc_1 subst

1070* युध्यमान पराक्रान्तं शूरमार्यव्रते रतम् ।

— After 11, B Dc_1 ins

1071* यदवोचोऽप्रियं भीम नैतत्सत्यं वचस्तव ।

12 For the sequence in T G_{2-5} M_4 and the

C 7 6402
B 7 148 16
K 7 146 18

विरथो भीमसेनेन कृतोऽसि बहुशो रणे ।
न च त्वां परुषं किंचिदुक्तवान्पाण्डुनन्दनः ॥ १२
यस्मात्तु बहु रूक्षं च श्रावितस्ते वृकोदरः ।
परोक्षं यच्च सौभद्रो युष्माभिर्निहतो मम ॥ १३
तस्मादस्यावलेपस्य सद्यः फलमवाप्नुहि ।
त्वया तस्य धनुश्छिन्नमात्मनाशाय दुर्मते ॥ १४
तस्माद्वध्योऽसि मे मूढ सभृत्यबलवाहनः ।
कुरु त्वं सर्वकृत्यानि महत्ते भयमागतम् ॥ १५
हन्तास्मि वृषसेनं ते प्रेक्षमाणस्य संयुगे ।
ये चान्येऽप्युपयास्यन्ति बुद्धिमोहेन मां नृपाः ।
तांश्च सर्वान्हनिष्यामि सत्येनायुधमालभे ॥ १६
त्वां च मूढाकृतप्रज्ञमतिमानिनमाहवे ।
दृष्ट्वा दुर्योधनो मन्दो भृशं तप्स्यति पातितम् ॥ १७
अर्जुनेन प्रतिज्ञाते वधे कर्णसुतस्य तु ।
महान्सुतुमुलः शब्दो बभूव रथिनां तदा ॥ १८
तस्मिन्नाकुलसंग्रामे वर्तमाने महाभये ।

repetition in G1 M1–3 5, cf v 1 1 G3–5 om 12 (cf v 1 10) —^{b}) T G1 (second time) 2 M1 2 5 (last three second time) च सन्निधौ (for ममैव च) —^{d}) T G1 (second time) 2 M1 2 5 (last three second time) कृतो युधि पुन पुन — After 12^{cd}, T G1 (second time) 2 M1 2 5 (last three second time) repeat lines 10–11 of 1065* T G1 (second time) 2 M1 2 5 (last three second time) om 12^{e}–13^{b} —^{e}) Ś K2 8 च त्वा, B5 तु त्वा, D8 6 त्वा च (by transp) A few MSS पुरुष

13 For the sequence in T G2–5 M4 and the repetition in G1 M1–3 5, cf v 1 1 T G M1 2 5 om. 13^{ab} (cf v 1 10, 12) —^{a}) B2 8 तस्मात् (for य°) Ś2 D3 6–8 च बहु, Dn D2 4 बहु च (for तु बहु) D3 -रूप (for रूक्ष) B1 यस्मात्तत्तदुरुक्त च (sic), D1 यस्मात्तु बहुल रूक्ष —^{c}) D2 यत्र, S (G1 M1–3 5 [all second time]) मम (for यच्च) D8 सौभद्रे —^{d}) S (G1 M1–3. 5 [all second time]) युष्माभिर्यद्दुभिर्हत (G5 °हुगर्हित)

14 For the sequence in T G2–5 M4 and the repetition in G1 M1–3 5, of v 1 1 G1 M1 2 5 (all second time) om 14^{ab} —^{a}) K1 Dc1 D5 8 यस्य, B1 S (M3 both times) तस्य (for अस्य) —^{b}) Ś1 K (except K5) D1 M3 (second time) अवाप्स्यसि (for °मुहि). D5 फल प्राप्नुहि सूतज. — After 14, G1 M1, 2 5 (all second time) read 16^{ab}

15 For the sequence in T G2–5 M4 and the repetition in G1 M1–3 5, of v 1 1 —^{a}) G1 M1 2 5 (all second time) सर्वेषाम्, M3 (first time) मे मूढ —^{b}) K2 सद्य स (for सभृत्य) B Dc1 G1 M1 2 (last three first time) 3 (second time) 4 5 (first time) सभृत्यसुतबाधव, T G2–5 सामात्यसुतबांधव, G1 M1 2 5 (all second time) अस्माक पापपूरुष —G1 M1 2 5 (all second time) om 15^{cd} —^{c}) D2 -कर्माणि, M3 (second time) 4 -कार्याणि (for -कृत्यानि) —^{d}) S (M3 [both times]) मत्तस् (for महत्)

16 For the sequence in T G2–5 M4 and the repetition in G1 M1–3 5, of v 1 1 G1 M1 2 5 (all second time) read 16^{ab} after 14 —^{b}) Ś2 K1 4 5 B1 D1–6 8 G2 प्रेक्ष्यमाण(K1 4 D5. 6 °न)स्य G1 M1 2 5 (all second time) दुर्मते (for संयुगे) —^{c}) Dn2 तु (for ऽपि) K1 [ऽ]पयास्यति (sic) D2 समेष्यति (for [उ]पयास्यन्ति) D3 ये चाप्युपायं शमति, D4 ये चान्ये स्यु पापमतेर् —^{d}) Dn1 D4 7 8 मोहिता (for मा नृपा) — For 16^{cd}, T G1 (second time) 2–5 M1 2 5 (last three second time) subst

1072* ये च तत्रापि हन्तारमुपयास्यन्ति मा युधि ।

— D6 om 16^{e}–17^{b}

17 For the sequence in T G2–5 M4 and the repetition in G1 M1–3 5, of v 1 1 D6 om 17^{ab} (cf v 1 16) —^{b}) Ś1 B4 D3–5 अभि (for अति) — For 17^{ab}, T G1 (second time) 2–5 M1 2 5 (last three second time) subst.

1073* मुण्डिनं तु हनिष्यामि त्वा च कर्णातिमानिनम् ।

[T G2, 4 मौंडिन; G3 मौंजिन; G5 मांडिन (for मुण्डिनं)]

— T G1 (second time) 2–5 M1 2 5 (last three second time) om. 17^{cd} —^{d}) Dc1 मानित (for पातितम्)

18 For the sequence in T G2–5 M4 and the repetition in G1 M1–3 5, of v 1 1 Before 18, S (G1 M1–3 5 [all second time]) ins संजय° —^{b}) Dn1 T G2–5 ह (for तु) B3 Dc1 वधे सूतसुतस्य च,

मन्दरश्मिः सहस्रांशुस्तं गिरिमुपागमत् ॥ १९
ततो राजन्हृषीकेशः संग्रामशिरसि स्थितम् ।
तीर्णप्रतिज्ञं बीभत्सुं परिष्वज्येदमब्रवीत् ॥ २०
दिष्ट्या संपादिता जिष्णो प्रतिज्ञा महती त्वया ।
दिष्ट्या च निहतः पापो वृद्धक्षत्रः सहात्मजः ॥ २१
धार्तराष्ट्रबलं प्राप्य देवसेनापि भारत ।
सीदेत समरे जिष्णो नात्र कार्या विचारणा ॥ २२
न तं पश्यामि लोकेषु चिन्तयन्पुरुषं क्वचित् ।
त्वदृते पुरुषव्याघ्र य एतद्योधयेद्बलम् ॥ २३
महाप्रभावा बहवस्त्वया तुल्याधिकापि वा ।
समेताः पृथिवीपाला धार्तराष्ट्रस्य कारणात् ।
ते त्वा प्राप्य रणे क्रुद्धं नाभ्यवर्तन्त दंशिताः ॥ २४
तव वीर्यं बलं चैव रुद्रशक्रान्तकोपमम् ।
नेदृशं शक्नुयात्कश्चिद्रणे कर्तुं पराक्रमम् ।
यादृशं कृतवानद्य त्वमेकः शत्रुतापनः ॥ २५
एवमेव हते कर्णे सानुबन्धे दुरात्मनि ।
वर्धयिष्यामि भूयस्त्वां विजितारिं हतद्विषम् ॥ २६
तमर्जुनः प्रत्युवाच प्रसादात्तव माधव ।
प्रतिज्ञेयं मयोत्तीर्णा विबुधैरपि दुस्तरा ॥ २७
अनाश्चर्यो जयस्तेषां येषां नाथोऽसि माधव ।
त्वत्प्रसादान्महीं कृत्स्नां संप्राप्स्यति युधिष्ठिरः ॥ २८
तवैव भारो वार्ष्णेय तवैव विजयः प्रभो ।

C 7 840
B 7 148 34
K 7 149 40

G1 M1 2 5 (all second time) वधे कर्णस्य तस्य ह — c) Dn1 D1 7 8 च, D3 6 तु (for सु) — d) D2 तया, D4 वर, G1 M1 2 (all first time) 3 (both times) 4. 5 (first time) तत (for तदा)

19 For the sequence in T G2–5 M4 and the repetition in G1 M1–3 5, cf. v 1 1 — b) K1. 3 Dn2 D2 4 7 8 G1 (first time) भयावहे, B5 तथा भये, T G1 (second time) 2–5 M1 2 5 (last three second time) तथाविधे (for महाभये) — d) B3 5 Dc1 T G3 4 उपाद्रवत्, G1 M1 2 (all second time) विशत्, G2 5 °ब्रजत् (for °गमत्) — After 19, Dn1 ins

1074* तत· सध्यामुपासीना सर्व एव नृपोत्तमा ।
ध्यदृश्यन्तोत्तमरुचो मूर्तिमन्त इवाग्नय ।

— On the other hand Ms. 4 ins after 19

1075* लोहितायति चादित्ये त्वरमाणो धनजय ।
सहितश्चक्ररक्षाभ्यां शिनीनाम्नृषभेण च ।
युधामन्युरयस्त्वेन भीमेन सहितोऽनघ ।
जयद्रथानुगैर्वीरैर्युद्धाय समुपाययौ ।

20 b) D2. 3 G1 M1–3. 5 स्थित — d) K1 परिपूज्य (for °ष्वज्य) K3 [प्]नम् (for [इ]दम्)

21 Before 21, M4 ins कृष्ण — b) K4 D1 कृता (for त्वया) — Dn1 om 21c–22d — c) K3 स, B Dc1 वि, D3 तु (for च) B2 8 Dc1 पार्थ (for पापो) — d) B4 वृद्धक्षेत्र

22 Dn1 om. 22 (cf v 1 21) — b) T G2–5 पाण्डव (for भारत) — c) Ś1 K3 D5 सीदते

23 a) S लोकेस्मिन् (for °षु)

24 a) D3 महाप्रभाव कौंतेय — b) Dn1 D2 4 7 8 तव (for त्वया) K5 तुल्याधिको Ś1 K3 अपि, D2 8 [अ]पि च (for [अ]पि वा) D6 त्वया तुल्यामुताधिका — c) D1 सुमेता (sic), D2 सर्वे च (for समेता) — d) Dn2 D7 8 शासनात् (for कारणात्) — e) D3 ये (for ते) Ś2 K1 2 D5 G1 M1 2 5 स्वा (for त्वा) B Dc1 Dn° क्रुद्धान् (for क्रुद्ध) D2 त्वा प्राप्य च रणे क्रुद्ध — f) B (except B5) Dc1 S [अ]तिववर्तंति, D8 [अ]भ्यवर्षंति (for °वर्तन्त) K3. 4 D1 G1 3–5 M दसिता, D7 दर्शिता (for दशिता)

25 a) K4 B3 4 D5 T G2 5 वीर्यबल — b) D2 रुद्रा (for रुद्र) — c) M4 न चैव (for नेदृश) T G M1–3 5 नैन हि शक्तवान्कश्चिद् — d) Ś2 K2 धनजय (for पराक्रमम्) — e) The portion of the text from दृश up to सौख्या (in 7 124 25a) is lost in Ś2 on missing folios — f) B4 Dn2 T G3 4 शत्रुतापन

26 Ś2 missing (cf v 1 25) — c) K1 2 त्वा (for त्वां) — d) Ś1 K1 2 4 D1 निहतारिं, D2 4 7 8 विजेतार (for विजितारिं) D° 4. 7 8 गवद्विप

27 Ś2 missing (cf v 1 25) — a) K4 B Dc1 Dn D2 4. 7 8 S मया (M1 °द्दा [sic]) तीर्णा (for मयोत्तीर्णा) — d) K4 विविधैर् (for विबुधैर्)

28 Ś2 missing (cf. v 1 25) — a) K (except K3) Dn1 D1–3 5–8 अनाश्चर्यं, D4 आश्चर्यं च, T G2–5 अनाशास्यो (G2 °स्य) (for °श्चर्यो) — b) D4 om येषां

C 7 6421 B 7 148 35 K 7 149 40

वर्धनीयास्तव वयं प्रेष्याश्च मधुसूदन ॥ २९
एवमुक्तः स्मयन्कृष्णः शनकैर्वाहयन्हयान् ।
दर्शयामास पार्थाय क्रूरमायोधनं महत् ॥ ३०

श्रीकृष्ण उवाच ।

प्रार्थयन्तो जयं युद्धे प्रथितं च महद्यशः ।
पृथिव्यां शेरते शूराः पार्थिवास्त्वच्छरैर्हताः ॥ ३१
विकीर्णशस्त्राभरणा विपन्नाश्वरथद्विपाः ।
संछिन्नभिन्नमर्माणो वैक्लव्यं परमं गताः ॥ ३२
ससत्त्वा गतसत्त्वाश्च प्रभया परया युताः ।
सजीवा इव लक्ष्यन्ते गतसत्त्वा नराधिपाः ॥ ३३
तेषां शरैः स्वर्णपुङ्खैः शस्त्रैश्च विविधैः शितैः ।
वाहनैरायुधैश्चैव संपूर्णां पश्य मेदिनीम् ॥ ३४
वर्मभिश्चर्मभिर्हारैः शिरोभिश्च सकुण्डलैः ।
उष्णीषैर्मुकुटैः स्रग्भिश्चूडामणिभिरम्बरैः ॥ ३५
कण्ठसूत्रैरङ्गदैश्च निष्कैरपि च सुप्रभैः ।
अन्यैश्चाभरणैश्चित्रैर्भाति भारत मेदिनी ॥ ३६
चामरैर्व्यजनैश्चित्रैर्ध्वजैश्चाश्वरथद्विपैः ।
विविधैश्च परिस्तोमैरश्वानां च प्रकीर्णकैः ॥ ३७

B Dc1 Dn D2 4 7 8 T G M1 4 केशव, M2 3 5 माधव —c) B5 तत् (for त्वत्) D3 एना (for कृत्स्ना) —d) D3 कृत्स्नां प्राप्स्यसुधिष्ठिर

29 Ś1 missing (cf v l 25) —a) D3 तथा (for तव) K5 B1–3 Dc1 D5 S [ए]प (for [ए]व) K2 तवैव वरो, Dn D2 4 7 8 तव प्रभावो —b) K1 D1 3 तथा (for तव) Dn1 D2 4 7 8 S चैव (T G2–5 °प), D6 वै वि (for [ए]व वि) —d) K1 प्रेष्यश्च, Dn1 प्रेक्षाश्च, D1 प्रेक्ष्याश्च (for प्रेष्याश्च) D5 प्रेक्षणीयाश्च माधव

30 Ś1 missing (cf v l 25) —a) B Dc1 सत (for स्मयन) T G3 एवमुक्तस्तु वार्ष्णेय —c) K (except K5) D1 3 पार्थस्य (for पार्थाय) —d) Dn1 D7 8 वैशसन; Dn2 S विशसन, D1 सवेशन (for आयोधनं) — After 30, T G1–5 ins an addl colophon [*Adhy no* 145]

31 Ś1 missing (cf v l 25) S (except M1) भगवान् (for श्रीकृष्ण) —a) M3 प्रार्थयते M4 गावि (for जय) —b) Ś1 K D1 5 यशो महत् (by transp)

32 Ś1 missing (cf v l 25) —a) K3–5 D5 M1 विशीर्ण (for विकीर्ण) Ś1 K1 3, 4 D1 -वस्त्रावरण —b) Ś1 K1 D1 4–6 विपन्नाश्च (for °श्व) D1 महारथा, G5 रथिद्विपा (for रथद्विपा) K5 विशीर्णाश्च नरद्विपा — D1 om 32c D8 reads 32cd on marg —c) A few MSS सच्छिन्न B Dc1 Dn2 D5 -भिन्नमर्माणो Ś1 K1 2 D1 संछिन्ना भिन्नम(Ś1 °व)र्माणो

33 Ś1 missing (cf v l 25) D8 6 om 33ab D8 reads 33cd on marg —c) K1 सजीव, D1 4 7 समिद्धा; D8 ससिद्धा (for सजीवा) Dn1 दृश्यंते (for लक्ष्यन्ते) —d) D5 हतशोभ (for गतसत्त्वा)

34 Ś1 missing (cf v l 25) —a) D1 शितं, D7 8 शते (for शरै) D1 शीर्ण (for स्वर्ण) —b) K5 D5 सितै, Dn D2 4 7 8 तथा, T G2–5 अपि (for शितै) —c) K1 D1 विविधैश्च; T G1–5 M1 धायुधैश्च (for आयु°) D1 7 चैवं

35 Ś1 missing (cf v l 25) —a) B1 2 (marg) 3 5 Dc1 D3 T G M3 मणिभिर् (for चर्म°) M1 शूरै (for हारै) Dn1 D8 चर्मभिर्वर्मभिर्हारै, D2 4 M1 2 3 वर्मभिर्मणिहारैश्च —b) K1 च सु, D5 S चारु (for च स) —c) S (except G3 4) मकुटै Ś1 K2 नि ष्कैश्च, K1 2 D1 चैव (for स्रग्भिश्च) —d) G1 M (except M3) चूलामणिभिर् Dn1 D2–4 6–8 एव च (for अम्बरै)

36 Ś1 missing (cf v l 25) —a) Ś1 K (except K5) D1 कर्ण, Dn1 कर (for कण्ठ-) S कठ(T G2–4 M3 कर्ण) सूत्रागदैश्चैव —b) Ś1 K3 lacuna for निष्कैर् K3 B1 Dn D1 3 सप्रभै —c) D5 चक्रैर्, M4 दिव्यैर् (for चित्रैर्) —d) G3 (orig as in text, *inf lin*) चामरव्यजनैरपि — B1–4 Dc1 ins after 36 B5, after 40 Dn1, after 39ab D5, after 41, a passage given in App I (No 17)

37 Ś1 missing (cf v l 25) B1 3 4 Dc1 om 37–41 B2 om 37–40 T G2–5 om. 37ab —a) K5 B5 Dn D2–8 G1 M चामर K1 4 B5 Dn D1 3–5 छत्रैर् (for चित्रैर्) —b) D2 चापि (for चाश्व) —c) D3 रथै (for परि) —d) D1 रथाना (for अश्वाना) D2 प्रकीर्तितै, D5 प्रकर्पणै (for प्रकीर्णकै·).

38 Ś1 missing (cf v l 25) B (except B5) Dc1 om 38 (cf v l 37) —a) Dn1 कुरुभिश्च, D1

कुथाश्च विचित्राभिर्वर्मभिश्च महाधनैः ।
चर्मणां कवचानां पश्य चित्रपर्वभिराहृतान् ॥ ३८
नागेभ्यः पतितान्पश्य कल्पितेभ्यो द्विपैः सह ।
सिंहान्वज्रप्रभुग्नेभ्यो गिरिभ्य इव च्युतान् ॥ ३९
संस्यूतान्वाजिभिः सार्धं कर्णांश्च पश्य चामरान् ।
पदातिसादिभिर्भग्नांश्च सन्नांश्च परिच्युतान् ॥ ४०

संजय उवाच ।

एवं संदर्शयन्कृष्णो रणभूमिं किरीटिनः ।
स्वैः समेतः स मुदितः पाञ्चजन्यं व्यनादयत् ॥ ४१

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि त्रयोविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥

[illegible] ; T G[illegible] [illegible] ; G [illegible] , G[illegible] [illegible] (for [illegible]). —[illegible]) D [illegible], G [illegible] (for [illegible]). B [illegible] (for [illegible]). —[illegible]) B T G[illegible] M[illegible] [illegible]; M[illegible] [illegible] (for [illegible]). Ś1 K (except K[illegible], D[illegible] [illegible] (K[illegible] [illegible]) पश्य कवचं. —[illegible]) G M[illegible] [illegible]; M[illegible] [illegible] (for [illegible]). K[illegible] D[illegible] G M[illegible] [illegible], K[illegible] [illegible], D[illegible] [illegible] (for [illegible]). G[illegible] [illegible].

39 Ś1 missing (cf. v. l. 25). B (except B[illegible]) D[illegible] om. 39 (cf. v. l. 37). —[illegible]) D[illegible] [illegible] S [illegible] G[illegible] M[illegible] [illegible] (G M [illegible]). —[illegible]) D[illegible] [illegible] (for [illegible]). S [illegible]. — After 39[illegible], D[illegible] ins. a passage given in App. I (No. 17). D[illegible] om. 39[illegible]–41[illegible]. —[illegible]) K[illegible] [illegible] (for सिंहान्). K1 D1 [illegible]; K[illegible] [illegible] (for [illegible]). —[illegible]) D[illegible] [illegible] (for च्युतान्).

40 Ś1 missing (cf. v. l. 25). B (except B[illegible]) D[illegible] D[illegible] om. 40 (cf. v. l. 37, 39). —[illegible]) K1 [illegible]; B1 [illegible], D[illegible] G [illegible]; D[illegible] [illegible]; D[illegible] [illegible]; T G[illegible] [illegible] (for [illegible]). —[illegible]) G M (except M[illegible]) [illegible] (for चामरान्). D[illegible] D[illegible] [illegible] (D[illegible] [illegible]) [illegible] D [illegible]. —[illegible]) D[illegible] [illegible] (for पदाति). D1 [illegible] D[illegible] [illegible]. —[illegible]) D[illegible] [illegible] (for [illegible]). — After 40, B1 ins. a passage given in App. I (No. 17).

41 Ś1 missing (cf. v. l. 25). B[illegible] D[illegible] om. 41 (cf. v. l. 37). [illegible] K[illegible] B1 D[illegible] om. the ref. B1 om. 41. B[illegible] reads 41 after line 3[illegible] of App. I (No. 17). —[illegible]) K[illegible] [illegible] (for एवं सं). —[illegible]) K[illegible] B[illegible] D[illegible] S किरीटिने. —[illegible]) S [illegible] (for स्वैः). Ś1 K[illegible] [illegible]; K[illegible] G M [illegible] (for [illegible]). D[illegible] D[illegible] D G[illegible] [illegible] (D[illegible] [illegible]). T G[illegible] M [illegible] (G[illegible] M[illegible] [illegible]; G [illegible]) (for स मुदितः). K [illegible] स मुदितः. —[illegible]) K D [illegible]. D[illegible] [illegible] (for व्यनाद°). — After 41, D[illegible] ins. a passage given in App. I (No. 17), while K[illegible] D[illegible] ins.:

1076* [illegible] किरीटिना
　[illegible] ।
[illegible] पाण्डव
　[illegible] ।

[= lines 37–40 of App. I (No. 17). — (L. 1) D [illegible].]

— On the other hand, T G[illegible] ins. after 41 M[illegible] after the ref. following 124. 1:

1077* सात्यकिं पार्थ[illegible] पाण्डव ।
　[illegible] ।
　[illegible] ।
　[illegible] यत्र राजा युधिष्ठिरः ।

[(L. 1) G [illegible] G[illegible] [illegible]. — (L. 2) G[illegible] [illegible], G[illegible] [illegible] (for [illegible]). T [illegible] (for the prior half). G[illegible] [illegible]. — (L. 3) M[illegible] [illegible]. — (L. 4) M[illegible] [illegible].]

Colophon om. in D[illegible] S. Ś1 missing. — Sub-parvan: K[illegible] जयद्रथवध. — Day of Droṇa's Generalship: K1 D1 चतुर्थयुद्धदिवसे, K[illegible] चतुर्थे दिवसे, K[illegible] D[illegible] चतुर्थदिवसयुद्धे. — Adhy. name: K [illegible]; D[illegible] D[illegible] [illegible], D [illegible], D[illegible] [illegible]. — Adhy. no. (figures, words or both): B[illegible] 145; D[illegible] 145, D1 44. — Śloka no.: D[illegible] 55, D[illegible] 57.

१२४

C 7 6453
B 7 149 3
K 7 150 3

संजय उवाच ।

ततो युधिष्ठिरो राजा रथादाप्लुत्य भारत ।
पर्यष्वजत्तदा कृष्णावानन्दाश्रुपरिप्लुतः ॥ १
प्रमृज्य वदनं शुभ्रं पुण्डरीकसमप्रभम् ।
अब्रवीद्वासुदेवं च पाण्डवं च धनंजयम् ॥ २
दिष्ट्या पश्यामि संग्रामे तीर्णभारौ महारथौ ।
दिष्ट्या च निहतः पापः सैन्धवः पुरुषाधमः ॥ ३
कृष्ण दिष्ट्या मम प्रीतिर्महती प्रतिपादिता ।
दिष्ट्या शत्रुगणाश्चैव निमग्नाः शोकसागरे ॥ ४
न तेषां दुष्करं किंचिन्त्रिषु लोकेषु विद्यते ।
सर्वलोकगुरुर्येषां त्वं नाथो मधुसूदन ॥ ५
तव प्रसादाद्गोविन्द वयं जेष्यामहे रिपून् ।
यथा पूर्वं प्रसादात्ते दानवान्पाकशासनः ॥ ६
पृथिवीविजयो वापि त्रैलोक्यविजयोऽपि वा ।
ध्रुवो हि तेषां वार्ष्णेय येषां तुष्टोऽसि माधव ॥ ७
न तेषां विद्यते पापं संग्रामे वा पराजयः ।

124

1 Ś2 missing up to सौख्या (in 25[b]) (cf v l 7 123 25) Dn2 T G2-5 M4 om the ref. — After the ref, B Dc1 Dn1 D5 ins

1078* ततो राजानमभ्येत्य धर्मराज युधिष्ठिरम् ।
चचक्षे सम्प्रहृष्टात्मा हत पार्थेन सैन्धवम् ।
दिष्ट्या वर्धसि राजेन्द्र हतशत्रुर्नरोत्तम ।
दिष्ट्या निस्तीर्णवांश्चैव प्रतिज्ञामनुजस्तव ।
स त्वेवमुक्त कृष्णेन हृष्ट परपुरंजय । [5]

[(L 1) D5 ततो राजानमभ्येत्य (for the prior half) B1 धर्मपुत्र (for °राज) —(L 2) B2 (marg as above) D5 आचचक्षे; B3 4 आचख्ये स, Bom. ed ववदे स (for चचक्षे म) Bom ed हते पार्थेन सैंधवे (for the post half) —(L 3) B1 8 Dc1 वर्धस्व (for °सि)]

— On the other hand, M3 5 ins after the ref 1077* —[a]) G1 M1 2 4 परिष्वजत् K3-5 तत, D2 6 तथा (for तदा) Ś1 K1 2 D1 परिष्वजत तौ कृष्णाव् — For 1, B Dc1 Dn1 D5 subst

1079* अवतीर्य रथाद्राजा पर्यष्वजत केशवम् ।
सम्प्रहृष्टमना राजन्धर्मराजो युधिष्ठिर ।

— After 1, B Dc1 Dn1 ins a passage given in App I (No 18)

2 Ś2 missing (cf v l 1) B1-3 5 Dc1 Dn1 om 2-18, B4 om 2-15 —[a]) G5 partly damaged S विमृज्य (for प्र°) D7 वचन (for वदनं) Ś1 K (except K5) D1 प्रमृज्य चापि वदन, D4 °ज्यनयनं शुभ्र

3 Ś2 missing (cf v l 1) B Dc1 Dn1 om. 3 (cf v l. 2) Before 3, M4 ins युधिष्ठिर —[a]) D6 दृष्ट्या (for दिष्ट्या) D5 सग्रामात् — 3[bc] partly damaged in G5 —[b]) Ś1 K1 2 4 D1 तीर्णमानौ, K5 D3 5 6 °पारौ (for °भारौ) —[c]) K4 दृष्ट्वा (for दिष्ट्या) T G1-4 M4 वि, M1-3 5 वा (for च)

4 Ś2 missing (cf. v l 1) B Dc1 Dn1 om 4 (cf v l 2) —[a]) Ś1 K3 transp कृष्ण and दिष्ट्या —[b]) D7 om महती प्रति M4 युवाभ्या सम्प्रवर्तिता —[c]) D5 शत्रुगणश् —[d]) D- निमग्न, D3 विमग्ना

5 Ś2 missing (cf v l 1) B Dc1 Dn1 om 5 (cf v l 2) —[a]) K1 2 Dn2 D2 7 8 दुष्कृत (for दुष्कर) —[d]) G3 नाथो नो (for त्वं नाथो)

6 Ś2 missing (cf v l 1) B Dc1 Dn1 om 6 (cf v l 2) —[a]) Dn2 D2 4 7 8 त्वत्प्रसादाद्धि गोविंद —[b]) D5 परान् (for रिपून्) S विजेष्यामो वयं रिपून् —[c]) D2 तथा (for यथा) D1 7 पूर्वे, S (except G5) पुरा (for पूर्वं) D8 6 प्रसादं Ś1 K1-3 D1 वै (for ते) —[d]) D3 6 जितवान् (for दान°)

7 Ś2 missing (cf v l 1) B Dc1 Dn1 om 7 (cf v l 2) —[a]) K3 Dn2 D2 4 7 8 G5 पृथिव्या, T G1-4 M पृथिव्या (for °वी) D2 4 विषये (for -विजयो) D1 च (for वा) —[b]) D7 त्रैलोक्ये (for °क्य-) K1 विजये (for °यो) —[c]) Ś1 K D1 3.6 ध्रुव (for ध्रुवो) M3 [s]पि (for हि) D5 ध्रुव तेषा जय कृष्ण —[d]) Dn2 D2 4 7 8 S (except G5) मानद (for माधव) — After 7, Ś1 K1.8 ins .

त्रिदशेश्वरनाथस्त्वं येषां तुष्टोऽसि माधव ॥ ८
त्वत्प्रसादाद्धृषीकेश शक्रः सुरगणेश्वरः ।
त्रैलोक्यविजयं श्रीमान्प्राप्तवान्रणमूर्धनि ॥ ९
तव चैव प्रसादेन त्रिदशास्त्रिदशेश्वर ।
अमरत्वं गताः कृष्ण लोकांश्चाश्नुवतेऽक्षयान् ॥ १०
त्वत्प्रसादसमुत्थेन विक्रमेणारिसूदन ।
सुरेशत्वं गतः शक्रो हत्वा दैत्यान्सहस्रशः ॥ ११
त्वत्प्रसादाद्धृषीकेश जगत्स्थावरजङ्गमम् ।
स्ववर्त्मनि स्थितं वीर जपहोमेषु वर्तते ॥ १२
एकार्णवमिदं पूर्वं सर्वमासीत्तमोमयम् ।
त्वत्प्रसादात्प्रकाशत्वं जगत्प्राप्तं नरोत्तम ॥ १३
स्रष्टारं सर्वलोकाना परमात्मानमच्युतम् ।
ये प्रपन्ना हृषीकेशं न ते मुह्यन्ति कर्हिचित् ॥ १४
अनादिनिधनं देवं लोककर्तारमव्ययम् ।
त्वां भक्ता ये हृषीकेश दुर्गाण्यतितरन्ति ते ॥ १५
परं पुराणं पुरुषं पुराणानां परं च यत् ।

C 7 6469
B 7 149 21
K 7 150 24

1080* त्वत्प्रसादाद्धृषीकेश राज्यं प्राप्स्यामि चोत्तमम् ।

8 Ś2 missing (cf. v l 1) B Dc1 Dn1 om 8 (cf. v l 2) K4 5 D1 om (hapl) 8 K2 transp 8ab and 8cd — d) Dn2 D2 4 7 8 मानद (for माधव)

9 Ś2 missing (cf. v. l. 1) B Dc1 Dn1 om 9 (cf. v l 2) — b) D1 G5 सुरगणेश्वर, D2 °गणेश्वर, D5 °गणैः सह — c) D1 त्रैलोक-, D3 °क्य (for °क्य) D2 -विजयी, D4 विजय- (for °यं) M3 धीमान् (for श्री°) — d) K2 D5 राज (for रण-)

10 Ś2 missing (cf. v. l. 1) B Dc1 Dn1 om 10 (cf v l 2) — a) K1 2 तथा (for तव) Ś1 K1. 2 D1 transp च and एव G1-4 M प्रभावेन (for प्रसादेन) — b) K1 त्रिदशास् K4 D2 5 7 8 S (except G2 5) त्रिदशेश्वर (T G2. 4 M1. 2-5 °रा) — K3 reads 10c-11b twice — c) K1 गत K3 (second time) सुरेशत्वं गत कृष्ण — d) K3 (second time) लोकम् Ś1 K1 3 6 श्चा(K1 5 चा)पुत्सया, K3 (both times) 4 D1. 3 6 चायुत्सया, D2 श्चाप्नुवतो, D6 प्राप्तसया, D7 चाप्नुवते, D3 M3 5 श्र(D8 श्चा)श्नुवते (for चाश्नु)

11 For the repetition in K3, cf v l 10 Ś2 missing (cf. v. l. 1). B Dc1 Dn1 om 11 (cf. v l 2) D4 om (hapl) 11a-13a — a) D1 प्रसादात् T G2-5 त्वत्प्रसादात्समृद्धेन

12 Ś2 missing (cf. v. l. 1) B Dc1 Dn1 D4 om 12 (cf v l 2, 11) — a) D1 प्रकाशत्व, S महाबाहो (for हृषीकेश) — c) K1 D1 2 6 स्वक(D3 स्वे क)र्मणि, K5 D7 8 तवात्मनि, S स्वे वर्त्मनि (for स्वव°) — d) D3 6 जय (for जप) K4 वर्धते (for वर्तते)

13 Ś2 missing (cf v l 1) B Dc1 Dn1 om 13 (cf. v l 2) D4 om. 13ab (cf v l. 11) — a) T G3 4 प्रोक्त (for पूर्वं) D5 एकार्णवमयं पूर्वं — b) D5 जगद् (for सर्वम्) — cd) K3 T G2-4 प्रकाशात् (for प्रसादात्) K5 D7 8 transp प्र(D7 8 वि)का शत्व and जगत्प्राप्त Dn2 D2 4 महाबाहो, D3 प्रसा दत्व (for प्रकाशत्वं) D5 पुन (for जगत्) S सुरो त्तम (for नरो°)

14 Ś2 missing (cf v. l. 1) B Dc1 Dn1 om 14 (cf. v l 2) — a) D5 T G2-5 भूताना (for लोका ना) — b) Dn2 D3 4 अव्ययं (for अच्युतम्) D7 8 एकमात्मानमव्यय — c) D2 8 हृषीकेश Dn2 ये पश्य ति हृषीकेश — d) Ś1 K4 transp न and ते D6 मुह्यति S कर्मसु (for कर्हिचित्) — K5 Dn2 D2 7 8 S ins after 14 D5 after 15

1081* पुराणं परमं देवं देवदेव सनातनम् ।
ये प्रपन्ना सुरगुरु न ते मुह्यन्ति कर्हिचित् ।

15 Ś2 missing (cf. v. l. 1) B Dc1 Dn1 om 15 (cf v l 2) — b) Ś1 D5 अच्युत, K5 ईश्वर (for अव्ययम्) — c) Dn2 D2 7 8 G1. 5 M transp त्वा and ये K1 2 4 D1 5 त्वद् (for त्वा) D4 भक्ताना त्वा, T G1-4 ये भक्तास्ते (for त्वां भक्ता ये). K3 T M3 हृषीकेश. — After 15, D5 ins 1081*.

16 Ś2 missing (cf v l 1) B (except B1) Dc1 Dn1 om. 16 (cf v l. 2) — a) B1 पुराण (for °णं) Dn2 परम (for पुरुष) D4 S (except G1 M4) पर पुराणा परमं — M1-3 5 om (hapl) 16bc — b) G2-4 पुरातन (for पर च यत्) Ś1 K1 पुराणा चाप(K1 च प)रं च यत्, K3 G1 पुराणा परम (G1 नापर) च यत् — c) K2 ते, B1 T G त्वा, Dn2 D2. 4 5 7 8 तत् (for त), — d) D2 विवर्धते, G1 M1-4 5 (*inf lin*,

C 7 6470
B. 7 149 21
K 7 150 24

प्रपद्यतस्तं परमं परा भूतिर्विधीयते ॥ १६
योऽगात चतुरो वेदान्यश्च वेदेषु गीयते ।
तं प्रपद्य महात्मानं भूतिमाप्नोत्यनुत्तमाम् ॥ १७
धनंजयसखा यश्च धनंजयहितश्च यः ।
तं धनंजयगोप्तारं प्रपद्य सुखमेधते ॥ १८

इत्युक्तौ तौ महात्मानावुभौ केशवपाण्डवौ ।
तावब्रूतां तदा हृष्टौ राजानं पृथिवीपतिम् ॥ १९
तव कोपाग्निना दग्धः पापो राजा जयद्रथः ।
उदीर्णं चापि सुमहद्धार्तराष्ट्रबलं रणे ॥ २०
हन्यते निहतं चैव विनङ्क्ष्यति च भारत ।

---

as in text) विशां पते (for विधीयते) — Ś1 K1-3 D1 ins after 16 K4 D6, after the first occurrence of 17[ab]

1082* गोप्तारं सर्वलोकानां यत्तद्ब्रह्म सनातनम् ।
लोकादिं विश्वकर्माणमक्षयक्षरमक्षरम् ।
मनसः परमां योनिं खं वायुर्ज्योतिषां निधिम् ।

[(L 1) Ś1 -भूतानां (for -लोकानां) K1 यद्, D1 य (for तद्) — (L 2) K3 D1 लोकादि- (for °दिं) Ś1 K1 अक्षय (for °य-) K2 अक्षराक्षरमव्ययं, K4 D1 अक्षयाक्षयमक्षय, D6 अजमक्षयमक्षर (for the post half) — (L 3) K1 2 4 D1 परम (for °मां) D6 मन· सप रमा योनिं (sic) (for the prior half)]

17 Ś2 missing (cf v l 1) B (except B1) Dc1 Dn1 om 17 (cf v l 2) K4 repeats 17[ab] and D6 repeats 17 after 1082* — [a]) K4 (first time) 5 B1 Dn2 D2 4 5 6 (both times) 7 8 S गायति (B1 D1 T G2-5 M3-5 य गाति, D6 [first time] यज्ञानि) चतुरो वेदा, D8 गायति यं सर्ववेदा — After the first occurrence of 17[ab], K4 D6 ins 1082* — [c]) T G1 प्रपद्यन् (for °द्य) — [d]) K5 B1 D1 3-5 6 (first time) 7 8 अश्नाति, Dn2 D2 अश्नामि, D6 (second time) प्राप्नोतु (for आप्नोति) K2 उत्तमा, K4 D3 6 (first time) G1 5 [अ]नुत्तम — Ś1 K1-4 D1 ins after 17 D6 after the second occurrence of 17

1083* स्रष्टारं सर्ववर्णानां भुवश्च प्रकृतिं पराम् ।
योगानां च परं ब्रह्म दीप्तं ब्रह्मविदां निधिम् ।
चराचरस्य स्रष्टारं प्रतिहर्तारमेव च ।
स्वामजं कारणात्मानं प्रपद्ये पाण्डवप्रियम् ।

[(L 1) K4 -धर्माणां (for -वर्णानां) K4 नामवश्च प्रकीर्तितं (for the post half) — K4 om line 2 — (L 2) D6 योगिनां परमं ब्रह्म (for the prior half) Ś1 K2 8 दृप्त, D6 ज्ञप्ति (for दीप्त) — (L 3) K3 D1 -हर्तारम् (for -हर्तारम्) — D6 om line 4 — (L 4) K4 पांडव (for °व)]

— On the other hand, Dn2 D2-4 7 8 ins after 17

1084* परमेश परेशेश तिर्यगीश नरेश्वर ।
सर्वेश्वरेश्वरेशेश नमस्ते पुरुषोत्तम ।
स्वमीशेशेश्वरेशान प्रभो वर्धस्व माधव ।
प्रभवाप्यय सर्वस्य सर्वात्मन्पृथुलोचन ।

[(L 1) D2 परेशाय, D7 8 °शस्य (for °शेश) — (L 2) D7 8 सर्वेश्वरेश्वरेशस्य (for the prior half) — D3 om line 3 — (L 3) D2 त्वमीशश्चेश्वरेशान (for the prior half) D4 7 8 मावन (D4 °न·) (for माधव) — (L 4) D2 प्रभवाप्यय, D7 8 °वस्य च (for °वाप्यय) D4 -सर्वस्व (for सर्वस्य)]

18 Ś2 missing (cf v l 1) B1-3 5 Dc1 Dn1 om 18 (cf v l 2) B4 om 18 D4 om (hapl) 18[ab] — [a]) D5 सहाय त, G1 M (except M4) सहायश्च (for सखा यश्च) — [b]) K4 हितस्य च, D3 हिते रत, D5 -हिते स्थित (for -हितश्च य) — [c]) K1 ते (for तं) Dn2 D2 4 5 7 8 धनंजयस्य गोप्तार (Dn2 D2 °प्ता त) — [d]) Ś1 प्रपद्यत् (for °द्य)

19 Ś2 missing (cf v l 1) Before 19, T G2-5 ins संजय — [a]) B1 Dn2 D2 4 7 8 एवमुक्तौ (D4 °क्तो), G1 M3 4 इत्युक्ते तौ (for इत्युक्तौ तौ) K1 परात्मानाव् (for महात्मानाव्) — [b]) D2 4 7 8 सदा (for उभौ) Ś1 K1-4 B5 D1 3 6 M4 उभौ पांडवकेशवौ — [c]) K5 तम् (for ताव्) S रणे (for तदा) B (B2 [marg as in text]) कृष्णौ (for हृष्टौ) D3 तमब्रूतां महात्मानं

20 Ś2 missing (cf v l 1) — [a]) S रोषाग्निना (for कोपाग्निना). Ś1 K (except K5) D1-3 तव कोपाग्निनिर्दग्ध. — [b]) D4 ययौ (for पापो). K (except K5) D1 T G2-5 राजन् (for राजा). — After 20[ab], B1 reads 23[cd] — [c]) B2-4 Dn D2 4 उत्तीर्णं (for उदीर्णं) D4 7 8 वा (for च) — K5 om 20[d] — [d]) Ś1 K3 D5 G2 महत्, Dn2 D2 4 7 8 विभो, G5 (sup lin) युधि (for रणे) K1 2 4 D1 धार्तराष्ट्रबलार्णव

21 Ś2 missing (cf v l 1) Before 21, T G2 5 M3-5 ins युधिष्ठिर — [a]) K1 D3 निहित, M5 निहृ

तत्र क्रोधहता ह्येते कौरवाः शत्रुसूदन ॥ २१
त्वां हि चक्षुर्हणं वीरं कोपयित्वा सुयोधनः ।
समित्रबन्धुः समरे प्राणास्त्यक्ष्यति दुर्मतिः ॥ २२
तव क्रोधहतः पूर्वं देवैरपि सुदुर्जयः ।
शरतल्पगतः शेते भीष्मः कुरुपितामहः ॥ २३
दुर्लभो हि जयस्तेषां संग्रामे रिपुसूदन ।
याता मृत्युवशं ते वै येषां क्रुद्धोऽसि पाण्डव ॥ २४
राज्यं प्राणाः प्रियाः पुत्राः सौख्यानि विविधानि च ।
अचिरात्तस्य नश्यन्ति येषां क्रुद्धोऽसि मानद ॥ २५
विनष्टान्कौरवान्मन्ये सपुत्रपशुबान्धवान् ।
राजधर्मपरे नित्यं त्वयि क्रुद्धे युधिष्ठिर ॥ २६
ततो भीमो महाबाहुः सात्यकिश्च महारथः ।
अभिवाद्य गुरुं ज्येष्ठं मार्गणैः क्षतविक्षतौ ।
स्थितावास्तां महेष्वासौ पाञ्चाल्यैः परिवारितौ ॥ २७
तौ दृष्ट्वा मुदितौ वीरौ प्राञ्जली चाग्रतः स्थितौ ।
अभ्यनन्दत कौन्तेयस्तावुभौ भीमसात्यकी ॥ २८

C. 7 6414
B. 7 149 54
K 7 150 56

तम् (for °व) Dn2 D2 4 7 8 हन्यते निहता(D4 8 निहिता- ; D7 निहता)श्चैव, T G2-5 M3 4 हन्यते निह- (G3-5 ते च ह-, M4 °ते हि ह)ताश्चैव —b) K3-5 B Dn D3 7 8 विनङ्क्ष्य(Dn° °क्ष)ति, D1 विनङ्क्ष्यति, D2 विन ङ्क्ष्यति (for विनङ्क्ष्यति) D6 [अ]पि (for च) T G° 4 M4 विनंङ्क्ष्य(M4 °नङ्क्ष्य)ति च केशव, G1 M1-3 5 विन ङ्क्ष्यति केवल (M3 5 °ल), G3 विनंक्ष्यतीव केशव — D2 om 21c-23b —c) D4 5 क्रोधाद् (for क्रोध) D3 त्वेते, D5 चैव (for ह्येते) —d) Ś1 K3 पाण्डव (for कौरवा) D1 सूदन, G2 -कर्शन (for सूदन) D5 कौरवा शतशो रणे

22 Ś1 missing (cf. v l 1) D2 om. 22 (cf v l 21) —a) K1 त्वा, Dc1 च (for हि) Ś1 K1 2 4 B1 4 D1 चक्षुर्हन, Dn2 चक्षुद्रण (sic), G3-5 च क्षुद्रको (for चक्षुर्हणं) B1 Dn D1-3 S वीर (G3 °र) (for वीरं) —b) G5 सुयोधन —c) K1 4 D1 अमित्र, K6 समत्रि, G5 सुमित्र (for समित्र)

23 Ś1 missing (cf v l 1) D2 om 23ab (cf v l 21) —b) Dn2 D4 7 8 दुरासद (for सुदुर्जय) — B1 reads 23cd after 20ab

24 Ś1 missing (cf v l 1) —a) B Dc1 Dn D2 G1 3 M त्रि (for हि) —b) M2 5 संग्रामेरिनि सूदन, Bom ed °मे रिपुघातिना —c) T G2-5 M3 5 याति (for याता) B2 चैव, Dc1 Dn1 तेच, D2 7 8 G1 M1 2 4 ते च, D4 ये ते (for ते वै) —d) D2 4 7 8 द्वेष्टासि (for क्रुद्धोऽसि) A few MSS पादव, D2 T G (except G1) M1 (before corr as in text) 3 4 5 (before corr as in text) मानद (for पाण्डव)

25 Ś1 missing up to सौख्या (in 25b) (cf. v 1 1) —a) K2 प्राणान्; D3 भोगा (for प्राणा) K6 B1 Dn2 D6 7 8 प्रिय (Dn2 °या), B2 स्त्रिय (for प्रिया) Ś1 K1 2 4 D1 राज्य प्राणान्प्रिय (K4 °य) पुत्रान् —c) Dn1 कृत्य, S एव (for तस्य) B2 नश्यति (for नश्यन्ति) Ś K1-4 D1 अचिरात्ते प्रमोक्ष्यं(D1 °क्ष)ति, K5 अचिरात्तेषु नश्यति, D6 °त्ते विनश्यन्ति, D6 अचि रात्तेषु नश्यंति —d) Dn1 D2 4 7 यस्य (for येषा) K4 पाडव, T G2-5 माधव (for मानद)

26 b) Ś1 K3 सुमित्र (for सपुत्र) — After 26ab, S ins

1085* श्रीभगवानुवाच ।
एवमेतन्महाबाहो विनष्टा कौरवा मृधे ।

[G4 om the ref G1 M1 2 वासुदेव, M3-5 कृष्ण (for श्रीभगवान्) M रणे (for मृधे)]

—c) Ś K1 5 D1 राजन् (for राज) K1 धर्मपरो (for °परे) D6 राजधर्मरते चैव, T G2-5 राजन्धर्मभृता श्रेष्ठ —d) B Dc1 Dn D2-4 7 8 परतप (for युधिष्ठिर)

27 a) Dc1 एवं, Dn1 एष (for ततो) D2 4 7 8 महाराज (for °बाहु) S ततो युधिष्ठिर भीम —b) B2 परतप, D5 महाबल, G5 °मृधे (for °रथ) —c) G3 गुरु (for गुरं) K4 D2-5 7 8 श्रेष्ठं (for ज्येष्ठं) —d) K1 2 4 D1 क्ष(D1 कृ)तविग्रहौ, D2 °जातसौ (for °विक्षतौ) G3 [आ]स्तावुभौ भीमसात्यकी —e) B2 4 Dn2 G2 क्षिताव् (for स्थिताव्) —f) Ś1 B Dc1 D5 6 पाचाल्य, S °लै (for °ल्यै)

28 a) T G2-5 दृष्ट्वा प्र (for तौ दृष्ट्वा) D2 4 7 8 राजा, D5 वीर (for वीरौ) —b) Ś K1 2 4 D1 पाचाल्यौ, D3 8 G1 M1 2 प्राजलि (for प्राञ्जली) Dn2 D2 4 7 8 S समुपस्थितौ (for चाग्रत स्थितौ)

29 Before 29, M4 ins युधिष्ठिर —a) K5 B Dc1 Dn D2-4 7 8 M1 2 3 (sup lin) शूरौ (for वीरौ) —b) Ś1 (marg as in text) K3 (sup lin as in

C 7, 6465
B 7 149 54
K 7 150 57

दिष्ट्या पश्यामि वां वीरौ विमुक्तौ सैन्यसागरात् ।
द्रोणग्राहाद्दुराधर्षाद्धार्दिक्यमकरालयात् ।
दिष्ट्या च निर्जिताः संख्ये पृथिव्यां सर्वपार्थिवाः ॥ २९
युवां विजयिनौ चापि दिष्ट्या पश्यामि संयुगे ।
दिष्ट्या द्रोणो जितः संख्ये हार्दिक्यश्च महाबलः ॥ ३०
सैन्यार्णवं समुत्तीर्णौ दिष्ट्या पश्यामि चानघौ ।
समरश्लाघिनौ वीरौ समरेष्वपलायिनौ ।
मम प्राणसमौ चैव दिष्ट्या पश्यामि वामहम् ॥ ३१
इत्युक्त्वा पाण्डवो राजा युयुधानवृकोदरौ ।
सस्वजे पुरुषव्याघ्रौ हर्षाद्बाष्पं मुमोच ह ॥ ३२
ततः प्रमुदितं सर्वं बलमासीद्विशां पते ।
पाण्डवानां जयं दृष्ट्वा युद्धाय च मनो दधे ॥ ३३

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि चतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥

---

text) शोक (for सैन्य) —^{b}) K2 3 6 B D (except D6) G1 6 M ग्राह (for ग्राहाद्) —^{c}) D6 दृष्ट्या (for दिष्ट्या) K3 B1 वि, Dn2 D2 नो, D4 मो, D7 8 T G2-5 वो; G1 M वा (for च) K5 D2 4 7 8 G1 M1-3 6 (inf lin as in text) सर्वे, G4 संघे, G6 M4 संखे (for संख्ये) — K4 om (hapl) 29^f–30^e.

30 K4 om 30^{abc} (of v l 29) —^{a}) M4 युद्धे (for युवां) D4 7 8 वापि (for चापि). —30^{cd} partly damaged in G6 —^{c}) D3 कर्णो (for द्रोणो) G1 M (except M5) संखे, G4 संघे (for संख्ये) —^{d}) K1 D5 महाबला (D6 °ला), Dn2 D2 4 7 8 G1 M1-3 5 °रथ (for °बल) —After 30, N ins

1086* दिष्ट्या विकर्णिभि कर्णो रणे नीत पराभवम् ।
विमुखश्च कृत शल्यो युवाभ्या पुरुषर्षभौ ।
दिष्ट्या युवा कुशलिनौ सग्रामात्पुनरागतौ ।
पश्यामि रथिनां श्रेष्ठावुभौ युद्धविशारदौ ।
मम वाक्यकरौ वीरौ मम गौरवयन्त्रितौ । [5]

[(L 1) D1 5 अक(D6 हि क)र्णिभि Dn2 D2 4 7 8 पराजय (for °भवम्) —(L 3) D3 सग्रामौ (for सग्रामात्) —After line 3, D3 reads 31^{abcd} B1 om. lines 4–5 —(L 5) D6 कार्यकरौ (for वाक्य°) K1 om. (hapl) रौवी]

31 B1 om 31^{abcd}, D3 reads the same after line 3 of 1086*. —^{a}) Ś K1. 2 सेनार्णव, D6 सैन्यार्णवात् —^{b}) B (B1 om) Dc1 Dn D3 वामह, D2 4 7 वामुभौ, D5 सयुगे, D8 तावुभौ, T G2-5 चाक्षयौ (for चानघौ) — Dc1 om 31^{cdef}, K1 reads the same twice —^{d}) D1 8 सग्रामेषु B1. 2 5 D2 S (except M3 5) समरेष्वपराजितौ, B3 Dn1 प्राजली चाग्रत स्थितौ (=28^b) —^{e}) D1 2 8 वाक्य- (for प्राण-) Ś1 T G2-5 M4 वीरौ, G1 M1 2 दिष्ट्या (for चैव) —^{f}) K1 (first time) चानघौ, K5 G6 चाप्यह, D6 [अ]हं युवा, T G2-4 चाव्ययौ, G1 M1 2 वाप्यह, M3-5 वा ग्रह (for वामहम्)

32 32^{ab} partly damaged in G5 —^{a}) Ś2 K1 पार्थौ Dn2 D2 4 7 T G2-5 राजन्, D5 वीरो (for राजा) —^{c}) Dn1 G5 व्याघ्रो (for व्याघ्रौ) —^{d}) K2 Dc1 च (for ह)

33 ^{a}) D5 सैन्य (for सर्वं) —^{c}) B Dc1 Dn D2 4. 7 8 रणे (B4 बले) हृष्ट, S महद्दृष्ट (for जयं दृष्ट्वा) —^{d}) B2 4 5 Dc1 Dn1 D2 तु, D5 [ए]व (for च)

Colophon — *Sub-parvan* Editions जयद्रथवध — *Day of Droṇa's Generalship* Ś1 चतुर्थदिने, K1 2 4 चतुर्थदिवसे, B1 चतुर्थदिनयुद्धं, D1 चतुर्थयुद्धदिवसे — *Adhy name* K5 युधिष्ठिरमहोत्सव, Bom ed युधिष्ठिरहर्ष — *Adhy no* (figures, words or both) B1 T G M1-3 146, B5 156, Dn1 149, M4 5 144 — *Śloka no* Dc1 Dn1 50

१२५

संजय उवाच ।
सैन्धवे निहते राजन्पुत्रस्तव सुयोधनः ।
अश्रुक्लिन्नमुखो दीनो निरुत्साहो द्विषज्जये ।
अमन्यतार्जुनसमो योधो भुवि न विद्यते ॥ १
न द्रोणो न च राधेयो नाश्वत्थामा कृपो न च ।
क्रुद्धस्य प्रमुखे स्थातुं पर्याप्ता इति मारिष ॥ २
निर्जित्य हि रणे पार्थः सर्वान्मम महारथान् ।
अवधीत्सैन्धवं संख्ये नैनं कश्चिदवारयत् ॥ ३
सर्वथा हतमेवैतत्कौरवाणां महद्बलम् ।
न ह्यस्य विद्यते त्राता साक्षादपि पुरंदरः ॥ ४
यमुपाश्रित्य संग्रामे कृतः शस्त्रसमुद्यमः ।
स कर्णो निर्जितः संख्ये हतश्चैव जयद्रथः ॥ ५
परुषाणि सभामध्ये प्रोक्तवान्यः स पाण्डवान् ।
स कर्णो निर्जितः संख्ये सैन्धवश्च निपातितः ॥ ६

C 7 cm
B 7 150 om.
K 7 151 8

125

1 Ś2 om. the ref. —^{b}) D5 तव पुत्र (by transp) Ś K (except K.) D1 M4 विशां पते (for सुयोधन) —^{c}) B Dc1 Dn1 अश्रुपूर्ण- (for °क्लिन्न) —After 1^{cd}, B Dc1 Dn D5 ins

1087* दुर्मना निःश्वसन्दुष्णो भग्नदंष्ट्र इवोरगः ।
आगस्कृत्सर्वलोकस्य पुत्रस्तेऽर्तिं परामगात् ।
दृष्ट्वा तत्कदनं घोरं स्वबलस्य कृतं महत् ।
जिष्णुना भीमसेनेन सात्वतेन च संयुगे ।
न विवर्णः कृशो दीनो बाष्पविप्लुतलोचन । [5]

[(L 1) A few MSS निश्वसन् B2 Dn2 दुष्टो (for उष्णो) —(L 2) B1 (marg , orig as above) पुत्रस्ते निदरोभवत् (for the post. half) —(L 3) Dn2 मात्वतस्य (for स्वबलस्य) —(L 5) B1 बाष्पांबु (for बाष्पवि-) B2 -प्लुत-, B3. 5 -प्रश्रुत , B4 D5 सप्लुत- (for -विप्लुत)]

—^{f}) D2 5 योद्धा (for योधो) B Dc1 Dn D4 7 8 न योद्धा (B2 Dc1 Dn1 योधो) भुवि विद्यते (D8 वर्तते), T G3-5 न योद्धास्तीति (G5 योध इति) मारिष, G1 M न योध इह (M4 इति) विद्यते

2 ^{c}) D2 7 8 युद्धस्य, T G2-4 पार्थस्य (for क्रुद्धस्य) B Dc1 Dn2 D3 समरे, T G2-4 समुखे, G5 सु° (for प्र°) —^{d}) Ś1 समर्था, K2 D3 4 7 8 G5 पर्याप्तः; K8 समर्थं (for पर्याप्ता) D4 5 इव (for इति)

3 D4 om 3 —^{a}) D7 8 निर्जित्येह, S (except G3 4) विनिर्जित्य (for निर्जित्य हि) —^{b}) Ś1 K1 4 D1 6 स सर्वान्सु-, D5 सर्वानिवान् (for °न्मम) D2 राजान् शूरमानिन —D2 om. 3^{cd} —^{c}) G1. 5 M1. 2 सख्ये, G4 M4 मवे (for सख्ये) —^{d}) B Dn2 S च (G6 तु) (for [ए]नं) K1 3 किंचिद्, D5 एतान् (for कश्चिद्)

4 ^{a}) T सर्वं च (for सर्वथा) B Dc1 Dn D2 4 6 8 [इ]द (for [ए]तद्) —^{b}) Dn2 पाण्डवैः स (for कौरवाणां) K4 महा- (for महद्) D2 4 6-8 पाण्डवैर्मे महाबल —^{c}) D8 तस्य, M1 2 4 5 ह्यद्य (for ह्यस्य) K4 समरे (for विद्यते) T G2-4 स्याता (for त्राता) —^{d}) D5 एव (for अपि)

5 ^{a}) Ś K (except K5) D1 समाश्रित्य, D2 4 G2 3 5 अपा° (for उपा°) B3 5 Dc1 Dn1 संग्रामे यमुपाश्रित्य —^{b}) Ś1 K8 -परिग्रह (for समुद्यम) —^{c}) T G2-5 विजित (for निर्जित) G1. 5 M1-4 सख्ये —^{d}) G2. 5 चैष (for चैव) K5 B2 D3 5 G4 सैंधवश्च निपातित (= 6^{d}) —After 5, K5 B (except B4) Dc1 Dn1 D5 7 8 G1 M read 7^{ab} for the first time, repeating it in its proper place

6 B4 Dn2 D2 8 6 G4 Cal. Bom ed om 6 K5 transp 6^{ab} and 6^{cd} —^{b}) K4 B (B4 om.) Dc1 Dn1 S (G4 om) हि, K5 स (for स) Ś1 पाडव D4 पाण्डवान्य स उक्तवान् —After 6^{ab}, K5 D5 ins

1088* वधो येन प्रतिज्ञात संयुगे सव्यसाचिन ।

— D5 om 6^{cd} B (B4 om.) Dc1 Dn1 D7 8 G1 M read 6^{cd} for the first time after the first occurrence of 7^{ab} —^{c}) M1. 2 5 (all first time) विजित (for निर्जित) G1 M1-3 5 (all first time) सख्ये, M4 (first time) सवे —^{d}) B1 (first time) 2 (both times) 3 (first time) 5 (both times) G1 M (all first time) हतश्चैव जयद्रथ

7 K5 B (except B4) Dc1 Dn1 D5. 7 8 G1 M read 7^{ab} for the first time after 5 —^{a}) M4 (first

C. 7 6502
B 7 150 9
K 7 151 10

यस्य वीर्यं समाश्रित्य शर्म याचन्तमच्युतम् ।
तृणवत्तमहं मन्ये स कर्णो निर्जितो युधि ॥ ७
एवं क्लान्तमना राजन्नुपायाद्द्रोणमीक्षितुम् ।
आगस्कृत्सर्वलोकस्य पुत्रस्ते भरतर्षभ ॥ ८
ततस्तत्सर्वमाचख्यौ कुरूणां वैशसं महत् ।
परान्विजयतश्चापि धार्तराष्ट्रान्निमज्जतः ॥ ९

दुर्योधन उवाच ।

पश्य मूर्धावसिक्तानामाचार्य कदनं कृतम् ।
कृत्वा प्रमुखतः शूरं भीष्मं मम पितामहम् ॥ १०
तं निहत्य प्रलुब्धोऽयं शिखण्डी पूर्णमानसः ।
पाञ्चालैः सहितः सर्वैः सेनाग्रमभिकर्षति ॥ ११
अपरश्चापि दुर्धर्षः शिष्यस्ते सव्यसाचिना ।
अक्षौहिणीः सप्त हत्वा हतो राजा जयद्रथः ॥ १२
अस्मद्विजयकामानां सुहृदामुपकारिणाम् ।
गन्तास्मि कथमानृण्यं गतानां यमसादनम् ॥ १३
ये मदर्थं परीप्सन्ति वसुधां वसुधाधिपाः ।
ते हित्वा वसुधैश्वर्यं वसुधामधिशेरते ॥ १४
सोऽहं कापुरुषः कृत्वा मित्राणां क्षयमीदृशम् ।
नाश्वमेधसहस्रेण पातुमात्मानमुत्सहे ॥ १५
मम लुब्धस्य पापस्य तथा धर्मापचायिनः ।
व्यायच्छन्तो जिगीषन्तः प्राप्ता वैवस्वतक्षयम् ॥ १६
कथं पतितवृत्तस्य पृथिवी सुहृदां द्रुहः ।
विवरं नाशकद्दातुं मम पार्थिवसंसदि ॥ १७
सोऽहं रुधिरसिक्ताङ्गं राज्ञां मध्ये पितामहम् ।

---

time) उपाश्रित्य (for समा°) — ^{b}) K5 B8 Dn1 D5 7 8 G1 M (all first time) पाण्डवानवमत्सहि (Dn1 D5 °सहे), B1 2 5 (all first time) पाण्डवेन सम स हि — ^{d}) B1 Dc1 विजितो (for निर्जितो)

8 Before 8, G1 M1 2 4 ins संजय° — ^{b}) M8 पाल्याद् (sic) (for उपा°) D5 उपायाद्द्रोणसंनिधौ

9 ^{a}) D4 स तत (for ततस्तत्) D4 7 8 आख्यात (for आचख्यौ) — ^{b}) D4 अशन (for वैशस) — ^{c}) K6 D2 3 5 विजयिनश्च (for °यतश्च) — ^{d}) D5 विनिर्जितान् (for निमज्जत)

10 ^{a}) B Dc1 Dn D6 (marg sec m) मूर्धाभिषिक्तानाम् — ^{b}) K3-5 B Dc1 Dn D1 महत् (for कृतम्) — K4 D1 om. 10^{cd} — ^{cd}) T G3-5 M8 हत्वा (for कृत्वा) D2 4 7 8 transp शूर and भीष्म D5 कुरु (for मम)

11 ^{a}) Dn1 लुब्धो हि, T G2-5 च लुब्धो (for प्रलुब्धो) D4 तन्निमित्तप्रमुतोय — ^{b}) D5 शिखण्डी युद्धदुर्मद, G1 M1-3 5 °ण्डी पूर्वमेव ह — ^{c}) B1 D4 6 पञ्चालै, B3 Dn2 D1 पाचाल्यै — ^{d}) K4 अभिकर्षित, B Dn2 D2 4 5 7 8 S °वर्तते, Dc1 Dn1 अभिवर्तते; D8 अपिकर्षति (for अभिकर्षति).

12 ^{ab}) S अर्जुनेन च दुर्धर्ष शिष्येण तव धन्विना — ^{c}) D 1 अक्षौहिणी B1 3 5 Dc1 D2 भित्त्वा (for हत्वा)

14 ^{a}) D2 मदर्थे B Dc1 Dn2 S परीप्सते, D5 °प्स्यंति (for °प्सन्ति) — ^{b}) G4 विजयं (for वसुधा) — ^{c}) Ś1 K3 4 D4 हत्वा D5 ते हवा वसुधा प्राप्ता — The portion of the text from 14^{d} up to the end of the parvan (adhy 173) is lost in K5 on missing folios — ^{d}) D4 7 8 अभि-, T G2-5 अपि (for अधि)

15 K5 missing (cf. v l 14) — ^{b}) Dn1 क्षणम्, S भयम् (for क्षयम्) — ^{c}) B1 3 Dc1 Dn अश्वमेध — ^{d}) K1 आहवे (for उत्सहे) B2 5 Dc1 Dn1 D2 पावितुं न त (Dc1 D2 स) मुत्सहे

16 K5 missing (cf v l 14) — ^{b}) Cd धर्मापचायिन (as in text) D3 स्वधर्मस्यापराधिन°, D5 तथा धर्मापचारिण, D6 धर्मस्यापराजिन (sic) — ^{c}) B2 4 Dn2 D2 4 7 8 S व्यायामेन, D6 व्यायक्षंतो (for °च्छन्तो) G1 5 M1-3 5 (inf lin as in text) जिहीर्षंत (for जिगीषन्त°) — ^{d}) K4 आप्ता (for प्राप्ता)

17 K5 missing (cf v l 14) — ^{a}) D5 च पाप° (for पतित°) — ^{b}) K2 पृथिवीं, D7 8 पृथिव्या (for पृथिवी) D5-8 G1 M1 2 4 सुहृद° (for सुहृदा) D2 पृथिवी सुदसुहृद्देव, D4 पृथिवी मत्सुहृद्द्रुह, Cv as in text — D4 om 17^{c}-19^{b} — ^{c}) T G2 4 कर्तुं (for दातु) G3 विवर नाशकृत्कृत्स्नं, Cv विवराण्याशकद्दातुं (sic) — ^{d}) Ś K1 2 4 D1 3 6 मही (for मम) Dn D3 7 8 पृथिवी मम दुर्मते°, Cv as in text

शयानं नाशकं त्रातुं भीष्ममायोधने हतम् ॥ १८
तं माममनार्यपुरुषं मित्रद्रुहमधार्मिकम् ।
किं स वक्ष्यति दुर्धर्षः समेत्य परलोकजित् ॥ १९
जलसंधं महेष्वासं पश्य सात्यकिना हतम् ।
मदर्थमुद्यतं शूरं प्राणांस्त्यक्त्वा महारथम् ॥ २०
काम्बोजं निहतं दृष्ट्वा तथालम्बुसमेव च ।
अन्यांश्चबहूंश्च सुहृदो जीवितार्थोऽद्य को मम ॥ २१
व्यायच्छन्तो हताः शूरा मदर्थे येऽपराङ्मुखाः ।
यतमानाः परं शक्त्या विजेतुमहितान्मम ॥ २२
तेषां गत्वाहमानृण्यमद्य शक्त्या परंतप ।
तर्पयिष्यामि तानेव जलेन यमुनामनु ॥ २३
सत्यं ते प्रतिजानामि सर्वशस्त्रभृतां वर ।
इष्टापूर्तेन च शपे वीर्येण च सुतैरपि ॥ २४
निहत्य तान्रणे सर्वान्पाञ्चालान्पाण्डवैः सह ।
शान्तिं लब्धास्मि तेषां वा रणे गन्ता सलोकताम् ॥ २५
न हीदानीं सहाया मे परीप्सन्त्यनुपस्कृताः ।
श्रेयो हि पाण्डून्मन्यन्ते न तथास्मान्महाभुज ॥ २६
स्वयं हि मृत्युर्विहितः सत्यसंधेन संयुगे ।

C 7 6552
B 7 150 20
K 7 151. 31

18 K5 missing (cf. v l 14) D4 om 18 (cf v l. 17) —^{a}) Ś2 K3 B D (except D1, D4 om) यो (for सो) K2 G3 मित्त्राना, D3 8 दिग्धाग (for सिक्ताह) T G1 2-5 M योह (G1 M1-3 5 सोह, G1 सोयं) मूर्धावसिक्ताना —^{b}) D5 राज (for राज्ञा) — Dn2 om 18^{cd}

19 K5 missing (cf v l 14) D4 om 19^{ab} (cf v l 17) K1 2 om. (hapl) 19^{a}–20^{b} D2 om 19^{ab} —^{a}) Ś D1. 2. 5 6 8 तन् (for त) —^{b}) B3 D6–8 मित्रद्रोहम् —^{c}) Dn1 प्रधर्षति, Dn2 D5 वक्ष्यति हि, D7 7 प्रवक्ष्या(D7 °क्षा)मि, D4 8 प्रवक्ष्यति, G6 स वक्ष्यामि (for स वक्ष्यति) Ś K3 4 D1 3 6 किं वक्ष्यति दुराधर्ष (D3 6 सुदुर्धर्ष)

20 K5 missing (cf v l 14) K1 2 om 20^{ab} (cf. v l. 19) —^{a}) D1 जलं (for जल)

21 K5 missing (cf v l 14) —^{a}) Ś1 D1 काभोज, D8 कंभोज (for काम्बोज) K1 D6 निहितं —^{b}) B Dc1 Dn2 D3 6 G3 [अ]लबु(D3 °वि)षम्, T G2 3 5 M2. 5 [अ]लंबलम्, M4 [अ]लचिकम् (for [अ]लम्बुसम्) —^{c}) S अन्यांश्च सुहृद सर्वान् —^{d}) D1 7 जीवितेर्थो T G2–4 [ऽ]त्र (for ऽद्य) Dn2 मया (for मम) G6 जीवितार्थांवको मम

22 K5 missing (cf v l 14) D3 om 22^{a}–23^{b} —^{a}) D5 व्यायच्छते —^{b}) D1 7 8 त्वद् (for ये) Ś1 K3 समुद्यता, T G2–5 [ऽ]प्यचाङ्मुखा (for ऽपराङ्मुखा) —^{c}) D5 यतमानान्, D8 यजमाना (sic) (for यतमाना) —^{d}) Ś K (K5 missing) D1 विजये च हि(K3. 4 ह)ता मम, D4 विजेतु च हितान्मया

23 K5 missing (cf v l 14). D8 om 23^{ab} (cf v l 22) —^{a}) D1 6 येषा (for तेषा) D1 G3–5 कृत्वा, D5 गंता, D6 यत्तो (for गत्वा) —^{b}) D5 पराङ्मुखान् (for परतप) M3 5 अद्य हत्वा पराग्रणे — Dn1 om 23^{cd} —^{c}) D3 6 ताश्चेह, D1. 7 8 तेनैव (for तानेव) —^{d}) D1 यमुनाभसा, D4 7 8 यमुना प्रति (for यमुनामनु)

24 K5 missing (cf. v l 14) —^{b}) M1. 2 वर —^{c}) Dn1 च शमेद्, D4 च वशे; S सत्येन (M1 स तेन) (for च शपे) —^{d}) K1 सुतैरिव, B2 श्रुतैरपि, D5 सुतेन च (for सुतैरपि)

25 K5 missing (cf v l 14) —^{a}) T G3–5 च, G1 2 M वा (for तान्) D6 पार्थान् (for सर्वान्) —^{b}) D1 पचालान् Dn2 D4 7 8 पाडुमि° (for पाण्डवै) —^{c}) D2 4 S गता (for लब्धा) D1 [अ]सि (for [अ]स्मि) K3 वै, D1 च, T G3–5 वो (for वा) —^{d}) Dn2 D3 6 [अ]स्मि (for स) — After 25, Dn D7 4 8 read 32 and D5 32^{ab} for the first time, repeating the same in its proper place

26 K5 missing (cf v l 14). —^{a}) D2 तदिदानीं, T G M1–3 5 निहता हि, M4 विहीना हि (for न हीदानीं) T G2 3 ये (for मे) D2 तदिदानीं समादाग्रे (sic), D4 न हीदानीं महामाये —^{b}) B (except B2) परै सति, Cd परीप्सत (for परीप्सन्ति) S परै सत्य पुरस्कृता —^{c}) G5 damaged Cv as in text —^{d}) Ś K (K5 missing) D1 महाभुजान्, D7 M1 2 °भुज°

27 K5 missing (cf. v l. 14) —^{a}) G1 M1. 2 विदित°, G3. 4 अहित° (for विहित°) —^{b}) D1 °संधस° (for °संधेन). —^{c}) Ś K1 D1 अपेक्षां (for उ°) —^{d})

C 7 6512
B 7 150 30
K 7 151 31

भवानुपेक्षां कुरुते सुशिष्यत्वाद्धनंजये ॥ २७
अतो विनिहताः सर्वे येऽस्मज्जयचिकीर्षवः ।
कर्णमेव तु पश्यामि संप्रत्यस्मज्जयैषिणम् ॥ २८
यो हि मित्रमविज्ञाय याथातथ्येन मन्दधीः ।
मित्रार्थे योजयत्येनं तस्य सोऽर्थोऽवसीदति ॥ २९
तादृग्रूपमिदं कार्यं कृतं मम सुहृद्ब्रुवैः ।
मोहाल्लुब्धस्य पापस्य जिह्माचारैस्ततस्ततः ॥ ३०
हतो जयद्रथश्चैव सौमदत्तिश्च वीर्यवान् ।
अभीषाहाः शूरसेनाः शिबयोऽथ वसातयः ॥ ३१
सोऽहमद्य गमिष्यामि यत्र ते पुरुषर्षभाः ।
हता मदर्थं संग्रामे युध्यमानाः किरीटिना ॥ ३२
न हि मे जीवितेनार्थस्तानृते पुरुषर्षभान् ।
आचार्यः पाण्डुपुत्राणामनुजानातु नो भवान् ॥ ३३

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि पञ्चविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥

B Dc1 Dn D2 4 7 8 S शिष्यत्वादर्जुनस्य तु (B1 Dc1 इ, B2 4 हि, B3 5 च, S वै)

28 K5 missing (cf v l 14) G5 partly damaged —a) B1 3 5 Dc1 ततो (for अतो) D2 8 M5 हि (for वि) —b) Ś1 K3 येस्माञ्जय, D1 येस्माज्जय-, T G2-4 M4 यतमाना, G1 M1-3 6 स्वयमाना (for येऽस्मज्जय) D5 -विजेषिण, M3 5 जिगीषव, M4 जिहीर्षव (for चिकीर्षव) —c) D3 5 6 [अ]नु (for तु) —d) Ś1 K3 M1-3, 5 (sup lin, orig as in text) अस्मिन् (for अस्मज्) Dc1 D8 G5 जयैषिणा

29 K5 missing (cf v l 14) —a) B T G2-5 M3 5 (sup lin as in text) [अ]मित्रम् D3 4 6 7 अवज्ञाय —b) K1 2 4 B1 D2, 6-7 G2 3 यथातथ्येन, G5 यथा तथ्येन —c) D5 योधयति (for योज°) Ś K (K5 missing) D1 3 6-8 एव (for एनं) —d) Dn2 D3 S स्वार्थो (for सोऽर्थो) D5 विनश्यति (for ऽवसीदति) D2 4 7 8 तस्यार्थो व्यव (D2 °र्थोव, D4 °र्थत्यव) सीदति

30 K5 missing (cf. v l 14) G5 partly damaged —a) B Dc1 Dn D2 8 कृतमिदं, D4 प्रतिमिद (sic) (for इद कार्यं) —b) B Dc1 Dn D2 4 7 8 S मम कार्यं (for कृत मम) Ś K1 3 D1 सुहृद्ब्रुवै, Dc1 सुहृद्बुध, Dn1 D2 5 °ब्रुधै, Dn2 D7 8 °धर्म, D3 °जनै, D4 °द्बुधे, D6 °द्बुद्धे (for °ब्रुवै) — M3 om 30cd T G3, 4 read 30cd twice. —c) D3 महा (for मोहाल्) T (both, second time) G1 2 3 4 (last two second time) 5 M1 2 4 5 यो (T G2 5 M5 यौ) मे युद्धस्य कृत्यस्य —d) D3 जिह्मचारैस् B Dc1 समंतत, Dn1 इतस्तत., D7 समस्तम°, T (both, second time) G2 3 4 (last two second time) 5 M4 5 समेयतु ; G1 M1, 2 समेत्य तु (for ततस्तत) Dn2 D2 4 जिह्मस्य घनमीहत

31 K5 missing (cf v l 14) —a) Dn2 D2 4 7 8 राजा (for चैव) —b) D1 6 7 G3 सोमदत्तिश्च B2 तु (for च) —c) D3 G1 M अमीषहा, D5 आमीपाहा (for अभी°) Ś1 K2 चित्रसेना, K1 D2 4 G5 शूरसेन (for शूरसेना) —d) Ś K1 2 शिवयो, D1 शवयो B (except B1) Dn2 वशातय

32 K5 missing (cf v l 14) G5 partly damaged Dn D2 4 8 read 32 and D5 32ab for the first time after 25 —a) Dn D2 4 5 8 (all first time) तत्र (for अद्य) —c) K4 Dn1 (second time) n2 (first time) D1 2 (both times) मदर्थे

33 K5 missing (cf v l 14) D5 om 33ab —a) G5 मे हि (by transp), M1, 2 हि मज् —b) Dn1 पुरुषर्षभ — D3 om 33cd —c) D6 7 Cv आचार्य. ⁂ Cd पाण्डवानामाचार्य इत्युपालम्भे ⁂ —d) B5 वो, D5 G2 मा, T G3-5 मा, G1 M (except M4) वै (for नो)

Colophon K5 missing —*Sub-parvan* Editions जयद्रथवध —*Day of Drona's Generalship* Ś1 चतुर्थदिने, K1 D1 चतुर्थयु((D1 °र्थे यु)द्धदिवसे, K2 4 चतुर्थे (K4 °र्थं) दिवसे —*Adhy name* Dn1 सम्याया दुर्योधनविलाप, D2 दुर्योधनवाक्य, G1 M (except M4) रात्रियुद्धे दुर्योधनविलाप, Bom ed दुर्योधनानुताप —*Adhy no* (figures, words or both) B1 T G M1-3 5 (before corr) 147, Dn1 150, D3 46, M4 5 (by corr) 145 —*Śloka no* Dc1 37, Dn1 38

१२६

धृतराष्ट्र उवाच ।
सिन्धुराजे हते तात समरे सव्यसाचिना ।
तथैव भूरिश्रवसि किमासीद्वो मनस्तदा ॥ १
दुर्योधनेन च द्रोणस्तथोक्तः कुरुसंसदि ।
किमुक्तवान्परं तस्मात्तन्ममाचक्ष्व संजय ॥ २
संजय उवाच ।
निष्टानको महानासीत्सैन्यानां तव भारत ।
सैन्धवं निहतं दृष्ट्वा भूरिश्रवसमेव च ॥ ३
मन्त्रितं तव पुत्रस्य ते सर्वमवमेनिरे ।
येन मन्त्रेण निहताः शतशः क्षत्रियर्षभाः ॥ ४
द्रोणस्तु तद्वचः श्रुत्वा पुत्रस्य तव दुर्मनाः ।
मुहूर्तमिव तु ध्यात्वा भृशमार्तोऽभ्यभाषत ॥ ५
दुर्योधन किमेवं मां वाक्शरैरभिकृन्तसि ।
अजय्यं समरे नित्यं ब्रुवाणं सव्यसाचिनम् ॥ ६
एतेनैवार्जुनं ज्ञातुमलं कौरव संयुगे ।
यच्छिखण्ड्यवधीद्भीष्मं पाल्यमानः किरीटिना ॥ ७
अवध्यं निहतं दृष्ट्वा संयुगे देवमानुषैः ।
तदैवाज्ञासिषमहं नेयमस्तीति भारती ॥ ८
यं पुंसां त्रिषु लोकेषु सर्वशूरममंस्महि ।
तस्मिन्विनिहते शूरे किं शेषं पर्युपास्महे ॥ ९

C 7 6537
B 7 151 9
K 7 152 9

126

☞ This adhy is missing in K5 (cf v 1 7 125 14)

1 G5 om. the ref. — c) S च (for [ए]व) — d) D4 तथा, D5 तव (for तदा)

2 a) T G2-5 द्रोणस्तु (for च द्रोणस्) — c) K2 वा कुर्वन् (for उक्तवान्) Dn3 तस्मै (for तस्मात्)

3 D4 om 3 — a) D2 G3 5 निष्ठानको, Cd निष्टा° (as in text)

4 For 4ab, Dn D2 4 7 8 S subst

1089* अवमेनिरे च ते सर्वे तव पुत्रस्य मन्त्रितम् ।

[Dn अवमन्यत, D2 7 8 अ(D2 न)मन्यत, D4 अन्न मन्यत (for अवमेनिरे च) Dn3 सर्व (for सर्वे) T G2-5 M3-5 transp तव and पुत्रस्य D2 तव पुत्रममत्रिण (for the post. half)]

— d) Dn D7 8 पुरुषर्षभा (for क्षत्रिय°)

5 D6 om 5 — b) Dn1 D2 4 5 7 8 G1 M1 2 4 तव पुत्रस्य दुर्मना — c) K1 B (except B1) Dn2 D5 तद्, S च (for तु) Dn1 D2 4 7 8 ध्यात्वा मुहूर्तं राजेन्द्र

6 Before 6, MSS ins द्रोण उवाच — a) G1 M1 2 पृथैव (for किमेव) — b) = 26b T G2-4 M3-5 -शल्यैर् (for -शरैर्) K3 अपिकृन्तसि, Dn D2 4 7 8 G1 M1 2 4 उपविः(D7 °व)ध्यसि, T G2-5 M3 5 उपकृन्तसि (for अभिकृन्तसि) — c) B Dc1 Dn2 S अजय्य (T G3 4 जेयं) सततं संख्ये (G1.5 M1-4 °खे), Dn1 D4 °य्य च (D4 हि) सदा संख्ये, D2 7 8 अजय्य (D7 °जयं, D8 °जेयं) हि तदा संख्ये

7 a) Dn1 D4 7 8 [अ]र्जुनो, D2 5 °ने (for °नं) D2 ज्ञातम् (for ज्ञातुम्) — b) D2 वलं (for अलं) Dc1 S कौरव्य

8 a) D8 4 हि (for नि) — b) Ś1 -मानवै, Dn D2 4.7 8 दानवैं (for -मानुषैः) — c) B5 तथैव, D5 तदेव (for तदैव) Ś K3 D3.5 6 वीर, K1.2 4 D1 वीर (for अहं) — d) K2 4 नेदम् (for नेयम्) K2 4 D1 8 T G2-4 भारत (for °ती)

9 a) Dn1 D3 य पुमा, D1 M3 4 य पुमास्, D8 4 M6 य पुमास्, D5 य ख्यातस्, T G2-5 य पुरा (for यं पुंसा) G1 M1.2 यं पुमास त्रिलोकेषु — b) B1 4 सर्वे (for सर्व) D8 अत सदा, G1 M1 2 स मन्यते (for अमस्महि) D6 सर्वशस्त्रभृतामपि, D6 सर्वे शूरा उपासहि, T G2-5 M3 5 सर्वशूरपु(G5 °पु)रघर — G1 M1 2 4 om 9cd — c) B Dc1 Dn D2 4 7 8 निपतिते (for विनिहते) S (G1 M1 2 4 om.) तस्मिन्निपतिते भीष्मे — d) Ś K1.2 D1 विशेष, B4 निःशेष (for किं शेष)

10 a) D5 य (for यान्) K4 D4 असान्, B3 Dn1 ग्लहान्, B5 अहान् (for स तान्) B5 अहते,

C 7 6338
B 7 151 10
K 7 152 10

यान्स्म तान्ग्लहते तातः शकुनिः कुरुसंसदि ।
अक्षान्न तेऽक्षा निशिता बाणास्ते शत्रुतापनाः ॥ १०
त एते घ्नन्ति नस्तात विशिखा जयचोदिताः ।
यांस्तदा ख्याप्यमानांस्त्वं विदुरेण न बुध्यसे ॥ ११
तास्ता विलपतश्चापि विदुरस्य महात्मनः ।
धीरस्य वाचो नाश्रौषीः क्षेमाय वदतः शिवाः ॥ १२

तदिदं वर्तते घोरमागतं वैशसं महत् ।
तस्यावमानाद्वाक्यस्य दुर्योधन कृते तव ॥ १३
यच्च नः प्रेक्षमाणानां कृष्णामानाययः सभाम् ।
अनर्हतीं कुले जातां सर्वधर्मानुचारिणीम् ॥ १४
तस्याधर्मस्य गान्धारे फलं प्राप्तमिदं त्वया ।
नो चेत्पापं परे लोके त्वमर्च्छेथास्ततोऽधिकम् ॥ १५

T G3 4 वहते, Cd ग्लहते (as in text) K1 2 D1 यान्स्म तान्शकुनिस्तात, D3.6 यानक्षानगृ(D3 °ग्र)हीत्तात — K1 om (hapl) 10b–11a — b) K3 4 ग्लहते (for शकुनि) — c) T G1 2 M2 5 अक्षा न (for अक्षान्न) K4 B4 5 Dn2 D3 G1 5 तेक्षान् K4 निसिता G3 अक्षा न तेषा निर्मीता — d) D5 शरास्, D3 बाणस् (for बाणास्) Dn2 D2 4 7 8 साधना, D5 G5 -तापन, G1 M1 2 5 (sup lin, orig as in text) -सूदना, M4 -सूदन (for तापना) — After 10, T G2–5 M3 5 ins

1090* अक्षास्तु मन्यसे बाणान्क्षोभमानान्शितान्शरान् ।
[G5 मन्यते (for °से)]

11 K1 om 11a (of v l. 10) — a) Ś K3 4 Dc1 D1 3 5–8 त एव, D2 एते नि (for त एते) D5 निघ्नति (sic) (for घ्नन्ति) — b) B Dc1 Dn2 D6 S पार्थ-, D3 यम (for जय) Dn1 D4 5 7 8 नोदिता (for -चोदिता) — c) Ś1 K3 D3 6 यस्, Ś2 K1 2 4 D1 यत्, B1 Dc1 यास्, B3 Dn G5 तांस् (for यास्) Ś K1 2 4 D1 6 वार्यमाणस् (D6 [marg sec m] °नस्), K3 B1–3 Dn D4 7 ख्याय(B1 °प्य)मानस्; D2 ख्याय मानास्, D3 क्षाम्यमानस्, D8 G5 ख्यायमानास् (for ख्याप्यमानांस्) D5 तान्, S तु (for त्व) — d) Ś2 D5 बुध्यते, B1 बुद्धिमान्, B2–5 Dc1 बुद्धवान्, D7 बुधाबुधै (sic) (for बुध्यसे)

12 a) B Dc1 Dn2 D2 4 T यास्ता, D3 यास्तान्, G2–5 M5 (sup lin) यास्तान्, M3 5 तास्तान्, M4 यास्ता (for तास्ता) D4 विजयतश्, G1 M2 विलपिताश् (for विलपतश्) K4 D1 तात (for चापि) — c) Dn1 D4 7 8 निरस्य, D5 वीरस्य, G1 M1 2 4 विदुरस्य (hypermetric) (for धीरस्य) M4 वचो D5 नाश्रौषीत्, M4 *श्रौपी (for नाश्रौषी) — d) Ś K (K5 missing) D1 शमाय, M1.2 क्षेम्याय (for क्षेमाय) Dn D2 4 7 8 T G2–5 M3.5 शुभा; G1 M1.2 तथा (for शिवा) D5 यथार्थं सर्वधन्विना

13 b) D2 4 7 8 G4 M1.2 4 आयातं, T G3 M3.5 आतत, G2 आयत (for आगत) — G1 M1.2 4 om. 13cd — c) B5 corrupt Ś K (K5 missing) D1 [अ]वमान, D2 °माने (for °मानाद्) — d) G3–5 M3.5 दुःशासन (for दुर्योधन) Dn2 D4.5 T G2–5 M5 -कृतेन च (D5 व), D2 कृतेनुज (for कृते तव) — After 13, B Dc1 Dn2 D5 ins

1091* योऽवमन्य वच पथ्य सुहृदामाप्तकारिणाम् ।
स्वमर्तं कुरुते मूढ स शोच्यो नचिरादिव ।
[(L 1) B4 तथ्य (for पथ्य) — (L 2) D5 कुरुमे मूढ B1 शोचति (for शोच्यो न)]
— On the other hand, G1 M1 2 4 ins. after 13

1092* नेह वै परलोकाय पापमिच्छेत पार्थिवा ।
[G1 पार्थिव]

14 a) K1 2 D5 G3 4 यश्च; D3 तत्र, D4 तच्च (for यच्च) Dn1 D2 4.8 पश्यमानाना, D7 स पश्यमानानां (hypermetric) (for प्रेक्षमाणाना) — b) K4 T G1 M1–3 5 आनाय्य वै (K4 T यत्), B4 Dc1 Dn1 D1.4 5 M4 °य्य य, Dn2 D2 7 8 G2–4 °य्य यत्, D3 6 °य्य व, G5 आनार्य यत् (sic) (for आनायय) — c) K3 4 B1 (marg, orig as in text) Dc1 Dn D3 5 7 8 T G2–4 M5 अनर्हतीं; B1 (also) °ता, D4 °र्हं हि (for °र्हतीं) — d) D5 सत्य (for सर्व) D2 4 5 -सारिणीं (for -चा°) S सर्वधर्मोपया(G1.2 5 °चा)यिनीं

15 b) Ś1 लब्धम्, D5 चाप्तम् (for प्राप्तम्) D6 इय (for इद) B Dc1 Dn D2 4 7 8 S महत् (for त्वया) — c) Ś2 K4 D1 न चेद्, D5 तावद् (for नो चेत्) Ś2 K1 2 4 Dn2 D1.7 8 पर (for परे) D2 4 नोत्सहेस्प(D2 °हन्प)रलोकाय, T G1–4 M नेह चेत्परलोकाय (G3 4 M3 5 °के यत्), G5 नेहेष परलोकोय Cd cites नो चेत्पाप (as in text) — d) D5 अर्हथस्, D6 इच्छेथास् D2 4 पापमिच्छस्त(D4 °च्छ प)रोधिक; T G2–5 M3 5 पापमि(M3 5 °मृ)च्छेत्ततोधिकं, G1 M1 2 4 पापमिच्छे(M2 °च्छ)त पार्थिव (M4 °व) Cd cites अर्छेथा

यच्च तान्पाण्डवान्द्यूते विषमेण विजित्य ह ।
प्राव्राजयस्तदारण्ये रौरवाजिनवाससः ॥ १६
पुत्राणामिव चैतेषां धर्ममाचरतां सदा ।
द्रुह्येत्को नु नरो लोके मदन्यो ब्राह्मणब्रुवः ॥ १७
पाण्डवानामयं कोपस्त्वया शकुनिना सह ।
आहृतो धृतराष्ट्रस्य संमते कुरुसंसदि ॥ १८
दुःशासनेन संयुक्तः कर्णेन परिवर्धितः ।
क्षत्तुर्वाक्यमनादृत्य त्वयाभ्यस्तः पुनः पुनः ॥ १९
यत्तत्सर्वे पराभूय पर्यवारयतार्जुनिम् ।
सिन्धुराजानमाश्रित्य स वो मध्ये कथं हतः ॥ २०
कथं त्वयि च कर्णे च कृपे शल्ये च जीवति ।
अश्वत्थाम्नि च कौरव्य निधनं सैन्धवोऽगमत् ॥ २१
यद्बस्तत्सर्वराजानस्तेजस्तिग्ममुपासते ।
सिन्धुराजं परित्रातुं स वो मध्ये कथं हतः ॥ २२
मय्येव हि विशेषेण तथा दुर्योधन त्वयि ।
आशंसत परित्राणमर्जुनात्स महीपतिः ॥ २३

C 7 6532
B 7 151 24
K. 7 152. 25

---

16 [a]) K2 T G2–5 यश्च (for यच्च) Ś K4 D1 तत्, Dn2 D3 6 त्व (for तान्) K4 D1 पाडवं —[b]) Ś K1 2 4 D1 विशेषेण (for विषमेण) Ś K (K5 missing) DL 3 5 6 हि, B3 4 Dc1 Dn2 T G2–5 च (for ह) —[c]) K2 Dc1 M2 प्र (Dc1 प्रा) व्राजयस्, D3 प्रव्राज*त्, D1 5 7 प्राव्राजयत्, T G1 5 M1 प्रव्राजयस् (for प्राव्रा) K4 तया (for तदा) Ś K1. 2 D2 4 7 [अ]रण्य

17 [a]) G1 M1–4 (inf lin as in text) अपि (for इव) G5 M5 (sup lin as in text) वै तेषा, M1 चैचेषा (for चैतेषां) —[b]) Ś2 Dc1 तदा, T G2–5 M3 5 (sup lin as in text) रणे (for सदा) —[c]) Ś1 K3 गर्हेत्, Ś2 दहेत् (for द्रुह्येत्) D5 कोन्यो (for को नु) K1 2 नर- G1 M1 2 4 जातु (for लोके) —[d]) Ś K1 D1 यदन्यो, K2 वदतो (for मदन्यो) D4 मदन्यो ब्राह्मणो ध्रुव, Cv as in text — After 17, D6 ins

1093* समावानादियुक्तश्च तयोपनयनेन च ।
न कर्म कृतवा[? त ना]धीते स भवेद्ब्राह्मणब्रुव ।

18 [a]) Cv अयो (for अयं) —[c]) Ś K (K5 missing) Dc1 D3 6 8 आहितो, B1 Dn1 आहू (Dn1 °हु)तो, D6 आहुतो, D7 अहितो (for आहृतो) —[d]) Ś K (K5 missing) D1 शंमत, D7 8 संमत (for °ते)

19 [a]) Ś K (K5 missing) D1 G2 5 M3 5 ससिक्त, D3 6 सवृद्ध, D4 *युक्त, T G1 3 4 समक्त (for स युक्त) Cv as in text —[b]) K2 वर्तित, B Dc1 D3 6 S रक्षित, D5 वारित (for वर्धित) —[c]) B1 क्षत्तुंर् (sic) —[d]) Dn2 D2 4 5 G1 M (except M5) त्यक्त (for [अ]भ्यस्त) — After 19, T G2–5 M3 5 ins

1094* तद्धि न क्रोधवृक्षश्च कृतमूलो महात्मनाम् ।
तस्य पुष्पफले राजन्नुपभुङ्क्ष्व महाबल ।
[(L 1) M5 वर्धित (for नाद्धि न)]

20 [a]) B Dc1 Dn2 M1 यत्ता, D2 यस्तु, D4 यच्च, D5 यश्च, D6 यत्र (for यत्तत्) Ś1 K3 स*, D5 सर्वान्, G1 M1 2 सर्वं (for सर्वे) K3 B Dc1 Dn2 D4 7 8 पराभूता, Dn1 पराभूत्वा (sic), G1 M1 2 4 पुरा भूत्वा (for पराभूय) T G2–5 M3 5 यस्तु (G3 यत्तु) शर्वाद्दर एत्या —[b]) D2 4 पर्यवारय (D2 °यि)थ Dc1 Dn1 D6 [अ]र्जुन D5 T G2–5 पर्यवारयदर्जुन, D7 परिवार्य यथार्जुनिं, M4 अर्जुनिं पर्यवारयन् —[c]) Ś K (K5 missing) Dn1 D1 2 4 7 8 T G2–5 सिंधुराज समा (Dn1 D4 °जमुपा, D2 7 8 °जमपा, T G2–5 °ज समा)श्रित्य —[d]) D4 7 8 सेना (for स वो) D6 (sup lin as in text) त्वयि (for हत)

21 D4 om 21 G2 om (hapl) 21–22 —[a]) Dn1 D2 7 8 transp त्वयि and च —[c]) T G3–5 अश्वत्थामनि कौरव्य —[d]) Ś2 K1 4 Dc1 Dn D2 7 8 गत (for ऽगमत्) B (except B1) T G3–5 सैंधवो निधन गत ꕥ Cd कथं त्वयि जीवति निधन गत इत्यु पालंभे । ꕥ

22 G2 om 22 (cf v l 21) —[ab]) B4 Dn2 D2 5 युध्यत, Dn1 D4 7 8 युध्यते, D1 युध्यत ; G1 M1 2 तद्वत्सत् (for यद्बस्तत्) T G3–5 M3 5 यत्ता सर्वे च राजानस्तेजस्विन उपासते — G1 M1 2 om 22[cd]

23 [a]) T G2–5 M3 4 च (for हि) —[b]) B1 5 Dc1 D3 5 6 8 M1 2 5 दुर्योधने, M3 °धनस् T G3 त्वया (for त्वयि) —[c]) D6 T G M1 2 5 आशंसते — K1. 2 om (hapl) 23[d]–24[a] —[d]) D7 जयद्रथ (for महीपति)

24 K1 2 om 24[a] (cf v. l 23) —[b]) B3 5 Dc1

ततस्तस्मिन्परित्राणमलब्धवति फल्गुनात् ।
न किंचिदनुपश्यामि जीवितत्राणमात्मनः ॥ २४
मज्जन्तमिव चात्मानं धृष्टद्युम्नस्य किल्बिषे ।
पश्याम्यहत्वा पाञ्चालान्सह तेन शिखण्डिना ॥ २५
तन्मा किमभितप्यन्तं वाक्शरैरभिकृन्तसि ।
अशक्तः सिन्धुराजस्य भूत्वा त्राणाय भारत ॥ २६
सौवर्णं सत्यसंधस्य ध्वजमक्लिष्टकर्मणः ।
अपश्यन्युधि भीष्मस्य कथमाशंससे जयम् ॥ २७
मध्ये महारथानां च यत्राहन्यत सैन्धवः ।
हतो भूरिश्रवाश्चैव किं शेषं तत्र मन्यसे ॥ २८
कृप एव च दुर्धर्षो यदि जीवति पार्थिव ।
यो नागात्सिन्धुराजस्य वर्त्म तं पूजयाम्यहम् ॥ २९
यच्चापश्यं हतं भीष्मं पश्यतस्तेऽनुजस्य वै ।
दुःशासनस्य कौरव्य कुर्वाणं कर्म दुष्करम् ।
अवध्यकल्पं संग्रामे देवैरपि सवासवैः ॥ ३०
न ते वसुंधरास्तीति तदहं चिन्तये नृप ।
इमानि पाण्डवानां च सृञ्जयानां च भारत ।
अनीकान्याद्रवन्ते मां सहितान्यद्य मारिष ॥ ३१
नाहत्वा सर्वपाञ्चालान्कवचस्य विमोक्षणम् ।
कर्तास्मि समरे कर्म धार्तराष्ट्र हितं तव ॥ ३२

अलब्धे सति, D3 न लब्धवति (for अलब्ध) K2-4 B D (except D2) फाल्गुनात् — c) Ś1 K2 कच्चिद् Dc1 अत्र, Dn1 D2 4 7 8 अपि (for अनु) — d) Dn2 D2 4 7 S स्थानम् (for त्राणम्)

25 G5 partly damaged — a) K3 सर्जंतम् (sic) D1 सग्रामेस्मिन्महाघोरे — b) G1 M धृष्टद्युम्ने च (for °म्नस्य) Dn1 D5 7 किल्बिषे, D3 किंल्बिषे (sic), T G3 4 सयुगे, Cd किल्बिषे (as in text) — c) D3 यास्यामि (for पश्यामि) Ś K (K5 missing) D1 8 6-7 हत्वा, D2 [अ]हत्वा, T G1-3 M [अ]हत्वैं, G5 [अ]थ यं (for [अ]हत्वा) K4 B3-5 Dn2 D1 G3 पचालान, T पचाल, G3-5 पाचाल, M3 5 पाचाल्यं (for पाञ्चालान्) — d) D5 T G3 सहितेन

26 a) Ś K1 2 B Dc1 Dn2 D3 6-8 तन्मा, D4 4 तस्मात्; G3 4 स मां; M5 स मा (for तन्मा) Ś1 K3 उप, D1 4 अव (for अभि) D5 सतप्त, D7 तप्त°, D5 संतप्त (for तप्यन्त) — b) = 6b Ś2 अनु; K1 3 4 Dn D1 2 7 8 उप, B1 5 अत्र, B2 एव (for अभि) Dn1 कृतसे — Dn1 om 26c-27a D4 om (hapl) 26d-27c

27 Dn1 om. 27a, D4 om 27abc (for both, cf v l 26) G5 partly damaged — a) G1 M4 सौवर्णं सिंधुराजस्य — Dn2 om 27b-28a G1 M1 2 4 om (hapl) 27d-29c — b) Ś2 D2 7 -कारिण (for °कर्मण) — d) D1 5 आशंसते (for °से)

28 Dn1 om 28a, G1 M1 2 4 om 28 (cf v l 27) D om 28 — b) P1 यथा (for यत्र) D3 यस्य ते सैंधवो हत

29 G1 M1 2 4 om 29abc (cf v l 27) G5 partly damaged — a) B कृपम् (for कृप) B4 हि, Dn2 D1 5 6 तु (for च) B1 3 4 Dc1 दुर्धर्षं Ś K (K5 missing) D1 कृपमेव तु दुर्धर्षं (K2 4 °र्षो), S (G1 M1 2 4 om) कृपमेक प्रशसामि — b) G7 4 M3 5 यदि तत्र स जीवति — c) T G3 4 M3 5 पापस्य, G2 सौवर्णं (for यो नागात्) — d) D7 8 धर्मं, T G3 4 M3 5 वध, G1 M4 वर्म (for वर्त्म) Dn1 D4 T G1 3 4 M4 तव् (for त)

30 a) Ś1 यश्च, B1 D5 यथा, D4 8 यत्र (for यच्च) D7 काले भीष्म हत भीष्म — b) Dn1 G5 तनु जस्य, D5 G3 4 M3 स्वनु° (for तेऽनु°) — d) B1 दारुणं (for दुष्करम्) — e) Dn1 D4 अवध्य किल सग्रामे

31 G5 partly damaged — b) B Dc1 Dn D3 2 5 7 8 T G2 तदाह Dc1 D3 5 Cv चिंतयन् (for चिन्तये) — c) G1 M1 3 अमूनि (for इमानि) T G2 3 5 M3 5 हि (for च) M4 इमानि पाण्डवेयानां — d) K4 संजयानां, G1 M1 2 4 स्वजनाना (for सृञ्जयाना) M3 5 हि (for च) — e) D1 G5 आद्रवते, D4 अद्रवते (for आद्र°) D3 अनीकान्याद्रयते मा (sic) — f) Ś1 D7 सहितानि, Ś2 B4 सह, K1 संहितान, D5 महितान् (for सहितानि) B D5 भारत (for मारिष) S सहितान्येव सर्वत

32 G5 partly damaged — a) D4 तान्हत्वा (for नाहत्वा) K6 पचालान, K4 -पाचाल्यान (for पाञ्चा

राजन्ब्रूयाः सुतं मे त्वमश्वत्थामानमाहवे ।
न सोमकाः प्रमोक्तव्या जीवितं परिरक्षता ॥ ३३
यच्च पित्रानुशिष्टोऽसि तद्वचः परिपालय ।
आनृशंस्ये दमे सत्ये आर्जवे च स्थिरो भव ॥ ३४
धर्मार्थकामकुशलो धर्मार्थावप्यपीडयन् ।
धर्मप्रधानः कार्याणि कुर्याश्चेति पुनः पुनः ॥ ३५
चक्षुर्मनोभ्यां संतोष्या विप्राः सेव्याश्च शक्तितः ।
न चैषां विप्रियं कार्यं ते हि वह्निशिखोपमाः ॥ ३६
एष त्वहमनीकानि प्रविशाम्यरिसूदन ।
रणाय महते राजंस्त्वया वाक्शल्यपीडितः ॥ ३७
त्वं च दुर्योधन बलं यदि शक्नोषि धारय ।
रात्रावपि हि योत्स्यन्ते संरब्धाः कुरुसृञ्जयाः ॥ ३८
एवमुक्त्वा ततः प्रायाद्द्रोणः पाण्डवसृञ्जयान् ।
मुष्णन्क्षत्रियतेजांसि नक्षत्राणामिवांशुमान् ॥ ३९

C 7 6569
B 7 151 41
K 7 152 42

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षड्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२६ ॥

लान्) —b) T [ए]व, G. . M3 . च, M4 [ऽ]पि (for त्रि) —d) Dn. उत्रेहित (for हितं तत्र)

33 a) G1 M (except M4) [ऽ]च (for त्वम्) —b) D. एव च (for आहवे) — T G2 read 33cd twice —c) T G2 (all first time) 2-5 ब्राह्मणा नाव संतव्या —d) D1 रक्षिता (for रक्षता) ⊛ Cd जीवितपरिरक्षणहेतोर्न मोक्तव्या । ⊛

34 a) D 8 एतत्, D4 त्वत्, D यत् (for यच्च) T G.-. त्वं च पुत्राद्विशिष्टोऽसि —b) Ś K1 3 4 D1 परि(Ś. प्रति)पालयन्, G1 M परिरक्ष मे (for °पालय) —c) Ś2 च सत्ये च (for दमे सत्ये) —d) Ś1 K (K missing) B Dc1 Dn D1 2-. M4 चार्जवे, Ś2 [ऽ]थार्जवे (both, to avoid hiatus), G1 M1-. . आचारे (for आर्जवे) D. स्थिरो (for स्थिरो)

35 a) D -कर्म (for काम) —b) D2 6 धर्मार्थं चाप्यपीडयन् —c) Ś2 K1 2 4 B (except B1) Dc1 Dn1 D2 4 5 . 8 T G. 2 धर्मप्र(K1 °प्रा)धान —d) K1 3 D1 . G1 M1 2 कुर्याच् (for कुर्यान्) D5 इति (for श्चेति) T G2-. कुर्वन्त्व(G याः स)र्वाणि सर्वदा

36 a) Dn2 om from स्या up to मनी (in 37a) Dc1 D. मनोभ्य, D5 भक्त्या च, G5 ते विप्रा, M4 मनेभ्या (for मनोभ्या) Dn1 D2 4 . 8 दक्षिणाभिश्च सतर्प्या, T G.-4 चक्षुर्मनोभिन्ने विप्रा —b) B Dc1 पूज्याश् (for सेव्याश्) D. 6 स्व (for च) Dn1 D2 4 7 8 विप्रा पूज्याश्च सर्वदा, T G2-. सेव्यास्तोष्याश्च शक्तित —c) D. M4 तेषा (for चैषा) —d) Ś1 K2 [ऽ]पि (for हि) K4 lacuna, Dn1 D. त्रिपोपमा (for शिखो°)

37 Dn2 om up to मनी (cf v l 36) —a) D1 एतत्, D3 एकस् (for एष) D5 एष हत्वा ह्यनीकानि —b) Ś2 K1 2 D4 5 G4 प्रविश्यामि, B1 2 D. 5 °श्यामि Ś1 K3 मर्दन (for -सूदन) —c) D2 4 7 8 युक्तन् (for राजस्) —d) Dn1 D3 6 -शर (for -शल्य)

38 D2 om 38 —a) B1 D5 तु, M4 हि (for च) Dc1 रण (for बल) —b) B Dc1 D1 4 6 7 शक्नोमि (for शक्नोषि) K1 मारिष, B Dc1 पालय, D G1 M1-4 वारय, D7 च धारय (hypermetric) (for धारय) —c) Ś K1 2 4 D1 3 नि, B Dn1 S च (for हि) D1 8 योत्स्यति, D7 यास्यति, S योद्धव्या (for योत्स्यन्ते) —d) D5 सहिता (for संरब्धा) Dn1 D4 7 8 पाण्डवा, D6 सजय (sic) (for सृञ्जया) M4 कुरुपाण्डवसंजया

39 Before 39, M4 ins संजय —b) D5 प्रागेव (for पाण्डव) D6 सजयान् (for सृञ्ज°) — For 39cd, D. subst

1095* दीर्घमुष्ण विनिश्वस्य क्षत्रियान्तकरो बली ।

Colophon om in D2 6 K5 missing — *Sub-parvan* B1 जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* Ś1 चतुर्थदिने, K1 2 4 चतुर्थदिवसे, D1 चतुर्थे युद्धदिवसे — *Adhy name* Dn1 मध्यायाः, Dn2 T G1-3 5 M1 2 रात्रियुद्ध, D7 8 रात्रियुद्धारम्भे द्रोणकोप, Bom ed द्रोणवाक्यं — *Adhy no* (figures, words, or both) B1 T G M1 8 5 (*sup lin*) 148, B5 158, Dn1 D7 151, M2 147, M4 5 (orig) 146 — *Śloka no* Dn1 40

१२७

C 7 6570
B 7 152 1
K 7 153 1

संजय उवाच ।
ततो दुर्योधनो राजा द्रोणेनैवं प्रचोदितः ।
अमर्षवशमापन्नो युद्धायैव मनो दधे ॥ १
अब्रवीच्च तदा कर्णं पुत्रो दुर्योधनस्तव ।
पश्य कृष्णसहायेन पाण्डवेन किरीटिना ।
आचार्यविहितं व्यूहं भिन्नं देवैः सुदुर्भिदम् ॥ २
तत्र व्यायच्छमानस्य द्रोणस्य च महात्मनः ।
मिषतां योधमुख्यानां सैन्धवो विनिपातितः ॥ ३
पश्य राधेय राजानः पृथिव्यां प्रवरा युधि ।
पार्थेनैकेन निहताः सिंहेनेवेतरा मृगाः ॥ ४
मम व्यायच्छमानस्य समरे शत्रुसूदन ।
अल्पावशेषं सैन्यं मे कृतं शक्रात्मजेन ह ॥ ५
कथं ह्यनिच्छमानस्य द्रोणस्य युधि फल्गुनः ।
भिन्द्यात्सुदुर्भिदं व्यूहं यतमानोऽपि संयुगे ॥ ६
प्रियो हि फल्गुनो नित्यमाचार्यस्य महात्मनः ।
ततोऽस्य दत्तवान्द्वारं नयुद्धेनारिमर्दन ॥ ७
अभयं सैन्धवस्याजौ दत्त्वा द्रोणः परंतपः ।
प्रादात्किरीटिने द्वारं पश्य निर्गुणतां मम ॥ ८

127

☞ This adhy is missing in K5 (cf v 1 7 125 14)

1 ^{b}) D1 4 8 M1 2 द्रोणेनैव Dn प्रणोदित, D4 7 8 प्रमोदित, D5 प्रनोदित (for प्रचो°) — ^{d}) B5 Dc1 च (for [पु]त्र)

2 ^{a}) Ś2 तत (for तदा) — Before 2^{cd}, M1 ins दुर्योधन· — ^{f}) Ś2 K1 2 4 B (except B1) Dc1 Dn D1 2 4 7 8 G2–5 भित्त्वा, M8 भिंदन् (for भिन्न) D5 देवैरपि सुदुर्भिद

3 K1 2 M8 5 om (hapl) 3^{b}–5^{a} — ^{b}) D6 om. च — ^{c}) G1 M1 2 4 यौध- (for योध) Dn2 D5 मिषता सर्वसैन्याना (Dn2 °योधानां) — ^{d}) D5 मध्यतो (for सैन्धवो) D7 om from विनिपातित· up to मानस्य (in 5^{a}) Ś2 [ऽ]पि (for वि)

4 K1 2 D7 M8 5 om. 4 (cf v 1. 3) — ^{a}) B2 4 पृथ्वीशा, Dn1 राजान (for °न) — ^{b}) D4 पृथिव्या — ^{c}) D5 विहिता (for निहता) — ^{d}) D5 G3–5 M1 2 [ए]व (for [इ]त्र)

5 K1 2 D7 M8 5 om 5^{a} (cf v 1 3) B4 reads 5^{ab} twice. — ^{b}) B2 D5 M2 सूदन B4 (first time) Dn1 D2 7 8 द्रोण(D7 om)स्य च महात्मन (= 3^{b}) — ^{c}) D5 अल्पावशिष्ट B4 हि (for मे) — ^{d}) Ś2 हत, D5 कृत (for कृतं) D5 हि (for ह)

6 B2 reads 6 on marg — ^{a}) Ś2 B4 Dc1 कथ नियच्छमानस्य, T G2–5 कथ वै युध्य° — ^{b}) B D (except D8) फाल्गुन· — D8 om. 6^{cd}, B Dc1 repeat the same after 1096* — ^{c}) D4 भित्त्वा (for भिन्द्यात्) B1 2 4 5 Dc1 (all first time) सैन्यं, B3 (first time) देह (for व्यूहं) — ^{d}) B Dc1 (all second time) यतमानस्य शुष्मिण, B2 (marg, orig as in text) 3 5 (all first time) Dn2 °मानस्य सयुगे — After 6, B Dc1 ins

1096* प्रतिज्ञाया गत· पार हत्वा सैन्धवमर्जुन ।
पश्य राधेय पृथ्वीशान्पृथिव्या पातितान्बहून् ।
पार्थेन निहतान्सख्ये महेन्द्रोपमविक्रमान् ।
अनिच्छत कथ वीर द्रोणस्य युधि पाण्डव· ।

[(L 2) B2 Dc1 पतितान् (for पाति°) — (L 4) Dc1 (marg, orig as above) नियच्छत· (for अनि°)]

7 ^{a}) B2 3 Dc1 दयित (for प्रियो हि) K4 B D फाल्गुनो Dn1 D2 4 8 [ऽ]स्यर्थम् (for नित्यम्) — ^{d}) B D (except D1 5) S अयुद्धेनैव सूतज (B1 Dn1 D2 4 7 8 संयुगे, B2–5 Dc1 शत्रुहन्, T G2–4 केवल, G5 केशवं)

8 ^{a}) Dn1 D4 6 7 8 S [आ]दौ (for [आ]जौ) B2 3.5 Dc1 अभय सिंधुराजाय — ^{b}) S प्रतापवान् (for परंतप) — ^{d}) K1 2 4 B1 2 Dc1 Dn1 D1.8 G1 M पश्यन् K1 2 निर्गुण्यता B Dc1 T G2–5 मयि (for मम)

9 ^{a}) K8 B1–3 Dc1 Dn D3–6 G1 M मदास्यद्, D2

यद्यदास्यमनुज्ञां वै पूर्वमेव गृहान्प्रति ।
सिन्धुराजस्य समरे नाभविष्यज्जनक्षयः ॥ ९
जयद्रथो जीवितार्थी गच्छमानो गृहान्प्रति ।
मयानार्येण संरुद्धो द्रोणात्प्राप्याभयं रणे ॥ १०
अद्य मे भ्रातरः क्षीणाश्चित्रसेनादयो युधि ।
भीमसेनं समासाद्य पश्यतां नो दुरात्मनाम् ॥ ११
कर्ण उवाच ।
आचार्यं मा विगर्हस्व शक्त्या युध्यत्यसौ द्विजः ।
अजय्यान्पाण्डवान्मन्ये द्रोणेनास्त्रविदा मृधे ॥ १२
तथा ह्येनमतिक्रम्य प्रविष्टः श्वेतवाहनः ।

C 7 6593
B 7 152 32
K 7 153 26

गृहान्प्रति (for गृहाल्यम्) B4 5 आदास्ये चे (B5 गृहान्स्ये) दनुज्ञा वै, T G2-5 यद्यस्याभ्यनुज्ञानाद्वै — b) D5 G गृह (for गृहान्) — K2 Dn2 om (hapl) 9c–10b — c) T G2-5 समरान् B1-3 Dc1 प्रस्थातुं सिंधुराजस्य — d) T G2-5 न भवेज्जीवितक्षय

10 K2 Dn2 om. 10ab (cf v 1 9) — ab) D1 जीवितार्थे B3 5 Dc1 जयद्रथो गृहान्गन्तुं जीवितार्थी मया धमो — d) D2 प्राप्यं (for प्राप्य) B3 सखे (for रणे) — After 10, S ins

1097* त्रास्यामि सैन्धव युद्धे नैन प्राप्स्यति फल्गुन ।
मम सैन्यविनाशाय रुद्धो विप्रेण सैन्धव ।
तस्य मे मन्दभाग्यस्य यतमानस्य संयुगे ।
हतानि सर्वसैन्यानि हतो राजा जयद्रथ ।
पश्य योधवरान्कर्ण शतशोऽथ सहस्रश । [5]
पार्थनामाङ्कितैर्बाणैः सर्वे नीता यमक्षयम् ।
कथमेकरथेनार्जो बहूना न प्रपश्यताम् ।
निपन्नः सैन्धवो राजा योधाश्चैव सहस्रश ।

[(L 1) T रक्ष्यामि (for त्रास्यामि) — (L 3) G1 M2 वनमानस्य (for यत°) — (L 5) G1 M योधवरान् — M2. 5 om (hapl) lines 6–8 — (L 6) M1. 2 -नामाङ्किनै- (for -नामाङ्कि°) — (L 7) G3 4 रथन् (for कथन्) G. प्रपश्यतां (submetric) (for प्रपश्यताम्) — (L. 8) G1 M1 3 4 योधाद्]

11 a) B. भारत (for भ्रातर) — b) B (except B1) Dc1 Dn1 M3 रणे (for युधि) — After 11ab, M8 reads 12cd for the first time, repeating it in its proper place — c) G1 M (except M4) एकेन भीमसेनेन — d) M (except M4) दुरात्मना D3 पश्यतां मे दुरात्मन — After 11, D. ins an addl colophon

12 K4 om the ref — a) S विगर्हितुं (for °र्हस्व) — b) K3 D1 युध्यस्वसौ, D2 युध्यन्नसौ (for युध्यत्यसौ) B (except B1) Dc1 Dn1 शक्त्यासौ युध्यते द्विज, G1 M (except M4) स्वशक्त्या युध्यते युधि — B Dc1 Dn2 D1 ins after 12ab Dn1 after 14

1098* यथाबल यथोत्साह त्यक्त्वा जीवितमात्मन ।
यत्नेन समतिक्रम्य प्रविष्ट श्वेतवाहन ।
नात्र सूक्ष्मोऽपि दोष स्यादाचार्यस्य कथचन ।
कृती दक्षो युवा शूर कृतास्त्रो लघुविक्रम ।
दिव्यास्त्रयुक्तमास्थाय रथं वानरलक्षणम् । [5]
कृष्णेन च गृहीताश्वमभेद्यकवचावृत ।
गाण्डीवमजर दिव्य धनुरादाय वीर्यवान् ।
प्रवर्षन्निशितान्बाणान्बाहुद्रविणदर्पित ।
यदर्जुनोऽभ्ययाद्द्रोणमुपपन्न हि तस्य तत् ।
आचार्य स्थविरो राजञ्शीघ्रयाने तथाक्षम । [10]
बाहुव्यायामचेष्टायामशक्तस्तु नराधिप ।
तेनैनमभ्यतिक्रान्त श्वेताश्व कृष्णसारथि ।
तस्माद्दोष न पश्यामि द्रोणस्यानेन हेतुना ।

[Dn1 om line 1 — (L 2) B1 [प]त्र, D5 [र] त्न (for [य]त्न) — (L 3) B4 transp सूक्ष्म and दोष B3 कदाचन (for कथचन) — (L 5) Dn2 om from य up to त्मपि (in line 10) — (L 6) B1 3 5 Dc1 Dn1 तु- (for च) — (L 8) B1 8 Dc1 प्रवपन् (for प्रवर्षन्) — (L 9) D5 [s]भ्यगाद् — (L 11) D5 om बाहु B1 2 च (for तु) — (L 12) B1 अभ्यतिक्रान्त° D5 तेन नैनमतिक्रान्त (for the prior half) — (L 13) Dn तस्य (for तस्माद्)]

— M8 reads 12cd for the first time after 11ab — c) K1 अजयान्, Dn1 D2-4 6-8 M4 अजेयान् (for अजय्यान्) — d) Ś K (K5 missing) D1 7 रणे, Dn1 D5 मृधि, G1 M1. 2 युधि (for मृधे)

13 a) Dn1 [अ]पि (for हि) D5 अभिगम्य (for अति°) — After 13ab, T G2-5 M4 read 15ef for the first time, repeating it in its proper place D1 om 13c–15d — c) Ś2 K1 2 दैवदृष्टे, K3 B Dc1 Dn D2 7 8 दैवादिष्टो (B1 3 °ष्टे), K4 M1. 2 दैवदिष्टो, G1 दैव दिष्टे, G2 दैव दिष्टि, G5 M3-5 दैवदिष्टे (for °दृष्टो) Ś2 D2 [s]न्ययाभावे — d) Ś2 नो (for न) K2 नश्ये, T G2-5 मन्युर् (for मन्ये)

C 7 6191
B 7 152 23
K 7 155 27

दैवदृष्टोऽन्यथाभावो न मन्ये विद्यते क्वचित् ॥ १३
ततो नो युध्यमानानां परं शक्त्या सुयोधन ।
सैन्धवो निहतो राजन्दैवमत्र परं स्मृतम् ॥ १४
परं यत्नं कुर्वतां च त्वया सार्धं रणाजिरे ।
हत्वास्माकं पौरुषं हि दैवं पश्चात्करोति नः ।
सततं चेष्टमानानां निकृत्या विक्रमेण च ॥ १५
दैवोपसृष्टः पुरुषो यत्कर्म कुरुते क्वचित् ।
कृतं कृतं स तत्तस्य दैवेन विनिहन्यते ॥ १६
यत्कर्तव्यं मनुष्येण व्यवसायवता सता ।
तत्कार्यमविशङ्केन सिद्धिर्दैवे प्रतिष्ठिता ॥ १७
निकृत्या निकृताः पार्था विषयोगैश्च भारत ।
दग्धा जतुगृहे चापि द्यूतेन च पराजिताः ॥ १८
राजनीतिं व्यपाश्रित्य प्रहिताश्चैव काननम् ।
यत्नेन च कृतं यत्ते दैवेन विनिपातितम् ॥ १९
युध्यस्व यत्नमास्थाय मृत्युं कृत्वा निवर्तनम् ।
यततस्तव तेषां च दैवं मार्गेण यास्यति ॥ २०
न तेषां मतिपूर्वं हि सुकृतं दृश्यते क्वचित् ।
दुष्कृतं तव वा वीर बुद्ध्या हीनं कुरूद्वह ॥ २१

---

14 D1 om 14 (cf v 1 13) G2 partly damaged —a) K1 2 4 B Dc1 Dn2 D1 यतो (for ततो) —b) Ś1 K3 कुरूद्वह (for सुयोधन) —c) D3 [S]पि (for नि) B Dc1 Dn D2 7 8 युद्धे, T G2–4 राजा (for राजन्) —d) B1 परायण (for परं स्मृतम्) —After 14, Dn1 ins 1098*

15 D1 om 15abcd (cf v 1 13) —a) D3 6 पराक्रम (for परं यत्नं) B3 त्वया कार्यं, M3 कुर्वता च (for °तां च) —b) B3 कुर्वता च, D5 त्वयास्माकं; T G2–5 त्वया सह; G1 M1–3 5 त्वया सर्वं, M4 तथा स्माकं (for त्वया सार्धं) —c) M1 पौरुषाणि (for °षं हि) B Dc1 Dn1 वै, Dn2 D2 7 8 च (for हि) —d) D2 7 8 यस्मात् (for पश्चात्) —T G2–5 M1 read 15ef for the first time after 13ab —f) D3 पौरुषेण (for विक्रमेण) —After 15, B1 3 5 D3 6 ins

1099* न सिध्यति महाराज दैवमत्र परं स्मृतम् ।

[B1 3. 5 सिध्यते]

— On the other hand, T G2–5 ins after the second occurrence of 15ef

1100* निहत्य यत्नं चास्माकं दैवं याति स्वकार्यताम् ।
नूनमेतेन मार्गेण गन्तव्यो जनसंक्षयः ।
ततो व्यायच्छमानानां दैवं पश्चात्करोति नः ।

[(L 1) G3 4 स्वकीर्यतां, G5 स्वकार्येन (for °ताम्)]

16 B5 om 16ab —ab) M3–5 दैवापसृष्ट, Cd दैवोप° (as in text) Ś2 transp पुरुष and कुरुते D5 नृपते (for पुरुषो) Ś2 transp यत् and कर्म Dn2 D2 4 7 8 नृप (D5 °प) (for क्वचित्) —c) D1 7 8 कृत्य (for the second कृत) B Dc1 Dn D3 4 5 7 8 हि (for स) Ś2 तत्कर्म, K4 निकृतात् (for तत्तस्य) T G2 4 5 म° पुरुषरागेपि, G1 M कृत पुरुषकारेण —d) K1 तस्य दैवे (hypermetric) (for दैवेन) B Dc1 Dn D1 4 7 8 दैवेन (B1 °पे तु) विनिपात्य (B3 D1 8 °ति)ते

17 a) G3–5 मया सह्ये (for मनुष्येण) —b) Dn2 D2 G1 3 M (except M4) सदा, D2 [अ]नघ, Dn 7 8 सदा (for सता) —c) D6 अविक्षेपेण (for °शङ्केन) —d) S transp सिद्धिर् (G2 °द्धि) and दैवे D1 7 8 व्यवस्थिता (for प्रतिष्ठिता)

18 G3 partly damaged —a) Dn2 D2 4 7 8 धृता (for निकृता) —b) D2 योगेन (for योगैश्च) D3 6 पार्थिव (for भारत). —c) D2 लाक्षागृहे, D 6 जतुगृहेषु (for °गृहे) K1 वापि, Dn2 D1 7 8 S चैव (for चापि) —d) B1 दृश्यते न (for द्यूतेन च)

19 a) Ś1 K1 2 D1 5 व्युपाश्रित्य, Dn1 D1 7 8 S समा° (for व्यपा°) —b) Dc1 D3 6 कानने G1 M (except M4) वनवास च प्राहिता —c) D यावच्च (for यत्नेन) D2 4 निकृति, D5 हि कृत (for च कृतं) Ś2 K1 2 4 B1 यत्तद्, B1 3 4 Dn2 T G2 तत्तद्, Dc1 D1 यत्न, Dn1 यत्नाद्, D 4 7 8 G1 3–5 M तत्ते, D5 यच्च (for यत्ते) —d) Dn1 D1 दैवैरपि (Dn1 दैवेन च) निपातिते, D5 दैवेन विनिवारित

20 a) Ś K (K3 missing) D1 5 6 जयम्, D3 गात्रम् (for यत्नम्). —b) Dn2 D1 4 5 8 दैवं (for मृत्युं) K3 D1 6 7 निवर्तिनं, Dn2 D2 3 8 निरर्थकं (for निवर्तनम्) —c) D2 यथेतत्, D3 सतत, D मनत (for यततस्) D1 शेषाश्च (for तेषां) T G2–5 M1 ततस्तव च तेषा च —d) D1 8 G2 यास्यसि, M1 (inf lin as in text) 2 सिध्यति (for यास्यति)

21 a) D5 तत्र; D1 8 मपि (for मति) Ś K1. 2

दैवं प्रमाणं सर्वस्य सुकृतस्येतरस्य वा ।
अनन्यकर्म दैवं हि जागर्ति स्वपतामपि ॥ २२
बहूनि तव सैन्यानि योधाश्च बहवस्तथा ।
न तथा पाण्डुपुत्राणामेवं युद्धमवर्तत ॥ २३
तैरल्पैर्बहवो यूयं क्षयं नीताः प्रहारिणः ।
शङ्के दैवस्य तत्कर्म पौरुषं येन नाशितम् ॥ २४

संजय उवाच ।
एवं संभाषमाणानां बहु तत्तज्जनाधिप ।
पाण्डवानामनीकानि समदृश्यन्त संयुगे ॥ २५
ततः प्रववृते युद्धं व्यतिषक्तरथद्विपम् ।
तावकानां परैः सार्धं राजन्दुर्मन्त्रिते तव ॥ २६

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि सप्तविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२७ ॥

१२८

संजय उवाच ।
तदुदीर्णगजाश्वौघं बलं तव जनाधिप ।
पाण्डुसेनामभिद्रुत्य योधयामास सर्वतः ॥ १
पाञ्चालाः कुरवश्चैव योधयन्तः परस्परम् ।

C 7 6606
B 7 153 2
K 7 154 2

तु (for हि) — b) D- 4 7 8 G1 M (except M4) विद्यते, D2.6 दुष्कृत (for दृश्यते) — c) G1 M (except M4) न च नो (for तव वा) — d) Ś1 K2 D1 बुद्ध्या हीद, D7 8 बुध्यस्वेव (for बुद्ध्या हीन) G1 M1.2 6 कुरूत्तम, M3 नरोत्तम (for कुरूद्वह)

22 a) D2 4 5 7 8 G1 M सर्वत्र (for सर्वस्य) — b) Ś K1 4 दुष्कृतस्य (for सुकृ°) Ś2 K1 2 4 B2 Dc1 Dn1 D1 3 4 6-8 च (for वा) — c) Cv as in text — d) G1 M1 (sup lin, orig as in text) 2 3 6 भवत्येवातिशायिना — After 22, S ins

1101* तेन युक्तो हि पुरुषः कार्याकार्ये नियुज्यते ।
[M1-3 6 कार्याकार्य, M4 कार्येषु]

23 b) G1 M योधाश्च B (except B5) Dc1 Dn D2 3 5 तव (for तथा) — c) T G2-5 न तथा पाडवेयाना — d) T G2-5 ततो (for एवं) Ś2 प्रवर्तते (for अवर्तत)

24 c) K2 D5 7 देवस्य — d) T G2-5 नश्यति (for नाशितम्) — After 24, Ś1 K3 ins an addl colophon

25 B Dc1 Dn1 D3 6 om the ref — b) Dn2 D2 6-7 बहु तत्र, G1 M1 2 4 तावकाना (for बहु तत्तज्) M1 नराधिप (for जना°) — c) D2 पाचालानाम् (for पाण्डवानाम)

26 a) D1 प्रवर्तित (for °वृते) — b) D1 रथ प्रति (for रथद्विपम्) — d) K1 राजन्दुर्मन्त्रितेन च

Colophon K5 missing — *Sub-parvan* D2 जयद्रथवध समाप्त — *Day of Drona's Generalship* K1 2 D1 चतुर्थे यु(D1 °र्थंयु-)द्धदिवसे, K4 चतुर्थेदिवसे — *Adhy name* D5 T G2 6 रात्रियुद्धे, D7 8 रात्रियुद्धारम, G1 M1 2 5 रात्रियुद्धे कर्णदुर्योधनसवाद, Bom. ed पुनर्युद्धारम — *Adhy no* (figures, words or both) B1 146, B5 159, Dn1 D2 152, T G M1-3 6 (orig) 149, M4 6 (by corr) 147 — *Śloka no* Dc1 77, Dn1 32

128

☞ This adhy is missing in K5 (cf v 1 7 125 14)

1 Ś1 K3 M4 om the ref — a) K2-4 B D (except Dc1 Dn2) T G2 तदुदीर्णं, G3.4 तदुत्तीर्णं, M1 2 तमुदीर्णं (for तदुदीर्णं) Dn D2 4 गजानीक, D5 6 गजाश्वौघ, T G2-4 रथाश्वौघ, G1 M3-6 रथाश्वेभं, Cd गजाश्वौघ (as in text) — b) B1 रणं; D5 बलं (for बलं) B4 नराधिप (for जना°) — c) B2 Dn D2 4 अतिक्रम्य, B5 अभिप्लुत्य (for °द्रुत्य) — d) D2 घोषयामास सर्वत

2 a) K2 B1 4 Dc1 D2 G1 पचाला Dn D2 4 6-8 कौरवाश्च (for कुरवश्च) — c) S लोकाय (for राष्ट्राय)

C 7 6606
B 7 153. 2
K 7 154 2

यमराष्ट्राय महते परलोकाय दीक्षिताः ॥ २
शूराः शूरैः समागम्य शरतोमरशक्तिभिः ।
विव्यधुः समरे तूर्णं निन्युश्चैव यमक्षयम् ॥ ३
रथिनां रथिभिः सार्धं रुधिरस्रावि दारुणम् ।
प्रावर्तत महद्युद्धं निघ्नतामितरेतरम् ॥ ४
वारणाश्च महाराज समासाद्य परस्परम् ।
विषाणैर्दारयामासुः संक्रुद्धाश्च मदोत्कटाः ॥ ५
हयारोहान्हयारोहाः प्रासशक्तिपरश्वधैः ।
विभिदुस्तुमुले युद्धे प्रार्थयन्तो महद्यशः ॥ ६
पत्तयश्च महाबाहो शतशः शस्त्रपाणयः ।
अन्योन्यमार्दयन्राजन्नित्ययत्ताः पराक्रमे ॥ ७
गोत्राणां नामधेयानां कुलानां चैव मारिष ।
श्रवणाद्धि विजानीमः पाञ्चालान्कुरुभिः सह ॥ ८
अन्योन्यं समरे योधाः शरशक्तिपरश्वधैः ।
प्रेषयन्परलोकाय विचरन्तो ह्यभीतवत् ॥ ९
शरैर्दश दिशो राजंस्तेषां मुक्तैः सहस्रशः ।
न भ्राजन्त यथापूर्वं भास्करेऽस्तं गतेऽपि च ॥ १०
तथा प्रयुध्यमानेषु पाण्डवेयेषु निर्भयः ।

3 ^{a}) Ś1 K8 समागत्य (for °गम्य) S शूरैः शूरा समासाद्य —^{c}) D2 4 विविशु, T G2 विव्यथु (for विव्यधु) B Dc1 [ऽ]न्योन्य (for तूर्णं)

4 ^{a}) D5 रथाना, T G2-5 रथिनो (for °ना) —^{b}) B Dn D2 8 T1 G2 रुधिरस्राव, D4 6-8 °रथाग, G1 M °रास्रावि —^{c}) T G2-5 महा (for महद्)

5 ^{a}) S वारणा वारणैरेव (G1 M °णैश्चापि, G2 °णा नेव) —^{c}) B5 विशालैर् (for विषाणैर्) D5 T G2-5 अर्दयामासु°, D6 वार° (for दार°) —^{d}) K1 4 B Dc1 Dn D3 7 8 सुसक्रुद्धा, K2 सम क्रुद्धा, D4 *सक्रुद्धा (for संक्रुद्धाश्च) B2 मदोत्कटे, Dn1 D4 मदोत्कटा S सनिपत्य मुहुर्मुहु (T G2-5 M5 [inf lin] परस्पर, M8 मुहुर्गजा)

6 ^{a}) K4 D3-1 6-8 G1 3 4 M हयारोहा, G5 °रोहो (for °रोहान्) K4 D3 4 7 8 हयारोहान्, D2 5 °रोहा, D6 °रोह-, S (except M8) °रोहं (for °रोहा) —D6 om 6^b-7^a —^{b}) D5 शरशक्ति, D7 पासशक्ति, G1 M4 प्रासकुव, M1 2 प्राहरत (for प्रासशक्ति) K1 Dc1 Dn1 D1 3 5 7 8 परस्वधै; T G2 परश्चथै (for °श्वधै) —^{c}) K4 D7 विभिदुस; Dn1 D8 5 विव्यधुस; D4 M4 विरेजुस; T1 G1 2 M1-3 5 विनेदुस; T2 G3 4 विरेदुस, G5 विदुरेस् (sic) (for विभिदुस्) Ś1 K8 तुमुलं, Dn1 D8 तुमले, D5 तुमके (for तुमुले) —^{d}) G1 M प्राभी प्सतो (for प्रार्थयन्तो) D7 महा (for महद्)

7 D8 om 7^a (cf v 1 6) —^{c}) D3 अर्दयन्, D5 अज°, D8 आद्य° (for आर्द°) Dn D2 4 7 8 अन्योन्यमभ्यधावत (D4 °तो, D7 8 °ते), T G2-5 °न्य समरे चक्रुर्, G1 M1 2 °न्य घातयाचक्रुर्, M3-5 °न्य पीड(M4 पात)यामासुर् —^{d}) K3 B Dc1 Dn2 D3 5-8 नित्यं (for नित्य) G1 M युक्ता (for -यत्ता). Dn2 D3 7 8 परतप (for पराक्रमे) Dn1 विव्यधुश्च परस्पर; D4 विनिर्जित्य परतप, T G2-5 नित्ययुक्ता परस्परं

8 ^{a}) S गोत्राणि, Cd °णा (as in text) Ś D2 S नामधेयानि —^{b}) Dn2 lacuna, D3 सैन्यानि (for कुलाना) Dn1 भारत (for मारिष) —^{c}) D3 6 च (for हि) D5 श्रवणादेव जानीम, S श्रावयित्वा विजा नाना —^{d}) K3 B1 2 Dn2 पचालान्, D2 4 S पा (M3 4 प)चाला

9 ^{a}) K8 4 B (except B3) Dc1 Dn1 D2 5 6 T G2-5 तेन्योन्यं (for अन्योन्य) G1 4 M यौधा —^{b}) K1 B1 Dc1 Dn D1 3-6 8 -परस्वधै, D7 °स्वधा, T G2 °श्वथै (for °श्वधै) —^{c}) K1 4 B Dc1 D1 M2 5 प्रैषयन्; D2 प्रेर° (for प्रेष°) B3 (marg as in text) सुर; D5 यम (for पर)

10 ^{a}) K4 Dn D2 5 8 शरा, D7 शरो (for शरैर्) Dn D2 4 7 8 जग्मुस् (for राजस्) —^{b}) D5 ते तु (for तेषां) K4 B2 Dn D2 5 7 8 मुक्ता D4 तेषा मुक्ता महारिण —^{c}) Ś2 Dn1 D3 4 व्यभ्राजंत; K1 3 नाभ्राजते, K2 विभ्राजंत, K4 B Dc1 Dn2 D5 7 8 न भ्राजंते, G1 M नाभ्राजत (for न भ्राजन्त) N (K5 missing) यथातत्त्व (for °पूर्वं) —^{d}) B Dc1 तथा, Dn1 D2 4 7 8 विभो (for ऽपि च) D5 भास्करेस्त मुपासति, T G2-5 M3 5 भास्करस्य च नाशनात्, G1 M1 2 4 शतशोथ सहस्रश

11 Dn2 om. 11-12 —^{a}) Ś2 तत°, K4 D1 यथा (for तथा) Dn1 तथा प्रयुज्यमानेषु, T G2-5 M3-5 तथा प्रवर्त(G1 5 M4 °वल्ग)मानेषु, M1 2 म तथा वल्ग मानेषु —^{b}) D3 6 8 पाडवेषु च (for °वेयेषु) B1

दुर्योधनो महाराज न्यवगाहत तद्बलम् ॥ ११
सैन्धवस्य वधेनैव भृशं दुःखसमन्वितः ।
मर्तव्यमिति संचिन्त्य प्राविशत्तु द्विषद्बलम् ॥ १२
नादयन्रथघोषेण कम्पयन्निव मेदिनीम् ।
अभ्यवर्तत पुत्रस्ते पाण्डवानामनीकिनीम् ॥ १३
स संनिपातस्तुमुलस्तस्य तेषां च भारत ।
अभवत्सर्वसैन्यानामभावकरणो महान् ॥ १४
मध्यंदिनगतं सूर्यं प्रतपन्तं गभस्तिभिः ।
तथा तव सुतं मध्ये प्रतपन्तं शरोर्मिभिः ॥ १५
न शेकुर्भारतं युद्धे पाण्डवाः समवेक्षितुम् ।
पलायने कृतोत्साहा निरुत्साहा द्विषज्जये ॥ १६
पर्यधावन्त पाञ्चाला वध्यमाना महात्मना ।
रुक्मपुङ्खैः प्रसन्नाग्रैस्तव पुत्रेण धन्विना ।
अर्द्यमानाः शरैस्तूर्णं न्यपतन्पाण्डुसैनिकाः ॥ १७
न तादृशं रणे कर्म कृतवन्तस्तु तावकाः ।
यादृशं कृतवान्राजा पुत्रस्तव विशां पते ॥ १८
पुत्रेण तव सा सेना पाण्डवी मथिता रणे ।
नलिनी द्विरदेनेव समन्तात्फुल्लपङ्कजा ॥ १९

C 7 6624
B 7 153 20
K 7 114 30

निर्भयं, Dn1 D2 4 7 8 भारत (for निर्भय) — ^{c}) M4 दुर्योधनाग्रजो राजा — ^{d}) Ś1 K3 B (except B4) व्यवा गाहत Ś2 K1. 2 4 D1 व्यगाहत महद्(K4 °हाय)ल, S विजगाहे द्विपद्दलं

12 Dn2 om 12 (cf. v l. 11) K2 D1 om. (hapl.) 12 K4 om. 12–13 — ^{a}) S वधादेव (for °धेनैव) Ś2 जयद्रथवधेनैव — ^{b}) M3 समाहित (for समन्वित) — ^{c}) D5 T G2 3 5 कर्तव्यम् (for मर्त°) S निश्चित्य (for संचिन्त्य) — ^{d}) Ś2 B4 Dc1 D2–6 8 तद्, K1. 3 Dn1 च, S त (for तु) T G2–5 महा, G1 M महद् (for द्विपद्)

13 K4 om 13 (cf v l 12) — ^{a}) Ś2 K1 2 D1 महता रथवशेन — ^{b}) S (except G1 M1 2) चैव (for इव) — B4 om 13^{cd} — ^{c}) K1 अत्यवर्तत (for अभ्य°) — ^{d}) S महाचमू (for अनीकिनीम्)

14 ^{a}) K4 Dn1 D4 5 8 तुमलस् — ^{b}) D5 तव (for तस्य) B3 चैषां (for तेषां) — ^{c}) D7 8 अभ्य प्रवरमसैन्यानाम् — ^{d}) D4 अभवद् (for अभाव-) Dn2 -कारगो, D4 8 G3 -करुणो, D5 7 -करणे (for -करणो) — After 14, S ins a passage given in App I (No 19)

15 ^{a}) K4 B Dc1 यथा मध्यदिने सूर्यं, D3 6 मध्यं दिने (D6 °नं) यथा सूर्यं — ^{b}) M3 प्रपतत (for प्रत पन्त) Dn D2 4 7 8 S इवा(G1 M1–3 5 यथा)शुभि (for गभस्तिभि) — T G2–5 M4 om (hapl) 15^{cd} — ^{c}) Dn1 तदा (for तथा) Dn D1 7 8 G1 M1–3 5 मन्ये, D5 मेने (for मध्ये) — B4 reads 15^{d}–16^{a} on marg — ^{d}) D7 M3 प्रपर्तन (for प्रतपन्त) K4 B1 5 शरा र्चिभि, D3. 6 शरा(D3 °रां)शुभि (for शरोर्मिभि)

16 B2 reads 16^{a} on marg — ^{ab}) Ś2 B4 transp भारत and पाण्डवा Ś1 K3 भारते, K4 Dn2 D2 4 7 8 भ्रातर, Cd भारत (as in text) Ś2 B Dc1 समुदी क्षितु, K1 3 समवी°, Dn D2 7 8 T G3–5 M3 4 प्रति (G4 परि)वी(D3 °वि)क्षि(Dn2 °क्ष)तुं, D4 प्रतिजघ्नतु (for समवेक्षितुम्) G1 M1 2 5 पाडवेया प्रवीक्षितु

17 ^{a}) D5 पर्यवर्तत, G1 M °धावश्च (for °धावन्त) K4 पाचाल्या, D1 - पचाला, D5 पाचाळा (for पा- ञ्चाला) — ^{b}) S हन्यमाना (for वध्य°) — ^{c}) B1 सुप्रसन्नाग्रैस् (hypermetric) — ^{e}) Ś K1 2 4 D1 वध्य माना, D3 6 T G2–5 हन्य°, M1–3 5 अर्घ्यमाणा (for अर्द्यमाना) Dn D2 4 7 8 M4 तीक्ष्णैर् (for तूर्णं) — ^{f}) S अमराणा म्र(G5 वि)जैरिव — After 17, S ins

1102* व्यद्रवश्च भयाद्योधा दृष्ट्वा त परमाहवे ।
व्यात्ताननमिव ग्रासमन्तकं प्राणहारिणम् ।

[(L 1) G2 व्यद्रवन (for °वश्च) G1 M यौधा — (L 2) G5 व्यक्ताननम् (for व्यात्ता°)]

18 D5 om 18^{ab} — ^{b}) B3. 5 Dc1 च, B4 Dn D2 4 7 8 T G2–5 स, G1 M1–3 5 [s]थ (for तु) Dn D2 4 7 8 पांडवा (for तावका) — ^{c}) D3 6–8 T G2–5 M3 5 राजन् (for राजा) — ^{d}) D3 5 6 तव पुत्रो (by transp)

19 ^{a}) K2 पुत्राणां (for पुत्रेण) — ^{b}) B2 (marg as in text) वारिता, D3 6 रथिना (for मथिता) T G2–5 मथिता पाडवी रणे — ^{c}) T G1 2 M नळिनी G1 3 [ए]व (for [इ]व) — ^{d}) K2 Dn D2 4 7 S समताद्विप्रलोडि(S ळि)ता

20 ^{b}) D5 इतार्चिरिव, T G2–5 इतशोभे(T G3 4

C 7 6624
B 7 152 20
K 7 154 31

क्षीणतोयानिलार्काभ्यां हतत्विडिव पद्मिनी ।
बभूव पाण्डवी सेना तव पुत्रस्य तेजसा ॥ २०
पाण्डुसेनां हतां दृष्ट्वा तव पुत्रेण भारत ।
भीमसेनपुरोगास्तु पाञ्चालाः समुपाद्रवन् ॥ २१
स भीमसेनं दशभिर्माद्रीपुत्रौ त्रिभिस्त्रिभिः ।
विराटद्रुपदौ षड्भिः शतेन च शिखण्डिनम् ॥ २२
धृष्टद्युम्नं च सप्तत्या धर्मपुत्रं च सप्तभिः ।
केकयांश्चैव चेदींश्च बहुभिर्निशितैः शरैः ॥ २३
सात्वतं पञ्चभिर्विद्ध्वा द्रौपदेयांस्त्रिभिस्त्रिभिः ।
घटोत्कचं च समरे विद्ध्वा सिंह इवानदत् ॥ २४
शतशश्चापरान्योधान्सद्विपाश्वरथान्रणे ।
शरैरवचकर्तोग्रैः क्रुद्धोऽन्तक इव प्रजाः ॥ २५
तस्य तान्निघ्नतः शत्रून्रुक्मपृष्ठं महद्धनुः ।
भल्लाभ्यां पाण्डवो ज्येष्ठस्त्रिधा चिच्छेद मारिष ॥ २६
विव्याध चैनं दशभिः सम्यगस्तैः शितैः शरैः ।
मर्माणि भित्त्वा ते सर्वे संभग्नाः क्षितिमाविशन् ॥ २७

°भै)व, G1 M1 2 नतत्विडिव (for हत°) — c) D3 6 भारती (for पाण्डवी) — d) Ś1 K2 पुत्रेण (for पुत्रस्य) S पुत्रस्य तव तेजसा

21 a) D5 पाडुसैन्य हत दृष्ट्वा — b) D5 सैन्येन, G1 पुत्रस्य (for पुत्रेण) S मारिष (for भारत) — c) Ś1 K1 2 D1 त, B3 5 D01 D3 5 6 ते (for तु) — d) D01 पचाला

22 a) Dn2 भीमसेन स दशभिर्, G1 M स भीम दशभिर्विद्ध्वा — B2 reads 22c–24b on marg — c) D3. 6 षड्भिर्विराटद्रुपदौ

23 B2 reads 23 on marg — b) Ś1 D5 धर्मराज S पचभि (for सप्तभि) D2 धर्मपुत्रस्य सप्तभि — c) K4 Dn1 D2 6–8 कैकेयाश्च, B2 Dn2 D1 4 5 कैक° (for केक°) T G3 चैकैक, G4 कैकेय (for चेदींश्च)

24 B2 reads 24ab on marg — a) Ś K1 2 Dn2 D1 5 6 च त्रिभिर् (for पञ्च°) — b) K1 द्रौपदी यास् — c) S चतु पष्ट्या (for च समरे) — d) D8 भित्त्वा (for विद्ध्वा) Dn D2 5 7 8 M4 [उ]न्नदत् (Dn1 D8 °न्) (for [इ]नदत्)

25 a) G1 सरथश् (for शतशश्) G1 M1 2 4 5 यौधान् — b) B1 सद्विपांश्च (for °पाश्व) K4 स द्विपाश्व रथा रणे; B2–4 D01 सद्विपाश्वान्म (B4 °पांश्च म) हारणे (B2 °रथान्), Dn2 द्विपाश्वानां महारणे, D2 8 सद्विपा(D8 °पा)श्वानां महारणे (hypermetric), D4 *द्विपाश्व महारणे, D6 सरथाश्वद्विपाग्रणे, D7 द्विपाश्वा न्यान्महारणे — c) Ś Dn2 D1 8 G5 शरीराणि (Ś G5 शरैरेव) चकर्तोग्रै — B D01 D3 5 6 ins after 25 Dn1 after 31

1103* सा तेन पाण्डवी सेना वध्यमाना शिलीमुखैः ।
तव पुत्रेण संग्रामे विदुद्राव नराधिप ।
स वपन्तमिवादित्य कुरुराज महाहवे ।
नाशक्नुवीक्षितु राजन्पाण्डुपुत्रस्य सैनिका ।
ततो युधिष्ठिरो राजा कुपितो राजसत्तम । [5]
अभ्यधावज्जुरुपति तव पुत्र जिगीषया ।
तावुभौ युधि कौरव्यौ समीयतुररिंदमौ ।
स्वार्थहेतो पराक्रान्तौ दुर्योधनयुधिष्ठिरौ ।
ततो दुर्योधन क्रुद्ध शरै सनतपर्वभि ।
विव्याध दशभिस्तूर्णं ध्वज चिच्छेद चेषुणा । [10]
इन्द्रसेन त्रिभिश्चैव ललाटे जघ्निवान्नृप ।
सारथि दयित राज्ञ पाण्डवस्य महात्मन ।
धनुश्च पुनरन्येन चकर्तास्य महारथ ।
चतुर्भिश्चतुरश्चैव बाणैर्विव्याध वाजिन ।
ततो युधिष्ठिर क्रुद्धो निमेषादिव कार्मुकम् । [15]
अन्यदादाय वेगेन कौरव प्रत्यवारयत् ।

[Dn1 om. lines 1–6, D3 6 om lines 1–2 —(L 2) B5 संग्रामे तव पुत्रग (for the prior half) —(L 3) B1 पततम् (for वपन्तम्) —(L 6) D5 जिघांसया (for जिगीषया) —(L 11) D01 Dn1 बाणैर् (for चैव) D3 6 नाराचैर् (for ललाटे) D5 भृश (for नृप) —(L 13) B1 महात्मन (for °रथ) — B3 reads lines 14–16 after 29 —(L 15) D6 निमिषाद्. —(L 16) D01 D8 प्रत्यवारयन् D5 ततोन्यद्धनुरादाय भारसाधनमुत्तम]

— After the above, B1 8 D01 ins 1105*

26 B4 5 om 26a–29b Dn1 om 26ab B2 reads 26–29 on marg — b) M4 हेम (for रुक्म) G1 पुख (for पृष्ठं) — c) D1 G (except G2) M पाण्डव- (for °वो) B1 D1 G3-5 श्रेष्ठस् — d) M3 5 राजा (for त्रिधा)

27 B4 5 om 27 (cf v l 26) B2 reads 27 on

ततः प्रमुदिता योधाः परिवव्रुर्युधिष्ठिरम् ।
वृत्रहत्ये यथा देवाः परिवव्रुः पुरंदरम् ॥ २८
ततो युधिष्ठिरो राजा तव पुत्रस्य मारिष ।
शरं परमदुर्वारं प्रेषयामास संयुगे ।
स तेन भृशसंविद्धो निषसाद रथोत्तमे ॥ २९
ततः पाञ्चालसैन्यानां भृशमासीद्रवो महान् ।
हतो राजेति राजेन्द्र मुदितानां समन्ततः ॥ ३०
बाणशब्दरवश्चोग्रः शुश्रुवे तत्र मारिष ।
अथ द्रोणो द्रुतं तत्र प्रत्यदृश्यत संयुगे ॥ ३१
हृष्टो दुर्योधनश्चापि दृढमादाय कार्मुकम् ।
तिष्ठ तिष्ठेति राजानं ब्रुवन्पाण्डवमभ्ययात् ॥ ३२
प्रत्युद्ययुस्तं त्वरिताः पाञ्चाला राजगृद्धिनः ।
तान्द्रोणः प्रतिजग्राह परीप्सन्कुरुसत्तमम् ।
चण्डवातोद्धुतान्मेघान्निघ्नन्रश्मिमुचो यथा ॥ ३३

C 7. 6639
B 7. 153. 43
K 7. 154. 53

---

marg. — a) T G2 विव्याध. — b) D5 शिलाशितं (for शितं शरं). — c) B1 चर्माणि, G1 M1. 2 च° (for म°). D5 समरे (for ते सर्वे). B2. 3 Dn D2. 5. 7. 8 म(Dn1 व)र्म भित्त्वा तु ते सर्वे. — d) Ś2 K1. 2 Dc1 Dn2 D1. 4 ममग्रा, K4 B1 मग्ना, D2. 7. 8 ममज्ञा, D2. 6 मयुक्ता (for समग्रा).

28 B1. 3 om. 28 (cf. v. l. 26). B2 reads 28 on marg. — a) B3 Dn2 D2. 4 परिवृता (for प्रमुदिता). G1 M योधा. — b) D2 om. (hapl.) from युधिष्ठिरम् up to परिवव्रु (in 28d). — Dn1 om. (hapl.) 28cd. — c) K2 वृत्रहत्ये, B2 (marg. as in text) 3 वृत्र हतु, Dc1 D3. 5-8 वृत्रे हते, Dn2 D1 वृत्रं हत्वा. Cd वृत्रहत्ये (as in text). — For 28cd, S subst.:

1101* वृत्रेण सह युध्यन्तं यद्वद्देवा शतक्रतुम् ।
[G3. 5 M3. 5 पुत्रेण (for वृ°).]

29 B1. 3 om. 29ab (cf. v. l. 26). B2 reads 29 on marg. — a) D5 राजन्. — D1 om. 29b–32c. G5 reads 29c–31b twice. — c) Dn1 D2. 7. 8 दुर्धर्ष (for दुर्वार). Dn2 ******शारवर्ष. — B1. 5 subst. for 29cd B2 ins. after 29. B1. 3 Dc1 after 1103*:

1105* स शरं सूर्यरश्म्याभमत्युग्रमनिवारणम् ।
[B om. cd: शरं च (for स शरं).]

— B Dc1 cont.:

1106* हा हतोऽस्मीति राजानमुक्त्वासुग्रयुधिष्ठिर ।
स तेनाकर्णमुक्तेन विद्धो बाणेन कौरव ।

[(L. 1) B2 वे (for हा). B3 अक्षोभ्य च युधिष्ठिर (for the post. half).]

— Ś K (K5 missing) om. (hapl.) 29c–31d. — e) D5 सुभृश (for भृशसं). — f) G5 रथोत्तमे. — B2. 4. 5 Dc1 subst. for 29ef B1. 3 cont. after 1106*:

1107* निषसाद रथोपस्थे भृशं समूढचेतन ।
[B1 नृशमो (for भृश स-).]

— After 29, B3 reads lines 14–16 of 1103*.

30 For the repetition in G5, cf. v. l. 29. Ś K (K5 missing) D1 om. 30 (cf. v. l. 29). — a) B1. 2 D1 पाचाल्य. — b) S (G5 [both times]) रणे ध्वनि (G1 स्वर, M1. 2 स्वन) (for रवो महान्). — c) G2 राजेति (for राजेन्द्र). — d) Dn D2. 4. 7. 8 तत्र शब्दो भवन्महान् (D3 °ब्दो महानभूत्).

31 For the repetition in G5, cf. v. l. 29. Ś K (K5 missing) D1 om. 31 (cf. v. l. 30). — a) D8 -शब्द, S -शस्त्र- (for -शब्द). Cd cites the pāda (as in text). — b) D1. 6. 7 तव (for तत्र). Dn D2. 4. 7. 8 भारत (for मारिष). — c) Dn2 D2 तथा (for अथ). Dn2 D3 द्रुतस्, D2 [s]द्रुतस्, D4 हृतस्, M8 भृशं (for द्रुत). — After 31, Dn1 ins. 1103*.

32 D1 om. 32abc (cf. v. l. 29). — a) D5 अथ (for हृष्टो). D4 चासीद्, D5 राजन् (for चापि). — After 32, M4 ins.:

1108* तमेववादिन वीरं धार्तराष्ट्रं महारथम् ।

33 a) B1. 2 Dc1 M4 ते, Dn D2. 4. 7. 8 च (for त्व). — b) K2 B1-3 D6 पचाला. Ś2 राज्य, K4 B Dc1 Dn2 D3. 5. 6 T G2 जय (for राज). Ś K1-3 गृद्धिण, D2 गद्धिन, T G2 गर्धिन (for -गृद्धिन). — c) K3 द्रौण (sic). — d) Ś K2. 4 D1 सत्तमान् (K4 °म, D1 °म), G3 नदन (for सत्तमम्). D5 परीप्सत कुरुत्तम. — e) K3. 4 B Dc1 D3. 6 चण्डवातोद्धुतान् (D3 °तो). S चण्डवात स(G1. 5 °तस)मुद्धूतो. — f) Ś K1-3 D1 अश्ममुचान्, B2. 3. 5 Dc1 अश्ममुचो, B1 अमु, Dn1 D5. 7. 8 वृष्टि° (D7 °खो), D3 रश्म (for रश्मि°). S मेघानवमुचो (T G3. 4 °नभिमुखो, G6 नामुमुचो) यथा. ※ Cd रश्मिषु चादित्यबहुवचनं प्रलय

C 7 6639
B 7 153 44
K 7 154 54

ततो राजन्महानासीत्संग्रामो भूरिवर्धनः । तावकानां परेषां च समेतानां युयुत्सया ॥ ३४

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अष्टाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२८ ॥

१२९

धृतराष्ट्र उवाच ।

यत्तदा प्राविशत्पाण्डूनाचार्यः कुपितो वशी ।
उक्त्वा दुर्योधनं सम्यङ्मम शास्त्रातिगं सुतम् ॥ १
प्रविश्य विचरन्तं च रणे शूरमवस्थितम् ।
कथं द्रोणं महेष्वासं पाण्डवाः पर्यवारयन् ॥ २
केऽरक्षन्दक्षिणं चक्रमाचार्यस्य महात्मनः ।
के चोत्तरमरक्षन्त निघ्नतः शात्रवाञ्रणे ॥ ३
नृत्यन्स रथमार्गेषु सर्वशस्त्रभृतां वरः ।
धूमकेतुरिव क्रुद्धः कथं मृत्युमुपेयिवान् ॥ ४

संजय उवाच ।

सायाह्ने सैन्धवं हत्वा राज्ञा पार्थः समेत्य च ।
सात्यकिश्च महेष्वासो द्रोणमेवाभ्यधावताम् ॥ ५

सूचकम् । ❀

34 ^{b}) D2 7 8 भूमि , G4 भूति , Cd भूरि (as in text) D8 वर्धन B8 (marg also as in text) सग्रामो बहुछेदन

Colophon K5 missing —*Sub parvan* Editions घटोत्कचवध —*Day of Drona's Generalship* Ś2 चतुर्थदिने, K1 D1 चतुर्थयुद्धदिवसे, K2 4 चतुर्थ दिवसे —*Adhy name* D7 8 T G M1 2 5 रात्रियुद्ध, Bom ed रात्रियुद्धे दुर्योधनपराभव —*Adhy no* (figures, words or both) B1 8 T G M1-3 5 (*sup lin*) 150, B5 160, Dn1 D2 153, D8 48, M4 5 (orig) 148 —*Śloka no* Dc1 46, Dn1 40

129

☞ This adhy is missing in K5 (cf v 1 7 125 14)

1 ^{a}) K8 प्रविशत्, D4 तत्प्रविशत् (hypermetric) —^{b}) B Dc1 Dn D2 4 5 7 8 वली (for वशी) —^{c}) Ś2 त्यक्त्वा (for उक्त्वा) B Dc1 मद, G1 M1 2 वाक्य (for सम्यङ्) —^{d}) T G2-5 मद (for मम) Ś2 K1 Dn2 D3 शस्त्रातिग, Cd शा° (as in text)

2 G5 partly damaged —^{b}) K2 4 B1-3 Dc1 Dn2 D1 5 रथे, D2 यथा (for रणे) —^{d}) Dn D2 4 7 8 G1 M पाण्डवा समवारयन्

3 ^{b}) B Dc1 Dn1 D1 2 4 7 8 महाहवे (for °त्मन) —^{c}) Dn D2 4 7 8 वामम्, D5 [द्दु]तरम् (for [उ]त्तरम्) D1 अरक्ष्यंत —^{d}) Dn1 D2 4 6-8 निघ्नत B Dc1 बहून्, Dn2 दृढ, D1 7 भृशं (for रणे) —After 3, B8 Dn D2 4 5 7 8 ins (cf. 7 130 5^{c}-7^{b})

1109* के चास्य पृष्ठतोऽन्वासन्वीरा वीरस्य योधिन ।
के पुरस्तादवर्तन्त रथिनस्तस्य शात्रव ।
मन्ये तानस्पृशच्छीतमतिवेलमनार्तवम् ।
मन्ये ते समवेपन्त गावो वै शिशिरे यथा ।
यत्प्राविशन्महेष्वास पाञ्चालानपराजित । [5]

[B8 om lines 1-4 —(L 1) Dn1 D4 वा (for च) Dn2 कृत्वा (for ऽन्वासन्) —(L 2) D4 8 तत्र (for तस्य) D2 शात्रवान्, D4. 5 शात्रव (D5 वा) (for शात्रव) —Dn1 om lines 3-5 Dn2 om (hapl) line 3 —(L 4) D2 5 समकपत —(L 5) Dn2 प्रविश्य (for प्राविशन्) B8 पचालान् Dn2 अपराजितान्]

4 Dc1 Dn1 om 4^{ab} G5 partly damaged —^{a}) D2 4 6 नित्य (for नृत्यन्) —^{b}) G4 ·शास्त्र D8 वर (for वर) —After 4^{ab}, Dn2 D2 4 5 7 8 ins

1110* निर्दहन्सर्वसैन्यानि पाञ्चालानां रथर्षभ ।

—^{c}) D7 भवक्रुद्ध (sic) —^{d}) D4 5 7 8 मृत्युर् Ś2 कथं युद्धमथाकरोत्, K1 कथ मृ*****, K2 कथं** **यिवान्, K4 D1 कथं मृत्युवशं गतः.

तथा युधिष्ठिरस्तूर्णं भीमसेनश्च पाण्डवः ।
पृथक्चमूभ्यां संसक्तौ द्रोणमेवाभ्यधावताम् ॥ ६
तथैव नकुलो धीमान्सहदेवश्च दुर्जयः ।
धृष्टद्युम्नः शतानीको विराटश्च सकेकयः ।
मत्स्याः शाल्वेयसेनाश्च द्रोणमेव ययुर्युधि ॥ ७
द्रुपदश्च तथा राजा पाञ्चालैरभिरक्षितः ।
धृष्टद्युम्नपिता राजन्द्रोणमेवाभ्यवर्तत ॥ ८
द्रौपदेया महेष्वासा राक्षसश्च घटोत्कचः ।
ससेनास्तेऽभ्यवर्तन्त द्रोणमेव महाद्युतिम् ॥ ९
प्रभद्रकाश्च पाञ्चालाः षट्सहस्राः प्रहारिणः ।
द्रोणमेवाभ्यवर्तन्त पुरस्कृत्य शिखण्डिनम् ॥ १०
तथेतरे नरव्याघ्राः पाण्डवानां महारथाः ।
सहिताः संन्यवर्तन्त द्रोणमेव द्विजर्षभम् ॥ ११
तेषु शूरेषु युद्धाय गतेषु भरतर्षभ ।
बभूव रजनी घोरा भीरूणां भयवर्धिनी ॥ १२
योधानामशिवा रौद्रा राजन्नन्तकगामिनी ।
कुञ्जराश्वमनुष्याणां प्राणान्तकरणी तदा ॥ १३
तस्यां रजन्यां घोरायां नदन्त्यः सर्वतः शिवाः ।

C. 7 6657
B. 7 154 17
K. 7 153 17

---

5 [b]) Ś1 K3 D1 हि, Ś2 K1 3 4 D3 6 हु (for च) D2 राजपुत्रा समेत्य हि — [c]) B1 D3 महेष्वासौ, S महाबाहुर् (for महेष्वासो) — [d]) D1 om (hapl) from भ्यधावताम् up to द्रोणमेव (in 7[f]) D2 अभ्यधावत, D5 [अ]न्वधावता (for [अ]भ्य°)

6 D1 om 6 (cf. v l 5) G5 partly damaged — [a]) Dn2 D4 7 8 ततो, D5 तेषा (for तथा) G1 M1. 2 राजा (for तूर्णं) — K1 om 6[bcd] Dc1 reads 6[cd] on marg (sec m) — [c]) D4 7 8 चमू च (for चमूभ्या) K4 समत्ता, B G1 M1 2 मयत्तौ, D6 समक्तो, T G2-5 सपृक्तौ, M3-5 सयुक्तौ (for ससक्तौ) D5 पृथक्सुरर्थे समक्तौ

7 D1 om up to द्रोणमेव (cf v l. 5) — [a]) B1 Dn1 D2 तत्र (for तथा) D5 नकुलो — [c]) K3 B D (except D3, D1 om) महानीको (for शता) — [d]) B2 3 5 Dc1 Dn D2-4 7 8 सकेकय D5 विराट महसैनिक — 7[ef] partly damaged in G5 — [e]) Ś K (K5 missing) मत्स्य, G1 मान्स्या (for मत्स्या) Ś2 K1 2 B1 D3 T G1-4 M D3 -साल्वेय, B1 शाद्वेय, Dn D2 4 5 7 8 G5 शाल्वा स (for शाल्वेय) D3 -संन्याश्च — [f]) Ś2 K1 2 [आ]ययुर्, S (G5 damaged) [अ]भ्य° (for ययुर्) D5 द्रोणमेवान्वधावता, D6 °व युधिष्ठिर

8 [a]) Ś K1 2 4 D1 T G2-5 महाराज (K1. 2 D1 °जा) (for तथा राजा) — [b]) B1 पचालैर् D4 अभिरक्षितं — [c]) M1 2 धृष्टद्युम्न° Ś K (K5 missing) D1 3 6 8 धृष्टद्युम्न(D8 धार्ष्टद्युम्नि)स्तया राजन (K4 °जा) — [d]) Ś1 K3 [अ]न्वधावता, Ś2 K1 2 4 D1 2 6 [अ]भ्य(K4 °भि)धावता; D7 °वर्तते, G1 M1 2 [अ]न्ववर्तत, M3 [अ]भ्यधावत (for °वर्तत)

9 B1 om 9-10 — [c]) K3 Dc1 ससैन्यास् D5 च (for ते) K1 2 न्यवर्तत, Dn1 D2 4 7 8 S [s]न्ववर्तत (D1 ते) (for ऽभ्य) — D3 6 om. (hapl.) 9[d]-10[c] — [d]) B1 द्विजर्षभ, G5 महाद्युधि (sic) (for द्युतिम्)

10 B1 om 10, D3 6 om 10[abc] (for both, cf v l 9) — [a]) B3 पचाला, K1 सुभद्रवक्तपाचाला (sic), D5 प्रभंजकाश्च पाचाळा — D2 om 10[b]-11[a] — [b]) D2 खट (for षट्-) B1 सहस्र, D5 8 G5 साहस्रा G1 प्रसारिण (for प्रहा) — [c]) B1 [अ]भ्यधावत (for °वर्तन्त) K2 द्रोणसेनाभ्यवर्तत

11 D2 om 11[a] (cf. v l 10) — [a]) M5 महेष्वासा (for नरव्याघ्रा) — [c]) A few MSS सन्यवर्तत, Cd सन्यवर्तन्त (as in text) — [d]) Dn1 D2 7 8 S नरर्षभ (G3 5 °भा, M1-3 5 °भ) (for द्विजर्षभम्) D5 पुरस्कृत्य शिखडिन (= 10[d])

12 [a]) D2 तेषु युद्धायागतेषु — [b]) Ś K3 पुरुषर्षभ, Dn1 D4 7 8 च नरर्षभ (Dn1 °भ) (for भरत°) D2 द्रोणमेवैकगामिषु — D7 om (hapl) 12[c]-13[b] — [d]) B3-5 Dc1 Dn2 D4 6-8 T G1 2 4 5 M3 4 वर्धनी

13 [a]) G1. 4 M1 2 4 यौधानाम् Dn2 अपि सा, D6 अशुभा (for अशिवा) K4 D1 रात्री, Dn2 D4 7 8 घोरा (for रौद्रा) — [b]) G3 अतर- (for अन्तक-) D6 राज्ञामशुभकारिणी — [d]) Ś K (K5 missing) B2 D1 8 तथा (for तदा) M4 प्राणापहरणी तदा

14 [b]) D2. 4 T G5 नदंत (for नदन्त्य) — [c]) D3. 6 क्षय (for भय) — [d]) Ś1 जज्वाल, Ś2 प्रज्वलत्, G3 4 M1 2 सज्वाला (for सज्वाल) Dc1 करणैर्, G1 M1. 3-5 -कवलैर्; M2 कमलैर् (for -कवलैर्) Ś1 K3

C 7 6658
D 7 154 18
K 7 155 17

न्यवेदयन्भयं घोरं सज्वालकवलैर्मुखैः ॥ १४
उल्काश्चाप्यदृश्यन्त शंसन्तो विपुलं भयम् ।
विशेषतः कौरवाणां ध्वजिन्यामतिदारुणम् ॥ १५
ततः सैन्येषु राजेन्द्र शब्दः समभवन्महान् ।
भेरीशब्देन महता मृदङ्गानां स्वनेन च ॥ १६
गजानां गर्जितैश्चापि तुरगाणां च हेषितैः ।
खुरशब्दनिपातैश्च तुमुलः सर्वतोऽभवत् ॥ १७
ततः समभवद्युद्धं संध्यायामतिदारुणम् ।
द्रोणस्य च महाराज सृञ्जयानां च सर्वशः ॥ १८
तमसा चावृते लोके न प्राज्ञायत किंचन ।
सैन्येन रजसा चैव समन्तादुत्थितेन ह ॥ १९
नरस्याश्वस्य नागस्य समसज्जत शोणितम् ।
नापश्याम रजो भौमं कश्मलेनाभिसंवृताः ॥ २०
रात्रौ वंशवनस्येव दह्यमानस्य पर्वते ।
घोरश्चटचटाशब्दः शस्त्राणां पतताममभूत् ॥ २१
नैव स्वे न परे राजन्प्राज्ञायन्त तमोवृते ।
उन्मत्तमिव तत्सर्वं बभूव रजनीमुखे ॥ २२
भौमं रजोऽथ राजेन्द्र शोणितेन प्रशामितम् ।

मुखे

15 ^{a}) K_4 दृश्यंत (sic), Dn_1 $D_{2\,4\,7\,8}$ [अ]वासत (for [अ]दृश्यन्त) G_1 $M_{1-3,5}$ उल्काश्चापि व्यदृश्यत —^{b}) D_6 सततो (for शसन्तो) —^{d}) B_5 Dc_1 दारुणा D_8 ध्वजिन्यामविदारणं

16 ^{a}) Dn_2 om (hapl) from षु up to सैन्ये (in 19^c) $D_{3\,6}$ सैन्यस्य (for सैन्येषु) —^{c}) T G_{2-5} भेरीशङ्खमहानादो —^{d}) Ś $K_{1\,2\,4}$ च सर्वश, S तथैव च (for स्वनेन च)

17 Dn_2 om 17 (cf v l 16) Dn_1 om 17–19 —^{a}) B Dc_1 D_1 बृंहितैश् (for गर्जितैश्) —^{b}) $Ś_2$ K_2 B_4 Dc_1 D_{6-8} G M तुरगाणां (M_4 °नां), K_1 D_1 T तुरंगानां (for तुरगाणा) K_1 ह्रपितै, D_6 हेषितै (for हे°) B_5 हयाना चैव ह्रषितै, D_5 हयाना हेषितेन च —^{c}) K_3 D_4 स्वर, B_3 क्षुर, D_6 स्फ (for खुर) B_4 $D_{7\,8}$ निनादैश् (for निपातैश्) D_2 घोरशब्दैर्निनादैश्च —^{d}) $Ś_1$ $K_{1\,2\,4}$ D_7 तुमुल, $Ś_2$ $D_{4\,6\,8}$ तुमल, D_5 तुमल (for तुमुल) K_4 भृश (for ऽभवत्)

18 Dn om 18 (cf v l 16, 17) —^{a}) G_{3-5} तदभवद् (for सम°) —^{b}) T G_{2-5} M_{3-5} रात्रौ तद् (for संध्यायाम्) G_1 $M_{1\,2}$ रात्रौ तमसि दारुणं —^{d}) D_7 सजयाना $Ś_2$ सर्वत (for °श)

19 Dn_2 om up to सैन्ये (cf v l 16) Dn_1 om 19 (cf v l 17) —^{a}) $Ś_2$ च वृते, Dc_1 प्रावृते; $D_{3\,6}$ G_{2-5} M_{3-5} संवृते (for चावृते) —^{b}) $Ś_2$ K_1 D_{2-5} $G_{1\,3-5}$ M प्रज्ञायत (for प्रा°) K_2 सप्रज्ञायत किंचन —^{c}) D_8 ससैन्येन रथा चैव —^{d}) D_6 उच्छ्रितेन K_4 B (except B_4) Dc_1 Dn_2 $D_{1\,2\,4\,8}$ T G_{2-5} च (for ह).

20 T G_{2-5} om 20 G_1 $M_{1-3\,5}$ transp 20 and 21 —^{b}) G_1 $M_{1-3\,5}$ गंधमुत्थाय शोणित — After 20^{ab}, D_5 ins 1111* —^{c}) Ś K (K_3 missing) $D_{1\,2}$ अपश्याम, B_1 D_5 नापश्यत, D_4 $M_{3\,4}$ न पश्याम (for नाप°) Dn_1 भूमौ, M_3 भूमं (for भौम) —^{d}) D_4 पत्रचेन; D_7 अंधकारेन (hypermetric) (for कश्मलेन) $Ś_2$ K_1 [अ]भिसंवृत, $B_{3\,4}$ Dn_1 $D_{2\,6-8}$ °त, D_4 °ता (for °ता)

21 G_1 $M_{1-3\,5}$ transp 20 and 21 —^{a}) D_5 [ए]व (for [इ]व) —^{c}) Ś K_{1-3} $D_{2\,8}$ कट; D तटश्, D_6 कटश, G_1 $M_{1\,2}$ आसीच् (for घोरश्) K_4 कट घटक शब्द —^{d}) D_2 शस्त्रणां, D_5 शराणा (for शस्त्राणां) G_5 अभून — B Dc_1 Dn_1 (first time) n_3 $D_{2-4\,6-8}$ ins after 21^{ab} Dn_1 (second time) after the first occurrence of 26^{ab} D_5 after 20^{ab}

1111* मृदङ्गानकनिर्ह्रादैर्झर्झरैः पटहैस्तथा ।
फेत्कारैर्हेषितैः शब्दैः सर्वमेवाकुलं बभौ ।

[(L 1) $D_{2\,5}$ तुरगानां च (for नानक) D_2 निनाद, $D_{7\,8}$ निहादि $B_{1\,2\,4}$ झझरी, Dc_1 जर्जरी, D_8 झल्लिरा, C_4 झिल्लिका (for झर्झरैः) Dn_1 (both times) D_6 पुनर्दंशं(D_5 °ह)रैभिसाया, $D_{2\,4\,7\,8}$ पुनर्हंह(D_4 °हं#)रि भारत (for the post half) — D_5 om line 2 —(L 2) Dn_2 नीत्कारैर्, D_2 फ्त्का°, D_3 फूत्का°, D_8 फेत्कार (for फेत्कारैर्) Dn_2 $D_{2\,4\,6\,7\,8}$ हेषितारावैः (D_5 °रावै) (for हेषितैः शब्दैः) B_1 शब्दम् (for सर्वम्) Dn_2 विभौ (for बभौ)]

22 ^{b}) K_1 D_4 प्रज्ञायंत, Dc_1 G_{1-4} M_{1-4} न ज्ञायंत, D_5 M_5 नाज्ञा°, T भाज्ञा°, G_5 न प्रज्ञाय (for प्राज्ञायन्त) —^{d}) Dn_2 मुखं

23 ^{a}) D_8 भीमं (for भौम) —^{b}) K_3 प्रशासितं;

शातकौम्भैश्च कवचैर्भूषणैश्च तमोऽभ्यगात् ॥ २३
ततः सा भारती सेना मणिहेमविभूषिता ।
द्यौरिवासीत्सनक्षत्रा रजन्यां भरतर्षभ ॥ २४
गोमायुवडसंघुष्टा शक्तिध्वजसमाकुला ।
दारुणाभिरुता घोरा क्ष्वेडितोत्कुष्टनादिता ॥ २५
ततोऽभवन्महाशब्दस्तुमुलो लोमहर्षणः ।
समावृण्वन्दिशः सर्वा महेन्द्राशनिनिस्वनः ॥ २६
सा निशीथे महाराज सेनादृश्यत भारती ।
अङ्गदैः कुण्डलैर्निष्कैः शस्त्रैश्चैवावभासिता ॥ २७
तत्र नागा रथाश्चैव जाम्बूनदविभूषिताः ।
निशायां प्रत्यदृश्यन्त मेघा इव सविद्युतः ॥ २८
ऋष्टिशक्तिगदाबाणमुसलप्रासपट्टिशाः ।
संपतन्तो व्यदृश्यन्त भ्राजमाना इवाग्नयः ॥ २९
दुर्योधनपुरोवातां रथनागबलाहकाम् ।
वादित्रघोषस्तनितां चापविद्युद्ध्वजैर्वृताम् ॥ ३०
द्रोणपाण्डवपर्जन्यां खड्गशक्तिगदाशनिम् ।

C 7 66.5
B 7 154 35
K 7 151 23

B प्रगाशित, Dc1 प्रकाशित, Dn1 D2 7 8 समुक्षित, Dn2 D1 समुत्थित (for प्रशामितम्) —^{cd}) B (except B4) Dc1 D4 T G2 3 5 M3.4 शातकुंभैश्च Ś1 K3 transp कवचैं and भूषणैं D1 विविधैर्, D3.6 नाना सैर्, G4 विकचैर् (for कव°) B1 [ऽ]भ्ययाव्, Dc1 भ्यगाद्, Dn1 [ऽ]त्यगाव्, S [ऽ]नशन् (for ऽभ्यगात्) —After 23, Dn1 reads 26^{ab} for the first time, repeating it (without var) after the second occurrence of 1111*

24 ^{a}) D2 रजनी (for भारती) D2 om from सेना up to वड (in 25^{a}) —^{b}) D5 विद्रुम (for हेमवि) Dn1 विचित्रिता (for -विभूषिता)

25 D2 om. up to वड (cf v l. 24) —^{a}) Ś1 वय, Ś2 K3 वड, K1 2 D1 वट, K4 -चट, B Dn2 D5 -बल, Dc1 D3 -रव, D8 वट, S वळ (for वड) Ś K (K6 missing) D5 -सयुक्ता, D3 सजुष्टा (for सघुष्टा) D6 गोमायुरेव सयुक्ता —^{b}) K4 शक्तिवज्र, M4 ध्वजशक्ति (for शक्तिध्वज) —^{c}) Ś1 K1 D7 8 दारुणाभिर(D7 8 °ह)ता घोरा, B Dc1 D3 4 S वारणाभिर(D4 °ह)ता घोरा, Dn2 दारुणाभिनुता घोरा —^{d}) Ś1 K3 D5 गर्जिता (for नादिता) Ś2 K1 Dc1 D2 4 क्ष्वेडितोत्कु(D2 °ताकु)ष्टनादि(Ś2 °गर्जि)ता; Dn1 °तोत्कुष्टनादितै; Dn2 क्ष्वेदितोत्कुष्टनादिता; S (except M1.2 6) क्ष्वेळितोत्कुष्ट(T G3 °डितोद्रुष्ट; G5 °ळितात्कुष्ट)नादिता

26 Dn1 reads 26^{ab} for the first time after 23, repeating it after the second occurrence of 1111* —^{a}) B Dc1 D1 तत्र (for ततो) Dn2 D6 महान्, D1 7 8 तदा (for महा) D2 4 7 3 S रौद्रस् (for -शब्दस्) —^{b}) Dc1 D1 5 8 तुमलो K4 D (except Dn2 D2 8) S (except G3 4) रोम (for लोम) —^{d}) Ś1 B1 4 Dc1 Dn1 D2 8 6 8 निस्वन, Ś2 K1 2 D1 -निस्वना, K4 D1 T G2-4 निस्वना, B2 (marg, orig as in text) -निस्वना, D5 निस्वना (for निस्वन)

27 ^{b}) D2 समदृश्यत D4 भारत, G1 M1 2 सयुगे (for भारती) —^{c}) T G1-4 M मकुटैर्, G5 मरत्नैर् (for कुण्डलैर्) Ś1 K3 चैव (for निष्कै) —^{d}) Ś1 K3 निष्कैश्चैव, Ś2 K1 2 4 D1 मुकुटैश्च (for शस्त्रैश्चैव) Dc1 Dn D3 6 8 [अ]वभासितै (D8 °ता), D4 [अ]भितामिता, T G2-5 [अ]वमालिभि (for °भिता)

28 ^{a}) D3 6 तथा (for तत्र) D3 8 नाग (for नागा) D7 तत्र नागरथा चैव —^{b}) Dn1 वाजिवृद (for जाम्बूनद) K4 -विभूषिता, D5 विचित्रिता (for विभूषिता) —^{c}) D5 समदृश्यते, D6 प्रतिदृश्यत, D7 8 प्रत्यदृश्यते (for दृश्यन्त) —K4 om. (hapl) 28^{d}-29^{c}

29 K4 om 29^{abc} (cf v l 28) —^{a}) K1 वृष्टि, K2 Dn2 D4 8 असि, D7 ऋशि, S यष्टि- (for ऋष्टि) Ś2 प्रास, Dn2 D2 4 8 -खड्ग, D1 बाणा (for बाण) —^{b}) Ś1 D1 मुसुल, K1 B5 Dn D3-6 8 मुशल, B1-3 मुषल (for मुसल) K1-3 D1 पट्टिसा, B1 -पट्टिशै, S -पट्टसा (for पट्टिशा) Ś2 बाणामुसुलपट्टिशा —^{c}) Dn2 स्म दृश्यंत, T G3 4 [ऽ]भ्य, G1 [ऽ]भ्य°, G2 5 द्य° (for भ्य°) D1 7 8 प्रपतंतश्च (D4 °त स्म) दृश्यंते —^{d}) B1 राजमाना, Dc1 Dn1 भ्रष्टमाना (for भ्राज°) Dn1 प्रहा, G2 4 [अ]ग्नय (for [अ]ग्नय)

30 ^{a}) D4 पुरोगानां (for °वाता) —^{b}) Dn2 D1 7 रथगुल्म, D8 दुर्योधन, T G2-5 रत्नाग(G4 °बु)द (for रथनाग) D5 बलाहका, D6 -बलोदक, G1 M बलाहका Cd cites बलाहक —^{c}) D2 8 6 विचित्र- (for वादित्र) Ś K2 8 D1 -निनदा, K1 निनदाश (for स्तनिता) —^{d}) D2 स्वनैर्वृता, D5 T G M1 -ध्वजावृता (for ध्वजैर्वृताम्)

31 ^{a}) M1 -पाचाल (for -पाण्डव), —^{b}) D1 7 8

C 7 6676 B 7 154 36 K 7 155 35

शरधारास्त्रपवनां भृशं शीतोष्णसंकुलाम् ॥ ३१
घोरां विस्मापनीमुग्रां जीवितच्छिदमप्लवाम् ।
तां प्राविशन्नतिभयां सेनां युद्धचिकीर्षवः ॥ ३२
तस्मिन्रात्रिमुखे घोरे महाशब्दनिनादिते ।
भीरूणां त्रासजनने शूराणां हर्षवर्धने ॥ ३३
रात्रियुद्धे तदा घोरे वर्तमाने सुदारुणे ।
द्रोणमभ्यद्रवन्क्रुद्धाः सहिताः पाण्डुसृञ्जयाः ॥ ३४
ये ये प्रमुखतो राजन्न्यवर्तन्त महात्मनः ।
तान्सर्वान्विमुखांश्चक्रे कांश्चिन्निन्ये यमक्षयम् ॥ ३५

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकोनत्रिंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२९ ॥

१३०

धृतराष्ट्र उवाच ।
तस्मिन्प्रविष्टे दुर्धर्षे सृञ्जयानमितौजसि ।
अमृष्यमाणे संरब्धे का वोऽभूद्वै मतिस्तदा ॥ १
दुर्योधनं तथा पुत्रमुक्त्वा शास्त्रातिगं मम ।

शक्ति(D4 °क्ति)खड्ग (for खड्गशक्ति-) Ś2 K1 2 B1 2 5 Dc1 Dn2 D1 3 5 6 G4 गदाशनीं (Dc1 °नी) — c) Ś1 K3 Dc1 Dn1 धारास्तु (for धारास्त्र) B4 परमा (for पवना) Ś1 K1 2 D1 शरधाराचापवना, B1 शरधारास्त्रुद वनां, G1 M1 2 शरास्त्रधारापवना — d) B1 4 Dc1 D4 भृश, D7 8 भृत (for भृश) D1 तीक्ष्णम्म (sic), D5 उष्णीष (for शीतोष्ण) S शस्त्रपातोत्म(G1 M1 2 °पातोष्ण, G5 °पातोस्म, M3 °वातोष्ण, M4 °वातोर्मि)-संकुला

32 b) D4 अप्लुता (for अप्लवाम्) K1 2 Dn2 D1 2 G1 M1 2 जीवितच्छिदसंप्लवा (K1 2 D1 °पल्लवा, Dn2 °विप्लवा) — c) Ś1 प्रविशन् D1 अतिवर्ला, D3 6 महाघोर (D6 °रा), M4 प्रतिभया (for अति°) G1 M1-3 5 तां प्राविशामातिभया — d) S नदीं (G5 नतीं) (for सेनां)

33 a) D8 तस्मिन्सैन्ये रात्रिघोरे — b) D4 मह च्छब्द D1 -निनादिने; D8 -निपातिते, G1 M विना-दिते, G2 -निपादिते (for निनादिते) D2 महच्छब्दानि चाभिते (sic) — d) K1 **णे (for -वर्धने)

34 a) K3 4 B Dc1 Dn D6 G5 महा, D1 तथा (for तदा) T G3 4 वर्तमाने तदा घोरे, G2 एवमभूत रात्रियुद्धे — c) D5 सर्वे (for क्रुद्धा)

35 b) K3 4 D6 आवर्तंत, B Dc1 Dn2 D2 M3 5 अवर्तन, D1 7 (also as in text) 8 प्रवर्तंते (D7 °त) (for न्यवर्तन्त) B5 (marg as in text) महारथा — c) G2 तत्र (for चक्रे) — After 35, B D (except D1) ins

1112* तानि नागसहस्राणि रथानामयुतानि च ।
पदातिहयसघाना प्रयुतान्यर्बुदानि च ।
द्रोणेनैकेन नाराचैर्निर्भिन्नानि निशामुखे ।

[(L 2) D3 -गण (for -हय) D8 -रुस्वाना (for -सघानां) D5 तथा पदातिसघाना (for the prior half) — (L 3) D5 विभिन्नानि (for निर्भि°) D4 शिखामुखे (for निशा°)]

Colophon K5 missing —*Sub-parvan* Editions घटोत्कचवध —*Day of Drona's Generalship* Ś2 चतुर्थदिने, K1 D1 चतुर्थयुद्धदिवसे, K2 चतुर्थदिवसे, K4 चतुर्थयुद्धरात्रे —*Adhy name* Dc1 Dn D2 4 5 7 8 T G1-3 M रात्रियुद्ध, G5 दिशामुखवर्णनं —*Adhy no* (figures, words or both) B1 T G1-4 M1-4 5 (orig) 151, Dn1 154, D2 153, D3 49, M5 (inf lin) 149 —*Śloka no* Dc1 Dn1 38

130

☞ This adhy is missing in K5 (cf v l 7 125 14)

1 c) Dn1 सरब्ध — d) Ś1 K1.2 को वो, K3 Dn1 को वा, B1 का वा, D7 का को (for का वो) Dn1 युद्धे (for ऽभूद्वै) Ś1 K1 D1 पतिस् (for मतिस्) B1 तथा (for तदा) D6 का वोभून्मतिसस्तदा (sic).

यत्राविशदमेयात्मा किं पार्थः प्रत्यपद्यत ॥ २
निहते सैन्धवे वीरे भूरिश्रवसि चैव हि ।
यदभ्यगान्महातेजाः पाञ्चालानपराजितः ॥ ३
किममन्यत दुर्धर्षः प्रविष्टे शत्रुतापने ।
दुर्योधनश्च किं कृत्यं प्राप्तकालममन्यत ॥ ४
के च तं वरदं वीरमन्वयुर्द्विजसत्तमम् ।
के चास्य पृष्ठतोऽगच्छन्वीराः शूरस्य युध्यतः ।
के पुरस्तादयुध्यन्त निघ्नतः शात्रवान्रणे ॥ ५
मन्येऽहं पाण्डवान्सर्वान्भारद्वाजशरार्दितान् ।
शिशिरे कम्पमाना वै कृशा गाव इवाभिभो ॥ ६
प्रविश्य स महेष्वासः पाञ्चालानरिमर्दनः ।
कथं नु पुरुषव्याघ्रः पञ्चत्वमुपजग्मिवान् ॥ ७
सर्वेषु सैन्येषु च संगतेषु
रात्रौ समेतेषु महारथेषु ।
संलोड्यमानेषु पृथग्विधेषु
के वस्तदानीं मतिमन्त आसन् ॥ ८
हतांश्चैव विषक्तांश्च पराभूतांश्च शंससि ।
रथिनो विरथांश्चैव कृतान्युद्धेषु मामकान् ॥ ९

C 7. 6691
B 7. 156. 9
K 7. 155. 9

---

2 G₅ damaged — [ab]) B₁ T G₃₋₅ तदा (for तथा) Ś₁ transp पुत्रम् and इत्यथा Ś₂ शास्त्रानिग, D₅ चास्त्रा (for शास्त्रा) — [c]) G₁ M₁ ₂ प्रविशतम् (for यत्राविशद्) — [d]) D द्रोण (for पार्थ) B₁ प्रत्यपद्यत (for °पद्यत)

3 [a]) Ś₂ शूरे, Dn₁ D₄ ₇ ₈ ₈ घोरे (for वीरे) — [b]) B ₂ D₁ ₂ ₆ G₁ ₂ ₄ ₅ M चैव ह, D₅ चाहवे (for चैव हि) — [c]) K₄ B₃ D₁ ₂ यदाभ्यगान, B₂ ₄ Dc₁ M₄ यदभ्ययान, D₇ ₈ तदभ्यगान, T G₂₋₅ यद (G₅ दा)भ्यागान, M₂ ₅ यदत्य' (for यदभ्य) — [d]) B₃ पचालान

4 G partly damaged — [a]) K₄ B Dc₁ Dn₂ D₇ ₈ दुर्धर्षे T G₃₋₅ किं मन्यते (G₂ त) दुराधर्ष — [b]) S (G₅ damaged) -सूदने (for -तापने) — [c]) K₂ B (except B₁) Dn D₂ ₅ T G₂ तु (for च) D₇ ₈ कार्यं (for कृत्य) Ś₁ D₂ ₆ दुर्योधनस्य किं कृत्य — [d]) D₂ तदा (for प्राप्त)

5 [a]) D₂ [गु]न (for त) D₄ करद, D₅ प्रवर, T G₃ ₄ परम (for वरद) — With 5[c]–7[b], cf. 1109* — [c]) Ś₁ K₁ ₂ B₁ ₃ Dc₁ D₁ वा (for च) D₅ [अ]-भ्यागतो (for पृष्ठतो) Dn D ₄ ₇ ₈ सूत (for आच्छन्) — [d]) Ś K (K₅ missing) D₁ ₃ ₅ ₆ वीरस्य (for शूरस्य) T G₃ गच्छत (for युध्यत) — B₁ om 5[ef] — [e]) K₃ S अ(M₈ न्य)वर्तत (for अयुध्यन्त) B₂ ₂ Dc₁ पुरस्तात्केऽभ्यवर्तत — [f]) K₄ B (B₁ om) Dn₁ D₂ ₄ ₆ T निघ्नंत (for निघ्नत)

6 G₅ partly damaged — [a]) T G₁ ₂ M हि (for ऽह) — [b]) Ś K (K₅ missing) D₁ ₆ -शराहतान्, Dn₁ D₂ ₄ ₇ ₈ भयार्दितान् (for -शरा°) — [c]) D₅ G₂ ₆ शिशिरे कपमानाना — [d]) T G₁₋₄ M कृशागा गा, G₅ वै कृशागा (for कृशा गाव) Ś K₁ [आ]वभौ, K₃ B Dc₁ Dn° D₁₋₄ ₆₋₈ प्रभो, K₄ विभो, T G₃₋₅ M₄ [अ]भित, G₁ M₁ ₂ [अ]भूत (for [अ]भिभो)

7 [a]) Ś K₄ संप्रविश्य, K₁ स प्रविश्य, G₁ ₃ ₅ M प्रविश्य च (for प्रविश्य स) — [b]) B₃ पचालान्, D₂ पाचालम् Ś₂ पाचालानामरिंदम — [c]) K₃ ₄ न, D₂ ₄ ₇ ₈ S न, D₅ ₆ तु (for नु) D₄ ₈ पुरुषव्याघ्र — [d]) K₁ पचताम् (for पञ्चत्वम्)

8 [a]) Ś K (K₅ missing) B Dc₁ D₁ ₃ ₅ ₆ योधेषु (for सैन्येषु) Dn₁ D₈ G₃ ₄ M₈₋₅ सहतेषु, Dn₂ D₂ ₄ T G₂ ₅ सहितेषु (for सगतेषु) — [b]) D₅ सम स्त्रेषु (for समेतेषु) D₅ महाहवेषु (for °रथेषु) — [c]) B Dc₁ Dn₁ D₃ ₆ T G₂₋₅ दलेषु, G₁ M -जनेषु (for विधेषु) — [d]) Ś₂ K₁ ₂ वा, Dn₂ नस् (for वस्) S पतिमत, D₄ प्रतिमत, G₈ मतिमद् (for मतिमन्त) G₃ ह्यासन्

9 [a]) G₃ ₄ विपण्णाश् (for विपक्ताश्) — [b]) B₂ ₅ S शम मे, D₅ ससदि (for शसससि) — [c]) T G₂₋₄ विरथाश् — [d]) D₂ ₄ क्षतान्, G₃₋₅ कृता (for कृतान्) T G₃₋₅ मामका — After 9, N (except D₂ ₆, K₅ missing) ins

1113* तेषा सलोड्यमानाना पाण्डवैर्हतचेतसाम् ।
अन्धे तमसि किं ज्योतिरभवत्का मतिस्तदा ।
प्रहृष्टाश्चाप्युदग्राश्च नित्य शससि पाण्डवान् ।
अप्रहृष्टान्विमनसो वित्रस्तांश्चैव मामकान् ।

[(L 1) Dn₂ D₈ हन (for हत) — (L 2) K₄ B Dc₁ D₅ मज्ञानाम् (for किं ज्योतिर्) Ś₁ K₃ Dn₁ गतिस् (for मतिस्) Dn₂ नव, D₅ तथा (for तदा)

C 7 6694
B 7 155 12
K. 7 156 12

कथमेषां तदा तत्र पार्थानामपलायिनाम् ।
प्रकाशमभवद्रात्रौ कथं कुरुषु संजय ॥ १०

संजय उवाच ।

रात्रियुद्धे तदा राजन्वर्तमाने सुदारुणे ।
द्रोणमभ्यद्रवन्रात्रौ पाण्डवाः सहसैनिकाः ॥ ११
ततो द्रोणः केकयांश्च धृष्टद्युम्नस्य चात्मजान् ।
प्रेषयन्मृत्युलोकाय सर्वानिषुभिराशुगैः ॥ १२
तस्य प्रमुखतो राजन्येऽवर्तन्त महारथाः ।
तान्सर्वान्प्रेषयामास परलोकाय भारत ॥ १३
प्रमथ्नन्तं तदा वीरं भारद्वाजं महारथम् ।
अभ्यवर्तत संक्रुद्धः शिबी राजन्प्रतापवान् ॥ १४
तमापतन्तं संप्रेक्ष्य पाण्डवाना महारथम् ।
विव्याध दशभिर्द्रोणः सर्वपारशवैः शरैः ॥ १५
तं शिबिः प्रतिविव्याध त्रिंशता निशितैः शरैः ।
सारथिं चास्य भल्लेन स्मयमानो न्यपातयत् ॥ १६
तस्य द्रोणो हयान्हत्वा सारथिं च महात्मनः ।
अथास्य सशिरस्त्राणं शिरः कायादपाहरत् ॥ १७
कलिङ्गानां च सैन्येन कलिङ्गस्य सुतो रणे ।

— K4 om. lines 3–4 — (L 3) Ś1 [illegible], Dn1 [अ]प्रहृष्टाश् (for [अ]प्युदग्रांश्) B Dc1 D5 [illegible] (B1 °श्चापि) पाडवान्, Dn D2 4 7 8 पाडवेयाश्चवीपि मे (for the post. half) — D1 om line 4 — (L 4) Ś K1-3 B Dc1 D5 शससीहाप्रहृष्टा(Ś1 °सीह प्रविष्टां, D5 °सीह प्रकृष्टा)श्च (for the prior half) Ś1 K1 2 सत्र-स्तांश्, B2-5 विभ्रष्टांश् (for वित्रस्ताश्) D5 अपकृष्टांश्च मामकान् (for the post. half)]

10 [a]) B1 तेषा, Dn1 D3 S एतद्, D2 एत (for एषां) Dn D2 4 7 8 तत (D2 कृत, D7 तदा) सूत (for तदा तत्र) — [c]) Dn2 प्रकाशम् (for °शम्) Ś1 K3 राजन्, D2 राज्ञ° (for रात्रौ) D3 प्रकाशश्चाभव द्रात्रौ — [d]) B2 (marg, orig as in text) तद्ब्रूहि (for कुरुषु)

11 G4 om. the ref — [c]) K4 अभ्याद्रवन्, G1 5 अभ्यद्रवद् (for °द्रवन्) B Dc1 Dn D1 2 4 7 8 सर्वे, T G2 M4 राजन्, G1 M1-3 5 क्रुद्धा (for रात्रौ) — [d]) K4 °सैन्यका, B Dc1 Dn D2 4 5 7 8 G2 °सोमकै° (D5 °का) (for सैनिका)

12 [a]) Ś1 K1 2 केकया(K2 °य)श्, B5 Dn2 D2 3 5-8 कैकयाश् (for केक°) — [b]) Ś K1 2 D1 7 धृष्टद्यु म्नश्च Ś1 K1-3 D1 सात्मज, K4 D3 6 चात्मज D3 धृष्टद्युम्नस्तवात्मजान् — [c]) K1 2 प्रैषयन् K4 B (except B1) Dc1 Dn2 D1 2 S सप्रे(B3 5 Dn2 सप्रे, D2 G2 अप्रे, T G1 3-5 M अप्रै)षयत्प्रेतलोकं, Dn1 D4 7 8 अप्रेषयत्प्रे(D3 °न्प्रे)तलोके — [d]) Ś1 K3 सैन्यानि; K1 सैन्यान् (for सर्वान्) D5 स्वयाणै रुधिराशनै

13 [a]) Dn2 D3 7 8 M4 ये ये, D4 ये *, T G M1-3 5 एव (for तस्य) — [b]) Dn1 D4 7 8 G3-5 M4 न्यवर्तंत, Dn2 D6 नाव°, D5 योधयंतो (for येऽवर्तन्त)

— [d]) Dn D2 4 पितृ°, T G M1 2 प्रेत (for पर) Ś1 K1 2 D1 मारिष, Dn D2 4 7 8 पार्थिवान्, G1 M पार्थिव (M4 5 °व) (for भारत) K4 B Dc1 पितृलोक स भारत

14 D7 om 14 — [a]) Dc1 Dn2 D6 G1 3 M प्रम थत G1 M तथा (for तदा) K4 B S वीरान्, Dc1 राजन् (for वीरं) — [b]) Ś1 K1-3 महारथान्, T G2-5 अमर्षि(G2 4 °र्षे)ण (for महारथम्) — [c]) Ś1 D5 अभ्य-द्रवत (for °वर्तत) Ś K1-3 D1 3 5 6 दुर्धर्ष (D6 °र्षं), Dn1 D4 8 सक्रुद्ध (for °द्ध) — [d]) Ś1 K1 2 D1 शैव्यो, D2 4 8 शिबि, G3 शिली, G5 शिल्वी (sic) (for शिबी) Ś K (K5 missing) Dn2 D1-4 6 राजा (for राजन्) D5 शिबिराजा विशा पते

15 [c]) K4 B Dc1 D1.5 वाणै (for द्रोण) — [d]) D7 om (hapl) from सर्व up to तस्य द्रोणो (in 17[a]) Ś K1 2 पारगवै, B5 °शितै, Dn1 D2 3 5 6 °सवै (for °शवै°) K3 B (except B1) Dc1 D5 शितै° (for शरै)

16 D7 om. 16 (cf v 1 15) G2 om (hapl) 16[ab] — [a]) Dn1 शरै°, D2 शिवै, D4 शतै° (for शिबि) — [b]) S (G2 om) त्रिंशद्भिर् (for °ता) Dn D2 4 8 त्रिंशद्भि ककपत्रिभि (Dn2 °त्रकै) — After 16[ab], Dn2 ins 1114* Dn2 om (hapl) 16[c]–17[d] — [d]) D6 यतमानो (for स्मय°) K4 निपातयत्, Dc1 D2 5 G1 2 M1-3 5 [S]भ्य°, D4 [S]भ्यभापत, M4 न्यवारय * (for न्यपातयत्)

17 Dn2 om 17, D7 om up to तस्य द्रोणो (cf v 1 16, 15) — [b]) Ś K3 D5 महारय, K1 2 D1 °बल°, D7 °स्मना (for °स्मन) — B Dc1 D5 ins after 17 Dn2 after 16[ab]

पूर्वं पितृवधात्क्रुद्धो भीमसेनमुपाद्रवत् ॥ १८
स भीमं पञ्चभिर्विद्ध्वा पुनर्विव्याध सप्तभिः ।
विशोकं त्रिभिराजघ्ने ध्वजमेकेन पत्रिणा ॥ १९
कलिङ्गाना तु तं शूरं क्रुद्धं क्रुद्धो वृकोदरः ।
रथाद्रथमभिद्रुत्य मुष्टिनाभिजघान ह ॥ २०
तस्य मुष्टिहतस्याजौ पाण्डवेन बलीयसा ।
सर्वाण्यस्थीनि सहसा प्रापतन्वै पृथक्पृथक् ॥ २१
तं कर्णो भ्रातरश्चास्य नामृष्यन्त महारथाः ।
ते भीमसेनं नाराचैर्जघ्नुराशीविषोपमैः ॥ २२
ततः शत्रुरथं त्यक्त्वा भीमो ध्रुवरथं गतः ।
ध्रुवं चास्यन्तमनिशं मुष्टिना समपोथयत् ।
स तथा पाण्डुपुत्रेण बलिना निहतोऽपतत् ॥ २३
तं निहत्य महाराज भीमसेनो महाबलः ।
जयरातरथं प्राप्य मुहुः सिंह इवानदत् ॥ २४

C 7 6710
B 7. 153 28
K 7 156 30

1114* ततोऽस्य सारथिं क्षिप्रमन्य दुर्योधनोऽदिशत् ।
स तेन सगृहीताश्व पुनरभ्यद्रवद्रिपून् ।

[(L 1) Dn2 lacuna for ततोऽस्य — (L. 2) D5 अभ्यपतद् (for °द्रवद्)]

18 [a]) B (except B1) Dc1 अनीकेन, D5 तु सैन्येन (for च सै) — [b]) B (except B1) कालिंगस्य B1 वली, B3 Dc1 युवा, Dn1 D2 4 7 8 T G2–5 M1 महान् (for रणे) — [c]) T G2–5 स्मरन् (for पूर्वं)

19 [b]) T G2 विव्याध M1 च त्रिभि (for सप्तभि) — [c]) Ś1 विक्रोश (sic), D5 (marg, orig as in text) सारथिं (for विशोकं) D1 च त्रिर् (for त्रिभिर्) K4 B (except B1) Dc1 Dn2 D3 S आनर्छद्, D1 आजिघ्ने (for आजघ्ने)

20 [a]) Ś1 K1 3 D2 3 G2 4 च त शूर, Ś2 K2 शत शूरान (K2 °र), T G2–5 M1 तु (G2 च) शूर त (for तु त शूर) — [b]) Ś2 क्रुद्धरूपो, Dn1 क्रुद्ध क्रोधाद् (for क्रुद्धं क्रुद्धो) — [c]) T G2–5 द्रुतम् (for रथम्) B1. 2 Dc1 अभिप्लुत्य (for °द्रुत्य) — [d]) B 5 Dn2 D5 नि, D3 त (for [अ]भि) B4 च, G1 M3–5 त (for ह)

21 B2 reads 21[ab] on marg — [a]) T G2–5 मुष्टिनाभि (for तस्य मुष्टि) Ś2 [आ]शु, D5 [ए]व (for [आ]जौ) — [b]) M1 बलीयसा — [c]) D8 [अ]ङ्गाणि (for [अ]स्थीनि) — [d]) G5 प्रतपन (for प्रापतन्) — After 21, S ins

1115* तस्मिंस्तथा हते तेन सिंहनादो महानभूत् ।
पाञ्चालाना महाराज साधु साध्विति पाण्डवम् ।

[(L 1) G1 M कृते (for हते) — (L 2) G8 पांडवान्]

22 [a]) Ś K1. 2 D1 तत् (for त) S कर्ण- (for कर्णो) B1 (marg as in text) Dc1 Dn1 D2 4 8 भ्रातरौ (for °रश्च), S पञ्च (for चास्य) — [b]) D1, 6 नामृष्यत K4 महारथ, B Dc1 Dn परतप, D2–4. 6–8 परतपा, D5 महारथौ (for °रथा) S नामृष्यन्कर्ण एव च — D2 om 22[c]–23[b] — [c]) Ś K2 B Dc1 त (for ते) — [d]) D5 आजघ्नुर्विशिखोपमैः

23 D2 om 23[ab] (cf v 1 22) — [a]) G3 चक्र (for शत्रु) — [b]) T G1 3 4 M (except M1) द्रुम रथ, G2 5 द्रुततर (for ध्रुवरथ) D3 6 प्रति, M1 गत (for गत) — [c]) S (except G1 M1) द्रुम (for ध्रुव) D1 2 अराति (for अनिश) B1 ध्रुव चाप्युष्टमरथं — For 23[b–d], D5 subst

1116* भीम स्वं रथमागमत् ।
पुनश्चोत्पत्य वेगेन तस्यानुजमपातयत् ।

— After 23[abcd], S ins

1117* यथा काचमणिर्न्यस्तो मुष्टिनैकेन लीलया ।
स हत सहसा चूर्णो रक्तमेवोपपद्यत ।
तथा चूर्णमभूत्तत्र कर्णभ्राता द्रुमस्तथा ।

[(L 1) G1 M मुष्टिकेन बलीयसा (for the post half) — (L 2) T G2–5 सवथा (for सहसा) G1 M चूर्ण (for चूर्णो) G5 [उ]पपाद्यत, M8 8 [उ]त्पद्यत, M1 [अ]न्वप° (for [उ]पप°) — (L 3) G3 ततश्, G4 5 तदा (for तथा) M1 ध्रुवस् (for द्रुमस्)]

— B1 om 23[ef] — [e]) Ś K1–3 D1 स रथात्, B1 स राजा, S आहत (for स तथा) — [f]) K4 B (B1 om) Dn D8 6 [अ]भिहतो, D5 वि° (for नि°) S तलेन बलिनापतत्

24 D8 om. 24 — [c]) Ś2 D2 6 जयराज (D2 जयं चापि, D5 जयनाम) रथं प्राप्य — [d]) D2 4 7 [अ]पतत्, S (except G5) [उ]न्नदन् (G2 M3 4 °त्) (for [अ]नदत्)

25 D2 om 25 — [a]) Ś2 जयराजम्, D2 जय तु तम्, D4 जय*तम्, G5 जयवारम् (for °रातम्) S

C 7 6710
B. 7 153 28
K. 7 156 31

जयरातमथाक्षिप्य नदन्सव्येन पाणिना ।
तलेन नाशयामास कर्णस्यैवाग्रतः स्थितम् ॥ २५
कर्णस्तु पाण्डवे शक्तिं काञ्चनीं समवासृजत् ।
ततस्तामेव जग्राह प्रहसन्पाण्डुनन्दनः ॥ २६
कर्णायैव च दुर्धर्षश्चिक्षेपाजौ वृकोदरः ।
तामन्तरिक्षे चिच्छेद शकुनिस्तैलपायिना ॥ २७
ततस्तव सुता राजन्भीमस्य रथमाव्रजन् ।
महता शरवर्षेण छादयन्तो वृकोदरम् ॥ २८
दुर्मदस्य ततो भीमः प्रहसन्निव संयुगे ।
सारथिं च हयांश्चैव शरैर्निन्ये यमक्षयम् ।
दुर्मदस्तु ततो यानं दुष्कर्णस्यावपुप्लुवे ॥ २९
तावेकरथमारूढौ भ्रातरौ परतापनौ ।
संग्रामशिरसो मध्ये भीमं द्वावभ्यधावताम् ।
यथाम्बुपतिमित्रौ हि तारकं दैत्यसत्तमम् ॥ ३०
ततस्तु दुर्मदश्चैव दुष्कर्णश्च तवात्मजौ ।
रथमेकं समारुह्य भीमं बाणैरविध्यताम् ॥ ३१
ततः कर्णस्य मिषतो द्रौणेर्दुर्योधनस्य च ।
कृपस्य सोमदत्तस्य बाह्लीकस्य च पाण्डवः ॥ ३२

तु चरणे (for अथाक्षिप्य) — ^{b}) Dn1 D2 7 नर्दन्, D6 सुदन् (for नदन्) S गृह्य भीमो महाबल — After 25^{ab}, S ins

1118* सूतं चास्य महाबाहुर्गृह्य राजस्तथैव च ।
[M6 तु (for च)]

— D4 reads 25^{c}–27^{d} twice — ^{d}) Dn1 D4 (both times) 7 8 [अ]ग्रे तत॰ (for [ए]वाग्रत) K4 B2 4 Dn2 D2 स्थित (for स्थितम्) — For 25^{cd}, S subst

1119* पादयोर्गृह्य तौ वीरौ भीम कर्णस्य पश्यत ।
भूमावाविध्य जघ्ने स तौ च प्राणैर्व्ययुज्यताम् ।
[(L 2) T G1 M3 4 वियुज्यतां (for व्ययु॰)]

26 For the repetition in D4, cf v 1 25 — ^{a}) D3. 6 तस्मिन्कर्णो महाशक्तिं

27 For the repetition in D4, cf v 1 25 — ^{a}) Dn1 वै (for [ए]व) Ś2 स (for च) ; D8 दुर्धर्षो — ^{cd}) B Dc1 आपतन्तीं (for अन्तरिक्षे) Ś1 K8 transp चिच्छेद and शकुनिश् Ś1 K3 D4 (both times) त(D4 तै)लपाणिना, K1 तैलपालिना; D8 शैलपानिना, G3 4 स्वनपायिनीं (for तैलपायिना) — B Dc1 D5 ins after 28 Dn2 after 28^{ab}

1120* एतत्कृत्वा महत्कर्म रणेऽद्भुतपराक्रम ।
पुन स्वरथमास्थाय दुद्राव तव वाहिनीम् ।
तमायान्त जिघासन्त भीम क्रुद्धमिवान्तकम् ।
न्यवारयन्महाबाहुं तव पुत्रा विशां पते ।

[(L 1) B4 रणे (for महत्) — D5 om line 4 (L 4) B4 महामते (for विशां पते)]

28 B1 2 4 om 28^{ab} — ^{a}) Ś K1 4 D1 3–5 G3 4 सुतो (for सुता) — ^{b}) Ś1 K3 आव्रजत्, K1 2 आरुजत् (K2 न्), K4 D3 आसृजन्, Dn2 D3 G3–5 आवृजन् (G3–5 ॰त्), D1 आ*जत् (for आव्रजन्) D4 भीमसेनमथाव्रजन्, D5 ॰सेनमुपाद्रवत् — After 28^{ab}, Dn2 ins 1120* — ^{c}) D5 महता रथघोषेण — ^{d}) Ś K (K5 missing) D1 छादयंस्तु (for ॰यन्तो) B (except B1) Dc1 महारथा (for वृकोदरम्)

29 G5 partly damaged — ^{b}) D4 lacuna for व सयुगे D3 विच्छेद प्रहसन्निव — ^{d}) D2 4 7 8 T G2–5 क्षणात् (for शरैर्) — ^{e}) K2 यास — ^{f}) Ś K (K5 missing) D1 5 [अ]य पुप्लुवे, B2 Dn2 [अ]वचक्रमे, Dn1 D2 4 7 8 च (D2 तु) दुद्रुवे, T G2–5 [अ]भि(G3 ॰पि)पुप्लुवे (for [अ]व॰)

30 G5 partly damaged — ^{a}) Ś1 K3 [ए]क — ^{b}) Dc1 शत्रु, D6 7 T G परि (for पर) D2 8 G2 5 M (except M4) तापिनौ, T G3. 4 तापितौ, G1 तापिनं (for तापनौ) D5 भ्रातरावपलायिनौ — ^{d}) Ś2 K3 8 Dn1 D1 5 ताव् (for द्वाव्) K4 B1–4 Dc1 Dn2 [अ]प्यधावतां, B5 [अ]प्ययुध्यता (for [अ]भ्यधावताम्) D2 4 7 8 S भीम द्वाभ्यामवि(D4 ॰व)ध्यता (G3 ॰त) — ^{e}) Ś K1–3 D3 तौ, D5 द्वौ (for हि) — ^{f}) Ś2 K4 S दैत्यमुत्तम

31 D4 om (hapl.) 31 G5 partly damaged — ^{a}) Ś2 D5 ततश्च; Dn1 D2 7 8 तथा हि (for ततस्तु) D7 दुर्मदाश्च — ^{b}) B4 [अ]वपुप्लुवे, Dn1 D2 6 G1 M (except M4) तवात्मज, D7 8 सवानुज (for तवात्मजौ) — ^{c}) G4 कथम् (for रथम्) — ^{d}) Ś2 B5 अयुध्यता (for अविध्यताम्)

32 ^{b}) Ś K1 2 D4. 5 7 8 द्रोण (for द्रौणेर्) — ^{c})

दुर्मदस्य च वीरस्य दुष्कर्णस्य च तं रथम् ।
पादप्रहारेण धरां प्रावेशयदरिंदमः ॥ ३३
ततः सुतौ ते बलिनौ शूरौ दुष्कर्णदुर्मदौ ।
मुष्टिनाहत्य संक्रुद्धो ममर्द चरणेन च ॥ ३४
ततो हाहाकृते सैन्ये दृष्ट्वा भीमं नृपाब्रुवन् ।
रुद्रोऽयं भीमरूपेण धार्तराष्ट्रेषु गृध्यति ॥ ३५
एवमुक्त्वापलायन्त सर्वे भारत पार्थिवाः ।
विसंज्ञावाहयन्वाहान्न च द्वौ सह धावतः ॥ ३६
ततो बले भृशलुलिते निशामुखे
सुपूजितो नृपवृषभैर्वृकोदरः ।
महाबलः कमलविबुद्धलोचनो
युधिष्ठिरं नृपतिमपूजयद्बली ॥ ३७
ततो यमौ द्रुपदविराटकेकया
युधिष्ठिरश्चापि परां मुदं ययुः ।
वृकोदरं भृशमभिपूजयंश्च ते
यथान्धके प्रतिनिहते हरं सुराः ॥ ३८
ततः सुतास्तव वरुणात्मजोपमा
रुषान्विताः सह गुरुणा महात्मना ।
वृकोदरं सरथपदातिकुञ्जरा
युयुत्सवो भृशमभिपर्यवारयन् ॥ ३९

C 7 6727
B 7 155 45
K 7 156 48

M1 2 भीम (for भीम) — d) Ś K1 2 Dc1 D1 6 वाह्लिकस्य Ś1 K1 3 4 भारत, D- धीमन (for पाण्डव)

33 G damaged — a) D- द्रुपदस्य (for दुर्मदस्य) — b) K1 om. च D1 रथान्तर, D- रथं प्रति (for च त रथम्) — After 33ab, D5 ins

1121* आरोह महाबाहुर्मिषता सर्वधन्विनाम् ।

34 a) Dn1 D1 रणमौर्वा, D2 तु भीमौ (for सुतौ ते) B1 च, D1 2 तौ (for ते) D- तत सुतावतिबलौ, D भीमस्तु तौ ते बलिनौ — b) D5 वीरौ (for शूरौ) D- 8 दुर्मुखौ (for दुर्मदौ) — c) Dc1 सक्रुद्धौ, Dn1 D2 4 7 8 संग्रामे (for सक्रुद्धो) — d) Ś1 ह, S स (for च) B Dc1 Dn2 D5 ममर्द च ननाद (Dn- °नर्द) च

35 a) Ś K1-2 D2, 5 6 M1 2 ततो हाहाकृत सैन्य (Ś2 भीम, D सर्वं) — b) D3 नृपोऽब्रवीत् D5 दृष्ट्वा भीमस्य विक्रम — d) K1 धार्तराष्ट्रेण B (except B1) Dc1 D2 युध्यति, Dn1 D7 8 युध्यते, T G-4 कुप्यति (for गृ) D4 धार्तराष्ट्रे युयुध्यते, D °राष्ट्रान्प्रगृध्यति

36 a) K2 B Dn2 D1-3 पलायंते, G1 M1 2 [अ]पलायंत — D3 om 36cd — c) D5 मूकश्च (for विसंज्ञा) Ś K1-3 विसंज्ञा वहवो वाहा, D1 4 7 8 °ज्ञान्वाहयन्वाहान्; T G2-3 °ज्ञाश्चाभवन्वाहा (G1 4 °हान्), — d) Dn1 D1 7 8 न (D7 8 स) च संस्थानमारभेत् (Dn1 D5 °भत्, D2 °भन्), D1 4 T G1-4 M4 न च द्वौ समधावतां

37 a) B1 रणे (for बले) G1 M लुलिते D2 4 यमक्षये (for निशामुखे) — b) K1 B1 2, 5 Dc1 D3 4 6 T G2-, M- स (for सु) D7 8 ऋषभैर् — c) Ś- विबुद्ध, Cd विलुब्ध (for विबुद्ध-) — d) D1 om (hapl) from नृपति up to युधिष्ठिर (in 38b) D2 7 8 नृपमभ्य(D2 °भि)पूजयद् (D3 °यन्) (for नृपतिमपूजयद्)

38 D1 om up to युधिष्ठिर (cf v l 37) — a) B3 D (D1 om) कैकया (for केकया) — b) Ś1 K1 transp परा and मुद D5 ययौ (for ययु) — c) Dn2 om (hapl) from भृश up to वृकोदर (in 39c) Ś1 K1 2, 4 B3 Dc1 Dn1 D1 4 अनुपूजयश्च, D7 8 अभ्यपू°, G1 3 M2 3 अपि पू (for अभिपू°) M1 om. ते Ś2 K2 D3, 6 वृकोदर सुभृशमपूजयश्च (D3 6 om श्च) — d) G1 2-, M यथातके D5 सुरा हर (by transp)

39 Dn2 om up to वृकोदर (cf v l 38) — a) K3 B1 2 Dn1 D1 2 4 7 8 ते (for तव) D5 वरुणसुतोपमा — b) D6 सुर (for सह) — c) Ś1 सरथि (for सरथ) G2 3 कुजर — d) T G2-3 महारथा, G1 M महाबला (for युयुत्सवो) D2 5 6 G- अपि (for अभि) — After 39, S ins

1122* ततो यमौ द्रुपदसुता ससैनिका
युधिष्ठिरद्रुपदविराटसात्वता ।
घटोत्कचो जयविजयौ द्रुमो वृक
ससैनयाश्च तनयानवारयन् ।

[(L 1) T G2 सु (for स-) —(L 2) T युधिष्ठिर G1 M मलका (for -सात्वता) —(L 3) G2 द्रुम- (for जय) G3-5 विजय- (for °यौ) G1 M वृष (for वृक)]

40 a) Ś2 K2 गणैर् (for -घनैर्) Cd cites

C 7 6728
B 7 155 46
K 7 156 50

ततोऽभवत्तिमिरघनैरिवावृतं
महाभये भयदमतीव दारुणम् ।
निशामुखे वडवृकगृध्रमोदनं
महात्मनां नृपवरयुद्धमद्भुतम् ॥ ४०

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३० ॥

१३१

संजय उवाच ।
प्रायोपविष्टे तु हते पुत्रे सात्यकिना ततः ।
सोमदत्तो भृशं क्रुद्धः सात्यकिं वाक्यमब्रवीत् ॥ १
क्षत्रधर्मः पुरा दृष्टो यस्तु देवैर्महात्मभिः ।
तं त्वं सात्वत संत्यज्य दस्युधर्मे कथं रतः ॥ २
पराङ्मुखाय दीनाय न्यस्तशस्त्राय याचते ।
क्षत्रधर्मरतः प्राज्ञः कथं नु प्रहरेद्रणे ॥ ३
द्वावेव किल वृष्णीनां तत्र ख्यातौ महारथौ ।
प्रद्युम्नश्च महाबाहुस्त्वं चैव युधि सात्वत ॥ ४
कथं प्रायोपविष्टाय पार्थेन छिन्नबाहवे ।
नृशंसं पतनीयं च तादृशं कृतवानसि ॥ ५
शपे सात्वत पुत्राभ्यामिष्टेन सुकृतेन च ।

तिमिर° (as in text) B (except B1) Do1 D2 3 5 7 8 [आ]वृते G5 ततोभवतीरमनैरिवावृत (sic) — ^{b}) B3 5 Do1 महाहवे, T G3 4 °रथ, G1 5 M °रव (for °भये) D8 भयमहतीव (sic) Do1 D5 6 दारुणे — ^{c}) B Do1 Dn2 D1 8 वृकबल, Dn1 D3 6 वृकवड, D2 वृकचट-, D5 वकवड, D7 वृकबाहु, T G1 3-5 M वळवृक, G2 वृकवळ (for वडवृक) Ś1 K3 D5 6 मोदने Ś2 K1 2 4 निशामुखे वडवशिवाप्रमोदने; D4 °खे वृषख[ग]वड-गृध्रमोहित — ^{d}) D3 G5 महात्मना Dn D2 4 7 8 उत्तम (for अद्भुतम्)

Colophon K5 missing — *Sub-parvan* D1 जयद्रथवध — *Day of Droṇa's Generalship* Ś K2 3 D1 चतुर्थो युद्धदिवस, K1 4 चतुर्थदिवस — *Adhy name* B Do1 Dn2 D2-8 रात्रियुद्ध, G1 M1-3 5 रात्रियुद्धे भीमसेनयुद्ध; G4 5 भीमसेन(G5 भीम)पराक्रम, Bom ed रात्रियुद्धे भीमपराक्रम — *Adhy no* (figures, words or both) B5 162, Dn1 D2 155, D3 50, T G M1-3. 5 152, M4 150 — *Śloka no* Do1 47

131

☞ This adhy is missing in K5 (cf. v l. 7. 125 14)

1 ^{b}) Ś1 K3 सह, Ś2 K1 2 4 Dn1 D1 5 नृप, B Do1 D2 तदा, D3 6 नृप, D4 7 8 G4 [आ]हवे (for तत) — ^{d}) K4 सात्यक (for °किं) D7 वाचम् (for वाक्यम्)

2 K4 om (hapl) 2^{a}-3^{b} — ^{a}) K1 2 धर्मक्षत्र (K2 °त्र); B5 क्षेत्रधर्म (for क्षत्र°) D3 S परो (for पुरा) Dn1 D4 7 क्षत्रधर्मपरो दृष्टो — ^{b}) D2 वसु (for यस्तु) — ^{c}) D2 4 7 8 M1 2 स (for त) K1 सात्यक्य, K2 D1 सात्यक (for सात्वत) D2 सत्यम्र (for सत्यज्य) Ś2 सात्यके त्वं तमुत्सृज्य — ^{d}) Ś K1-3 D1 कथं स्थित, Dn D2 4 7 8 G1 M रत सदा (Dn2 कथं) (for कथ रत) T G2-5 दस्युत्व कृतवानसि

3 K4 om 3^{ab} (cf v l 2) — ^{a}) M2. 5 अवाङ्मुखाय D6 सौम्याय (for दीनाय) — ^{b}) B Do1 सात्यके (for याचते) — ^{d}) Do1 Dn1 D2 5 8 G2 5 तु (for नु) K1 Dn D4-6 प्रा(K1 प्र)हरद्, D3 M4 प्राहरेद् (for प्रह°)

4 ^{b}) Dn2 D2 4 7 8 मुख्यौ (for ख्यातौ) — ^{c}) K1 धृष्टद्युम्नश् (hypermetric) (for प्रद्युम्नश्) Dn2 D2 4 7 8 महातेजास् (for °बाहुस्) — ^{d}) D5 तत्र (for त्वं च) B3 (before corr) Dn2 D4 6-8 T G3 सात्वत, D5 संमत (for सात्वत)

5 After 5^{ab}, D1 ins 1123* — ^{c}) B1 D5 तपनीय, D2 4 S वत दीन, D7 8 तर्जनीय, Cd पतनीयं (as in text) — K4 B Do1 D5 ins after 5

अनतीतामिमां रात्रिं यदि त्वां वीरमानिनम् ॥ ६
अरक्ष्यमाणं पार्थेन जिष्णुना ससुतानुजम् ।
न हन्यां निरये घोरे पतेयं वृष्णिपांसन ॥ ७
एवमुक्त्वा सुसंक्रुद्धः सोमदत्तो महाबलः ।
दध्मौ शङ्खं च तारेण सिंहनादं ननाद च ॥ ८
ततः कमलपत्राक्षः सिंहदंष्ट्रो महाबलः ।
सात्वतो भृशसंक्रुद्धः सोमदत्तमथाब्रवीत् ॥ ९
हतो भूरिश्रवा वीरस्तव पुत्रो महारथः ।
शलश्चैव तथा राजन्भ्रातृव्यसनकर्शितः ॥ १०
त्वां चाप्यद्य वधिष्यामि सपुत्रपशुबान्धवम् ।
तिष्ठेदानीं रणे यत्तः कौरवोऽसि विशेषतः ॥ ११
यस्मिन्दानं दमः शौचमहिंसा ह्रीर्धृतिः क्षमा ।
अनपायीनि सर्वाणि नित्यं राज्ञि युधिष्ठिरे ॥ १२
मृदङ्गकेतोस्तस्य त्वं तेजसा निहतः पुरा ।

C 7 6746
B 7 156 18
K 7 157 18

Dn1 after 6 D1 after 5[ab]

1123* कर्मणस्तस्य दुर्वृत्त फलं प्राप्नुहि सयुगे ।
अद्य छेत्स्यामि ते मूढ शिरो विक्रम्य पत्रिणा ।
[D5 om line 2]

6 D4 om (hapl) 6[c]–8[d] — [c]) D2 वाच, M3 रात्रीं (for रात्रिं) — [d]) K1 2 G1 3–5 M त्वा (for त्वां) — After 6, Dn1 ins 1123*

7 D4 om. 7 (cf. v l. 6) — [a]) K4 B1. 3 5 Dc1 D2 3 6–8 अ(D3 6 सु)रक्षमाण (for अरक्ष्य°) — [b]) Ś K3 विष्णुना (for जि°) B1 (marg) 2 3 5 Dc1 Dn1 ससुवात्मज — [c]) D5 नि (for न) B Dc1 Dn D2 7 8 नरके, G2 निरयो (for °ये) D3 6 न हनिष्यामि निरये — [d]) B1. 2 °पांसव

8 D4 om. 8 (cf v l 6) — [a]) Ś K3 उक्त (for उक्त्वा) D5 भृश, D6 G3–5 तु स (for सुस-) — [b]) Ś K (K5 missing) om (hapl) from त्तो up to सोमद (in 9[a]) — D1 reads 8[c]–9[b] twice — [c]) D5 स (for च) D3 6 तूर्णेन, Cd तारेण (as in text) — [d]) D3 6 ह (for च)

9 For the repetition in D1, cf v l 8 Ś K (K5 missing) om. up to सोमद (cf v l 8) — [b]) B Dc1 D1 G1 M दुरासद, D5 महाबळ (for °बल·) — [c]) B2 Dn D1 2 4 7 8 सात्यकिर् (for सात्वतो) — [d]) G5 तथा (for अथ) — After 9, K4 B Dc1 Dn D1. 5 ins

1124* कौरवेय न मे त्रास कथंचिदपि विद्यते ।
त्वया सार्धमथान्यैश्च युध्यतो हृदि कश्चन ।
यदि सर्वेण सैन्येन गुप्तो मा योधयिष्यसि ।
तथापि न व्यथा काचित्त्वयि स्यान्मम कौरव ।
युद्धसारेण वाक्येन सतामवमतेन च । [5]
नाहं भीषयितुं शक्यः क्षत्रवृत्ते स्थितस्त्वया ।
यदि तेऽस्ति युयुत्साद्य मया सह नराधिप ।
निर्दयो निशितैर्बाणैः प्रहर प्रहरामि ते ।

[(L 3) D5 युक्तो (for गुप्तो) — (L 4) B1. 2 (marg) Dc1 रणे (for त्वयि) — (L 5) D5 सत्त्व- (for युद्ध) K4 अमतां समतेन च, Dn2 सतामममतेन च (for the post half) — (L 6) Dn1 क्षत्रधर्मवृते स्थित (for the post half) — (L 7) Dc1 Dn1 महासत्त्व (for मया सह)]

10 [a]) Ś1 K1 2 S वीर, Dn2 D4. 7 8 राजस्, D5 चैव (for वीरस्) — [b]) S महाहवे (for महारथ) D5 शलश्चैव महाबळ — D3 om 10[c]–11[d] D5 om 10[cd] — [c]) G1 शल्य (for शलश्च) K3. 4 B Dc1 T G3–5 महाराज, Dn1 महावीर Dn2 D2 4 7 8 तदा (D2 या) वीर, M (except M4) तदा राजन् (for तथा रा°) — [d]) Ś K (K5 missing) B (except B5) D1 2 कर्षित Dn2 वृषसेनश्च कर्शित

11 D3 om 11 (cf v l 10) — [a]) D2 अथ (for अद्य) S1 D5 8 हनिष्यामि (for वधि) — [b]) B1. 2 5 Dc1 Dn2 D2 4 7 8 G1 3–5 M सपुत्र सहबांधव, B3 4 Dn1 T G2 सहपुत्र सबांधव — [c]) B1 यत्तु (for यत्त) — [d]) K4 [s]पि (for ऽसि) B Dc1 Dn1 D2 4 6–8 महारथ (Dn1 °थ), Dn2 महाबल (for विशेषत) S शूरस्त्वं हि महारथ

12 [a]) D2 शम, Cd दान (as in text) — [b]) Dn D2 4. 7 G2 श्रीर्, Cd ह्रीर् (as in text) — [c]) Ś K1–3 D1 5 सर्वाण्यन(K1 2 °नु)पगानि स, K4 सर्वाण्यनुनिसर्वाणि (sic), B Dn D2 4. 7 8 T G2 5 अनपाया(D4 7 8 G5 °यि)नि सर्वाणि, D3 6 सर्वाण्येतानि तिष्ठति

13 [a]) Dn1 G3–5 M3 5 मृगेंद्र (for मृदङ्ग-) — [b]) D5 निहतस्तेजसा पुरा — [c]) G1 5 M (except M5)

सकर्णसौबलः संख्ये विनाशं समुपेष्यसि ॥ १३
शपेऽहं कृष्णचरणैरिष्टापूर्तेन चैव ह ।
यदि त्वा ससुतं पापं न हन्या युधि रोषितः ।
अपयास्यसि चेत्त्यक्त्वा ततो मुक्तो भविष्यसि ॥ १४
एवमाभाष्य चान्योन्यं क्रोधसंरक्तलोचनौ ।
प्रवृत्तौ शरसंपातं कर्तुं पुरुषसत्तमौ ॥ १५
ततो गजसहस्रेण रथानामयुतेन च ।
दुर्योधनः सोमदत्तं परिवार्य व्यवस्थितः ॥ १६
शकुनिश्च सुसंक्रुद्धः सर्वशस्त्रभृतां वरः ।
पुत्रपौत्रैः परिवृतो भ्रातृभिश्चेन्द्रविक्रमैः ।
स्यालस्तव महाबाहुर्वज्रसंहननो युवा ॥ १७
साग्रं शतसहस्रं तु हयानां तस्य धीमतः ।
सोमदत्तं महेष्वासं समन्तात्पर्यरक्षत ॥ १८
रक्ष्यमाणश्च बलिभिश्छादयामास सात्यकिम् ।
तं छाद्यमानं विशिखैर्दृष्ट्वा संनतपर्वभिः ।
धृष्टद्युम्नोऽभ्ययात्क्रुद्धः प्रगृह्य महतीं चमूम् ॥ १९
चण्डवाताभिसृष्टानामुदधीनामिव स्वनः ।
आसीद्राजन्बलौघानामन्योन्यमभिनिघ्नताम् ॥ २०
विव्याध सोमदत्तस्तु सात्वतं नवभिः शरैः ।
सात्यकिर्दशभिश्चैनमवधीत्कुरुपुंगवम् ॥ २१
सोऽतिविद्धो बलवता समरे दृढधन्वना ।
रथोपस्थं समासाद्य मुमोह गतचेतनः ॥ २२

सखे, G4 सघे (for संख्ये) —ᵈ) Ś1 K3 G1 समुपैष्यति (G1 °सि), B1–3 5 D (except D1 3) उपयास्यसि, B4 समुपत्स्यसि (for °पेष्यसि)

14 K4 D1 om. (hapl) 14 —ᵃ) B1 2 5 D2 4 शपेय (for शपेऽह) D5 8 -चरणाव्, Cd णैर् (as in text) —ᵇ) Ś1 K1 Dn D2–8 चैव हि, Dc1 कौरव, S चात्मन (for चैव ह) —ᶜ) T G3 4 अद्य (for यदि) K1 2 Dn2 M त्वा, D4 त्व (for त्वां) B1 संयुत (for ससुत) Ś K1 2 D5 तात, Dn D2 4 7 8 बाणैर्, D3 6 राजन् (for पाप) G2 यदि त्वामद्य ससुत —ᵈ) T G3 4 नि (for न) D2 हन्ये (for हन्या) —ᵉ) T मत्तस् (for त्यक्त्वा) D2 अपयासि न चेत्त्यक्त्वा, G1 M1 °यास्यामि चेत्य(M2 °त्यु)क्त्वा —ᵈ) B4 G2 रणं (for ततो) T भविष्यति (for °ष्यसि)

15 Before 15, G1 M1 2 4 5 ins संजय उवाच —ᵇ) T1 G3–5 कोप, T2 रोष (for क्रोध) —ᶜ) B2 (marg as in text) संघात (for -संपात) —ᵈ) G5 damaged from प up to सहस्रे (in 16ᵃ)

16 ᵃ) G5 partly damaged B Dc1 Dn D1 2 4 7 8 S रथ (for गज-) —ᵇ) B Dc1 नागानाम्; Dn1 D2 4 7 8 S (except G2) हयानाम् (for रथानाम्) Dn2 हयनागायुतेन च —ᵈ) K4 व्यवस्थितं, D3 समवत (for व्यवस्थित·)

17 ᵃ) Ś1 D3 6 तु (for च) K4 Dn1 स (for सु) —ᵇ) Dn1 D2 4 7 8 S विशारद, Dn2 -परिग्रह (for भृतां वर·) —ᵈ) B1 चैव; Dn1 D4 5 7 8 चद्र- (for चेन्द्र-) —17ᶜᶠ is partly damaged in G5 —ᵉ) B (except B1) Dc1 Dn2 D5 श्यालस्, Dn1 D2 4 7 8 शालस्, D3 6 शल्यस् (for स्यालस्) Ś1 महाबाहो, Dn2 D1 3 6 °राज (for °बाहुर्)

18 ᵃ) B1 Dc1 च (for तु) —ᵇ) T G2 3 5 योधानां, G1 M यौधाना (for हयाना) D3 6 हयाना मुपगृह्य वै —ᵈ) D (except Dc1 D1 5) पर्यवारयन् (Dn1 D1 °त्), G4 पर्यतप्यत (for °रक्षत)

19 ᵃ) Dc1 Dn D2–4 7 8 रक्षमाणश् (for रक्ष्य°) —ᶜ) G5 damaged D7 ते (for त) D2 छादयत (for छाद्यमान) —ᵉ) T G2–5 M3–5 [ऽ]भवत् (for ऽभ्ययात्) Ś K (K5 missing) D1 5 6 तूर्णं (for क्रुद्ध) —After 19, T G3 M3 5 ins

1125* अभ्यरक्षन्महाबाहु सात्वत सत्यविक्रमम् ।

20 ᵃ) D3 -घृष्टानाम् (for -सृष्टा°) D5 चडवातविसृष्टानाम् —ᵇ) D3 यथा (for इव) K4 स्वनं (sic) —ᵈ) G5 partly damaged Ś1 K1 2 4 D1 2 अभिधावता, D5 6 T G3 °जघ्नता (for °निघ्नताम्)

21 ᵃ) G5 damaged Ś K1 विव्यधे, T G2 विव्याय (for °ध) Dn2 D2 च (for तु) —ᵇ) Ś1 K (K5 missing) सात्यकिं (for सात्वत) K4 D5 निशितै (for नवभि·) —ᶜ) B Dc1 Dn D1 2 4 7 8 T G2 5 नवभिश् (for दश°) K4 Dn1 D6 चैवम्, D5 चैव (for चैनम्) —ᵈ) D5 विव्याध, M3 5 अविध्यत् (for अवधीत्)

22 ᵇ) G5 partly damaged K1 4 B (except B1)

तं विमूढं समालक्ष्य सारथिस्त्वरयान्वितः ।
अपोवाह रणाद्वीरं सोमदत्तं महारथम् ॥ २३
तं विसंज्ञं समालोक्य युयुधानशरार्दितम् ।
द्रौणिरभ्यद्रवत्क्रुद्धः सात्वतं रणमूर्धनि ॥ २४
तमापतन्तं संप्रेक्ष्य शैनेयस्य रथं प्रति ।
भैमसेनिः सुसंक्रुद्धः प्रत्यमित्रमवारयत् ॥ २५
कार्ष्णायसमयं घोरमृक्षचर्मावृतं महत् ।
युक्तं गजनिभैर्वाहैर्न हयैर्नापि वा गजैः ॥ २६
विक्षिप्तमष्टचक्रेण विवृताक्षेण कूजता ।
ध्वजेनोच्छ्रिततुण्डेन गृध्रराजेन राजता ॥ २७
लोहितार्द्रपताकं तमन्त्रमालाविभूषितम् ।
अष्टचक्रसमायुक्तमास्थाय विपुलं रथम् ॥ २८
शूलमुद्गरधारिण्या शैलपादपहस्तया ।
रक्षसां घोररूपाणामक्षौहिण्या समावृतः ॥ २९
तमुद्यतमहाचापं निशाम्य व्यथिता नृपाः ।
युगान्तकालसमये दण्डहस्तमिवान्तकम् ॥ ३०

C 7 6791
B 7 156 63
K 7 157 63

D (except D1) T G2 4 धन्विना (for °धन्वना) — c) D2 रथस्थं स, D4 रथोपस्थे, G5 damaged (for रथोपस्थ)

23 D2 4 7 8 om (hapl.) 23^{b}–24^{b} — b) Ś2 युत (for [अ]न्वित) — d) Ś2 T G2–5 महाबल (for °रथम्)

24 D2 4 7 8 om. 24^{ab} (cf. v l 23) — a) B Dc1 Dn2 D3.6 G4 समालक्ष्य (for °लोक्य) — K4 B Dc1 Dn2 D1 5 ins a passage given in App I (No 20) after 24^{ab}, Dn1 after 26 Dn1 repeats 24^{c}–26^{d} after the same App passage — c) K1 भत्यद्रवन् (for भ्यद्रवद्) K1 क्रुद्धा, K4 D6 क्रुद्धं, B (except B1) Dc1 Dn1 (second time) राजन् (for क्रुद्ध°) — d) K4 मूर्धिनी B (except B1) Dc1 Dn1 (second time) वधाय कृतनिश्चय

25 For the repetition in Dn1, cf v l 24 — a) Dn1 (first time) n2 D2 4 7 8 समरे (for संप्रेक्ष्य) — b) B1 D1 मैनेयस्य (for शैने°) — B4 om 25^{c}–28^{d} — cd) D2 भैमसेन D6 तु (for सु) K1 प्रतिमित्रम् (for प्रत्य°) Dn1 (first time) n2 D2 4.7 8 प्रत्युद्ययौ महारक्षो भैमसेनिर्महाबल

26 For the repetition in Dn1, cf. v l 24 B4 om 26 (cf. v l. 25) — a) K1 D4 कर्णायसमय, K3 D5 कार्ष्णायसमर, K4 D2 G1 2 3 M (except M5) कृष्णायसमयं, D5 कार्ष्णायसमरं Cd cites कार्ष्णायसं K2 B1–3 Dc1 Dn1 (second time) n2 कार्ष्णायसं महाघोरम् — b) B (B4 om) Dc1 Dn1 (second time) ऋक्षचर्मपरिच्छद — Dn1 ins after the first occurrence of 26^{ab} Dn2 D1.5 after 26^{ab} D1.2 7 8 after 26

1126* महान्तं रथमास्थाय त्रिंशन्नल्वान्तरान्तरम् ।
विक्षिप्तचर्मनाद महामेघौघनिस्वनम् ।

[L 1) D5 त्रिंशन्नल्वान्तरं (for the post. half) — Dn1 om line 2 — (L 2) D7 विक्षिप्त (for विक्षिप्त) D2 °पत्र° (for °चर्म) D2 5 °निस्वन (for निस्वनम्)]

— D4 om 26^{c}–27^{b} — d) B2 च (for [अ]पि) B (B4 om.) Dc1 Dn1 (second time) n2 D2 S वारणैः (for वा गजैः) Cd as in text — After 26, Dn1 ins a passage given in App I (No 20)

27 B4 om 27 (cf v l 25) D3 om 27^{ab} (cf. v l 26) D7 8 transp 27^{ab} and 27^{cd} — a) Ś K1.4 D1 अक्ष (for अष्ट°) K2 3 B1 2 Dc1 Dn1 D3 5 विक्षिप्तपक्षचक्रे(D3 °चक्रे°, D5 °वक्त्रे)ण, B3 5 Dn2 D2 °सपक्षचरण (Dn2 °णं), D6 °सपक्षचक्रेण, D7 8 °सपक्षिचक्रेण — b) D5 विकृताक्षेण (for विवृता°) D7 8 कूजता बहुलेन च — c) K1 गजेन (for ध्व°) D5 [उ]च्छ्रित (for [उ]च्छ्रित°) B (B4 om) Dc1 Dn D2 4 7 8 T G2–5 °तुंडेन, D3 6 °रौद्रेण (for °तुण्डेन) — d) K4 D4–6 राजिता, Dn2 राजित (for राजता)

28 B4 om 28 (cf v l 25) — a) Ś2 Dn2 D2 4 7 8 G1 M पताकान्तम् (Dn2 D2 4 7 8 °केन) (for °कं तम्) K3 च, K4 D1 2 5 तु, T G2–5 तम् (for तम्) ❀ Cd लोहितान्यस्त्राणि पताका यस्य । ❀ — b) B6 अस्त्र, D2 श्रीत, G1 M चित्र° (for अन्त्र) T G2–5 चित्रमाल्योपशोभित — D2 om. 28^{d}–29^{c}. — d) S (except G2) परम (for विपुलं)

29 D2 om. 29^{abc} (cf v l 28) Dc1 Dn1 om 29^{c}–30^{b} — b) Dn2 D4 7 8 महत्या सेनया रणे (Dn2 सह) — c) K4 राक्षसां (for रक्षसां) D4 रूपेण (for रूपाणाम्) D6 राक्षसं घोररूप तम् — d) D3 G5 M1.2 भक्षौहिण्या B4 D2 4 5 7 8 M4 समावृतं (for °त)

30 Dc1 Dn1 om 30^{ab} (cf v l 29) — a) D3 तमुद्यम्य, T G3 समुद्यत (for तमुद्यत) D2 महद्याप, D5 °महच्चापं, D7 8 °महाकार्य (for महाचापं) — b)

C. 7 6795
B. 7 158 67
K. 7. 157 67

भयार्दिता प्रचुक्षोभ पुत्रस्य तव वाहिनी ।
वायुना क्षोभितावर्ता गङ्गेवोर्ध्वतरङ्गिणी ॥ ३१
घटोत्कचप्रयुक्तेन सिंहनादेन भीषिताः ।
प्रसुस्रुवुर्गजा मूत्रं विव्यथुश्च नरा भृशम् ॥ ३२
ततोऽश्मवृष्टिरत्यर्थमासीत्तत्र समन्ततः ।
संध्याकालाधिकबलैः प्रमुक्ता राक्षसैः क्षितौ ॥ ३३
आयसानि च चक्राणि भुशुण्ड्यः प्रासतोमराः ।
पतन्त्यविरलाः शूलाः शतघ्न्यः पट्टिशास्तथा ॥ ३४
तदुग्रमतिरौद्रं च दृष्ट्वा युद्धं नराधिपाः ।
तनयास्तव कर्णश्च व्यथिताः प्राद्रवन्दिशः ॥ ३५
तत्रैकोऽस्त्रबलश्लाघी द्रौणिर्मानी न विव्यथे ।
व्यधमच्च शरैर्मायां घटोत्कचविनिर्मिताम् ॥ ३६
निहतायां तु मायायाममर्षी स घटोत्कचः ।
विससर्ज शरान्घोरांस्तेऽश्वत्थामानमाविशन् ॥ ३७

Ś2 K3 4 B Dn2 D1-4 6 T G3 M4 निशम्य (for निशाम्य) D2 मुदिता (for व्यथिता) K2 T G3 4 नृप (for नृपा) — After 30, B Dc1 Dn D5 6 ins

1127* ततस्तं गिरिशृङ्गाभं भीमरूपं भयावहम् ।
दंष्ट्राकरालोग्रमुखं शङ्कुकर्णं महाहनुम् ।
ऊर्ध्वकेशं विरूपाक्षं दीप्तास्यं निम्नितोदरम् ।
महाश्वभ्रगलद्वारं किरीटच्छन्नमूर्धजम् ।
त्रासनं सर्वभूतानां व्यात्ताननमिवान्तकम् । [5]
वीक्ष्य दीप्तमिवायान्तं रिपुविक्षोभकारिणम् ।
तमुद्यतमहाचापं राक्षसेन्द्रं घटोत्कचम् ।

[(L 2) D5 महाभुज (for °हनुम्) — (L 3) B3 (marg) Dc1 Dn1 D5 ऊर्ध्ववक्त्र (for °केश) B1. 4 Dn1 निम्नोदर; Dn2 D6 निमतो°, D5 निर्गतो° (for निम्नितो°) — (L 4) Dn2 महाश्वभ्रगलद्वार, D5 महज्जिह्वदीप्तनेत्र, D6 महाबलं बृहद्वाहु, Cd as above (for the prior half) D6 किरीटोज्झितमूर्धज (for the post. half) — (L 6) Dn2 -कारक, D5 6 -कारण (for -कारिणम्)]

31 a) K1 भयार्दितास्त्र (for °र्दिता) Ś K1 3 4 D1 3 6 च, D2 4 7 तु, D3 चु (for प्र) — b) Dn2 D1 7 8 S तव (G2 हत) पुत्रस्य वाहिनी — c) D3 क्षोभिता यक्षा, D5 G5 क्षोभिता वार्ता, G3. 4 क्षोभिते वार्ता (for क्षोभितावर्ता)

32 a) Ś1 K1 2 B2 (marg) Dn2 D1 3 7 8 प्रमुक्तेन (for प्रयु°) — b) B3 (marg) दूषिता (for भी°) — c) D1 3 7 8 प्रशुश्रुवुर् (for प्रसुस्रुवुर्) K1 om from मूत्रं up to किमहं (in 60a) Dn1 प्रदुद्रुवुर्गजा मत्ता — d) Ś K2-4 D1. 3 नराधिपा, Dn2 D2 7 8 M4 नृपा भृशं (for नरा भृशम्)

33 K1 om 33 (cf v l 32) — a) Ś1 [s]स्मा, K2 स्मा, Dn2 [s]स्म (for ऽश्म) Dn2 D1 7 8 S अत्यंतम्, D5 अभ्यर्णम् (for अत्यर्थम्) — b) D5 विशांपते (for समन्ततः) — c) Ś1 K3 संध्याधिकबलैर्घोरैः, Ś2 D3 T G2-5 सध्याकालेधिकबलै — d) B Dc1 Dn1 D5 6 8 प्रयुक्ता, Dn2 D2 3 7 विमुक्ता (for प्रमुक्ता) S विमुक्ता रा(G1 3-5 M3 4 र)क्षसा गणैः

34 K1 om 34 (cf v l 32) — b) Ś1 भुशुण्ड, K2 3 मुसुंढ्य, B1 4 5 भुषण्ड्य, B3 भुशुण्ड्, D4 भुषण्ड्य, D5 मुशाण्ड, D7 मुशुण्ड्य, T G2 मुसुण्ड्य, G1 M1 3 4 मुसुंढ्य, G3 मुसुण्ड्य, G4 मुसल्य, G5 मुसित्य, M2 मसुंढ्य, M5 मुसुंढ्य (for भुशुण्ड्य) Dn2 D2 4 7 8 S शक्ति, D1 प्राश (for प्रास) K2 D4 तोमरैः (for तोमरा) — c) K3 4 B1 Dn1 अविरता, D3 6 अविमला, S (except G5) अविरला (for °रला) M1 2 शूरा (for शूला) — d) D3 6 शतश, D4 शतघ्नी, D7 8 शतघ्ना (for शतघ्न्य) K2 3 पट्टिसास्, K4 पट्टिशस्, S पट्टसास् (for पट्टिशास्) D5 शतघ्नीपट्टिशान्विता

35 K1 om 35 (cf v l 32) — a) D3. 5 6 तम् (for तद्) — b) G1 M (except M4) transp दृष्ट्वा and युद्ध — d) B3 प्रचलन् (for प्राद्रवन्) S भयात् (for दिशः) Dn2 D2 4 7 8 व्यथिता संप्रदुद्रुवु

36 K1 om 36 (cf v l 32) — a) D2 सौबल, D6 स्वबल (for ऽस्त्रबल) — b) D3 6 व्यवस्थित (for न विव्यथे) — c) T G2 M1. 2 व्यधमच्च D3 शनैर् (for शरैर्) Dn2 D2 4 7 8 व्य(D4 न्य)हनच्च तदा माया — d) D2 7 8 S तां घटोत्कचनिर्मि(G2 °चनि स)तां

37 K1 om 37 (cf v l 32) Dn2 om. 37a–38b — a) K3 4 B1 4 5 Dc1 D1 3 T G2-5 M4 विहतायां (for निह°) D4 च (for तु) — b) Ś1 K3 D1-5 7 अमर्षास्स, Ś2 D3 °र्षाच, K2 D6 °र्षीस्स, G5 °र्षी च (for °र्षी स) — c) D5 शरौघांस्ते (for शरान्घोरास्) — d) D5 अश्वत्थामानम् (for तेऽश्वत्थामानम्) B1 आहवे, a few MSS आविशत् (for आविशन्)

38 K1 om 38 (cf. v l 32) Dn2 om 38ab (cf

भुजगा इव वेगेन वल्मीकं क्रोधमूर्छिताः ।
ते शरा रुधिराभ्यक्ता भित्त्वा शारद्वतीसुतम् ।
विविशुर्धरणीं शीघ्रा रुक्मपुङ्खाः शिलाशिताः ॥ ३८
अश्वत्थामा तु संक्रुद्धो लघुहस्तः प्रतापवान् ।
घटोत्कचमभिक्रुद्धं बिभेद दशभिः शरैः ॥ ३९
घटोत्कचोऽतिविद्धस्तु द्रोणपुत्रेण मर्मसु ।
चक्रं शतसहस्रारमगृह्णाद्व्यथितो भृशम् ॥ ४०
क्षुरान्तं बालसूर्याभं मणिवज्रविभूषितम् ।
अश्वत्थाम्नस्तु चिक्षेप भैमसेनिर्जिघांसया ॥ ४१
वेगेन महता गच्छद्विक्षिप्तं द्रौणिना शरैः ।
अभाग्यस्येव संकल्पस्तन्मोघं न्यपतद्भुवि ॥ ४२
घटोत्कचस्ततस्तूर्णं दृष्ट्वा चक्रं निपातितम् ।
द्रौणिं प्राच्छादयद्बाणैः स्वर्भानुरिव भास्करम् ॥ ४३
घटोत्कचसुतः श्रीमान्भिन्नाञ्जनचयोपमः ।
रुरोध द्रौणिमायान्तं प्रभञ्जनमिवाद्रिराट् ॥ ४४
पौत्रेण भीमसेनस्य शरैः सोऽञ्जनपर्वणा ।
बभौ मेघेन धाराभिर्गिरिर्मेरुरिवार्दितः ॥ ४५
अश्वत्थामा त्वसंभ्रान्तो रुद्रोपेन्द्रेन्द्रविक्रमः ।
ध्वजमेकेन बाणेन चिच्छेदाञ्जनपर्वणः ॥ ४६
द्वाभ्यां तु रथयन्तारं त्रिभिश्चास्य त्रिवेणुकम् ।
धनुरेकेन चिच्छेद चतुर्भिश्चतुरो हयान् ॥ ४७
विरथस्योद्यतं हस्ताद्धेमबिन्दुभिराचितम् ।

C 7 6812
B 7 156 84
K 7 157 64

---

v l 37) — a) Ś1 K3 D2 6-8 भुजगा (for भुजगा) — b) K4 मूर्छित (for मूर्छिता) — c) B Dc1 Dn D2 7 8 रुधिराक्ताग्रा, D4 °राक्तावा, D5 °रासिक्ता (for °राभ्यक्ता) — d) G6 छित्त्वा (for भित्त्वा) B1.2 D6 सारद्वती, Cd शारद्वती (as in text) — e) Dn2 D2 4 7 8 T G M4 शीघ्र (for शीघ्रा) — f) Dc1 Dn1 शिलासिता, D3 शिलीमुखा (for शिलाशिता) Dn2 D2 4 7 8 वल्मीकमिव पन्नगा

39 K1 om 39 (cf v l 32) — a) G1 M1 2 सु (for तु) — D2 om (hapl) 39bc D3 om (hapl) 39cd — c) Ś2 K2 अतिक्रुद्ध, B2 चाभिक्रुद्ध, Dn2 D4 7 8 M3 अतिक्रुद्धो, D5 अभिद्रुत्य, T G M1 2 4 अभिक्रुद्धो, M5 अपि क्रुद्धो (for अभिक्रुद्ध) — d) T G2-6 दशभिर्निशितैः शरैः — After 39, D4 ins

1123* ततो घटोत्कच क्रुद्धश्चक्र चिक्षेप सत्वरम् ।

40 K1 om 40 (cf. v l 32) D2 4 om (hapl.) 40a-42b — d) D3 प्रगृह्य (for अगृह्णाद्)

41 K1 D2 4 om 41 (cf v l. 32, 40) — a) K3 क्षुरार्त (for क्षुरान्त) — b) Ś2 K2 4 D1 3 रत्न-, Cd -वज्र (as in text) — c) B Dc1 Dn D3 5 6 G1 M अश्वत्थाम्नि स (G1 M तु) चिक्षेप

42 K1 om 42 (cf. v l 32) D2 4 om 42ab (cf. v l 40) — a) Ś1 K2 D8 यात, Ś2 K3 D3 6-7 यात (for गच्छद्) — b) D6 रणे (for शरैः) — c) D2 G3 4 [ए]व, D7 च (for [इ]व) — d) G1 M1 2 6 स्वमोघ (for तन्मोघ) Dn2 पतित (for न्यपतद्)

43 K1 om 43 (cf. v l 32) — a) D3 8 तु सद् (for ततस्) Dc1 Dn1 D5 6 M (except M4) तूर्णं (for तूर्णं) Ś2 K2 B1 4 5 D7 घटोत्कचसुतस्तूर्णं — b) D8 तूर्णं (for चक्रं) D2 निपातन (for पतितम्) — c) G3 द्रौणि (for द्रौणिं) D4 5 G5 प्रच्छादयद् (for प्राच्छा°)

44 K1 om 44 (cf v l 32) — a) D3 G2 घटोत्कचसुत श्रीमान — b) M4 नीलाञ्जन (for भिन्नाञ्जन) — c) T G3-5 रुरुधे (for रुरोध) D7 8 आयस्तं (for आयान्त)

45 K1 om 45 (cf v l 32) — b) Dn1 संनत, D5 7 8 S अञ्जन, D6 चाञ्जन (for सोऽञ्जन) G8 वर्मणा, M4 वर्म्मणा (for पर्वणा) Dn2 शरेणाञ्जनपर्वणा, D2 4 शरेण न (D4 णान) तपर्वणा — c) D6 विबभौ मेघधाराभिर् — d) D2 मेव (for मेरुर्) B1-3. 5 Dc1 Dn1 आवृत, B4 अर्चित (for अर्दित) Ś K2 8 गिरिर्वर्षास्विवार्दित, K4 वर्षास्विवाद्रिराट्

46 K1 om 46 (cf. v l. 32) — a) Ś K2 8 M4 [अ]प्यसंभ्रान्तो, Dn2 D2-4 7 8 तु (D7 8 सु) संक्रुद्धो (for त्वसंभ्रान्तो) — b) D2 विमेंद्रोपेंद्रविक्रम, D4 रौद्रोपेंद्रेंद्र°, D8 स रुद्रोपेंद्र° — d) D2 4 7 8 चिच्छेद नतपर्वणा

47 K1 om 47 (cf. v l. 32) — a) K2 D6 तुरग, D3. 5 G1 M तुरग (for तु रथ) Dn2 D2 -यंतारौ (for

C. 7. 6013 B 7. 156. 63 K 7. 187. 34

विशिखेन सुतीक्ष्णेन खड्गमस्य द्विधाकरोत् ॥ ४८
गदा हेमाङ्गदा राजंस्तूर्णं हैडिम्बसूनुना ।
भ्राम्योत्क्षिप्ता शरैः सापि द्रौणिनाभ्याहतापतत् ॥ ४९
ततोऽन्तरिक्षमुत्पत्य कालमेघ इवोन्नदन् ।
ववर्षाञ्जनपर्वा स द्रुमवर्षं नभस्तलात् ॥ ५०
ततो मायाधरं द्रौणिर्घटोत्कचसुतं दिवि ।
मार्गणैरभिविव्याध घनं सूर्य इवांशुभिः ॥ ५१
सोऽवतीर्य पुनस्तस्थौ रथे हेमपरिष्कृते ।
महीधर इवात्युच्चः श्रीमानञ्जनपर्वतः ॥ ५२
तमयस्मयवर्माणं द्रौणिर्भीमात्मजात्मजम् ।
जघानाञ्जनपर्वाणं महेश्वर इवान्धकम् ॥ ५३
अथ दृष्ट्वा हतं पुत्रमश्वत्थाम्ना महाबलम् ।
द्रौणेः सकाशमभ्येत्य रोषात्प्रचलिताङ्गदः ॥ ५४
प्राह वाक्यमसंभ्रान्तो वीरं शारद्वतीसुतम् ।
दहन्तं पाण्डवानीकं वनमग्निमिवोद्धतम् ॥ ५५
तिष्ठ तिष्ठ न मे जीवन्द्रोणपुत्र गमिष्यसि ।

-यन्तार) —^{b}) D5 तस्य (for चास्य) K4 त्रिवेणुग (for कम्) —^{d}) Ś2 धनुर्भिश्च (for चतुर्भिश्च)

48 K1 om 48 (cf v l 32) —^{a}) Ś K2 3 D6 [उ]द्धृत, D5 [उ]द्धत (for [उ]द्यत) D8 हस्तान् —^{b}) D8 [आ]वृत, D1 5 [अ]र्चित, S [उ]ज्ज्वलं (for [आ]चितम्) K4 D6 हेमबिंदुविराजित —^{c}) D4 7 विशेषेण (for विशिखेन)

49 K1 om 49 (cf v l 32) —^{a}) G4 हैमांगदा —^{b}) Ś K3 4 D3. 6 हैडिंबि, Dc1 Dn1 D2 4 5 7 8 हैडंबि, Dn2 हैडंब (for हैडिम्ब) —^{c}) Ś K2 3 D6 सभ्राम्याक्षिप्ता, Dc1 Dn2 D2 भ्राम्य क्षिप्ता, D1 भ्राम्य क्षिप्त्वा, D7 8 भ्रामयित्वा, T G2 भ्राम्यक्षिप्ता; G1 M समाक्षिप्ता, G3-5 सम्यक्क्षिप्ता (for भ्राम्योत्क्षिप्ता) D7 शतैः (for शरैः) Ś K2-4 D1 सा तु, Dn2 D3 T चापि (for सापि) D5 उद्भ्राम्याक्षिप्तता सा तु —^{d}) D5 द्रोणेन (for द्रौणिना) G1 M1 2 अभ्यहता (sic), M4 अभि° (for अभ्या°) Dn2 D2 4 7 8 द्रौणिनाहत्य पातिता

50 K1 om 50 (cf. v l 32) —^{a}) B2 3 5 ततोंतरीक्षम्, D5 °रिक्षे K3 उत्प्लुत्य (for उत्पत्य) D8 ततोंबर समुत्पत्य —^{b}) G1 3 5 M काल D3 G5 [उ]न्नदत् (for [उ]न्नदन्) —^{c}) B1 ववर्ध (for ववर्ष) T G2-5 [अ]ञ्जनवर्मा, G1 M1 2 °वर्पा, M4 °वर्मा (for °पर्वा) Ś K2 3 D1 3 6 तु, B1 (marg) [अ]ग्रे, B3 रे, Dn1 D6 च, D2 7 8 त (for स) D4 ववर्पाजन पर्वाभं —^{d}) G5 damaged D3 द्रुपु (for द्रुम)

51 K1 om 50 (cf v l 32) —^{a}) D4 मायामय (for °धर) —^{c}) G3 4 अपि (for अभि) T G2-4 विव्याध —^{d}) D5 गिरिं (for घन)

52 K1 om 51 (cf. v l 32) D4 om 52^a-53^a —^{a}) B1 4 D1 पुरस् (for पुनस्) —^{b}) M3 रथ (for रथे) K4 B4 Dc1 D5 6 परिस्कृते, Dn D2 7 8 S विभूषिते, D8 परिच्छदे (for परिष्कृते) —^{c}) B1 2 (marg as in text) 4 5 Dc1 Dn D2 T G2 महीगत, D8 वसुधास्य (for महीधर) K2 4 D1 [अ]त्युच्चै, B (except B1) Dc1 Dn1 D8 [अ]त्युग्र; G5 damaged (for [अ]त्युच्च°) D5 महाचल इवावृत्य, D7 वसुधास्य वादत्युग्र (sic) —^{d}) G5 damaged Ś1 K3 D6 G1 M -पर्वण (for -पर्वत)

53 K1 om. 53 (cf v l 32) D4 om. 53^a (cf v l 52) —^{a}) D8 अयोमय (for अयस्मय-) —^{c}) D3 T G2-5 -वर्माणं, M4 वर्म्माण (for -पर्वाण) —^{d}) D5 S [अं]तक (for [अ]न्धकम्)

54 K1 om 54 (cf v l 32) —^{a}) T G2-5 M3 5 हत दृष्ट्वाथ त पुत्रम् —^{b}) B1 महाहवे, D4 महद्बलं, M3 5 महाबल (for °बलम्) — 54^{cd} is partly damaged in G5 —^{c}) Ś2 सकाशाद् (for सकाशम्) —^{d}) Ś1 K3 रौद्राद्, Ś2 K2 क्रोधाद् (for रोषाद्) Ś1 K2 3 B4 Dn D1 2 4 7 8 प्रज्वलितांगद°, D6 प्रचलितोंगद° S रोषात्प्रस्फुरिताधर

55 K1 om 55 (cf v l 32) —^{a}) D5 असभ्रांत (for °भ्रान्तो) —^{b}) D2 धीर, D7 वीर B1 2 सार द्वती- D4 वीर° शारद्वतीसुत —^{d}) K2 वाहिं वनम् (for वनमग्निम्) M1. 2 [अ]ग्निर् Dn2 [उ]षितं, D3 7 8 T G2-5 M3 5 [उ]त्थित, G1 M1 2 [उ]च्छ्रित (for [उ]द्धतम्) D4 वनमग्निरिवोत्थित°, D6 °ग्निशिखोपमं, M4 °ग्निरिवेंधनं

56 K1 om 56 (cf v l 32). Before 56, K3. 4 B D (except D6 7) G1 M ins घटोत्कच उवाच 56^{ab} = 62^{ab} — 56^{cd} is partly damaged in G5

57 K1 om 57 (cf v l 32) —^{a}) Ś K2 3 गन्ध (sic), D2 नष्ट, Cd गच्छ (as in text) T G2-5 गच्छ त्वं (G5 om.) सहसाभ्यैस्तु (G3-5 °भ्यैस्त्वं).

त्वामद्य निहनिष्यामि क्रौञ्चमग्निसुतो यथा ॥ ५६
अश्वत्थामोवाच ।
गच्छ वत्स सहान्यैस्त्वं युध्यस्वामरविक्रम ।
न हि पुत्रेण हैडिम्बे पिता न्याय्यं प्रबाधितुम् ॥ ५७
कामं खलु न मे रोषो हैडिम्बे विद्यते त्वयि ।
किं तु रोषान्वितो जन्तुर्हन्यादात्मानमप्युत ॥ ५८
संजय उवाच ।
श्रुत्वैतत्क्रोधताम्राक्षः पुत्रशोकसमन्वितः ।
अश्वत्थामानमायस्तो भैमसेनिरभाषत ॥ ५९
किमहं कातरो द्रौणे पृथग्जन इवाहवे ।
भीमात्खल्वहमुत्पन्नः कुरूणां विपुले कुले ॥ ६०
पाण्डवानामहं पुत्रः समरेष्वनिवर्तिनाम् ।
रक्षसामधिराजोऽहं दशग्रीवसमो बले ॥ ६१
तिष्ठ तिष्ठ न मे जीवन्द्रोणपुत्र गमिष्यसि ।
युद्धश्रद्धामहं तेऽद्य विनेष्यामि रणाजिरे ॥ ६२
इत्युक्त्वा रोषताम्राक्षो राक्षसः सुमहाबलः ।
द्रौणिमभ्यद्रवत्क्रुद्धो गजेन्द्रमिव केसरी ॥ ६३
रथाक्षमात्रैरिषुभिरभ्यवर्षद्घटोत्कचः ।
रथिनामृषभं द्रौणिं धाराभिरिव तोयदः ॥ ६४
शरवृष्टिं शरैर्द्रौणिरप्राप्तां तां व्यशातयत् ।
ततोऽन्तरिक्षे बाणानां संग्रामोऽन्य इवाभवत् ॥ ६५
अथास्त्रसंघर्षकृतैर्विस्फुलिङ्गैः समाबभौ ।
विभावरीमुखे व्योम खद्योतैरिव चित्रितम् ॥ ६६
निशाम्य निहतां मायां द्रौणिना रणमानिना ।

C 7 6832
B 7 156 104
K. 7 157 104

—b) S [अ]मित (for [अ]मर-) —c) D2 4 7 8 तु (for हि) Dc1 Dn1 D2 4 5 7 8 हैडबे, Dn2 हैडब, S हैडिंब (for हैडिम्बे) —d) Ś2 न्याय, K3 4 B Dc1 Dn D1 3 5–7 M4 न्याय्य, D2 त्याज्य, D4 नाद्य (for न्याय्यं) B1 प्रधावितु (for प्रबाधितुम्)

58 K1 om 58 (cf. v l 32) —a) B Dc1 Dn1 transp मे and रोषो —b) D (except D1 6) हैडबे (Dn2 °ब) (for हैडिम्बे) D5 वर्तते (for विद्यते) S हैडिंब त्वयि विद्यते —c) B1. 2 (marg as in text) Dc1 नु (for तु) Dn2 D4 7 रोषार्दितो, D5 °न्विते D4 जेतु (for जन्तुर्) D3 किं तु रोषार्दितोत्स्याह —d) Ś2 K2 B1. 2 D2. 6 हिंस्याद्, D3 त्यजेद् (for हन्याद्) Ś1 मच्युत, B1 (marg as in text) ह्यच्युत, B1 (also marg) 2 (marg as in text) Dc1 अच्युत, S मात्मना (for मप्युत) ❀ Cd रोषे सत्यात्मानमपि हन्यात् । ❀

59 K1 om. 59 (cf. v l 32) —a) Dn2 D4 7 8 [पु]त्र (for [पु]तद्) —b) T G2–5 M4 पुत्रशोकेन पीडित (M4 दुःखित) —c) D3 T G2 3 5 M1. 3. 5 मायत्तो, G4 मावृत्तो, Cd मायस्तो (as in text) —d) D3 भीमसेनेन भारत

60 K1 om up to किमह (cf v l 32) T G2–5 om. 60 Before 60, M4 ins घटोत्कच —b) D2 4 प्रभंजन (for पृथग्जन) D4 [आ]वृते (for [आ]हवे) — After 60ab, B Dc1 Dn D1 3 6 ins

1129* मन्मां भीषयसे वाग्भिरसदेतद्ब्रवस्तव ।

—c) Ś1 K4 B Dc1 Dn1 D4 G1 समुत्पन्न (for [अ]हमु°) —d) B2 M4 विमले (for विपुले)

61 b) D2 समरेष्वपलायिना —c) T G2–5 राक्षस्यामभिराजो (G3–5 °जातो) हं, G1 M राक्षस्यामपि (M4 धि) जातोहं —d) D1 बली (for बले)

62 6[5]ab = 56ab —a) M4 तिष्ठेदानीं (for तिष्ठ तिष्ठ) B1 रणे (for न मे) —d) B2 (marg) Dc1 नाशयामि, D2 विजेष्यामि (for विने°)

63 Before 63, M4 ins संजय —a) B4. 5 G2 क्रोध (for रोष) —b) D4 G1 च, D5 तु, D7 8 G1 स (for सु) —c) D6 द्रौणिमभ्यद्रवत्क्रोधाद् —d) K1 4 B D1 8 केशरी (for केसरी)

64 a) Ś2 S तमक्ष, B1 मथाक्ष, D2 तथाक्ष (for रथाक्ष) K1 विशिखैर् (for इषुभिर्)

65 a) B3 ततो (for शरैर्) —b) D5 मशातयत्, T G2–4 व्यनाश (for व्यशात°) D4 मप्राप्तमन्वशातयत्, G5 मप्रांतामप्यनाशयत् (sic)

66 a) B2 सहर्ष, Dn2 D2 4 संघात, D3 corrupt, D7 8 सघट्ट, Bom ed. -संमर्द- (for -संघर्ष) Dn1 मथाभसां वर्षकृतैर् —b) B Dc1 Dn1 D3 तदा बभौ, Dn2 D2 4. 5 7 8 इवाबभौ (for समाबभौ) —c) Dn1 -तमो (for -मुखे) G1 M1 2 व्योम्नि (for व्योम) —d) D5 संवृतं (for चित्रितम्)

C 7 6033
B 7 156 104
K 7 157 104

घटोत्कचस्ततो मायां ससर्जान्तर्हितः पुनः ॥ ६७
सोऽभवद्गिरिरत्युच्चः शिखरैस्तरुसंकटैः ।
शूलप्रासासिमुसलजलप्रस्रवणो महान् ॥ ६८
तमञ्जनचयप्रख्यं द्रौणिर्दृष्ट्वा महीधरम् ।
प्रपतद्भिश्च बहुभिः शस्त्रसंघैर्न चुक्षुभे ॥ ६९
ततः स्मयन्निव द्रौणिर्वज्रमस्त्रमुदीरयत् ।
स तेनास्त्रेण शैलेन्द्रः क्षिप्तः क्षिप्रमनश्यत ॥ ७०
ततः स तोयदो भूत्वा नीलः सेन्द्रायुधो दिवि ।
अश्मवृष्टिभिरत्युग्रो द्रौणिमाच्छादयद्रणे ॥ ७१
अथ संधाय वायव्यमस्त्रमस्त्रविदां वरः ।
व्यधमद्द्रोणतनयो नीलमेघं समुत्थितम् ॥ ७२
स मार्गणगणैर्द्रौणिर्दिशः प्रच्छाद्य सर्वतः ।
शतं रथसहस्राणां जघान द्विपदां वरः ॥ ७३
स दृष्ट्वा पुनरायान्तं रथेनायतकार्मुकम् ।
घटोत्कचमसंभ्रान्तं राक्षसैर्बहुभिर्वृतम् ॥ ७४
सिंहशार्दूलसदृशैर्मत्तद्विरदविक्रमैः ।
गजस्थैश्च रथस्थैश्च वाजिपृष्ठगतैरपि ॥ ७५
विवृतास्यशिरोग्रीवैर्हैडिम्बानुचरैः सह ।

---

67 K1 om 67ᵃ — ᵃ) Ś1 B (except B1) Dc1 Dn2 D2 T निशम्य (for निशाम्य) — ᵇ) D₅ मूर्धनि (for मानिना) — ᶜ) Dc1 Dn D2 ततः, D1 7 8 तथा (for ततो) — ᵈ) D2 [आ]च्छादित (for [अ]न्तर्हित)

68 ᵃ) D3 om (hapl) from ग्रिर् up to प्रपतद्भि (in 69ᶜ) Ś2 K1 2 D1 3 T G2 4 अत्युच्चै, D1 (also as in text) 8 अत्युग्र (for अत्युच्च) D1 सोऽभवद्गिर त्वच (sic) — ᵇ) D1 शृङ्गदास् (sic) (for शिखरैस्) Dn2 तनु (for तरु) — ᶜ) D₅ शूळ Ś1 K2 मुसुल, Ś2 K2 मुशुल, K1 Dc1 Dn D1-6 मुशल (D5 ळ), B1 7 8 मुषल, D1 8 मुशलैर् (for मुसल) — ᵈ) Ś1 K3 G lacuna, Ś2 धारा, K1 आतर, D5 जळ (for जल) D1 6 प्रश्रवणो, D5 प्रश्रवणैर् (for प्रस्रवणो) D1 8 जलप्रश्रवणैरिव

69 D3 om up to प्रपतद्भि (cf v 1 68) — ᵃ) B Dc1 Dn1 गिरि (for चय) — ᵇ) S transp दृष्ट्वा and द्रौणिर् — ᵈ) Ś1 K3 शस्त्रसंघैर्, S2 संघैरसंघैः K1 2 शस्त्रैरस्त्रैर् (for शस्त्रसंघैर्) K4 Dn1 D2 न विव्यथे, G3 निचुक्षुभे (for न चु)

70 ᵃ) B3 4 Dc1 Dn1 हसन् (for स्मयन्) — ᵇ) The portion of the text from वज्र up to पार्षतस्य च (in 115ᵇ) is lost in Ś2 on missing folios B1 D2 दिव्यम् (for वज्रम्) Ś1 K1-3 B (except B3) D1 7 उदैरयत् (K2 °न्); D1 6 8 G5 उदीरयन् (for °यत्) — ᵈ) D8 सद्यो (for क्षिप्रम्) Dn D5 7 8 व्यनश्यत; D2 4 विनश्यत, D3 S अ(D3 व्य)दृश्यत (for अनश्यत) Ś1 K (K5 missing) D1 6 क्षिप्त सद्यो व्य(K1 वि)-नश्यत

71 Ś2 missing (cf v 1 70) — ᵃ) B1 स (for स) — ᵇ) D1 सर्वो [illegible] G1-4 गुरि (for [ऽ]दि) — ᶜ) B Dc1 D 1 8 तत्र (for स्वन) G1 M1 2 अश्मवृष्टि (for °ष्टि) — ᵈ) K3 1 प्राच्छादयत D1 7 8 प्रा(D1 प्र)च्छादयद् (for आच्छा°)

72 Ś2 missing (cf v 1 70) — ᵃ) D2 निधाय (for संधाय) — ᵇ) D 4 सप्तम् (for अस्त्रम्) — ᶜ) T G2 M1 2 [illegible] — ᵈ) B2 D1 D1 समुत्थित, D3 दृष्टोत्थित, G1 2-5 M समुत्थित (for समु°)

73 Ś2 missing (cf v 1 70) — ᵃ) D1 D1 4 T G1-4 शरैर् (for गणैर्) D1 ससागरम पर्वतैर्द्रौणिर् — ᵇ) K2 D1 8 प्रस्थाप्य (for प्र) K2 B D (except D1) सर्वश (for स) — ᵈ) D1 D3 4 6 जघान द्विपतामग्र्य (D1 स [illegible]); D1 2 °न द्विपदांवरः S °न द्विपतां वर (G1 M °र)

74 Ś2 missing (cf v 1 70) B3 reads 74 on marg — ᵇ) K1 D1 [आ]यात, D3 4 [उ]द्यत; D1 3 M1 [आ]युत, D5 [आ]वस, M1 [आ]यात (for [आ]यत) — ᶜ) D₅ सुसंभ्रान्त (for असंभ्रान्त) — ᵈ) K1 दृष्टुभिर् (for राक्षसैर्)

75 Ś2 missing (cf v 1 70) — ᵇ) D1 विक्रम (for विक्रमै) — K3 om (hapl) 75ᶜ-76ᵈ — ᶜ) Ś1 K1 8 गजेन्द्रैश्च (K1 °न्द्रै स) रथस्थैर् — ᵈ) D1 शतैर् (for गतैर्) D वाजिपृष्ठे रथैरपि

76 Ś2 missing (cf v 1 70) K3 om 76 (cf v 1 75) — ᵃ) B D (except Dn1 D1) विवृतास्य (for विवृ°) D3 शिरोग्रीवैर् (for °ग्रीवैर्) — ᵇ) Ś1 K1 8 B D1 2 हैडिम्ब(B D1 हिडिम्बा)नुचरै सह; Dn D2 4 6-8 हैडंबा(D2 6 °डिंबो)नु°, S हैं(G3-5 हि)डिंबस्य (G5 °बश्च) सुतैश्च हि (G1 M °तै सह). — ᶜ)

पौलस्त्यैर्यातुधानैश्च तामसैश्चोग्रविक्रमैः ॥ ७६
नानाशस्त्रधरैर्वीरैर्नानाकवचभूषणैः ।
महाबलैर्भीमरवैः संरम्भोद्वृत्तलोचनैः ॥ ७७
उपस्थितैस्ततो युद्धे राक्षसैर्युद्धदुर्मदैः ।
विषण्णमभिसंप्रेक्ष्य पुत्रं ते द्रौणिरब्रवीत् ॥ ७८
तिष्ठ दुर्योधनाद्य त्वं न कार्यः संभ्रमस्त्वया ।
सहैभिर्भ्रातृभिर्वीरैः पार्थिवैश्चेन्द्रविक्रमैः ॥ ७९
निहनिष्याम्यमित्रांस्ते न तवास्ति पराजयः ।
सत्यं ते प्रतिजानामि पर्याश्वासय वाहिनीम् ॥ ८०

दुर्योधन उवाच ।

न त्वेतदद्भुतं मन्ये यत्ते महदिदं मनः ।
अस्मासु च परा भक्तिस्तव गौतमिनन्दन ॥ ८१

संजय उवाच ।

अश्वत्थामानमुक्त्वैवं ततः सौबलमब्रवीत् ।
वृतः शतसहस्रेण रथानां रणशोभिनाम् ॥ ८२
षष्ट्या गजसहस्रैश्च प्रयाहि त्वं धनंजयम् ।
कर्णश्च वृषसेनश्च कृपो नीलस्तथैव च ॥ ८३
उदीच्याः कृतवर्मा च पुरुमित्रः श्रुतार्पणः ।
दुःशासनो निकुम्भश्च कुण्डभेदी उरुक्रमः ॥ ८४
पुरजयो दृढरथः पताकी हेमपङ्कजः ।
शल्यारुणीन्द्रसेनाश्च संजयो विजयो जयः ॥ ८५
कमलाक्षः पुरुः क्राथी जयवर्मा सुदर्शनः ।

C 7 6852
B 7 156 123
K 7 157 123

D5 पौलस्त्य (for °स्त्यैर्) — d) D3 तादृशैश् (for तामसैश्) B Dc1 Dn1 D3 S चेंद्र-, D2 4 चाशु, D5 चारु- (for चोग्र)

77 Ś2 missing (cf. v 1 70) — a) G1 वरैर्, G5 -चरैर् (for -धरैर्) G3 नानाशस्त्रैर्वैरैर्वीरैर् — b) K4 Dn2 D7 8 S -भूषितै (for भूषणै) — c) Ś1 K1-3 भीमरथै, D5 °बलै, G3 जिह्वरवै (for भीम°) Dn2 D2 4 7 8 महाभयं (D4 °नय)करै क्रुद्धै — d) K1 D2-4 6 संरम्भोद्धु (D2 °भोद्धु-, D4 °भोद्धू)तलोचनै, T G2-5 °सरब्धोद्धृतलो°

78 Ś2 missing (cf v 1 70) — a) D2 7 8 उपस्थिते, T G2-5 M4 °स्थिते (for °स्थितैस्) Ś1 K1-3 D5 6 तदा (for ततो) — d) D2 त (for ते) B1 (marg) 3 Dc1 (marg as in text) Dn1 वाक्यम् (for द्रौणिर्)

79 Ś2 missing (cf v 1 70) Before 79, M4 ins द्रौणि — d) Dc1 D4 चडं (for चेन्द्र) B1 पार्थिवै द्रैश्च विक्रमै

80 Ś2 missing (cf v 1 70) — b) Ś1 K1-3 D1 5 transp न and तव — c) S सत्यं मे प्रतिजानीहि

81 Ś2 missing (cf v 1 70) B3 reads 81 on marg — a) D5 G1 M1 2 [इ]दम् (for [ए]वद्) — b) B4 वच (for मन) — c) D2 G5 शक्तिस् (for भक्तिस्) — d) D4 7 8 त्वयि (for तव) Ś1 K1-3 D3 गौतम (for गौतमि)

82 Ś2 missing (cf v 1 70) Ś1 K (K5 missing) D3 4 5 8 S om the ref — a) K2 D4 7 8 G1 M1 2 [ए]व) for [ए]व) — D7 om 82c–83d — c) K4 B6 Dc1 Dn2 D8 वृत, D2 तत (for वृत) K4 B5 रथ (for शत) B4 वृत शतसहस्राणां — d) K4 B Dc1 D2 8 हयाना, G1 M (except M4) नराणा (for रथाना) D8 6 T G2-4 रथ (for रण)

83 Ś2 missing (cf. v 1 70) D7 om 83 (cf v 1 82) — a) D8 रथैर् (for षष्ट्या) K4 B Dc1 Dn2 D2 4 S रथ (for गज) — K4 reads 83c twice and om (hapl) 83d–85c

84 Ś2 missing (cf v 1 70) K4 om. 84 (cf v l. 83) D5 om. 84ab — a) K1 उदीच्य, T G2-5 उदाची, G1 M उदारी (for उदीच्या) — b) Ś1 K3 श्रुतास्पर, Dn2 D2 सुतापन, D4 सुतार्पण, D6 तु तापन, G1 M श्रुतार्णव (for °र्पण) K1 2 D1 पुरुमित्रस्तथैव च — c) T G M1 2 4 5 विकुतश्, M3 विकर्णश् (for निकुम्भश्) — d) K3 कुंडवेदी, D3 कुंडभेरीर्, T कुंतभेदी (for कुण्डभेदी) B1 Dc1 D7 8 पुरुक्रम, B3-5 Dn D2 4 पराक्रम, D5 तनुक्रम, S कुरूद्वह (T G3 5 °ह) (for उरुक्रम)

85 Ś2 missing (cf v l. 70) K4 om 85abc (cf v 1 83) — a) D2 पुरुजयोकुंठरथ — b) T G2-5 पदाती (for पताकी) Ś1 K1-3 B Dc1 Dn1 D1 3 5 6 हेम (Ś1 K2 3 D1 हिम K1 दिग)कपन, Dn2 D2 4 7 °पुंजक, D5 °पुंडकै (for °पङ्कज) — c) K1 2 शल्यारुणेंद्रसेनाश्च, B4 D1 M1. 2 °रुणींद्रमेनश्च (M2 °नौ च), Dn2 शल्यश्च इंद्रसेनश्च, D5 शल्योरुणेंद्रसेनश्च,

C. 7. 6252
D. 7. 156. 123
K. 7. 15. 123

एते त्वामनुयास्यन्ति पत्तीनामयुतानि षट् ॥ ८६
जहि भीमं यमौ चोभौ धर्मराजं च मातुल ।
असुरानिव देवेन्द्रो जयाशा मे त्वयि स्थिता ॥ ८७
दारितान्द्रौणिना बाणैर्भृशं विक्षतविग्रहान् ।
जहि मातुल कौन्तेयानसुरानिव पावकिः ॥ ८८
एवमुक्तो ययौ शीघ्रं पुत्रेण तव सौबलः ।
पिप्रीषुस्ते सुतान्राजन्दिधक्षुश्चैव पाण्डवान् ॥ ८९
अथ प्रववृते युद्धं द्रौणिराक्षसयोर्मृधे ।
विभावर्यां सुतुमुलं शक्रप्रह्रादयोरिव ॥ ९०
ततो घटोत्कचो बाणैर्दशभिर्गौतमीसुतम् ।
जघानोरसि संक्रुद्धो विषाग्निप्रतिमैर्दृढैः ॥ ९१
स तैरभ्याहतो गाढं शरैर्भीमसुतेरितैः ।
चचाल रथमध्यस्थो वातोद्धूत इव द्रुमः ॥ ९२
भूयश्चाञ्जलिकेनास्य मार्गणेन महाप्रभम् ।
द्रौणिहस्तस्थितं चापं चिच्छेदाशु घटोत्कचः ॥ ९३
ततोऽन्यद्द्रौणिरादाय धनुर्भारसहं महत् ।
ववर्ष विशिखांस्तीक्ष्णान्वारिधारा इवाम्बुदः ॥ ९४
ततः शारद्वतीपुत्रः प्रेषयामास भारत ।
सुवर्णपुङ्खाञ्शत्रुघ्नान्खचरान्खचरान्प्रति ॥ ९५
तद्बाणैरर्दितं यूथं रक्षसां पीनवक्षसाम् ।

D7.8 शल्योरणेन्द्रे श्येनास्य ; T शल्य कुणींद्रसेनश्च —d) Ś1 K3 G1 lacuna, K1.2.4 D1 तथा (for जय)

86 Ś1 missing (cf v l 70) —a) G1 damaged K1 पुरुष्कायी, K3 B2-5 Dn2 परकायी; K4 B1 Dc1 D7.8 पुर(K4 °रा)क्रायी D2 परक्रोधी, D1 परागामी, D5 पुरुक्रोधी, D6 उरुक्रोधो; T G3 सह क्रो(G3 क्रा)थो, G1 M स(M3.5 सु)र क्रायी, G2 स च क्रायो, G1 सवक्रायो (for पुर क्रायी) D3 कमलीकुर कायी च (sic) —b) B1 Dn2 D6 जयधर्मा (for °धर्मा) Ś1 K (K2 missing) D1 सुदक्षिण (K4 °णे), Dn2 D3 सुदुर्जय (D3 °न), G1 M1-3.5 सुदु पह, G2.5 M4 सुदु सुवाक (for सुदर्शन) T G3.4 जयवर्म(G3 °र्मि, G4 र्मा)सुत सुवाक —c) B1 D2 उप, B3 अथ (for अनु) —d) T G2-5 दविनाम् (for पत्तीनाम्) B1 D2 चायुतानि (for अयु°)

87 Ś1 missing (cf v l 70) —a) Dn2 D4.7.8 चैव (for चोभौ) —d) G1 partly damaged. Dn1 D4.7.8 M1 transp मे and त्वयि

88 Ś1 missing (of v l 70) —a) G1 damaged D1 चरितान् (for दा°). —b) S भृशं च (M3 तु भृशं) क्षतविक्षतान् (G1 °क्ष°) —d) Dc1 नसुरान् (for असुरान्)

89 Ś1 missing (of v l 70) —b) D3 सह (for तव) G5 सौबल (for °ल) —c) T G1.2.4.5 M पिपासुस्, G3 विवासस् (for पिप्रीषुस्) Cv as in text —d) G5 partly damaged K1.2.4 D1 दिदृक्षुश् (for दिध°) D2 दिधक्षुश्चैव पांडवान्; D4.7.8 दिधिक्षु रिव पां°

90 Ś1 missing (cf v l 70) —a) D1 भ्रमिपित्र (for विभावर्या) K1 Dn1 D4.8 सुतुमुलं —d) Some MSS °प्रह्लादयोर

91 Ś1 missing (cf v l 70). —b) K4 गोतमी (for गौतमी) —d) G1 damaged Dn1 °प्रतिमैर; D2 प्रमुखैर (for प्रतिमैर) G1 M शरै (for दृढै).

92 Ś1 missing (cf v l 70) —a) K1 पुनर्, S दृढैर् (for शरैर्) G1 M1 °सुतैरितै (for °सु°) —c) K1.3 सैन्य (for रथ) S °मध्यस्थो (for मध्यस्थो) K4 D1 द्रौणिश्चचाल मध्यस्थो, D3.4.7.8 प्रचचाल रथो यस्थो —d) B3 (marg) [ज]र्जर (for द्रुम)

93 Ś1 missing (cf v l 70) —a) Ś1 K1-3 D1 स (for च) K4 Dn D3.4.7.8 T [ज]य, G1 [ज]न्यं (for [ज]स्य) —c) B1-3 D2.6 S द्रौणेर (for द्रौणि) G1 M (except M4) गत (for स्थितं) —d) G1 damaged D1 स, D1 [ज]प, D1 [ज]स्य (for [ज्ञा]शु)

94 Ś1 missing (of v l 70) —ab) G1 M transp. द्रौणिर् and धनुर् Dn1 D4.7.8 S दृढं (for महत्). —c) G1 M (except M4) अमर्षी (for ववर्ष)

95 Ś1 missing (cf v l 70). —a) B1.2 सार द्वती (for शार°) —b) D1 भारत°, S संयुगे (for भारत) —d) D6 G3.5 खेचरान्; Cd ख° (as in text) K4 B1.2 (marg as in text) 4 Dc1 Dn D1.4.8 खचर (for °रान्) B3 D7.8 T G3.4 खेचरान्स्व(B3 D3 °रान्खे)चरं प्रति, D2 बाणान्खेचरं प्रति (submetric)

सिंहैरिव वभौ मत्तं गजानामाकुलं कुलम् ॥ ९६
विधम्य राक्षसान्बाणैः साश्वसूतरथान्विभुः ।
ददाह भगवान्वह्निर्भूतानीव युगक्षये ॥ ९७
स दग्ध्वाक्षौहिणीं बाणैर्नैर्ऋतान्रुरुचे भृशम् ।
पुरेव त्रिपुरं दग्ध्वा दिवि देवो महेश्वरः ॥ ९८
युगान्ते सर्वभूतानि दग्ध्वेव वसुरुल्बणः ।
रराज जयतां श्रेष्ठो द्रोणपुत्रस्तथाहितान् ॥ ९९
तेषु राजसहस्रेषु पाण्डवेयेषु भारत ।
नैनं निरीक्षितुं कश्चिच्छक्नोति द्रौणिमाहवे ।
ऋते घटोत्कचाद्वीराद्राक्षसेन्द्रान्महाबलात् ॥ १००
स पुनर्भरतश्रेष्ठ क्रोधाद्रक्तान्तलोचनः ।
तलं तलेन संहत्य संदश्य दशनच्छदम् ।
स्वसूतमब्रवीत्क्रुद्धो द्रोणपुत्राय मां वह ॥ १०१
स ययौ घोररूपेण तेन जैत्रपताकिना ।
द्वैरथं द्रोणपुत्रेण पुनरप्यरिसूदनः ॥ १०२
स चिक्षेप ततः क्रुद्धो द्रोणपुत्राय राक्षसः ।
अष्टचक्रां महारौद्रामशनीं रुद्रनिर्मिताम् ॥ १०३
तामवप्लुत्य जग्राह द्रौणिर्न्यस्य रथे धनुः ।

C 7 6287
B 7 156 158
K 7 157 158

96 Ś2 missing (cf. v l. 70) —^{a}) Ś1 K3 G1 M1 2 त (for तद्) D5 बलेन (for बाणैर्) Ś1 K3 पीडित (for अर्दित) B1 पृष्ठ, M4 व्यूह (for यूथ) —^{b}) D G2 भीम, Cd पीन (for पीन-) D3 6 रक्षसा भीमकर्मणा (D5 °वर्चसा) —^{c}) D2 बलोन्मत्त, D6 मदोन्मत्तैर्, M4 ययौ मेरुं (for बभौ मत्तं) —^{d}) D2 4 7 8 मकुल (for आकुल) B1 G4 बल (for कुलम्)

97 Ś2 missing (cf v 1 70) —^{a}) D2 विध्वस्य, D3 विभ्रन्य-, M4 निशाम्य (for विधम्य) — M8 om (hapl) 97^{b}–98^{a} —^{b}) Dn1 साश्वसूतान् (for °सूत) Ś1 K1–3 D1 गजान्विभु, K4 B Dc1 Dn D2 3 5 7 8 रथद्विपान्, D4 हयद्विपान्, D6 गजान्प्रभु, G4 रथ द्विप (for रथान्विभु) —^{c}) D3 ददाह वह्निना सेना —^{d}) K1 भूतानेव, D4 भूतानिव (for भूतानीव)

98 Ś2 missing (cf v 1 70) M3 om 98^{a} (cf. v 1 97) D7 om 98^{c}–99^{a} —^{a}) D6 G2–4 [अ]क्षोहिणीं (for [अ]क्षौ°) —^{b}) K1 2 नैर्ऋती, K3 नैनृतान्, B Dn2 D1 3 नैर्ऋती, D6 नैर्ऋता (for नैर्ऋतान्) B4 रुरुधे, D3 ररत्रे (for चे) K4 नृप (for भृशम्) D2 4 5 नैर्ऋत्या (D3 °ती) ररत्रे (D2 °चे) नृप, D5 नैर्ऋताना महाबल, S नैर्ऋतान्नु(M1 2 6 °र्ति रु, M8 °र्ती र)रुधे रिपून् —^{c}) M4 त्रिपुरान् (for °रं) D3 6 हत्वा (for दग्ध्वा)

99 Ś2 missing (cf. v 1 70) D7 om 99^{a} (cf. v l. 98) —^{b}) G3 4 दग्ध्वैव (for दग्ध्वेव) D2 7 दग्धै(D7 °ग्ध्वे)व च समुल्बण, D4 दग्धैरपि समुल्बण, D5 दग्ध्वा वह्नि सुरुल्बण, Cd cites पुरुरुल्बण —^{c}) M3 5 श्रेष्ठ (for श्रेष्ठो) —^{d}) D5 प्रतापवान् (for तथाहितान्) — After 99, K4 B Dc1 Dn D1 3 5 6 ins a passage given in App I (No 21)

100 Ś2 missing (cf. v 1 70) K2 om 100^{ab} —^{b}) D2 4 7 8 पाण्डवेषु च भारत —^{d}) K4 B Dn1 D3 अशक्नोद्, Dc1 अशक्तो, D2 4 7 8 शक्तस्त (for शक्नोति) —^{ef}) D5 ततो घटोत्कचो वीरो राक्षसेंद्रो महाबल

101 Ś2 missing (cf v 1 70) —^{a}) Ś1 K1 D1 भारत (for भरत) —^{b}) B2 D6 क्रोध-, B3 कोपाद् (for क्रोधाद्) Ś1 K3 रक्ताक्ष-, K4 B3–5 Dc1 Dn D3 T G2 उद्भ्रान्त (for रक्तान्त) D2 4 7 8 क्रोधसरक्त लोचन —^{c}) S [अ]भिहत्य (for संहत्य) —^{d}) D5 सहत्य (for संदश्य) —^{e}) K2 4 B (except B1) D5 7 8 स्व, Dc1 Dn1 त, D3 4 6 S (except M1–5) स (for स्व) —^{f}) D2 पाण्डु (for द्रोण-) D5 om (hapl.) from मा वह up to द्रोणपुत्राय (in 103^{b}) D4 मा हवे, D7 मा हवे (for मा वह)

102 Ś2 missing (cf v 1 70) D5 om 102 (cf v 1 101) —^{a}) D2 4 7 प्रय(D2 स य)यौ रथघोषेण —^{b}) B1 (marg) चित्र, G4 चैत्र (for जैत्र) Bom ed सुपताकेन भास्वता —^{c}) Dn2 द्वैरथे, D1 द्वैरथो (for द्वैरथ) Cv as in text —^{d}) K4 D3 -सूदन, B1 3 4 D2 G5 -सूदन (for -सूदन) — After 102, B Dc1 Dn D3 5 6 ins

1130* स विनद्य महानादं सिंहवद्भीमविक्रम ।

[D6 भूरि- (for भीम) D3 -नदन (for विक्रम)]

103 Ś2 missing (cf v 1 70) D5 om up to द्रोणपुत्राय (cf v 1 101) —^{a}) D2 4 7 पुन क्रुद्धो, G5 तमक्रुद्धो (for तत क्रुद्धो) B Dc1 Dn D3 5 चिक्षेपा विध्य संग्रामे —^{b}) K3 पुत्रोय (for -पुत्राय) Ś1 रक्षमे

C 7 6057
B. 7 156 166
K 7 157 158

चिक्षेप चैनां तस्यैव स्यन्दनात्सोऽभ्यपुप्लुवे ॥ १०४
साश्वसूतध्वजं वाहं भस्म कृत्वा महाप्रभा ।
विवेश वसुधां भित्त्वा साशनिर्भृशदारुणा ॥ १०५
द्रौणेस्तत्कर्म दृष्ट्वा तु सर्वभूतान्यपूजयन् ।
यदवप्लुत्य जग्राह घोरां शंकरनिर्मिताम् ॥ १०६
धृष्टद्युम्नरथं गत्वा भैमसेनिस्ततो नृप ।
मुमोच निशितान्बाणान्पुनर्द्रौणेर्महोरसि ॥ १०७
धृष्टद्युम्नोऽप्यसंभ्रान्तो मुमोचाशीविषोपमान् ।
सुवर्णपुङ्खान्विशिखान्द्रोणपुत्रस्य वक्षसि ॥ १०८
ततो मुमोच नाराचान्द्रौणिस्ताभ्यां महायशाः ।
तावप्यग्निशिखाप्रख्यैर्जघ्नतुस्तस्य मार्गणान् ॥ १०९
अतितीव्रमभूद्युद्धं तयोः पुरुषसिंहयोः ।
योधानां प्रीतिजननं द्रौणेश्च भरतर्षभ ॥ ११०
ततो रथसहस्रेण द्विरदानां शतैस्त्रिभिः ।
षड्भिर्वाजिसहस्रैश्च भीमस्तं देशमाव्रजत् ॥ १११
ततो भीमात्मजं रक्षो धृष्टद्युम्नं च सानुगम् ।
अयोधयत धर्मात्मा द्रौणिरक्लिष्टकर्मकृत् ॥ ११२
तत्राद्भुततमं द्रौणिर्दर्शयामास विक्रमम् ।

(for राक्षस) —^{c}) B Dc1 Dn D3 T G1-4 M भट G3 °हा)घटा, D2 4 °वक्षां, G6 °पर्णां (for °वक्षां) B D (except D1 5) S घोराम् (for रौद्राम्) —^{d}) K4 B1 3 D2 7 G2 M5-8 अशनिं; G5 अनिशं (for अशनिं) K4 रौद्र, B1-4 Dc1 Dn D3 देव; B5 मेघ (sic) (for रुद्र) D7 अशनीरुद्रनिर्मित (sic)

104 Ś1 missing (cf v 1 70) K4 om 104^{ab} K2 reads 104^a–106^b on marg (see in) —^{a}) Dc1 Dn1 D4 3 पुप्लुवे (for भ्य) K3 अथ प्लुत्य रथात्तूर्णं —Ś1 K3 D5 om (hapl) 104^b–106^c —^{b}) K1 om from स्यन्द up to घोरां in (106^d) D1 om from स्य रथे up to साशनि in (105^d) K2 द्रौणिर्जग्राह पाणिना —^{d}) D2 4 6 सोय (D1 सा च) पुप्लुवे, D6 सोवपुप्लुते

105 Ś1 missing (cf v 1 70) Ś1 K1 3 D2 om 105, D7 om up to साशनि (for both, cf v 1 104) K2 reads 105 on marg —^{a}) K2 4 B1 (marg as in text) D1 2 4-6 यान, G3 lacuna (for वाह) Cv as in text —^{b}) K2 भस्मीकृत्य, D1 भस्मीकृत्वा, M1 2 भस्म कृत्वा K2 B1 D6 महाप्रभो; D5 °हवे, S (except M4) °प्रभं (for °प्रभा) Dn1 भस्मसात्कृतवान्प्रभा (sic) —^{c}) Dc1 धरणीं; Dn1 lacuna (for वसुधा) K3 हित्वा (for भित्त्वा)

106 Ś1 missing (cf v 1 70) Ś1 K2 D2 om 106^{abc}, K1 om up to घोरां (for all, cf v 1 104) K2 reads 106^{ab} on marg —^{a}) D3 तद्दृष्ट्वा (for दृष्ट्वा तु) D1 द्रौणेस्तु तत्कर्म दृष्ट्वा —^{c}) K4 D1 ताम् (for यद्) D4 अवप्लुत्य (for °प्लुत्य) —^{d}) K2 D1 द्रौणि (for घोरां)

107 Ś1 missing (cf v 1 70). —^{b}) G1 M2 भीमसेनसुतो नृप —After 107^{ab}, K2 (marg) B Dc1 Dn D3 ins

1131* धनुर्घोरं समादाय महदिन्द्रायुधोपमम् ।
[D3 समादाय (for °दाय)]

—^{c}) D1 मुमुचे (for मुमोच) —^{d}) Dc1 D3 4 महात्मन (for महोरसि) D1 द्रोणे भीमात्मजो नृप

108 Ś1 missing (cf v 1 70) —^{a}) K4 D1 M1 2 मभ्रान्तो (for [ऽ]संभ्रान्तो) K3 D1 c 3 एव मुमोच (K3 °मोसि) संभ्रांतो (D1 °भ्रमान्), G1 द्रोणम भ्रांतो —^{c}) K1 4 Dn2 D1 4-7 प्रवरान्, D1 प्रदरो, S तीक्ष्णाग्रान् (for विशिखान्)

109 Ś1 missing (cf. v 1 70) —^{a}) K3 B1 Dn1 D3 4 तांश्च, M1 2 ह्राभ्यां M1 3 चापि (for ताभ्यां) —^{c}) G1 M तान् (for ताव्) K1 4 -शिखाप्रख्यां (K4 °ख्याम्), K2 शिखानुग्राम्; B 4 Dc1 Dn1 D1 G1 M (except M4) शितप्रख्यैर्, Dn1 D2 4 7 3 -समप्रख्यैर् (D2 °र्शान्), D1 6 शिखाप्रख्येः; D1 शितस्पर्शैर् (for शिखाप्रख्यैर्) —^{d}) D3 जातुनाग्र मार्गणैः, M3 3 °स्तौ पुन पुन

110 Ś1 missing (cf v 1 70) —^{a}) Dc1 Dn1 D1 3 T G1-4 महद् (for अभूद्) B1 2 अतितीव्रमहद्युद्धं; D1 °म मन्युयुद्ध —^{c}) G1 M योधानां (for यो°)

111 Ś1 missing (cf. v 1 70) —^{b}) Dn1 D2 4 5 7 8 त्रिभि शतैः (by transp.) —^{d}) K1 D1 4 5 M1 3 5 माव्रजन्; D1 मव्रजत्; D3 मागमत्, D1 माव्रजेत् (for °जत्)

112 Ś1 missing (cf v 1 70) —^{a}) D2 विदं; D1 3 8 वीरं; D3 रौद्रं (for रक्षो) —^{d}) Ś1 (orig)

अशक्यं कर्तुमन्येन सर्वभूतेषु भारत ॥ ११३
निमेषान्तरमात्रेण साश्वसूतरथद्विपाम् ।
अक्षौहिणीं राक्षसानां शितैर्बाणैरशातयत् ॥ ११४
मिषतो भीमसेनस्य हैडिम्बेः पार्षतस्य च ।
यमयोर्धर्मपुत्रस्य विजयस्याच्युतस्य च ॥ ११५
प्रगाढमञ्जोगतिभिर्नाराचैरभिताडिताः ।
निपेतुर्द्विरदा भूमौ द्विशृङ्गा इव पर्वताः ॥ ११६
निकृत्तैर्हस्तिहस्तैश्च विचलद्भिरितस्ततः ।
रराज वसुधा कीर्णा विसर्पद्भिरिवोरगैः ॥ ११७
क्षिप्तैः काञ्चनदण्डैश्च नृपच्छत्रैः क्षितिर्बभौ ।
द्यौरिवोदितचन्द्रार्का ग्रहाकीर्णा युगक्षये ॥ ११८
प्रवृद्धध्वजमण्डूकां भेरीविस्तीर्णकच्छपाम् ।
छत्रहंसावलीजुष्टां फेनचामरमालिनीम् ॥ ११९
कङ्कगृध्रमहाग्राहां नैकायुधझषाकुलाम् ।
रथक्षिप्तमहावप्रां पताकारुचिरद्रुमाम् ॥ १२०
शरमीना महारौद्रां प्रासशक्त्युग्रडुण्डुभाम् ।

C 7 6805
B 7 156 175
K 7 157 175

मात्मज, Ś1 (marg) K (K5 missing) D (except Dc1 Dn1 D5) सानुजं (for °गम्) —c) M अयोघयस्स धर्मात्मा —d) K3 आक्लिष्ट, G1 अक्लिष्ट (for °ष्ट-) B Dc1 Dn1 D1.6 T G M1 (inf lin) 4 -विक्रम, D3 M1-3 5 -कर्मणा (D3 °ण) (for °कृत्) Dn2 D2 4 7 8 द्रौणिरुत्कृष्टविक्रम (Dn2 °म)

113 Ś2 missing (cf. v l. 70) Dn2 om. (hapl.) 113^{ab} —a) S [अ]द्भुत पर (for °ततम)

114 Ś2 missing (cf v 1 70) K2 om 114^{ab} —b) B1 2 Dc1 Dn1 D5 M1 2 रथद्विपं, M3 5 (inf lin) रथध्वजा (for -रथद्विपाम्) T G2-5 M4 साश्वद्विपरथध्वजा (G4 °थध्वजं, M4 °थाकुला) —c) Dn2 om. from हिणीं रा up to गतिभि (in 116^{a}) D7 G M1 2 अक्षोहिणीं D3 ता रक्षाणा (for राक्षसाना) —d) Dc1 Dn1 अपातयत् (for अशा°)

115 Ś2 missing up to हैडि (cf. v 1 70) Dn2 om 115 (cf. v l. 114) —a) M1 2 मिषतो (for मिषतो) —b) D (except D6, Dn2 om) हैडंबे B1 हैडिंबे पार्षत स्थित — G3 om (hapl) 115^{cd}

116 Dn2 om 116^{a} (cf v 1 114) —a) S प्रकाशम् (T G2 °शद्) (for प्रगाढम्) D3 प्रगाढमविद्युतिभिर् —b) K3 अति, Dn2 D4 7 8 अय (for अभि) Ś K (K5 missing) D5 6 T G3-5 पीडिता°, M1 2 -तापिता (for -ताडिता) —c) G4 द्विपदा (for द्विरदा) —d) Ś K3 Dn2 D1 5 G5 M5 विशृगा, B Dc1 Dn1 सशृगा (for द्विशृङ्गा)

117 a) Ś2 निक्षिप्तैर्, K1 D6 निकृन्तैर् (for निकृत्तैर्) T G2 3 5 निकृत्तैर्हस्तिभिस्तैश्च (G5 °श्चैव) —b) Dn2 D7 8 विचरद्भिर्, T G3 विचला° (for विचल°) D6 ततस्तत (for इत)

118 a) B5 क्षिप्रै, Dn D2 4 7 8 छिन्नै (for क्षिप्तै) G6 दण्डैश्च (for दण्डैश्च) —b) D4 नृपदंडै, D5 °वक्त्रै, G2 विसर्पद्भि (for नृपच्छत्रै) —c) G5 partly damaged Dn1 चद्रार्के, M1 2 -चद्रार्कौ, M3 संकाशा (for -चन्द्रार्का) D4 घोररर्दितचद्रार्का —d) T G2-5 M5 (inf lin) ग्रहनक्षत्रसंकुला

119 a) Ś1 K1-3 D1 5 विवृद्ध-, B2 3 5 Dc1 Dn1 D3 S (except G3 M4) प्रविद्ध-, D2 प्रध्वस्त- (for प्रवृद्ध-) D8 ध्वस्त (for -ध्वज) D6 छिन्नहस्ताग्रमडूका —c) Ś2 हस्तावली (for -हंसा°) D5 -युक्तां (for -जुष्टां)

120 a) D5 महाकाया (for °ग्राहा) —b) K1 D7 नैकायुद्ध (for °युध) Ś K1-3 D1 5 7 8 जला (D5 °का)कुला, D2 4 समा, D6 झषा° (sic), G5 -झषाकुल (for °कुलाम्) —After 120^{ab}, N (except K1 4 D1.3, K5 missing) ins

1132* विस्तीर्णगजपाषाणा हताश्वमकराकुलाम् ।

[Ś K2 3 विकर्ण, B (except B4) Dn1 D5 6 विकीर्ण (for विस्तीर्ण) Dn2 D2 4 7 8 हस्त्यश्व (for हताश्व) D5 6 मकरालयां (for °कुलाम्)]

—c) G5 partly damaged Ś2 K3 D1 G5 M5 रथ- (D1 °था)क्षिप्र (for रथक्षिप्त-) K1 2 D1 महावर्ता, B1 2 °रौद्रां, D4 °वप्ना (for °वप्रा) —d) G5 damaged. S (G5 damaged) -रचित (for -रुचिर)

121 K2 reads 121^{ab} on marg —a) Dn2 D2 4 7 8 शरमीनमहाग्राहां (Dn2 °हा) —b) K4 Dn2 D2 4 6-8 T G2-5 शक्त्यृष्टि- (for -शक्त्युग्र-) Ś1 -डुंडुभा, K (K5 missing) Dn2 D4.7 -दुदुभा, D5 -दुन्महा; D8 -दुर्गमा, G4 -लुडभा (for डुण्डुभाम्) D3 प्राशशक्त्यृष्टिदुदुर्भा —c) Ś K1 2 D1 महा, B1 2 G3-5 मज, D2 मध्वा-, D4 7, 8 मेद- (for मज्जा) —d)

C 7 6805
B 7 156 176
K 7 157 176

मज्जामांसमहापङ्कां कबन्धावर्जितोडुपाम् ॥ १२१
केशशैवलकल्माषां भीरूणां कश्मलावहाम् ।
नागेन्द्रहययोधानां शरीरव्ययसंभवाम् ॥ १२२
शोणितौघमहावेगां द्रौणिः प्रावर्तयन्नदीम् ।
योधार्तरवनिर्घोषां क्षतजोर्मिसमाकुलाम् ॥ १२३
प्रायादतिमहाघोरां यमक्षयमहोदधिम् ।
निहत्य राक्षसान्बाणैर्द्रौणिर्हैडिम्बमार्दयत् ॥ १२४
पुनरप्यतिसंक्रुद्धः सवृकोदरपार्षतान् ।
स नाराचगणैः पार्थान्द्रौणिर्विद्ध्वा महाबलः ॥ १२५
जघान सुरथं नाम द्रुपदस्य सुतं विभुः ।
पुनः श्रुतंजयं नाम सुरथस्यानुजं रणे ॥ १२६
बलानीकं जयानीकं जयाश्वं चाभिजघ्निवान् ।
श्रुताह्वयं च राजेन्द्र द्रौणिर्निन्ये यमक्षयम् ॥ १२७
त्रिभिश्चान्यैः शरैस्तीक्ष्णैः सपुङ्खै रुक्ममालिनम् ।

D3-6 कबधावर्जित(D3 °तो)द्रुमां G1 °विवर्तोडुपा, M1 2 °वर्ततोडुपा, C3 as in text

122 ^{a}) Ś K1-3 -शैवल (for -शैवल) D2 चर्मौघां (for -कल्माषा) B केशशैवालकलुषा, Cd 3 as in text —^{b}) B1 भीरूणां कल्मषापहां —G3 om 122^{cd} —^{c}) G1 M योधाना —^{d}) D1 7 8 -व्ययम्, S (G2 om) -क्षत(G2 क्षि)त (for व्यय) Dn1 -सभवां, D2 -संकुला (for संभवाम्)

123 G5 partly damaged —^{a}) T G1-4 शोणितोदा (G3 °तोघ, G1 °तो*) (for °तौघ) Ś1 K1 2 4 D1 6 -महाभीमा, B1 -महा भीमा, B2 Dn1 महाघोरां; B3-5 Dc1 D8 -महा (D3 -वरां) घोरां, G damaged (for महावेगा) —^{c}) K3 D5 योधार्तारव, G1 M योधा तरव (for योधार्त°) Ś K1-3 निर्घोष (for °षां) D2 योधाना परिघोरघात् (sic) —^{d}) Ś1 समाकुलं, G3 -महाकुलां (for समाकुलाम्)

124 ^{a}) B1 2 6 D1 7 8 महाघोरा (for °घोर) K4 प्रयातिति महाघोरां, B2 (marg) 8 प्रयातीमभितो घोरां, B3 Dn D1 8 श्रापदाति(D3 °दि)महाघोरा (D3 °र), D· प्रायादभिमहाघोष, D5 श्रायातीमतिमहाघोरां (hypermetric), S प्रयातीं (M1 °याता) सुमहाघोरां —^{b}) B2 3 6 Dc1 Dn1 D3 राष्ट्र (for -क्षय) G5 महोदय (for महोदधिम्) D7 8 गतप्राणागमभवां, G1 M (except M1) यमराष्ट्रविवर्ध(G1 °र्धि)नीं —^{c}) Dn2 D2 निपात्य (for निहत्य) S घोरान (for बाणैर्) —^{d}) G5 damaged Ś1 K3 4 B1 2 5 D1 4 हैडिंबिम्, Dn D2 5 6 7 8 हैडंबि (Dn1 °ब)म् D5 आद्रवत्, D6 S (G5 damaged) अर्दयत् (for आर्दयत्) B4 द्रौणिर्प्रावर्तयन्नदीं (sic)

125 G5 partly damaged —^{a}) D2 4 5 अभि (for अति) S -सरब्ध (for संक्रुद्ध) —^{b}) Ś K1-3 B5 D1 5 पार्षत (D5 °तौ), Dc1 D2 4 5 °पार्थिवान् (for पार्षतान्) —^{c}) B1 T G2-5 पार्थं (for पार्थान्) —^{d}) D5 द्रौणिर्हत्वा, S विद्ध्वा द्रौणिर् (G5 °णि) (by transp) Dn1 D2 4 5 M1 [illegible] D2 T G3 4 5 M1-3 °श्र (for [illegible])

126 ^{b}) D1 Dn1 M1 विभुं —^{c}) D मत (for पुन) Ś1 D श्रुतजय K4 B Dc1 Dn D 4 5 T G M1 2 शत्रुंजय (for श्रुतंजय) —^{d}) K4 B (except B1) D1 3 4 5 7 T G1 द्रुपदस्य (for सुरथस्य) K4 B2 Dc1 Dn1 D2 4 5 T G1 [illegible] (for [illegible])

127 ^{a}) G1 damaged T G2-4 हयानीक (for बला) D गजानीक; D lacuna (G जयानीकं) —^{b}) K1 जयार्थं च B1 बलार्थं च, D 7 D8 6 जय घाम, D1 जयाश्व च D 8 चार्द धापि (for जयाश्व च) Ś K1-3 D2 5 6 G1 [ज]घ्नि Dn1 D1 4 5 7 घ्नि (for [ज]घ्नि) — B Dc1 Dn D2-4 6 S (except G3) ins after 127^{ab} Ś1 K3 after 128^a Ś K1 2 D1 after 129

1133* पुन शरेण तीक्ष्णेन द्रौणि सिंह इवोत्कटन ।

[Ś1 K3 om the prior half M1 पुन (for पुन) B5 पोन (for पु°) T G1 2 4 5 M तीक्ष्ण (for तीक्ष्णेन) Ś1 [illegible] G1 द्रौणि (for द्रौणि) K1 B (except B1) Dn2 [illegible] (K1 °त्), D2 G M1 इवोत्कट]

— After 1133*, Ś K1-3 D1 read 125^{cd} and B Dc1 Dn D2-4 7 S (except G3) 129 —^{c}) G partly damaged Ś1 K3 श्रुतान्वयं, B2 श्रुत्यानुग, Dn2 D· 4 7 8 श्रुतायुष (for श्रुताह्वय) B5 lacuna for च Ś2 राजेंद्रं, B (except B1) D1 3 राजान, G [illegible] (for राजेन्द्र) D8 श्रुतायमथ राजेंद्र

128 After 128^a, Ś1 K3 ins 1133* Ś1 K3 om 128^b —^{b}) S हेम (for रुक्म) Dn· D2 4 सुपुखै रक्तलोचन, D3 क्षय निन्ये सुलोचन —After 128^{ab}, Ś2 K1 2 D1 read 129 D 6 om 128^{cd} Ś2 K1 2 D1 read 128^{cd} after 1133* —^{c}) D1 शत्रुंजयश्च, M1

शत्रुंजयं च बलिनं शक्रलोकं निनाय ह ॥ १२८
जघान स पृषध्रं च चन्द्रदेवं च मानिनम् ।
कुन्तिभोजसुतांश्चाजौ दशभिर्दश जघ्निवान् ॥ १२९
अश्वत्थामा सुसंक्रुद्धः संधायोग्रमजिह्मगम् ।
मुमोचाकर्णपूर्णेन धनुषा शरमुत्तमम् ।
यमदण्डोपमं घोरमुद्दिश्याशु घटोत्कचम् ॥ १३०
स भित्त्वा हृदयं तस्य राक्षसस्य महाशरः ।
विवेश वसुधां शीघ्रं सपुङ्खः पृथिवीपते ॥ १३१
तं हतं पतितं ज्ञात्वा धृष्टद्युम्नो महारथः ।
द्रौणेः सकाशाद्राजेन्द्र अपनिन्ये रथान्तरम् ॥ १३२
तथा पराङ्मुखरथं सैन्यं यौधिष्ठिरं नृप ।
पराजित्य रणे वीरो द्रोणपुत्रो ननाद ह ।
पूजितः सर्वभूतैश्च तव पुत्रैश्च भारत ॥ १३३
अथ शरशतभिन्नकृत्तदेहै-
र्हतपतितैः क्षणदाचरैः समन्तात् ।
निधनमुपगतैर्मही कृताभू-
द्गिरिशिखरैरिव दुर्गमातिरौद्रा ॥ १३४
तं सिद्धगन्धर्वपिशाचसंघा
नागाः सुपर्णाः पितरो वयांसि ।
रक्षोगणा भूतगणाश्च द्रौणि-
मपूजयन्नप्सरसः सुराश्च ॥ १३५

C 7 6921
B 7 1 8 193
K 7 157 129

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३१ ॥

श्रुतंजय (for शत्रुं) —d) Ś. D1 3 यमलोक, B शत्रु-लोक (for शक्र) Dn. निर्नीय (for निनाय) Ś1 K1 2 Dn1 D2 G1 M (except M4) च, B1 D1 T G3-5 स (for ह)

129 Ś1 K4 D5 G2 om 129 Ś2 K1, 2 D1 read 129 after 128ab, B Dc1 Dn D2-4 7 S (G2 om.) read it after 1133* —a) B5 partly damaged Ś2 स धृपध्र K1 2 स मृ(K2 पृ)पत्व, B5 ***त्क, Dn1 D5 स पृ(D5 वृ)पत्र, D2 स पृषत्क D3 स पृषत्व, D4 सपृषत्क, D- सपृष्टध्र (for स पृषध्र) S (G2 om.) जघान चैव सुपृ(G °प्र)धु —b) B3 (marg) धंधुरेन, B4 Dn2 D2 3 7 चन्द्रसेन (for देवं) K4 B3 (orig) T मारिष, B3 (marg) D5 मालिन (for मानिनम्) Ś. जयाश्च चापि जघ्निवान् (= 127b) —Ś2 om. (hapl.) 129cd —c) D4 6 कुन, D5 7 G5 कुंती (for कुन्ति) K1 चोर्मा, K2 चद्रो, K4 चड़ो, B1 श्चानौ, B2 4 Dn2 D1 5 चार्मा, G1 M1 2 चैव (for चाजौ) —After 129, Ś2 K1 2 D1 ins 1133*

130 a) D2 तु (for सु) —c) D2, 6 कर्ण (for [आ]कर्ण) D1 -पूरेण (for पूर्णेन) —f) D1 उदीर्य (for उद्दिश्य) Ś K1-3 तु, D2 4 8 [अ]थ, D5 [आ]सु (for [आ]शु)

131 a) D5 विद्धा (for भित्त्वा) K1 om. हृदय B5 कुंति चार्दैस्य तस्य (sic) —b) K1 G4 महारथ; G2 °बल (for °शर) —c) Dn2 D2 4 7 8 भित्त्वा, D5 तीक्ष्ण (for शीघ्र) —d) B1 4 D2 4 7 S (except M3) सुपुंख (for सपुङ्ख)

132 a) B3 (marg) दृष्ट्वा, G3-5 श्रुत्वा (for ज्ञात्वा) —c) Ś1 K3 D5 राजेंद्रम्, Ś2 K1 2 राजसत्तम् (for राजेन्द्र) —d) Ś K1 8 D1 उपनिन्ये, K2 4 B Dc1 Dn1 D3 व्य(B1 स्व)पनिन्ये (for अप°) B1-4 D3 रथो त्तम (B1 °म·), B5 यमक्षय (for रथान्तरम्)

133 a) K3 B Dc1 D3 M8 तत (for तथा) B om. ed नृप (for रथ) Dn1 तत पराङ्मुखं सैन्य —b) Dn1 दृष्ट्वा (for सैन्य) D5 बली (for नृप) —c) Dn2 D2 4 7 8 S रिपून् (for रणे) T G2-5 वीरान् (for वीरो) —d) K2 च (for ह) —e) D2 तव (for सर्व-) K3 D1 -भूतेषु, Dn2 D4 7 8 -लोकैश्च, D2 पुत्रैश्च (for भूतैश्च) —f) S यो(G1 4 M यौ)धैश्च (for पुत्रैश्च) Dn2 D4 7 8 मारिष (D7 °ष·) (for भारत) D2 सर्वलोकैश्च मारिष

134 a) Ś1 K4 -कृत्तभिन्नदेहैर्, D6 8 भिन्नकृत्तदे° —b) D5 शरवीक्षितै (for क्षणदाचरै) —c) Ś K1-8 मही तदा(Ś1 K2 भूता)भूद्, Dn2 D2 4 5 7 8 बभूव भूमिर्, S मही कृता (M4 कृता मही) सा (for मही कृताभूद्) —d) S बभूव (for [अ]तिरौद्रा)

135 ab) D7 8 नागा सघा (for -संघा नागा) —c) D6 [आ]शु (for च) D7 8 सर्वे (for द्रौणिम्) —d) Ś K1-3 D1, 5 6 अभ्यर्चयन्, D7 8 [ऽ]प्यपूजयन् (for

१३२

C. 7 6122
B 7 157 1
K. 7 158 1

संजय उवाच ।

द्रुपदस्यात्मजान्दृष्ट्वा कुन्तिभोजसुतांस्तथा ।
द्रोणपुत्रेण निहतान्राक्षसाश्च सहस्रशः ॥ १
युधिष्ठिरो भीमसेनो धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ।
युयुधानश्च संयत्ता युद्धायैव मनो दधुः ॥ २
सोमदत्तः पुनः क्रुद्धो दृष्ट्वा सात्यकिमाहवे ।
महता शरवर्षेण छादयामास सर्वतः ॥ ३
ततः समभवद्युद्धमतीव भयवर्धनम् ।
त्वदीयानां परेषां च घोरं विजयकाङ्क्षिणाम् ॥ ४
दशभिः सात्वतस्यार्थे भीमो विव्याध कौरवम् ।
सोमदत्तोऽपि तं वीरं शतेन प्रत्यविध्यत ॥ ५
सात्वतस्त्वभिसंक्रुद्धः पुत्राधिभिरभिप्लुतम् ।
वृद्धमृद्धं गुणैः सर्वैर्ययातिमिव नाहुषम् ॥ ६
विव्याध दशभिस्तीक्ष्णैः शरैर्वज्रनिपातिभिः ।
शक्त्या चैनमथाहत्य पुनर्विव्याध सप्तभिः ॥ ७
ततस्तु सात्यकेरर्थे भीमसेनो नवं दृढम् ।
मुमोच परिघं घोरं सोमदत्तस्य मूर्धनि ॥ ८
सात्यकिश्चाग्निसंकाशं मुमोच शरमुत्तमम् ।

°नपूज°) D_5 च राजन्, T $G_{2\ 4}$ तथैव, $G_{3\ 5}$ तथैव च (for सुराश्च)

Colophon K_5 missing —*Sub parvan* Bom. ed घटोत्कचवध —*Day of Drona's Generalship* K_4 चतुर्थदिवसे —*Adhy name* $Ś_2$ $K_{1\ 2\ 4}$ B D $G_{1\ 5}$ M (except M_4) रात्रियुद्ध —*Adhy no* (figures, words or both) Dn_1 D_2 156, T $G_{1.\ 2\ 4\ 5}$ $M_{1-3\ 5}$ (*sup lin*) 153, G_3 150, $M_{4\ 5}$ 151 —*Śloka no* Dc_1 191, Dn_1 190

132

☞ This adhy is missing in K_5 (cf v 1 7 125 14)

1 ^{b}) $D_{4\ 5\ 7}$ G_5 कुतीभोज (for कुन्ति°) $G_{1\ 3}$ तदा (for तथा) —^{c}) $Ś_1$ $K_{1\ 2}$ निहतान्द्रोणपुत्रेण

2 ^{c}) Dn_2 समस्ता, D_3 T G_{3-5} सयुक्ता, D_7 संक्रुद्धा, D_8 सक्रुद्धो (for सयत्ता)

3 ^{a}) Dn_2 तत, $D_{2\ 4\ 7\ 8}$ तथा, D_5 सु सं- (for पुन) D_6 क्रोधाद् (for क्रुद्धो) —^{c}) S (except G_1 M_4) बाण (for शर) K_3 -वर्षेन (for -वर्षेण) $Ś$ K_1 ° महता रथवंशेन —^{d}) $Ś_1$ $K_{1\ 2}$ $D_{1.\ 2.\ 6}$ सर्वश, B Dc_1 Dn $D_{3\ 4\ 7\ 8}$ भारत (for सर्वत)

4 ^{b}) Dn_2 $D_{2.\ 4\ 7\ 8}$ [अ]द्भुत (for भय) $Ś$ K (K_5 missing) Dn_2 $D_{1-4\ 6-8}$ दर्श(K_4 °शि)नं (for -वर्धनम्) —D_5 om 4^c–5^b —^{d}) B_4 Dn_2 $D_{2\ 4\ 8}$ -कांक्षिणे (for °णाम्) —After 4, K_4 B Dc_1 Dn $D_{1\ 3}$ ins

1134* तं दृष्ट्वा समुपायान्त रुक्मपुङ्खैः शिलाशितैः ।
[B समुपायात]

5 D_6 om 5^{ab} (cf v 1 4) —^{b}) K_4 कौरवैः, Bom ed सायकैः (for कौरवम्) —^{c}) T G_{2-5} [अ]थो भीमं, G_1 M [अ]व्यथित (for त वीरं) —^{d}) K_1 T प्रतिविध्यत

6 ^{a}) D_3 स्त्वति, D_6 स्त्वथ, T G_{3-5} चाति, G_1 M (except M_4) चापि (for स्त्वभि-) G_2 सात्वतस्याति संक्रुद्ध —^{b}) $Ś_1$ K_1 $D_{2\ 3\ 8}$ T पुत्रादिभिर् (for °धिभिर्) Some MSS अभिप्लुत —^{c}) K_4 सोमदत्त, B_4 Dn_1 $D_{1\ 2\ 6}$ वृद्ध वृद्ध-, D_4 वृद्धैर्वृद्ध, D_5 वृद्धमिद्ध, T $G_{2\ 4}$ वृद्धमित्थ, G_1 $M_{1\ 2}$ वृद्धमृद्ध- (for °मृद्ध) D_4 गणै (for गुणै) Dn_1 $D_{1\ 2\ 4}$ युक्तं (for सर्वैर्)

7 ^{a}) T G_2 विव्याय (for °ध) —^{b}) K_4 $B_{2\ 3}$ Dc_1 Dn_1 $D_{1\ 5}$ निपातनै (for °तिभि) D_8 शरैर्जर्जरपातितै. —K_4 om 7^c–9^b $D_{2.\ 4}$ om (hapl) 7^{cd} —^{c}) B_1 G_1 M (except M_4) पद्ध्या (for शक्त्या) B Dc_1 Dn D_8 विनिर्भिद्य, D_5 अथाहन्यत्, D_6 तथा हत्य, M_4 अथो हत्य (for अथाहत्य) —^{d}) T G_3 विव्याय (for °ध) S पञ्चभि (for सप्तभि)

8 K_4 om 8 (cf v 1 7) —^{a}) D_5 पुनस् (for ततस्) $Ś_2$ D_1 S सात्वतस्यार्थे, $K_{1\ 2}$ सात्यकस्यार्थे; D_7 °केर्यो हि, D_3 °क्यार्थे वै (for °केरर्थे) —^{b}) $Ś_1$ K_3 $D_{4\ 5\ 7\ 8}$ T G_{2-5} भैमसेनिर्, D_3 भैमसेनो (for भीम°) —^{c}) $Ś_1$ (*sup lin* as in text) $_2$ $K_{2\ 3}$ पट्टिश

सोमदत्तोरसि क्रुद्धः सुपत्रं निशितं युधि ॥ ९
युगपत्पेततुरथ घोरौ परिघमार्गणौ ।
शरीरे सोमदत्तस्य स पपात महारथः ॥ १०
व्यामोहिते तु तनये बाह्लीकः समुपाद्रवत् ।
विसृजञ्शरवर्षाणि कालवर्षीव तोयदः ॥ ११
भीमोऽथ सात्वतस्यार्थे बाह्लीकं नवभिः शरैः ।
पीडयन्वै महात्मानं विव्याध रणमूर्धनि ॥ १२
प्रातिपीयस्तु संक्रुद्धः शक्तिं भीमस्य वक्षसि ।
निचखान महाबाहुः पुरंदर इवाशनिम् ॥ १३
स तयाभिहतो भीमश्चकम्पे च मुमोह च ।
प्राप्य चेतश्च बलवान्गदामस्मै ससर्ज ह ॥ १४
सा पाण्डवेन प्रहिता बाह्लीकस्य शिरोऽहरत् ।
स पपात हतः पृथ्व्या वज्राहत इवाद्रिराट् ॥ १५
तस्मिन्विनिहते वीरे बाह्लीके पुरुषर्षभे ।
पुत्रास्तेऽभ्यर्दयन्भीमं दश दाशरथेः समाः ॥ १६
नाराचैर्दशभिर्भीमस्तान्निहत्य तवात्मजान् ।

C 7 6941
B 7 157 20
K 7 158.20

(K₂ ₈ °स) (for परिवं)

9 K₄ om 9ᵃᵇ (cf v 1 7) —ᵃ) Ś· B Dc₁ Dn₁ D₂ ₃ ₆ ₇ सात्वतोपि, K₁ ₂ Dn₂ D₁ ₄ ₆ ₈ सात्व कोपि (for किश्र) —ᵈ) Ś₁ सुपर्णं, K₁ सुपुत्र, K₃ सुपर्णे, Dn₂ मपत्र, D₂ सपुत्र, D₅ सुपुख (for सुपत्र)

10 ᵃ) Ś₂ K₂ B₁₋₃ D₃ ₇ ₈ अथो, K₁ अथौ, B₁ T G₂₋₄ टमौ, B· चैव, Dc₁ Dn₂ वीरे, Dn₁ D₅ घोरौ, D₄ वीरौ, M₁ राजन (for अथ) G· युगपतु- **रद्दा —ᵇ) Dn₁ D· रथे, D₃ घोरा (for घोरौ) —ᵈ) Dc महारथात्, D₇ ₈ ततो भुवि (for महारथ) D· मूर्छितो निपपात ह

11 ᵃ) Dn₂ D₃ ₈ विमोहिते, D₂ ममो°, D₇ lacuna (for व्यामो) —ᵇ) Ś K₂ ₃ D₅ ₆ बाह्लिक, K₁ बाह्लिका, G₅ वाल्मीकि (for बाह्लीक) Ś₂ K₄ B (except B₁) Dc₁ Dn D₁ ₂ ₄ ₇ ₈ तमुपाद्रवत् (for समुपा°) —ᵈ) G· च, M₁ ₂ तु (for [इ]व)

12 ᵃ) Ś K₁ ₂ D₂₋₆ G· ₂ [s]पि (for अथ) —ᵇ) Ś K (K₅ missing) D· बाह्लिक Ś₁ K₃ दशभि (for नवभि) —ᶜ) B Dc₁ Dn D₂ ₄ ₇ ₈ प्र(D₁ ₈ अ)पीड यन, D₁ ₃ प्रपीडयन्वै (hypermetric), Ś Cv प्रातिपी (G₃ °तिवी, G₄ °तीपि-, G₆ तीवी)य (for पीडयन्वै) —ᵈ) T G₂ ₅ विव्याथ (for °ध) G₃ द्वार (for रण-)

13 ᵃ) Ś₁ K₁₋₃ Dn प्रतिपे(Dn °पी)यस्, Ś₂ K₄ B₁ D₁₋₂ ₆ प्रातिपेयस्, B₂ (marg as in text) प्रपी डितस्, D₄ *तिपय, G₃ प्रातिवीयस्, G₄ ₅ M₃₋₅ प्रातीपी(G₅ वी)यस् (for प्राति) D₄ ₇ ₈ सु (for तु) D₆ om संक्रुद्ध —ᵇ) K₂ D₁ वर्मणि, K₈ वर्षिणौ (for वक्षसि) —D· om 13ᶜᵈ —ᶜ) D₁ G₁ ₃ M₁ ₂ निजघान (for निचखान) K₁ महाबाहो

14 ᵃ) Ś₁ K₂₋₄ Dn₁ तया (for तया) D₄ ₆ ₇ ₈ नि- (for [अ]भि-) T G₂ ₅ वीरश् (for भीमश्) —ᵇ) Ś K₁₋₃ चकप, Dn₂ ₁ ₂ ₄ ₇ ₈ चचाल (for चकम्पे) K₄ D· ₇ G₅ मुमोच ह (for ह च) —K₁ om 14ᶜᵈ —ᵈ) B₁ ₂ D₂ ₄ ₇ ₈ तस्मै (for अस्मै) Ś₂ K₂ D₁ मुमोच (for ससर्ज)

15 ᵇ) Ś K₁₋₃ D₁ ₂ ₅ ₆ बाह्लिकस्य G₁ M [s]भि द्रवत् (for ऽहरत्) —ᶜ) D₇ ₈ transp स and पपात S (except G₁ M₁ ₂) नृप (for हत) T पद्भ्या, G₅ पृथिव्या (for पृथ्व्या) —ᵈ) Dn₂ D₂ ₄ ₇ ₈ द्रुम, G₂ [अ]चल (for [अ]द्रिराट्)

16 ᵇ) Ś K₁₋₃ D₁ ₂ ₆ बाह्लिके K₄ B₆ D₅ पुरुषर्षभ (for °र्षभे) —B₁ om 16ᶜᵈ —ᶜ) K₁ [s]त्यर्दयन्, B₁ D₅ ₋ ₈ [s]भ्यद्रवन्, B₅ [s]भ्यर्गमन् (sic) (for र्दयन्) G₂ ₄ वीर (for भीम) —ᵈ) T G₃ ₄ सम (sic) (for समा) —After 16, Ś K (K₅ missing) B₁ ₂ ₃ (marg) D (except D₅) ins

1135* नागदत्तो दृढरथो वीरबाहुरयोभुज ।
दृढ· सुहस्तो विरजा प्रमाथी चोग्रयाय्यपि ।
तान्दृष्ट्वा चुक्रुधे भीमो जगृहे भारसाधनान् ।
एकमेक समुद्दिश्य पातयामास मर्मसु ।
ते विद्धा व्यसव पेतु स्यन्दनेभ्यो हतौजस । [5]
चण्डवातप्रभग्ना वा पर्वताग्रान्महीरुहा ।

[(L. 1) K₂ ₈ D₂ ₇ ₈ नागदतो (for °दत्तो) K₁ वीरे, K₃ ₄ Dn₁ महा-, B₁₋₃ D₆ वीरो (for वीर) B₂ वीरो (for -बाहुर्) Dc₁ D₆ अथोभुज (for अयो°) —(L 2) B₁ ₂ Dc₁ D₆ दृढ· प्रहस्तो, Dn₁ दृढप्रहस्तो, D₂ lacuna (for दृढ· सु°) D₈ सुदृढ· सुहस्तो वीर (for the prior half) K₄ प्रमाथी, Dn₂ °थश् (for °थी) Ś₁ K₈ D₇ ₈ चाग्रयाय्यपि; D₂ परकावपि, D₃ चोग्रया- दपि, D₆ चोग्रजाज्येपि (sic) (for चोग्रयाय्यपि) D₄ समाधी परकाप्यपि (for the post. half) —(L 3) B₁ ₈ चुक्रुभे

C. 7. 5941
B. 7. 157. 21
K. 7. 154. 23

कर्णस्य दयितं पुत्रं वृषसेनमवाकिरत् ॥ १७
ततो वृषरथो नाम भ्राता कर्णस्य विश्रुतः ।
जघान भीमं नाराचैस्तमप्यभ्यवधीद्बली ॥ १८
ततः सप्त रथान्वीरः स्यालानां तव भारत ।
निहत्य भीमो नाराचैः शतचन्द्रमपोथयत् ॥ १९
अमर्षयन्तो निहतं शतचन्द्रं महारथम् ।
शकुनेर्भ्रातरो वीरा गजाक्षः शरभो विभुः ।
अभिद्रुत्य शरैस्तीक्ष्णैर्भीमसेनमताडयन् ॥ २०

स तुद्यमानो नाराचैर्वृष्टिवेगैरिव द्विपः ।
जघान पञ्चभिर्बाणैः पञ्चैवातिबलो रथान् ।
तान्दृष्ट्वा निहतान्वीरान्विचेलुर्नृपसत्तमाः ॥ २१
ततो युधिष्ठिरः क्रुद्धस्तवानीकमशातयत् ।
मिषतः कुम्भयोनेश्च पुत्राणां च तवानघ ॥ २२
अम्बष्ठान्मालवाञ्शूरांस्त्रिगर्तान्सशिबीनपि ।
प्राहिणोन्मृत्युलोकाय गणान्क्रुद्धो युधिष्ठिरः ॥ २३
अभीषाहाञ्शूरसेनान्बाह्लीकान्सवसातिकान् ।

निकृत्य पृथिवीं राजा चक्रे शोणितकर्दमाम् ॥ २४
यौधेयारट्टराजन्यमद्रकाणां गणान्युधि ।
प्राहिणोन्मृत्युलोकाय शूरान्बाणैर्युधिष्ठिरः ॥ २५
हताहरत गृह्णीत विध्यत व्यवकृन्तत ।
इत्यासीत्तुमुलः शब्दो युधिष्ठिररथं प्रति ॥ २६
सैन्यानि द्रावयन्तं तं द्रोणो दृष्ट्वा युधिष्ठिरम् ।
चोदितस्तव पुत्रेण सायकैरभ्यवाकिरत् ॥ २७
द्रोणस्तु परमक्रुद्धो वायव्यास्त्रेण पार्थिवम् ।
विव्याध सोऽस्य तद्दिव्यमस्त्रमस्त्रेण जघ्निवान् ॥ २८

तस्मिन्विनिहते चास्त्रे भारद्वाजो युधिष्ठिरे ।
वारुणं याम्यमाग्नेयं त्वाष्ट्रं सावित्रमेव च ।
चिक्षेप परमक्रुद्धो जिघांसुः पाण्डुनन्दनम् ॥ २९
क्षिप्तानि क्षिप्यमाणानि तानि चास्त्राणि धर्मजः ।
जघानास्त्रैर्महाबाहुः कुम्भयोनेरवित्रसन् ॥ ३०
सत्यां चिकीर्षमाणस्तु प्रतिज्ञां कुम्भसंभवः ।
प्रादुश्चक्रेऽस्त्रमैन्द्रं वै प्राजापत्यं च भारत ।
जिघांसुर्धर्मतनयं तव पुत्रहिते रतः ॥ ३१
पतिः कुरूणां गजसिंहगामी

C 7 6958
B 7 157 25
K 7 156 28

---

24 Ś2 missing (cf v l 20) D5 om. 24^a (cf v l. 23) K1 2 om (hapl) 24–25 —^a) D2 4 अभिपाद्दान्, S अभीपद्दान् (for °पाद्दान्) —^b) B5 Dn1 D2 8 6 बाह्लिकान् B2 4 5 Dc1 सवशातिकान्, Dn2 च वशातिकान्, D2 4 च वसातय, D5 सवसातिभि, D7 8 च वसातिभि (for सवमातिकान्) S वसातीं (G5 °याती, M2 °मर्ती) श्च सबाह्लिकान् —^c) B2 4 S (except M1) निहत्य, D2 निकृत्वा (for °त्य) D5 पृथिवी (for °वीं) Ś1 K8 4 D1. 8 6 राजन्, Dn2 D2 4 7 8 चक्रे (for राजा) —^d) Dn2 D2 4 8 मांस, D7 मासे (for चक्रे)

25 Ś2 missing (cf v l 20) K1 2 om 25 (cf. v l 24) —^a) K4 B2 (marg as in text) 4 Dc1 Dn2 यौ (Dn2 यो) धेयान्मालवात्राजन्, Dn1 °यान्बहु राजन्यान्, D1 °यास्तावकात्राजन्, D2 °यान्रचकात्राजन्, D3 यानेयानक्षयात्राजन्, D4 यौधेयारुयवकाग्राजन्, D4 आयोधे सगणात्राजन्, D3 यौधेयानवकात्राजन्, D7 8 °यान्दरदात्राजन्, S °यारट्टराजन्यान् —^b) Dn2 D2 4 5 S मद्रका (G5 °का) श्च, D6 मद्रकाना (for मद्रकाणा) D2 4 रणान् (for ग) D1 मद्रकास्तगणान्युधि —^c) Dn2 D2 4. 7 8 यम, D8 6 पर (for मृत्यु-) —^d) Dn2 D2 4 7 8 शूरान्बाणगणै (D4 °शतै) क्षणात्, G2 गणान्क्रुद्धो युधिष्ठिर

26 Ś2 missing (of v l 20) —^a) K1 2 हतो, K4 D1 ततो, S घ्नत (for हत) D2 हतान्हरत गृह्णीत —^b) D2 विध्यत व्यनिकृन्तत; T G3-5 M3 5 °ध्वमपकृन्तत, G1 M1. 2 वध्यतावचकर्तत, G2 विध्यध्व विकृंतत (sub-metric), M4 विध्य चावचकर्तत —^c) Dn2 D2 4 7 8 अभवत्, T G2-5 इत्यभूत् (for इत्यासीत्) Dn1 D5 तुमळ, D8 तुमल (for तुमुल)

27 Ś2 missing (of v l 20) —^a) D2 सैन्य त्रि (for सैन्यानि) D3 व्यधमत (for द्रावयन्तं) —^b) B4 transp द्रोणो and दृष्ट्वा —^c) D2 4-6 नोदितस् (for चो°) —^d) D2 अभ्यवारयत्, D4 हरत्, G4 अभ्यवारयत् (for अभ्यवाकिरत्)

28 Ś2 missing (cf. v l 20) —^b) K2 om. (hapl) from पार्थिवम् up to मस्त्रेण (in 28^d) Dn2 D2 4 5 7 8 पाण्डव, G1 M1 2 पार्थिव (for °वम्) —^c) K4 विव्यध, T G2 विव्याय (for °ध) B Dc1 Dn सोपि, D2 तस्य, D6 सोय (for सोऽस्य) G1 M1 2 तं (for तद्) —^d) D4 पाण्डव (for जघ्निवान्)

29 Ś2 missing (cf v l 20) —^a) K1 M1 2 शस्त्रे, T G2 8 M3 5 [s]यास्त्रे (for चास्त्रे) Dn2 D1 7 8 तस्मिन्नस्त्रे विनिहते —^b) B5 T G2-4 युधिष्ठिर (for °ष्ठिरे) — Dn1 reads 29^c–30^b on marg —^c) Ś1 K1-3 D1 5 समरे (for परम) K1 2 द्रोणो (for क्रुद्धो) T G3 दिव्यास्त्राणि च चिक्षेप, G1 4 5 M दिव्या न्यस्त्राणि सक्रुद्धो (G4 5 चिक्षेप)

30 Ś2 missing (cf v l 20) Dn1 reads 30^ab on marg —^a) T G3 4 क्षिप्तान्याक्षिप्यमाणानि —^b) D6 शस्त्राणि Dn2 D2 4 5 7 8 धर्मवित्, D6 धर्मत, G2 सर्वज्ञ (for धर्मज) —^d) Ś1 K1-3 D1 अवि भ्रमन्, D5 7 8 असंभ्रम, D6 अवित्रसत्

31 Ś2 missing (of v l 20) —^a) K1 2 च (for तु) G1 M1 2 सत्या चिकीर्षमाणा तु — Dn2 om (hapl) 31^c–32^b —^c) D5 च (for वै) D2 6 प्रादुश्च कारैंद्रमस्त्रं

32 Ś2 missing (cf. v l 20) Dn2 om 32^ab (cf

C 7 6958
B 7 157 28
K. 7 158 38

विशालवक्षाः पृथुलोहिताक्षः ।
प्रादुश्चकारास्त्रमहीनतेजा
माहेन्द्रमन्यत्स जघान तेऽस्त्रे ॥ ३२
विहन्यमानेष्वस्त्रेषु द्रोणः क्रोधसमन्वितः ।
युधिष्ठिरवधप्रेप्सुर्ब्राह्ममस्त्रमुदैरयत् ॥ ३३
ततो नाज्ञासिषं किंचिद्घोरेण तमसावृते ।
सर्वभूतानि च परं त्रासं जग्मुर्महीपते ॥ ३४
ब्रह्मास्त्रमुद्यतं दृष्ट्वा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
ब्रह्मास्त्रेणैव राजेन्द्र तदस्त्रं प्रत्यवारयत् ॥ ३५
ततः सैनिकमुख्यास्ते प्रशशंसुर्नरर्षभौ ।
द्रोणपार्थौ महेष्वासौ सर्वयुद्धविशारदौ ॥ ३६
ततः प्रमुच्य कौन्तेयं द्रोणो द्रुपदवाहिनीम् ।
व्यधमद्रोषताम्राक्षो वायव्यास्त्रेण भारत ॥ ३७
ते हन्यमाना द्रोणेन पाञ्चालाः प्राद्रवन्भयात् ।
पश्यतो भीमसेनस्य पार्थस्य च महात्मनः ॥ ३८
ततः किरीटी भीमश्च सहसा संन्यवर्तताम् ।
महद्भ्यां रथवंशाभ्यां परिगृह्य बलं तव ॥ ३९
बीभत्सुर्दक्षिणं पार्श्वमुत्तरं तु वृकोदरः ।
भारद्वाजं शरौघाभ्यां महद्भ्यामभ्यवर्षताम् ॥ ४०
तौ तदा सृञ्जयाश्चैव पाञ्चालाश्च महौजसः ।
अन्वगच्छन्महाराज मत्स्याश्च सह सात्वतैः ॥ ४१
ततः सा भारती सेना वध्यमाना किरीटिना ।

---

v l 31) —^{b}) D3 प्रति (for पृथु) —^{c}) D2 7 8 S (except G3 4) अदीन (for अहीन) G2 -चेता (for तेजा) —^{d}) K1 D4. 6 महेंद्रम् B Dc1 Dn1 उग्रं, S अस्त्रं (for अन्यत्) Ś1 K1-3 प्र- (for स) K1 तेस्त्रै, K4 B3 (orig) T G2-5 तेन; B1 2 3 (marg) 4 5 तैस्त्रै (sic), Dc1 Dn1 तैस्त्रै, Dn2 D3 6 चास्त्रं, D5 चाशु; D7 8 G1 M4 चास्त्रे (for तेऽस्त्रे)

33 Ś2 missing (cf v l 20) —^{a}) B1 3 5 Dc1 Dn D2 3 6-8 G1 M निहन्यमानेष्वस्त्रेषु —^{c}) Dn1 D6 7 G4 -वध (for -वध) B5 युधिष्ठिरं परिप्रेप्सुर् —^{d}) B5 D (except Dn2 D7) G1 4 M (except M4) उदीरयत् (for उदै°)

34 Ś2 missing (cf v l 20) —^{a}) S भीतो (for ततो) Ś1 K3 D5 न ज्ञा (K3 नाज्ञा) यते, D3 नाज्ञा शिप (for नाज्ञासिषं) Dn D4 7 8 नाज्ञासिष्म त (D7 8 °षुस)त· किंचिद् —^{cd}) Ś1 सकृद् (for सर्व) Dn2 D2 4 7 8 transp पर and त्रास· D2 4 7 8 S विशां पते (for महीपते).

35 Ś2 missing (cf v. l. 20) —^{a}) D2 प्रेरितं (for उद्यतं). —^{b}) G1 M1. 2 धनंजय (for युधिष्ठिर.). —^{c}) D3 च (for [ए]व) —^{d}) D2 4 7 8 तदस्त्रं पर्य वारयत्.

36 Ś2 missing (cf. v l. 20) —^{c}) T G2-5 गुरु शिष्यौ, G1 M द्रोणशिष्यौ (for °पार्थौ) —^{d}) G4 सर्वायुध, M4 सर्वशस्त्र (for °युद्ध)

37 Ś2 missing (cf v l 20) —^{a}) M प्रयुध्य (for प्रमुच्य) —^{c}) K4 B Dc1 Dn1 D1 3 क्रोध (for रोष) D2 व्यधमत्स्वयृतास्त्रेण — For 37^{cd}, Dn2 D4 S subst

1137* वायव्यास्त्रेण व्यधमद्रोषपर्याकुलेक्षण ।

[T1 G2 विधमद् (for व्यध°) Dn2 D4 व्यधमत्सोत्तम- (D4 °त्सवृता)स्त्रेण (for the prior half) Dn2 D4 M4 क्रोध-, T1 G2 द्रोण (for रोष-)]

38 Ś2 missing (cf. v l. 20) —^{a}) D1 रौद्रेण (for द्रोणेन) —^{b}) B1 पचाला —^{d}) D2 पार्षतस्य (for पार्थस्य च)

39 Ś2 missing (cf. v l 20) —^{a}) K1 D2 किरीटी भीमसेनश्च —^{b}) D5 पर्यवर्तता, D7 8 चाभ्य° (for संन्य°) — D3 om (hapl) 39^{c}-40^{d} —^{c}) D2 -शब्दाभ्यां (for -वंशाभ्यां) D5 महता शरवर्षेण, T G M1 2 °ता शरवर्षाभ्या —^{d}) D7 प्रतिगृह्य (for परि°) D2 4 प्रतिगृह्य बलं तदा

40 Ś2 missing (cf. v l 20) D3 om 40 (cf. v l 39) —^{b}) G2 पश्चिमं (for उत्तरं) K1 lacuna, K4 B Dc1 Dn D1 2 4 7 8 च (for तु) —^{d}) B1 अभ्यवर्षता; D5 पर्यवर्तत्तां; T G1-4 M1 2 अभिवर्षतां (for अभ्य°)

41 Ś2 missing (cf v l 20) —^{a}) Dn2 D2 4 7 8 कैकेय (D2 °के)या, S (except G1) ते तदा (for तौ तदा) D5 सर्वे (for चैव) —^{b}) K1 पाचालश्च, Dn2 °ल्याश्च, D4 पंचालाश्च (for पाञ्चा°) —^{c}) T G2-5 अन्वागमन् (for अन्वगच्छन्) G1 M1. 2 महाबाहू (for

द्रोणेन वार्यमाणास्ते स्वयं तव सुतेन च । नाशक्यन्त महाराज योधा वारयितुं तदा ॥ ४२

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३२ ॥

१३३

संजय उवाच ।
उदीर्यमाणं तद्दृष्ट्वा पाण्डवानां महद्बलम् ।
अविषह्यं च मन्वानः कर्णं दुर्योधनोऽब्रवीत् ॥ १
अयं स कालः संप्राप्तो मित्राणां मित्रवत्सल ।
त्रायस्व समरे कर्ण सर्वान्योधान्महाबल ॥ २
पाञ्चालैर्मत्स्यकैकेयैः पाण्डवैश्च महारथैः ।
वृतान्समन्तात्संक्रुद्धैर्निःश्वसद्भिरिवोरगैः ॥ ३
एते नदन्ति संहृष्टाः पाण्डवा जितकाशिनः ।
शक्रोपमाश्च बहवः पाञ्चालानां रथव्रजाः ॥ ४
कर्ण उवाच ।
परित्रातुमिह प्राप्तो यदि पार्थं पुरंदरः ।
तमप्याशु पराजित्य ततो हन्तास्मि पाण्डवम् ॥ ५

C 7 6974
B 7 158 5
K 7 159 5

°राज) — ^{d}) T G2 3 मात्स्याश् (for म°) K4 सात्वते, D2 मात्वे , T G2-5 M3-5 सात्वता (for सात्वत) G1 M1 2 राजन्मत्स्याश्च सात्वता

42 Ś1 missing (cf. v 1 20) — ^{a}) G5 भारतीं (for °तीं) T G1-4 M1-3 5 ततस्ता भारतीं (G1 M1 2 कौरवीं) सेना, M4 ततस्ते वध्यमानाश्च — ^{b}) T G1-4 M1-3 5 वध्यमाना, M4 भीमेन च — After 42^{ab}, N (Ś1 K5 missing) G5 (marg) ins

1138* तमसा निद्रया चैव पुनरेव व्यदीर्यत ।

— ^{c}) Ś1 K1 2 D1 धार्यमाणास्, G1 M वार्यमाणा (for माणास्) M3-5 तु (for ते) — ^{e}) Dn1 D2 4 7 8 नाश(D1 7 8 न श)क्य ते, D5 नाशक्येत, S (except G5) नाशक्नुवन् (for नाशक्यन्त) — ^{f}) G1 M यौधा (for योधा) D4 M8 ध(M3 धा)रयितु (for वार°) B5 G2 4 M तव, T G3 4 जय (for तदा)

Colophon om in S (except M4) Ś1 K5 missing — *Sub-parvan* Editions घटोत्कचवध, D1 जयद्रथवध — *Adhy name* K1 2 4 B Dc1 Dn D1 2 4 5 7 8 रात्रियुद्ध, D3 6 रात्रियुद्धे नागदत्तादिवध , Bom ed रात्रियुद्धे द्रोणयुधिष्ठिरयुद्ध — *Adhy no* (figures, words or both) Dn1 157, D2 156, M4 152 — *Śloka no* Dc1 48, Dn1 49

133

☞ This adhy is missing in Ś1 K5 (cf v 1 7 132 20, 125 14)

1 D7 M3 om the ref — ^{a}) Ś1 K1-3 D1 उदीर्णमाण (for उदीर्य°) K1 B2 3 Dc1 Dn2 D2-4, 6-8 G2-5 त, D5 lacuna (for तद्) — ^{b}) D4 पाहूना च (for पाण्डवाना) B1 2 D3 महाबल, D2 4, 7 8 बलार्णव (for महद्बलम्) — ^{c}) A few MSS अविसह्यं

2 D2 om 2 — ^{b}) B1 -वर्धन, Dc1 D4 -वत्सल — ^{d}) G1 M यौधान् K1 4 B2 Dc1 महारथ , K2 B3 Dn1 D1 °रथ, B1 4 5 Dn2 D3, 5-7 °रथान्, D4 रथै , D5 °रथा , T G2-5 °बलान् (for °बल)

3 D3 6 om 3 — ^{a}) K2 पाचाल्यैर्, Dn पचालैर्, T G3 4 पाचालान् (for पाञ्चालैर्) G2 मात्स्य (for मत्स्य) K1 -केकैयै, D4 -केकयै (for -कैकेयै) — ^{b}) G3 महाबलै (for °रथै) — ^{c}) D7 8 वृता (for वृतान्) K1 सक्रुद्धा, Dn2 D7 स्व क्रुद्धैर् (for संक्रुद्धैर्) — ^{d}) Dc1 Dn D5 G2-5 निश्वसद्भिर् (for निःश्व°), D4 8 महोरगै (for इवो°)

4 ^{a}) Ś1 D2 3 5-7 G1 नर्दंति, K1 नदति (for नदन्ति) D2-4 6-8 सक्रुद्धा , S सरब्धा (for संहृष्टा) — 4^{bc} is partly damaged in G5 — ^{c}) D3 6 बहुश (for बहव) — ^{d}) D4 पंचालाना K1 रथद्विपा (for °व्रजा)

5 ^{b}) G1 युधि (for यदि) — ^{c}) D8 [अ]थ (for [आ]शु)

6 6^{ab} is partly damaged in G5 — ^{a}) G1 -आ

C 7 6973
B 7 156 6
K 7 159 6

सत्यं ते प्रतिजानामि समाश्वसिहि भारत ।
हन्तास्मि पाण्डुतनयान्पाञ्चालांश्च समागतान् ॥ ६
जयं ते प्रतिजानामि वासवस्येव पावकिः ।
प्रियं तव मया कार्यमिति जीवामि पार्थिव ॥ ७
सर्वेषामेव पार्थानां फल्गुनो बलवत्तरः ।
तस्यामोघां विमोक्ष्यामि शक्तिं शक्रविनिर्मिताम् ॥ ८
तस्मिन्हते महेष्वासे भ्रातरस्तस्य मानद ।
तव वश्या भविष्यन्ति वनं यास्यन्ति वा पुनः ॥ ९
मयि जीवति कौरव्य विषादं मा कृथाः क्वचित् ।
अहं जेष्यामि समरे सहितान्सर्वपाण्डवान् ॥ १०
पाञ्चालान्केकयांश्चैव वृष्णींश्चापि समागतान् ।
बाणौघैः शकलीकृत्य तव दास्यामि मेदिनीम् ॥ ११

संजय उवाच ।

एवं ब्रुवाणं कर्णं तु कृपः शारद्वतोऽब्रवीत् ।
स्मयन्निव महाबाहुः सूतपुत्रमिदं वचः ॥ १२
शोभनं शोभनं कर्ण सनाथः कुरुपुंगवः ।
त्वया नाथेन राधेय वचसा यदि सिध्यति ॥ १३
बहुशः कत्थसे कर्ण कौरव्यस्य समीपतः ।
न तु ते विक्रमः कश्चिद्दृश्यते बलमेव वा ॥ १४
समागमः पाण्डुसुतैर्दृष्टस्ते बहुशो युधि ।
सर्वत्र निर्जितश्चासि पाण्डवैः सूतनन्दन ॥ १५
ह्रियमाणे तदा कर्ण गन्धर्वैर्धृतराष्ट्रजे ।
तदायुध्यन्त सैन्यानि त्वमेकस्तु पलायथाः ॥ १६
विराटनगरे चापि समेताः सर्वकौरवाः ।

नीहि (for -जानामि) — Dn2 om (hapl) 6^{b}–7^{a} — ^{c}) D7 -तनय (for -तनयान्) — ^{d}) Bom ed पचालाश्, D2 ससोमकान्; G1 M1 2 समागधान् (for °गतान्) D4 पांचा* श्वामहासुनीन् (sic)

7 Dn2 om 7^{a} (cf. v l. 6) — ^{a}) K4 Dn1 D1–4 6–8 दास्यामि (for जानामि) Ś1 K1–3 D5 जयं ते प्रविधास्यामि — ^{d}) B5 D6 G1 M जानामि (for जीवामि) Dn2 D2 4 7 8 अमित्रगणसमागमे

8 K4 om 8^{abc} 8^{ab} is partly damaged in G5 — ^{b}) B D फाल्गुनो (for फ°) — ^{c}) D4 अद्यामोघां, D7 8 अमोघां तस्य (by transp) K3 प्रमोक्ष्यामि (for वि°) — ^{d}) K1 चक्र, D4 शक्ति- (for शक्र)

9 Dn1 om 9 — ^{a}) D5 transp तस्मिन् and हते — ^{b}) B4 भारत (for मानद) — ^{d}) S यास्यते वा वनं पुन

10 10^{ab} is partly damaged in G5 — ^{b}) Ś1 K1–3 D1 3. 5 6 transp विषाद and मा — ^{c}) K1 2 अय (for अह)

11 ^{a}) B1 पचालान् Dn D2–6 8 कैकयाश्, D7 कैकेयांश् (for केक°) D6 चापि (for चैव) — ^{b}) D2 7 8 S चैव (for चापि) K4 समागता (for °गतान्)

12 MSS om the ref In G5, 12^{ab} is partly damaged — ^{a}) S (G5 damaged) एव (G3 °व) कर्णे ब्रुव (T °व) त्येव — ^{b}) B3 कृप शारद्वतीसुत — ^{c}) B5 सवार्यते (for स्मयन्निव)

13 Before 13, T G2–5 M3–5 ins कृप G2 om. 13^{ab} — ^{a}) K4 om one शोभन D4 शोभन जय कर्णस्य — D4 om (hapl) 13^{b}–14^{a} — ^{b}) K4 B1 G1 M सनाथा कुरुपुगवा — ^{c}) G4 त्वया राधेय नाथेन

14 D4 om 14^{a} (cf. v l 13) — ^{b}) Ś1 K1 3 B1 Dc1 Dn1 D1 2 4 6–8 G2 कौरवस्य (for °व्यस्य) — ^{c}) B4 G1 M1 2 न च, Dc1 ननु (for न तु) M1 2 मे (for ते) M5 विभ्रम (for विक्रम) — ^{d}) B2 3 5 Dn2 G1 M फलम् (for ब°) D2. 4 6–8 च (for वा)

15 K4 repeats 15^{a}–16^{c} after 17^{ab} — ^{a}) K2 D2 7 8 S पुत्रैर्, D4 पुत्रो (for सुतैर्) — ^{b}) G2 यदि (for युधि) — ^{c}) D2 4 5 7 8 सर्वतो (for °त्र) K2 D5–8 चापि (for चासि)

16 For the repetition in K4, cf. v l 15 — ^{a}) K1 D1 ह्रियमाने, T ह्रीयमाणे (for ह्रिय°) K1 lacuna, Dc1 D5 7 8 M4 यदा, T G3. 4 पुरा, G2 5 त्वया (for तदा) — ^{c}) Ś1 K1–3 समयुध्यत, D3. 5 तान्ययु° (for तदायु°) — ^{d}) D4 एव (for एकस्) K4 B (B5 lacuna) Dc1 Dn [s]ग्रे, D4 [अ]स्तु, S च (for तु) K1 B Dc1 Dn D1 M1 2 [अ]पलायिथा; K3 D2 4 5 7 8 M4 पलायिथा (D8 °त-), K4 D3 G1 M3 5 [अ]पलायथा (for पला°)

17 For the repetition in K4, cf. v l 15 — ^{a})

पार्थेन निर्जिता युद्धे त्वं च कर्ण सहानुजः ॥ १७
एकस्याप्यसमर्थस्त्वं फल्गुनस्य रणाजिरे ।
कथमुत्सहसे जेतुं सकृष्णान्सर्वपाण्डवान् ॥ १८
अब्रुवन्कर्ण युध्यस्व बहु कत्थसि सूतज ।
अनुक्त्वा विक्रमेद्यस्तु तद्वै सत्पुरुषव्रतम् ॥ १९
गर्जित्वा सूतपुत्र त्वं शारदाभ्रमिवाजलम् ।
निष्फलो दृश्यसे कर्ण तच्च राजा न बुध्यते ॥ २०
तावद्गर्जसि राधेय यावत्पार्थं न पश्यसि ।
पुरा पार्थे हि ते दृष्ट्वा दुर्लभं गर्जितं भवेत् ॥ २१
त्वमनासाद्य तान्बाणान्फल्गुनस्य विगर्जसि ।
पार्थसायकविद्धस्य दुर्लभं गर्जितं भवेत् ॥ २२
बाहुभिः क्षत्रियाः शूरा वाग्भिः शूरा द्विजातयः ।
धनुषा फल्गुनः शूरः कर्णः शूरो मनोरथैः ॥ २३
एवं परुषितस्तेन तदा शारद्वतेन सः ।
कर्णः प्रहरतां श्रेष्ठः कृपं वाक्यमथाब्रवीत् ॥ २४
शूरा गर्जन्ति सततं प्रावृषीव बलाहकाः ।
फलं चाशु प्रयच्छन्ति बीजमुप्तमृताविव ॥ २५
दोषमत्र न पश्यामि शूराणां रणमूर्धनि ।
तत्तद्विकत्थमानानां भारं चोद्वहतां मृधे ॥ २६
यं भारं पुरुषो वोढुं मनसा हि व्यवस्यति ।

C 7 6995
B. 7 158 27
K. 7 159 27

Ś1 K1-3 D2. 6 तान (for चापि) — c) D2 सर्वे, D7 संख्ये, D5 संख्ये (for युद्धे) — d) D1 महाभुज, D5 महारथ, M4 महानुग (for नुज)

18 K4 om 18ab — a) K2 D6 समर्थस् (for [अ]म॰) G3 मन् (for त्व) — b) B D फाल्गुनस्य (for फ॰) — c) D5 तु सहसा (for उत्सहसे) — d) D2 7 8 सवृष्णीन् (for सकृष्णान्) Dn1 सह (for सर्व) D3 6 सार्जुनान्सर्वपार्थिवान, D4 वृष्णीन्सर्वांश्च पाडवान

19 a) D2 अवोचत् (for अब्रुवन्) — b) D बहून् (for बहु) D5 कथ्यसि, D7 कत्थसि (for कत्थसि) B Dc1 Dn कत्थसे बहु सूतज — c) S (except G1 M1 2) यत् (for यस्) K3 अनुक्त्वा विक्रमेम्यस्तु — d) D2 युध्यन्, D4 7 8 युद्धे (for तद्वै) D2 4 स (for सत्)

20 a) M3 सूतपुत्रस् — b) D5 शारदाभ्र (for ॰दाभ्रम्) K4 Dn2 D1 [अ]फल, Dn1 ध्वनि (for [अ]जलम्) D2 4 7 8 S शा(D4 श)रदाभ्र इवाफ(G1 5 M1. 2 ॰ज)ल — c) D4 निष्फला (for लो) D4 G1 M1. 2 दृश्यते (for ॰से) — d) D4 त्वा, D5 वै (for च)

21 a) B4 Dc1 Dn1 D2 4 7 8 S गर्जस्व (for ॰सि) — b) G1 M1 3 5 पार्थान् (for पार्थं) — Ś1 K3 om. (hapl.) 21c-22b — c) B Dc1 Dn आ(B5 दू)रात्, Cd पुरा (as in text) G1 M1 4 पार्थान् (for पार्थं) D2 8 स दृष्ट्वा, T G2-5 M3 5 दृष्ट्वैव, G1 M1 2 4 दृष्ट्वा ते (by transp) — d) D4 दुद्वल (sic) (for दुर्लभं) B Dc1 Dn पुन (for भवेत्) K2 4 S गर्जितं दुर्लभं भवेत्, D1 गर्जितं तव निष्फल

22 Ś1 K3 om. 22ab (cf v l. 21) D1 om. (hapl) 22 — a) D2 4 S त्वमनासाद्यन्बाणान् — b) K4 B D (D1 om) फाल्गुनस्य D2 4 7 8 हि गर्जसि (D2 4 ॰से) (for विग॰) — D5 om 22cd — d) Ś1 K (K5 missing) B1-3 5 Dc1 Dn D3. 6 G1 M1-3. 5 तव (for भवेत्) B4 दुर्लभ तव गर्जित, T G2-5 M4 गर्जित दुर्लभ तव

23 a) Ś1 K1. 2 4 D1 3 5 6 बाहुभ्या, D4 बहुभि॰ (for बा॰) M2 वीरा (for शूरा) — b) Ś1 K1-3 D3 6 वाक्शूराश्च (D6 ॰रा स्व), D5 वाचा शूरा (for वाग्भि शूरा) — c) K1 2 धनुष (for ॰षा) K4 B D फाल्गुन — After 23, Dc1 (marg) Dn2 D2 4. 5 7 8 ins

1139* तोषितो येन रुद्रोऽपि क पार्थं प्रतिघातयेत् ।

[D2 अव (for प्रति) D7 8 ॰योधयेत् (for घात॰)]

24 Before 24, M3-5 ins सजय — a) K4 Dn2 सं(Dn2 स)रुषितस्, B Dc1 Dn1 सरो॰, D5 हि रु (for परु॰) D2 4 5 7 8 तत्र (for तेन) — b) B1 सारद्वतेन B Dc1 Dn ह्, D2 5 च (for स)

25 Before 25, T G2-5 M4 ins कर्ण — b) G1 M बलाहका — c) T G2 3 5 चानु, G4 lacuna (for चाशु) — d) K1 2 D7 8 बीजसु(D8 गु)सं (for ॰मु समू) K4 ऋतादिव॰ (sic), D (except Dc1 Dn1 D1) क्षिताविव, T G2-5 M3 5 अनू(G4 5 नो)परे (for ऋताविव)

26 d) T G M1 2 उद्वहतां (for चोद्व॰) Dn2 युधि, D2 S हृदा, D4 गदा (sic) (for मृधे)

C 7 6197
B 7 150 26
K 7 159 27

दैवमस्य ध्रुवं तत्र साहाय्यायोपपद्यते ॥ २७
व्यवसायद्वितीयोऽहं मनसा भारमुद्वहन् ।
गर्जामि यद्यहं विप्र तव किं तत्र नश्यति ॥ २८
वृथा शूरा न गर्जन्ति सजला इव तोयदाः ।
सामर्थ्यमात्मनो ज्ञात्वा ततो गर्जन्ति पण्डिताः ॥ २९
सोऽहमद्य रणे यत्तः सहितौ कृष्णपाण्डवौ ।
उत्सहे तरसा जेतुं ततो गर्जामि गौतम ॥ ३०
पश्य त्वं गर्जितस्यास्य फलं मे विप्र सानुगः ।
हत्वा पाण्डुसुतानाजौ सहकृष्णान्ससात्वतान् ।
दुर्योधनाय दास्यामि पृथिवीं हतकण्टकाम् ॥ ३१

कृप उवाच ।

मनोरथप्रलापो मे न ग्राह्यस्तव सूतज ।
यदा क्षिपसि वै कृष्णौ धर्मराजं च पाण्डवम् ॥ ३२
ध्रुवस्तत्र जयः कर्ण यत्र युद्धविशारदौ ।
देवगन्धर्वयक्षाणां मनुष्योरगरक्षसाम् ।
दंशितानामपि रणे अजेयौ कृष्णपाण्डवौ ॥ ३३
ब्रह्मण्यः सत्यवाग्दान्तो गुरुदैवतपूजकः ।
नित्यं धर्मरतश्चैव कृतास्त्रश्च विशेषतः ।

---

27 K4 om 27^{a}–28^{b} Ś1 K1-8 D1 8 6 read 27^{ab} after 31^{ab} D5 transp 27^{ab} and 27^{cd} — ^{a}) D2 प्राग्, D4 यद् (for य) T भाव (for भार) K1 2 मनसो (for पुरुपो) D2 4. 5 7 8 सोढु (for वोढु) — ^{b}) D8 [अ]पि, D4 7 8 T G1 5 M [अ]भि, D5 [हृ]ह (for हि) G5 प्रपश्यति (for व्यवस्यति) — ^{c}) D2 7 8 अद्य, D4 एव (for अस्य) D2 मन्ये, D3. 5 6 तस्य, D4 त च (for तत्र) — ^{d}) K1 साह्याध्याय (sic), D4 7 8 साहायाय, Some MSS सहाय्याय (for साहा°) D5 सहाय्य चोपपद्यते

28 K4 om 28^{ab} (cf. v l 27) — ^{a}) D1 M4 द्वितीय (for °यो) Cd cites व्यवसाय S च (for ऽहं) — Dn2 om 28^{c}–31^{b} — ^{c}) D5 प्रगर्जे (for गर्जामि) D8 यदहं (for यद्यहं) — ^{d}) K3 transp तव and तत्र B4 नश्यते (for °ति) D7 8 त्व किं तत्र न पश्यसि, S न किं(G2 यत्किं)चित्तत्र पश्यसि

29 Dn2 om. 29 (cf v l 28) — ^{a}) D4 तथा (for वृथा) — ^{b}) K4 B2-3 Dc1 Dn1 शारदा, B1 (marg as in text) D2 जलदा, D7 8 निर्जला (for सजला) D3 6 सजलास्तोयदा यथा — ^{c}) Ś1 K1 2 D3 6 दृष्ट्वा (for ज्ञात्वा)

30 Dn2 om 30 (c v l 28) — ^{a}) T G3 4 यो (for सो) K4 B (except B6) Dc1 Dn1 D8 यत्तौ (for यत्त) — ^{b}) D7 सहितौ (for स°) — ^{c}) B (except B1) Dc1 Dn1 D1 2 4 5 7 8 मनसा, G1 M1. 3 5 समरे (for तरसा) D2 4 7 8 हन्तु (for जेतु) T G2-3 M4 उत्सहामि रणे जेतुं — ^{d}) D4 गर्जंति, D7 8 गर्जेसि (for गर्जामि) D5 कौरव (for गौतम)

31 Dn2 om 31^{ab} (cf v l 28) — ^{a}) K2 3 D1 2 4 5 7 8 G (except G2) M [अ]द्य (for [अ]स्य) — ^{b}) K4 D1 तक्षणात्, Dn1 सानुगान् (for °ग) D2 4 5 7 8 फल (D2 बल) विप्र सहानुगान् (D5 7 °ग, D8 °ग) — After 31^{ab}, Ś1 K1-8 D1 8 6 read 27^{ab} Ś1 K (K5 missing) D1 8 om 31^{d} — ^{d}) D5 समागतान्, S सहानुगान् (for ससात्वतान्) Dn D2 4 7 8 सकृष्णान्सहसात्वतान् — ^{e}) Ś1 K1 8 दुर्योधनस्य दास्यामि

32 M8 कृष्ण उवाच (for कृप उ°) — After the ref., D5 ins

1140* किं नो बहुप्रलापेन फलमामुहि सूतज ।

— ^{a}) D6 M1 2 मनोरथ (for °रथ) K4 D3 4 6 प्रलापेन, B S (except G1 M1 2) प्रलापा मे (for °पो मे) Cd cites प्रलाप· — ^{b}) K2 B S (except G1 M1 2) ग्राह्यास् (for ग्राह्यस्) — ^{c}) B1 8 Dn2 D2 सदा (for यदा) Ś1 K (K5 missing) D6 कृष्णौ वै (by transp), B4 5 D2 S (except M8 5) वै कृष्ण, D8 5 कृष्ण वै D1 4 सदा क्षिपति कृष्णौ वै (D4 वै कृष्णौ)

33 Dn1 repeats 33^{a} after 33 — ^{a}) D2 G1 M1 2 4 ध्रुव (for ध्रुवस्) Dn2 D2 4 तस्य, T G2-4 तव (for तत्र) K4 कर्णं, D3 6 कृष्णौ, G5 damaged (for कर्ण) — ^{b}) D1 युद्धे, D4 बुद्धि- (for युद्ध-) — ^{d}) Ś K1-8 D5 6 मानुषोरग (for मनुष्यो°) Dn2 D8 -पक्षिणा, G8 राक्षसा (for रक्षसाम्) D4 विदितौ कृष्णपाण्डवौ — 33^{ef} is partly damaged in G5 — ^{ef}) K2 8 G (except G2) M दसितानाम्, B5 सहितानाम् (for दशि°) Ś1 K (K5 missing) D1 रणे ह्यजे(K4 D1 रणेज)यौ, Dn2 D2 4 रणेष्वजेयौ, T G2-4 रणे अजय्यौ (for रणे अजेयौ)

34 ^{a}) D8 6 सत्यवान् (for °वाग्) — ^{b}) Dn2 D2 7 8 पितृ (for गुरु) Ś1 K8 ब्राह्मण (for दैवत)

धृतिमांश्च कृतज्ञश्च धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ ३४
भ्रातरश्चास्य बलिनः सर्वास्त्रेषु कृतश्रमाः ।
गुरुवृत्तिरताः प्राज्ञा धर्मनित्या यशस्विनः ॥ ३५
संबन्धिनश्चेन्द्रवीर्याः स्वनुरक्ताः प्रहारिणः ।
धृष्टद्युम्नः शिखण्डी च दौर्मुखिर्जनमेजयः ॥ ३६
चन्द्रसेनो भद्रसेनः कीर्तिधर्मा ध्रुवो धरः ।
वसुचन्द्रो दामचन्द्रः सिंहचन्द्रः सुवेधनः ॥ ३७
द्रुपदस्य तथा पुत्रा द्रुपदश्च महास्त्रवित् ।
येषामर्थाय संयत्तो मत्स्यराजः सहानुगः ॥ ३८
शतानीकः सुदर्शनः श्रुतानीकः श्रुतध्वजः ।
बलानीको जयानीको जयाश्वो रथवाहनः ॥ ३९
चन्द्रोदयः कामरथो विराटभ्रातरः शुभाः ।
यमौ च द्रौपदेयाश्च राक्षसश्च घटोत्कचः ।
येषामर्थाय युध्यन्ते न तेषां विद्यते क्षयः ॥ ४०
कामं खलु जगत्सर्वं सदेवासुरमानवम् ।
सयक्षराक्षसगणं सभूतभुजगद्विपम् ।

C 7 ·C15
B 7 158 45
K 7 1.9 44

D4 पितृदेवप्रपूजक — After 34ab, D7 reads गुरुवृ-चिरता प्राज्ञा धर्मनि (from 35cd) for the first time, repeating the same in the proper place — c) Dn2 D2 7 8 सत्य- (for नित्य) T G2-5 धर्मरतिश्च (for °रतश्च) D5 तत्र (for चैव) — e) Ś1 K3 कृतिमांश्च, D5 चूवपाप्मा

35 For the repetition in D7, cf. v l. 34 G5 is partly damaged in 35ab — a) D4 चापि (for चास्य) — B4 om. 35cd, D5 repeats it after 36 — c) D5 (both times) वसाद् (for प्राज्ञा)

36 a) D2 चन्द्रवीर्या (for चेन्द्र°) — b) Ś1 K1 2 D3 6 स्वनुरक्ता (for स्वनु°) — d) B5 सौमुखिर्, D2 4 6 G3-5 M3. 5 दौर्मुखी, D3 दौर्मुख्यौ, D6 द्वौ मुख्यौ (for दौर्मुखिर्) — After 36, D5 repeats 35cd

37 D5 om. 37ab — a) G5 damaged Ś1 K1 2 चन्द्रदेवो (for °सेनो) K4 B3-5 Dn D2 4 रुद्रसेन (for भद्र°) — b) B1 (marg) 3. 5 Dn2 D3. 6 S कीर्तिवर्मा; D2 कार्तवर्मा (for कीर्तिधर्मा) B2 8 Dc1 ध्रुवोदर (B2 °य), B4 Dn2 S वृकोदर, B5 वमोदय (sic), D2 4 ध्रुवो वर (for ध्रुवो धर) — c) D3 6 वसुचेन्द्रो (for °चन्द्रो) Ś1 K1 3 D3 दासचन्द्र, B4 Dc1 Dn D5 S दान(M4 नाद)चन्द्र (for दामचन्द्र) — d) B5 सिंधुराज (for सिंहचन्द्र) Ś1 K1-3 D3. 5 6 सु(K1 स्व)योधन, K4 सुयोधर्न, B1 सुबोधन, B4 सुलोचन; Dn2 सुचेवन; D1 सुप्योधन, D2 4. 7 8 सचेतन (for सुवेधन) S सिंहचन्द्रसु(M4 °न्द्र सु)वेषसौ.

38 a) K3 पुत्रौ, B1 पुत्रो (for पुत्रा) — b) M4 तथा (for महा-) — c) G1 M2-5 तेषाम् (for येषाम्) G5 अर्थेन (for अर्थाय) T G2-5 ससक्तो (for संयत्तो) — d) G5 damaged. K1 मत्स्यराजा, G2 मात्स्यराज K1. 2 4 B1 3 5 Dc1 Dn D1 3 6 सहानुज, B2 4 °त्मज, D7 सदानुग, S (G5 damaged) प्रतापवान् (for सहानुग)

39 M2 reads 39ab twice — a) G1 M1 2 (first time) दशानीक, G3 4 गजा° (for शता°) K4 सुदशन, Dn1 D5 सूर्यदत्त, D3 M2 (second time) सुदर्शन, D6 सुवानीक, D7 8 श्रुवानीको (for सुदर्शन) B1 3-5 Dc1 सुदर्शनो गजानीक, B2 T G2 5 M3-5 गजानीक सुदर्शन (G2 M4 सुदुर्दर्श), Dn2 गजानीक श्रुतानीको, D2 राजानीक सहानीको, D4 राजानीकश्रुतानीकौ — b) D1 श्रुत्वानीक, D5 मदिराश्व, D7 श्रुतधन्वा (for श्रुवानीक) Dn2 D2 4 8 वीरभद्र सु(D4 8 °द्रसु)दर्शन, S शतानीक शवध्वज — c) T G2-5 गजानीको (for जया°) K1 वदरानीक जेयानीको (sic), Dn2 D2 4 7 8 श्रुतध्वजो बलानीको — After 39ab, Dn2 D2 4 7 8 ins

1141*

जयानीको जयप्रिय ।
विजयो लब्धलक्षश्च

[(L 1) D4 बलानीको (for जया)]

— d) D2 जयाश्व- (for °श्वो)

40 a) Dn1 चन्द्रोदये (for °दय) Dn1 om from कामरथो up to स्कच (in 40e) B2 समरथो, G5 *मयशो (for कामरथो) — b) G5 damaged D3 6 श्रुता (for शुभा) — B3 reads 40ef on marg — f) Dn1 क्षर्या वि (for अर्थाय) — After 40, Dn1 reads 45cd, while D2 4 5 7 8 read 45cd for the first time, repeating it in its proper place

41 b) K4 B D (except D1) M4 मानुष (for मानवम्) — D4 om. 41c-42b — d) K1 स्मृत, Dn1 द्विप, Dn2 -द्विप, D3 6 7 T G2-5 M3. 5 द्विज (for द्विपम्) K2 सभूतभुजगं तथा — e) K1 निशेपम्, D5 निमेषाद्, B4 भुज (for अस्त्र) — f) B Dc1 कुर्वाते, G1 M4 कुर्वता, M1-3 5 कुर्वाता (for

C 7 7015
B 7 133. 44
K 7 139 43

निःशेषमस्त्रवीर्येण कुर्यातां भीमफल्गुनौ ॥ ४१
युधिष्ठिरश्च पृथिवीं निर्दहेद्धोरचक्षुषा ।
अप्रमेयबलः शौरिर्येषामर्थे च दंशितः ।
कथं तान्संयुगे कर्ण जेतुमुत्सहसे परान् ॥ ४२
महानपनयस्त्वेष तव नित्यं हि सूतज ।
यस्त्वमुत्सहसे योद्धुं समरे शौरिणा सह ॥ ४३

संजय उवाच ।

एवमुक्तस्तु राधेयः प्रहसन्भरतर्षभ ।
अब्रवीच्च तदा कर्णो गुरुं शारद्वतं कृपम् ॥ ४४
सत्यमुक्तं त्वया ब्रह्मन्पाण्डवान्प्रति यद्वचः ।
एते चान्ये च बहवो गुणाः पाण्डुसुतेषु वै ॥ ४५
अजय्याश्च रणे पार्था देवैरपि सवासवैः ।
सदैत्ययक्षगन्धर्वपिशाचोरगराक्षसैः ।
तथापि पार्थाञ्जेष्यामि शक्त्या वासवदत्तया ॥ ४६
ममाप्यमोघा दत्तेयं शक्तिः शक्रेण वै द्विज ।
एतया निहनिष्यामि सव्यसाचिनमाहवे ॥ ४७
हते तु पाण्डवे कृष्णो भ्रातरश्चास्य सोदराः ।
अनर्जुना न शक्ष्यन्ति महीं भोक्तुं कथंचन ॥ ४८
तेषु नष्टेषु सर्वेषु पृथिवीयं ससागरा ।
अयत्नात्कौरवेयस्य वशे स्थास्यति गौतम ॥ ४९
सुनीतैरिह सर्वार्थाः सिध्यन्ते नात्र संशयः ।
एतमर्थमहं ज्ञात्वा ततो गर्जामि गौतम ॥ ५०
त्वं तु वृद्धश्च विप्रश्च अशक्तश्चापि संयुगे ।
कृतस्नेहश्च पार्थेषु मोहान्मामवमन्यसे ॥ ५१

कुर्याता) Ś1 K8 कृष्ण (for भीम) K4 B D (D4 om) -फाल्गुनौ (for फल्गुनौ)

42 D4 om 42^{ab} (cf v l 41) — ^{b}) D3 6 क्रोध (for घोर-) — ^{d}) K1 स्वेषाम् (for येषाम्) Dc1 D5 अर्थाय (for अर्थे च) K2 8 D1 G (except G2) M दसित (for दशित) — ^{c}) Ś1 K1 2 4 D3 5 6 समरे (for सयुगे)

43 ^{a}) D4 चैव (for त्वेष) — ^{b}) Bom ed transp तव and नित्य हि — D5 om 43^{cd} — ^{c}) B1 2 4 यस्त्वम् K1 2 युद्ध, Dc1 Dn1 जेतु, G2 नित्यं, G2 (also) चित्रं (for योद्धु)

44 Ś1 K (K5 missing) D3 5 6 om the ref — ^{b}) G5 भरतर्षभ — ^{c}) Ś1 K8 तत (for तदा) — ^{d}) Dn2 om. from द्रुत up to यद्वच (in 45^{b}) Ś1 K8 D2 4 5 7 8 नृप (for कृपम्)

45 Dn2 om 45^{ab} (cf v l 44) Before 45, M3-5 ins कर्ण — ^{a}) M4 तथ्यम् (for सत्यम्). — Dn2 reads 45^{cd} after 40, while D2 4 5 7 8 read the same for the first time after it — ^{c}) D7 (second time) वा (for च) — ^{d}) Dn2 D4 7 8 (last three first time) गणा (for गुणा) D5 (first time) गणा पाडुसुतै सह

46 ^{a}) Dn2 om from अजय्या up to देवैर (in 46^{b}) D2-4 6-8 M3-5 अजेयाश्च (for अजय्याश्च) G5 om. रणे — ^{c}) D3 सदेव (for सदैत्य) K4 B4 5 Dn D2 4 7 8 T G2-4 गधर्वै (for -गन्धर्व) Ś1 K1-3 D5 सयक्षदैत्य-गंधर्व (D5 °र्वा) — ^{e}) M1 2 हि (for [अ]पि) D5 S (except G1 M1. 2) पार्थं (for पार्थान्)

47 ^{a}) B हि (for [अ]पि) — ^{d}) D4 7 8 सयुगे सव्यसाचिनं

48 ^{a}) D4 आहवे (for हते तु) B1 च (for तु) D2 भ्रातरि (for पाण्डवे) D2-4 6 कृष्णे, S जि(G5 कृ)ष्णौ (for कृष्णो) — ^{c}) D3 गतेर्जुने, D6 ऋतेर्जुन (for अनर्जुना) D2 शिष्यति, D3 शक्यति, G1 शक्यते, M शक्ष्यते (for शक्ष्यन्ति) — For 48^{cd}, D5 subst.

1142* अनर्जुनायां च भुवि विनश्येयुर्न सशय ।

49 ^{a}) B1 Dn2 तेषु सर्वेषु नष्टेषु — ^{b}) Ś1 K (K5 missing) D1 3 5 6 सकानना — ^{c}) K1 D6 आयत्ता (for अयत्नात्) B Dc1 Dn D2 4 7 8 कौरवेंद्रस्य (for °वेयस्य)

50 Dn2 D4 om. (hapl) 50 — ^{a}) Ś1 K1 2 G4 M3-5 एव (for इह) K4 D2 7 8 सर्वाणि, D5 कार्याणि (for सर्वार्था) — ^{c}) Ś1 K1-3 D6 (sup lin) 7 8 एतद्, B1 एवम् (for एतम्) — ^{d}) K1 केशव, M3 5 सयुगे (for गौतम)

51 Dc1 reads 51^{ab} on marg — ^{a}) D3 सु (for तु) B6 Dc1 Dn1 G3 M4 transp वृद्धश्च and विप्रश्च

यद्येवं वक्ष्यसे भूयो मामप्रियमिह द्विज ।
ततस्ते खड्गमुद्यम्य जिह्वां छेत्स्यामि दुर्मते ॥ ५२
यच्चापि पाण्डवान्विप्र स्तोतुमिच्छसि संयुगे ।
भीषयन्सर्वसैन्यानि कौरवेयाणि दुर्मते ।
अत्रापि शृणु मे वाक्यं यथावद्गदतो द्विज ॥ ५३
दुर्योधनश्च द्रोणश्च शकुनिर्दुर्मुखो जयः ।
दुःशासनो वृषसेनो मद्रराजस्त्वमेव च ।
सोमदत्तश्च भूरिश्च तथा द्रौणिर्विविंशतिः ॥ ५४
तिष्ठेयुर्दंशिता यत्र सर्वे युद्धविशारदाः ।
जयेदेतान्रणे को नु शक्रतुल्यबलोऽप्यरिः ॥ ५५
शूराश्च हि कृतास्त्राश्च बलिनः स्वर्गलिप्सवः ।
धर्मज्ञा युद्धकुशला हन्युर्युद्धे सुरानपि ॥ ५६
एते स्थास्यन्ति संग्रामे पाण्डवानां वधार्थिनः ।
जयमाकाङ्क्षमाणा हि कौरवेयस्य दंशिताः ॥ ५७
दैवायत्तमहं मन्ये जयं सुबलिनामपि ।
यत्र भीष्मो महाबाहुः शेते शरशताचितः ॥ ५८
विकर्णश्चित्रसेनश्च बाह्लीकोऽथ जयद्रथः ।
भूरिश्रवा जयश्चैव जलसंधः सुदक्षिणः ॥ ५९
शलश्च रथिनां श्रेष्ठो भगदत्तश्च वीर्यवान् ।
एते चान्ये च राजानो देवैरपि सुदुर्जयाः ॥ ६०
निहताः समरे शूराः पाण्डवैर्बलवत्तराः ।
किमन्यद्दैवसंयोगान्मन्यसे पुरुषाधम ॥ ६१

C. 7. 7018
B 7 158 67
K. 7 159 66

— ^{b}) B2 अनात्त्वश्, B3 [अ]प्यशक्तश् (for अशक्तश्) Dn2 D2 अकृतज्ञश्च संयुगे, D4 7 8 [अ]प्यकृतज्ञस्तु (D4 °ज्ञश्च) सं — ^{d}) Ś1 K3 Dn2 D1 2 4 7 8 ततो, G1 स्नेहान् (for मोहान्)

52 ^{b}) K4 B Dc1 Dn D1 4 5 7 8 ममाप्रियम्, S मा विप्रियम् (for माम°) T क्षति, G2 4 5 इति (for इह) D2 ममाप्रियवचो द्विज — ^{c}) Dn2 D4 7 8 उत्कृत्य, D2 उत्कृत्य, S उद्धृत्य (for उद्यम्य) — ^{d}) D3 5 6 सयुगे (for दुर्मते)

53 D5 om (hapl) 53^{ab} D8 om 53 — ^{a}) K2 8 D1 2 4 7 यश्चापि — ^{d}) Ś1 K (K5 missing) B1 5 Dn2 D1 5 कौरवेयानि, D2 4 7 S °याश्च (for °याणि) D5 सयुगे (for दुर्मते) — ^{e}) M4 तत्र (for अत्र) Dn2 D2 4 7 S ब्रुवतो (for शृणु मे) — ^{f}) K1 गदितो, K8 B Dc1 Dn1 D3 5 6 ब्रुवतो (for गदतो) Dn2 D2 4 7 S यथावच्छृणु गौतम

54 ^{a}) Dn2 D2 4 द्रौणिश् (for द्रोणश्) — ^{d}) D5 तथैव, T G1 3–5 M [ऽ]हमेव (for त्वमेव) G2 शकुनिश्चाहमेव च — D2 4 om 54^{ef} — ^{f}) Ś1 K3 द्रौणिश्चैव (for तथा द्रौणिर्)

55 D2 om 55^{ab} — ^{a}) Dn2 D2 तिष्ठति, D4 7 8 तिष्ठते (for तिष्ठेयुर्) K2 3 G1 3 4 M दंसिता (for दंशिता) — ^{b}) S (except G1) सर्व- (for सर्वे) — ^{c}) B Dc1 Dn1 S नर (for रणे) B1 D6 [ऽ]त्र, Dn2 D4 7 8 S (G2 damaged) हि, D2 [ऽ]पि (for नु) — ^{d}) D3 5 6 समो (for -बलो) D5 [ऽ]रीन्

56 ^{a}) D3 5 6 [अ]पि (for हि) Ś1 K3 निहता स्त्राश्, K1 2 D1 विहिता (for हि कृता) — ^{b}) G5 -विप्लव (for -लिप्सव) — 56^{cd} is partly damaged in G5 — ^{c}) K1 2 धर्म (for युद्ध) — ^{d}) Dn1 वत्गुर् (for हन्युर्) D2 युधि (for युद्धे) D4 om सुरा

57 ^{b}) D5 वधैषिण (for वधार्थिन) — ^{c}) D5 च (for हि) Dn2 जयमाकाक्षमाणस्य — ^{d}) K1 3 D1 G (except G2) दंसिता

58 58^{ab} is partly damaged in G5 — ^{a}) D3 5 त्वहं (for अहं) Ś1 K (K5 missing) D1 दैवयुक्त त्वह मन्ये — ^{b}) D5 हि (for सु) Ś1 K3 D3 6 सुमहताम् (for सुबलिनाम्) — ^{c}) M3 5 महेष्वास (for महाबाहु) — ^{d}) Dn2 D6 -शताचित, D5 8 °न्वित (for °चित) D2 शेरते शरतापित (sic)

59 Before 59, G2 ins कृप — ^{b}) Ś1 K1, 2 B5 D1–6 बाह्लिको B1 Dn2 D2 4 5 7 8 G1 3 M (except M3) च (for ऽथ)

60 60^{ab} is partly damaged in G5 — ^{a}) Ś1 K1–3 जलश्, D1 4 सलश् (for श°) — ^{b}) D6 जलसंधिश् (for भगदत्तश्) — ^{c}) Dn2 D2 4 5 7 8 बहवो (for राजानो) — ^{d}) Dn2 D7 8 च (for सु)

61 ^{a}) Ś1 K1–3 D1 निर्जिता (for निहता) D2 शूरैः (for शूरा) — D8 om (hapl) 61^b–62^c, D8 reads the same on marg — ^{b}) K2 B1 2 Dn2 D1 5 7 पांडवैर्बलवत्तरैः — ^{d}) G5 damaged D4, 5 7 मन्यसे

C 7 7029
B 7 159 68
K. 7 159 67

यांश्च तान्स्तौषि सततं दुर्योधनरिपून्द्विज ।
तेषामपि हताः शूराः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ६२
क्षीयन्ते सर्वसैन्यानि कुरूणां पाण्डवैः सह ।
प्रभावं नात्र पश्यामि पाण्डवानां कथंचन ॥ ६३
यांस्तान्बलवतो नित्यं मन्यसे त्वं द्विजाधम ।
यतिष्येऽहं यथाशक्ति योद्धुं तैः सह संयुगे ।
दुर्योधनहितार्थाय जयो दैवे प्रतिष्ठितः ॥ ६४

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि त्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥

१३४

संजय उवाच ।
तथा परुषितं दृष्ट्वा सूतपुत्रेण मातुलम् ।
खड्गमुद्यम्य वेगेन द्रौणिरभ्यपतद्द्रुतम् ॥ १

अश्वत्थामोवाच ।
कर्ण पश्य सुदुर्बुद्धे तिष्ठेदानीं नराधम ।
एष तेऽद्य शिरः कायादुद्धरामि सुदुर्मते ॥ २

पुरुषर्षभ

62 D8 om 62[abc] (cf v l 61) D3 reads 62[abc] on marg Before 62, G2 ins कर्ण —[a]) D6 यश्च Dn2 D4 7 यश्चैतान्, D2 याश्चैव (for यांश्च तान्) D5 यश्चैतान्स्तौषि राजस्त्वं —[c]) D4 एषाम् (for तेषाम्)

63 [a]) D8 ह्रीयते (for क्षीयन्ते) —[c]) G5 damaged B5 प्राकार (for प्रभावं) D4 7 8 नैव, T G1–4 M1 2 5 नानु- (for नात्र) M4 प्रभावता न पश्यामि

64 D4 om 64[ab] —[a]) K2 B2 Dn2 D2 5 7 8 यस् (for यांस्) K1 त्वा (for तान्) —[b]) G8 मन्ये (submetric) (for मन्यसे) Ś1 K1–3 वै, K4 च, Dn2 D2 हि (for त्व) Dn2 D2 7 8 नराधम, M5 (before corr) द्विजोत्तम (for द्विजाधम) —[c]) K1 2 D1 करिष्ये, D3 6 Cd घटिष्ये, D4 यतिष्ठे (sic) (for °ष्ये) K4 Dn2 यथाशक्त्या, D2 4 7 8 परं शक्त्या (for यथाशक्ति) —[d]) K1 2 D1 युद्धं (for योद्धुं) —[e]) Ś1 K3 -हितार्थं वै, K1 2 D3 6 -हितार्थं तु (D8 हि) (for हितार्थाय) —[f]) K1 देवै, M3 देवे (for दैवे)

Colophon Ś1 K5 missing —*Sub-parvan* Some editions घटोत्कचवध; D1 जयद्रथवध —*Adhy name* K1 2 4 B Do1 Dn D1–5, 7 8 G1 M3 5 रात्रियुद्ध, D6 T G3–5 रात्रियुद्धे कर्णकृपसं (D6 कृपकर्णस-, T G3 कर्ण कृपवि)वाद, G1 M1 2 रात्रियुद्धे कर्णपरुषवाक्य, Bom. ed रात्रियुद्धे कृपकर्णवाक्य —*Adhy no* (figures, words or both) Dn1 158, D2 157, D3 53, T G M1–3 5 154, M4 150 —*Śloka no* Do1 Dn1 69.

134

☞ This adhy is missing in Ś1 K5 (cf v l 7 132 20, 125 14)

1 B4 D4 8 om. the ref —[a]) Ś1 K1–3 D3, 5 6 श्रुत्वा (for दृष्ट्वा) —[c]) T G2–5 उद्धृत्य, G1 M उद्गृह्य (for उद्यम्य) —[d]) K1 3 4 D1 रथात्, D6 भुवि (for द्रुतम्) —K4 B Do1 Dn D1, 3 6 ins after 1 D5 cont after 1144*

1143* तत परमसंक्रुद्ध सिंहो मत्तमिव द्विपम् ।
प्रेक्षत कुरुराजस्य समक्ष चेदमब्रवीत् ।

[(L 1) D6 repeats from the post half up to the end of line 2 after the prior half of line 6 of 1144* D6 (second time) [उ]त्तमम् (for मत्तम्) —(L 2) D6 (second time) पश्यत (for प्रेक्षत) B5 [इ]मम् (for [इ]दम्) Dn2 द्रौणि कर्ण समभ्ययात् (for the post half)]

2 D5 om the ref. —After the ref, K4 B Do1 Dn D1 3 5 6 ins

1144* यदर्जुनगुणास्तथ्यान्कीर्तयानं नराधम ।
शूरद्वेषात्सुदुर्बुद्धे त्व भर्त्सयसि मातुलम् ।
विकत्थमान शौर्येण सर्वलोकधनुर्भृतम् ।
दर्पोत्सेकगृहीतोऽद्य न कंचिद्गणयन्मृधे ।
क्व ते वीर्यं क्व चास्त्राणि यस्त्वां निर्जित्य संयुगे । [5]
गाण्डीवधन्वा हतवान्प्रेक्षतस्ते जयद्रथम् ।
येन साक्षान्महादेवो योधित समरे पुरा ।
समिच्छसि वृथा जेतु सूताधम मनोरथै ।

संजय उवाच ।

तमुत्पतन्तं वेगेन राजा दुर्योधनः स्वयम् ।
न्यवारयन्महाराज कृपश्च द्विपदां वरः ॥ ३

कर्ण उवाच ।

शूरोऽयं समरश्लाघी दुर्मतिश्च द्विजाधमः ।
आसादयतु मद्वीर्यं मुञ्चेमं कुरुसत्तम ॥ ४

अश्वत्थामोवाच ।

तवैतत्क्षम्यतेऽस्माभिः सूतात्मज सुदुर्मते ।
दर्पमुत्सिक्तमेतत्ते फल्गुनो नाशयिष्यति ॥ ५

दुर्योधन उवाच ।

अश्वत्थामन्प्रसीदस्व क्षन्तुमर्हसि मानद ।
कोपः खलु न कर्तव्यः सूतपुत्रे कथंचन ॥ ६
त्वयि कर्णे कृपे द्रोणे मद्रराजेऽथ सौबले ।
महत्कार्यं समायत्तं प्रसीद द्विजसत्तम ॥ ७
एते ह्यभिमुखाः सर्वे राधेयेन युयुत्सवः ।
आयान्ति पाण्डवा ब्रह्मन्नाह्वयन्तः समन्ततः ॥ ८

संजय उवाच ।

कर्णोऽपि रथिनां श्रेष्ठश्चापमुद्यम्य वीर्यवान् ।

C 8 7061
B 8 159 20
K 8 160 20

य हि कृष्णेन सहित सर्वशस्त्रभृता वरम् ।
जेतु न शक्ता सहिता सेन्द्रा अपि सुरासुरा ।[10]
लोकैकवीरमजितमर्जुन सूत सयुगे ।
कि पुनस्त्व सुदुर्बुद्धे सहैभिर्वसुधाधिपै ।

[(L 1) D6 वीर्यंयत (for °यान) —(L 2) K4 Dn D1 शूर (for शूर-) —(L 3) K4 Dn2 -धनुधर, B1 D1.6 °र्भृता (for °भृतम्) —(L. 4) K4 D1.6 दर्पोत्सेिध, Dn2 °दूत-, D3 °स्यके (for °स्येक-) Dn1 D3 किंचिद् (for कचिद्) Dc1 Dn1 युधि (for मृधे) D6 न कश्चन गणाम्मृधे (for the post half) —(L 5) B3 Dc1 वा, D5 ते (for न) K4 D1 य, B3 Dn2 D5 6 यस्त्र (for यत्र) Dn1 त्व (for त्वां) —(L 6) D6 वीभत्सु (for हतवान्) D5 पश्यतस् (for प्रेक्ष°) After the prior half, D6 repeats from the post half of line 1 up to the end of 1143* line 2 D6 om the post half —(L 7) Dn2 समरे योधित (by transp) Dc1 Dn1 पुर (for पुरा) —(L 8) D5 सुयोधन (for सुताधम) —(L 12) B3 5 Dc1 सुदुर्बुद्धि, Dn2 अल जेतु; D6 हि दुर्बुद्धे (for सुदु°)]

— D5 cont. 1143* —a) G1 M1 2 पश्य कर्ण (by transp) Dn2 D2 4 7 8 [अ]थ पश्य (D4 वश) (for पश्य सु-) —b) K2 नराधिप; D5 पुरो मम (for नराधम) —d) K1 सुदुर्मद, K2 °र्बुद्धे (for °र्मते) T G2-5 उद्धरिष्यामि संयुगे

3 S om. the ref. —a) K4 Dn2 D1.2 4 7 8 उद्य-(D1 °द्य)त तु (for उत्पतन्तं) —c) K4 Dn2 D2 4 7 8 G3 4 महातेजा (for °राज) —d) B Dc1 वदतां; S रथिना (for द्विपदा) Ś1 K1-3 वर (for वरः)

4 B4 om the ref. —b) S नराधम (for द्विजा°). —c) D3 मे (for मद्) —d) K2 B3 Dn2 D2-4 6-8 S (except G4) एन (for इम) B5 कुरुनदन, Dn2 D2 4 7 8 द्विजसत्तमं (D2 °म) (for कुरुसत्तम)

5 B Dc1 Dn1 D3.6 repeat 5 (with the ref) after 1145* B Dc1 Dn1 (all second time) D2 5, 6 (last two second time) S कृप (for अश्वत्थामा) —a) D4 क्षिप्यते, D7 क्षम्रते (sic) (for क्षम्यते) —b) D6 (by corr, first time) सूतपुत्र (for सूतात्मज) —c) Dn2 D2 4 8 उत्थितम्, D7 उच्छ्रितम् (for उत्सिक्तम्) Ś1 K1 2 D1 दर्पात्तुसिक्तमेतत्ते —d) Some MSS फाल्गुनो; B1 (first time) कौंतेयो (for फल्गुनो) S नाशयिष्यति फल्गुन

6 b) D5 मे द्विज (for मानद) —d) B5 सूतपुत्रं (for °पुत्रे) Dn2 त्वयानघ (for कथंचन)

7 a) K4 D1 त्वयि द्रोणे कृपे कर्णे —b) Dn D2 4 7 8 T G3 4 M1 5 (also as in text) च (for ऽथ) —c) K4 समायत्तत्, B1 2 4 5 Dc1 Dn1 °सक्तं, B3 °युक्त; Dn2 D3 °यात, D2 °यार्य, D6 °यात (for °यत्त) —d) Dc1 Dn1 मानद (for -सत्तम)

8 b) T G2-5 युयुत्सया (for °त्सव) —d) G1 M1 2 आह्वयति — After 8, Dn2 ins 1145*.

9 B Dc1 Dn1 D3 5 6 ins after the ref Dn2, after 8

1145* प्रसाद्यमानस्तु ततो राज्ञा द्रौणिर्महामना ।
प्रससाद महाराज क्रोधमन्युसमन्वित ।
तत कृप उवाचेदमाचार्य सुमहामना ।
सौम्यस्वभावाद्राजेन्द्र क्षिप्रमागतमार्दव ।

[L 1) D2 6 तदा (for ततो) —(L 2) Dn2 -वेग

C 7 7361
B 7 159 20
K 7 160 20

कौरवाग्र्यैः परिवृतः शक्रो देवगणैरिव ।
पर्यतिष्ठत तेजस्वी स्वबाहुबलमाश्रितः ॥ ९
ततः प्रववृते युद्धं कर्णस्य सह पाण्डवैः ।
संरब्धस्य महाराज सिंहनादविनादितम् ॥ १०
ततस्ते पाण्डवा राजन्पाञ्चालाश्च यशस्विनः ।
दृष्ट्वा कर्णं महाबाहुमुच्चैः शब्दमथानदन् ॥ ११
अयं कर्णः कुतः कर्णस्तिष्ठ कर्ण महारणे ।
युध्यस्व सहितोऽस्माभिर्दुरात्मन्पुरुषाधम ॥ १२
अन्ये तु दृष्ट्वा राधेयं क्रोधरक्तेक्षणाब्रुवन् ।
हन्यतामयमुत्सिक्तः सूतपुत्रोऽल्पचेतनः ॥ १३
सर्वैः पार्थिवशार्दूलैर्नानेनार्थोऽस्ति जीवता ।
अत्यन्तवैरी पार्थानां सततं पापपूरुषः ॥ १४
एष मूलं ह्यनर्थानां दुर्योधनमते स्थितः ।
हतैनमिति जल्पन्तः क्षत्रियाः समुपाद्रवन् ॥ १५
महता शरवर्षेण छादयन्तो महारथाः ।
वधार्थं सूतपुत्रस्य पाण्डवेयेन चोदिताः ॥ १६
तांस्तु सर्वांस्तथा दृष्ट्वा धावमानान्महारथान् ।
न विव्यथे सूतपुत्रो न च त्रासमगच्छत ॥ १७

(for मन्यु) — Dn2 om lines 3–4 — (L 3) B1 2 4 कृपोप्युवाच (for कृप उवाच) D5 आचार्य — (L 4) D5 सौम्यश्च भव राजेंद्र जहि क्रोधं न मार्दव]

— After 1145*, B Dc1 Dn1 D3 6 repeat 5 (with the ref) B Dc1 Dn1 D3 6 ins after the second occurrence of 5 D5 cont after 1144* Ś1 K (K5 missing) Dn2 D1 2 4 7 8 ins after the ref

1146* ततस्ते पाण्डवा राजन्पाञ्चालाश्च यशस्विन ।
आजग्मु सहितास्तत्र तर्जयन्त पुन पुन ।

[(L 1) D7 lacuna for पाण्डवा राज Ś1 K (K5 missing) D1 om from the post half up to the prior half of line 2 Dc1 यशस्विनि (sic), D5 समतत (for यशस्विन) — (L 2) D3 5 6 सहसा (for सहितास्) B Dc1 Dn1 कर्ण, D3 5 6 राजस् (for तत्र) D2 4 गजयत (for तर्ज°) B Dc1 Dn1 D3 समतत, Dn2 D4 सह स्वश (for पुन पुन)]

On the other hand, S ins after the ref.

1147* दुर्योधनवच श्रुत्वा अश्वत्थामा महाबल ।
प्रसादमगमद्राजन्सूतपुत्रस्य मानद ।

— ^{b}) B1 वेगवान् (for वीर्य°) — ^{c}) K1 D3 4 G3 M4 कौरवाग्रे, D5 °वार्थै (for वाग्र्यै) — ^{e}) Ś1 K (K5 missing) D3 5 6 समविष्ठत, Dn2 पर्यतिष्ठति (for °ष्ठत) — ^{f}) K4 आस्थित (for आश्रित)

10 ^{c}) Dn2 om from महाराज up to अय कर्ण (in 12^{a}) K1 महाबाहो (for °राज) Dn D2 4 7 8 भीषण सुमहाराज (Dn2 om महाराज) — ^{d}) B4 D5 -निनादितं, Dn1 विराजित, D2 7 विरावित, D8 विदारित, G1 विरावित (for विनादितम्). T G3 4 M सिंहराव विरावित, G2 5 सिंहराजापराजितं.

11 Dn2 om 11 (cf v l 10) — ^{b}) D8 पाचाल्श्च, G5 पाचालाश्च — ^{c}) S महानादम् (for °बाहुम्) — ^{d}) Ś1 K8 नादम् (for शब्दम्) D1 7 8 अनादयन् (for अथानदन्)

12 Dn2 om up to अय कर्ण (cf. v l. 10) — ^{d}) D (except Dc1 D1) पुरुषो भव (for °षाधम)

13 ^{a}) T G3 4 अग्रे (for अन्ये) S (except M8 5) transp तु and दृष्ट्वा — ^{b}) Dn2 D1 7 8 S दीप्ते क्षणा (for रक्ते°) — D1 om 13^{c}–14^{b} — ^{c}) Dn2 D1 5 7 8 वध्यताम् (for हन्य°) T G2–5 उद्रिक्त (for उत्सिक्त)

14 D2 om 14^{ab} (cf. v l 13) — ^{b}) Dn1 om from स्ति जीवता up to दृष्ट्वा कर्णं in (29^{b}) — ^{c}) Ś1 K8 अत्यर्थ- (for अत्यन्त) B3 -वीरै (for वैरी)

15 Dn1 om 15 (cf. v l 14) — ^{a}) B Dc1 D1 5 अनर्थानां (for ह्य°) — ^{b}) B1 हिते (for मते) — D1 om. 15^{c}–16^{d} — ^{c}) K8 D2 3 5–8 S घ्नत (for हत)

16 Dn1 D4 om 16 (cf. v l. 14, 15) — ^{c}) D5 महता (for वधार्थं) — ^{d}) Dn2 D2 3 6–8 नोदिता (for चो°) D5 पार्थिवेंद्रेण नोदिता

17 Dn1 om 17 (cf v l 14) — ^{a}) T G2–5 ततो (for तथा) — ^{b}) Dn2 D2 4 7 8 पाडुपुत्रान्महाबलान् — ^{d}) D2 4 7 8 न त्रास समगच्छत

18 Dn1 om. 18 (cf. v l. 14) — ^{a}) B1 (marg as in text) 2 4 D5 S सा(B2 स-, G3 सं)गर-, Dn2 D2 4 7 8 संहार- (for नगर-) — ^{b}) K4 D2 4. 7 8 मद्भुत; B1 Dc1 उद्धृत (Dc1 °त); D5 उद्भूतं (for

दृष्ट्वा नगरकल्पं तमुद्धूतं सैन्यसागरम् ।
पिप्रीपुस्तव पुत्राणां संग्रामेष्वपराजितः ॥ १८
सायकौघेन बलवान्क्षिप्रकारी महाबलः ।
वारयामास तत्सैन्यं समन्ताद्भरतर्षभ ॥ १९
ततस्तु शरवर्षेण पार्थिवास्तमवारयन् ।
धनूंषि ते विधुन्वानाः शतशोऽथ सहस्रशः ।
अयोधयन्त राधेयं शक्रं दैत्यगणा इव ॥ २०
शरवर्षं तु तत्कर्णः पार्थिवैः समुदीरितम् ।
शरवर्षेण महता समन्ताद्व्यकिरत्प्रभो ॥ २१
तद्युद्धमभवत्तेषां कृतप्रतिकृतैषिणाम् ।
यथा देवासुरे युद्धे शक्रस्य सह दानवैः ॥ २२
तत्राद्भुतमपश्याम सूतपुत्रस्य लाघवम् ।
यदेनं समरे यत्ता नाप्नुवन्त परे युधि ॥ २३
निवार्य च शरौघांस्तान्पार्थिवानां महारथः ।
युगेष्वीषासु छत्रेषु ध्वजेषु च हयेषु च ।
आत्मनामाङ्कितान्बाणान्राधेयः प्राहिणोच्छितान् २४
ततस्ते व्याकुलीभूता राजानः कर्णपीडिताः ।
बभ्रमुस्तत्र तत्रैव गावः शीतार्दिता इव ॥ २५
हयानां वध्यमानानां गजानां रथिनां तथा ।
तत्र तत्राभ्यवेक्षामः संघान्कर्णेन पातितान् ॥ २६
शिरोभिः पतितै राजन्बाहुभिश्च समन्ततः ।
आस्तीर्णा वसुधा सर्वा शूराणामनिवर्तिनाम् ॥ २७ C. 7. 7091 B. 7. 179. 40 K. 7. 180. 37

उद्धृत) —[c]) Dn2 D2 4 7 8 प्रियकृत्, G3 सप्रीपुस् (sic), G5 पिपुपुस्, M (except M4) चिकीर्षुस्, Cd पिप्रीपुस् (as in text) D2 पुत्रस्य, G1 (inf lin) पुत्रान्वै (for पुत्राणां) —[d]) S समरेषु (for संग्रामेषु)

19 Dn1 om 19 (cf v 1 14) —[a]) S महता (for बलवान्) —[b]) T G2-4 महारथ, G5 lacuna (for महाबल) — D5 reads 19[c]-20[b] on marg —[d]) S उदीर्णं (M1 2 °र्यं) (for समन्ताद्)

20 Dn1 om. 20 (cf. v 1 14) D5 reads 20[ab] on marg —[a]) Ś1 K1-3 D3 6 त (for तु) —[b]) Dn2 D2 4 7 8 पाडवा (for पार्थिवास्) Ś1 K1-3 D (except Dc1, Dn1 om) G5 सम(D5 पर्य)वारयन् (for तम°) —[c]) B3-5 Dc1 D. S विधून्वाना —[f]) G5 lacuna. Dn2 D2 7 8 शक्र दैत्या यथा पुरा, D1 शक्र दैत्या पुरा यथा

21 Dn1 om. 21 (cf. v 1 14) —[a]) D. तत, G1 2 6 M तु तं (for तु तत्) —[b]) T G3 4 पाडवै (for पार्थिवै°) —[c]) D5 महता शरवर्षेण —[d]) Ś1 K1. 2 व्याकिरत् (for व्यकि°) Dn2 D2 4 5 7 8 सम ताद्व्यधमद्बली, D5 °स्पर्यवारयत्

22 Dn1 om. 22 (cf v 1 14) —[d]) G. damaged

23 Dn1 om 23 (cf. v 1. 14) —[a]) D3. 5 G1 2 सपश्याम —[b]) D1 7 8 तथ (for सूत) K3 विक्रमं (for लाघवम्) —[c]) K1 यद्येव, K2 येनेदं, B1 (marg as in text) D6 8 यदेवं, T G2-5 येनेम (G5 °मा) (for यदेनं) K1, 2 4 B Dc1 D1 2 5 6. 8 S सर्वतो (for समरे) —[d]) K4 B Dc1 Dn2 D2-7 T G3 4 M3-5 नाप्नुवनि, D3 प्राप्नुवति (for नाप्नुवन्त) S नरा धिपा (for परे युधि)

24 Dn1 om 24 (cf. v 1. 14) 24[cd] is partly damaged in G —[c]) B1-3 [ईं]शासु (for [ईं]षासु) D3 छत्रेषु (sic), D6 चक्रेषु (for छत्रेषु) D2 धनुर्निषं- गेष्वीषासु (sic), D5 युगेषु च तनूत्रेषु —[d]) K1. 2 D2 6 हयेषु च ध्वजेषु च, K4 G5 हयेषु च ****, Dn2 D2 4 7 8 रथे(D2 छत्रे)षु तुरगेषु च, D5 T G1-4 M हयेषु च गजे(G3 णे)षु च —[e]) K4 Dn2 D1 5 7 8 S घोरान् (for बाणान्) —[f]) K4 Dn2 D1 5 7 8 S शरान् (for शितान्)

25 Dn1 om 25 (cf v 1 14) —[c]) B5 व्यभ्र मुस्, D3 बहवस्, T G3 4 बभूवुस् (for बभ्रमुस्) —[d]) G. गता (for गाव) B (except B1) G1 5 M1 2 4 सिंहार्दिता (for शीता°)

26 Dn1 om. 26 (cf v 1 14) —[a]) K4 युध्य मानानां (for वध्य°) —[b]) Ś1 K1. 2 D1 5 6 नागाना (for गजानां) K4 Dc1 Dn2 D5 T G2-5 तदा (for तथा) —[c]) Ś1 K3 [अ]भ्यपश्याम, K1. 2 4 D1 [अ]भि प्रेक्ष्याम, B Dc1 [अ]भ्यवै(B1 5 Dc1 वे)क्षाम, Dn2 D2 4 7 8 स्म दृश्यते, D. [अ]भ्यवीक्ष्याम, G3 ह्यवेक्षाम, G1 [अ]प्यवेक्षाम (for [अ]भ्य°) M4 तत्राभ्यवेक्षाम स घान् —[d]) Dn2 D2-4. 7 8 सघा, M4 भुवि (for संघान्) Ś1 K (K5 missing) D1 2 5 6 धीमता, B Dc1 ताडितान्, Dn2 D2 4. 7 8 पीडिता, G3 पतितान् (for पा°)

C 7 7c81
B 7 159 40
K 7 160 23

हतैश्च हन्यमानैश्च निष्टनद्भिश्च सर्वशः ।
बभूवायोधनं रौद्रं वैवस्वतपुरोपमम् ॥ २८
ततो दुर्योधनो राजा दृष्ट्वा कर्णस्य विक्रमम् ।
अश्वत्थामानमासाद्य तदा वाक्यमुवाच ह ॥ २९
युध्यतेऽसौ रणे कर्णो दंशितः सर्वपार्थिवैः ।
पश्यैतां द्रवतीं सेनां कर्णसायकपीडिताम् ।
कार्त्तिकेयेन विध्वस्तामासुरीं पृतनामिव ॥ ३०
दृष्ट्वैतां निर्जितां सेनां रणे कर्णेन धीमता ।
अभियात्येष बीभत्सुः सूतपुत्रजिघांसया ॥ ३१
तद्यथा पश्यमानानां सूतपुत्रं महारथम् ।
न हन्यात्पाण्डवः संख्ये तथा नीतिर्विधीयताम् ॥ ३२
ततो द्रौणिः कृपः शल्यो हार्दिक्यश्च महारथः ।
प्रत्युद्ययुस्तदा पार्थं सूतपुत्रपरीप्सया ॥ ३३
आयान्तं दृश्य कौन्तेयं वृत्रं देवचमूमिव ।
प्रत्युद्ययौ तदा कर्णो यथा शक्रः प्रतापवान् ॥ ३४

धृतराष्ट्र उवाच ।

संरब्धं फल्गुनं दृष्ट्वा कालान्तकयमोपमम् ।
कर्णो वैकर्तनः सूत प्रत्यपद्यत्किमुत्तरम् ॥ ३५

---

27 Dn1 om 27 (cf v l. 14) —^{a}) D4 शरोभि, (sic) (for शिरोभि) Ś1 K1 Dc1 पातितै (for प°) — D2 om (hapl) 27^b–29^a —^{c}) Dn2 D4 7 8 प्रकीर्णा, G5 अस्तीर्णा (for आ°) S कृत्स्ना (for सर्वा)

28 Dn1 D2 om 28 (cf v l 14, 27) —^{b}) Dn2 निश्वनद्भिश्, D5 निस्व°, D6 निह° (for निष्ट°) B (except B2) Dn2 T G2–5 M3–5 सर्वत (for सर्वश) —^{c}) Ś1 K3 सर्वं, Dn2 D4 7 8 राजन्, S (except G1 M3 4) घोर (for रौद्रं) —^{d}) Dn2 D4 7 8 वैवस्वतपुर यथा

29 Dn1 om up to दृष्ट्वा कर्ण (cf v l 14) D2 om. 29^a (cf v l 27) —^{a}) Dn2 D4 7 8 दुर्योधनस्ततो राजा (Dn2 जन्) —^{d}) B Dc1 S वाक्यमेतद्, Dn D2–8 ततो वाक्यम् (for तदा वाक्यम्)

30 ^{a}) B3 स (for ऽसौ) Dn2 D2 4 7 8 असौ हि दृश्यते कर्णो —^{b}) K3 G (except G2) M दसित (for दशित·) —^{c}) Dn D2 4 7 8 [इ]मा, D6 T G1. 3 4 [ए]ना (for [ए]ता) D3 6 विद्रुता (for द्रवतीं) —^{e}) Dn D2 4 7 8 कार्तिकेयसमुद्ध्(D7 3 °द्धु)ताम् —^{f}) Dn D2 4 7 8 आसुरीमिव ता (Dn1 वा, D4 सा) चमू (D2 °मु), M4 आसुरी पृतना यथा

31 ^{a}) Dn2 D2 4 7 8 [इ]मा, D6 M4 ता, T G3 [ए]नां (for [ए]ता) D5 पीडिता (for निर्जिता) —^{b}) D6 कर्णसायकनिर्जितां: D6 सूतपुत्रमहारथ —^{c}) D2 यदभ्येति, D3 6 अभ्ययाति (for अभि°) G1 एव (for एष) —^{d}) M1 2 सूर्यं (for सूत-)

32 D6 reads 32^{ab} on marg —^{a}) B4 तमथा (sic), D4 7 8 तद्यदा, M4 संग्रामे (for तद्यथा) B Dc1 प्रेक्षमाणानां (for पश्यमानाना) —^{c}) G1 3 M1. 2 3 सख्ये, G1 M3 4 मंधे (for सख्ये) Ś1 K1–3 D6 न हन्यु· पाडवा सख्ये (K3 सर्वे), D4 हन्यु पाडव संख्ये न (sic)

33 ^{a}) D5 कर्णो (for शल्यो) —^{b}) D4 हि (for च) K1 महारथा — D6 om 33^{cd} —^{c}) The portion of the text from प्रत्युद्ययु up to समरे (in 58^c) is lost in G5 on missing folio D2–4 G1 M तथा (for तदा) —^{d}) Dn D2 4 7 8 सूतपुत्रस्य रक्षिण — After 33, Dn D2 4 5 7 8 ins

1148* बीभत्सुरपि राजेन्द्र पाञ्चालैरभिसवृत ।

[D7 पांचालै Dn2 -सहृत (for -सवृत)]

— After 1148*, D5 reads 34^{cd} for the first time, repeating it in its proper place

34 G5 missing (cf v l 33) Dn D2 4 7 8 om 34^{ab} —^{a}) Ś1 K (K5 missing) वीर, B Dc1 D1 3 5 6 वीक्ष्य (for दृश्य) —^{b}) Ś1 K (K5 missing) B Dc1 D1 3 5 6 शक्र दैत्य, G1 पुत्र देव-(for वृत्र देव-) G3 4 पुत्र देवचमूरिव — D5 reads 34^{cd} for the first time, after 1148* —^{c}) D4 5 (first time) प्रत्युद्ययुस (for °द्ययौ) D2 G3 यथा (for तदा) K4 Dn D4 5 (first time) 7 8 कर्ण, D2 वृत्र (for कर्णो) —^{d}) Ś1 K (K5 missing) B Dc1 D1. 3. 5 (second time) 6 यथा वृत्र (K4 B4 °त्र) शतक्रतुं (K4 B4 °तु), Dn D2. 4 5 (first time) 7 8 यथा वृत्र (D2 पुरा दैत्यं) पुरंदर

35 G5 missing (cf. v l. 33) —^{a}) D5 ससक्त, D7 8 सरथ, T G3 संरब्धा· (G3 °ब्ध) (for संरब्धं) K4 B D फाल्गुनं, G2 पाडव (for फल्गुन) —35^{cd} = (var) 37^{cd} —^{c}) B1 T G1 2 M1 2 सूत, G3 कर्ण (for सूत). — Dn1 D2 T G3 om (hapl.)

स ह्यस्पर्धत पार्थेन नित्यमेव महारथः ।
आशंसते च बीभत्सुं युद्धे जेतुं सुदारुणे ॥ ३६
स तु तं महसा प्राप्तं नित्यमत्यन्तवैरिणम् ।
कर्णो वैकर्तनः सूत किमुत्तरमपश्यत ॥ ३७
संजय उवाच ।
आयान्तं पाण्डवं दृष्ट्वा गजः प्रतिगजं यथा ।
असंभ्रान्ततरः कर्णः प्रत्युदीयाद्धनंजयम् ॥ ३८
तमापतन्तं वेगेन वैकर्तनमजिह्मगैः ।
वारयामास तेजस्वी पाण्डवः शत्रुतापनः ॥ ३९
तं कर्णः शरजालेन छादयामास मारिष ।
विव्याध च सुसंक्रुद्धः शरैस्त्रिभिरजिह्मगैः ॥ ४०
तस्य तल्लाघवं पार्थो नामृष्यत महाबलः ।
तस्मै बाणाञ्शिलाधौतान्प्रसन्नाग्रानजिह्मगान् ॥ ४१
प्राहिणोत्सूतपुत्राय त्रिंशतं शत्रुतापनः ।
विव्याध चैनं संरब्धो बाणेनैकेन वीर्यवान् ॥ ४२
सव्ये भुजाग्रे बलवान्नाराचेन हसन्निव ।

C 7 7098
B 7 159 56
K 7 160 54

35^{d}–37^{c} — ^{d}) D3 प्रत्यपश्यत (hypermetric) (for °श्यत्)

36 G5 missing (cf v l 33) Dn1 D2 T G3 om 36 (cf. v l 35) — ^{a}) D1 6 सह, D7 8 यो हि (for स हि) K4 स्पर्धति Dn2 य स्पर्धते च पार्थेन, D4 यो हि स्पर्धतु पा°, G2 4 M3 5 स्पर्धते सह पा° — ^{b}) G2 4 M3. 5 नित्यकालं (for °मेव) G1 M1 2 4 पदे पदे (for महारथ) — ^{cd}) D1 च बीभत्सुर् (for °त्सु) Ś1 K1 2 D1 युधा जेतुं, Dn2 D4 7 8 अवजेतु D5 युधा जेतुं, G1 युद्धे जेत्य (for युद्धे जेतुं) Ś1 D4 6 8 सदा रणे, K4 सुदारुणं, Dc1 सुदा रणे, Dn2 सुदक्षिण, D1 स दारुण, G4 सुदारणे (for °रुणे) D3 6 आशसते सदा जेतुं बीभत्सुं तु सदा रणे

37 G5 missing (cf v l 33) Dn1 D2 T G3 om 37^{abc} (cf. v l. 35) — ^{a}) B5 सतत (for स तु त) — 37^{cd} = (var) 35^{cd} — ^{c}) Dc1 शूर, D5 M4 सूत (for सूत) — Dc1 reads 37^{d}–38^{b} on marg — ^{d}) S (G5 missing) अमन्यत (for अपश्यत) Dn D2 4 7 8 किमन्यत्प्रत्यपश्यत, D5 प्रत्यपश्यत्किमुत्तरं (= 35^{d})

38 G5 missing (cf v l 33) Dc1 reads 38^{ab} on marg K3 reads the ref on marg — ^{b}) K4 D3 गज (for गजः) B Dc1 S (G5 missing) गज प्रतिगजो यथा — ^{c}) Ś1 K (K5 missing) Dn D1 2 4 5 7 8 असम्भ्रान्तस्तत (Ś1 K3 D2 °न्ता) कर्ण, B5 °रत कर्ण, D6 अथ भ्रांततर कर्ण

39 G5 missing (cf v l 33) D5 om 39^{ab} — ^{b}) Dn D2 4 7 8 स्वर्णपुंखैर् (for वैकर्तनम्) — K2 8 om. (hapl) 39^{c}–40^{d}, G2 reads the same twice — ^{c}) Dn D2–4 6–8 छादयामास पार्थाय (D2 °र्थय, D8 °र्थेय, D4 °र्थो य), — ^{d}) D5 पाडवं (for पाण्डव) T G1 2 (both times) 4 M -सूदन (for -तापन) Dn D2–4 6–8 कर्णस्तु (D7 8 र्णं सु) विजय शरै — After 39, D3 6 ins 1149*

40 For the repetition in G2, cf. v l 39 G5 missing (cf v l. 33) K2 8 om 40 (cf. v l 39) D3 6 om. 40 — ^{a}) K4 Dn2 कर्णं (for कर्ण) — ^{b}) B Dc1 भारत, Dn1 D4 7 8 पार्थिव (D7 8 व), Dn2 D2 5 पाडव (Dn2 °व) (for मारिप) — ^{c}) B5 विव्यधे; T G2 (both times) विव्याथ (for ध) G2 (both times) शिर क्रुद्ध (for सुसंक्रुद्ध) Dn D4 8 तत कर्ण सुसरब्ध, D2 तत सुसरब्धतर, D7 तत **स्तु संरब्ध — ^{d}) K4 Dn2 अविध्यत (for अजिह्मगै) — Dn1 D2 4 7 8 ins after 40 D3 6 after 39

1149* गाण्डीवधनुषो मौर्वीं छित्त्वाच्युतमताडयत् ।

[D3 6 [S]थ ज्या (for मौर्वीं) Dn1 गांडीवधनुर्षोग ज्या, D2 व धनुषा गत्वा (for the prior half) D2 ममसु (for अच्युतम्) D7 8 अताडयन्]

41 G5 missing (cf. v l 33) D1 om (? hapl) 41^{ab} — ^{a}) Dn D4 7 8 S (G5 missing) दृष्ट्वा (for पार्थो) — ^{b}) Dn D2 4 7 8 S (G5 missing) महारथ (for °बल) — After 41^{ab}, Dn1 ins

1150* तूर्णं ज्या च समारोप्य गाण्डीवे च नवा दृढाम् ।

— ^{c}) D4 तस्मिन् (for तस्मै) G1 M प्रसन्नाग्रान् (for शिलाधौतान्) T G2–4 तस्मै प्रसन्नाग्रान्नाराचान् — ^{d}) Dn2 D2 4 7 8 प्रदीप्ताग्रान्, S (G5 missing) शिलाधौतान् (for प्रसन्नाग्रान्)

42 G5 missing (cf v l 33) — ^{b}) Ś1 K1 2 त्रिंशत, K3 4 B Dn D3–6 T G1 2 त्रिशत (K3 त), D2 द्वात्रिंशत् (for त्रिंशत) G1 M1 2 सूदन (for तापन) — ^{c}) T G2 विव्याथ B1 T G1. 2 4 M1 2 सक्रुद्धो, Dn D2 4 सरमाद् (for सरब्धो)

C. 7 7086
B 7 159 87
K 7 160 53

तस्य विद्धस्य वेगेन कराच्चापं पपात ह ॥ ४३
पुनरादाय तच्चापं निमेषार्धान्महाबलः ।
छादयामास बाणौघैः फल्गुनं कृतहस्तवत् ॥ ४४
शरवृष्टिं तु तां मुक्तां सूतपुत्रेण भारत ।
व्यधमच्छरवर्षेण स्मयन्निव धनंजयः ॥ ४५
तौ परस्परमासाद्य शरवर्षेण पार्थिव ।
छादयेतां महेष्वासौ कृतप्रतिकृतैषिणौ ॥ ४६
तदद्भुतमभूद्युद्धं कर्णपाण्डवयोर्मृधे ।
क्रुद्धयोर्वाशिताहेतोर्वन्ययोर्गजयोरिव ॥ ४७
ततः पार्थो महेष्वासो दृष्ट्वा कर्णस्य विक्रमम् ।
मुष्टिदेशे धनुस्तस्य चिच्छेद त्वरयान्वितः ॥ ४८
अश्वांश्च चतुरो भल्लैरनयद्यमसादनम् ।
सारथेश्च शिरः कायादहरच्छत्रुतापनः ॥ ४९
अथैनं छिन्नधन्वानं हताश्वं हतसारथिम् ।
विव्याध सायकैः पार्थश्चतुर्भिः पाण्डुनन्दनः ॥ ५०
हताश्वात्तु रथात्तूर्णमवप्लुत्य नरर्षभः ।
आरुरोह रथं तूर्णं कृपस्य शरपीडितः ॥ ५१
राधेयं निर्जितं दृष्ट्वा तावका भरतर्षभ ।
धनंजयशरैर्नुन्नाः प्राद्रवन्त दिशो दश ॥ ५२
द्रवतस्तान्समालोक्य राजा दुर्योधनो नृप ।
निवर्तयामास तदा वाक्यं चेदमुवाच ह ॥ ५३
अलं द्रुतेन वः शूरास्तिष्ठध्वं क्षत्रियर्षभाः ।
एष पार्थवधायाहं स्वयं गच्छामि संयुगे ।
अहं पार्थान्हनिष्यामि सपाञ्चालान्ससोमकान् ॥ ५४

---

43 G5 missing (cf v 1 33) —[a]) D5 7 सव्य (for सव्ये) —[b]) D3 6 स्मयन्, D4 हतन् (sic) (for स्मयन्) —[c]) Bom ed बाणेन (for वेगेन)

44 G5 missing (of v 1 33) —[b]) D5 G3 निमे पार्धं —[d]) K4 B D फाल्गुन Dn2 लघुहस्तवान् (for कृतहस्तवत्)

45 G5 missing (of v 1 33) —[a]) T G1 3 4 M च (for तु) —[c]) T G2 व्यथमत् (for व्यध°)

46 G5 missing (of v 1 33) —[a]) Dn1 D7 8 आच्छाद्य (for आसाद्य) —[b]) S (G5 missing) -जालेन (for वर्षेण) Ś1 K3 भारत, Dc1 D5 मारिष, D3 पार्थिव (for पार्थिव) Dn D2 4 7 8 छादयेतां (Dn1 °यतौ; D2 °यतां) समतत· —[c]) Dn D2 4 7 8 शर जालैर्, D3 आवृण्वता, D6 आत्तबाणौ (for छादयेतां) Dn2 D7 महेष्वासै

47 G5 missing (of v 1 33) —[a]) K3 4 मह युद्धं, D5 अपश्याम (for अभूद्युद्ध) — D2 om 47[cd] —[c]) Dn D4 7 8 उभयोर् (for क्रुद्ध°) K4 B D (except D1 2) वासिताहेतोर् —[d]) S (G5 missing) दन्तिनोर् (for गजयोर्)

48 G5 missing (cf. v 1. 33) —[a]) D5 महाबाहुर् (for महेष्वासो)

49 G5 missing (cf. v 1 33) —[a]) T G3 4 हयांश् (for अश्वाश्) —[d]) Dn2 अहनत् (for °रत्) T G2-4 -सूदन (for तापन)

50 G5 missing (cf v 1 33) —[c]) T G2 वि व्याथ (for °ध) B1 2 5 शायकै D1 तीक्ष्णैश्, D4 पार्थं (for पार्थश्) —[d]) D4 शत्रुभि (for चतुर्भि) S (G5 missing) चतुर्भि· सूतनदन

51 G5 missing (cf v 1 33) —[b]) Dn1 D1 7 8 अ(D4 उ)पद्रुत्य (for अवप्लुत्य) K2 रथर्षभ·, D1 6 नरर्षभ, S (G5 missing) महारथ (for नरर्षभ) —[c]) D3 6 रथश्रेष्ठं, M3 रथ कर्ण (for रथं तूर्णं) —[d]) M3 पार्थस्य (for कृपस्य) — After 51, Dn D2 4 5 ins

1151* स तुन्नोऽर्जुनबाणौघैराचित शल्यको यथा ।
जीवितार्थमभिप्रेप्सु· कृपस्य रथमारुहत् ।

[(L 2) D5 परिप्रेप्सु (for अभि°)]

52 G5 missing (of v 1 33) —[b]) D1 भरतर्षभ —[c]) D6 भिन्ना (for नुन्ना) —[d]) D3 G1-4 M1 2 प्रा(G3 प्र)द्रवति, T प्राद्रवत (for प्राद्रवन्त)

53 G5 missing (cf. v 1 33) —[a]) D5 समा लक्ष्य (for °लोक्य) —[b]) Ś1 K3 तदा, Dn D2 4 5 7 8 स्वयं, M3 नृप (for नृप) —[c]) Ś1 K3 नृप (for तदा) —[d]) K4 एतद् (for चेदम्)

54 G5 missing (of v 1 33) —[b]) Ś1 K3 पुरुष-र्षभा, D4 * नरर्षभ (for क्षत्रियर्षभा) —[c]) B5 D5 एष पार्थवधार्थाय —[d]) D5 शीघ्र (for स्वय) K1 सयुगं; K3 पाडवं (for सयुगे) —[e]) Ś1 K1-3 Dn

अद्य मे युध्यमानस्य सह गाण्डीवधन्वना ।
द्रक्ष्यन्ति विक्रमं पार्थाः कालस्येव युगक्षये ॥ ५५
अद्य मद्बाणजालानि विमुक्तानि सहस्रशः ।
द्रक्ष्यन्ति समरे योधाः शलभानामिवायतीः ॥ ५६
अद्य बाणमयं वर्षं सृजतो मम धन्विनः ।
जीमूतस्येव घर्मान्ते द्रक्ष्यन्ति युधि सैनिकाः ॥ ५७
जेष्याम्यद्य रणे पार्थं सायकैर्नतपर्वभिः ।
तिष्ठध्वं समरे शूरा भयं त्यजत फल्गुनात् ॥ ५८
न हि मद्वीर्यमासाद्य फल्गुनः प्रसहिष्यति ।
यथा वेला समासाद्य सागरो मकरालयः ॥ ५९
इत्युक्त्वा प्रययौ राजा सैन्येन महता वृतः ।
फल्गुनं प्रति दुर्धर्षः क्रोधसंरक्तलोचनः ॥ ६०
तं प्रयान्तं महाबाहुं दृष्ट्वा शारद्वतस्तदा ।
अश्वत्थामानमासाद्य वाक्यमेतदुवाच ह ॥ ६१
एष राजा महाबाहुरमर्षी क्रोधमूर्छितः ।
पतंगवृत्तिमास्थाय फल्गुनं योद्धुमिच्छति ॥ ६२
यावन्नः पश्यमानानां प्राणान्पार्थेन संगतः ।
न जह्यात्पुरुषव्याघ्रस्तावद्वारय कौरवम् ॥ ६३
यावत्फल्गुनबाणानां गोचरं नाधिगच्छति ।
कौरवः पार्थिवो वीरस्तावद्वारय तं द्रुतम् ॥ ६४

C 7 7121
B 7 159 79
K 7 160 77

D2 3 6-8 पार्थं (for पार्थान्) D2 वधिष्यामि (for हनि) —f) K4 सपचालान्, B1 पाचालाश्च Ś1 K1-3 D3 5 6 पाचालान्सहसोमकान्, Dn D2 4 7 8 सपाचालं स (Dn1 °पाचालान्स-, D4 7 °पचालं स)मागत (D7 °त)

55 G5 missing (cf v l 33) —a) K1 2 युधि (for अद्य) —b) K1 4 Dn1 D6 धन्विना (for धन्वना) —c) D8 om. (hapl) from विक्रमं up to द्रक्ष्यन्ति (in 56c)

56 G5 missing (cf. v l. 33) D8 om up to द्रक्ष्यन्ति (cf v l 55) —a) D2 मे (for मद्) D6 वर्षाणि (for जालानि) —c) Dn2 D2 4 7 8 पार्था, M1 2 5 यौधा (for योधा) —d) Ś1 K3 आयत, K1 2 D4 आयता, D1 7 M3 आयति, G1 M1 2 5 आतती, G3 4 आयतिं, M4 आवली (for आयती)

57 G5 missing (cf. v l 33) —b) D2 अस्यत शास्त्रपीडितं —d) Dn1 D4 5 7 8 G1 M द्रक्ष्यते, D3 पश्यति (for द्रक्ष्यन्ति) Dn D2 4 6 S (G5 missing) मम (for युधि)

58 G5 missing up to समरे in (58c) (cf. v l. 33) —b) B2 5 शायकैर् (for साय°) —c) K4 Dn D1 2 4 7 8 S वीरा (for शूरा) —d) M3 त्यजय (for °त) K4 B D फाल्गुनाद् (for फ°)

59 G5 partly damaged K4 D1 om (hapl) 59^{bc} —b) B D (except Dn2, D1 om) फाल्गुन D2 5 प्रहरिष्यति (for प्रसहि°)

60 G5 partly damaged. —a) D2 राजन् (for राजा) —b) D5 नृप (for वृत) — G2 om 60^{cd} —c) K4 B D फाल्गुन Dn1 D2 4 7 8 S (G2 om) सरब्ध (for दुर्धर्ष) —d) K3 B Dc1 Dn2 क्रोधात् (for क्रोध) T G3-5 क्रोधेन महतावृत

61 G5 damaged —a) G1 M1 2 महाबाहुर् —b) D5 तत (for तदा) —d) K1 ततो वाक्यम्, Dn D2 4 7 8 G1 वाक्यं चेदम् (for वाक्यमेतद्)

62 G5 partly damaged —a) G1 M महाबाहो (for °बाहुर्) —b) Dn1 D2-4 7 8 T G1-4 M1 2 अ(G3 आ)मर्षाद् (D8 °र्षं) (for अमर्षी) —d) K4 B D फाल्गुन

63 G5 partly damaged —a) D8 स (for न) D2. 6 प्रेक्षमानानां (for पश्य°) — D4 om (hapl.) 63^{b}–64^{a} —b) Dn2 M4 सयुगे (for सगत) —c) Ś1 K1 2 Dc1 D5 M5 -व्याघ्र Dn2 D2 7 8 न जह्या त्पार्थि(D2 °त्पाड)वश्रेष्ठस् —d) Ś1 K1 धारय, T G3 4 पालय (for वारय) Ś1 K (K5 missing) कौरवान्

64 D4 om 64^{a} (cf v l 63) G5 partly damaged —a) K4 B D (D4 om) फाल्गुन- (for फ°) —b) T कौरव, G3. 4 गौरव (for गोचरं) G1 M (except M4) नाभि, Bom ed नाद्य (for नाधि) —c) Dn2 D2 4 5 7 8 कौरव्य (for °व) G2 त्वरितो (for पार्थिवो) Ś1 K3 D4 वीर —d) Dn1 D4. 5 तिष्ठस्व, Dn2 D2 7 8 तिष्ठति (for वारय) K4 तद्रतं, B1. 3-5 Dc1 संयुगात्, B2 Dn D2 4 5 7 8 संयुगे (for तं द्रुतम्) S (G5 damaged) तावद्युद्धान्निवर्त्य(T G3 4 °र्त)ता

65 G5 partly damaged —a) G2 सुकैर् (for

C 7 7121
B 7 159 60
K 7 160 78

यावत्पार्थशरैर्घोरैर्निर्मुक्तोरगसंनिभैः ।
न भस्मीक्रियते राजा तावद्युद्धान्निवार्यताम् ॥ ६५
अयुक्तमिव पश्यामि तिष्ठत्स्वस्मासु मानद ।
स्वयं युद्धाय यद्राजा पार्थं यात्यसहायवान् ॥ ६६
दुर्लभं जीवितं मन्ये कौरव्यस्य किरीटिना ।
युध्यमानस्य पार्थेन शार्दूलेनेव हस्तिनः ॥ ६७
मातुलेनैवमुक्तस्तु द्रौणिः शस्त्रभृतां वरः ।
दुर्योधनमिदं वाक्यं त्वरितं समभाषत ॥ ६८
मयि जीवति गान्धारे न युद्धं गन्तुमर्हसि ।
मामनादृत्य कौरव्य तव नित्यं हितैषिणम् ॥ ६९
न हि ते संभ्रमः कार्यः पार्थस्य विजयं प्रति ।
अहमावारयिष्यामि पार्थं तिष्ठ सुयोधन ॥ ७०

दुर्योधन उवाच ।

आचार्यः पाण्डुपुत्रान्वै पुत्रवत्परिरक्षति ।
त्वमप्युपेक्षां कुरुषे तेषु नित्यं द्विजोत्तम ॥ ७१
मम वा मन्दभाग्यत्वान्मन्दस्ते विक्रमो युधि ।
धर्मराजप्रियार्थं वा द्रौपद्या वा न विद्म तत् ॥ ७२
धिगस्तु मम लुब्धस्य यत्कृते सर्वबान्धवाः ।
सुखार्हाः परमं दुःखं प्राप्नुवन्त्यपराजिताः ॥ ७३
को हि शस्त्रभृतां मुख्यो महेश्वरसमो युधि ।
शत्रून्न क्षपयेच्छक्तो यो न स्याद्गौतमीसुतः ॥ ७४
अश्वत्थामन्प्रसीदस्व नाशयैतान्ममाहितान् ।

घोरैर्) —^{b}) D6 निर्मुक्तो गण(*inf lin* वण)सनिभै —^{c}) Ś1 K1-3 D1 भस्म क्रियते, Dn1 D4 5 7 8 च भस्मीकृतो, D3 6 वध्य क्रियते (for भस्मीक्रियते) D4 राजन् —^{d}) B1 निवर्तय, Dn D2 5 8 G1 2 M निवर्त्यता, D4 T G3 4 निवर्तता, D6 निवार्पिता (sic), D7 न्यवर्तता (for निवार्यताम्)

66 G5 partly damaged —^{a}) D4 om from अयुक्त up to जीवित (in 67^{a}) Dn2 T G2-4 पश्यामस् (for पश्यामि) —^{d}) K4 पार्थे, Dn D5 7 8 S (G5 damaged) रण, D2 रणे (for पार्थं)

67 D4 om up to जीवित (of v l 66) —^{b}) K1-3 Dn D1 4 6-8 G2-5 M कौरवस्य (for °व्यस्य) —^{c}) Dn2 D2 4.5 7 8 S (except G5) समरे (for पार्थेन) —^{d}) D2 शार्दूलस्य, Cd °लेन (as in text) Dc1 D2 3 6 हस्तिना (for °न)

68 G5 partly damaged —^{d}) T G2-5 जगाद रथिना वर

69 Before 69, M3-5 ins अश्वत्थामा —^{b}) Ś1 K3 युद्धे (for युद्ध) Dn D2 4 5 7 8 कर्तुम् (for गन्तुम्) —^{d}) D5 नित्यं तव (by transp) Ś1 त्वयि, G2 मम (for तव) B4 D6 M4 नित्य (for नित्यं). Ś1 K (K5 missing) D1 3.6 प्रियैषिणं (for हितै°)

70 G5 partly damaged —^{a}) D3 सगम (for सभ्रम) —^{d}) D3 6 धनजय (for सुयोधन)

71 G5 partly damaged —^{a}) D1 च (for वै) —^{b}) S शिष्यत्वाद् (for पुत्रवद्) G5 M4 परिरक्ष्यति —^{c}) Dn2 D2 5 8 G2 [अ]वेक्षा, D4 6 G1 3 [अ]पेक्षा, D7 [उ]वेक्षा (for [उ]पेक्षां) —^{d}) B2 3 5 Dc1 D5 नित्य तेषु (by transp) Dn2 D2 4 5 7 8 ममारिषु, M1 2 द्विजोत्तम

72 G5 partly damaged —^{c}) B1 प्रियार्थे Ś1 वै (for वा) G2 धर्मराजस्य चार्थं वा —^{d}) D7 8 वेद्मि (for विद्म)

73 G5 partly damaged —^{b}) T G मम (for सर्वे) —^{c}) Dn D2 4 5 7 8 सुखकामा प(D2 °दु:खाप्त)र दु:खं —^{d}) Dn2 D4.7 8 M3 पराजिता, D5 द्विजात्तय (for [अ]पराजिता)

74 G5 partly damaged —^{a}) B3 याहि, T G3 5 M3-5 त्व हि (for को हि) K3 4 B Dc1 D3 6 T G1-4 M1.2 शस्त्रविदा (for °भृता) Dn D2 4 5 7 8 श्रेष्ठो (for मुख्यो) —T G3 om 74^{c}-75^{d} —^{c}) K4 Dn D1 4 5 7 8 G4 शत्रु (for शत्रून्) Dn1 न (for न) Ś1 अपेक्षयेत्, K3 अक्षेपयेत्, B Dc1 उपेक्षते, D4 न क्षिपयेत्, D5 न क्षमते (for न क्षपयेत्) Dn1 यस्तु, D4 त्वत्तो, S (T G3 om) शक्त्या (for शक्तो)

75 T G3 om 75 (cf v l 74) G5 partly damaged —^{b}) K4 D5 7 8 समाहितान्, D4 lacuna, G5 damaged (for ममाहितान्) — D3 om (hapl.) 75^{c}-76^{b} —^{c}) K1.2 -गोचरा (for -गोचरे) —^{d}) G1 2.4 M4 हि (for [अ]पि) Ś1 K3 न प्रभो, K1.2 4 B1-3 D1 नोनघ (for ना°) Dn D2-7 स्यात्तु देवा न दानवा .

तवास्त्रगोचरे शक्ताः स्थातुं देवापि नानघ ॥ ७५
पाञ्चालान्सोमकांश्चैव जहि द्रौणे सहानुगान् ।
वयं शेषान्हनिष्यामस्त्वयैव परिरक्षिताः ॥ ७६
एते हि सोमका विप्र पाञ्चालाश्च यशस्विनः ।
मम सैन्येषु सरब्धा विचरन्ति दवाग्निवत् ॥ ७७
तान्वारय महाबाहो केकयांश्च नरोत्तम ।
पुरा कुर्वन्ति निःशेषं रक्ष्यमाणाः किरीटिना ॥ ७८
आदौ वा यदि वा पश्चात्तवेदं कर्म मारिष ।
त्वमुत्पन्नो महाबाहो पाञ्चालानां वधं प्रति ॥ ७९
करिष्यसि जगत्सर्वमपाञ्चालं किलाच्युत ।
एवं सिद्धाब्रुवन्वाचो भविष्यति च तत्तथा ॥ ८०
न तेऽस्त्रगोचरे शक्ताः स्थातुं देवाः सवासवाः ।
किमु पार्थाः सपाञ्चालाः सत्यमेतद्वचो मम ॥ ८१

C 7 7139
B 7 159 97
K 7 160. 95

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि चतुस्त्रिंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३४ ॥

---

76 D5 om 76[ab] (cf. v 1 75) G5 partly damaged —[b]) Dn1 D4 7 G1 M1. 2 द्रोण (sic) (for द्रौणे) Ś1 K1 3 D5 समागतान् (for सहानुगान्) —[c]) D3 तान्वै (for शेषान्) D3 G1 M1 2 हनिष्यामि

77 G5 partly damaged —[a]) G1 वीर (for विप्र) —[b]) B1 मनस्विन (for यश°) —[c]) K3 B Dc1 समुद्धा (for सरब्धा) —[d]) D5 यथाग्निवत् (for दवा°)

78 G5 partly damaged Dn1 om (hapl.) 78[b]–79[c] —[b]) B3 Dn2 D4. 5 कैकयान्, D1–3 6–8 M3–5 कैके° (for केक°) S महारथान् (for नरोत्तम) —[c]) Cv परा (for पुरा) D4 5 7 8 निःशेषान्, T G3–5 न शेषं, Cv निःशेषं (as in text) —[d]) K3 4 B3 Dc1 Dn2 D5–8 रक्षमाणा (for रक्ष्य°) — After 78, B Dc1 Dn2 D3 4–8 ins

1152* अश्वत्थामस्त्वरायुक्तो याहि शीघ्रमरिंदम ।

[B1 4 जहि (for याहि) Dn2 om मरिंदम]

79 Dn1 om 79[abc] (cf v 1 78) G5 partly damaged —[a]) Dn2 om. from आदौ up to पाञ्चालाना (in 79[d]) Cv as in text —[b]) S [ए]तत् (for [इ]-द) D2 4 5 ब्राह्मण (for मारिष) —[c]) D5 महाबाहु —[d]) D7 पचालाना Dn D2 4 6 7 8 वधाय वै (for वधं प्रति)

80 G5 damaged —[a]) Dn D2 6 7 8 कृत्स्नम्, D4 कृष्णम् (for सर्वम्) —[b]) K3 D3 अपचाल, M1 2 अपाचाला B1–3 D8 M1 2 [अ]च्युत, Dn2 [इ]यत, D2 7 corrupt (for [अ]च्युत) —[c]) Ś1 K (K5 missing) D1 इति (for एवं) M4 om from त्वाचो up to गोचरे (in 81[a]) Dn2 D2 4. 5 भार्या (Dn2 °र्यो) (for वाचो) D3 ० एव वाचोब्रुवन्सिद्धा —[d]) D3 भविष्यति T G2–4 हि (for च) — After 80, B Dc1 Dn2 D6 ins

1153* तस्मात्त्व पुरुषव्याघ्र पाञ्चालाञ्जहि सानुगान् ।

[Bom ed पचालाम्]

81 M4 om up to गोचरे (cf v 1 80) G5 partly damaged —[ab]) Ś1 K1–3 D1–3 6 स्थातु शक्ता (by transp) —[c]) B4 के नु, Dn1 D4. 7 8 किं नु (for किमु) K4 सपचाला, D4 स पाचाला —[d]) B2 4 ब्रवीमि ते (for वचो मम) — After 81, B Dc1 Dn2 D3 6 ins

1154* न त्वा समर्था सग्रामे पाण्डवा सह सोमकैः ।
बलाद्योधयितु वीर सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ।
गच्छ गच्छ महाबाहो न न कालात्ययो भवेत् ।
इयं हि द्रवते सेना पार्थसायकपीडिता ।
शक्तो ह्यसि महाबाहो दिव्येन स्वेन तेजसा । [5]
निग्रहे पाण्डुपुत्राणा पाञ्चालाना च मानद ।

[(L 1) D3 पाचाला सग्रामे (for सग्रामे पाण्डवा) B4 D3 सहसोमका —(L 4) B2 3 -शायक- (for सायक) B3 6 Dc1 -ताडिता (for -पीडिता) — B4 om line 6 —(L 6) Bom. ed पचालाना]

Colophon Ś2 K5 missing —*Sub-parvan* Editions घटोत्कचवध, D6 जयद्रथवध —*Day of Droṇa's Generalship* K4 चतुर्थदिवसे —*Adhy name* K1. 3 4 B Dc1 Dn2 D1–5 7 8 रात्रियुद्ध, D6 रात्रियुद्धे संकेतविमर्द, T G3 4 कर्णपराजय; G1 M (except M4) रात्रियुद्धे कर्णपराजय, G5 damaged, Bom ed रात्रियुद्धे दुर्योधनवाक्य —*Adhy no* (figures, words or both) Dn1 159, D2 158, D8 54, T G M1–3 5 155, M4 154 —*Śloka no* Dc1 99.

१३५

C 7 7143
B 7 160 1
K 7 161 1

संजय उवाच ।
दुर्योधनेनैवमुक्तो द्रौणिराहवदुर्मदः ।
प्रत्युवाच महाबाहो यथा वदसि कौरव ॥ १
प्रिया हि पाण्डवा नित्यं मम चापि पितुश्च मे ।
तथैवावां प्रियौ तेषां न तु युद्धे कुरूद्वह ।
शक्तितस्तात युध्यामस्त्यक्त्वा प्राणानभीतवत् ॥ २
अहं कर्णश्च शल्यश्च कृपो हार्दिक्य एव च ।
निमेषात्पाण्डवीं सेनां क्षपयेम नृपोत्तम ॥ ३
ते चापि कौरवीं सेनां निमेषार्धात्कुरूद्वह ।
क्षपयेयुर्महाबाहो न स्याम यदि संयुगे ॥ ४
युध्यतां पाण्डवाञ्शक्त्या तेषां चास्मान्युयुत्सताम् ।
तेजस्तु तेज आसाद्य प्रशमं याति भारत ॥ ५
अशक्या तरसा जेतुं पाण्डवानामनीकिनी ।
जीवत्सु पाण्डुपुत्रेषु तद्धि सत्यं ब्रवीमि ते ॥ ६
आत्मार्थं युध्यमानास्ते समर्थाः पाण्डुनन्दनाः ।
किमर्थं तव सैन्यानि न हनिष्यन्ति भारत ॥ ७

135

☞ This adhy is missing in Ś2 K5 (cf v 1 7 132 20, 125 14)

1 [a]) G5 is damaged from क्तो up to चापि (in 2[b]) — [b]) B4 दुर्मदं (for -दुर्मदः) — After 1[ab], K4 D1 5 ins

1155* चकारारिवधे यत्नमिन्द्रो दैत्यवधे यथा ।
[D1 च तदा (for चकार) D1 दैत्य (for दैत्य-)]

— [c]) K4 B D (except D1) महाबाहुस् (for °बाहो) — After 1[abc], N (Ś2 K5 missing) ins

1156* तव पुत्रमिदं वचः ।
सत्यमेतन्महाबाहो
[Before line 2, D6 ins अश्वत्थामोवाच]

2 G5 is damaged up to चापि — [a]) D1 प्रयाहि (for प्रिया हि) S (G5 damaged) राजन् (for नित्य) — [b]) S (G5 damaged) चैव (for चापि) — [c]) B1 अथ (for तथा) D8 S [अ]ह प्रियस् (for [आ]वां प्रियौ) Ś1 K3 युद्धे (for तेषां) — [d]) The portion from द्धे कुरु up to युद्ध (in 29[b]) is lost in G5 on missing folio Ś1 K3 तु तेषां, Dn2 युद्धे तु (by transp) Dn2 D1 4 5 7 8 कथंचन (for कुरूद्वह) — D1 om. (hapl) 2[e]-3[f] — [e]) D2 शक्तिवाद् (for °तस्) B1 Dn1 युध्यावस् (for मस्) — [f]) D6 मत्वा (for त्यक्त्वा)

3 G5 missing (cf v 1 2) D1 om 3 (cf v 1 2) — [a]) D2 transp कर्णश् and शल्यश् — [b]) B2 वा (for च) — [c]) T G2 8 विशेषाद् (for निमे°) — [d]) B1 D6 क्षययेम, Dn2 क्षपयेयुर्, D4 5 °येय, G8 °येव, M4 °यामो (for °येम) Ś1 K (K5 missing) कुरूद्वह, D3 6 नरोत्तम (for नृपो°)

4 G5 missing (cf. v 1 2) — [a]) D2 [s]वधीत् (for चापि) — [b]) Dn1 निमेषार्धान् (for °र्धात्) Dn2 D2 4 5 7 8 निमेषात्कुरुसत्तम — [c]) B1 क्षययेयुर्, D2 4 5 7 8 क्षपयेरन् (for °येयुर्) — [d]) Ś1 K3 D1 8 M4 नस्यामो (sic), K1 2 नश्यामो (for न स्याम) K1 युधि, G2 इति (for यदि) Dn2 D2 4 5 7 8 G1 M1-3 5 यदि न स्याम संयुगे

5 G5 missing (cf v 1 2) — [a]) Dn2 D2 4 5 युध्यत, S (G5 missing) युध्याम (T G3 4 °म) (for युध्यतां) — [b]) D8 हि युध्यता (for युयुत्सताम्) Dn2 D5 तेपि चास्मान्युयुत्सव, D2 4 ते चाप्य (D4 om प्य)-स्मान्युयुत्सवः, D6 तेषां चास्मासु युध्यतां, S (G5 missing) ते चाप्यस्मान्यथाबलं — [c]) Ś1 K3 स्व, K1 3 4 D1 हि (for तु) B Dn1 Dn1 तेजस्तेज समासाद्य — [d]) T G2-4 यातु (for याति) K4 कौरव (for भारत)

6 G5 missing (cf v 1 2) — [a]) K4 D1 अशक्यं, D4 6 °क्ता (for °क्या) K1 उरसा (sic) (for त°) — [b]) D8 om. (hapl) from पाण्ड up to जीवत्सु (in 6[c]) — [d]) Dn2 तिष्ठ, T G3 4 विद्धि (for तद्धि) D2 प्रचक्षते (for ब्रवीमि ते) D8 तद्धि मां*****

7 G5 missing (cf v. 1 2) — [a]) K1 2 आत्मानं; Dn °र्थे (for °र्थं)

त्वं हि लुब्धतमो राजन्निकृतिज्ञश्च कौरव ।
सर्वातिशङ्की मानी च ततोऽस्मानतिशङ्कसे ॥ ८
अहं तु यत्नमास्थाय त्वदर्थे त्यक्तजीवितः ।
एष गच्छामि संग्रामं त्वत्कृते कुरुनन्दन ॥ ९
योत्स्येऽहं शत्रुभिः सार्धं जेष्यामि च वरान्वरान् ।
पाञ्चालैः सह योत्स्यामि सोमकैः केकयैस्तथा ।
पाण्डवेयैश्च संग्रामे त्वत्प्रियार्थमरिंदम ॥ १०
अद्य मद्बाणनिर्दग्धाः पाञ्चालाः सोमकास्तथा ।
सिंहेनेवार्दिता गावो विद्रविष्यन्ति सर्वतः ॥ ११

अद्य धर्मसुतो राजा दृष्ट्वा मम पराक्रमम् ।
अश्वत्थाममयं लोकं मंस्यते सह सोमकैः ॥ १२
आगमिष्यति निर्वेदं धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
दृष्ट्वा विनिहतान्संख्ये पाञ्चालान्सोमकैः सह ॥ १३
ये मा युद्धेऽभियोत्स्यन्ति तान्हनिष्यामि भारत ।
न हि ते वीर मुच्येरन्मद्बाहून्तरमागताः ॥ १४
एवमुक्त्वा महाबाहुः पुत्रं दुर्योधनं तव ।
अभ्यवर्तत युद्धाय द्रावयन्सर्वधन्विनः ।
चिकीर्षुस्तव पुत्राणां प्रियं प्राणभृतां वरः ॥ १५

C. 7 7161
B. 7 160 18
K. 7 161 17

---

8 G5 missing (cf v l 2) — a) Dc1 Dn1 लुब्धतरो (for °तमो) — b) Some MSS निष्कृतिज्ञश्, Cd निकृति° (as in text) B1 S (G5 missing) भारत (for कौरव) — c) K4 B (except B2) Dn D1 2 4–8 सर्वाभिशकी (for °तिशङ्की) Dc1 सर्वाभिमानी शकी च — d) Ś1 K1. 4 B D (except D3) अभि- (for अति) — After 8, Dc1 Dn2 D2 4. 5 7 8 ins

1157* मन्ये त्व कुत्सितो राजन्पापात्मा पापपूरुष ।
अन्यानपि स न क्षुद्र शङ्कसे पापभावित ।

[(L 1) D3 नान्यस् (for मन्ये) D4 5 -पौरुष (for -पूरुष) — (L 2) D2 न त, D4. 7 मत (for स न) D1 क्रुद्ध (for क्षुद्र)]

9 G5 missing (cf v l 2) — a) D3 6 प्र- (for तु) K1. 2 आमाद्य (for आस्थाय) D2 अहं तु यत्र योत्स्यामि — b) S (G5 missing) त्वदर्थं (for °र्थे) — c) Ś1 K1–3 D1. 3. 6 संग्रामे (for °म) — d) D1. 5 त्वदर्थे (for त्वत्कृते) K1 2 4 B Dn2 D1 3 6 कुरुसत्तम, Dc1 Dn1 पुरुषर्षभ, D2 4. 5 7 8 पुरुषाधम (for कुरुनन्दन)

10 G5 missing (cf. v l. 2) — a) Dn2 D2 4 5 7 8 योत्स्यामि (for योत्स्येऽहं) — b) Dn2 D2 4 5–8 हनिष्यामि, D3 6 वधिष्यामि, G2 जयिष्यामि (for जेष्यामि च) B1 वारान् (sic), Dn2 S (G5 missing) परान् (for वरान्) Dn2 बहून्, D1 परान् (for वरान्) — c) K4 Dn2 पचालैः — d) Dc1 Dn2 D1–3 5–8 कैकयैस् (for के°) D1 योत्स्यामि सोमकैः सह, D5 कैकेयैः सोमकैः सह — D1 om. 10e–11d — e) G1 M पाण्डवैः सह संग्रामे — f) D7 8 अरिंदम

11 G5 missing (cf v l. 2) D1 om 11 (cf. v l. 10) — a) D3 बाणवि (for मद्बाण) K1 निर्दग्ध, D4 5 8 निर्भिन्नाश् (for निर्दग्धा) D7 अद्य मद्बाणाभिर्भिन्नाश् (sic) — b) K1 पाचाल, Bom. ed पचाला Dn2 D2 4 5 7 8 चेदिपाचालसोमका (D2 °कैकया) — c) Dn2 D5 सिंहेनैव, G4 सिंहैरेव (for सिंहेनेव) — d) K1 2. 4 B D (except Dn2, D1 om) G1 M1 2 सर्वश (for °त) T G3. 4 वित्रासिष्यति सर्वत

12 G5 missing (cf v l. 2) — a) D1 ततो (for अद्य) D4. 5 राजन् (for राजा) — c) D4. 5 7 8 विश्वं (for लोकं) — d) D2 स हि (for सह) T G2–4 मंस्यते स सुयोधन

13 G5 missing (cf. v l. 2) — c) D3 6 सर्वान्, G1. 4 M संख्ये (for सख्ये) — d) Bom ed पचालान् K4 Dn2 D2 4 5 7 8 S (G5 missing) transp सोमकैः and सह

14 G5 missing (cf. v l. 2) — a) K1. 2 मा (for मा) K (K5 missing) [ऽ]भियोक्ष्यति, Dn2 प्रयास्यति; D2 7 8 प्रयोत्स्यति, T G2–4 M3. 5 [ऽ]भियास्यति, M4 हियास्यति (for ऽभियोत्स्यन्ति) D4 5 ये मा प्रयोत्स्यति सदा — b) S (G5 missing) निहनिष्यामि तानह — c) D2 मे (for हि) B Dn D1. 2 4. 6 मोक्ष्यते, Dc1 वक्ष्यते (for मुच्येरन्) D7 8 न ते निवर्तयिष्यति — d) Ś1 K3 आश्रिता (for आगता) Dn2 D2 4 5 7 8 S (G5 missing) मद्बाहु(S [G5 missing] °ण)बलपीडिता (D4 °त)

15 G5 missing (cf v l. 2) Before 15, D7 8 M4 ins संजय उवाच — c) K1. 2 G2 अभ्यद्रवत युद्धाय — d) B5 त्रासयन् (for द्रावयन्) K4 -धन्विना; D2 -देहिन (for -धन्विन) — e) G1 M चिकीर्षंस् (for °र्षुस्) — f) D8 वर

मध्वर्थिन इवोद्दामा भ्रमराः पुष्पितं द्रुमम् ॥ २५
सोऽतिविद्धो भृशं क्रुद्धः पदाक्रान्त इवोरगः ।
मानी द्रौणिरसंभ्रान्तो बाणपाणिरभाषत ॥ २६
धृष्टद्युम्न स्थिरो भूत्वा मुहूर्तं प्रतिपालय ।
यावत्त्वां निशितैर्बाणैः प्रेषयामि यमक्षयम् ॥ २७
द्रौणिरेवमथाभाष्य पार्षतं परवीरहा ।
छादयामास बाणौघैः समन्ताल्लघुहस्तवत् ॥ २८
स छाद्यमानः समरे द्रौणिना युद्धदुर्मदः ।
द्रौणिं पाञ्चालतनयो वाग्भिरातर्जयत्तदा ॥ २९
न जानीषे प्रतिज्ञां मे विप्रोत्पत्तिं तथैव च ।
द्रोणं हत्वा किल मया हन्तव्यस्त्वं सुदुर्मते ।
ततस्त्वाहं न हन्म्यद्य द्रोणे जीवति संयुगे ॥ ३०
इमां तु रजनीं प्राप्तामप्रभातां सुदुर्मते ।
निहत्य पितरं तेऽद्य ततस्त्वामपि संयुगे ।
नेष्यामि मृत्युलोकायेत्येवं मे मनसि स्थितम् ॥ ३१
यस्ते पार्थेषु विद्वेषो या भक्तिः कौरवेषु च ।
तां दर्शय स्थिरो भूत्वा न मे जीवन्विमोक्ष्यसे ॥ ३२
यो हि ब्राह्मण्यमुत्सृज्य क्षत्रधर्मरतो द्विजः ।
स वध्यः सर्वलोकस्य यथा त्वं पुरुषाधम ॥ ३३
इत्युक्तः परुषं वाक्यं पार्षतेन द्विजोत्तमः ।

C 7 7152
B 7 160 9
K 7 161 33

सर्वतोपाणाभि (K1 °भाति, K5 °भिता), D1 2 °कायशिरसा — ^{f}) D मतता (for भ्रमरा) D 3 4 S (except M, G missing) पुष्पित (for °तं) Ś1 K1 नग, M1 2 द्रुमान (for द्रुमम्)

26 G missing (cf v 1 2) — ^{a}) D 1 3 सोपि (for सोऽति°) D1 दन्यसा (for भृशं क्रुद्ध) — ^{b}) D1 पदाहत, D1 2 M3 पादाक्रान्त — ^{c}) T G1 श्रय (for मानी) — ^{d}) Dn D 4 7 3 शर (for बाण)

27 G missing (cf v 1 2) — ^{a}) G1 M (except M1) स्थिरो G1 स्थितो (for स्थिरो) — ^{b}) K1 प्रतिपाल्यतां D G परिपालय (for प्रति°) — ^{c}) K1 Dn1 च K4 G1 M1 2 त्वा (for त्वां) D1 Cd निशितैर् (for निशितैर्) Dn2 D1 4 5 6 8 भ्दैर् (for बाणैः) — D om 27^d–28^c — ^{d}) Ś1 K4 प्रापयिष्ये (for °यामि)

28 G missing (cf v 1 2) D om 28^{ab} (cf v 1 27) — ^{a}) K2 समाभाष्य (sic), T G2-4 मया भाष्य, G1 M समा° (for अथा°) — ^{b}) G1 पार्षत (for °तं)

29 G missing up to युद्ध (cf v 1 2) — ^{a}) K1 2 B1 Dn D1-4 6 8 S (G missing) से (for स) Bom ed छाद्यमान (for छाद्य°) — ^{c}) K2 G1 द्रौणि K4 B1 Dc1 पञ्चाल, D2 पाञ्चाल्य (for °ल) — ^{d}) G partly damaged Ś1 K1 2 आतर्जयत्, Dc1 Dn1 अभ्यर्ज° (for आत°)

30 Before 30, G1 M ins धृष्टद्युम्न 30^{ab} is damaged in G2 — ^{b}) D1 2 त्वयस्तिम (for °स्तिं) — 30^{cd} is damaged in G2 B3 reads 30^c–31^d on marg — ^{c}) Ś1 K1 2 अहम् (for त्व) Dc1 Dn1 त्वद्य, D1 2 7 8 त्वा तु (for त्वाह) D3-6 T G-4 निहन्मि (for न हन्मि) — ^{f}) T G1 3 द्रोणे (for द्रोणे) T G3 निहते G2 4 M1 2 4 निहन्य, M3 निहते (for जीवति) Dn1 समरे (for संयुगे)

31 K4 D2 om (hapl) 31^{a3-d}, B3 reads the same on marg — ^{a}) D1 2 7 8 इदानीं (for इमां तु) — ^{b}) Dn D1 4 - 7 8 सुप्रभाता, G1 M1 2 प्रभाते त, M3 6 प्रभातायां, M4 अप्रभाते (sic) (for अप्रभातां) — ^{c}) S तुभ्य (for तेऽद्य) — ^{e}) B1 निहत्य (for नेष्यामि) Ś1 K (K4 missing) D1 2 6 पर, Dc1 मृत्योर्, Dn2 D2 4 5 6 8 प्रेत (for मृत्यु) — ^{f}) K4 [इ]त्येव, B1-4 Dc1 Dn1 [इ]त्यैव, B Dn2 D 7 8 सान्, Dn1 D2 शेवन D1 तन्ने (for [इ]त्येवं) D1 हि, D3 नो (for मे)

32 ^{a}) B1 Dn2 यत् (for यस्) Ś1 पार्थस्य (for पार्थेषु) — ^{b}) Ś1 K1-3 D1 भक्ता, D3 6 भक्तिर्या (by transp) — ^{c}) K1 2 D1 तद् (for ता) D6 स्थितो, M3 स्थिरौ (for स्थिरो) D2 दर्शयस्व स्थिरो भूत्वा — ^{d}) A few MSS विमोक्षसे, Dn2 D1 5 7 8 गमिष्यसि, D3 विमोक्षसि

33 ^{b}) Ś1 K1-3 D1 धर्मरतिर् (for °रतो) D1 द्विज — ^{c}) Dn2 D 4 6 7 8 क्षत्र (for सर्व) Ś1 K1-3 D1 लोकेषु (for लोकस्य) — ^{d}) K4 B2 G2 M3 6 पुरुषाधम

34 ^{a}) Ś1 K2 M3 इत्युक्त्वा (for °क्त) K2 D1 पुरुष (for प°) — ^{b}) Ś1 K3 4 D1 3 6 नृपोत्तम, K1 2 नरोत्तम, D1 5 7 8 मुनिपुङ्गव, D2 युधिष्ठिर (for

C 7 7182
B 7 160 40
K 7 161 35

क्रोधमाहारयत्तीव्रं तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ ३४
निर्दहन्निव चक्षुर्भ्यां पार्षतं सोऽभ्यवैक्षत ।
छादयामास च शरैर्निःश्वसन्पन्नगो यथा ॥ ३५
स छाद्यमानः समरे द्रौणिना राजसत्तम ।
सर्वपाञ्चालसेनाभिः संवृतो रथसत्तमः ॥ ३६
नाकम्पत महाबाहुः स्वधैर्यं समुपाश्रितः ।
सायकांश्चैव विविधानश्वत्थाम्नि मुमोच ह ॥ ३७
तौ पुनः संन्यवर्तेतां प्राणद्यूतपरे रणे ।
निवारयन्तौ बाणौघैः परस्परममर्षिणौ ।
उत्सृजन्तौ महेष्वासौ शरवृष्टीः समन्ततः ॥ ३८
द्रौणिपार्षतयोर्युद्धं घोररूपं भयानकम् ।
दृष्ट्वा संपूजयामासुः सिद्धचारणवातिकाः ॥ ३९
शरौघैः पूरयन्तौ तावाकाशं प्रदिशस्तथा ।
अलक्ष्यौ समयुध्येतां महत्कृत्वा शरैस्तमः ॥ ४०
नृत्यमानाविव रणे मण्डलीकृतकार्मुकौ ।
परस्परवधे यत्तौ परस्परजयैषिणौ ॥ ४१
अयुध्येतां महाबाहू चित्रं लघु च सुष्ठु च ।
संपूज्यमानौ समरे योधमुख्यैः सहस्रशः ॥ ४२
तौ प्रयुद्धौ रणे दृष्ट्वा वने वन्यौ गजाविव ।
उभयोः सेनयोर्हर्षस्तुमुलः समपद्यत ॥ ४३

द्विजोत्तम) — ^{d}) Dn2 om इति

35 ^{b}) M3 पार्षत समवैक्षत — ^{c}) Dn2 D2-6 समरे (for च शरैर्) — D3 6 om (hapl) 35^{d}–36^{a} — ^{d}) B Dn D1 8 G3 4 निश्वसन Dn2 D2 4 7 8 T G2-4 M3. 5 उरगो (for पन्नगो)

36 D3 6 om 36^{a} (cf. v 1 35) — ^{a}) K1 B3 S (except G1. 5 M2) स (for स) Dn2 D2 4 5 7 8 वाध्यमान , M2 शाय° (for छाद्य°) — ^{b}) M4 नर (for राज) Dn1 T G3 4 सत्तम Dn2 D2-6 द्रौणिना (D3 6 °स्तं) पार्षत (D2 °तै) शरैः, D7 8 °ना पार्षत-स्तदा — ^{d}) K3 समृत्तो (for °तो) D1 -सत्तम B2 सवृत स रथोत्तम , S संवृतो गिरिराडिव

37 ^{b}) K4 B D (except D1) T G2-5 M3 5 स्ववीर्यं (for स्वधैर्यं) D2 4 7 8 समुपस्थित (for °पाश्रित) — ^{c}) B2 5 शायकान् B4 चापि (for चैव) Ś1 K2 निशितान (for विविधान्)

38 ^{a}) G5 damaged T G3 4 M3 5 न (for तौ) K2 सन्यवर्तेता (sic), D2 M4 सनि°, D1 स स व° (for सन्यव°) — ^{b}) K4 B (except B5) Dn1 D6 G1 M1 2 4 -पणे रणे, T G2-4 M3. 5 (inf lin as in text) -परायणौ (M5 °ण) (for परे रणे) Dn2 D2 4 5 7 8 प्राणद्यूतामिदेवि(Dn2 देव ; D1 °येदि)नौ, D3 प्राणपातयले यले — ^{c}) K4 निवार्ययंतौ (sic), B Dc1 Dn1 निपीड° (for निवार°) Dn2 D2 4 5 7 8 बाणौघान् (for °घै) — ^{d}) B5 Dn2 D3 अमर्षणौ, G1 M1-3 5 (sup lin as in text) अमर्षितौ (for °र्षिणौ) Ś1 K1-3 परस्परवधैषिणौ — ^{e}) S विसृजतौ (for उत्सृ°) — ^{f}) D. 2 6 S (except G1 M1. 3) शरवृष्टिं (for °वृष्टी)

39 39^{ab} is partly damaged in G5 — ^{b}) K2 Dn2 D2 4 5 7 8 भयावह (for °नकम्) — ^{d}) K1 -वातिकाः (sic), K4 वर्त्तिका (sic), B2 2 D (except Dn2 D5) Cd वार्तिका , S -चारिका , Cdp -वातिका (as in text)

40 ^{a}) Ś1 K1-3 D1 शरैस्त(Ś1 K2 °रै स)पूरयंतौ ताव्; K4 शरैरापूरयेता ताव् — ^{b}) K1. 2. 4 D1 7 8 च (for प्र) — ^{c}) D1 अलक्ष्यौ (for अलक्ष्यौ) Ś1 (sup lin. as in text) D1 7 8 समयुध्येता, B1 सह युध्येता (for समयु°) — ^{d}) G5 damaged Ś1 K1. 2 4 Dn1 D1 तत (for तम) S (G5 damaged) शरै कृत्वा महत्तया

41 41^{ab} is partly damaged in G5 — ^{c}) Dn2 D2 4 5 7 8 युक्तौ (for यत्तौ) — ^{d}) B5 Dc1 Dn1 S वधैषिणौ (for जयैषिणौ) Dn2 D2 4 5. 7 8 सर्वभूतभयकरौ

42 ^{b}) D2 6 transp लघु and च — ^{d}) G5 damaged G1 M योधमुख्यै K1. 2 4 D1 समंतत (for सहस्रश)

43 ^{a}) G5 damaged B1 (marg as in text) प्रयुद्धौ, B2 4 5 D5 प्रयुक्तौ, D2 प्रवृद्धौ (for प्रयुद्धौ) S (G5 damaged) तथा (for रणे) B1 शूरौ (for दृष्ट्वा) — ^{b}) Dn2 घन (for वन्यौ) Ś1 K1-3 D1. 2. 6 तदा वनगजाविव — ^{c}) B2 सैन्ययोर्, D2 समयोर् (for सेनयोर्) T G2-5 घोषस् (for हर्षस्) — ^{d}) D1 7 8 तुमल

44 ^{a}) S सिंहनादास्तथैवासन् — ^{b}) K2 3 B2-5 Dc1 D8 G1 5 M2 शंखाद्य Dn2 D2 4 5. 7 8 सैनिका

सिंहनादरवाश्चासन्दध्मुः शङ्खांश्च मारिष ।
वादित्राण्यभ्यवाद्यन्त शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ४४
तस्मिंस्तु तुमुले युद्धे भीरूणां भयवर्धने ।
मुहूर्तमिव तद्युद्धं समरूपं तदाभवत् ॥ ४५
ततो द्रौणिर्महाराज पार्षतस्य महात्मनः ।
ध्वजं धनुस्तथा छत्रमुभौ च पार्ष्णिसारथी ।
सूतमश्वांश्च चतुरो निहत्याभ्यद्रवद्रणे ॥ ४६
पाञ्चालांश्चैव तान्सर्वान्बाणैः संनतपर्वभिः ।
व्यद्रावयदमेयात्मा शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ४७
ततः प्रविव्यथे सेना पाण्डवी भरतर्षभ ।
दृष्ट्वा द्रौणेर्महत्कर्म वासवस्येव संयुगे ॥ ४८
शतेन च शतं हत्वा पाञ्चालानां महारथः ।
त्रिभिश्च निशितैर्बाणैर्हत्वा त्रीन्वै महारथान् ॥ ४९
द्रौणिर्द्रुपदपुत्रस्य फल्गुनस्य च पश्यतः ।
नाशयामास पाञ्चालान्भूयिष्ठं ये व्यवस्थिताः ॥ ५०
ते वध्यमानाः पाञ्चालाः समरे सह सृञ्जयैः ।
अगच्छन्द्रौणिमुत्सृज्य विप्रकीर्णरथध्वजाः ॥ ५१
स जित्वा समरे शत्रून्द्रोणपुत्रो महारथः ।
ननाद सुमहानादं तपान्ते जलदो यथा ॥ ५२
स निहत्य बहूञ्शूरानश्वत्थामा व्यरोचत ।
युगान्ते सर्वभूतानि भस्म कृत्वेव पावकः ॥ ५३
संपूज्यमानो युधि कौरवेयै-
र्विजित्य संख्येऽरिगणान्सहस्रशः ।
व्यरोचत द्रोणसुतः प्रतापवा-
न्यथा सुरेन्द्रोऽरिगणान्निहत्य ॥ ५४

C 7 7203
B. 7 160 60
K 7 161 58

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि पञ्चत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३५ ॥

(for मारिष) — After 44^{ab}, Ś1 reads 45^{cd} — ^{c}) B वदित्राणि (sic) (for वादि°) Ś1 अभ्यनदत, D4 5 अभिवाद्यत (for अभ्य°) — 44^{d} is damaged in G5

45 B1 om (hapl) 45–47 — ^{a}) B3 Dc1 Dn1 D2 G1 M तु- (for तु) Dn1 D4 5 7 8 तुमले — Ś1 reads 45^{cd} after 44^{ab} — ^{c}) K3 B3 Dn1 D1 अपि, K1 एव (for इव) G2 अभवद् (for इव तद्) — ^{d}) Dn2 D2 4 5 7 8 इव (for तदा) T G2–5 घोरयोर्भरतर्षभ, G1 M घोररूप बभूव ह

46 B1 om 46 (cf v l 45) — ^{b}) Ś1 K3 सम तत (for महात्मन) — ^{c}) B3 ध्वज रथ, Dn2 D4 5 7 8 S धनुर्ध्वज (by transp) — ^{d}) Dn2 D4 5 7 8 तयो(Dn2 °तो)भौ, D5 उभौ वा (for उभौ च) K3 M4 प्राष्टिसारथी, G1 4 M1–3 5 प्राष्टि°, G3 प्लाष्टि°, G5 lacuna (for पार्ष्णि°) — ^{f}) D7 8 विहत्य (D8 °न्य) (for निहत्य) T G2–4 अभ्यहनद्, G1, 5 M1–3, 5 °नदद् (for °द्रवद्) D4 वाहान्याभ्यद्रवद्रणे (sic)

47 B1 om 47 (cf. v l 45) — ^{a}) Ś1 K3 D4 7 पचालाम् — ^{b}) Ś1 K3 Dn2 D4 7 8 शरै (for बाणै) — ^{c}) D5 विद्रावयद्, S प्रा(G5 प्र)द्रा (for व्यद्रा°)

48 ^{a}) B Dc1 Dn1 D1 तु (for प्र) — ^{b}) Ś1 K (K5 missing) D1 पाण्डवी तत्र भारत

49 ^{a}) D4 त्रि (for च) M3 5 शतान — ^{b}) K3 B2 Dc1 पचालाना D3 6 S महारथान् (for रथ) — K3 T G1 3–5 om (hapl) 49^{cd} — ^{d}) B6 वै त्रीन (by transp), D3 6 त्रींश्च Dn2 D4 5 7 8 नरर्षभान् (for महारथान्)

50 ^{b}) K1 2 D1 पाचालस्य, K4 B Dc1 Dn D2–8 G4 फाल्गुनस्य — ^{c}) Bom ed पचालान् — ^{d}) D3 भूयिष्ठा ये, G4 ये भूयिष्ठ (by transp)

51 ^{ab}) Ś1 K1–3 D1 3 6 transp पाञ्चाला and समरे Bom. ed पचाला Ś1 K (K5 missing) सृजया (for सृञ्जयै) — ^{c}) D5 आगच्छन् — ^{d}) G1 M (except M4) द्विपा (for ध्वजा)

52 ^{c}) B3 स (for सु) D3 4 6 सुमहन्नादं

53 ^{a}) D3 4 7 8 G4 स (for स) G1 महान् (for बहून्) B1 D4 5 7 8 शत्रून् (for शूरान्) B2 निहत्य समरे शत्रून् — ^{d}) Dn2 D4 7 8 प्रदहन्निव पावक

54 ^{a}) B2 Dc1 Dn D- G5 स (for स) — ^{b}) K4 Dn2 D2 4 5 7 8 G1 4 M निर्जित्य (for विजित्य) G1 M1, 2 4 संबे, G4 M3 5 सखे (for संख्ये) — ^{c}) B5

१३६

C 7 7204
B. 7 161 1
K 7 162. 1

संजय उवाच ।

ततो युधिष्ठिरश्चैव भीमसेनश्च पाण्डवः ।
द्रोणपुत्रं महाराज समन्तात्पर्यवारयन् ॥ १
ततो दुर्योधनो राजा भारद्वाजेन संवृतः ।
अभ्ययात्पाण्डवान्संख्ये ततो युद्धमवर्तत ।
घोररूपं महाराज भीरूणां भयवर्धनम् ॥ २
अम्बष्ठान्मालवान्वङ्गाञ्शिबींस्त्रैगर्तकानपि ।
प्राहिणोन्मृत्युलोकाय गणान्क्रुद्धो युधिष्ठिरः ॥ ३
अभीषाहाञ्शूरसेनान्क्षत्रियान्युद्धदुर्मदान् ।
निकृत्य पृथिवीं चक्रे भीमः शोणितकर्दमाम् ॥ ४
यौधेयारट्टराजन्यान्मद्रकांश्च गणान्युधि ।
प्राहिणोन्मृत्युलोकाय किरीटी निशितैः शरैः ॥ ५
प्रगाढमञ्जोगतिभिर्नाराचैरभिपीडिताः ।
निपेतुर्द्विरदा भूमौ द्विशृङ्गा इव पर्वताः ॥ ६
निकृत्तैर्हस्तिहस्तैश्च लुठमानैस्ततस्ततः ।
रराज वसुधा कीर्णा विसर्पद्भिरिवोरगैः ॥ ७

---

om प्रतापवा —[d]) B1 3 Dc1 Dn1 [अ]मरेंद्रो (for सुरेन्द्रो) K4 B1 2 Dc1 Dn1 D2 G1 M निहत्य च (B1 3 Dc1 Dn1 ह), Dn2 D4 5 7 8 निपात्य च (for निहत्य)

Colophon Ś2 K5 missing — *Sub parvan* Editions घटोत्कचवध — *Day of Droṇa's Generalship* K4 चतुर्थदिवसे — *Adhy name* K1 2 4 B Dc1 Dn D1-5 7 8 G1 M रात्रियुद्धं, D6 रात्रियुद्धे अश्वत्थामविजय, Bom ed रात्रियुद्धे अश्वत्थामपराक्रम — *Adhy no* (figures, words or both) Dn1 160, D2 159, D8 55, T G M1-3 5 156, M4 5 (inf lin) 155 — *Śloka no* Dc1 60, Dn1 59

136

☞ This adhy is missing in Ś2 K5 (cf. v l 7 132 20, 125 14)

1 [a]) Dn2 D2, 4 5 7 8 T G3 राजा (for चैव). —[b]) T G3 पाडवा —[d]) Ś1 K1 2 B2-4 Dc1 D3 7 M8 पर्यवारयस् (for °वारयन्)

2 2[a]-3[b] is damaged in G5 —[a]) G1 2 4 M1 2. 4. 5 तथा (for ततो) —[b]) Ś1 K (K5 missing) D1 संयुत (for संवृत) —[c]) B5 D2 4 5 7 8 G1 M1. 2 4 पाडवं (for °वान्) K4 सर्वे, B4 D8 6 युद्धे, Dn2 G1 M1 2 4 सघे, M3 5 संखे (for संख्ये) —[e]) Dn2 महाभीम (for °राज)

3 3[ab] is damaged in G5 —[a]) Dn2 om from न्मालवा up to निकृत्य (in 4[c]) G1 M माळवान् T G3, 4 वकान् (for वङ्गान्). —[b]) K2 D1 शिनींस्, D4 8 शिबिं (for शिबींश्च) —[c]) Ś1 K3 पर (for मृत्यु) —[d]) D2 गणा (for गणान्) D2 4 7 8 क्रोधाद् (for क्रुद्धो) Dn1 D2 4 5 7 8 S वृकोदर (for युधिष्ठिर)

4 Dn2 om up to निकृत्य (cf v l 3) G5 partly damaged —[a]) D- अभिपाहाञ्, G1 4 M अभीपहाञ् (for °षाहाञ्) D- शूरसेनान (for शूर°) —[b]) Dc1 -दुर्मद (for -दुर्मदान्) D4 गणान्युद्धविशारदान् —[c]) B4 T G निहत्य, D4 निवृत्य (for निकृत्य)

5 [a]) Ś1 K1-3 G- योधेयारट्ट, K4 योधायारद (for यौधेयारट्ट) Dc1 D1 यौ(D1 यो)धेयारट्टजाश्राजन, Dn1 D7 8 यो(Dn1 यौ)धेयान्दरदाश्राजन्, Dn2 D2 यौ(D2 यो)धेयानद्रिजाश्राजन्, D3 योधेयान्प्राग्धि राजन्यान्, D4 योधेयान्मद्रकान् * * *, D5 योधेयायष्टकाश्राजन्, D6 योधेयानद्रिराजन्यान् —[b]) Ś1 K (K5 missing) D1 मद्रकान्मागधानपि, B Dc1 Dn D2-6 °कान्मालवानपि (B1 3 5 Dc1 Dn1 °न्युधि); D7 8 °कान्केरलानपि —[c]) Ś1 K3 पर (for मृत्यु-) —[d]) Dn2 D2 5 7 8 किरीटी श्वे(Dn2 श्वे)तवाहन

6 [a]) B4 आंजोगतिभिर्, D8 यत्न° (for अञ्जो°) D6 प्रगाढशीघ्रगतिभिर्, T G3, 4 प्रगाढमंतगं(G4 °मत्तग)-तिभिर् —[b]) K1 2 D1 अति (for अभि) K4 B Dc1 Dn D2 4 5 7 8 G1 M -ताडिता (for पीडिता) —[d]) Dn2 D2 4 5 7 8 सशृङ्गा (for द्विशृङ्गा)

7 [a]) K2 निकृत्त (for °त्तैर्) —[b]) K1 लुठ्यमानैस्, K4 D1 3 6 लुठ°; B1-3 5 Dc1 लल°, B4 Dn D2 5 7 8 चेष्ट°, D4 वेष्ट°, G1 M लूय° (for लुठ°) K4 B Dc1 Dn1 D2 इतस्तत (for तत°) —[d]) Dn2 विसर्पिभिर् (for °पद्भिर्)

क्षिप्तैः कनकचित्रैश्च नृपच्छत्रैः क्षितिर्बभौ ।
द्यौरिवादित्यचन्द्राद्यैर्ग्रहैः कीर्णा युगक्षये ॥ ८
हत प्रहरताभीता विध्यत व्यवकृन्तत ।
इत्यासीत्तुमुलः शब्दः शोणाश्वस्य रथं प्रति ॥ ९
द्रोणस्तु परमक्रुद्धो वायव्यास्त्रेण संयुगे ।
व्यधमत्तान्यथा वायुर्मेघानिव दुरत्ययः ॥ १०
ते हन्यमाना द्रोणेन पाञ्चालाः प्राद्रवन्भयात् ।
पश्यतो भीमसेनस्य पार्थस्य च महात्मनः ॥ ११
ततः किरीटी भीमश्च सहसा संन्यवर्तताम् ।
महता रथवंशेन परिगृह्य बलं तव ॥ १२
बीभत्सुर्दक्षिणं पार्श्वमुत्तरं तु वृकोदरः ।
भारद्वाजं शरौघाभ्यां महद्भ्यामभ्यवर्षताम् ॥ १३
तौ तदा सृञ्जयाश्चैव पाञ्चालाश्च महारथाः ।
अन्वगच्छन्महाराज मत्स्याश्च सह सोमकैः ॥ १४
तथैव तव पुत्रस्य रथोदाराः प्रहारिणः ।
महत्या सेनया सार्धं जग्मुर्द्रोणरथं प्रति ॥ १५
ततः सा भारती सेना वध्यमाना किरीटिना ।
तमसा निद्रया चैव पुनरेव व्यदीर्यत ॥ १६
द्रोणेन वार्यमाणास्ते स्वयं तव सुतेन च ।
न शक्यन्ते महाराज योधा वारयितुं तदा ॥ १७
सा पाण्डुपुत्रस्य शरैर्दार्यमाणा महाचमूः ।
तमसा संवृते लोके व्यद्रवत्सर्वतोमुखी ॥ १८

C 7 7222
B 7. 161 19
K 7 162. 18

8 ^{a}) D6 क्षिप्तैश्, S (except G1) चक्रैश् (for चित्रैश्) —^{b}) Dn2 D2 4 5 7 8 S च भूर् (for क्षितिर्) —^{c}) D6 चद्रार्द्यैर् (sic) (for चन्द्रा°) D4 द्यौरिव चद्रादित्याद्यैर् —^{d}) Dn1 इवाबभौ (for युगक्षये)

9 S om. 9^{ab} —^{a}) Dn1 घ्नत (for हत) Ś1 K3 प्रहरताभीत, D4 6 7 8 °तावी(D7 8 °ता वी)रा (sic) (for °ताभीता) D2 हत प्रहारं वे वीरा —^{b}) D3 वध्येत (for विध्यत) Dn2 विध्यत व्यवकृत्यत, D4 5 8 वध्यता विनि कृतत —^{c}) K1 4 B1 2 5 Dc1 Dn1 D1 8 6 सुमहान्, D4 6 7 8 तुमल (for तुमुल) B3 प्रम्यासस्तुमहान्शब्द, S इत्यासीत्सक्षयस्तत्र

10 B3 reads 10^a–11^b on marg —^{a}) Ś1 ततस् (for द्रोणस्) —^{c}) B Dc1 Dn महा- (for यथा) —^{d}) Ś1 K1 2 D1 8 6 दिवि (for इव)

11 B3 reads 11^{ab} on marg —^{b}) D1 पचाला D3 6 व्यद्रवन्, D7 8 प्रद्र° (for प्राद्र°) — Dc1 Dn1 om 11^{cd} —^{c}) D4 पश्यता भीमसेनेन —^{d}) D2 पार्थतस्य (for पार्थस्य च) D4 महात्मना

12 ^{a}) K2 तत्र (for तत) Dn2 किरीटी भीमसेनश्च, D8 तत किरीटिमाश्वास्य —^{c}) B1 (marg as in text) शरवर्षेन (sic), D8 शरवशेन (for रथ°) —^{d}) K4 Dn2 महद्, G6 damaged (for तव)

13 13^a is damaged in G5 —^{b}) D4 उदरं (for उत्तर) B (except B5) D (except Dn1 D1) च (for तु) —^{d}) Ś1 K1–3 अभ्यवर्षत, K4 °वर्तित ; D1 °वर्तत, G4 अभिवर्षतां, M1 2 अस्य° (for अभ्य°)

14 ^{a}) Ś1 K3 Dn D1 2 4 5 7 8 G4 तथा, G3 सदा (for तदा) —^{b}) Bom ed पचालाश् Ś1 K3 सहस्रश°, B Dc1 Dn1 D1 8 6 महौजस (for महारथा) —^{c}) K2 अभ्यगच्छन् (for अन्व) —^{d}) G5 damaged. K3 Dn D1 2 4 5 7 8 मत्स्यैश्, K4 मत्स्यश् (for मत्स्याश्) Ś1 K (K5 missing) D1 8 6 के(K3 4 D1 कै)कयै, T G3 4 -सोमका (for सोमकै°)

15 ^{a}) D1 तत्र वै (for तथैव) D4 om तव —^{b}) K4 प्रहारिण —^{c}) K4 महता (for त्या) Dn D1 2 4 5 7 8 राजन्, M1 2 पार्थं (for सार्धं)

16 ^{a}) G5 om सेना —^{b}) K3 4 B2 5 S हन्यमाना, D4 व्यध (for वध्य) — 16^{cd} is damaged in G5 —^{d}) D5 प्रभज्यत (for व्यदीर्यत)

17 ^{a}) Ś1 K1 2 D1 धार्यमाणास् (for वार्य) B Dc1 Dn1 G5 तु (for ते) —^{c}) Ś1 K3 न शक्यास्तु, K1. 2 न शक्य(K2 °क्या)स्ते, K4 B1 Dn2 नाशक्यत; B5 D3 नाशक्य ते, D1 नाशक्यास्ते, M3 अशक्य ते, M4 न शक्तास्ते (for °क्यन्ते) —^{d}) G1 M योधा धारयितु सदा

18 G5 partly damaged —^{b}) K3 4 B Dn1 D1 6 M3–5 दीर्यमाणा; Dn2 D2 4 5 7 8 वध्यमाना, D3 वार्यमाणा (for दार्य) D1 महात्मना, S चमूस्त(G1 M1. 2 °मू त)त्र (for महाचमू°) —^{d}) D3 6 8 सर्वतोमुखं, D4 सवृतोमुखी (for सर्वतो°)

19 ^{b}) D3–8 महारथा (for नराधिपा) —^{c}) K4

C 7 7222
B 7 161 19
K 7 162 19

उत्सृज्य शतशो वाहांस्तत्र केचिन्नराधिपाः । प्राद्रवन्त महाराज भयाविष्टाः समन्ततः ॥ १९

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३६ ॥

१३७

संजय उवाच ।
सोमदत्तं तु संप्रेक्ष्य विधुन्वानं महद्धनुः ।
सात्यकिः प्राह यन्तारं सोमदत्ताय मा वह ॥ १
न ह्यहत्वा रणे शत्रुं बाह्लीकं कौरवाधमम् ।
निवर्तिष्ये रणात्सूत सत्यमेतद्वचो मम ॥ २
ततः संप्रेषयद्यन्ता सैन्धवांस्तान्महाजवान् ।
तुरगमाञ्शङ्खवर्णान्सर्वशब्दातिगान्रणे ॥ ३
तेऽवहन्युयुधानं तु मनोमारुतरंहसः ।
यथेन्द्रं हरयो राजन्पुरा दैत्यवधोद्यतम् ॥ ४
तमापतन्तं संप्रेक्ष्य सात्वतं रभसं रणे ।
सोमदत्तो महाबाहुरसंभ्रान्तोऽभ्यवर्तत ॥ ५
विमुञ्चञ्शरवर्षाणि पर्जन्य इव वृष्टिमान् ।
छादयामास शैनेयं जलदो भास्करं यथा ॥ ६
असंभ्रान्तश्च समरे सात्यकिः कुरुपुंगवम् ।
छादयामास बाणौघैः समन्ताद्भरतर्षभ ॥ ७
सोमदत्तस्तु तं पष्ट्या विव्याधोरसि माधवम् ।

D1 प्रावर्त(D1 °र्तं)त, Dn2 D2 4 5 7 8 व्यद्रवत (for प्राद्रवन्त) —^{d}) K1 D8 भयाविष्ट, D8 भयोद्विग्ना (for भयाविष्टा)

Colophon om in Ś1 K1–3 Ś2 K5 missing —*Sub-parvan* Editions घटोत्कचवध —*Day of Drona's Generalship* K4 चतुर्थदिवस —*Adhy name* K4 B D (except D3) G1 2 M1-3 5 रात्रियुद्धं, Bom ed रात्रियुद्धे सङ्कुलयुद्ध —*Adhy no* (figures, words or both) Dn1 161, D2 160, D8 56, T G M1–3 5 157, M4 5 (*sup lin*) 156 —*Śloka no* Dn1 18, D2 17

137

☞ This adhy is missing in Ś2 K5 (cf v l 7 132 20, 125 14)

1 ^{a}) Dn2 D2 4 5 सोमदत्ताय सक्रुद्धो —^{b}) Dn2 D2 4 5 7 8 विधुन्वानो, S विधून्वान (for विधु°) D2 5 महा (for महद्) —^{d}) D6 G3 मा (for मा) D3. 6 नय (for वह)

2 ^{b}) Ś1 K1–3 B5 D3 6 वाह्लिक, D7 वाह्लीकिं (for °कं) D5 सोमदत्त महाबल —^{c}) D4 M1 2 निवर्तयिष्ये (hypermetric) (for निवर्तिष्ये) B3 Dn D2 4 5 7 8 रणे (for रणात्) —^{d}) D5 S ब्रवीमि ते (for वचो मम)

3 ^{a}) K1 2 4 D1 प्राचोदयद्; B1 4 Dc1 सप्रैषयद्, Dn2 D2 त प्रे, D4 5 तान्प्रे°, D7 8 स प्रे° (for सप्रे°) —^{b}) B Dc1 Dn1 D3 6 S मनोजवान् (for महाजवान्)

4 ^{a}) D2 तमूहुर् (for तेऽवहन्) B1 3 युध्यमान (for युयुधान) —^{c}) K1 D2 4–8 यथेंद्र- (for यथेन्द्रं) —^{d}) Dn1 पर, Dn2 D2 4 5 7 8 शक्र (for पुरा) K3 D1 -वधोद्धतं (for °द्यतम्)

5 ^{b}) M4 सात्वत युद्धदुर्मद —^{c}) Dn2 D2 3 5 7 8 महाराज (for °बाहुर्) —^{d}) Dn2 ह्यसभ्रांतो; D2 4 7 न स (for ऽसं°) Ś1 K2 3 Dn D2 4 G2 न्य(Ś2 K2 व्य)वर्तत, D5 [ऽ]भ्यभाषत (for ऽभ्यवर्तत)

6 ^{a}) K1 2 व्यमुचन् (for वि°) —B2 reads 6^{c}–7^{b} on marg —^{d}) K2 भास्करो (for °रं) Dn2 D2 5 7 8 भास्कर जलदो यथा, D4 भास्कर*****

7 B2 reads 7^{ab} on marg —^{c}) S बाणैः संछादयामास

8 K4 om 8^{a}–9^{b} —^{a}) G5 damaged D4 7 8 पश्चाद् (for पष्ट्या) —K1 om. 8^{cd} —^{d}) D1 5 7 8 सितैः (for शितैः) Ś1 K3 विव्याध विशिखैः शितैः, D3 6 ऽविध्यत्सायकोत्तमैः —For 8^{cd}, D1 subst.

1158* सात्यकिं प्रतिविव्याध सोमदत्त शितैः शरैः ।

सात्यकिश्चापि तं राजन्नविध्यत्सायकैः शितैः ॥ ८
तावन्योन्यं शरैः कृत्वा व्यराजेतां नरर्षभौ ।
सुपुष्पौ पुष्पसमये पुष्पिताविव किंशुकौ ॥ ९
रुधिरोक्षितसर्वाङ्गौ कुरुवृष्णियशस्करौ ।
परस्परमवेक्षेतां दहन्ताविव लोचनैः ॥ १०
रथमण्डलमार्गेषु चरन्तावरिमर्दनौ ।
घोररूपौ हि तावास्तां वृष्टिमन्ताविवाम्बुदौ ॥ ११
शरसंभिन्नगात्रौ तौ सर्वतः शकलीकृतौ ।
श्वाविधाविव राजेन्द्र व्यदृश्येतां शरक्षतौ ॥ १२
सुवर्णपुङ्खैरिषुभिराचितौ तौ व्यरोचताम् ।
खद्योतैरावृतौ राजन्प्रावृषीव वनस्पती ॥ १३
संप्रदीपितसर्वाङ्गौ सायकैस्तौ महारथौ ।
अदृश्येतां रणे क्रुद्धावुल्काभिरिव कुञ्जरौ ॥ १४
ततो युधि महाराज सोमदत्तो महारथः ।
अर्धचन्द्रेण चिच्छेद माधवस्य महद्धनुः ॥ १५
अथैनं पञ्चविंशत्या सायकानां समार्पयत् ।
त्वरमाणस्त्वराकाले पुनश्च दशभिः शरैः ॥ १६
अथान्यद्धनुरादाय सात्यकिर्वेगवत्तरम् ।
पञ्चभिः सायकैस्तूर्णं सोमदत्तमविध्यत ॥ १७
ततोऽपरेण भल्लेन ध्वजं चिच्छेद काञ्चनम् ।
बाह्लीकस्य रणे राजन्सात्यकिः प्रहसन्निव ॥ १८
सोमदत्तस्त्वसंभ्रान्तो दृष्ट्वा केतुं निपातितम् ।

C 7 7242
B 7 162. 19
K 7 163 19

9 K4 om 9ab (cf v 1 8) — a) The portion from न्योन्य up to the end of the parvan (adhy 173) is lost in G on missing folios D2 4 T G1-4 अन्योन्य (for न्यं) K1 B1-3 Dc1 D3 S शरोत्कृत्तौ, B1 शरान्कृत्तौ, D1 शरैर्कृत्तौ (for शरैः कृत्वा) — b) D3 व्यरोचेतां, D1 विराजेतां, T G2-4 चकाशाते, G1 M चकाशेतां (for व्यराजेतां) Dc1 नरोत्तमौ (for नरर्षभौ) Dn2 D2 4 6 7 8 व्यरोचेतां परस्पर — c) Ś1 K1-3 D1 सु(Ś1 स्व, D1 स)पुष्पे, Dn2 D1-8 स(D3 स)पुष्पौ (for सु°)

10 G5 missing (cf v 1 9) — a) K1 3 4 D1 सायकाचितसर्वांगौ — B3 reads 10b-14a on marg — c) Ś1 K1-3 B1. 2 D3 अवेक्षेतां (for अवे°)

11 G5 missing (cf v 1 9) B3 reads 12 on marg — a) Ś1 K3 मार्गेण, Dc1 गर्भेषु (for -मार्गेषु) — b) Ś1 K3 S (G5 missing) विचरतावरिंदमौ — c) T G2-4 घोररूपध(G1 °त)रावास्तां, G1 M °रूपनिभावास्तां — d) A few MSS वृष्टिमन्तावि

12 G5 missing (cf v 1 9) B3 reads 12 on marg — a) Dn1 गात्रौर्मा, Bom ed गात्रा तु (for -गात्रौ तौ) — c) K4 श्वाविदाविव, Dn1 G2 द्वाविव, Dn2 °श्वाविव, T G1 2 4 M डाविव (for धाविव) Cd cites श्वाविधौ D1 8 श्वाविधा किल राजेंद्र (sic) — d) K3 D1 शरक्षितौ, T G1 2 4 M शराचितौ, G2 रणाजिरे (for शरक्षतौ) K4 B Dc1 Dn D3 4-8 ददृशतां शरविक्ष(D1-8 °क्षि)तौ

13 G5 missing (cf v 1 9) Dc1 om 13, B3 reads it on marg — a) D1 7 स्वर्ण (submetric) (for सुवर्ण) D3 स्वर्णपुंखैश्च इषुभिर् — b) D6 आचितौ, S (G5 missing) विक्षतौ (for आचितौ) K4 B Dn1 D2 S व्यराजतां (for व्यरोचताम्) — c) T G2-4 खद्योतैरिव राजेंद्र

14 G5 missing (cf v 1 9) B3 reads 14a on marg — a) T G1-4 संप्रदा(G4 °सा)रितसर्वांगौ — b) K4 B1 D2 T G2 तैर् (for तौ) D5 स्वर्णपुंखैर्महारथौ — B3 reads 14cd twice — c) G2 अदृश्येतां, M3-5 व्यदृश्येतां (for अदृ°) Ś1 K3 om क्रुद्धा — d) Ś1 K (K5 missing) D1 तोयदौ (for कुञ्जरौ)

15 G5 missing (cf v 1 9) — a) D2 युद्धे (for युधि) — b) T G2-4 महाबल (for °रथ)

16 G5 missing (cf v 1 9) — b) K1 2 D1 5 6 समार्द(K1 र्ध)यत्, D5 S (G5 missing) समर्पयत् (for समा°) — B3 repeats 16cd after 19

17 G5 missing (cf. v 1 9) M3 om. (hapl) 17d-20a

18 G5 missing (cf v 1. 9) M3 om 18 (cf v 1 17) — c) Ś1 K1-3 B1 Dc1 D1 6-8 G1 M1. 2-5 बाह्लिकस्य, T G2-4 बाह्लि(G3 4 ह्ली)केस्तु (for बाह्लीकस्य)

19 G5 missing (cf v 1 9) M3 om 19 (cf. v 1 17) — a) Ś1 K (K5 missing) सभ्रान्तो (for [अ]संभ्रान्तो) S (M3 om, G5 missing) पिता तव च

C 7 7242
B 7 162. 19
K 7 163 19

शैनेयं पञ्चविंशत्या सायकानां समाचिनोत् ॥ १९
सात्वतोऽपि रणे क्रुद्धः सोमदत्तस्य धन्विनः ।
धनुश्चिच्छेद समरे क्षुरप्रेण शितेन ह ॥ २०
अथैनं रुक्मपुङ्खानां शतेन नतपर्वणाम् ।
आचिनोद्बहुधा राजन्भग्नदंष्ट्रमिव द्विपम् ॥ २१
अथान्यद्धनुरादाय सोमदत्तो महारथः ।
सात्यकिं छादयामास शरवृष्ट्या महाबलः ॥ २२
सोमदत्तं तु संक्रुद्धो रणे विव्याध सात्यकिः ।
सात्यकिं चेषुजालेन सोमदत्तो *अपीडयत् ॥ २३
दशभिः सात्वतस्यार्थे भीमोऽहन्बाह्लिकात्मजम् ।
सोमदत्तोऽप्यसंभ्रान्तः शैनेयमवधीच्छरैः ॥ २४
ततस्तु सात्वतस्यार्थे भैमसेनिर्नवं दृढम् ।
मुमोच परिघं घोरं सोमदत्तस्य वक्षसि ॥ २५
तमापतन्तं वेगेन परिघं घोरदर्शनम् ।
द्विधा चिच्छेद समरे प्रहसन्निव कौरवः ॥ २६
स पपात द्विधा छिन्न आयसः परिघो महान् ।
महीधरस्येव महच्छिखरं वज्रदारितम् ॥ २७
ततस्तु सात्यकी राजन्सोमदत्तस्य संयुगे ।
धनुश्चिच्छेद भल्लेन हस्तावापं च पञ्चभिः ॥ २८
चतुर्भिस्तु शरैस्तूर्णं चतुरस्तुरगोत्तमान् ।
समीपं प्रेषयामास प्रेतराजस्य भारत ॥ २९
सारथेश्च शिरः कायाद्भल्लेन नतपर्वणा ।

सक्रुद्धो —^{d}) B2 समार्पयत् (for °चिनोत्) —After 19, B2 repeats 16^{cd}

20 G5 missing (cf v 1 9) M3 om 20^{a} (cf v 1 17) —^{a}) B1 स्वरायुक्त (for रणे क्रुद्ध) —^{c}) Dn1 भल्लेन (for समरे) —^{d}) D4 सितेन (for शि) K1 2 4 B2–4 D (except D1 4 5) M4 च (for ह) B1 क्षुरप्रेण महाबल ; G2 °प्रेण हसन्निव

21 G5 missing (cf v 1 9) —^{b}) S (G5 missing) शराणां (for शतेन) B3 4 5 D5 [आ]नत (for नत-) —^{c}) D3 4 6 अचिनोद् (for आचि°) Dn2 D2 4 त महाराज, D7 8 बहुल राजन्; G1 M बहु साहस्रैर् (for धा राजन्) —^{d}) Do1 Dn1 उग्र (for भग्न) Dn2 D2 4 G1 M [उ]रग (for द्विपम्)

22 G5 missing (cf. v 1 9) —^{b}) S (G5 missing) नराधिप (for महारथ) D5 तस्मिन्घोरे रणाङ्गणे — D5 om. 22^{cd}

23 G5 missing (cf v 1 9) —^{a}) Dn2 D2 4. 7 8 च (for तु) D1 संप्रेक्ष्य, T G3 त क्रुद्धो (for सक्रुद्धो) D5 सोमदत्ताय सक्रुद्धो —^{b}) T G2 विव्याथ (for °ध) —^{c}) B Do1 Dn1 शर (for चेषु) —^{d}) Ś1 K (K4 missing) D1 न्यपोथयत्, B Do1 Dn1 G1 4 M1–3 5 [s]भ्यपीडयत्, Dn2 [s]भ्यवद्रवत्, D2–5 7 8 T G3 [s]भ्यपीडयत्, D6 न्यपीडयत्, G2 M4 ह्यपी° (for *अपी°)

24 G5 missing (of v 1 9) —^{a}) D8 [अ]र्थं —^{b}) B1 D1 5 7 8 घ्नन् (for ऽहन्) K1 भीमो हत्वा-त्मकात्मज, S (G5 missing) भीमो विव्याध बाह्लिकिं (G2 M1–3 5 °क) —^{c}) D3 [s]थ सभ्रान्तो, G1 ह्यसभ्रांत (for ऽप्य°) —^{d}) Dn2 D2 4 5 7 8 भीममार्छच्छितै शरै

25 G5 missing (cf v 1 9) —^{a}) Dn2 D2 4 5 7 8 ततस्तु सात्वत क्रुद्धो —^{b}) K4 B (except B1) Do1 Dn1 D3 6 भीमसेनो, Dn2 D2 4 5 7 8 हेमदंडं (for भैमसेनिर्) —^{d}) D8 सोमदत्ताय वक्षसि

26 G5 missing (cf. v 1 9) —^{a}) S (G5 missing) सहसा (for वेगेन) —^{b}) S (G5 missing) घोर-रूपं भयावह (G2 महाबलं) —^{c}) S (G5 missing) सहसा (for समरे)

27 G5 missing (cf v 1 9) —^{b}) D3 6 ह्यग्रत (for आयस) —^{d}) Dn2 D2 4 5 7 8 -ताडितं (for -दारितम्)

28 G5 missing (cf v 1 9) M3 om 28^{b}–29^{c} —^{c}) D2 ध्वज (for धनुश्) D4 5 समरे (for भल्लेन) —^{d}) Dn2 om (hapl) from हस्तावाप up to भ (in 30^{b}) D1–8 3 हस्ताच्चापं (for °वाप)

29 G5 missing (cf v 1 9) Dn2 om. 29, M3 om 29^{abc} (for both, cf v 1 28) —^{a}) Ś1 K (K5 missing) B Do1 Dn1 D1 3 6 च (for तु) D2 om तूर्णं D4 5 7 8 Bom ed ततश्चतुर्भिस्तु (Bom. ed °र्भिश्च) शरैस् —^{b}) D4 5 7 8 तूर्णं तास् (for चतुरस्) Do1 Dn1 चतुरस्तुरगान्रथान्, D2 स्वर्णतीक्ष्णोरगोत्तमान् —^{c}) Ś1

जहार रथशार्दूलः प्रहसञ्शिनिपुंगवः ॥ ३०
ततः शरं महाघोरं ज्वलन्तमिव पावकम् ।
मुमोच सात्वतो राजन्स्वर्णपुङ्खं शिलाशितम् ॥ ३१
स विमुक्तो बलवता शैनेयेन शरोत्तमः ।
घोरस्तस्योरसि विभो निपपाताशु भारत ॥ ३२
सोऽतिविद्धो बलवता सात्वतेन महारथः ।
सोमदत्तो महाबाहुर्निपपात ममार च ॥ ३३
तं दृष्ट्वा निहतं तत्र सोमदत्तं महारथाः ।
महता शरवर्षेण युयुधानमुपाद्रवन् ॥ ३४
छाद्यमानं शरैर्दृष्ट्वा युयुधानं युधिष्ठिरः ।
महत्या सेनया सार्धं द्रोणानीकमुपाद्रवत् ॥ ३५
ततो युधिष्ठिरः क्रुद्धस्तावकानां महाबलम् ।
शरैर्विद्रावयामास भारद्वाजस्य पश्यतः ॥ ३६
सैन्यानि द्रावयन्तं तु द्रोणो दृष्ट्वा युधिष्ठिरम् ।
अभिदुद्राव वेगेन क्रोधसंरक्तलोचनः ॥ ३७
ततः सुनिशितैर्बाणैः पार्थं विव्याध सप्तभिः ।
सोऽतिविद्धो महाबाहुः सृक्किणी परिसंलिहन् ।
युधिष्ठिरस्य चिच्छेद ध्वजं कार्मुकमेव च ॥ ३८

C 7 7 62
B 7 162 39
K. 7 163 39

K (K5 missing) स्वरूप (for समीप) K1.2.4 प्रययामास (for प्रेष°) —d) Dc1 Dn1 मारिष (for भारत) D1 प्रेतराजाय भारत

30 G missing (cf. v. l. 9) Dn2 om. up to म (cf. v. l. 28) —b) Ś1 K3 शरेणानतपर्वणा —c) B Dc1 Dn1 D5 8 नर, D2 रथि- (for रथ) —d) K4 इव (for शिनि) Dn2 D2.4.5.7.8 प्रहसन्निव भारत

31 G missing (cf. v. l. 9) —c) Ś1 K3 [अ]थ ध्वज, K1.2 [अ]थ रणे, D1 [अ]थ ध्वरे (for सात्वतो) Dn2 D2.4.5.7.8 मुमोच स्वर्णपुङ्ख तं (D4 °सात) —d) Dn2 D2.4-7.8 तैलधौत (for स्वर्णपुङ्ख) Dn1 D1.7 शिलाशित

32 G5 missing (cf. v. l. 9) D4 om. (hapl.) 32b–33a —b) T G3.4 नरोत्तम (for शरोत्तम) —c) D2-8 S (G5 missing) पितुस्तव (for घोरस्तस्य) —d) Dn2 D2 श्येनवत् (for भारत)

33 G5 missing (cf. v. l. 9) D1 om. 33a (cf. v. l. 32) —a) B Dc1 Dn1 महाराज (for बलवता) —b) D2.6 महाबल (for °रथ) —c) Dn2 D2.4.5.7.8 महाराज (for °बाहुर्) —d) Dn2 D2.4.5.7.8 पपात च (for निपपात) — After 33, G1 M1.2.6 ins an addl. colophon [*Adhy. no.* G1 M1.2 158, M3 167]

34 G5 missing (cf. v. l. 9) Before 34, G1 M1.2.5 ins सञ्जय —a) Ś1 K (K5 missing) D1 ते (for त) D2 दृष्ट्वा वि (for त दृष्ट्वा) S (G5 missing) दृष्ट्वा निपतितं तत्र —b) Dn2 D1.5-8 M4 महारथं, M1 रथ (for °रथा) —c) Dn2 D2.4.7.8 तावका (for महता) D (except Dn1 D1) S (G5 missing) रथवंशेन (for शरवर्षेण) — After 34ab, Dn2 D2.4.5.7.8 ins

1159* पाण्डवाश्च महाराज सह मद्रैः प्रभद्रकैः ।

[D2 पाडवो D2.4.5.7.8 [अ]पि (for च) D2 मद्र, D7 माद्रेः (for मद्रैः) D5 ससोमकैः (for प्रभद्रकैः)]

35 G5 missing (cf. v. l. 9) K4 D1 om. (hapl.) 35 Dn2 D2.4.5.7.8 om. 35ab D6 om. 35cd —d) S (G5 missing) युयुधानम् (for द्रोणानीकम्) K3 B1 Dn2 D1.5.7 M उपाद्रवन् (for द्रवत्) B8 द्रोणानीक महद्बल

36 G5 missing (cf. v. l. 9) —b) K1.2.4 B3.5 D2.6 S (G5 missing) महद् (for महा) Dn2 D2.4.5.7.8 भारद्वाजस्य सैनिकान् —c) T G2-4 शरैर्विदार यामास —d) K4 सत्तम (for पश्यत)

37 G5 missing (cf. v. l. 9) —a) D2 T G2-4 सैन्य वि (for सैन्यानि) D5 द्रावमाण (for °यन्त) Dn2 D1.7.8 च, D5 S (G5 missing) तं (for तु) D3.6 सैन्यानि विद्रावयंत —b) B1.8 Dc1 Dn1 T G (G5 missing) M3.5 transp. द्रोणो and दृष्ट्वा

38 G5 missing (cf. v. l. 9) —a) Ś1 K1.3 D3.6 G1 M1.2 स (for सु-) —b) T G2 विव्याय (for °ध) Ś1 K3 S (G5 missing) पञ्चभि (for सप्तभिः) — After 38ab, N (except B1, Ś2 K5 missing) ins

1160* युधिष्ठिरोऽपि संक्रुद्ध प्रतिविव्याध पञ्चभि ।

[Ś1 K3 नवभि (for पञ्चभि)]

—c) Dn2 D2.6.7.8 महेष्वास (for महाबाहु) S स त विद्धो महेष्वास —d) Ś1 K1 G1 सृक्किणी, B1.2.5 सृक्कणी, B3 G3 M1.2.5 सृक्कणी, G1 M3.4 स्रक्कणी (for सृक्किणी) B4 D2.6 T G2-4 M4 -छेलिहन् (for

C 7 7263
B 7 162. 40
K 7 163 40

स छिन्नधन्वा त्वरितस्त्वराकाले नृपोत्तमः ।
अन्यदादत्त वेगेन कार्मुकं समरे दृढम् ॥ ३९
ततः शरसहस्रेण द्रोणं विव्याध पार्थिवः ।
साश्वसूतध्वजरथं तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ४०
ततो मुहूर्तं व्यथितः शरघातप्रपीडितः ।
निषसाद रथोपस्थे द्रोणो भरतसत्तम ॥ ४१
प्रतिलभ्य ततः संज्ञां मुहूर्ताद्द्विजसत्तमः ।
क्रोधेन महताविष्टो वायव्यास्त्रमवासृजत् ॥ ४२
असंभ्रान्तस्ततः पार्थो धनुराकृष्य वीर्यवान् ।
तदस्त्रमस्त्रेण रणे स्तम्भयामास भारत ॥ ४३
ततोऽब्रवीद्वासुदेवः कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
युधिष्ठिर महाबाहो यत्त्वा वक्ष्यामि तच्छृणु ॥ ४४
उपारमस्व युद्धाय द्रोणाद्भरतसत्तम ।
गृध्यते हि सदा द्रोणो ग्रहणे तव संयुगे ॥ ४५
नानुरूपमहं मन्ये युद्धमस्य त्वया सह ।
योऽस्य सृष्टो विनाशाय स एनं श्वो हनिष्यति ॥ ४६
परिवर्ज्य गुरुं याहि यत्र राजा सुयोधनः ।
भीमश्च रथशार्दूलो युध्यते कौरवैः सह ॥ ४७

-संलि°) Dn2 D2 4 7 8 स्ताकि(Dn2 °क्षि)णी विलि धनुर्मुह

39 G5 missing (cf v 1 9) —^{a}) Dn2 D2 4 5 7 8 ततो वि, S (except T1, G5 missing) सच्छिन्न (for स छिन्न) K1 D3 विरथस्, K4 D5 त्वरितं (for °तस्) Dn1 स निकृत्त तु त्वरितस् —^{b}) Dn2 om काले D2 5 7 8 नृपोत्तम, G1 नरोत्तम

40 G5 missing (cf v 1 9) —^{b}) D6 द्रौणिर् (for द्रोण) T G2 विव्याथ Ś1 K1-3 D3 6 मारिष, Dn2 D2 4 5 7 8 पाडव (for पार्थिव) — D1 om 40^{c}-41^{d} —^{d}) D8 तदद्भुतम्

41 G5 missing (cf v 1 9) D1 om 41 (cf v 1 40) —^{a}) Ś1 K1-3 D1 3 6 मुहूर्ताद् (for °तं) D2 राजेंद्र (for व्यथित) —^{b}) B Dc1 Dn1 D3 6 S (G5 missing) शरपात, Dn2 परघात (for शर°) D5 घाताय (for -घातप्र) —^{d}) Dn2 D2 5 7 8 द्रोणो ब्राह्मणपुंगव

42 G5 missing (cf v 1 9) K4 om (hapl) 42^{ab} —^{b}) G2 मुहूर्ते (for °र्ताद्) Dn2 D2 4 5 7 8 निश्वसन्नु(Dn2 निस्वसन्नु, D7 नि स्वसन्नु ; D8 नि श्वसन्नु) रगो यथा —^{d}) Dn2 D2 अथासृजत् (for अवा°)

43 G5 missing (of v 1 9) —^{a}) D2 असंभ्रांत Ś1 K (K5 missing) B1 3 Dc1 D3 तदा, D6 तथा; D7 8 स्तत (for तत) —^{b}) Dn2 D2 4 5 7 8 आदाय, D3 आयम्य, D6 आनम्य (for आकृष्य) S (G5 missing) वायव्येनैव वीर्यवान् —^{c}) Bom ed ततस्तदस्त्रमस्त्रेण —^{d}) K2 4 Dn1 D1 वीर्यवान्; Dn2 D2 5 8 तस्य तु, D3 6 धीर्यत (for भारत) D2 ताडयामास तस्य तु — After 43, Dn2 D2,4 5 7 8 ins

1161* चिच्छेद च धनुर्दीर्घं ब्राह्मणस्य च पाण्डव ।
अथान्यद्धनुरादाय द्रोण क्षत्रियमर्दन ।
तदप्यस्य शितैर्भल्लैश्चिच्छेद कुरुपुंगव ।

[(L 1) D2 दिव्य, D2 5 7 दीर्ण (for दीर्घ) D 4 7 8 तु (for च) —(L 2) Bom. ed ततो (for अथ) —(L 3) D1 -पुंगव]

44 G5 missing (cf v 1 9) —^{b}) K2 -सु (for पुत्र) — Before 44^{cd}, M3-5 ins श्रीकृष्ण उवाच —^{d}) Ś1 K3, 4 B D त्वां (for त्वा)

45 G5 missing (cf. v 1 9) —^{a}) Ś1 K1-3 B D1 3, 5 6 M1 युद्धात्त्व, K4 Dn2 युद्धे त्व, T G2-4 युद्धाच्च (for °य) — D1 repeats 45^{b}-46^{b} after the repetition of 46^{c} after 47^{a} —^{c}) Ś1 K1-3 D1 G2-4 वर्तते, K4 Dn2 D2 4 (both times) 5 7 8 यतते D3 6 घटते (for गृध्यते) G2 च (for हि) —^{d} B Dc1 ग्रहण (for °णे)

46 For the repetition in D1, cf v 1 45 G5 missing (cf v 1 9) —^{b}) D2 4 (both times) 5 7 अद्य (for अस्य) —^{c}) B1 [s]यं, D1 (both times) 5 7 8 हि (for ऽस्य) —^{d}) K4 Dn2 D2 2 4 (both times) 5 7 पूर्वेनं; D8 सै पूर्न (for एन श्वो) K1 सो (for श्वो). K2 विनश्यति; S (G5 missing) वधिष्यति M1 (also) भवि° (for हनि°)

47 For the repetition in D1, cf v 1 45 G5 missing (cf v 1 9) —^{a}) B1 3 Dn1 परिवर्त्य, D3 5-8 परित्यज्य (for °वर्ज्य) — D1 7 8 om 47^{b} — B Dc1 Dn D2 5 ins after 47^{ab} D1 7 8 after 47^{a}

1162* राजा राज्ञा हि योद्धव्यो नाराज्ञा युद्धमिष्यते ।
तत्र त्वं व्रज कौन्तेय हस्त्यश्वरथसंवृत ।

वासुदेववचः श्रुत्वा धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
मुहूर्तं चिन्तयित्वा तु ततो दारुणमाहवम् ॥ ४८
प्रायाद्द्रुतममित्रघ्नो यत्र भीमो व्यवस्थितः ।
विनिघ्नंस्तावकान्योधान्व्यादितास्य इवान्तकः ॥ ४९
रथघोषेण महता नादयन्वसुधातलम् ।
पर्जन्य इव घर्मान्ते नादयन्वै दिशो दश ॥ ५०
भीमस्य निघ्नतः शत्रून्पार्ष्णिं जग्राह पाण्डवः ।
द्रोणोऽपि पाण्डुपाञ्चालान्व्यधमद्रजनीमुखे ॥ ५१

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि सप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्याय ॥ १३७ ॥

१३८

संजय उवाच ।
वर्तमाने तथा युद्धे घोररूपे भयावहे ।
तमसा संवृते लोके रजसा च महीपते ।
नापश्यन्त रणे योधाः परस्परमवस्थिताः ॥ १

C 7 7280
B 7 163 2
K 7 164 2

यावन्मात्रेण च मया सहायेन धनजय ।

[(L 1) D4 7 8 om. the prior half B1. 2 राज्ञो राजा, Dn1 राज्ञा राज्ञा, D2 राज्ञा राजा (by transp) D2 7 न राज्ञो (for नाराज्ञा) D8 न राज्ञो युद्धमशिष्यते ([hypermetric] for the post. half) — B Dc1 Dn1 om. lines 2–3 — (L 2) D4 गच्छ (for व्रज) D5 7 पलश्च (for हस्त्यश्च)]

— c) B4 हि (for च) Dn2 D2 4. 5 7 8 नर- (for रथ)

48 G5 missing (cf. v 1 9) — b) D2 4. 5 7 8 राजराजो, D3 6 धर्मपुत्रो (for °राजो) — d) T G2–4 गतो (for ततो) D1 आवहन्, D2 4 आहवान् (for °वम्) Ś1 K1–3 ततो दारुणया सह

49 G5 missing (cf. v 1 9) — c) G1 M यौधान् (for यो°)

50 G5 missing (cf. v 1 9) M5 om 50ab — c) Dn2 D2 4 5 7 8 स मेघ (for पर्जन्य) — D4 om 50d–51b — d) Dn2 राजराजो युधिष्ठिर, D2 नादयन्विदिशो दिश — After 50, D4 ins 1163*

51 G5 missing (cf. v 1 9) Dn2 D4 om 51ab (for D4, cf. v 1. 50) — a) K3. 4 B3–5 [अ]निघ्नत (for नि°) — b) D2 रश्मीन् (for पार्ष्णिं) — D2 5 7 8 ins after 51ab D4 after 50

1163* महता रथवंशेन दवाग्निरिव चोत्थित ।
भीमान्तिकमुपायाते राजराजे युधिष्ठिरे ।
निवृत्ते कौरवान्हन्तु विष्णुवाक्यप्रणोदिते ।

[(L 1) D4 om from महता up to पायाते in the prior half of line 2 D2 दावाग्निर् D7 चोद्धते, D8 चोद्धत (for चोत्थित) — (L 2) D7 उपायातौ (for °याते) — D2 om line 3 — (L 3) D4 -प्रचोदित, D8 प्रणोन्नि (for °दिते)]

— c) Dn2 D2. 4 5 7 8 शत्रून् (for पाण्डु-) Dn1 D1 पचालान् — d) T G3 4 यामिनी- (for रजनी-) — After 51, S (G5 missing) ins

1164* नादयंस्तलघोषेण तव सैन्यानि मारिष ।

Colophon Ś2 K5 G5 missing — *Sub parvan* Editions घटोत्कचवध — *Day of Drona's Generalship* K4 चतुर्थदिवस — *Adhy name* K1 – 4 B Dn1 D1. 2 4. 5 7 8 S (except G1, G5 missing) रात्रियुद्ध, D3 6 रात्रियुद्धे सोमदत्तवध — *Adhy no* (figures, words or both) Dn1 162, D2 161, T G2–4 M3 5 (*sup lin*) 158, G1 M1 2 159, M4 5 (orig) 157 — *Śloka no* Dc1 32, Dn1 53

138

☞ This adhy is missing in Ś2 K5 G5 (cf. v 1 7 132 20, 125 14, 137 9)

1 a) D6 महा (for तथा) D5 रौद्रे (for युद्धे) — b) Ś1 महाभये, K4 B3 Dn2 D1. 7 8 T G2–4 M1. 2 4 भयानके, Dc1 (marg) महाहवे (for भयावहे) — e) G1. 4 M यौधा — f) T G2–4 समर्पिता (for अवस्थिता)

C 7 7280
B 7 163 2
K 7 164 2

अनुमानेन संज्ञाभिर्युद्धं तद्ववृते महत् ।
नरनागाश्वमथनं परमं लोमहर्षणम् ॥ २
द्रोणकर्णकृपा वीरा भीमपार्षतसात्यकाः ।
अन्योन्यं क्षोभयामासुः सैन्यानि नृपसत्तम ॥ ३
वध्यमानानि सैन्यानि समन्तात्तैर्महारथैः ।
तमसा रजसा चैव समन्ताद्विप्रदुद्रुवुः ॥ ४
ते सर्वतो विद्रवन्तो योधा वित्रस्तचेतसः ।
अहन्यन्त महाराज धावमानाश्च संयुगे ॥ ५
महारथसहस्राणि जघ्नुरन्योन्यमाहवे ।
अन्धे तमसि मूढानि पुत्रस्य तव मन्त्रिते ॥ ६
ततः सर्वाणि सैन्यानि सेनागोपाश्च भारत ।
व्यमुह्यन्त रणे तत्र तमसा संवृते सति ॥ ७

धृतराष्ट्र उवाच ।

तेषां संलोड्यमानानां पाण्डवैर्निहतौजसाम् ।
अन्धे तमसि मग्नानामासीत्का वो मतिस्तदा ॥ ८
कथं प्रकाशस्तेषां वा मम सैन्येषु वा पुनः ।
बभूव लोके तमसा तथा संजय संवृते ॥ ९

संजय उवाच ।

ततः सर्वाणि सैन्यानि हतशिष्टानि यानि वै ।
सेनागोप्तॄनथादिश्य पुनर्व्यूहमकल्पयत् ॥ १०
द्रोणः पुरस्ताज्जघने तु शल्य-
स्तथा द्रौणिः पार्श्वतः सौबलश्च ।
स्वयं तु सर्वाणि बलानि राज-
न्राजाभ्ययाद्गोपयन्वै निशायाम् ॥ ११

---

2 ^{b}) M4 प्र (for तद्) K1 2 D2 ववृधे, T G3 4 वर्धते (for ववृते) K4 महान् (for महत्) Dn2 D4 5 7 युध्यंते क्षत्रियर्षभा , D8 अभियु क्षत्रियर्षभा — ^{c}) Dn2 D4 5 7 8 पत्तीना (for -मथनं) — ^{d}) S (G5 missing) रोम (for लोम) Dn2 D4 5.7 8 महा रौद्रक्षये विभो (D7 °भौ)

3 ^{a}) D3 6 मुखा (for कृपा) D8 द्रोणकर्णकृपश्चैव — ^{b}) K4 B1 Dn2 D4 5 7 8 T G2-4 -सात्वता , G1 M3-5 सत्यका (for सा°) — ^{c}) T G2-4 ताडयामासु , G1 M तक्ष° (for क्षोभ°) — ^{d}) Ś1 K2 3 सत्तमा Dn2 D4 5 7 8 सैन्यानि भरतर्षभ, S (G5 missing) सैन्येषु तव सत्तम

4 ^{b}) D8 महात्मभि· (for °रथै) — ^{c}) Dn2 D2 सवृते च, D4 5 7 8 संवृतेन (for रजसा च) K1 2 4 Dn1 D1 S (G5 missing) रजसा तमसा चैव

5 ^{b}) G1 M यौधा K1 त्रिभ्रस्त (sic), K4 B3 4 D2 विध्वस्त , B5 विद्रस्त (sic), S (G5 missing) वै त्रस्त (for वित्रस्त) B2-4.5 (marg) D2 -चेतना·, B5 (orig) सत्तमा , Dc1 Dn1 लोचना (for -चेतस) — D5 om 5^{c}-6^{b} — ^{d}) D8 हन्यमानाश् (for धावमानाश्) Dn2 D4 7 8 सर्वत (D4 °श) (for सयुगे) D5 वध्य माना समतत

6 D5 om 6^{ab} (cf v 1 5) — ^{d}) Ś1 K2 3 D1 मत्रत , S (G5 missing) दुर्नयाद् (for मन्त्रिते)

7 ^{a}) Dn2 D4 7 8 भूतानि (for सैन्यानि) B4 तत सैन्यानि सर्वाणि — ^{b}) Ś1 K (K5 missing) D1 5.6 -योधाश्, Dn2 D4 5 7 8 मुख्याश्, Cd गोपाश् (as in text) D4 सर्वश (for भारत) — ^{c}) B1 समुह्यंत, D3 6 विमुह्यंति (D3 °त) Dn2 D4 त्रस्तास् (for तत्र) D5 7 8 S (G5 missing) व्यामुह्यत रणे त्रस्तास्

8 ^{a}) Dn2 D4 5 7 8 अथ, S (G5 missing) तथा (for तेषा) D3 6 तेषा विलोड्यमानाना — ^{b}) K1 निहितौजसा, K4 B (except B) Dc1 Dn1 D2 S (G5 missing) विह° (for निह°) — ^{c}) G1 मग्नानाम् (for मग्ना°) — ^{d}) Ś1 K (K5 missing) D1 का वा गतिस्, B1 Dc1 Dn D2 4 5 7 8 किं वो (B1 का वा) मनस्, B4 5 D3 6 का वै (B5 वा) मतिस् (for का वो मतिस्)

9 ^{a}) Dc1 वै (for वा) — ^{b}) K4 B D (except D3 6) सैन्यस्य (for सैन्येषु) D4 om वा — ^{d}) T G2 3 यथा (for तथा) B (except B4) Dc1 संवृते शस सजय

10 ^{a}) K1 2 तत सैन्यानि सर्वाणि — ^{b}) D5 स (for वै) — ^{c}) B1 सनादिश्य, T G3 अपा°; G2 4 उपा° (for अथा°) D3 सेनाग्रेपि तथादिश्य, D4 समा गोप्तॄंस्तथादिश्य; D5 समादिश्य तथा गोप्तॄन्, D7 8 स्वसे नांगमयादिश्य — ^{d}) Ś1 K1 2 4 B (except B5) Dn2 D2 अकल्पयन् (for °यत्)

11 ^{b}) T सौबल· पार्श्वतश् (by transp), G3 सौबलि पार्षतश् Ś1 K1 2 4 B1 3 5 पार्षत , K3 Dn2 D2.4 5 7 8 कृतवर्मा (for पार्श्वत:) B1 सौबरश् (for सौबलश्),

उवाच सर्वांश्च पदातिसंघा-
न्दुर्योधनः पार्थिव सान्त्वपूर्वम् ।
उत्सृज्य सर्वे परमायुधानि
गृह्णीत हस्तैर्ज्वलितान्प्रदीपान् ॥ १२
ते चोदिताः पार्थिवसत्तमेन
ततः प्रहृष्टा जगृहुः प्रदीपान् ।
सा भूय एव ध्वजिनी विभक्ता
व्यरोचताग्निप्रभया निशायाम् ॥ १३
महाधनैराभरणैश्च दिव्यैः
शस्त्रैः प्रदीप्तैरभिसंपतद्भिः ।
क्षणेन सर्वे विहिताः प्रदीपा
व्यदीपयंश्च ध्वजिनीं तदाशु ॥ १४
सर्वास्तु सेना व्यतिसेव्यमानाः
पदातिभिः पावकतैलहस्तैः ।

C. 7 7297
B 7 162 18
K 7 164 19

G1 M तु (for च) — c) Dn2 D4 5 7 8 च (for तु) — After 11ab, D4 ins 1165* — D4 om 11d–13b — d) Dn2 D5 राजा चरन्न(D5 °घ्ना)म्यधिक निशाया, T G2 4 M2–5 राजान्वगादस्युदितोतिरात्रौ (M2–5 °तो निशायां), G1 M1 2 राजा वलादस्युदितो निशाया, G3 तयान्वशादस्युदितेतिरात्रौ

12 D4 om 12 (cf. v 1 11) — b) B4 M4 पार्थिव, Dn2 D5 7 8 T G2–4 °वान् (for °व) B5 शांतपूर्वं, M3 सव° (for सान्त्व°) — d) Ś1 K1–3 D2 6 शीघ्र, Dc1 G3 हस्ते, M3 5 यूय (for हस्तैर्) K1 M3 ज्वलित (for °तान्)

13 D4 om 13ab (cf v 1 11) — a) D8 ε–8 नोदिता (for चो°) — b) D3.6 सुहृष्टा (for प्र°) — K4 Dn2 D1 2 5 ins after 13ab D3 7 8 after 13 (repeating 13cd after 1165*) D4 after 11abc

1165* देवर्षिगन्धर्वसुरर्षिसङ्घा
विद्याधराश्चाप्सरसा गणाश्च ।
नागा सयक्षोरगकिन्नराश्च
दृष्टा दिविस्था जगृहु प्रदीपान् ।
दिग्दैवतेभ्यश्च समापतन्तोऽ [5]
दृश्यन्त दीपा ससुगन्धितैला ।
विशेषतो नारदपर्वताभ्या
मयोध्यमाना कुरुपाण्डवार्थम् ।

[(L 3) K4 D1 6 7 8 च (for स-) D3 राक्षसाद्य् (for -किंनराद्य्) — (L 5) D1 4 -देवतेभ्यश्च, D5 7 8 -देवताभ्यश्च् (for -दैवतेभ्यश्च्) — (L 6) D7 8 तु (for स-) — (L 8) K4 Dn2 D1 पांडवार्थे (for °र्थम्)]

— c) Ś1 K2–4 D1 4 स (for सा) K (K5 missing) D1 एव भूयो (by transp), Dn2 D4 5 7 (both times) 8 (second time) चैव भूयो Dn2 ध्वजनी D7 (both times) 8 (first time) प्रहृष्टा (for विभक्ता) — d) D1 [अ]ग्निप्रचला, D8 (first time) [अ]तिप्रभया, T G2–4 M1–3 5 [अ]ति(M1–3, 5 °ग्नि)प्रबला, G1 M4 [अ]ग्निर्ज्वलिता (for [अ]ग्निप्रभया) Dc1 निशाम्र, Dn1 [अ]तिराम्ध्य, G3 निशा यथा (for निशायाम्)

14 a) Ś1 K (K5 missing) D1 महाप्रभैर् (for °धनैर्) Dn2 D4 M4 च दीप्तै, D5 प्रदीप्तैं, D7 8 स्वत्री-प्स्या (for च दिव्यैः) — b) K4 B Dc1 Dn D1–4 G1 M च दीप्तैर्, T G3 4 च दिव्यैर्, G2 च सर्वैर् (for प्रदीप्तैर्) K4 B3 Dn2 D2 M4 अपि (for अभि) D7 8 शस्त्रप्रदीप्स्याभिसमंततश्च — After 14ab, Dn2 D1 2 4 5 7 8 ins

1166* रथे रथे पञ्च विदीपकास्तु
प्रदीपकास्तत्र गजे त्रयश्च ।
प्रत्यश्वमेकश्च महाप्रदीप
कृतास्तु तै पाण्डवै कौरवेयै ।

[(L 1) Dn2 om from कास्तु up to कौरवेयै (in line 4) D1, 5 प्रदीपिकास्तु, D7 8 विदीपिकास्तु (for °पकास्तु) — (L 2) D4 प्रदीपिका, D7 lacuna (for °पकास्) D4 7 8 अत्र, D5 चात्र (for तत्र) D4 गजस् (for गजे) D4 om त्रय D5 7 8 त्रयस्तु (for त्रयश्च) D4 तु (for च) — D1 om lines 3–4 — (L 3) D5 तु (for च) D4 महाप्रदीप्त (for °प्रदीप) — (L 4) D5 पांडव, D7 8 पार्थिव (for पाण्डवै) D4 कृतारतु ते कौरवपांडवेयै]

— Dn2 om 14c — c) M3 कर्णेन (for क्षणेन) B4 ते वै (for सर्वे) K1 B6 निहिता, B4 सहिता (for वि°) — d) B (except B5) प्रादीपयंश्च (B4 °यतो), Dc1 Dn1 D1 व्यादीपयश्च, Dn2 D2 व्यादीपयतो, D4 5 7 8 प्रदीपयतो, G1 M व्यदीपयन्वै (for °यंश्च) G1 M रजनीं (for ध्वजिनीं) B Dn D2 तवाशु, D4 7 तथाशु, D5 तदासु, M3 5 तदानीं (for तदाशु)

15 a) Dn1 सर्वासु, T G2 3 सर्वैस्तु, G4 सर्वैश्च (for सर्वास्तु) Ś1 K3 om सेना B1 8 (orig) व्यभिपेव्यमाना, B8 (marg) व्यतिदीप्यमाना, Dc1 S (G6

C 7.7297
B 7.163.18
K 7.164.19

प्रकाश्यमाना ददृशुर्निशायां
　यथान्तरिक्षे जलदास्तडिद्भिः ॥ १५
प्रकाशितायां तु तथा ध्वजिन्यां
　द्रोणोऽग्निकल्पः प्रतपन्समन्तात् ।
रराज राजेन्द्र सुवर्णवर्मा
　मध्यं गतः सूर्य इवांशुमाली ॥ १६
जाम्बूनदेष्वाभरणेषु चैव
　निष्केषु शुद्धेषु शरावरेषु
पीतेषु शस्त्रेषु च पावकस्य
　प्रतिप्रभास्तत्र ततो बभूवुः ॥ १७
गदाश्च शैक्याः परिघाश्च शुभ्रा
　रथेषु शक्त्यश्च विवर्तमानाः ।
प्रतिप्रभा रश्मिभिराजमीढ
　पुनः पुनः संजनयन्ति दीप्ताः ॥ १८
छत्राणि वालव्यजनानुषङ्गा
　दीप्ता महोल्काश्च तथैव राजन् ।
व्याघूर्णमानाश्च सुवर्णमाला
　व्यायच्छतां तत्र तदा विरेजुः ॥ १९
शस्त्रप्रभाभिश्च विराजमानं
　दीपप्रभाभिश्च तदा बलं तत् ।
प्रकाशितं चाभरणप्रभाभि-
　र्भृशं प्रकाशं नृपते बभूव ॥ २०
पीतानि शस्त्राण्यसृगुक्षितानि
　वीरावधूतानि तनुद्रुहाणि ।
दीप्तां प्रभां प्राजनयन्त तत्र
　तपात्यये विद्युदिवान्तरिक्षे ॥ २१

---

missing) व्यतिषेव्यमाणा (Do1 °ना, G1 M °णा), Dn2 परिशोभमाना (for व्यतिसेव्यमाना) D4 6 7 8 सर्वां तु (D4 सर्वांसि [sic]) सेनामतिशोभमाना (D4 °ना) — b) S (G5 missing) दीप्त (for तैल) D4 हस्तिभि (for हस्तै) — c) K3 B1 2 3 Do1 प्रकाशमाना, D4 °श्यमाना (for °श्यमाना) T G2-4 ददृशे (for °शुर्) — d) B (except B4) [अ]तरीक्षे T G1 2 M तटिद्भि

16 a) B Do1 Dn D1 2 4 7 8 ततो, D5 तदा (for तथा) — b) Ś1 K1-3 D3 6 तुल्य (for -कल्प-) S (G5 missing) सपत्नान् (for समन्तात्) — c) D3 सर्वेन्द्र (for राजेन्द्र) — d) D4 मध्यगत (for मध्यं गत-) D4 om. सूर्य

17 a) D3 जाम्बु (for जाम्बू). M3 चैतन् (for चैव) — b) Ś1 K3 सर्वेषु, D3 6 शुभ्रेषु (for शुद्धेषु) Ś1 K1-3 D1 गतासवेषु, K4 B Do1 Dn1 D2 5 शरासनेषु, T G2-4 M3-5 तथावरेषु, G1 M1 2 तथा परेषु (for शरावरेषु) — c) Dn2 वरेषु, D4 5 सर्वेषु; D7 8 शंखेषु, Cd पीतेषु (as in text) B2 3 पावकेषु (for °कस्य) — d) K1 तथा, Dn2 D2 4 5 7 8 तदा (for ततो)

18 a) D4 गजाश्च (for गदाश्च) K1 2 D4-8 G1 M सैक्या, K4 D1 T G2-4 सैन्या, B4 शल्या, Do1 Dn1 रुक्मा- (for शैक्या) D3 6 असयश् (for परिघाश्) Ś1 K1-3 D1 शुद्धा (for शुभ्रा) — b) D7 शक्त्यार्ष्टि (for शक्त्यश्च) B5 रथे तु शक्त्या परिवर्तमाना; D4, 5 8 रथेषु शक्त्यार्ष्टिभिर्व(D4 शक्तिभिर्व, D3 शक्त्यार्ष्टिव)र्तमाना — c) Ś1 K3 प्रतिप्रभा (for °प्रभा) — d) Dn2 om the second पुन Ś1 K3 सजययाति (sic), D3 °नयंतु (for °नयन्ति) K1 दीप्त, B Do1 Dn1 D2 7 8 दीपान्, Dn2 D6 दीपा, T G1 2 4 M1 2 दीप्तिं, G3 दीप्त, M3 4 दीप्त्या, M5 दीप्त्यान् (for दीप्ता)

19 a) T चित्राणि (for छत्राणि) K1 2 4 D1. 4 7 8 वालव्यजनानिषंगा, B Do1 Dn D2 °व्यजनानि खड्गा, D5 °व्यजनानि चैव, G3. 4 M1 2. 5 °व्यजनानुषगाद्; M3. 4 °व्यजनानिषगाद् (for °व्यजनानुषङ्गा) — K3 om 19bc — b) Ś1 D6 दीपा (for दीप्ता) — c) Dn2 व्याघूर्य मानाश्, D3 व्याघुर्णमानाश् — d) G1 M (except M4) तथा (for तदा) D3 [अ]भिरेजु (for वि°)

20 b) K4 बलं तदा तत्, D4 तथा चलं त; D5 7 8 तथा बलं तत्, T G2-4 बलं तवाभूत्, G1 M बलं बृहत्तदा (for तदा बलं तत्) Dn1 तव (for तत्) — c) T G2-4 प्रभासित (for प्रकाशित) D4 5 चारुरण- (for चाभरण) — d) B5 Dn1 D3 G2 नृपतेर् (for °ते)

21 a) S (G5 missing) उज्ज्वलानि (for उक्षितानि) — b) K3 तनुप्रहाणि, K4 °द्रुहाणि, B1. 2 5 Do1 Dn1 D1. 2 °च्छदानि, B3 4 °च्छिदानि, Dn2 D4 6 7 8 सुशोभनानि (D4 °नेन) (for तनुद्रुहाणि) — c) G4 दीप्ता

प्रकम्पितानामभिघातवेगै-
रभिघ्नतां चापतता जवेन ।
वक्त्राण्यशोभन्त तदा नराणां
वाय्वीरितानीव महाम्बुजानि ॥ २२
महावने दाव इव प्रदीप्ते
यथा प्रभा भास्करस्यापि नश्येत् ।
तथा तवासीद्ध्वजिनी प्रदीप्ता
महाभये भारत भीमरूपा ॥ २३
तत्संप्रदीप्तं बलमस्मदीयं
निशाम्य पार्थास्त्वरितास्तथैव ।
सर्वेषु सैन्येषु पदातिसंघा-
नचोदयंस्तेऽथ चक्रुः प्रदीपान् ॥ २४

गजे गजे सप्त कृताः प्रदीपा
रथे रथे चैव दश प्रदीपाः ।
द्वावश्वपृष्ठे परिपार्श्वतोऽन्ये
ध्वजेषु चान्ये जघनेषु चान्ये ॥ २५
सेनासु सर्वासु च पार्श्वतोऽन्ये
पश्चात्पुरस्ताच्च समन्ततश्च ।
मध्ये तथान्ये ज्वलिताग्निहस्ताः
सेनाद्वयेऽपि स्म नरा विचेरुः ॥ २६
सर्वेषु सैन्येषु पदातिसंघा
व्यामिश्रिता हस्तिरथाश्ववृन्दैः ।
मध्ये तथान्ये ज्वलिताग्निहस्ता
व्यदीपयन्पाण्डुसुतस्य सेनाम् ॥ २७

C. 7 7309
B 7 163 29
K 7 164 30

प्रभा Dn2 D1 6 प्राजनयति, D1 प्रजनयत (for प्राज°) — d) B [अ]तरीक्षे

22 a) Ś1 K3 प्रकम्पितानाम्, Dc1 प्रदीपि° (for प्रकम्पि°) Dn2 D1 6 महतोग्र (for अभिघात) — b) T G2 4 तु (for च) — c) D1 5 शस्त्राणि (for वक्त्राणि) K4 B Dc1 Dn D1-3 T G2 अकाशत, D1 5 शोभनि, G1 M अराजंत (for अशोभन्त) — d) Ś1 K3 Dn2 वातेरितानि (for वाय्वी°) D1 6 महाभ्रजानि, D7 8 महाम्बुजानि, G1 M1 2 महाम्बुदानि (for महाम्बुजानि)

23 Dn2 om 23 — a) B4 महारणे, D6 महावने, G3 मत्स्यामने (for महावने) Dn1 D2 4 6 दारुमये, D7 8 दावमये, T G2-4 M3-5 दारुमति, G1 M1 2 चारुमति (for दाव इव) B1 Dc1 प्रवृत्ते (for प्रदीप्ते) — b) Dc1 D1 5 T G2-4 M1 इव, D7 8 अप (for अपि) B D3 6 न स्यात्, T G3 4 M1 2 (sup lin as in text) दृश्येत् (for नश्येत्) — c) K3 D2 G1 M1 तदा (for तव) G1 M (except M1) अपि (for आसीद्) Ś1 K (K5 missing) प्रदीप्ते (for °प्ता) — d) K3 4 B Dc1 D2 महाभया, T G2-4 M4 (sup lin as in text) °हवे (for °भये) Dn1 D1 5 7 8 तत्र तु (for भारत) D7 8 भीमरूपे (for °रूपा)

24 a) T G2-4 तत, G1 M1 2 4 तदा; M3 5 तथा (for तत्सं) — b) K3 4 B Dc1 Dn D1 2 6 8 M4 निशम्य (for निशाम्य) K1 D6 पार्थस्त्वरितस् — c) G1 M1 2 मघेषु (for सैन्येषु) — d) B1 दधिरे, B1 6 D2 [ऽ]पि चक्रु, Dc1 [ऽ]थ दधु, S (G5 missing) जगृहु (for ऽथ चक्रु) K1 2 प्रदीप्तान् Dn D1 5 7 8 अचोद (Dn2 °बोध, D7 8 °नोद) यस्तेपि च चक्रुरेव (D5 °च)

25 a) D1 4 6 8 प्रदीप्ता, M1 2 प्रदीपान् (for प्रदीपा) — b) T G3 4 तथा (for दश) D4 G3 4 M4 प्रदीप्ता (for °पा) — c) D5 7 8 अश्वपृष्ठ (for °पृष्ठे) G1 M (except M4) [ऽ]पि (for ऽन्ये)

26 a) G1 M सर्वतो (for पार्श्वतो) — After 26ab, K2 B Dc1 D2 4 5 read 27cd for the first time, repeating it in its proper place, while K3 Dn1 read the same after 26ab Ś1 K1 4 D1 7 8 read 26c-27b, and D1 5 read 26cd after 28 D7 8 transp 26cd and 27ab Dn2 om 26cd — c) D7 तथा प्र (for तथान्ये) S (G5 missing) ज्वलिताग्रहस्ता (for °ग्निहस्ता) — d) Ś1 K1-3 D1 6 चापि, D3 चाभि (for ऽपि स्म) K4 व्यदीपयन्पांडुसुतस्य सेना (= 27d)

27 For the sequence in Ś1 K1 4 D1 7 8 and the repetition in K2 B Dc1 D2 4 5, of v l 26 D7 8 transp 26cd and 27ab Dn1 om. 27ab — b) B1 Dc1 D1 2 6-8 विमिश्रिता, Dn2 D1 5 संमि° (for व्यामि°) — D1 6 om 27c-28d K3 Dn1 read 27cd after 26ab — c) D1 5 (both second time) प्र (for [अ]न्ये) D1 5 (both first time) 7 8 मध्ये तथान्ये

C 7 7310
B 7 163 31
K 7 164 33

तेन प्रदीप्तेन तथा प्रदीप्तं
बलं तदासीद्बलवद्बलेन ।
भाः कुर्वता भानुमता ग्रहेण
दिवाकरेणाग्निरिवाभितप्तः ॥ २८
तयोः प्रभाः पृथिवीमन्तरिक्षं
सर्वा व्यतिक्रम्य दिशश्च वृद्धाः ।
तेन प्रकाशेन भृशं प्रकाशं
बभूव तेषां तव चैव सैन्यम् ॥ २९
तेन प्रकाशेन दिवंगमेन
संबोधिता देवगणाश्च राजन् ।
गन्धर्वयक्षासुरसिद्धसंघाः
समागमन्नप्सरसश्च सर्वाः ॥ ३०
तद्देवगन्धर्वसमाकुलं च
यक्षासुरेन्द्राप्सरसां गणैश्च ।
हतैश्च वीरैर्दिवमारुहद्भि-
रायोधनं दिव्यकल्पं बभूव ॥ ३१
रथाश्वनागाकुलदीपदीप्तं
संरब्धयोधाहतविद्रुताश्वम् ।
महद्बलं व्यूढरथाश्वनागं
सुरासुरव्यूहसमं बभूव ॥ ३२

(D7 8 °ग्रे) ज्वलिता प्रदीपा ; S (G5 *missing*) मध्ये तथाग्रे विशिखाग्रहस्ता —^{d}) Ś1 K3 न्यदीपयन् (for व्य°) Dn1 D4 5 (last two second time) सैन्यं, G2 सैन्ये (for सेनाम्) K2 (first time) सेनाद्वये चापि नरा विचेरु, D4 5 (both first time) सीमाद्वयेपि स्म तदा बभूवु — For 27^{cd}, B Do1 D2 (all second time) subst

1167* व्यदीपयंस्ते ध्वजिनीं प्रदीप्तां
तथा बल पाण्डवेयाभिगुप्तम् ।
[(L 1) Do1 D2 प्रदीप्तास् (for °प्तां)]

28 For the sequence in Ś1 K1 4 D1 7 8, cf. v l 26 K3 D3 6 om 28 (for D3 6, cf v l 27) —^{a}) Do1 G1 M3–5 तेन प्रदीपेन, Dn D4 5 तैस्तु प्रदीप्तैस्तु —^{b}) K4 B Do1 Dn1 D1 2 7 8 तव, Dn2 तथा (for तदा) S (G5 missing) बलं बभौ तस्य महाब(G1 M तस्सुमहद्ब)लेन —^{c}) Ś1 K1 2 4 B5 D4 ता (for भा) Ś1 K2 Dn1 D7 8 [अ]मलेन, K1 बलेन; K4 D1 [अ]नलेन, D4. 5 गजेन, S (G5 missing) गतेन (for ग्रहेण) —^{d}) D6. 7 8 G1 M1 2 अग्निम् (for अग्निर्) Ś1 Dn D2 7 8 G1 2 M [अ]भितप्तं, B1 °दीप्त, D4 5 °तप्तां, Bom. ed °गुप्त (for °तप्त) — After 28, D4 5 read 26^{cd}

29 K4 om 29^{a}–30^{b} —^{a}) Dn1 तथा (for तयो) G1. 3 प्रभा, M4 प्रदीपा (for प्रभा) D7 8 सा भुवम् (for पृथिवीम्) B अतरीक्षं Dn2 D4 5 तयो (D4 तस्या) प्रभा सा (D4 5 या) दिवि चान्तरिक्षं; T G4 तयो प्रभा भूमिमथां(G4 °मिवां)तरिक्षं; G2 तयोस्तथा भूमिमथांतरिक्षं —^{b}) K1 सर्वाम्, K3 Dn2 D4 5 S सर्वं (for सर्वा) Ś1 K1 3 अतिक्रम्य (for व्यति°) K1 2 B5 D4 5 दिशश्च सर्वा, S (G5 missing) दिवं प्रविष्टा (for दिशश्च वृद्धा) — K1 B1 Do1 D1 om (hapl) 29^{cd} —^{c}) D4 5 बभूव (for प्रकाश) D7 8 तेन प्रकाशो भृशमाबभूव —^{d}) Dn2 D4 5 7 8 तथा च (for बभूव) K2 D6–8 सैन्ये (for सैन्यम्)

30 K4 om 30^{ab} (cf v l 29) —^{a}) B1 Dn D2 4 5 7 8 S (G5 missing) Cd दिवंगतेन (for °मेन) —^{b}) D3 प्रबोधिता (for सं°) Dn D4 5 7 8 समस्ता, S (except G2 M4, G5 missing) स राजन् (for च रा°) —^{d}) Ś1 K1–3 om (hapl) from रसश्च up to सुरेन्द्राप्स (in 31^{b}) D4 7 8 M4 संघा (for सर्वा)

31 Ś1 K1–3 om up to सुरेन्द्राप्स (cf. v l. 30) —^{a}) K4 Dn2 D4 6 7 G1 M1 2 तदेव (for तद्देव) — G2 om 31^{b}–32^{c} —^{b}) Dn1 D4 5 7 8 यक्षैश्च सिद्धैः ससुरा(Dn1 °द्धैश्च सुरा)गणैश्च (D3 °णैश्च), Dn2 यक्षैश्च सिद्धाप्सरसो गणैश्च —^{c}) K4 B Do1 D2 शूरैर्, Dn D4 5 7 8 S (G3 om, G5 missing) योधैर् (for वीरैर्) Dn D4 5 7 8 आविशद्भिर्, D3 5 उत्पत° (for आरुह°) —^{d}) B1 5 दिव्यसम, D4 7 °कल्पं, D5 °बल, D3 °फल (for °कल्प)

32 G2 om 32^{abc} (cf v l 31) K4 om (hapl) 32 —^{a}) B5 -दीर्घदीप्तं; Dn2 दीप्त**, D4 -दीप दीप्ता, G1 -दीप्तदीप्त —^{b}) K3 Do1 Dn D1. 2 4 5. 7 8 -योधं हत, G1 M1 2 4 -यौधाहत-, M3 5 -यौधाद्रुत (for योधाहत) Ś1 K1–3 D1 विप्लुताश्वं, D6 -विद्रुताश्च (for °ताश्वम्) —^{c}) M4 महाबलं Dn2 D3–5 8 G1 M1 2 4 महद्बलं व्यूढ(D4 5 °ह)नराश्वनागं —^{d}) G2

तच्छक्तिसंघाकुलचण्डवातं
महारथाभ्रं रथवाजिघोषम् ।
शस्त्रौघवर्षं रुधिराम्बुधारं
निशि प्रवृत्तं नरदेवयुद्धम् ॥ ३३

तस्मिन्महाग्निप्रतिमो महात्मा
संतापयन्पाण्डवान्विप्रमुख्यः ।
गभस्तिभिर्मध्यगतो यथार्को
वर्षात्यये तद्वदभून्नरेन्द्र ॥ ३४

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अष्टत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३८ ॥

१३९

संजय उवाच ।
प्रकाशिते तथा लोके रजसा च तमोवृते ।
समाजग्मुरथो वीराः परस्परवधैषिणः ॥ १
ते समेत्य रणे राजञ्शस्त्रप्रासासिधारिणः ।
परस्परमुदैक्षन्त परस्परकृतागसः ॥ २
प्रदीपानां सहस्रैश्च दीप्यमानैः समन्ततः ।
विरराज तदा भूमिर्द्यौर्ग्रहैरिव भारत ॥ ३
उल्काशतैः प्रज्वलितै रणभूमिर्व्यराजत ।

C 7 7321
B 7 164 5
K 7 163 5

यक्षासुर- (for सुरासुर)

33 [a]) M2. 5 तत्पत्ति (for तच्छक्ति) Dn सपर्कसु (for -संघाकुल) D1 2 7 8 तं शक्तिसंपर्कसुचण्डवात — [b]) T G2-4 रथाग्रं, M4 -गजाभ्रं (for -रथाभ्रं) B Dc1 D2 गज, Dn2 D4 5. 7 8 नर- (for रथ) Dn2 D4 5 -नागं (for घोषम्) — [c]) K3 B शस्त्रौघ, Dn2 शरौघ, D4 S (G5 missing) अस्त्रौघ (for शस्त्रौघ) — [d]) D7 प्रवृत्त हि, T G2-4 प्रवृद्ध (for °त्त) B Dc1 D2 रण (B5 D2 °थ) दुर्दिन तत् (for नरदेवयुद्धम्)

34 [a]) K1 3 D5 -प्रतिमे (for °मो) — [b]) T G2-4 पाण्डवाना प्रमुख्य (for °न्विप्रमुख्य) — Before 34[c], D7 ins द्रोण — [d]) D4 5 तपात्यये (for वर्षा)

Colophon Ś2 K6 G5 missing — *Sub-parvan* Editions घटोत्कचवध — *Day of Drona's Generalship* K4 चतुर्थदिवसे — *Adhy name* K1 2 4 B D T G1 3 M1-3 5 रात्रियुद्धं, G2 4 दीपोद्दीपनं; Bom ed रात्रियुद्धे दीपोद्योतनं — *Adhy no* (figures, words or both) Dn1 163, D2 162, D3 58, T G2-4 M2 159, G1 160, M1. 3 161, M4. 5 158 —*Śloka no* Dn1 35

139

☞ This adhy is missing in Ś2 K6 G5 (cf. v l 7 132 20, 125 14, 137 9).

1 [a]) D7 प्रकासिते B D (except Dn2 D1) तदा, G1 M (except M4) ततो (for तथा) — [b]) Dn2 D1 5 8 S (G5 missing) समावृते, D5 तथा° (for तमो°) K3 B Dc1 Dn1 D1 2 7 रजसा त (D7 च) मसावृते — [c]) Ś1 K8 Dc1 रथा वीरा, Dn2 D2 4 5 7 8 अयोदारा, D5 अयो धीरा (for अयो वीरा) — Ś1 K (K6 missing) D1 om (hapl) 1[d]-2[c]

2 Ś1 K (K6 missing) D1 om 2[abc] (cf. v l 1) — [a]) B1 रथे (for रणे) — [b]) M1 3 छद्म (for शस्त्र) D3 प्रासासि S (G5 missing) पाणय (for -धारिण) — [d]) D1 परस्परगतासव

3 [b]) Dn2 D3 4 6 सहस्रश (for समन्तत) — After 3[ab], Dn2 D2 4 5 7 8 ins

1168* रत्नाचितैः स्वर्णदण्डैर्गन्धतैलावसेचितैः ।
देवगन्धर्वदीपाद्यैः प्रभाभिरधिकोज्ज्वलैः ।

[(L 1) Dn2 D2 -सिचितैः; D4 स° (for से°) —(L 2) D7 8 -दीपाभैः (for °द्यैः).]

— B3 reads 3[c]-5[b] on marg — [c]) Ś1 K1-3 D1 6 व्यराजत, D3 व्यरराज (for वि°) T G2-4 तथा, G1 M (except M4) ततो (for तदा) — [d]) K4 B Dc1 Dn D2 4 5 7 8 S (G5 missing) ग्रहैर्द्यौर् (by transp), D1 द्यौर्ग्रहैर्

4 B3 reads 4 on marg — [a]) D7 प्रज्वलते, D8 °ल्ने (for °लितै) — [b]) B1 व्यरोचत (for व्यराजत)

C 7 7321
B 7 164 5
K 7 165 5

दह्यमानेव लोकानामभावे वै वसुंधरा ॥ ४
प्रादीप्यन्त दिशः सर्वाः प्रदीपैस्तैः समन्ततः ।
वर्षाप्रदोषे खद्योतैर्वृता वृक्षा इवाबभुः ॥ ५
असज्जन्त ततो वीरा वीरेष्वेव पृथक्पृथक् ।
नागा नागैः समाजग्मुस्तुरगाः सह वाजिभिः ॥ ६
रथा रथवरैरेव समाजग्मुर्मुदान्विताः ।
तस्मिन्रात्रिमुखे घोरे पुत्रस्य तव शासनात् ॥ ७
ततोऽर्जुनो महाराज कौरवाणामनीकिनीम् ।
व्यधमत्त्वरया युक्तः क्षपयन्सर्वपार्थिवान् ॥ ८

धृतराष्ट्र उवाच ।

तस्मिन्प्रविष्टे संरब्धे मम पुत्रस्य वाहिनीम् ।
अमृष्यमाणे दुर्धर्षे किं व आसीन्मनस्तदा ॥ ९
किममन्यन्त सैन्यानि प्रविष्टे शत्रुतापने ।
दुर्योधनश्च किं कृत्यं प्राप्तकालममन्यत ॥ १०
के चैनं समरे वीर प्रत्युद्ययुररिंदमम् ।
केऽरक्षन्दक्षिणं चक्रं के च द्रोणस्य सव्यतः ॥ ११

— ^{d}) Ś1 K8 अभावेन, G3 महावेले (for अभावे वै) K4 B2-4 Dn2 D2 4 5 च (for वै) D6 अभावे चैव धन्विना

5 B8 reads 5^{ab} on marg — ^{a}) Ś1 K1-3 प्रदीप्यंस्ते, K4 G1 3 M1 2 प्रदीप्यत; Dn D4 5 7 8 व्यदी°; D1-3 6 प्रदीप्यंते (D1 °तो) (for प्रादीप्यन्त) — ^{b}) G3 प्रदीपैस् (for °पैस्) — ^{c}) G1 M4 वर्ष (for वर्षा) D6 7 पद्योतैर् (for ख°) — ^{d}) B1 Cd दीप (for वृता) D1 वृपैर् (sic) (for वृक्षा) D1 इवावभू, D4 5 7 8 इव प्रभो, T G2 यथैव ह, G1 M1 तथैव हि; G3 4 यथै(G4 °थे)व हे (for इवावभु)

6 ^{a}) Dc1 प्रासर्जंत, T G2-4 M4 असजयत Dn2 D4 5 7 8 तदा (for ततो) D4 5 धीरा (for वीरा) — ^{b}) Dn2 D4 5 7 8 राजन्वी(D4 °न्धी)रै°, D6 वीरैरेव (for वीरेष्वेव) — D5 om 6^{c}-7^{b} — ^{c}) Ś1 K1 8 नागैर्नागा (by transp) — ^{d}) Ś1 K8 चैव (for सह) Dn2 D2 4 7 8 G1 M तुरगा हयसादिभि, T G2-4 °गाश्च तुरगैभि

7 D6 om. 7^{ab} (cf. v 1 6) — ^{a}) G1 M (except M4) रथा रथैरेव तदा — ^{b}) K1 2 4 B1-4 Dc1 Dn D1 2 मुदा युता, B5 महारथा; D3 6 त्वरायुता; D4 7 8 उदायुधा, T G1 2 4 M रथान्विता; G3 इवान्विता (for मुदा°) — ^{c}) K1, 2 4 राजन् (for तस्मिन्) — ^{d}) K8 B Dc1 Dn1 D2 M8 5 तव पुत्रस्य (by transp) — After 7, D (except Dc1 Dn1 D1) ins

1169* चतुरङ्गस्य सैन्यस्य संपातश्च महानभूत् ।

[D6 तु (for च)]

8 D4 om (hapl) 8^{c}-9^{b}, D6 reads it on marg (sec m) — ^{c}) T G3 व्यधमत् (for व्यध°) — ^{d}) D6 चैव (for सर्वं)

9 D4 om 9^{ab} (cf. v 1 8) D6 reads 9^{ab} on marg — ^{a}) D5-8 दुर्धर्षे (for संरब्धे) — ^{c}) Dn1 D1 दुर्धर्ष (sic), D1 5 7, 8 [दुं]द्रमुते, T G2-4 सरब्धे (for दुर्धर्षे) G1 अमर्षमाणे दुर्धर्षे — ^{d}) K1 D1 6 8 G1 किं च, B Dc1 Dn1 D2 कथम्, D3 किं वा, D4 5 पुनर् (for किं व) B Dc1 Dn1 D2 मनो हि च, S (G5 missing) तदा मन (by transp)

10 ^{a}) B Dc1 Dn1 D2 [अ]कुर्व(Dn1 °र्वं)त; D1 G1 [अ]मन्यत (for °न्यन्त) — ^{b}) B2 Dn2 D3-8 पर (for शत्रु) B1 3-5 Dc1 Dn1 प्रविष्टे श्वेतवाहने, D2 °ष्टे परपीडने; S (G5 missing) दारुणे परमाहवे — D4 om 10^{c}-11^{b} After 10, B3 ins 1170*

11 D4 om 11^{ab} (cf v 1 10) Dc1 Dn1 om. (hapl) 11^{ab}; K4 B1 read it on marg — ^{a}) Ś1 K8 चैव (for चैनं) D6 वीरा (for वीरं) S (G5 missing) के चैनं चरदं घोरं — ^{b}) B3 प्रत्युत्पयन्, T G1 3 4 M अन्वयासुर् (for प्रत्युद्ययुर्) K4 B1, 2 4 5 Dn2 D2 7 अरिंदमा (for अरिंदमम्) G2 अन्वयु सुरमदिर — B1 Dc1 Dn D2 3 5 7 8 ins after 11^{ab} B3 after 10

1170* द्रोणं च के व्यरक्षन्त प्रविष्टे श्वेतवाहने ।

[D5 के च (by transp) B1 3 Dc1 Dn1 द्रोणस्य पुरत के च (Dn1 om के च) (for the prior half) Dn1 lacuna for the post half]

— Dn1 om (hapl) 11^{c}-12^{b} — ^{c}) D3 चैवं (for ऽरक्षन्) Ś1 D3 चक्रे; G2 पक्षं (for चक्रं) — ^{d}) B1 2 Dc1 धा (for च)

12 Dn1 om 12^{ab} (cf v 1 11) — ^{a}) K1 ह्यस्य भवन्; B Dc1 D2 6 चाप्यभवन्; Dn2 D4 5 7 8 [ऽ]न्वरक्षंत S (G5 missing) के पृष्ठ तस्य रक्षंत (M1-3 5 °ति) — ^{b}) B1 Dc1 निघ्नत, D6 मध्यत (for युध्यत) B1-3 5 D2 वीरा वीरान्विनिघ्नत, — ^{c}) Ś1 आछंत

के पृष्ठतोऽस्य ह्यभवन्वीरा वीरस्य युध्यतः ।
के पुरस्तादगच्छन्त निघ्नतः शात्रवान्रणे ॥ १२
यत्प्राविशन्महेष्वासः पाञ्चालानपराजितः ।
नृत्यन्निव नरव्याघ्रो रथमार्गेषु वीर्यवान् ॥ १३
ददाह च शरैर्द्रोणः पाञ्चालानां रथव्रजान् ।
धूमकेतुरिव क्रुद्धः स कथं मृत्युमीयिवान् ॥ १४
अव्यग्रानेव हि परान्कथयस्यपराजितान् ।
हतांश्चैव विषण्णांश्च विप्रकीर्णांश्च शंससि ।
रथिनो विरथांश्चैव कृतान्युद्धेषु मामकान् ॥ १५

संजय उवाच ।
द्रोणस्य मतमाज्ञाय योद्धुकामस्य तां निशाम् ।
दुर्योधनो महाराज वश्यान्भ्रातॄनभाषत ॥ १६
विकर्णं चित्रसेनं च महाबाहुं च कौरवम् ।
दुर्धर्षं दीर्घबाहुं च ये च तेषां पदानुगाः ॥ १७
द्रोणं यत्ताः पराक्रान्ताः सर्वे रक्षत पृष्ठतः ।
हार्दिक्यो दक्षिणं चक्रं शल्यश्चैवोत्तरं तथा ॥ १८
त्रिगर्तानां च ये शूरा हतशिष्टा महारथाः ।
तांश्चैव सर्वान्पुत्रस्ते समचोदयदग्रतः ॥ १९

C 7 7339
B 7 164 22
K 7 165 21

(submetric), D3 6 नयुध्यति (D6 °ते) (for अगच्छन्त) — d) Dn2 M3 निघ्नत (for निघ्नत)

13 a) B6 T G2-4 य (for यत्) S (G5 missing) महाबाहु (for महेष्वास) — b) Ś1 K1-3 D1 पाचाले, K4 B1 D2 4.7 8 G1 पचालान् (for पाञ्चालान्) — c) D4 5 T G3 रथ (for नर) — d) D4 मार्गे च, D5 मार्गेण (for मार्गेषु) D7 8 रथमास्थाय वीर्यवान

14 T1 om 14ab — a) B (except B6) Dc1 Dn D2 यो ददाह, D3 दद्दाह च (for ददाह च) D3.6 रणे, G2 रथं (for शरैर्) T2 G3 M1 शूरा, G1 2 4 M1-8 6 शूर (for द्रोण) — b) B4 D2 पचालाना Dc1 Dn1 महारथान (for रथव्रजान्) — d) K3 Dn2 om स K2 D4 8 गुयिवान् (for ईयि°) K4 B (except B1) Dc1 Dn1 D3 2 6 S (G5 missing) कथ मृत्युमुपेयिवान् — After 14, Ś1 K1-3 B1 D3 ins 1171*

15 Ś1 K1-3 B1 D8 om 15ab — a) K4 B (B1 om.) Dc1 Dn1 D5 त्वत्युग्रान्, Dn2 अभयान्, D4 अप्रयान, D7 अव्ययान् (for °ग्रान्) B1-3 Dc1 Dn1 तु (for हि) D4 रणे (for परान्) — b) Dc1 D1 6 T G2-4 कथयन्व (Dc1 °मस्य) पराजितान्, D7 °यस्येव व्रानितान — K4 B1-3. 5 Dc1 Dn D1-7 ins after 15ab Ś1 K1-3 B1 D8 after 14

1171* दृष्टानुदीर्णान्संग्रामे न तु संजय मामकान् ।

[D5 7 8 दृष्ट्वानुदीर्णान् B Dc1 Dn1 D2 तथा सूत, D4 तु मजय (for तु स°)]

— D4 om (hapl.) 15cdef — e) B Dc1 Dn1 D2 विदीर्णांश्च, Dn2 D5 7 8 विवर्णांश्च, D1 G3 विषण्णाश्च; G2 नरव्याघ्रो (for विषण्णाश्च) — d) Dn2 om विप्रकीर्णांश्च T G3 4 शम मे (for शंससि) Ś1 K1-3 D1 6 6 प्रकीर्णांश्चैव शंससि, D5 7 8 सदा संजय शं°, G3 विषण्णांश्चैव श — e) Ś1 K3 रथाश्च (for रथिनो) — f) Ś1 K (K5 missing) D1 दुर्मदान् (for मामकान्)

16 a) D4 ततो द्रोणस्य चाज्ञाय — d) M1 2 पश्य (for वश्यान्) B Dc1 Dn1 D2 उवाच ह, S (G5 missing) अथाब्रवीत् (for अभाषत) Ś1 K (K5 missing) D1 भ्रातॄन्सर्वानभाषत, D3 6 स्वान्भ्रातॄनभ्यभाषत

17 a) K8 D7 विकर्णं, D4 विवर्णं, M8 विवस्तु, M4 5 (inf lin) त्रिविस्तु (for विकर्णं) B1. 3 5 Dc1 Dn1 D2 कर्णं च वृत्रसेनं च, Cv as in text — b) K4 D1 कौरव B1 3 5 Dc1 Dn1 D2 मद्रराज च कौरव (B5 °व), Dn2 D4 5 7 8 सुपार्श्वं च (Dn2 तु) तथैव च — c) Ś1 दुर्दर्शं (for दुर्धर्षं)

18 a) Ś1 K3 D3 6 पराक्रांतं — b) K4 Dc1 D2 3 6 M3 4 5 (inf lin) रक्षंतु, B5 Dn1 D4 G1 M1 2 रक्षंत (for रक्षत) — c) D3 दक्षिणे Ś1 K1-3 D1 6 पार्श्वं, D8 पार्श्वे (for चक्रं) — d) D4 M4 शलश्च (for शल्यश्च) D8 उत्तरे

19 b) Dn2 D4 5 7 8 शेषा (for शिष्टा) — Dc1 Dn1 om (hapl) 19c–22b — c) K4 सर्वं, D8 सर्वा (for सर्वान्) K1 पुत्रांस् (for पुत्रस्) G4 ते (for स्ते) B D2 तांश्चैव पुरत सर्वान्, Dn2 D4 5 तांश्चोदयति पुत्र(D4 °त्रा)स्ते — d) B D2 पुत्रस्ते समचोदयत्; Dn2 D1. 5 गच्छध्व यत्र ब्राह्मणा (D5 °ण), D6-8 स मनोद्यदग्रत, S (G5 missing) स(G1 त)मचूचुदद्ग्रत

20 Dc1 Dn1 om 20 (cf. v l. 19) Before 20, T G2-4 ins दुर्योधन· — a) B4 स्वयं यत्तो, Dn2

C. 7 7340
B. 7 164 23
K 7 165 22

आचार्यो हि सुसंयत्तो भृशं यत्ताश्च पाण्डवाः ।
तं रक्षत सुसंयत्ता निघ्नन्तं शात्रवान्रणे ॥ २०
द्रोणो हि बलवान्युद्धे क्षिप्रहस्तः पराक्रमी ।
निर्जयेत्त्रिदशान्युद्धे किमु पार्थान्ससोमकान् ॥ २१
ते यूयं सहिताः सर्वे भृशं यत्ता महारथाः ।
द्रोणं रक्षत पाञ्चाल्याद्धृष्टद्युम्नान्महारथात् ॥ २२
पाण्डवेयेषु सैन्येषु योधं पश्याम्यहं न तम् ।
यो जयेत रणे द्रोणं धृष्टद्युम्नादृते नृपाः ॥ २३
तस्य सर्वात्मना मन्ये भारद्वाजस्य रक्षणम् ।
स गुप्तः सोमकान्हन्यात्सृञ्जयांश्च सराजकान् ॥ २४
सृञ्जयेष्वथ सर्वेषु निहतेषु चमूमुखे ।
धृष्टद्युम्नं रणे द्रौणिर्नाशयिष्यत्यसंशयम् ॥ २५
तथार्जुनं रणे कर्णो विजेष्यति महारथः ।
भीमसेनमहं चापि युद्धे जेष्यामि दंशितः ॥ २६
सोऽयं मम जयो व्यक्तं दीर्घकालं भविष्यति ।
तस्माद्रक्षत संग्रामे द्रोणमेव महारथाः ॥ २७
इत्युक्त्वा भरतश्रेष्ठ पुत्रो दुर्योधनस्तत्र ।
व्यादिदेश ततः सैन्यं तस्मिंस्तमसि दारुणे ॥ २८

D4.5 7 8 क्षमायुक्तो, S (G5 missing) भृश यत्तो (for सुसंयत्तो) — b) D6 पार्थिवा (for पाण्डवा) — c) Dn2 D4 5 7 8 तं रक्षध्वं सर्वतार (Dn2 सुसंयुक्ता) — d) D8 घ्नतं वै (for निघ्नन्त) B3 S (G5 missing) मम (*for* रणे)

21 Do1 Dn1 om 21 (cf v l 19) — a) Dn2 D4 5 G1 M2 3 5 [ऽ]पि (for हि) — G1 reads 21bc twice — b) B Dn1 D2 प्रतापवान् (for पराक्रमी) — c) K1 G1 (both times) M1-3. 5 विजयेत्, D4 5 7 8 निर्दहेत् (for निर्जयेत्) Ś1 K1-3 D3. 6 सर्वान् (for युद्धे) — d) B5 समागतान् (for ससोमकान्)

22 Do1 Dn1 om 22ab (cf v l 19) — a) D4 7 8 विहिता (for सहिता) — b) Ś1 K3 Dn2 D3 6 महारणे, K1 4 D1 °हवे, D4 5 7 8 यथा रणे (for महारथा) — c) Ś1 K (K5 missing) B4 D1 G4 पाचाकाद्, Dn2 D2 4 5 दुर्धर्षं (for पाञ्चाल्याद्) — d) D4 द्रु माक्षणं (for महारथात्)

23 a) B4 पाडवीयेषु Dn2 D5 7 8 योधेषु; D4 युद्धेषु, G1 M1-3. 5 सर्वेषु (for सैन्येषु) — b) B5 न तं; Dn2 योद्धुं; T योर्य; G1 4 M यौधं (for योधं) D1 तथ; G3 गतं (for न तम्) B1-4 Do1 D2 न तं पश्यामि (B4 D2 °म) कचन — c) K4 B Do1 Dn1 D2 योधयेद् (for जयेत) M4 जयेद् (for रणे) — d) Ś1 K3 धृष्टद्युम्नम् (for °म्नाद्) K1 (also) रणे; K4 Do1 Dn1 D2 नृप°, Dn2 D4 5 7 8 S (G5 missing) पुमान्, D3 नर, D6 न त (for नृपा)

24 a) B Do1 Dn1 D2 तस्माद्, Dn2 D4 5 7 8 T G2-4 M3. 5 तत्र (for तस्य) M4 सर्वांस्तथा (for सर्वात्मना), G1 M1 2 सर्वात्मना तथा मन्ये — b) B1 रक्षणे. — cd) B1 4, 5 Dn D1 2 4, 5, 7 8 G3 सु, B2 Do1 स (for स) D3 6 S (G5 missing) transp सोमकान् and सृञ्जयाश्. B Do1 Dn1 D2 पाडवान् (for सोमकान्) K4 B Do1 Dn1 D2 ससोमकान्, Dn2 क्रमागतान्, D1 *शासनात्, D5 7 8 ससात्वतान् (for सराजकान्)

25 a) Dn2 D4..5 7 8 G3 च (for [अ]थ) — b) D4 चतुर्मुखे (for चमूमुखे) — c) T G3 रथे द्रोणो (for रणे द्रौणिर्) — d) Dn2 D4 5 7 8 घातयिष्यति (for नाश°) K3 [अ]संशय B Do1 Dn1 D2 हनिष्यति न सशय (B4 °य)

26 a) G1 M ततो (for तथा) B Do1 Dn1 D2 च राधेयो (for रणे कर्णो) — b) B (except B4) Do1 Dn1 D2 हनिष्यति (for विजे°) Dn1 न सशय°, D3 6 महाबल, T G2 3 °र्थं (for °रथ) — c) Dn2 D4. 5 7 8 भीमसेनमुखाश्चाह — d) K2 3 B5 D1 दंसित, B2 Do1 T दंशितं, Dn2 D4 5 7 8 दंशितान्, D2 दीक्षित, G1-4 M दंसितं (for दशित°). — After 26, K4 B Do1 Dn1 D2 ins

1172* शेषाश्च पाण्डवान्योधा प्रसभं हीनतेजस ।

[K4 B3 शेपाश् B2 4 तु (for च) B2-5 Do1 गोपा, Dn1 वीरान् (for योधा) B1 शेपाश्च पाडवा भूपा (for the prior half) Dn1 अह जेष्यामि सयुगे (for the post half)]

27 a) B2 D3 G3 व्यक्तो (for व्यक्त) — D1 reads 27bc twice. — b) T G3 4 °कालाद् (for °काल) — c) D1 (first time) योक्तव्य (for सग्रामे) — d) K3 4 B Do1 Dn D2 महारथ (for °रथा) D4 5 7 8 द्रोणमेक महारथं

28 a) D4, 5 7, 8 आदिदेश (for व्या°), K3 D?

ततः प्रववृते युद्धं रात्रौ तद्भरतर्षभ ।
उभयोः सेनयोर्घोरं विजयं प्रति काङ्क्षिणोः ॥ २९
अर्जुनः कौरवं सैन्यमर्जुनं चापि कौरवाः ।
नानाशस्त्रसमावापैरन्योन्यं पर्यपीडयन् ॥ ३०
द्रौणिः पाञ्चालराजानं भारद्वाजश्च सृञ्जयान् ।
छादयामासतुः संख्ये शरैः संनतपर्वभिः ॥ ३१
पाण्डुपाञ्चालसेनानां कौरवाणां च मारिष ।
आसीन्निष्टानको घोरो निघ्नतामितरेतरम् ॥ ३२
नैवास्माभिर्न पूर्वैर्नो दृष्टं पूर्वं तथाविधम् ।
युद्धं यादृशमेवासीत्तां रात्रिं सुमहाभयम् ॥ ३३

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकोनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३९ ॥

१४०

संजय उवाच ।
वर्तमाने तथा रौद्रे रात्रियुद्धे विशां पते ।
सर्वभूतक्षयकरे धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ १
अब्रवीत्पाण्डवांश्चैव पाञ्चालांश्च ससोमकान् ।

C. 7 7336
B 7 163.
K 7 166

तथा, B (except B2) Dn॰ तदा, G1 M (except M1) पुन (for तत)

29 a) K4 प्रवृत्ते (for प्रववृते) — b) Dn2 D4 5 7 8 तु (for तद्) K4 रात्रौ तद्भरतसत्तम, B Dc1 Dn1 D2 रात्रौ भरतसत्तम — c) Dn2 D7 8 सैन्ययोर् (for सेन॰) K3 D4 5 मध्ये, Dn2 राजन् (for घोरं) — d) K4 काङ्क्षिणा, D5 ॰णा (for ॰णो) B Dc1 Dn1 D2 परस्परजिगीषया

30 c) K1 2 4 B Dc1 Dn D1-3 5 6 T G2 समावापैर्, D4 7 8 ॰चापैर् (for ॰वापैर्) — d) B Dc1 Dn1 D2 3 6 S (G5 missing) अन्योन्य सम(D3 प्रत्य, D5 प्रति)पीडयन

31 a) Dc1 D7 पञ्चाल B1 ‑राजेन्द्रं, B3-5 Dc1 Dn1 D2 राज च (for राजान) — b) D3 6 तु (for च) D4 7 संजया D5 8 भारद्वाज च सृजया — c) G1 M1 2 4 मधे, M3 मन्ने (for संख्ये) Dn2 D3 4 5 7 8 छादयाचक्रिरे संख्ये

32 a) D4 7 पञ्चाल K4 B D (except D6) T G2-4 M4 सैन्यानां (for सेनानां) — b) B Dc1 Dn D2 4 5 7 8 T G2-4 भारत (for मारिष)

33 a) D3 च (for [पू]र्व) K4 [आ]सीन्न (for [अ]स्माभिर्) K4 च पूर्वं नो, B1-4 Dc1 Dn1 न वा पूर्वैर्, B5 Dn2 D2-5 7 8 G2 न पूर्वैश्च (B5 G2 ॰र्वैर्वा), D1 न च पूर्वैर्तो (hypermetric), D2 तथा पूर्वैर्, T G3 4 न पूर्वेषा; M4 नरैर्वान्यैर् (for न पूर्वैर्नो) — c) K4 G2 युद्ध तादृशम्, Dn2 D3 4 5 7 8 यादृशं युद्धम् (by transp) B Dc1 Dn1 श्रुतं वा यादृशं युद्ध — d) K1 समहाभयं, D3 4 5 7 सु(D4 अ)भयानकं (D5 ॰का); D8 S (G5 missing) सुभयावह (D3 ॰नघा, G1 M1-3 5 ॰वहा) (for सुमहाभयम्) K4 ते रात्रिषु महाभयं, B Dc1 Dn1 आसीद्रौद्र (Dc1 ॰द्रात्रौ) भयानकं, Dn2 रात्रौ शत्रुभयानक

Colophon om in B3 5 Ś2 K5 G5 missing — *Sub parvan* Editions घटोत्कचवध — *Day of Droṇa's Generalship* K4 चतुर्थदिवसे — *Adhy name* Ś1 K (K5 missing) B Dc1 Dn D1 2 4 5 7 8 G1 M (except M4) रात्रियुद्ध, D6 रात्रियुद्धे वृत्तान्तनिवेदन, Bom. ed रात्रियुद्धे सकुलयुद्धं — *Adhy no* (figures, words or both) Dn1 164, D2 163, D8 59, T G2-4 M2 160, G1 M1 161, M3 162, M4 5 159 — *Śloka no* Dc1 Dn1 32

140

☞ This adhy is missing in Ś2 K5 G5 (cf v l. 7 132 20, 125 14, 137 9)

1 D4 7 8 om the ref. — a) Ś1 K3 तदा (for तथा) — b) B1 भयानके, S (G5 missing) सुदारुणे (for विशां पते) — After 1ab, B3 5 ins for 1c-2b, B2 4 Dc1 Dn1 subst B1 ins after 2ab

1173* मनुष्यनररत्नागानामभावाय नराधिप ।
युधिष्ठिरोऽब्रवीद्राजा स्वान्योधान्मनुजाधिप ।

C 7. 7257
B 7 165 2
K 7 166 2

अभ्यद्रवत गच्छध्वं द्रोणमेव जिघांसया ॥ २
राज्ञस्ते वचनाद्राजन्पाञ्चालाः सोमकास्तथा ।
द्रोणमेवाभ्यवर्तन्त नदन्तो भैरवान्रवान् ॥ ३
तान्वयं प्रतिगर्जन्तः प्रत्युद्यातास्त्वमर्पिताः ।
यथाशक्ति यथोत्साहं यथासत्त्वं च संयुगे ॥ ४
कृतवर्मा च हार्दिक्यो युधिष्ठिरमुपाद्रवत् ।
द्रोणं प्रति जिघांसन्तं मत्तो मत्तमिव द्विपम् ॥ ५
शैनेयं शरवर्षाणि विकिरन्तं समन्ततः ।
अभ्ययात्कौरवो राजन्भूरिः संग्राममूर्धनि ॥ ६
सहदेवमथायान्तं द्रोणप्रेप्सुं महारथम् ।
कर्णो वैकर्तनो राजन्वारयामास पाण्डवम् ॥ ७
भीमसेनमथायान्तं व्यादितास्यमिवान्तकम् ।
स्वयं दुर्योधनो युद्धे प्रतीपं मृत्युमाव्रजत् ॥ ८
नकुलं च युधां श्रेष्ठं सर्वयुद्धविशारदम् ।
शकुनिः सौबलो राजन्वारयामास सत्वरः ॥ ९
शिखण्डिनमथायान्तं रथेन रथिना वरम् ।
कृपो शारद्वतो राजन्वारयामास संयुगे ॥ १०
प्रतिविन्ध्यमथायान्तं मयूरसदृशैर्हयैः ।

[(L 1) Dn1 मानुष्य- (for मनुष्य-) B2 (marg) -रथ, B3 -हय-, B6 -वाजि (for नर) B1 Dn1 अभवाय (for अभा°) — B3 6 om. (hapl) line 2 — (L 2) Dn1 मनुजाधिप]

2 For the subst in B3 4 Dc1 Dn1, cf. v l 1 — ^{a}) D1 8 भ्रातर (D8 °रश्) (for पाण्डवाश्) — ^{b}) Some MSS पचालाश् K8 B5 D2 चैव, B8 S (G5 missing) अथ; D8 6 सह (for च स) — After 2^{ab}, B1 ins 1173* — B1 reads 2^{cd} twice — ^{c}) Dn2 D4 5 अभ्या(D4 °भ्य)गच्छत, D7 8 T G2-4 M4 5 (before corr as in text) अभिद्रवत (for अभ्यद्रवत) B1 (both times) 2-5 Dc1 Dn1 D2 अभिद्रवत सयात — ^{d}) D4 द्रौणिम् (for द्रोणम्) D6 जिघासत (for जिघांसया)

3 ^{a}) K1 3 4 D1 ते राज्ञो (by transp), Dn1 राजं स्तद् — ^{b}) Some MSS पंचाला K2 सोमकांस्, B (except B5) Dc1 Dn1 D2 संजयास् (for सोमकास्) D6 पाचालाश्च रुसोमका, S (G5 missing) °ला सह-संजया — ^{c}) Dn2 D4 5 7 8 [अ]भ्यधावत (for °वर्तन्त) — ^{d}) B5 रणे (for रवान्)

4 Ś1 K8 om 4 — ^{a}) K1 2 4 D1 तानभि-, Dn2 ते वयं; D2 त तु ते (for तान्वय) — ^{b}) D8 6 प्रत्युद्यामस्, D4 °तस् (for तास्) K1 2 4 D1 ततस्तत, S (G5 missing) स्म हर्षिता (for त्वमर्पिता) — ^{d}) K1 2 G1 M यथासत्व, T G3 4 °वीर्यं (for °सत्त्व)

5 ^{a}) B Dc1 Dn D1 2 5 6 S (G5 missing) तु (for च) — ^{c}) B Dc1 Dn1 D2 समायांत, D4 5 जिघासन्वै (for °सन्त) — ^{d}) G1 मत्तोन्मत्तम् (for मत्तो मत्तम्) — After 5, G1 M ins

1174* धृष्टद्युम्नो महाराज द्रोणमेवान्वपद्यत ।

[M1 2 [अ]भ्यपद्यत (for [अ]न्व°)]

6 ^{a}) D1 7 सैनेय (for शै°) — ^{b}) Dn2 D4 5 7 8 T G2-4 विसृजत, D1 विकरतं, D8 6 विव(D6 °क)र्पत (for विकिरन्त) — ^{c}) K1 2 D1 T G2-4 राजा (for राजन्) — ^{d}) Dn2 D4 5 7 8 मर्दने (for -मूर्धनि)

7 ^{a}) Ś1 K (K5 missing) D1 8 6 T G2-4 M4 तथा (for अथ) — ^{b}) K3 4 B Dn D2 G1 3 4 द्रोण (for द्रोण-) Ś1 K1 2 D1 M1 2 द्रोणप्रेप्सुर्, D4 7 8 द्रौणिलिप्सु, D5 द्रोणालप्सु (for प्रेप्सु) Ś1 K1-3 D1 महारथ (for °रथम्) — ^{c}) B2 स्वय (for कर्णो) G2 राजा (for राजन्)

8 ^{a}) Dn2 D4 7 8 G4 तथायांत, T G2 3 समा° (for अथा°) — ^{b}) Dn2 D2 4 5 7 8 रथेन रथिना वर (= 10^b), D8 6 द्रोणप्रेप्सुर्म(D6 °प्सु म)हारथ (= 7^b) — ^{c}) K8 B Dc1 Dn1 D2 5 राजा (for युद्धे) — ^{d}) Cd cites प्रतीप मृत्यवेऽव्रजत्

9 D4 om 9-12 — ^{a}) S (G5 missing) तु (for च) — Ś1 K1 3 4 D1 om (hapl) 9^c-12^b, K2 reads the same on marg — ^{c}) G1 M1 2 4 5 वेगाद्; M3 राजा (for राजन्) — ^{d}) B1 S (G5 missing) भारत, B4 सत्वर, B5 सयुगे, D8 तत्वत, D6 त तत, D7 8 पादव (for सत्वर)

10 Ś1 K1 3 4 D1 4 om 10 (cf. v l. 9) K2 reads 10 on marg — ^{a}) K2 महाराज (for अथायान्त) — M3 om (hapl) 10^b-12^a — ^{b}) B3 Dn2 D2 G3 M2 नरः (for वरम्) B4 द्रोणप्रेप्सु महारथं

दुःशासनो महाराज यत्तो यत्तमवारयत् ॥ ११
भैमसेनिमथायान्तं मायाशतविशारदम् ।
अश्वत्थामा पितुर्मानं कुर्वाणः प्रत्यपेधयत् ॥ १२
द्रुपदं वृषसेनस्तु ससैन्यं सपदानुगम् ।
वारयामास समरे द्रोणप्रेप्सुं महारथम् ॥ १३
विराटं द्रुतमायान्तं द्रोणस्य निधनं प्रति ।
मद्रराजः सुसंक्रुद्धो वारयामास भारत ॥ १४
शतानीकमथायान्तं नाकुलिं रभसं रणे ।
चित्रसेनो रुरोधाशु शरैर्द्रोणवधेप्सया ॥ १५
अर्जुनं च युधा श्रेष्ठं प्राद्रवन्तं महारथम् ।
अलम्बुसो महाराज राक्षसेन्द्रो न्यवारयत् ॥ १६
तथा द्रोणं महेष्वासं निघ्नन्तं शात्रवान्रणे ।
धृष्टद्युम्नोऽथ पाञ्चाल्यो हृष्टरूपमवारयत् ॥ १७
तथान्यान्पाण्डुपुत्राणां समायातान्महारथान् ।
तावका रथिनो राजन्वारयामासुरोजसा ॥ १८
गजारोहा गजैस्तूर्णं संनिपत्य महामृधे ।
योधयन्तः स्म दृश्यन्ते शतशोऽथ सहस्रशः ॥ १९
निशीथे तुरगा राजन्नाद्रवन्तः परस्परम् ।
समदृश्यन्त वेगेन पक्षवन्त इवाद्रयः ॥ २०
सादिनः सादिभिः सार्धं प्रासशक्त्यृष्टिपाणयः ।

C 7 7378
B 7 165 21
K 7 166 21

(= 7ᵇ) —ᵈ) K2 मत्वर, D3 8-8 S (M2 om., G. missing) धन्विन (for संयुगे)

11 Ś1 K1 2. 4 D1 4 M2 om 11 (cf v 1 9, 10) K2 reads 11 on marg —ᵈ) B2 (marg as in text) G1 M1. 2 5 मत्तो मत्तम्, D. यत्तो यातम् (for यत्तो यत्तम्) D3 वारयामास धन्विन

12 Ś1 K1. 3. 4 D1 om 12ᵃᵇ, D1 om. 12 (for all, cf. v 1. 9), M2 om. 12ᵃ (cf v 1 10) K2 reads 12ᵃᵇ on marg —ᶜ) K1 पितुस्तेन, K4 D1 [अ]पि प्रधनं, Dn2 D2 महाराज, D. 7 8 महाराष्ट्र, G2 गुरोर्मानं (for पितुर्मानं) —ᵈ) Ś1 K1 4 D1 G1 कुर्वाण, D2 राक्षस (for कुर्वाण) Dc1 प्रत्ययोधयत् Dn2 D 7 8 राक्षस मन्यवारयत्

13 ᶜ) D2 समये (for समरे) Ś1 K1-3 Dc1 D1 धारयामास समरे —ᵈ) Dn2 द्रोण प्रेप्सु, D3 G3. 4 द्रोणप्रेप्सुर् Ś1 K2 4 Dn2 D1. 3 4 6 8 महाबल, M2 5 °रथ (for °रथम्)

14 K4 D1 om 14 —ᶜ) Dc1 तु (for सु) —ᵈ) D. S (G5 missing) संयुगे (for भारत)

15 D1 om (hapl) 15ᶜ-17ᵇ —ᶜ) B1 2 Dc1 [अ]थ, Dn2 D5 7 8 [पु]नि (for [आ]शु) —ᵈ) B Dc1 Dn1 D3 परीप्सया, G1 M जिघांसया (for वधेप्सया) D. द्रोणस्य वधलिप्सीर्थं (sic), T G2-4 शरैर्द्रोणाभिकाङ्क्षया

16 D4 om 16 (cf v 1. 15) —ᵃ) Dn2 D5 7 8 तु, D2. 6 सं (for च) —ᵇ) Ś1 K3 प्रद्रवन्तं, G1 M (except M4) द्रावयत (for प्राद्रवन्त) K1 2 4 D1 महाबल (for °रथम्) —ᶜ) Ś1 (before corr as in text) K3 (inf lin) D7 अलंबुलो, K1 2 °बलो, K4 B2-5 Dc1 Dn D2 8 बुषो, B1 °बनो, D1 °बश्चो, D5 अलायुधो (for अलम्बुसो) S (G5 missing) अ(G3. 4 इ-, M3 वि)लायुधो रुरोधाशु —ᵈ) D1 राक्षस स (for सेन्द्रो) K2 B4 [S]भ्यवारयत्, K4 निवा°, S (G5 missing) महाबल (for न्यवारयत्)

17 D4 om. 17ᵃᵇ (cf v 1. 15) G2 om 17-18 —ᵃ) Dn2 D5 7 8 ततो, G1 M1. 2 यथा (for तथा) —ᵇ) S (G2 om , G5 missing) निघ्नतं सर्वसोमकान् —ᶜ) Ś1 K1-3 [S]पि (for Sथ) —ᵈ) B4 G4 M3-5 धृष्टरूपम् (for हृष्ट°)

18 G2 om 18 (cf. v 1. 17) —ᵃ) D4 5. 7 8 अथ (for तथा) Ś1 K3 च, K1 2 4 [अ]स्य (for [अ]न्यान्) S (G2 om., G5 missing) त(M4 अ)यान्यान्पाण्डवेयाश्च —ᵇ) B5 समर्पारिमा (for समायातान्) B4 महामृधे (for °रथान्) —ᵈ) G1 M अजसा (for ओजसा)

19 ᵇ) D4 सनिहत्य, Dn2 सनि**, D7 8 सनिपास्य (for पत्य) D5 महारणे (for °मृधे) —ᶜ) K1 योधयता (sic) B5 सदृश्यत, Dn D2 7 च सृद्रव°, D4 8 च गृह्यत , D6 च गृह्णत (for स्म दृश्यन्ते)

20 ᵃ) K1 2 D1 तु गजा, K3 D2. 6 [S]थ गजा, G1 M (except M4) द्विरदा (M1 3 °था), G3 4 तुरगान् (for °गा) —ᵇ) Ś1 K3 B1. 2 प्र(B1. 2 प्रा)द्रवत , K4 Dn1 D2 T G2-4 द्रावयंत , B4 M4 आद्रवत, Dn2 D4 5 7 8 द्र(D7 द्रु)वतश्च, D3 6 विद्रवत (for आद्रवन्त) —ᶜ) Dn2 D4. 5 7 8 प्रत्यदृश्यंत वेगेन, M4 गजाश्च सम दृश्यंत —ᵈ) K4 B Dc1 Dn D2 4 5. 7. 8 T G2-4 M4

C 7 7376
B 7 165 21
K 7 166 21

समागच्छन्महाराज विनदन्तः पृथक्पृथक् ॥ २१
नरास्तु बहवस्तत्र समाजग्मुः परस्परम् ।
गदाभिर्मुसलैश्चैव नानाशस्त्रैश्च संघशः ॥ २२
कृतवर्मा तु हार्दिक्यो धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
वारयामास संक्रुद्धो वेलेवोद्वृत्तमर्णवम् ॥ २३
युधिष्ठिरस्तु हार्दिक्यं विद्ध्वा पञ्चभिराशुगैः ।
पुनर्विव्याध विंशत्या तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ २४
कृतवर्मा तु संक्रुद्धो धर्मपुत्रस्य मारिष ।
धनुश्चिच्छेद भल्लेन तं च विव्याध सप्तभिः ॥ २५
अथान्यद्धनुरादाय धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
हार्दिक्यं दशभिर्बाणैर्बाह्वोरुरसि चार्पयत् ॥ २६
माधवस्तु रणे विद्धो धर्मपुत्रेण मारिष ।
प्राकम्पत च रोषेण सप्तभिश्चार्दयच्छरैः ॥ २७
तस्य पार्थो धनुश्छित्त्वा हस्तावापं निकृत्य च ।
प्राहिणोन्निशितान्बाणान्पञ्च राजञ्शिलाशितान् ॥ २८
ते तस्य कवचं भित्त्वा हेमचित्रं महाधनम् ।
प्राविशन्धरणीमुग्रा वल्मीकमिव पन्नगाः ॥ २९
अक्ष्णोर्निमेषमात्रेण सोऽन्यदादाय कार्मुकम् ।
विव्याध पाण्डवं षष्ट्या सूतं च नवभिः शरैः ॥ ३०
तस्य शक्तिममेयात्मा पाण्डवो भुजगोपमाम् ।

यथा (for इव)

21 ^{b}) K1 प्राश-, B1 Dn2 D3 4 8 पाश- (for प्राम) — D5 om 21^{c}–22^{d} — ^{c}) M3 5 समागमन् (for °गच्छन्) — ^{d}) D8 6 M4 निनदंत (for विन°) B4 Dn2 D4 परस्पर (for पृथक्पृथक्)

22 D5 om 22 (cf v l 21) B4 D4 om (hapl) 22^{ab} — ^{a}) D8 6–8 च (for तु) S (G5 missing) व्यध (T G2 °थ) मस् (for बहवस्) — ^{b}) Dc1 समाजघ्नु, Dn2 न्यहन्यत, S (G5 missing) समासाद्य (for °जग्मु) — ^{c}) Ś1 K1 2 B1 3 D (except D2, D5 om) मुश (Ś1 K2 °सु, B1 3 °प, D1 °शु) लैश् (for मुसलैश्) — ^{d}) B Dc1 Dn1 D2 सयुगे, D6 संघस (for संघश·)

23 ^{c}) G1 M1 2 4 सक्रुद्ध — ^{d}) K1 D3 [उ]द्धतम्, K4 D6 G8 [उ]द्धृतम्, B2 8 D4 8 [उ]द्भूतम् (for [उ]द्वृत्तम्) B1 Dc1 G1 M1–3 5 वेलोद्वृत्तमिवा (Dc1 °महा)र्णव, B5 वेलेयोद्भूतमदर

24 B8 reads 24^{a}–25^{a} on marg — ^{b}) K2 D1 G1 M1–3 5 आयसै (for आशुगै) D3 6 पंचाशद्भिरथायसै — ^{c}) T G2 विव्याथ (for °ध) — ^{d}) D6 सोऽब्रवीत् (for चाब्र°)

25 B8 reads 25^{a} on marg — ^{a}) K3 D5 हार्दिक्यो (for संक्रुद्धो) — ^{b}) Dn2 D4 5 7 8 G1 M1–3 5 धर्मराजस्य (for °पुत्रस्य) — G1 om (hapl) 25^{c}–27^{b} — ^{d}) T G2 विव्याथ (for °ध)

26 G4 om 26 (cf v l 25) — ^{b}) Dn2 D4 7, 8 G1 M4 महारथ (for युधिष्ठिर·). — ^{c}) B8 निशितैर् (for दशभिर्) — ^{d}) Ś1 K1–3 D1 [अ]र्दयत् (for [अ]र्प°)

27 G4 om 27^{ab} (cf v l 25) — ^{a}) K3 (*inf lin* as in text) मागधस्तु, B1 (marg as in text) कृतवर्मा, T G1 2 M हार्दिक्यस्तु (for माधवस्तु) Cd cites माधव (as in text) K1 D6 8 क्रुद्धो (for विद्धो) — ^{b}) Ś1 K (K5 missing) D1 2 भारत (for मारिष) — ^{c}) D4 5 7 8 प्राकपयत रोषेण — ^{d}) B3 Dn2 D4 5 8 T G2 3 M4 छादयन् (D8 °यत्) (for चार्दयत्)

28 D8 om 28 — ^{a}) D3 6 हस्ताद् (for छित्त्वा) — ^{b}) Dn1 हस्ताघाप, D4 हस्तचापं (for हस्तावापं) Dn2 D4 7 तु (for च) — K2 om 28^{cd} — ^{c}) K1 निशित Ś1 K1 8 Dn2 D4 8–7 M4 भल्लान् (for बाणान्) — ^{d}) K1 D1 शिलीमुखान्, D4 7 शिलासितान् (for °शितान्)

29 ^{a}) Dn2 D4 5 तस्य तत्, D7 8 तस्य ते (by transp) — ^{b}) Dn2 D4 5 S (G5 missing) हेमपृष्ठं (for °चित्रं) K2 महारथ, G4 महद्धन (for महाधनम्) — ^{c}) K1 2 D5 6 G1 M1. 2 प्राविशद् Ś1 K1–3 D1 उच्चैर्, K4 भित्त्वा (for उग्रा)

30 ^{a}) Dc1 Dn1 निक्षेप (for निमेष) — ^{b}) Dn2 D4 5 7 8 आदत्त (for आदाय) — ^{c}) T G2 विव्याथ (for °ध) — ^{d}) D8 दशभि (for नवभि) Dn2 D4 5 पुनश्च दशभि शरै·

31 ^{a}) Dc1 Dn1 D1 तस्मै (for तस्य) — ^{b}) Dn2 D4 5 S (G5 missing) चिक्षेप, D6 7 पाण्डवौ (for °वो) K1 भुजगोगमा; D5 °पमं, Bom ed °समा (for °पमाम्) — ^{c}) S (G5 missing) पांडवो (for चिक्षेप).

चिक्षेप भरतश्रेष्ठ रथे न्यस्य महद्धनुः ॥ ३१
सा हेमचित्रा महती पाण्डवेन प्रवेरिता ।
निर्भिद्य दक्षिणं बाहुं प्राविशद्धरणीतलम् ॥ ३२
एतस्मिन्नेव काले तु गृह्य पार्थः पुनर्धनुः ।
हार्दिक्यं छादयामास शरैः संनतपर्वभिः ॥ ३३
ततस्तु समरे शूरो वृष्णीनां प्रवरो रथी ।
व्यश्वसूतरथं चक्रे निमेषार्धाद्युधिष्ठिरम् ॥ ३४
ततस्तु पाण्डवो ज्येष्ठः खड्गचर्म समाददे ।
तदस्य निशितैर्बाणैर्व्यधमन्माधवो रणे ॥ ३५
तोमरं तु ततो गृह्य स्वर्णदण्डं दुरासदम् ।
प्रेषयत्समरे तूर्णं हार्दिक्यस्य युधिष्ठिरः ॥ ३६
तमापतन्तं सहसा धर्मराजभुजच्युतम् ।
द्विधा चिच्छेद हार्दिक्यः कृतहस्तः स्मयन्निव ॥ ३७
ततः शरशतेनाजौ धर्मपुत्रमवाकिरत् ।
कवचं चास्य संक्रुद्धः शरैस्तीक्ष्णैरदारयत् ॥ ३८
हार्दिक्यशरसंछिन्नं कवचं तन्महात्मनः ।
व्यशीर्यत रणे राजंस्ताराजालमिवाम्बरात् ॥ ३९
स छिन्नधन्वा विरथः शीर्णवर्मा शरार्दितः ।

C 7. 7295
B 7. 165. 40
K 7. 166. 40

Dn2 D1 4 पाडवेन तया (Dn2 °दा)क्षिप्ता — d) Ś1 *यानीय, K (K5 missing) D1 अयानीय (for रथे न्यस्य) B2 महात्मन, D1 महाधनु (for महद्धनु)

32 D4 reads 32a–33b twice — a) D4 (both times) 6 स (for सा) — b) B1–3 Dc1 Dn1 पाडवेय (for °वेन) B1 (marg) प्रवेपिता, B3 -भुजेरिता, B5 G1 M1–3 5 प्रचोदिता, D7 8 समीरिता (for प्रवे°) Ś1 K (K5 missing) Dn2 D3 6 T G2–4 M4 पाडवेयेन (Dn2 °नालु) प्रेषि(T G2–4 °रि)ता, D4 (first time) °वेनानु*पिता, D4 (second time) °वेनानुनेपिता — d) D4 (both times) 5 7 8 -तले (for -तलम्)

33 For the repetition in D4, cf. v. l. 32 — b) D3 6 गृहीत्वा तु (for गृह्य पार्थ) K1 धनुर्धर, Dn2 D4 (both times) 5 7 8 महद्धनु (for पुनर्धनु)

34 a) Dn2 D4 5 7 8 तत्र वै (for समरे) Ś1 K3 वीरा, K1 4 वीरो (for शूरो) — b) K1 2 D1 रय (for रथी) Ś1 K3 वृष्णीना प्रवरा रथा, S (G5 missing) कुरूणा प्रवर युधि (M रथी) — c) Ś1 K3 चक्रुर् (for चक्रे)

35 a) Dc1 Dn1 G1 M स (for तु) K4 पाडवं; D1 7 G1 3 4 M पांडव K4 ज्येष्ठं — b) B4 Dc1 D1 7 8 T G1–4 M3–5 खड्ग (for खड्ग) Ś1 K3 समादधे; Dn2 °ददौ (for °ददे) — c) Ś1 K1–3 D3 G2 ततस्य, K4 ततस्तु (sic), D6 त तस्य (for तद°) Dn2 D4 5 7 8 तदप्यस्य शितै(D4 °स्य सितै, D5 °नेशितै [hypermetric], D3 °स्य शरै)र्भल्लैर् — d) T G2 व्ययमन् (for व्यध°) K4 lacuna, D5 पाडवो (for माधवो)

36 a) Ś1 K3 च (for तु) — b) D3 6 -पुंख (for दण्डं) Ś1 K3 **स्वय, K1 2 D1 नदस्व(D1 °स्व)य (for दुरासदम्) — c) Ś1 K3 B1 2 Dc1 M2 5 प्रेषयत्, K4 प्रेषितत् (sic), Dn2 D3 4 5 7 8 अप्रेषीत् (for प्रेषयत्) — d) Ś1 K1–3 D1 च दुर्मद, Dn2 D3 4 6–8 S (G5 missing) महात्मन, D5 महारय (for युधिष्ठिर)

37 a) D4 समापतत्तं सहसा — b) Dn2 D4 5 7 8 युधिष्ठिर (for धर्मराज) Ś1 K (K5 missing) D1 भुजोद्यत, D4 5 -रथाच्युत, D7 8 T G2–4 M4 -कराच्युत, G1 M1–3 5 -करच्युत (for -भुजच्युतम्) — d) Ś1 K2 चित्र (for कृत)

38 b) D4 5 7 8 अवासृजत् (D7 °न्) — G2 om (? hapl) 38cd — c) B1 तस्य (for चास्य) Dn2 D4 5 7 8 कवचं च रणे क्रुद्धो — d) Dn2 D4 5 7 8 S (G2 om , G5 missing) बाण(D6 शर)जालैरवाकिरत् (D4 °किरन्)

39 a) K1 2 समिन्नं; B1 Dc1 Dn D2 7 8 सछन्नः S (G5 missing) सकृत्त (for -संछिन्न) — b) K4 S (G5 missing) महाधन (for °त्मन) Dn2 D4 5 7 8 जाबूनदविभूषित — c) Dn2 विशीर्यंत, D3 व्यसी° (for व्यशी°) D4 7 8 राजस् (for राजस्)

40 a) G1 3 4 M संछिन्न (for स छिन्न) Dn2 D4 5 7 8 M3 -वर्मा (for -धन्वा) — b) Dn2 D4 5 7 8 कृतवर्मा (D5 8 °र्म), G3 4 क्षीणवर्मा (for शीर्ण°) T G2–4 शराचित (for °र्दित) — c) Ś1 K1–3 अपा(K2 °प)यात्स, Dn2 D4 5 7 8 अपयातो (for अपायासीद्) D4 रथात् (for रणात्)

41 B4 om 41 — b) B (B4 om.) Dc1 Dn1 D2 3 6 S (G5 missing) धर्मात्मान (for धर्मपुत्र) — c) K1 पुण्यधर्मस्य जुगुपे, D8 धर्मपुत्रस्य जुगुपे Cd cites जुगुपे (as in text) — d) D7 चक्रमे च (for चक्रमेव).

C 7 7295
B 7 165 40
K 7 166 40

अपायासीद्रणात्तूर्णं धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ ४०
कृतवर्मा तु निर्जित्य धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
पुनर्द्रोणस्य जुगुपे चक्रमेव महाबलः ॥ ४१

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४० ॥

१४१

संजय उवाच ।
भूरिस्तु समरे राजञ्शैनेयं रथिनां वरम् ।
आपतन्तमपासेधत्प्रपानादिव कुञ्जरम् ॥ १
अथैनं सात्यकिः क्रुद्धः पञ्चभिर्निशितैः शरैः ।
विव्याध हृदये तूर्णं प्रास्रवत्तस्य शोणितम् ॥ २
तथैव कौरवो युद्धे शैनेयं युद्धदुर्मदम् ।
दशभिर्विशिखैस्तीक्ष्णैरविध्यत भुजान्तरे ॥ ३
तावन्योन्यं महाराज ततक्षाते शरैर्भृशम् ।
क्रोधसंरक्तनयनौ क्रोधाद्विस्फार्य कार्मुके ॥ ४
तयोरासीन्महाराज शस्त्रवृष्टिः सुदारुणा ।
क्रुद्धयोः सायकमुचोर्यमान्तकनिकाशयोः ॥ ५
तावन्योन्यं शरै राजन्प्रच्छाद्य समरे स्थितौ ।
मुहूर्तं चैव तद्युद्धं समरूपमिवाभवत् ॥ ६
ततः क्रुद्धो महाराज शैनेयः प्रहसन्निव ।

Dn2 D4 6 7 8 M4 महारथ, D1 °बल, D2 M8 °स्मन, G1 8 °बल (for °बल)

Colophon om. in B4 Ś1 K5 G5 missing — *Sub parvan* Editions घटोत्कचवध — *Day of Drona's Generalship* K4 चतुर्थेऽदिवसे — *Adhy name* Ś1 K (K5 missing) B (B4 om) Do1 Dn D1-5 7 8 T G1.8 M1-8 5 रात्रियुद्ध, D6 रात्रियुद्धे भोजेन युधिष्ठिर पराजय, Bom ed रात्रियुद्धे युधिष्ठिरापयान — *Adhy no* (figures, words or both) Dn1 165, D2 164, D8 M4 160, T G2-4 M8 161, G1 M1 2 5 162 — *Śloka no* Do1 Dn1 41

141

☞ This adhy is missing in Ś1 K5 G5 (cf v l 7 132 20, 125 14, 137 9)

1 B4 om 1-4 — ^{b}) K3 D4 7 सैनेय — ^{c}) Ś1 K1-8 अपा(K8 °या)सीदत्, B2 D7 8 अपावेधत्; D5 अयावेधत्, T G2 M2 4 Cv अवा° (for अपा°) — ^{d}) Ś1 K1 2 प्रमाणाद्; K8 4 B5 Dn2 D1 2 4 7 प्रयाणाद्; B2 Do1 M2.5 Cd v प्रवणाद्, B3 D2 6 T G2 4 प्रपातात्; Dn1 प्रणवाद्; D5 प्रवाणाद्, D8 प्रपाणाद्, G1 प्रपणाद्, G2 प्रभिन्नम्, M4 प्रवाणम्, Cd प्रपानाद् (as in text)

2 B4 om 2 (cf v l 1) — ^{a}) Dn1 तं (for [ए]नं) D7 M4 सात्यकिं (for °कि) — ^{c}) T G2 विव्याय D8 हृदयं, T G2-4 समरे K8 Dn2 तस्य (for तूर्णं) — ^{d}) B3 प्राद्रवत्, D2 4 5 प्रापतत्, S (G5 missing) तेपियस् (for प्रास्रवत्)

3 B4 om 3 (cf v 1 1) — ^{a}) D2 राजा (for युद्धे) — ^{b}) B2 D4 7 सैनेय — ^{c}) D1 8 6 निशितैस्, D4 विपथैस् (for विशिखैस्) K4 Dn2 D2 4 6 7 8 तूर्णम् (for तीक्ष्णैर्) — ^{d}) T G3.4 भुजातर

4 B4 om 4 (of v l 1) K2 om 4-5 D5 om 4^{ab} — ^{a}) K1 D8 6 रणे राजस् (for महाराज) Ś1 K8 Dn2 तथान्योन्य रणे राजस् — D4 om (hapl) 4^{b}-6^{a} — ^{b}) D1 परस्पर (for शरैर्भृशम्) — ^{d}) Ś1 D8 6 8 दर्पाद्, K1 हस्ताद्, Dn2 D2 7 हृद्दे (for क्रोधाद्) G1 3 4 M8 4 विष्फार्य D8 कार्मुक

5 K2 D4 om 5 (cf. v 1 4) — ^{b}) B2 Dn2 D8 शर- (for शस्त्र) — ^{c}) B2 5 शायक (for सा°)

6 D4 om. 6^{a} (of v l 4) — ^{a}) K2 रणे राजन्, Dn2 D2 6 7 8 महाराज; S (G5 missing) शरघातैः (for शरै राजन्) — ^{b}) K4 B Do1 Dn1 सछाद्य (for प्रच्छाद्य) G1 M1-8 5 संछाद्य समुप(M8 5 °मय)स्थितौ — ^{c}) D5 चापि (for चैव) — ^{d}) B5 तदा (for इव)

7 ^{b}) D3 4 सैनेय (for शै°) — ^{d}) D6 7 कौरवस्य

धनुश्चिच्छेद समरे कौरव्यस्य महात्मनः ॥ ७
अथैनं छिन्नधन्वानं नवभिर्निशितैः शरैः ।
विव्याध हृदये तूर्णं तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ ८
सोऽतिविद्धो बलवता शत्रुणा शत्रुतापनः ।
धनुरन्यत्समादाय सात्वतं प्रत्यविध्यत ॥ ९
स विद्ध्वा सात्वतं बाणैस्त्रिभिरेव विशां पते ।
धनुश्चिच्छेद भल्लेन सुतीक्ष्णेन हसन्निव ॥ १०
छिन्नधन्वा महाराज सात्यकिः क्रोधमूर्छितः ।
प्रजहार महावेगां शक्तिं तस्य महोरसि ॥ ११
स तु शक्त्या विभिन्नाङ्गो निपपात रथोत्तमात् ।
लोहिताङ्ग इवाकाशाद्दीप्तरश्मिर्यदृच्छया ॥ १२
तं तु दृष्ट्वा हतं शूरमश्वत्थामा महारथः ।
अभ्यधावत वेगेन शैनेयं प्रति संयुगे ।
अभ्यवर्षच्छरौघेण मेरुं वृष्ट्या यथाम्बुदः ॥ १३
तमापतन्तं संरब्धं शैनेयस्य रथं प्रति ।
घटोत्कचोऽब्रवीद्राजन्नादं मुक्त्वा महारथः ॥ १४
तिष्ठ तिष्ठ न मे जीवन्द्रोणपुत्र गमिष्यसि ।
एष त्वाद्य हनिष्यामि महिषं स्कन्दराडिव ।
युद्धश्रद्धामहं तेऽद्य विनेष्यामि रणाजिरे ॥ १५
इत्युक्त्वा रोषताम्राक्षो राक्षसः परवीरहा ।
द्रौणिमभ्यद्रवत्क्रुद्धो गजेन्द्रमिव केसरी ॥ १६
रथाक्षमात्रैरिषुभिरभ्यवर्षद्घटोत्कचः ।
रथिनामृषभं द्रौणिं धाराभिरिव तोयदः ॥ १७
शरवृष्टिं तु तां प्राप्तां शरैराशीविषोपमैः ।

C 7 7418
B 7 166 19
K 7 167 19

---

8 ^{a}) $K_{1.2}$ भिन्न (for छिन्न) —^{c}) T G_2 विव्याथ $D_{2.6}$ समरे (for हृदये)

9 ^{b}) M_4 -कर्शन (for तापन) —^{c}) $Ś_1$ समाधाय —^{d}) K_1 प्रत्यभिद्यत, D_4 प्रतिविध्यत (for प्रत्य°)

10 ^{c}) D_{n1} D_5 $G_{3.4}$ समरे (for भल्लेन) —^{d}) $D_{2.4}$ पतत्रिणा, D_5 तु पत्रिणा (for हसन्निव)

11 ^{b}) $D_{4.5}$ $G_{3.4}$ सात्वत (for सात्यकि) —^{c}) D_{n2} $D_{4.5.7.8}$ चिक्षेप सु (for प्रजहार)

12 ^{a}) $D_{2.4.7}$ शत्रु (for स तु) $Ś_1$ K_{1-3} $D_{3.6}$ शक्ति (for शक्त्या) —^{b}) T G_3 ममार च (for रथो त्तमात्) —^{c}) $M_{1.2}$ लोहिताक D_{n1} $D_{2.4.5}$ इवाकाशे (for °काशाद्)

13 ^{a}) $D_{7.8}$ मत्वा (for दृष्ट्वा) $Ś_1$ K_{1-3} D_1 त दृष्ट्वा निह(-K_1 °हि)त शूरम् —^{b}) $B_{1.2.4}$ M_4 महारथं; B_3 रथं प्रति (for महारथ) —D_8 repeats 13^{cd} after 14 —^{d}) $D_{4.7}$ सैनेयं. D_{n2} $D_{2.4.5.7.8}$ भारत (for संयुगे) —$Ś_1$ K (K_6 missing) B D_{c1} D_n $D_{1-5.7.8}$ ins. after—13^{cd} D_3 after the first occurrence of 13^{cd}

1175* तिष्ठ तिष्ठेति चाभाष्य शैनेय स नराधिप ।
[D_{n2} $D_{7.8}$ सात्यकिं (for शैनेय)]

—^{e}) D_{c1} अभ्यद्रवत् (for °वर्षत्) $Ś_1$ K_{1-3} D_{n2} D_1 शरौघेन D_{n1} अभ्यधावत रोषेण —^{f}) K_2 D_{n1} दृष्ट्वा (for वृष्ट्या) D_3 स्त्विव, D_6 G_1 M इव (for यथा) T G_{2-4} मेरु वृष्ट्येव तोयद

14 ^{a}) D_{n2} $D_{2.4.5.7.8}$ T G_{2-4} वेगेन (for संरब्धं) —^{b}) $Ś_1$ K_{1-3} शैनेयं स नराधिप —^{c}) $Ś_1$ K_{1-3} वाक्य (for राजन्) —^{d}) $K_{1.2}$ नादमुक्त्वा (for नादं मुक्त्वा) B_4 मुक्तो नादं महाबल (810) — After 14, D_8 repeats 13^{cd}

15 G_1 om (hapl.) 15^{a}–33^{b} —^{c}) K_4 D_{n2} $D_{1-5.7.8}$ T G_{2-4} त्वा नि (for त्वाद्य) —^{d}) $K_{1.2.4}$ D_1 S (G_1 om, G_5 missing) मृगराड् (for स्कन्द°) D_n $D_{2.4.5.7.8}$ महिषं षण्मुखो यथा, Cv as in text —^{f}) B_3 हनिष्यामि, D_{c1} हरि° (for विने°)

16 G_1 om. 16 (cf v l. 15) D_3 om 16^{a}–17^{b} —^{a}) K_3 B D_{c1} D_{n1} क्रोध (for रोष) —^{c}) $K_{1.2}$ D_1 अभ्याद्रवत् —^{d}) $K_{1.4}$ $B_{1.2.5}$ D_{n2} D_8 केशरी.

17 G_1 om 17 (cf. v l 15). D_3 om 17^{ab} (cf v l 16) —^{a}) D_{c1} D_{n2} D_{4-7} T $G_{3.4}$ अथा क्षमात्रैर् (for रथाक्ष°) —^{c}) $Ś_1$ K_{1-3} D_6 रथानाम् (for रथि°)

18 G_1 om. 18 (cf. v l. 15) —^{a}) D_{n2} lacuna, $D_{2.4.5.7.8}$ ता बाणवृष्टिमप्राप्तां, S (G_1 om., G_5 missing) शरवृष्टिं शरैर्द्रौणिर् —^{b}) S (G_1 om., G_5 missing) अप्राप्तामन्वशातयत् — S (G_1 om., G_5 missing) om 18^{cd} —^{c}) $B_{3.5}$ D_3 पातयामास (for शात°) —^{d}) $K_{1.2}$ समसा (for तरसा) D_n $D_{2.4.5}$ आहवे, $D_{3.6}$ असयन्, Cd उत्सयन् (as in text)

C 7 7416
B 7 166 20
K 7 167 19

शातयामास समरे तरसा द्रौणिरुत्स्मयन् ॥ १८
ततः शरशतैस्तीक्ष्णैर्मर्मभेदिभिराशुगैः ।
समाचिनोद्राक्षसेन्द्रं घटोत्कचमरिंदम ॥ १९
स शरैराचितस्तेन राक्षसो रणमूर्धनि ।
व्यकाशत महाराज श्वाविच्छललितो यथा ॥ २०
ततः क्रोधसमाविष्टो भैमसेनिः प्रतापवान् ।
शरैरवचकर्तोग्रैर्द्रौणिं वज्राशनिस्वनैः ॥ २१
क्षुरप्रैरर्धचन्द्रैश्च नाराचैः सशिलीमुखैः ।
वराहकर्णैर्नालीकैस्तीक्ष्णैश्चापि विकर्णिभिः ॥ २२
तां शस्त्रवृष्टिमतुलां वज्राशनिसमस्वनाम् ।
पतन्तीमुपरि क्रुद्धो द्रौणिरव्यथितेन्द्रियः ॥ २३
सुदुःसहां शरैर्घोरैर्दिव्यास्त्रप्रतिमन्त्रितैः ।
व्यधमत्स महातेजा महाभ्राणीव मारुतः ॥ २४
ततोऽन्तरिक्षे बाणानां संग्रामोऽन्य इवाभवत् ।
घोररूपो महाराज योधानां हर्षवर्धनः ॥ २५
ततोऽस्त्रसंघर्षकृतैर्विस्फुलिङ्गैः समन्ततः ।
बभौ निशामुखे व्योम खद्योतैरिव संवृतम् ॥ २६
स मार्गणगणैर्द्रौणिर्दिशः प्रच्छाद्य सर्वतः ।
प्रियार्थं तव पुत्राणां राक्षसं समवाकिरत् ॥ २७
ततः प्रववृते युद्धं द्रौणिराक्षसयोर्मृधे ।
विगाढे रजनीमध्ये शक्रप्रह्लादयोरिव ॥ २८
ततो घटोत्कचो बाणैर्दशभिर्द्रौणिमाहवे ।

---

19 G1 om 19 (cf. v l 15) —[d]) K4 B Dn D1–5 7 8 T G2–4 M4 अरिंदमं, D6 M1–3 5 °दम (for °दम)

20 G1 om 20 (cf. v l 15) —[c]) K1 व्याकपत, T G2–4 व्यराजत (for व्यकाशत) —[d]) Cd स्वाविद् (for श्वाविद्) K1 2 सललितो, K4 B1 D7 T G2–4 M5 शललतो, D4 शविलतो, D5 शलचितो, D8 सलिलतो, M1 2 4 शललिको, M3 °लिलो, Cd °लितो (as in text) Dn2 श्वाविद्धो ललतो यथा, D1 श्वाविधं सिललै र्यथा, D3 रवि सशलभैर्यथा, D6 श्वाविस्वद्*लिलैर्यथा

21 G1 om 21 (cf v l 15) —[a]) T G2–4 कोप- (for क्रोध-) —[b]) D1 घटोत्कच (for प्रतापवान्) —[c]) D8 -चकार (for -चकर्त) —[d]) B Dc1 Dn1 -प्रमै, T G2 -स्वमै (for -स्वनै) Ś1 K (K5 missing) D1. 3 6 7 वज्राशनिसमस्वनै

22 G1 om. 22 (of v l 15) —[b]) K1 2 D3 6 च, M (except M4) तु (for स-) —[c]) K1 वाराह- (for वराह) D2 नाराचैर्, T G2–4 अन्यैश्च; M नाळी कैर् (for नालीकैर्) —[d]) K4 विकर्णिकै (for °र्णिभि) Dn2 D2 4 5 G3. 4 विकर्णैश्चाप्य (D2 G3 4 °प्य) वीवृपत्, T G2 विकर्णैश्चाप्यपीडयत्; M अकुंठाग्रैरविध्यत (M4 °तां)

23 G1 om 23 (of v l. 15) —[a]) D4 वृष्टिश स्त्रम् (for शस्त्रवृष्टिम्) S (except M4, G1 om, G5 missing) तुमुलां (for अतुलां) —[b]) D8 6 शक्राशनि (for वज्रा°) Ś1 K (K5 missing) D1 2 -प्रभा (for -स्वनाम्) T G2–4 सवज्राशनिनिस्वना —[c]) Ś1 K1–3 D1 क्षुब्ध, Dc1 क्षुब्धो (sic), D2 4 7 8 क्रूरां, D5 -क्रोधा (for क्रुद्धो) Dn2 D5 पवतीं सुपरिक्रुद्धो (D5 °क्रूरां)

24 G1 om. 24 (cf. v l 15) —[a]) Dn2 D2 सदुःसहा, T G2–4 सु(G2 स)दुष्पहां, M सुदुःषहे (for सुदुःसहा) —[b]) D2 4 5 7 8 परि (for -प्रति) —[c]) T G2 M1 2 व्यधमत् (for व्यध°) K2 4 B (except B4) Dc1 Dn1 D2, 4 6 7 8 G2–4 M सु (for स) Dn2 lacuna for महातेजा

25 G1 om 25 (of v l 15) —[a]) B (except B1) ववौंतरीक्षे —[d]) M यौधाना D4 5 7 8 भय-, S (G1 om, G5 missing) प्रीति- (for हर्ष-) D2 योधाना भरतर्षभ

26 G1 om 26 (cf v l 15) —[a]) Dn2 तयोस्तु (for ततोऽस्त्र) —[b]) G3 4 M2 4 विस्फुलिंगैर् Dn2 D4 6 7 8 S (G1 om, G5 missing) इतस्तत (for समन्तत) —[c]) D1 5 7 8 निशि मुखे (for निशामुखे) —[d]) B5 D3 M1 2 सवृत, Dn2 D2 4 5 7 8 चित्रित (for संवृतम्)

27 G1 om 27 (cf v l 15) —[b]) G3 दिश D3 प्राच्छाद्य B1. 3 5 D (except D1. 5) G2 सर्वश- (for °त) —[c]) B1 पुत्रस्य (for पुत्राणा)

28 G1 om 28 (of v l. 15) —[b]) Dn2 D4 5 7 8 पुन, G2 महत् (for मृधे) —[c]) D4. 7 8 विगाढ (for °ढे) —[d]) Some MSS प्रह्लादयोर्, M -शंबर° (for प्रह्लाद°) M3 अपि (for इव)

जघानोरसि संक्रुद्धः कालज्वलनसंनिभैः ॥ २९
स तैरभ्यायतैर्विद्धो राक्षसेन महाबलः ।
चचाल समरे द्रौणिर्वातनुन्न इव द्रुमः ।
स मोहमनुसंप्राप्तो ध्वजयष्टिं समाश्रितः ॥ ३०
ततो हाहाकृतं सैन्यं तव सर्वं जनाधिप ।
हतं स्म मेनिरे सर्वे तावकास्तं विशां पते ॥ ३१
तं तु दृष्ट्वा तथावस्थमश्वत्थामानमाहवे ।
पाञ्चालाः सृञ्जयाश्चैव सिंहनादं प्रचक्रिरे ॥ ३२
प्रतिलभ्य ततः संज्ञामश्वत्थामा महाबलः ।
धनुः प्रपीड्य वामेन करेणामित्रकर्शनः ॥ ३३
मुमोचाकर्णपूर्णेन धनुषा शरमुत्तमम् ।
यमदण्डोपमं घोरमुद्दिश्याशु घटोत्कचम् ॥ ३४
स भित्त्वा हृदयं तस्य राक्षसस्य शरोत्तमः ।
विवेश वसुधामुग्रः सुपुङ्खः पृथिवीपते ॥ ३५
सोऽतिविद्धो महाराज रथोपस्थ उपाविशत् ।
राक्षसेन्द्रः सुबलवान्द्रौणिना रणमानिना ॥ ३६
दृष्ट्वा विमूढं हैडिम्बं सारथिस्तं रणाजिरात् ।
द्रौणेः सकाशात्संभ्रान्तस्त्वपनिन्ये त्वरान्वितः ॥ ३७
तथा तु समरे विद्ध्वा राक्षसेन्द्रं घटोत्कचम् ।
ननाद सुमहानादं द्रोणपुत्रो महाबलः ॥ ३८
पूजितस्तव पुत्रैश्च सर्वयोधैश्च भारत ।
वपुषा प्रतिजज्वाल मध्याह्न इव भास्करः ॥ ३९

C 7 7437
B. 7 166 41
K 7 167 41

---

29 G1 om 29 (cf v l 15) Dc1 om 29^{b}–30^{c} —^{b}) K2 D1 द्रोणम् (for द्रौणिम्) S (G1 om, G5 missing) दशभिर्गौतमीसुत — Dn1 om 29^{c}–30^{b} —^{d}) D5 G4 सनिभ (for °भैः)

30 G1 om 30 (cf. v l 15) Dc1 om 30^{abc}, Dn1 om. 30^{ab} (for both, cf v l 29) —^{a}) M4 शरैर् (for स तैर्) K2 3 D3 6 T G2–4 M4 अत्यायतैर्; B1 अभ्याहतैर्, M1–3 5 अत्याहितैर् (for अभ्यायतैर्) Dn2 D2 4 5 7 8 स गाढविद्धो व्यथितो — Ś1 K1–3 D3 om. (hapl) 30^{c}–33^{b} D2 4 7 8 om 30^{e}–32^{d} —^{e}) T G2–4 समरे, M समनु (for अनुस) —^{f}) D6 समन्वित (for समाश्रित)

31 Ś1 K1–3 D2–4 7 8 G1 om 31 (cf v l 30, 15) —^{ab}) B5 D5 T G2–4 transp सैन्य and सर्वं M1–3 5 transp तव and सर्वं D1 सर्वेस्, D5 सर्वे (for सैन्य) D1 सैन्यैर् M4 सैन्यं (for सर्वं) D1. 5 6 नराधिप (for जना°) —^{c}) B1 T G2–4 स, D5 च (for स्म) —^{d}) B4 ते (for त) S (G1 om, G5 missing) द्रोणसूनु जनाधिप (M °पा)

32 Ś1 K1–3 D2–4 7 8 G1 om 32 (cf v l 30, 15) —^{a}) K4 D1 5 च (for तु) M (except M1) तदा (for तथा) —^{c}) B5 पाचाल, Bom ed पचाला —^{d}) B3 Dc1 Dn1 D1. 5 6 M4 सिंहनादान् (for °नाद)

33 Ś1 K1–3 D3 G1 om 33^{ab} (cf v l. 30, 15) —^{b}) Dn2 D2 4 5 7 8 M (except M4) महारथ (for °बल) —^{c}) B3 सं (for प्र). K1 धनु प्रपीड्य मानेन —^{d}) Ś1 K1–3 B (except B5) D1–3 6 -कर्षण, K4 -कर्शणं (for °न)

34 ^{c}) Ś1 K1–3 -दष्ट्रोपम (for दण्डोपम) —^{d}) D5 7 8 उद्यम्य (for उद्दिश्य) M4 तु (for [आ]शु)

35 ^{a}) Ś1 K (K5 missing) D3 6 transp स and भित्त्वा —^{b}) Ś1 K (K5 missing) B5 D1 3 6 महा शर°, D3 घटोत्कच (for शरोत्तम) — The portion of the text from 35^{c} up to 7 146 2^{d} is lost in D4 on missing folios —^{d}) K (K5 missing) Dc1 Dn2 D1 3 6–8 T G2 M3 4 स (for सु)

36 D4 missing (cf v l 35) —^{a}) D2 5 [s]पि (for ऽति) —^{b}) D7 8 रथोपस्थम् —^{c}) K2 D3 T G2–4 स, D2 5 8 तु (for सु) —^{d}) D3 वीर (for रण) Ś1 K (K5 missing) D1 मूर्धनि, B3 4 Dn1 -शालिना (for -मानिना)

37 D4 missing (cf v l 35) —^{a}) Ś1 K1 3 D6 हैर्डिंबि, Dc1 D7 8 हैडंब, D3 हैडबि (for हैडिम्ब) —^{b}) T G2–4 राक्षसं (for सारथिस्) K4 B Dc1 Dn D2 3 5 सु (for त) B5 रणाजिरे (for °जिरात्) —^{c}) K2 सभ्रष्टस्, D5 सभ्रातम् —^{d}) D5 7 8 अपनिन्ये (for त्वप°) T G2–4 [s]थ (G2 च) सारथि (for त्वरान्वित°)

38 D4 missing (cf v l 35) —^{b}) K4 घटोत्कच° —^{d}) B Dc1 Dn2 D2 5 महारथ° (for °बल) Dn1 द्रौणि सर्वमहारथ

39 D4 missing (cf. v l. 35) —^{a}) K1. 2 तेन

C. 7. 7439 B. 7. 111. 39 K. 7. 117. 42

भीमसेनं तु युध्यन्तं भारद्वाजरथं प्रति ।
स्वयं दुर्योधनो राजा प्रत्यविध्यच्छितैः शरैः ॥ ४०
तं भीमसेनो नवभिः शरैर्विव्याध मारिष ।
दुर्योधनोऽपि विंशत्या शराणां प्रत्यविध्यत ॥ ४१
तौ सायकैरवच्छन्नावदृश्येतां रणाजिरे ।
मेघजालसमाच्छन्नौ नभसीवेन्दुभास्करौ ॥ ४२
अथ दुर्योधनो राजा भीमं विव्याध पत्रिभिः ।
पञ्चभिर्भरतश्रेष्ठ तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ ४३
तस्य भीमो धनुश्छित्त्वा ध्वजं च नवभिः शरैः ।
विव्याध कौरवश्रेष्ठं नवत्या नतपर्वणाम् ॥ ४४
ततो दुर्योधनः क्रुद्धो भीमसेनस्य मारिष ।
चिक्षेप स शरान्राजन्पश्यतां सर्वधन्विनाम् ॥ ४५
तान्निहत्य शरान्भीमो दुर्योधनधनुश्च्युतान् ।
कौरवं पञ्चविंशत्या क्षुद्रकाणां समार्पयत् ॥ ४६
दुर्योधनस्तु संक्रुद्धो भीमसेनस्य मारिष ।
क्षुरप्रेण धनुश्छित्त्वा दशभिः प्रत्यविध्यत ॥ ४७
अथान्यद्धनुरादाय भीमसेनो महाबलः ।
विव्याध नृपतिं तूर्णं सप्तभिर्निशितैः शरैः ॥ ४८
तदप्यस्य धनुः क्षिप्रं चिच्छेद लघुहस्तवत् ।
द्वितीयं च तृतीयं च चतुर्थं पञ्चमं तथा ॥ ४९
आत्तमात्तं महाराज भीमस्य धनुराच्छिनत् ।
तव पुत्रो महाराज जितकाशी मदोत्कटः ॥ ५०

(for तव) D7 8 तु (for च) D5 6 पूजितस्तस्य मित्रैस्तु —b) K1 -चैधैरः, G1 4 M -चौधैरः —c) K4 Dn1 D1 6 [अ]तिप्र, B Dc1 S (G5 missing) [अ]भिप्र- (for प्रति) —d) Dn2 D5 6 मध्याह्ने भास्करो यथा

40 D4 missing (cf v 1 35)

41 D4 missing (cf v 1 35) —a) B Dc1 Dn1 दशभि (for नवभि) —b) T G2 विव्याय Dn2 om (hapl) from मारिष up to विव्याध (in 44c) K4 मारिष, D 5 S (G5 missing) भारत (for मारिष)

42 D4 missing (cf v 1 35) Dn2 om 42 (cf v 1 41) —a) Dc1 D5 6 तै (for तौ) B1 6 सायकैर् K4 B2-4 Dn1 D1 6-8 G2.4 M2 3 अवच्छिन्नाय्; D5 6 प्रतिच्छिन्नाय् (for अवच्छन्नाय्) —b) Ś1 अदृश्येता, K1-3 D1 समुन्मे (K3 °दृश्ये)तां, D5 न्यदृश्येतां, T G3 4 अप° (for अद) —c) D5 6 प्रतिच्छन्नौ, D3 समा च्छिन्नौ (for °च्छन्नौ) —d) D4 नभसीव दिवाकर

43 D4 missing (cf v 1 35) Dn2 om. 43 (cf v 1. 41) B1 om 43-44 —a) D7 8 S (except G1, G5 missing) ततो (for अथ) —b) T G2 विव्याय (for °ध) —c) G1 4 M1.2 3 भरतश्रेष्ठम्

44 D4 missing (cf v 1 35) B1 om 44 (cf v 1. 43) Dn2 om. up to विव्याध (cf. v 1 41) D1 om. 44abc —b) K4 B (B1 om) Dc1 Dn1 दशभि; D1.3 निशितै (for नवभि) —c) T G2 विव्याय (for °ध) D1.2 श्रेष्ठो (for श्रेष्ठं) —After 44abc, D3 2 read 45b for the first time, repeating it in its proper place and om 44d —d) B1 Dn1 पर्वणा, D7 8 -पर्वभि (for °णाम्)

45 D4 missing (cf v 1 35) —After 45a, Dn2 ins

1176* धनुरन्यन्मदुत्तरम् ।
गृहीत्वा भरतश्रेष्ठो

—D2 6 read 45b for the first time after 44abc —b) Dn2 D2 6 (last two first time) S (G5 missing) भीमसेन शितै शरै —c) Dn2 D2 6 S (G5 missing) अपीडयद्रणमुखे

46 D4 missing (cf v 1 35) —a) Dn2 D2 6 निहत्य तान् (by transp), S (G5 missing) निहत्य तु (G3 नु) —b) D2 6 -भुज (for धनुश्) —d) Ś1 K3 D2.6 समार्दयत्, K1 2 D1 समाविनोत्, D3 2 S (G5 missing) समर्पयत् (for समा°)

47 D4 missing (cf. v 1 35) —b) K1 2 D1. 2.6-8 भारत (for मारिष)

48 D4 missing (cf v. 1 35) —a) D7 8 अथा परेण धनुषा —b) D5 6 महारथ (for °बल) —c) T G2 विव्याय (for °ध) Ś1 K3 निशितैस्, D5 6 नृप तिस् (for °तिं) —d) Ś1 K3 नृपतिं (for निशितैः).

49 D4 missing (cf. v. 1. 35) —a) D6 छित्वा (for क्षिप्रं) K3 तदस्य धनुषः क्षिप्रं —b) S (G5 missing) कृत (for लघु)

50 D4 missing (cf v 1. 35) —a) B2 Dc1 Dn1 D5 आत्तमात्रं (for °मात्तं) ※ Cd आतुमात्तं (sic)

स तदा छिद्यमानेषु कार्मुकेषु पुनः पुनः ।
शक्तिं चिक्षेप समरे सर्वपारशवीं शुभाम् ॥ ५१
अप्राप्तामेव तां शक्तिं त्रिधा चिच्छेद कौरवः ।
पश्यतः सर्वलोकस्य भीमस्य च महात्मनः ॥ ५२
ततो भीमो महाराज गदां गुर्वीं महाप्रभाम् ।
चिक्षेपाविध्य वेगेन दुर्योधनरथं प्रति ॥ ५३
ततः सा सहसा वाहांस्तव पुत्रस्य संयुगे ।
सारथिं च गदा गुर्वी ममर्द भरतर्षभ ॥ ५४

पुत्रस्तु तव राजेन्द्र रथाद्धेमपरिष्कृतात् ।
आप्लुतः सहसा यानं नन्दकस्य महात्मनः ॥ ५५
ततो भीमो हतं मत्वा तव पुत्रं महारथम् ।
सिंहनादं महच्चक्रे तर्जयन्निव कौरवान् ॥ ५६
तावकाः सैनिकाश्चापि मेनिरे निहतं नृपम् ।
ततो विचुक्रुशुः सर्वे हा हेति च समन्ततः ॥ ५७
तेषां तु निनदं श्रुत्वा त्रस्तानां सर्वयोधिनाम् ।
भीमसेनस्य नादं च श्रुत्वा राजन्महात्मनः ॥ ५८

C 7 7438
B. 7 166 61
K 7 167 61

गृहीतुं । ॐ — T G2-4 om. (hapl) 50^{b-c} — ^{b}) B1 2 5 G1 M3 4 अच्छिनत्- D2 5 भीमसेनस्य सोऽच्छिनत् — ^{c}) D3 6 G1 M महावेजा (for °राज) — ^{d}) K4 महोत्कट (for मदो°)

51 D4 missing (cf. v l. 35) — ^{a}) B Dc1 Dn1 स तया, S (G5 missing) तया सं (for स तदा) B4 भिद्यमानेषु, D5 छाद्य°, D6 छिद्य° (for छिद्य°) — ^{b}) D8 भीमप्रेक्षान् (for कार्मुकेषु) B4 ततस्तत (for पुन. पुन) — ^{c}) Ś1 विच्छेद (for चिक्षेप) — ^{d}) K2 Dc1 Dn2 D2 3. 5 Cd -पारसवीं (for °शवीं) B4 Dn2 D2 5 दृढा, G1 M (except M1) शिता (for शुभाम्) — After 51, B Dc1 Dn D5 G1 M ins

1177* मृत्योरिव स्वमार द्वि दीप्ता केतुशिखामिव ।
सीमन्तमिव कुर्वन्तीं नभसोऽग्निसमप्रभाम् ।

[(L 1) B1 अग्नि, Bom ed वह्नि (for केतु) —(L 2) M4 समततश्च (for सीमन्तमिव) B1 Dc1 Dn1 -शिखामिव (for -समप्रभाम्) Cv cites सीमन्त इव कुर्वती तमस°]

52 D4 missing (cf. v l. 35) — ^{a}) D5 7 8 इव (for एव) — ^{b}) B (except B1) S (except G1 M1, G5 missing) द्विधा (for त्रिधा) — ^{d}) M3 5 पार्थस्य (for भीमस्य) Dn2 D2 5 7 8 भीमसेनस्य चाग्रत

53 D4 missing (cf. v l. 35) — ^{a}) D7 8 तदा (for ततो) — After 53^{a}, T G3 4 read 56^{b} for the first time, repeating it in its proper place. M2 om 53^{c}-56^{a} T G3 4 read 53^{b} twice. — ^{b}) T G3 4 (all first time) महाराजं (T °ज) (for °प्रभाम्) T G3. 4 (all second time) महावलपराक्रम — ^{c}) D7 चिक्षेपातिवेगेन (submetric), D8 °प चातिवेगेन

54 D4 missing (cf v l. 35) M2 om. 54 (cf. v l. 53) — ^{a}) D3. 6 व्यस्तास् (for वाहांस्) — ^{b}) K4 D1 मारिष (for संयुगे) — ^{c}) Dn1 सारथेश् D2 रथाद्, D5 रथ, T G3. 4 महा, G2 M4 तथा, M1 5 तदा (for गदा) — ^{d}) Dn2 D5 ममर्दास्य रथ पुन

55 D4 missing (cf v l 35) M2 om 55 (cf v l 53) — ^{a}) T G3 पुत्रस्य (for स्तु) — ^{b}) K1 Dc1 Dn1 D6-8 -परिस्कृताद् (D8 °न्), B4 D8 पुरस्कृताद् (for परिष्कृताद्) K4 Dn2 D2 5 भीमाद्भीत प्रणश्य च (D2 प्रपश्यता, D5 प्रपश्यत), S (M2 om, G5 missing) रथं हे(G4 है)मपरिष्कृ(G3 स्कृ)त — ^{c}) Ś1 (orig) आकर्णन्, Ś1 (sup lin) K1 2 4 D1 3 आरूढ° (Ś1 °ढौ); K3 आययौ, B2 3 प्राप्लुत, T G2 आप्लुत्य (for °त°) D3 राजा, D7 8 G3 4 राजन् (for यान) Dn2 D2 5 आरुरोह रथं चान्य — ^{d}) Dn1 मदकस्य, T G3 4 नदनस्य (for नन्दकस्य) D7 8 महारथं (for °त्मन)

56 D4 missing (cf v l. 35) M2 om 56^{a} (cf v l. 53) K4 om 56 — ^{a}) T G1 3 4 M5 (*sup lin*) महाराज (for हत मत्वा) Ś1 K1-3 तेषां तु निनदं श्रुत्वा — M4 om 56^{b}, T G3 4 read it for the first time after 53^{a} — ^{b}) Ś1 K3 पुत्र (for पुत्रं) Ś1 K3 B3 Dc1 महाबल (for °रथम्) K1. 2 D1 तव पुत्रो महारथ, Dn2 D2 5 ज्ञाति(Dn2 निशा)मध्ये सुयोधन, M2 हतं मत्वा महारथं — ^{c}) D7 8 तदा (for महच्) G1 M1-3 5 सिंहनादरव चक्रे — ^{d}) B3 Dc1 Dn1 D3 6 निशि (for इव)

57 D4 missing (cf. v l. 35) — ^{a}) D3 6 S (G5 missing) चैव (for चापि) — ^{b}) K1 Dn2 D5 निहितं (for निहतं) Ś1 K3 मेनिरे नृपतिं हत, D3 निहतं मेनिरे भृश — ^{c}) Dn D1 [s]ति (for वि-) Ś1 K3 ते च (for सर्वे) — ^{d}) K1. 2 4 B Dc1 Dn1 D1 7 8 T G2-4 M3 4 ते हाहेति (for हा हेति च) D3. 6 हा हतेति पुन पुन

58 D4 missing (cf. v l 35) — ^{a}) Dn2 च

C 7 7478 B 7 166 61 K 7 167 62

ततो युधिष्ठिरो राजा हतं मत्वा सुयोधनम् ।
अभ्यवर्तत वेगेन यत्र पार्थो वृकोदरः ॥ ५९
पाञ्चालाः केकया मत्स्याः सृञ्जयाश्च विशां पते ।
सर्वोद्योगेनाभिजग्मुर्द्रोणमेव युयुत्सया ॥ ६०
तत्रासीत्सुमहद्युद्धं द्रोणस्याथ परैः सह ।
घोरे तमसि मग्नानां निघ्नतामितरेतरम् ॥ ६१

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४१ ॥

१४२

संजय उवाच ।
सहदेवमथायान्तं द्रोणप्रेप्सुं विशां पते ।
कर्णो वैकर्तनो युद्धे वारयामास भारत ॥ १
सहदेवस्तु राधेयं विद्ध्वा नवभिराशुगैः ।
पुनर्विव्याध दशभिर्निशितैर्नतपर्वभिः ॥ २
तं कर्णः प्रतिविव्याध शतेन नतपर्वणाम् ।
सज्यं चास्य धनुः शीघ्रं चिच्छेद लघुहस्तवत् ॥ ३
ततोऽन्यद्धनुरादाय माद्रीपुत्रः प्रतापवान् ।
कर्णं विव्याध विंशत्या तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ४
तस्य कर्णो हयान्हत्वा शरैः संनतपर्वभिः ।

(for तु) —[b]) D7 8 धन्विना, G4 -यौधिना —[c]) D5 तु (for च) —[d]) D2 5 राजा (for राजन्) M1 2 महास्वन (for °स्मन°)

59 D4 missing (cf v 1. 35) —[a]) K1 om राजा —[b]) Ś1 K (K5 missing) B5 श्रुत्वा (for मत्वा) —[c]) D5 अत्यवर्तत, M3 5 अभ्यधावत (for °वर्तत) T G2-4 पार्थेन (for वेगेन) —[d]) M4 यत (for यत्र)

60 D4 missing (cf. v 1 35) —[a]) D5 पाचाल्या, Bom ed पंचाला Dn2 संजया, D1-3 5-8 कैकया (for के) D3 G1 2 मात्स्या —[b]) Dn2 D2 5 संज (Dn2 कैके)याश्चेदयस्तथा —[c]) D3 चाजग्मुर् (for [अ]भिज°) —[d]) Dn1 आशु (for एव) Dn2 D2 5 जिघासया (for युयुत्सया)

61 D4 missing (cf v 1 35) —[a]) Dc1 Dn1 तदा (for तत्र) Dn2 D2 5 8 [अ]पि (for [आ]सीत्) D6 सुमहा- (for सुमहद्) —[b]) Ś1 K1-3 D1. 7 8 [अ]पि, Dn [आ]सीत्, D2 5 [अ]भूत् (for [अ]थ)

Colophon Ś1 K5 D4 G5 missing —*Sub-parvan* Editions घटोत्कचवध —*Adhy name* K1 2 4 B D (D4 missing) S (except M1 2, G5 missing) रात्रियुद्धं, Bom ed रात्रियुद्धे दुर्योधनापयान —*Adhy no* (figures, words or both) Dn1 166, D3 61, T G2-4 M3 162, G1 M1. 2 163, M4 5 161 —*Śloka no* Dc1 Dn1 63

142

☞ This adhy is missing in K5 D4 G5 (cf v 1 7 125 15, 141 35, 137 9)

1 Ś1 missing up to 9 (cf v 1 7 132 20) —[a]) T G2-4 M4 तथा (for अथ) —[b]) D7 8 द्रोणमेव (for °प्रेप्सु) B1. 3 5 Dc1 Dn महारथं, D2 5 महारणे, D3 महाद्युते, D6 महाद्युते (for विशां पते) —[c]) Dn1 पुत्रो; Dn2 D2 5 राजन् (for युद्धे) —[d]) Dn2 D2 5 सयुगे, S (G5 missing) वीर्यवान् (for भारत)

2 Ś1 missing (cf. v 1 1) —[b]) D2 6 भित्वा (for विद्ध्वा) Ś1 K3 सप्तभिर् (for नव°) —[c]) T G2 विव्याथ (for °ध) Dn2 D2 5 समरे, G2 नवभिर् (for दश°) —[d]) K4 B Dc1 Dn1 विशिखैर्, Dn2 D2 5 G2 नवभिर् (for निशितैर्) G3 सप्त, M5 (*sup lin*) नव (for नत) — After 2, D7 8 read 5[cd] for the first time, repeating it in its proper place

3 Ś1 missing (cf v 1 1) —[a]) T G2 प्रतिविव्याथ —[b]) K4 om (hapl) from शतेन up to विव्याध (in 4[c]) B4 (*sup lin*) चातेन, Dn1 विंशतेर्, D2 5 8 शरेण (for शतेन) B4 5 [आ]नतपर्वणां, Dn1 D1 2 5-8 G1 M1-3 5 नतपर्वणा —[c]) Ś1 K3 B3-5 सज्जं, D2 5 ध्वजं (for सज्यं) K3 चापि, D3 6 चाशु (for चास्य) D7 8 दिव्यं; T G2-4 क्षिप्रं (for शीघ्रं)

4 Ś1 missing (cf v 1 1). K4 om up to विव्याध

सारथिं चास्य भल्लेन द्रुतं निन्ये यमक्षयम् ॥ ५
विरथः सहदेवस्तु खड्गं चर्म समाददे ।
तदप्यस्य शरैः कर्णो व्यधमत्प्रहसन्निव ॥ ६
ततो गुर्वीं महाघोरां हेमचित्रां महागदाम् ।
प्रेषयामास समरे वैकर्तनरथं प्रति ॥ ७
तामापतन्तीं सहसा सहदेवप्रवेरिताम् ।
व्यष्टम्भयच्छरैः कर्णो भूमौ चैनामपातयत् ॥ ८
गदां विनिहतां दृष्ट्वा सहदेवस्त्वरान्वितः ।
शक्तिं चिक्षेप कर्णाय तामप्यस्याच्छिनच्छरैः ॥ ९
ससंभ्रमस्ततस्तूर्णमवप्लुत्य रथोत्तमात् ।
सहदेवो महाराज दृष्ट्वा कर्णं व्यवस्थितम् ।
रथचक्रं ततो गृह्य मुमोचाधिरथिं प्रति ॥ १०
तमापतन्तं सहसा कालचक्रमिवोद्यतम् ।
शरैरनेकसाहस्रैरच्छिनत्सूतनन्दनः ॥ ११
तस्मिंस्तु वितथे चक्रे कृते तेन महात्मना ।
वार्यमाणश्च विशिखैः सहदेवो रणं जहौ ॥ १२
तमभिद्रुत्य राधेयो मुहूर्ताद्भरतर्षभ ।
अब्रवीत्प्रहसन्वाक्यं सहदेवं विशां पते ॥ १३

C 7 7477
B 7 167 16
K 7 168 15

(cf v 1 3) — c) T G2 विध्याथ

5 Ś2 missing (cf v 1. 1) — a) D6 तत (for तस्य) — D7 8 read 5cd for the first time after 2 — d) Ś1 शनैर्, D3 6 शरैर् (for द्रुत)

6 Ś2 missing (cf. v 1. 1) — b) Ś1 K1 2 B1. 2 5 D1 2 5 6 T G1–4 M4 खड्ग (for खड्गं) Ś1 K1–3 समादधे (for °ददे) — c) Dn2 शितैर्बाणैर् (for शरैः कर्णो) — d) T G2 व्ययमत् (for व्यध°)

7 Ś2 missing (cf v 1 1) — a) K3 B Dc1 Dn1 अथ (for ततो) K4 Dn2 D2 5 S (G5 missing) गदां (for महा-) — b) Dn2 महाबलं, D2 5 °बलां, T G2–4 भयसयीं, G1 M महाघनां (for °गदाम्) — c) D2 5 प्रेरयामास (for प्रेष°) Bom ed सक्रुद्धो (for समरे)

8 Ś2 missing (cf v 1 1) — b) Ś1 (sup lin as in text) K1 2. 4 D1 वैकर्तन (for सहदेव) K4 B5 T G2–4 M4 -प्रचोदितां, B3 -करेरितां, D3 6–8 -समीरितां (for -प्रवेरिताम्) K3 D2 5 M3. 5 सहदेवेन प्रेरितां, Dn2 सहदेवेन प्रयोपितां (sic) — c) B2 3 व्यस्तम्भयत्, D5 तां व्यष्टम्भयच्छरैश्च — d) Dn2 भूमावेवाभ्यपातयत्, D2 तां च भूमाव°, D5 कर्णो भूमाव°

9 Ś2 missing (cf v 1 1) — b) D2 5 त्वरन्निव (for त्वरान्वित) — d) M4 स तामस्याच्छिनच्छरैः

10 Ś2 resumes — a) Ś2 M4 असम्भ्रमस्, K4 B Dc1 Dn1 G1 M1–3. 5 स(K4 B3 स)सम्भ्रमं (M1 2 5 °मस्); Dn2 D2 5 माद्रीपुत्रस् (Dn2 °सुतस्), D1 ससंभ्रमस्, T G2–4 असंभ्रान्तस् (for ससंभ्रमस्) Ś K1–3 D1 तदा (for ततस्) — b) B1 अवप्लुत्य (for °प्लुत्य) D7 रथोत्तमान् — c) Dn2 D2 5 प्रज्वलन्निव रोषेण — K4 om 10cd — d) D7 8 कर्णं दृष्ट्वा (by transp) S (G5 missing) अवस्थित (for व्यव°) — e) Ś2 तदा गृह्य, B1 (marg) 2–5 Dc1 Dn1 प्रगृह्याजौ, D3. 6 गृहीत्वा तु (for ततो गृह्य) — f) K2–4 Dn1 D2 6–8 G1 [आ]धिरथ, T G2–4 [अ]तिरथिं (G3 4 °थ) (for [आ]धिरथिं)

11 a) Ś2 B Dc1 Dn D1 7 8 G1 तदापतद्वै (Ś2 D7 8 G1 °तत) सहसा — b) K4 उदितं (for उद्यतम्) — d) B4 5 Dc1 D2 T G3 4 आच्छिनत्

12 a) B Dc1 Dn1 नि(B3 वि)हते, M3 विरथे (for वितथे) Ś1 K3 ततस्तु विरथे चक्रे, Ś2 K1 2 4 D1 ततो रथे विचक्रे तु, Dn2 D2 5 तस्मिञ्छिन्ने (D5 °ष्ठ) रथाङ्गे तु — b) K3 D7 कृते*न, B Dc1 Dn1 सूतजेन (for कृते तेन) Dn2 D2 5 सहदेवस्तु मारिष — After 12ab, Dn2 D2 5 7 8 ins

1178* ईषादण्डकयोक्त्राश्च युगानि विविधानि च ।
हस्त्यङ्गानि तथाश्वांश्च मृतांश्च पुरुषान्बहून् ।
चिक्षेप कर्णमुद्दिश्य कर्णस्तान्व्यधमच्छरैः ।
स निरायुधमात्मानं ज्ञात्वा माद्रवतीसुत ।

[(L 1) Dn2 -योक्त्राणि (for -योक्त्राश्च) — (L 2) D7 8 महाश्वांश्च (for तथा) — (L 3) D5 विक्षिपत् (for चिक्षेप) D7 8 [ऽ]पि (for तान्)]

— c) Dn1 कीर्यमाणस्, D7 8 दार्य (for वार्य°) B Dc1 Dn D2 5 7 8 G1 M1–3 5 तु (for च)

13 b) D2 5 G1 M (except M4) मुहूर्तं (for °र्ताद्) Ś1 K3 मुहूर्तात्प्रहसन्निव — c) Ś1 K3 अब्रवीद्भरतश्रेष्ठ- — d) Dn2 D2 5 7 8 सुनिष्ठुरं (for विशां पते)

C 7 7477
B 7 167 15
K 7 168. 16

मा युध्यस्व रणे वीर विशिष्टै रथिभिः सह ।
सदृशैर्युध्य माद्रेय वचो मे मा विशङ्किथाः ॥ १४
अथैनं धनुषोऽग्रेण तुदन्भूयोऽब्रवीद्वचः ।
एषोऽर्जुनो रणे यत्तो युध्यते कुरुभिः सह ।
तत्र गच्छस्व माद्रेय गृहं वा यदि मन्यसे ॥ १५
एवमुक्त्वा तु तं कर्णो रथेन रथिनां वरः ।
प्रायात्पाञ्चालपाण्डूनां सैन्यानि प्रहसन्निव ॥ १६
वधप्राप्तं तु माद्रेयं नावधीत्समरेऽरिहा ।
कुन्त्याः स्मृत्वा वचो राजन्सत्यसंधो महारथः ॥ १७
सहदेवस्ततो राजन्विमनाः शरपीडितः ।
कर्णवाक्शल्यतप्तश्च जीविताभिरविद्यत ॥ १८
आरुरोह रथं चापि पाञ्चाल्यस्य महात्मनः ।
जनमेजयस्य समरे त्वरायुक्तो महारथः ॥ १९
विराटं सहसेनं तु द्रोणार्थे द्रुतमागतम् ।
मद्रराजः शरौघेण छादयामास धन्विनम् ॥ २०
तयोः समभवद्युद्धं समरे दृढधन्विनोः ।
यादृशं ह्यभवद्राजञ्जम्भवासवयोः पुरा ॥ २१
मद्रराजो महाराज विराटं वाहिनीपतिम् ।
आजघ्ने त्वरितं तीक्ष्णैः शतेन नतपर्वणाम् ॥ २२
प्रतिविव्याध तं राजा नवभिर्निशितैः शरैः ।

---

14 a) Ś2 वीरैर्, K4 [ऽ]धीर, D7 8 मूढ (for वीर) — b) T G1 इषुभि, G2 4 अरिभि (for रथिभि) — D8 om (hapl) 14c–15d K4 reads 14d–15e after 16 — d) D6 वधं, M4 वाचो (for वचो) B1 Dn2 नाभिशकिया, B5 S (G5 missing) मा विशंकथा, D6–8 माति (D6 नाम्य) शकिया

15 For the sequence in K4, cf v l 14 D8 om. 15abcd (cf. v l. 14) — a) D2 5 [अ]न्यद् (for [ए]न) — b) D2 8 नुदन् (for तुदन्) Dn2 D2 5–8 इदं (for वच) — c) D2 5 G3 एको (for एषो) Ś K1–3 Dn1 D1 तूर्णं, S (G5 missing) शूरो (for यत्तो) — e) Ś K1 D1 अत्र, K2 अद्य, B1–3 Do1 Dn1 D3 अनु (for तत्र) Dn2 D2 7 8 वा गच्छ, D5 चागच्छ, S (G5 missing) त्व गच्छ (for गच्छस्व)

16 For the sequence in K4, cf v l. 14 — a) D3 तद् (for त) — c) K1 प्रयाति (hypermetric), B1 3 Do1 Dn1 आयाद् (for प्रायाद्) Dn2 -राजस्य (for -पाण्डूनां) D2 5 प्रत्याचक्षत पाडूना — d) T G2–4 M4 बलानि (for सैन्यानि) Ś K (K5 missing) B1 Do1 Dn1 D1 7 8 प्रदहन्; T G2–4 प्रमथन् (for प्रहसन्)

17 a) K4 B1 D7 8 G3 4 M4 वधं (for वध) Ś K1–3 D1 च (for तु) Do1 (marg sec m as in text) Dn1 D1 राधेयो (for माद्रेय) — c) G3 4 स्मृत्वा कुन्त्या (by transp) — d) Bom ed महायशा (for °रथ)

18 a) Dn2 D2 3 5 6 त्रस्तो, D7 8 खिन्नो (for राजन्) — b) B4 सहसा (for विमना) D2 5 शस्त्र (for शर-) — c) K1 -शरतप्तश्, Dn2 D2 3, 5 6 -शल्यविद्धश् (for °तप्तश्) Ś K1–3 Do1 D1 8 तु (for च) — d) K2 निरवध्यत, Dn1 D2 5 T G2, 4 Cd °वद्यत (for °विद्यत)

19 a) Dn2 D2 3 6–8 T G2–4 तूर्णं, D5 त्यक्त्वा, G1 M शीघ्र (for चापि) — b) G1 M3 पाचालस्य Do1 महारथ (for °त्मन) — G3 om. 19c–20d — d) K1 2 D1 महामना (for °रथ)

20 G3 om 20 (cf v l 19) Before 20, G1 M1 2 ins संजय — a) B4 5 T1 G2 4 M3. 5 (inf lin as in text) विराट सहसैन्य तु, Dn1 °ट सहसेनेन, D7 8 °टं तु शतानीकं — b) B3–5 Do1 Dn1 द्रोण वै, D2 कर्णार्थे, D3. 6 द्रोणार्थं (for °र्थे) D7 8 [ऽ]द्भुतम् (for द्रुतम्) M4 आद्रुत (for आगतम्) T G1 मद्रराजमयोधयत्, G2 द्रोणप्रेप्सुं महारथं — K2 om. 20cd — c) Ś शरौघेन — d) Dn2 सर्वत, D2 5 सर्वश (for धन्विनम्)

21 c) Dn1 अभवद् (for ह्य°) D7 8 T G2–4 युद्धं (for राजञ्) — d) Dn1 D2 जृम्भ; Dn2 बलि-, D2, 5 वृत्र (for जम्भ-). Dn1 G1 M इव (for पुरा).

22 b) S (G5 missing) पृतना- (for वाहिनी-) D6 T G2 -पति (for पतिम्) — c) K4 B Do1 Dn D2 3 5 7 S (except G3, G5 missing) त्वरित (for °तं) B1 5 Do1 Dn1 बाणै, B2–4 तूर्णं (for तीक्ष्णै) — d) B4 G2 शरेण (for शतेन) B5 [आ]नत- (for नत-) B3 4 G2 M3 5 -पर्वणा, D2 5 -पर्वभि (for पर्वणाम्) G1 M1 2 शतशोथ सहस्रश — After 22, D8 reads 24ab

पुनश्चैव त्रिसप्तत्या भूयश्चैव शतेन ह ॥ २३
तस्य मद्राधिपो हत्वा चतुरो रथवाजिनः ।
सूतं ध्वजं च समरे रथोपस्थादपातयत् ॥ २४
हताश्वात्तु रथात्तूर्णमवप्लुत्य महारथः ।
तस्थौ विस्फारयंश्चापं विमुञ्चंश्च शिताञ्शरान् ॥ २५
शतानीकस्ततो दृष्ट्वा भ्रातरं हतवाहनम् ।
रथेनाभ्यपतत्तूर्णं सर्वलोकस्य पश्यतः ॥ २६
शतानीकमथायान्तं मद्रराजो महामृधे ।
विशिखैर्बहुभिर्विद्ध्वा ततो निन्ये यमक्षयम् ॥ २७
तस्मिंस्तु निहते वीरे विराटो रथसत्तमः ।
आरुरोह रथं तूर्णं तमेव ध्वजमालिनम् ॥ २८
ततो विस्फार्य नयने क्रोधाद्द्विगुणविक्रमः ।
मद्रराजरथं तूर्णं छादयामास पत्रिभिः ॥ २९
ततो मद्राधिपः क्रुद्धः शतेन नतपर्वणाम् ।
आजघानोरसि दृढं विराटं वाहिनीपतिम् ॥ ३०
सोऽतिविद्धो महाराज रथोपस्थ उपाविशत् ।
कश्मलं चाविशत्तीव्रं विराटो भरतर्षभ ।
सारथिस्तमपोवाह समरे शरविक्षतम् ॥ ३१
ततः सा महती सेना प्राद्रवन्निशि भारत ।
वध्यमाना शरशतैः शल्येनाहवशोभिना ॥ ३२

C 7 7497
B 7 167 36
K 7 168 35

---

23 K₁ om. 23ᵃ–24ᵇ — ᵃ) T G₃ प्रतिविव्याध (for °ध) B₁–₄ Dc₁ Dn₁ D₃ मत्स्यो, B₅ D₂ राजन् (for राजा) — ᵇ) D₁ ₈ नवभिर्नतपर्वभि — ᶜ) Dn D₁ ₂ ₅ ₈ चैव, S (G₅ missing) चान्यैस् (for चैव) — ᵈ) D₂ चैवं (for चैव) Ś₂ K₁ ₂ B₁ Dn₁ D₂ M₁ च, B₂–₅ Dc₁ Dn₂ D₅ T G₁–₃ M₁–₂ ₅ तु (for ह)

24 K₁ om 24ᵃᵇ (cf v l 23) D₃ reads 24ᵃᵇ after 22 — ᶜ) Dn₂ D छत्रं, D₂ छत्र (for सूत) G₃ ₄ रथ (for ध्वज) — ᵈ) D₁ ₈ अपाहरत् (for अपातयत्) Ś₂ रथनीडादपाहरत्, K₁ B Dc₁ Dn D₃ ₅ S (G₅ missing) शराभ्यां सन्य(B₁ मत्य, Dn₂ D₅ G₁ M स न्य, G₄ मनि)पातयत्

25 ᵇ) B₁ ₂ Dc₁ Dn₁ आप्लुत्य स (for अवप्लुत्य) K₄ D₁ रथोत्तम, B Dc₁ Dn D₅ ₆ S (G₅ missing) महीपति (for महारथः) — ᶜ) G₁ ₃ ₄ M विस्फारयंश्च — ᵈ) K₁ च शतान्, K₄ D₁ ₂ ₅ ₇ ₈ निशितान्, M (except M₁) विशिखान् (for च शितान्) B₁ ₃ Dc₁ Dn₁ विमुचश्च शिलाशितान्

26 ᵃ) Dc₁ Dn₁ श्रुतानीकस् Dn₂ D₃ ₅ ₆–₈ तु त (for ततो) — ᵇ) K₂ भ्रातरं रथवाहिनं, M₄ °रं विरथं तदा — ᶜ) B₁ ₃ Dc₁ शल्यं (for तूर्णं)

27 ᵃ) Dc₁ Dn₁ श्रुतानीकम् D₃ ₆ ₇ [आ]यातं (for [आ]यान्तं) — ᵇ) Ś₁ शल्यराजो (for मद्र°) Dn₂ D₂ ₅ महीपति (for महामृधे) — ᵈ) Ś₁ शरैर् (for ततो)

28 ᵇ) K₁ रथसत्तम, Dn₂ D₃ वाहिनीपति (D₃ °तिं), D₁ ₈ नरसत्तम (for रथसत्तम) — ᶜ) D₂ हतारोह (sic) (for आरुरोह) G₂ रथात् (for रथ) Dn₂ हतारोहाद्रथात्तूर्णं, D₅ हतारोहते तूर्णं च (sic) — D₂ ₈ ₆ om (hapl) 28ᵈ–29ᶜ — ᵈ) Dn₂ तमेवारुह्य तदा

29 D₂ ₈ ₆ om 29ᵃᵇᶜ (cf v l 28) — ᵃ) G₁ ₃ ₄ M विस्फार्य — G₃ repeats 29ᵈ after 31ᶜ — ᵈ) T G₁ ₂ ₃ (both times) ₄ M पार्थिव (for पत्रिभि) D₅ आच्छादयत पत्रिभि

30 ᵃ) D₆ (marg as in text) तूर्णं, S (G₅ missing) शूर (for क्रुद्ध) — ᵇ) Dc₁ D₂ ₆ शरेण (for शतेन) K₃ B₁ D₂ ₅ ₈ G₁ M (except M₁) नतपर्वणा, B₁ Dc₁ D₁ ₆ G₄ [आ]नतपर्वणा — ᶜ) Dn₂ S (G₅ missing) भृश, D₂ ₅ क्रुद्धो, D₃ ₆ व्यूढे (for दृढ)

31 D₂ om 31ᵃᵇᶜᵈ — ᵃ) D₆ सोपि (for सोऽति) Dn₂ T G₂–₄ बलवता (for महाराज) — ᵇ) D₅ रथोपस्थम् — ᶜ) K₁ (before corr) Dn₂ D₅ S (G₅ missing) तूर्णं (for तीव्र) — After 31ᶜ, G₃ repeats 29ᵈ — ᵈ) Dn₂ स विराटो महारथ, G₁ M (except M₁) विराटो वाहिनीपति — ᵉ) Dc₁ D₆ अथोवाह (for अपो°) — ᶠ) B (except B₅) समरात्, Dc₁ समंतात् (for समरे) Dn₁ D₂ ₅ शरैस्तु क्ष(D₅ °स्वक्ष)तविक्षत

32 ᵃ) T G₂–₄ तु (for सा) Ś₁ भारती; K₁ ₂ ₄ S (G₅ missing) पांडवी (for महती) — ᵇ) Dn₂ om from निशि up to राजेन्द्र (in 33ᵃ) — ᶜ) G₃ ₄ विध्यमाना (for वध्य°) Ś₂ K₁ ₂ शरव्रातै (for °शतै) — D₆ reads 32ᵈ on marg (sec m)

33 Dn₂ om up to राजेन्द्र (cf v l 32) Ś₁ D₆

C 7 7497
B 7 167 35
K 7 169 36

तां दृष्ट्वा विद्रुतां सेनां वासुदेवधनंजयौ ।
प्रायातां तत्र राजेन्द्र यत्र शल्यो व्यवस्थितः ॥ ३३
तौ तु प्रत्युद्ययौ राजन्राक्षसेन्द्रो ह्यलम्बुसः ।
अष्टचक्रसमायुक्तमास्थाय प्रवरं रथम् ॥ ३४
तुरंगममुखैर्युक्तं पिशाचैर्घोरदर्शनैः ।
लोहितार्द्रपताकं तं रक्तमाल्यविभूषितम् ।
कार्ष्णायसमयं घोरमृक्षचर्मावृतं महत् ॥ ३५
रौद्रेण चित्रपक्षेण विवृताक्षेण कूजता ।
ध्वजेनोच्छ्रिततुण्डेन गृध्रराजेन राजता ॥ ३६
स बभौ राक्षसो राजन्भिन्नाञ्जनचयोपमः ।
रुरोधार्जुनमायान्तं प्रभञ्जनमिवाद्रिराट् ।
किरन्बाणगणान्राजञ्शतशोऽर्जुनमूर्धनि ॥ ३७
अतितीव्रमभूद्युद्धं नरराक्षसयोर्मृधे ।
द्रष्टॄणां प्रीतिजननं सर्वेषां भरतर्षभ ॥ ३८
तमर्जुनः शतेनैव पत्रिणामभ्यताडयत् ।
नवभिश्च शितैर्बाणैश्चिच्छेद ध्वजमुच्छ्रितम् ॥ ३९

---

om 33 — ^{a}) D2 5 द्रवतीं (for विद्रुता) — ^{c}) Ś K (K5 missing) B1 (marg) Dc1 Dn1 D1 3 7 8 प्रयातौ, D2 5 T आयातौ (for प्रायाता) — ^{d}) M4 यत (for यत्र)

34 ^{a}) Dn1 तत॰ (for तौ तु) — ^{b}) Ś1 (before corr as in text) K1 ह्यलंबुल, Ś2 ॰बस, K2-4 B2-5 Dn2 D1 3 ॰बुप, B1 Dc1 ॰बल॰, D3 6 G4 M3 5 ह्यलायुध, T G3 M4 हुलायुध, G1 M1 2 हुळायुध (for ह्यलम्बुस) — ^{d}) Ś2 D7 8 विपुल (for प्रवरं) D2 3 5 6 आस्थाय रथमु (D5 ॰स)त्तमं

35 ^{a}) D3 6 -खुरैर्, D7 8 G4 -चरैर् (for -मुखैर्) Dn2 D2 5 तुरगवदनैर्युक्त — D8 om 35^c–36^b — ^{c}) Dc1 Dn1 रोहितार्द्र (for लोहितार्द्र) D2 5 पताकात, D7 8 ॰कांत, G1 M ॰क च, G2 ॰काढ्य (for ॰क तं) — ^{d}) Dn2 D2 रथ, D5 रय, D7 8 रुक्म, T G2 चित्र (for रक्त) G1 M (except M4) विभूपण (for ॰पितम्) — ^{e}) D2 5 T G1 3 4 M1-4 कृष्णायसमय घोरम् — ^{f}) D3 6 -चर्मवृतं, D7 -वर्मावृतं (for -चर्मा वृतं) B Dc1 Dn D2 5 ऋक्षचर्मसमावृतं

36 K3 D3 om 36^{ab} (for D3, cf v l 35) — ^{a}) D2 क्रौणेन (for रौद्रेण) Ś K1 2 D1 क्षिप्त (for चित्र) D5 रौद्रेण व्यादितास्येन — Dn1 om (hapl) 36^{cd}, Dc1 reads it on marg (sec m) — ^{c}) B Dn2 D2 5 7 8 S (G5 missing) दंष्ट्रेन (for -तुण्डेन) — ^{d}) K4 राजिता; Dc1 पत्रिणा (for राजता) Dn2 D2 5 S (G5 missing) गृध्ररूपेण पक्षि(Dn2 D5 ॰त्रि)णा

37 ^{a}) D3 6 सर्वतो, T G2 4 स बली, G3 damaged (for स बभौ) — ^{b}) B (except B1) Dc1 Dn1 D7 8 -चयप्रभ (for -चयोपम) — ^{c}) D7 रुरुधे (for रुरोध) — ^{e}) Dn1 व्यकिरन् (hypermetric) (for किरन्) B5 Dn2 D5 इषुगणान्, D2 रिपु॰ (for बाण॰) — K4 D1 om (hapl) 37^f–42^c — ^{f}) Dn2 प्रायशो (for शतशो) Ś K1-3 D3 6 रण (for ऽर्जुन) D7 8 शतशोय सहस्रश

38 K4 D1 om 38 (cf v l 37) — ^{a}) D3 6-8 -रौद्रम् (for -तीव्रम्) B3-5 महद्, Dn2 भवद् (for अभूद्) — ^{b}) B3-5 Dc1 Dn1 तदा (for मृधे) — B5 om 38^{cd} — ^{c}) K2 द्राष्ट्राणा (sic), Dn2 दष्ट्रिणां, D3 6 दसानां, D7 8 शूराणां, S (G5 missing) ईक्षितृ- (for द्रष्टॄणां) — ^{d}) Dn2 D2 5 S (G5 missing) सर्वेषामेव (Dn2 ॰षा तत्र, D2 5 ॰षा तव) भारत — B1-4 Dc1 Dn1 D5 ins after 38 B5 after 38^{ab}

1179* गृध्रकाकबलोलूककङ्कगोमायुहर्षणम् ।

[Dn1 -कटोलूक-; D5 -बको॰ (for -बलो॰) Dn1 -काक (for कङ्क)]

On the other hand, M4 ins after 38

1180* तौ प्रगृह्य महावेगौ धनुषी भीमनिस्वने ।
प्रच्छादयेतामन्योन्य ततक्षन्तौ महेषुभि ।
तत्रासीत्सुचिर कालं युद्ध सममिवाभवत् ।
तत पार्थो महेष्वासो दिव्यं विष्फारयन्धनु ।
आपूरयन्दिशो बाणैर्ज्याक्षेपेण विनादयन् । [5]

39 K4 D1 3 om 39 (for K4 D1, cf v l 37) — ^{a}) Ś1 K3 तद् (for तम्) Ś K1-3 D3 6 शितैनैव, Dn2 D2 5 शरै॰ पत्त्रिर्, D7 शतैरेव (for शतेनैव) — ^{b}) Ś1 K3 D3 6 पत्रिणा, Ś2 K2 शरेण (for पत्रिणाम्) Ś K1-3 Dn1 D3. 6 7 समताडयत् (for अभ्य॰) Dn2 D2 5 अलवुप(D2 ॰शि, D5 ॰स)मताडयत् — ^{c}) G3 partly damaged Dn2 D2 5 दशभिश् (for नव॰) Ś1 K1 3 B1-3 नि (for च) — Ś2 om (hapl) 39^d–40^a — ^{d}) Ś1 K1-3 D3. 6 7 विव्याध भरतर्षभ,

सारथिं च त्रिभिर्बाणैस्त्रिभिरेव त्रिवेणुकम् ।
धनुरेकेन चिच्छेद चतुर्भिश्चतुरो हयान् ।
विरथस्योद्यतं खड्गं शरेणास्य द्विधाच्छिनत् ॥ ४०
अथैनं निशितैर्बाणैश्चतुर्भिर्भरतर्षभ ।
पार्थोऽर्दयद्राक्षसेन्द्रं स विद्धः प्राद्रवद्भयात् ॥ ४१
तं विजित्यार्जुनस्तूर्णं द्रोणान्तिकमुपाययौ ।
किरञ्शरगणान्राजन्नरवारणवाजिषु ॥ ४२
वध्यमाना महाराज पाण्डवेन यशस्विना ।
सैनिका न्यपतन्नुर्व्यां वातनुन्ना इव द्रुमाः ॥ ४३
तेषु तूत्साद्यमानेषु फल्गुनेन महात्मना ।
संप्राद्रवद्बलं सर्वं पुत्राणा ते विशां पते ॥ ४४

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्याय. ॥ १४२ ॥

१४३

संजय उवाच ।
शतानीकं शरैस्तूर्णं निर्दहन्तं चमूं तव ।
चित्रसेनस्तव सुतो वारयामास भारत ॥ १
नाकुलिश्चित्रसेनं तु नाराचेनार्दयद्भृशम् ।

C 7 7313
B 7 168 2
K 7 169 2

B Dc1 Dn D2 6 ध्वजं चिच्छेद भारत (Dn2 D2 5 तस्य तु)

40 K4 D1 om 40 (cf v l 37) Ś2 om 40[a] (cf. v l. 39) —[a]) Ś K1-3 D3 6-8 ध्वजम् (for धनुर्) —[b]) K2 ह्रदिर्तं, D3 6 T G3 4 ह्रदूत (for ह्यत्र) Dn2 D2 5 पुन सज्य (D5 °ज) कृतं चाप —[f]) Dn2 D2 5 तदप्यस्य (for शरेणास्य) Ś K1-3 D2 3 6-8 [अ]करोत् (for [अ]च्छिनत्)

41 K4 D1, 7 8 om. 41 (for K4 D1, cf v l 37) —[a]) B1 om from अथैनं up to शर (in 42[d]) D8 6 विशिखैर् (for निशितैर्) —[c]) K2 Dn1 पार्थोद्रवद्, B5 Dn2 D5 पार्थोविध्यद्, D3 समार्दयद्, D6 समाद्रवद्, G3 damaged (for पार्थोऽर्दयद्) —[d]) G4 स (for स)

42 K4 D1 om 42[abc] (cf v l 37) B4 om. up to शर (cf v l 41) —[a]) T G2 3 M5 सर्व्ये, G1 M1-3 सर्वे, G4 M4 सवे (for तूर्णं) —[b]) M3 5 द्रोणानीकम् (for द्रोणान्तिकम्) Dn2 D6 उपाद्रवत् (for °ययौ) Ś2 द्रोणस्यान्तिकमाययौ —[c]) Ś2 K2 बाणगणान्, D2 6 शरशतान्, D3 गणशरान्, S (G5 missing) इषुगणान् (for शर°) —[d]) Dc1 वर-, G3 4 रथ- (for नर-)

43 [a]) Dn2 D2 6 युध्यमाना (for वध्य°) —[b]) Dn1 यशस्विनां —D2 5 om (hapl) 43[c]-44[b] —[c]) B1 भूमौ (for उर्व्यां) —[d]) K2 वातनुन्नाद्विधाकरोत् (sic)

44 D2 5 om 44[ab] (cf v l 43) —[a]) Ś2 K2 4 D1 वै वध्यमानेषु, B1 2 4 तूच्छाद्य°, D8 च छाद्य°, D5 तच्छाद्य°, D5 सछाद्य° (for तूत्साद्य°) —[b]) K4 B Dc1 Dn1 D1 3 6-8 फाल्गुनेन, Dn2 S (G5 missing) पाण्डवेन (for फल्गुनेन) Ś2 K2 4 Dn2 D1 यशस्विना (for महात्मना) —[c]) Dn2 सम्प्राद्रवन्मृधे सर्वे —[d]) B4 महीपते (for विशां पते) Dn2 D2 5 मृगा इव भयार्दिता

Colophon K5 D4 G5 missing — *Sub-parvan* Editions घटोत्कचवधपर्व — *Adhy name* Ś2 K1, 2 4 B Dc1 Dn D1 2 5-8 G1 M (except M4) रात्रियुद्ध, Bom ed रात्रियुद्धे अलम्बुषपराभव — *Adhy no* (figures, words or both) Dn1 167, D2 168, D8 62, T G2 (marg sec m) 3 4 163, G1 M1 2 5 (sup lin) 164, G2 (orig) 93, M3-5 162 — *Śloka no* Dc1 Dn1 47

143

☞ This adhy is missing in K5 D4 G5 (cf v l. 7 125 14, 141 35, 137 9)

1 [a]) Dn2 D2 5 शरैस्तीक्ष्णैर्, G2 (also as in text) तथायातं, G3 lacuna (for शरैस्तूर्णं) —[b]) B5 इव (for तव)

2 Dn2 om 2-3 —[a]) G3 नकुलिश्च (for ना) D7 8 च (for तु) —[b]) Ś2 K1-3 D1 [अ]हनद्, D3 6 [अ]वधीद् (for [अ]र्दयद्) Ś1 K4 D2 5 विद्धा पचभिराशुगै, D7 8 S (except M3-5, G5 missing) नारा-

C 7 7513
B 7 168 2
K 7 169 2

स च तं प्रतिविव्याध दशभिर्निशितैः शरैः ॥ २
चित्रसेनो महाराज शतानीकं पुनर्युधि ।
नवभिर्निशितैर्बाणैराजघान स्तनान्तरे ॥ ३
नाकुलिस्तस्य विशिखैर्वर्म संनतपर्वभिः ।
गात्रात्संच्यावयामास तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ४
सोऽपेतवर्मा पुत्रस्ते विरराज भृशं नृप ।
उत्सृज्य काले राजेन्द्र निर्मोकमिव पन्नगः ॥ ५
ततोऽस्य निशितैर्बाणैर्ध्वजं चिच्छेद नाकुलिः ।
धनुश्चैव महाराज यतमानस्य संयुगे ॥ ६
स छिन्नधन्वा समरे विवर्मा च महारथः ।
धनुरन्यन्महाराज जग्राहारिविदारणम् ॥ ७
ततस्तूर्णं चित्रसेनो नाकुलिं नवभिः शरैः ।
विव्याध समरे क्रुद्धो भरताना महारथः ॥ ८
शतानीकोऽथ संक्रुद्धश्चित्रसेनस्य मारिष ।
जघान चतुरो वाहान्सारथिं च नरोत्तमः ॥ ९
अवप्लुत्य रथात्तस्माच्चित्रसेनो महारथः ।
नाकुलिं पञ्चविंशत्या शराणामार्दयद्बली ॥ १०
तस्य तत्कुर्वतः कर्म नकुलस्य सुतो रणे ।
अर्धचन्द्रेण चिच्छेद चापं रत्नविभूषितम् ॥ ११
स छिन्नधन्वा विरथो हताश्वो हतसारथिः ।

चैरर्दय(D7 8 °राहन)न्कृश — c) G3 damaged K4 G1 M3–5 तु (for च) T G2 विव्याथ (for °ध) — d) T G2 4 नवभिर् (for दश°) — After 2, K1. 3 read 8cd for the first time, repeating it in its proper place, while D1 reads 8cd after 2

3 Dn2 om 3 (cf v 1 2) — c) D2 5 राजन् (for बाणैर्) — d) D2 5 शरैर्विव्याध वक्षसि

4 c) G3 damaged Ś1 K1. 2 D2 7 स च्या(D2 स्रा)वयामास ; Ś2 G1 प्रच्या°, D5 सस्रा°, D8 सश्रा° (for सच्या°)

5 a) B2 वा (for सो) — d) G3 damaged K1 D6 पन्नगा

6 a) D3 6 विशिखैर् (for निशितैर्) — b) Dn2 चिक्षेप (for चिच्छेद) — d) D8 यतमानश्च, G1 घटमानस्य (for यत°) Ś2 नाकुलि· (for सयुगे)

7 K4 om 7–10 — a) S (G5 missing) स (for स) Dn2 D2 5 विरथो (for समरे) — b) G3 damaged — cd) Dn2 D2 5 अथान्यद्धनुरादाय सुदृढं (D5 सदृश) वेगवत्तर

8 K4 om 8 (cf v 1 7) D1 om 8ab — a) B5 om चित्र — b) T G2–4 निशितै (for नवभि) Dn2 D2 5 नाकुलिं (Dn2 °ल) नतपर्वभि —K1 3 read 8cd for the first time after 2, while D1 reads it after 2 — c) T G2 विव्याथ K1 (first time) D1 चैन, K3 (first time) तात (for क्रुद्धो) Dn2 D2 5 शरैर्विव्याध समरे — d) K1 (both times) Dc1 D1 7 8 T G1–4 M1, 2 भारतानां (for भ°) K1, 3 (both first time) D1 G1 M1. 2 महारथ, G2 (also as in text) पितामह (for महारथ) —After 8, Dn2 reads 10cd for the first time, repeating it in its proper place

9 K4 om 9 (cf v 1 7) D1 om (hapl) 9a–13b D7 repeats and D8 reads 9 after 12 — a) T G2–4 [s]पि (for ऽथ) Ś1 K3 D7 (second time) 8 शतानीक च (D7 8 °कस्य) सरब्धस्, Ś2 K1 2 पुनश्चैवापि सरब्धस् — Ś K1–3 om (hapl) 9b–10a — b) D7 (second time) 8 चित्रसेनश्च (for °सेनस्य) Dn2 D2 5 भारत (for मारिप) — c) D3 6 न्यवधीच्, D7 (second time) 8 व्यहनच्, T G2–4 M3–5 व्यथ (G3. 4 M3–5 °ध)मच् (for जघान) — d) Dn2 महाबल°, D2 5 7 (first time) महारथ , D3 6 रथोत्तमात्, D7 (second time) 3 रथोत्तम , T G2–4 M3–5 शरोत्तमै (for नरोत्तम) G1 M1 2 सूत चापि शरोत्तमै

10 K4 D1 om 10 (cf v 1 7, 9) Ś K1–3 om 10a (cf v 1. 9) — a) Dn2 D2 5 7 8 आप्लुत्य स (for अवप्लुत्य) — b) G3 partly damaged Dn2 D2 5 महायशा , S (G5 missing) °बल (for °रथ) —Dn2 reads 10cd for the first time after 8 — d) D2 5 अर्पयद्, D6 G1. 3 4 M4 अर्दयद् (for आर्द°) Ś1 K3 पुन (for बली)

11 D1 om 11 (cf. v 1 9) — a) Ś2 transp तस्य and तत् Ś1 K3 कृत्स्नं (for कर्म) — d) Dn2 D2 5 हेम , T G1 2 4 M3–5 रुक्म-, G3 lacuna, M1. 2 रुग्म (for रत्न) Dn2 परिस्कृतं (for -विभूषितम्)

12 D1 om 12 (cf v 1. 9) — a) G1 3. 4 M सं- (for स) — c) Dn2 D5 G1 M शीघ्रं (for तूर्णं).

आरुरोह रथं तूर्णं हार्दिक्यस्य महात्मनः ॥ १२
द्रुपदं तु सहानीकं द्रोणप्रेप्सुं महारथम् ।
वृषसेनोऽभ्ययात्तूर्णं किरञ्शरशतैस्तदा ॥ १३
यज्ञसेनस्तु समरे कर्णपुत्रं महारथम् ।
षष्ट्या शराणां विव्याध बाह्वोरुरसि चानघ ॥ १४
वृषसेनस्तु संक्रुद्धो यज्ञसेनं रथे स्थितम् ।
बहुभिः सायकैस्तीक्ष्णैराजघान स्तनान्तरे ॥ १५
तावुभौ शरनुन्नाङ्गौ शरकण्टकिनौ रणे ।
व्यभ्राजेतां महाराज श्वाविधौ शललैरिव ॥ १६
रुक्मपुङ्खैरजिह्माग्रैः शरैश्छिन्नतनुच्छदौ ।
रुधिरौघपरिक्लिन्नौ व्यभ्राजेतां महामृधे ॥ १७
तपनीयनिभौ चित्रौ कल्पवृक्षाविवाद्भुतौ ।
किंशुकाविव चोत्फुल्लौ व्यकाशेतां रणाजिरे ॥ १८
वृषसेनस्ततो राजन्नवभिर्द्रुपदं शरैः ।
विद्ध्वा विव्याध सप्तत्या पुनश्चान्यैस्त्रिभिः शरैः ॥ १९
ततः शरसहस्राणि विमुञ्चन्विबभौ तदा ।

C 7 7531
B 7 168 20
K. 7 169 20

— After 12, D- repeats and D3 reads 9

13 D1 om 13^ab (cf v 1 9) — ^a) Ś2 K1 2 4 Dn2 महानीक (for सहा°) — D7 om (hapl.) 13^c–14^b G4 om. 13^c–15^b — ^c) S (G4 om., G5 missing) राजन् (for तूर्णं) Dn2 वृषसेनो महाराज, D1 चित्रसेनस्ततस्तूर्णं — ^d) Dc1 शतशरैस्, T G2 3 इषुगणैस् (for शरशतैस्) Ś1 D3 तथा (for तदा) Ś2 K1 2 4 D1 किरन्शरशतान्बहून्

14 D2 om. 14^ab, G4 om 14 (for both, cf v 1 13) — ^b) D5 महारथ (for °रथम्) — M3–5 om 14^c–15^b — ^c) T G2 विव्याथ — ^d) Dn2 वा विभो, D2 5 चाभिभो, D3 6 वीर्यवान् (for चानघ).

15 G4 M3–5 om 15^ab (cf v 1. 13, 14) — ^ab) Ś2 K1, 2 transp वृषसेन and यज्ञसेनं D1 यज्ञसेनं (for वृषसेनस्) D2 5 याज्ञसेनिं (for यज्ञसेन) D5 रथ स्थित, T G2 3 महारथ — ^c) Dn2 D2 5 तूर्णम्, D7 8 तीव्रैर् (for तीक्ष्णैर्) — After 15, D3 reads 17^ab

16 ^a) D3 om from नुन्नाङ्गौ up to जिह्माग्रैं (in 17^a) Ś1 K3 भुग्नागौ, D6 भिन्नागौ (for -नुन्नाङ्गौ) — ^b) Ś2 K2 B1 Dn1 D6 कटकितौ (for कण्टकिनौ) — D3 om 16^cd — ^c) B5 विभ्राजेता, Dn2 D2 5 6 व्यरा° (for व्यभ्रा°) — ^d) D2 5 7 श्वाविद्धौ, S (except G2, G5 missing) °द्धौ (for °धौ) Ś K (K5 missing) D1, 2 5 शलभैर्, D7 सल्लिलैर् (for शललैर्)

17 D2 om. up to जिह्माग्रैं (cf v 1 16) Dc1 Dn1 om 17^a–18^b D5 6 repeat 17–18 after 7 144 4 D3 reads 17^ab after 15 — ^a) B D3 प्रसन्नाग्रैं (for अजिह्माग्रैं) — ^b) D3 शार (for शरैश्) K1 छन्न, D2 छिन्नौ (for छिन्न) D3 om from तनु up to क्लिन्नौ (in 17^c) B1 -परिच्छदौ, B6 तनुच्छदैं, D5 6 (both second time) -वनुच्छिदौ (for तनुच्छदौ). Dn2 D2 5 (first time) शरैः संनतपर्वभि — Dn2 om 17^c–18^d — ^c) G2 रुधिरेण (for °रौघ) B1 परिच्छन्नौ, D2 प्रतिच्छन्नौ, D5 (first time) परिच्छिन्नौ (for °क्लिन्नौ) — ^d) B5 D3 6 (first time) व्यराजेता (for व्यभ्रा°) D2 5 (first time) G1 M1 2 महारणे (for °मृधे)

18 For the repetition in D5 6, cf v 1 17 Dc1 Dn1 om 18^ab, Dn2 om 18 (for all, cf. v 1 17) D3 om 18^ab — ^a) D6 (second time) तापनीय- — ^b) D5 6 (both second time) 7 8 द्रुमौ (for [अ]द्भुतौ) — ^c) D2 5 (first time) पुष्पाढ्यौ (for चोत्फुल्लौ) — ^d) Ś1 K1 3 D5 6 (last two second time) T G2 3 चकाशे (Ś1 K3 °शा)ते, Ś2 व्यकाशेते, K2 4 D1 2 5 (first time) 7 8 प्र(K2 D7 8 च)काशेता, G1 M1 2 व्यरोचेतां, M3–5 प्रकाशेते (for व्यकाशेता) D3 6 (first time) रुधिरौघपरिप्लुतौ

19 ^b) D2 5 निशितैं (for द्रुपद) Ś1 K4 S (G5 missing) रणे (for शरै) B Dc1 Dn द्रुपदं नवभि शरैः — ^c) Ś2 K1 2 भित्त्वा (for विद्ध्वा) T G2 विव्याथ (for °ध) D2 5 विंशत्या (for सप्तत्या) — ^d) K3 4 B Dc1 Dn1 D7 8 M3–5 अन्यैश् (for चान्यैश्) Bom ed त्रिभि (for शरै) — After 19, T G1 2 M1 2 ins

1181* वृषसेनशरैरुग्रो व्यपयासीन्महीपतिः ।
[G1 M1, 2 व्यपायासीन् (for व्यप°)]

20 ^a) B1 शताग्र्याणि (for -सहस्राणि) — ^b) Dn2 D2 5 रणे (for तदा) — After 20, Dn2 D2 3 5–8 ins

1182* द्रुपदस्तु ततः क्रुद्धो वृषसेनस्य कार्मुकम् ।
द्विधा चिच्छेद भल्लेन पीतेन निशितेन च ।
सोऽन्यत्कार्मुकमादाय रुक्मबद्धं नवं दृढम् ।
तूणादाकृष्य विमलं भल्लं पीतं शितं दृढम् ।

C 7 7531
B 7 168 20
K 7 169 20

कर्णपुत्रो महाराज वर्षमाण इवाम्बुदः ॥ २०
ततस्तु द्रुपदानीकं शरैश्छिन्नतनुच्छदम् ।
संप्राद्रवद्रणे राजन्निशीथे भैरवे सति ॥ २१
प्रदीपैर्हि परित्यक्तैर्ज्वलद्भिस्तैः समन्ततः ।
व्यराजत मही राजन्वीताभ्रा द्यौरिव ग्रहैः ॥ २२
तथाङ्गदैर्निपतितैर्व्यराजत वसुंधरा ।
प्रावृट्काले महाराज विद्युद्भिरिव तोयदः ॥ २३
ततः कर्णसुतत्रस्ताः सोमका विप्रदुद्रुवुः ।
यथेन्द्रभयवित्रस्ता दानवास्तारकामये ॥ २४
तेनार्द्यमानाः समरे द्रवमाणाश्च सोमकाः ।
व्यराजन्त महाराज प्रदीपैरवभासिताः ॥ २५
तांस्तु निर्जित्य समरे कर्णपुत्रो व्यरोचत ।
मध्यंदिनमनुप्राप्तो घर्मांशुरिव भारत ॥ २६
तेषु राजसहस्रेषु तावकेषु परेषु च ।
एक एव ज्वलंस्तस्थौ वृषसेनः प्रतापवान् ॥ २७
स विजित्य रणे शूरान्सोमकानां महारथान् ।

कार्मुके योजयित्वा त द्रुपदं संनिरीक्ष्य च । [5]
आकर्णपूर्णं मुमुचे त्रासयन्सर्वसोमकान् ।
हृदय तस्य भित्त्वा च जगाम वसुधातलम् ।
कश्मल प्राविशद्राजा वृषसेनशराहत ।
सारथिस्तमपोवाह स्मरन्सारथिचेष्टितम् ।
तस्मिन्प्रभग्ने राजेन्द्र पाञ्चालाना महारथे । [10]

[(L 2) D2 5 विद्धा (for द्विधा)　D5 6 च (for नि-)　— After line 2, D2 5 read 27^{cd} for the first time, repeating it in its proper place　— (L 3) D3 6 om from the post half up to the prior half of line 4　— (L 4) D3 6 read the post. half after the prior half of line 6　Dn2 D7 8 सित, D2 नव (for शित)　— (L 5) Dn2 D2 कार्मुक　D2 तु (for त)　— (L 6) D3 6 om the post half　D7 8 -सैनिकान् (for -सोम°)　— (L 7) D3 7 8 स, D6 [अ]मौ (for च)　— (L 8) D7 8 -समाहत (for -शरा°)　— D7 8 om line 10　— (L 10) D6 पञ्चालानां]

21　D2 5 om 21^{ab}　—^{a}) G3 4 तद् (for तु)　—^{c}) D2 समाद्रवच्　B2 4 Dn1 तदा,　Dn2 D2 5 चमू,　D3 6 T G2-4 रणाद् (for रणे)　Dn2 D2 5 सर्वा (for राजन्)　—^{d}) D7 8 निशिथेर् (for निशीथे)

22　^{a}) Bom ed श्च (for हि)　T G3 4 परित्यक्ता, G1 M1 2 5 °प्वक्ता,　M3 4 °व्यक्ता (for °त्यक्तैर्)　—^{b}) Dn2 D2 5 प्रज्वलद्भि° (for ज्वलद्भिस्तै)　— D2 om 22^{c}–23^{b}　—^{c}) K4 विराजत (for व्यरा°)　Ś K (K5 missing) B1 Dn D4. 6 M4 5 (*sup lin*) महाराज (B4 D5 6 °जन्) (for मही राजन्)　T G2-4 M5 (orig) व्यराजद्वसुधा तत्र　—^{d}) Ś1 K3 D6 वीताभ्रैर्, Ś2 K1 D1 °भ्रं,　Dc1 Dn1 नीलाभ्रा;　D3 व्य*भैर्,　D7 8 वीताभ्रे,　G1 M1 2 विततैर् (for वीताभ्रा)　K2 वीताभ्रं द्यौरिवाग्रत

23　D2 om 23^{ab} (of v 1 22)　—^{a}) B1-3 Dc1 Dn1 तदागदैर्,　Dn2 D5 रथैर्गजैर्,　D7 8 रथागदैर्,　G1 M अथा° (for तथा°)　— Ś K1-3 om 23^{bc}　—^{b}) B4 व्यभ्राजत (for व्यरा°)　—^{c}) S (G5 missing) प्रावृषीव (for प्रावृट्काले)　—^{d}) D3 6 स विद्युदिव तोयद,　S (G5 missing) विद्युद्भिर्ज(G3 °र्ज्व)लदावली (T °ळी; G1 M °ळि)

24　^{a}) S (G5 missing) तत्र (for तत)　Ś1 K2 4 Dn1 D3 6 सुताद्,　D3 -सुतस् (for -सुत)　— M3 om. 24^{b}–25^{c}　—^{b}) Dn2 D2 5 समताद् (for सोमका)　D6 सोमका विद्रवुस्तदा　—^{c}) D3 -संत्रस्ता (for -वित्रस्ता)　D5 यथोपेंद्रभयत्रस्ता

25　M3 om 25^{abc} (cf. v 1 24)　—^{a}) Dn2 संग्रामे (for समरे)　D2 5 सतोर्द्यमाना सग्रामे,　D7 8 ते वध्यमाना समरे　—^{b}) Ś1 K1 3 D6 द्रवमानाश्,　Ś2 द्रावमाणाश्,　D7 8 द्राव्य° (for द्रव°)　G1 M (M3 om) स्स (for च)　Dn2 D2 5 पांचाला सोमकै° सह　—^{c}) D7 8 अदृश्यत,　T G2-4 व्यकाशंत,　G1 M (M3 om) प्राकाशत (for व्यराजन्त)　—^{d}) K2 D1 इव (for अव)　D2 5 प्रदीप्ता इव भारत

26　^{b}) B1 D1 [ऽ]प्यरोचत,　B3 Dn2 D2 3 5-8 व्य(Dn2 वि)राजत (for व्यरोचत)

27　D2 5 read 27^{cd} for the first time after line 2 of 1182*　—^{c}) G3. 4 एष (for एक)　G1 M1. 2 मासा (for तस्थौ)　D5 (first time) एव ज्वलततस्थौ (sic)　—^{d}) D2 5 (both first time) द्रुपदो रणमूर्धनि

28　^{a}) Dn2 D5 7 8 निर्जित्य (for विजित्य)　Ś K2 3 D1 3. 6 शूर°;　K1 शूरा (for शूरान्).　—^{b}) Dn2 D2. 5

जगाम त्वरितस्तत्र यत्र राजा युधिष्ठिरः ॥ २८
प्रतिविन्ध्यमथ क्रुद्धं प्रदहन्तं रणे रिपून् ।
दुःशासनस्तव सुतः प्रत्युद्गच्छन्महारथः ॥ २९
तयोः समागमो राजंश्चित्ररूपो बभूव ह ।
व्यपेतजलदे व्योम्नि बुधभार्गवयोरिव ॥ ३०
प्रतिविन्ध्यं तु समरे कुर्वाणं कर्म दुष्करम् ।
दुःशासनस्त्रिभिर्बाणैर्ललाटे समविध्यत ॥ ३१
सोऽतिविद्धो बलवता पुत्रेण तव धन्विना ।
विरराज महाबाहुः सशृङ्ग इव पर्वतः ॥ ३२
दुःशासनं तु समरे प्रतिविन्ध्यो महारथः ।
नवभिः सायकैर्विद्ध्वा पुनर्विव्याध सप्तभिः ॥ ३३
तत्र भारत पुत्रस्ते कृतवान्कर्म दुष्करम् ।
प्रतिविन्ध्यहयानुग्रैः पातयामास यच्छरैः ॥ ३४
सारथिं चास्य भल्लेन ध्वजं च समपातयत् ।
रथं च शतशो राजन्व्यधमत्तस्य धन्विनः ॥ ३५
पताकाश्च स तूणीरान्रश्मीन्योक्त्राणि चाभिभो ।
चिच्छेद तिलशः क्रुद्धः शरैः संनतपर्वभिः ॥ ३६
विरथः स तु धर्मात्मा धनुष्पाणिरवस्थितः ।
अयोधयत्तव सुतं किरञ्शरशतान्बहून् ॥ ३७
क्षुरप्रेण धनुस्तस्य चिच्छेद कृतहस्तवत् ।
अथैनं दशभिर्भल्लैश्छिन्नधन्वानमार्दयत् ॥ ३८
तं दृष्ट्वा विरथं तत्र भ्रातरोऽस्य महारथाः ।

C 7 7555
B 7 168 44
K 7 169 44

सोमकाश्च (for °काना) D1 2 5 महारथ (for °रथान्) — c) K4 D2 3 5 S (G5 missing) राजन्, B3 D5 [ऽ]न्यत्र, Dn2 lacuna (for तत्र)

29 B3 reads 29–30 on marg — a) B1 प्रदहतम् (for प्रतिविन्ध्यम्) Dn2 D2 3 5 समाया(D5 °या)तं, D5 शरैः क्रुद्ध, D1 6 अभिक्रुद्ध (for अथ क्रुद्ध) — b) B1 प्रतिविध्यं (for प्रदहन्त) — d) K4 B D (except D2 5, D1 missing) प्रत्यगच्छन् (for प्रत्युद्ग°) K2 Dn2 महारथ (for °रथ)

30 B3 reads 30 on marg — a) K1 ह्यपेत (for व्य°) D5 व्यपतज्जलदव्योम्नि — d) B (except B5) Dc1 Dn1 D3 6 S (G5 missing) भास्करयोर्, Dn2 lacuna (for -भार्गव°)

31 a) K1 4 Dn2 प्रतिविध्यं (for °विन्ध्यं) K4 B3 च (for तु) — b) K4 दुस्कर, Dn2 D2 5 दारुणं (for दुष्करम्) — After 31ab, S (G5 missing) ins

1183* अपूजयन्महाराज तव सैन्ये महारथा ।

[M3–5 सैन्य (for सैन्ये)]

— B3 reads 31c–34b on marg — d) G1 3, 4 M प्रत्यविध्यत (for सम°)

32 B3 reads 32 on marg — b) G1 3 4 M (except M4) पौत्रेण (for पु°) — c) D1 3 व्यराजत (for विरराज) K1 महाबाहो, Dn2 राज (for °बाहु) — d) Ś1 D2 3, 6 S (G5 missing) त्रि (for स)

33 K1 D1 om 33ab B3 reads 33 on marg — a) S (G5 missing) दुःशासनस् (for °सन) D2 5 च (for तु) — b) T G2–4 M3–5 प्रतिविंध्य (for °विन्ध्यो) G1 M1 2 प्रतिविध्य महारथं — d) T G3 विव्याध (for ध)

34 B3 reads 34ab on marg — a) T G1–3 M1 2 प्रतिविध्य (for °विन्ध्य) T G2 3 यदश्युग्रै, G1 M1 2 महानुग्रै (for -हयानुग्रै) — d) K1 2 तापयामास (for पातया°) K4 तच्छरै, Dn2 G1 4 M1 2 सायकै, D2 5 संयुगे (for यच्छरै) T G2 3 M3–5 प्रासतोमरसायकै

35 c) K3 4 B Dc1 Dn D2 5 S (G5 missing) तिलशो (for शतशो) — d) T G2 व्यधमत्

36 a) D6–8 पताका (for °काश्) Ś1 K3 [पु]च (for स) Ś2 K1 4 B Dc1 Dn D1 3 T G2–4 तूणीरा (for तूणीरान्) D5 पपात यत्रान्तूणीरान् (sic) — b) K1 त्रीन् (submetric) (for रश्मीन्) Ś2 D1 3 चाभिभो, K1 D1 चाविभो, B Dc1 Dn D2 5 च (B1 2 त) प्रभो, D3 6 वा विभो (for चाभिभो) — D5 om 36c–37b

37 D5 om 37ab (cf v l 36) — a) D1 3 च स (for स तु) — b) G1 M अतिष्ठत (for अवस्थित°) — c) T G3 4 सुत (for सुतं) — d) Ś1 K3 गणान्; Dc1 Dn2 D3, 6 -वरान् (for -शतान्)

38 a) D1 3 चास्य (for तस्य) — b) D3 6 जित (for कृत) B Dc1 Dn1 S (G5 missing) चिच्छेद तनयस्तव (T G3 4 °दा) — c) K1 2 पंचभिर् (for दशभिर्) K4 B Dc1 Dn D1 2 5 S (G5 missing) बाणैश्

C. 7 7553
B 7 168 46
K 7 169 44

अन्ववर्तन्त वेगेन महत्या सेनया सह ॥ ३९
आप्लुतः स ततो यानं सुतसोमस्य भास्वरम् ।
धनुर्गृह्य महाराज विव्याध तनयं तव ॥ ४०
ततस्तु तावकाः सर्वे परिवार्य सुतं तव ।
अभ्यवर्तन्त संग्रामे महत्या सेनया वृताः ॥ ४१
ततः प्रववृते युद्धं तव तेषां च भारत ।
निशीथे दारुणे काले यमराष्ट्रविवर्धनम् ॥ ४२

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि त्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४३ ॥

१४४

संजय उवाच ।
नकुलं रभसं युद्धे निघ्नन्तं वाहिनीं तव ।
अभ्ययात्सौबलः क्रुद्धस्तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ १
कृतवैरौ तु तौ वीरावन्योन्यवधकाङ्क्षिणौ ।
शरैः पूर्णायतोत्सृष्टैरन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ २
यथैव सौबलः क्षिप्रं शरवर्षाणि मुञ्चति ।
तथैव नकुलो राजञ्शिक्षां संदर्शयन्युधि ॥ ३
तावुभौ समरे शूरौ शरकण्टकिनौ तदा ।

(for महेश्व) —d) D6 8 T G1-4 अर्दय(D8 °ये)त् (for श्वा°)

39 a) B1 8 Dc1 Dn1 ते (for त) Dn2 भ्रातरं (for विरथ) T G3 4 तूर्णं (for तत्र) — D8 om. 39b–40a —c) D3 6 G1 M1 2 अभ्यवर्तंत (for अन्ववर्तन्त) —d) D3 6 7 T G2 4 वृता, G3 वृत (for सह)

40 D8 om 40a (cf v 1 39) —a) Ś1 D2 G1 M आप्लुतस्तु, Ś2 K3 T G2-4 सोव(Ś2 सोप)प्लुतस्, K4 सोवप्लुत्य, Dn2 सोद्रवत्तु, D6 सोप्लुतस्तु, D7 स प्लुतश्च (for आप्लुत स) K1 सोवप्लुतस्तु ते यान —b) D2 3 5 श्रुत (for सुत) Ś K3 D2 5 भासुर, D7 भास्करं (for भास्वरम्) —c) D3 6 धनुर्गृहीत्वा वै राजन् —d) T G2 विव्याथ (for °ध) D3 G2 तनयस् (for °यं)

41 G4 om (hapl) 41ab —c) Ś K (K5 missing) संक्रुद्धा; Dn2 D2 5 वेगेन, D8 सक्रुद्धे, D6-8 त युद्धे, T G2-4 M3-5 समरे (for सग्रामे)

42 b) D2 5 तत्र (for तव)

Colophon om in G1 M1 2 K5 D4 G5 missing —*Sub-parvan* Editions घटोत्कचवध —*Adhy name* Ś2 K1 2 4 B D (D4 missing) G2 रात्रियुद्ध, Bom ed रात्रियुद्धे शतानीकादियुद्ध —*Adhy no* (figures, words or both) Dn1 168, D2 169, D8 63, T G2-4 164, M2-5 163 —*Śloka no* Dc1 Dn1 42

144

☞ This adhy is missing in K5 D4 G5 (cf. v 1 7 125 14, 141 35, 137 9)

1 a) Dn1 नकुल रभसा युक्त —b) Ś2 Dn2 D2 5 6 G1 M तव वाहिनीं (by transp)

2 a) Dc1 -हस्तौ (for -वैरौ) D6 M3-5 तत, G2-4 रणे (for तु तौ) Dn2 S (except G1, G5 missing) शूरौ (for वीराव्) —b) D1 3 7 8 [अ]न्योन्यं T G2-4 परस्परवधैषिणौ — Dn1 om 2cd, Dc1 reads it on marg

3 a) D8 तथा (for यथा) B Dc1 Dn D2 5 S (G5 missing) य(B3 D2 5 त)थैव नकुलो राजन् —b) D6 -वर्षान्वि (for °णि) K4 B Dc1 (by corr) Dn D2 8 S (G5 missing) [अ]मुंचत, Dc1 (before corr), D5 [अ]मुमुचत् (for मुञ्चति) —c) K4 Dn2 D2 5 तथैव (D2 °व) सौबलश्चापि, B Dc1 Dn1 °व सौबलो राजन्; T G3 4 °व सौबलोप्यासिन्, G1 2 M °व सौबलोपि (G2 °लो हि) स —d) Ś1 K3 रणे (for युधि)

4 D5 reads 4ab and repeats 4cd, while D8 repeats 4 after the second occurrence of 143 17–18 —a) Dn2 D2 5 6 (first time) राजन् (for शूरौ) —b) B1-3 Dn1 D7 कटकितौ (for -कण्टकिनौ) Ś2 K1 2 4 D1 2 6 (second time) तथा (for तदा) D6

व्यराजेतां महाराज कण्टकैरिव शाल्मली ॥ ४
सुजिह्मं प्रेक्षमाणौ च राजन्विवृतलोचनौ ।
क्रोधसंरक्तनयनौ निर्दहन्तौ परस्परम् ॥ ५
स्यालस्तु तव संक्रुद्धो माद्रीपुत्रं हसन्निव ।
कर्णिनैकेन विव्याध हृदये निशितेन ह ॥ ६
नकुलस्तु भृशं विद्धः स्यालेन तव धन्विना ।
निषसाद रथोपस्थे कश्मलं चैनमाविशत् ॥ ७
अत्यन्तवैरिणं दृप्तं दृष्ट्वा शत्रुं तथागतम् ।
ननाद शकुनी राजंस्तपान्ते जलदो यथा ॥ ८
प्रतिलभ्य ततः संज्ञां नकुलः पाण्डुनन्दनः ।
अभ्ययात्सौबलं भूयो व्यात्तानन इवान्तकः ॥ ९
संक्रुद्धः शकुनिं षष्ट्या विव्याध भरतर्षभ ।
पुनश्चैव शतेनैव नाराचानां स्तनान्तरे ॥ १०
ततोऽस्य सशरं चापं मुष्टिदेशे स चिच्छिदे ।
ध्वजं च त्वरितं छित्त्वा रथाद्भूमावपातयत् ॥ ११
सोऽतिविद्धो महाराज रथोपस्थ उपाविशत् ।
तं विसंज्ञं निपतितं दृष्ट्वा स्यालं तवानघ ।
अपोवाह रथेनाशु सारथिर्ध्वजिनीमुखात् ॥ १२

C 7 7576
B 7 169 18
K 7 170 17

(first time) शरमक्पंतौ रगे —c) D5 e (both first time) व्यराजेता (for व्यरा°) —d) K1 कणुकैर्, Dn1 केट (for कण्ट) S K3 S (G5 missing) शल्मली (for शा°) D5 e (both first time) श्वाविधौ शललै रिव —After 4, D5 repeat 143 17–18

5 a) K1 D1 2 S (G5 missing) मजिह्म, B Dc1 Dn1 अजिह्मं (for सु°) Ś1 K1 D1 2 प्रेक्ष्यमाणौ Ś1 K3 Dn तौ, B1 2 D4 5 तु (for च) —b) Ś1 विव्याव, B1 विवृत (for विवृत) —c) Dn2 -रक्ताल- (for -संरक्त) Ś K1–3 D1 2 e–3 -चक्षुषौ (for नयनौ) —d) G1 M1 2 अर्दयतौ (for निर्दहन्तौ)

6 a) K1 B Dc1 Dn1 D2 8 श्यालस्, D1 शाल्यस् (for स्यालस्) M2–3 तव सुत (for तु तव स) Dn2 D2 2 शाल्मत्व सुसक्रुद्धो —c) D2 कर्णेन (for कर्णिना) T G2 विव्याय (for °ध) —d) Ś1 D2 7 8 S (G5 missing) च (for ह)

7 a) T G2 M1 दृढ (for भृश) G1 क्रुद्ध (for विद्ध) —b) B Dc1 Dn D2–8 श्यालेन, D2 शालेन (for स्या°) M1 2 दृढ (for तव) —c) B1 विषसाद (for नि) —d) D5 एनम (for चैनम्) B1–3 कश्मल चाविशन्महत्, D2 °लं च समाविशत्

8 a) T G2–4 दृष्ट्वा (for दृप्तं) —b) G1 दृप्त (for दृष्ट्वा) T G2–4 तमाहव (for तथागतम्) —c) Dn1 [श]विशयं (for शकुनी) Ś1 D7 8 राजा, Dn2 D3 5 तत्र (for राजम्)

9 After 9ab, Dn2 ins 1184* Dn2 om 9c–11d

10 Dn2 om 10 (cf v 1 9) —a) B1 Dc1 D2 स क्रुद्ध, D स विद्ध (for सक्रुद्ध) K4 सकुलं (for शकुनिं) D3 e स क्रुद्ध शकुनिं दृष्ट्वा —K4 om. 10b–11c —b) T G2 विव्याय (for °ध) —c) B D (Dn2 om, D4 missing) M3 चैन, M4 चैक (for चैव) D7 8 [श]तैः, G1 M1 2 [ए]न (for [ए]व) —G4 reads 10d–11a twice (second time transposed) —d) T G2 3 4 (both times) M समाचिनोत् (for स्तनान्तरे)

11 For the repetition in G4, cf v l 10 K4 om 11ab (cf v l 10) Dn2 om 11 (cf v l 9) —a) B Dc1 Dn1 अथ (for ततो) D3 6 ससरं (for सशरं) —b) B Dc1 Dn1 S (G5 missing) [S]च्छि नत्तदा (T G1–4 M1 5 °द्विधा), D2–5 समाच्छिनत् (for स चिच्छिदे) —c) Ś1 विजयं (for ध्वज) B1 D6 त्वरितस् (for °त) Ś K1 3 D1 दृष्ट्वा (for छित्त्वा) M3 4 द्विधा ध्वज च त्वरितं —d) M3 4 छित्त्वा (for रथाद्) Ś1 शरैरन्यैः समार्दयत् —D2 5 ins after 11 Dn2 after 9ab

1184* त्रिशिम्बेन च तीक्ष्णेन पीतेन निशितेन च ।
ऊरू निर्भिद्य चैकेन नकुल पाण्डुनन्दन ।
श्येन सपक्ष व्याधेन पातयामास त तदा ।

[Dn2 om. lines 1–2 —(L 1) D5 च (for नि-)]

12 a) Dc1 Dn1 [S]पि (for Sति) —After 12ab, Dn1 D3 5 ins

1185* ध्वजयष्टिं परिष्वज्य कामिनीं कामुको यथा ।

[Dn2 परिक्षिप्य (for °ष्वज्य) Bom. ed कामुक कामिना (by transp)]

—d) B Dc1 Dn2 D3 7 8 श्याल, D2 5 6 शालं (for स्याल) —e) G1 M1 2 [श्रा]जौ (for [आ]शु)

C 7 7376
B 7 169 18
K 7 170 18

ततः संचुक्रुधुः पार्था ये च तेषां पदानुगाः ।
निर्जित्य च रणे शत्रून्नकुलः शत्रुतापनः ।
अब्रवीत्सारथिं क्रुद्धो द्रोणानीकाय मां वह ॥ १३
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा माद्रीपुत्रस्य धीमतः ।
प्रायात्तेन रणे राजन्येन द्रोणोऽन्वयुध्यत ॥ १४
शिखण्डिनं तु समरे द्रोणप्रेप्सुं विशां पते ।
कृपः शारद्वतो यत्तः प्रत्युद्गच्छत्सुवेगितः ॥ १५
गौतमं द्रुतमायान्तं द्रोणान्तिकमरिंदमम् ।
विव्याध नवभिर्भल्लैः शिखण्डी प्रहसन्निव ॥ १६
तमाचार्यो महाराज विद्ध्वा पञ्चभिराशुगैः ।
पुनर्विव्याध विंशत्या पुत्राणां प्रियकृत्तव ॥ १७
महद्युद्धं तयोरासीद्घोररूपं विशां पते ।
यथा देवासुरे युद्धे शम्बरामरराजयोः ॥ १८
शरजालावृतं व्योम चक्रतुस्तौ महारथौ ।
प्रकृत्या घोररूपं तदासीद्घोरतरं पुनः ॥ १९
रात्रिश्च भरतश्रेष्ठ योधानां युद्धशालिनाम् ।
कालरात्रिनिभा ह्यासीद्घोररूपा भयावहा ॥ २०
शिखण्डी तु महाराज गौतमस्य महद्धनुः ।
अर्धचन्द्रेण चिच्छेद सज्यं सविशिखं तदा ॥ २१
तस्य क्रुद्धः कृपो राजञ्शक्तिं चिक्षेप दारुणाम् ।

---

13 [a]) D7 8 सजहृपु; G1 M1 2 उच्चुक्रुशु° (for संचु°) — [c]) B (except B5) Dc1 त, Dn1 D8 6-8 T G2-4 तु (for च) K4 D (except Dn2 D5, D1 missing) M4 5 शत्रुं (for शत्रून्) — [e]) Dn2 तत्र, D2 तं च, D5 तद्य (for क्रुद्धो)

14 [b]) K1 2 4 D1 धन्विन, Dn2 D2 5 सारथि (for धीमत) S (G5 missing) यता तस्य महात्मन (G1 M1. 2 विशा पते, M3-5 महामते) — [c]) Dc1 ततो, D2 5 चैव, T G2-4 तस्य (for तेन) K1 4 Dn2 D1 2 5 तदा राजन्, B5 ** राजन्; G1 M1 2 रथेनाशु (for रणे राजन्) — [d]) D1 2 5 7 8 G1 M1. 2 यत्र (for येन) Ś2 न्यवर्तत, B4 5 S (G5 missing) [ऽ]न्य (B5 °नु, G1 M1 2 ह्य, M3 4 व्य, M5 °व्य) युध्यत, Dn2 D2 5 7 8 व्यवस्थित (for ऽन्वयुध्यत)

15 [a]) K1 2 सुमुखे (for समरे) — [b]) K1 2 4 G1 M1 2 महारथं, Dn2 D2 5 महाबल (D2 °ल) (for विशा पते) — [c]) K4 सारद्वतो B4 क्रुद्ध, D5 यद्वत् (for यत्त) — [d]) K2-4 B Dc1 Dn1 D3 6-8 G1 4 प्रत्य(Dc1 D6 °त्या)गच्छत् (for प्रत्युद्गच्छत्) Ś2 सु वेगित, K4 B4 5 Dc1 Dn1 D8 M3-5 स (Dn1 स्व-) वे गित; D7 8 स वेगत (for सुवेगित). Dn2 D2 प्रत्यु- द्गच्छत वेग(D2 °गि)त; D5 प्रत्युद्गतविवेकिन

16 [a]) D6 7 आयातं T G2-4 गौतमं तु तथायांत — [b]) K4 B Dc1 Dn D8 द्रोणानीकम् (for द्रोणान्तिकम्) Dn2 D5 6 अरिंदम° S (G5 missing) द्रोण स्यार्थचि(G2 °र्थं चि)कीर्षया — [c]) T G2 विव्याथ (for °ध) Dn2 D5 M3 5 बाणै (for भल्लै)

17 D6 om (hapl) 17 — [c]) T G2 विव्याथ (for °ध) G2 सप्तत्या (for विंशत्या) — [d]) Ś1 K1-3 हित कृत् (for प्रिय°)

18 [b]) B Dc1 Dn1 D3 S (G5 missing) भयानक (for विशा पते) — [c]) Ś1 युद्ध K3 यथा देवासुर युद्ध — [d]) D7 8 वृत्रवासवयोरिव

19 [b]) D6 महाबलौ (for °रथौ) — After 19[ab], B Dc1 Dn ins

1186* मेघाविव तपापाये वीरौ समरदुर्मदौ ।
[B1 3 Dc1 -दुर्गमौ (for -दुर्मदौ)]

— [c]) D3 6 तु (for तद्) — [d]) D6 तस्माद् (for आसीद्) B1 Dc1 Dn1 घोरतम (for °तर) B3 4 5 रण, B3 Dc1 Dn1 रणे, Dn2 D5 तत°, D2 तम° (for पुन)

20 [a]) D3 6 तु (for च) — [b]) G1 M यौधाना Dn2 युद्धशीलना (sic), G1 4 M °पालिना — [c]) G1 M काळ (for काल) Dn2 च (for हि) — [d]) B (except B4) Dc1 Dn1 भयानका, D3 6 दुरत्यया, D7 8 महाभया (for भयावहा)

21 [c]) D8 6 विव्याध (for चिच्छेद) — D8 om. (hapl) 21[d]-23[a] — [d]) Ś K1 2 तथा (for तदा) Dn2 D2 5 ससर्ज च शिताञ्शरान्, D7 सज्यं सविशिखोत्तमं; S (G5 missing) सशर निशितेन च (G1 M ह)

22 D8 om 22 (of v 1 21) — [a]) M1 2 तत (for तस्य) — [b]) Dn2 दारुणीं — [c]) Ś2 साधु Dn° D5 G1 M3-5 रुक्म, M1 2 रुग्म (for स्वर्ण) B4 घटाम् (for दण्डाम्) — [d]) Ś2 काधार°, K2 कदार- (for कर्मार) G3 -मार्जना (for मार्जिताम्)

स्वर्णदण्डामकुण्ठाग्रां कर्मारपरिमार्जिताम् ॥ २२
तामापतन्तीं चिच्छेद शिखण्डी बहुभिः शरैः ।
सापतन्मेदिनीं दीप्ता भासयन्ती महाप्रभा ॥ २३
अथान्यद्धनुरादाय गौतमो रथिनां वरः ।
प्राच्छादयच्छितैर्बाणैर्महाराज शिखण्डिनम् ॥ २४
स छाद्यमानः समरे गौतमेन यशस्विना ।
व्यपीदत रथोपस्थे शिखण्डी रथिनां वरः ॥ २५
सीदन्तं चैनमालोक्य कृपः शारद्वतो युधि ।
आजघ्ने बहुभिर्बाणैर्जिघांसन्निव भारत ॥ २६
विमुखं तं रणे दृष्ट्वा याज्ञसेनिं महारथम् ।
पाञ्चालाः सोमकाश्चैव परिवव्रुः समन्ततः ॥ २७
तथैव तव पुत्राश्च परिवव्रुर्द्विजोत्तमम् ।
महत्या सेनया सार्धं ततो युद्धमभूत्पुनः ॥ २८
रथानां च रणे राजन्नन्योन्यमभिधावताम् ।
बभूव तुमुलः शब्दो मेघानां नदतामिव ॥ २९
द्रवतां सादिनां चैव गजानां च विशां पते ।
अन्योन्यमभितो राजन्क्रूरमायोधनं बभौ ॥ ३०
पत्तीनां द्रवतां चैव पदशब्देन मेदिनी ।
अकम्पत महाराज भयत्रस्तेव चाङ्गना ॥ ३१
रथा रथान्समासाद्य प्रद्रुता वेगवत्तरम् ।
न्यगृह्णन्बहवो राजञ्शलभान्वायसा इव ॥ ३२
तथा गजान्प्रभिन्नांश्च सुप्रभिन्ना महागजाः । C 7 7597 B 7 169 29 K 7 170 29

---

23 D3 om 23[a] (cf. v l 21) —[b]) Dn2 om (hapl) from शिखण्डी up to महाराज (in 24[d]) D4 5 दशभि, D2 6 निशितै (for बहुभि) —D3 om 23[cd] —[cd]) B2 D7 7 प्राप्ता, T G2 3 कृत्वा, G4 भित्वा (for दीप्ता) T भासयन्ती Ś K (K5 missing) D1 दिशो दश (for महाप्रभा) D2 6 सा पपात च मेदिन्या शक्तिर्हेमविभूषिता

24 Dn2 om up to महाराज (cf v l 23) —[a]) Ś K2-4 D1 ततो, K1 अतो (for अथ) —[b]) D2 5 वदतां (for रथिनां) —K1 2 om (hapl) 24[c]–25[d] —[c]) D2 5 5 T G2-4 प्रच्छादयत् (D2 6 °न्) (for प्राच्छादयत्) —Ś2 reads 24[d]–26[d] on marg

25 K1.2 om 25 (cf. v l 24) Ś2 reads 25 on marg —[a]) B4 D3 S (G5 missing) सं (for स) —[b]) D2 5 महात्मना (for यशस्विना) —[c]) Ś2 K3 B Dc1 Dn1 M2-5 न्यपीडत, K4 D1 विपी°, Dn2 T G2-4 व्यमी°, D2.5 आसी° (for व्यपी) —[d]) T G2-4 शिखण्डी बहुभि शरै

26 Ś2 reads 26 on marg —[a]) B5 D2 [ए]वम् (for [ए]नम्). D2 5 आज्ञाय, D7 8 आसाद्य (for आलोक्य)

27 [a]) B Dc1 Dn1 D1 G1 M तु (for त) B4 om. (hapl) from दृष्ट्वा up to रणे (in 29[a]) —[b]) G1 M1 2 महायल (for °रथम्) —[c]) B1 Dn1 D1 पचाला

28 B4 om 28 (cf v l. 27) —[a]) D3 6 तु (for च) —[d]) K1 2 4 B (B4 om) Dc1 Dn1 D1, 2 5 अवर्तत (for अभूत्पुन)

29 B4 om. up to रणे (cf v l. 27) —[a]) B (B4 om) Dc1 D3 रथिना (for रथाना) Dn2 D2 5 तु (for च) D3 6 ततो (for रणे) —Dn2 om. (hapl) 29[b]–32[c] —D2 5 om 29[cd] —[c]) Dn1 D7 8 तुमल —[d]) K4 गर्जताम्, S (G5 missing) स्तन° (for नद°) B3 मेघानामिव नर्दता

30 K1 Dn2 om 30 (for Dn2, cf v l 29) —[a]) D3 6 चापि (for चैव) —D2 5 om (hapl.) 30[b]–31[a] —[c]) Ś1 damaged G1 M1 2 अन्योन्यमभियातानां

31 Dn2 om. 31 (cf v l 29) D2 5 om 31[a] (cf v l 30) —[b]) Dn1 D2 5 7 8 M3-5 पाद (for पद) —[c]) D5 अकपयन (for अकम्पत) —[d]) Ś1 K3 lacuna, K1.2 4 D1 सर्वत (for चाङ्गना) D2 5 योषिन्मुग्धा भयादिव, S (G5 missing) योषेव भयविक्लवा

32 Dn2 om 32[abc] (cf. v l. 29) —[a]) M1.2 रथान् (for रथा) S (except G1 M1 2, G5 missing) रथं (for रथान्) D2 6 रथिनो रथमारुह्य —[b]) D5 7 G1 M1 2 प्रद्रुतान् K1.2 D1 वेगवत्तरा, G1.3 4 M खग(G3 °ङ्ग)वद्द्रुत (for वेगवत्तरम्) —[c]) Ś1 B1 Dn1 D2 5 7 8 अगृह्णन् (Dn1 °ह्णाद्), S (except G1 M1 2, G5 missing) व्यगृ° (for न्यगृ°) D3 6 बहुशो (for बहवो) K1 न्यगृह्णंताहवे राजन् (sic), K2 D1 न्यगृह्णताहवे रा° —[d]) S (G5 missing) खगमा (for वायसा) Dn1 शलभानामिवायती

C 7 7390
B 7. 169 39
K 7 170 40

तस्मिन्नेव पदे यत्ता निगृह्णन्ति स्म भारत ॥ ३३
सादी सादिनमासाद्य पदाती च पदातिनम् ।
समासाद्य रणेऽन्योन्यं संरब्धा नातिचक्रमुः ॥ ३४
धावतां द्रवतां चैव पुनरावर्ततामपि ।
बभूव तत्र सैन्यानां शब्दः सुतुमुलो निशि ॥ ३५
दीप्यमानाः प्रदीपाश्च रथवारणवाजिषु ।
अदृश्यन्त महाराज महोल्का इव खाच्च्युताः ॥ ३६
सा निशा भरतश्रेष्ठ प्रदीपैरवभासिता ।
दिवसप्रतिमा राजन्बभूव रणमूर्धनि ॥ ३७
आदित्येन यथा व्याप्तं तमो लोके प्रणश्यति ।
तथा नष्टं तमो घोरं दीपैर्दीप्तैरलंकृतम् ॥ ३८
शस्त्राणां कवचानां च मणीनां च महात्मनाम् ।
अन्तर्दधुः प्रभाः सर्वा दीपैस्तैरवभासिताः ॥ ३९
तस्मिन्कोलाहले युद्धे वर्तमाने निशामुखे ।
अवधीत्समरे पुत्रं पिता भरतसत्तम ॥ ४०
पुत्रश्च पितरं मोहात्सखायं च सखा तथा ।

---

33 a) D5 राजन् (for गजान्) Dn2 D2 प्रभिन्ना गान्, S (G5 missing) स्नास्तु — b) K4 B5 सं, G3 lacuna (for सु) — c) Ś2 एक (for एव) K1 Dn2 D6 यता, D2 5 T G2–4 M3–5 याता, G1 M1 2 यातान् (for यत्ता) — d) Ś1 K2 3 D1 7 8 न्य (D1 नि) गृह्णंत (for निगृह्णन्ति) K1 निगृह्णात स भारत, T G3–4 सुनिगृह्णति भारत

34 a) G1 सादिन D5 आयात (for आसाद्य) M1 2 सादीन्सादिन आसाद्य — b) Ś2 K4 D1 7 8 पदातिश्च, B Dc1 Dn1 पत्तयश्च, Dn2 D2 पदातीय, D3 °तिं च, D5 पदीन्नीय (sic) (for पदाती च) D3 पदातय (for °तिनम्) D6 S (G5 missing) पदातींश्चापि पत्तय (D6 श्च पदातय) — d) B2 3 [अ]भिचक्रमु, Dn1 [अ]विसुकुशु (for °चक्रमु) Ś K2 G4 सरब्धान (Ś2 °ब्धा न्य) तिचक्रमु

35 a) D5 पतता (for द्रवता) B Dc1 Dn1 D2 3 7 8 चापि (for चैव) — c) B1–3 Dc1 Dn1 D5 S (G5 missing) तव (for तत्र) Ś2 सेनाया (for सैन्याना) — d) K4 B Dc1 Dn1 सुविपुलो, Dn2 D5 M2 तु तुमु (D5 °म) लो, D7 8 सुतुमलो (for °मुलो) D2 5 महान् (for निशि)

36 a) T2 (before corr as in text) G1 M1 2 प्रदीप्ताश्च, G3.4 सुदीपाश्च (for प्रदी°)

37 b) T प्रदीप्तैर् (for पैर्) K2 D2 इव (for अव) — c) D5 प्रतिमा (for °मा) — After 37, D5 ins 1187*

38 a) D5 प्राप्त (for व्याप्त) — b) Dn2 घोर (for लोके) B1 विनश्यति, D6 प्रन°, G1 M1 2 प्रणश्यते (for °ति) — d) Dc1 S (G5 missing) दीप्तैर्दीपै (T G2 °प्तै) र् (by transp) K1.2 4 D1 7 8 अलकृतैः, B Dc1 Dn1 D2 3 6 T G2 हृतस्तत ; Dn2 रणे कृत (for अलकृतम्) D5 दीपैस्तैरवभासित — Dn2 D2 ins after 38 D5 after 37

1187* दिव च पृथिवीं चैव दिशश्च प्रदिशस्तथा ।
रजसा तमसा व्याप्ता द्योतिता प्रभया पुन ।

[D2 ins line 1 after 38[ab]]

39 a) K4 B Dc1 Dn1 D5 अस्त्राणा (for श°) — b) D3 6 पत्तीना (for मणीना) — d) B1 T दीप्तैस् (for दीपैस्) Dn2 D2 M3–5 एव (for अव)

40 a) D3 6 T G2 3 M3–5 कालोपमे, G1 4 M1 2 काले समे (G4 तथा) (for कोलाहले) Dn2 D2 5 तस्मिन्युद्धे महारौद्रे — b) M3–5 तदा राजन् (for वर्तमाने) — After 40[ab], B Dc1 Dn1 ins

1188* न केचिद्विदुरात्मानमयमस्मीति भारत ।

[Bom ed किंचिद् (for के°)]

— c) D3 अब्रवीत् (for अवधीत्) — d) D3.6 G4 भारतसत्तम

41 a) Ś1 K3 पितर च तथा पुत्र — b) Dc1 Dn1 सखा तदा, Dn2 D3 6–8 तथा सखा (by transp), M3 सखा यथा — c) B Dc1 Dn1 स्वस्रीयं मातुलश्चापि, G1 M1 2 सबंधिनश्च सबधीन् — d) Ś K2 3 D1 स्वस्रेयं (for स्वस्रीयं) Ś1 (before corr) Dn2 मातुलं B Dc1 Dn1 M3–5 स्वस्रीयश्चापि (B5 °श्चैव) मातुल

42 a) D3 6 चान्ये (for परे) Ś1 K3 परान्मोहान्, K2 D7 8 पराश्चैव, Dn2 स्वकीयाश्च (for पराश्चापि) — b) Dn2 D2 5 S (G5 missing) निजघ्नुस्तत्र भारत• — c) Dn2 D2 5 राजन्, D3 6 घोर (for युद्धं) — d) Ś1 K3 transp रात्रौ and घोर D7 8 तदा (for रात्रौ) B Dc1 Dn1 भीरु ; Dn2 D3 6 युद्धं (for घोर). K4 B (except B4) Dc1 Dn D2 5 G1 2 4 M

संबन्धिनं च संबन्धी स्वस्रीयं चापि मातुलः ॥ ४१
स्वे स्वान्परे परांश्चापि निजघ्नुरितरेतरम् ।
निर्मर्यादमभूद्युद्धं रात्रौ घोरं भयावहम् ॥ ४२

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि चतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४४ ॥

१४५

संजय उवाच ।
तस्मिन्सुतुमुले युद्धे वर्तमाने भयावहे ।
धृष्टद्युम्नो महाराज द्रोणमेवाभ्यवर्तत ॥ १
संसृजानो धनुः श्रेष्ठं ज्यां विकर्षन्पुनः पुनः ।
अभ्यवर्तत द्रोणस्य रथं रुक्मविभूषितम् ॥ २
धृष्टद्युम्नं तदायान्तं द्रोणस्यान्तचिकीर्षया ।
परिवव्रुर्महाराज पाञ्चालाः पाण्डवैः सह ॥ ३
तथा परिवृतं दृष्ट्वा द्रोणमाचार्यसत्तमम् ।
पुत्रास्ते सर्वतो यत्ता ररक्षुर्द्रोणमाहवे ॥ ४
बलार्णवौ ततस्तौ तु समेयातां निशामुखे ।
वातोद्धूतौ क्षुब्धसत्त्वौ भैरवौ सागराविव ॥ ५
ततो द्रोणं महाराज पाञ्चाल्यः पञ्चभिः शरैः ।
विव्याध हृदये तूर्णं सिंहनादं ननाद च ॥ ६
तं द्रोणः पञ्चविंशत्या विद्ध्वा भारत संयुगे ।

C 7 7818
B 7 110 7
K 7 171 7

भयानक (K₄ °वहौ), D₅ महाभयं (for भयावहम्)

Colophon K₆ D₄ G₅ missing — *Sub-parvan* Editions घटोत्कचवधपर्व — *Adhy name* Ś₂ K₁ ₂ ₄ B D (D₄ missing) T G₁ ₃ M₁ ₂ रात्रियुद्धं, Bom ed रात्रियुद्धे सङ्कुलयुद्ध — *Adhy no* (figures, words or both) Dn₁ 169, D₂ 170, D₃ 64, T G₁₋₄ M₁ ₂ 165, M₃₋₅ 164 — *Śloka no* Dc₁ Dn₁ 44

145

☞ This adhy is missing in K₆ D₄ G₅ (cf v l 7 125 14, 141 35, 137 9)

1 ᵃ) Ś₂ K₁, ₂ D₁₋₃ ₅₋₈ T G₂₋₄ तु तुमु(D₅ ₇ ₈ °म)ले (for सुतु°) — ᵇ) Ś₁ K₁₋₃ B₃ (marg as in text) D₁ M₃₋₅ भयानके, B₂ D₇ महाभये, G₂ ₄ महाहवे (for भयावहे) — ᵈ) Ś₂ B₅ अभ्यधावत, D₈ °वर्तयत, G₁ M अन्ववर्तत (for अभ्य°)

2 ᵃ) K (K₅ missing) D₁ ₆ समार्जयन्, B₃ Dn₁ ससृजानो, Dc₁ ससमार्ज (sic), Dn₂ D₇ ₈ M₃ ₄ सदधानो, D₃ समृद्धन्वै, T G₃, ₄ समृशानो (for संसृजानो) D₃ ₅ सदधानस्तु विशिखान् — ᵇ) T G₃₋₄ विकर्षंश्च पुन पुन — ᶜ) K₃ ₄ B Dc₁ Dn M₃ ₄ अभ्यद्रवत, D₂ ₅ °सर्पत (for °वर्तत) — ᵈ) D₂ ₅ ₇ ₈ हेम, M₁ ₂ रुग्म (for रुक्म)

3 ᵃ) K₁ D₃ ₆₋₈ तथा, B Dc₁ Dn अथ, D₂ ₅ भृश, S (G₅ missing) द्रुत (for तदा) D₂ S (G₅ missing) यात, D₅ यात (for [आ]यान्त) — ᵈ) Some MSS पचाला

4 ᵇ) Ś₂ K₁ ₂ द्रोणमाचार्यमुत्तम — ᶜ) B₁ ₃ सततो (sic) (for सर्वतो)

5 ᵃ) D₅ महार्णवौ (for बला°) — ᵇ) Ś₁ K₃ समयातौ, Ś₂ समीयातां, D₂ समाख्यातां (for समेयाता) — ᶜ) Ś₁ सत्रोद्धतौ, D₂ वातोद्धतौ (for °द्धूतौ) Dn₂ क्रुद्ध (for क्षुब्ध-) Ś₁ K₃ मंत्री (for सत्त्वौ) — ᵈ) B₅ यथा (for इव)

6 ᵃ) G₁ M स तु (for ततो) — ᵇ) K₁ D₆ पाचाल° (for °ल्य) K₄ D₁ स द्व (for शरै°) — D₆ reads 6ᶜ–13ᶜ on marg — ᶜ) T G₂ विव्याथ (for °ध) B₁ D₈ समरे (for हृदये) — After 6ᵃᵇᶜ, D₃ reads 20ᵈ–21ᵉ for the first time, repeating it in its proper place D₃ om. 6ᵈ–7ᶜ — ᵈ) D₇ ₈ सुदर्द संदनस्थितं

C. 7 7615
B. 7 170 7
K 7 171 7

चिच्छेदान्येन भल्लेन धनुरस्य महाप्रभम् ॥ ७
धृष्टद्युम्नस्तु निर्विद्धो द्रोणेन भरतर्षभ ।
उत्ससर्ज धनुस्तूर्णं संदश्य दशनच्छदम् ॥ ८
ततः क्रुद्धो महाराज धृष्टद्युम्नः प्रतापवान् ।
आददेऽन्यद्धनुः श्रेष्ठं द्रोणस्यान्तचिकीर्षया ॥ ९
विकृष्य च धनुश्चित्रमाकर्णात्परवीरहा ।
द्रोणस्यान्तकरं घोरं व्यसृजत्सायकं ततः ॥ १०
स विसृष्टो बलवता शरो घोरो महामृधे ।
भासयामास तत्सैन्यं दिवाकर इवोदितः ॥ ११
तं दृष्ट्वा तु शरं घोरं देवगन्धर्वमानवाः ।
स्वस्त्यस्तु समरे राजन्द्रोणायेत्यब्रुवन्वचः ॥ १२
तं तु सायकमप्राप्तमाचार्यस्य रथं प्रति ।
कर्णो द्वादशधा राजंश्चिच्छेद कृतहस्तवत् ॥ १३
स छिन्नो बहुधा राजन्सूतपुत्रेण मारिष ।
निपपात शरस्तूर्णं निकृत्तः कर्णसायकैः ॥ १४
छित्त्वा तु समरे बाणं शरैः संनतपर्वभिः ।
धृष्टद्युम्नं रणे कर्णो विव्याध दशभिः शरैः ॥ १५
पञ्चभिर्द्रोणपुत्रस्तु स्वयं द्रोणश्च सप्तभिः ।

---

7 D3 om 7^{abc} (cf v 1 6) D6 reads 7 on marg —^{b}) D5 भरत (for मा°) D6 -सत्तम (for सयुगे) —^{d}) B1–4 Dc1 Dn1 D3 महास्वन, B5 °स्मन (for °प्रभम्)

8 D6 reads 8 on marg —^{a}) Ś K1–3 D1 6–8 च (for तु) —^{b}) S (G5 missing) रणे द्रोणेन भारत —^{c}) Dn2 D2 5 उत्सृज्यत (Dn2 °ज्य च) धनु शीघ्र —^{d}) T G2–4 सदष्टदशनच्छद

9 D6 reads 9 on marg —^{c}) Ś1 आदधे, Ś2 K1 2 4 D6 G1 3 4 M आदाय (for आददे) S (G5 missing) दिव्य (for श्रेष्ठं) D8 आददानो धनु श्रेष्ठ —^{d}) = 3^{b} G4 द्रोणस्यात चिकीर्षया

10 Dn1 om 10 D6 reads 10 on marg —^{a}) B Dc1 स विकृष्य (for विकृष्य च) Dn2 D2 3 7 8 S (G5 missing) तद् (for च) Ś2 damaged, K4 तत्र, Dn2 D2 5 श्रीमान्, D3 S (G5 missing) श्रेष्ठम् (for चित्रम्) — K1 reads 10^{bc} twice. —^{b}) Ś2 ** र्णं (for माकर्णात्) G1 M1 2 आकर्णपरिपूरितं —^{c}) Dn2 D2 5 [अ]न्यतक (for [अ]न्तकरं) Ś K1 (second time) 2–4 D6 7 रौद्र, K1 (first time) चित्र (for घोर) —^{d}) D2 5 महद्, G1 M1 2 तथा (for तत) D6 उत्सृजत्सायकोत्तम

11 D6 reads 11 on marg —^{a}) G1 3 4 M घोरसृष्टो (for विसृष्टो) —^{b}) Dn2 D2 5 तस्मिन्नीद्र (for शरो घोरो) G1 M1 2 शरो हेमपरिष्कृत —^{c}) B Dc1 तापयामास तत्सैन्यं

12 D6 reads 12 on marg —^{a}) B Dc1 Dn D2 5 6 G1 M1 2 तु दृष्ट्वा (by transp), M3–5 दृष्ट्वा स —^{b}) B3 Dn2 D2 3 5 7 8 T G1–4 M1, 2 5 (*sup lin* as in text) दानवा (for मानवा) —^{d}) G1 3 4 M द्रोणस्य (for द्रोणाय)

13 Dn1 om. 13^{a}–14^{b}, Dc1 reads the same on marg D6 reads 13^{abc} on marg —^{a}) B2 5 D8 शायकम् (for सा°) Ś2 B आयातम् (for अप्राप्तम्) —^{c}) Ś2 कृत्तो (sic), K1 D1 6 कृत्तो (for कर्णो) Ś1 K3 चकर्त, Dc1 कर्णस्तु, D7 कर्णो वि-, D8 कर्णोपि (for कर्णो द्वा) — Ś K (K5 missing) D1 6 om (hapl) 13^{d}–14^{a} Dn2 reads 13^{d}–15^{b} twice.

14 For the repetition in Dn2, cf v 1 13 Ś K (K5 missing) D1 6 om. 14^{a}, Dn1 om 14^{ab} (for all, cf v 1 13) M3–5 om 14^{ab} Dc1 reads 14^{ab} on marg —^{a}) T G2–4 सछिन्नो, G1 सभिन्नो, M1 2 स भिन्नो (for स छिन्नो) — D6 reads 14^{b}–15^{d} on marg —^{b}) Ś1 पुत्रो हि (for पुत्रेण) Ś2 damaged, K3 B धन्विना (for मारिष) Dn2 (both times) D2 5 7 3 धृष्टद्युम्नस्य मारिष (D7 8 भारत) —^{c}) D6 तुण (sic) (for तूर्णं) —^{d}) K3 8 Dn2 (both times) D2 8 निकृत्त, D5 निकृत्त (for निकृत्त) Ś2 -मार्गणै (for सायकै) B Dc1 Dn1 निर्विषो भुजगो यथा, D7 8 कृत्त कर्णस्य सायकै

15 For the repetition in Dn2, cf. v 1 13 D6 reads 15 on marg K2–4 B2 om 15^{ab} —^{a}) D8 G1 M भित्त्वा (for छित्त्वा) Ś1 K1 D1 2 6 च, Ś2 स (for तु) Ś2 राजन्, B5 Dn1 n2 (both times) बाणान् (for बाण) —^{b}) Dn2 (first time) om सनत —^{c}) Dc1 Dn2 D2 5 तत, S (G5 missing) पुन (for रणे) —^{d}) T G2 विव्याध (for °ध) Ś2 बहुभि, K4 Dn2 D2 5 निशितै (for दशभि)

16 ^{a}) G1 M1 2 च (for तु) —^{b}) N (except Ś1 Dn2, K5 D1 missing) तु (for च) Dn2 D2 5

शल्यश्च नवभिर्बाणैस्त्रिभिर्दुःशासनस्तथा ॥ १६
दुर्योधनश्च विंशत्या शकुनिश्चापि पञ्चभिः ।
पाञ्चाल्यं त्वरिताविध्यन्सर्व एव महारथाः ॥ १७
स विद्धः सप्तभिर्वीरैर्द्रोणत्राणार्थमाहवे ।
सर्वानसंभ्रमाद्राजन्प्रत्यविध्यत्त्रिभिस्त्रिभिः ।
द्रोणं द्रौणिं च कर्णं च विव्याध तव चात्मजम् ॥ १८
ते विद्धा धन्विना तेन धृष्टद्युम्नं पुनर्मृधे ।
विव्यधुः पञ्चभिस्तूर्णमेकैको रथिनां वरः ॥ १९
द्रुमसेनस्तु संक्रुद्धो राजन्विव्याध पत्रिणा ।
त्रिभिश्चान्यैः शरैस्तूर्णं तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ २०
स तु तं प्रतिविव्याध त्रिभिस्तीक्ष्णैरजिह्मगैः ।
स्वर्णपुङ्खैः शिलाधौतैः प्राणान्तकरणैर्युधि ॥ २१
भल्लेनान्येन तु पुनः सुवर्णोज्ज्वलकुण्डलम् ।
उन्ममाथ शिरः कायाद्द्रुमसेनस्य वीर्यवान् ॥ २२
तच्छिरो न्यपतद्भूमौ संदष्टौष्ठपुटं रणे ।
महावातसमुद्धूतं पक्वं तालफलं यथा ॥ २३
तांश्च विद्ध्वा पुनर्वीरान्वीरः सुनिशितैः शरैः ।
राधेयस्याच्छिनद्भल्लैः कार्मुकं चित्रयोधिनः ॥ २४

C 7 7633
B 7 170 24
K 7 171 24

पचभि· (for सप्तभि) — ^{c}) D5 शल्य (for शल्यश्च) Ś K1 2 4 Dc1 Dn D1 3 6 तु (for च) Ś K (K5 missing) D1 2 6-8 दशभिर् (for नवभिर्) Dn2 भल्लैस् (for बाणैस्) — ^{d}) D3 तदा (for तथा)

17 ^{a}) B1 om from श्च विंशत्या up to द्रोणं (in 18^{c}) K2 4 B (B1 om.) D (D5 missing) तु (for च) — ^{b}) Ś K (K5 missing) B. D1 3 6-8 सप्तभि (for पञ्चभि) — ^{c}) Ś2 पाचाल्यं (for °ल्य) Dn1 त्वरया, D3 6 क्षिप्रम्, G2 परितो (for त्वरिता) Ś K1 2 [आ]विध्य, D5 [आ]दिश्य (for [अ]विध्यन्) D5 पाचाल्य म ततो विध्य

18 B1 om up to द्रोणं (cf v 1 17) — ^{a}) Ś1 D5 घोरैर्, D3 6 बाणैर् (for वीरैर्) — ^{b}) Ś K1-3 D1 7 8 धृष्टद्युम्नस्तथा (Ś1 K3 °म्नस्तदा , K2 °म्नो यथा) हवे, K4 द्रोणस्यार्थे महाहवे, D3 6 द्रोणत्राणाय (D5 °र्थं) मयुगे — ^{c}) Ś K1-3 D1 3 7 असंभ्रम (Ś2 °मान, D7 °मो) Dn2 D2 5 स चापि प्रतिविव्याध, D5 स सर्वा न्संभ्रमाद्राजन् — ^{d}) K1. 2 प्रत्यविध्यस् (sic), Dn2 D2 5 सर्वानेव (for प्रत्यविध्यत्) Ś2 B3 D8 6 T G2-4 शरैः (for the second त्रिभि) — ^{e}) Dn2 D2 5 S (except G1, G. missing) transp द्रौणिं (Dn2 °ण) and कर्णं — ^{f}) T G1. 2 विव्याय (for °ध) Ś2 K1 2 4 B Dc1 Dn1 D1 3 6-8 M1 2 transp तव and च Dn2 D2 5 विव्याध तनय त(D2 °यस्त)च

19 ^{a}) K4 भिन्ना (for विद्धा) Dn2 D2 5 त्वरायुक्तो महाराज — ^{b}) Ś K (K5 missing) ततो, D5 महा (for पुनर्) Dn2 D2 5 धृष्टद्युम्नो महामृधे — ^{c}) B1 समरे (for पञ्चभिस्) G1 M1. 2 चैव (for तूर्णम्) Dn2 विव्याध समवेतास्ते (sic), D2 5 विव्यधु समवेतास्ते, D7 8 °धु पचविंशत्या, T G2 °धुश्चैवमेकैक, G3 4 °धुश्च नमेकैक, M3-5 पचभिर्विव्यधुश्चैनम् — K1 om (hapl) 19^{d}-20^{c} — ^{d}) T G2-4 पंचभी (for एकैको) B Dc1 Dn1 G3 4 M3-5 वरा (for वर) Dn2 D2 5 मुच(D5 °च)तो भरवात्रवान्, D7 8 प्रत्येक रथिना वर

20 K1 om 20^{abc} (cf. v l. 19) — ^{a}) S (G5 missing) द्यु(G1 M3. 4 द्रु)मत्सेनस् (for द्रुमसे°) D8 सु (for तु) Ś1 K3 तं (for सं-) — ^{b}) S (G5 missing) कर्णं (for राजन्) T G2 विव्याय (for °ध) — ^{c}) Dn2 D2 5 पुनश्च विशिखैस्तूर्णं — D8 reads 20^{d}-21^{c} for the first time after 6^{abc}

21 For the repetition in D8, cf v 1 20 — ^{a}) T G2-4 च (for तु) T G2 विव्याय (for °ध) — ^{d}) D2 रणे (for युधि) D5 प्राणातकरणे रणे

22 ^{a}) T G2-4 स, G1 M1 2. 4 5 च, M8 lacuna (for तु) — ^{b}) G1 M1 2 कर्णोज्वलितकुडलं — ^{c}) Ś2 उम**, K1 4 D1 उच्चकर्त, K2 B Dc1 Dn1 निचकर्त (for उन्ममाथ) — ^{d}) T G (G5 missing) द्युमत्से नस्य, M1 2 द्युमसे°, M3. 4 द्रुमत्से° (for द्रुमसे) Dn2 D2 5 सयुगे (for वीर्यवान्)

23 ^{a}) Dn2 D2 5 प्रापतद् (for न्य°) — ^{b}) D2 S (G5 missing) मदष्टोष्ठ — ^{c}) D5 8 समुद्भूतं — ^{d}) K1 B1 2 पक्व , D6 फलं (for पक्व) B8 वने (for यथा). — After 23, S (G5 missing) ins

1189* द्युमत्सेनं हतं दृष्ट्वा धृष्टद्युम्न प्रतापवान् ।
कर्णमभ्यद्रवद्राजन्सायकैर्बहुभि· शितै ।

[(L 1) M3-5 द्रुमत्सेन — (L 2) M अभ्यर्दयद् (for °द्रवद्)]

24 Dn1 repeats 24^{ab} after 25^{ab} — ^{a}) Dn1 (first time) स, D2 तु (for च) K3 B2 वीरो, K4 Dn1 (first time) n2 D2 योधान् (for वीरान्) D5 ताश्च विव्याध वीरस्तु — ^{b}) D2 तु (for सु) D5

C 7 7634
B 7 170 25
K 7 171 25

न तु तन्ममृषे कर्णो धनुषश्छेदनं तथा ।
निकर्तनमिवात्युग्रो लाङ्गूलस्य यथा हरिः ॥ २५
सोऽन्यद्धनुः समादाय क्रोधरक्तेक्षणः श्वसन् ।
अभ्यवर्षच्छरौघैस्तं धृष्टद्युम्नं महाबलम् ॥ २६
दृष्ट्वा तु कर्णं संरब्धं ते वीराः षडृषर्षभाः ।
पाञ्चाल्यपुत्रं त्वरिताः परिवव्रुर्जिघांसया ॥ २७
षण्णां योधप्रवीराणां तावकानां पुरस्कृतम् ।
मृत्योरास्यमनुप्राप्तं धृष्टद्युम्नममंसहि ॥ २८
एतस्मिन्नेव काले तु दाशार्हो विकिरञ्शरान् ।
धृष्टद्युम्नं पराक्रान्तं सात्यकिः प्रत्यपद्यत ॥ २९
तमायान्तं महेष्वासं सात्यकिं युद्धदुर्मदम् ।
राधेयो दशभिर्बाणैः प्रत्यविध्यदजिह्मगैः ॥ ३०
तं सात्यकिर्महाराज विव्याध दशभिः शरैः ।
पश्यतां सर्ववीराणां मागास्तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ ३१
स सात्यकेस्तु बलिनः कर्णस्य च महात्मनः ।
आसीत्समागमो घोरो बलिवासवयोरिव ॥ ३२
त्रासयंस्तलघोषेण क्षत्रियान्क्षत्रियर्षभः ।
राजीवलोचनं कर्णं सात्यकिः प्रत्यविध्यत ॥ ३३
कम्पयन्निव घोषेण धनुषो वसुधां बली ।
सूतपुत्रो महाराज सात्यकिं प्रत्ययोधयत् ॥ ३४

पुनर्योधा सहस्रश —^{c}) K2 बाणै (for भल्लै) —^{d}) B3 धन्विन (for योधिन)

25 ^{a}) B5 स (for न) Dn2 D2 5 S (G5 missing) च (for तु) —^{b}) Ś1 K (K5 missing) D1 तदा (for तथा) D6 धनुश्चिच्छेदतस्तथा (sic) —After 25^{ab}, Dn1 repeats 24^{ab} —^{c}) B1 D3 6 T G2–4 विकर्तनम्, Dn2 D2 5 विलेख° (for निकर्त°) B D01 Dn1 G4 [त्व]त्युग्र (for °ग्रो) —^{d}) Ś K2 3 B1 (marg as in text) 5 D01 D1 3, 6 Cd महा, K1 महान् (for यथा)

26 ^{a}) Ś K1–3 D1 सोन्यत्कार्मुकमादाय, D6 7 8 G1 M1 2 सोप्यन्यद्धनुरादाय —^{b}) Ś1 K1 D3 6 G1 3 4 M क्रोधाद् (for क्रोध) —^{c}) K4 B1 D1 अभ्यद्रवत्, Dn1 अभ्यवर्षन्, D2 5 अन्ववर्षत् (for अभ्य°) Dn2 D2 5 7 8 शरौघेण (for °घैस्त) —^{d}) D2 5 महारथं, S (except G1 M1 2, G5 missing) °बल (for °बलम्)

27 ^{a}) K4 B D01 Dn D2 5 कर्णं तु (by transp) Ś K3 संरब्धास् —^{b}) K1 षण्णरर्षभा, D2 भरतर्षभा, D5 7 8 पार्षतर्षभ, S (G5 missing) षण्महारथा (for षडृषर्षभा) Cd cites षडृषा —^{c}) Dn2 D2 5 7 8 S (G5 missing) पाञ्चालपुत्रं Ś K (K5 missing) D1 3, 6 संदृष्टा; D7 8 सरब्धा (for त्वरिता) —^{d}) Dn2 D2 5 जिघांसव (for °या)

28 ^{a}) G1 M यौध (for योध-) —^{b}) Ś1 (marg as in text) 2 पुरस्कृतान्, B5 पुर स्थितं, Dn1 पुरस्तत, D7 3 पुर सरं (for पुरस्कृतम्) —^{c}) T G2–4 धृष्टद्युम्नम् (for मृत्योरास्यम्) —^{d}) T G2–4 मृत्युराष्ट्रम् (G3 °लोकम्) (for धृष्टद्युम्नम्) Dn2 D2 5 मेनिरे सैनिका विभो (D5 भृश)

29 ^{b}) S (G5 missing) विसृजन् (for विकिरन्) —^{c}) B D01 Dn1 परित्रातुं, D7 8 च संभ्रांत (for पराक्रान्त) —^{d}) B1 प्रत्यदृश्यत, Dn2 D2 5 पर्य(Dn2 प्रत्य)रक्षत, D6 समपद्यत (for प्रत्य°)

30 ^{a}) Dn2 D2 5 तमापतत संप्रेक्ष्य —^{b}) G1 सात्वद, M सात्वत (for सात्यकिं) —^{d}) Dn2 D2 5 ततो विव्याध सयुगे

31 ^{a}) B4 D2 5 सात्यकिं —^{b}) T G2 विव्याथ (for °ध) D2 5 G1 M1 2 बहुभि (for दशभि) —^{c}) S (G5 missing) -सैन्याना (for -वीराणा) —^{d}) Ś2 [अ]थ (for च)

32 ^{a}) K1 2 D1 सु, M3 5 च (for तु) B3 सात्यकेर्बलिनो राजन्, D5 G1 M1 2 सात्यकेश्चापि (D5 °श्चैव) बलिन —^{c}) K4 B D (D4 missing) S (except G1 M1 2, G5 missing) राजन् (for घोरो) —^{d}) K1 2 वह्नि (for बलि)

33 ^{a}) D7 8 भासयस् (for त्रासयस्) Dn2 D2 5 रथ, M3 तम (for तल-) —^{b}) K1 2 D1 क्षत्रियर्षभ —^{c}) D5 T G2–4 -लोचन K1 तत्र, K2 राजन्, D5 G3 कर्णं (for कर्णं) —^{d}) B5 D2 5 7 सात्यकिं Ś2 प्रत्यविपद्य (sic) (for प्रत्यविध्यत) D6 corrupt

34 ^{a}) Ś2 K1 2 तल (for इव) —^{b}) Dn2 D3 T G2–4 धनुषा (for °षो)

35 ^{a}) Ś2 D5 7 8 विपाट, G1 M1 2 विपाठै (for विपाठ) D2 5 कर्ण (for -कर्णि-) —^{c}) Ś1 K3

विपाठकर्णिनाराचैर्वत्सदन्तैः क्षुरैरपि ।
कर्णः शरशतैश्चापि शैनेयं प्रत्यविध्यत ॥ ३५
तथैव युयुधानोऽपि वृष्णीनां प्रवरो रथः ।
अभ्यवर्षच्छरैः कर्णं तद्युद्धमभवत्समम् ॥ ३६
तावकाश्च महाराज कर्णपुत्रश्च दंशितः ।
सात्यकिं विव्यधुस्तूर्णं समन्तान्निशितैः शरैः ॥ ३७
अस्त्रैरस्त्राणि संवार्य तेषां कर्णस्य चाभिभो ।
अविध्यत्सात्यकिः क्रुद्धो वृषसेनं स्तनान्तरे ॥ ३८
तेन बाणेन निर्विद्धो वृषसेनो विशां पते ।
न्यपतत्स रथे मूढो धनुरुत्सृज्य वीर्यवान् ॥ ३९
ततः कर्णो हतं मत्वा वृषसेनं महारथः ।
पुत्रशोकाभिसंतप्तः सात्यकिं प्रत्यपीडयत् ॥ ४०
पीड्यमानस्तु कर्णेन युयुधानो महारथः ।
विव्याध बहुभिः कर्णं त्वरमाणः पुनः पुनः ॥ ४१
स कर्णं दशभिर्विद्ध्वा वृषसेनं च सप्तभिः ।
सहस्तावापधनुषी तयोश्चिच्छेद सात्वतः ॥ ४२
तावन्ये धनुषी सज्ये कृत्वा शत्रुभयंकरे ।
युयुधानमविध्येतां समन्तान्निशितैः शरैः ॥ ४३
वर्तमाने तु संग्रामे तस्मिन्वीरवरक्षये ।
अतीव शुश्रुवे राजन्गाण्डीवस्य महास्वनः ॥ ४४
श्रुत्वा तु रथनिर्घोषं गाण्डीवस्य च निस्वनम् ।
सूतपुत्रोऽब्रवीद्राजन्दुर्योधनमिदं वचः ॥ ४५

C 7 7654
B 7 170 45
K 7 171, 45

चार्य, Ś2 damaged, T G2-4 M3-5 चित्रै, G1 M1 2 तीक्ष्णं (for चापि) — d) B3 शैनेय प्रत्ययुध्यत

36 a) Bom ed युध्यमानो (for युयुधानो) — b) K4 Dn- D2 5 युधि, G1 4 M रथी (for रथ) — c) B1 तूर्णं (for कर्णं)

37 a) D2 6 तु (for च) Dn2 D- 5 कर्णं प्रमुखत कृत्वा — b) D3 6 तु (for च) K2 3 D1 G1 M दंसित, D7 8 T G2 दृशिता B (except B1) Dc1 G3 4 कर्णपुत्राश्च दशि(G3 4 °षि)ता, Dn2 D2 5 पुत्रा स्तत्र विशां पते — c) D5 G3 विविधुस्, T G2 विव्य धुस् (for °धुस्) Dn2 D2 5 सर्वे (for तूर्णं) — d) D7 निशि * (for निशितै)

38 a) Dn2 शस्त्रैर् (for अ) — b) Ś2 चामित, K1 चाभिमु, K2 D1 चाभिभु, K4 B Dc1 Dn2 D3 6 चा विभो, Dn1 चाविभो, D7 8 चाभिभो (for °भो) — c) Ś K (K5 missing) विव्याध (for अविध्यत्) Ś1 K3 Dn2 तूर्णं (for क्रुद्धो) D2,6 अविध्यत्सात्यकि स्तूर्णं

39 a) D3 6 निर्भिन्नो (for निर्विद्धो) — b) Ś2 K1 2 Dn2 महाद्युति, D2 5 महद्युधि (for विशां पते) — c) Ś K1-3 स्व(K1 सु)स्थान्, B1 2 Dc1 D3 6 स्वरथे, Dn2 च रथे, D 7 8 स (D2 च) रणे (for स रथे) Dn2 D2 तूर्णं, G1 M2 रुग्णो, M1 विरुणो (sic) (for मूढो) D5 प्रपतश्च रथे तूर्णं, T G2-4 M3-6 न्यपीदरममरे (M3-6 °दरम रथे) वीरो

40 b) K4 B D (D4 missing) G1 M महारथं (for °रथ) — Ś1 K3 om (hapl) 40c-41b — d) D5 प्रत्यविध्यत, D6 °पीडयन् (for °पीडयत्)

41 Ś1 K3 om 41ab (cf v l 40) — b) Ś2 सात्यकि स महारथ — c) T G2 विव्याय (for °ध) — d) T G2-4 स्वरन्याणै (for °माण)

42 b) K4 Dn2 D2 5 S (G3 missing) पञ्चभि (for सप्तभि) — c) Ś2 K1 2 D2 5 सहस्तौ चा(D2 5 °स्ताश्चा)पि धनुषी, D7 8 सहसा चापध ; T G2-4 हस्त्वावापे (G1 °पौ) च ध°, G1 M सवामहस्ते ध° — d) Dn2 D2 3 5 6 सात्यकि (for सात्वत)

43 a) G1 M1 2 द्वावन्ये K3 4 Dn2 D2 3 5 6 सज्जे (for सज्ये) — b) D6 भयकरौ — c) Ś1 D2 5 अयुध्येतां (for अवि°)

44 a) Dn2 तथा रौद्रे, D5 G1 M1 2 तथा युद्धे (for तु संग्रामे) — d) D8 गाजीवस्य K3 महात्मन, D2 5 च धन्विन, T G2-4 महान्स्वन, G1 M1 2 स्वनो महान् (for महास्वन)

45 D2 5 M4 om (? hapl) 45ab — b) D7 8 गांजी वस्य Some MSS च निस्वनं, B1 D8 6 महास्वन (for च नि°) — d) D7 8 तव पुत्रम् (for दुर्योधनम्) Ś K (K5 missing) D1 दुर्योधनरथं प्रति

46 Before 46, M3-5 ins कर्ण उवाच — a) K1 शर्वा, Dn2 D2 सर्वा, D5 सर्वा, G1 M सर्वं (for सर्वान्) B2 5 अरीन्, Dn1 बलीन्, Dn2 D2 चमूं, D5 चमूर्, D6 शिबी, G1 M बलं (for शिबीन्) D2, 6

C 7 7653
B 7 170 46
K 7 171 46

एष सर्वाञ्शिबीन्हत्वा मुख्यशश्च नरर्षभान् ।
पौरवांश्च महेष्वासान्गाण्डीवनिनदो महान् ॥ ४६
श्रूयते रथघोषश्च वासवस्येव नर्दतः ।
करोति पाण्डवो व्यक्तं कर्मौपयिकमात्मनः ॥ ४७
एषा विदीर्यते राजन्बहुधा भारती चमूः ।
विप्रकीर्णान्यनीकानि नावतिष्ठन्ति कर्हिचित् ४८
वातेनेव समुद्भूतमभ्रजालं विदीर्यते ।
सव्यसाचिनमासाद्य भिन्ना नौरिव सागरे ॥ ४९
द्रवतां योधमुख्यानां गाण्डीवप्रेषितैः शरैः ।
विद्रावानां शतशो राजञ्श्रूयते निनदो महान् ।
निशीथे राजशार्दूल स्तनयित्नोरिवाम्बरे ॥ ५०
हाहाकाररवांश्चैव सिंहनादांश्च पुष्कलान् ।
शृणु शब्दान्बहुविधानर्जुनस्य रथं प्रति ॥ ५१
अयं मध्ये स्थितोऽस्माकं सात्यकिः सात्वताधमः ।
इह चेल्लभ्यते लक्ष्यं कृत्स्नाञ्जेष्यामहे परान् ॥ ५२
एष पाञ्चालराजस्य पुत्रो द्रोणेन संगतः ।
सर्वतः संवृतो योधै राजन्पुरुषसत्तमैः ॥ ५३
सात्यकिं यदि हन्यामो धृष्टद्युम्नं च पार्षतम् ।

हन्यान् (s10) (for हत्वा) — ^{b}) Ś K (K5 missing) मुख्यतश्च, B1 Dn1 मुख्याश्चैव, D3 6 सरथाश्च, D7 8 मुख्यान्सर्व- (for मुख्यशश्च) D1 युध्यतश्च नरर्षभ- — ^{c}) Dn D2 5 7 S (G5 missing) कौरवाश् (for पौ°) B Dc1 Dn1 महेष्वासो (for °सान्) — After 46^{abc}, B Dc1 Dn1 ins

1190* विक्षिपन्नुत्तम धनु ।
पार्थस्तत्रैव नियत

[(L 1) B5 सुमहद् (for उत्तम) — (L 2) Bom ed पार्थो विजयते तत्र]

— ^{d}) D7 8 गाजीव (for गाण्डीव)

47 ^{a}) T वा (for च) K4 Dn2 D1 2 5 7 8 G1-4 M श्रूयते रथ(D2 5 वज्र)निर्घोषो — ^{b}) K1 नन्मत- (s10), K2 नदत-, Dn2 D2 5 गर्जत, D6 मर्दन (for नर्दत) — K2 om. 47^{cd} — ^{c}) D7 8 गांजि (D7 °जी)वो (for पाण्डवो) S (G5 missing) नित्य (for व्यक्तं) — ^{d}) Ś K1 कर्मौपायिकमात्मन, B2 4, 5 Dn2 D2 5 कर्मोपायिक°, D3 कर्मौपधिक°, D7 8 क्रुद्ध-रूप क्षय पुन Cd cites औपायिक

48 ^{a}) D1 विदार्यते, G3 M हि दीर्यते (for विदी°) Dn2 D2 5 एक (Dn2 °प) पार्थो महाराज — ^{b}) M3 दीर्यते (for भारती) Dn2 मर्दयत्सुमहाचमू, D2 5 सूद-यत्सुमहा(D5 °स्य महा)चमू — After 48^{ab}, Ś1 K3 read 49^{cd} D3 om 48^{c}-50^{f} — ^{c}) K3 Dn2 D2 5 6 [ऽ]ने कानि (for [ऽ]नी°) B5 एव कीर्णान्यनीकानि — ^{d}) B Dc1 Dn1 न हि, G1 M1. 2 नात्र, M3-5 तात (for नाव) Ś1 K3 कुत्रचित् (for कर्हि°)

49 D3 om 49 (cf v 1 48) — ^{a}) B1-3 Dc1 Dn1 वातैरिव, D. G1 M1 2 °नैव (for °नेव) D5 समुद्भूतम् — ^{b}) T G2-4 मेघ (for अभ्र-) Dn D2 5 6 विदा(D6 °शी)र्यते (for विदी°) — Ś1 K3 read 49^{cd} after 48^{ab} — ^{c}) T G2-4 आलोक्य (for आसाद्य)

50 D3 om. 50 (cf. v 1. 48) T G2-4 om 50 — ^{a}) G1 M यौध — ^{b}) D5 7 8 गाजी(D5 °डी)व प्रेरितै शरै — ^{c}) Dn2 D2 5 पतता समरे राजन् — ^{d}) B निस्वनो, Dc1 Dn1 नि स्वनो (for निनदो) G1 M गजाना श्रूयते स्वन- (M3-5 ध्वनि) — After 50^{cd}, Ś K (K5 missing) B Dc1 Dn D2 5 6 read 51^{cd} for the first time, repeating the same in its proper place D1 7 8 om 50^{e}-51^{b} G1 M read 50^{ef} after 51 — ^{e}) G1 M रथ- (for राज)

51 D1 7 8 om 51^{ab} (cf v 1 50) Ś K (K5 missing) B Dc1 Dn D2 5 6 read 51^{cd}, for the first time, after 50^{cd} — ^{c}) Ś2 K1 2 (all second time) रथ- (for शृणु) B3 (second time) D6 च बहुधो (D3 °धा) (for बहुविधान्) Ś K (K5 missing) B Dc1 Dn D2 5 6 (all first time) शृणु दुंदुभिनिर्घोषम् — ^{d}) B3 (second time) ह्यर्जुनस्य — After 51, G1 M read 50^{ef}

52 ^{a}) Ś K1-3 अत्र (for मध्ये) — ^{b}) Ś2 सात्यकि पुरुषाधम, B Dc1 Dn1 D3. 6 G1 M1 2 °कि सात्वता चर, D7 °कि शत्रुतापन, D8 °कि सत्यविक्रम — D3 om. 52^{cd} — ^{c}) Ś K1 2 Dc1 Dn1 लक्ष्यते, D5 लभते (for लभ्यते) T G1 3 M1. 2 Cd लक्ष (for लक्ष्य) — ^{d}) Ś2 K1. 2 सर्वान्, D2 5 कृत्स्नं, G1 M अन्यान् (for कृत्स्नान्)

53 ^{a}) Ś K (K5 missing) Dn2 एव (for एष) Some MSS पचाल — ^{b}) M3-5 संयुगे (M4 °ते) (for संगत) D2 5 द्रोणपुत्रेण सगत — D3 om. 53^{cd} — ^{c}) B Dc1 Dn1 राजन्, Dn2 T G2-4 M1 2

असंशयं महाराज ध्रुवो नो विजयो भवेत् ॥ ५४
सौभद्रवदिमौ वीरौ परिवार्य महारथौ ।
प्रयतामो महाराज निहन्तुं वृष्णिपार्षतौ ॥ ५५
सव्यसाची पुरोऽभ्येति द्रोणानीकाय भारत ।
संसक्तं सात्यकिं ज्ञात्वा बहुभिः कुरुपुंगवैः ॥ ५६
तत्र गच्छन्तु बहवः प्रवरा रथसत्तमाः ।
यावत्पार्थो न जानाति सात्यकिं बहुभिर्वृतम् ॥ ५७
ते त्वरध्वं यथा शूराः शराणां मोक्षणे भृशम् ।
यथा तूर्णं व्रजत्येष परलोकाय माधवः ॥ ५८
कर्णस्य मतमाज्ञाय पुत्रस्ते प्राह सौबलम् ।
यथेन्द्रः समरे राजन्प्राह विष्णुं यशस्विनम् ॥ ५९
वृतः सहस्रैर्दशभिर्गजानामनिवर्तिनाम् ।
रथैश्च दशसाहस्रैर्वृतो याहि धनंजयम् ॥ ६०
दुःशासनो दुर्विषहः सुबाहुर्दुष्प्रधर्षणः ।
एते त्वामनुयास्यन्ति पत्तिभिर्बहुभिर्वृताः ॥ ६१
जहि कृष्णौ महाबाहो धर्मराजं च मातुल ।
नकुलं सहदेवं च भीमसेनं च भारत ॥ ६२
देवानामिव देवेन्द्रे जयाशा मे त्वयि स्थिता ।
जहि मातुल कौन्तेयानसुरानिव पावकिः ॥ ६३
एवमुक्तो ययौ पार्थान्पुत्रेण तव सौबलः ।
महत्या सेनया सार्धं तव पुत्रैस्तथा विभो ॥ ६४
प्रियार्थं तव पुत्राणां दिधक्षुः पाण्डुनन्दनान् ।
ततः प्रववृते युद्धं तावकानां परैः सह ॥ ६५
प्रयाते सौबले राजन्पाण्डवानामनीकिनीम् ।

C 7 7678
B. 7 170 68
K 7 171 68

शूरं, M8–5 शूरो (for योधं) D2 5 सर्वे (D5 स वै) स संवृतो वीरै — d) Dn2 D2 5 रथै (for राजन्) T G1 2 M सत्तम (M8–5 °म·) B Dc1 Dn1 शूरैस्तव सहोदरैः

54 a) Dn1 चैव (for यदि) K4 B Dc1 Dn D2 8.7 8 T G2–4 हन्याम, D6 °द्वै (for °मो) — c) Ś1 K8 असशयो (for °य) — d) Ś1 D2 6–8 ध्रुव D3.6 विजय

55 a) M2–5 वीर (for वीरौ) — b) D1 8 महारथा — c) D5 प्रपश्याम, T G2–4 प्रयताम (for °मो) — d) K1 निहतुं, D5 निहत (for निहन्तु)

56 a) Ś K1 2 D1–3 5 6 G1 Cd पुराभ्येति

57 a) D5 ततो (for तत्र) M8–5 भवत (for बहव·) — b) S (except G4, G5 missing) प्रवीरा (for प्रवरा) — c) Dc1 Dn1 यत्र, G3 वावत् (sic) (for या°) T G2–4 चायाति (for जानाति) — d) D5 बहुधा (for °भिर्) B1 युतं (for वृतम्)

58 K4 om (hapl) 58–61 — a) Ś K1–3 D5–8 यतध्व, D2 6 त्वरतु (D5 °त) (for त्वरध्व) Ś1 K1 B Dc1 Dn1 D1.8 तथा, K8 यत, Dn2 D2 5 महा- (for यथा) — b) Ś1 K8 B1 D2 5 शूराणां (for श°) — c) Dn त्विह, D2 त्वेह, D5 त्वेष (for तूर्णं) — d) M3 (before corr) भारत (for माधव) — After 58, Bom ed ins

1191* तथा कुरु महाराज सुनीत्या सुप्रयुक्तया ।

59 K4 D2 om 59 (for K4, cf v l 58) — a) Dc1 Dn1 T G2–4 आस्थाय, D7 8 आदाय (for आज्ञाय) — d) Dn2 महायशा (for यशस्विनम्)

60 K4 om 60 (cf v l 58) — a) D2 कर्णं (for वृत·) B1 M बहुभिर् (for दशभिर्) — c) D2 6 शत (for दश) Ś K1–3 वाजिना शतसाहस्रैर् — d) B Dc1 Dn1 तूर्णं (for वृतो)

61 K4 om 61 (cf v l 58) — b) Ś2 K1 2 दुर्विमर्षण, Dn1 दुष्प्रहर्षण (for दुष्प्रधर्षण) — c) G1 M1 2 अनुयास्यंतु (for °स्यन्ति)

62 a) Dn2 D2 5 महेष्वासौ, D7 8 महाराज (for °बाहो) — d) Ś2 च सौबल, K4 B Dc1 Dn1 तथैव च, Dn2 D2 6 T G1–4 M1 2 च पांडव, M4 5 (orig) च भारत, M5 (inf lin) च मातुल (for च भारत)

63 a) K8 अपि (for इव) D7 G4 M4 देवेंद्रो — b) K4 B8–5 Dn D1 2 5 T G2 4 त्वयि मे (by transp) — c) D2 5 त्व चैव (for मातुल)

64 b) D2 5 नोदित (for सौबल) Dn2 तव पुत्रेण चोदित — D2 om 64cd — d) K8 सह (for तव) Dn2 D7 8 च दंशित, D8 च ते विभो; D5 च तैर्विभो, S (G5 missing) च दंसि (T G2 °शि) तै (for तथा विभो) B Dc1 Dn1 सह पुत्रैश्च ते वि (B5 प्र) भो, D5 तव पुत्रेण नोदित·

65 a) Dn2 D2 5 7 8 पुत्रस्य (for पुत्राणां) — b)

C 7 7678
B 7 170 66
K 7 171 68

बलेन महता युक्तः सूतपुत्रस्तु सात्वतम् ॥ ६६
अभ्ययात्त्वरितं युद्धे किरञ्शरशतान्बहून् ।
तथैव पाण्डवाः सर्वे सात्यकिं पर्यवारयन् ॥ ६७
महद्युद्धं तदासीत्तु द्रोणस्य निशि भारत ।
धृष्टद्युम्नेन शूरेण पाञ्चालैश्च महात्मनः ॥ ६८

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि पञ्चचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४५ ॥

१४६

संजय उवाच ।
ततस्ते प्राद्रवन्सर्वे त्वरिता युद्धदुर्मदाः ।
अमृष्यमाणाः संरब्धा युयुधानरथं प्रति ॥ १
ते रथैः कल्पितै राजन्हेमरूप्यविभूषितैः ।
सादिभिश्च गजैश्चैव परिवव्रुः स सात्वतम् ॥ २
अथैनं कोष्ठकीकृत्य सर्वतस्ते महारथाः ।
सिंहनादांस्तदा चक्रुस्तर्जयन्तः स सात्यकिम् ॥ ३
तेऽभ्यवर्षञ्शरैस्तीक्ष्णैः सात्यकिं सत्यविक्रमम् ।

S (G5 missing) दिघक्षु पाठमाश्रणे

66 [a]) D7 8 तस्मिन् (for राजन्) — [d]) Ś K1-3 B5 D1 7 8 च, B2 3 Dc1 D3 6 स (for तु) M3-5 सात्यकिं (for सात्वतम्) B1 4 सूतपुत्रसमावृ(B1 °हु)त

67 [a]) K4 B Dc1 Dn1 त्वरितो — [b]) G3. 4 शित- (for शर) Ś1 K3 -गणान्, D3 6 घरान् (for -शतान्) — [c]) B Dc1 Dn1 D3 6-8 पार्थिवा (for पाण्डवा) Dn2 D4 5 समेत्य तावका सर्वे — [d]) D6 सात्यकिं प्रत्यवारयन् — After 67, Dn2 D2 5 ins

1192* भारद्वाजस्ततो गत्वा धृष्टद्युम्नरथं प्रति ।

68 [a]) B1 तदासीच्च, Dn2 D2 5 तदा चक्रे, D7 तथा त्वासीद्; D8 तयासीत, T G1-4 M तदा ह्यासीद् (for तदासीत्तु) — [b]) Dn2 D2 5 निशीथे भरतर्षभ — [c]) B Dc1 Dn1 D2 7 8 वीरेण (for शूरेण) — [d]) Some MSS पचालैश्च, Ś1 K1 2 समतत, K3 B Dc1 G1 M महाद्भुत, Dn D2 सहाद्भुत; D6 महद्भुतं, D8 महात्मभि; T G2-4 महोद्धत (for महात्मन)

Colophon K5 D1 G5 missing — *Sub-parvan* Editions घटोत्कचवध — *Day of Drona's Generalship* K4 चतुर्थदिवसे — *Adhy name* Ś1 K1 2 4 B Dc1 Dn1 D1-3 5-8 G1 2 4 M1 2 रात्रियुद्ध, Bom ed रात्रियुद्धे सकुलयुद्धं — *Adhy no* (figures, words or both) Dn1 170, D2 171, T G1-4 M1 2 166, M3-5 165 — *Śloka no* Dn1 69

146

☞ This adhy is missing in K5 G5 (cf v l 7 125 14, 137 9)

1 D1 missing up to 2[d] (cf v l 7 141 35) — [a]) Dn2 om (with the ref) from ततस्ते up to ते रथै (in 2[a]) D2 5 पार्थिवा, D7 [स]भ्यद्रवन् (for प्राद्रवन्) G2 ****रिता सर्वे — [b]) D2 5 त्वदीया, G2 प्राद्रवन् (for त्वरिता) — [c]) D2 5 सक्रुद्धा (for संरब्धा)

2 D1 missing, Dn2 om up to ते रथै (for both, cf v l 1) — [a]) D2 5 6 G2 तै (for ते) — [b]) Dn2 D2 3 5-8 रत्न (for रूप्य-) — [c]) D6 सादिनश्च (for °भिश्च) D7 8 चैन (for चैव) Dn2 D2 5 पदातै सादिभिश्चैव — [d]) K2 B2 4 5 स, D2 3 5 6 च (for स्म) K1 Dn1 सात्वता (Dn1 °ता), B5 °त (for °तम्) Bom ed परिवव्रु समतत

3 [a]) B5 D3 6 तथा (for अथ) — [b]) D5 सर्व एव (for सर्वतस्ते) — [c]) Ś1 K1 4 D8 6 T G1. 3. 4 M तथा; K3 B Dc1 Dn1 D1 G2 ततश्च (for तदा) Dn2 D2 4 5 7 8 सिंहनाद महत्कृत्वा — [d]) K4 B1 तर्जयत (B1 °ति); D6 प्रहरतश्च, G1 M1 2 योधयति, M3-5 विजयत (M4 °ति) (for तर्जयन्त) Ś1 B1 5 D6-8 T G2-4 च, K2 स (for स्म) Dc1 Dn1 परस्पर, Dn2 D2 4. 5 चतुर्दिश (for स सात्यकिम्)

4 [a]) D8 G1 M1 2 अभ्यवर्षन्; T G2-4 M3-5 तेवा

त्वरमाणा महावीर्या माधवस्य वधैषिणः ॥ ४
तान्दृष्ट्वा पततस्तूर्णं शैनेयः परवीरहा ।
प्रत्यगृह्णान्महाबाहुः प्रमुञ्चन्विशिखान्बहून् ॥ ५
तत्र वीरो महेष्वासः सात्यकिर्युद्धदुर्मदः ।
निचकर्त शिरांस्युग्रैः शरैः संनतपर्वभिः ॥ ६
हस्तिहस्तान्हयग्रीवान्बाहूनपि च सायुधान् ।
क्षुरप्रैः पातयामास तावकानां स माधवः ॥ ७
पतितैश्चामरैश्चैव श्वेतच्छत्रैश्च भारत ।
बभूव धरणी पूर्णा नक्षत्रैर्द्यौरिव प्रभो ॥ ८
तेषां तु युयुधानेन युध्यतां युधि भारत ।
बभूव तुमुलः शब्दः प्रेतानामिव क्रन्दताम् ॥ ९
तेन शब्देन महता पूरितासीद्वसुंधरा ।
रात्रिः समभवच्चैव तीव्ररूपा भयावहा ॥ १०
दीर्यमाणं बलं दृष्ट्वा युयुधानशराहतम् ।
श्रुत्वा च विपुलं नादं निशीथे लोमहर्षणम् ॥ ११
सुतस्तत्राब्रवीद्राजन्सारथिं रथिनां वरः ।
यत्रैष शब्दस्तत्राश्वाश्चोदयेति पुनः पुनः ॥ १२
तेन संचोद्यमानस्तु ततस्तांस्तुरगोत्तमान् ।
सूतः संचोदयामास युयुधानरथं प्रति ॥ १३
ततो दुर्योधनः क्रुद्धो दृढधन्वा जितक्लमः ।
शीघ्रहस्तश्चित्रयोधी युयुधानमुपाद्रवत् ॥ १४
ततः पूर्णायतोत्सृष्टैर्मांसशोणितभोजनैः ।

C 7 7614
B 7 11 15
K 7 127 15

(M₁ ₅ ते स्या)किरन् (for तेऽम्यवर्षन्) — [c]) T G₃ ₄ रवमाणा (for त्वर॰) K₄ Dn₂ D₁ ₄ ₅ ₇ ₈ G₁ महावीरा, D₂ ॰राज (for ॰वीर्या) — [d]) B₅ जयैषिण (for वधै॰)

5 [b]) D₄ ₇ ₈ सैनेय॰ (for शै॰) — [c]) B₁ D₂ G₂ प्रत्यगृह्णन् — [d]) S (G₅ missing) विमुंचन् (for प्र॰)

6 D₁ om. 6 — [a]) Ś₂ K₁ ₂ ₄ तत (for तत्र) Ś K (K₅ missing) D₂ ₆ शूरो (for वीरो) G₂ महेष्वासान् (for ॰स) — [b]) Ś₂ K (K₅ missing) सात्यकि सत्यविक्रम॰ — [c]) Ś K₁ ₂ विचकर्त (Ś₁ र्प), K₈ निचकर्प (for ॰र्त)

7 [a]) Ś₁ Dc₁ Dn₁ D₂ ₄ ₇ हयग्रीवा D₁ तेषामा पतवा वीरा — [b]) B₄ ₄ भारत, Dn₂ D₃ ₄ ₅ ₇ ₈ सागदान् (for सायुधान्) — [c]) Ś₁ सादयामास, K₃ ₄ Dn₁ D₅ छाद॰, B₁ ₈ साद॰, B₂ ₄ ₅ Dc₁ Dn₂ D₂ शात॰, D₃ छेद॰ (for पात॰) S (G₅ missing) क्षुरप्रैरर्धचन्द्रैश्च — [d]) Ś₁ K (K₅ missing) Dc₁ D₃ ₆ च, Dn₂ D₃ ₄ ₅ ₇ ₈ तु, G₁ M₁ ₂ स्म (for स) K₂ पातितै (for माधव) B₄ तावकानां महारथ

8 [b]) K₂ माधवश्च, S (G₅ missing) पताकैश्च (for पतितैश्च) — [c]) S (G₅ missing) बभूव वसुधाकीर्णा (M₄ ॰धा राजन्)

9 [a]) Dn₁ एतेषा (for तेषा तु) — [b]) Dn₂ G₁ M वध्यता (for यु॰) S (except M₃ ₄, G₅ missing) निशि (for युधि) D₂ ₅ यु(D₅ व)ध्यता भरतर्षभ — [c]) Dn₁ D₄ ₆ ₇ ₈ तुमुल॰ (for तुमुल॰) K₄ शब्द — D₁ om. 9[d]–11[a] — [d]) K₁ corrupt Ś₂ गजानाम्, K₄ D₁ पतताम् (for प्रेतानाम्) B Dc₁ Dn₁ S (G₅ missing) क्रन्दतामिव (by transp)

10 D₄ om 10 (cf. v l 9) — [b]) G₁ M कंपिता (for पूरिता) B Dc₁ Dn₁ D₁ T G₂₋₄ [आ]भूद्, Dn₂ D₂ ₅ ₇ ₈ [इ]यं, G₁ M च (for [आ]सीद्) — [c]) Dn₂ D₂ ₅ ₇ ₈ चापि (for चैव) — [d]) Dn₂ D₂ ₅ ₇ ₈ घोर॰ (for तीव्र)

11 D₄ om. 11[a] (cf v l 9) — [a]) D₈ दीर्यमाण (for दीर्य॰) — [b]) D₂ ॰शराचित, S (G₅ missing) ॰शरार्दित (for ॰हतम्) — [c]) B₄ Dn₂ D₂ ₄ तु (for च) S (G₅ missing) तस्मिन्तुतु(G₁ M₁ ₂ ॰स्मिस्तु तु) मुले युद्धे (G₁ M₁ ₂ राजन्, M₃₋₅ तात) — [d]) K₁ ₂ D₁ ₂ रोम॰ (for लोम) B Dc₁ Dn₁ D₃ हर्षणे S (G₅ missing) निशाया रोमहर्षणे

12 [a]) S (G₅ missing) दुर्योधनोऽब्रवीद्वाक्य (G₁ M₃₋₅ ॰द्राजन्) — [b]) D₄ om (hapl) थि र D₅ सारथिं ह्यधितातर॰ — [c]) T G₃₋₄ [ए]व (for [ए]ष) — [d]) D₁ ₈ नोदय (for चो॰)

13 [a]) T G₂₋₄ [ए]व, G₁ M वै (for स) Ś₂ K₁ ₂ ₄ सचोद्यमानस्य, D₂ ₆₋₈ सनो(D₂ ॰ना)द्यमानस्तु, D₈ सयोध्य॰ (for सचोद्य॰) G₂ च (for तु) — [c]) D₄ ततस्त (for सूत सं) D₂ ₃ ₆₋₈ सूत सनोदयामास

14 [a]) Dn₂ D₂ ₄ ₅ ₇ ₈ राजा (for क्रुद्धो) — [b]) Ś₁ जित॰ (for दृढ)

15 [a]) S (G₅ missing) तत कार्मुकनिर्मुक्तैर् — [b]) B Dc₁ Dn₁ शरै॰ (for मास) S (G₅ missing)

C 7 7694 B 7 171 15 K 7 172 15

दुर्योधनं द्वादशभिर्माधवः प्रत्यविध्यत ॥ १५
दुर्योधनस्तेन तथा पूर्वमेवार्दितः शरैः ।
शैनेयं दशभिर्बाणैः प्रत्यविध्यदमर्षितः ॥ १६
ततः समभवद्युद्धमाकुलं भरतर्षभ ।
पाञ्चालानां च सर्वेषां भारताना च दारुणम् ॥ १७
शैनेयस्तु रणे क्रुद्धस्तव पुत्रं महारथम् ।
सायकानामशीत्या तु विव्याधोरसि भारत ॥ १८
ततोऽस्य वाहान्समरे शरैर्निन्ये यमक्षयम् ।
सारथिं च रथात्तूर्णं पातयामास पत्रिणा ॥ १९
हताश्वे तु रथे तिष्ठन्पुत्रस्तव विशां पते ।
मुमोच निशितान्बाणाञ्शैनेयस्य रथं प्रति ॥ २०
शरान्पञ्चाशतस्तांस्तु शैनेयः कृतहस्तवत् ।
चिच्छेद समरे राजन्प्रेषितांस्तनयेन ते ॥ २१
अथापरेण भल्लेन मुष्टिदेशे महद्धनुः ।
चिच्छेद रभसो युद्धे तव पुत्रस्य मारिष ॥ २२
विरथो विधनुष्कश्च सर्वलोकेश्वरः प्रभुः ।
आरुरोह रथं तूर्णं भास्वरं कृतवर्मणः ॥ २३
दुर्योधने परावृत्ते शैनेयस्तव वाहिनीम् ।
द्रावयामास विशिखैर्निशामध्ये विशां पते ॥ २४
शकुनिश्चार्जुनं राजन्परिवार्य समन्ततः ।
रथैरनेकसाहस्रैर्गजैश्चैव सहस्रशः ।
तथा हयसहस्रैश्च तुमुलं सर्वतोऽकरोत् ॥ २५

निर्मुक्तोरगसनिभै — c) B1 दुर्योधनो — d) Ś2 K2 प्रत्यविध्यत माधव , B Dc1 Dn1 माधव (B1 5 °वं) प्रविभेद ह

16 a) B5 ते तु (for तेन) Ś K1 2 D1 तदा (for तथा) B1 दुर्योधनेन च तथा — b) D5 पूर्णम् (for पूर्वम्) — B3 reads 16cd on marg — d) D3 6 अम र्षण (for °र्पित) D2 प्रत्यविध्यस्तनान्तरे, D4 °त मर्षित , S (G5 missing) °त मारिष

17 G1 om (hapl) 17–22 — b) B Dc1 Dn1 तुमु(Dn1 °म)लं (for आकुल) Dn2 D2 4 5 7 8 अद्भु तोपमदर्शन — M3 om 17c–18d — c) Some MSS पचालाना D2 तु (for च) — d) K3 B1 2 4 5 Dn1 D1 भरतानां Dn2 D2 4 5 7 8 तावकाना च सर्वश

18 G1 M8 om. 18 (cf v l 17) — a) D4 सैने यस् (for शै°) — b) K2 reads from पुत्रं up to कृतव (in 23d) on marg Ś1 K (K5 missing) D1. 8 महायश (D3 °श), D6 °रथ (for °रथम्) — c) B1 2 4 शायकानाम् D4 नरव्याघ्र (for अशीत्या तु) D6 च, T G1–3 M1 2 [आ]शु (for तु) — d) T G2 विव्याध (for °ध)

19 G1 om 19 (cf v l 17) K2 reads 19 on marg — a) K2 स (for ऽस्य) D2 समरे वाहान् (by transp) — c) Ś2 K1 तु (for च) D2 तथा (for रथात्) — d) Dn2 D2 4 5 7 8 शत्रुहा (for पत्रिणा)

20 G1 om 20 (cf. v l 17) K2 reads 20 on marg — a) D3 च (for तु) Ś1 स हताश्वे रथे तूर्णं — b) Ś1 तिष्ठस्तत्र (for पुत्रस्तव)

21 G1 om 21 (cf v l 17) K2 reads 21 on marg — a) K2. 4 B2 4 5 पचाशत, D5 6 T G1 2 M पचशतांस् (D5 °तास्), G3 पचाशतास् (for पञ्चाशतस्) D7 8 तस्य, T G2 8 M3–5 तस्मै, G1 M1 2 अस्य (for तास्तु) D4 शराणा च शतां*स्तु — b) D3 6 -हस्तवान् (for °वत्). — d) D4. 5 7 8 प्रेरितांस् (for प्रेषि°) Ś1 K3 lacuna for येन ते

22 G1 om 22 (cf. v l. 17) K2 reads 22 on marg — a) K2 D6 तथा (for अथ) — c) K3 B Dc1 Dn1 तरसा, K4 Dn2 D2 4 5. 7 8 रभसा, T G3 सहसा, G1 2 M1 2 समरे, M3–5 स महा (for रभसो) T G2 8 क्रुद्ध , G1 M1 2 राज्ञ (for युद्धे) — d) T G3 M पुत्रस्य तव (by transp) K4 मारिष , Dn2 D2 (before corr as in text) 5 7 8 माधव (for मारिष) D4 धर्मराजो युधिष्ठिर

23 K2 reads up to कृतव on marg — a) K2 तु (for च) — c) K1 रथात् (for रथ) B1 शीघ्रं (for तूर्णं) — d) Ś1 K3 भासुर; D5–7 भास्करं (for भास्वर)

24 c) S (G5 missing) विद्रावयामास शरैर्

25 c) Ś1 K3 D4 T G3 रथैर्नैकेन साहस्रैर् — d) K3 B (except B1) Dc1 Dn1 S (G5 missing) चापि (for चैव) D4 महारथ , G3 समतत (for सहस्रश) — e) D5 तु (for च) — f) D4 5 7 8 तुमुलं (for

ते महास्त्राणि दिव्यानि विकिरन्तोऽर्जुनं प्रति ।
अर्जुनं योधयन्ति स्म क्षत्रियाः कालचोदिताः ॥ २६
तान्यर्जुनः सहस्राणि रथवारणवाजिनाम् ।
प्रत्यवारयदायस्तः प्रकुर्वन्विपुलं क्षयम् ॥ २७
ततस्तु समरे शूरः शकुनिः सौबलस्तदा ।
विव्याध निशितैर्बाणैरर्जुनं प्रहसन्निव ॥ २८
पुनश्चैव शतेनास्य संरुरोध महारथम् ।
तमर्जुनस्तु विंशत्या विव्याध युधि भारत ॥ २९
अथेतरान्महेष्वासांस्त्रिभिस्त्रिभिरविध्यत ।
संवार्य तान्बाणगणैर्युधि राजन्धनंजयः ।
अवधीत्तावकान्योधान्वज्रपाणिरिवासुरान् ॥ ३०
भुजैश्छिन्नैर्महाराज शरीरैश्च सहस्रशः ।
समास्तीर्णा धरा तत्र बभौ पुष्पैरिवाचिता ॥ ३१
स विद्ध्वा शकुनिं भूयः पञ्चभिर्नतपर्वभिः ।
उलूकं त्रिभिराजघ्ने त्रिभिरेव महायसैः ॥ ३२
तमुलूकस्तथा विद्ध्वा वासुदेवमताडयत् ।

C 7 7715
B 7 171 26
K 7 172 28

तुमुल) D2 [ऽ]भवत् (for ऽकरोत्) B Dc1 Dn1 नानाशस्त्ररवाकिरत्, S (G5 missing) तुमुल सर्वतोभवत्

26 ᵃ) K8 B Dc1 Dn1 D1 6 सर्वाणि (for दिव्यानि) —ᵇ) S (G5 missing) महाबल (G2 °रथा) (for ऽर्जुनं प्रति) —ᵈ) D2 युद्ध (for काल) Dc1 D2 3 5–8 नोदिता (for -चो°)

27 ᵃ) Ś1 K1 D1.5 7 8 तानर्जुन, B4 ततोर्जुन (for तान्य°) —ᶜ) B Dc1 Dn1 पर्यवारयद् (for प्रत्य°) D2 4 5 T G2 श्रायत्त (for °स्त) —ᵈ) G2 भय (for क्षयम्) Dn2 D2 4 5 प्रकुर्वन्विमुख रिपु

28 ᵃᵇ) B4 G3 transp समरे and शकुनि Ś2 वीर, G2 शूरे, G4 शूरं (for शूर) D6 सौबलिस् B (except B4) Dc1 Dn1 तथा (for तदा) —ᶜ) T G2 विव्याय (for °ध) — For 28, Dn2 D2 4 5 7 8 subst

1193* ततोऽर्जुनमरिघ्नं सं विव्याध युधि सौबल ।
रोषताम्रेक्षण क्रुद्धो विंशत्या सायकैर्भृशम् ।

[(L 1) D5 ऽनिघ्नम (for अरिघ्न त) D2 हृदि (for युधि)]

29 Dn2 D2 4 5 om 29 —ᵃ) G1 M [पु]क- (for [पु]व) Ś2 B1 [पु]व, D7 8 [श्रा]शु (for [श्र]स्य) —ᵇ) Ś2 स (for स) —ᶜ) G1 M1 2 च (for तु) —ᵈ) T G2 विव्याय (for °ध) Ś2 विव्याध भरतर्षभ

30 ᵃ) S (G5 missing) तथा (for अथ) —ᵇ) K2 अयुध्यत, D2 अताडयत् (for अविध्यत) —ᶜ) K4 B Dc1 Dn निवार्य, D1 5 7 8 आ° (for सं°) Dn2 D2 4 5 7 8 G1 M -गणान् (for गणैर्) —ᵉ) K8 B1–4 Dc1 Dn1 जघान, B5 Dn2 D1 5 7 8 निजघ्ने, D2 निजघ्नस्, D3 6 न्यवधीत्, S (G5 missing) न्यहनत् (for अवधीत्) M5 योधान् —ᶠ) Dn2 D2 4 5 7 8 वज्रवेगैः शरोत्तमैः

31 ᵃ) B1 8 Dn1 चैव (for छिन्नैर्) B Dc1 Dn1 महीपाल (for महाराज) —ᵇ) B Dc1 Dn1 हस्तिहस्तो पमैर्मृधे —ᶜ) D2 समास्तीर्णधरा D1 राजन् (for तत्र) B Dc1 Dn1 समाकीर्णा मही भाति (B5 तत्र), S (G5 missing) सस्तीर्णा वसुधा (G1 M1 2 च धरा) तत्र —ᵈ) D6 [आ]बभौ (for बभौ) K2 D1.6 इवाचिता, Dn2 D2 4 5 7 8 S (G5 missing) °वृता (for चिता) B Dc1 Dn1 प(B5 पा)चास्यैरिव पन्नगैः — After 31, B Dc1 Dn1 ins

1194* शिरोभिः सकिरीटैश्च सुनसैश्चारुकुण्डलैः ।
संदष्टौष्ठपुटैः क्रोधात्तथैवोद्धृतलोचनैः ।
निष्कचूडामणिधरैः क्षत्रियाणां प्रियंवदैः ।
पङ्कजैरिव विन्यस्तैः पतितैर्विबभौ मही ।
कृत्वा तत्कर्म बीभत्सुरुग्रमुग्रपराक्रमः । [5]

[(L 2) B1 पुट (for पुटैः) B3 Dn1 क्रुद्धैस् (for क्रोधात्) B1 3.4 Dn1 [उ]द्वृत्त-, B2 5 [उ]द्धत- (for [उ]द्धृत-) —(L 3) B4 श्रियो जनैः (for प्रियंवदैः) —(L 4) B5 Dn1 पर्वतैर् (for पतितैर्)]

32 ᵃ) B (except B4) Dc1 Dn1 विव्याध, D1 स विद्ध, D4 विद्ध्वा च (for स विद्ध्वा) —ᵇ) D5 पञ्च भिर्निशितैः शरैः —ᶜ) Dn2 D2 4 5 7 8 S (G5 missing) पुनर् (for त्रिभिर्) B (except B4) Dc1 Dn1 अता डयदुलूकं च —ᵈ) B2 पुनर् (for त्रिभिर्) B1 3–5 Dc1 Dn1 तथा प(Dn1 श)रैः, B2 S (G5 missing) महायशा (for °यसैः) Dn2 D2 4 5 7 8 युधि बाणेन रोपित — After 32, S (G5 missing) ins

1195* स तु तेन समाविद्धः क्रोधाद्द्विगुणविक्रमः ।
शरैरनेकसाहस्रैः सोऽर्जुनं प्रत्यविध्यत ।

C 7 7718
B 7 171 37
K 7 172. 28

ननाद च महानादं पूरयन्वसुधातलम् ॥ ३३
अर्जुनस्तु द्रुतं गत्वा शकुनेर्धनुराच्छिनत् ।
निन्ये च चतुरो वाहान्यमस्य सदनं प्रति ॥ ३४
ततो रथादवप्लुत्य सौबलो भरतर्षभ ।
उलूकस्य रथं तूर्णमारुरोह विशां पते ॥ ३५
तावेकरथमारूढौ पितापुत्रौ महारथौ ।
पार्थं सिषिचतुर्बाणैर्गिरिं मेघाविवोत्थितौ ॥ ३६
तौ तु विद्ध्वा महाराज पाण्डवो निशितैः शरैः ।
विद्रावयंस्तव चमूं शतशो व्यधमच्छरैः ॥ ३७
अनिलेन यथाभ्राणि विच्छिन्नानि समन्ततः ।
विच्छिन्नानि तथा राजन्बलान्यासन्विशां पते ॥ ३८
तद्बलं भरतश्रेष्ठ वध्यमानं तथा निशि ।
प्रदुद्राव दिशः सर्वा वीक्षमाणं भयार्दितम् ॥ ३९
उत्सृज्य वाहान्समरे चोदयन्तस्तथापरे ।
संभ्रान्ताः पर्यधावन्त तस्मिंस्तमसि दारुणे ॥ ४०
विजित्य समरे योधांस्तावकान्भरतर्षभ ।
दध्मतुर्मुदितौ शङ्खौ वासुदेवधनंजयौ ॥ ४१
धृष्टद्युम्नो महाराज द्रोणं विद्ध्वा त्रिभिः शरैः ।
चिच्छेद धनुषस्तूर्णं ज्यां शरेण शितेन ह ॥ ४२
तन्निधाय धनुर्भूमौ द्रोणः क्षत्रियमर्दनः ।

[(L 1) G1 M तथा विद्ध (for समाविद्ध) — (L 2) T G2 अर्जुन प्रतिविध्यत (for the post half)]

33 a) Dn2 D2 4 5 7 8 उलूकं (for उलूकस्) Ś K1-3 D1 3 6 त्रिभिर् (for तथा) B D01 Dn1 उलूकस्तु तथा विद्धो — b) Dn2 D2 4 5 7 8 सौबलस्यै- (D2 4 5 °स्ये)व पश्यत — c) D4 5 7 8 ननर्द (for ननाद) — d) G1 तले (for °तलम्) B D01 Dn1 पूरयन्निव मेदिनीं

34 a) Ś2 कृत्वा (for गत्वा) B D01 Dn1 अर्जुन शकुनेश्चाप, Dn2 D2 4 5 7 8 ततो देवेंद्रतनय , S (G5 missing) अर्जुन सारथिं हत्वा — b) D1 S (G5 missing) अच्छिनत् (for क्षा°) B D01 Dn1 सायकैर(B1 2 5 शायकेना ; B3 D01 सायकेना)च्छिनद्रणे — c) Ś K (K5 missing) प्रे(Ś1 प्रै)पयच् (Ś2 K1 °यश्) (for निन्ये च)

35 d) Dn2 D2 4 5 7 8 त्वरान्वित (for विशां पते)

36 b) K4 B1 D1. 2 महाबलौ (for °रथौ) — c) Dn2 D2 4 5 7 8 ववृष(D2 4 5 ववर्ष)तुर् (for सिषिचतुर्) Ś1 K1 2 4 D1 3. 6 अर्जुन सिषिचु(D6 शिषिचु)र्बाणैर् — d) G3 गिरिर् (for गिरिम्) B D01 Dn1 [इ]वृष्टि , D2 स्थितौ, D3 6 [उ]द्यतौ ; T G2-4 [उ]न्नतौ (for [उ]त्थितौ)

37 Ś2 K1. 2 4 D1 om 37-38 — a) Dn2 D4 5 7 8 ततो (for तौ तु) D3 6 S (except M3, G5 missing) रुद्ध्वा (for विद्ध्वा) D3 महाबाहो (for °राज) — Ś1 K3 om (hapl) 37b-38a — b) D5 अर्जुनो (for पाण्डवो) — B2 reads 37c on marg — c) D2 4 5 7 8 व्य(D2 प्रा)द्रावयत् ; D3 व्यद्रावयंस्, T G2 न्यवारयत्, G1 M1 2 व्यदारयत्, G3 4 नि(G4 न्य)वारयंस्, M3-5 विदार° (for विद्राव°) B2 विद्राव्य च चमू जिष्णु — d) T G2 व्यथमत् D (except D01 Dn1, D1 om.) शतशोथ सहस्रश

38 Ś2 K1 2 4 D1 om 38, Ś1 K3 om. 38abc (for all, cf v l 37) — b) D2 4 5 7 8 त(D2 य)त स्तत (for समन्तत) — cd) G1 2 M1. 2 transp तथा राजन् and बलान्यासन् M3 ततो (for तथा) D2 तानि ; D3 6 ह्यासन् (for राजन्) D3 6 बलानि च समतत , D5 °नि तु रणाजिरे, G2 तथा * * * * मुखे (for d)

39 b) Dn D4 7 8 G1 M तदा (for तथा) — c) D3 6 प्रदुद्रुवे, M3 प्रादुद्राव (for प्र°) — d) Ś2 K1 2 4 D (except D7) वीक्ष्यमाण

40 a) D2 S (G5 missing) समरे वाहान् (by transp), D6 वाहनान्सर्वे — b) D6-8 नोदयंतस् (for चो°) G3 तदा (for तथा) D7 8 [अ]परैः (for °रे) — D2 om. 40cd — c) K1 सभ्रात , Dn2 D4 5 7 8 संत्रस्ता (for सभ्रान्ता) Ś1 K (K5 missing) Dn2 D2-7 पर्यवर्तंत, G3 °पंपर्त (sic) (for °धावन्त)

41 a) Dn2 D2 4 5 7 8 निर्जित्य (for विजित्य) Dn2 om from समरे up to स्तूर्णं (in 42c) Ś2 वीरांस् ; D6 लोकांस्, G1 4 M (except M3) यौधांस् (for यो°)

42 Dn2 om. up to स्तूर्णं (of v l 41) — c) M4 च धनुस् (for धनुषस्) T G2-4 M3 5 तस्य (for तूर्णं) — d) Ś2 Dn2 D2 5 G4 शितेन शरेण (by transp), K1 शतेन शतेन, D7 8 सितेन शरेण B1-3 D2 M1 2 च, D8 lacuna (for ह), G1 ज्यां शरेणाचितेन च

आददेऽन्यद्धनुः शूरो वेगवत्सारवत्तरम् ॥ ४३
धृष्टद्युम्नं ततो द्रोणो विद्ध्वा सप्तभिराशुगैः ।
सारथिं पञ्चभिर्बाणै राजन्निन्याय संयुगे ॥ ४४
तं निवार्य शरैस्तूर्णं धृष्टद्युम्नो महारथः ।
व्यधमत्कौरवीं सेनां शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ४५
वध्यमाने बले तस्मिंस्तव पुत्रस्य मारिष ।
प्रावर्तत नदी घोरा शोणितौघतरङ्गिणी ॥ ४६
उभयोः सेनयोर्मध्ये नराश्वद्विपवाहिनी ।
यथा वैतरणी राजन्यमराष्ट्रपुरं प्रति ॥ ४७
द्रावयित्वा तु तत्सैन्यं धृष्टद्युम्नः प्रतापवान् ।
अत्यराजत तेजस्वी शक्रो देवगणेष्विव ॥ ४८
अथ दध्मुर्महाशङ्खान्धृष्टद्युम्नशिखण्डिनौ ।
यमौ च युयुधानश्च पाण्डवश्च वृकोदरः ॥ ४९
जित्वा रथसहस्राणि तावकानां महारथाः ।
सिंहनादरवांश्चक्रुः पाण्डवा जितकाशिनः ॥ ५०
पश्यतस्तव पुत्रस्य कर्णस्य च मदोत्कटाः ।
तथा द्रोणस्य शूरस्य द्रौणेश्चैव विशां पते ॥ ५१

C 7 7714
B 7 171 54
K 7 172 56

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४६ ॥

43 [a]) Ś2 D6 S (G5 missing) न्यनिन्याय, Dn2 D1 4 6 7 8 न्यविन्हाय (for न्निन्याय) B1 T G1 निन्य, Dn2 D1 6 7 8 भूमौ, D2 क्षिप्र, G1 2 M नीळे, G8 विज्य (for नीडे) — D6 om 43[c]–44[b] — [c]) Ś1 K1 2 आदधे (for दे) Ś K1 2 श्रेष्ठ, M3–5 क्रूरो (for शूरो) — [d]) Dn2 सारवत्तमं, D2 4 6 7 8 °मुत्तम (for °वत्तरम्)

44 D6 om 44[ab] (cf v l 43) — [a]) D3 धृष्टद्युम्नस्ततो द्रोण — [d]) T G2 विव्याय (for ध) Dn2 D2 4 6 7 8 विव्याध भरतर्षभ

45 [a]) B1 Dn1 S (G5 missing) तान्, Dn2 D2 4 6 8 स, D1 स (for त) Dn2 D2 4 6 7 8 द्रोण (for तूर्णं) — [b]) Dn2 om from धृष्टद्युम्नो up to शोणि (in 46[d]) G3 महाबल (for °रथ) — [c]) T G2 व्ययमत् (for व्यध) D1 om सेना — [d]) B Dc1 Dn1 D2 4 6 7 8 आसुरीं (D7 °रा) मघवानिव

46 Dn2 om up to शोणि (cf v l 45) — [b]) D2 सूतपुत्रेण मारिष — [d]) Dc1 Dn1 सागरौघतरगिणी

47 [b]) G2 रथाश्व (for नराश्व) Some MSS द्विपवाहिनीं — [c]) Ś1 K3 तथा (for यथा) D5 घोरा (for राजन्) — [d]) K1 राष्ट्रं, B2 4 Dn1 राज (for राष्ट्र) B3 रथ (for पुर) B5 Dn2 D2 4 7 8 यमराष्ट्रं प्रति प्रभो, D3 G1 M1 2 प्रविवर्ध (D5 °र्धि)नी

48 [b]) K4 महारथ (for प्रतापवान्) — [c]) Ś B2 4 5 D (except Dc1 Dn1 D1) अभ्यराजत, B3 प्रत्य° (for अत्य) — [d]) M3–5 दैत्य (for देव) D3 स्थित (for इव) Ś1 K3 G3 शक्रो देवगणैर्यथा (G3 °णै सह), Ś1 K1 2 शक्रो दैत्यगणान्यथा

49 Dn2 om 49[ab] G1 M1 2 repeat 49[ab] after 50[ab] — [a]) G1 (first time) 2 M1 2 (last two first time) तौ दध्मतुर्महाशङ्खौ, G1 M1 2 (all second time) अक्षोभेता महाराज — After 49, M3–5 ins

1196* एतस्मिन्नेव काले तु सूतपुत्रो महारथ ।
चकार कदनं घोरं पाण्डुसैन्येषु मारिष ।

50 M3–5 om from 50[a] up to 7 148 11[d] — [a]) D4 दृष्ट्वा, G1 M1 2 हत्वा (for जित्वा) Dn1 D2 4 6 7 8 G1 M1 2 राज (for रथ) — [b]) Dn2 D2 4 6 7 8 तरस्विनां, G1 M1 2 महात्मना, G3 रथान् (for °रथा) — After 50[ab], G1 M1 2 repeat 49[ab] G1 M1 2 om from 50[c] up to 147 1[d]

51 G1 M om 51 (cf v l 50) Dn2 om 51 — [b]) Ś2 K1 2 4 B Dc1 Dn1 D1 5 6 रणोत्कटा, D4 7 महो° (for मदो°) — [d]) B1 5 चापि (for चैव)

Colophon om in T G1–4 M K5 G5 *missing* — *Sub-parvan* Editions घटोत्कचवध — *Day of Droṇa's Generalship* K3 चतुर्थदिवसे — *Adhy*

१४७

C. 7 7725
B 7 172. 1
K. 7 173 1

संजय उवाच ।

विद्रुतं स्वबलं दृष्ट्वा वध्यमानं महात्मभिः ।
क्रोधेन महताविष्टः पुत्रस्तव विशां पते ॥ १
अभ्येत्य सहसा कर्णं द्रोणं च जयतां वरम् ।
अमर्षवशमापन्नो वाक्यज्ञो वाक्यमब्रवीत् ॥ २
भवद्भ्यामिह संग्रामो क्रुद्धाभ्यां संप्रवर्तितः ।
आहवे निहतं दृष्ट्वा सैन्धवं सव्यसाचिना ॥ ३
निहन्यमानां पाण्डूनां बलेन मम वाहिनीम् ।
भूत्वा तद्विजये शक्तावशक्ताविव पश्यतः ॥ ४
यद्यहं भवतोस्त्याज्यो न वाच्योऽस्मि तदैव हि ।
आवां पाण्डुसुतान्संख्ये जेष्याव इति मानदौ ॥ ५
तदैवाहं वचः श्रुत्वा भवद्भ्यामनुसंमतम् ।
कृतवान्पाण्डवैः सार्धं वैरं योधविनाशनम् ॥ ६
यदि नाहं परित्याज्यो भवद्भ्यां पुरुषर्षभौ ।
युध्येतामनुरूपेण विक्रमेण सुविक्रमौ ॥ ७
वाक्प्रतोदेन तौ वीरौ प्रणुन्नौ तनयेन ते ।

---

name Ś2 K1 2 4 B D रात्रियुद्ध, Bom ed रात्रियुद्धे सकुलयुद्ध — *Adhy no* (figures, words or both) Dn1 171, D2 172, D8 66 — *Śloka no* Dn1 54

147

☞ This adhy is missing in K5 G5 (cf. v l 7 125 14, 137 9) M3–5 om. this adhy (cf. v l 7 146 50)

1 G1 M1 2 om 1 (cf v l 7 146 50) T G2 om the ref — ^{a}) K8 स्व, D4 च (for स्व-) — D3 om 1^b–2^a — ^{c}) Ś2 द्रोणेन (for क्रोधेन)

2 D3 om 2^a (cf. v l 1) — ^{b}) D5 रथिना (for जयता) — ^{c}) Dn2 om from अमर्ष up to निहन्यमाना (in 4^a) — ^{d}) G1 वाक्यमेतदुवाच ह — For 2, G1 M1 2 subst

1197* ततो दुर्योधनो द्रोण कर्णं च भरतर्षभ ।
चोदयामास तौ तूर्णममर्षवशमीयतु ।

3 Dn2 om 3 (cf v l 2) — ^{a}) D1 T G2–4 एव, G1 M1 2 निशि (for इह) — ^{b}) D8 च (for स) Ś1 K8 सक्रुद्धाभ्या प्रवर्तित, D4 6 क्रुद्धाभ्या सप्रवर्तितो (D6 °र्तते) — After 3^{ab}, D2 reads 5^{cd} for the first time, repeating it in its proper place D1 om 3^c–5^b — ^{c}) T G3 4 आयोधने (for आहवे नि)

4 Dn2 om up to निहन्यमाना (cf v l 2) D1 om 4 (cf v l. 3) — ^{ab}) D2 निहन्यमान च बलं मम पाडुसुतैर्भृश — ^{c}) Ś1 K3 श्रुत्वा, D2 नून; T G3 4 दृष्ट्वा, G2 युवा (for भूत्वा) G1 M1 2 युध्यमानौ जये शक्ताव् — ^{d}) Ś1 K3 B2–4 Dc1 पश्यथ, Ś2 त, B1 °थ, D2 केन वा, D7 8 लक्षये, T G4 दृश्यथ, G1 3 M1 2 दृश्यत, G2 दृश्यथ (for पश्यत)

5 D4 om. 5^{ab} (cf v l 3) G1 M1 2 om 5–6 — ^{a}) K1 Dn2 D3 भवतस्, Dn1 °तौ, D5 °ता (for °तोस्) D2 7 8 T G3 4 भवद्भ्या यद्यह त्याज्यो, G2 अथाह भवता त्याज्यो — ^{b}) T वार्यो (for वाच्यो) G2 तदेव (for तदैव) Ś2 ह (for हि) — D2 reads 5^{cd} for the first time after 3^{ab} — ^{c}) G4 सघे (for सख्ये) — ^{d}) Dc1 Dn1 D5 ज्येष्याम (for °व) D8 सयुगे (for मानदौ) D2 (both times) विजिष्याव इति प्रभो

6 G1 M1 2 om 6 (cf v l 5) — ^{a}) T G3 4 तदेव — ^{b}) K4 संमते, B1 सस्मरन्, D1 5 -सगत, D7 8 -सगता (for -समतम्) T G2–4 भवतोर्मनुजर्षभौ — Dn2 om (? hapl) 6^c–7^b — ^{c}) D2 5 नाकार्यं, D3 नाकरोत्, D4 नाकार्यं, D6 आकुर्वं, D7 8 आकार्षं (for कृतवान्) K4 B Dc1 Dn1 नाकरिष्यमिद पार्थैर् — ^{d}) T G3 4 यौध (for योध)

7 Dn2 om 7^{ab} (cf v l 6) — ^{a}) G1 M1 2 परित्यक्तो (for °त्याज्यो) — ^{b}) D2 भवद्भ्या भरतर्षभौ — ^{c}) K3 4 B5 Dn D2 5 6 8 G2 युध्यताम् (for युध्येताम्) — ^{d}) D3 सुविश्रुतौ, D6 शुचिश्रुतौ (for सुविक्रमौ) — After 7, D2 4 5 ins

1198* प्रस्तुत हि मया युद्धमाश्रित्य विपुल बलम् ।
भवद्भ्या पाण्डवै सार्धं तच्च सर्वं निरर्थकम् ।

8 Before 8, B3 G2 ins. सजय उवाच — ^{b}) K1

प्रावर्तयेतां तौ युद्धं वहि्ताविव पन्नगौ ॥ ८
ततस्तौ रथिनां श्रेष्ठौ सर्वलोकधनुर्धरौ ।
शैनेयप्रमुखान्पार्थानभिदुद्रुवतू रणे ॥ ९
तथैव सहिताः पार्थाः स्वेन सैन्येन संवृताः ।
अभ्यवर्तन्त तौ वीरौ नर्दमानौ मुहुर्मुहुः ॥ १०
अथ द्रोणो महेष्वासो दशभिः शिनिपुंगवम् ।
अविध्यत्त्वरितं क्रुद्धः सर्वशस्त्रभृतां वरः ॥ ११
कर्णश्च दशभिर्बाणैः पुत्रश्च तव सप्तभिः ।
दशभिर्वृषसेनश्च सौबलश्चापि सप्तभिः ।
एते कौरव संक्रन्दे शैनेयं पर्यवारयन् ॥ १२
दृष्ट्वा च समरे द्रोणं निघ्नन्तं पाण्डवीं चमूम् ।
विव्यधुः सोमकास्तूर्णं समन्ताच्छरवृष्टिभिः ॥ १३
ततो द्रोणोऽहरत्प्राणान्क्षत्रियाणां विशां पते ।
रश्मिभिर्भास्करो राजंस्तमसामिव भारत ॥ १४
द्रोणेन वध्यमानानां पाञ्चालानां विशां पते ।
शुश्रुवे तुमुलः शब्दः क्रोशतामितरेतरम् ॥ १५
पुत्रानन्ये पितॄनन्ये भ्रातॄनन्ये च मातुलान् ।
भागिनेयान्वयस्यांश्च तथा संबन्धिबान्धवान् ।

C 7 7751
B 7 112. 17
K 7 173 16

B1 D 4-8 T1 M1 2 प्रमुखौ, B3 प्रवरौ, Dn2 प्रवीरौ (for प्रमुखौ) — c) Ś1 K1-3 D1 युद्धे तु, K4 B संग्राम, Dc1 Dn1 संग्रामं (for तौ युद्धं) D 4-8 G1 M1 2 प्रवर्तेतां ततो युद्धे (D2 °द्ध) — d) K1 D4 7 8 वहि्तावा°, G2 कोपिताव् (for वहि्) T G2 4 गरुडाविव पन्नगे, G1 M1 2 वहि्ताविव वाजिनौ

9 G1 M1 2 om 9-10 — c) D2 4 7 8 सर्वान्, D5 योधान् (for पार्थान्) — d) Ś1 K3 B1 3 C3 -दुद्रावत्, D4 5 दुद्रावतां, T G3 4 दुद्रु(G4 °द्रा)वतां (for दुद्रुवतू) D2 अभिद्रवतां रणे

10 G1 M1 2 om 10 (cf. v 1 9) — a) D2 4 5 7 8 तेपि हृष्टानना पार्था — b) B2 3 सर्वे, B1 lacuna (for स्वेन) B1 3 Dc1 Dn D2 6 सर्वशः (for संवृता) Ś K (K4 missing) D1 T G2-4 स्वेन वीर्येण सर्वशः (K1 संवृत) — Dn2 om. 10^c–12^a — c) D2 5 7 8 अभ्यद्रवन्त तौ वीरौ, D1 अत्यद्रुवतमौ वीरौ — d) K1-3 नदमानौ (for नद°)

11 Dn2 om 11 (cf. v 1 10) — b) A few MSS शनि (for शिनि) — c) Dc1 आविध्यत् K1 D2 4 5 7 8 M1 2 त्वरित (for त) D5 युद्धे (for क्रुद्ध) — d) G4 वर (for वर)

12 Dn2 om 12^a (cf v 1 10) D3 om (hapl) 12^{ab} — a) B1 3 Dc1 Dn1 तु (for च) — b) K1 पुत्राश्च D1 transp च and तव G3 तव पुत्रश्च सप्तभि — Ś K (K4 missing) D1 om (hapl.) 12^{cd} — c) D2 4 5 7 8 तु (for च) — d) D2 4 5 7 8 पञ्चभि (for सप्तभि) —After 12^{cd}, D7 reads 14^{ab} — e) D2 4 5 7 8 एव कौरव्य (D4 5 °व) संक्रुद्धा, G1 M1 2 एते समेता शैनेय — f) G1 M1 2 ससैन्या (for शैनेय) K1. 2 Dn2 D1-3 6 शैनेयं पर्यवाकिरन्, K4 D4 °य पर्यवारयन् — After 12, G1 M1 2 ins

1199* पाञ्चालानागतान्द्रोण प्रेषयद्यमसादनम् ।
पुत्रश्चिरेव काले तु सूतपुत्रो महारथ ।
कर्णो राजन्महेष्वासो युद्धाय महतो महत् ।
मन कृत्वाभ्ययादाशु धृष्टद्युम्नरथ प्रति ।
[(L 3) M1 2 महते (for तो)]

13 G1 M1 2 om 13–17 — a) D2 [म]थ, T G2-4 तु (for च) — b) D2 4 5 7 8 निघ्नत शास्त्रवाग्रणे — c) D2 T G3 विव्यधु (for °धु) D2 पृथावास (sic), D5 7 8 पाण्डवास्, T G2-4 सायकैस् (for सोमकास्) — d) Ś1 K3 निघ्नत (for समन्तात्)

14 G1 M1 2 om 14 (cf v 1 13) D7 reads 14^{ab} after 12^{cd} — a) B Dc1 Dn D1 2 6 T G2-4 तत्र (for ततो) K1 D2 5 7 हरत (for ऽहरत्) — b) T G2-4 योधाना तु (for क्षत्रियाणा) — D3 5 om. (hapl) 14^c–15^b — d) T G3 4 तेजोभ्यद्, G2 तेजसाम् (for तमसाम्) Ś1 K1 2 4 D1 अध(K1 अह)-कारं यथा नृप (K4 °प, D1 °प), B Dc1 Dn D6 तमासीव समतत, D2 तेजसा इव भास्कर, D4 7 8 तेजसामि(D4 सा इ)व मानद

15 G1 M1 2 om 15 (cf v 1 13) D3 5 om 15^{ab} (cf v 1 14) — b) K2 B1 Dc1 D4 7 8 पञ्चालाना — c) Dn1 D4 5 7 8 तुमल (for तुमुल)

16 G1 M1 2 om 16 (cf v 1. 13) — a) Dn1 om (hapl) पितॄनन्ये — b) D7 om भ्रातॄनन्ये B1 3 Dc1 Dn1 D3 4 5 7 8 [s]थ (for च) — c) B1 भागिनेय (for °नेयान्) D6 ते (for च) — e) B3 5 Dc1 Dn1 तेगच्छंस् (for गच्छन्ति) — f) *The portion from* सा जीवितेप्सव *up to the end of adhy* 148 *is lost in* Ś1

C 7 7751
B 7 172 17
K 7 173 16

उत्सृज्योत्सृज्य गच्छन्ति त्वरिता जीवितेप्सवः ॥ १६
अपरे मोहिता मोहात्तमेवाभिमुखा ययुः ।
पाण्ड्यानां रणे योधाः परलोकं तथापरे ॥ १७
सा तथा पाण्डवी सेना वध्यमाना महात्मभिः ।
निशि संप्राद्रवद्राजन्नुत्सृज्योल्काः सहस्रशः ॥ १८
पश्यतो भीमसेनस्य विजयस्याच्युतस्य च ।
यमयोर्धर्मपुत्रस्य पार्षतस्य च पश्यतः ॥ १९
तमसा संवृते लोके न प्राज्ञायत किंचन ।
कौरवाणां प्रकाशेन दृश्यन्ते तु द्रुताः परे ॥ २०
द्रवमाणं तु तत्सैन्यं द्रोणकर्णौ महारथौ ।
जघ्नतुः पृष्ठतो राजन्किरन्तौ सायकान्बहून् ॥ २१
पाञ्चालेषु प्रभग्नेषु दीर्यमाणेषु सर्वशः ।
जनार्दनो दीनमनाः प्रत्यभाषत फल्गुनम् ॥ २२
द्रोणकर्णौ महेष्वासावेतौ पार्षतसात्यकी ।
पाञ्चालांश्चैव सहितौ जघ्नतुः सायकैर्भृशम् ॥ २३
एतयोः शरवर्षेण प्रभग्ना नो महारथाः ।
वार्यमाणापि कौन्तेय पृतना नावतिष्ठते ॥ २४
एतावावां सर्वसैन्यैर्व्यूढैः सम्यगुदायुधैः ।

---

on missing folios

17 Ś2 missing (cf v l 16) G1 M1 2 om 17 (cf v l 13) —c) Dn2 D4 6 7 8 बले (for रणे) G1 यौधा (for योधा) —d) D2 परलोक- (for लोक) Dn2 D2 4 5 7 8 गता परे (for तथापरे)

18 Ś2 missing (cf v l 16) G1 M1 2 read 18–19 after 7 148 19 —a) K4 स तथा, Dn2 D2 4 5 7 8 तथा सा (by transp), D6 G1 M1 2 सा तदा —b) K4 B Dc1 G1 M1 2 पीड्यमाना (for वध्य°) T G3 महात्मना (for °त्मभि) Dn D2 3 4 6 7 8 पीड्यमाना महात्मना —d) Ś1 सत्यज्य, Dn2 विसृज्य (for उत्सृज्य) D4 5 7 8 विसृष्टोल्का (D4 7 ल्का) समतत

19 For the sequence in G1 M1 2, cf v l 18 Ś2 missing (cf v l 16) Dc1 Dn1 om (hapl.) 19^a–22^b —b) T G3 4 वै (for च)

20 Ś2 missing (cf v l 16) Dc1 Dn1 om 20 (cf v l 19) G1 M1 2 om from 20 up to the end of this adhy —a) D4 संभवे (for संवृते) —b) K1 B5 D1–6 T G2–4 प्रज्ञायत (for प्राज्ञा°) —c) K1 D6 कौरवानां —d) B Dn2 D1 8 G2 विद्रुता, D2 5 ते द्रुता, D4 तेद्रुता, D6 च द्रुता, T G3 4 प्रद्रुता (for तु द्रुता)

21 Ś2 missing (cf v l 16) Dc1 Dn1 G1 M1 2 om 21 (cf v l 19, 20) —c) Ś1 K1 2 Dn2 जग्मतु (for जघ्नतु) —d) T G2–4 निघ्नंतौ सायकैर्बहून्

22 Ś2 missing (cf v l 16) Dc1 Dn1 om 22^{ab} (cf v l 19) G1 M1 2 om 22 (cf. v l. 20) D2 4 7 8 om 22^c–23^b —a) Bom ed पंचालेषु B1 2 4 च (for प्र) —b) K3 B2–4 Dn2 क्षीयमाणेषु, K4 दीप्य°, B1 वार्य° (for दीर्य°) B Dn2 D6 सर्वत (for °श) —d) K3 4 B Dc1 Dn D1 3 5 फाल्गुन, D6 फाल्गुणं

23 Ś2 missing (cf v l 16) G1 M1 2 om 23 (cf v l 20) D2 4 7 8 om 23^{ab} (cf v l 22) —b) Ś1 एत्य (for एतौ) —c) K3 पचालाश् —d) Dn2 D2 4 5 7 8 युधि (for भृशम्)

24 Ś2 missing (cf v l 16) G1 M1 2 om 24 (cf. v l 20) —a) Dn2 D2 सा तदा (D2 °था), D4 5 8 सा तयो, D1 G3 *तयो (for एतयो) —b) Dc1 ये, T G3 4 वो (for नो) Dn2 D2 4 5 7 8 प्रभग्ना महती चमू (D2 5 °मू) —c) D6 धार्यमाणा (for वार्य°) D3 6 च (for [ऋ]पि) Dc1 कौंतेय, D2 4 5 7 8 यै (for °य) —d) Dn1 D5 तिष्ठति, D4 7 8 -तिष्ठत (for °ते) —After 24, Dn2 D2–8 ins

1200* ता तु विद्रवतीं दृष्ट्वा ऊचतु केशवार्जुनौ ।
मा विद्रवत वित्रस्ता भयं त्यजत पाण्डवा ।

[(L 1) D4 भवत (for ऊचतु) —(L 2) Dn2 मातिद्रवत, D4 5 7 8 माभि(D4 नाभि)द्रवत (for मा वि°)]

25 Ś2 missing (cf v l 16) G1 M1 2 om 25 (cf v l 20) —a) B1 आवामेतौ (by transp), Dn2 युतावावा, D1 तावावा, T G3 8 एतया वा Dn2 om सर्व B1 सैन्यैश्च, Dn1 -सैन्यानि, D5 7 8 -सैन्य (for सैन्यैर्) B2 3 5 तावावा सर्वसैन्यैश्च (B5 °न्यस्य), D2 एतौ वा सर्वसैन्यस्य, D4 एतावासा सर्वसैन्यं, G4 त्वया वा सर्वसैन्यैर्वा —b) Ś1 K3 B2 व्यूहै, B5 Dn2 D2 5 7 व्यूढौ, Dc1 Dn1 व्यूढ, D3 6 दृढै; D4 मूढौ (for व्यूढै) K4 Dn2 D2 5–7 उदायुधौ, D3

द्रोणं च सूतपुत्रं च प्रयतावः प्रबाधितुम् ॥ २५
एतौ हि बलिनौ शूरौ कृतास्त्रौ जितकाशिनौ ।
उपेक्षितौ बलं क्रुद्धौ नाशयेतां निशामिमाम् ।
एष भीमोऽभियात्युग्रः पुनरावर्त्य वाहिनीम् ॥ २६
वृकोदरं तथायान्तं दृष्ट्वा तत्र जनार्दनः ।
पुनरेवाब्रवीद्राजन्हर्षयन्निव पाण्डवम् ॥ २७
एष भीमो रणश्लाघी वृतः सोमकपाण्डवैः ।
रुषितोऽभ्येति वेगेन द्रोणकर्णौ महाबलौ ॥ २८
एतेन सहितो युध्य पाञ्चालैश्च महारथैः ।
आश्वासनार्थं सर्वेषां सैन्यानां पाण्डुनन्दन ॥ २९
ततस्तौ पुरुषव्याघ्रावुभौ माधवपाण्डवौ ।
द्रोणकर्णौ समासाद्य धिष्ठितौ रणमूर्धनि ॥ ३०
ततस्तत्पुनरावृत्तं युधिष्ठिरबलं महत् ।
ततो द्रोणश्च कर्णश्च परान्ममृदतुर्युधि ॥ ३१
स संप्रहारस्तुमुलो निशि प्रत्यभवन्महान् ।
यथा सागरयो राजंश्चन्द्रोदयविवृद्धयोः ॥ ३२

C 7 7767
B 7 172. 33
K. 7 173 34

उदग्रवै (for उदायुधै) D8 व्यूढौ रागमुदायुधौ — c) T G2-4 द्रोणश्च सूतपुत्रश्च — d) Dn2 प्रयातौ स, T G2-4 प्रयत्तौ (G3 °त्तौ) च (for प्रयताव) D2 प्रयातौ संप्रवारितौ, D4 प्रयाया सप्रधावित, D6 यातौ सप्रति वाधितु

26 Ś2 missing (cf v l 16) G1 M1 2 om 26 (cf. v l 20) — a) G3 om. वलि — b) Dn2 D2 4 5 7 8 कृतास्त्रौ युद्धदुर्मदौ; D3 6 सग्रामविजितावुभौ — c) K1 2 Dc1 Dn2 D6 उपेक्षित (for क्षितौ) K4 Dn1 D1 तव बलैर्, B Dc1 तव बल, Dn2 D2 4. 5 7 8 बल तु(D4 चू)र्णं (for बल क्रुद्धौ) — d) Ś1 K1-3 D1 न शामितौ, D6 इमा चमू (for निशामिमाम्) — After 26cd, B Dc1 Dn D2 4-8 ins

1201* तयो सवदतोरेव भीमकर्मा महावल ।

[D2 5 7 8 महारथ, D4 महद्रथ (for महावल)]

— a) K1 [ऽ]भ्ययाति (for ऽभि) K4 उग्र, D1 उग्रौ (for उग्र) B Dc1 Dn D2 4-8 आ(Dn2 प्रा)या वृकोदर शीघ्र (Dn2 D2 4 5 7 8 रस्तूर्णं), D8 एष भीमो हि यात्यग्रे — f) B (except B1) Dn2 D2 8 T G2-4 आवृत्य, D1 आवर्ति (for °र्त्य) B1 वाहिनी Dn1 तदा भित्त्वा च वाहिनीं

27 Ś2 missing (cf v l. 16) G1 M1 2 om 27 (cf. v l 20) Before 27, T G2-4 ins सजय — a) B Dc1 Dn D2 4. 5 7 8 अथ (for तथा) — b) Ś1 K1 2 transp दृष्ट्वा and तत्र K4 जनार्दन (for °र्दन) — d) K1. 4 B (except B1) Dc1 Dn1 D8 6 T G2-4 दर्शयन्; D4 lacuna (for हर्ष°)

28 Ś2 missing (cf v l 16) G1 M1 2 om 28 (cf. v l 20) — a) D5 रणे श्लाघी (for रणश्लाघी) — b) D5 संवृत सर्वसोमकै — c) K1 2 B1 2 [ऽ]भ्येत्य (for °ति) Dn2 D2 5 7 8 अभ्यवर्तत वेगेन, D2 आव वर्षत वे° — d) K4 B D (except D1) G1 महारथौ (for बलौ)

29 Ś2 missing (cf v l 16) G1 M1 2 om 29 (cf. v l 20) — a) D5 8 सहिता (for °तो) Dn1 युध्येद्, D6 याति, D7 8 युध्ये, T G2-4 युद्धे (for युध्य) — Dn2 om 29b — b) D1 पचालैश् D5 पचालाश्च महारथा — D4 om 29cd, Dn2 reads it twice — cd) K4 B2 4 D1 8 6 G2 transp सर्वेषा and सैन्याना Dn2 (second time) D2 गच्छस्वात स्वम प्यद्य (D2 तमचैव), D7 8 गच्छस्वार्तितमाया(D8 °स्व-मापा)ख K2 Dn1 D5 T G2 8 -नदन — After 29, D8 reads 31ab

30 Ś2 missing (cf v l 16) G1 M1 2 om 30 (cf. v l. 20) Before 30, D7 8 ins संजय उवाच — a) K2-4 D1 T G2-4 एतौ हि (for ततस्तौ) — D2 4. 5 om 30bc — b) K1 2 4 D1 पार्प(K4 र्पि)तौ (for पाण्डवौ) B1 2 Dc1 Dn2 उभौ पाडवमाधवौ — c) K4 D1 महेष्वासौ (for समासाद्य) — d) Ś1 K1. 2 B1 D1 T G2-4 विष्ठितौ, K4 वेष्टितौ, B2 Dc1 विशिष्टौ (for धिष्ठितौ)

31 Ś2 missing (cf. v l 16) G1 M1. 2 om. 31 (cf. v l 20) Before 31, Ś1 K (K5 missing) Dn2 D1-4 6 T G2 4 ins संजय उवाच D6 om. 31ab D8 reads 31ab after 29 — a) Ś1 K1-3 D4 तौ, D6 तु (for तद्) Dn2 T G2-4 आवृत्य, D2 4 त्तौ (for °त्त) — b) D2 4 प्रति (for महत्) — c) B5 Dc1 Dn1 यतो (for ततो) — d) Ś1 K (K5 missing) D1 ममृपतुर् (for दतुर्) D8 मृधे (for युधि) D8 6 परास्तानीयतुर्युधि

32 Ś2 missing (cf. v l. 16) G1 M1. 2 om 32 (cf. v 1 20) — a) Dn1 D6 तुमलो Dn2 D2. 4. 7 8 संप्रहारस्तु तुमु(D4. 7 8 °म)लो — b) Dn2 D4 5

C 7 7768
B 7 172. 36
K 7 174 35

तत उत्सृज्य पाणिभ्यः प्रदीपांस्तव वाहिनी ।
युयुधे पाण्डवैः सार्धमुन्मत्तवदहःक्षये ॥ ३३
रजसा तमसा चैव संवृते भृशदारुणे ।
केवलं नामगोत्रेण प्रायुध्यन्त जयैषिणः ॥ ३४
अश्रूयन्त हि नामानि श्राव्यमाणानि पार्थिवैः ।
प्रहरद्भिर्महाराज स्वयंवर इवाहवे ॥ ३५
निःशब्दमासीत्सहसा पुनः शब्दो महानभूत् ।
क्रुद्धानां युध्यमानानां जयतां जीयतामपि ॥ ३६
यत्र यत्र स्म दृश्यन्ते प्रदीपाः कुरुसत्तम ।
तत्र तत्र स्म ते शूरा निपतन्ति पतंगवत् ॥ ३७
तथा संयुध्यमानानां विगाढाभून्महानिशा ।
पाण्डवानां च राजेन्द्र कौरवाणां च सर्वशः ॥ ३८

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि सप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४७ ॥

१४८

संजय उवाच ।
ततः कर्णो रणे दृष्ट्वा पार्षतं परवीरहा ।
आजघानोरसि शरैर्दशभिर्मर्मभेदिभिः ॥ १
प्रतिविव्याध तं तूर्णं धृष्टद्युम्नोऽपि मारिष ।

---

78 निशीथे चाभवन्महान् — d) Ś1 K (K6 missing) D1 विवृद्धये; Dn2 D2.4.5.7.8 समृद्धयो (for -विवृद्धयो)

33 Ś2 missing (cf v 1 16) G1 M1.2 om 33 (cf v 1 20) — a) K4 B Dc1 Dn D1 पाणिभ्या (for °भ्य) — b) K2 Dn1 D2.4.5.8 G3 वाहिनीं (for °नी) — d) K4 अहक्षये (sic), B1 असदधवत्; B2-5 Dc1 Dn1 असकुल, D3 अहर्निशि; D7.8 असवृता, Bom ed असकुला (for अहःक्षये) Dn2 D2.4.5 उन्मत्तमिव (D4 °त्त इव, D5 °त्ता इव) भारत

34 Ś2 missing (cf v 1 16) G1 M1.2 om 34 (cf v 1 20) — b) B1 संभृते, Dn2 D4.5 सग्रामे (for संवृते) D3.6 भूत (for भृश) — c) D8 स्वबले (for केवल) Dn2 D2.4.5 -मात्रेण (for गोत्रेण) — d) Dn2 D2.4.5.7.8 व्ययुध्य(Dn2 प्रायुध्य, D4.5 व्ययुध्य) त रणाजिरे

35 Ś2 missing (cf v 1 16) G1 M1.2 om 35 (cf v 1 20) — b) Ś1 K1.2 D1.3.5.6.8 श्राव्यमानानि पार्थिवै — c) D3.6 प्रहरति (for °रद्भिर्) — d) B3 Dc1 Dn1 D8 इवाबभौ (for इवाहवे)

36 Ś2 missing (cf v 1 16) G1 M1.2 om 36 (cf v 1 20) — c) Ś1 K1.2.4 योधानां (for क्रुद्धाना) D5 जयमानाना (for युध्य) — d) K2 B1.2.4 Dc1 Dn1 D1 जीयता, B3 जीवतां, D3.6 जिताना, D5 युध्यता (for जयता) K1.3 B1-4 Dc1 Dn1 D3.6 जयताम्, K4 D1.4 जीवताम्, D3 नीयताम्, T G2-4 जीर्यताम् (for जीय°) B5 corrupt

37 Ś2 missing (cf v 1 16) G1 M1.2 om 37 (cf v 1 20) — a) T G2-4 प्र- (for स्म) — b) Dn2 D2.4.5.7.8 पुगवा (Dn2 D7.8 °व) (for सत्तम) — c) K4 transp ते and शूरा Dn2 ते सूरास्तत्र तत्र स्म, D2.4.5.7.8 शेरते तत्र तत्र स्म

38 Ś2 missing (cf v 1 16) G1 M1.2 om 38 (cf v 1 20) — a) K1.2 तत्र (for तथा) B Dc1 Dn D1.5.7.8 त(D1.5 य)था सा युध्यमानाना — b) B Dc1 Dn1 विगाढासीन् (for °ढाभून्) K3 महाचमू (for °निशा) — c) D4 सर्वेन्द्र (for राजेन्द्र) — d) Dn2 D2.4.5.7.8 भारत; T G2-4 मारिप (for सर्वश)

Colophon om in T G1-4 M Ś2 K5 G5 missing — *Sub-parvan* Editions घटोत्कचवध — *Adhy name* K1.2.4 B D रात्रियुद्ध, Bom ed रात्रियुद्धे सकुलयुद्ध — *Adhy no* (figures, words or both) Dn1 172, D2 173 — *Śloka no* Dn1 37

148

☞ This adhy is missing in Ś2 K5 G5 (cf v 1 7 147 16, 125 14 137 9)

1 M3-5 om 1-11 (cf v 1 7 146 50) T G1-4 M1.2 om the ref — a) D4 om रणे G1 M1.2 स

पञ्चभिः सायकैर्हृष्टस्तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ २
तावन्योन्यं शरैः संख्ये संछाद्य सुमहारथौ ।
पुनः पूर्णायतोत्सृष्टैर्विव्यधाते परस्परम् ॥ ३
ततः पाञ्चालमुख्यस्य धृष्टद्युम्नस्य संयुगे ।
सारथिं चतुरश्चाश्वान्कर्णो विव्याध सायकैः ॥ ४
कार्मुकप्रवरं चास्य प्रचिच्छेद शितैः शरैः ।
सारथिं चास्य भल्लेन रथनीडादपातयत् ॥ ५
धृष्टद्युम्नस्तु विरथो हताश्वो हतसारथिः ।
गृहीत्वा परिघं घोरं कर्णस्याश्वानपीपिषत् ॥ ६
विद्धश्च बहुभिस्तेन शरैराशीविषोपमैः ।
ततो युधिष्ठिरानीकं पद्भ्यामेवान्ववर्तत ।
आरुरोह रथं चापि सहदेवस्य मारिष ॥ ७
कर्णस्यापि रथे वाहानन्यान्सूतो न्ययोजयत् ।
शङ्खवर्णान्महावेगान्सैन्धवान्साधुवाहिनः ॥ ८

C 7 7785
B 7 173 12
K 7 174 12

दृष्ट्वा सयुगे यात — ^{b}) G2 पाडव (for पार्षत) — ^{c}) Ś1 शितैर्, D5 क्रुद्धो, G1 M1 2 क्षिप्र (for शरैर्) — ^{d}) Ś1 K1-3 D1 दशभिर्दशभि शरै, G1 M1 2 निशितैर्दशभि शरै

2 M3-5 om 2 (cf v l 1) — ^{a}) T G2 प्रतिविव्याय (for °विव्याध) B Do1 Dn2 D4 5 कर्णं (for तूर्णं) — D2 4 om 2^{bc} — ^{b}) Dn2 महारणे (for ऽपि मारिष) — ^{c}) K3 B Do1 Dn1 D1 दशभि, K4 पचकै (for °भि) B3 5 शायकैर् Dn2 तूर्णं (for हृष्टस्)

3 M3-5 om 3 (cf v l 1) — ^{a}) Dn2 D1 6 7 8 राजन्, G1 M1 2 सखे, G4 सवे (for संख्ये) — ^{b}) D2 [अ]य, D6 [आ]शु (for सु) K4 महारथै, Dn2 °रणे (for °रथौ) — ^{c}) G1 M1 2 शरै (for पुन) — ^{d}) K2 D4 5 T G2-4 विव्याधा(T G2 था)ते, D2 विवि° (for विव्य°) G1 M1 2 परस्परम विव्यता

4 M3-5 om 4 (cf v l 1) — ^{a}) K3 B3 D2 7 पचाल (for पाञ्चाल) B5 राजस्य, G1 M1 2 पुत्रस्य (for मुख्यस्य) — ^{c}) Dn2 मरथं (for सारथिं) Ś1 K3 [ऽ]पि (for च) K1 2 वाहान् (for चाश्वान्) — ^{d}) T G2 विव्याथ B1 2 D3 शायकै, G2 सयुगे Dn2 D2 4 5 7 8 कर्णो निन्ये यमक्षय

5 M3-5 om 5 (cf v l 1) — ^{a}) K1 2 T G2 3 कार्मुक (for °क-) K4 B (except B5) Do1 Dn1 D1 चापि (for चास्य) — ^{b}) Dn2 D2 4 5 7 8 G1 M1 2 चि(D4 वि)च्छेद निशितै शरै, D3 प्रचिच्छेद शरै शितै — After 5^{ab}, Dn2 ins 1202* — Dn2 om 5^{c}–7^{f} D2 4 5 7 8 om 5^{cd} — ^{d}) K4 D1 T G1-4 M1 2 रथनीळा(K4 D1 °डा)दपाहरत्

6 Dn2 M3-5 om 6 (cf. v l 5, 1) — ^{a}) D4 7 8 च (for तु) G1 M1 2 समरे (for विरथो) — D2 4 5 7 8 ins after 6^{ab} Dn2 after 5^{ab}

1202* अवप्लुत्य रथात्तूर्णं गदामादाय वीर्यवान् ।
स विध्यमान कर्णेन शरै सनतपर्वभि ।
गत्वा कर्णसमीप तु जघान चतुरो हयान् ।
पुनरावृत्य वेगेन पार्षत परवीरहा ।
धनजयरथ क्षिप्रमारुह्य रथिना वर । [5]
प्रयातु काम कर्णाय वारितो धर्मसूनुना ।
कर्णस्तु सुमहातेजा सिंहनादविमिश्रितम् ।
धनु शब्द महच्चक्रे दध्मौ तारेण चाम्बुजम् ।
दृष्ट्वा विनिर्जित युद्धे पार्षत ते महारथा ।
अमर्षवशमापन्ना पाञ्चाला सह सोमकै । [10]
सुतपुत्रवधार्थाय शस्त्राण्यादाय सर्वश ।
प्रययु कर्णमुद्दिश्य मृत्यु कृत्वा निवर्तनम् ।

[Dn2 om lines 1–2 — (L 2) D2 वध्यमान (for विध्य) — (L 4) Dn2 आवत्य — (L 8) D5 कृत्वा (for चक्रे) D5 वा (for च) — (L 10) Bom ed पचाला सहसोमका (for the post half)]

— D2 4 5 7 8 om 6^{c}–7^{f} — ^{d}) B- 8 T G2-4 अपीडयत्, G1 M1 2 अपोथयत् (for अपीपिषत्)

7 Dn3 D2 4 5 7 8 M3-5 om 7 (cf v l 5, 6, 1) — ^{a}) G1 M1 2 तु (for च) D3 6 बहुशस् (for °भिस्) — ^{c}) Ś1 ततो युधिष्ठिरानीके — ^{d}) Ś1 K3 व्यवर्तत, K1 B Do1 Dn1 G1 M1 2 [अ]न्वपद्यत, K2 [अ]नुवतत, D3 6 [अ]भ्य° (for [अ]न्ववर्तत) — ^{e}) G1 M1 2 चैव (for चापि)

8 M3-5 om 8 (cf v l 1) — ^{a}) G1 M1 2 तु (for [अ]पि) D1 3 T G2-4 रणे (for रथे) — ^{b}) K3 4 B4 5 Dn D2 5 7 8 [ऽ]भ्ययोजयत्, D1 व्ययो, D3 6 [ऽ]न्वयो, T G2-4 [ऽ]प्ययो (for न्ययो) G1 M1 2 सूतोन्यान्स न्ययोजयत्

9 M3-5 om 9 (cf v l 1) — ^{a}) All MSS

C 7 7786
B 7 173 13
K 7 174 13

लब्धलक्ष्यस्तु राधेयः पाञ्चालानां महारथान् ।
अभ्यपीडयदायस्तः शरैर्मेघ इवाचलान् ॥ ९
सा पीड्यमाना कर्णेन पाञ्चालानां महाचमूः ।
संप्राद्रवत्सुसंत्रस्ता सिंहेनेवार्दिता मृगी ॥ १०
पतितास्तुरगेभ्यश्च गजेभ्यश्च महीतले ।
रथेभ्यश्च नरास्तूर्णमदृश्यन्त ततस्ततः ॥ ११
धावमानस्य योधस्य क्षुरप्रैः स महामृधे ।
बाहू चिच्छेद वै कर्णः शिरश्चैव सकुण्डलम् ॥ १२
ऊरू चिच्छेद चान्यस्य गजस्थस्य विशां पते ।
वाजिपृष्ठगतस्यापि भूमिष्ठस्य च मारिष ॥ १३
नाज्ञासिषुर्धावमाना बहवश्च महारथाः ।
संछिन्नान्यात्मगात्राणि वाहनानि च संयुगे ॥ १४
ते वध्यमानाः समरे पाञ्चालाः सृञ्जयैः सह ।
तृणप्रस्पन्दनाच्चापि सूतपुत्रं स्म मेनिरे ॥ १५
अपि स्वं समरे योधं धावमानं विचेतसः ।
कर्णमेवाभ्यमन्यन्त ततो भीता द्रवन्ति ते ॥ १६

(except Ś1, M3-5 om, Ś2 K5 G5 missing) लक्षस् (for °लक्ष्यस्) —[b]) K1 पचालानां, D4 पाचालान्स Ś1 K3 पाचालाना महारथ —[c]) D1-3 T1 आयत्त (D4 °त्त) (for °स्त) —[d]) K1 2 4 Dn2 D1 2 4 5 7 8 [अ]चल G1 M1 2 शरैर्मेघानिवानिल

10 M3-5 om 10 (cf v l 1) —[a]) D5 स (for सा) —[b]) B1 G1 पचालाना, Dc1 D3 6 पांढवानां (for पाञ्चालाना) K1 महाचमू, Dn2 D2 4 5 7 8 G1 M1 2 अनीकिनी (for महाचमू) —[c]) Ś1 सुसत्रासात्, G1 M1 2 °भ्राता (for °त्रस्ता) —[d]) K3 D5 [ए]वार्दिता, D8 [आ]वर्दिता (sic) (for [इ]वार्दिता) D8 मृगा

11 M3-5 om 11 (cf v l 1) —[a]) Ś1 K1-3 D1 पीडिता(K1 °त)स् (for पतितास्) B1 D7 8 तु रथेभ्यश् (for तुरगे°) Dn2 D2 G1 M1 2 आ(Dn2 D2 प्र)पतती रथे(Dn2 °णे)भ्यश्च, D4 5 प्राद्रवतो रथेभ्यश्च —[b]) B5 महीतल, Dn2 °पते, D2 4 5 7 8 महारथा, G1 M1 2 विशा पते (for महीतले) — D1 om (hapl) 11[c]-14[b] —[c]) B1 अश्वेभ्यश्, D2 5 7 8 G1 M1 2 हये° (for रथे°) Dn2 रथिनस्, D2 तु तथा, D5 T G3 च रथात्; G2 च नृपास्, G4 च भयात् (for च नरास्) —[d]) K1 D8 अ(D8 न्य)दृश्यतस्, K2 D2 5 7 G1 M1 2 व्यदृश्यत (for अ°) Dn2 G1 M1 2 समतत, D8 महारथा (for ततस्तत) — After 11, T G2-4 ins

1203* एतस्मिन्नेव काले तु सूतपुत्रो महारथ ।
चकार कदन घोरं पाण्डुसैन्येषु भारत ।

12 D1 om 12 (cf. v l 11) —[a]) G1 3 M यौधस्य, G4 सैन्यस्य (for योधस्य) —[b]) D2 क्षुरप्रेण (for °प्रै स) B1 8 Dc1 D5 सु, B2 Dn2 D3 6 च (for स) —[c]) Ś1 K3 Dc1 बाहूश् (for बाहू) D2 चैकस्य (for वै कर्ण).

13 D1 om 13 (cf v l 11) —[a]) D7 8 करौ, D7 8 ऊरुं (for ऊरू) D3 6 G1 M मो (for च) —[b]) G2 युधा (for विशा) —[d]) Dc1 Dn2 G1 M भूमिस्थस्य (for °ष्ठस्य) S1 B1 G1 [अ]पि, K1 lacuna (for च) D2 5 7 8 भूमिष्ठस्यापि भारत

14 D1 om 14[ab] (cf v l 11) T G2-4 M3-5 om. 14[ab] G1 M1 2 transp 14[ab] and 14[cd] —[a]) B1 2 नाज्ञासिसुर्, D5 नाज्ञामिपुर्, G1 M1 2 नाज्ञासिष (for °षुर्) D3 6 चक्रमोना (for धावमाना) —[b]) G1 M1 2 बाधयाश् (for बहवश्) B1 8 Dc1 सु, Dn2 [ऽ]न्ये, D2 5 7 8 तु (for च) —[c]) D1 7 8 स्व, S (G5 missing) सु (for [आ]त्म) —[d]) Ś1 K (K5 missing) D1 च सर्वश, D3 6 चमूमुखे (for च संयुगे)

15 K4 om 15[c]-16[b] —[a]) Dn2 वध्यमाना घोरैर् घोरै, D2 4 5 व(D2 यु)ध्यते ते शरै घोरै, T G2-4 वध्यंत (G4 विध्यत) ते शरै घोरै, G1 M वध्यतस्ते शरै घोरै —[b]) Some MSS पंचाला K2 सह संजयै (by transp) —[c]) B1 पुस्पदनाच्, Dn1 प्रास्पदनाच्, Dn2 D2 5 7 विस्पदनाच्, D3 निस्पदनाच् (for प्रस्पन्दनाच्) Ś1 K3 तृणं (K3 °ण) प्रस्पदमान च, K1 2 तृण प्रस्पर्धमानाश्च, D4 तृणविस्पदनस्यापि, D8 तृणं प्रस्पदनं चापि —[d]) Dn2 D1 6-8 च, D2 तु (for स्म)

16 K4 om 16[ab] (cf v l 15). —[a]) T G2-4 ये; G1 M स्वान् (for स्वं) T G2 योधा, G1 M यौधान्; G3 4 यौधा (for योधं) —[b]) K1 2 S (G5 missing) धावमाना (G1 M °नान्) D1 विचेतस — G4 om (hapl) 16[c]-18[b] —[c]) D4 [अ]भ्यवर्तत, M3 °धावत (for °मन्यन्त) —[d]) D3 6 प्रवर्तते, D4 द्रुतं तु ते, D5 7 8 G1 M1 2 प्र(D5 वि)दुद्रुवु (for द्रवन्ति ते) D2 च (for ते)

तान्यनीकानि भग्नानि द्रवमाणानि भारत ।
अभ्यद्रवद्द्रुतं कर्णः पृष्ठतो विकिरञ्शरान् ॥ १७
अवेक्षमाणास्तेऽन्योन्यं सुसंमूढा विचेतसः ।
नाशक्नुवन्नवस्थातुं काल्यमाना महात्मना ॥ १८
कर्णेनाभ्याहता राजन्पाञ्चालाः परमेषुभिः ।
द्रोणेन च दिशः सर्वा वीक्षमाणाः प्रदुद्रुवुः ॥ १९
ततो युधिष्ठिरो राजा स्वसैन्यं प्रेक्ष्य विद्रुतम् ।
अपयाने मतिं कृत्वा फल्गुनं वाक्यमब्रवीत् ॥ २०
पश्य कर्णं महेष्वासं धनुष्पाणिमवस्थितम् ।
निशीथे दारुणे काले तपन्तमिव भास्करम् ॥ २१
कर्णसायकनुन्नानां क्रोशतामेष निस्वनः ।
अनिशं श्रूयते पार्थ त्वद्बन्धूनामनाथवत् ॥ २२
यथा विसृजतश्चास्य संदधानस्य चाशुगान् ।
पश्यामि जयविक्रान्तं क्षपयिष्यति नो ध्रुवम् ॥ २३
यदत्रानन्तरं कार्यं प्राप्तकालं प्रपश्यसि ।
कर्णस्य वधसंयुक्तं तत्कुरुष्व धनंजय ॥ २४
एवमुक्तो महाबाहुः पार्थः कृष्णमथाब्रवीत् ।
भीतः कुन्तीसुतो राजा राधेयस्यातिविक्रमात् ॥ २५
एवं गते प्राप्तकालं कर्णानीके पुनः पुनः ।
भग्नान्यवस्यतां क्षिप्रं द्रवते हि वरूथिनी ॥ २६
द्रोणसायकनुन्नानां भग्नानां मधुसूदन ।
कर्णेन त्रास्यमानानामवस्थानं न विद्यते ॥ २७

C. 7 ⁻605
B 7 173 31
K 7 174 31

---

17 G₁ om 17 (cf v l 16) —[b]) B₁ सयुगे (for भारत) —[c]) D₅ ₆ अभ्यवर्तद् (for °द्रवद्) —[d]) D₂ ₄ ₆ ₇ ₈ सर्वतो (for पृष्ठतो) Ś₁ [ऽ]त्रकिरन्, D₅ [ऽ]भ्यकिरन् (for विकि°)

18 G₁ om. 18[ab] (cf. v l. 16) —[a]) K₄ B Dc₁ Dn₁ S (G₄ om., G₅ missing) तु (for ते) Dn₂ D₂ ₄. ₅ व(D₄ वि)ध्यते समरे योधा (D₄ °धान्), D₇ ₈ वध्यमाना रणे योधा —[b]) K₃ सुसपूर्णा, Dn₂ D₂ ₃ ₅ ₇ ₈ धावमाना, G₁ M₁₋₃. ₅ विप्रमूढा, M₄ प्रतिमूढा (for सुसंमूढा) — D₄ om 18[c]–19[b] —[c]) D₈ न च (for अव)

19 D₄ om 19[ab] (cf. v l 18) —[a]) K₂ ₃ D₇ ₈ [अ]भिहता, D₅ [अ]पि हता, G₁ [अ]भ्यहता (for [अ]भ्या°) —[b]) Bom ed पचाला —[d]) Some MSS वीक्ष्यमाणा°, D₂ वीज° (sic), M₃₋₅ प्रेक्ष° (for वीक्ष°) — After 19, T G₃ ₄ ins an addl. colophon [*Adhy no* T G₃ ₄ 167] On the other hand, G₁ M₁. ₂ read 7 147 18–19 after 19

20 Before 20, T G₄ ins सजय —[b]) K₁ सुसैन्यं (for स्व°) S (G₅ missing) वीक्ष्य (for प्रेक्ष्य) —[c]) D₃ ₄ अपमाने (for °याने) B Dc₁ Dn₁ D₁. ₅ ₆ S (G₅ missing) मन (for मतिं) —[d]) K₃. ₄ B D फाल्गुन

21 Before 21, M₃. ₄ ins युधिष्ठिर उवाच

22 [b]) D₃ एव (for एष) Some MSS नि स्वन, D₆ नि स्वनं — After 22[ab], D₂ reads 27[bc] for the first time —[d]) S (G₅ missing) भवधुवत् (for अनाथ°)

23 [a]) Ś₁ तदा (for यथा) K₃ चापि, D₅ ₆ तस्य (for चास्य) —[b]) D₃. ₆ वा पुन°, G₁ M₁. ₂ सायकान् (for चाशुगान्) — After 23[ab], D₂ reads 26[c]–29[b], reading 27[bc] (for the first time) after 22[ab] D₄ om 23[c]–26[b] —[c]) Ś₁ K₃ पश्यास्य (for °मि) B Dc₁ Dn₁ D₅ पश्यामि नोवर पार्थ —[d]) B₁ क्षयिष्यति Dn₂ बांधवान्, D₅ हि ध्रुव (for नो ध्रुवम्)

24 D₄ om 24 (cf v l 23) —[b]) D₂ न; Bom ed च (for प्र) —[c]) K₄ Dn₁ सयुक्ते

25 D₄ om 25 (cf. v l 23) —[a]) K₄ B Dc₁ Dn₁ D₈ S (G₅ missing) महाराज (for °बाहु) — Before 25[cd], M₃₋₅ ins पार्थ उवाच —[c]) Dn₂ धर्मसुतो (for कुन्ती°) —[d]) K₃ तु, B Dc₁ Dn D₃ ₅ ₆ S (G₅ missing) [अ]घ (for [अ]ति) D₂ वित्रास्यति च विक्रमात्

26 D₄ om 26[ab] (cf v l 23) —[a]) D₇ ₈ T G₂₋₄ प्राप्तकाले (for °काल) —[b]) D₃. ₆ कर्णानीक M₃₋₅ कर्णानीकेषु न° पुन — D₂ reads 26[c]–29[b] after 23[ab], reading 27[bc] (for the first time) after 22[ab] —[c]) D₃ ₆ श्रीमन् (for भवान्) B Dc₁ Dn₁ D₁ व्यवस्यतु, D₂ प्रपश्यता, T G₂₋₄ व्यवस्यते (for °ता) Dn₂ D₂ ₄ ₅ ₇ ₈ G₁ M शीघ्र, T G₃ ₄ किं वा, G₂ तीव्र (for क्षिप्रं) —[d]) G₁ M₁ ₂ [इ]यं (for हि)

27 For the sequence in D₂, cf v l. 26 —[a])

C 7 7803
B 7 173 32
K 7 174 32

पश्यामि च तथा कर्णं विचरन्तमभीतवत् ।
द्रवमाणान्नथोदारान्किरन्तं विशिखैः शितैः ॥ २८
नैतदस्योत्सहे सोढुं चरितं रणमूर्धनि ।
प्रत्यक्षं वृष्णिशार्दूल पादस्पर्शमिवोरगः ॥ २९
स भवानत्र यात्वाशु यत्र कर्णो महारथः ।
अहमेनं वधिष्यामि मां वैष मधुसूदन ॥ ३०

वासुदेव उवाच ।

पश्यामि कर्णं कौन्तेय देवराजमिवाहवे ।
विचरन्तं नरव्याघ्रमतिमानुषविक्रमम् ॥ ३१
नैतस्यान्योऽस्ति समरे प्रत्युद्याता धनंजय ।
ऋते त्वां पुरुषव्याघ्र राक्षसाद्वा घटोत्कचात् ॥ ३२
न तु तावदहं मन्ये प्राप्तकालं तवानघ ।
समागमं महाबाहो सूतपुत्रेण संयुगे ॥ ३३
दीप्यमाना महोल्केव तिष्ठत्यस्य हि वासवी ।
त्वदर्थं हि महाबाहो रौद्ररूपं बिभर्ति च ॥ ३४
घटोत्कचस्तु राधेयं प्रत्युद्यातु महाबलः ।
स हि भीमेन बलिना जातः सुरपराक्रमः ॥ ३५
तस्मिन्नस्त्राणि दिव्यानि राक्षसान्यसुराणि च ।
सततं चानुरक्तो वो हितैषी च घटोत्कचः ।
विजेष्यति रणे कर्णमिति मे नात्र संशयः ॥ ३६

B2 D8 -शायक (for -सा°) — b) D5 भग्नानामेष निस्वन — c) K1 D1 5 7 8 भ्राम्यमाणा(D1 °ना)नाम्, M3-5 साध्यमानानाम् (for त्रास°)

28 For the sequence in D2, cf v l 26 — a) Do1 T G1-3 M च यथा, Dn2 D2 4 5 7 8 [इ]ह (D1 हि) यथा, G1 च युधा (for च तथा) — d) G2 M8 द्रवतं (for किरन्त) Dn1 निशितै (for वि°) B3 5 D3 6 T G3 4 शरै (for शितै) B2 4 Dn2 D2 4 5 7 8 किरतं निशितैः शरैः

29 For the sequence in D2, cf. v l 26 — a) K4 D8 तद् (for [ए]तद्) Dn2 D4 5 नैन शक्ष्यामि ससोढु (D1 योद्धुं च, D5 योद्धु तं), D2 नैव द्रक्षामि ससोढु, D7 8 नैनमभ्युत्सहे सोढु — b) Ś1 K8 चरतो, K4 B1 Dn D1 2 8 चरंतं, D1 5 सुव्रत (for चरित) — c) G2 रण (for वृष्णि) D2 वीरस्य (for -शार्दूल) — d) Ś1 पदस्पर्शम्; D2 4 5 पादस्पृ(D5 °स्तृ)ष्ट (for °स्पर्शम्) Dn2 om (hapl) from वोरग up to देवराज (in 31b)

30 Dn2 om 30 (of v l. 29) — a) K4 Do1 Dn1 D1. 2 4 5 7 8 तत्र (for अत्र) — b) D8 कार्यो (for कर्णो) — c) D2 4 5 पूर्व (for पूनं) B Do1 Dn1 D2 8 S (except G2, G5 missing) हनिष्यामि (for वधि°) — d) D4 मामेष, D5 मामेव (for मां वैष)

31 Dn2 om up to देवराज (of v l 29) K1. 2 4 D1 5 M3-5 श्रीकृष्ण उवाच (for वासुदेव उ°) — c) D1 5 8 इव D7 corrupt (for नर) — D4 om (hapl) 31d-32c — d) G2 -विग्रह (for विक्रमम्)

32 D4 om 32abc (of v l 31) — a) Ś1 K3 नैतद्, Dn2 न सथा, D5 7 8 न तस्य (for नैतस्य) B Do1 Dn1 D8 संग्रामे (for समरे) K1. 2 4 D1 नैन (K4 नान्य)मन्य समर्थोस्ति, D2 ततोस्य नास्ति समरे — b) Ś1 K1-3 D1 8 T G2-4 प्रत्युद्यातु (for °याता) — c) K1 2 G8 M3-5 त्वा (for त्वां)

33 D2 om 33d D4 om (hapl) 33d-34c — d) Dn2 lacuna, G1 M1 2 पुत्रस्य (for -पुत्रेण)

34 D4 om. 34abc (of v l 33) Ś1 K1-3 om 34 — b) G2 [ए]व (for [अ]स्य) T G3 4 शक्तिस्तिष्ठति वासवी — c) Dn2 D8 5-8 च (for हि) B1 महाराज (for °बाहो) — After 34abc, K4 B1 3. 4 Do1 Dn D1 2 ins

1204* सूतपुत्रेण सयुगे ।
रक्ष्यते शक्तिरेषा हि

— d) K4 B (except B2) D M रौद्र रूप — After 34, K4 Dn2 D2 5 7 8 read 36cd

35 D4 om. (hapl) 35a-36b — b) D2 प्रत्युद्याता, M3 °द्यातुं (for °द्यातु) Ś1 K1-3 D1 महाबलं — B1 D2 5 7 8 om 35cd — c) K1 B2 स ह, T G2-4 स तु (for स हि)

36 D4 om 36ab (of v l 35) — a) S (G5 missing) यस्मिन् (for त°) D3 6 शस्त्राणि (for अस्त्राणि) — b) D2 5 8 [आ]युधानि (for [अ]सुराणि) — K4 Dn2 D2 5 7 8 read 36cd after 34 — c) Ś1 K3 वा, K1 2 Dn D1 3 4 6-8 वै, D5 हि (for वो) T G2-4 अस्माकं जीवितं चा(G2 °तैश्चा)पि — f) G1 M1 2 अत्र (for इति), Dn2 D2-8 S (except M4,

संजय उवाच ।
एवमुक्त्वा महाबाहुः पार्थं पुष्करलोचनः ।
आजुहावाथ तद्रक्षः तच्चासीत्प्रादुरग्रतः ॥ ३७
कवची स शरी खड्गी सधन्वा च विशां पते ।
अभिवाद्य ततः कृष्णं पाण्डवं च धनंजयम् ।
अब्रवीत्तं तदा हृष्टस्त्वयमस्म्यनुशाधि माम् ॥ ३८
ततस्तं मेघसंकाशं दीप्तास्यं दीप्तकुण्डलम् ।
अभ्यभाषत हैडिम्बं दाशार्हः प्रहसन्निव ॥ ३९
घटोत्कच विजानीहि यत्त्वां वक्ष्यामि पुत्रक ।
प्राप्तो विक्रमकालोऽयं तव नान्यस्य कस्यचित् ॥ ४०
स भवान्मज्जमानानां बन्धूनां त्वं प्लवो यथा ।
विविधानि तवास्त्राणि सन्ति माया च राक्षसी ॥ ४१
पश्य कर्णेन हैडिम्ब पाण्डवानामनीकिनी ।
काल्यमाना यथा गावः पालेन रणमूर्धनि ॥ ४२
एष कर्णो महेष्वासो मतिमान्दृढविक्रमः ।
पाण्डवानामनीकेषु निहन्ति क्षत्रियर्षभान् ॥ ४३
किरन्तः शरवर्षाणि महान्ति दृढधन्विनः ।
न शक्नुवन्त्यवस्थातुं पीड्यमानाः शरार्चिषा ॥ ४४

C 7 7824
B 7 173 43
K 7 174 43

G5 missing) नास्ति (for नात्र)

37 B Dc1 Dn D2 4 5 7 8 G1. 3 4 M om the ref. — a) K3 4 B2 Dn2 D2 उक्तो (for उक्त्वा) — b) K2. 4 B1 2 Dn D2 G1 पार्थे , M3 lacuna (for पार्थं) — c) D2 4 5 7 8 M3-5 च (for [अ]थ) Ś1 आजुहावायास्त नय (sic) — d) D5 तथा, D7 8 तद्धि (for तच्च) D2 प्रादुर् (for प्रादुर्) Ś1 K1 2 D1 3 6 प्रादुरासीत्तद(Ś1 °दा)ग्रत , D4 तथासीत्प्रांशुर°, G1 M1. 2 स चासीत्पितुर°

38 a) K1 B Dc1 सशर , Dn1 स शरी , T G2-4 स(G2 सु)रथी (for स शरी) — b) B1 (marg , orig as in text) 2-5 Dc1 Dn D5 7 8 S (G5 missing) स धन्वी , D3 6 सुधन्वा (for सधन्वा) — c) D5 अभिवाद्य , S (G5 missing) अभिगम्य (G3 °स्य) (for °वाद्य) — e) K1 B5 D3 4. 6 T G2-4 च , B2 4 Dn2 D1 2 5 7 8 स , M3-5 तु (for तं) D2 ततो (for तदा) K4 B2 4 5 कृष्णम् , Dn2 D2 5 7 8 गर्वाद् , D4 सर्वाद् ; T G2-4 M [अ]मर्षाद् , G1 हर्षाद् (for हृष्टस्) B1 3 Dc1 Dn1 अब्रवीद्धैमिरफुछस — f) K4 B2 4 5 Dn2 D1-3 T G1-4 M3-5 अयम् , M1. 2 अहम् (for स्वयम्) Dn2 D2 4 5 7 8 प्र , D6 [अ]च (for [अ]नु) B1. 3 Dc1 Dn1 सोयमस्मि करोमि किं

39 a) D2 6 ते , D4 3 तन् (for त) — b) Dn2 D2 4 5 7 8 G1 M1 2 4 5 (*sup lin*) -लोचनं (for -कुण्डलम्) — cd) G1 M1. 2 transp हैडिम्बं and दाशार्ह K4 B2. 4 Dc1 Dn2 D1 6 M3. 4 हैडिंबिं , Dn1 D4 5 7 8 हैडबिं , D2 हैडबं (for हैडिम्बं)

40 Before 40, K1 2 4 B Dc1 Dn D1-4 6-8 ins वासुदेव उवाच , D5 M3-5 कृष्ण उवाच — b) K1. 2 भक्ते ; Dn2 G1 M यत्त्वा , T G2-4 यथा (for यत्त्वां) D2 पृच्छामि (for वक्ष्यामि) B5 पुत्रकं , Dn2 D2 5 7 8 तच्छृणु , D4 स शृणु (for पुत्रक) — c) D4 5 7 8 विजय- (for विक्रम) — d) Ś1 M1. 2 कर्हिचित् (for कस्य°)

41 a) Ś1 K3 स रणे , K1 4 आप्लवे ; K2 D1 आप्लवे (for स भवान्) Dn2 D2 4 5 7 8 S (G5 missing) स त्व निमज्जता युद्धे — b) S (G5 missing) बांधवो (for त्वं प्लवो) Dn D2 4 5 7 8 पाडवाना प्लवो यथा , D3 6 बधूना भवतु प्लव — c) G2 च शस्त्राणि (for तवास्त्राणि) — d) G4 राक्षस D2 7 G1 M संति मायाश्च राक्षस (D7 G1 M1. 2 सी)

42 a) Ś1 K3 4 Dn2 D1 4 हैडिंबे ; K1 हैडिंबेन (hypermetric), Dc1 D3 हैडय ; Dn1 D2 6 7 हैडबे (for हैडिम्ब) D5 पश्य हैडब कर्णेन — b) B1 (marg) 3-5 Dc1 D3 S (except M1. 2 , G5 missing) अनीकिनीं (for °नी) — D7 reads 42c-59c after 7 149 1 — c) B1 (marg) 3 Dc1 D1 G1-4 M3-5 काल्यमाना (for °ना) B1 यथा गा वै , B3 Dc1 यथा गां तु ; D2 महाबाहो , S (G5 missing) रणे तात (for यथा गाव) — d) D2 यथा पालेन गोवृषा , S (G5 missing) सिंहेने (M1 2 °नै)वेतरे मृगा (T G2-4 °रान्मृगान्)

43 For the sequence in D7, cf. v 1 42 — b) K1 गूढ (for दृढ-) — d) Dn2 D4 3 दहति , D2. 5 7 दहति , G1 M1 2 न्यहनत् (for निहन्ति)

44 For the sequence in D7, cf. v 1. 42 — a) Ś1 K1-3 B1 D1 M5 किरत (for किरन्त) — b) Ś1 K1-3 D1. 3 6 सुमहा (K1 D6 °हान्) (for महान्ति) D2 हत- (for दृढ) K3 D1 -धन्वन , K4 -धन्विनां (for °न) — c) B1 Dn2 D2 4 5 7 8 S (G5 missing) [अ]शक्नुवन् , Dc1 शक्नुवन् (for शक्नुवन्ति) — d)

C 7 7125
B. 7 173 50
K 7 174 50

निशीथे सूतपुत्रेण शरवर्षेण पीडिताः ।
एते द्रवन्ति पाञ्चालाः सिंहस्येव भयान्मृगाः ॥ ४५
एतस्यैवं प्रवृद्धस्य सूतपुत्रस्य संयुगे ।
निषेद्धा विद्यते नान्यस्त्वदृते भीमविक्रम ॥ ४६
स त्वं कुरु महाबाहो कर्म युक्तमिहात्मनः ।
मातुलानां पितॄणां च तेजसोऽस्त्रबलस्य च ॥ ४७
एतदर्थं हि हैडिम्ब पुत्रानिच्छन्ति मानवाः ।
कथं नस्तारयेद्दुःखात्स त्वं तारय बान्धवान् ॥ ४८
तव ह्यस्त्रबलं भीमं मायाश्च तव दुस्तराः ।
संग्रामे युध्यमानस्य सततं भीमनन्दन ॥ ४९
पाण्डवानां प्रभग्नानां कर्णेन शितसायकैः ।
मज्जतां धार्तराष्ट्रेषु भव पारं परंतप ॥ ५०
रात्रौ हि राक्षसा भूयो भवन्त्यमितविक्रमाः ।
बलवन्तः सुदुर्धर्षाः शूरा विक्रान्तचारिणः ॥ ५१
जहि कर्णं महेष्वासं निशीथे मायया रणे ।
पार्था द्रोणं वधिष्यन्ति धृष्टद्युम्नपुरोगमाः ॥ ५२
केशवस्य वचः श्रुत्वा बीभत्सुरपि राक्षसम् ।
अभ्यभाषत कौरव्य घटोत्कचमरिंदमम् ॥ ५३

Ś1 K1-3 B6 D1.3 6 शरार्दिता , D2 समतत ; D6 महारया (for शरार्पिता)

45 For the sequence in D7, cf v 1 42 — c) Bom ed पचाला . — d) K4 भयार्दिता , S (except G1 M1, 2 , G6 missing) [इ]तरे मृगा (for भयान्मृगा) Dn2 D2 4 5 7 8 सिंहेनेवार्दिता मृगा

46 For the sequence in D7, cf. v 1. 42 — a) M1 2 एकस्य (for एतस्य) Ś1 K1-3 D1 4 5 7 8 T G3 4 M3 [प्र]व (for [प्र]वं) Dn2 D2 4 5 7 8 S (G6 missing) प्रवृत्तस्य (for °द्धस्य) — b) D7 om. सूत पुत्रस्य — c) B4 नास्य (for नान्यस्) — d) K1 4 B D त्वामृते (for त्वदृते) Ś1 विक्रमात् ; K1 2 Dn °मं ; D6 (before corr) मे , T G3 4 °म (for °म)

47 For the sequence in D7, cf. v 1 42 — b) K1 G3 4 इवात्मन , D1 5. 7 8 महात्मना (for इहात्मन) — K4 om 47c–49d — c) D2 च सर्वेषां (for पितॄणां च) — d) Dn2 D1 5 7 8 T G2-4 तेजसा च (T G2-4 °सास्त्र) बलेन च , D2 पाडवाना च सर्वश

48 For the sequence in D7, cf v 1. 42 K4 om. 48 (cf. v 1. 47). — a) D2 यथा यथा (for एतदर्थं) D1 अर्थे हि ; G2 इच्छति (for अर्थं हि) K1 2 B3 Dn2 D1.4 G1 हैडिंबे ; Dn1 D3 7 8 हैडंबे (Dn1 'ब), D5 *ढंबे (for हैडिम्ब) — b) Dc1 Dn1 पुत्रम् (for पुत्रान्) — c) Dn2 यथा (for कथं) B1 नु ; B1 D1 न (for नस्) Dn2 D2 4 5 7 8 दुर्गात् (for दु खात्) S (G6 missing) तारयेयु कथं दु खात् — d) S (except G1 M1 2 ; G6 missing) तत् (for स) — After 48, Dn2 D2 4 5 7 8 ins

1205* इच्छन्ति पितर पुत्रान्स्वार्थहेतोर्घटोत्कच ।
इहलोकात्परे लोके तारयिष्यन्ति ये हिता ।

[(L 1) D2 पुत्रान्पितर (by transp) — (L 2) D4 5 7 8 इहलोके (for °कात्)]

49 For the sequence in D7, cf. v 1 42 K4 om 49 (cf v 1. 47) — ab) S (G6 missing) त्वयि (for तव) B4 D6 ह्यत्र (for ह्यस्त्र-) Ś1 K3 दीप्त , G1 M1 2 दिव्य (for भीम) Ś1 K1-3 D1 दुर्धरा (for दुस्तरा) Dn2 D2 4 5 7 8 तवाप्यसदृशं घोर बल युद्धे महात्मन — d) Dn2 D4 5 7 8 न समस्तव विद्यते , D2 तथा नान्यस्य विद्यते , G1 M1 2 वर्तते शत्रवो वशे

50 For the sequence in D7, cf v 1 42 — a) G1 M1. 2 पाचालानां (for पाण्डवाना) — b) All MSS (except Ś1 K1-3 D1 , Ś2 K5 G5 missing) निशि (for शित) B1 2 5 D3 शायकै (for -सा°) — d) D5 पार भव (by transp) D1 पाप (for पारं) S (except G1 M1 2 , G5 missing) महाबल (for पर तप)

51 For the sequence in D7, cf v 1 42 K5 om. 51ab — a) Ś1 K3 वीर ; K1 4 तात (for भूयो) — d) B4 G1 M1 2 विक्रांतपालि(B4 °शालि)न , Dn2 D2 4 5 7 8 °योधिन (for °चारिण)

52 For the sequence in D7, cf v 1 42 — b) D2 निशीथे मम पारणे — c) D8 हनिष्यति (for वधि°)

53 For the sequence in D7, cf v 1. 42 Before 53, N (Ś2 K5 missing) G2 4 M3-5 ins संजय उवाच — c) Dc1 D2 कौरव्यो , D5 कौंतेयो (for कौरव्य) — d) Ś1 K1-3 B5 D1 3-5 अरिंदम (B5 D3-5 °म)

54 For the sequence in D7, cf. v 1. 42. Before

घटोत्कच भवांश्चैव दीर्घबाहुश्च सात्यकिः ।
मतौ मे सर्वसैन्येषु भीमसेनश्च पाण्डवः ॥ ५४
स भवान्यातु कर्णेन द्वैरथं युध्यतां निशि ।
सात्यकिः पृष्ठगोपस्ते भविष्यति महारथः ॥ ५५
जहि कर्णं रणे शूरं सात्वतेन सहायवान् ।
यथेन्द्रस्तारकं पूर्वं स्कन्देन सह जघ्निवान् ॥ ५६
घटोत्कच उवाच ।
अलमेवास्मि कर्णाय द्रोणायालं च सत्तम ।
अन्येषां क्षत्रियाणां च कृतास्त्राणां महात्मनाम् ॥ ५७
अद्य दास्यामि संग्रामं सूतपुत्राय तं निशि ।
यं जनाः संप्रवक्ष्यन्ति यावद्भूमिर्धरिष्यति ॥ ५८
न चात्र शूरान्मोक्ष्यामि न भीतान्न कृताञ्जलीन् ।
सर्वानेव वधिष्यामि राक्षसं धर्ममास्थितः ॥ ५९
संजय उवाच ।
एवमुक्त्वा महाबाहुर्हैडिम्बः परवीरहा ।
अभ्ययात्तुमुले कर्णं तव सैन्यं विभीषयन् ॥ ६०
तमापतन्तं संक्रुद्धं दीप्तास्यमिव पन्नगम् ।
अभ्यस्यन्परमेष्वासः प्रतिजग्राह सूतजः ॥ ६१

C. 7 7842
B 7 173 87
K 7 174 68

54, M3-5 ins अर्जुन उवाच — a) G3 4 [ए]त्र (for [ए]व) — b) Ś1 K1-3 D1 2 6 सात्वत°, M3-5 सत्यक (for सात्यकि) — c) B1 Dn1 D3 6 7 G2 मतो, D1 सत्तो (for मतौ) D2 4 5 8 भूतेषु (for सैन्येषु) — d) Dn2 तु (for च)

55 For the sequence in D7, cf v 1 42 — a) K4 D4 तद् (for स) M3-5 आशु (for यातु) — b) D5 संयुगेन हि, T G2-4 M3-5 निशि युध्यता (by transp) Ś1 K1 2 D1 युध्यता, Dn2 D2 4 7 8 G1 M1. 2 सयुगे (for युध्यतां) — c) Dn D4 6 7 8 पृष्ठतो गोप्ता, D3 °गोप्ता*, D5 °गोप्ता ते — d) K1 महा यशा, D1 °रय (for °रथ)

56 For the sequence in D7, cf v 1 42 — a) Ś1 D6 शूर, D2 4 5 7 8 तूर्णं (for शूरं) S (G5 missing) जहि कर्णं महाबाहो — b) Ś1 K1 2 4 D1 सात्य केन (for सात्वतेन) — Ś1 K1-3 D1 M3-5 om (hapl.) 56cd — d) D5 7 8 स्कदेन सुसहायवान्, G1 M1 2 उपेंद्रेण महायवान्

57 For the sequence in D7, cf v 1 42 — After the ref., S (G5 missing) ins

1206* एवमेव महाबाहो यथा वदसि मां प्रभो ।
त्वया नियुक्तो गच्छामि कर्णस्य वधकाङ्क्षया ।
[(L 1) G1 M प्नन् (for प्व)]

— a) G1 M अहम् (for अलम्) — D3 om. 57b-58a — b) D4 हि (for च) B1 3 5 Dc1 Dn1 सत्तमौ, Dn2 D2-4 7 8 भारत (for सत्तम) — c) Dn2 D3 7 8 वै, D3 lacuna (for च)

58 For the sequence in D7, cf v l. 42 D5 om 58a (cf. v l. 57) — a) D2 6.7 यास्यामि (for दास्यामि) K2 D1 समरामे (for °म) — b) D1 सुत (for सूत) G1 M पुत्रस्य (for पुत्राय) K1 2 D1 वै (for तं) — c) T G3 मा (for य) Ś1 K1-3 जयिन (for य जना) B1 Dc1 G1 M य जना कथयिष्यति; D2 यशो जना प्रवक्ष्यति — d) Ś1 K1-3 D1 भविष्यति (for धरि°)

59 For the sequence in D7, cf v 1 42 — a) Ś1 K2 3 D5 7 8 [अ]स्र- (for [अ]त्र) D6 7 8 -शून्यान् (for शूरान) K1 D5 मोक्षामि; Dn1 योत्स्यामि, D7 योक्षामि (for मोक्ष्यामि) — b) K1 2 स्वभीतान्, M3 4 न भीत (for न भीतान्) M3-5 कृतांजलिं (for °लीन्). Ś1 K3 स्वभीतानकृतांजलीन्. — c) Dn2 D5 7 8 सर्वमेव (for सर्वानेव) — d) D3 5 आश्रित (for आस्थित) — After 59, M3-5 ins an addl. colophon [*Adhy no* M3-5 166]

60 Some MSS om the ref. — a) M3-5 महा राज (for °बाहुर्) — b) K4 Dn2 D1 हैडिंबि, Dc1 Dn1 हैडंब, D2 4 5 7 हैडंबि, D3 हैडंबी (for हैडिम्ब) — c) Dn1 D4 5 7 8 तुमले, M त्वरित (for तुमुले) — d) G1 M1 2 सैन्यानि (for सैन्य वि-) D3 6 अभी सवत् (for विभीषयन्) M3-5 भीषयस्तव सैनिकान्

61 a) K2-4 D1 समेक्ष्य (for सक्रुद्ध) — b) Dn2 D2 4.5 7 8 दीप्तास्य दीप्तमूर्धजं (D2 °लोचन) — c) K1 अभ्ययात्; K2 D3 अभ्यसन्, Dc1 (marg, before corr as in text) प्रहसन्, D6 अभ्येत्य, T G2-4 अभिघ्नन् (for अभ्यस्यन्) K1 परमेष्वासा; B1 °ष्वासै K4 Dn2 D2 4 5 7 8 M3-5 प्रहसन्पु(D4 प्रसह्यपु; M3-5 अक्षोभ्य° पु)रुषव्याघ्र; B3 अभ्ययार्त्तं महेष्वास°, G1 M1 2 अक्षोभ्य प्रतिजग्राह — d) D4 कर्णं विव्याध भारत;

C 7 7843
B 7 173 68
K 7 174 69

तयोः समभवद्युद्धं कर्णराक्षसयोर्निशि । गर्जतो राजशार्दूल शक्रप्रह्लादयोरिव ॥ ६२

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४८ ॥

१४९

संजय उवाच ।
दृष्ट्वा घटोत्कचं राजन्सूतपुत्ररथं प्रति ।
प्रयान्तं त्वरया युक्तं जिघांसुं कर्णमाहवे ॥ १
अब्रवीत्तव पुत्रस्तु दुःशासनमिदं वचः ।
एतद्रक्षो रणे तूर्णं दृष्ट्वा कर्णस्य विक्रमम् ॥ २
अभियाति द्रुतं कर्णं तद्वारय महारथम् ।
वृतः सैन्येन महता याहि यत्र महाबलः ॥ ३
कर्णो वैकर्तनो युद्धे राक्षसेन युयुत्सति ।
रक्ष कर्णं रणे यत्तो वृतः सैन्येन मानद ॥ ४
एतस्मिन्नन्तरे राजञ्जटासुरसुतो बली ।
दुर्योधनमुपागम्य प्राह प्रहरतां वरः ॥ ५
दुर्योधन तवामित्रान्प्रख्यातान्युद्धदुर्मदान् ।

G1 M1 2 सूतज परवीरहा

62 a) D5 T G2-4 तत॰ (for तयो) — b) K8 Dn2 D5 6 7 8 G1 M1 2 मृधे, B1 3 5 Dc1 Dn1 महत्, B2 4 D4 युधि (for निशि) — d) Some MSS ॰प्रह्ला दयोर्

Colophon om in M3-5 Ś2 K5 G5 missing — *Sub-parvan* Ś1 K8 B1 2 (marg) 3 5 D1 घटोत्कचवध — *Adhy name* K1 2 4 B (except B5) D (except D1) T G1-3 M1 2 रात्रियुद्धं, Bom ed रात्रियुद्धे घटोत्कचप्रोत्साहन — *Adhy no* Dn1 173, D2 175, T G2-4 168, G1 M1 2 167 — *Śloka no* Dn1 64

149

☞ This adhy is missing in K5 G5 (cf v l 7 125 15, 137 9)

1 Ś2 resumes G3 M3 4 om the ref. — After the ref., G1 M1 2 ins

1207* तस्मिंस्तथा वर्तमाने कर्णराक्षसयोर्मृधे ।

— a) D3 M3-5 राजा (for राजन्) — c) K1 Dc1 (by corr, marg *sec m*) D1 5 प्र(D5 प्रा)यातं, B2 4 आयातं, Dc1 (before corr) Dn1 युध्यतं, G2 प्रयायात् (for प्रयान्तं) B3 तु तथा (for त्वरया) Dn2 D2 4 5 7 8 M3-5 प्रतियां(Dn2 D5 प्रतिया, M3 5 उपया; M4 उपयां)तं महाबाहु — d) G3 जिघांसु॰

— After 1, D7 reads 7 148 42c-59e

2 Ś2 partly damaged — a) Dc1 Dn1 तं (for तु) B Dn2 D2 4 6 7 8 अब्रवीत्तत्र (B2 ॰दय) पुत्रस्ते — b) D1 दुर्योधनम् (for दुःशासनम्) — Before 2cd, M3-5 ins दुर्योधन — c) S (except M3-5, G5 missing) एष पार्थो (for एतद्रक्षो) Ś1 K1-3 D2 वर, Ś2 वरस् (for रणे) Dc1 Dn1 D5 6 कर्णं (for तूर्णं)

3 3ab is partly damaged in Ś2 — a) K1 2 4 D1 अपि, B1 3 4 Dc1 Dn1 प्रति (for अभि) Dn2 D2 5 7 8 रणे, D4 lacuna (for द्रुतं) K4 D1 तूर्णं (for कर्णं) — b) S (G5 missing) त (for तद्) Ś1 K8 महाव्रत, K1 Dc1 Dn D1 2 4 M2-5 ॰रथ (for ॰रथम्) — d) Ś1 K8 B1 तत्र (for यत्र) Dn1 महाबल; G1 M1 2 ॰रथ (for ॰बल॰)

4 Ś2 partly damaged — a) G1 M1 2 धीमान् (for युद्धे) — c) T G1 M तूर्णं (for कर्णं) G3 युक्तो (for यत्तो) — After 4, Dn2 D2 4 6 7 8 ins

1208* मा कर्णं राक्षसो घोरः प्रमादान्नाशयिष्यति ।

[D2 न (for मा) D4 5 कर्णराक्षसयोर्घोर॰ (D5 ॰र) (for the prior half)]

5 Ś2 partly damaged — b) K1 जगासुर॰ (for जटा॰) — d) D2 वर (for वर॰)

6 Before 6, M3 5 ins अलंबल, M4 जटासुत — b) D4 5 7 8 प्रमुखान्, S (G5 missing) विख्यातान् (for प्र॰) — D2 4 om (hapl) 6d-7a — d) S

पाण्डवान्हन्तुमिच्छामि त्वयाज्ञप्तः सहानुगान् ॥ ६
जटासुरो मम पिता रक्षसामग्रणीः पुरा ।
प्रयुज्य कर्म रक्षोघ्नं क्षुद्रैः पार्थैर्निपातितः ।
तस्यापचितिमिच्छामि त्वद्दिष्टो गन्तुमीश्वर ॥ ७
तमब्रवीत्ततो राजा प्रीयमाणः पुनः पुनः ।
द्रोणकर्णादिभिः सार्धं पर्याप्तोऽहं द्विषद्वधे ।
त्वं तु गच्छ मयाज्ञप्तो जहि युद्धे घटोत्कचम् ॥ ८
तथेत्युक्त्वा महाकायः समाहूय घटोत्कचम् ।
जटासुरिर्भैमसेनिं नानाशस्त्रैरवाकिरत् ॥ ९
अलंबलं च कर्णं च कुरुसैन्यं च दुस्तरम् ।
हैडिम्बः प्रममाथैको महावातोऽम्बुदानिव ॥ १०
ततो मायामयं दृष्ट्वा रथं तूर्णमलंबलः ।
घटोत्कचं शरव्रातैर्नानालिङ्गैः समार्दयत् ॥ ११
विद्ध्वा च बहुभिर्बाणैर्भैमसेनिमलंबलः ।
व्यद्रावयच्छरव्रातैः पाण्डवानामनीकिनीम् ॥ १२
तेन विद्राव्यमाणानि पाण्डुसैन्यानि मारिष ।

C 7. 7859
B 7 174 16
K 7 175 16

(except G2, G5 missing) समागतान (for सहानुगान्)

7 D2 4 om $7^{ab,cd}$ (cf. v l 6) — ^{b}) K3 B Dn1 D3 6-8 T G1-4 ग्रामणी (for अग्रणी) Dn2 रक्षसाम्प्रो वशी पुरा — ^{c}) G1 M1 2 प्रयुज्य कर्म रक्षोघ्नं — ^{d}) Ś1 D क्रुद्धैः, M3-5 क्षिप्र (for क्षुद्रैः) — ^{f}) B3 त्वद्दिष्टो (hypermetric) (for त्वद्दिष्टो) D5 कर्तुम् (for गन्तुम्) K1 2 B Dc1 D1 T G1 2 ईश्वर Dn D2 4 6 7 8 शत्रुघातीगतात्मया, D3 त्वदिष्ट कर्तुमीश्वर — After 7, Dn D2 4 6 7 8 ins

1209* शत्रुघातेश्च राजेन्द्र मामनुज्ञातुमर्हसि ।

On the other hand, G1 M1 2 ins after 7

1210* अथ कुन्तीसुतान्सर्वान्वासुदेवपुरोगमान् ।
हत्वा भक्षयिष्यामि सुतानतुचरैः सह ।

8 ^{a}) D1 6 7 8 G1 M1 2 तदा (for ततो) G2 राजन् (for राजा) — ^{b}) D1 2 T G2-4 प्रियमाण, D1 द्रव (for प्रीय) — ^{d}) D7 8 [ऽ]सि, G1 M त्व (for ऽहं) Ś2 K1 2 Dn D1 4 6 7 8 -जये (for वधे) T G2-4 पर्याप्तं च द्विषज्जये (T °प्ता जये, G2 °पद्वधे) — ^{ef}) B2 D1 4 तं तु, D3 त्वनु (for त्व तु) Ś1 K3 transp [आ]ज्ञप्तो and युद्धे — After 8, Dn2 D2 4 6 7 8 ins.

1211* राक्षसं क्रूरकर्माणं रक्षोमानुषभक्षकम् ।
पाण्डवानां हितं नित्यं हस्त्यश्वरथघातिनम् ।
वैहायसगतिं युद्धे प्रेषयेयमसाङ्गनम् ।

[(L 3) Dn2 गतं (for -गतिं) D1 6 प्रेषये D7 8 प्रेषयाथ यमक्षय (for the post half)]

9 Ś1 K3 om. (hapl) 9^{ab} — ^{a}) Dn M1 5 [उ]क्तो (for [उ]क्त्वा) D8 6 महामाय, D5 °बाहु (for °काय) — ^{b}) D3 समाह्वयद् (for °हूय) — For 9^{ab}, Ś2 K1 2 4 D1 subst

1212* पूर्व तव सुतादिष्टस्तथेत्युक्त्वा महाबल ।

— ^{c}) Ś2 K4 B Dc1 D1 2 8 G1 M3 6 जाटासुरिर् — ^{d}) D2 6 समाकिरत् (for अवा°)

10 Dn1 om. 10^{ab}, Dc1 reads it on marg — ^{a}) Dn2 अलंबुष, D2 °बुर्सि, D1 5 °बुर्सं, D7 °बलग्न, D8 °बुसग्न (for अलंबलं) — ^{b}) K2 B4 D1 सु, B5 तु (for च) Ś1 K3 दुःसह (for दुस्तरम्) — ^{c}) Ś2 K4 Dn2 हैडिंबि, Dn1 D1. 5 7 8 हैडंबि D3 हैडंबिस्तु प्रमथ्यैको — ^{d}) S (G5 missing) विप्रवातो (for महावातो) D1. 5 7 8 द्रुमान् (for ऽम्बुदान्)

11 ^{a}) B Dc1 Dn मायाबल (for °मयं) S (G5 missing) मायामय समास्थाय — ^{b}) B Dc1 Dn रक्षस (for रथं) B5 अलस्थल, Dc1 Dn अलंबुष, D2 °बुसि, D1 5 8 °बुष (for अलंबल) — D4 M3 om. (hapl) 11^c–12^b — ^{d}) B1 Dc1 Dn1 समार्पयत्; B3 समर्द°, B2 6 S (M8 om , G5 missing) समर्प°; Dn2 D2 5 7 8 समाकिरत् (for °र्दयत्)

12 D1 M3 om 12^{ab} (cf v l 11) — ^{a}) Ś1 K3 विध्यश्च; Ś2 भित्त्वा च, Dn2 D5 7 विद्ध्वा तु, D2 विव्याध (for विद्ध्वा च) — ^{b}) Ś1 महाबल, Ś2 K (K3 missing) D1. 3 6 महाबलं, Dn अलंबुष, D2 °बुसि, D5 8 °बुस; D7 °बस (for °बल) — ^{c}) Dn2 D1. 5 7. 8 शरैस्तूर्णं, D2 शरैस्तीक्ष्णैः; S (G5 missing) शरैः राजन् (for शरव्रातैः)

13 D8 om. (hapl) 13^a–14^b — ^{a}) Dn2 D1 तेन व्यद्राव्यमाणानि, D5 तेन सैन्यानि मग्नानि — ^{b}) B Dc1 Dn D2 6 7 भारत (for मारिष) D5 पाण्डवाना महात्मनां — ^{c}) Ś K1-3 D1 5. 6 सः प्रकीर्यंते (D1 6 °त), B1 विप्रकीर्यंते, D2 7 सम(D7 चाव)कीर्यंत (for

C 7 7860
B 7 174 16
K 7 175 16

निशीथे विप्रकीर्यन्त वातनुन्ना घना इव ॥ १३
घटोत्कचशरैर्नुन्ना तथैव कुरुवाहिनी ।
निशीथे प्राद्रवद्राजन्नुत्सृज्योल्काः सहस्रशः ॥ १४
अलंबलस्ततः क्रुद्धो भैमसेनिं महामृधे ।
आजघ्ने निशितैर्बाणैस्तोत्त्रैरिव महाद्विपम् ॥ १५
तिलशस्तस्य तद्यानं सूतं सर्वायुधानि च ।
घटोत्कचः प्रचिच्छेद प्राणदच्चातिदारुणम् ॥ १६
ततः कर्णे शरव्रातैः कुरूनन्यान्सहस्रशः ।
अलंबलं चाभ्यवर्षन्मेघो मेरुमिवाचलम् ॥ १७
ततः संचुक्षुभे सैन्यं कुरूणां राक्षसार्दितम् ।
उपर्युपरि चान्योन्यं चतुरङ्गं ममर्द ह ॥ १८
जटासुरिर्महाराज विरथो हतसारथिः ।
घटोत्कचं रणे क्रुद्धो मुष्टिनाभ्यहनद्दृढम् ॥ १९
मुष्टिनाभिहतस्तेन प्रचचाल घटोत्कचः ।
क्षितिकम्पे यथा शैलः सवृक्षगणगुल्मवान् ॥ २०
ततः स परिघाभेन द्विट्संघघ्नेन बाहुना ।
जटासुरिं भैमसेनिरवधीन्मुष्टिना भृशम् ॥ २१
तं प्रमथ्य ततः क्रुद्धस्तूर्णं हैडिम्बिराक्षिपत् ।

विप्र॰) —[d]) D5 S (G5 missing) इव द्रुमा (for घना इव)

14 D8 om 14[ab] (cf v l 13) —[a]) Dn2 om from र्नुन्ना up to स्तोत्रै (in 15[d]) —[b]) K4 B2 5 D5-7 S (G5 missing) तव (for कुरु) — B1 om 14[c]–16[b] —[d]) D4 5 उत्सृ(D5 विसृ)ष्टोल्का, G1 M ॰ज्यास्त्र (for ॰ज्योल्का) D5 S (G5 missing) समतत (for सहस्रश॰)

15 B1 om 15, Dn2 om up to स्तोत्रै (cf v l 14) D1 4 om (hapl) 15[a]–17[b] —[a]) K4 B5 अल-म्बुषस्, Dn1 D5 8 ॰म्बुसस्, D2 ॰म्बुसिस्, D3 6 T G3 4 M1, 2 5 ॰बल —[b]) K3 D3, 6 (by corr) T G3 4 M1 2 5 भैमसेनिर् (K3 D6 ॰नि) D2 महाहवे (for ॰मृधे) —[c]) K3 निशिभिर् (sic), K4 B (B1 om.) Dc1 Dn1 D3 6 दशभिर्; D2 5 7 8 S (G5 missing) बहुभिर् (for निशितैर्)

16 B1 om. 16[ab] (cf v l 14) D1 4 om 16 (cf. v l 15) —[a]) D8 तिलसश् Dn2 D2 5 7 8 च (D5 तु) ततो (for तस्य तद्) B5 Dn1 सवाह (for तद्यान) —[d]) Ś1 K1 2 प्राणदश्, K4 प्रणदश्, B3 5 D8 प्रणदच्; B4 प्राणदश् (for प्राणदच्) Dn प्र(Dn2 प्रा)हसच्चातिभैरव, D2 5 7 8 प्रा(D5 प्र)हसच्चा(D8 ॰संश्चा)पि भैरवं, S (G5 missing) व्यनदच्चापि भैरव

17 D1 4 om 17[ab] (cf. v l 15) —[a]) D3 6 T G2-4 शरशतै॰ (for ॰व्रातै॰) —[b]) B1 om from न्यान्सह up to र्महारा (in 19[a]) Dn2 D2 5 7 8 S (G5 missing) चापि (for अन्यान्) —[c]) B5 Dn अलबुषं, D2 ॰बुसिं, D3 8 ॰बुसश्; D6 ॰बुसं, D7 ॰बलश् —[d]) Dn2 D2, 5 7 8 मेघो वृष्ट्ये(D5 ॰ष्ट्यै, D8 ॰ष्टे)व पर्वतं; D4 मेघोत्सृष्टैव पर्वत

18 B1 om 18 (cf v l 17) —[b]) Ś1 K1 D6 G1 M1 2 रक्षसार्दित —[d]) B5 ममर्दयत् (for ममर्द ह) D7 S (G5 missing) चतुरगममर्दत

19 B1 om up to र्महारा (cf v l 17) —[a]) Ś1 K2-4 B (B1 om) Dc1 Dn2 D1 7 8 T G1-4 M2 5 जाटासुरिर् —[b]) Ś1 K1 हताश्वो, K1 lacuna (for विरथो) —[c]) T G1 M रणे क्रुद्धं, G2 महाराज (for रणे क्रुद्धो) —[d]) M1, 2 मुष्टिभ्या (for ॰ना) D3 [अ]भ्यवधीद्, D5 [अ]भिहनच्, D6 न्यवधीद्; M1 2 न्यहनद् (for [अ]भ्य॰) Ś1 द्रुतं, Dn2 D2 4 5 7 8 स स॰, S (G5 missing) भृशं (for दृढम्)

20 [a]) D7 om (? hapl) मुष्टिनाभिहत B1 निहतस्; B5 Dn2 D3 G1 2 M1 2 [अ]भ्याहतस्, D2 8 [अ]भ्य॰, M3-5 [अ]भ्यर्दितस् (for [अ]भिहतस्) Dn2 D2 4 5 7 8 G1 M सोथ, T G2-4 सोपि (for तेन) —[d]) Ś1 damaged, K4 B1 5 Dc1 Dn D1 2 4 5 7 8 सवृक्षस्तृण, B1 2 G1 ॰घन, T G2-4 M ॰तृण (for ॰गण)

21 [a]) Ś1 K1 2 B5 D1 4 5 8 परिघातेन, Dc1 Dn1 ॰भेण (for ॰भेन) D3 परिघातेन द्विपता —[b]) Ś K1-3 द्विण्मेघ(K1 ॰ज)घ्नेन वाहुना, Dn1 वज्रप्रतिमबा॰; Dn2 D4 5 7 8 द्विपघ्नेन च बा॰, D2 खड्गेन न तु बाणय (sic), D3 द्विपद्विघ्नेन बाहुना, D6 द्विट्सजघ्नेन या॰, T G3 4 द्विपरसघे(G4 ॰रसव्ये)न बा॰, M1 द्विट्संघघ्नेन बा॰ —[c]) B Dc1 Dn D1, 7 T G3, 4 M5 जाटासुरिं D2 भैमसेनिं D1, 5 G1 M1, 2 ज(G1 M2 जा)टासुरिर्भैमसेनिं —[d]) G1 2 4 M1 2 दृढं (for भृशम्) Dn1 D2 4 5 7 8 व्य(D5 व्या)हनत्क्रोधमूर्छित

दोर्भ्यामिन्द्रध्वजाभाभ्यां निष्पिपेष महीतले ॥ २२
अलंबलोऽपि विक्षिप्य समुत्क्षिप्य च राक्षसम् ।
घटोत्कचं रणे रोषान्निष्पिपेष महीतले ॥ २३
तयोः समभवद्युद्धं गर्जतोरतिकाययोः ।
घटोत्कचालंबलयोस्तुमुलं लोमहर्षणम् ॥ २४
विशेषयन्तावन्योन्यं मायाभिरतिमायिनौ ।
युयुधाते महावीर्याविन्द्रवैरोचनाविव ॥ २५
पावकाम्बुनिधी भूत्वा पुनर्गरुडतक्षकौ ।
पुनर्मेघमहावातौ पुनर्वज्रमहाचलौ ।
पुनः कुञ्जरशार्दूलौ पुनः स्वर्भानुभास्करौ ॥ २६
एवं मायाशतसृजावन्योन्यवधकाङ्क्षिणौ ।
भृशं चित्रमयुध्येतामलंबलघटोत्कचौ ॥ २७
परिघैश्च गदाभिश्च प्रासमुद्गरपट्टिशैः ।
मुसलैः पर्वताग्रैश्च तावन्योन्यं निजघ्नतुः ॥ २८
हयाभ्यां च गजाभ्यां च पदातिरथिनौ पुनः ।
युयुधाते महामायौ राक्षसप्रवरौ युधि ॥ २९

C 7 7677
B 7 174 24
K 7 175 23

22 M₁ om. 22ᵃ — ᵃ) D₃ ₆ तूर्णं (for क्रुद्धस्) Dn D₂ ₄ ₅ ₇ ₈ तत प्रमथ्य त क्रुद्ध (Dn₁ क्रुद्धस्, D₂ क्रूर) — ᵇ) D₃ क्रुद्धो, D₇ क्रुद्धो, T G₂.₄ M₁ ₈ तूर्णं, G₃ ततो (for तूर्णं) Dc₁ Dn₁ D₂ ₄ ₅ ₇ ₈ हैडम्बिर् (for हैडिम्बिर्) Ś₁ K₃ आक्षिपन, D₃ ₆ ₇ अक्षिपत् (for आ) — K₂ om 22ᶜ–23ᵈ D₂ om 22ᶜᵈ — ᶜ) Ś K₁ ₃ D₁ इन्द्रध्वजाहाभ्या, B₁₋₃ Dc₁ जोधाभ्या, M₁ lacuna (for इन्द्रध्वजाभाभ्या) Dn₁ D₄.₅ ₇ ₈ द्वाभ्या भुजाभ्या प्रगृह्य — ᵈ) D₁ निक्षिपेप (for निष्पि॰) K₁ B (except B₁) Dc₁ D₂ ₆ S (G₅ missing) च भूतले (for महीतले) — Dn D₄ ₅ ₇ ₈ ins after 22 D₂ after 22ᵃᵇ

1213* जटासुरिर्मोक्षयित्वा आत्मानं च घटोत्कचात् ।
पुनरुत्थाय वेगेन घटोत्कचमुपाद्रवत् ।

[D₂ om line 1 — (L 1) D₅ जाटासुरिर्]

23 K₂ om 23 (cf v 1 22) Ś K₁.₃ ₄ B₁ D₁ G₂ ₄ om (hapl) 23 — ᵃ) B₃ अल्वुपो (for अलं वलो) B₁ निक्षिप्य, D₃ ₆ S (G₂ ₄ om, G₅ missing) [अ]वाक्षिप्य (M₂₋₅ ॰स) (for विक्षिप्य) — ᵇ) S (G₂ ₄ om, G₅ missing) समुत्पाट्य (T G₃ ॰द्य) (for ॰त्क्षिप्य) — ᶜ) B₁ Dc₁ वलो, B₅ छल, D₃.₆ बलाद् (for रणे) S (G₂ ₄ om., G₅ missing) घटोत्कच बलात्कोपात् — For 23ᵃᵇᶜ, Dn D₂ ₄ ₅ ₇ ₈ subst

1214* घटोत्कचस्त्ववष्टभ्य बाहुमुद्यम्य दक्षिणम् ।
आजघानोरसि तदा

[— (L 2) D₂ ₅ क्रुद्धो (for तदा)]

— ᵈ) B₂ ₅ Dn₁ D₂ ₄ ₅ ₇ ₈ G₁ M₁.₂ च भूतले (for मही॰)

24 Dn₁ D₄ ₅ ₇ ₈ transp 24ᵇ and 24ᵈ — ᵇ) D₂ ₅ तुमुल(D₅ ॰द्ध)म्, D₈ गर्जितोर् Dn₁ तुमल अतिका ययो — ᶜ) K₄ Dn D₂ ₄, ₅, ₈ घटोत्कचालंवुस(K₄ Dn₂ ॰प)योस् — ᵈ) Dn D₂ ₅ ₇ ₈ भीषण (for तुमुल) Ś₁ D₁ S (except G₁, G₅ missing) रोम (for लोम) D₂ भीरूणा भयवर्धन

25 ᵃ) S (G₅ missing) वि(M₃ ₆ व्य)शेषयेताम न्योन्य — ᵇ) D₂ ₄ ₅ ₇ ₈ इतरेतर, T G₂₋₄ M₃ ₄ ₅ (*sup lin* as in text) अतिमानिनौ (for ॰यिनौ) — ᵈ) Ś₂ शक्र (for इन्द्र)

26 ᵃ) D₂ ₄ ₅ ₇ ₈ धरौ (for -निधी) — ᵇ) S (G₅ missing) -पन्नगौ (for -तक्षकौ)

27 ᵇ) Ś₂ K₂ अन्योन्य — ᶜ) D₄ अवध्येताम् (for अयु॰) — ᵈ) K₃ ₄ Dn अलंवुप, D₂ ॰वुमि-, D₄ ₆ ₈ ॰वुस, D₇ ॰बस (for ॰वल)

28 G₂ lacuna from 28ᵃ up to 7 150 26ᵇ — ᵃ) Ś₁ K₃ प*भिश्च (for परिघैश्च) — ᵇ) D₄ ₅ ₇ ₈ पाश; D₅ प्राश (for प्रास) D₂ तोमर (for मुद्गर) Ś K (K₅ missing) प्रासपट्टिश(K₁₋₃ स)मुद्गरै (K₂ रौ), T G₁ ₃ ₄ M प्रासतोमरपट्टसैः — ᶜ) Ś K₂ D₁ मुसुलैः, K₁ Dn₂ D₆ मुशलैः, B₁ ₂ ₅ मुषलैः D₂ ₄ ₅ ₇ ₈ वृक्षैर् ग्रावाभिघातैश्च, T G₃ ₄ मुसलैः पर्वतैश्चैव — ᵈ) K₃ B Dn₂ D₁ निजघ्नतु, D₂ ₄ ₅ ₇ ₈ अव(D₂ ॰यु, D₅ ॰वि)ध्यता, M₃ अभिजघ्नतु (hypermetric) (for निजघ्नतु)

29 G₂ lacuna — ᵃ) M₈ हस्ताभ्या (for हयाभ्यां) B₄ M₁.₂ गदाभ्या; D₂ ₄ ₇ ₈ रथाभ्यां (for गजाभ्यां) — ᵇ) Ś₂ K₁.₂ B₅ D₁ पदाती, Dn₁ पादाति- (for पदाति) D₂ ₄ ₅ ₇ ₈ गदा(D₂ नागा, D₅ रथा)भ्या च पदातिभि, T G₁ ₃ ₄ M रथाभ्यां पत्तिभि सह — After 29ᵃᵇ, T G₃ ins

1215* भैमसेनिरथ क्रुद्ध उद्यम्यालवल बलात् ।

[G₃ om the prior half. G₃ उद्यम्य चल बल बलात् (hypermetric) (for the post. half)]

C 7 7876
B 7 174 34
K 7 175 34

ततो घटोत्कचो राजन्नलंबलवधेप्सया ।
उत्पपात भृशं क्रुद्धः श्येनवन्निपपात ह ॥ ३०
गृहीत्वा च महाकायं राक्षसेन्द्रमलंबलम् ।
उद्यम्य न्यवधीद्भूमौ मयं विष्णुरिवाहवे ॥ ३१
ततो घटोत्कचः खड्गमुद्गृह्याद्भुतदर्शनम् ।
चकर्त कायाद्धि शिरो भीमं विकृतदर्शनम् ॥ ३२

तच्छिरो रुधिराभ्यक्तं गृह्य केशेषु राक्षसः ।
घटोत्कचो ययावाशु दुर्योधनरथं प्रति ॥ ३३
अभ्येत्य च महाबाहुः स्मयमानः स राक्षसः ।
रथेऽस्य निक्षिप्य शिरो विकृताननमूर्धजम् ।
प्राणदद्भैरवं नादं प्रावृषीव बलाहकः ॥ ३४
अब्रवीच्च ततो राजन्दुर्योधनमिदं वचः ।

— T G3 om 29ᶜ–31ᵇ — ᶜ) Ś1 महावीर्यौ, K1 D2 7 8 M3–5 महाकायौ (for °मायौ) — ᵈ) B Do1 राक्षसा (for राक्षस) D2 4 5 7 8 मायाशतविशारदौ

30 G2 lacuna T G3 om 30 (cf v l 29) B4 D2 4 5 om (hapl) 30–31 — ᵇ) K3 4 Dn अलंबुष, D7 °बस, D8 °बुस (for °बल) — ᵈ) Ś1 B5 Dn2 D1 च (for ह)

31 G2 lacuna B1 D2 4 5 om 31 (cf v l 30) T G3 om 31ᵃᵇ (cf v l 29) — ᵇ) B3 अलयल°, Dn °बुष, D7 8 महाबलं (for अल°) — ᶜ) K2 तदस्य, B1 Do1 Dn1 उद्यत, B3 5 Dn2 उद्यतं, T G3 भुजाभ्या (for उद्यम्य) D7 8 [अ]भ्यनयद्, T G1 3 4 M न्यहनद् (for न्यवधीद्)

32 G2 lacuna — ᵃ) D2 7 8 क्रुद्धो (for खड्गम्) — After 32ᵃ, D2 4 5 7 8 ins

1216* मण्डलाग्रं प्रगृह्य तु ।
पातित भूतले त्रस्त नाद मुक्त्वा मुहुर्मुहु ।
केशेषु स निजग्राह

[(L 1) D5 मडलाग्रे (for °ग्र) D2 5 त (for तु) —(L 2) D2 पतित भूतलाध (for the prior half)]

— ᵇ) Ś1 K (K5 missing) D1 G3 4 उद्धृत्य, B1 उद्यम्य; D6 सं गृह्य (for उद्गृह्य) T G3 दर्शन D2 4 5 7 8 विकृत घोरदर्शन (D5 °रूपिण) — D1 om (hapl) 32ᶜᵈ — ᶜ) Ś K (K5 missing) Do1 Dn D1 3 6 रौद्रस्य (for चकर्त) D2 चिच्छेद ताच्छिरो आजंश; D5 7 8 चिच्छेद तच्छि(D8 °दत शि)रो राजन्, T G3 4 विचकर्त शिर कायाद् — ᵈ) D2 5 7 8 शत्रोर् (for भीम) — Ś K (K5 missing) B Do1 Dn D1 3 5 6 ins after 32 D2 7 8 after 32ᵇ

1217* स्फुरतस्तस्य समरे नदतश्चापि भैरवम् ।
निचकर्त महाराज शत्रोरमितविक्रम ।

[(L 1) D5 स्फुरंत D7 om (? hapl) from स्तस्य up to नदत in line 1 B4 चास्य, D3 5 8 चैव (for तस्य) D2 निदत (for नदतश्) K4 B1 5 Do1 Dn2 D1 3 6 चाति-, D2 7 8 नैव (for चापि) D5 नदन भैरव रव (for the post half) — D2 5 7 8 om line 2 — (L 2) Ś2 विचकर्त (for नि°) Ś1 K3 महातेजा (for °राज) Ś K (K5 missing) D1 जेना चामितविक्रम (for the post half)]

On the other hand D2 7 8 ins after 32 D5 after 32ᵇ D5 cont after line 1 of 1217*

1218* पिङ्गाक्षं विकृतैर्दन्तैर्दीप्तया जिह्वया शुभम् ।

[D2 पिंगाक्षैर् D5 दीप्तैर् (for दन्तैर्) D2 युत, D5 भृश (for शुभम्) D8 या जिह्वया शुभाशुभ (sic) (for the post half)]

33 G2 lacuna — ᶜ) M3–5 चाशु (for आशु) — For 33ᵃᵇᶜ, N (K5 missing) subst

1219* शिरस्तच्चापि संगृह्य केशेषु रुधिरोक्षितम् ।
ययौ घटोत्कचस्तूर्णं

[(L 1) Ś1 तचास्य, B4 ततोपि; D1 7 8 तथापि (for तच्चापि) D3 6 केशैश्च (for केशेषु)]

— ᵈ) Ś K1 2 (marg as in text) 3 दुःशासन (for दुर्योधन) D2 4 5 7 8 यत्र राजा सुयोधन — After 33, D2 4 5 7 8 ins

1220* द्रोणकर्णकृपान्योधानतीत्य सुमहाबल ।

34 G2 lacuna — ᵇ) T G1 3 4 M घटोत्कच (for स राक्षस) — For 34ᵃᵇ, D2 4 5 7 8 subst

1221* कुरुयोधं समासाद्य सुयोधनमरिंदमम् ।

[D7 8 कुरुनाथ (for °योध)]

— ᶜ) D5 वक्षे (for रथे) D2 वि (for ऽस्य) K1 निष्पिप्य (for निक्षिप्य) D1 शारो (sic), T पुरो (sic) (for शिरो) B4 Dn2 शिरो रथेस्य निक्षिप्य — ᵈ) D2 4 5 7 8 विकृत पिंगमूर्धज — ᵉ) Ś K1 2 D1 व्यनदद्, B1 2 प्राणदन्; Dn D5 8 T G1 3 4 M3 4 प्रण (Dn1 °णु)दन् (for प्राणदद्) — ᶠ) G1 M वलाहक,

एष ते निहतो बन्धुस्त्वया दृष्टोऽस्य विक्रमः ।
पुनर्द्रष्टासि कर्णस्य निष्ठामेतां तथात्मनः ॥ ३५
एवमुक्त्वा ततः प्रायात्कर्णं प्रति जनेश्वर ।
किरञ्शरशतांस्तीक्ष्णान्विमुञ्चन्कर्णमूर्धनि ॥ ३६
ततः समभवद्युद्धं घोररूपं भयानकम् ।
विस्मापनं महाराज नरराक्षसयोर्मृधे ॥ ३७

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकोनपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४९ ॥

१५०

धृतराष्ट्र उवाच ।
यत्र वैकर्तनः कर्णो राक्षसश्च घटोत्कचः ।
निशीथे समसज्जेतां तद्युद्धमभवत्कथम् ॥ १
कीदृशं चाभवद्युद्धं तस्य घोरस्य रक्षसः ।

C 7 7291
B 7 175 2
K 7 176 2

---

35 G2 lacuna —a) D2 4 5 7 8 G1 M1. 2 तदा (for ततो) —b) K4 D1 सुयोधनम् (for दुर्यो°) —c) T G3 4 एव (for एष) Dc1 Dn1 रक्षस् (for बन्धुस्) —d) D2 त्वया दृष्टपराक्रम —e) D5 6 T G3. 4 द्रक्ष्यसि (for द्रष्टासि) Ś2 कर्कदे (for कर्णस्य) —f) G1 M एना (for एता) Ś1 K1 2 4 दुरात्मन, D6 सुयोधन, G3 तदात्मन (for तथात्मन) Ś2 शैनेय ता दुरात्मन — For 35ef, D2 4. 5 7 8 subst

1222* कर्णस्य तु शिरो गृह्य पुनर्द्रष्टा सुयोधन ।

[D5 छित्त्व, D7 8 त्वेव (for गृह्य) D4 7 8 द्रष्टा (for द्रष्टा)]

— After 35, Dn2 D2 4. 5 7 8 M2 ins

1223* स्वधर्ममर्थं कामं च त्रितयं योऽभिवाञ्छति ।
रिक्तपाणिर्न पश्येत राजानं ब्राह्मणं स्त्रियम् ।
सुप्रीतस्तावत्तिष्ठस्व यावत्कर्णं वधाम्यहम् ।

[(L 1) D2 4 अर्थं- (for अर्थं) — M2 om lines 2–3 — (L 2) D5 राजानं देवतां गुरुं (for the post half) — (L 3) D7 8 त्वं हि (for तावत्) Dn2 प्रतीक्ष्यमाणस्तिष्ठस्व, Bom. ed तिष्ठस्व तावत्सुप्रीतो (for the prior half)]

36 G2 lacuna D4 om 36a–37b —a) D2 5 7 8 कर्णं (for प्रायात्) —b) K4 B2 4 Dn2 D1 6 नरेश्वर, B1. 3 5 Dc1 Dn1 नराशन, T G1 3 4 M स (G1 om. स) राक्षस· (for जनेश्वर) D2 5 7 8 जगाम स रणोत्कटः — Before 36cd, T G3. 4 ins सजय —c) K1 B3. 4 शतशरास्, K4 B5 शरगणास्, D2 6 °वरास् (for °शतास्) —d) Ś2 partly damaged B5 D2 5 7 8 रुधिरं (for विमुञ्चन्) B5 Dc1 D5 रणे (for कर्णं)

37 G2 lacuna D4 om. 37ab (cf v 1 36) —b) Ś2 B4 D2 5 7 8 T G3 4 भयावह (for °नकम्) —c) T G1. 3 4 M अत्यद्भुत (for विस्मापन) Ś1 K1–3 B1 3 Dc1 Dn1 D2 6 भृशं राजन् (for महाराज) D2. 4 5 7 8 विस्मा(D5 °श्मा)पनीयं राजेंद्र —d) Ś K1–3 G1 M1 2 कर्ण (for नर) K2 युधि (for मृधे)

Colophon K5 G5 missing, Ś2 damaged — *Subparvan* Ś1 K3 B4 5 D1 घटोत्कचवध — *Adhy name* K4 रात्रियुद्धं, Dc1 T G1 3. 4 M1 2 अलंबलवध, Dn अलंबुषवध, D3 रात्रियुद्धे अलंबलवध, D4 7 8 जा(D4 ज)टासुरि(D8 री)वध, D6 जटासुरवध, Bom. ed. रात्रियुद्धे अलंबुषवध — *Adhy no* (figures, words or both) Dn1 175, D2 176, D3 69, T G3 4 169, G1 M1 2 166, M3–5 167 — *Śloka no* Dc1 40, Dn1 44

150

☞ This adhy is missing in K5 G5 (cf. v 1. 7 125. 14, 137 9)

1 G2 lacuna for 1a–26b (cf. v 1. 7 149 28) Ś2 partly damaged —a) Ś2 तत्र, K4 B Dc1 Dn D1 T G1. 3 4 M यत्तद्, D2 4 7 8 ततो, D6 यच्च (for यत्र) —c) G3. 4 M4 समसज्येतां —d) K1 दृष्टम्, K2. 3 D1 द्वंद्वम् (for युद्धम्)

2 G2 lacuna Ś2 partly damaged —a) B2 4 Dn2 D2 4–6 8 वा (for च) Ś2 B (except B1) Dc1 Dn T G1. 3 4 M रूपं (for युद्धं) —b) D2 4 5 7 8 कर्णराक्षसयोर्मृधे (D7 °धि) — After 2ab, T G1 3 4 M ins

C 7 7691
B 7 175 2
K 7 176 3

रथश्च कीदृशस्तस्य मायाः सर्वायुधानि च ॥ २
किंप्रमाणा हयास्तस्य रथकेतुर्धनुस्तथा ।
कीदृशं वर्म चैवास्य कण्ठत्राणं च कीदृशम् ।
पृष्टस्त्वमेतदाचक्ष्व कुशलो ह्यसि संजय ॥ ३
संजय उवाच ।
लोहिताक्षो महाकायस्ताम्रास्यो निम्नितोदरः ।
ऊर्ध्वरोमा हरिश्मश्रुः शङ्कुकर्णो महाहनुः ॥ ४
आकर्णाद्दारितास्यश्च तीक्ष्णदंष्ट्रः करालवान् ।
सुदीर्घताम्रजिह्वोष्ठो लम्बभ्रूः स्थूलनासिकः ॥ ५
नीलाङ्गो लोहितग्रीवो गिरिवर्ष्मा भयंकरः ।
महाकायो महाबाहुर्महाशीर्षो महाबलः ॥ ६
विकचः परुषस्पर्शो विकटोद्बद्धपिण्डिकः ।
स्थूलस्फिग्गूढनाभिश्च शिथिलोपचयो महान् ॥ ७
तथैव हस्ताभरणी महामायोऽङ्गदी तथा ।

1224* येन वैकर्तनः कर्णः संग्रामे तेन निर्जितः ।

[G1 M युधि (for तेन)]

— d) K4 B Dc1 Dn T G1 M1 2 4 5 (*sup lin*) हया , M8 माया (for माया) Ś1 K8 मायाश्च विविधास्तथा, K1 2 D1 मायाश्चै(D1 ॰या चै)वायुधानि च, D2 4 5 7 8 प्रमाण चैव (D8 च*) कीदृश

3 G2 lacuna The portion of the text from 3a up to 84b is lost in Ś2 on missing folios K4 D1 om 3abcd — a) D2 4 5 7 8 आयुधानि (for किंप्रमाणा) Ś1 K1 8 चास्य, D2 चैव (for तस्य) — b) Ś1 K1–8 G1 8 4 M रथ , D2 4 5 7 8 शरा , D6 रथे (for रथ) M4 5 (before corr) ध्वजस् (for धनुस्) G1 M1 2 तदा (for तथा) — G1 M1 2 4 om 3cd — c) D5 7 8 चर्म (for वर्म) — d) B Dc1 Dn शिरस्त्राणं, D2 कचत्राण, T G2 4 M8 5 कर्ण॰ (for कण्ठ॰) — M8 om 3ef — e) D2 4 5 7 8 पृच्छ(D7 ॰ष्ट)तो मे स्वमाचक्ष्व, T G1 8 4 M1 2 4 5 पृष्टस्तन्मे समा॰ — f) T G1, 8 4 M1 2 4 5 सर्वमेतद्यथातथं

4 Ś2 missing (cf. v 1 3) G2 lacuna — a) D7 8 T G1 8, 4 M महाबाहुस् (for ॰कायस्) — b) D1 8 ताम्राक्षो (for ॰स्यो) K1 निह्नतोदर॰, K2 4 D1 8 4 निम्नतो॰, B1 8 4 G1 निर्णतो॰, B2 विस्तृतो॰; Dn1 D6–8 T G3 निर्नतो॰, G1 M निर्णितो॰ (for निम्नितो॰) — c) Ś1 K (K5 missing) D1 ऊर्ध्वकेशो, B1 ॰लोमा (for ॰रोमा) B1 D2 हरित्, M8 महा (for हरि) — d) K1 शस्त्र , Dn1 शभु , M1 2 कुंभ (for शङ्कु) K1 B2 D1 8 7 M8 महाघ(D7 ॰द)नु. (for ॰हनु)

5 Ś2 missing (cf v 1 3) G2 lacuna — a) K1, 2 4 D1 4–7 आकर्णदा(D1 ॰र्णयद्दा)रितास्यश्च — b) K1 2 दीप्तदंष्ट्र (K2 ॰ष्ट्रा), Dn1 D1 5 तीक्ष्णदष्ट्रा (for ॰ष्ट्र) Ś1 K4 D1 करालवाक्, T G1 M कराळवान् — c) K4 स (for सु) K2 Dc1 Dn ॰जिह्वौष्ठो; D5 जिह्वास्यश्, D7 8 जिह्वश्च (for जिह्वोष्ठो) K1 सुदीर्घा ताम्रजिह्वोष्ठ, D2 ॰र्घजिह्वस्ताम्रास्यो, D4 ॰र्घजिह्वाताम्राक्षो — d) D2 वक्रभ्रू, D4 5 चलभ्रूश् (for लम्बभ्रू) D4 5 चल , D7 8 लघ (for स्थूल) Ś1 K1, 8 D1 ॰पिंडक , K2 पिंडिक , D2, 6 गडक (for ॰नासिक)

6 Ś2 missing (cf v 1 3) G2 lacuna — b) B1 गिरिवर्मा, Dn1 ॰चर्मा, D2 4 5 7 8 गिरि(D2 4 महा)कायो, M1 2 गिरिवर्षा (for ॰वर्ष्मा) — d) D2 4, 5 महोदर॰, D7 महाभय (for ॰बल॰)

7 Ś2 missing (cf. v 1 3) G2 lacuna D3 transp 7 and 8 — a) K4 B Dc1 Dn D2 विकृत॰ (for विकच) K2 Dn2 पुरुप (for प॰) Ś1 स्पर्शौ D2 विरूपाक्ष खरस्पर्शो, D4 5 विरूपतरसस्पर्शो, T G3 4 विकटो विषमो भीमो, G1 M विकट. प(M1 पु)रुपश्चंडो — b) Dc1 D6 विकटो बद्ध (for ॰टोद्बद्ध) K1, 2 D5 ॰पिंडक (for पिण्डिक) K4 B3 5 विकचोद्बद्धपिंड(B3 ॰डि)क , B1 विकटो मूर्द्धपिंडक , B2 4 Dn2 ॰टोद्ध(B2 ॰टोब)द्धपिंडिक , Dn1 विकृतो बद्धपिंडक , D2 विकटोद्धतपिंगल , D4 विराटोद्बद्धपिंडक , D5 विकट. पिंगलोज्वल , D7 8 ॰टो यद्धपिंगल॰, T G1, 8 4 M विनतोद्(M8–5 ॰तो य)द्धपिंडक — c) D4 5 7 8 स्थूलास्यो (for स्थूलस्फिग्) Dn2 गाढनाभिश्, D4 गूढवाशश्, T G1 4 M गढनास(M8–5 ॰भ)श्, G8 दंडनामश् (for गूढनाभिश्) D6 तु (for च) — d) D6 शिथिलोपचलो K2 शिथिलोपचयोपमान्, D2 4 5 7 8 दीर्घमेंद्रो महामुख

8 Ś2 missing (cf. v 1 3) G2 lacuna D3 transp 7 and 8 — ab) M8–5 महाकायो (for ॰मायो) Dn1 D2, 4 5 7 8 तथैवाभरणोपेत केयूरागदभू(D8 ॰दवि भू)षित — c) K1 तरसा (for ऽङ्ग॰) — d) Ś1 K8 Dc1 अग्निमाली, K1 2 D1 ॰मालो, D8 6 ॰ज्वाल, D4 ॰माला, G1 M3–5 ॰ज्वालां (for ॰मालां) D2 यथा चल

उरसा धारयन्निष्कमग्निमालां यथाचलः ॥ ८
तस्य हेममयं चित्रं बहुरूपाङ्गशोभितम् ।
तोरणप्रतिमं शुभ्रं किरीटं मूर्ध्न्यशोभत ॥ ९
कुण्डले बालसूर्याभे माला हेममयीं शुभाम् ।
धारयन्विपुलं कांस्यं कवचं च महाप्रभम् ॥ १०
किङ्किणीशतनिर्घोषं रक्तध्वजपताकिनम् ।
ऋक्षचर्मावनद्धाङ्गं नल्वमात्रं महारथम् ॥ ११
सर्वायुधवरोपेतमास्थितो ध्वजमालिनम् ।
अष्टचक्रसमायुक्तं मेघगम्भीरनिस्वनम् ॥ १२
तत्र मातङ्गसंकाशा लोहिताक्षा विभीषणाः ।
कामवर्णजवा युक्ता बलवन्तोऽवहन्हयाः ॥ १३
राक्षसोऽस्य विरूपाक्षः सूतो दीप्तास्यकुण्डलः ।
रश्मिभिः सूर्यरश्म्याभैः संजग्राह हयात्रणे ।
स तेन सहितस्तस्थावरुणेन यथा रविः ॥ १४

C 7 7906
B 7 175 16
K 7 176 19

9 Ś2 missing (cf v l. 3) G2 lacuna — [a]) T छन्नं (for चित्र) — [b]) B1 T G3.4 रूपाक-, Dn2 D2 4 5 7 8 -रूपक- (for रूपाङ्ग) — [d]) Dn1 D4 5 M4 शोभितं, D3 शोभत, T G3 4 शोभते (for [ऽश] शोभत)

10 Ś2 missing (cf v l. 3) G2 lacuna — [a]) K2 पांडु-, Dn2 lacuna (for बाल-) — [b]) K1.2 4 D1 तया (for शुभाम्) D2 माला हेममया शुभा — [c]) D4 T विपुला (for °ल) K8 काम्य, D2 वास्यं, D4 कार्मां (for कांस्यं) — After 10, T G1 3 4 M ins

1225* ताराजालनिभं राजन्पूर्णचन्द्रसमप्रभम् ।
कण्ठसूत्रं महच्चापि तपनीयमधारयत् ।
स तेन विभ्राजत वै सविद्युदिव तोयदः ।

[(L 2) G3 4 कर्ण- (for कण्ठ-) T G1 3 4 तापनीयम्]

11 Ś2 missing (cf. v l. 3) G2 lacuna — [a]) Dn2 किंकणी- (for किङ्किणी) — [b]) Dc1 Dn1 बहु-, D3 रथं (for रक्त-) Ś1 K (K5 missing) D1 -विभूषित (for पताकिनम्) — D4 om. (hapl) 11[c]–12[b] — [c]) B1 ऋक्षचर्मापिनद्धांगं, D2 रूप्यवर्मानव° — [d]) K2 D1.6 (m sec m) तालमात्र (for नल्व) Ś1 (before corr) समतत, Ś1 (by corr) K (K5 missing) D1.6 (m. sec. m) प्रमाणत°, Dn1 महाधन (for °रथम्)

12 Ś2 missing (cf. v l. 3) G2 lacuna — [a]) Ś1 K1 2 4 D1 रक्तायुध (for सर्वायुध) — [b]) Ś1 K1.3 4 B3 D1 2 मास्थित (B3 °त), K2 मासित; Dn2 lacuna, D5 उच्छ्रित (for मास्थितो) K4 मालज्वालिन (sic), Dn2 lacuna (for ध्वजमालिनम्) — [d]) Some MSS -निःस्वन

13 Ś2 missing (cf. v l 3) G2 lacuna — [a]) K3 B2 3 5 G1 मत्त-, Dn2 D2 4 5 7 8 तस्य, D3 6 तुंग (for तत्र) Dc1 Dn1 -सकाशो — [b]) D4 5 7 विभूषणा Dc1 Dn1 लोहिताक्षो विभीषण, D3 °क्षवि भूषणा — [c]) G3 lacuna T G1 M3.5 काळ (for काम) T G1 4 M समा (for जवा) Dn2 काम वर्णजवोपेता, D2 4–8 रूक्षरूपा (D6 कामवर्णा) वायुजवा — [d]) Ś1 वेगवतो (for बलवन्तो) K4 B Dc1 Dn1 T G1 3 4 M शत, Dn2 D2 3.5 6 च ते (for ऽवहन्) K1 हय D4 7 8 बलवतश्च हेळया — After 13, Dn2 D2 4 5 7 8 ins

1226* वहन्तो राक्षस रौद्रं बलवन्तो जितश्रमा ।
विपुलाभि सटाभिस्ते हेषमाणा मुहुर्मुहु ।

[(L 1) D7 8 वहति Dn2 D2 घोर (for रौद्र) D2 वालवतो (for बल°) — (L 2) D4 जटाभिस् (for स°) D4 हेषमाणा (for हे°)]

On the other hand, T G1 3 4 M ins after 13

1227* मुखैर्नानाविधाकारैर्वेगवन्तो हयोत्तमा ।
रथेऽस्य युक्ता गर्जन्तोऽवहस्ते राक्षसाधिपम् ।

[L 2) G3 गच्छंतो (for गर्जन्तो) M3–5 वहतो (for ऽवहस्ते)]

14 Ś2 missing (cf. v l. 3) G2 lacuna — [a]) D4 च (for ऽस्य) — [b]) D2 5 T G1 3 4 M सखा, D4 शिखा (for सूतो) Ś1 K3 D1 दीप्ताक्ष, D6 दीर्घास्य (for दीप्तास्य-) — After 14[ab], T G1 3 4 M ins

1228* घोररूपो महाकायः करालो विकृताननः ।

[G1 M नादः (for -काय)]

— [c]) Ś1 K1–3 D1 सकाशैः, K4 Dn2 D2–8 -संकाशैः (for रश्म्याभैः) — [d]) B5 D2–5 T G1 M1.3–5 स जग्राह (for संज°) D3.6 हयाग्रये, D7 8 हयोत्तमान् (for हयात्रणे) — [f]) K1.2 D5 G4 वरुणेन (for अरु°)

15 Ś2 missing (cf. v l 3) G2 lacuna D3 om. 15[abcd] — [a]) B1 संयुक्त; D2 5 7 संरक्त (for संसक्त).

C 7 7906
B 7 175 17
K 7 176 19

संसक्त इव चाभ्रेण यथाद्रिर्महता महान् ।
दिवस्पृक्सुमहान्केतुः स्यन्दनेऽस्य समुच्छ्रितः ।
रक्तोत्तमाङ्गः क्रव्यादो गृध्रः परमभीषणः ॥ १५
वासवाशनिनिर्घोषं दृढज्यमभिविक्षिपन् ।
व्यक्तं किष्कुपरीणाहं द्वादशारत्नि कार्मुकम् ॥ १६
रथाक्षमात्रैरिषुभिः सर्वाः प्रच्छादयन्दिशः ।
तस्यां वीरापहारिण्यां निशायां कर्णमभ्ययात् ॥ १७
तस्य विक्षिपतश्चापं रथे विष्टभ्य तिष्ठतः ।
अश्रूयत धनुर्घोषो विस्फूर्जितमिवाशनेः ॥ १८
तेन वित्रास्यमानानि तव सैन्यानि भारत ।
समकम्पन्त सर्वाणि सिन्धोरिव महोर्मयः ॥ १९
तमापतन्तं संप्रेक्ष्य विरूपाक्षं विभीषणम् ।
उत्स्मयन्निव राधेयस्त्वरमाणोऽभ्यवारयत् ॥ २०
ततः कर्णोऽभ्ययादेनमस्यन्नस्यन्तमन्तिकात् ।
मातङ्ग इव मातङ्गं यूथर्षभ इवर्षभम् ॥ २१
स संनिपातस्तुमुलस्तयोरासीद्विशां पते ।
कर्णराक्षसयो राजन्निन्द्रशम्बरयोरिव ॥ २२
तौ प्रगृह्य महावेगे धनुषी भीमनिस्वने ।
प्राच्छादयेतामन्योन्यं तक्षमाणौ महेषुभिः ॥ २३
ततः पूर्णायतोत्सृष्टैः शरैः संनतपर्वभिः ।

B8 (marg) चाभ्रेण (for चाभ्रेण) B2 D6 स सशक्त इवाभ्रेण, D8 रक्त इव च चाभ्रेण — ^{b}) K1 यथा दृढ्, D2 4–6 यथाग्निर् (for °द्रिर्) D2 7 8 महतो (for °ता) — ^{c}) G3 4 M3–5 दिविस्पृक् (for दिव°) B1 3 Dn2 D2 7 8 G1 M1–3 5 सुमहा — ^{d}) B5 D2 T G3 4 स्यदनस्य (for नेऽस्य) B5 D6 7 समुस्थित (for °च्छ्रित) — ^{f}) Ś1 K1–3 D3 6 दारुण, D2 कोपन (for भीषण)

16 Ś2 missing (cf v l 3) G2 lacuna. — ^{b}) D4 दृढस्ते (sic), D5 दृढाखम् (for दृढज्यम्) B1–3 Dc1 T G3 4 M3–5 अपि, B4 Dn2 D2 4 5 7 8 अति, Dn1 corrupt, G1 M1 2 अधि (for अभि) D6 सक्षिपन् (for वि°) K2 दृढज्य सन्विनिक्षिपन् — ^{c}) D7 8 दृढं, T G3 4 व्यक्त (for व्यक्त) B4 निष्कु, M3 निष्क, M4 किष्क (for किष्कु-) Dn1 D4 5 परीमाण (for °णाहं) — ^{d}) D2 भारसाहं हि कार्मुक

17 Ś2 missing (cf v l 3) G2 lacuna — ^{a}) K2 D2 4 5 तथाक्ष (for रथाक्ष) — D3 6 om 17^{b}–18^{c} — ^{b}) M4 प्रच्छादयद् — ^{c}) D2 4 5 7 8 तस्या वीरप्रहारिण्या

18 Ś2 missing (cf v l 3) G2 lacuna. D3 6 om 18^{abc} (cf. v l. 17) — ^{a}) D4 5 7 8 तस्य विक्षिसचापस्य — ^{b}) Dn1 D2 M3–5 रणे, D5 T G3 4 रथं (for रथे) Dn1 D2 4 5 वाजिन (for तिष्ठत) — ^{d}) G1 M विस्फूर्जितम्

19 Ś2 missing (cf v l 3) G2 lacuna — ^{a}) K1 2 D4 5 तेन विभ्राम्यमाणानि (K2 °णेन), B3 °द्रा-व्यमानानि — ^{b}) M1 2 transp तव and सैन्यानि D2 4 5 7 सर्व (for तव) T G3 4 सैन्यानि भरतर्षभ — Ś1 K (K5 missing) D1 om 19^{c}–20^{b} — ^{c}) D5 सैन्यानि (for सर्वाणि)

20 Ś2 missing (cf v l 3) G2 lacuna. Ś1 K (K5 missing) D1 om 20^{ab} (cf. v l 19) — ^{c}) K3 तत्स्मयन् (for उत्स्म°) — ^{d}) Dn2 D3 6 न्यवारयत्, D2 [ऽ]भ्यधारयत् (for °वारयत्)

21 Ś2 missing (cf. v l 3) G2 lacuna. — ^{b}) K1 2 D1 6 इषून् (for अस्यन्) D2 अस्यत शरमतिकात् — ^{c}) Dn2 D4 7 8 T G1 3 4 M transp मातङ्ग and मातङ्गं D2 3 मातगम् (for °तङ्ग) D5 मातगो (for °तङ्गं) — Dn2 om 21^{d} — ^{d}) K3 यूयर्षभम् B Dc1 Dn1 D2 3 6 G1 M1 2 यूथर्षभमि(D2 °भ इ)-वर्षभ

22 Ś2 missing (cf v l 3) G2 lacuna. — ^{a}) Dc1 Dn1 D5 7 8 तुमलस् (for तुमु°) M3 4 5 (m sec m as in text) सनिपातस्तु तुमुलस् — ^{c}) D2 4 5 7 8 युद्ध, T G1 2, 4 M नक्त (for राजन्) — ^{d}) B1 2 सवरयोर् (for -शम्ब°)

23 Ś2 missing (cf v l 3) G2 lacuna — ^{a}) Dn2 D2 4 5 7 8 महाभीमे (for °वेगे) — ^{b}) Some MSS निस्वने — ^{c}) K2 Dc1 D2 4–8 G3 4 M1 2 प्रच्छादयेताम् — D5 om. (hapl) 23^{d}–24^{c} — ^{d}) G1 M1 2 वीक्षमाणौ (for तक्ष°) G3 4 रथेषुभि (for महे°) M3–5 समरे संवतक्षतु

24 Ś2 missing (cf v l 3) G2 lacuna D5 om 24^{abc} (cf v l 23) D4 om (hapl) 24^{ab} — ^{b})

न्यवारयेतामन्योन्यं कांस्ये निर्भिद्य वर्मणी ॥ २४
तौ नखैरिव शार्दूलौ दन्तैरिव महाद्विपौ ।
रथशक्तिभिरन्योन्यं विशिखैश्च ततक्षतुः ॥ २५
संछिन्दन्तौ हि गात्राणि संदधानौ च सायकान् ।
धक्ष्यमाणौ शरव्रातैर्नोदीक्षितुमशक्नुताम् ॥ २६
तौ तु विक्षतसर्वाङ्गौ रुधिरौघपरिप्लुतौ ।
व्यभ्राजेतां यथा वारिप्रस्रुतौ गैरिकाचलौ ॥ २७
तौ शराग्रविभिन्नाङ्गौ निर्भिन्दन्तौ परस्परम् ।
नाकम्पयेतामन्योन्यं यतमानौ महाद्युती ॥ २८
तत्प्रवृत्तं निशायुद्धं चिरं सममिवाभवत् ।
प्राणयोर्दीव्यतो राजन्कर्णराक्षसयोर्मृधे ॥ २९
तस्य संदधतस्तीक्ष्णाञ्शरांश्चासक्तमस्यतः ।
धनुर्घोषेण वित्रस्ताः स्वे परे च तदाभवन् ।
घटोत्कचं यदा कर्णो विशेषयति नो नृप ॥ ३०
ततः प्रादुष्करोद्दिव्यमस्त्रमस्त्रविदां वरः ।
कर्णेन विहितं दृष्ट्वा दिव्यमस्त्रं घटोत्कचः ।

C 7 7924
B 7 175 34
K 7 176 37

K4 B4 5 इषुभिर् (for शरैः स) —^{c}) K1 निवारयेताम्, B Dc1 Dn D2 T G1 3 4 M न्यदा°, D4 7 8 विदा° (for न्यवा°) —K4 om. 24^{d}–25^{b} —^{d}) D2 4 5 वर्मणि D8 तक्षमाणौ महेषुभि (= 23^{d}), M3 कास्ये***मर्मणी

25 Ś1 missing (cf. v l. 3) G2 lacuna K4 om 25^{ab} (cf. v l 24) —^{c}) D2 4 5 7 8 शरवृष्टिभिरन्योन्यं —^{d}) D2 4. 5 7 8 निशितैस्तु, T G1. 3 4 M समरे सं (for विशिखैश्च). Dn2 तौ (for च) Ś1 K1–3 D1 ततस्तत (for °क्षतु)

26 Ś1 missing (cf v l. 3) G2 lacuna for 26^{ab} —^{a}) B Dc1 Dn1 संभिंदंतौ, D5 सछादितौ, D8 सछदंतौ (for संछिन्दन्तौ) K4 B Dc1 Dn D1 2 4 7 8 T G1 3 4 M1 2 च, D6 तु (for हि) —Dn2 om 26^{c}–27^{d} —^{c}) K4 धक्षमाना, B3 D2 3 6 T G3. 4 तक्षमाणौ, D1 धक्ष्यमानौ, D4 8 G1 धक्षमाणौ, G2 कीर्यमाणौ (for धक्ष्य°) —^{d}) D7 8 नोदीक्षतुम् (sic), M3–5 नो वीक्षि° (for नोदीक्षि°) K4 S (G5 missing) अशक्नुवन् (for °ताम्) D3 6 न द्रष्टुमपि शेकतु, D4 अनादाक्षतु न शक्नुतां (sic), D5 नदंतौ भैरवान्रवान् —For 26^{cd}, B1 3–5 Dc1 Dn1 subst.

1229* दहन्तौ च शरोल्काभिर्दुष्प्रेक्ष्यौ च बभूवतु ।

27 Ś1 missing (cf v l 3) Dn2 om. 27 (cf v l. 26) —^{a}) D2 शराचित, D4 शरक्षत ; D5 सुरक्षित, S (G5 missing) हि विक्षत (for तु वि°) —^{b}) D2 4 5 7 S (G5 missing) शोणितौघ (for रुधिरौघ) —Dc1 Dn1 om 27^{cd} D8 om. 27^{c}–28^{d} —^{c}) K3 D1 4. 5 विभ्राजेता, B1 3 D2 व्यरा (for व्यभ्रा) D5 यथाकाले (for यथा वारि-) —^{d}) K1 प्रसूतौ, B D1 स्रवतौ, D2 प्रस्रवौ, D4 7 प्रश्रुतौ, D6 T G1–4 M1 2 -प्रसृतौ, M3–5 -प्रसृजौ (sic) (for -प्रस्रुतौ) D6 पुष्पिताविव किंशुकौ

28 Ś1 missing (cf. v l 3) D8 om 28 (cf. v l 27) —^{a}) D2 4 5 शराग्र्य, D3. 6 शरौघ (for शराग्र) Ś1 K3 विभिन्नाग्रौ, K4 B3 Dc1 Dn1 D1 3 G2 विनुन्नांगौ, B1 2 4 5 S (except G2, G5 missing) वितुन्नागौ (for विभिन्नाङ्गौ) —^{b}) D5 निर्निंदतौ, D6 7 निर्भि, T G2–4 विन (for निर्भिन्दन्तौ) —^{d}) Dn2 D2 4 5 7 महारथौ (for °द्युती)

29 Ś1 missing (cf v l. 3) —^{a}) T G2 प्रवृद्ध (for °त्त) —^{b}) Ś1 K (K5 missing) D1 सम दिन (K1 °व)म्, D3 6 समं चिरम् (by transp), D4 चित्रं समम् D5 सुचित्रमिव चाभवत् —^{c}) M1. 2 दीप्यतो (for दीव्यतो) —^{d}) S (G5 missing) निशि (for मृधे)

30 Ś1 missing (cf v l 3) —^{a}) K1 सददतस् S (G5 missing) चाप (G1 M1 2 पे) (for तीक्ष्णान्) D3 6–8 तयो संदधतोस्तीक्ष्णान् —^{b}) K1 अस्य स, D6–8 अस्यतो (for °त) D3 शराश्चासकृदस्यतो, D5 शरानासीविषोपमान् (sic) —^{d}) D6 ते (for स्वे) Ś1 K (K5 missing) D2–8 तस्तो (for तदा) D8 [ऽ]ब्रुवन् (for [अ]भवन्) —^{e}) Ś1 K1–3 तथा, B1 2 4 Dn2 D3 तदा, T G1–4 M1 2 यथा (for यदा) —^{f}) D1 नृप Dn2 D2 4 5 7 8 S (G5 missing) न (D4 lacuna) विशेषयते नृप (D5 7 8 नृप, G2 तस)

31 Ś1 missing (cf v l 3) D7 om 31^{abcd} —^{a}) T G2–4 ऐंद्रम्, G1 M रौद्रम् (for दिव्यम्) B (except B2) Dc1 Dn1 तत प्रादुश्चकारास्त्र, Dn2 D2–6 8 प्रादुश्चक्रे ततो दिव्यम् —^{b}) B (except B2) Dc1 Dn1 दिव्यम् (for अस्त्रम्) —D2 om 31^{cd}, D8 reads the same twice —^{c}) K4 Dn2 D4 5 8 (both times) सधित; B1 निहतं, Dn1 विहत (for विहितं) —^{d}) D8 (first time) दिव्यमस्त्रविदा वर, D8 (second time)

C 7 7024
B 7 175 35
K. 7 176 37

प्रादुश्चक्रे महामायां राक्षसः पाण्डुनन्दनः ॥ ३१
शूलमुद्गरधारिण्या शैलपादपहस्तया ।
रक्षसां घोररूपाणां महत्या सेनया वृतः ॥ ३२
तमुद्यतमहाचापं दृष्ट्वा ते व्यथिता नृपाः ।
भूतान्तकमिवायान्तं कालदण्डोग्रधारिणम् ॥ ३३
घटोत्कचप्रमुक्तेन सिंहनादेन भीषिताः ।
प्रसुस्रुवुर्गजा मूत्रं विव्यथुश्च नरा भृशम् ॥ ३४
ततोऽश्मवृष्टिरत्युग्रा महत्यासीत्समन्ततः ।
अर्धरात्रेऽधिकबलैर्विमुक्ता रक्षसां बलैः ॥ ३५
आयसानि च चक्राणि भुशुण्ड्यः शक्तितोमराः ।
पतन्त्यविरलाः शूलाः शतघ्न्यः पट्टिशास्तथा ॥ ३६
तदुग्रमतिरौद्रं च दृष्ट्वा युद्धं नराधिपाः ।
पुत्राश्च तव योधाश्च व्यथिता विप्रदुद्रुवुः ॥ ३७
तत्रैकोऽस्त्रबलश्लाघी कर्णो मानी न विव्यथे ।
व्यधमच्च शरैर्मायां घटोत्कचविनिर्मिताम् ॥ ३८
मायायां तु प्रहीणायाममर्षात्स घटोत्कचः ।
विससर्ज शरान्घोरान्सूतपुत्रं त आविशन् ॥ ३९
ततस्ते रुधिराभ्यक्ता भित्त्वा कर्णं महाहवे ।
विविशुर्धरणीं बाणाः संक्रुद्धा इव पन्नगाः ॥ ४०
सूतपुत्रस्तु संक्रुद्धो लघुहस्तः प्रतापवान् ।

दिव्यमस्त्रं मदोत्कच —^{e}) Dn_{3} $D_{2\,4\,5\,7\,8}$ ततो (for महा) —^{f}) K_{4} B_{4} D_{1} G_{1} $M_{1\,2}$ राक्षसीं (for °स) G_{3} -पूर्वज (for नन्दन) Dn_{3} $D_{2\,4\,5\,7\,8}$ राक्षसीं राक्षसेश्वर°

32 $Ś_{2}$ missing (cf. v l 3) —^{a}) Dn_{3} $D_{2\,4\,5\,7\,8}$ पर्वत (for मुद्गर) —^{b}) $D_{5\,7\,8}$ शिला (for शैल) Dn_{3} $D_{2\,4\,5\,7\,8}$ G_{3} -मुद्गर (for पादप) —^{c}) $D_{4\,5\,7\,8}$ रा(D_{8} र)क्षस घोररूपं च —^{d}) $D_{2\,4\,5\,7\,8}$ वृत, D_{6} नृप (for वृत)

33 $Ś_{2}$ missing (cf v l 3) —^{a}) D_{4} lacuna, G_{4} समुद्यत ; $M_{3\,4\,5}$ (*inf lin*) समुद्यस्य (for °त) Dn_{3} $D_{2\,4\,5\,7\,8}$ समुद्यतमहाशस्त्र —^{b}) S (G_{5} missing) निशाम्य (for दृष्ट्वा ते) G_{1} $M_{1\,2}$ [अ]भवन् (for नृपा) —^{d}) $Ś_{1}$ K_{1-3} $D_{1\,3\,6}$ पाणिन (K_{1} °ना) (for धारिणम्)

34 $Ś_{2}$ missing (cf. v l 3) —^{a}) $K_{2\,4}$ B (except B_{4}) Dn $D_{1\,2\,4\,5\,7\,8}$ T G_{2} M_{3-5} -प्रयुक्तेन (for -प्रमुक्तेन) —^{c}) B_{4} D_{5-8} प्रशुश्रु(D_{8} °श्रु)वुर् (for प्रसुस्रुवुर्) G_{1} $M_{1\,2}$ हया (for गजा) M_{3-5} सुस्रुवुश्च हया मूत्रं —^{d}) K (K_{5} missing) $B_{1\,4}$ Dn_{1} विव्यधुश्; Dn_{3} विव्य*श्; $D_{7\,8}$ विव्यशुश् (for °थुश्) D_{6} नराधिपा, T G_{2-4} तदा भृश (for नरा भृशम्)

35 $Ś_{2}$ missing (cf v l 3) —^{c}) $D_{2\,4\,5\,7\,8}$ अर्धरात्रा(D_{5} °ऽया)धिकबलैर् —^{d}) B_{5} G_{1} $M_{1.2}$ गणै (for बलै°) Dn_{3} $D_{1\,2\,4\,5\,7\,8}$ T G_{2-4} M_{3-5} विमु(D_{5} निर्मु)क्ता राक्षसैर्भृश

36 $Ś_{2}$ missing (cf. v l 3) —^{b}) K_{3} मुसुण्ड्य, $B_{1\,2}$ भुपुण्ड्य°, D_{2} भृशुंड्य, D_{3} भुसुंड्य, D_{4} भुखंय (corrupt), D_{5} भृशंड्य, D_{6} भुशंड्य, $D_{7\,8}$ मुशड्य, T G_{2} मुशुंड्य, G_{1} M_{1-4} मुसंड्य°, G_{3} मुसुड्य°, G_{4} मुसड्य, M_{5} मुसंड्य (for भुशुण्ड्य) —^{c}) B_{1} [अ]-विरलं, T $G_{1\,2}$ M °रळा (for °रला) D_{6} स्थूणा (for शूला) —^{d}) B_{1} शत्रुघ्ना, M_{2} शतघ्न (for °घ्न्य°) $K_{2\,3}$ D_{1} पट्टिसास्, $D_{5\,7\,8}$ °शस्, S (G_{5} missing) पट्टसास् (for पट्टिशास्)

37 $Ś_{2}$ missing (cf v l 3) —^{a}) $K_{2\,3}$ $D_{3\,6}$ $M_{4\,5}$ (*sup lin*) तमुग्रम्, D_{2} तद्दुर्गम्, D_{5} तद्ग्रकम् (for तदुग्रम्) —^{b}) D_{2} तत्र (for युद्ध) K_{3} B Dc_{1} Dn_{1} $D_{3\,6}$ नराधिप (K_{3} °प), $D_{4\,5}$ नृपाधिक, G_{1} $M_{1\,2}$ नरर्षभा (for नराधिपा) — $D_{4\,5}$ om 37^{c}–45^{b} —^{c}) D_{2} पौत्राश्, G_{1} M यौधाश् (for यो°) —^{d}) B_{3} च (for वि)

38 $Ś_{2}$ missing (cf v l 3) $D_{4\,5}$ om 38 (cf v l 37) —^{c}) Dn_{3} D_{2} स (for च) —^{d}) $B_{4\,5}$ Dn_{1} S (G_{5} missing) ता घटोत्कचनिर्मिता

39 $Ś_{2}$ missing (cf v l 3) $D_{4\,5}$ om 39 (cf v. l 37). —^{a}) $Ś_{1}$ $K_{1\,2}$ $D_{3\,6}$ प्रहीनायाम् Dn_{3} मायां तु निहतां दृष्ट्वा, D_{2} दृष्ट्वा माया तु निहताम् —^{b}) K_{1} अमर्षश् (for °र्षात्) $Ś_{1}$ K_{1-3} B_{5} $D_{7\,8}$ च (for स) —^{c}) D_{3} विशसर्ज (sic) (for विस°) Dn_{1} D_{1} om घोरान्स् —^{d}) B_{5} समाविशन्, D_{3} च जघ्निवान्, D_{6} जिघांसवान्, $D_{7\,8}$ च ते विशन् (for त आविशन्) Dn_{3} D_{2} सूतपुत्रवधेप्सया

40 $Ś_{2}$ missing (cf v l 3) $D_{4\,5}$ om 40 (cf. v l 37) —^{a}) $D_{7\,8}$ जातास् (for ततस्) D_{2} रुधिरा

घटोत्कचमतिक्रम्य विभेद दशभिः शरैः ॥ ४१
घटोत्कचो विनिर्भिन्नः सूतपुत्रेण मर्मसु ।
चक्रं दिव्यं सहस्रारमगृह्णाद्व्यथितो भृशम् ॥ ४२
क्षुरान्तं बालसूर्याभं मणिरत्नविभूषितम् ।
चिक्षेपाधिरथेः क्रुद्धो भैमसेनिर्जिघांसया ॥ ४३
प्रविद्धमतिवेगेन विक्षिप्तं कर्णसायकैः ।
अभाग्यस्येव संकल्पस्तन्मोघमपतद्भुवि ॥ ४४
घटोत्कचस्तु संक्रुद्धो दृष्ट्वा चक्रं निपातितम् ।
कर्णं प्राच्छादयद्बाणैः स्वर्भानुरिव भास्करम् ॥ ४५
सूतपुत्रस्त्वसंभ्रान्तो रुद्रोपेन्द्रेन्द्रविक्रमः ।
घटोत्कचरथं तूर्णं छादयामास पत्रिभिः ॥ ४६
घटोत्कचेन क्रुद्धेन गदा हेमाङ्गदा तदा ।
क्षिप्ता भ्राम्य शरैः सापि कर्णेनाभ्याहतापतत् ॥ ४७
ततोऽन्तरिक्षमुत्पत्य कालमेघ इवोन्नदन् ।
प्रववर्ष महाकायो द्रुमवर्षं नभस्तलात् ॥ ४८
ततो मायाविनं कर्णो भीमसेनसुतं दिवि ।
मार्गणैरभिविव्याध घनं सूर्य इवांशुभिः ॥ ४९
तस्य सर्वान्हयान्हत्वा संछिद्य शतधा रथम् ।
अभ्यवर्षच्छरैः कर्णः पर्जन्य इव वृष्टिमान् ॥ ५०
न चास्यासीदनिर्भिन्नं गात्रे द्व्यङ्गुलमन्तरम् ।
सोऽदृश्यत मुहूर्तेन श्वाविच्छललितो यथा ॥ ५१
न हयान्न रथं तस्य न ध्वजं न घटोत्कचम् ।

C 7 7945
B 7 173 53
K 7 176 58

मक्ता (for °भ्यक्ता) — ^{b}) M3–5 विध्वा (for भित्त्वा) — ^{d}) G1 M1. 2 मक्षुब्धा, M3–5 मस्द्धा (for मक्रुद्धा)

41 Ś2 missing (cf v 1 3) D4 5 om. 41 (cf v 1 37) D6 om 41^{cd} — ^{c}) Ś1 K1 3 G1 M2 अभिक्रम्य, K2 अभिद्रुत्य (for अतिक्रम्य)

42 Ś2 missing (cf v 1 3) D4 5 om 42 (cf v 1 37) — ^{a}) G1 3 4 M विनिर्भिण्ण — ^{b}) D7 8 मारिप (for मर्मसु) — ^{d}) D2 7 अ(D2 व्य)गृह्णाद्व्ययि वेंद्रिय

43 Ś2 missing (cf v 1 3) D4 5 om 43 (cf. v 1 37) — ^{b}) S (G5 missing) रणे (for मणि) — ^{c}) K1 B1 D6 आधिरथे (B1 °थं), T G3–4 अति रथे (for आधि°) — ^{d}) D3 (before corr) भीमसेन (for भैमसेनिर्)

44 Ś2 missing (cf. v 1. 3) D4 5 om. 44 (cf v 1 37) — ^{a}) M3 प्रवृद्धम् (for प्रवि°)

45 Ś2 missing (cf v 1 3) D4 5 om. 45^{ab} (cf v 1 37) — ^{a}) D3 6 सु (for तु) — ^{b}) G2 lacuna for चक्र निपातितम् M3–5 विनाशितं (for नि पातितम्) — ^{c}) K1 2 4 Dn2 D2–8 T G1–3 M4 प्र (M4 वि)च्छादयद् (for प्राच्छा°)

46 Ś2 missing (cf. v 1 3) — ^{a}) D5 तव (for सूत) M4 च (for तु) K2 मभ्रातो (for [अ]सं°) D4 7 8 तव पुत्रस्तु सभ्रान्तो — ^{b}) D2–6 द्रावयन्नतिविक्रम — ^{c}) Dn2 lacuna for रथं तूर्णं

47 Ś2 missing (cf v 1 3) — ^{a}) Dn2 D2 5 7 8 तु गदा (for क्रुद्धेन) — ^{b}) T G3 4 transp गदा and तदा Dn2 D5 7 8 नद्ध, D2 नव (for गदा) K1 B1 तथा (for तदा) D4 नद्धा हेमगदा तदा — ^{c}) D2–5 चाम्य D3 चाम्य; M3 5 भूमौ (for भ्राम्य) Ś1 K1–3 Dn2 D1 3 8 चापि, T G2 सोपि (for सापि) — ^{d}) K1 2 D4 5 [अ]भ्यहता

48 Ś2 missing (cf v 1 3) — ^{a}) D3 6 आप्लुत्य (for उत्पत्य) — ^{b}) S (except G3 4, G5 missing) काळ (for काल) D4 5 7 8 G4 [आ]नदन् (D3 त्) (for [उ]न्नदन्) — ^{c}) D2 4 5. 7 8 S (G5 missing) ववर्ष सु (D7 °र्षंत, D8 र्षं तु) (for प्रववर्ष) K1 2 मायो (for -कायो) — ^{d}) D2 4 5 7 8 महाबल, T G1 2 नभस्थलात् (for °स्तलात्)

49 Ś2 missing (cf v 1 3) — ^{a}) D2 मायावृत, D4 5 T G2–4 M3–5 वृत (for °विन) — ^{c}) Dn1 अतिविव्याध, T G2 अभि° — ^{d}) B4 M3–5 [अ] शुमान् (for [अ]शुभि)

50 Ś2 missing (cf. v 1. 3) — ^{b}) K1 स तदा, G1 M1 2 बहुधा (for शतधा) — ^{c}) B1 स्वयं (for शरैः)

51 Ś2 missing (cf v 1 3) — ^{a}) Dn2 D3 6 तस्य (for चास्य) D4 7 8 स्याद् (for [आ]सीद्) Ś1 K1–3 अभिन्नं च, S (G5 missing) अनिर्भिण्ण (for °न्न) — ^{b}) D6 [ऽ]प्यङ्गुलम् (for द्व्यङ्गुलम्) Ś1 K1 2 D1 गात्रे द्व्यङ्गुल(K1 ल)मात्रक, D5 गात्रमध्यर्धमङ्गुल — D6 om 51^{c}–52^{d} — ^{d}) D2 श्वा च (for श्वाविद्) Ś1 K1–3 D1 सशल्को (K1 2 °ल्यो, D1 °र्ल); Dn D3 T

C 7 7145
B 7 175 56
K. 7 176 59

दृष्टवन्तः स समरे शरौघैरभिसंवृतम् ॥ ५२
स तु कर्णस्य तद्दिव्यमस्त्रमस्त्रेण शातयन् ।
मायायुद्धेन मायावी सूतपुत्रमयोधयत् ॥ ५३
सोऽयोधयत्तदा कर्णं मायया लाघवेन च ।
अलक्ष्यमाणोऽथ दिवि शरजालेषु संपतन् ॥ ५४
भैमसेनिर्महामायो मायया कुरुसत्तम ।
प्रचकार महामायां मोहयन्निव भारत ॥ ५५
स स्म कृत्वा विरूपाणि वदनान्यशुभाननः ।
अग्रसत्सूतपुत्रस्य दिव्यान्यस्त्राणि मायया ॥ ५६
पुनश्चापि महाकायः संछिन्नः शतधा रणे ।
गतसत्त्वो निरुत्साहः पतितः खाद्व्यदृश्यत ।
हतं तं मन्यमानाः स्म प्राणदन्कुरुपुंगवाः ॥ ५७
अथ देहैर्नवैरन्यैर्दिक्षु सर्वास्वदृश्यत ।
पुनश्चापि महाकायः शतशीर्षः शतोदरः ॥ ५८
व्यदृश्यत महाबाहुर्मैनाक इव पर्वतः ।
अङ्गुष्ठमात्रो भूत्वा च पुनरेव स राक्षसः ।
सागरोर्मिरिवोद्धूतस्तिर्यगूर्ध्वमवर्तत ॥ ५९
वसुधां दारयित्वा च पुनरप्सु न्यमज्जत ।

G3 4 शल(Dn1 D3 °लि)लतो, D4 सविवशो, D5 शल्यैर्वृतो, D7 सविवृतो (for शललितो)

52 Ś2 missing (cf v l 3) Ś1 D3 om 52 (for D3, cf v l 51) —^{a}) D2 M3–5 हया (for हयान्) B1 रयास्, D4 5 रथस् (for रथं) — K3 om 52^{cd} —^{c}) B4 च, G2 तु (for स) —^{d}) D6 अति (for अभि) K1 B Do1 Dn1 D1. 3 6 -सछुत, K4 सछुत, T G3–4 -सछुतैः, G1 M संवृते (for °तम्) Dn2 D2 4 5 7 शरौघेणापि(Dn2 D2 °भि)सवृतं (Dn2 °ते)

53 Ś2 missing (cf v l 3) —^{b}) B5 सातयन्, Do1 T G1–4 M1 शातय(G1 °ये)त्, D6 (m sec m) श्यातयत् (sic) (for शातयन्) D7 8 अस्त्रेणास्त्रमशातयत्

54 Ś2 missing (cf v l 3) —^{a}) Ś1 K1–3 D3 6 स (K3 D3 सो) योधयस्, Do1 D2 4 5 अ(Do1 स)योधयत्, D7 8 सोवच°, M4 सोन्वयोधत् (for सोऽयोधयत्) D4 तूर्णं (for कर्णं) —^{b}) D4 तु (for च) —^{c}) Ś1 K1–3 D3 6 अक्षो(K3 °क्षु)भ्यमानो (D3 6 °णो); B2 D2 प्र(D2 अ)क्षुभ्यमाणो; D1 M3 4 अलक्ष्यमानो, M5 अक्षण्यमानो (for अलक्ष्यमाणो) K4 B1 3–5 Dn D4 अलक्ष्य(D4 °क्षुभ्य)माणानि दिवि; Do1 अलक्ष्यमाणानि च दिवि (hypermetric), D5 8 अक्षोभ्यमाणेपि दिवि, D7 अक्षोभ्यमाणोप्यदिवि (sic) —^{d}) D4 *पतत् Ś1 K1–3 D1 3.6 शरजालैः समापतत् (K3 D1 °न्), K4 B Do1 Dn °जालानि चा(Dn2 सं)पतन्, D7 8 °जालेन संपतत् (D7 °न्)

55 Ś2 missing (cf v l 3) —^{a}) Dn2 महा**, D6 महाबाहुर्, G2 °कायो (for °मायो) —^{c}) B Do1 Dn1 D1 T G2–4 वि(D1 प्र)चचार महाका(T G3–4 °मा)यो, Dn2 D4 5 7 8 G1 M विचका(G1 M °चा)रात्मनात्मानं (G1 M1 2 °कर्णं), D2 चकारात्मानमात्मान

56 Ś2 missing (cf v l 3) —^{a}) B5 शश्वत्, Dn D1 2 5 स तु, D3 6 सोस्स (sic), D4 सोतु, D7 8 सर्मं (for स स्म) —^{b}) B2 Dn2 D2 4 5 7 8 [अ]शुभानि च (for °नन) —^{c}) K4 D4 5 6 (marg, sec m as in text) T G2 3 अग्रत (for अग्रसत्) —^{d}) Dn2 D4 5 7 8 वीर्यवान् (for मायया)

57 Ś2 missing (cf v l 3) D1 om 57 —^{a}) K2 महामाय (for °काय) — M4 om (hapl) 57^b–58^c —^{b}) Ś1 सभिन्न, D4 5 8 स छिन्न (for स छिन्न) D3 6 शतशो, T G2 शतया (for शतधा) —^{c}) Dn2 D2 4 5 7 8 M3 हृत (for गत) Ś1 K3 महाकाय (for निरुत्साह) —^{d}) Ś1 K3 परित (for पतित) D4 5 स, G1 M1 2 [ऽ]पि (for खाद्) D3 6 8 अदृश्यत Dn2 D2 पतित समदृश्यत, T G2–4 M3 5 °तो वि(M3 5 सु)व्यदृश्यत — D3 om (hapl) 57^e–58^b —^{e}) K1 द्रुत त, B Do1 Dn1 S (G5 missing) तं हत (by transp) K1 2 Dn2 D2 7 G3. 4 च (for स्म) D4 5 8 हतं त हन्यमानाश्च —^{f}) Dn2 D2 7 8 प्रणेदु; D4 5 प्राणेदु; D6 प्रानंद, G1 M1 2 प्रणदन् (for प्रा°) K1 2 B4 D4 -सत्तमा (for पुगवा)

58 Ś2 missing (cf v l 3) D3 om 58^{ab}, M4 om 58^{abc} (for both, cf v l 57) —^{a}) B3 वेगैर् (for देहैर्) —^{b}) K1 दृश्यत (for [अ]दृ°) —^{c}) M5 महामाय (for °काय)

59 Ś2 missing (cf v l 3) —^{a}) K1 2 D1 2 4 5 8 अदृश्यत (for व्य°) Dn2 D5 7 8 महाराज, S (G5 missing) °कायो (for °बाहुर्) —^{c}) D2 तु, D4 5 7 8 स (for च), —^{d}) D3. 6 G1 च राक्षस°;

अदृश्यत तदा तत्र पुनरुन्मज्जितोऽन्यतः ॥ ६०
सोऽवतीर्य पुनस्तस्थौ रथे हेमपरिष्कृते ।
क्षितिं द्यां च दिशश्चैव माययावृत्य दंशितः ॥ ६१
गत्वा कर्णरथाभ्याशं विचलत्कुण्डलाननः ।
प्राह वाक्यमसंभ्रान्तः सूतपुत्रं विशां पते ॥ ६२
तिष्ठेदानीं न मे जीवन्सूतपुत्र गमिष्यसि ।
युद्धश्रद्धामहं तेऽद्य विनेष्यामि रणाजिरे ॥ ६३

इत्युक्त्वा रोषताम्राक्षं रक्षः क्रूरपराक्रमम् ।
उत्पपातान्तरिक्षं च जहास च सुविस्वरम् ।
कर्णमभ्याहनच्चैव गजेन्द्रमिव केसरी ॥ ६४
रथाक्षमात्रैरिषुभिरभ्यवर्षद्धटोत्कचः ।
रथिनामृषभं कर्णं धाराभिरिव तोयदः ।
शरवृष्टिं च तां कर्णो दूरप्राप्तामशातयत् ॥ ६५
दृष्ट्वा च विहतां मायां कर्णेन भरतर्षभ ।

C 7 7961
B 7 173 71
K 7 176 74

D5 घटोत्कच (for स राक्षस) —^{e}) D6 [उ]द्भुतस् (for [ट]द्रू°) —^{f}) D2 5. 7 8 अन्वधंत (for तत)

60 Ś2 missing (cf v l 3) Dc1 om (? hapl.) 60^{ab} —^{a}) Ś1 धारयत्वा, K1 2 D1 पूरयित्वा, K3 धार**, G3 4 नाटयित्वा (for दार°) D2 तु, M1 [अ]थ (for च) —^{b}) K4 निमज्जत, T G2–4 न्य (G3 4 म)मज्ज च (for °ज्जत) D2 पुनरप्येव मज्जति, D4 °श्चैन मज्जति, D °स्त स गच्छति — Dn1 om 60^{cd} —^{c}) Ś1 K3 अतोऽस्य*, T G3 अदृश्य च (for °श्यत) S (G5 missing) पुनस् (for तदा) K1 2 D1 निमग्न एकतस्तत्र, D4 5 7 8 दृश्यमान पुनस्तत्र —^{d}) Ś1 K1 D3 G2 उन्मज्जतो, B1 र्जितो, D2 °ज्यते, D4 5 7 °ज्जते, T G3 उज्जिपतो (for उन्मज्जितो) B6 [ऽ]न्यद (sic) (for ऽन्यत)

61 Ś2 missing (cf v l. 3) —^{ab}) Ś1 K1–3 अव- तीर्य, B5 सोवतिष्य (sic), D6 T G2–4 सोविवीर्यो (for सोऽवतीर्य) B1 S (G5 missing) transp पुन and रथे K1 -पुरस्कृते, Dc1 (before corr) Dn D3–8 -परिस्कृते, G1 M1 2 विभूषिते (for परिष्कृते) —^{c}) Ś1 K3 गा, B Dc1 Dn ख (for द्या) M1 2 5 दिश —^{d}) K4 B Dc1 Dn [अ]भ्येत्य, D6 (marg as in text, *sec m*) [आ]वृत्ति (for [आ]वृत्य) K2 3 G1 3 4 M दसित (for दंशित) D4 मायया वृत्तिदर्शिन

62 Ś2 missing (cf v l 3) —^{a}) B Dc1 (before corr) D2–8 रथाभ्यास (B3 °से) (for °भ्याश) —^{b}) Ś1 K (K5 missing) Dc1 D1 3 6–8 G1 M1 2 व्यचर(Dc1 °ल)त्, B2 3 Dn2 विचरत्, T G2 M5 प्रा(M5 प्र)- चलत्, G3 4 M3 4 प्रचरत् (for विचलत्) Dn2 कुंड- लानव (for °नन) D2 4 5 व्यचरन्मडलानि स (D2 च) —^{c}) D2 आह (for प्राह) D2. 4 5 8 अदीनात्मा, G3 असभ्रात (for °भ्रान्त)

63 Ś2 missing (cf v l. 3) —^{a}) Ś1 K (K5 missing) तिष्ठ (for [इ]दानीं) K3 [इ]ति, B Dc1 Dn1 क (for न) K3 मा (for मे) Dn2 तिष्ठेदानीं मेनीयहून् (sic) —^{c}) Ś1 युद्धश्रद्धामद तेद्य, K1 2 (marg as in text) 3 D1 युद्ध कृत्वा त्वह (K1 हत, K3 मद) तेद्य, B5 युद्ध श्राद्धमह तेद्य (sic)

64 Ś2 missing (cf. v l 3) —^{a}) D2 4 5 7 8 क्रोध (for रोष) Ś1 K2 3 D2 4 5 M1 2 ताम्राक्षो, K3 4 D1 रक्ताक्षो (for -ताम्राक्ष) — Ś1 K1 2 om 64^{bc} —^{b}) K3 4 om. from रक्ष up to जहास (in 64^{d}) D1 om (hapl) from रक्ष up to न्तरिक्ष (in 64^{c}) D4 om रक्ष D2 8 पराक्रम D6 भीम रूपो महाबल —^{c}) B2 3 5 D5 [अ]तरीक्ष D1 स, D4 5 7 8 स, G1 M तज् (for च) —^{d}) D1 -जगाम (for जहास) K4 B2 Dc1 Dn1 D3 6 M3 4 सु (D3 स)विस्वर, G1 M1 2 विकस्वर (for सुविस्वरम्) Ś1 K1 2 स जहास च विस्व(K2 स्त)र, D2 4 5 7 8 शरानष्टौ मुमोच ह —^{e}) K1 2 4 B Dc1 Dn D1 T G2–4 M4 अभ्यहनच्, D4 अभ्यागतश्, D7 8 अभ्या (D8 °भ्य)हतश् (for °हनच्) —^{f}) K4 B (except B4) D3 केशरी

65 Ś2 missing (cf v l 3) —^{a}) D5 अर्थाक्ष (for र°) Ś1 K1 2 D1 तथा त सायकै प(K1 ख)ड्गिर्, K3 तथा तम**पड्गिर्, D2 रथे रथे रक्षमाणैर् — K4 om 65^{c}–66^{d} —^{c}) Dn2 om (hapl) from रथिनाम् up to घटोत्कच (in 66^{c}) D4 5 रथानाम् (for रथि°) —^{e}) Dn1 D3 6 T G2–4 तु (for च) —^{f}) B Dc1 Dn1 D6 T G2–4 दूरात्, M3–5 दूरे (for दूर) K1 दूरप्राप्ता च शातयत्, D2 4 5 7 8 ह्यप्राप्तामच्छिनत्तदा

66 Ś2 missing (cf v l. 3) K4 om 66, Dn2 om. up to घटोत्कच (for both, cf v l 65) —^{a}) S (G5 missing) तु (for च) Dc1 (before corr as in text) G1 निहता (for वि°) D2 4 5 7 8 दृष्ट्वा तां (D5 वि) निहतां माया — G3 om (hapl) 66^{bc} —^{b}) D2 4 5 7 8 कर्णेन च महात्मना —^{c}) Ś1 K3

C 7 7961
B 7 175 72
K 7 176 74

घटोत्कचस्ततो मायां ससर्जान्तर्हितः पुनः ॥ ६६
सोऽभवद्गिरिरित्युच्चः शिखरैस्तरुसंकटैः ।
शूलप्रासासिमुसलजलप्रस्रवणो महान् ॥ ६७
तमञ्जनचयप्रख्यं कर्णो दृष्ट्वा महीधरम् ।
प्रपातैरायुधान्युग्राण्युद्वहन्तं न चुक्षुभे ॥ ६८
स्मयन्निव ततः कर्णो दिव्यमस्त्रमुदीरयत् ।
ततः सोऽस्त्रेण शैलेन्द्रो विक्षिप्तो वै व्यनश्यत ॥ ६९
ततः स तोयदो भूत्वा नीलः सेन्द्रायुधो दिवि ।
अश्मवृष्टिभिरत्युग्रः सूतपुत्रमवाकिरत् ॥ ७०
अथ संधाय वायव्यमस्त्रमस्त्रविदां वरः ।
व्यधमत्कालमेघं तं कर्णो वैकर्तनो वृषा ॥ ७१
स मार्गणगणैः कर्णो दिशः प्रच्छाद्य सर्वशः ।
जघानास्त्रं महाराज घटोत्कचसमीरितम् ॥ ७२
ततः प्रहस्य समरे भैमसेनिर्महाबलः ।
प्रादुश्चक्रे महामायां कर्णं प्रति महारथम् ॥ ७३
स दृष्ट्वा पुनरायान्तं रथेन रथिनां वरम् ।
घटोत्कचमसंभ्रान्तं राक्षसैर्बहुभिर्वृतम् ॥ ७४
सिंहशार्दूलसदृशैर्मत्तद्विरदविक्रमैः ।
गजस्थैश्च रथस्थैश्च वाजिपृष्ठगतैस्तथा ॥ ७५
नानाशस्त्रधरैर्घोरैर्नानाकवचभूषणैः ।

च माया वै, K1 2 D1 G4 पुनर्मायां, G1 M1 2 ततो माया (for ततो माया) —^{d}) K1 2 D1 प्रभु, D8 परा, G4 तत (for पुन)

67 Ś2 missing (cf v l 3) —^{a}) Ś1 K2 8 D1 G1 M1 2 अत्युच्चै, K1 °च्चै, D7 8 °प्र (for °च्च) D4 सोभवद्गिरि * त्युक्त, T G2-4 गिरिरत्युच्चशिखरैर् —^{b}) D4 शयरैस्, D6 शिपिरैस्, T G2 महाद्रिस्, G3 4 मरुद्भिस् (for शिखरैस्) —^{c}) D8 पाशासि (for प्रासासि) Ś1 K2 D1 मुसुल, K1 Dc1 Dn D4 6-8 मुशल, B2 3 5 मुपल, D5 मुशलैर् (for मुसल) —^{d}) D4 शूल (for जल) Dc1 (before corr) D4 6 प्रश्रवणो, D7 8 प्रस्रवणैर् (for °वणो)

68 Ś2 missing (cf v l. 3) —^{a}) B1 प्रक्ष (for प्रख्य) —^{b}) B4 D2-8 M3-5 दृष्ट्वा कर्णो (by transp) Ś1 (orig) K3 महामना, Ś1 (sup lin) K1 2 4 D1 महारथ (for महीधरम्) —^{cd}) D7 8 पातयन् (for प्रपातैर्) D2 [उ]ग्राण्युद्धमतं, D5 [उ]ग्रो युद्धमत, D7 8 [आ]शु न्यधमन् (for [उ]ग्राण्युद्वहन्त) D8 6 प्रपातैरायुधैरुग्रैर्, S (G5 missing) शस्त्रप्रताप(M5 °पात)मत्युग्र K1 उद्वर्तंत, D3 6 युध्यमान, D4 ** मतं, S (G5 missing) विक्षिपतं (for उद्वहन्त)

69 Ś2 missing (cf v l 3) —^{b}) G1 M वज्रम् (for दिव्यम्) Ś1 K1-3 B1-4 Dc1 (before corr) Dn2 D1 7 उदैरयत् (B1 न्), K4 उदीर्य यत्, B5 D4 6 8 रयन् (for °रयत्) —^{c}) D6 शस्त्रेण (for सोऽस्त्रेण) —^{d}) Dn1 D4 विक्षिप्ता, D2 विभिन्नो (for विक्षिप्तो) D5 स, D7 8 स्वे (for वै) D3. 6 विनश्यत, T G3 4 M1 (sup lin as in text) 3-5 व्यद्दश्यत (for व्यन°)

70 Ś2 missing (cf. v l 3) —^{b}) D4 5 ऐन्द्रायुधो K1 युधि, D5 T G2-4 भुवि (for दिवि) —^{c}) K2 D1 S (G5 missing) उग्राभि (for अत्युग्र) —^{d}) D3 4 7 इवाकिरत् (for अवा°)

71 Ś2 missing (cf v l 3) —^{a}) D2 तत (for अथ) —^{c}) T G2 व्यथमत् (for व्यध°) S (G5 missing) काळ (for काल-) D2 4 5 मेघाभ (for -मेघं त) —^{d}) Ś1 K (K5 missing) B Dc1 Dn D1 2 4 5 7 8 वृष, D3 6 मृधे (for वृषा)

72 Ś2 missing (cf v l 3) D5 transp 72^{ab} and 72^{cd} —^{b}) S (G5 missing) सर्वत (for °श) D2 4 5 निजघान (D5 विनिर्जित्य) हिडंब(D2 °बि)ज

73 Ś2 missing (cf v l 3) —^{b}) B2 D4 5 7 8 महारथ (for °बल) —^{c}) D4 महाकाय (for °माया) —^{d}) K1 2 D1 महामना, D5 8 °रथ, M3-5 °बल (for °रथम्) Ś1 K3 कर्णमेवमयोधयत्

74 Ś2 missing (cf v l 3) —^{b}) B3 D2 3. 5. 6 वर (for वरम्) S (G5 missing) रथेनायतकार्मुक —^{d}) D3 6 राक्षस राक्षसैर्वृत

75 Ś2 missing (cf v l 3) —^{b}) B Dc1 Dn D6 मातग (for द्विरद-) D4 6 मरुद्भिरिव वासव —^{c}) Ś1 K1-3 D1 रथस्थितैर्गजस्थैश्च — K1 om 75^d–76^c —^{d}) B3 G4 अपि (for तथा)

76 Ś2 missing (cf. v l 3) K1 om 76^{abc} (cf v l 75). —^{a}) T G3 4 -धारैर् (for -धरैर्). Dn1

वृतं घटोत्कचं क्रूरैर्मरुद्भिरिव वासवम् ।
दृष्ट्वा कर्णो महेष्वासो योधयामास राक्षसम् ॥ ७६
घटोत्कचस्ततः कर्णं विद्ध्वा पञ्चभिराशुगैः ।
ननाद भैरवं नादं भीषयन्सर्वपार्थिवान् ॥ ७७
भूयश्चाञ्जलिकेनाथ समार्गणगणं महत् ।
कर्णहस्तस्थितं चापं चिच्छेदाशु घटोत्कचः ॥ ७८
अथान्यद्धनुरादाय दृढं भारसहं महत् ।
व्यकर्षत बलात्कर्ण इन्द्रायुधमिवोच्छ्रितम् ॥ ७९
ततः कर्णो महाराज प्रेषयामास सायकान् ।
सुवर्णपुङ्खाञ्शत्रुघ्नान्खचरान्राक्षसान्प्रति ॥ ८०
तद्बाणैरर्दितं यूथं रक्षसा पीनवक्षसाम् ।
सिंहेनेवार्दितं वन्यं गजानामाकुलं कुलम् ॥ ८१
विधम्य राक्षसान्बाणैः साश्वसूतगजान्विभुः ।
ददाह भगवान्वह्निर्भूतानीव युगक्षये ॥ ८२
स हत्वा राक्षसीं सेनां शुशुभे सूतनन्दनः ।
पुरेव त्रिपुरं दग्ध्वा दिवि देवो महेश्वरः ॥ ८३
तेषु राजसहस्रेषु पाण्डवेयेषु मारिष ।
नैनं निरीक्षितुमपि कश्चिच्छक्नोति पार्थिव ॥ ८४

C 7 7960
B 7 175 90
K. 7 176 92

नाना (for घोरैर्) —^{b}) Ś1 भूपितं (for भूषणं) Dn1 -कवचैरायुधैस्तथा —^{c}) Ś1 क्रूर, K2 M1 2 घोरैर्, D2 4 7 8 शूरैर्, D6 वीरैर् (for क्रू°) —^{d}) B1 मागर (for वासवम्) D5 महाबलपराक्रमैः —^{e}) D2 महेष्वास —^{f}) D2. 6 S (G5 missing) राक्षसान् (for °सम्) D7 8 पातयामास राक्षसान्

77 Ś2 missing (cf v l 3) —^{a}) D2 4 5 7 8 तदा (for तत) —^{b}) D5 6 भित्त्वा (for विद्ध्वा) B2 4 D1 सायकैः (for आशुगैः) K1 2 S (G5 missing) भित्त्वा पञ्चभिरायसैः —^{c}) S (G5 missing) सुमहा (for भैरव) —^{d}) D1 भैरवान् (for -पार्थिवान्)

78 Ś2 missing (cf v l 3) D1 om 78^{a}–80^{b} —^{b}) B1 4 Dc1 Dn1 M1 2 4 5 गुण, D5 गणैर्, G2 गणान् (for गण) D5 महान्, G2 बहून् (for महत्) — D5 om. (hapl) 78^{c}–79^{b} —^{c}) M1 2 गत (for स्थितं) —^{d}) T G2–4 स (for [आ]शु)

79 Ś2 missing (cf. v l. 3) D1 om 79, D5 om. 79^{ab} (for both, cf v l 78) —^{c}) K1 व्यकर्षत, K3 4 B (except B2) Dc1 Dn विचकर्ष, D3 अकर्षत, D6 व्या*कर्षद् (for व्यकर्षत) S (G5 missing) विकर्षन्बलवान्क (G1 M1 2 °वस्क)र्ण —^{d}) S (G5 missing) सेंद्रायुधम् (for इन्द्रा°) B2 Dn1 D2 5 7 8 उत्थित (for उच्छ्रितम्)

80 Ś2 missing (cf v l. 3) D1 om. 80^{ab} (cf v l. 78) —^{c}) G1 विशिखान् (for शत्रुघ्नान्) —^{d}) K4 B2 3. 5 खेचरान्, D2 व्यचरद् (for खचरान्) Dc1 Dn1 D2 4 5 7 8 राक्षस, D3. 6 S (G5 missing) खचरान् (for राक्षसान्)

81 Ś2 missing (cf v l 3) G1 M1 2 om 81 M3 4 read 81 after 1231* —^{a}) Ś1 K3 D3 4 5 त, D6 स (for तद्) —^{b}) D3 राक्षस (for रक्षसा) —^{c}) Ś1 K1 2 D5 [यु]व (for [इ]व) Ś1 K3 [आ]कुल (for [अ]र्दित) T G2–4 स्थित (for वन्य) M3–5 सिंहैरिव यथौ मत्त —^{d}) D2 6 अकुल D2 4 5 यथा (for कुलम्) B1 गजानां कुलमाकुलं — After 81, M3 4 ins

1230* निहत्य राक्षसान्कर्णं पुनर्हैडिम्बमर्दयत् ।
तत्तु दृष्ट्वा महत्कर्म राधेयस्य महात्मन ।
क्रोधेनाभिप्रजज्वाल भैमसेनिर्घटोत्कच ।

82 Ś2 missing (cf v l 3) —^{a}) D2 4 5 7 8 व्यधमद्, T G2–4 विशस्य, G1 M न्यहनद् (for विधम्य) —^{b}) K3 D5 -ध्वजान्, T G3 4 हयान्, G2 रथान् (for गजान्) Dc1 प्रभु, D6 रथान् (for विभु) —^{d}) D2 7 8 भूतानिव G1 M यथा भूतानि सक्षये — After 82, G1 M1–4 ins

1231* तत कर्णो महाराज राक्षसान्व्यधमच्छरैः ।

— After the above, M3 4 read 81 followed by 1230* — G1 M1 2 cont after 1231* M3 4 after 1230*

1232* स स्म कृत्वा विरूपाणि व्यात्तानि वदनानि च ।
राधेयस्याच्छिनद्बाणैरस्त्राणि विविधानि च ।
छादयामास च शरैर्धाराभिरिव पर्वतम् ।
गन्धर्वनगराकारं पुनरन्तरधीयत ।

[M3 om line 2 With lines 3–4, cf. 96]

83 Ś2 missing (cf v l 3) G1 M om 83–104 —^{c}) Dn1 D5 पुरैव K3 त्रिदिव (for त्रिपुर) K3 2 D1–7 T G2–4 हत्वा (for दग्ध्वा)

84 Ś2 missing up to 84^{ab} (cf. v l 3) G1 M om. 84 (cf v. l 83) —^{b}) D6 पाण्डवेषु च (for

C. 7 7990
B. 7 175 91
K. 7 176 93

ऋते घटोत्कचाद्राजन्राक्षसेन्द्रान्महाबलात् ।
भीमवीर्यबलोपेतात्क्रुद्धाद्वैवस्वतादिव ॥ ८५
तस्य क्रुद्धस्य नेत्राभ्यां पावकः समजायत ।
महोल्काभ्यां यथा राजन्सार्चिषः स्नेहबिन्दवः ॥ ८६
तलं तलेन संहत्य संदश्य दशनच्छदम् ।
रथमास्थाय च पुनर्मायया निर्मितं पुनः ॥ ८७
युक्तं गजनिभैर्वाहैः पिशाचवदनैः खरैः ।
स सूतमब्रवीत्क्रुद्धः सूतपुत्राय मा वह ॥ ८८
स ययौ घोररूपेण रथेन रथिनां वरः ।
द्वैरथं सूतपुत्रेण पुनरेव विशां पते ॥ ८९
स चिक्षेप पुनः क्रुद्धः सूतपुत्राय राक्षसः ।
अष्टचक्रां महाघोरामशनिं रुद्रनिर्मिताम् ॥ ९०
तामवप्लुत्य जग्राह कर्णो न्यस्य रथे धनुः ।
चिक्षेप चैनां तस्यैव स्यन्दनात्सोऽप्यवपुप्लुवे ॥ ९१
साश्वसूतध्वजं यानं भस्म कृत्वा महाप्रभा ।
विवेश वसुधां भित्त्वा सुरास्तत्र विसिस्मियुः ॥ ९२
कर्णं तु सर्वभूतानि पूजयामासुरञ्जसा ।
यदवप्लुत्य जग्राह देवसृष्टां महाशनिम् ॥ ९३
एवं कृत्वा रणे कर्ण आरुरोह रथं पुनः ।
ततो मुमोच नाराचान्सूतपुत्रः परंतपः ॥ ९४

°षेषु) T G2–4 भारत (for मारिष) —d) Ś2 मारिष, B8 Dc1 Dn1 D8 6 T G2–4 पार्थिव, D2 मानव, D4 5 7 8 भारत (for पार्थिव)

85 G1 M om 85 (cf v l 83) —c) D7 भीमवीर्याद् (for °वीर्य) D4 शिरारिव्यवरोपेताद् (sic) —d) Ś2 अपि (for इव)

86 G1 M om. 86 (cf v l 83) —c) B4 Dc1 महाराज (for यथा राजन्) —d) D2 सविष (for सार्चिष)

87 G1 M om 87 (cf v l 83) —c) D- तदा (for पुनर्) —d) Ś1 K8 पुर॰, Ś2 B8 तथा, B1 2 4 5 Dc1 Dn1 तदा, Dn2 तत (for पुन)

88 G1 M om 88 (cf. v l 83) —b) B2 खगै, D2 स्वनै, D1 8 परै (for खरै) —d) K4 D1 7 om (hapl) from मा वह up to सूतपुत्राय (in 90b) Ś1 K2 8 B Dc1 Dn1 D2–4 6 8 G3 4 मा वह, D5 मा नय (for मा वह)

89 K1 D1 7 G1 M om 89 (cf. v l 88, 83) D8 om 89a–90b

90 G1 M om. 90 (cf v l. 83) K4 D1 7 om. up to सूतपुत्राय (cf v l. 88) D8 om 90ab (cf v l 89) D4 reads 90ab twice. —a) D8 6 स (for स) D5 तत (for पुन) —Dn1 repeats 90cd after 1233* —c) D4 अष्टवक्रा, D5 °वक्त्रा, T G2–4 °घटा (for °चक्रा) Dn1 (second time) चिक्षेप सूतपुत्राय —d) Ś2 K4 B2 4 Dc1 Dn2 D5 7 8 T G2 अशनीं (K4 °नी) Dc1 देव॰, T G3. 4 तत्र (for रुद्र) — After 90, K2 (marg) B Dc1 Dn D5 6 ins

1233* द्वियोजनसमुत्सेधां योजनायामविस्तराम् ।
आयसीं निचितां शूलैः कदम्बमिव केसरैः ।

[(L 1) B5 त्रियोजन॰ (for द्वि°) —(L 2) K2 निशितां (for निचितां) D6 सूनैः (for शूलैः) K2 B केशरैः]

— After the above, Dn1 repeats 90cd

91 G1 M om 91 (cf. v l 83) —a) T G3. 4 आप्लुत्य च (for अवप्लुत्य) G2 स तामाप्लुत्य जग्राह —b) B Dc1 Dn1 महद् (for रथे) —c) D4 चैनं (for चैनां) D2 चिक्षेप चासनात्तस्य —d) D2 5 7 8 [ऽ]थ पुप्लुवे (for ऽवपु°)

92 G1 M om 92 (cf v l 83) —b) D5 भस्मी (for भस्म) —c) B5 विवेष (for °श) —d) D7 8 शूरास् (for सुरास्) Ś1 K1–3 विसिस्मिरे, Ś2 D1 वि*स्मिरे, Dn2 D1 8 T2 (inf lin) विसिस्मयु, G3. 4 °स्मियु D5 सर्वभूतानि विस्मयु॰, G2 ततो देवा विसिस्मियु

93 G1 M om 93 (cf. v l 83) —a) Dc1 Dn1 कर्णस्य, Dn2 D2 4 5 7 8 कर्णं च (for कर्णं तु) —b) Dc1 Dn1 ओजसा (for अञ्जसा) —c) D6 (by corr) याम् (for यद्) D4 lacuna from प्लुत्य up to देव (in 93d) —d) Ś2 K1 2 B5 Dc1 Dn1 D1 G3 महाशनीं

94 G1 M om. 94 (cf v l. 83) —a) T G2–4 रथं (for रणे) D2 कर्मं (for कर्णं) —b) B5 (also as in text) Dc1 प्रति (for पुन॰) —c) Ś1 K2 नाराच,

अशक्यं कर्तुमन्येन सर्वभूतेषु मानद ।
यदकार्षीत्तदा कर्णः संग्रामे भीमदर्शने ॥ ९५
स हन्यमानो नाराचैर्धाराभिरिव पर्वतः ।
गन्धर्वनगराकारः पुनरन्तरधीयत ॥ ९६
एवं स वै महामायो मायया लाघवेन च ।
अस्त्राणि तानि दिव्यानि जघान रिपुसूदनः ॥ ९७
निहन्यमानेष्वस्त्रेषु मायया तेन रक्षसा ।
असंभ्रान्तस्ततः कर्णस्तद्रक्षः प्रत्ययुध्यत ॥ ९८
ततः क्रुद्धो महाराज भैमसेनिर्महाबलः ।
चकार बहुधात्मानं भीषयाणो नराधिपान् ॥ ९९
ततो दिग्भ्यः समापेतुः सिंहव्याघ्रतरक्षवः ।
अग्निजिह्वाश्च भुजगा विहगाश्चाप्ययोमुखाः ॥ १००
स कीर्यमाणो निशितैः कर्णचापच्युतैः शरैः ।
नगराद्रिवनप्रख्यस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ १०१
राक्षसाश्च पिशाचाश्च यातुधानाः शलावृकाः ।
ते कर्णं भक्षयिष्यन्तः सर्वतः समुपाद्रवन् ।
अथैनं वाग्भिरुग्राभिस्त्रासयांचक्रिरे तदा ॥ १०२
उद्यतैर्बहुभिर्घोरैरायुधैः शोणितोक्षितैः ।
तेषामनेकैरेकैकं कर्णो विव्याध चाशुगैः ॥ १०३
प्रतिहत्य तु तां मायां दिव्येनास्त्रेण राक्षसीम् ।

C 7 8000
B 7 175 112
K 7 176 114

Dn2 D2 4 5 7 8 त्रिशिखा(D5 °पा)न् (for नाराचान्) — d) B. प्रतापवान्, Dn1 D1 परतप (for °प)

95 G1 M om. 95 (cf v l 83) — a) Ś K1 2 स्वशक्यं नृप तत्कर्तुं — d) K4 D3–5 -दर्शन (K4 °नं)

96 G1 M om. 96 (cf v l 83) — b) Ś1 K8 D5 तोयद , D6 पर्वत (for °त) — c) Ś1 K3 नगराकारै

97 G1 M om 97 (cf. v l 83) G3 reads 97–98 twice (without var) — a) Ś1 K3 च स, Ś2 K1 2 D5 वै स (by transp) K1 4 B1 5 Dn2 D1. 2 4 5 7 8 महाकायो, T G2–4 °बाहो (for °मायो) — d) D2 व्यधमद् (for जघान) Ś2 -सूदन T G2–4 जघानारिनिषूदन

98 For the repetition in G3, cf v l 97 G1 M om 98 (cf v l 83) — a) D2 विहन्यमानेषु — b) Ś1 K2 3 Dn1 राक्षस (for रक्षसा) — c) Ś2 K1 2 4 B Dc1 Dn1 D1 G3 4 तदा (for तत) Ś1 K3 कर्णं (for कर्णस्) — d) Ś2 K1 2 4 D1 पर्यवारयत्, Dc1 Dn2 D3 6 प्रत्यपूज(Dn2 °योध)यत् (for °युध्यत) Ś1 (orig) K8 तद्रया ***वर्षं, Ś1 (marg) तद्रयाक्षापैद वारयत् (sic)

99 G1 M om 99 (cf. v l. 83) — d) Ś K (K5 missing) Dc1 Dn D1 2 4. 5 7 8 T G2–4 भीषयानो, D3 6 °यन्वै (for °याणो) B Dc1 Dn D2 4 5 7 8 महारथान् (for नराधिपान्)

100 G1 M om 100 (cf v l 83) — a) D3 6 दिशः (for दिग्भ्य), — c) Dn2 ह्य (for च) D2 5 अग्निजिह्वायुगभुजा (sic) — d) T [अ]योमुखा (for [अ]यो°)

101 G1 M om. 101 (cf. v l 83) B5 om 101 — a) K1 स कीर्यमानो, Dn2 D2–4. 6 आ(D3 6 सं) कीर्यमाणो K4 B (B5 om) Dc1 Dn D1–3. 6 T G2–4 विशिखै (for निशितै) — b) B1 शितै , Dc1 Dn1 तदा (for शरै°) — c) G4 -चय (for -वन) K3 -प्रख्यैस्, B4 प्राख्यस् (for -प्रख्यस्) B1 2 Dc1 Dn ना(Dc1 न)गराद्रि(Dc1 [before corr] द्रि)व द्रुमोक्ष्यस्, B8 D2 4 नागराद्रि(D4 नगरारि)वनप्रख्यस्, D5 नागराद्रिव सक्रुद्धस्, D7 8 नागराजसदृक्कांतिस्

102 G1 M om. 102 (cf. v l 83) — b) K4 D1. 2 7 शिलावृका (D2 °ता), B Dc1 Dn D3 5 6 तथैव च, D4 शिलावका , D8 शिलाशका , T G3 4 समावृता , G2 समन्तत (for शलावृका) — After 102ab, B Dc1 Dn D3 5 6 ins

1234* शालावृकाश्च बहवो वृकाश्च विकृताननाः ।

[D6 हरयो (for बहवो).]

— c) Ś1 K3 4 ते कर्णं क्षपयिष्यंत — d) G2 संवृता (for सर्वत) — f) K1 2 4 D1 तर्जयांचक्रिरे तदा

103 G1 M om 103 (cf v l 83) — b) D2 4 5 7 8 सायुधै (for आ) D1 शोणितोच्छितै — c) Ś1 अनीकैर् (for अने°) D2 4 5 7 8 तेषां म(D2 व)र्माणि चैकैक — d) T G2 विव्याथ (for °ध) Ś1 K3 B Dc1 Dn1 सायकै , D7 वाशुगै (for चा)

104 G1 M om 104 (cf v l 83) Dn1 om (hapl) 104a–105b — a) K3 Dn2 D3 5 प्रतिहन्य (sic)

C 7 8001
B 7 173 112
K 7 176 114

आजघान हयानस्य शरैः संनतपर्वभिः ॥ १०४
ते भग्ना विकृताङ्गाश्च छिन्नपृष्ठाश्च सायकैः ।
वसुधामन्वपद्यन्त पश्यतस्तस्य रक्षसः ॥ १०५
स भग्नमायो हैडिम्बः कर्णं वैकर्तनं ततः ।
एष ते विदधे मृत्युमित्युक्त्वान्तरधीयत ॥ १०६

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५० ॥

१५१

संजय उवाच ।
तस्मिंस्तथा वर्तमाने कर्णराक्षसयोर्मृधे ।
अलायुधो राक्षसेन्द्रो वीर्यवानभ्यवर्तत ॥ १
महत्या सेनया युक्तः सुयोधनमुपागमत् ।
राक्षसानां विरूपाणां सहस्रैः परिवारितः ।
नानारूपधरैर्वीरैः पूर्ववैरमनुस्मरन् ॥ २
तस्य ज्ञातिर्हि विक्रान्तो ब्राह्मणादो बको हतः ।
किर्मीरश्च महातेजा हिडिम्बश्च सखा तथा ॥ ३
स दीर्घकालाध्युषितं पूर्ववैरमनुस्मरन् ।
विज्ञायैतन्निशायुद्धं जिघांसुर्भीममाहवे ॥ ४

(for °स्य) — ^{b}) D5 राक्षस — ^{c}) Ś2 D2 शरान् (for हयान्) Dn2 D2 4 5 7 8 घोरान् (for अस्य)

105 Dn1 om 105^{ab} (cf v l 104) T G3 4 read 105^{ab} twice — ^{a}) Ś K (K5 missing) D1 8 भिन्ना, D4-6 मग्ना (for भग्ना) B3 4 विक्षतांगाश्च, B5 D7 8 विक्षि°, D6 निकृ°, G1 विपृतागाश्च, G3 (second time) विहृता°, G4 (second time) विघृता°, M1 2 विविधा° (for विकृताङ्गाश्च) — ^{b}) K3 4 B Dc1 D1 T (both second time) G2 3 (both times) 4 (second time) M3-5 भिन्नपृष्ठाश्च, D2 क्षत°, D6 क्षिन्न° (sic), T (both first time) छिन्नवर्म्माश्च (for °पृष्ठाश्च) — ^{d}) K2 D4 6 7 राक्षस, T G3 राक्षसा D5 नदंतो भैरवा श्रवान्

106 ^{a}) D4 7 8 T M1 2 स (for स) K4 B5 Dn D1. 2. 6 (before corr as in text) हैडिंबि, D3 7 8 हैडवि; D4 5 हैडंब B3 भग्नमायो हि हैडिंब — ^{b}) Ś1 B Dc1 Dn2 D3. 6 तदा (for तत) — ^{c}) Ś K1-3 मन्युम् (for मृत्युम्)

Colophon K5 G5 missing — *Sub-parvan* Ś K1-3 B1 3 4 Dc1 Dn2 D1 4 5 7 8 G1 M1 2 घटोत्कचवध — *Adhy name* K4 B Dc1 Dn1 D1-3 6 G1 2 4 M1 2 रात्रियुद्ध, Bom ed रात्रियुद्धे कर्णघटोत्कचयुद्ध — *Adhy no* (figures, words or both) Dn1 175, D2 176, D3 70, T G2-4 170, G1 M1 2 169, M3-5 168 — *Śloka no.* Dn1 113.

151

☞ This adhy is missing in K5 G5 (cf v l 7 125 14, 137 9)

1 ^{a}) D2 तदा (for तथा) — ^{b}) M3-5 नर (for कर्ण) — ^{c}) B5 अलंबुषो, D1 अलायुद्धो (for °युधो) — ^{d}) B3 अभ्यपद्यत (for °वर्तत)

2 D6 om 2^{bc} — ^{b}) B Dc1 Dn1 दुर्योधनम् (for सुयो°) K3 D1 6 (marg) 7 उपाद्रवत्, D3. 6 (orig) °सदत् (for °गमत्) — ^{d}) D5 राक्षसै (for सहस्रै) — ^{e}) Dc1 घोरै, D3 6 वीर (sic) (for वीरै) — ^{f}) D4 7 सर्व (for पूर्व) Ś1 K3 पूर्ववैराण्यनुस्मरन्

3 D3 om (hapl.) 3^{a}-4^{b} — ^{a}) D1. 7 8 भ्राता (for ज्ञातिर्) — ^{b}) D7 8 ब्राह्मणार्थे (for °दो) — ^{c}) Ś K1-3 किंदीरश्च, B5 किम्मारश्च, Dn1 किमीरश्च, D1 4 कर्मारश्च, D5 कर्मीरस्व, D7 कीर्मारिश्च, D8 किर्मीरिश्च; T G2 M3 किम्मीरश्च, G1 M1-3 कृम्मीरश्च, M4 कृर्मीरश्च (for किर्मी°) D6 तु (for च) T G1. 3 4 M महाराज, G2 °बाहुर् (for °तेजा) — ^{d}) Dc1 D4 6-8 हैड (Dc1 D8 हिड)बश्च, Dn1 D2 5 हैडं (Dn1 हिड-, D2 हिडिं)बस्य (for हिडिम्बश्च) K3 तव, B (except B1) Dc1 Dn तदा (for तथा) G1 M हिडिंबश्च प्रिय सखा

4 D1 3 om 4^{ab} (for D3, cf v l 3) — ^{a}) K1 -कालाम्युषितं, D5 कालाध्युषित, D6 -कालमुषितं; M3

म मत्त इव मातङ्गः संक्रुद्ध इव चोरगः ।
दुर्योधनमिदं वाक्यमब्रवीद्युद्धलालसः ॥ ५
विदितं ते महाराज यथा भीमेन राक्षसाः ।
हिडिम्बबककिर्मीरा निहता मम बान्धवाः ॥ ६
परामर्शश्च कन्याया हिडिम्बायाः कृतः पुरा ।
किमन्यद्राक्षसानन्यानस्मांश्च परिभूय ह ॥ ७
तमहं सगणं राजन्सवाजिरथकुञ्जरम् ।
हैडिम्बं च सहामात्यं हन्तुमभ्यागतः स्वयम् ॥ ८
अद्य कुन्तीसुतान्सर्वान्वासुदेवपुरोगमान् ।
हत्वा संभक्षयिष्यामि सर्वैरनुचरैः सह ।
निवारय बलं सर्वं वयं योत्स्याम पाण्डवान् ॥ ९
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा हृष्टो दुर्योधनस्तदा ।
प्रतिपूज्याब्रवीद्वाक्यं भ्रातृभिः परिवारितः ॥ १०
त्वां पुरस्कृत्य सगणं वयं योत्स्यामहे परान् ।
न हि वैरान्तमनसः स्थास्यन्ति मम सैनिकाः ॥ ११
एवमस्त्विति राजानमुक्त्वा राक्षसपुंगवः ।
अभ्ययात्त्वरितो भीमं सहितः पुरुषादनैः ॥ १२
दीप्यमानेन वपुषा रथेनादित्यवर्चसा ।
तादृशेनैव राजेन्द्र यादृशेन घटोत्कचः ॥ १३
तस्याप्यतुलनिर्घोषो बहुतोरणचित्रितः ।

C 7 808
B 7 176 15
K 7 177 15

कालेरुषित (for क्रा°) —^{b}) B- Dc1 ज्ञाति (for पूर्वं) Dn om स्मरन — K1 om 4^{cd} D2 om 4^{c}–5^{b} —^{c}) B Dc1 Dn1 तन् (for [तु]नन) D5 विज्ञापयन्निनायुद्ध

5 D. om. 5^{ab} (cf v 1 4) —^{d}) K1 लालसं, P1 मानस (for लालस)

6 ^{a}) Dc1 Dn1 D-3 हिडंब, D1 हैडंब (for हिडिम्ब) Ś K2 किर्दीरा, K1 किटीरा, D1 4 7 कर्मीरा, T G2 किर्मीरा, G1 M1 2 कुन्मीरा, M2 3 कूर्मीरा (for किर्मीरा) D हिडंबश्च स किर्मिरो —^{d}) K1 निहता समरायत्ता (sic)

7 ^{a}) Ś1 K1 Dc1 Dn D1 परामर्शश्च —^{b}) Dc1 Dn2 D- 1-3 हिडंबाया Ś1 T G1-4 M1 2 transp कृत and पुरा M3-5 कृत पार्थेन वै पुरा —^{c}) D1 om द्राक्षसान —^{d}) B1 Dc1 Dn1 D1 8 हि, D2 3 5 6 स (for ह) D5 अस्मांश्च परिभूयसि

8 ^{a}) K1 D1 त्वामहं, Dc1 Dn1 तमद्य, D8 तदह (for तमह) D1 4 शरण (for सगण) —^{b}) G1 M1-4 (inf lin as in text) नर (for रथ) K2 D1-3 कुञ्जरान —^{c}) Ś1 K1 G1 हैडिंबिं, Dc1 Dn2 हैडंब, Dn1 D2 5 7 8 हैडिंबिं (for हैडिम्ब) D8 स (for च) D1 महामात्य (for महा°) D1 हैडंब सुमहामात्यं —^{d}) G1 M1 2 [स]र्वेणा (for स्वयम्) T G2-4 M3-5 हन्तुमभ्यागता (M2 °त) वय

9 ^{a}) Dn2 D1 अथ (for अद्य) —^{c}) T G1 2 4 M [स]र्व, G2 त (for स) D2 हत्वा तु समविष्यामि —^{d}) M3-5 सर्वान (for सर्वैर्) —^{e}) S (G missing) निवार्य च (for °रय) —^{f}) D5 7 8 यास्याम (for योत्स्याम) D3 6 सह योत्स्यामि पाण्डवान — After 9, G1 M1 2 ins

1235* तदह सगणाग्राजन्सयोत्स्यामि च पाण्डवान् ।

10 Before 10, M3-5 ins सजय —^{a}) Bom ed [तु]तद् (for तद्) —^{b}) K1 तथा, T G2-4 [स]र्वान्, G1 M नृपा (for तदा) —^{c}) B Dc1 Dn प्रतिगृह्य (for °पूज्य) —^{d}) S (G missing) भ्रातृभि सह भारत

11 Dn1 om 11 Before 11, M3-5 ins दुर्योधन —^{a}) M2 त्वा (for त्वा) D1 शरण, G1 M5 सगणा (for °ण) — G2 om 11^{cd} —^{c}) D2 6 वैरार्त (D6 र्ति) (for वैरान्त) K1 मनसा (for मनस) T न न स्थास्यति पार्थास्तु, G1 M1 2 न च स्थास्यति पाहुना, G3 4 निहतवैरार्तमनस, M3-5 एते सर्वे सुमनस —^{d}) G2 M3-5 तव (for मम) T पुरत सहसैनिका, G1 M1 2 प्रमुखे तव सैनिका

12 ^{b}) G2 गत्वा (for उक्त्वा) —^{c}) Ś1 K3 D2 त्वरया (for त्वरितो) K4 B Dn2 भीमिं, M3-5 वीरैर् (for भीमं) —^{d}) Ś1 Dn1 सहित पुरुषादनै, K1 Dn2 D2 4 6 7 8 °त पुरुषादकै (K1 °शतै), T G1-4 M1 2 सहित खचरैरमी, M3-5 आयद्वकचचैरमी

13 ^{a}) S (G5 missing) महता (for वपुषा) — After 13, Dn1 reads 16^{ab}

14 K1 om. 14 —^{b}) B1 om चित्रित — With 14^{cd}, cf 7 149 11^{cd} —^{c}) Dn2 अक्ष (for ऋक्ष) —^{d}) Ś1 K3 महान् (for महा).

C 7 6901
B 7 176 15
K 7 177 15

ऋक्षचर्मावनद्धाङ्गो नल्वमात्रो महारथः ॥ १४
तस्यापि तुरगाः शीघ्रा हस्तिकायाः खरस्वनाः ।
शतं युक्ता महाकाया मांसशोणितभोजनाः ॥ १५
तस्यापि रथनिर्घोषो महामेघरवोपमः ।
तस्यापि सुमहच्चापं दृढज्यं बलवत्तरम् ॥ १६
तस्याप्यक्षसमा बाणा रुक्मपुङ्खाः शिलाशिताः ।
सोऽपि वीरो महाबाहुर्यथैव स घटोत्कचः ॥ १७
तस्यापि गोमायुबडाभिगुप्तो
बभूव केतुर्ज्वलनार्कतुल्यः ।
स चापि रूपेण घटोत्कचस्य
श्रीमत्तमो व्याकुलदीपितास्यः ॥ १८
दीप्ताङ्गदो दीप्तकिरीटमाली
बद्धस्रगुष्णीपनिबद्धखड्गः ।
गदी भुशुण्डी मुसली हली च
शरासनी वारणतुल्यवर्ष्मा ॥ १९
रथेन तेनानलवर्चसा च
विद्रावयन्पाण्डववाहिनीं ताम् ।
रराज संख्ये परिवर्तमानो
विद्युन्माली मेघ इवान्तरिक्षे ॥ २०
ते चापि सर्वे प्रवरा नरेन्द्रा
महाबला वर्मिणश्चर्मिणश्च ।
हर्षान्विता युयुधुस्तत्र राज-
न्समन्ततः पाण्डवयोधवीराः ॥ २१

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५१ ॥

---

15 [a]) Dn$_2$ दीर्घा, D$_{4\ 5\ 8}$ शीघ्रं (for शीघ्रा) — [b]) Dn$_2$ D$_{5\ 7\ 8}$ स्वरस्वरा, D$_4$ तु भास्वरा (for खरस्वना) — [c]) Ś$_1$ रथ, Ś$_2$ K$_{1\ 2}$ रथे, D$_1$ रथैर्, D$_6$ रथ (for शत) — [d]) K$_1$ भोजिन (for -भोजना)

16 D$_1$ om 16–17 Dn$_1$ reads 16^{ab} after 13 — [a]) G$_1$ M [स्य]थ (for [स्य]पि) Dn$_1$ [स्य]तुल (for रथ) — [c]) M$_{1\ 2}$ तु (for सु) — [d]) D$_5$ सुदृढ (for दृढज्य) B Dc$_1$ Dn D$_2$ दृढज्य कनकोज्ज्वल, D$_4$ दृढ यधलवत्तर (sic), S (except G$_1$ M$_{1\ 2}$, G$_5$ missing) दृढज्य बलवद्दृढ

17 D$_1$ om 17 (cf v l 16) — [b]) D$_8$ रुक्मपुखै (for °पुङ्खा°) B$_6$ शिलाशितै, Dn$_2$ D$_{4\ 8}$ °सिता (for °शिता). — [d]) Ś$_1$ D$_{2\ 4\ 5\ 7\ 8}$ G$_1$ M$_{1\ 2}$ च (for स)

18 D$_4$ om 18 — [a]) Ś$_1$ वटाभिगुप्तो; K$_{3,4}$ B Dc$_1$ Dn$_2$ D$_{3,6}$ T G$_{3\ 4}$ बलाभिगुप्तो (D$_{3\ 6}$ °युक्तो), Dn$_1$ यडाभिभूतो, D$_{2\ 5}$ बलाभिभूतो; G$_{1\ 2}$ M बळाभिगुप्तो (for यडा°) — [b]) Ś$_2$ -रूप; D$_5$ वर्ण (for तुल्य) — [c]) Ś$_1$ वीरेण (for रूपेण) G$_4$ om घटोत्कचस्य — [d]) Dc$_1$ D$_{3\ 6}$ श्रीमत्तरो, Dn$_1$ श्रीमन्नरो, D$_{7\ 8}$ तुल्य स्तमो, M$_{3-5}$ श्रीमान्घर्मौ (for श्रीमत्तमो) Dc$_1$ Dn$_1$ व्यापित (for व्याकुल) D$_6$ दीपिकास्य (for °तास्य) T G$_{1-4}$ M$_{1\ 2}$ श्रीमत्तमो हाटकसंनिकाशः.

19 [a]) The portion from दीप्ताङ्गदो up to संख्ये in 7 152 39^c is lost in Ś$_1$ on missing folios B (except B$_2$) Dc$_1$ Dn D$_2$ दीप्तागदी (for °गदो) — [b]) D$_{4\ 5\ 7\ 8}$ बहुस्रगुष्णीषपिनद्धखड्ग (D$_5$ °गात्र) — [c]) Dn D$_{4\ 5}$ गदा (for गदी) K$_{2\ 3}$ D$_1$ भुसुंडी, Dc$_1$ भुपुंडी, D$_{3\ 6}$ भुशांडी, D$_4$ भुखडी, D$_5$ भुशाढी, D$_{7\ 8}$ भुखंडी, T G$_{3\ 4}$ भुसु(G$_4$ स)ठी, G$_1$ M भुसंठी (M$_5$ °ढी), G$_2$ भुसिंढी (for भुशुण्डी) Ś$_1$ K$_2$ मुसुली, K$_1$ D मुशली, B$_{2\ 3\ 5}$ मुपली (for मुसली) Ś$_1$ K$_{1-3}$ D$_1$ शरी (for हली) — [d]) K$_4$ D$_{3\ 5}$ T M$_{3-5}$ तुल्य घर्मा, D$_4$ °वर्मा (for °वर्ष्मा)

20 Ś$_2$ missing (cf v l 19). — [a]) Ś$_1$ K$_{1\ 2}$ D$_6$ तेनाचल, Dn$_2$ D$_2$ तेनानिल; D$_4$ तेमाविमल (for तेना नल). K$_4$ Dn$_2$ D$_{3,4}$ G$_1$ M$_{3\ 4}$ वर्चसा तदा; B$_{1,3\ 5}$ Dc$_1$ Dn$_1$ -वर्चसेन, B$_3$ D$_{3\ 6}$ तुल्यवर्चसा (for वर्चसा च). D$_{6\ 7,8}$ रथेन तेनातिबलेन वर्चसा — [b]) D$_1$ व्य द्रावयन् (for विद्रा°) T G$_{3\ 4}$ -योधवीरान् (for वाहिनीं ताम्) B$_4$ स, D$_{4\ 5\ 7\ 8}$ तदा (for ताम्) — [c]) G$_{1\ 2}$ M सखे (for संख्ये) D$_6$ परिवर्तमाने — [d]) B$_{1-3\ 5}$ Dc$_1$ Dn$_1$ विद्युद्युतो, B$_4$ °घ्नलो (for °न्माली) B (except B$_4$) D$_5$ इवातरीक्षे

21 Ś$_2$ missing (cf v l 19) — [a]) D$_5$ प्रबला (for प्रवरा) S (G$_5$ missing) ते चास्य सर्वे सचरा नरेन्द्र

१५२

संजय उवाच ।

तमागतमभिप्रेक्ष्य भीमकर्माणमाहवे ।
हर्षमाहारयाचक्रुः कुरवः सर्व एव ते ॥ १
तथैव तव पुत्रास्ते दुर्योधनपुरोगमाः ।
अप्लवाः प्लवमासाद्य तर्तुकामा इवार्णवम् ॥ २
पुनर्जातमिवात्मानं मन्वानाः पार्थिवास्तदा ।
अलायुधं राक्षसेन्द्रं स्वागतेनाभ्यपूजयन् ॥ ३
तस्मिंस्त्वमानुषे युद्धे वर्तमाने भयावहे ।
कर्णराक्षसयोर्नक्तं दारुणप्रतिदर्शने ॥ ४
उपप्रैक्षन्त पाञ्चालाः स्मयमानाः सराजकाः ।
तथैव तावका राजन्घूर्णमानास्ततस्ततः ॥ ५
चुक्रुशुर्नेदमस्तीति द्रोणद्रौणिकृपादयः ।
तत्कर्म दृष्ट्वा संभ्रान्ता हैडिम्बस्य रणाजिरे ॥ ६
सर्वमाविग्नमभवद्धाहाभूतमचेतनम् ।

C 7 8032
B 7 177 7
K 7 178 8

(G1 M3 °द्रा) — ^{b}) Ś1 K1. 2 D1 वर्म्मिणश्च (for वर्मिणश्च) Dn1 चार्मि**, D4 5 7 8 चापहस्ता (for चर्मिणश्च) — ^{c}) K1 2 D1 हयान्विता, D4 हर्षायुधा, M2 हर्षान्वित (for न्विता) K3 4 B2. 3 5 युयुधुस्तस्य, T G1-4 M1 2 मयुयुधुस्तु (G1 M1 2 °धु स्त) (for युयुधुस्तत्र) D. M3-5 तत्र, D3 वीरान्, T योधा, G3 4 योधा (for राजन्) — ^{d}) B1 समस्या (for समन्तत) D3 6 पार्थिव (for पाण्डव) B Dc1 Dn1 T G2-4 योधवीरान्, D5 °वीर°, M3-5 वीरयौधान (for -योध वीरा) G1 M1 2 समागता पाढवयौधवीरान्

Colophon Ś2 K5 G5 missing — *Sub-parvan* K1 2 B1 3 Dn D4 5 7 8 G1 M1 2 घटोत्कचवध, D6 घटोत्कचयुद्ध — *Adhy name* K1 4 B Dc1 D1-3 7 8 T G1-4 रात्रियुद्ध, D6 अलायुधागमन, Bom. ed रात्रियुद्धे अलायुधयुद्धं — *Adhy no* (figures, words or both) Dn1 176, D2 177, T G2-4 171, G1 M1 2 170, M3-5 169 — *Śloka no* Dc1 Dn1 22

152

☞ This adhy is missing in K5 G5 (cf. v l 7 125 14, 137 9)

1 Ś2 missing up to मत्स्ये in 39^{c} (cf v l 7 151 19) — ^{c}) Ś1 K3 हर्षमाहारयामासु — ^{d}) D5 M3-5 हि, G1 M1 2 ह (for ते) Ś1 K3 कुरव सर्वतो रणे

2 Ś2 missing (cf v l 1) — ^{a}) D4 5 यथैव (for त°) D3 S (G5 missing) च (for ते) — After 2^{ab}, D3 reads 3^{cd} — ^{c}) Dn2 om (hapl) वा प्लु — ^{d}) D1 यथार्णवं (for इवा°)

3 Ś2 missing (cf v l 1) — ^{a}) D4 7 8 जाता (for जातम्) — ^{b}) B Dc1 Dn1 मन्वाना पुरुषर्षभा — D3 reads 3^{cd} after 2^{ab}

4 Ś2 missing (cf. v l 1) — ^{a}) B1 2 D8 मानुषे (for [त्व]मा) — ^{b}) Ś1 K2-4 B2 D1 2 6 G3 महाभये, G2 4 महाहवे (for भयावहे) — ^{c}) K1 D8 6 युद्ध (for नक्त) — ^{d}) K1 2 D1 M3 5 दारुणे, Dn1 D2 5 6 दारुण (for °ण) Dn2 D3 6 दर्शन (for दर्शने) — After 4, S (G5 missing) ins

1236* न द्रौणिर्न कृपो द्रोणो न शल्यो न च माधव ।
एक एव तु तेनासीद्योद्धा कर्णो रणे नृपा ।

[(L 1) G3 4 शलो (for शल्यो)]

5 Ś2 missing (cf v l 1) — ^{a}) K2 3 D5-7 G1 M1. 2 4 उपप्रेक्षत, D4 प्रेक्ष्य तु (for °प्रैक्षन्त) Bom ed पचाला (for पाञ्चाला) — ^{b}) K3 स राजका, D5 सराक्षसा (for सराजका) — B2 reads 5^{cd} on marg — ^{c}) S (G5 missing) व्यभ्रमस्तावकाश्चापि — ^{d}) K1 2 घू (K2 घू)र्णमाणास्, K3 D5 पूर्णमानास्, B Dc1 Dn1 D3 वीक्ष(Dc1 °क्ष्य)माणास्, Dn2 D2 4 5 7 8 यतमानास् (for घूर्ण°)

6 Ś2 missing (cf v l 1) — ^{b}) D6 द्रोणिर् (for द्रोण) — Ś1 K1-3 repeat 6^{c} after 6^{d} — ^{c}) Ś1 K3 (both first time) transp तत्कर्म and दृष्ट्वा Ś1 K1-3 (all second time) B1-3 Dc1 सभ्रांत (for °ता) — D1 om 6^{d}-7^{a} — ^{d}) Dc1 Dn2 D2 4 5 7 8 हैडबस्य Ś1 K3 महारणे (for रणाजिरे)

7 Ś2 missing (cf. v l 1) Ś1 K1-3 D1 om 7^{a} (for D1, cf v l 6) — ^{a}) D4 आविश्यम् (for आविग्नम्) — ^{b}) Ś1 K1-3 D1 महाभूतम् (for हाहाभूतम्) — ^{c}) S (except G1 M4, G5 missing) तत° (for तव)

C 7 6032
B 7 177 7
K 7 178 8

तव सैन्यं महाराज निराशं कर्णजीविते ॥ ७
दुर्योधनस्तु संप्रेक्ष्य कर्णमार्तिं परां गतम् ।
अलायुधं राक्षसेन्द्रमाहूयेदमथाब्रवीत् ॥ ८
एष वैकर्तनः कर्णो हैडिम्बेन समागतः ।
कुरुते कर्म सुमहद्यदस्यौपयिकं मृधे ॥ ९
पश्यैतान्पार्थिवाञ्शूरान्निहतान्भैमसेनिना ।
नानाशस्त्रैरभिहतान्पादपानिव दन्तिना ॥ १०
तवैष भागः समरे राजमध्ये मया कृतः ।
तवैवानुमते वीर तं विक्रम्य निबर्हय ॥ ११
पुरा वैकर्तनं कर्णमेष पापो घटोत्कचः ।
मायाबलमुपाश्रित्य कर्शयत्यरिकर्शनः ॥ १२
एवमुक्तः स राज्ञा तु राक्षसस्तीव्रविक्रमः ।
तथेत्युक्त्वा महाबाहुर्घटोत्कचमुपाद्रवत् ॥ १३
ततः कर्णं समुत्सृज्य भैमसेनिरपि प्रभो ।
प्रत्यमित्रमुपायान्तं मर्दयामास मार्गणैः ॥ १४
तयोः समभवद्युद्धं क्रुद्धयो राक्षसेन्द्रयोः ।
मत्तयोर्वाशिताहेतोर्द्विपयोरिव कानने ॥ १५
रक्षसा विप्रमुक्तस्तु कर्णोऽपि रथिनां वरः ।
अभ्यद्रवद्भीमसेनं रथेनादित्यवर्चसा ॥ १६
तमायान्तमनादृत्य दृष्ट्वा ग्रस्तं घटोत्कचम् ।
अलायुधेन समरे सिंहेनेव गवां पतिम् ॥ १७
रथेनादित्यवपुषा भीमः प्रहरतां वरः ।

---

8 Ś2 missing (cf v 1 1) — a) D8 च (for तु) — b) K1 परागार्तिं (for परा गतम्) — c) B6 अलावुधं (for अलायुधं) — d) K3 समाहूयेदम् (for आहूयेदम्) B Dc1 Dn1 D2 5 स (D2 om स) माहूयेदमब्रवीत्

9 Ś2 missing (cf. v 1 1) Before 9, M3-5 ins दुर्योधन — b) Dc1 Dn1 D2 4 5 7 8 हैडंबेन Ś1 K3 D1 सम गत (for समागत) — c) D1 सुकरं (for सुमहद्) S (G5 missing) कुरुते सुमहत्कर्म — d) K1 2 D1 2 4 5 7 अस्योपयिक, M1 2 असौ° (for अस्यौ°)

10 Ś2 missing (cf v 1 1) — ab) K1-3 D1 तस्य (for पश्य) K1 2 transp पार्थिवान् and निहतान् — c) D5 विनिहतान् (for अभि°) — d) Dc1 पांडवान् (for पादपान्)

11 Ś2 missing (cf. v 1 1) — a) B1 तत्रैष, D4 5 तथैव (for तवैष) S (G5 missing) भार (for भाग) — b) S (G5 missing) ज्ञाति (for राज) — c) K2 T G2-4 तथा, M1 2 तस्य (for तव) D5 वीर D4 7 8 तत्रैवानुमत वीरं — d) K1 2 D1 त्व (for त) K3 B3 Dc1 Dn1 G2 निवर्तय, B5 निसूदय (for निबर्हय) D4 विक्रम्य निबर्हय*, D8 विक्रम्य बर्हयत्पुरा

12 Ś2 missing (cf v 1 1) — ab) D4 transp कर्णं and एष Dn1 पार्थो, D8 6 एव (for पापो) D3 वैकर्तनं कर्णमेष पापो घोरो घटोत्कच — c) B Dc1 Dn1 D2 3 6 G4 समाश्रित्य (for उपा°) M3-5 मायया बलमाश्रित्य — d) Ś1 K (K5 missing) B D1 3 6 कर्षयति (for कर्श°) Ś1 K1 2 कर्षण, B1 3 5 D1 6 -कर्षण, K4 D3 -कर्शण, B2 कर्षन B4 Dc1 कर्शन, Dn1 कर्शन (for -कर्शन) Dn2 D4 5 7 8 मा हन्याच्छत्रुतापन (Dn2 °कर्शन, D2 °कर्षण D4 °पातन, D5 °तापन)

13 Ś2 missing (cf v 1 1) — b) B2 4 D2 भीम (for तीव्र) Ś1 K (K5 missing) D1 राक्षस कृ निश्चय — c) D7 महाबाहु (for °बाहुर्)

14 Ś2 missing (cf. v 1 1) — b) D4 om रपि D7 om प्रभो — d) K1 2 मदयामास, Dc1 D6 G M1 2 अर्द, D4 अर्ह° (for मर्द°)

15 Ś2 missing (cf. v 1 1) — a) Dn2 D2 5 7 8 तत (for तयो) — b) D6 क्रूरयो (for क्रुद्धयो) D8 क्रुद्धयो रक्षसोस्तदा — c) K3 4 B Dc1 Dn D1-5-8 T G2 वासिताहेतोर्, D4 वास्तुता° (for वाशिता°)

16 Ś2 missing (cf v 1 1) — a) K3 D4 राक्षसा Dn2 D5 7 8 राक्षसाद् (for रक्षसा) Ś1 K1 2 B1 D1 विप्रयुक्तस्तु — b) D5 कुर्वाणो (for कर्णोऽपि) S (G5 missing) बलिना (for रथिना) — D6 om (hapl) 16c-18b — d) G2 कर्णोपि रथिना वर (= 16b)

17 Ś2 missing (cf v 1 1) D5 om 17 (cf. v 16) — b) S (G5 missing) ग्रस्तं दृष्ट्वा (by transp) — c) G3 हलायुधेन — d) K2 सिंहेनैव

किरञ्शरौघान्प्रययावलायुधरथं प्रति ॥ १८
तमायान्तमभिप्रेक्ष्य स तदालायुधः प्रभो ।
घटोत्कचं समुत्सृज्य भीमसेनं समाह्वयत् ॥ १९
तं भीमः सहसाभ्येत्य राक्षसान्तकरः प्रभो ।
सगणं राक्षसेन्द्रं तं शरवर्षैरवाकिरत् ॥ २०
तथैवालायुधो राजञ्शिलाधौतैरजिह्मगैः ।
अभ्यवर्षत कौन्तेयं पुनः पुनररिंदमः ॥ २१
तथा ते राक्षसाः सर्वे भीमसेनमुपाद्रवन् ।
नानाप्रहरणा भीमास्त्वत्सुतानां जयैषिणः ॥ २२
स ताड्यमानो बलिभिर्भीमसेनो महाबलः ।
पञ्चभिः पञ्चभिः सर्वांस्तानविध्यच्छितैः शरैः ॥ २३
ते वध्यमाना भीमेन राक्षसाः खरयोनयः ।
विनेदुस्तुमुलान्नादान्दुद्रुवुश्च दिशो दश ॥ २४
तांस्त्रास्यमानान्भीमेन दृष्ट्वा रक्षो महाबलम् ।
अभिदुद्राव वेगेन शरैश्चैनमवाकिरत् ॥ २५
तं भीमसेनः समरे तीक्ष्णाग्रैरक्षिणोच्छरैः ।
अलायुधस्तु तानस्तान्भीमेन विशिखान्रणे ।
चिच्छेद कांश्चित्समरे त्वरया कांश्चिदग्रहीत् ॥ २६
स तं दृष्ट्वा राक्षसेन्द्रं भीमो भीमपराक्रमः ।
गदां चिक्षेप वेगेन वज्रपातोपमां तदा ॥ २७

C 7 8053
B 7 177 28
K 7 178. 29

---

18 Ś2 missing (cf v l 1) D5 om. 18[ab] (cf v l 16) D1 om 18 — [a]) D1 शोभितस्तेन वपुषा — [b]) D3 6 भीमसेन (D6 °नि°) प्रतापवान्

19 Ś2 missing (cf v l 1) — [a]) Dc1 आयातम् B4 भीमसेनमभिप्रेक्ष्य, D3 6 तमभिप्रेक्ष्यमायात — [b]) D1 om. प्रभो D. अलायुधमरिंदम — [c]) D4 5 7 8 परित्यज्य (for समुत्सृज्य) — [d]) K3 तदाह्वयत्, Dn2 D2 4 7 8 ततोभ्ययात्, D5 समभ्ययात्, D6 समर्दयत् (for समाह्वयत्)

20 Ś2 missing (cf v l 1) — [b]) D5 प्रभु (for प्रभो) — [c]) B1 2 Dc1 Dn1 स, D3 6 च (for त)

21 Ś2 missing (cf v l 1) T G3 om (hapl) 21[a]-29[b] — [a]) B5 [अ]लासुतो (for °युधो) — [b]) Dn2 छित्वा धौतैर् (for शिलाधौतैर्) — [c]) D3 अभ्यवर्तत, G2 अभ्यवर्षस्त (for °वर्षत) — [d]) Dn1 D2 4 7 अरिं दम, Dn2 D5 8 G2 4 अरिंदम (for दम)

22 Ś2 missing (cf v l 1) T G3 om 22 (cf. v l 21) — [c]) Ś1 K3 धाराप्रहरिणो, K1 2 D1 धारा प्रहरणा, M (except M1) नानाप्रहरणैर् (for °प्रहरणा) K3 om. भीमा — [d]) B1 जयैषिणा Ś1 K3 त्वत्पुत्राणां जयैषिणा

23 Ś2 missing (cf. v l 1) T G3 om 23 (cf v l 21) — [a]) K3 B Dc1 Dn D2 G2 4 बहुभिर् (for बलिभिर्) G1 M1 2 स पीड्यमानो बहुभिर् — K2 reads 23[cd] on marg — [c]) D4 5 पांडव (for the first पञ्चभि) — [d]) D5 अविध्यत (for तानविध्यत्) D7 8 transp शितै and शरै G4 ताडय भिदितै शरै

24 Ś2 missing (cf. v l 1) T G3 om 24 (cf v l 21) — [a]) Ś1 K3 ताड्यमाना, Dn2 युध्य (for वध्य) K2 अभिदुद्राव वेगेन — [b]) D3 -योद्धय (for -योनय) Dn2 D2 4-8 राक्षसा क्रूरबुद्धय (D7 8 यो धिन), G1 2 4 M सा खचरा रणे — [c]) Dc1 Dn1 तुमलान्, Dn2 D4 6 7 8 च महा, G1 M चातुलान् (for तुमु°) Ś1 K2 3 D1 विनेदुस्तुमुला राजन्, K1 स्तु तुमला राजन् (hypermetric) — [d]) Bom. ed ते (for च) D7 om दश

25 Ś2 missing (cf v l 1) T G3 om 25 (cf v l 21) M3-5 om. 25[a]-26[b] — [a]) D4 6 7 8 त्रस्य मानान्, G4 ताड्य (for त्रास्य) — [b]) Some MSS महाबल — [d]) G1 M1 2 अवारयत् (for किरत्)

26 Ś2 missing (cf v l 1) T G3 om 26 (cf v l 21) M3-5 om 26[ab] (cf v l 25) G4 om. (hapl) 26[a]-29[b] — [b]) D2 4 5 7 8 आ (D2 चा)-चिनोत् (for अक्षिणोत्) — [c]) G2 [ऽ]पि (for तु) K1 D5 तानस्तान्, D4 तान्सर्वान्, D7 8 तास्तान्स (for तानस्तान्) — [d]) M3-5 निशितान् (for विशिखान्) — D4 5 om 26[ef] — [e]) D7 8 मुक्तांश्चिच्छेद समरे — [f]) G1 2 M उरसा (for त्वरया) D2 7 8 अग्रसीत् (for हीत्)

27 Ś2 missing (cf v l 1) T G3 4 om 27 (cf. v l 21, 26) — [b]) B2 4 पराक्रम (for °क्रम°) — [d]) G1 M वज्रपातसमां (M3-5 °म) तदा

28 Ś2 missing (cf v l 1) T G3 4 om 28 (cf v l 21, 26) — [a]) G1 2 M समेक्ष्य (for वेगेन) — [b]) K2 B1 3 Dc1 Dn1 G1 2 M तदा

C 7 6053
B 7 178 28
K 7 179 30

तामापतन्तीं वेगेन गदां ज्वालाकुलां ततः ।
गदया ताडयामास सा गदा भीममाव्रजत् ॥ २८
स राक्षसेन्द्रं कौन्तेयः शरवर्षैरवाकिरत् ।
तानप्यस्याकरोन्मोघान्राक्षसो निशितैः शरैः ॥ २९
ते चापि राक्षसाः सर्वे सैनिका भीमरूपिणः ।
शासनाद्राक्षसेन्द्रस्य निजघ्नू रथकुञ्जरान् ॥ ३०
पाञ्चालाः सृञ्जयाश्चैव वाजिनः परमद्विपाः ।
न शान्तिं लेभिरे तत्र राक्षसैर्भृशपीडिताः ॥ ३१
तं तु दृष्ट्वा महाघोरं वर्तमानं महाहवे ।
अब्रवीत्पुरुषश्रेष्ठो धनंजयमिदं वचः ॥ ३२
पश्य भीमं महाबाहो राक्षसेन्द्रवशं गतम् ।
पदवीमस्य गच्छ त्वं मा विचारय पाण्डव ॥ ३३
धृष्टद्युम्नः शिखण्डी च युधामन्यूत्तमौजसौ ।
सहिता द्रौपदेयाश्च कर्णं यान्तु महारथाः ॥ ३४
नकुलः सहदेवश्च युयुधानश्च वीर्यवान् ।
इतरान्राक्षसान्घ्नन्तु शासनात्तव पाण्डव ॥ ३५
त्वमपीमां महाबाहो चमूं द्रोणपुरस्कृताम् ।
वारयस्व नरव्याघ्र महद्धि भयमागतम् ॥ ३६
एवमुक्ते तु कृष्णेन यथोद्दिष्टा महारथाः ।
जग्मुर्वैकर्तनं कर्णं राक्षसांश्चेतरान्रणे ॥ ३७
अथ पूर्णायतोत्सृष्टैः शरैराशीविषोपमैः ।
धनुश्चिच्छेद भीमस्य राक्षसेन्द्रः प्रतापवान् ॥ ३८
हयांश्चास्य शितैर्बाणैः सारथिं च महाबलः ।
जघान मिषतः संख्ये भीमसेनस्य भारत ॥ ३९

(for तत) —^{c}) Dn2 om ताडया —^{d}) G2 भूमिम् (for भीमम्)

29 Ś2 missing (cf v 1 1) T G3 4 om 29^{ab} (cf v 1 21, 26) B4 om 29^{ab} —^{a}) K1 lacuna, G1 M1 2 त (for स) —^{c}) D8 6 क्षय (for अस्य) —^{d}) Ś1 K1-3 D1 विविधै, D8 विशिखै (for निशितै) D8 शितै (for शरै)

30 Ś2 missing (cf v 1. 1) —^{b}) B Dc1 Dn1 D2 रजन्या (for सैनिका) D5 भीमरूपा प्रहारिण —^{c}) D1 5 समताद् (for शासनाद्) —^{d}) D3 निजघ्नुरि तरेतर

31 Ś2 missing (cf v 1 1) —^{b}) T G2-4 स वाजिरथकुञ्जरा —^{c}) B5 शक्ति (for शान्ति)

32 Ś2 missing (cf v 1 1) —^{ab}) Ś1 K (K4 missing) D1 ततो (for त तु) Dn2 transp तु and दृष्ट्वा M4 transp महाघोरं and वर्तमान Ś1 नृत्यमान, K1 2 D1 रक्तपानं (for वर्तमान) B (except B1) Dc1 Dn D3 6 S (except G2, G6 missing) महाहवं (for °हवे) —^{c}) K1 व्याघ्रो (for श्रेष्ठो) K4 B Dc1 Dn1 S (G6 missing) अब्रवीत्पुंडरीकाक्षो

33 Ś2 missing (cf v 1 1) —^{a}) K4 B (except B1) Dc1 Dn बाहु (for -बाहो) Ś1 K3 पश्य भीमो महाबाहू —^{b}) Ś1 K3 गत (for गतम्) —^{c}) B1-3 Dc1 Dn पदमस्यानुगच्छ त्व

34 Ś2 missing (cf v 1 1) —^{b}) D. युयुधानोत्तमौजसौ —^{c}) K3, 4 B Dc1 Dn D2 3 T G1 4 सहितौ (for °ता) K1 द्रौपदीयश्च; D4 5 8 देयैश्च (for °देयाश्च) —^{d}) D6 पातु (for यान्तु) D1 om महारथा

35 Ś2 missing (cf v 1 1) —^{c}) D2 हत्वा, D4 5 7 8 T G2-4 हतु (for घ्नन्तु) —^{d}) D4 om from पाण्डव up to भयमा (in 36^{d}) T G1 2 M पार्थिवा (G1 M3-5 °च), G3, 4 पाण्डवा

36 Ś2 missing (cf v 1 1) D4 om up to भयमा (cf v 1 35) —^{b}) K1 B5 परिस्कृ(B. °ष्कृ)ता (for पुर°) —^{c}) S (G6 missing) धारयस्व (for वार°) Dn2 D5 8 महाबाहो (for नरव्याघ्र) —^{d}) D6 महद्भयमिहागत

37 Ś2 missing (cf v 1 1) —^{a}) D2 6 उक्तेन (for उक्ते तु) —^{b}) K4 यथोद्दिष्टो, D4 यथोद्दिष्टं, M3-5 यथादिष्टा (M3 °ष्ट) (for यथोद्दिष्टा) Ś1 K3 Dn2 D2 3 6-8 रथोत्तमा (D7 °म), D4 5 तथोत्तमा (for महारथा) K1 2 D1 यथोद्दिष्ट (D1 °ष्टो) नरोत्तमा (D1 °म) —^{c}) Dn2 om र्तनं क —^{d}) Dn2 राक्षसा (for °साश्च) B1 2 4 Dn1 चैव तान्, B3 5 Dc1 D6 चेतरे, Dn2 [क्ष]पि तान्, D2 4 7 8 [इ]तरान् (for चेत°) D5 राक्षसेंद्रान्महाबलान्

38 Ś2 missing (cf v 1 1)

39 Ś2 missing up to 39^{c} (cf v 1 1) K4 om

सोऽवतीर्य रथोपस्थाद्धताश्वो हतसारथिः ।
तस्मै गुर्वीं गदां घोरां स विनद्योत्ससर्ज ह ॥ ४०
ततस्तां भीमनिर्घोषामापतन्तीं महागदाम् ।
गदया राक्षसो घोरो निजघान ननाद च ॥ ४१
तद्दृष्ट्वा राक्षसेन्द्रस्य घोरं कर्म भयावहम् ।
भीमसेनः प्रहृष्टात्मा गदामाशु परामृशत् ॥ ४२
तयोः समभवद्युद्धं तुमुलं नररक्षसोः ।
गदानिपातसंह्रादैर्भुवं कम्पयतोर्भृशम् ॥ ४३
गदाविमुक्तौ तौ भूयः समासाद्येतरेतरम् ।
मुष्टिभिर्वज्रसंह्रादैरन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ ४४
रथचक्रैर्युगैरक्षैरधिष्ठानैरुपस्करैः ।
यथासन्नमुपादाय निजघ्नतुरमर्षणौ ॥ ४५
तौ विक्षरन्तौ रुधिरं समासाद्येतरेतरम् ।
मत्ताविव महानागावकृष्येतां पुनः पुनः ॥ ४६
तमपश्यद्धृषीकेशः पाण्डवानां हिते रतः ।
स भीमसेनरक्षार्थं हैडिम्बं प्रत्यचोदयत् ॥ ४७

C 7 8073
B 7 177 48
K 7 176 49

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्विपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५२ ॥

---

39 — ^{a}) D4 7 8 शतैर्, T G1-4 महा (for शितैर्) — ^{c}) D3 6 द्यित (for मिपत) G1 M सखे (for संख्ये) — ^{d}) B Dc1 Dn1 राक्षस, D5 M3-5 मारिप (for भारत)

40 ^{c}) Ś K1-3 D1 G3 4 तस्मिन् (for तस्मै) D1 गुर्वी — ^{d}) D7 8 सविनद्य (for स विनद्य) K1 न विद्योत्ससर्ज ह (submetric), B Dc1 Dn1 D2 विनद्य त्सस्मर्ज ह, D4 सविद्योतं ससर्ज ह, S (G5 missing) विनदन्वै स°

42 ^{a}) K1 त्वद्, K4 B2 D1. 3-6 G1 4 M1 2 त (for तद्) — ^{c}) D5 [ऽ]थ हृष्टात्मा, G1 3 4 M [ऽ]प्रहृ° (for प्रहृ°) — ^{d}) Dn2 D4 5 7 8 उग्रा (for आशु) Ś K1 2 B1 3 5 Dc1 D1 परामृषत्

43 ^{b}) K1 2 Dc1 राक्षसो (for रक्षसो) D1. 5 7 8 तुमलं नरराक्षसो — ^{c}) G3 om गदा D3 निर्घात, D6 मघात (for निपात) K2 D4 5 7 -सह्रादैर्, B4 निह्रादैर (for संह्रादैर्) — D2 om (hapl.) 43^d-44^c — ^{d}) K1 2 Dc1 D1 3 6 8 G1 M1-3 कंपयतो (D2 ते) (for °यतोर्) D4 5 भुव कपयतो भृशं (sic)

44 D2 om 44^{abc} (cf. v l 43) — ^{a}) D3 T गदा (for गदा) Ś K1-3 D6 वियुक्तौ; T G3 4 विमुच्य (for विमुक्तौ) — After 44^{ab}, D3 reads 46^{cd} for the first time repeating it in its proper place, while D6 reads it K1. 2 G4 om (hapl) 44^c-46^b — ^{c}) Ś2 G1 M -मकाशैर्, T G2 3 संघातैर् (for संह्रादैर्)

45 K1 2 G4 om 45 (cf. v l 44) — ^{a}) G2 तथाक्षैश्च (for युगैरक्षैर्) — ^{b}) Ś1 K3 अपस्करै, S (G4 om, G5 missing) अव° (for उप) — ^{c}) G1 तथासन्नम्, G2 यथा योगम् (for यथासन्नम्) D1. 5 यथा समुपदायातौ — ^{d}) Dn2 D7 8 तौ (for नि) B5 D6 G1 M1 2 अमर्षिणौ, T G2 3 अरिंदमौ (for अमर्षणौ) D4 5 जघ्नतू रोमहर्षणौ

46 K1 2 G4 om 46^{ab} (cf v l 44) — ^{a}) D4 5 विक्षिपतौ (for विक्षरन्तौ) — D3 reads 46^{cd} for the first time after 44^{ab}, D6 reads it after 44^{ab} — ^{c}) Ś2 om. इव D2 महानागा, D3 (first time) °नागाव्, D4 °नागाद् (for नागाव्) — ^{d}) Ś2 K1 2 D1 आकृष्येतां, K4 B Dc1 Dn D2 8 (second time) 5 G3 4 M3 च कृपाते, D4 चाक्षेपेता, D7 8 अक्षेपवा (D8 पेता), T G2 M5 चकर्षाते (for अकृष्येता) Dn2 D4 5 7 8 परस्पर (for पुन पुन) G1 M1 2 4 चकृपा(M4 °कर्षा)वितरेतरं

47 ^{a}) Ś2 K1 2 D1 G3 4 ताव्, K4 B Dc1 Dn D2 T G2 तद् (for तम्) D2 6 चापश्यद्, D4 अप श्यन् — ^{c}) T G2 3 M1. 2 मोक्षार्थं (for रक्षार्थं) Ś2 K1 2 D1 G4 भीमसेनस्य र(G4 मो)क्षार्थं — ^{d}) K3 D1 हैडिंबिं, K4 D5 8 हैडर्बीं, Dn1 हैडब, D2 4 7 हैडंबिं (for हैडिम्ब) B (except B3) Dc1 Dn1 S (G5 missing) पर्यचोदयत्; D3 5-8 प्रत्यनो° (for प्रत्यचो°)

Colophon K5 G5 missing — *Sub-parvan* Ś1 K1 2 B Dc1 Dn2 D1 3 6 घटोत्कचवध — *Adhy name* K1 B1 3 4 Dc1 D1 2 4 5 7 8 G1 2 4 M1 2 रात्रियुद्ध, D6 रात्रियुद्धे भीमालायुधसग्राम, M3 5 रात्रियुद्धे भीमालायुधयुद्ध, Bom ed रात्रियुद्धे अलायुधयुद्ध — *Adhy no* (figures, words or both) Dn1 177, D3 72, T G2-4 172, G1 M1 2 171, M3-5 170 — *Śloka no* Dn1 48

१५३

C 7 8074
B 7 178 1
K 7 178 9

संजय उवाच ।
संप्रेक्ष्य समरे भीमं रक्षसा ग्रस्तमन्तिकात् ।
वासुदेवोऽब्रवीद्वाक्यं घटोत्कचमिदं तदा ॥ १
पश्य भीमं महाबाहो रक्षसा ग्रस्तमन्तिकात् ।
पश्यतां सर्वसैन्यानां तव चैव महाद्युते ॥ २
स कर्णं त्वं समुत्सृज्य राक्षसेन्द्रमलायुधम् ।
जहि क्षिप्रं महाबाहो पश्चात्कर्णं वधिष्यसि ॥ ३
स वार्ष्णेयवचः श्रुत्वा कर्णमुत्सृज्य वीर्यवान् ।
युयुधे राक्षसेन्द्रेण बकभ्रात्रा घटोत्कचः ।
तयोः सुतुमुलं युद्धं बभूव निशि रक्षसोः ॥ ४
अलायुधस्य योधांस्तु राक्षसान्भीमदर्शनान् ।
वेगेनापततः शूरान्प्रगृहीतशरासनान् ॥ ५
आत्तायुधः सुसंक्रुद्धो युयुधानो महारथः ।
नकुलः सहदेवश्च चिच्छिदुर्निशितैः शरैः ॥ ६
सर्वांश्च समरे राजन्किरीटी क्षत्रियर्षभान् ।
परिचिक्षेप बीभत्सुः सर्वतः प्रक्षिपञ्शरान् ॥ ७
कर्णश्च समरे राजन्व्यद्रावयत पार्थिवान् ।
धृष्टद्युम्नशिखण्ड्यादीन्पाञ्चालानां महारथान् ॥ ८
तान्वध्यमानान्दृष्ट्वा तु भीमो भीमपराक्रमः ।
अभ्ययात्त्वरितः कर्णं विशिखान्विकिरन्रणे ॥ ९

153

☞ This adhy is missing in K5 G5 (cf. v 1 7 125 14, 137 9)

1 a) Ś K1-3 D1 त दृष्ट्वा, K4 Dn2 D2 4 5 7 8 स(D4 5 स)दृश्य (for संप्रेक्ष्य) Dn2 D2 3 6 S (G5 missing) transp समरे and भीम — b) G1 M1 2 राक्षस (for रक्षसा) D3 अतिके — D1 om (hapl) 1c-2b — c) Ś K1-3 हृषीकेशो (for वासुदेवो) K4 B Dc1 Dn1 राजन् (for वाक्यं) — d) Ś1 K3 नृप, K1 2 4 B Dc1 Dn1 वच, Dn2 D2 3 6-8 तत, D1 पुन (for तदा)

2 D4 om. 2ab (cf v 1 1) D5 6 om (hapl) 2ab — a) D7 om छाया — b) = 1b B Dc1 Dn आहवे; D3 अतिके (for °कात्) — d) D4. 5 तथा (for तव)

3 a) D3 6 कर्णं सं; D4 तु कर्णं; S (G5 missing) कर्णं तु (for कर्णं त्वं) — c) D7 om छाया — d) S (G5 missing) हनिष्यसि (for वधि°)

4 d) Ś1 K3 भैमसेनिर् (for बकभ्रात्रा) — e) Dn2 D2 7 8 T G2-4 तु, D1 स (for सु) D4 5 7 8 तुमलं (for तुमुल) — After 4, N (K5 missing) ins

1237* अलायुधस्य चैवोग्र हैडिम्बस्य च भारत ।

[D3 चैवापि (for चैवोग्र) Dc1 Dn1 D2 4 5 7 8 हैड म्बस्य. Bom ed हैडिंबेश्चापि भारत (for the post half).]

5 D4 transp 5ab and 5cd — a) D4 अलायुधस्तु, G1 हलायुधस्य Ś1 घोरास्तु, K3 4 B Dc1 Dn1 D3 6 योधाश्च, M1 2 5 योधास्तु — b) Ś2 Dn2 D2 5. 7 8 घोर (for भीम) B1 विक्रमान् (for दर्शनान्) D1 पाचाला द्रोणमेव तु — c) G1 M1 2 [उ]त्पतत (for [आ]प°)

6 D3 om (hapl) 6a-7b — a) K4 D1 अलायुध, Dc1 (before corr) Dn2 D1 5 अलायुध, Dc1 (by corr) युयुधान, D2 अलायुधं (for आत्तायुध) Dn1 D2 5 7 8 T G2-4 तु (for सु) G1 M1 2 सुसं क्रुद्धान् (for °द्धो) D6 युधामन्युश्च सक्रुद्धो — d) Ś K (K5 missing) D1 चिच्छेद, Dn2 D2 5 बिभिदुर् (for चिच्छि°) D4 युयुधानो महारथ (= 6b)

7 D3 om 7ab (cf v 1 6) D4 om 7a-10b — a) Dn2 सर्वाश् D5 तु (for च) — b) Dn1 किरीटी क्षत्रियर्षभ° — D1 om 7cd — d) K4 B Dc1 Dn1 D5 S (G5 missing) प्रकिरन्, Dn2 D2 प्राक्षिपन् (for प्रक्षि°).

8 D4 om 8 (cf v 1 7). — b) D7 8 प्राद्रावयत (for व्यद्रा°) G1 M1 2 पाण्डवान् (for पार्थिवान्) D5 द्रावयामास पार्थिवान् — d) Bom. ed पचालाना

9 D4 om 9 (cf. v 1 7) — a) B1 3 Dc1 Dn1 [अ]थ (for तु) D7 8 तान्दृष्ट्वा वध्यमानास्तु — b) D7 om (hapl) भीम D1 पराक्रम (for °क्रम) — c) K1 G3 अभ्यायात्, D5 अन्व° (for अभ्य°).

ततस्तेऽप्याययुर्हत्वा राक्षसान्यत्र सूतजः ।
नकुलः सहदेवश्च सात्यकिश्च महारथः ।
ते कर्णं योधयामासुः पाञ्चाला द्रोणमेव च ॥ १०
अलायुधस्तु संक्रुद्धो घटोत्कचमरिंदमम् ।
परिघेणातिकायेन ताडयामास मूर्धनि ॥ ११
स तु तेन प्रहारेण भैमसेनिर्महाबलः ।
ईषन्मूर्छान्वितोऽऽत्मानं संस्तम्भयत वीर्यवान् ॥ १२
ततो दीप्ताग्निसंकाशां शतघण्टामलंकृताम् ।
चिक्षेप समरे तस्मै गदां काञ्चनभूषणाम् ॥ १३
सा हयान्सारथिं चैव रथं चास्य महास्वना ।
चूर्णयामास वेगेन विसृष्टा भीमकर्मणा ॥ १४
स भग्नहयचक्राक्षो विशीर्णध्वजकूबरः ।
उत्पपात रथात्तूर्णं मायामास्थाय राक्षसीम् ॥ १५
स समास्थाय मायां तु ववर्ष रुधिरं बहु ।
विद्युद्विभ्राजितं चासीत्तिमिराभ्राकुलं नभः ॥ १६
ततो वज्रनिपाताश्च साशनिस्तनयित्नवः ।
महांश्चटचटाशब्दस्तत्रासीद्धि महाहवे ॥ १७
तां प्रेक्ष्य विहितां मायां राक्षसो राक्षसेन तु ।
ऊर्ध्वमुत्पत्य हैडिम्बस्तां मायां माययावधीत् ॥ १८
सोऽभिवीक्ष्य हतां मायां मायावी माययैव हि ।

C 7 8093
B 7 178 20
K 7 178 20

M1-5 स्वरित्व (for °त) — d) B (except B1) Dc1 Dn1 D5 प्रक्रिरन्, D2 8 6 विसृजन् (for विकिरन्) Ś1 K3 G2 विकिरन्विविधास्त्रश्च

10 D1 om. 10ab (cf. v 1 7) — a) B1 Dc1 प्रययुर्, D7 8 [s]न्यान्ययुर्, S (G5 missing) [s]भ्याय युर् (for ऽप्या) G5 भित्त्वा (for हत्वा) — f) Bom ed पचाला B2 Dc1 Dn D 1 5 - 8 तु (for च)

11 a) D2 6 च (for तु) D1 8 अलायुध सुमक्रुद्धो — b) B2 D1.3 अरिंदम (B2 °म) — c) Ś K1 2 Dn2 D1 6 M1 2 परिघेन (for घेण) B1 अतिवेगेन, T G 1-4 अद्रिकायेन (for अति°)

12 b) B1 महारय (for °बल) — c) Ś K (K5 missing) B D1 2 6 ईषन्मूर्छितमा(Ś K1 त आ)त्मानम् Dc1 Dn1 ईषन्मूर्छितमा°, Dn2 ईषन्मूर्छितोऽगमा° (sic), D2 °र्छायुतात्मान, D1 7 7 8 °र्छो गतोमान — d) Ś K2-4 B Dn1 D1 2 6 अस्तम्भयत, Dn2 D2 4 6 - 8 स्तम यामास, M1 सस्तभयित (for संस्तम्भयत) Dc1 अस्त भयत मूर्तिमान

13 K2 om 13cd — c) D7 चिक्षेप च (for चिक्षेप) B S (G missing) चिक्षेप तस्मै स(B1 स्मिन्स)मरे, Dc1 Dn1 °प वा स समरे — d) Ś1 K1 B Dc1 Dn1 D1.2 S (G5 missing) भूषिता (for भूषणाम्)

14 a) Ś2 K3 स (for सा) Dn2 D2 4 चास्य (for चैव) B Dc1 Dn1 M6-8 सा (Dn1 स) हयाश्च रथं चा(M5-7 त)स्य, D7 8 सा हयाश्रथिन हत्वा, T G1-4 M1 2 स हयाश्वतुरश्चा(G1 M1 2 °रन्त्र)स्य — Ś2 om 14bc — b) B Dc1 Dn1 S (G5 missing) सारथिं च (for रथ चास्य) B1 महाम्नना, Dn2 D2-5 महास्वन, D2 °ध्वज (for °स्वना) — c) D7 वर्गयामास (for चूर्ण) — d) Ś1 Dn2 निसृष्टा (for वि°) Ś2 K1 2 4 D1 -सूनुना (for कर्मणा)

15 a) B1 रय (for -हय) K3 B Dc1 Dn D2 5 8 7 चक्राजाद् D1 वक्त्राक्षान्, D3 -चक्राक्षान् (for -चक्राक्षो) — b) D3 विशीर्णा (for °र्ण) B Dc1 Dn D2 4 6 7 8 कूबराद्, D1 -कौरवात् (for -कूबर) Ś2 विशीर्णरथकूबर , K1.2 4 D1 °रथकुञ्जर (K4 °र)

16 c) D वा (for च) — d) Ś K1-3 D1 3 6 तिमिराभ्रावृत नभ , B3 5 S (G5 missing) तुमुलाभ्राकुल नभ , D2 तिमिराभ्रजक नभ (sic)

17 a) K1 2 D3 T G1 2 M1.2 निपातश्च, G1 निपात (for °ताश्च) D3 om श्च — b) D5 गर्जित (for साशनि) D8 स्तनयन्नित्र, S (G5 missing) °यित्नुमान् (for °यित्नव) — c) K1 चटचटः (for चटा) — d) K1 B Dc1 Dn1 S (G5 missing) च (for हि) Ś1 महारणे (for °हवे)

18 a) Ś2 D2 निहता, B Dc1 Dn1 महतीं (for विहिता) — b) B Dc1 Dn1 Bom ed राक्षसो राक्षसस्य तु (B2 ह, Bom ed च) — c) Dc1 Dn1 तूर्णम् (for ऊर्ध्वम्) Ś1 K1-3 D1 उत्प्लुत्य, Ś2 उत्सृज्य, D5 ऊत्सृत्य (for उत्पत्य) K4 Dn2 D1 हैडिंबिस्, Dc1 Dn1 D2 4 7 8 हैडंबस्, D5 हैडंब (for हैडिम्बस्)

19 D2 om 19a-20b D1 om 19a-21b — a) B1 [s]पि (for ऽभि) — b) Dc1 S (G5 missing) तु, Dn2 ह (for हि) — c) D3 om from सुतु up to घटोत्कचे (in 19d) K4 D1 तु (for सु) D6 तुमलं

C 7 7094
B 7 178 20
K 7 179 20

अश्मवर्षं सुतुमुलं विससर्ज घटोत्कचे ॥ १९
अश्मवर्षं स तद्धोरं शरवर्षेण वीर्यवान् ।
दिशो विध्वंसयामास तदद्भुतमिवाभवत् ॥ २०
ततो नानाप्रहरणैरन्योन्यमभिवर्षताम् ।
आयसैः परिघैः शूलैर्गदामुसलमुद्गरैः ॥ २१
पिनाकैः करवालैश्च तोमरप्रासकम्पनैः ।
नाराचैर्निशितैर्भल्लैः शरैश्चक्रैः परश्वधैः ॥ २२
अयोगुडैर्भिण्डिपालैर्गोशीर्षोलूखलैरपि ।
उत्पाट्य च महाशाखैर्विविधैर्जगतीरुहैः ॥ २३
शमीपीलुकरीरैश्च शम्याकैश्चैव भारत ।
इङ्गुदैर्बदरीमिश्रैः कोविदारैश्च पुष्पितैः ॥ २४
पलाशैररिमेदैश्च प्लक्षन्यग्रोधपिप्पलैः ।
महद्भिः समरे तस्मिन्नन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ २५
विविधैः पर्वताग्रैश्च नानाधातुभिराचितैः ।
तेषां शब्दो महानासीद्वज्राणां भिद्यतामिव ॥ २६
युद्धं तदभवद्धोरं भैम्यलायुधयोर्नृप ।
हरीन्द्रयोर्यथा राजन्वालिसुग्रीवयोः पुरा ॥ २७
तौ युद्ध्वा विविधैर्घोरैरायुधैर्विशिखैस्तथा ।

—[d]) Ś K1-3 B1 D1 5 घटोत्कच, K4 °त्कच

20 D2 om 20[ab], D4 om 20 (for both, cf v l 19) —[a]) K3 4 B3 4 5 Dn1 D5 स त, B1 महा-, D3 6 तु त (for स तद्) —[c]) Ś K (K5 missing) B5 Dn D1 2 6 दिक्षु (for दिशो)

21 D4 om 21[ab] (cf. v l 19) —[b]) B4 अभ्यवर्षता, D3 5 अभवन्महान् (D3 °हत्) (for अभिवर्षताम्) S (G5 missing) अन्योन्यस्याभिवर्षतां —[d]) Ś K2 D1 -मुसुल-, K1 Dn D4 6-8 -मुशल, D5 -मुद्गर (for मुसल-) Ś1 K3 D5 -पट्टिशै, D8 -मुद्रै.* (for -मुद्गरै) G3 कुतमुद्गरपट्टसै

22 [a]) G1 M करवाळैश् Dn2 पिनाककरवालैश्च, G2 परश्वधैश्च क्रकचैस् —[b]) B1 D4 G3 4 तोमरै (for °र) B1 प्राश (for प्रास) S (G5 missing) -कर्पटै (G1 M °णै) (for -कम्पनै) —[c]) K2 वल्लै (for भल्लै) —[d]) K1 चरैश् (for शरैश्) T G3 अस्त्रै, G2 4 शस्त्रै (for चक्रै) K1 3 B1 2 D (except D3) परस्वधै, T G2-4 °श्वथै (for °श्वधै)

23 [a]) D1 आयोगुडैर्, D2 अयोगुडैर्, D4 5 °गडैर्, S (T2 [inf lin] as in text, G5 missing) °हुळैर् (for °गुडैर्) K4 B Dc1 Dn1 D2 3 भिंदिपालैर्, D4 7 भिंडिमालैर् (for °पालैर्) D8 गुडैर्भिंढिपालैश्च (submetric) —[b]) B4 गोशीर्षैर्मुसलैरपि —[c]) Ś2 K1, 4 D3 M3 4 उत्पाद्य च; B Dc1 Dn1 °ट्यैर्, D4 5 7 8 °ट्य च; M1 2 °ट्य स (for °ट्य च) —[d]) D3, 6 विचित्रैर् (for विविधैर्)

24 D2 om 24[ab] —[a]) D4 5 शशी (for शमी) Dn1 D4 5 -पिलु (D5 °लू-) Ś2 K (K5 missing) -कनीरैश्, D4 -कसारैश्, Bom ed कदंबैश् (for -करीरैश्) D1 समीपीलोकनीरैश्च (sic), T G2-4 शमी विल्वशिरीषैश्च —[b]) K2 D1 3 शपाकैश्, K4 B Dc1 Dn चपकैश्, D3 6 संपा°, D4 साम्य°, D5 सैम्य°, D7 शम्य° (for शम्या°) —[c]) B1 Dn2 इगुदी (for इङ्गुदैर्) —[d]) T G2-4 सु (for च)

25 T om (hapl) 25[a]-26[b] —[a]) G3 M3-5 पालाशैर् K3 अरिसेनैश्, K4 Dn1 D2 चारिमेदैश्, B1 अरिमोदैश्, D4 5 अवमेदैश्, D6 गिरि°, D7 8 अविमेदैश्, G1 M1 2 अपि विल्वैश् (for अरिमेदैश्) —[b]) Dn2 D2 4 5 किंशुकै (for -पिप्पलै) —[c]) Dn2 D2 4 7 8 संयुगे, D5 सगमे (for समरे)

26 T om. 26[ab] (cf. v l 25) —[a]) Ś D3 विशिष्टै, K3 4 B Dc1 Dn1 विपुलै (for विविधै) G1-4 M पर्वताना (for °ग्रैश्) —[b]) G1 M शृंगैर् (for नाना) D2 3 6 नानाधातुविराजितै, G2-4 शृंगैर्धातुविचित्रितै —[c]) D4 5 7 8 एषा (for तेषा) —[d]) D1 वज्राना B3 स्तमताम् (for भिद्य°) K3 अपि (for इव) S (G5 missing) वज्रेणाहन्यतामिव

27 [a]) S (G5 missing) transp युद्ध and तद् K4 Dn1 D1 2 समभवद्, Dn2 D4 5 7 8 तत्राभ°, D6 तदाभ° (for तदभ°) —[b]) Ś2 K1 2 D4 5 7 8 भैम्यालायुधयोर्, G1 3 4 M भैमा°. B5 मृधे, D3 6 तत, S (G5 missing) भृशं (for नृप) —[d]) M1 2 5 बालि (for वालि) K4 B3 इव, Dn2 D4 5 7 8 यथा (for पुरा)

28 [ab]) D6 तैर् (for तौ) K1 G4 M3 4 विद्धा, Dn2 D4 युध्य, D1 विद्धौ, D3 6 युद्धैर् (for युद्ध्वा) D5 T G2-4 transp विविधै and विशिखै G1 M आयसैर् (for आयुधैर्) Ś2 K1, 2 4 D1 अपि, D3 6

प्रगृह्य निशितौ खड्गावन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ २८
तावन्योन्यमभिद्रुत्य केशेषु सुमहाबलौ ।
भुजाभ्यां पर्यगृह्णीतां महाकायौ महाबलौ ॥ २९
तौ भिन्नगात्रौ प्रस्वेदं सुस्रुवाते जनाधिप ।
रुधिरं च महाकायावभिवृष्टाविवाचलौ ॥ ३०
अथाभिपत्य वेगेन समुद्भ्राम्य च राक्षसम् ।
बलेनाक्षिप्य हैडिम्बश्चकर्तास्य शिरो महत् ॥ ३१
सोऽपहृत्य शिरस्तस्य कुण्डलाभ्यां विभूषितम् ।
तदा सुतुमुलं नादं ननाद सुमहाबलः ॥ ३२
हतं दृष्ट्वा महाकायं बकज्ञातिमरिंदमम् ।
पाञ्चालाः पाण्डवाश्चैव सिंहनादान्विनेदिरे ॥ ३३
ततो भेरीसहस्राणि शङ्खानामयुतानि च ।
अवादयन्पाण्डवेयास्तस्मिन्रक्षसि पातिते ॥ ३४
अतीव सा निशा तेषां बभूव विजयावहा ।
विद्योतमाना विबभौ समन्ताद्दीपमालिनी ॥ ३५
अलायुधस्य तु शिरो भैमसेनिर्महाबलः ।
दुर्योधनस्य प्रमुखे चिक्षेप गतचेतनम् ॥ ३६
अथ दुर्योधनो राजा दृष्ट्वा हतमलायुधम् ।
बभूव परमोद्विग्नः सह सैन्येन भारत ॥ ३७
तेन ह्यस्य प्रतिज्ञातं भीमसेनमहं युधि ।
हन्तेति स्वयमागम्य स्मरता वैरमुत्तमम् ॥ ३८
ध्रुवं स तेन हन्तव्य इत्यमन्यत पार्थिवः ।

C. 7 8113
B 7 178 39
K 7 179 40

G2 तदा (for तथा) — c) Ś1 K1-3 विगृह्य, Ś1 K4 B3 D1. 2 4 5 - 8 नि, T G2-4 उत्सृज्य (for प्रगृह्य) Dn1 च दितौ D2. 6 निगृह्य निशितैः खड्गैः — d) B (except B4) Dn1 D5 6 S (G missing) अभिपेततुः, D4 °जघ्निवान् (for °जघ्नतुः)

29 b) Dn2 तु, D. च (for तु) — G2 M1 om. (hapl.) 29cd, M. reads 29cd inf lin sec m — c) T G2 4 M3 5 बाहुभि, G1 M1. 2 बाहुभ्या (for भुजाभ्या) Dc1 D1 प्रत्यगृह्णीता, T G1 3 4 M1 2 परि (for पर्य) — d) G1. 3 4 M1-3 5 महामायौ (for °कायौ)

30 a) B Dc1 Dn1 T G1-4 M2-5 तौ खिन्न, Dn2 D2 4 - 8 प्रभिन्न, D5 अभिन्न (for तौ भिन्न) D3 G4 -गात्रे (for -गात्रौ) D1 प्रश्वेदं (sic) — b) Dn2 शुश्रुते च, D5 सुस्रुवाते, D2-3 शुश्रा(D3 °श्र)वाते (for सुस्रु°) D2 6 नराधिप, G4 जनाधिपौ — c) Dn1 रुचिर, G2 वृष्टिमिश्र (for रुधिर) D1 तु (for च) — Dc1 reads 30d twice — d) Ś1 K2-4 Dc1 (second time) D2 4-8 अति- (for अभि-) Dc1 (second time) Dn2 अम्बुदौ (for अचलौ) Dn1 अभिवृष्टाचलाचलौ

31 a) G1 M1 2 अभिपत्याशु वेगेन — b) B4 बाहुना, G1 राक्षस (for °सम्) — c) Ś1 K3 4 D1. 6 हैडिं बिस्र, Dc1 Dn1 हैडबग्र, Dn2 D2 4 6 7 8 हैडंबिग्र (for हैडिम्बश्च) — d) G3 [s]हरत् (for महत्)

32 a) Dc1 Dn1 [s]पहृत्य, D3 °हृत्य, G1 °सृत्य (for °हृत्य) — c) Ś2 K1 2 तत्र, Dn2 D1. 5 7 8 तत, D5 तथा (for तदा) D1. 5 8 तुमल

33 a) G1 M1. 2 ज्ञात्वा (for दृष्ट्वा) D5 महाबाहुं (for °काय) — b) D4 7 8 बकज्ञातिम् (for °ज्ञातिम्) G2 4 अरिंदम — c) D1. 7 पचाला D5 सृजयाश् (for पाण्डवाश्) — G4 reads 33d-34a twice — d) Ś सिंहनाद (for °नादान्)

34 For the repetition in G4, cf v l 33 — c) D2 4 राक्षसेंद्रास (D4 °द्रात्), D3 पाण्डवास्ते, D5 तदा सर्वे (for पाण्डवेयास्) — d) D5 घोरे नि (for रक्षसि) B Dc1 Dn1 राक्षसे निहते युधि

35 a) G1 M1-4. 5 (inf lin as in text) राजन् (for तेषा) — b) D4 5 7 8 तथैव (for बभूव) D8 च (for वि) — c) K1 2 विवृतौ (for विबभौ) — d) D4 दीप्ति (for दीप)

36 c) D4 om प्रमुखे — d) D4 चिच्छेद (for चिक्षेप) B Dc1 Dn1 D1. 8 6 -चेतम, D3 G2 °स (for नम्)

37 ab) Dn2 D3 4. 5 7 8 दृष्ट्वा हत वीरम् (for राजा दृष्ट्वा हतम्) — d) Dn2 om. सह

38 K4 om 38a-39b — b) D4 5 7 8 भैमसेनिम् (D4 °निर्) K1 D2 6 महा (for अह) — c) Ś K1-3 D1 हन्मि ते, D4 8 हता ते, D5 हतास्मि (for हन्तेति) Ś1 K3 आगत्य (for °म्य) S (G5 missing) हन्मीति स (G1 M1. 2 4 हंतेति स, M3 6 निहन्मीति) समागम्य

C 7 8112
B 7 178 79
K 7 179 40

जीवितं चिरकालाय भ्रातॄणां चाप्यमन्यत ॥ ३९
स तं दृष्ट्वा विनिहतं भीमसेनात्मजेन वै ।
प्रतिज्ञां भीमसेनस्य पूर्णामेवाभ्यमन्यत ॥ ४०

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि त्रिपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५३ ॥

१५४

संजय उवाच ।
निहत्यालायुधं रक्षः प्रहृष्टात्मा घटोत्कचः ।
ननाद विविधान्नादान्वाहिन्याः प्रमुखे स्थितः ॥ १
तस्य तं तुमुलं शब्दं श्रुत्वा कुञ्जरकम्पनम् ।
तावकानां महाराज भयमासीत्सुदारुणम् ॥ २
अलायुधविपक्तं तु भैमसेनिं महाबलम् ।
दृष्ट्वा कर्णो महाबाहुः पाञ्चालान्समुपाद्रवत् ॥ ३
दशभिर्दशभिर्बाणैर्धृष्टद्युम्नशिखण्डिनौ ।
दृढैः पूर्णायतोत्सृष्टैर्बिभेद नतपर्वभिः ॥ ४
ततः परमनाराचैर्युधामन्यूत्तमौजसौ ।
सात्यकिं च रथोदारं कम्पयामास मार्गणैः ॥ ५
तेषामभ्यस्यतां तत्र सर्वेषां सव्यदक्षिणम् ।
मण्डलान्येव चापानि व्यदृश्यन्त जनाधिप ॥ ६
तेषां ज्यातलनिर्घोषो रथनेमिस्वनश्च ह ।

---

39 K4 om. 39^ab (cf v l. 38) — ^a) Ś K1–3 D1 द्रुत (for ध्रुव) G3 om न हन्तव्य — ^c) Dn1 जीवित चिरकाल हि, D4 °त कीर्तिमालाय, M3–5 °तं चिरराात्राय — ^d) Dc1 चाभि, Dn1 चाति, Dn2 D4 5 7 8 इति, M2 चामि (for चापि)

40 ^a) D6 तु (for वि) — ^b) Ś1 K3 हि, G1 2 M1 2 च (for वै) — ^d) B6 अभ्यवर्तंते (sic) (for °मन्यत) Ś K1–3 D1 8 सत्या(D8 पूर्णा)मेवान्वपद्यत

Colophon K5 G5 missing Sub-parvan K1 2 B3 4 D1 8 घटोत्कचवध —*Day of Drona's Generalship* K4 चतुर्थदिवसे —*Adhy name* Ś K1 2 4 B D G4 अलायुधवध, T G1 3 M1 2 रात्रियुद्धे अलायुधवध —*Adhy no* (figures, words or both) Dn1 178, Dn2 179, D8 73, T G2–4 173, G1 M1. 2 172, M3–5 171 —*Śloka no* Dc1 42, Dn1 41

154

☞ This adhy is missing in K5 G5 (cf. v l 7 125 14, 137 9)

1 ^a) T G2–4 वीर (for रक्ष) B4 निहत्यैवं ततो रक्ष — ^d) B Dc1 S (G5 missing) तव (G3 °त) (for स्थित) Dn1 वाहिन्या प्रमुखेन च

2 ^a) B1 Dc1 Dn1 T G1–4 M4 तत्, D2 [अ]थ, D4 तु (for त) Ś1 K3 विविध, D5 7 8 तुमल D4 शब्द, M. (sup lin) युद्ध (for शब्दं) — ^b) D4 7 8 कृत्वा (for श्रुत्वा) S (G5 missing) हृदय (for कुञ्जर) — ^d) G2 भीतिरासीत्सुदारुणा

3 ^a) M3–5 अलायुधे (for °युध) Ś1 K3 -विमुक्त, Dc1 विसक्त, Dn2 -विविक्त (for विपक्त) D3 6 हि, M3 5 त (for तु) — ^d) D7 8 पचालान् Ś K (K5 missing) D3 पांचालान्समुपाद्रन(D1 °नुद)व्

4 ^c) Ś2 K1 2 D1 पूर्णैः कर्णायतोत्सृष्टैर् — ^d) Ś1 D1 व्य(D1 व्या)भिनन्, Ś2 विभिन्नौ, K1 2 व्यभिन्नैर्, D3 अभिनन्, D6 व्यच्छिनन् (for बिभेद) Dn1 -पर्वणा (for पर्वभि) D4 वलिभेदनपर्वभि

5 ^a) D4 त त (for तत) M3–5 पार्थिव- (for परम)

6 ^a) G1 M1 2 4 अभ्यसता (for °स्यता) N (except Ś1 K3, K5 missing) तेषामप्यस्य(D6 °मपश्य)तां; सख्ये (B4 युद्धे) — ^c) T चान्येषु, G1 M1 2 चापानां, G2–4 M3–5 चापेषु (for चापानि) — ^d) M3–5 व्यादृश्यंत Ś K2 B1 Dc1 D1 नराधिप (for

मेघानामिव घर्मान्ते बभूव तुमुलो निशि ॥ ७
ज्यानेमिघोपस्तनयित्नुमान्वै
धनुस्तडिन्मण्डलकेतुशृङ्गः ।
शरौघवर्षाकुलवृष्टिमांश्च
संग्राममेघः स बभूव राजन् ॥ ८
तदुद्धतं शैल इवाप्रकम्प्यो
वर्षं महच्छैलसमानसारः ।
विध्वंसयामास रणे नरेन्द्र
वैकर्तनः शत्रुगणावमर्दी ॥ ९
ततोऽतुलैर्वज्रनिपातकल्पैः
शितैः शरैः काञ्चनचित्रपुङ्खैः ।
शत्रून्व्यपोहत्समरे महात्मा
वैकर्तनः पुत्रहिते रतस्ते ॥ १०
संछिन्नभिन्नध्वजिनश्च केचि-
त्केचिच्छरैरर्दितभिन्नदेहाः ।
केचिद्विसूता विहयाश्च केचि-
द्वैकर्तनेनाशु कृता बभूवुः ॥ ११
अविन्दमानास्त्वथ शर्म संख्ये
यौधिष्ठिरं ते बलमन्वपद्यन् ।
तान्प्रेक्ष्य भग्नान्विमुखीकृताश्च
घटोत्कचो रोषमतीव चक्रे ॥ १२
आस्थाय तं काञ्चनरत्नचित्रं
रथोत्तमं सिंह इवोन्ननाद ।
वैकर्तनं कर्णमुपेत्य चापि
विव्याध वज्रप्रतिमैः पृषत्कैः ॥ १३
तौ कर्णिनाराचशिलीमुखैश्च

C 7 6123
B 7 178 14
K 7 180 14

जना॰)

7 D4 om 7a–9b — a) Ś2 निर्घोषे (for °षो) — b) Ś2 -स्वनैश्च इ, Dc1 Dn1 -स्वनै सह, D6 -स्वनेन इ (for -स्वनश्च इ) — d) D5 7 8 तुमलो

8 D4 om. 8 (cf. v l 7) — a) Ś2 -घोष (for -घोप) Dn2 D2 5 7 8 च (for वै) — b) G4 तटी, M1.2 5 तटिन् K4 -शृगै (for -शृङ्ग) — c) Ś K1 D1 वर्ष्माकुल-, D7 8 वर्षातुल, G2–4 -वाताकुल (for -वर्षा°) — d) D1 -सेतु (for मेघ)

9 D4 om. 9ab (cf v l 7) — a) T G3 4 तम् (for तद्) Ś2 K2–4 B3 4 Dn D2 7 8 अद्भुत, D5 अद्रुत (for उद्धत) Ś2 K1 3 B1 Dn2 D3 [अ]प्रकपो, B3 प्रकप्यो (for [अ]प्रकम्प्यो) — b) Dn1 वर्षा, D6 वर्षन् (for वर्षं) K4 Dn2 D2.5 7 8 T G1 2 महा (for महत्) Dn2 D5 रूप (for सार) — c) D4 गणं, D5 गणान् (for रणे) — K4 D1 om. 9d–10c — d) Ś1 K3 गणावमर्पी (for °मर्दी)

10 K4 D1 om. 10abc (cf. v l 9) — a) Dc1 Dn1 ततोद्धतैर्, Dn2 D4 5 7 8 स तो(Dn2 ततो)मरैर् (for ततोऽतुलैर्) Dn2 -तुल्यै (for -कल्पै) — b) D4 शतै (for शितै) D3 om. (hapl) from काञ्चन up to च्छरै (in 11b) Ś1 K1–3 -पुंखचित्रै, D8 -पत्रपुखै, G1.2 4 M -वद्ध° (for चित्र°) — c) Ś2 K2 व्यमोहद्, D4 5 अपोहनत् (D5 °नन्), D8 विपोहन्, D7 अपाहन् (for व्यपोहत्) D4 om महात्मा — d) D4 वैकर्तन (for र्तन-) K4 शत्रु (for पुत्र-) Dn1 रतास्तान्, M4 रतस्तव (for रतस्ते)

11 D3 om. up to च्छरै (cf v l 10) — a) Dn2 स (for स) D4 भिन्ना (for भिन्न) — b) Dn2 D4 5 7 तीक्ष्णै (for केचित्) B (except B5) Dc1 स्वर्दित, D6 चार्पित, S (G5 missing) स्व(G1 M1 2 स्व)र्पित (for अर्दित) — c) G8 च (for वि) D6 -शूरा (for -सूता) D3 [अ]तिहताश् (for विहयाश्)

12 a) Ś2 अविद्यमानास्, K1 D4 5 आविंदमानस्, D2 आचिंत्यमान, D6 विमदमानास् (for अविन्द°) Ś2 तव (for त्वथ) D2 कर्म (for शर्म) G1 M (except M8) सखे (for संख्ये) — b) M8 5 यौधिष्ठिरास् (for °ष्ठिर) K1 त, Dn2 D2 4 5 8 T G2–4 तद् (for ते) K4 B Dc1 Dn अभ्यपद्यन्, D2 4 5 7 8 अभ्युपेत्य, D6 S (G5 missing) अन्व(D6 G1 M °भ्य-, G2 °भ्य) गच्छन् (for °पद्यन्) — c) Ś K1–3 D1 8 वीक्ष्य (for प्रेक्ष्य) D5 मग्नान्, M3–5 सर्वान् (for भग्नान्)

13 a) T G3.4 वै, G2 स (for त) D2 -भौम, D4.5 पृष्ठ (for रत्न) — b) Ś K (K5 missing)

B 14
K 7 180 14

नालीकदण्डैश्च सवत्सदन्तैः ।
वराहकर्णैः सविपाणशृङ्गैः
क्षुरप्रवर्षैश्च विनेदतुः खम् ॥ १४
तद्बाणधारावृतमन्तरिक्षं
तिर्यग्गताभिः समरे रराज ।
सुवर्णपुङ्खज्वलितप्रभाभि-
र्विचित्रपुष्पाभिरिव स्रजाभिः ॥ १५
समं हि तावप्रतिमप्रभावा-
वन्योन्यमाजघ्नतुरुत्तमास्त्रैः ।
तयोर्हि वीरोत्तमयोर्न कश्चि-
द्ददर्श तस्मिन्समरे विशेषम् ॥ १६
अतीव तच्चित्रमतीव रूपं
बभूव युद्धं रविभीमसून्वोः ।
समाकुलं शस्त्रनिपातघोरं
दिवीव राह्वंशुमतोः प्रततम् ॥ १७
घटोत्कचो यदा कर्णं न विशेषयते नृप ।
तदा प्रादुश्चकारोग्रमस्त्रमस्त्रविदां वरः ॥ १८
तेनास्त्रेण हयान्पूर्वं हत्वा कर्णस्य राक्षसः ।
सारथिं चैव हैडिम्बः क्षिप्रमन्तरधीयत ॥ १९

धृतराष्ट्र उवाच ।

तथा ह्यन्तर्हिते तस्मिन्कूटयोधिनि राक्षसे ।
मामकैः प्रतिपन्नं यत्तन्ममाचक्ष्व संजय ॥ २०

Dn2 D1 4 5 7 8 रथोत्तम सिंहवत्सननाद — D2 om 13ᶜ–14ᵃ — ᶜ) Do1 Dn1 सख्ये (for चापि) — ᵈ) T G2 विव्याथ (for °ध) K1 2 पृषत्कै (for पृपत्कैः)

14 D2 om. 14ᵃ (cf v l 13) — ᵃ) K1–3 D1 त, Do1 D4 5 तै (for तौ) B Do1 D6 नालीक, G1 M1 2 नाळीक (for नाराच) — ᵇ) B1 Do1 Dn1 नाराच, D2 नाभीक (for नालीक) K4 B Do1 Dn1 D2 3 6–8 द(Dn1 च)ण्डासन, Dn2 D4 5 दण्डाशनि (for दण्डैश्च स) S (G5 missing) सभ(T °फ)लुदण्डा सनवत्सदन्तै — ᶜ) D1 3 4 7 8 वाराह (for वराह) B Do1 Dn1 S (G5 missing) सविपाठ (for °पाण) — D7 8 om 14ᵇ — ᵈ) D2 4 5 प्रसंघैश्, G1 M प्रवर्हैश् (for प्रवर्षैश्) B1–3 5 Do1 ववर्षतु, B4 विते नतु, D4 5 नुनोदतु, D6 T विरेजतुश्, G1 3 4 M विरेद(G4 °चेर, M4 °देर)तु (for विने°) Do1 खे, D1 (also as in text) न, D6 च (for खम्) Dn2 क्षुरप्रसंघैरववर्षतु खं, D8 °प्रवर्षै. प्रविरेजतु खं

15 ᵃ) Dn2 D2 4 5 वर्षावृतम्, G1 M1 2 जाला° (for धारा) B (except B4) D5 अतरीक्षं D7 8 तद्बाणधारामिरिहातरिक्ष, T G2–4 M3–5 धाराभिरथा(G2 °रिवा)तरिक्ष — ᵇ) D2 गति (for गताभि°) G4 om समरे D7 8 वृत ककुब्भि सह संरराज — ᶜ) T G1 M3–5 पुखैर् (for पुङ्ख) — ᵈ) Dn2 मुख्याभिर् (for पुष्पा भिर्) Ś1 K3 4 B (except B4) D1 6 प्रजाभि, Dn2 D3 T G1 M1, 3 4 स्रजोभि (for स्रजाभि) D2 अतीव विद्युद्भिरिवाभ्रवृद

16 ᵃ) Ś K1–3 D1 समोहिताव्, K4 Dn1 D2 6 S (except M1 2 5, G5 missing) समाहिताव् (for सम हि ताव्) M2 प्रभावाम् (for °वाव्) D8 सम वातप्रति मप्रभाव (submetric) — D7 8 om. 16ᵇ–17ᵃ — ᶜ) K2 वीरोत्तमो (for °त्तमयोर्) — ᵈ) Ś K3 कवित्, K1 2 क(K2 क)श्चित् (for तस्मिन्)

17 D7 8 om 17ᵃ (cf v l 16) K2 reads 17 on marg — ᵃ) Ś1 (sup lin) 2 K1, 2 D1 अनेक, K4 B Do1 Dn2 D2 6 S (G5 missing) अतुल्य (for the second अतीव) — ᵇ) D1 चित्र (for युद्धं) D1 बभु * युद्धमतीवसूक्ष्म (sic) — ᶜ) D1 शमाकुलं, T G3, 4 तमाकुल (for समा°) D8 चास्त्र (for शस्त्र) M3–5 निखा(M4 °घा)त (for निपात) — ᵈ) K1 4 Dn D2 4 5 7 8 प्रदीप्त, D6 प्रशस्तं, S (G5 missing) प्रसक्तं (for प्रततम्) — After 17, Dn1 D2 ins. an addl colophon [*Adhy name* Dn1 D2 रात्रियुद्धे — *Adhy no* Dn1 179, D2 180]

18 Dn2 om 18–19 Before 18, K4 Dn1 D2 4 5 ins सजय उवाच — ᵃ) D5 कर्णो K4 B Do1 D1 6 S (G5 missing) घटोत्कच यदा (T G2–4 M1 2 °था) कर्णो — ᵈ) B3 अस्त्रवता (for °विदा) K2 असंभ्रम विदा वर, Dn1 अस्त्रविद्याविदा वर

19 Dn2 om 19 (cf v l 18) — ᵃ) D6 अस्त्रेन B Do1 D6 अवधीत्तस्य (for हयान्पूर्वं) — ᵇ) B Do1 D6 रथ सहयसारथिं, S (G5 missing) जघ्ने कर्णाय रक्षस° — ᶜ) K4 D1 हैडिंबि, D2 7 8 हैडंबि° (for हैडिम्ब°).

संजय उवाच ।
अन्तर्हितं राक्षसं तं विदित्वा
संप्राक्रोशन्कुरवः सर्व एव ।
कथं नायं राक्षसः कूटयोधी
हन्यात्कर्णं समरेऽदृश्यमानः ॥ २१
ततः कर्णो लघुचित्रास्त्रयोधी
सर्वा दिशो व्यावृणोद्बाणजालैः ।
न वै किंचिद्व्यापतत्तत्र भूतं
तमोभूते सायकैरन्तरिक्षे ॥ २२
न चाददानो न च संदधानो
न चेषुधी स्पृशमानः कराग्रैः ।
अदृश्यद्वै लाघवात्सूतपुत्रः
सर्वं बाणैश्छादयानोऽन्तरिक्षम् ॥ २३
ततो माया विहितामन्तरिक्षे
घोरां भीमां दारुणां राक्षसेन ।
संपश्यामो लोहिताभ्रप्रकाशां
देदीप्यन्तीमग्निशिखामिवोग्राम् ॥ २४
ततस्तस्या विद्युतः प्रादुरास-
न्नुल्काश्चापि ज्वलिताः कौरवेन्द्र ।
घोषश्चान्यः प्रादुरासीत्सुघोरः

C. 7 8 39
B 7 179 23
K 7 180 23

B Dc1 D5 त्रिरयश्चापि हर्डि(Dc1 °ड)व , S (G5 missing) मरय(G3 मारथि)श्चापि हंडय

20 G2 om the ref — ^{a}) B Dc1 D6 S (G5 missing) तस्मिन्नन्तर्हिते तूर्णं — ^{b}) Dn1 क्रूर (for कूट) D4 7 रक्षसि (for राक्षसं) D5 राक्षसे कूटयोधिनि — ^{c}) Dn2 D4 7 8 यन्मामकं प्रतिपन्न (D5 8 °पन्न हि)

21 G3 om the ref — ^{a}) K1 D2 राक्षस तु, B Dc1 D3 6 G1 M3–5 राक्षसेंद्र (for °सं त) G2 om विदित्वा — ^{b}) Ś K1 2 D1 कौरवा (K1 °व) (for कुरव) — ^{c}) D5 चाय, G3 न्यायय, G4 न्याय (for नाय) — K2 om. (hapl) 21^{d}–22^{a} — ^{d}) D1 दूरात् (for हन्यात्) G1–4 M तूर्णं (for कर्णं) Dn2 D4 4 6 [ऽ]पश्यमान (for ऽदृश्य°)

22 K2 om 22^{a} (cf v l 21) — ^{a}) D1 7 8 -चित्र सुयोधी (for चित्रास्त्रयोधी) — ^{b}) G3 om सर्वा Ś2 व्यावृण्वन्, B Dc1 D6 G2 प्रावृणोद् (for व्या°) — ^{c}) D4 om वै G3 कश्चिद् (for किंचिद्) K4 B Dc1 प्रापतत्, Dn1 दृश्यते, T व्याचरत् (for व्यापतत्) — ^{d}) Dn2 तमोभूत (for °भूते) B (except B1) अतरीक्षे

23 D4 om. (hapl) 23^{a}–24^{a} — ^{a}) K3 B Dc1 Dn D1. 6 S (G5 missing) नैव (for न च) K1 Dn1 M1 श्चादधानो D5 तु (for the second च) D6 7 8 नैवाददान न च सदधान — ^{b}) Ś1 K1–3 Dc1 D2 3 8 G1 3 4 M1 4 चेषुधी , D6 चैपुधी (for चे) Ś1 K2–4 B (except B1) Dn2 D2 T स्पृश्यमान , D5 7 8 स्पृश्य (D5 °श)मान (for स्पृशमान). — ^{c}) Dc1 नादृश्य तायो, Dn1 सदृश्यते, G1 M न (G1 स, M1. 2 स) दृश्यते (for अदृश्यद्वै) Ś K1 2 D1 8 अदृश्यतासौ लघु सूतपुत्र , D5 7 8 अपश्यामो लाघवात्सूतपुत्र — ^{d}) G3. 4 समं (for सर्वं) Ś K1–3 D1 8 छा(D3 [आ]च्छा)दयन, M3–5 छादितं च (for छादयानो) B (except B1) [अ]तरीक्ष , D7 8 °रिक्षे

24 Dn1 D4 om 24^{a} (for D4, cf v l 23) — ^{a}) B Dc1 D6 दारुणाम्, T G1 3 4 M विततामू (for विहि°) B (except B1) अतरीक्षे G2 ततो माया वित तॆतरिक्षे — G1 M1 2 4 read 24^{b} twice — ^{b}) D6 दृष्ट्वा (for भीमा) K3 4 B Dc1 D6 G1 M1 2 4 (last four second time) विहि(M2 °ह)ता (for दारुणा) Dn1 D3 4 5 7 8 घोरा भीमां रक्षसा दारुणेन (D4 सरूपे), Dn2 घोरो **** सी दारुणा न, T G1 (first time) 2–4 M1 2 (last two first time) 3 4 (first time) 5 मेघावली(G3. 4 M3 5 ली)मजनचूर्णवर्णां — ^{c}) B D2 M4 5 अपश्याम , Dn D4 5 ता पश्यामो, D6–8 T G1–4 M1–3 अप (for संप°) D3 T G1 M लोहिताद्रि-, G2 ताम्र (for °ताभ्र) Dc1 दिग्भ्यश्चोग्रा सर्वतो दर्श याम — ^{d}) K1 देदीपयतीम्, K2 °पतीम्, Dc1 सदीपयतीम्, Dn1 D4 6 7 8 खे दीप्यंतीम्, T G1–4 M3–5 प्रदीप्यं(M3 प्यं)तीम् (for देदी°) Dn1 D3 4 5 उल्का (for उग्राम्)

25 ^{a}) K3 4 B Dc1 Dn2 D6 T G2–4 तस्यां, Dn1 D3 4 5 ततो (for तस्या) D4 5 विघास (for विद्युत) — ^{c}) B6 घोरश्च, D1 तत (for घोषश्च) K3 4 Dn2 D3 4 5 चास्या , B5 S (G5 missing) चापि, Dn1 चास्य, D3 शब्द , D7 8 तासा (for चान्य) K2 D3 स घोर , K4 D3 सुघोष., Dn1 नरेंद्र (for सुघोर)

सहस्रशो नदतां दुन्दुभीनाम् ॥ २५

ततः शराः प्रापतन्रुक्मपुङ्खाः
शक्त्यः प्रासा मुसलान्यायुधानि ।
परश्वधास्तैलधौताश्च खड्गाः
प्रदीप्ताग्राः पट्टिशास्तोमराश्च ॥ २६

मयूखिनः परिघा लोहबद्धा
गदाश्चित्राः शितधाराश्च शूलाः ।
गुर्व्यो गदा हेमपट्टावनद्धाः
शतघ्न्यश्च प्रादुरासन्समन्तात् ॥ २७

महाशिलाश्चापतंस्तत्र तत्र
सहस्रशः साशनयः सवज्राः ।
चक्राणि चानेकशतक्षुराणि
प्रादुर्बभूवुर्ज्वलनप्रमाणि ॥ २८

तां शक्तिपाषाणपरश्वधानां
प्रासासिवज्राशनिमुद्गराणाम् ।
वृष्टिं विशालां ज्वलितां पतन्तीं
कर्णः शरौघैर्न शशाक हन्तुम् ॥ २९

शराहतानां पततां हयानां
वज्राहतानां पततां गजानाम् ।
शिलाहतानां च महारथानां
महान्निनादः पततां बभूव ॥ ३०

सुभीमनानाविधशस्त्रपातै-
र्घटोत्कचेनाभिहतं समन्तात् ।
दौर्योधनं तद्बलमार्तरूप-

— ^{d}) Ś2 K1 2 B (except B4) D1 6 M3–5 सहस्रस्येव (B5 °स्यैव, M4 °स्यैव) नदतो (B1–3 °ता), T G2–4 °स्येवोन्नदतो (for °शो नदता)

26 The portion from 26^a up to 7 155 13^b is lost in D6 on missing folios — ^{a}) D4 om from क्मपुङ्खा up to मराश्च (in 26^d) T G1 3 4 M उग्र-रूपा (for रुक्मपुङ्खा) D2 तत प्रापतन्रुक्मपुखा शरौघा — ^{b}) Ś2 K2 D1 शक्त्या, B4 शक्ति (for शक्त्य) Ś K1 2 मुसुलानि, Dn D5 7 8 मुशलानि (for मुस°) K3 4 B1–3 5 Dc1 D2 शक्त्यृष्टिप्रास(B1–3 5 °प)मुसला न्यायुधानि, D3 शक्त्य प्राशा मुशलाद्यायुधानि — ^{c}) K1 परस्वधस्, Dc1 Dn2 D1 3 5 7 8 °स्वधास् (for °श्वधास्) D6 तैलधूताश्, D3 °युक्ताश् (for °धौताश्) — ^{d}) M4 प्रदीप्तोग्रा K1 पट्टिशस्, T G2–4 M3–5 पट्टसास् (for पट्टिशास्) B Dc1 G1 M1 2 प्रदीप्ताग्रा स्तोमरा पट्टिशा(G1 M1 2 ट्टसा)श्च

27 D6 missing (cf v 1 26) — ^{a}) Dn2 वपू रूण°, D2 मयूरिण (for मयूखिन) G1 M1 2 लोह बधा (for °बद्धा) — ^{b}) D3 गदाश्रिता, G1 M1 2 समुद्गरा (for गदाश्चित्रा) Ś2 K1 Dn1 D4, 5 7 8 शव- (for शित) — ^{c}) G1 M1 2 transp गुर्व्यो and गदा Ś1 भीम; D4 lacuna (for हेम) D7 पट्टीव (for -पट्टाव-)

28 D6 missing (cf. v 1 26) — ^{a}) D3 तत (for महा) Ś D1 G2–4 चाप्यपतस्; K1 2 चाप्य पतश्च; D4 5 चापततीस् (for °तंस्तत्र) — ^{b}) Ś2 K2 D1 3 5 7 8 T G1 M (except M3) चाशनय (for सा°) K3 4 B Dc1 D2 च (for स) K1 सहस्राश्चा शनय सवज्रा, Dn G2–4 सहस्रशक्रा(Dn °चक्रा)शनय सवज्रा, D4 सहस्रश्च शतश सवज्रा — ^{c}) D7 8 सित (for -शत) — ^{d}) M5 (*sup lin*) क्षुराणि (for -प्रमाणि)

29 D6 missing (cf v 1 26) — ^{a}) Ś1 K1 2 तं (for ता) Dc1 Dn1 D1 2 4 5 7 8 परस्वधाना (for °श्वधाना) — ^{b}) B1 3 Dn2 प्राशासि, D7 8 प्रासर्ष्टि (for प्रासासि-) — ^{c}) Dc1 पतिता (for ज्वलिता) T G1–4 M1 2 पततीं ज्वलंतीं; M3–5 पततीमतरिक्षाद् (for ज्वलिता पतन्तीं) Dn2 पतती, D1 [आ]पततीं — ^{d}) K1 हत्तुं, Dn2 हतु (for हन्तुम्)

30 D6 missing (cf. v 1 26) — ^{a}) D7 पतिता (for पतता) — ^{b}) K4 पतिता, B Dc1 D2 च तदा (B4 D2 °था), Dn D3–5 7 8 S (G5 missing) च महा- (for पतता) Dn1 D4 5 रथाना (for गजानाम्) — ^{c}) Dn2 D4 शरा(Dn2 °स्रा)हताना, D2 शूला° (for शिला°) Dn1 चमूना (for -रथाना) D5 शरा हताना पततां गजाना — After 30^{ab}, Dn1 ins

1238* अनेकमायाशतशो हतानाम् ।

— ^{d}) Dn1 महाभिनाद, D7 G1 3 M °निनाद (for °न्निनाद) G3 om. पतता

31 D6 missing (cf v 1 26) — ^{a}) Ś1 B2 G4 सभीम, Dn D2 4 प्रतीप- (D4 °त-) (for सुभीम).

मावर्तमानं ददृशे भ्रमन्तम् ॥ ३१
हाहाकृतं संपरिवर्तमानं
संलीयमानं च विषण्णरूपम् ।
ते त्वार्यभावात्पुरुषप्रवीराः
पराङ्मुखा न बभूवुस्तदानीम् ॥ ३२
तां राक्षसीं घोरतरां सुभीमां
वृष्टिं महाशस्त्रमयीं पतन्तीम् ।
दृष्ट्वा बलौघांश्च निपात्यमाना-
न्महद्भयं तव पुत्रान्विवेश ॥ ३३
शिवाश्च वैश्वानरदीप्तजिह्वाः
सुभीमनादाः शतशो नदन्त्यः ।
रक्षोगणान्नर्दतश्चाभिवीक्ष्य
नरेन्द्रयोधा व्यथिता बभूवुः ॥ ३४
ते दीप्तजिह्वाननतीक्ष्णदंष्ट्रा
विभीषणाः शैलनिकाशकायाः ।
नभोगताः शक्तिविषक्तहस्ता
मेघा व्यमुञ्चन्निव वृष्टिमार्गम् ॥ ३५
तैराहतास्ते शरशक्तिशूलै-
र्गदाभिरुग्रैः परिघैश्च दीप्तैः ।
वज्रैः पिनाकैरशनिप्रहारै-

C 7 8150
B 7 179 38
K 7 180 36

Dc1 (marg as in text) भिद्रपार्नेद्, D1 ₅ ₆ ₇ ₈ -शास्त्र धार्नेद् (for °पार्नेद्) —ᵇ) D₂ अभिहत (for °हत) D₃ पुरस्तात् (for समन्तात्) —ᶜ) Ś1 K1 ₂ D₂ दुर्यो धन, M1 (before corr as in text) ₄ ₅ (sup lin) दुर्योधनम् (for दौर्योधन) K₄ B Dc1 चैं, G₃ M1 ₂ रवद् (for तत्) Dn D₂ ₄ ₅ ₋ ₈ आर्तमासीद् (for आर्त- स्त्वम्) —ᵈ) Dn D₁ ₂ ₁ ₉ स्यावर्तमान (for आवर्त) Ś1 K₄ B (except B₁) Dc1 Dn₂ M1 ₂ (sup lin) भ्रमतम्, T G₃₋₄ M₁ ₂ (orig) भृश सन् (for भ्रम न्तम्)

32 D₈ missing (cf v 1 26) —ᵃ) K₄ -कृतेशो (sic), D1 कृत मो (for कृत सं) K₁ ₂ सोपरि, Dn₂ D ₄ ₅ ₇ ₈ S (G₅ missing) तत्परि (for संपरि) —ᵇ) Dn₂ महीयमाने D₁ om च —ᶜ) D₁ ₂ ₇ ₈ तत्र (for ते तु) T G₃ ₄ आर्यभावा (for °भावात्) S (G missing) पुरुषद्वयो (G₁ M °यौ) धा (for °प्रवीरा) —ᵈ) B Dc1 D₂ नो (for न) G₂ पर्यापतत्तो मुययुस्तदानीं

33 D₈ missing (of v 1 26) —ᵃ) Ś1 D₁ घोर तर; B Dc1 भीमरूपा, D₅ घोररूपां, T G₁₋₄ M₁ ₂ °तमा (for °तरा) Ś1 K₁₋₃ सुरूपां; Ś₂ प्रमाथां; K₄ D₁ स्वरूपा; B Dc1 D₂ सुघोरां; Dn₂ lacuna (for सुभीमा) —ᵇ) Ś K₁₋₃ D₁ माया (for महा). —ᶜ) Ś1 निपत्यमानान् —ᵈ) B₄ आविवेश (for विवेश)

34 D₈ missing (cf v 1 26) —ᵃ) D₁ शिवाश्च (for शिवाश्च) —ᵇ) K₄ B Dc1 Dn₂ D₈ M₃ नदती, D₁ वदन्त्य, T G₃ ₄ नदत, G₁ ₂ M₁ ₂ ₃ ₅ (before corr, by corr, as in text) नदति (for नदन्त्य) —ᶜ) K₁ ₂ D₁ नदतश्, K₈ T नदतश्च (for नर्दतश्च) Ś₁ B Dc1 Dn1 T G₁₋₄ चापि (for चाभि) —ᵈ) G₁ M योधा (for योधा)

35 D₈ missing (cf v 1 26) —ᵃ) Dn₂ त, D₃ तद् (for ते) K₃ ₄ B Dn₂ D₂ -जिह्वानल (for °नन) G₁ °ास, M₁ ₂ दीर्घ (for -तीक्ष्ण) —ᵇ) K₁ -निकाच, K₄ निकाय, D₁ ₈ G₃ -निकाय (for निकाश) —ᶜ) Ś K₁₋₃ D₁ विहस्त (for विषक्त) —ᵈ) Dc1 मेघा (for मेघा) B₁ Dc1 Dn₂ D₃₋₆ विमुञ्चन् (for व्य) K₄ B₂ वृष्टिमार्गान्, B₁ °संघ, B₃ Dn D₁ ₇ ₈ °मुग्रा, B₄ °मग, B₆ °सङ्ग, Dc1 D₂ °मर्गं, D₁ - °मगतं (for °मार्गम्) S (G₅ missing) सृजन्ति मेघा इव शस्त्रवृष्टिं

36 D₈ missing (cf v 1 26) D₅ repeats 36ᵃ and 36ᵈ after 36 —ᵃ) Ś K₈ वै (K₃ वी) राहतास्, K₁ ₂ वैर्या°, K₄ D₁ भूर्या°, Dc1 वैरावृतास्, Dn1 भृश हतास्, D₁ ₅ (second time) सुयंद° (for तैराह) G₁ तै (for ते) G₁₋₄ M (except M₃) रय (for शर) D₄ (first time) तैराहतास्ते सुभृशं महाबला —ᵇ) T G₃ दीर्घै (for दीप्तै) —ᶜ) D₁,₇ ₈ चक्रै (for वज्रै) D₂ ₈,₇ ₈ G₁ M प्रकाशैश्च (for -प्रहारै). —ᵈ) D₇ ₈ वज्रै (for चक्रै) Ś1 K₄ शत- घ्न्योन्मथिताश्च, K₁ ₂ °घ्नैर्मथिताश्च, Dn1 D₃ °घ्नी मथि (D₈ °मिह) ताश्च; D₃ ₄ ₅ (second time) °घ्न्य (D₈ °घ्न) पतिताश्च, D₇ ₈ °घ्न्या मथिताश्च (for °घ्न्युन्म थिताश्च) Dn1 D₃ ₄ ₅ (second time) च संत (Dn1 °त), G₂ बभूवु, G₄ प्रपेतु, M₃ च पेत्य, M₅₋₈ निपेतु (for च पेतु) K₄ B Dc1 Dn₂ शतघ्निचक्रैर्मथिताश्च (B₁ °ता नि) पेतु; D₄ (first time) बाणै सुखक्रैर्मथि-

C 7 8150
B 7 179 26
K 7 180 36

श्चक्रैः शतघ्न्युन्मथिताश्च पेतुः ॥ ३६
हुडा भुशुण्ड्योऽश्मगुडाः शतघ्न्यः
स्थूणाश्च कार्ष्णायसपट्टनद्धाः ।
अवाकिरंस्तव पुत्रस्य सैन्यं
तथा रौद्रं कश्मलं प्रादुरासीत् ॥ ३७
निष्कीर्णान्त्रा विहतैरुत्तमाङ्गैः
संभग्नाङ्गाः शेरते तत्र शूराः ।
भिन्ना हयाः कुञ्जराश्चावभग्नाः
संचूर्णिताश्चैव रथाः शिलाभिः ॥ ३८
एवं महच्छस्त्रवर्षं सृजन्त-
स्ते यातुधाना भुवि घोररूपाः ।
मायाः सृष्टास्तत्र घटोत्कचेन
नामुञ्चन्वै याचमानं न भीतम् ॥ ३९
तस्मिन्घोरे कुरुवीरावमर्दे
कालोत्सृष्टे क्षत्रियाणामभावे ।
ते वै भग्नाः सहसा व्यद्रवन्त
प्राक्रोशन्तः कौरवाः सर्व एव ॥ ४०
पलायध्वं कुरवो नैतदस्ति

ताश्च पेतु

37 D6 missing (cf v 1 26) — ^{a}) K1 D8 8 हुढा, K2 हुत्वा, K4 ह्रढा, B1 हलान्, B2 5 Dn2 गदा, B8 Dn1 शूला, B4 Dc1 हुला (for हुडा) Ś1 K8 भुशु(K8 °सु)ड्यश्म, K2 भुसुड्योश्म, B1 भुपढोश्च, B5 तु शक्त्या स। Dn2 मुशुड्योम्म; D1 भुसु ड्योश्म (sic), D2 भृशुड्योश, D3-5 भुशं(D3 °सु)-ढ्य स-(D5 सु), D7 8 मुपढ्य स (for भुशुण्ड्योऽश्म-) D5 शतघ्न, D7 8 °घ्नी (for °घ्न्य) T G8 4 तथा मुसुल्यश्च हुला शतघ्न्य, G1 M हुळा मुसल्यश्च गदा (M3-5 हला) शतघ्न्य, G2 हुळा मुसुल्याश्च गदा शतघ्न्य — ^{b}) K1 तूणश्च, K2-4 B1 8 5 D2 स्थूलाश्च, Dn2 स्थूण्णाश्च, D4 स्तूणाश्च, D5 स्वर्णाश्च, D7 शूलाश्च, D8 शूलाग्र-, G8 सृणाश्च (for स्थूणाश्च) Dn1 कर्णायस, D6 हेमा गद-, D7 8 शैक्यायस, G1 M1 2 कृष्णा° (for कार्ष्णा°) Ś1 K8 Dc1 Dn1 D4 7 8 -चद्धा (for -नद्धा) — ^{c}) D2 तेवाकिरस् (for अवा°) D8 पुत्र (for पुत्रस्य) Dn2 D5 T सेनां; D4 7 8 सेमास् (for सैन्यं) G1-4 M1 2 अवाकिरंस्ते तव पुत्रसेनां (G1 M1 2 °सैन्यं) — ^{d}) K2 तथैव; B Dc1 Dn2 D2 G1. 2 ततो (for तथा). G8 om रौद्रं K1 कश्मप (for कश्मल)

38 D6 missing (cf v 1 26) — ^{a}) K1 निष्कीर्णांतां, B8 निस्कीर्णांत्रा (sic), B4 Dn2 D2-5 विकीर्णांत्रा, B5 निक्षीणात्रा, Dc1 निर्विकर्स्या वा, Dn1 विकीर्णांगैर् (for निष्कीर्णान्त्रा) Ś K1. 2 निहतैर्, T G2-4 विकृतैर्, G1 M विवृतैर् (for विहतैर्) D7 8 विकीर्णांत्रा वि(D8 °गैर्वि)हगैर्मांसलुब्धै — ^{b}) Ś K1-3 D1 8 सभिग्नागा, B1 2 संभग्नस्कधा (B1 °शक्न्या [sic]), B8 5 संभग्नास्था (for संभग्नाङ्गा) B1 3 4 Dc1 शिश्यिरे B5 सिस्मये (for शेरते) — ^{c}) B Dc1 Dn D2-5 7 8 S (except M1-3, G5 missing) छिन्ना, D1 भिस्वा (for भिन्ना) K4 B Dc1 D2 5 G1 4 M1 2 चापि (for चाव) D4 -भिन्ना (for -भग्ना) — S (G5 missing) om 38^{d}-39^{c} — ^{d}) K1 सचूर्णताश्च B Dc1 तथा (for रथा)

39 D6 missing (cf v 1 26) S (G5 missing) om 39^{abc} (cf v 1 38) — ^{a}) Dn D2 4 5 7 8 शर (for शस्त्र) — ^{c}) Ś2 K1 2 4 Dc1 Dn D1. 3-5 7 8 माया (for मायाः) D3 5 7 सृष्टा — ^{d}) K1 नामा मुंचन् (sic) (for नामुञ्चन्वै) D1 5 7 8 नामुचद्वै (D8 °न्वै) याच(D4 °च)माना न भीताद् (D4 °ता, D8 °तान्), S (G5 missing) न मुच्यते याचमाना सुभीता

40 D6 missing (cf. v 1. 26) D2 om 40^{abc} D7. 8 S (G5 missing) read 40^{ab} (D7 8 repeating 40^{a}) after 41^{ab} — ^{a}) D7 (second time) ह्यस्मिन् Dn2 भीमे (for घोरे) K8 om कुरु Dc1 (*sup lin* as in text) कुरुमर्दावमर्दे, D7 (second time) 8 (both times) सर्वकाया°, G1 कुरुवीरापनद्दे (for °वमर्दे). — D4 om. 40^{b}, D5 reads the same on marg — ^{c}) Dn1 ते वैर्विभग्ना, D4 ते विभग्ना; D5 त्रस्ता योधा, M3-5 तथैव भग्ना. (for ते वै भग्ना). G3 om वै Ś1 K8 D1 [अ]भ्यग्नवंत, Ś2 K1 2 [अ]भ्य(Ś2 °भि-; K1 °स्य)द्रवंतो, Dn D4 5 7 8 T G2 व्य(D7 8 वि; D5 प्रा)द्रवंतस्, D8 संभ्रमतो, M3-5 व्याद्रवंत (for व्य°) — ^{d}) Ś K1-3 D1 8 व्याक्रोशंत, Dn D2 तत्रा क्रोशन्, D4 तां क्रोशन्, D5 त्रस्ता क्रोशन्, D7 8 त्रस्ता विक्रोशन् (for प्राक्रोशन्त) Ś K1-3 सैनिका, Dc1 D2 S (G5 missing) कुरवा (for कौ°)

41 D6 missing (cf v 1 26) — ^{a}) Dn2 D2 4 5 7 8 कौरवा (for कुरवो) B8 नैव सति (for नैत दस्ति) — After 41^{ab}, D7 8 S (G5 missing) read 40^{ab}. — ^{c}) Dc1 तावकाना (for भारताना). — D5

सेन्द्रा देवा घ्नन्ति नः पाण्डवार्थे ।
तथा तेषां मज्जतां भारतानां
न स्म द्वीपस्तत्र कश्चिद्बभूव ॥ ४१
तस्मिन्संक्रन्दे तुमुले वर्तमाने
मन्ये भग्ने लीयमाने कुरूणाम् ।
अनीकानां प्रविभागेऽप्रकाशे
न ज्ञायन्ते कुरवो नेतरे वा ॥ ४२
निर्मर्यादे विद्रवे घोररूपे
सर्वा दिशः प्रेक्षमाणाः स्म शून्याः ।
तां शस्त्रवृष्टिमुरसा गाहमानं
कर्णं चैकं तत्र राजन्नपश्यम् ॥ ४३
ततो बाणैरावृणोदन्तरिक्षं
दिव्यां मायां योधयन्राक्षसस्य ।
ह्रीमान्कुर्वन्दुष्करमार्यकर्म
नैवामुह्यत्संयुगे सूतपुत्रः ॥ ४४
ततो भीताः समुदैक्षन्त कर्णं
राजन्सर्वे सैन्धवा बाह्लिकाश्च ।
असंमोहं पूजयन्तोऽस्य संख्ये
संपश्यन्तो विजयं राक्षसस्य ॥ ४५
तेनोत्सृष्टा चक्रयुक्ता शतघ्नी
समं सर्वांश्चतुरोऽश्वाञ्जघान ।
ते जानुभिर्जगतीमन्वपद्य-

C 7 8160
B 7 179 46
K 7 180 46

reads 41^d twice —^d) K1 न स द्वीपस्, D2 नास्मदीयम्, D3 नास्माक द्वीपम्, D1 7 8 न स्म त्राता (for न स्म द्वीपम्) Dn D2 4 7 8 transp कश्चिद् and बभूव B Dc1 D- (first time) तस्मिन्द्वीप सु(D5 सु)तपुत्रो बभूव, D- (second time) तस्मात्पाता न बभूव कश्चित्

42 D- missing (cf v 1 26) D5 om 42^a —^a) Ś2 क्रुद्धे, K1 2 मक्रुद्धे, D1 2 G3 4 क्रन्दे (for संक्रन्दे) Dn1 D1 7 8 तुमले —^c) G3 भाग (for भागे) G2 [s]प्रणाशे (for ऽप्रकाशे) Dn1 अनीकानां प्रविभाग प्रकाश, D1 7 अनीकाना प्रविभागे (D1 °गे) प्रकाशि (D1 °शेर), G1 M अनीकाना प्रविभागप्रणाशे (M2- °भागे) —^d) K1 2 4 B (except B1 2) Dn D1 2 4 7 8 नाज्ञायन्त (D1 2 °न्त), D4 नो ज्ञायतास्ते, G1 M न प्रज्ञायते (M2-5 °त), G3 प्रज्ञायत (for न ज्ञायन्ते) K1 नेतरो वा, B (except B3) Dc1 Dn1 D2 2 S (G5 missing) °रे च, Dn2 D- °रे चै, D4 °रे ते, D 7 °रेव (for °रे वा)

43 D- missing (cf v 1 26) —^a) D1 निर्मर्याद (for °यादे) Dn1 विप्लवे, D1 5 विप्लवे, D1 8 वर्तिने (D3 °ते) (for विद्रवे) D3 भारतानां (for घोररूपे) —^b) Ś2 K1 2 D1 दिशा (K1 °शा) सर्वा (by transp), D1 8 सर्वे दि(D5 दि)श Ś2 K1 2 Dc1 D1 4 6 प्रेक्ष्य माणा (D1 °ना) (for प्रेक्ष°) Ś3 K2 स, B1 Dn2 D2 4 6 7 8 च (for स्म) D2 M1 शूरा (for शून्या) T G2-4 सर्वा दिशा स्पपतति स्म शूरा —^c) K1 त (for ता) D1 शार (for शस्त्र) D3 तरसा (for उ°) Ś1 K3 ग्राहमानं, K1 2 D1 गाहमाना (for °मानं) —^d) K4 B1 3 5 Dc1 D2 S (G5 missing) स्म, B4 न, D7 वा (for च) Ś1 K3 4 B (except B1) Dn D2 4 6 7 8 अपश्यन् (for °श्यम्)

44 D5 missing (cf v 1 26) —^a) D3 क्रुद्धो (for ततो) B (except B3) D5 अतरीक्षं —^b) G1 M1 (before corr) 2 रोधयन् (for यो°) Dn1 D1 7 8 राक्षस च (for °सस्य) D6 दिव्या माया राक्षस योधयत, M1 (by corr) 2-5 दिव्या माया प्रहसन्राक्षसस्य —^c) K1 B Dn D2 7 8 चार्यकर्म, Dc1 कार्यमेतन्, D4 वार्यकर्म, D5 वीर्य°, T G1 2 M आर्यकर्मा (for °कर्म) —^d) D4 [आ]मुह्यद् (for [अ]मुह्यत्) G2 समरे (for संयुगे)

45 D6 missing (cf v 1 26) —^a) D1 6 भीम, M2 भीमा (for भीता) Ś2 K1 2 D5 G1 समुदीक्षत, D2 प्रत्युदै° (for समुदै°) —^b) K1 om राज Ś2 भूपा (for सर्वे) D5 बाह्लीकाश्च, G2 बाधवाश्च G3 4 M2 6 (sup lin as in text) राजन्सर्वे सैनिका बाधवाश्च —^c) D5 योजयंत (for पूजयन्तो) Ś1 K3 च, Ś2 K1 2 Dn1 D1 3 4 7 8 स्म, D5 lacuna (for ऽस्य) G1 2 M1-3 संखे, G4 M4 सखे (for संख्ये) —^d) K1 D1 7 सपश्यतो, B1 2 4 Dc1 S (G5 missing) नापश्यन्वै (G1 M1 3-5 °न्ते) (for संपश्यन्तो)

46 D5 missing (cf v 1 26) G1 om 46^ab M3 4 read and M5 repeats 46-47 after 50 —^a) T [उ]त्सृष्टाश्च Dn1 D1 8 वज्ररूपा (Dn1 °पा) (for चक्रयुक्ता) D1 5 G3 4 तेनोत्सृष्टाश्च (D1 °ष्टा च)क्रयुक्ता शतघ्नी —^b) K1 समा (for समं) D1 6 सर्वाश् —^c) D3 धरणीम् (for जगतीम्) D1 6 7 8 अन्वपद्य;

C 7 8160
B 7 179 46
K 7 180 46

न्गतासवो निर्दशनाक्षिजिह्वाः ॥ ४६
ततो हताश्वादवरुह्य वाहा-
दन्तर्मनाः कुरुषु प्राद्रवत्सु ।
दिव्ये चास्त्रे मायया वध्यमाने
नैवामुह्यच्चिन्तयन्प्राप्तकालम् ॥ ४७
ततोऽब्रुवन्कुरवः सर्व एव
कर्णं दृष्ट्वा घोररूपां च मायाम् ।
शक्त्या रक्षो जहि कर्णाद्य तूर्णं
नश्यन्त्येते कुरवो धार्तराष्ट्राः ॥ ४८
करिष्यतः किं च नो भीमपार्थौ
तपन्तमेनं जहि रक्षो निशीथे ।
यो नः संग्रामाद्घोररूपाद्विमुच्ये-
त्स नः पार्थान्समरे योधयेत ॥ ४९
तस्मादेनं राक्षसं घोररूपं
जहि शक्त्या दत्तया वासवेन ।
मा कौरवाः सर्व एवेन्द्रकल्पा
रात्रीमुखे कर्ण नेशुः सयोधाः ॥ ५०
स वध्यमानो रक्षसा वै निशीथे
दृष्ट्वा राजन्नश्यमानं बलं च ।
महच्च श्रुत्वा निनदं कौरवाणां

M1. 2 °पश्यन् (for °पयन्) — d) D3-5 8 गता सर्वे (for गतासवो) M1 2 निर्दशना नि (for °नाक्षि)

47 For the sequence in M3 4 and the repetition in M5, cf. v l 46 D6 missing (cf v l 26) — a) K3 4 B Dc1 Dn2 T G1 M1 2 यानाद् (for वाहाद्) — b) G2 M5 (first time) अतर्मद, M3 4 5 (second time) वैकर्तन॰ (for अन्तर्मना) D4 दतासनासु कुरुषु पाडवेषु (sic), D5 तस्थौ कर्णो भूमिमासाद्य वीर — d) Ś1 K1 2 D1 अयुध्यच् (for अमुह्यच्) Ś2 नैवायुध्यश्चिंत यतोंतकाल, G1 M1-4 5 (second time) नैवामुह्यन्सूत पुत्रोत्यमर्षी

48 D6 missing (cf. v l 26) — a) Dn2 D2 4 7 8 कौरवा (for कुरव) — b) D5 transp कर्णं and दृष्ट्वा Ś2 K2 घोररूप (for °रूपां) Ś2 स्वमाय (for च मायाम्) — d) Ś2 K2 पश्यंति, D4 5 7 8 न सति (for नश्यन्ति) K1 धार्तराष्ट्र

49 D6 missing (cf v l 26) — a) D2 4 5 7 8 करिष्येते (for °ष्यत) D1 किंचन, D2 4 5 किं च वो, T G2-4 किं च तौ (for किं च नो) B1 Dc1 पार्थभीमौ (for भीमपार्थौ) G1 M कि कुर्याता भीमपार्थौ तवेमौ — b) B4 भर्क्षतम् (for तपन्तम्) Dn2 एव, D4 एत (for एन) Ś2 (before corr) कर्णं, K4 B Dc1 Dn2 पाप, Dn1 रक्षं (for रक्षो) T G2-4 राक्षसेंद्रं (for रक्षो निशीथे) — c) D2 om. न M3 5 सग्रामो (for °माद्) B5 भीम (for घोर) D5 रूपान् (for रूपाद्) K1. 3 4 B1. 5 Dn D2 5 विमुच्येद् (for विमुच्येत) D4 यो न सग्रामान्घोररूपां विमुचन्, G1 M °मान्मोक्ष्यते घोररूपात् — d) B Dc1 समलान्, D1 lacuna (for समरे) B5 योधयीत Dn D2 4 5 7 8 T G2-4 स न पार्थान्यो (D4 5 स न पार्थो यो, D3 स न पार्थं यो, G3 4 स तान्पार्थान्यो) त्स्यते संयुगेषु, G1 M °र्थान्परमो यौधमुख्य

50 For the sequence in M3 4 and the repetition in M5, cf v l 46 D6 missing (cf v l. 26) Dn1 om 50 — a) Dc1 तस्मादेत, G1 M त्व चेम वै — b) B2 4 जहि शक्त्या वै, B5 Dn2 D2 4 5 7 8 शक्त्या जहि त्व, D3 जहि वै शक्त्या, G1 M जह्या शक्त्या (for जहि शक्त्या) — G1 M1 2 om 50cd — c) D3 मद्धेरवा (for मा कौरवा) M3-5 त्रायस्वै नान्सर्वं एवेंद्रवीर्यान् — d) K3 B Dc1 रात्रि(B1 °त्री) युद्धे, D2 7 रात्रिमुखे, D6 निशामुखे (for रात्री°) Dn2 D2. 4 5 7 8 स्स योधा, D3 सुयोधा, M3-5 स्वयौधा (for सयोधा) T G2-4 रात्रौ न(G4 प)श्येरन्कर्ण एते सु(G2 स्व)योधा

51 D6 missing (cf v l 26) K4 om. 51 — a) Dn1 सं (for स) D4 7 8 वैरिणा (for रक्षसा) — b) Ś2 नस्यमान, B Dc1 Dn D2 4 5 7 8 त्रा(D7 8 त्र)स्य°, T G3 4 वध्य° (for नश्य°) — c) B D (except Dc1 D1, D6 missing) T G2-4 महत् (for महच्च) K1 2 निधन (for निनद) — d) Dn2 इति वधं तस्य*धाय कर्णं — For 51, G1 M subst

1239* स ताड्यमानो निशि राक्षसेन
राजन्दृष्ट्वा विद्रुत ते बलं च ।
श्रुत्वा महान्त निनद कुरूणा
मनो दध्रे शक्तिमोक्षे महात्मा ।

[(L 4) M3-5 दधे (for दध्रे)]

मतिं दध्रे शक्तिमोक्षाय कर्णः ॥ ५१
स वै क्रुद्धः सिंह इवात्यमर्षी
नामर्षयत्प्रतिघातं रणे तम् ।
शक्तिं श्रेष्ठां वैजयन्तीमसह्यां
समाददे तस्य वधं चिकीर्षन् ॥ ५२
यासौ राजन्निहिता वर्षपूगा-
न्वधायाजौ सत्कृता फल्गुनस्य ।
या वै प्रादात्सूतपुत्राय शक्रः
शक्तिं श्रेष्ठां कुण्डलाभ्यां निमाय ॥ ५३
तां वै शक्तिं लेलिहानां प्रदीप्तां
पाशैर्युक्तामन्तकस्येव रात्रिम् ।
मृत्योः स्वसारं ज्वलितामिवोल्कां
वैकर्तनः प्राहिणोद्राक्षसाय ॥ ५४
तामुत्तमां परकायापहर्त्रीं
दृष्ट्वा सौतेर्बाहुसंस्थां ज्वलन्तीम् ।
भीतं रक्षो विप्रदुद्राव राज-
न्कृत्वात्मानं विन्ध्यपादप्रमाणम् ॥ ५५
दृष्ट्वा शक्तिं कर्णबाह्वन्तरस्थां
नेदुर्भूतान्यन्तरिक्षे नरेन्द्र ।
ववुर्वातास्तुमुलाश्चापि राज-

C 7 8170
B 7 179 56
K 7 180 56

52 D missing (cf v 1 26) — ^{a}) M2-8 स (for वै) Ś1 K1.2 इवास्य(Ś1 °ति)मर्षी, Dn1 °स्य मर्षी, D2 °त्यमर्षणो, D3 °त्यमर्षन्, T G1-4 M1.2 निनर्दन (for °त्यमर्षी) — ^{b}) K3.4 Dc1 Dn D1.3.5 स(M स्य)मर्षयन्, D1 T G1-4 M1.2 नामर्षयन्, T G1-3 प्रतियान (for °घात) M2.4 नामर्षयन्, Dn2 D2.4-[S]मां, D7.8 [S] (for नामर्षयन्) Ś1 K1.2.4 D1 तत्, Dn2 D2.4 -[S]मां, — T om 52^{c-d} G3 स्य, G1 M1.2 म (for तम्) — ^{c}) K1 मुक्तिं, D1.2 M1.2 शक्ति om 52^c–53^b — K2 ज्येष्ठां (for श्रेष्ठां) Dn2 D4.7.8 (for शक्तिं) G1 पुरन्दराद्धर्मणान्याय असह्या, G2 असमां (for असह्यां) G1 पुरन्दराद्धर्मणान्याय — ^{d}) Ś K1-3 D1.2 G2 समानर्घे, G1 °दत्ते राजन् (for °ददे) K4 चिकीर्षयन्, Dn D2.4.7.8 M3-8 (for °दंदे) K4 चिकीर्षयन्, चिकीर्षु (for °षंन्)

53 D missing (cf v 1 26) G3 om 53^{ab} (cf. v 1 52) — ^{a}) Dn1 मा याभिराजा, D2.7.8 M2-8 या मा राजन्, D5 या सा राजा (for यासौ राजन्) B1.2 विहिता (for नि) — ^{b}) G2 M1 (sup lin) धर्मां (for धानां) K3.4 B Dc1 Dn1 D1-3.6 फाल्गु नस्य, Dn1 D1.5.7.8 S (G2 om, G3 missing) पार्थ वस्य (for फल्गुनस्य) — ^{d}) G2 प्रादात् (for श्रेष्ठां) B Dc1 Dn1 निनाय, Dn2 मिमाय, D3 क्रमेण, D1.2 इयाय, D7.8 विमाय, G2 सहेन (for निमाय) — For 53^{cd}, T G2 subst.

1240* शक्तिं श्रेष्ठां कुण्डलाभ्यां गृहीता
पुरन्दराद्धर्मणान्याय राजन् ।

54 D5 missing (cf v 1 26) — ^{a}) Dn D2.4 5.7.8 घोरां (for शक्तिं) — ^{b}) D1.5 मुक्ताम् (for युक्ताम्) Dn D2-5.7.8 जिह्वां, G1 M धात्रीं (for युक्ताम्) — After 54^{ab}, B5 reads 56^a for the first time repeating it in its proper place — ^{c}) Dn2 ज्वलमानामिवोग्रां, D1.3 ज्वलनामिवोग्रां, G1-4 M प्रज्व लितामिवोग्रां (for ज्वलितामिवोल्कां) Dn1 D7.8 T उग्रा (for उल्का) — ^{d}) S (G2 missing) राक्षसस्य (for °साय)

55 D5 missing (cf v 1 26) — ^{a}) K1.3 B (except B2) Dc1 Dn2 D2.4 M1 कायापहर्त्रीं, B (except B2) Dc1 Dn2 D2.4 M1 (for °पहन्त्रीं) — ^{b}) 3.4 -कायावहन्त्रीं (B1.5 °र्ती) (for °पहन्त्रीं) T D2 सूत, D3 सौरेर्, M1.2 शक्तिं (for सौतेर्) M6 (sup G2.3 M3.4.5 (orig) तपतीं, G3 स्फुरतीं, M6 (sup lin) पवतीं (for ज्वलन्तीम्) — ^{c}) K4 D8 भीतो (for भीतं) Dn D1.7.8 सम्प्रदुद्राव (for विप्र°) — After 55^{ab}, M3 reads 56^d–57^b for the first time, repeating the same in the proper place. — ^{d}) Ś K1-3 D1.3 विंध्यशैल, K1 B Dc1 तुल्य, Dn D2.4 °मात्र, D1.7.8 विधिमत्र (for विन्ध्यपाद) Ś2 K1.2.4 D1 प्रकाश (for प्रमाणम्)

56 D5 missing (cf v 1 26) B5 reads 56^a for the first time after 54^{ab} — ^{a}) K1 बाह्वंतरस्थं (for °तरस्था) — ^{b}) Ś1 K1-3 भूता (for भूतानि) B1 D5.8 अंतरीक्षे — ^{c}) K1 D4 वायुर् (sic) (for ववुर्) K1 तुमुल्या, Dn1 D1.5.7.8 तुमलाश्, — M3 reads 56^d–57^b for the first time after 55^{abc} — ^{d}) G2.3 सादानिर् (for चा D8 सनिर्वाताश्

57 For the repetition in M3, cf v 1 56 D5 missing (cf. v 1 26) — ^{a}) Ś K1-3 D1 ता सा मायां, Dn2 D2.4.5 माया ह(D2 कृ)त्वा (for सा ता

C 7 8170
B 7 179 86
K 7 180 86

न्सनिर्घाता चाशनिर्गां जगाम ॥ ५६
सा तां मायां भस्म कृत्वा ज्वलन्ती
भित्त्वा गाढं हृदयं राक्षसस्य
ऊर्ध्वं ययौ दीप्यमाना निशायां
नक्षत्राणामन्तराण्याविशन्ती ॥ ५७
युद्ध्वा चित्रैर्विविधैः शस्त्रपूगै-
र्दिव्यैर्वीरो मानुषै राक्षसैश्च ।
नदन्नादान्विविधान्भैरवांश्च
प्राणानिष्टांस्त्याजितः शक्रशक्त्या ॥ ५८
इदं चान्यच्चित्रमाश्चर्यरूपं
चकारासौ कर्म शत्रुक्षयाय ।
तस्मिन्काले शक्तिनिर्भिन्नमर्मा
बभौ राजन्मेघशैलप्रकाशः ॥ ५९
ततोऽन्तरिक्षादपतद्गतासुः
स राक्षसेन्द्रो भुवि भिन्नदेहः ।
अवाक्शिराः स्तब्धगात्रो विजिह्वो
घटोत्कचो महदास्थाय रूपम् ॥ ६०
स तद्रूपं भैरवं भीमकर्मा
भीमं कृत्वा भैमसेनिः पपात ।
हतोऽप्येवं तव सैन्यैकदेश-
मपोथयत्कौरवान्भीषयाणः ॥ ६१
ततो मिश्राः प्राणदन्सिंहनादै-

माया) —^{b}) M4 5 (before corr as in text) हृदये (for °यं) —^{d}) D5 अंतरेण (for अन्तराणि) Dn D2 4 5 7 8 आविवेश (for °शन्ती)

58 D6 missing (cf v 1 26) —^{a}) K1 2 (marg as in text) 4 D1 विद्धा चित्रैर्, B1 3 Dc1 युध्वा श स्रैर्, B2 युद्धा वीरो, Dn1 D2 4 5 युद्धोचितैर्, Dn2 युक्ता चित्रैर्, D3 महद्भित्रैर्, T G2-4 युद्धा चित्रं, Bom. ed स निर्भिन्नो (for युद्धा चित्रैर्) K3 अस्त्रपुगैर्, B1 Dc1 Dn1 D2 अस्त्रपूगैर्, D3 शास्त्रयोगैर्, D4 7 8 सोस्त्र पूगैर्; G2 शास्त्रपुखैर् (for °पूगैर्) —^{b}) K4 Dn D1 2 नागैर्, B4 T वीरैर्, D4 5 नादैर् (for वीरो) Dn D3 5 7 8 G1 M transp मानुषै and राक्षसै —^{c}) D1 6 नर्दन्, M3 ननाद (for नदन्) —^{d}) Ś2 Dn2 G1 प्राणान्निष्टास्

59 D6 missing (cf v 1 26) —^{a}) D4 वा (for च) Dn1 D4 7 8 विक्रमाश्चर्य (for चित्र°) —^{b}) G2 शत्रुपक्ष (for कर्म शत्रु) —^{c}) K3 शत्रु (for शक्ति) G1 3 4 M निर्भिण्ण (for -निर्भिन्न) Dn1 D4 5 7 8 G1 M1-4 5 (*sup lin*) वर्मा; D8 गात्रो, T G2-4 M5 (orig) वक्षा (for मर्मा) —^{d}) Ś1 2 (orig) K1 2 D1 गतो, Ś2 (marg) हतो (for बभौ) B3-5 Dn D2 4 5 7 8 S (G5 missing) शैलमेघ, D3 मेरुशैल (for मेघशैल)

60 D6 missing (cf v 1 26) —^{a}) D4 सेन (for ततो) B (except B1) D5 ततोंतरीक्षाद् M1 2 अपतद्गां (for °तद्) —^{b}) T G2 3 [ऽ]पि वि, G1 M [ऽ]तिवि (for भुवि) T G2-4 -काय (for देह) D2 4 5 7 8 स (D5 om) राक्षसो भुवि निर्भिन्नदेह —^{c}) Dn1 अर्वाक्शिरास्तत्रविकीर्णगात्रो, Dn2 अवाक्शिरास्त्र स विकीर्णगात्रो, D4 5 7 8 अवाक्शि(D4 °श्लि)रास्तत्र विकीर्णगात्रो

61 D6 missing (cf v 1 26) —^{a}) D1 om स G1 तद्रूप वै (for स तद्रूप) —^{c}) G2 4 सैन्येष्वनीकम् (for °कदेशम्) — K1 om 61^{d}-62^{e} —^{d}) Ś K1-3 D1 3 भीषयन्म (for °याण) B Dc1 Dn D4 5 7 8 अ(Dn D5 7 8 व्य, D4 व्या)पोथयत्स्वेन देहेन राजन् — After 61, Dn D2-8 7 8 ins

1241* पतद्रक्ष स्वेन कायेन तूर्ण
मतिप्रमाणेन विवर्धता च ।
प्रिय कुर्वन्पाण्डवाना गतासु
रक्षौहिणीं तव तूर्णं जघान ।

[(L 1) Dn2 पतद् (for पतत्) — (L 2) D4 विवर्धता (for वि) — (L 3) D1 गतासुर् (for सुर्)]

62 D6 missing (cf v 1 26) K4 om. 62^{abc} (cf. v 1 61) —^{a}) D1 कृतो (for ततो) D2 7 8 मिश्रान्, G1 M3-5 मित्रा, G2 विमिश्रा (for मिश्रा) G1 भीम- (for सिंह) Ś K1-3 D1 3 नादा, Dn1 D5 -नाद, D7 8 -नादाम् (for -नादैर्) —^{b}) Ś K1-3 D1 भेरीशखा (K1 °संध्रा, D1 °सखा), Dn2 शखा भेर्यो (by transp) Ś K1 मुरुजाद्य; T G2-4 M3-5 मुरवाश (for °जाश्च) T G2-4 हि (for च) Dn1 D4 5 7 8 शंखाश्च(D5 °स्व, D7 8 °दि)नादैरानकैः सैनिकाश्च —^{c})

भेर्यः शङ्खा मुरजाश्चानकाश्च ।
दग्धां मायां निहतं राक्षसं च
दृष्ट्वा हृष्टाः प्राणदन्कौरवेयाः ॥ ६२
ततः कर्णः कुरुभिः पूज्यमानो
यथा शक्रो वृत्रवधे मरुद्भिः ।
अन्वारूढस्तव पुत्रं रथस्थं
हृष्टश्चापि प्राविशत्स्वं स सैन्यम् ॥ ६३

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि चतुःपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५४ ॥ ॥ समाप्तं घटोत्कचवधपर्व ॥

१५५

संजय उवाच ।
हैडिम्बं निहतं दृष्ट्वा विकीर्णमिव पर्वतम् ।
पाण्डवा दीनमनसः सर्वे बाष्पाकुलेक्षणाः ॥ १
वासुदेवस्तु हर्षेण महताभिपरिप्लुतः ।

C 7 8179
B 7 180 2
K 7 181 10

T G2-4 राक्षसेन्द्र (for °सं च) — [d]) K1 दृष्ट Ś K1 2 D1 3 प्राद्रवन्, D2 4 6 7 8 प्रा(D5 प्र)हसन् (for प्राणदन्) K1 कौरवीय, D1 °वेयां

63 D5 missing (cf v l 26) — [a]) K1 उरुभि (sic), Dn D2 4 5 7 8 बहुभि (for कुरुभि) — [b]) M1-2 transp यथा and शक्रो — [c]) K3 अन्वारूर्णं (for °रूढस्) Dn D2-5 7 8 पुत्रस्य यान (for पुत्रं रथस्थ) — [d]) D1 6 नृपस्य (for हृष्टश्) T G2-4 चासौ (for चापि) Ś1 K2 स्वस्व, Ś2 K1 स स्व, K3 4 Dn D1 2 7 8 तस्व, B1 D3 वै स्व, D4 सस्य, D6 तत्र (for स्वं स)

Colophon K6 D6 G5 missing — *Sub parvan* All MSS (K6 D5 G5 missing) घटोत्कचवध Ś K1-3 B1 M घटोत्कचवधसमाप्त — *Day of Drona's Generalship* G5 चतुर्थेह्नि — *Adhy name* Ś1 K (K6 missing) B1 2 4 D (D5 missing) T G1-3 M1 2 रात्रियुद्धे; Bom ed रात्रियुद्धे घटोत्कचवध — *Adhy no* (figures, words or both) B3 G1 M1 2 173, Dn1 D3 180, D3 74; T G2-4 174, M3-5 172. — *Śloka no* Dc1 63, Dn1 47

155

☞ This adhy is missing in K6 G5 (cf v l 7 125 14, 137 9)

D5 missing up to 13[ab] (cf v l 7 154 26) Before the ref, T G1-4 M1, 2 ins

1242* धृतराष्ट्र ।

तस्मिन्हते महामाये महातेजसि राक्षसे ।
समापिता पाण्डवेया किमकुर्वन्महारणे ।
मर्दिताश्च भृश युद्धे किमकुर्वत संजय ।
ये च तेऽभ्यद्रवन्द्रोण व्यूढानीका प्रहारिण ।
सञ्जया सह पाञ्चालैस्तेऽकुर्वन्कि महारणे । [5]
सौमदत्तेर्वधाद्द्रोणमायस्तं सैन्धवस्य च ।
अमर्षाज्जीवित त्यक्त्वा गाहमान वरूथिनीम् ।
जृम्भमाणमिव व्याघ्र व्यात्ताननमिवान्तकम् ।
कथं प्रत्युद्ययुर्द्रोणमजय्य कुरुसञ्जया ।
आचार्यं ये च रक्षन्ति दुर्योधनपुरोगमा । [10]
द्रौणिकर्णकृपास्तात ते ह्यकुर्वन्किमाहवे ।
भारद्वाज जिघासन्तौ सव्यसाचिवृकोदरौ ।
आर्छतां मामकान्युद्धे कथं संजय शंस मे ।
सिन्धुराजवधेनेमे घटोत्कचवधेन ते ।
अमर्षिताश्च संक्रुद्धा रण चक्रु कथं युधि । [15]

[(L 2) G3 पांडुसुता (for पाण्डवेया) G1 M1 2 किमकुर्वत संजय (for the post half) — (L 3) G3 4 अकुर्वत G1 M1 2 किमकुर्वन्महारणे (for the post. half) — (L 4) G1 ये चाभ्येत्य द्रवन्द्रोण (for the prior half) G3 4 व्यूढानीक (for °नीका) — (L 5) G1 M1 2 किमकुर्वन्महारणे (for the post half) — (L 6) G1 M1 2 सोमदत्त, G2 सोमदत्तेर्, G3 4 सौमदत्ति (for °दत्तेर्) G1 2 M1 2 आयस्त (for °स्तं) — (L 7) G1 M1 2 त्यज्य (for त्यक्त्वा) — (L 10) G1 M1 2 के (for ये). — (L, 11) G1 M1, 2 द्रौणि कृपश्च कर्णश्च तात

C 7. 8197
B. 7 180. 2
K 7 181 10

ननाद सिंहवन्नादं व्यथयन्निव भारत ।
विनद्य च महानादं पर्यष्वजत फल्गुनम् ॥ २
स विनद्य महानादमभीशून्संनियम्य च ।
ननर्त हर्षसंवीतो वातोद्धूत इव द्रुमः ॥ ३
ततो विनिर्भ्राम्य पुनः पार्थमास्फोट्य चासकृत् ।
रथोपस्थगतो भीमं प्राणदत्पुनरच्युतः ॥ ४
प्रहृष्टमनसं ज्ञात्वा वासुदेवं महाबलम् ।
अब्रवीदर्जुनो राजन्नातिहृष्टमना इव ॥ ५
अतिहर्षोऽयमस्थाने तवाद्य मधुसूदन ।
शोकस्थाने परे प्राप्ते हैडिम्बस्य वधेन वै ॥ ६
विमुखानि च सैन्यानि हतं दृष्ट्वा घटोत्कचम् ।
वयं च भृशमाविग्ना हैडिम्बस्य निपातनात् ॥ ७
नैतत्कारणमल्पं हि भविष्यति जनार्दन ।
तदद्य शंस मे पृष्टः सत्यं सत्यवतां वर ॥ ८

तेद्य किमाहवे — (L 12) G1 M1 2 जिघृक्षतौ (for जिघासन्तौ) — (L 15) G1 M1. 2 तु (for च) G1 M1 2 निशि (for युधि)]

1 a) K1 2 D1 हैडिंबिं, K4 D2 हैडबिं, Dn D4 5 7 8 हैडंब (for हैडिम्बं) — b) Ś1 K2 B Dc1 Dn1 D4 5 7 8 विशीर्णम् (for विकी°) — c) K2 B Dc1 Dn D2 4 5 7 8 बभूवु पांडवा सर्वे — d) K2 B Dc1 Dn शोक (for सर्वे) D2 शोकपर्याकुलेक्षणा, D4 5 7 8 शोकबाष्पसमाकुला

2 D6 missing (of v 1 1) — b) G1 M समभि (for [अ]भिपरि) — c) K4 Dn2 D2 4 5 7 8 सिंहनादेन, B Dc1 Dn1 °नाद वै (for °वन्नाद) — B1 8 4 Dc1 Dn1 om (hapl) 2cd — d) B2 व्यर्थयन्, D4 घोत*न्, T G2 व्यधयन् (for व्यथ°) Ś2 K1. 2 4 B5 भारवान्, B2 °त, Dn2 D2 4 5 7 8 पाडवान् (for भारत) — After 2abcd, S (G5 missing) ins

1343* हत घटोत्कच ज्ञात्वा वासुदेव प्रतापवान् ।

— e) B2 5 विनद्य च, G1 M1 2 °द्यत, G3 4 °द्य सु (for °द्य च) — K2 om (hapl) 2f–3a. D7 om 2f–3b. — f) Ś1 K3 B5 D2 पर्यस्वजत, K4 Dn2 G1 परिष्वजत, B2 D1 4 5 8 M3–5 परिष्वज्य च, G2 पर्यपृच्छत (for °ष्वजत) Ś1 फल्गुण, K3 4 B Dc1 Dn1 D1. 3 8 फाल्गुनं, Dn2 D2 पाडवं; D4 5 पांडवान् (for फल्गुनम्).

3 D6 missing (of v. 1. 1) K2 om. 3a; D7 om 3ab (for both, of v 1. 2) D8 om 3ab — a) Ś1 K3 महानादान् D4 5 सविद्युत (D5 °सं) महानाद — b) Some MSS अभीपून् D4 भीपयन्स नियम्य च — c) D4 प्रभूत (for ननर्त)

4 D6 missing (of v 1 1) — a) D7 om ततो B1–3 5 Dc1 Dn1 विनिर्गम्य, Dn2 D2 4 5 7 परिष्वज्य, T G2–4 विनद्य च (for विनिर्भ्राम्य) D8 परिष्वज्य पुन. पार्थं, G1 M1 2 ततो वि (G1 °तोपि) भ्रातमनस, M3–5 ततो विनद्य सुमहत् — b) B1 पार्थम् (for पार्थम्) T G1–4 M1 2 आस्फाल्य (for आस्फोट्य) D3 आस्फोट्य च तथासकृत् — c) K4 B Dc1 Dn D2 S (G5 missing) धी (G2 श्री) मान् (for भीम) — d) D1 4 G1 प्राणदन् D7 8 उच्यत (sic) (for अच्युत)

5 D6 missing (cf v 1 1) — b) B (except B1) Dc1 महाबल (for °बलम्) — For 5abc, Dn2 D2 4 5 7 8 subst

1344* प्रहर्षं तस्य त ज्ञात्वा केशवस्य धनजय ।
अर्जुनोऽप्यब्रवीद्राजन्

[(L 1) D2 गत्वा (for ज्ञात्वा) —(L 2) Dn2 [ऽ]प (for ऽपि) D5 वाक्य (for राजन्)]

— d) D4 अति (for नाति)

6 D6 missing (of v 1 1) — a) B5 अभि (for अति) — b) Dn2 om from तवाद्य up to हैडिम्बस्य (in 7d) — c) Ś K1–3 D1 8 परि-, K4 B Dc1 Dn1 तु स (for परे) — d) Dc1 Dn1 D4 5 7 8 हैडबस्य, D3 सैंधवस्य D2 4 5 7 8 तु (for वै)

7 D6 missing (of v 1 1) Dn2 om up to हैडिम्बस्य (of v 1 6) — a) B1 2 4 Dc1 Dn1 [हृ]ह, B3 ह; B5 G1 M हि; D2 4. 7 8 तु (for च) — c) K4 B Dc1 Dn1 D2. 4. 5 7 8 उद्विग्ना (for आविग्ना) S (G5 missing) वय च भृशसंविग्ना — d) Dn1 D2 4 5 7 8 हैडंबस्य, Bom ed हैडिबेस्तु (for °बस्य)

8 D6 missing (of v 1 1) — a) S (G5 missing) वै (for हि) — b) D4 त्वमद्य मधुसूदन — c) D5 यद् (for तद्) D8 अस्य (for अद्य) K1 शंससे, D4 सयमे (for शंस मे) Ś K1–3 D1 सत्यं, G2 हृष्ट, M1 2 प्रष्टु., M3–5 धीर (for पृष्ट). — d) D6 8 सत्य

यद्येतन्न रहस्यं ते वक्तुमर्हस्यरिंदम ।
धैर्यस्य वैकृतं ब्रूहि त्वमद्य मधुसूदन ॥ ९
समुद्रस्येव संक्षोभो मेरोरिव विसर्पणम् ।
तथैतल्लाघवं मन्ये तव कर्म जनार्दन ॥ १०

वासुदेव उवाच ।

अतिहर्षमिमं प्राप्तं शृणु मे त्वं धनंजय ।
अतीव मनसः सद्यः प्रसादकरमुत्तमम् ॥ ११
शक्तिं घटोत्कचेनेमां व्यंसयित्वा महाद्युते ।
कर्णं निहतमेवाजौ विद्धि सद्यो धनंजय ॥ १२
शक्तिहस्तं पुनः कर्णं को लोकेऽस्ति पुमानिह ।
य एनमभितस्तिष्ठेत्कार्त्तिकेयमिवाहवे ॥ १३
दिष्ट्यापनीतकवचो दिष्ट्यापहृतकुण्डलः ।
दिष्ट्या च व्यंसिता शक्तिरमोघास्य घटोत्कचे ॥ १४
यदि हि स्यात्सकवचस्तथैव च सकुण्डलः ।
सामरानपि लोकांस्त्रीनेकः कर्णो जयेद्बली ॥ १५
वासवो वा कुबेरो वा वरुणो वा जलेश्वरः ।
यमो वा नोत्सहेत्कर्णं रणे प्रतिसमासितुम् ॥ १६
गाण्डीवमायम्य भवांश्चक्रं वाहं सुदर्शनम् ।
न शक्तौ स्वो रणे जेतुं तथायुक्तं नरर्षभम् ॥ १७
त्वद्धितार्थं तु शक्रेण मायया हृतकुण्डलः ।

C 7 6196
B 7 180 18
K 7 181 27

विता, T G1-4 °मृतां (for °वतां) M1 2 वरं (for वर) Ś K1-3 D1 8 पृष्ट (D3 सत्य) सत्यपराक्रम

9 D5 missing (cf v 1 1) —^{a}) D4 5 तदेतन्, D7 8 T G3 4 यद्दे (for यद्ये°) T G1.2.4 M चेद्; G2 च (for ते) — After 9^{ab}, G1 M1 2 ins

1245* ह्यमनस्य सति स्थाने न प्रहृष्यन्ति मानवा ।
हर्षस्य सत्यपि स्थाने नोत्स्वर्णं यान्ति पण्डिता ।
[(L 2) G1 अहंस्य (for हर्षस्य)]

—^{c}) Dn2 धर्मस्य (for धैर्यस्य) K2 G1 वैकृतिं, D4 5 विकृत, T G3 4 M3-5 विकृतिं (for वैकृत) —^{d}) T G3 4 किम् (for त्वम्)

10 D5 missing (cf. v 1 1) —^{a}) Ś2 K3 G1 सक्षोम, B Dc1 Dn1 सक्षोर्भ, T G1.2.4 M विक्षोर्भ (M3-5 °भो) (for संक्षोभो) —^{b}) B3 प्र, G2 हि (for वि-) —^{c}) D2 तथैव, D5 तवैतल्ल, T G2-4 तदेतल्ल (for तथै°) Ś K1-2 तथैतदपि संदेहं, K4 B Dc1 Dn1 D1 8 तथैतदद्य (K4 D1 8 °पि) मन्येहं, D4 तवैतल्लाघव सैन्ये —^{d}) S (G5 missing) तव देवकिनंदन

11 D5 missing (cf. v 1 1) D4 om (hapl) 11 D2.5 G4 M3-5 कृष्ण, G2 भगवान् (for वासुदेव) —^{a}) K1.2 M3 इद (for इमं) —^{b}) T G2-4 [s]त्र (for त्वं) —^{c}) D3 G2 मे मन (for मनस) —^{d}) G3 प्रकाश (for प्रसाद-)

12 D5 missing (cf v 1. 1) K2 Dn1 om 12, Dc1 reads it on marg —^{a}) D1 शक्तिर्घटोत्कचे सैषा, D4 6 7 8 शक्तिं घटोत्कचे मोघा, T G1 2 4 M शक्तिं घटोत्कचे चेमा, G2 °त्कचं चेयं —^{b}) D5 मोचयित्वा, T G3.4 वच (for व्यंस°) K1 2 ध्वसयित्वा महामृधे, D1 ध्वसयित्वा मृधे गता, G2 ध्वंसिता च महाद्युते —^{d}) Ś1 K1 2 B5 D1 सत्य, Ś2 मध्ये (for सद्यो)

13 D5 missing up to 13^{ab} (cf v 1. 1) —^{b}) B2 4 5 Dn1 न (for को) K3 B5 लोको (for लोके) — D5 reads 13^{cd} twice —^{c}) D7 8 मतिमास्, G1 अग्रतस् (for अभि°) D5 5 (first time) क पूर्व मति मास्थिष्ठेत् —^{d}) K4 D1 अपरं (for आहवे) D5 (first time) सग्रामे लोमहर्षणे

14 D5 om 14^{ab} —^{a}) D1 दिश्या (for दिष्ट्या) Ś2 अपकृत, G3 °हृत (for °नीत) —^{b}) K4 कुतल (for -कुण्डल) — K4 D1 om (hapl) 14^{c}-15^{b} —^{c}) B3-5 Dc1 Dn1 D2 5 6 सा (for च) Ś2 G2 च भ्रमिता, Dn2 T विध्वं°, D4 वार्लिसिता (sic) (for च व्यं°) —^{d}) Ś K1-3 च, D3 6 [अ]थ, D5 सा (for [अ]स्य)

15 K3 D1 om. 15^{ab} (cf. v 1 14) —^{a}) D1 lacuna for यदि D4 5 T G1.2 ह; D5 च (for हि) —^{b}) B (except B1) Dn2 D2 स्याद् (for च) —^{c}) Ś K1.2 D1.8 सासुरान् (for साम°) —^{d}) T G1 2 M एप (for एक) K3 रणे, B2 3 Dc1 Dn D3 वशी (for बली)

16 ^{a}) D1 om वा M3-5 धनेशो (for कुबेरो)

17 ^{a}) K1 D4 आयस्य, K2 4 B Dc1 Dn D2 उद्यम्य, D3 आपद्य, D7 8 वायस्य, T G2-4 आदाय (for आयम्य) —^{b}) Ś2 K1 2 4 B Dc1 Dn D1-3.5 T G2 च (for वा) —^{c}) D4 5 शक्ताश्च, D2 शक्तौ

C 7 8195
B 7 160 18
K 7 161 27

विहीनकवचश्चायं कृतः परपुरंजयः ॥ १८
उत्कृत्य कवचं यस्मात्कुण्डले विमले च ते ।
प्रादाच्छक्राय कर्णो वै तेन वैकर्तनः स्मृतः ॥ १९
आशीविष इव क्रुद्धः स्तम्भितो मन्त्रतेजसा ।
तथाद्य भाति कर्णो मे शान्तज्वाल इवानलः ॥ २०
यदा प्रभृति कर्णाय शक्तिर्दत्ता महात्मना ।
वासवेन महाबाहो प्राप्ता यासौ घटोत्कचे ॥ २१
कुण्डलाभ्यां निमायाथ दिव्येन कवचेन च ।
तां प्राप्यामन्यत वृषा सततं त्वां हतं रणे ॥ २२
एवं गतेऽपि शक्योऽयं हन्तुं नान्येन केनचित् ।
ऋते त्वा पुरुषव्याघ्र शपे सत्येन चानघ ॥ २३
ब्रह्मण्यः सत्यवादी च तपस्वी नियतव्रतः ।
रिपुष्वपि दयावांश्च तस्मात्कर्णो वृषा स्मृतः ॥ २४
युद्धशौण्डो महाबाहुर्नित्योद्यतशरासनः ।
केसरीव वने मर्दन्मत्तमातङ्गयूथपान् ।
विमदान्रथशार्दूलान्कुरुते रणमूर्धनि ॥ २५
मध्यंगत इवादित्यो यो न शक्यो निरीक्षितुम् ।
त्वदीयैः पुरुषव्याघ्र योधमुख्यैर्महात्मभिः ।

हि, $D_{7\,8}$ शक्नुवो, T $G_{1\,3\,4}$ $M_{1.2}$ शक्तौ स्म, G_{2} शक्ता स्मो, M_{4} शक्तौ स्मो (for शक्तौ स्वो) — ^{d}) Ś K_{1} D_{6} तया युक्त, D_{1} यथायुक्त, $D_{5\,8}$ तयामुक्त, S (G_{5} missing) तथाभूत (for °युक्तं) Ś$_{1}$ Dn_{2} $D_{4\,7}$ नरर्षभ

18 ^{a}) D_{3-8} S (G_{5} missing) हि (for तु) — ^{b}) $D_{4\,7\,8}$ गत , D_{5} हत (for हृत) K_{4} B Dc_{1} Dn D_{2} मायापहृतकुंडल — ^{c}) Ś$_{1}$ $K_{1.2}$ D_{1} विशीर्णे ; $D_{3\,5\,7\,8}$ विनीत (for विहीन-) — ^{d}) D_{7} G_{1} M_{2} पुर जय

19 ^{ab}) Ś K_{1-3} उत्सृज्य ; D_{4} उद्धृत्य (for उत्कृत्य) G_{2} transp कवच and कुण्डले D_{2} कायात्, $D_{4\,5}$ यस्य (for यस्मात्) Ś$_{2}$ $K_{1\,2\,4}$ D_{1} विमले कुंडले च (K_{4} D_{1} °लेपि) ते, D_{3} कर्णाभ्यां कुडले च ते — ^{c}) $D_{4\,5}$ पश्चात् (for प्रादात्) M_{5} शक्रेण (for शक्राय) K_{2} $D_{1\,6}$ S (G_{5} missing) transp कर्णो and वै — ^{d}) B (except B_{1}) Dn_{2} $D_{2\,4\,5\,7}$ S (G_{5} missing) तस्माद्, D_{8} कर्णो (for तेन)

20 ^{b}) Ś$_{2}$ K_{1} स्तंभितो, B Dc_{1} Dn D_{2} जृंभितो (for स्तम्भितो) — ^{c}) G_{1} $M_{1\,2}$ तद्यथा (for तथाद्य) D_{8} ह्याभाति (for [अ]द्य भाति) K_{3} शक्रो मे, $D_{4\,5\,7\,8}$ मे कर्ण (by transp), D_{6} कर्णो वै D_{2} तदा प्रभृत्ययं कर्ण — ^{d}) Dc_{1} Dn_{1} [अ]र्णव. (for [अ]नल)

21 ^{b}) Ś$_{1}$ transp शक्तिर् and दत्ता — ^{d}) Dn_{2} प्रमायासौ, D_{3} प्राप्ता याद्य, D_{5} प्राप्ता या सा, S (G_{5} missing) या सा प्राप्ता (for प्राप्ता यासौ) B Dc_{1} Dn $D_{4\,5\,7\,8}$ घटोत्कच

22 ^{a}) Ś$_{1}$ निमायायो, $B_{1\,2\,4}$ निनायाय, Dn_{1} $D_{2\,4\,5}$ उपालब्धा, D_{3} विहीनोथ, $D_{7\,8}$ विनिमयाद् (for निमायाथ). — ^{b}) D_{6} ह्र (for च) — ^{c}) N (K_{5} missing) वृष° (D_{5} मृषा) (for वृषा) — ^{d}) Ś$_{2}$ $K_{1\,2}$ D_{4} G_{1} M_{1-4} त्वा (for त्वां) $B_{1\,3}$ Dc_{1} Dn_{1} transp हत and रणे

23 ^{a}) K_{4} B_{3-5} Dn_{2} D_{3} T G_{1-4} $M_{1\,2}$ गतो (for गते) D_{8} हि, G_{2} न (for ऽपि) $D_{2\,4\,5}$ सयोर्कु (for शक्योऽयं) — ^{b}) D_{4} हतुं (for हन्तुं) — ^{c}) Ś $K_{1.2}$ D_{1} त्वदृते ; $K_{3\,4}$ B Dc_{1} Dn D_{2-8} T G_{2-4} ऋते त्वा — ^{d}) D_{4} सव्येन (for सत्येन) $D_{2\,4\,5\,7\,8}$ तेनघ ; S (G_{5} missing) ते प्रभो (for चानघ)

24 ^{b}) D_{2} तेजस्वी (for तपस्वी) $D_{3\,4\,5\,7\,8}$ शंसित (for नियत) — ^{c}) D_{8} सुपुण्यकृद् (for रिपुष्वपि) S (G_{5} missing) कृपा चक्रे (for दयावांश्च) — ^{d}) Ś K (K_{5} missing) B Dc_{1} Dn $D_{1-3.\,5-8}$ वृष , D_{4} नृप

25 ^{a}) Ś$_{2}$ युधि, $K_{1\,4}$ नित्य-, D_{4} युद्धे (for युद्ध-) K_{1} -शौंडैर् (for -शौण्डो) D_{8} महाबाहो (for °बाहुर्) — ^{b}) Ś नित्योद्ध(Ś$_{1}$ °दि)त , $D_{3\,7\,8}$ नित्यो युक्त°, D_{5} नित्योद्युक्त , T G_{2-4} °सत- (for °द्यत-) $D_{2\,4\,5\,7\,8}$ श($D_{4\,5}$ -श)रासनी — ^{c}) B केशरी D_{4} च (for [इ]व) Dc_{1} Dn_{1} $D_{4\,6}$ रणे (for वने) Ś$_{1}$ मदन् (sic), K_{1} मंद , K_{4} B Dc_{1} Dn $D_{2\,6}$ नर्दन् ; D_{8} G_{3} मृद्गन्, $D_{7.8}$ मत्तो (for मर्दन्) — ^{d}) B $D_{4\,5\,7\,8}$ G_{3} M_{3-5} मत्तान् (for मत्त) Dn_{2} D_{3} मातंग इव यूथपान्. — ^{e}) Ś$_{1}$ विमलान्, Ś$_{1}$ (marg) $_{2}$ $K_{1\,2}$ D_{1} विमुखान् ; T G_{2-4} विमर्दन्, M_{3-5} विरथान् (for विमदान्) $D_{4\,5}$ विमर्दंश्रथ(D_{5} °च्चर)शार्दूल° — ^{f}) T $G_{3\,4}$ राजते (for कुरुते)

26 ^{a}) D_{2} मध्यदिन (for °गत) — ^{b}) T $G_{3\,4}$ न स (for यो न) B_{1-3} Dc_{1} Dn_{1} D_{6} T G_{2-4} M_{3-5} उदीक्षितुं, B_{4} दुदी°, D_{8} [ऽ]भिवी° (for निरी°).

शरजालसहस्रांशुः शरदीव दिवाकरः ॥ २६
तपान्ते तोयदो यद्वच्छरधाराः क्षरत्यसौ ।
दिव्यास्त्रजलदः कर्णः पर्जन्य इव वृष्टिमान् ।
सोऽद्य मानुषतां प्राप्तो विमुक्तः शक्रदत्तया ॥ २७
एको हि योगोऽस्य भवेद्वधाय
छिद्रे ह्येनं स्वप्रमत्तः प्रमत्तम् ।
कृच्छ्रप्राप्तं रथचक्रे निमग्ने
हन्याः पूर्वं त्वं तु संज्ञां विचार्य ॥ २८
जरासंधश्चेदिराजो महात्मा
महाबलश्चैकलव्यो निषादः ।
एकैकशो निहताः सर्व एव
योगैस्तैस्तैस्त्वद्धितार्थं मयैव ॥ २९
अथापरे निहता राक्षसेन्द्रा
हिडिम्बकिर्मीरबकप्रधानाः ।

C 7 8211
B 7 180 33
K 7 181 43

G1 M1. 2 न शक्यो ह्य(G1 °क्योस्य)मिवीक्षितु — c) B1 Dc1 D3. 6 G2 व्याघ्रैर्(for व्याघ्र) — d) G1 M यौघ (for यौघ) — e) M3-5 -जालान् (for जाल) — f) D2. 4. 5 7 8 टचन्वे (D2 °ठितो, D4 °धानैर्) भास्करो यथा

27 a) Dn D2. 4 5 7 8 G1 जलदो (for तोयदो) T G2-4 M2-5 तपावे सर्वतोधार — b) K4 B Dc1 Dn D2. 6 क्षरन्मुहु (for °त्यसौ) D2. 4. 5 7 8 जलधारा सहस्रश , S (G5 missing) क्ष(G1 M कि)रत्स्वरशतान्यहून् — After 27ab, B Dc1 Dn S (G5 missing) ins

1246* त्रिदशैरपि चास्यद्भि शरवर्षं समन्तत ।

[S (G5 missing) नेना नेतु(G2 °तासौ त्रि)भिरप्यद्भि (for the prior half) Dn2 शरवर्षे (for °वर्षं) G1. 2 M वितर्पना (for समन्तत) T G3 4 शरवर्षाणि वर्षता (for the post half)]

— B Dc1 Dn cont. D5 ins after 27cd

1247* अशक्यस्तदयं जेतु स्वचाद्भिर्मांसशोणितम् ।
कवचेन विहीनश्च कुण्डलाभ्या च पाण्डव ।

[(L 1) B (except B1) तद्यो, Dc1 Dn1 स रथो (for तदय)]

— On the other hand, D2 4 ins after 27cd

1248* तेनादित्य निरुध्येय शरवर्षैश्च वृष्टिमान् ।

[D4 तेनानिल निरोधाय (for the prior half)]

while D7 8 ins after 27cd

1249* तपोयुक्तोऽभवत्पूर्वं दिव्यरूप प्रतापवान् ।

[D8 यथा युक्तो (for तपोयुक्तो)]

— e) Ś2 K2 सद्यो (for सोऽद्य) — f) Ś K1. 2 D1 वियुक्त. (for विमुक्त)

28 a) T G2-4 M4 तु (for हि) B4 Dc1 Dn1 एकोस्य योगो हि (Dc1 °गोस्य), G1 M1. 2 एकोस्य योगस्तु, M3. 5 एकस्तयोरस्य (for एको हि योगोऽस्य) Dn2 स्य, G3 तु (for ऽस्य) — b) B1 छिद्रो (for छिद्रे) B1 ह्यल, D2. 4 5 7 8 कृते (for ह्येन) Ś B1 8 सुप्रमत्त, D3 G2 ह्य°, D5-8 त्व° (for स्व°) D4 5 [s]प्रमत्त (for प्र°) B5 corrupt — c) K2-4 B1 5 D3 5 T G1. 2 M कृच्छ्रं, D2 कृत्स्न (for कृच्छ्र) Dn1 -सप्राप्त (for प्राप्तं रथ-) K3 4 G2 वि, G4 lacuna (for नि) — d) D2 स्वैन, D4 5 7 8 चैन (for पूर्वं) T G3 च शार्ङ्गि, G2 च सज्ञा, G4 च सक्त (for तु सज्ञा) D3 विधाय, D4 विवार्य, T G2 8 निवार्य, G4 हि दृष्ट्वा (for विचार्य) — After 28, K4 (marg) B Dc1 Dn D6 ins

1250* न शुध्यतास्त्रं युधि हन्यादजय्य-
मप्येकवीरो बलभित्सवज्र ।

[(L 1) D5 जह्याद् (for हन्याद्)]

29 b) K4 B Dc1 Dn D2 4 5 7 8 S (G5 missing) महाबाहुश् (for °बलश्) D4 5 एकलव्यो (for चैक) D2 4 5 T G2-4 M3-5 नरेंद्र (D2 °द्र, G2 4 M3 5 द्र) (for निषाद) — c) K3 4 B (except B4) Dc1 Dn D2 4 5 7 8 पृते (for एव) — d) Ś K1 D1 योगै स्तैस्ते, B4 तैस्तैर्योगैस् (by transp) Dc1 G4 om. the second तै D7 8 हितार्थे (for °र्थं) D2 4 5 नरेंद्रा, D5 मया वै (for मयैव)

30 a) Ś2 K (K5 missing) D1. 8 6 G1 3 M1 2 तथा (for अथ) — b) K1 हिडिंबि, K4 D-1 हिडंब, Dn1 D8 हिडंबि, D2 हिडव्य, D4 हिडवी (for हिडिम्ब) Ś K1-3 किंदीर, B2 D1 किर्मार-, D3 कर्मार, D4 -किमीर-, D7 -कमीर-, T G2 किंमीर, G1 M1 2 -कून्मीर (for -किर्मीर-) — c) D4. 5 7 8 सर्वं (for पर) K1 2 -सैन्यावमर्दी (sic), K4 °वमर्दो, D2 4. 5 7 8 S (G5 missing) -सैन्यप्रमाथी, Bom ed -चक्रावमर्दी (for सैन्यावमर्दी) — d) G1 2 चोग्रधन्वा (for °कर्मा) G1 M

C 7 8212
B 7 180 33
K 7 181 43

अलायुधः परसैन्यावमर्दी । घटोत्कचश्चोग्रकर्मा तरस्वी ॥ ३०

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि पञ्चपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५५ ॥

१५६

अर्जुन उवाच ।
कथमस्मद्धितार्थं ते कैश्च योगैर्जनार्दन ।
जरासंधप्रभृतयो घातिताः पृथिवीश्वराः ॥ १

वासुदेव उवाच ।
जरासंधश्चेदिराजो नैषादिश्च महाबलः ।
यदि स्युर्न हताः पूर्वमिदानीं स्युर्भयंकराः ॥ २
सुयोधनस्तानवश्यं वृणुयाद्रथसत्तमान् ।
तेऽस्माभिर्नित्यसंदुष्टाः संश्रयेयुश्च कौरवान् ॥ ३
ते हि वीरा महात्मानः कृतास्त्रा दृढयोधिनः ।
धार्तराष्ट्रीं चमूं कृत्स्नां रक्षेयुरमरा इव ॥ ४
सूतपुत्रो जरासंधश्चेदिराजो निषादजः ।
सुयोधनं समाश्रित्य तपेरन्पृथिवीमिमाम् ॥ ५
योगैरपि हता यैस्ते तान्मे शृणु धनंजय ।
अजय्या हि विना योगैर्मृधे ते दैवतैरपि ॥ ६

मनस्वी, G2 तपस्वी (for तरस्वी)

Colophon om in D3 6 K5 G5 missing — *Sub parvan* D2 5 7 8 Editions घटोत्कचवध — *Adhy name* Ś K1 2 4 B Dc1 Dn D1 2 रात्रियुद्ध, D7 8 रात्रियुद्धे कर्णप्रशंसा, T G3 रात्रियुद्धे शक्तिर्ध्वंसनं, G1 शक्तिर्ध्वंसन; Bom. ed रात्रियुद्धे घटोत्कचवध — *Adhy no* (figures, words or both) Dn1 D2 181, T G2-4 175, G1 M1 2 174, M3-5 173 — *Śloka no* Dn1 33

156

☞ This adhy is missing in K5 G5 (cf v l 7 125 14, 137 9)

1 ^{a}) B1 च, D6 वै (for ते) — ^{b}) D4 5 नैको पायैर्, S (G5 missing) कैश्चोपायैर् (for कैश्च योगैर्) — D1 reads 1^{c} twice. — ^{d}) K4 घातिता स्युर्भयकरा

2 Ś1 G1 M3-5 श्रीकृष्ण; T G2 3 जनार्दन (for वासुदेव) — ^{a}) D4 7 चेदिराजा (for °राजो) — ^{c}) D6 transp स्यु and न

3 ^{a}) K4 B Dc1 Dn D6 T G2 दुर्योधनस् (for सुयो°) — ^{b}) K1 D3 5 शृणुयाद् (for वृणु°) G2 राज (for रथ) D6 सत्तम (for सत्तमान्) — D1 om 3^{c}-4^{b} — ^{c}) B2 D2 तेस्मासु, D4 अस्माक, D5 अस्मासु, D6 ते चास्मान्, D7 8 तेस्माक (for तेऽस्माभिर्) K3 भय (for नित्य) B1 विद्विष्टा, D5 संहृष्टा; S (G5 missing) सक्रुद्धा (for संदुष्टा) K4 B1 3 5 Dc1 Dn तेस्मासु नित्यवि(B3, 5 °त्यं वि)द्विष्टा, D3 अस्माभिर्नित्यसंक्रुद्धा — ^{d}) Ś1 K1 2 सगमेयुश्, K3 संयुज्ये°, B5 संग्रामे° (for सश्रये°) B3 Dc1 हि (for च)

4 D1 om 4^{ab} (cf. v l 3) — ^{a}) M1 एते (for ते हि) K4 महात्मान, B Dc1 Dn महेष्वासा (for महात्मान) — ^{b}) B1-3 Dc1 चित्र- (for दृढ) K1, 2 G2 M3-5 -धन्विन, D3 मानिन (for -योधिन) — ^{c}) Ś1 K1 Dn1 D1 7 धार्तराष्ट्रा, K2 Dn2 D2 4 5 °राष्ट्रं, K4 B1 3 5 D3 S (G5 missing) °राष्ट्र (for °राष्ट्रीं) Ś1 चमूं सर्वां, Dn2 D2 4 5 7 8 च ते (D7 8 चमूं) सर्वे (for चमूं कृत्स्नां) — ^{d}) Ś K1-3 D1 रक्षेयुररिसूदन, K4 °यू रिपुसूदन

5 ^{b}) D3 निषादन (for °दज) S (G5 missing) चेदिराजनिषादजौ — ^{c}) B1 दुर्योधन (for सुयो°) Ś1 K1 2 समासा(K1 om)द्य (for °श्रित्य) — ^{d}) Ś1 K3 4 D2 4 5 7 8 जयेयु, B Dc1 Dn तपेयु, D3 जयेरन् (for तपे°)

6 ^{a}) D7 8 T G2-4 M3 5 (*inf lin*) अभि (for अपि) Ś1 K1 2 4 D1 ते यैस् (by transp), Dn2 G1 तैस्ते, D4 T G2-4 M तैस्तैस् — ^{b}) K3, 4 B Dn D2-4 T G2-4 तन् (for तान्) — ^{c}) Ś1 K3 अजेया Dn2 D5 मृधे योगाद्, D2 मृते योगान्, T G2-4 M3-5 विना योग, G1 M1 2 रणे जेतुम् (for विना योगैर्) D4 अजेय्या हि मृधे योधान् — ^{d}) Dn2 D2 5 G1 M1 2 कृते ते, D4 कृते ते, D7 8 मिलितै(D7 om)र् (for मृधे ते)

7 ^{a}) D4 5 7 8 T G2-4 [ऽ]पि (for हि) D4 5 7 8 येषां (for तेषां) — ^{b}) S (G5 missing) रिपु (for

एकैको हि पृथक्तेषां समस्तां सुरवाहिनीम् ।
योधयेत्समरे पार्थ लोकपालाभिरक्षिताम् ॥ ७
जरासंधो हि रुषितो रौहिणेयप्रधर्षितः ।
अस्मद्वधार्थं चिक्षेप गदां वै लोहितामुखीम् ॥ ८
सीमन्तमिव कुर्वाणां नभसः पावकप्रभाम् ।
व्यदृश्यतापतन्ती सा शक्रमुक्ता यथाशनिः ॥ ९
तामापतन्तीं दृष्ट्वैव गदां रौहिणिनन्दनः ।
प्रतिघातार्थमस्त्रं वै स्थूणाकर्णमवासृजत् ॥ १०
अस्त्रवेगप्रतिहता सा गदा प्रापतद्भुवि ।
दारयन्ती धरां देवीं कम्पयन्तीव पर्वतान् ॥ ११
तत्र स्म राक्षसी घोरा जरा नामाशुविक्रमा ।
संधयामास तं जातं जरासंधमरिंदमम् ॥ १२
द्वाभ्यां जातो हि मातृभ्यामर्धदेहः पृथक्पृथक् ।
तया स संधितो यस्माज्जरासंधस्ततः स्मृतः ॥ १३
सा तु भूमिगता पार्थ हता ससुतबान्धवा ।
गदया तेन चास्त्रेण स्थूणाकर्णेन राक्षसी ॥ १४
विनाभूतः स गदया जरासंधो महामृधे ।
निहतो भीमसेनेन पश्यतस्ते धनंजय ॥ १५
यदि हि स्याद्गदापाणिर्जरासंधः प्रतापवान् ।
सेन्द्रा देवा न तं हन्तुं रणे शक्ता नरोत्तम ॥ १६

C 7 8228
B 7 181 16
K 7 182. 16

सुर) — D4 om (? hapl.) 7^c–8^d — ^c) Dn2 मगरे (for समरे) T G2–4 तात, G1 M1 2 वीर (for पार्थ) — ^d) D8 पालैर्हि (for पालाभि) S (G6 missing) पालिता (for रक्षिताम्)

8 D4 om 8 (cf v 1 7) — ^a) Dn2 D2 7 8 [s]ति (for हि) — ^b) D2 T G1 3 4 M1 2 5 रौक्मि (M1. 2 °क्मि)णेय- (for रौहि°) K1 -प्रदर्शित, D2 प्रकर्पित, G2 -प्रधर्षणात् (for °र्षित) — ^d) Ś K1–3 D1 6 लोहितात्र(Ś2 °य)र्तीं, K4 लोहतावर्तीं, Dc1 (marg sec m) Dn D2 5 7 8 मर्त्र(D. 7 8 शत्रु)वातिनीं, D3 लोहितायसीं, T G2–4 लोहिता मुखे (G2 °खीं) (for तामुखीम्)

9 ^a) Dn2 D2 3 6–8 T G1. 3. 4 M1 2 कुर्वाणा (for °णा) — ^b) B4 परम (for पावक-) D2 3 6–8 T G3 4 प्रभा (for -प्रभा) — ^c) Ś2 K2 स्यदृश्यत, K3 4 B Dc1 Dn1 D3 अदृश्यत, D4 दृश्यत (for व्यदृश्यत) B5 [आ]पतर्ती, Dn2 D2 4 5 7 8 T G2–4 पतती (for [आ]प°) B. ता (for सा) — ^d) Dc1 महाशनि, Dn2 D2 4 6 T G2–4 M3–5 इवा°, D7 8 यथाशनी (sic) (for °शनि) B5 शक्रमुक्तामिवाशनिं

10 ^b) Dn1 गदा वै, T G2–4 तदा (for गदां) B6 रोहिणी, Dn2 रुक्मणि- (sic), D5 रौहिणि, S (G6 missing) रुक्मि(M1. 2 °क्मि)णि- (for रोहिणि) Dn2 वदन (sic) (for नन्दन) — ^c) D4 5 G1 घातास्त्रम् (for घातार्थम्) — D5 om 10^d–11^c — ^d) Ś2 K1 स्थूणाकीर्णम्, D3 (marg as in text) वैष्णवोस्त्रम् G1 अपासृजत् (for अवा°)

11 D5 om. 11^abc (cf. v 1 10) — ^a) D3 अस्त्रेण च (for अस्त्रवेग) G2 प्रविहता (for -प्रति°) — ^c) Ś2 K1 G1 4 M3 4 धारयती, D4 घातयंती (for दार°) — ^d) G2–4 कंपयंती T G2–4 च (for [इ]व)

12 ^a) B2 तस्य, G2 तत (for तत्र) B2 4 5 सा (for स्म) — ^b) K4 Dn1 नाम्नी सु, B4 6 नामा सु (sic), Dn2 नाम सु (for नामाशु) Ś K1–3 D1 3 6 जरेति प्रथिता भुवि, D4 5 7 8 जरा नामाय विश्रुता — ^c) M3 तज् (for त) Dn2 D4 5 7 8 राजन्, D2 वीर (for जात) B1–3 Dc1 समधे साय (B3 साद्य) त जात, B6 Dn1 संदधे सा हि सजातं, D8 वर्धयामास त जात — D5 om 12^d — ^d) D5 अरिंदम

13 ^a) Ś K1 2 D1 3 हि जातो (by transp), Dn2 D2 4–8 जात स, M3 जातोसि — ^b) K1 मध्य (for अर्ध) — ^c) D2 3 जरया, D4 5 7 8 त(D4 स्व)या सु (for तया स) — ^d) Ś K1–3 D1 इति (for तत) K4 B D (except D1) [s]भवत् (for स्मृत)

14 ^a) D2 गदा, D5 सातर्, D7 8 हता, M3–5 सा च (for सा तु) Ś2 K4 B1. 2 Dc1 Dn2 D5 7 8 G2 भूमिं, D2 सा तु (for भूमि) — ^b) D7 8 हत्वा वै सुतबाधवान् — ^c) D4 5 7 8 गदा सा (for गदया) — ^d) B1 रक्षमा, D4 5 राजती (for राक्षसी)

15 ^a) K1 स्म, Dn2 lacuna (for स) — D1 om 15^c–16^d

16 D1 om 16 (cf v 1 15) — ^a) D2 4 स (D4 ह) स्याद्, D5 हन्याद् (for हि स्याद्) — ^c) G2 रणे

C 7 8229
B 7 161 17
K 7 129 17

त्वद्धितार्थं हि नैषादिरङ्गुष्ठेन वियोजितः ।
द्रोणेनाचार्यकं कृत्वा छद्मना सत्यविक्रमः ॥ १७
स तु बद्धाङ्गुलित्राणो नैषादिर्दृढविक्रमः ।
अस्यन्नेको वनचरो बभौ राम इवापरः ॥ १८
एकलव्यं हि साङ्गुष्ठमशक्ता देवदानवाः ।
सराक्षसोरगाः पार्थ विजेतुं युधि कर्हिचित् ॥ १९
किमु मानुषमात्रेण शक्यः स्यात्प्रतिवीक्षितुम् ।
दृढमुष्टिः कृती नित्यमस्यमानो दिवानिशम् ॥ २०
त्वद्धितार्थं तु स मया हतः संग्राममूर्धनि ।
चेदिराजश्च विक्रान्तः प्रत्यक्षं निहतस्तव ॥ २१
स चाप्यशक्यः संग्रामे जेतुं सर्वैः सुरासुरैः ।
वधार्थं तस्य जातोऽहमन्येषां च सुरद्विषाम् ॥ २२
त्वत्सहायो नरव्याघ्र लोकानां हितकाम्यया ।
हिडिम्बबककिर्मीरा भीमसेनेन पातिताः ।
रावणेन समप्राणा ब्रह्मयज्ञविनाशनाः ॥ २३
हतस्तथैव मायावी हैडिम्बेनाप्यलायुधः ।
हैडिम्बश्चाप्युपायेन शक्त्या कर्णेन घातितः ॥ २४
यदि ह्येनं नाहनिष्यत्कर्णः शक्त्या महामृधे ।

(for न त) Ś1 K8 शक्ता (for हन्तु) D7 8 संद्रान्दे वाश्रणे हतु —d) Ś1 K8 जेतु, D2 4 शेकुर् (for शक्ता) Ś K (K5 missing) धनजय, B1 2 4 D- नरोत्तम (for °त्तम) D7 8 शक्त पुरुषसत्तम, G2 अपि शक्तो रथोत्तम, M3-5 शक्ता इति नरोत्तम

17 a) K4 Dn D2 4-8 T G1 3. 4 M1 2 च, D8 M6 तु (for हि) —b) S (G5 missing) अगुष्ठाभ्या (for °ष्ठेन) —d) Ś1 (before corr) मधुसूदन, Ś1 (by corr) 2 K1 2 D1. 5 सत्यविक्रम

18 G4 om. (hapl) 18ab —a) Dn2 D2-5 7 8 S (G4 om, G5 missing) हि (for तु) —c) S (G5 missing) आसीद् (for अस्यन्) K4 D1 नैको, Dc1 M6 एके (for एको) Dn D2 4 5 7 8 अतिमानी वनचरो —d) G1 M1 2 भाति (for बभौ)

19 b) B1 D2 5 7 8 न शक्ता (for अशक्ता) —d) Ś1 K8 कश्चन, K1 2 D1 केचन, K4 केन च (for कर्हिचित्)

20 a) D2 किं नु (for किमु) D7 मात्रो (sic), M1 2 -गात्रेण (for -मात्रेण) —b) Ś1 K1 2 D1 सद्य, M1 2 शक्यं (for शक्य) Dn2 स (for स्यात्) D4 शक्यमप्रतिवीक्षितु —d) D4 5 पश्यमानो (for अस्य°)

21 a) B5 D4 तद् (for त्वद्-) Ś1 D3 M4 हि, D6 7 lacuna, D8 स, M3 6 च (for तु) Dn2 समा (sic), D8 च मया, T G3 4 समरे (for स मया) —b) Ś1 K8 समर (for संग्राम) —c) D7 चेदिराज्य (sic) (for °राजश्च) Dn1 D2 4 5 7 8 हि (for च)

22 M1 2 transp 22ab and 22cd G1 M3-5 repeat 22ab after 1251*, M1 2 after 22cd —a) Ś1 Dn1 शक्य, K1 2 D1 4 [अ]शक्त, G1 M1 2 4 5 (all both times) शक्त, M3 (both times) शक्ति (for [अ]शक्य) —b) K4 सर्वे (for सर्वैः) D1 जेतु सर्वासुरासुरै, G1 M (all both times) जेतु सर्वान्सु(M1 °र्वसु)रानपि —After 22ab, G1 M ins

1251* यमेन्द्रसिद्धगन्धर्वान्वसुरुद्रान्मरुद्गणान् ।
स हि जातश्चतुर्बाहुर्धृतजाम्बूनदस्रज ।
अजेय सर्वभूतानां जयेदपि दिवौकस ।

[(L 1) G1 यमेंद्र (for यमेन्द्र-) —(L. 3) M3-5 अजय्य (for अजेय)]

—After the second occurrence of 22ab, M3-5 read 23ab for the first time, repeating it in its proper place —d) D1 वै, G3 lacuna (for च)

23 For the repetition of 23ab in M3-5, cf v l 22 —a) S (G5 missing, M3-5 [all both times]) त्वद्धितार्थं (for त्वत्सहायो) —b) M3-5 (all first time) शिशुपालो मया हत —c) K2 Dn2 हैडिंब, Dc1 Dn1 D1 6 8 हिडव-, D5 हिडंबि (for हिडिम्ब-) Ś K1-3 -किदीरा, Dn2 -किर्मीग, D1 -किर्मारा, D4 -कर्मीरा, D5 -किर्मिरा, D7 -कम्मीरा, T G2 -किंमीरा, G1 M1. 2 कृन्मीरा, M3 4 कुंमीरा (for -किर्मीरा) —d) B Dc1 Dn1 D6 (marg as in text) घातिता (for पातिता) —D4 om (hapl) 23c-27b D5 om (hapl) 23c-24d —f) Dn1 यज्ञब्रह्म- (for ब्रह्मयज्ञ-) K4 -विनाशकान्, G1 M1 2 °शका (for °शना)

24 D1 6 om 24 (cf v l 23) S K (K5 missing) D1 om. 24ab —b) Dc1 हैडंबेन, Dn1 D2 . 7 हैडबेन, D8 हैडंबिना (for हैडिम्बेन) D2 5 अलायुध (for [अ]प्य°) —c) Dc1 Dn1 D1 हैडब (D1 °बि) श्च (for हैडिं°) D2 हैडबोप्यभ्युपायेन, D5 7 8 स हैडं (D7 °डि) बोप्यु(D5

मया वध्योऽभविष्यत्स भैमसेनिर्घटोत्कचः ॥ २५
मया न निहतः पूर्वमेष युष्मत्प्रियेप्सया ।
एष हि ब्राह्मणद्वेषी यज्ञद्वेषी च राक्षसः ॥ २६
धर्मस्य लोप्ता पापात्मा तस्मादेष निपातितः ।
व्यंसिता चाप्युपायेन शक्रदत्ता मयानघ ॥ २७
ये हि धर्मस्य लोप्तारो वध्यास्ते मम पाण्डव ।
धर्मसंस्थापनार्थं हि प्रतिज्ञैषा ममाव्यया ॥ २८
ब्रह्म सत्यं दमः शौचं धर्मो ह्रीः श्रीर्धृतिः क्षमा ।
यत्र तत्र रमे नित्यमहं सत्येन ते शपे ॥ २९
न विषादस्त्वया कार्यः कर्णं वैकर्तनं प्रति ।
उपदेक्ष्याम्युपायं ते येन तं प्रसहिष्यसि ॥ ३०
सुयोधनं चापि रणे हनिष्यति वृकोदरः ।
तस्य चापि वधोपायं वक्ष्यामि तव पाण्डव ॥ ३१
वर्धते तुमुलस्त्वेष शब्दः परचमूं प्रति ।
विद्रवन्ति च सैन्यानि त्वदीयानि दिशो दश ॥ ३२
लब्धलक्ष्या हि कौरव्या विधमन्ति चमूं तव ।
दहत्येष च वः सैन्यं द्रोणः प्रहरतां वरः ॥ ३३

C 7 8246
B 7 181 33
K 7 182 33

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षट्पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५६ ॥

°प्यु)पायेन — d) Dn2 D2 8 S (G5 missing) पातित (for घा°) D- 8 कर्णेन वि(D1 om)निपातित

25 D4 om 25 (cf. v l 23) — a) Dn2 एव (for एन) — b) D महाहवे, G1 M1. 2 तया मृधे (for महामृधे) Ś1 K3 शक्त्या कर्ण कथंचन — c) Ś K1-3 D1 6 च, B4 वै (for स)

26 D1 om 26 (cf. v l 23) — a) T G2 4 मायावी (for मया न) G1 न (for नि-) — b) Ś1 हितेच्छया, Ś2 K1 2 D1 2 6 प्रियेच्छया (for °प्सया) — D5 reads 26c–28b on marg

27 D1 om 27ab (cf v l 23) D8 reads 27 on marg — a) Dn2 यज्ञहता च पापात्मा, D5 7 8 M3-5 धर्महता (M3-5 लोप्ता) च पा°, D6 न धर्मगोप्ता पा — b) Dn2 M3-5 एव, D2 6 एव (for एष) — c) Ś1 K1. 2 4 D1 4-6 धंसिता, D2 भ्र°, M1 2 ट्° (for व्य°) Dc1 मा (for च) D5 [ह्य]प्युपायेन

28 D2 reads 28ab on marg — a) M3-5 च (for हि) T G2-4 धर्मवि (for धर्मस्य) D6 गोप्तारो (for लो°) D4 ये ह्यधर्मस्य गोप्तारो — b) D6 रक्ष्यास् (for वध्यास्) — D2 om 28cd — c) K1 धर्मसंस्थापनार्था हि, Dn2 D2-5 7 8 °पनार्थाय (D2 °र्थैव) — d) Ś2 K1 2 D1 प्रतिष्ठैषा, D8 °ज्ञेय (for °ज्ञैषा) B3 Dn D2-5 7 8 मया कृता, S (G5 missing) मयोद्यता (for ममाव्यया)

29 a) K1 यम (for दम) — b) G1 M1 2 transp ह्री and श्री D2 च (for श्रीर्) G1 मति (for धृति) — c) Ś2 Dn D2 4 5 7 8 यत्र (for तत्र) Dn2 D2 4 5 भवेन्, D7 8 भवन्, G3 4 नमे (for रमे) D3 यत्र तत्र न मे द्वेष — d) D8 सखे (for अहं) M3 केशवे (sic) (for ते शपे) Dn2 D2 4 5 7 8 अहं सत्रामव स(Dn2 °व त, D2 यं स)दा

30 a) Ś2 मा (for न) Dn2 D2 4 5 7 8 अप्रमादस् (for न विषादस्) — c) D5 उपदेष्यामि (for क्ष्यामि) B3 उपायेन (for °य ते) — d) Dn2 सं, D5 7 T G2-4 M3-5 त्वं (for त) B1 D5 प्रहरि(D5 °नि)ष्यसि, G2 विषहि (for प्रसहि°)

31 a) B1 Dc1 दुर्योधन (for सुयो°) — b) D3 वधिष्यति (for हनि°) — c) Ś1 B2-5 T G2-4 transp अपि and च D1 तस्य चापविधोपाय (sic) — d) Dn2 वक्ष्ये च तव पाडव, D4 7 8 विवक्ष्ये (D5 क्षे) तत्र पाडव

32 a) Dc1 Dn1 तुमलस्; Dn2 तुमलुस् (for तुमुलस्) Ś1 चैष; K3 चैव (for त्वेष) D4 5 7 8 वर्धते तुमुल° पार्थ — c) Dn2 D4 5 7 8 हि (for च) — d) D3 त्वदीयाना (for °यानि) Ś K (K5 missing) D1 8 6 समवत (for दिशो दश)

33 a) K2 Dc1 Dn1 D3 4 S (G5 missing) लक्षा (for °लक्ष्या) D7 8 G3 4 कौरव्य (for °व्या) — b) K4 D1 5 प्रति (for तव) — c) B1 Dc1 D4 5 7 8 G1 M1 2 एव (for एष) D1 वर (for च व) Dn2 D2 4 5 7 8 न संदधे (for व· सैन्य)

१५७

C 7 8247
B. 7 182. 1
K 7 183 1

धृतराष्ट्र उवाच ।

एकवीरवधे मोघा शक्तिः सूतात्मजे यदा ।
कस्मात्सर्वान्समुत्सृज्य स तां पार्थे न मुक्तवान् ॥ १
तस्मिन्हते हता हि स्युः सर्वे पाण्डवसृञ्जयाः ।
एकवीरवधे कस्मान्न युद्धे जयमादधत् ॥ २
आहूतो न निवर्तेयमिति तस्य महाव्रतम् ।
स्वयमाह्वयितव्यः स सूतपुत्रेण फल्गुनः ॥ ३
ततो द्वैरथमानीय फल्गुनं शक्रदत्तया ।
न जघान वृषा कस्मात्तन्ममाचक्ष्व संजय ॥ ४
नूनं बुद्धिविहीनश्चाप्यसहायश्च मे सुतः ।
शत्रुभिर्व्यंसितोपायः कथं नु स जयेदरीन् ॥ ५
या ह्यस्य परमा शक्तिर्जयस्य च परायणम् ।
सा शक्तिर्वासुदेवेन व्यंसितास्य घटोत्कचे ॥ ६
कुणेर्यथा हस्तगतं ह्रियेद्बिल्वं बलीयसा ।
तथा शक्तिरमोघा सा मोघीभूता घटोत्कचे ॥ ७
यथा वराहस्य शुनश्च युध्यतो-

Colophon om. in Ś K1-3 K5 G5 missing — *Sub parvan* D1 Editions घटोत्कचवध — *Adhy name* K4 B Dc1 Dn D2-8 G1. 2 M1 2 रात्रियुद्धे, Bom ed रात्रियुद्धे कृष्णवाक्य — *Adhy no* (figures, words or both) Dn1 D2 182, D8 75, T G2-4 176, G1 M1 2 175, M3-5 174 — *Śloka no* Dc1 Dn1 33.

157

☞ This adhy is missing in K5 G5 (cf. v 1 7 125 14, 137 9)

1 Dn2 om (hapl) 1ᵃ-2ᵇ — ᵃ) B1 वधो (for वधे) Ś2 K1 2 D1 T G2-4 मोघा, B1 नाम, B3 घोरा, D2 4 5 मोहात् (for मोघा) — ᵇ) G1 M1 2 सूतात्मजो Ś1 K3 यथा, B3 5 तदा, D7 8 यदि; M3-5 सदा (for यदा) Ś2 K1 2 4 T G2-4 शक्तिं सूतात्मजस्तदा (T G3 4 °जो यथा, G2 °जो यदा), B2 (marg as in text) D2 4 5 शक्ति (D2 °क्त्या) सूतात्मजेन वै (B2 सा) — ᶜ) G4 कस्मिन्, M4 तस्मात् (for कस्मात्). T G3 4 सैमे (for सर्वान्) — ᵈ) B1 कस्मात् (for स तां)

2 Dn2 om. 2ᵃᵇ (of v 1 1) — ᵃ) D2 शक्य, D4 5 शक्त्या, G2 एव (for हि स्यु°) — ᵇ) D4 5 7 8 सर्वे सृजयपाण्डवा — ᶜ) D3 (marg) 4.5 7 8 फाल्गुनस्य (for एकवीर) — ᵈ) K4 Dn2 S (G5 missing) युद्धे न (by transp) B Dc1 Dn1 युद्धे न जयमादधे, D2 4 5 युद्धेन जयता वर, D7 8 न मुमोच सतां वृष

3 ᵃ) D4 5 निवर्तेतम् (for °यम्) Dn2 आहूतो निवर्तयेयम् — ᵇ) Dn2 इ* तेन मर्त कृतं, D4 5 7 8 इति तेन कृतं व्रत (D4 वर) — ᶜ) Ś K3 आहूयितव्य; K1 2 आहूय°, K4 D8 मार्गयि° (for आहूयि°) S (G5 missing) तु (for स) — ᵈ) K4 B D फाल्गुन·

4 ᵃ) G1 M1 2 आहूय (for आनीय) — ᵇ) K3 4 B D फाल्गुन — ᶜ) K (K5 missing) B Dc1 Dn1 D1 जघान न (by transp) N (K5 missing) वृष. (for वृषा)

5 ᵃ) K1 युधि, D4 युद्ध-, D6 तेन (for बुद्धि) S (G5 missing) विहीनाश्च — ᵇ) D4 5 7 8 असहायश्च (for [अ]प्यस°) S (G5 missing) अनुपा(G1 M °सहा)याश्च मे सुता — ᶜ) S (except G3, G5 missing) व्यंसितोपाया (for °य) — ᵈ) D2 4 5 7 8 स कथं नु (D2 सं-) जयेदरीन्, S (G5 missing) विजयेरन्कथं रिपून्

6 ᵃ) T G2-4 साप्यस्य (for या ह्यस्य) D7 8 च परा (for परमा) Dn2 D4 यस्यास्ति च परा शक्तिर्, D1 यस्यादि च परा श° — ᵇ) D6 विजयस्य (for जयस्य च) — ᵈ) K4 B5 Dn D2 5-8 M1 2 च, D3 तु, D4 [अ]सि, T G3 4 [आ]सीद्, G2 [अ]सिन् (for [अ]स्य)

7 ᵃ) Ś1 K2 तूर्णं (for कुणेर्) — ᵇ) Ś K2 3 D1 3 6 हार्यं, K1 हर्यं; T G3 4 M3.5 (*inf lin*) हरेद् (for ह्रियेद्) D5 हाविर्षभं (?), D7 हृय** (for ह्रियेद्बिल्वं) K4 Dn2 D2 4 8 फलं, B1 2 4 D3 वित्त, M3 वलं (for बिल्वं) T G3 4 बली यथा (for बलीयसा)

8 ᵃ) Dn D4 5 युद्धे, M3-5 युध्यतस् (for °तोस्) — ᵇ) Dn2 द्वयोर् (for तयोर्) D1 अलाभे (for अभावे) — ᶜ) K2 G4 M3 विद्वान्, D4.8 ह्यर्थं, D5 7

स्तयोरभावे श्वपचस्य लाभः ।
मन्ये विद्वन्वासुदेवस्य तद्व-
द्युद्धे लाभः कर्णहैडिम्बयोर्वै ॥ ८
घटोत्कचो यदि हन्याद्धि कर्णं
परो लाभः स भवेत्पाण्डवानाम् ।
वैकर्तनो वा यदि तं निहन्या-
त्तथापि कृत्यं शक्तिनाशात्कृतं स्यात् ॥ ९
इति प्राज्ञः प्रज्ञयैतद्विचार्य
घटोत्कचं सूतपुत्रेण युद्धे ।
अयोधयद्वासुदेवो नृसिंहः
प्रियं कुर्वन्पाण्डवानां हितं च ॥ १०

संजय उवाच ।

एतच्चिकीर्षितं ज्ञात्वा कर्णे मधुनिहा नृप ।
नियोजयामास तदा द्वैरथे राक्षसेश्वरम् ॥ ११
घटोत्कचं महावीर्यं महाबुद्धिर्जनार्दनः ।
अमोघाया विघातार्थं राजन्दुर्मन्त्रिते तव ॥ १२
तदैव कृतकार्या हि वयं स्याम कुरूद्वह ।
न रक्षेद्यदि कृष्णस्तं पार्थं कर्णान्महारथात् ॥ १३
साश्वध्वजरथः संख्ये धृतराष्ट्र पतेद्भुवि ।
विना जनार्दनं पार्थो योगानामीश्वरं प्रभुम् ॥ १४
तैस्तैरुपायैर्बहुभी रक्ष्यमाणः स पार्थिव ।
जयत्यभिमुखः शत्रून्पार्थः कृष्णेन पालितः ॥ १५
सविशेषं त्वमोघायाः कृष्णोऽरक्षत पाण्डवम् ।
हन्यात्क्षिप्ता हि कौन्तेयं शक्तिर्वृक्षमिवाशनिः ॥ १६

धृतराष्ट्र उवाच ।

विरोधी च कुमन्त्री च प्राज्ञमानी ममात्मजः ।

C 7 8263
B 7 182. 17
K 7 183 17

द्वद्, G2 वद्वद् (for विद्वन्) D2 G2 लाभो G1 तस्य (for सद्वद्) — d) Dn2 D4 5 6 7 वधे, D3 वद्वद्; G2 विद्वन् (for युद्धे) B1 लाभ, D3 G2 युद्धे (for लाभ) Dc1 Dn D4 6 7 8 -हैडयोर् (for हैडिम्बयोर्) Ś K1-3 D1 G2 च (for वै)

9 a) G1 M1. 2 तु (for हि) — b) D4 5 7 8 परोपि (for परो) T G3 4 हि चेत् (for भवेत्) — c) Dn2 D4 6 7 8 यदि वा त, D5 वै यदि नो त (for वा यदि त) T G1-3 घटोत्कच यदि कर्णो वि(G1 नि)हन्यात्, M घटोत्कचं वा यदि कर्णो निहन्यात् — d) Ś1 K2 शकुनिना (for शक्तिनाशात्) K1 कथ (for कृत)

10 a) Dn2 D4 6 7 [प्]त्र (for [प्]तद्) K4 B Dc1 Dn1 D2 3 6 S (G5 missing) विचिन्त्य (for विचार्य) D8 इति प्राज्ञस्त्वयैव विचार्य — b) D5 M3 5 संख्ये, M4 संख्ये (for युद्धे) — c) K3. 4 B Dc1 Dn D2 4 6 S (G5 missing) अ(Dn2 आ)वातय(D4 °ये)द्, D3 अयोज° (for अयोध°) T G2-4 निगृह्य, G1 M नरेन्द्र (M2. 5 °द्र)(for नृसिंह) — After 10, K4 B6 Dn1 D1. 2 4 6 8 T G2-4 M3-5 ins an addl colophon [*Sub-parvan* D1 घटोत्कचवध —*Adhy name* K4 B6 D1 3 4 5 8 रात्रियुद्धे. —*Adhy no.* D2 183, T G2-4 177; M3-5 175]

11 a) D2 6 एवं (for एतच्) — b) G2 तत (for नृप) K4 Dn2 D4, 6, 8 कर्णस्य (D8 °र्णेन) मधुहा नृप, B Dc1 Dn1 D2 कर्णस्य मधुसूदन — c) G1 M1 2 योजयामास तु तदा — d) Dn2 T G2-4 द्वैरथं

12 c) K3 4 B4 5 Dn1 D8 अमोघाया, G1 M1 2 °घया (for °घाया) D2 S (except G3, G5 missing) विनाशार्थं (for विघातार्थं)

13 a) D2 4 5 तथा (for तदा) T [इ]व (for [ए]व) — b) D3. 6 T G1 3 4 M1 2 स्याम· (for स्याम) — c) Dn2 रक्षेत, G3 4 न रक्ष्येद् (for न रक्षेद्) D4 6 7 8 रक्षेद्यदि न कृष्णस्त — d) D2 4 6 7 8 कर्णात्पार्थं (D2 °र्थं) महारथं (D2 °थात्)

14 a) Ś K1 2 D1 -सूत (for -ध्वज) G1 रथ G1 M1 2 4 संख्ये, G4 संघे (for संख्ये) — b) Dn2 D2 हतो भवेत्, D4 6 7 8 ह(D4 हि)तोभवत् (for पतेद्भुवि) B5 धार्तराष्ट्रो जयेद्भुवि — d) T ईश्वर (for °रं) D4 6 G2 योगानामीश्वर प्रभु; G4 योधानामीश्वर प्रभुं

15 b) Dn2 D2 5 6 8 G1 M1 3 4 रक्षमाण. Ś1 B1 D2 पाण्डव; K1 2 B3-6 Dn D1, 3 7 8 T G2-4 पार्थिव (for °व). D4 रक्ष्यमाणास्त्वमर्पित — c) G1 M1 2 [अ]भिमुखं Dn1 जयत्यभिमुखान्पार्थो — d) Dn1 रिपून् (for पार्थः) Ś1 K4 रक्षित; S (G5 missing) वीर्यवान् (for पालित).

16 a) B5 Dn1 D2 4, 5 सविशेषाद्; D7 8 सवि

C 7 8263
B 7 182 17
K 7 183 17

यस्यैष समतिक्रान्तो वधोपायो जयं प्रति ॥ १७
तत्रापि समतिक्रान्तमेतद्गावल्गणे कथम् ।
एतमर्थं महाबुद्धे यत्त्वया नावबोधितः ॥ १८
संजय उवाच ।
दुर्योधनस्य शकुनेर्मम दुःशासनस्य च ।
रात्रौ रात्रौ भवत्येषा नित्यमेव समर्थना ॥ १९
श्वः सर्वसैन्यानुत्सृज्य जहि कर्ण धनंजयम् ।
प्रेष्यवत्पाण्डुपाञ्चालानुपभोक्ष्यामहे ततः ॥ २०
अथ वा निहते पार्थे पाण्डुष्वन्यतमं ततः ।
स्थापयेद्युधि वार्ष्णेयस्तस्मात्कृष्णो निपात्यताम् ॥ २१
कृष्णो हि मूलं पाण्डूनां पार्थः स्कन्ध इवोद्गतः ।
शाखा इवेतरे पार्थाः पाञ्चालाः पत्रसंज्ञिताः ॥ २२
कृष्णाश्रयाः कृष्णबलाः कृष्णनाथाश्च पाण्डवाः ।
कृष्णः परायणं चैषां ज्योतिषामिव चन्द्रमाः ॥ २३
तस्मात्पर्णानि शाखाश्च स्कन्धं चोत्सृज्य सूतज ।
कृष्णं निकृन्धि पाण्डूनां मूलं सर्वत्र सर्वदा ॥ २४
हन्याद्यदि हि दाशार्हं कर्णो यादवनन्दनम् ।
कृत्स्ना वसुमती राजन्वशे ते स्यान्न संशयः ॥ २५

मर्शन् (for सविशेष) K4 T G2-4 त्वमेयात्मा, Dn1 च मोघाया, D4 त्वमोघात्मा, D5 7 8 अमोघाया, G1 M न चेदस्त्र (for त्वमोघाया) — b) D4 5 G1 M रक्षति (for ऽरक्षत) T G2-4 कृष्णो रक्षेन्न फल्गुन — c) K2-4 Dn D2 4 5 क्षिप्र (for क्षिप्ता)

17 a) T वक्र (for च कु) D2 कुमित्र (for कुमत्री) — b) K2 प्राज्ञमानी, G2 प्रज्ञा°, G3 प्रज्ञ** (for प्राज्ञमानी) — c) Ś1 K1-3 B1. 4 D1 6 (marg) यदि (for यस्य) D3 6 समनुक्रांतो (for °तिक्रान्तो) — d) G1 M1 2 जयोपायो (for वधो°) K2 (marg) B Dc1 Dn1 [s]र्जुनं (for जय) — After 17, K2 (marg) B Dc1 Dn ins

1252* स वा कर्णो महाबुद्धिः सर्वशस्त्रभृतां वर ।
न मुक्तवान्कथं सूतताममोघां धनंजये ।

[(L 1) B (except B1) Dc1 च (for वा) — (L 2) K2 मोघां च (for अमोघां)]

18 D2 om. 18 — a) Ś K (K5 missing) D1 तथा, M3-5 त्वया (for तव) — b) M3-5 एष (for एतद्) A few MSS गावल्गने — c) K2 D1 3-5 7 8 T G2-4 एवद्, B (except B2) Dc1 एनम् (for एतम्) D4. 5 मर्यो. D3 4 6 T G2-4 M3 4 महायुद्धे (for °बुद्धे).

19 G1 om. the ref. — b) B5 मम दुःशासनेन च. — c) Dn1 [ए]षां; D3 [ए]व (for [ए]षा). — d) Dn1 एषां, T G2-4 एषा (for एष). S (G5 missing) विकत्थना (for समर्थना)

20 a) D2 स्व (for श्व) Dc1 G1 M श्व सर्वसैन्यान्युत्सृज्य, Dn2 D2-6 7 8 स्वं (D3 श्व) सर्वसैन्यमुत्सृज्य — c) K1 2 Dn1 प्रे(Dn2 प्रै)षयद् (for प्रेष्यवत्) K1 2 पाचालाश्, Dc1 Dn1 पुत्राणाम् (for °पाञ्चालान्) — d) B1 वयं (for ततः)

21 K3 om (hapl) 21ab — b) T2 G3 4 अन्यतर, M3 4 °तम (for °तमं) S (G5 missing) पुन (for ततः) Bom ed पाण्डवान्यतम ततः — c) K4 B Dc1 Dn1 D1 M3-5 यदि (for युधि) — d) K3 निपातिता (sic), B Dc1 Dn1 D2 हि हन्यता, S (G5 missing) निहन्यता (for निपात्यताम्)

22 a) Ś2 D6 पार्थाना (for पाण्डूना) T G2-4 M1 (before corr as in text) 3-5 कृष्णो मूलमनर्थाना — b) Ś2 K1 2 [उ]त्थित (for [उ]द्गत) — c) D2 शेषा (for शाखा) — d) Dn2 D4 5 7 8 पत्रसंज्ञ(D8 °ज्ञि)का, D6 °वस्थिता (for °संज्ञिता) K1 पांचाल पत्रसज्ञित

23 b) D4 5 7 8 स (for च) — c) D3 कृष्ण (for कृष्ण) Ś1 D6 T G3 4 तेषां, D4 चैव (for चैषां) Ś2 K1 2 B2 D1. 8 G2 कृष्ण परायणस्तेषां

24 a) D3 शाखां (for शाखाश्) D6 तस्माच्छाखाश्च पर्णानि — b) B1 D1 T G3 4 स्कधाश्, B5 स्कद D1 उत्सृज्य (for चो°) — c) D3 कृष्णो K1 निर्गंधि, K4 निकृत्य, B1-4 Dc1 निकृंत, B5 Dn D2 हि विद्धि, D1 corrupt, D3 निमित्तं; D4 5 7 8 हि भिंधि; D6 निकृत्त; G3 हि कृंधि (for निकृन्धि)

25 a) G1 यदि हन्याद् (by transp). K4 om. (hapl) from दाशार्हं up to यदि हि (in 26a) — b) D6 कृष्णं; G1 M1 2 कर्णं (sic) (for कर्णो) — c) Ś1 (before corr) वशी; Ś2 वशं, K1 वशो (for वशे) B5 स्यात्तत्र, Dn1 D2 4 5 8 तस्य न, D6 नो[ऽ]न] स्याश्च, D7 तेस्य न (for ते स्यान्न), — After 25, G1 M ins.

यदि हि स निहतः शयीत भूमौ
यदुकुलपाण्डवनन्दनो महात्मा ।
ननु तव वसुधा नरेन्द्र सर्वा
सगिरिसमुद्रवना वशं व्रजेत ॥ २६
सा तु बुद्धिः कृताप्येवं जाग्रति त्रिदशेश्वरे ।
अप्रमेये हृषीकेशे युद्धकाले व्यमुह्यत ॥ २७
अर्जुनं चापि कौन्तेयं सदा रक्षति केशवः ।
न ह्येनमैच्छत्प्रमुखे सौतेः स्थापयितुं रणे ॥ २८
अन्यांश्चास्मै रथोदारानुपस्थापयदच्युतः ।
अमोघां तां कथं शक्तिं मोघां कुर्यामिति प्रभो ॥ २९
ततः कृष्णं महाबाहुः सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
पप्रच्छ रथशार्दूल कर्णं प्रति महारथम् ॥ ३०
अयं च प्रत्ययः कर्णे शक्त्या चामितविक्रम ।
किमर्थं सूतपुत्रेण न मुक्ता फल्गुने तु सा ॥ ३१

C 7. 8280
B 7 182. 24
K 7 183 24

1253* सा तु बुद्धिः कृता राजन्कृष्णं प्रति नरेश्वर ।
विष्णोस्तेजःप्रमूढाना युद्धकाले प्रणश्यति ।

[(L 1) G1 M1 जातु, M2 या तु (for सा तु)]

26 K4 om up to यदि हि (cf v l 25) G1 M1 (inf lin sec m) 2 read 26 after 29 — a) K1 (before corr) B1 D1 G1 M1.4 om., K2 D1.6 (before corr as in text) तु (for हि) Dn3 D1 सनिहत K2 D1 शयेत (for शयीत) Ś1 यदि स विनिहत शयेत भूमौ — b) B1 - पाण्डवरक्षको, B3 (also as in text) -पाञ्चालनन्दनो, D2 -पाण्डुनन्दनो (for -पाण्डव°) — c) Dn1 यत (for ननु) — d) Dn1 यशा (for वशं) Dn2 D2 प्रजेत्, D1 7 8 प्रजेत्सा (for व्रजेत)

27 Before 27, M1 (inf lin sec m) 3-5 ins एवराड् — a) D2 कुतो (for कृता) — b) D1 5 3 जागर्ति (for जाग्रति) Ś1 K1 2 M3 त्रिदिवेश्वरे, D1 त्रिदिवे° (for त्रिदशे) T G1 4 अर्जुने जगदीश्वरे, G3 जाग्रति त्रिदशेश्वर — c) D2 om from अप्रमेये up to काले स्य (in 27d) D1 अप्रमेय (for °ये) S (G5 missing) केशवे च यदुश्रेष्ठे — d) K4 B2 विमुह्यत, B1 5 Dn1 G1 M1 2 [स]व्यमुह्यत (M1 2 °त), Dn2 D1 7 8 ह्य(Dn2 स्य)मुह्यत

28 D2 om 28 D3 om 28a-29b, D6 (sec m) reads the same on marg — a) Dc1 Dn1 वापि, T G2-4 M3 4 चैव (for चापि) K3 B S (G5 missing) राधेयात् (for कौन्तेय) — b) Ś1 परि (for सदा) — c) D1 7 7 इच्छेत्, G1 M1 2 इच्छन् (for ऐच्छत) — d) Ś2 D1 G1 4 सौते (for सौतेः)

29 D6 om 29ab (cf v l. 28) D6 reads 29ab on marg — a) Ś K1 2 D1 6 चैव, M3.5 चास्य (for चास्मै) — b) K3 4 B Dc1 Dn M1 उपास्थाप-यद्, D1 7 7 उद° D5 अर्जुन (for अच्युत) — c) Ś1 K1-3 D1 2 6 रणे, Ś2 महा, G1 M1 2 यया (for कथं) — d) Ś1 B3 मोघी-, Dn1 M1 2 मोघ Dc1 D1 कुर्याद् — After 29, B Dn2 D3 5 6 ins

1254* यश्चैव रक्षते पार्थं कर्णात्कृष्णो महामना ।
आत्मानं स कथं राजन् रक्षेत्पुरुषोत्तमः ।
परिचिन्त्य तु पश्यामश्चक्रायुधमरिंदमम् ।
न सोऽस्ति त्रिषु लोकेषु यो जयेत जनार्दनम् ।

Colophon.

[(L 1) B1 4 D5.6 यश्चैव, Dn2 यच्चैव, D3 यश्चैव — (L 3) Dn2 D3 6 पश्यामि (D3 °म) D5 अरिंदम — (L 4) D3 6 न सोऽस्ति यो जयेत्त तु (for the prior half) D3 6 त्रैलोक्ये तु (for यो जयेत) D5 हि माधव (for जनार्दनम्) — Colophon om in Dn2 D3. — Adhy name B D5 रात्रियुद्धं, D6 रात्रियुद्धे कृष्णप्रसादाच्छक्ति-मोक्षणमुपाय विस्मृत (sic)]

On the other hand, G1 M1 2 read 26 after 29

30 Before 30, B Dc1 Dn D2 4 5 6 (sec m) G1 M3-5 ins संजय उवाच, M1 2 सात्यकि D6 (sec m) reads 30-31 on marg — a) Ś1 (orig) 2 K2 3 D1 6 एतदर्थं, Ś1 (marg) तव अर्थं, K1 D7 8 एतमर्थं, K4 एतदर्थे (for ततः कृष्णं) K1 4 B Dc1 Dn2 D2 4 5 7 8 महाबाहु (K1 D7 8 °हो) — b) Dc1 Dn1 D1 3 सात्यकिर्देवकीसुत — c) Ś1 K3 नृप, D5 नर, S (G5 missing) कुरु (for रथ) Ś2 K1 2 4 B D (except D1) -शार्दूल° (for °ल) — d) B (except B5) Dn2 महारथ, T G3 4 M1 2 °बल, G1 M3-5 बल (for °रथम्) D2 कर्णं वैकर्तनं प्रति

31 Before 31, D6 G1 M3-5 ins सात्यकि D6 reads 31 on marg — a) M1 2 चेत् (for च) Dn2 D1 5 T G3 4 कर्ण (for कर्णे) D7 8 स्वयं प्रत्ययितं कर्णं (D7 °र्णे) — b) K3.4 B Dc1 Dn D1 शक्तिश्च, G1 शक्त्या, M1 2 4 5 शक्त्याश्च D2 वा (for च) Ś1 K (K5 missing) B5 Dc1 D1 6 -विक्रमे, B3

C 7 8201
B 7 182 35
K 7 183 33

वासुदेव उवाच ।

दुःशासनश्च कर्णश्च शकुनिश्च ससैन्धवः ।
सततं मन्त्रयन्ति स्म दुर्योधनपुरोगमाः ॥ ३२
कर्ण कर्ण महेष्वास रणेऽमितपराक्रम ।
नान्यस्य शक्तिरेषा ते मोक्तव्या जयतां वर ॥ ३३
ऋते महारथात्पार्थात्कुन्तीपुत्राद्धनंजयात् ।
स हि तेषामतियशा देवानामिव वासवः ॥ ३४
तस्मिन्विनिहते सर्वे पाण्डवाः सृञ्जयैः सह ।
भविष्यन्ति गतात्मानः सुरा इव निरग्नयः ॥ ३५
तथेति च प्रतिज्ञातं कर्णेन शिनिपुंगव ।
हृदि नित्यं तु कर्णस्य वधो गाण्डीवधन्वनः ॥ ३६
अहमेव तु राधेयं मोहयामि युधां वर ।
यतो नावसृजच्छक्तिं पाण्डवे श्वेतवाहने ॥ ३७
फल्गुनस्य हि तां मृत्युमवगम्य युयुत्सतः ।
न निद्रा न च मे हर्षो मनसोऽस्ति युधां वर ॥ ३८
घटोत्कचे व्यंसितां तु दृष्ट्वा तां शिनिपुंगव ।
मृत्योरास्यान्तरान्मुक्तं पश्याम्यद्य धनंजयम् ॥ ३९
न पिता न च मे माता न यूयं भ्रातरस्तथा ।
न च प्राणास्तथा रक्ष्या यथा बीभत्सुराहवे ॥ ४०
त्रैलोक्यराज्याद्यत्किंचिद्भवेदन्यत्सुदुर्लभम् ।
नेच्छेयं सात्वताहं तद्विना पार्थं धनंजयम् ॥ ४१
अतः प्रहर्षः सुमहान्युयुधानाद्य मेऽभवत् ।

Dn2 विक्रमा (sic), Dn1 D2–5 8 T G2–4 -विक्रम D7 शक्त्यां चामितिविक्रम — d) Some MSS फाल्गुने Dn2 D3 4 5 7 8 तदा; T G1–3 M हि सा, G4 स सा (for तु सा) Dc1 Dn1 D1 न मुक्ता फाल्गुनस्य (D1 °नेन) सा

32 D6 (*sec m*) reads the ref on marg Some MSS कृष्ण (for वासुदेव) — b) Ś K1–3 D1 [ए]व सैंधव, D5 [अ]पि सैंधव; T G1 3 4 M महाबल, G2 [अ]पि सौबल (for ससैन्धव)

33 b) D4 5 7 8 रणे अ(D7 8 चा)मितविक्रम — c) Dn1 नान्यत्र, M3–5 नान्यस्मै (for °स्य) D1 एषा — d) K4 रणे, D4 वर (for वर)

34 a) B कर्ण, D4 पार्थ (sic), S (G5 missing) वीरात् (T2 °र) (for पार्थात्) — c) M3 अतिशया (for °यशा)

35 a) M3–5 विनिर्जिते (for °हते) K1 वीरे, B पार्थे (for सर्वे) — b) Ś1 K3 संजया पाडवै सह, Dn1 पाडवा सह संजयै — D5 om. 35cd — c) Dn2 M3–5 हतात्मान, D4 महा° (for गता°) — After 35, Dc1 Dn1 ins

1255* ऋते महात्मन पार्थात्कर्णेन निहता ध्रुवम् ।

36 a) D6 तेन (for [इ]ति च) — b) K1 3 D4 7 8 शनि (for शिनि) — c) B (except B3) च, S (G5 missing) हि (for तु) — d) Dc1 गांजीव (for गाण्डीव) K1 D4 6–8 G2 M1 2 -धन्विन- (for धन्वन)

37 b) B3 5 D4. 7 8 T G3 4 वरं; Dn2 वर — c) Ś2 अतो, B2–5 D (except D1) ततो, T G3 4 M1 2 यथा, G2 यत्तां, M3 तथा (for यतो) Ś1 K2 4 B2–5 Dn D3 4 5 7 8 [अ]वासृजत्; K1 2 M5 [अ]-वासृजेत् B1 ततोय नासृजच्छक्तिं

38 a) Some MSS फाल्गुनस्य Dc1 Dn1 तु (for हि) B1 2 4 5 Dn1 D2 त, D4 5 7 8 सा (for ता) K4 om from मृत्यु up to वर (in 38d) D4. 7 8 मृत्युर् (for मृत्युम्) — b) Ś K1–3 B Dc1 Dn2 D1–8 अनिवार्य (Ś2 D1 2 °र्यं, Dc1 Dn2 D3 6 °र्यां, D4. 5 °र्यो, D7 8 °र्या), Dn1 अतिवार्य (for अवगम्य) D6 reads from युयुत्सत up to दृष्ट्वा ता (in 39b) on marg D1 7 युयुत्सत, D2 4 6 M3 °त्सव- (for °त्सत) Bom ed इति चिंतयतोनिद्रा — c) B1–3 D5 हर्षो मे (by transp)

39 a) Ś2 G1 M व्यसितां ता, B4 Dn2 व्यशिता तु, D5 विशस्ता तु, T G3 4 सां व्यथिता, G2 ता व्यवसिता (hypermetric) (for व्यंसिता तु) — b) Ś2 S (G5 missing) दृष्ट्वा तु, B1–3 ता दृष्ट्वा (by transp) Dc1 D4 7 8 शनि- (for शिनि)

40 D5 G2 4 om. (hapl) 40–41 B3 reads 40–42 on marg — a) Dn2 G1 M1 2 5 (*inf lin* as in text) भ्राता (for माता) — b) G1 M1. 2 मातरस् (for भ्रा°) — c) D6 प्राणस् D4 lacuna, D5 रक्ष्यो (for रक्ष्या)

41 D5 G2 4 om 41 (cf v l 40) B3 reads 41 on marg — c) Ś2 T G3 तु (for तद्) Dc1 M3–5 नेच्छेयं सात्वतान्हंत (Dc1 °ताश्चाहं), D4 °यं शाश्वतोहं तद्-

मृतं प्रत्यागतमिव दृष्ट्वा पार्थं धनंजयम् ॥ ४२
अतश्च प्रहितो युद्धे मया कर्णाय राक्षसः ।
न ह्यन्यः समरे रात्रौ शक्तः कर्णं प्रबाधितुम् ॥ ४३

संजय उवाच ।
इति सात्यकये प्राह तदा देवकिनन्दनः ।
धनंजयहिते युक्तस्तत्प्रिये सततं रतः ॥ ४४

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि सप्तपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५७ ॥

१५८

धृतराष्ट्र उवाच ।
कर्णदुर्योधनादीनां शकुनेः सौबलस्य च ।
अपनीतं महत्तात तव चैव विशेषतः ॥ १
यदाजानीत तां शक्तिमेकघ्नीं सततं रणे ।
अनिवार्याममसह्यां च देवैरपि सवासवैः ॥ २
सा किमर्थं न कर्णेन प्रवृत्ते समरे पुरा ।
न देवकीसुते मुक्ता फल्गुने वापि संजय ॥ ३

संजय उवाच ।
संग्रामाद्विनिवृत्तानां सर्वेषां नो विशां पते ।
रात्रौ कुरुकुलश्रेष्ठ मन्त्रोऽयं समजायत ॥ ४
प्रभातमात्रे श्वोभूते केशवायार्जुनाय वा ।
शक्तिरेषा विमोक्तव्या कर्ण कर्णेति नित्यशः ॥ ५

C 7 8296
B 7 183 5
K 7 184 5

---

42 Ś1 K1 2 D1 3 6 om (hapl) 42 B1 reads 42 on marg —a) B4 D1 7 3 उत, M3 सय (for सत) Dn1 स (for सु) —c) T G2 4 मृत्यु, G1 M मृत, G3 मृत्यो (for मृत)

43 a) B1 ह्रतश्च, B2 हृतश्च (sic) (for श्च) —b) G1 M1 2 कर्णेन (for कर्णाय) —d) S (G5 missing) सम्यक् वर्णप्रयावने — After 43, G1 M ins

1256* सात्यकिरुवाच ।

ध्रुवस्तस्य वधो नित्य दीर्घमायु प्रवर्तते ।
यस्य त्वं पुरुषव्याघ्र हिताय सततं स्थित ।

[(L 1) G1 M1 2 चायु (for आयु)]

44 Ś K1-3 D (except Dn2) om the ref. —a) Dc1 Dn1 सात्यकिरिति ह (Dc1 स) प्राह —b) B तथा (for तदा) —d) D1 चरत्, S (G5 missing) हत (for रत) D सतत तत्प्रिय चरत्

Colophon om in Ś K1-3 T G3-4 M3-5 K5 G5 missing —*Sub-parvan* D1 घटोत्कचवध —*Adhy name* K4 B Dc1 Dn1 D1 2 4 5 7 8 G1 M1 2 रात्रियुद्धं, D6 रात्रियुद्धे सात्यकिं प्रति कर्णादिमोहन कथन श्रीकृष्णेन, Bom ed रात्रियुद्धे कृष्णवाक्य —*Adhy no* B3 180, Dn1 183, D2 184, D1 76, G1 M1 2 176 —*Śloka no* Dn1 46

158

☞ This adhy is missing in K5 G5 (cf v 1 7 125 14, 137 9)

1 G3 om the ref. —a) D3 5 G1 M कर्णदुःशास नादीनां —c) D4 7 8 तावत् (for तात) —d) K2 तावदेव (for तत्र चैव)

2 a) K1 D2 यदि जानीत, B1 5 6 Dn2 यदा (Dn2 °दि) जानीय, Dc1 Dn1 यदा जानाति, D4 यदा ज्ञानीत (sic), T यया जानीत, G2 यदजानीत (for यदाजा°) —b) D4 S (G5 missing) एकघ्नां (for °घ्नीं) —c) B (except B2) Dc1 असंसह्यां (for असह्यां च) G1 M4 अनिवार्यमसह्य च

3 G3 om. 3ab —a) Dn2 किमर्थे K4 B Dc1 Dn1 D2 तु, T G2 4 च, M1 2 नु (for न) —b) Dc1 Dn1 संगरे (for समरे) D3 पुन (for पुरा) —d) K4 B D फाल्गुने (for फ°) D1 8 च, G3 न (for वा)

4 b) B5 वो, D1 T G3 4 च (for नो) —c) D2 T G2-4 रात्रौ रात्रौ कुरुश्रेष्ठ, D4 रात्रौ कुलकुरुश्रेष्ठ —d) Ś1 K3 समय, Dn2 D2-5 7 8 S (G5 missing) मन्त्रो न (for मन्त्रोऽय) B Dc1 Dn1 मन्त्रोय संप्रवर्तते

5 a) Dn2 D4 7 8 -काले, D2 5 -काले (for मात्रे).

C 7 8239
B 7 183 6
K 7 184 6

ततः प्रभातसमये राजन्कर्णस्य दैवतैः ।
अन्येषां चैव योधानां सा बुद्धिर्नश्यते पुनः ॥ ६
दैवमेव परं मन्ये यत्कर्णो हस्तसंस्थया ।
न जघान रणे पार्थं कृष्णं वा देवकीसुतम् ॥ ७
तस्य हस्तस्थिता शक्तिः कालरात्रिरिवोद्यता ।
दैवोपहतबुद्धित्वान्न तां कर्णो विमुक्तवान् ॥ ८
कृष्णे वा देवकीपुत्रे मोहितो देवमायया ।
पार्थे वा शक्रकल्पे वै वधार्थं वासवीं प्रभो ॥ ९

धृतराष्ट्र उवाच ।

दैवेनैव हता यूयं स्वबुद्ध्या केशवस्य च ।
गता हि वासवी हत्वा तृणभूतं घटोत्कचम् ॥ १०
कर्णश्च मम पुत्राश्च सर्वे चान्ये च पार्थिवाः ।
अनेन दुष्प्रणीतेन गता वैवस्वतक्षयम् ॥ ११
भूय एव तु मे शंस यथा युद्धमवर्तत ।
कुरूणां पाण्डवानां च हैडिम्बे निहते तदा ॥ १२
ये च तेऽभ्यद्रवन्द्रोणं व्यूढानीकाः प्रहारिणः ।
सृञ्जयाः सह पाञ्चालैस्तेऽप्यकुर्वन्कथं रणम् ॥ १३
सौमदत्तेर्वधाद्द्रोणमायस्तं सैन्धवस्य च ।
अमर्षाज्जीवितं त्यक्त्वा गाहमानं वरूथिनीम् ॥ १४
जृम्भमाणमिव व्याघ्रं व्यात्ताननमिवान्तकम् ।
कथं प्रत्युद्ययुर्द्रोणमस्यन्तं पाण्डुसृञ्जयाः ॥ १५
आचार्यं ये च तेऽरक्षन्दुर्योधनपुरोगमाः ।

D2 भवता, D5 समूते (for ऽथोमूते) — b) Dn1 D3-5 7 8 G1 M1-8 च (for वा) — c) K4 व्यमोक्तव्या, D2 4 हि मो°; G1 M (except M4) प्रमो° (for विमो°) — d) D6 निश्चय (for नित्यश)

6 c) S (G5 missing) वीराणां (for योधानां) — d) Ś2 K3 4 B Dn2 D2-4 6 नाश्यते (for न°) S (G5 missing) नृप (for पुन)

7 a) D8 देवम् (for दैवम्) Ś1 पुव, D2 अत्र (for एव) — c) M3-5 चाहनद् (for जघान)

8 The portion of the text from 8a up to 7 160 13b is lost in Ś2 on missing folios — a) S (G5 missing) य(M8 त)स्य हस्ते (for तस्य हस्त-) — b) T G1 2 M काळ- (for काल-) K3 उद्धता, B1-3 5 उत्थिता, B4 अपरा; Dn1 D1 उदिता (for उद्यता) — c) D4 -चेतस्त्वान् (for बुद्धि°)

9 Ś2 missing (of v l 8) — a) D6 सकृष्णे; T G4 क्रुद्धे वा, G1 M क्रुद्धो (M4 °द्धे) हि; G2 3 क्रुद्धो वा (for कृष्णे वा) — b) T G3 दैव; G2 कृष्ण (for देव) — c) M1 2 वै (for वा) B4 देव (for शक्र) D4 5 7 8 -तुल्ये (for -कल्पे) K3 B3 M3-5 वा, G1 च (for वै) — d) K1 2 D1 वधार्थी (D1 °र्थे) (for °र्थं) K4 Dn1 प्रभु°; Dn2 D1.5 8 विभो; D2 6 पुन (for प्रभो)

10 Ś2 missing (of. v l 8) — a) K4 B Dn1 Dn1 S (G5 missing) [उ]प; D2 नि (for [ए]व) — b) K1 B4 Dn1 T G1-4 M1.2 सु (for स्व) Dn2 D4 5 7 8 केशवेन (for °वस्य) — c) K1 om वास D4 5 वासव (for °वी) B5 भूत्वा, D6 T G2-4 भित्वा (for हत्वा) D1 दिव गवाहवे हत्वा

11 Ś2 missing (of v l 8) — a) K1 पुत्रश्च — b) D3 [s]पि (for च) K1 om the second च — c) B2 तेन वै, B3 5 Dn1 तेन वो, D3 अन्येन (for अनेन)

12 Ś2 missing (of v l 8) — a) Dn2 D4 5 7 8 च (for तु) — b) M3-5 यत्तु (for यथा) — d) Dn1 Dn1 D2 4 5 8 हैडवे; D7 हेडंबे (for हैडिम्बे) D2 समं, D6 सति (for तदा)

13 Ś2 missing (of. v l 8) — a) T G2-4 M3-5 चान्ये, G1 M1 2 चापि (for च ते) — c) K2 पाचाल्यैस्, Dn1 S (G5 missing) पाचालास्, D4 पंचालैस (for पाञ्चा°) — d) Ś1 K (K5 missing) D1 तेस्य, D7 8 तथा (for तेऽपि) B1 2 5 D3 6-8 T G1 3 4 M कथ रणे, D2 4 महाहवे (for कथ रणम्) G2 ते प्रकुर्वन्कथ रणे

14 Ś2 missing (of v l 8) D2 4 om (hapl) 14-16 — a) Ś1 K1 2 B4 D1 सौ(K2 सो)मदत्ति, Dn1 D3 7 सोमदत्तेर् (for सौम°) — b) K3 4 B3 5 Dn D3 5 6 आयात (for आयस्त) — d) D3 वधार्थिन (for वरूथिनीम्)

15 Ś2 missing (of v l. 8) D2 4 om 15 (of v l 14) — a) D7 नर (for इव) — c) Ś1 K (K5 missing) अभ्यु(K1 °भ्य)द्ययुर्, D1 अस्यु° (for प्रत्यु°) B4 प्रत्युद्ययु कथं द्रोणम् — d) T G3 4 सुंज

द्रौणिकर्णकृपास्तात तेऽप्यकुर्वन्किमाहवे ॥ १६
भारद्वाजं जिघांसन्तौ सव्यसाचिवृकोदरौ ।
समार्छन्मामका युद्धे कथं संजय शंस मे ॥ १७
सिन्धुराजवधेनेमे घटोत्कचवधेन ते ।
अमर्षिताः सुसंक्रुद्धा रणं चक्रुः कथं निशि ॥ १८
संजय उवाच ।
हते घटोत्कचे राजन्कर्णेन निशि राक्षसे ।
प्रणदत्सु च हृष्टेषु तावकेषु युयुत्सुषु ॥ १९
आपतत्सु च वेगेन वध्यमाने बलेऽपि च ।
विगाढायां रजन्यां च राजा दैन्यं परं गतः ॥ २०
अब्रवीच्च महाबाहुर्भीमसेनं परंतपः ।
आवारय महाबाहो धार्तराष्ट्रस्य वाहिनीम् ।
हैडिम्बस्याभिघातेन मोहो मामाविशन्महान् ॥ २१
एवं भीमं समादिश्य स्वरथे समुपाविशत् ।
अश्रुपूर्णमुखो राजा निःश्वसंश्च पुनः पुनः ।
कश्मलं प्राविशद्घोरं दृष्ट्वा कर्णस्य विक्रमम् ॥ २२
तं तथा व्यथितं दृष्ट्वा कृष्णो वचनमब्रवीत् ।
मा व्यथा कुरु कौन्तेय नैतत्त्वय्युपपद्यते ।
वैक्लव्यं भरतश्रेष्ठ यथा प्राकृतपूरुषे ॥ २३
उत्तिष्ठ राजन्युध्यस्व वह गुर्वीं धुरं विभो ।
त्वयि वैक्लव्यमापन्ने संशयो विजये भवेत् ॥ २४
श्रुत्वा कृष्णस्य वचनं धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
विमृज्य नेत्रे पाणिभ्यां कृष्णं वचनमब्रवीत् ॥ २५
विदिता ते महाबाहो धर्माणां परमा गतिः ।

C 7 8320
B 7 183 27
K 7 184 23

यात्र (for °या) K4 स्यूवानिका[ ] प्रहारिण = (var) 13^b

16 Ś1 missing (cf. v 1 8) D2.4 om 16 (cf v 1 14) —^a) D5 के (for श्रे) T G3.4 मे (for ते) —^b) D1 सुयोधन (for दुर्यो°) —^c) T G2.4 कर्णद्रौणि (for द्रौणिकर्ण) —^d) K3 तस्य, K4 B Dn ते या, B1-4 Dc1 ते च (for तेऽपि) K2 कुर्वन् (for [अ]कु) D3 महारणे (for किमाहवे)

17 Ś1 missing (cf. v 1 8) —^b) Dn2 D4.7 धनंजय (for सव्यसाचि) D3.8 वृकोदरधनजयौ —^c) B1 नपार्थे, G1 M आर्छेता (for समार्छन्) Dn2 D4 T G1.2 M मामकान् (for °का)

18 Ś1 missing (cf. v 1 8) —^b) B1 Dn2 तु (for ते) —^c) K4 B1 Dn2 D4.6.7.8 S (G missing) सुसंरब्धा, D2.6 तु मक्रुद्धा (for सुसं°)

19 Ś1 missing (cf v 1. 8) —^a) S (G1 missing) घ्नू(G3 घी)रे (for राजन्) —^b) M1 हि च; M1.2 च हि (for निशि) —^c) B1-4 D5 प्राणदत्सु (for प्र°). Ś1 K1.2 D1 प्र (for च) —^d) K1.2 D1.7.8 युयुत्सु च (sic), D4 °त्सव (sic) (for °त्सुषु)

20 Ś1 missing (cf v 1 8) —^b) D4.6.7.8 युध्य(D6 °द्ध)माने (for वध्य°) —^c) B1.2 Dc1 Dn1 तु (for च) —^d) S (G missing) transp राजा and दैन्यं

21 Ś1 missing (cf. v 1 8) —^a) D3.6 स, D7 lacuna (for च) Ś1 K1 D5 T G2-4 महाबाहु (for °बाहुर्) —^b) M2 भीमसेन K4 Dn2 D2.4.6.7.8 परतप, B Dc1 Dn1 D3.6 इद वच, T G3.4 M1.2-5 परतप (for परंतप) —Before 21^cd, M3-5 ins युधिष्ठिर उवाच —^c) Dc1 Dn1 D2.4.5.7.8 है(D5.7 हि)-डबस्य, Bom ed हैडिंबेश्च (for हैडिम्बस्य) B Dc1 Dn च, D2 [अ]ति, S (G5 missing) वि (for [अ]भि-)

22 Ś1 missing (cf v 1 8) —^b) B1 स रथे, T G2-4 स्वरथ (for °थे) —^c) M1 राजन् (for राजा) —^d) B2 Dc1 Dn2 D5.6 G2.4 निश्व(D5 °स्व)सश्च, Dn1 निश्व**, D1 निर्श*त (for निःश्वसंश्च) D8 निश्वसन्तुरगो यथा

23 Ś1 missing (cf v 1 8) —^d) D1 चापि (for त्वयि) —^e) S (G5 missing) वैक्लव्य (for °व्य) T G2-4 पुरुष- (for भरत) —^f) D4.5.7.8 पौरुषे (for -पू)

24 Ś1 missing (cf v 1 8). —^b) B4 S (except G1, G5 missing) प्रभो; D2 भुवि (for विभो) —^c) T G1.2 M वैक्लव्यम् (for °व्यम्) —^d) G2 संशये (for °यो) K1.2 D5 S (except G1, G5 missing) विजयो (for °ये)

25 Ś1 missing (cf. v 1 8) —^b) Dn2 D4.5.7 धर्मपुत्रो (for °राजो) —^c) K1.2 Dn2 विसृज्य (for विमृज्य). —^d) D6 धर्मपुत्रोऽब्रवीद्वच

C. 7 ... B. 7 ... K. 7 ...

ब्रह्महत्याफलं तस्य यः कृतं नावबुध्यते ॥ २६
अस्माकं हि वनस्थानां हैडिम्बेन महात्मना ।
बालेनापि सता तेन कृतं साह्यं जनार्दन ॥ २७
अस्त्रहेतोर्गतं ज्ञात्वा पाण्डवं श्वेतवाहनम् ।
असौ कृष्ण महेष्वासः काम्यके मामुपस्थितः ।
उषितश्च सहास्माभिर्यावन्नासीद्धनंजयः ॥ २८
गन्धमादनयात्रायां दुर्गेभ्यश्च स तारिताः ।
पाञ्चाली च परिश्रान्ता पृष्ठेनोढा महात्मना ॥ २९
आरम्भाच्चैव युद्धानां यदेष कृतवान्प्रभो ।
मदर्थे दुष्करं कर्म कृतं तेन महात्मना ॥ ३०
स्वभावाद्या च मे प्रीतिः सहदेवे जनार्दन ।
सैव मे द्विगुणा प्रीती राक्षसेन्द्रे घटोत्कचे ॥ ३१
भक्तश्च मे महाबाहुः प्रियोऽस्याहं प्रियश्च मे ।
येन विन्दामि वार्ष्णेय कश्मलं शोकतापितः ॥ ३२
पश्य सैन्यानि वार्ष्णेय द्राव्यमाणानि कौरवैः ।
द्रोणकर्णौ च संयत्तौ पश्य युद्धे महारथौ ॥ ३३
निशीथे पाण्डवं सैन्यमाभ्यां पश्य प्रमर्दितम् ।
गजाभ्यामिव मत्ताभ्यां यथा नडवनं महत् ॥ ३४

---

26 Ś2 missing (cf v 1 8) —a) K4 B Do1 Dn D2 4 5 7 8 मे, T G1-4 नो (for ते) —b) B1 कर्मणा (for धर्माणा) —c) B (except B2) Do1 S (G5 missing) वध्या (for -हत्या) —d) Ś1 K1-3 D1 4 6 M3 4 यत्र (for यः) S (except G3, G5 missing) नानुरुध्यते (for नावबु°)

27 Ś2 missing (cf v 1 8) —b) Do1 Dn1 D2 4 5 7 8 हैं (D5 हे) डम्बेन (for हैडिम्बेन) —c) K1 2 Dn D2 सतानेन, T सदा तेन (for सता तेन) —d) D7 om कृतं B1 Do1 Dn सह्यं (for साह्यं) S (G5 missing) महात्मना (for जनार्दन)

28 Ś2 missing (cf v 1 8) —a) D5 पार्थं (for ज्ञात्वा) — After 28ab, D2 8 ins

1257* आगम्य स सहायेन कृता रक्षा महात्मना ।
सोऽद्य कर्णेन निहतः पश्यतां पापचेतसाम् ।
अस्य पापस्य मोक्षं हि कथं यास्यामि माधव ।

[D2 om line 1 — (L 2) D8 सोय (for सोऽद्य)]

—c) S (G5 missing) महाबाहु (T °हु) (for महेष्वास) —d) Do1 Dn1 मामुपाश्रित, D7 °पास्थित, D5 समुप°, T मामयन्वित

29 Ś2 missing (cf v 1 8) —b) Ś1 K1 2 (marg) Dn2 D1 स्म च (by transp), D8 6 चास्म (sic), G2 च सु Ś1 K1 2 D1 चारिता (sic) (for ता) D1 दुर्गेभ्यश्च स्मृता**, T G1 4 दुर्गे वार्मनि चा' G1 4 ता)रिता —c) M3-5 परिग्राता (for °श्रान्ता), Do1 पांचाली च परिश्रांता —d) Dn1 D1 4 पृष्ठेनोद्वह त्मना — After 29, D7 ins

1258* दिष्टां हि विनयं कृष्णा महदेवस्य धाज्ञया ।
दृष्टां तु गत्वा पौरस्य कर यै दापितो बलात् ।

30 Ś2 missing (cf v 1 8) —a) K1 आरभश्च, B1 D1. 8 T G3 4 °भांश्च, B5 Do1 आरंभे; Dn2 अभिज्ञश्च, D2 4 5 7 8 आरभे, D6 अर्दिनांश्च (for आरम्भाच्च) B1 च रणस्थाना, Dn1 चैव पुत्राणा, D2 चैव सर्वत्र (for चैव युद्धानां) —b) Dn2 D7 8 यदेव; D2 6 यथैष, D1 5 यदेवं (for यदेष) D1. 5 विभो (D5 °भु), D2 पुन, D7 8 S (except G1, G5 missing) प्रभु (for प्रभो) —cd) K3 4 B (except B1) Do1 Dn D2 G1 मदर्थे (for °र्थं) Dn2 T G3 दुष्कृत (for दुष्कर) T G1-4 transp कर्म and तेन B2-5 Do1 Dn1 महाहवे (for °त्मना)

31 Ś2 missing (cf v 1 8) D1 4 5 om (hapl) 31bc —c) B Do1 Dn1 परमा (for द्विगुणा) G2 सैव द्विगुणिता प्रीती

32 Ś2 missing (cf v 1 8) —a) D1 5 7 8 मम (for च मे) —b) K4 T G3. 4 स (for च) —c) B Do1 Dn1 T G1 3 4 M1 2 तेन (for येन) —d) K4 D1 G1 पातित, B (except B1) Do1 D2 -पीडित, D6 -कशित (for -तापित)

33 Ś2 missing (cf v 1 8) —b) Ś1 K1 D1 6 म्राव्यमानानि —c) B (except B1) Do1 Dn1 D2 8 G3 तु स, D8 इमौ (for च स). D1 5 7 सयत्तौ, M3-5 संयुक्तौ (for संयत्तौ)

34 Ś2 missing (cf v 1 8) —b) Dn2 D1 5 पुत्रपश्य; D5 पुत्रसैन्य (for माभ्यां पश्य). B1 3 5 पश्यत; B2 Do1 Dn1 पश्य च; B4 पश्याव; S (G1 missing) माथ (M3-5 थाद)व (for पश्य प्र) —c) Dn2 तत्राभ्याम् (sic) (for गजाभ्याम्) —d) D8 बलात् (for यथा) Ś1 K (K5 missing) B Do1 Dn D1, 3-8 G3 4 नलवन; T G1, 2 M नळ° (for नड°). D1 यया तै

अनादृत्य बलं बाह्वोर्भीमसेनस्य माधव ।
चित्रास्त्रतां च पार्थस्य विक्रमन्ते स्म कौरवाः ॥ ३५
एष द्रोणश्च कर्णश्च राजा चैव सुयोधनः ।
निहत्य राक्षसं युद्धे हृष्टा नर्दन्ति संयुगे ॥ ३६
कथमस्मासु जीवत्सु त्वयि चैव जनार्दन ।
हैडिम्बः प्राप्तवान्मृत्युं सूतपुत्रेण संगतः ॥ ३७
कदर्थीकृत्य नः सर्वान्पश्यतः सव्यसाचिनः ।
निहतो राक्षसः कृष्ण भैमसेनिर्महाबलः ॥ ३८
यदाभिमन्युर्निहतो धार्तराष्ट्रैर्दुरात्मभिः ।
नासीत्तत्र रणे कृष्ण सव्यसाची महारथः ॥ ३९
निरुद्धाश्च वयं सर्वे सैन्धवेन दुरात्मना ।
निमित्तमभवद्द्रोणः सपुत्रस्तत्र कर्मणि ॥ ४०
उपदिष्टो वधोपायः कर्णस्य गुरुणा स्वयम् ।
व्यायच्छतश्च खड्गेन द्विधा खड्गं चकार ह ॥ ४१
व्यसने वर्तमानस्य कृतवर्मा नृशंसवत् ।
अश्वाञ्जघान सहसा तथोभौ पार्ष्णिसारथी ।
तथेतरे महेष्वासाः सौभद्रं युध्यपातयन् ॥ ४२
अल्पे च कारणे कृष्ण हतो गाण्डीवधन्वना ।
सैन्धवो यादवश्रेष्ठ तच्च नातिप्रियं मम ॥ ४३
यदि शत्रुवधे न्याय्यो भवेत्कर्तुं च पाण्डवैः ।
द्रोणकर्णौ रणे पूर्वं हन्तव्याविति मे मतिः ॥ ४४
एतौ मूलं हि दुःखानामस्माकं पुरुषर्षभ ।

C 7 8340
B 7 183. 47
K 7 184 47

व्यसने महत्

35 Ś1 missing (cf v 1 8) — a) T G1-4 अनादृत्य (for °दृत्य) K1 बलं बाहोर्, M3-5 महाबाहो — b) B1 D मारिष, M3 ° विक्रम (for माधव) — c) Ś1 K2 D4 6 G2 चित्रार्थता (for °स्त्रता) D 7 8 या (for च) — d) Dn D2 4 5 7 8 विक्रमंति (for °मन्ते) G3 4 [s]स्य (for स्म) B Dc1 विक्रम तेज एव च

36 Ś1 missing (cf. v 1 8) — a) M3-5 एव (for एष) D1 एष कर्णश्च द्रोणश्च — d) D1 दृष्ट्वा (for हृष्टा) Ś1 K (K4 missing) Dn2 D1. 6 G2 नर्दंति (for नर्दन्ति) B1-3 Dc1 Dn1 संघश, B4 सर्वश (for संयुगे)

37 Ś1 missing (cf v 1 8) D3 6 om 37 — a) K3 वास्मासु, B Dc1 Dn1 चा° (for स्म°) — b) K1 जनार्दने — c) K4 हैडंबि, Dc1 Dn1 D2 4 5 7 8 हैडंब, Dn2 D1 हैडिंबि (for हैडिम्ब) G2 M3-5 प्राप्तुयान् (for प्राप्तवान्)

38 Ś1 missing (cf v 1 8), — c) T G1-4 निहतो राक्षसश्रेष्ठो.

39 Ś1 missing (cf. v. 1. 8), — b) M3 महात्मभि (for दुरा°) — c) S (G4 missing) तदा (for रणे) — d) Ś1 K (K4 missing) D1 परंतप ; D5 G1 महाबल (for °रथ)

40 Ś1 missing (cf. v 1 8) — a) K1 निरुद्धश्च, B1 विरुद्धाश्च (for नि°), D1 om श्च वय D5. 6 सर्वे (for सर्वे) — b) Dn2 D2 4 5 7 8 T G1-4 M3 महात्मना (for दुरा) — d) Ś1 K (K4 missing) D1 तस्य, M3-5 तु न (sic) (for तत्र)

41 Ś1 missing (cf v 1 8) — a) M3 महोपाय (for वधो) D3 6 उपदिष्टे वधोपाये — b) G2 कर्णाय (for कर्णस्य) — c) D1 व्यायच्छतस्य D7 8 G1 M3-5 महेन, M1. 2 कर्णेन (for खड्गेन) D3 6 चरतस्तस्य खड्गेन — d) K4 D1 चक्र (for खड्ग) T G3 4 स (for ह). D7 8 द्विधा ज्या निचकर्त ह

42 Ś1 missing (cf v 1 8) — c) T G3 4 तरसा (for सहसा) D3 om (hapl) from सा up to पार्ष्णि (in 42d) — d) K2 प्राष्टि, K3 D1 S (except G2, G4 missing) प्राष्टि (for पार्ष्णि) — e) D4. 5 T G2-4 M3-5 अथेतरे (for तथे°)

43 Ś1 missing (cf. v 1 8) — b) Dc1 D4 7 गांजीव (for गाण्डीव) K1 D6 धन्विना (for धन्वना) — d) Dn2 तु (for च) M3 महत् (for मम).

44 Ś1 missing (of. v 1 8) — b) M1 2 रणे (for भवेत्). K1 lacuna; B Dc1 Dn1 हि; T G1-4 तु; G1 M स्म (for च). — c) B Dc1 Dn1 S (G4 missing) कर्णद्रोणौ (for द्रोणकर्णौ).

45 Ś1 missing (of. v 1 8). — a) D1 4. 5 7 8 एतत् (for एतौ) K2 मुखौ हि; K3 B (except B1) Dc1 Dn हि मूल (by transp) — b) B3 D6 भरतर्षभ — G3 om 45c–46d — c) Dn1 om from समास्य up to ततो (in 49a) — d) K2 (sup lin) 4

C 7 6341
B 7 163. 46
K. 7 164 47

एतौ रणे समासाद्य पराश्वस्तः सुयोधनः ॥ ४५
यत्र वध्यो भवेद्द्रोणः सूतपुत्रश्च सानुगः ।
तत्रावधीन्महाबाहुः सैन्धवं दूरवासिनम् ॥ ४६
अवश्यं तु मया कार्यः सूतपुत्रस्य निग्रहः ।
ततो यास्याम्यहं वीर स्वयं कर्णजिघांसया ।
भीमसेनो महाबाहुर्द्रोणानीकेन संगतः ॥ ४७
एवमुक्त्वा ययौ तूर्णं त्वरमाणो युधिष्ठिरः ।
स विस्फार्य महच्चापं शङ्खं प्रध्माप्य भैरवम् ॥ ४८
ततो रथसहस्रेण गजानां च शतैस्त्रिभिः ।
वाजिभिः पञ्चसाहस्रैस्त्रिसाहस्रैः प्रभद्रकैः ।
वृतः शिखण्डी त्वरितो राजानं पृष्ठतोऽन्वयात् ॥ ४९
ततो भेरीः समाजघ्नुः शङ्खान्दध्मुश्च दंशिताः ।
पाञ्चालाः पाण्डवाश्चैव युधिष्ठिरपुरोगमाः ॥ ५०
ततोऽब्रवीन्महाबाहुर्वासुदेवो धनंजयम् ।
एष प्रयाति त्वरितो क्रोधाविष्टो युधिष्ठिरः ।
जिघांसुः सूतपुत्रस्य तस्योपेक्षा न युज्यते ॥ ५१
एवमुक्त्वा हृषीकेशः शीघ्रमश्वानचोदयत् ।
दूरं च यातं राजानमन्वगच्छज्जनार्दनः ॥ ५२
तं दृष्ट्वा सहसा यान्तं सूतपुत्रजिघांसया ।
शोकोपहतसंकल्पं दह्यमानमिवाग्निना ।
अभिगम्याब्रवीद्व्यासो धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् ॥ ५३
कर्णमासाद्य संग्रामे दिष्ट्या जीवति फल्गुनः ।

B Do1 Dn1 D2 5 6 समाश्वस्त (for परा°)

46 Ś2 missing (cf v 1 8) Dn2 G3 om 46 (cf v 1 45) —a) Do1 तत्र, D4 5 स तु (for यत्र) —b) D2 सानुज (for °ग) —c) D2 महा बाहुं, D3 6 °राज (for °बाहु) —d) D4 om from दूर up to महाबाहु (in 47c) M3-5 द्रोणानीके जयद्रथं

47 Ś2 missing (cf v 1 8) Dn2 om 47 (cf v 1 45) D4 om 47abcde (cf v 1 46) Do1 Dn1 om 47c-48b —c) Ś1 K1-3 D1 3 6 यत्तो (for ततो) D5 योधामि, M3-5 योत्स्यामि (for यास्यामि) —d) D2 5 7 8 सूतपुत्र (for स्वयं कर्ण)

48 Ś2 missing (cf v 1 8) Dn2 om 48 (cf v 1 45) Do1 Dn1 om 48ab (cf v 1 47) Before 48, M3-5 ins संजय उवाच —a) G2 यया (for ययौ) B1 D2 4 5 7 8 कर्ण (for तूर्णं) —b) T G1-4 यतमानो (for त्वरमाणो) —c) S (G5 missing) विस्फा(G2 °स्फा)र्य सु (M3-5 च) (for स विस्फार्य). —d) Ś1 K3 चाध्माय; K1, 2 D1 चाध्माप्य; K4 D1 8 प्र(D8 प्रा)ध्माय, Dn1 आपूर्य; D2, 5 दध्माप्य (D5 °य), D7 lacuna (for प्रध्माप्य) D7 om भैरवम्

49 Ś2 missing (cf v 1 8) Dn2 om up to ततो (cf v 1 45) —a) Ś1 वृतो (for ततो) G1 M गज (for रथ) —b) D4 5 G1 M रथाना (for गजाना) D3, 6 नियुतैस् (for च शतैस्) —d) K4 lacuna, B Do1 Bom ed पां(Bom ed. प)चालै स-, D4 5 7 8 सहस्रैस्तु (D7 8 °स्रैश्च), T G2-4 केक यैश्च (for त्रिसाहस्रै) Dn1 पांचालै सह मद्रकै —e) K3 त्वरित (for °तो) —f) Ś1 K3 [ऽ]न्ययात्, B1 G1 2 M1 2 [ऽ]न्वगात् (for ऽन्वयात्)

50 Ś2 missing (cf. v 1 8) —a) M3 समाजग्मु (for °जघ्नु) —b) Ś1 K1-3 D1 4 8 उच्चैश् (for दध्मुश्) D5 शखांश्चैव पृथक्पृथक्, S (G5 missing) पणवा(M1 पटहा, M2 पत्नहा)नकगोमुखान् (G2 M3-5 °खा) — After 50ab, S (G5 missing) ins

1259* शङ्खशब्दरवाश्चैव बाणशब्दाश्च दंसिता ।

[M3 5 चक्रु शखरवांश्चैव (for the prior half)]

—c) K3 पचाला

51 Ś2 missing (cf v 1 8) —c) Ś1 K1 2 T G3 4 त्वरित (for °तो) —e) K1 2 4 D1 -पुत्रं वै, G1 M -पुत्र स (for पुत्रस्य) —f) Ś1 K (K5 missing) B4 D2, 4 5, 7, 8 विद्यते (for युज्यते) D3, 6 युक्तमेतस्य विद्यते.

52 Ś2 missing (cf. v 1 8) —b) D3 4 6 अनो दयत्, D5 अचोदयन् —c) K1 3 D2 M3-5 च यात, K4 Do1 Dn1 प्रया(Do1 °या)त, D3 5 6 या(D6 जा)त च (by transp) —d) D6 अन्वागच्छज्

53 Ś2 missing (cf v 1 8) —a) D4 यातं (for यान्त). —B4 om 53c-54b, —c) T G3 4 M3-5

सव्यसाचिवधाकाङ्क्षी शक्तिं रक्षितवान्हि सः ॥ ५४
न चागाद्द्वैरथं जिष्णुर्दिष्ट्या तं भरतर्षभ ।
सृजेतां स्पर्धिनावेतौ दिव्यान्यस्त्राणि सर्वशः ॥ ५५
वध्यमानेषु चास्त्रेषु पीडितः सूतनन्दनः ।
वासवीं समरे शक्तिं ध्रुवं मुञ्चेद्युधिष्ठिर ॥ ५६
ततो भवेत्ते व्यसनं घोरं भरतसत्तम ।
दिष्ट्या रक्षो हतं युद्धे सूतपुत्रेण मानद ॥ ५७
वासवीं कारणं कृत्वा कालेनापहतो ह्यसौ ।
तवैव कारणाद्रक्षो निहतं तात संयुगे ॥ ५८
मा क्रुधो भरतश्रेष्ठ मा च शोके मनः कृथाः ।
प्राणिनामिह सर्वेषामेषा निष्ठा युधिष्ठिर ॥ ५९
भ्रातृभिः सहितः सर्वैः पार्थिवैश्च महात्मभिः ।
कौरवान्समरे राजन्नभियुध्यस्व भारत ।
पञ्चमे दिवसे चैव पृथिवी ते भविष्यति ॥ ६०
नित्यं च पुरुषव्याघ्र धर्ममेव विचिन्तय ।
आनृशंस्यं तपो दानं क्षमां सत्यं च पाण्डव ॥ ६१
सेवेथाः परमप्रीतो यतो धर्मस्ततो जयः ।
इत्युक्त्वा पाण्डवं व्यासस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ ६२

C. 7 8361
B. 7 183 67
K 7 184 67

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अष्टपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥

सतस्, G1. 2 M1 2 संतापं (for सकल्पं) —^{e}) D2 अति (for अभि)

54 Ś2 missing (cf v 1 8) B1 om. 54^{ab} (cf. v 1. 53) Before 54, B1–3 5 Dc1 Dn D2 3 5 6 M3–5 ins व्यास उवाच —^{a}) D3 6 समरे (for सग्रामे) —^{b}) K3 4 B1–3 5 D फाल्गुन —^{c}) Dn1 D3 5 सव्यसाची- (for साचि) —^{d}) D1 हृ स, G2 असौ (for हि स)

55 Ś2 missing (cf v 1 8) —^{a}) Ś1 K3 चायाद् (for चागाद्) Ś1 K1 2 D1 द्वैरथे (for थ) —^{b}) Dn2 तु, D2 ते, D1 5 7 8 च (for त) B Dc1 Dn1 दिष्ट्या तेन महारणे, D3. 6 S (G5 missing) दिष्ट्या तेन नरर्षभ (D3 6 T G3 °भ) —^{c}) Dc1 स्पर्धितावू, D1 वर्धितावू (for स्पर्धिनावू) B1 चोभौ (for एतौ) —^{d}) K1 Dn2 D1 5 7 8 सर्वत (for °श)

56 Ś2 missing (cf v 1 8) —^{a}) Dn2 विध्य मानेषु (for वध्य°) —^{b}) M1. 2 व्रीडित (for पीडित) — Dn2 om. 56^c–57^d —^{d}) K1 D1 मुच्येद्, Dn1 मोचेद् (for मुञ्चेद्)

57 Ś2 missing (cf v 1 8) Dn2 om 57 (cf v 1 56) —^{b}) T G2–4 भारतसत्तम —^{c}) D6 पार्थ (sic) (for रक्षो) Dn1 D7 हतो (for हत) M3–5 दिष्ट्या युद्धे हत रक्ष —^{d}) B1 सयुगे (for मानद)

58 Ś2 missing (cf v 1 8) —^{a}) D1. 5 7 ज्ञात्वा (for कृत्वा) —^{b}) Ś1 K (K5 missing) D1 3 6 कर्णेन (for कालेन) K3 Dn1 [अ]पकृतो, K4 D1 8 S (G5 missing) °हृतो, B1. 3 [उ]पहृतो, B2 4 5 Dc1 D2 [उ]पहतो, Dn2 [अ]पि हतो (for [अ]पहतो) M3–5 [ऽ]पि (for हि) —^{c}) K1 T तथा (for तव) —^{d}) M3–5 तत्र (for तात)

59 Ś2 missing (cf v 1 8) —^{a}) K1 Dn2 D1. 4–8 M1 2 क्रुद्धो (D6 °द्धे) (for क्रुधो) G3 भारत (for भ) —^{c}) G2 अपि (for इह)

60 Ś2 missing (cf v 1 8) —^{b}) D5 सहस्रश (for महात्मभि) —^{c}) Ś1 K3 Dn2 D2 4 5 7 3 सर्वान् (for राजन्) —^{d}) Dn1 D3 प्रति- (for अभि-) —^{e}) Dn2 पंचमी- (for मे) K1 2 D1 प्राप्ते, K4 B Dc1 Dn1 तात (for चैव)

61 Ś2 missing (cf v 1 8) —^{a}) K2 D1 हि (for च) —^{b}) Ś1 D6 विचिंतये (D6 यन्), K (K5 missing) B Dc1 Dn D1 अनु (D1 °न्व) चिंतय (K1 3 °ये) (for विचि) —^{d}) Ś1 K (K5 missing) D1 दया (for क्षमा) Ś1 K (K5 missing) B1. 3 Dn1 D1 3 6 T G3 4 नित्यं (for सत्यं)

62 Ś2 missing (cf v 1 8) —^{a}) Dn2 D2 5 सेवस्व, D1 शोचस्व (sic), D6 भजेथा (for सेवेथा)

१५९

C 7 8363
B 7 184 2
K 7 185 2

संजय उवाच ।
घटोत्कचे तु निहते सूतपुत्रेण तां निशाम् ।
दुःखामर्षवशं प्राप्तो धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ १
दृष्ट्वा भीमेन महतीं वार्यमाणां चमूं तव ।
धृष्टद्युम्नमुवाचेदं कुम्भयोनिं निवारय ॥ २
त्वं हि द्रोणविनाशाय समुत्पन्नो हुताशनात् ।
सशरः कवची खड्गी धन्वी च परतापनः ।
अभिद्रव रणे हृष्टो न च ते भीः कथंचन ॥ ३
जनमेजयः शिखण्डी च दौर्मुखिश्च यशोधनः ।
अभिद्रवन्तु संहृष्टाः कुम्भयोनिं समन्ततः ॥ ४
नकुलः सहदेवश्च द्रौपदेयाः प्रभद्रकाः ।
द्रुपदश्च विराटश्च पुत्रभ्रातृसमन्वितौ ॥ ५
सात्यकिः केकयाश्चैव पाण्डवश्च धनंजयः ।
अभिद्रवन्तु वेगेन भारद्वाजवधेप्सया ॥ ६
तथैव रथिनः सर्वे हस्त्यश्वं यच्च किंचन ।
पादाताश्च रणे द्रोणं प्रापयन्तु महारथम् ॥ ७

Colophon om in Ś1 K1-4 D1 Ś2 K5 G5 missing — *Sub-parvan* Editions घटोत्कचवध — *Adhy name* B Dc1 Dn D2-8 रात्रियुद्ध, B4 (also) समाप्तं घटोत्कचवधपर्व, T G2 8 व्यासदर्शन; Bom ed रात्रियुद्धे व्यासवाक्यं — *Adhy no* (figures, words or both) Dn1 184, D2 187, D8 77, T G3 179, G1 M1 2 177, G2 4 178, M3-5 176 — *Śloka no* Dc1 66, Dn1 67

159

☞ This adhy is missing in Ś2 K5 G5 (cf v l 7 158 8, 125 14, 137 9)

1 K4 om the ref After the ref, K3 (marg) B Dc1 Dn D3 5 6 ins

1260* व्यासेनैवमथोक्तस्तु धर्मराजो युधिष्ठिर ।
स्वय कर्णवधाद्वीरो निवृत्तो भरतर्षभ ।

[(L 1) D6 एव D3 5 तथोक्तस्, D6 य° (for अ°) D5 6 धर्मपुत्रो (for °राजो) — D6 om line 2]

— D6 om 1 — a) D3 T G2-4 च (for तु) — b) D4 7 8 धर्म (for सूत) D5 शक्त्या कर्णेन रक्षसि — c) D4 5 7 8 शोकामर्ष; G2 दुःखशोक (for °मर्ष) Ś1 K (K5 missing) D1 यातो (for प्राप्तो) — d) B D (except D1, D6 om) धर्मराजो (for °पुत्रो)

2 b) K1 मति (for तव)

3 For the incident, cf 1 155 38 With 3, cf 7 86 49 — a) K4 विनाशार्थं (for °शाय) — c) K1 2 4 D1-3, 6 T G2-4 M3-5 सशरी; D4 5 8 सशक्ती (D5 °क्तिः); D7 सुसक्त (for सशर). — d) D4 खड्गी (for धन्वी) Ś1 K1 3 D1 4 5 7 8 तापन (for °न) — T G3 om (hapl) 3c-4b — c) G1 2 4 M द्रोण (for हृष्टो) — f) K1 तदा, K3 B Dc1 Dn1 D2 G1 4 M मा च (for न च) G2 मा च भीस्ते कदाचन

4 T G3 om 4ab (cf v l 3) — b) B5 D4 5 7 G1 4 M1 2 दौर्मुखी, Dn1 दुर्मुखश्, D3 दुर्मुखी (for दौर्मुखिश्) B6 om च K1 D3 सुयोधन, K3 4 Dn D2 4 7 8 G1 4 M यशोधर, G2 यथा धर (for यशोधन) — c) B5 -द्रवति, D4 -द्रुवत, D5 T G2-4 द्रवत (for द्रवन्तु) Dn2 D4 5 7 8 सक्रुद्धा, S (G5 missing) सरब्धा (for सहृष्टा)

5 D6 om 5 — b) S (G5 missing) च दसि(T °शि)ता (for प्रभद्रका) — d) G3 भ्रातृपुत्र (for पुत्रभ्रातृ) K4 D2 -समन्वित, D4 समतत (for समन्वितौ)

6 a) Ś1 K1 केकयश्, Dn2 D1 2 4-8 कैकयाश् — b) K1 4 पाडवाश् — c) K4 D2 G2 अभि(D2 °भ्य)-द्रवंत, D4 अभिदुद्राव (for °द्रवन्तु) — d) K1 2 B Dc1 Dn1 कुम्भयोनि (for भारद्वाज-) D2 -जिघासव· (for वधेप्सया) Dn2 D4 5 7 8 भारद्वाज जिघासव·, G1 कुम्भयोनिं युयुत्सया

7 K1 om (hapl) 7-8, B2 reads the same on marg K4 D1 om. (hapl) 7b-8a — b) D5 6 हस्त्यश्वा ये च केचन — c) K3 B Dn D2-5 7 8 G1. 2 M4 पदाताश् Dn2 द्रोणे (for द्रोणं) — d) K3 B Dc1 Dn1 M पातयतु, Dn2 D6-8 प्रापयतु, T G2-4 वारयंतु, G1 तापयतु (for प्राप°). D7 om रथम्

तथाज्ञप्तास्तु ते सर्वे पाण्डवेन महात्मना ।
अभ्यद्रवन्त वेगेन कुम्भयोनिं युयुत्सया ॥ ८
आगच्छतस्तान्सहसा सर्वोद्योगेन पाण्डवान् ।
प्रतिजग्राह समरे द्रोणः शस्त्रभृतां वरः ॥ ९
ततो दुर्योधनो राजा सर्वोद्योगेन पाण्डवान् ।
अभ्यद्रवत्सुसंक्रुद्ध इच्छन्द्रोणस्य जीवितम् ॥ १०
ततः प्रववृते युद्धं श्रान्तवाहनसैनिकम् ।
पाण्डवानां कुरूणां च गर्जतामितरेतरम् ॥ ११
निद्रान्धास्ते महाराज परिश्रान्ताश्च संयुगे ।
नाभ्यपद्यन्त समरे कांचिच्चेष्टां महारथाः ॥ १२
त्रियामा रजनी चैषा घोररूपा भयानका ।
सहस्रयामप्रतिमा बभूव प्राणहारिणी ।
वध्यतां च तथा तेषां क्षतानां च विशेषतः ॥ १३
अहो रात्रिः समाजज्ञे निद्रान्धानां विशेषतः ।
सर्वे ह्यासन्निरुत्साहाः क्षत्रिया दीनचेतसः ।
तव चैव परेषां च गतास्त्रा विगतेषवः ॥ १४
ते तथा पारयन्तश्च ह्रीमन्तश्च विशेषतः ।
स्वधर्ममनुपश्यन्तो न जहुः स्वामनीकिनीम् ॥ १५
शस्त्राण्यन्ये समुत्सृज्य निद्रान्धाः शेरते जनाः ।
गजेष्वन्ये रथेष्वन्ये हयेष्वन्ये च भारत ॥ १६
निद्रान्धा नो बुबुधिरे कांचिच्चेष्टां नराधिपाः ।
तेऽन्योन्यं समरे योधाः प्रेषयन्त यमक्षयम् ॥ १७

C 7 6321 B 7 184 20 K 7 185 19

---

8 K1 om 8 K4 D1 om. 8^{a} (for both, cf v l. 7) B2 reads 8 on marg — ^{a}) K4 अभ्यद्रवंति, B2 अभिद्रवत, D4 G1 M4 अभ्यद्रवंतु (for °द्रवन्त) D5 ते सर्वे (for वेगेन) — ^{b}) N (K1 om, Ś1 K5 missing) कुंभयोनि(D3 भारद्वाज)वधे(Dn2 D2 7 8 °जये-, D4 °यथे)प्सया

9 ^{b}) D5 सर्वान्पांडवनंदनान् — Dn2 om 9^{cd} D2 4.6 om (hapl.) 9^{c}–10^{b} — ^{c}) Ś1 K1-3 D1 संक्रुद्धो (for समरे)

10 D2 4 6 om 10^{ab} (cf v l 9) — ^{a}) G3 अथ (for ततो) — ^{c}) D7 आ*द्रवत् (for अभ्यद्र°) D2 सुसंरब्ध (for °क्रुद्ध) S (G5 missing) अभ्यद्रवत संक्रुद्ध

11 ^{c}) S (G3 damaged, G5 missing) कुरूणां पाण्डवाना च

12 ^{a}) Dn1 तु, D3-5 7 8 च (for ते) — ^{c}) Ś1 K1-3 D1 3 6 नान्व(K1 °न्य)पद्यत; Dn2 D4 5 7 8 नाभ्यजानंत (for °पद्यन्त) — ^{d}) Ś1 K2 D1 काश्चिच्, K1 कश्चिच्, D4 5 7 8 काश्चिच् (for कांचिच्) Ś1 K1 2 D1 चेष्टा

13 ^{a}) D1 त्रयामा (for त्रि°) B (except B1) D1 4-6 T G2-4 चैषा, Dc1 D2 तेषां, Dn1 चैता, Dn2 चैव (for चैषा) — ^{b}) D5 T G2-4 भयावहा (for °नका) — ^{e}) D1 युध्यता (for व°) D1 om (hapl) from तथा up to च (in 13^{f}) G1 M वध्यता रजनी चैषा — ^{f}) S (G5 missing) विशा पते (for विशेषत)

14 Dc1 Dn1 om (hapl) 14^{ab} — ^{a}) B1 3.5 D2 4 5 7 8 T G2-4 घोरा, B2 4 Dn2 अर्ध, D3 घोर, G1 M2 4 5 काळ (for अहो) B4 D6 रात्र (for रात्रि) D3 तदा राजन्, D4 5 7 8 तदा जज्ञे (for समाजज्ञे) M3 काळरात्रिनिभा जज्ञे — ^{b}) S (G5 missing) तदा (G1 2 M °था) विभो (for विशेषत) — Dc1 transp 14^{cd} and 14^{ef} followed by 16^{ab} — ^{c}) B4 च (for हि) D8 निरुच्छ्वासा — ^{d}) D6 गत (for दीन) — ^{e}) Dn2 सैन्ये (for चैव) — ^{f}) T G2 हतास्त्रा (for ग°) M4 विगतास्त्रा गतेषव

15 G1 M om 15^{ab} — ^{a}) K4 B D (except D1 3 6) तदा (for तथा) D8 वारयतश् (for पार°) T G2-4 ते तदा वारयंतश्च — ^{b}) T G2-4 भ्रमतश् (for ह्री°) Dn2 D2 4 6 7 मनस्विन (for विशेषत) — ^{c}) K1 सु (for स्व) — ^{d}) Ś1 D4 न जग्मु, K1.2 D5 8 नाजहु (D5 ह्यु); Dc1 नाजहुः, D1 2 न जहु (for न जहु) Ś1 K1 2 D1 ताम् (for स्वाम्)

16 Dc1 reads 16^{ab} after 14^{cdef} (by transp) — ^{a}) D2 6 8 अस्त्राणि (for श°) D8 [आ]शु, D6 [ए]के (for [अ]न्ये) — ^{b}) D2 नरा (for जना) — ^{cd}) K3 B Dc1 Dn1 S (G5 missing) transp गजेषु and रथेषु K2 transp रथेषु and हयेषु S (G5 missing) मारिष (for भारत)

17 ^{a}) T G1-4 M1 2 निद्राधा न व्यजानत (G1 °त), M3-5 °धा न व्यचेष्टंत — ^{b}) Ś1 K1 2 D1.6 का(K1 क)श्चिच्, K3 4 D3 काचिच् (for का°) Ś1 K1 2 D1.8 G1 चेष्टा (for चेष्टां) K4 Dn2 D2 5 7 8 नराधिप, D4

C 7 6931
D 7 184 20
K 7 165 20

स्वमायमानास्त्वपरे परानिति विचेतसः ।
आत्मानं समरे जघ्नुः स्वानेव च परानपि ॥ १८
नानावाचो विमुञ्चन्तो निद्रान्धास्ते महारणे ।
योद्धव्यमिति तिष्ठन्तो निद्रासंसक्तलोचनाः ॥ १९
संमर्द्यान्ये रणे केचिन्निद्रान्धाश्च परस्परम् ।
जघ्नुः शूरा रणे राजंस्तस्मिंस्तमसि दारुणे ॥ २०
हन्यमानं तथात्मानं परेभ्यो बहवो जनाः ।
नाभ्यजानन्त समरे निद्रया मोहिता भृशम् ॥ २१
तेषामेतादृशीं चेष्टां विज्ञाय पुरुषर्षभः ।
उवाच वाक्यं बीभत्सुरुच्चैः संनादयन्दिशः ॥ २२
श्रान्ता भवन्तो निद्रान्धाः सर्वे एव सवाहनाः ।
तमसा चावृते सैन्ये रजसा बहुलेन च ॥ २३
ते यूयं यदि मन्यध्वमुपारमत सैनिकाः ।
निमीलयत चात्रैव रणभूमौ मुहूर्तकम् ॥ २४
ततो विनिद्रा विश्रान्ताश्चन्द्रमस्युदिते पुनः ।
संसाधयिष्यथान्योन्यं स्वर्गाय कुरुपाण्डवाः ॥ २५
तद्वचः सर्वधर्मज्ञा धार्मिकस्य निशम्य ते ।
अरोचयन्त सैन्यानि तथा चान्योन्यमब्रुवन् ॥ २६

°धिप, T G2 4 M3-5 जनाधिपा (G2 M3-5 °प), G1 M1 2 महारथा (for नराधिपा) —^{c}) B Do1 Dn2 D2 4 5 7 8 M3-5 तानन्ये; Dn1 ततोन्ये, G1 M1 2 स्वानन्ये (for तेऽन्योन्य) G1 M योधा —^{d}) K2 B1-3. 5 Do1 D3 प्रैपयंत (Do1 °तो), B4 D6 प्रेपयंतो, Dn1 °यतु, Dn2 D2 4 5 7 8 S (G5 missing) प्रेप(M4 °क्ष)यति (for °यन्त)

18 ^{a}) B4 Do1 Dn1 समरे (for स्वपरे) K3 4 D2 T G2-4 स्वमायमानांस्त्वप(T G3 4 °नांश्च प, G2 °नान्स म)रे; D6 चेष्टायमानाश्चाप्यन्ये —^{b}) G1 M परा (for परान्) Ś1 K3 4 D1 आजौ, Dn1 D2 3 6-8 अति-, T G2-4 अपि (for इति) K1 2 परानाजौ विशेषत —^{c}) Dn1 सात्मान, D2 4 5 आत्मन (for आत्मानं) —^{d}) D4 घातेन, D3 स्वाश्चैव (for स्वानेव) B2 परा निति, D5 नराधिप B1 स्वानेव परमानिन, S (G5 missing) परान्स्वानेव चापरे

19 ^{a}) T G3 4 नाराच ये, G2 नाराचेन (for नाना वाचो) Dn2 D4 [ऽ]पि (for वि) —^{b}) Dn2 D5 7 8 प्रयु(D5 °यु)द्धास्, D4 युयुधास् (for निद्रान्धास्) T G2-4 महारथा, G1 M विचेतस (for महारणे) — After 19^{ab}, B Do1 Dn1 ins

1261* अस्माकं च महाराज परेभ्यो बहवो जना ।

—^{c}) Ś1 जानंतो, B (except B5) Do1 Dn1 S (G5 missing) तिष्ठंति (B4 °ष्ठामि), Dn2 °तां (for °तो) —^{d}) K4 B (except B4) Do1 Dn D2 4 5 7 8 T G1 3 4 M सरक्त (for संसक्त) G2 निद्रांधास्ते महारथा

20 D3 om 20^{ab} —^{a}) K1 सस्मस्स्यान्ये (sic), K2 ससस्स्यान्ये, K3 समर्थान्ये, K4 Dn2 D2 4-8 संसर्पंतो, B1 2 संसृष्टांश्च, B3 Do1 Dn1 संसृत्यान्यं, B4 संमर्दाच्च, B5 संमुखान्ये; D1 समर्प्यंते; T G2-4 प्रामुह्यते; G1 M1 2 प्रामृद्यत, M3-5 प्रामृज्यत (for संमर्द्यान्ये as in Ś1 only) —^{b}) Dn2 D4 5 7 8 ते, D2 तु (for च) Bom ed निद्रांधास्ते तथापरान् —^{c}) D2 क्रूरा (for शूरा) K4 Dn2 D2 4 5 7 8 शूरास्, M3-5 केचित् (for राजस्)

21 ^{a}) K4 D1 वध्यमानं, D6 हन्यमाना (for °मान) Do1 Dn1 तदा, Dn2 D4 7 8 अथ, D3 6 इव (for तथा) —^{b}) S (G5 missing) परैश्च (for परेभ्यो) D3 त्रिविधा (for बहवो) — After 21^{ab}, D3 reads 23^{cd} —^{c}) D4 om. समरे T G2-4 न हि जानंत (G3 4 °ति) समरे, G1 M न विजानति स° — K4 om 21^{d}-22^{b}

22 K4 om 22^{ab} (cf v 1 21) —^{a}) M3-5 तेषां तु समभिप्राय —^{b}) T G2-4 M3-5 विदित्वा (for विज्ञाय) D4 6 पुरुषर्षभ —^{d}) D3 उच्चै (for उच्चैः) Dn2 D3-5 7 8 इव (for दिश)

23 ^{b}) Ś1 K (K5 missing) B5 D1 3 महारथा (for सवाहना) — D3 reads 23^{cd} after 21^{ab} —^{c}) Ś1 K3 D7 8 सवृते; K4 B Dn D1-3 च वृते (for चावृते) —^{d}) G4 तमसा (for रजसा) M3-5 ते (for च)

24 ^{a}) D4 तदायं, M2 के यूयं (for ते यूय) M3-5 यूयं यदि हि मन्यध्वम् —^{b}) T G2-4 भारता, G1 M सयुगात् (for सैनिका) —^{c}) M3-5 निमीलयतु D4 5 वात्रैव, G1 M चक्षूंपि (for चात्रैव)

25 ^{a}) D5 G3 ततो निद्राविनिश्रांताश् —^{b}) S (except G3 4, G5 missing) चद्रे चाभ्युदिते —^{c}) D1-3 M3-5 ससाध(M5 °द)यिष्यत(D3 °तो), M1 2 संसादयिष्यथ —^{d}) K4 संग्रामं (for स्वर्गाय) D3 पांडवै, T G2 -पुगवा

26 ^{a}) K4 यद् (for तद्) B1 धर्मज्ञ (for °ज्ञा)

चुकुशुः कर्ण कर्णेति राजन्दुर्योधनेति च ।
उपारमत पाण्डूनां विरता हि वरूथिनी ॥ २७
तथा विक्रोशमानस्य फल्गुनस्य ततस्ततः ।
उपारमत पाण्डूनां सेना तव च भारत ॥ २८
तामस्य वाचं देवाश्च ऋषयश्च महात्मनः ।
सर्वसैन्यानि चाक्षुद्राः प्रहृष्टाः प्रत्यपूजयन् ॥ २९
तत्संपूज्य वचोऽक्रूरं सर्वसैन्यानि भारत ।
मुहूर्तमस्वपन्राजञ्श्रान्तानि भरतर्षभ ॥ ३०
सा तु संप्राप्य विश्रामं ध्वजिनी तव भारत ।
सुखमाप्तवती वीरमर्जुनं प्रत्यपूजयत् ॥ ३१
त्वयि वेदास्तथास्त्राणि त्वयि बुद्धिपराक्रमौ ।
धर्मस्त्वयि महाबाहो दया भूतेषु चानघ ॥ ३२
यच्चाश्वस्तास्तवेच्छामः शर्म पार्थ तदस्तु ते ।
मनसश्च प्रियानर्थान्वीर क्षिप्रमवाप्नुहि ॥ ३३
इति ते तं नरव्याघ्रं प्रशंसन्तो महारथाः ।
निद्रया समवाक्षिप्तास्तूष्णीमासन्विशां पते ॥ ३४
अश्वपृष्ठेषु चाप्यन्ये रथनीडेषु चापरे ।
गजस्कन्धगताश्चान्ये शेरते चापरे क्षितौ ॥ ३५

C 7 8399
B 7 184 38
K 7 185 37

—^{b}) K3 Dn D2 3 5 6 विशां पते, K4 M1 2 निशा (K4 °सा)म्य ते (for निशम्य ते) —^{c}) G1 अरोचयंत D4 सैन्यस्य, T G2–4 M3–5 सैन्यास्ते (for नि) —^{d}) D4 5 7 8 तदा (for तथा)

27 ^{a}) S (G5 missing) कर्ण कर्णेति चाक्रंद (G1 M °क्रंदन्, G2 °क्रन्य) —^{b}) Dn1 D6 तथा, D2 राजा (for राजन्) K3 सुयोधनेति, S (G5 missing) दु:शासनेति — D3 om 27^{cd} —^{c}) T G3 4 उपारमत्कौरवाणां — K1 D2 om. (hapl) 27^{d}–28^{c}, B3 reads the same on marg —^{d}) K4 G1 M1 2 विरया, G2 विरुद्धा (for विरता)

28 K1 D2 om 28^{abc} (cf v l 27) B3 reads 28^{abc} on marg D8 transp 28^{ab} and 28^{cd} —^{a}) D5 6 8 तथा वि(D5 °शाति)क्रोशतस्तस्य —^{b}) K4 B D (D2 om.) फाल्गुनस्य —^{d}) D4 6 7 तत्र (for तव) D8 मा मेना तत्र भारत

29 K4 D1 om (hapl) 29^{a}–30^{b} D2 om. (hapl) 29^{a}–31^{b} M3 om 29 D4 reads 29^{a}–30^{b} twice —^{a}) D7 तम् (for ताम्) —^{b}) Ś1 K3 ऋषयश्चाप्य (K3 °भ्य)पूजयन् —^{c}) K1 B5 च क्षुद्र (B5 °द्रा), B1–3 Dn D8 चाक्षुद्रा (for °द्रा) B1 सर्वसैन्यानां च क्षुद्रा (sic). —^{d}) K1 प्रहृष्ट, Dc1 सहृष्टा Ś1 K3 प्रहृष्टाश्च महात्मन ; D6 °ष्टाश्चाभ्यपूजयन्.

30 For the repetition in D4, of v. l. 29 K4 D1 om 30^{ab}, D2 om 30 (for both, cf v l 29) M3 reads 30^{ab}, followed by repetition of 30^{c}–31^{d}, after 31 —^{a}) B D4 (both times) 5 7 8 सपूज्य च (for तत्संपूज्य) B3 क्लिष्ट, S (G5 missing) सौम्यं (for ऽक्रूर) — D5 om (hapl) 30^{c}–31^{b} —^{d}) D6 तत्रैव (for श्रान्तानि).

31 For the repetition in M3, cf v l 30 D2 5 om 31^{ab} (cf v l 29, 30) —^{a}) G1 M1 2 3 (both times) 4 5 त (for स) D6 T G3 4 विश्रांतिं (for विश्राम) —^{b}) K4 भारते —^{c}) B1 Dc1 Dn2 प्राप्तवती, D4 5 7 8 आप्नु° (for आप्त) Dn2 कामम् (for वीरम्) —^{d}) D7 om मर्जुन K1 Dc1 D3 5 M1 2 5 प्रत्यपूजयन्

32 ^{a}) D4 G1. 2 M3–5 देवास् (for वेदास्) —^{b}) Dn2 D2 4 5 7 8 M3–5 त्वयि बुद्धि (D2 °द्धिः) पराक्रम° —^{c}) Dn2 D4 5 7 8 शर्म, D2 शमस् (for धर्मस्) —^{d}) G1 यदा (for दया)

33 ^{a}) D2 4–8 यथा (for यच्च) D2 4 5 7 8 इच्छाया (D2 °या), T G2–4 °त (for °म) D8 यच्चाशास्सि महेष्वास —^{b}) D4 पार्थस् D4 5 7 8 तथास्तु (for तदस्तु) K1 D3 7 मे (for ते) —^{c}) T G2–4 M3–5 मानसांश्च (for मनसश्च) D3 6 तु (for च)

34 ^{a}) D2 तं ते (by transp), D4 5 ते ते, D7 ते वै, D8 चैनं D4 व्याघ्र, D5 M3–5 व्याघ्रा (for व्याघ्रं) —^{b}) D4 प्राशशंत (sic), D5 प्राशशंस, M3–5 प्रशंसति. —^{c}) M1. 2 निद्राया D3 निद्रया वशमाक्षिप्तास्, G1 °या समवक्षिप्तास् — After 34, S (G5 missing) ins 1263*

35 ^{a}) D4 5 7 8 -पृष्ठे तु (for पृष्ठेषु) D6 चान्येषु (for चाप्यन्ये) D2 अश्वपृष्ठगता केचिद् — Ś1 K (K5 missing) D1 om (hapl) 35^{bc} —^{b}) B1 पृष्ठेषु च, S (G5 missing) नीळेष्वथ (G1 M °ळेषु च) (for नीडेषु च) —^{d}) Ś1 K3 स्मापरे, S (G5 missing) च तथा (for चापरे).

C 7 8400
B 7 164 39
K 7 165 40

सायुधाः सगदाश्चैव सखड्गाः सपरश्वधाः ।
सप्रासकवचाश्चान्ये नराः सुप्ताः पृथक्पृथक् ॥ ३६
गजास्ते पन्नगाभोगैर्हस्तैर्भूरेणुरूषितैः ।
निद्रान्धा वसुधां चक्रुर्घ्राणनिःश्वासशीतलाम् ॥ ३७
गजाः शुशुभिरे तत्र निःश्वसन्तो महीतले ।
विशीर्णा गिरयो यद्वन्निःश्वसद्भिर्महोरगैः ॥ ३८
समां च विषमां चक्रुः खुराग्रैर्विक्षतां महीम् ।
हयाः काञ्चनयोक्त्राश्च केसरालम्बिभिर्युगैः ।
सुषुपुस्तत्र राजेन्द्र युक्ता वाहेषु सर्वशः ॥ ३९
तत्तथा निद्रया भग्नमवाचमस्वपद्बलम् ।
कुशलैरिव विन्यस्तं पटे चित्रमिवाद्भुतम् ॥ ४०
ते क्षत्रियाः कुण्डलिनो युवानः
परस्परं सायकविक्षताङ्गाः ।
कुम्भेषु लीनाः सुषुपुर्गजानां
कुचेषु लग्ना इव कामिनीनाम् ॥ ४१
ततः कुमुदनाथेन कामिनीगण्डपाण्डुना ।

---

36 ^{a}) G1 M1.2 मशरा (for सायुधा) B1 Dc1 D5.7.8 M3-5 सागदाश् (for स) S (G5 missing) चान्ये (for चैव) — ^{b}) Dc1 Dn2 D1-5.7.8 सपरस्वधा, T G2-4 °श्वधा (for °श्वधा) — ^{c}) D3 सप्रासाश्च सकवचा — ^{d}) D3 सहस्रश (for पृथक्पृथक्) Dn2 om the second पृथक्

37 ^{a}) Ś1 K3 B2 गजास्ते, K1.2.4 D1 गजस्था, D3 गजाश्च (for गजास्ते) S (G5 missing) ते गजा भोगिभोगाभैर् — ^{b}) K (K5 missing) Dn2 D2.5.6.8 भूषितै, B1-3 Dc1 -मदितै, B4.5 Dn1 G3.4 गुठितै, T G1.2 M कुठितै (for रूषितै) — ^{c}) M3-5 पृथिवीं (for वसुधां) — D1 om (hapl) 37^{d}–39^{a} — ^{d}) Dn2 प्राण (for घ्राण) K1 D2.4-6 G3.4 -निश्वास T G1.2 M -शीतला

38 D1 G1 M om 38 (for D1, cf v l 37) G3 damaged — ^{a}) B1.3-5 Dc1 Dn1 सुप्ता (for गजा). B1.3-5 Dc1 ते तु (for तत्र) B2 गजा सुप्ता शुशुभिरे — ^{b}) B (except B4) D3-5.7 G4 निश्वसंतो D2 निश्वसन्ति करामके — ^{c}) K4 B Dc1 Dn D3-8 विकीर्णा; D2 सर्पद्भिर् (for विशीर्णा) — ^{d}) B (except B4) Dc1 D3-5 G4 निश्वसद्भिर् T G2.4 इवोरगै

39 D1 om 39^{a} (cf v. l 37). Dc1 om 39^{abcd} — ^{a}) D4.5.7.8 समांश्च. D4.5 विषमांश्च — ^{b}) D5 क्षुराग्रैर्. K3 B3 D1.2.5.6 विक्षितां; B3.5 Dn2 D4 विक्षतां; G3 विषमां (for विक्षतां). — ^{c}) Ś1 K1-3 D1 -घोणाश्च (for -योक्त्राश्च). K4 B Dn D2.3 S (G5 missing) हि (for च) — ^{d}) D3 केशरालंबिभिर्युगै. — 39^{ef} is partly damaged in G3 — ^{e}) Ś1 K1-3 D1 सुषु(D1 प्रसु)सास् (for सुषुपुस्) — ^{f}) T G2-4 सर्वत (for °श) — After 39, K4 B Dc1 Dn1 D3 ins

1262* एवं हयाश्च नागाश्च योधाश्च भरतर्षभ ।
युद्धाद्विरम्य सुषुपु श्रमेण महतान्विता ।
[K4 om line 1 D3 om line 2]

40 D3 transp 40^{ab} and 40^{cd} — ^{a}) Dn2 D4.5 त (for तत्) K4 B Dc1 Dn1 D3.4-7 मग्नम्, Dn2 रुग्णम्, D3 रुग्नम् (for भग्नम्) — ^{b}) Ś1 K1-3 D1 प्रदोषे तु, B1-4 Dc1 Dn2 अचोधम्; D1 अयाचम् (for अवा°) K4 B5 Dn1 D2.8 अवोर्च (D3 °यत्न) प्रास्वपद्भृश (B. Dn1 D3 °द्बल); D5 रयोपस्थं स्वपद्बल, S (G5 missing) तद्ब (G1 M विब)भौ निस्वनवल — ^{c}) Ś1 K1-3 D1 सन्यस्तं, D4 न्य° (for वि°) K4 B Dc1 Dn1 D6 S (G5 missing) कुशलै शिल्पिभिर्न्यस्तं — ^{d}) B1 आहित, B4 Dc1 D6 S (except G3.4, G5 missing) अर्पित (for अद्भुतम्)

41 B2.4.5 Dc1 Dn1 D2.4 om 41 — ^{b}) K1 D5.7.8 -विक्षिताङ्गा — ^{c}) D3 लग्ना (for लीना) K1.2 प्रसुषुपुर् (for सुषु°) — ^{d}) B1.3 (orig) अंकेषु, B3 (marg) स्तनेषु (for कुचेषु) Ś1 K1.2 B1 D1.7.8 लीना (for लग्ना) — For 41, S (G5 missing) (which ins it after 34) subst

1263* वीरा वारणकुम्भेषु सुषुपुर्युद्धकर्शिता ।
रात्रौ रविपरिश्रान्ता कामिनीनां कुचेष्विव ।
[(L 1) G1 M ते वीरा गजकुंभेषु (for the prior half). — (L. 2) G1 M स्तनेषु (for कुचेषु)]

42 Quoted in the Kāvyaprakāśa under x. 88. G1 M1.2 read 42 after 45; M3-5 after 49. — ^{c}) G3 जनानंदेन (for नेत्रा°) — After 42, B Dc1 Dn D2-5.7.8 ins

1264* दशशताक्षककुब्दरिनि सृत
किरणकेसरभासुरपिञ्जर ।

नेत्रानन्देन चन्द्रेण माहेन्द्री दिगलंकृता ॥ ४२
ततो मुहूर्ताद्भगवान्पुरस्ताच्छशलक्षणः ।
अरुणं दर्शयामास ग्रसञ्ज्योतिःप्रभं प्रभुः ॥ ४३
अरुणस्य तु तस्यानु जातरूपसमप्रभम् ।
रश्मिजालं महच्चन्द्रो मन्दं मन्दमवासृजत् ॥ ४४
उत्सारयन्तः प्रभया तमस्ते चन्द्ररश्मयः ।
पर्यगच्छञ्शनैः सर्वा दिशः खं च क्षितिं तथा ॥ ४५
ततो मुहूर्ताद्भुवनं ज्योतिर्भूतमिवाभवत् ।
अप्रख्यमप्रकाशं च जगामाशु तमस्तथा ॥ ४६
प्रतिप्रकाशिते लोके दिवाभूते निशाकरे ।
विचेरुर्न विचेरुश्च राजन्नक्तंचरास्ततः ॥ ४७
बोध्यमानं तु तत्सैन्यं राजंश्चन्द्रस्य रश्मिभिः ।
बुबुधे शतपत्राणां वनं महदिवाम्भसि ॥ ४८
यथा चन्द्रोदयोद्धूतः क्षुभितः सागरो भवेत् ।

C 7 8417
B 7 184 53
K 7 185 36

तिमिरवारणयूथविदारण
समुदियादुदयाचलकेसरी ।
हरवृषोत्तमगात्रसमद्युति
स्मरशरासनपूर्णसमप्रभ । [5]
नववधूस्मितचारुमनोहर
प्रविसृत कुमुदाकरबान्धव ।

[(L 1) Dc1 Dn -ककुम्दर(Dc1 [before corr] Dn1 °वि)निःसृत°, D3 -कुकुभ्विनिःसृत (for -ककुम्दरिनिःसृत) D2 4 5 ततो दशशताक्षस्य ककुम्दरिनि°(D4 ककुर्भाद्विनि°)सृत — (L 2) B Dn2 -केशर B भास्वर, D2 नाल्वि, D4 5 7 8 -भारवि (for -भासुर-) — (L 3) Dn1 D5 -यूथनिवारण, D4 मूर्धनिवारणी (for -यूथविदारण°) — (L 4) B (except B4) -केशरी — (L 5) Dn2 D4 4 5 -वृषोदर- (for °त्तम-) — (L 7) B (except B5) D8 स्मर- (for स्मित) — D5 reads line 8 twice. — (L 8) B1 D2 प्रविसृत, Dn2 D4 5 (second time) प्रविकसत्, D7 प्रतिमर° (for प्रविसृत) D2 5 (second time) -सुंदर (for -बान्धव)]

D2 5 cont

1265* प्रमदयन्वसुधा हि सुधाकर ।

43 D2 om. 43^{ab}, D4 reads it after 45 — ^{a}) M4 मुहूर्तं (for °र्ताद्) — ^{b}) D6 तुदयन् (for पुरस्तात्). D3 लांछन· (for लक्षण.). — Dc1 Dn1 om. (hapl.) 43^{cd}. — ^{c}) D2 भासमानं; S (G5 missing) आरुण्यं (G2 °र्णं) (for अरुणं). — ^{d}) S1 ग्रसां; K2 ग्रसं (for ग्रसन्) K4 B1 D (except D1, Dc1 Dn1 om) S (G5 missing) ज्यो(D4 यो)तिःप्रभां; B1 3 4 ज्योतिःप्रभा (for ज्योतिःप्रभ) D5 पुन (for प्रभु)

44 ^{a}) G1 3. 4 M आरुण्यस्य (for अरुणस्य) Dn2 D4 5 7 8 च, D3 [अ]नु (for तु) M3-5 तत्र (for तस्य) S (G5 missing) [आ]सीज् (for [अ]नु) — ^{b}) B6 D4 5 -समप्रभ, — ^{c}) K1. 2 D1 च तच् (for महच्) — ^{d}) Dc1 Dn2 D1. 5 मद- (for मन्दं) Dn2 D5-8 T G1-4 M1 4 इवासृजत् (for अवा°)

45 ^{b}) S1 K1-3 Dn2 D1. 4-6 ततस्ते, D7 8 तमिस्र (for तमस्ते) — ^{c}) K2 पर्यगच्छद्, Dn2 प्रत्यगच्छन् S1 K3 8 B1 D1 दिश, K1 दिशा, D5 lacuna (for शनैः) S (G5 missing) पर्यगच्छ(M3-5 °भ्रज)त शनकैर् — ^{d}) S1 K1 3 D1 द्विजा, B1 शनै (for दिश) G1 M द्या (for च) D1. 3 यथा (for तथा) — After 45, G1 M1. 2 read 42, while D4 reads 43^{ab} after it

46 D1 om (hapl) 46^{ab} — ^{a}) S2 D3 7 भगव- (D2 वा)न्, K1 2 D1 गगन (for भुवनं) — K2 om 46^{bc} — ^{c}) S1 K1 3 D1 3-8 अप्रख्यातिं (D4 5 °तं) चाप्रकाशं, D2 प्रत्याख्यात प्रकाशं च — ^{d}) B1 Dc1 D3 6 अस्त, D1 अश्रु (sic) (for आशु) M3 तमस् (for तमस्) G2 तदा (for तथा)

47 ^{a}) B1 अति (for प्रति) B3 सुप्रतीकाशिते लोके — ^{b}) S (G5 missing) उदिते च (for दिवाभूते) — ^{c}) D3. 6 विरुव(D6 °दं)तो (for विचेरुर्न) G1 M1 2 दिवि (for न वि) D6 से (for च) D2 निरुपतो न चेरुश्च — ^{d}) T G2 रणे (for राजन्) K1. 2 4 D1 M3-5 तथा (for तत) D8 राक्षसाश्च शिवास्तत

48 ^{ab}) D6 (before corr as in text) वध्यमानं (for बोध्य°) D4 7 8 च (for तु) T G1-4 M1 2 transp. सैन्यं and राजन्. M3-5 transp तत्सैन्यं and राजन्. — ^{d}) K4 वनं महदिवांभसि; B Dc1 D3. 6 वनं सूर्यांशुभिर्य(Dc1 °भिस्त)था.

49 ^{a}) K1 2 D1 यदा, D3. 6 G3 तथा (for यथा). Dn2 D1 4 5 चंद्रोदयोद्भूत — S1 K1-3 D1. 3-5 G4 om (hapl) 49^{bc} — ^{b}) K4 B Dn D2 7 8 [s]भवत् (for भवेत्) — ^{c}) Dn1 D6 यथा (for तथा) Dn1 D7 8 योधो(D7 °धा)दयोद्धूत, Dn2 चद्रोदयोद्भूत — ^{d}) T G2 3 क्षुभित स (for स बभूव) G4 om. बभूव — After 49, M3-5 read 42

C 7 6417
B 7 184 55
K 7 185 56

तथा चन्द्रोदयोद्धूतः स बभूव बलार्णवः ॥ ४९
ततः प्रववृते युद्धं पुनरेव विशां पते ।
लोके लोकविनाशाय परं लोकमभीप्सताम् ॥ ५०

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकोनषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५९ ॥

१६०

संजय उवाच ।
ततो दुर्योधनो द्रोणमभिगम्येदमब्रवीत् ।
अमर्षवशमापन्नो जनयन्हर्षतेजसी ॥ १
न मर्षणीयाः संग्रामे विश्रमन्तः श्रमान्विताः ।
सपत्ना ग्लानमनसो लब्धलक्ष्या विशेषतः ॥ २
तत्तु मर्षितमस्माभिर्भवतः प्रियकाम्यया ।
त एते परिविश्रान्ताः पाण्डवा बलवत्तराः ॥ ३
सर्वथा परिहीनाः स्म तेजसा च बलेन च ।
भवता पाल्यमानास्ते विवर्धन्ते पुनः पुनः ॥ ४
दिव्यान्यस्त्राणि सर्वाणि ब्रह्मास्त्रादीनि यान्यपि ।

---

50 M3 om 50 —^{a}) K1 2 D1 तदा (for तत) —^{c}) T G3 4 लोकालोक, G1 M1 2 4 5 कालेलोक (for लोके लोक-) G8 om विनाशाय —^{d}) K1 2 4 Dn2 D1-3 6-8 लोक प(D8 पा)र (by transp), B1 4 Dc1 T G1-4 M1 4 5 परलोकम् D2 अभीप्सया D4 लोकं च परमेप्सया, D5 राजन्दुर्मंत्रिते तव

Colophon Ś2 K5 G5 missing — *Sub parvan* Editions द्रोणवध — *Adhy name* Ś1 K (K5 missing) B Dc1 Dn D2-8 G1 M1 2 रात्रियुद्धं, D1 रात्रियुद्धे घटोत्कचवध, Bom ed रात्रियुद्धे सैन्यनिद्रा — *Adhy no* (figures, words or both) Dn1 185, D2 184, T G2 8 180, G1 M1 2 178, G4 179, M3-5 177. — *Śloka no* Dc1 54, Dn1 55.

160

☞ This adhy. is missing in K5 G5 (cf. v. l. 7. 125. 14; 137. 9).

1 Ś2 missing up to मन्यसे (in 13^{a}) (cf. v. l. 7. 158 8) D4 7 8 om the ref —^{a}) D5 राजा (for द्रोणम्) —^{b}) Ś1 K (K5 missing) D3 5 6 उपगम्य, D5 द्रोण गत्वा (for अभिगम्य) B Dc1 transp इदं and अब्रवीत् — B4 om 1^{c}-2^{d} —^{d}) D3 5 7 8 तेजसा (for °सी)

2 Ś2 missing (of v l 1) B4 om 2 (of v l 1) Before 2, Ś1 K (K5 missing) B (B4 om) Dc1 Dn2 D1-8 T G3-4 M ins दुर्योधन उवाच, Dn1 संजय उवाच —^{a}) G1 M1 2 समरे (for संग्रामे) D2 निशा प्रवृत्ते संग्रामे —^{b}) B1 2 D3 6 G1-3 M1 2 विश्राम्य (D3 °श्रम्य ; D6 G3 °श्राम)त ; T1 विश्राम्यत (for विश्रमन्त) K1 D6 सम(D6 °मा)न्वित, D3 G2 समाधि (G2 °हि)ता, D4 श्रियान्विता, G1 श्रमाश्रिता (for °न्विता) — D2 4 repeat 2^{cd} after 8^{ab} —^{c}) D4 (second time) सपत्नान् (for °त्ना) K2 D7 8 म्लान, D7 8 तात (for ग्लान) D2 (second time) संपन्ना ग्लानमनस (sic) —^{d}) K1 2 4 B3 Dn D2 2 (first time) 4 (both times) 5 6 8 S (G5 missing) लब्ध लक्षा, B1-3 Dc1 °लक्षैर् (for °लक्ष्या) D2 (second time) पाढवानभिरक्षसि

3 Ś2 missing (of v l 1) —^{a}) B1. 3 Dn D2-5. 7 8 यत्; D6 तं (for तत्) M3-5 [अ]मर्पितम् (for मर्षि°) B4 अमर्पतमस्माभिर् (sic) —^{c}) B5 तत्र ते, G1 M त्व(M1. 2 त)त्कृते (for त एते). Ś1 K1-3 Dn D1. 4. 5. 7. 8 त(K1. 2 D1 य)त एते प(D8 °तप)रिश्रांताः; G3 त एते परितः श्रांताः.

4 Ś2 missing (of. v l 1). —^{a}) Dc1 D4. 7 8 S (except G2, G5 missing) परिहीणा (for °हीना) K1 स, B4 Dn1 च, S (G5 missing) तु (for स) D6 अमर्षपरहीना स्म —^{c}) S (G5 missing) तु (for ते) —^{d}) Dn2 D2 4 5 7 8 वर्धंते स्म, D6 विवर्धंत (for °र्धन्ते) S (G5 missing) मामका दीनचेतस

5 Ś2 missing (of v l 1) —^{a}) K1 B3 Dn2 D1. 3 4 6 8 दिव्याणि (for °नि) —^{b}) K1 B Dc1 ब्रह्मा

तानि सर्वाणि तिष्ठन्ति भवत्येव विशेषतः ॥ ५
न पाण्डवेया न वयं नान्ये लोके धनुर्धराः ।
युध्यमानस्य ते तुल्याः सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ ६
ससुरासुरगन्धर्वानिमाँल्लोकान्द्विजोत्तम ।
सर्वास्त्रविद्भवान्हन्याद्दिव्यैरस्त्रैर्न संशयः ॥ ७
स भवान्मर्षयत्येनांस्त्वत्तो भीतान्विशेषतः ।
शिष्यत्वं वा पुरस्कृत्य मम वा मन्दभाग्यताम् ॥ ८
एवमुद्धर्षितो द्रोणः कोपितश्चात्मजेन ते ।
समन्युरब्रवीद्राजन्दुर्योधनमिदं वचः ॥ ९
स्थविरः सन्परं शक्त्या घटे दुर्योधनाहवे ।
अतः परं मया कार्यं क्षुद्रं विजयगृद्धिना ।
अनस्त्रविदयं सर्वो हन्तव्योऽस्त्रविदा जनः ॥ १०
यद्भवान्मन्यते चापि शुभं वा यदि वाशुभम् ।
तद्वै कर्तास्मि कौरव्य वचनात्तव नान्यथा ॥ ११
निहत्य सर्वपाञ्चालान्युद्धे कृत्वा पराक्रमम् ।
विमोक्ष्ये कवचं राजन्सत्येनायुधमालभे ॥ १२
मन्यसे यच्च कौन्तेयमर्जुनं श्रान्तमाहवे ।
तस्य वीर्यं महाबाहो शृणु सत्येन कौरव ॥ १३
तं न देवा न गन्धर्वा न यक्षा न च राक्षसाः ।
उत्सहन्ते रणे सोढुं कुपितं सव्यसाचिनम् ॥ १४
खाण्डवे येन भगवान्प्रत्युद्यातः सुरेश्वरः ।
सायकैर्वारितश्चापि वर्षमाणो महात्मना ॥ १५

C B K

दीनि च, K4 Dn2 D4 °स्त्राणि च (D4 ह) (for °स्त्रादीनि) K1 यानि (sic) (for यानि) K4 B1 2 ह, B2-. Dc1 S (G5 missing) च (for [अ]पि) Dn1 ब्रह्मास्त्रादीतराणि च, D2 ब्रह्मादीनि तत्र प्रभो — c) D7 om. from णि तिष्ठन्ति up to गन्धर्वा (in 7a) — d) D3 न मशय (for विशेषत)

6 Ś1 missing (cf v 1 1) D7 om 6 (cf. v 1 5) — a) G2 न पाडवेयान्हि विना — b) Dc1 नान्ये सर्वे, G2 लोके नान्ये (by transp), M3-. अन्ये लोके K2 धनुर्धर G1 M1 2 नान्यो लोके धनुर्धर — c) D4 तुल्य — d) D1 स ते तुल्यमन्याम * (sic)

7 Ś1 missing (cf v 1 1) D7 om up to गन्धर्वा (cf v 1 5) G1 M om 7 — a) D4 T G2 सासु (D4 यासु) रामर-, G3 4 सासुरासुर (for ससुरा°) — b) Dn2 om from लोका up to त्वत्तो (in 8b)

8 Ś1 missing (cf v 1 1) Dn2 om up to त्वत्तो (cf v 1 7) — a) M3-. हर्षयति (for म°) K4 B D (except D1, Dn2 om.) एतास् (for एनास्) — b) D4 5. 7 8 त्वतो (sic) (for त्वत्तो) B1 Dc1 हीनान् (for भीतान्) S (G5 missing) तव तु (G1 M1 2 °वानु) ल्यानवेत्य च — After 8ab, D2 4 repeat 2cd — c) Ś1 ते, K1 2 D1 तु, D4 lacuna (for वा) — d) Dn1 D2 भाग्यत (for -भाग्यताम्)

9 Ś1 missing (cf. v 1 1) Before 9, MSS ins संजय उवाच D6 reads 9 on marg — a) D3 दुद्र्पितो, S (G5 missing) दक्सतो (for उद्धर्षितो) D1 स एव घर्षितो द्रोण — b) K4 B Dc1 Dn1 D1 S (G5 missing) च सुतेन (for चात्मजेन)

10 Ś1 missing (cf. v 1 1) Dn2 om 10 Before 10, D5 (marg) M3-5 ins द्रोण उवाच — a) Ś1 गृद्धिणा, B1 (marg) गधिना, B2 8 Dc1 D4 7 -गा द्विना, S (G5 missing) काक्षिणा (for -गृद्धिना) — c) D8 लोके (for सर्वो) — f) Dn1 पुन (for जन-)

11 Ś1 missing (cf v 1 1) — a) Ś1 K1-3 तद् (for यद्) D3 4 7 8 वा (for च) — c) K1 2 तद्वत्, D2 तद्धि, D3 तत्तत् (for तद्वै) D6 तत्कर्तास्मि तु कौरव्य — d) D7 om (hapl) त्तव ना

12 Ś1 missing (cf. v 1 1) G1 M om 12 — a) Bom ed पचालान् — b) D5 G4 पराक्रम — 12cd is partly damaged in G8 — c) D4 वचन (for कवच)

13 Ś1 missing up to मन्यसे (cf. v 1 1) — b) Ś1 K3 प्राघुम् (for श्रान्तम्) Dn1 अर्जुनं श्रांतवाहन — K2 om 13cd — c) B1 वीर्यान् (for वीर्यं)

14 a) Ś1 न त (by transp), K2 4 तेन D6 त देवा न च गंधर्वा — b) T G1-4 M1 2 नासुरा न च पन्नगा (G1 M1. 2 राक्षसा), M3-5 राक्षसा असुरा न च — c) B4 उत्सहेरन् (for °हन्ते) B Dc1 जेतु (for सोढु) — d) B1 दर्पितं (for कुपितं)

15 a) K1 G1 M1 2 पाडवे (sic) (for खाण्डवे) — c) B2 4 6 शायकैर्

C 7 6434
B 7 165 16
K 7 165 16

यक्षा नागास्तथा दैत्या ये चान्ये बलगर्विताः ।
निहताः पुरुषेन्द्रेण तच्चापि विदितं तव ॥ १६
गन्धर्वा घोषयात्रायां चित्रसेनादयो जिताः ।
यूयं तैर्ह्रियमाणाश्च मोक्षिता दृढधन्वना ॥ १७
निवातकवचाश्चापि देवानां शत्रवस्तथा ।
सुरैरवध्याः संग्रामे तेन वीरेण निर्जिताः ॥ १८
दानवानां सहस्राणि हिरण्यपुरवासिनाम् ।
विजिग्ये पुरुषव्याघ्रः स शक्यो मानुषैः कथम् ॥ १९
प्रत्यक्षं चैव ते सर्वं यथा बलमिदं तव ।
क्षपितं पाण्डुपुत्रेण चेष्टतां नो विशां पते ॥ २०

तं तथाभिप्रशंसन्तमर्जुनं कुपितस्तदा ।
द्रोणं तव सुतो राजन्पुनरेवेदमब्रवीत् ॥ २१
अहं दुःशासनः कर्णः शकुनिर्मातुलश्च मे ।
हनिष्यामोऽर्जुनं संख्ये द्वैधीकृत्याद्य भारतीम् ॥ २२
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा भारद्वाजो हसन्निव ।
अन्ववर्तत राजानं स्वस्ति तेऽस्त्विति चाब्रवीत् ॥ २३
को हि गाण्डीवधन्वानं ज्वलन्तमिव तेजसा ।
अक्षयं क्षपयेत्कश्चित्क्षत्रियः क्षत्रियर्षभम् ॥ २४
तं न वित्तपतिर्नेन्द्रो न यमो न जलेश्वरः ।
नासुरोरगरक्षांसि क्षपयेयुः सहायुधम् ॥ २५

---

16 Dn2 om. 16^{ab} — ^{a}) B3 देवा (for यक्षा) D3 6 चान्ये (for दैत्या) — ^{b}) K1 2 4 B4 D1 3 6 दर्पिता (for गर्विता) Ś1 K3 ये चान्ये बलवत्तरा — ^{c}) K1 D3. 7 निहिता, K2 निहत — ^{d}) D4 5 7 8 तव (for तच्च) D4 5 7 8 तथा (for तव)

17 Dn2 om. (hapl.) 17^{a}–20^{b} — ^{b}) G2 नृपा (for जिता) — ^{c}) K2 D4 ते (for तैर्) — ^{d}) D1 धृत (for दृढ-) K1 4 B1 2 Dn1 D3–8 T G1–4 M3 -धन्विना (for -धन्वना) — After 17, S (G5 missing) reads 20

18 Dn2 om. 18 (cf. v l 17) — ^{a}) Ś K1–3 D1 नाम, S (G5 missing) चैव (for चापि) — ^{b}) G1 M1 2 सदा, M3 4 तदा (for तथा) — ^{c}) D4 5 शरैर् (for सुरैर्) D2 स्वधर्म (for अवध्या) — ^{d}) S (G5 missing) पाण्डवेन विनिर्जिता

19 Dn2 om 19 (cf v l 17) — ^{a}) D3 6 विजिज्ञे (for °ग्ये) D4 5 -व्याघ्र S (G5 missing) जि(G1 M1. 2 ह्र)तान्येकेन वीरेण — ^{d}) Ś K (K5 missing) D1 मानवै (for मानुषै)

20 Dn2 om 20^{ab} (cf v l. 17) S (G5 missing) reads 20 after 17 — ^{a}) T G2–4 चापि; G1 M तच्च (for चैव) M1 2 मे (for ते) B1 D5 सर्वे (for सर्वं) — ^{b}) D3 वच (for तव) D5 यथा तव बलमिम — ^{c}) B Dc1 क्षयितं (for क्षपित) — ^{d}) Dn2 D2 4 5. 7 8 M1 2 चेष्टमानं (M1 2 °नो) (for °ता नो) S (G5 missing) यथाबलं (for विशा पते)

21 Before 21, MSS ins संजय उवाच — ^{a}) B (except B1) तदा (for तथा) Ś K (K5 missing) D1. 6 स, B1 [क्ष]ति-, Dn D2 4. 5 7 8 वै, T G2–4 वि (for [क्ष]भि-) Dc1 त तथा प्रतिशसवम्, D3 तथा तं च प्र° — ^{b}) Ś2 B1 G4 तथा, B5 यथा (for तदा)

22 Before 22, M3–5 ins दुर्योधन — ^{b}) Ś2 शकुनिश्चैव सौबल — ^{c}) Ś K1 2 क्षपि(Ś2 K1 °यि)ष्यामो (for हनि°) G1 2 M1–3 संखे, G4 सघे (for संख्ये) — ^{d}) K3 B Dc1 Dn2 द्विधा कृत्वा (for द्वैधीकृत्य) D7 8 अथ (for अद्य) K4 D1 3 6 द्वैधीकृत्वाथ वाहिनीं, T G2–4 M3–5 द्विधा कृत्वाच वाहिनीं, G1 M1. 2 द्विधा कृत्वा वरूथिनीं — After 22, S (G5 missing) ins

1266* तिष्ठ स त्व महाबाहो नित्य शिष्य प्रियस्तव ।

[G1 M तिष्ठस्व (for तिष्ठ स)]

23 ^{c}) D6 अभ्यवर्तत (for अन्व°) — D4 om. (hapl) 23^{d}–24^{a} — ^{d}) D3 स्वस्तीति (for तेऽस्त्विति) Ś1 K3 स (for च) D6 7 स्वस्तीति चाब्रुवन्

24 D4 om 24^{a} (cf. v l. 23) — ^{a}) D7 गाजिव- (for गाण्डीव-) — ^{c}) B1 2 क्षययेत्, D4 क्षपते (for °येत्) D6 अजय्यं न जयेत्कश्चित् — ^{d}) B4 पुरुषर्षभं, Dn2 D3. 5 7 T G3 4 क्षत्रियर्षभ (Dn2 D3 °भः) D4. 8 G2 क्षत्रिय क्षत्रियर्षभ

25 ^{d}) Ś1 K3 B1 महारथ, Ś2 K1 2 D1 महायुध; T G2–4 च (G2 स) सायुधा, G1 M स (M3–5 च) सायुध (for सहायुधम्)

26 ^{a}) S (G5 missing) मूर्खास् (for मूढास्) Ś K1 2 Dn2 D1. 2 त्वेव प्र, D4 5 7 8 चैवं (D4 °व) प्र

मूढास्त्वेतानि भाषन्ते यानीमान्यात्थ भारत ।
युद्धे ह्यर्जुनमासाद्य स्वस्तिमान्को व्रजेद्गृहान् ॥ २६
त्वं तु सर्वातिशङ्कित्वान्निष्ठुरः पापनिश्चयः ।
श्रेयसस्त्वद्धिते युक्तांस्तत्तद्वक्तुमिहेच्छसि ॥ २७
गच्छ त्वमपि कौन्तेयमात्मार्थेभ्यो हि माचिरम् ।
त्वमप्याशंससे योद्धुं कुलजः क्षत्रियो ह्यसि ॥ २८
इमान्किं पार्थिवान्सर्वान्घातयिष्यस्यनागसः ।
त्वमस्य मूलं वैरस्य तस्मादासादयार्जुनम् ॥ २९
एष ते मातुलः प्राज्ञः क्षत्रधर्ममनुव्रतः ।
दुर्द्यूतदेवी गान्धारिः प्रयात्वर्जुनमाहवे ॥ ३०

एषोऽक्षकुशलो जिह्मो द्यूतकृत्कितवः शठः ।
देविता निकृतिप्रज्ञो युधि जेष्यति पाण्डवान् ॥ ३१
त्वया कथितमत्यन्तं कर्णेन सह हृष्टवत् ।
असकृच्छून्यवन्मोहाद्धृतराष्ट्रस्य शृण्वतः ॥ ३२
अहं च तात कर्णश्च भ्राता दुःशासनश्च मे ।
पाण्डुपुत्रान्हनिष्यामः सहिताः समरे त्रयः ॥ ३३
इति ते कत्थमानस्य श्रुतं संसदि संसदि ।
अनुतिष्ठ प्रतिज्ञां तां सत्यवाग्भव तैः सह ॥ ३४
एष ते पाण्डवः शत्रुरविषह्योऽग्रतः स्थितः ।
क्षत्रधर्ममवेक्षस्व श्लाघ्यस्तव वधो जयात् ॥ ३५

C 7 8434
B 7 165 26
K 7 166 25

(for स्त्वेतानि) —^{b}) G3 om मान्य K2 क्षथ, Dn1 D4 5 क्षद्य (for क्षात्थ) —^{c}) B5 युद्धेषु, Dn D4–6 युद्धे (Dn1 °धि) तु (for युद्धे हि) —^{d}) Ś K (K5 missing) D1 गृह, D8 पुमान् (for गृहान्) D6 स्वस्तिमान्को गृहे व्रजेत्

27 ^{a}) Dn2 D4 6 7 त्व हि, G2 त्वत्त (for त्व तु) Ś2 B Dc1 Dn D2 4–8 G1 M4 सर्वाभि (for सर्वाति) M2–5 -शकी तु (for -शङ्कित्वान) —^{b}) T G2 निष्ठुर D6 सचय (for निश्चय) —^{c}) B3 निष्ठुर, M1 2 श्रेयासस् (for श्रेय°) Ś1 D6 स्वहिते, Ś2 K1 2 स्वहित, D1 च हिते, D4 6 तद्धिते (for त्व°) Ś K1 2 D1 4 युक्तं, D6 युक्तो (for युक्तास्) D7 श्रेयसा साधितो युक्तांस्, D8 °सा साधितो श्रेयस् —^{d}) K1 D1 4 om one त K2 G2 M1 2 यद्वद् (for तत्तद्) D6 ब्रूहि यद्यदिहेच्छसि

28 K4 om. (hapl.) 28 —^{b}) Ś2 G1 आत्मार्थेभ्ये हि, K1 °र्थेत्येहि; B1–3 6 Dc1 D2 6 र्थे (D6 °र्थं) जहि, B4 °र्थे तं हि, T G2–4 र्थे युध्य, M1. 3–5 र्थे-र्थेहि (for °र्थेभ्यो हि) Dn1 D2 4 5 आत्मार्थेभ्येत्य (D4 °र्थेभ्योभ्य) चाधितुं; Dn2 र्थे स प्रयाधितु, D7 8 °र्थे श्रेय आचरन् —^{c}) D6 अस्य (for अपि) Ś1 D8 आशास मे (for °ससे) Ś1 B1 Dn D4 5 7 8 युद्ध (for योद्धु) D2 त्वमद्य शंकसे युद्ध, G1 M1 2 किं त्वमाशंससे योद्धु —^{d}) Dc1 कृतज्ञ (for कुलज) D6 क्षत्रिय कुलजो ह्यसि

29 K4 transp. 29^{ab} and 29^{cd} —^{a}) Dc1 D3 S (G5 missing) इ(M2 हि)मान्हि (D3 M4 °नि) (for इमान्किं) B5 त्व (for किं) Ś2 damaged, K4 B Dc1 क्षत्रियान् (for पार्थि) D6 om सर्वा —^{b}) B Dc1 S (except G3 4, G5 missing) घा(M3–5 पा)तयित्वा ह्यनागस

30 ^{c}) K4 G2 गाधारी, B Dc1 Dn2 D2 4. 7 8 °रे, D6 G1 M °र (for रि) —^{d}) D6 प्रतियात्वर्जुन प्रति

31 ^{a}) K4 एको (for एषो) D4 5 -कथको, S (G5 missing) कितवो (for कुशलो) D6 एषोक्षत्र कुलो जिह्मो, D7 8 एषोक्षवर्त्या कुशलो —^{b}) Dn1 द्यूत वित् (for °कृत्) Ś1 K3 Dn2 D2 4 5 7 8 कैतव (for कि°) S (G5 missing) द्यूतवि(G3 4 कृ)च्छकुनि शठ —^{c}) Ś1 K1 3 4 देवता (for देविता) B4 प्राज्ञो (for -प्रज्ञो) —^{d}) Dn2 युद्धे (for युधि)

32 ^{a}) B1 2 M2 कत्थितम् (for कथि°) K4 B Dn2 अत्यर्थं, Dc1 इत्येवं (for अत्यन्त) T G2–4 त्वया तु कथित नित्यं —^{b}) B5 D2 6 M2 हृष्टवान् (for वत्) — G1 M1 2 4 om 32^{cd}, M5 reads the same *inf lin sec m* —^{c}) Dc1 (before corr. as in text) D6 शूरवन्, D7 8 शासवान्, T G2–4 M3 चैव यन् (for शून्यवन्)

33 ^{b}) T G2–4 तान् (for मे) —^{c}) D3 हनिष्याम —^{d}) S (G5 missing) समेतान् (for सहिता) Ś1 K3 समरे सहितास्त्रय

34 ^{a}) Dn2 D2 4. 5 7. 8 जल्पमानस्य, T G2–4 कथ्य° (for कत्थ°) B4 इति कल्पयमानस्य —^{b}) D3 कौरव, D3 मे मम (for the first संसदि) —^{c}) Dn2 अन्वतिष्ठ

35 ^{b}) K1 अविषा*, K2 अवधिष्यो; B1–3 Dn2

C 7 8453
B. 7 165 36
K 7 188 36

दत्तं भुक्तमधीतं च प्राप्तमैश्वर्यमीप्सितम् ।
कृतकृत्योऽनृणश्चासि मा भैर्युध्यस्व पाण्डवम् ॥ ३६

इत्युक्त्वा समरे द्रोणो न्यवर्तत यतः परे ।
द्वैधीकृत्य ततः सेनां युद्धं समभवत्तदा ॥ ३७

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६० ॥

१६१

संजय उवाच ।
त्रिभागमात्रशेषायां रात्र्यां युद्धमवर्तत ।
कुरूणां पाण्डवानां च संहृष्टानां विशां पते ॥ १
अथ चन्द्रप्रभां मुष्णन्नादित्यस्य पुरःसरः ।
अरुणोऽभ्युदयांचक्रे ताम्रीकुर्वन्निवाम्बरम् ॥ २
ततो द्वैधीकृते सैन्ये द्रोणः सोमकपाण्डवान् ।
अभ्यद्रवत्सपाञ्चालान्दुर्योधनपुरोगमः ॥ ३
द्वैधीभूतान्कुरून्दृष्ट्वा माधवोऽर्जुनमब्रवीत् ।

D8 अविसह्यो, B6 °शक्तो (for °पह्यो) — d) M2 वशो (for वधो)

36 a) Dn2 दत्त (for दत्तं) D4 M1 अतीत (for अधीत) S (G5 missing) ते (for च) — b) Ś1 S (G5 missing) उत्तम, D5 6 एव च (for ईप्सितम्) — c) Dn2 om कृत G3 4 [ऽ]नृणा D5 M3–5 चापि (for चासि) — d) Dn2 भीर् (for भैर्)

37 b) D8 निवर्त्य च; D7 8 न्यवर्तत (for न्यव°) Dc1 D3 6 तत पर, D4 तत परे (for यत परे) — c) B1 द्वैधीकृत्वा (for °कृत्य) D1 सेना, D3 6 G3 सैन्यं (for सेना)

Colophon K5 G5 missing — *Adhy name* N (K5 missing) रात्रि(Dn1 D7 °श्री)युद्ध — *Adhy no* (figures, words or both) Dn1 186, D2 189, T G2 3 181, G1 M1 2 179, G4 180, M3–5 178 —*Śloka no* Dc1 Dn1 37

161

☞ This adhy is missing in K5 G5 (cf v l 7 125 14, 137 9)

1 Dn2 om the ref — a) Dn1 त्रिमार्ग (for त्रिभाग) D1 -मात्रो (sic) (for -मात्र) Dn1 D4 5 7 त्रिभागशेषमात्रायां — b) Ś1 K4 रात्रौ (for रात्र्यां) — d) Dc1 प्रहृष्टाना, D6 हृष्टाना च, G1 M1 2 सरब्धानां (for संहृष्टानां)

2 a) T1 अर्ध (for अथ) B1 चंद्र (for चन्द्र) Ś1 K1 2 Dn1 D5 M5 प्रभा[ ] (for प्रभा) B1 मुचन् (for मुष्णन्) — b) G1 M1 2 भास्करस्य (for आदित्यस्य) — c) Ś B1 2 Dc1 Dn D2 4–8 G4 [ऽ]भ्युदय चक्रे — d) D6 (by corr) ताम्रं, D6 (before corr) ताम्रा (for ताम्री) Ś2 इवायरे, B Dc1 दिवाकर, D2 3 6 G4 इद जगत्, D4 5 निशाकर (for इवाम्बरम्) — For 2cd, T G1–3 M subst

1267* प्रकाशमकरोद्व्योम जगत्सरञ्जयन्निव ।

— After 2, Dn2 D3 5 6 ins

1268* प्राच्या दिशि सहस्रांशोररुणेनारुणीकृतम् ।
तापनीयं यथा चक्रं भ्राजते रविमण्डलम् ।
ततो रथाश्वांश्च मनुष्ययानान्
न्युत्सृज्य सर्वे कुरुपाण्डुयोधाः ।
दिवाकरस्याभिमुखं जपन्त [5]
संध्यागता प्राञ्जलयो बभूवु ।

[(L 2) D3 भ्राजेन (for भ्राजते) Dn2 मडले —(L 3) D3 [ऽ]श्वयानांश् (for रथाश्वांश्) Dn2 D3 -यानान्, D6 नागान् (for -यानानि) —(L 5) D6 मुखा पतत (for -मुख जपन्त) D6 नेमुर्विवस्वतमुदारवर्चसो —(L 6) D6 धनुर्धरा (for संध्यागता)]

3 b) D5 6 S (G5 missing) पाचाल(D3 6 पाडव) सोम(D3 °सैनि)कान् — c) K1 अत्यद्रवत् (for अभ्य°) Some MSS सपचालान् Dc1 D3.4 6 अभ्यद्रवत पाचालान्, S (G5 missing) अभ्यद्रवत्तथा (G1 M1 2 °वत्तथा, M3–5 °वत्तदा) पाडून् — d) K1 B5 Dc1 D1.3 S (G5 missing) पुरोगमा, D2 °गमान् (for °गम)

सपत्नान्सव्यतः कुर्मि सव्यसाचिन्निमान्कुरून् ॥ ४
स माधवमनुज्ञाय कुरुष्वेति धनंजयः ।
द्रोणकर्णौ महेष्वासौ सव्यतः पर्यवर्तत ॥ ५
अभिप्रायं तु कृष्णस्य ज्ञात्वा परपुरंजयः ।
आजिशीर्षगतं दृष्ट्वा भीमसेनं समासदत् ॥ ६

भीम उवाच ।

अर्जुनार्जुन बीभत्सो शृणु मे तत्त्वतो वचः ।
यदर्थं क्षत्रिया सूते तस्य कालोऽयमागतः ॥ ७
अस्मिंश्चेदागते काले श्रेयो न प्रतिपत्स्यसे ।
असंभावितरूपः सन्नानृशंस्यं करिष्यसि ॥ ८
सत्यश्रीधर्मयशसां वीर्येणानृण्यमाप्नुहि ।
भिन्ध्यनीकं युधां श्रेष्ठ सव्यसाचिन्निमान्कुरु ॥ ९

संजय उवाच ।

स सव्यसाची भीमेन चोदितः केशवेन च ।
कर्णद्रोणावतिक्रम्य समन्तात्पर्यवारयत् ॥ १०
तमाजिशीर्षमायान्तं दहन्तं क्षत्रियर्षभान् ।
पराक्रान्तं पराक्रम्य यतन्तः क्षत्रियर्षभाः ।
नाशक्नुवन्वारयितुं वर्धमानमिवानलम् ॥ ११

C 7 8470
B 7 165 14
K 7 157 13

---

4 ª) K₄ B₁ ₅ Dn₂ D₁–₅ ₇ ₈ S (G₅ missing) द्वैधीकृतान् (for °भूतान्) Dn₁ तदा द्वैधीकृतान्दृष्ट्वा — ᶜ) Ś₁ K₁–₃ Dc₁ D₁, ₆ कुर्वन्, Ś₂ K₄ Dn D₂ ₄ ₅ ₇ ₈ कृत्वा, B₁ ₅ कुर्यां, B₂–₄ G₄ कुर्या, D₃ कुर्याद्, G₁ M सर्वान् (for कुर्मि) — ᵈ) Ś K₁–₃ D₁ ₆ G₁ M कुरु (for कुरून्) K₄ Dn D₂ ₄ ₅ ₇ ₈ ऋ (Dn₁ D₂ ह्य) पसव्यमिम कुरु (D₇ °रून्)

5 ª) Dn D₂ ₄ ₅ अनुज्ञात्वा (Dn₂ D₂ °ज्ञाप्य) (for °ज्ञाय) — G₂ om 5ᶜ–7ᵇ — ᵈ) D₄ ₅ सर्वत (for सव्यत)

6 G₂ om 6 (cf v 1. 5) B₂ reads 6ª–8ᵇ on marg — ª) G₁ M मध्य (for -शीर्ष) K₁ गतो (for -गत) K₄ B Dc₁ D₂ ₈ ₆ G₁ M पार्थं (for दृष्ट्वा) D₇ ₈ अर्जुन पुरतो दृष्ट्वा — ᵈ) D₁, ₂ ₇ ₈ भीमसेन (for °नं) K₁ ₂ दुरासदं, Dn₁ D₄ समाददत् (for °सदत्) B Dc₁ D₃, ₆ G₁ M भीमसेनोऽभ्युवाच ह; T G₃ ₄ भीम फल्गुनमब्रवीत्

7 G₂ om 7ªᵇ (cf v 1 5) B₂ reads 7 on marg D₁ G₁ om the ref Some MSS भीमसेन (for भीम). — ᵇ) D₁, ₅, ₇ ₈ परमं (for तत्त्वतो). B Dc₁ शृणुष्वैं तद्वचो मम. — ᶜ) Ś₁ K₃ Dn₁ T G₃, ₈ क्षत्रिय. Dn₁ वात (for सूते). G₁ M यत्कर्म क्षत्रियस्येह. — ᵈ) D₁ ह्यमागत (sic) (for ऽयमा°)

8 B₂ reads 8ªᵇ on marg — ª) K₁, ₂ B₄ D₁ T G₃, ₄ अस्मिंश्चिद्, B₁ ₃ D₄ ₅ M₃–₅ तस्मिंश्चेद्, G₂ अस्मिंश्चा* (for श्चेद्) — ᵇ) Ś K₁ D₃ G₄ M₃–₅ श्रेयो न, D. न श्रेय (by transp) B₅ प्रतिपत्स्यह (sic), D₁ ₆ T G₃ ₄ °स्यते, D₃ °स्यसै (for °स्यसे) D₁ श्रेयो तु प्रविशिष्यये (sic) — ᶜ) D₂ रूपस्य (for -रूप सन्). B Dc₁ स्व, D₆ स्यान् (for सन्) — ᵈ) K₄ D₁ आनृशस; B₁–₄ Dc₁ Dn₁ S (G₅ missing) सुनृशस, B₅ शृणु शसं (sic), D₅ सुनृशंस्य (for आा) D₁ ₆ G₁ M₂ करिष्यति D₂ स*स्य वा भविष्यमि

9 ª) Dn₂ corrupt, D₅ -यशसा (for यशसां) S (G₅ missing) धर्मं श्रिय यशो (G₁ M₁ ₂ यश श्रिय) लोके — ᵇ) S (G₅ missing) सत्येन (for वीर्येण) — ᶜ) K₁ Dn₁ भिंद्यानीक, D₁ ₄ ₇ भिद्या°, M₃–₅ छिंध्य° (for भिन्ध्य) D₄ ₇ श्रेष्ट — ᵈ) K₂ ₄ D₄ ₇ सव्यसाचीन् (K₂ °चिम्), B Dc₁ (before corr) D ₆ अपसव्यम्, Dc₁ (by corr) Dn₂ D₃ सव्य (Dn- व्या)-माजिम्, Dn₁ सत्यामाजिम् (for सव्यसाचिन्) Ś K₁–₃ Dn₂ इमा, K₄ D₁ इद्, B Dc₁ D₆ इमान्, Dn₁ D₂–₅ ₇ ₈ इम (for इमा) S (G₅ missing) प्रतिज्ञा सफला कुरु

10 S (except G₂, G₅ missing) om the ref — ª) Dn D₂ ₄ ₅ ₇ ₈ सव्यसाची च भीमेन — ᵇ) D₂–₈ नोदित (for चो°) G₂ माधवेन (for केशवेन) Ś₂ M₃–₅ ह (for च) — ᵈ) D₂ ₄–₇ पर्यवारयन् (for °यत्)

11 ª) G₁ तदा (for तम्). D₂ आजिहीर्षुम्; T G₁ ₂ M °शीर्षाद् (for °शीर्षम्). — ᵇ) D₂ दहंतं भवान्*** — T G₂ ₈ om (hapl) 11ᶜᵈ — ᶜ) Dn D₄ पराक्रामंस्; D₅ °क्रांतस्; D₈ °क्राम्यत्, G₁ M °क्राता (for °क्रम्य) G₄ पराक्राता पराक्रातान् — ᵈ) Dc₁ यावत, D₆ ततश्च, G₄ यतत (for यतन्त) K₁ क्षत्रियर्षभ, B₁ ₅ पुरुषर्षभा (for क्षत्रिय°) K₃ ₄ तत क्षत्रियर्षभा (K₄ भान्) (submetric), Dn D₂ ₄ ₅ ₇ ₈ तत (D₄ ₅ ₇ ₈ तव) क्षत्रियपुगवा — ᶠ) D₅ वर्धमान इवाभवत्

12 ᵇ) M₃ शकुनिं क्षत्रियर्षभान् — ᶜ) S (G₅ miss

C 7 8470
B 7 185 14
K 7 187 14

अथ दुर्योधनः कर्णः शकुनिश्चापि सौबलः ।
अभ्यवर्षञ्शरव्रातैः कुन्तीपुत्रं धनंजयम् ॥ १२
तेषामस्त्राणि सर्वेषामुत्तमास्त्रविदां वरः ।
कदर्थीकृत्य राजेन्द्र शरवर्षैरवाकिरत् ॥ १३
अस्त्रैरस्त्राणि संवार्य लघुहस्तो धनंजयः ।
सर्वानविध्यन्निशितैर्दशभिर्दशभिः शरैः ॥ १४
उद्धूता रजसो वृष्टिः शरवृष्टिस्तथैव च ।
तमश्च घोरं शब्दश्च तदा समभवन्महान् ॥ १५
न द्यौर्न भूमिर्न दिशः प्राज्ञायन्त तथा गते ।
सैन्येन रजसा मूढं सर्वमन्धमिवाभवत् ॥ १६
नैव ते न वयं राजन्प्रज्ञासिष्म परस्परम् ।
उद्देशेन हि तेन स्म समयुध्यन्त पार्थिवाः ॥ १७
विरथा रथिनो राजन्समासाद्य परस्परम् ।
केशेषु समसज्जन्त कवचेषु भुजेषु च ॥ १८
हताश्वा हतसूताश्च निश्चेष्टा रथिनस्तदा ।
जीवन्त इव तत्र स्म व्यदृश्यन्त भयार्दिताः ॥ १९
हतान्गजान्समाश्लिष्य पर्वतानिव वाजिनः ।
गतसत्त्वा व्यदृश्यन्त तथैव सह सादिभिः ॥ २०
ततस्त्वभ्यवसृत्यैव संग्रामादुत्तरां दिशम् ।
अतिष्ठदाहवे द्रोणो विधूम इव पावकः ॥ २१

---

ing) अभ्यवर्षञ्शरव्याघ्रा (G1 M1 2 °घ्र) — d) S (G5 missing) दशभिर्दशभि शरै (= 14d)

13 K4 om (hapl) 13a–14b G4 om (hapl) 13–14 — b) D4 पुनरस्त्रविदा वर , S (G4 om , G5 missing) उत्तमास्त्रविदाहवे — d) D01 -जालैर् ; D3 5 6 व्रातैर् (for वर्षैर्)

14 K4 om 14ab , G4 om 14 (cf. v l 13) — a) Dn2 शस्त्रैर् (for अ°) — b) Dn D2 4 5 7 8 जि(D2 य)तेंद्रिय (for धनजय) — cd) K1 D3.4 7 8 G1 अव ध्यन् (for अवि°) D2 transp निशितैर् and दशभि T G3 विशिखैर् , G2 दशभिर् (for निशितैर्) D01 G2 निशितै (for दशभि)

15 a) Ś1 उद्भूता ; D1 4.5 उद्भूता (for उद्धूता) — b) Ś1 K1 2 4 D1 च भारत (for तथैव च) — c) Ś1 ततश्च (for तमश्च) Ś K2 3 घोर , D1 4 7 8 घोर (for घोरं) D5 (marg as in text) शब्दस्य (for °श्च) T G1–4 ततोंधकार (G4 °रे) शब्दश्च , M1 2 तमोंधकार श° ; M3–5 तथांधकारे श° . — d) B D01 सह. (for तदा) D5 महत् (for महान्). Ś1 तदा राजन्महान्दर्द.

16 b) K1 Dn2 D1. 3–5 7 8 G1 M1 2 4 प्रज्ञायंत (for प्रा°) — c) S (G5 missing) मूढे (for मूढं) — d) M2 सर्वाम् (for सर्वम्) Ś K1–3 D1 समम् ; D3 मेघम् (for अन्धम्)

17 a) D5 न च (for नैव) — b) Ś K3 4 B D01 Dn D3 6–8 T M3 5 प्राज्ञासिष्म , D2 प्राज्ञो भीष्म (sic) (for प्रज्ञासिष्म) D5 परंतप (for परस्परम्) — After 17ab, S (G5 missing) ins .

1269* शब्दमात्रेण जानीमो वयं ते च परस्परम् ।
[G1 M1 2 न (for ते)]

— K1 2 4 D1 om. (hapl) 17c–18b G1 M1 2 transp 17cd and 18ab M3–5 read 17cd after 18 — c) M3–5 उद्देशतो (for °शेन) D6 [ह्]ह (for हि) Ś1 D7 8 ते तत्र , D3 सज्ञाया , T G2–4 ते तस्मिन् , G1 M ते सर्वे (for तेन स्म) Ś1 K3 उ(K3 त)द्देशे विहिते तत्र — d) D4 7 8 सर्वे (for सम-) D8 -युध्यति

18 K1 2 4 D1 om 18ab (cf. v l 17) G1 M1 2 transp 17cd and 18ab , — a) S (G5 missing) धन्विनो (for रथिनो) — c) T G3 4 समसज्यत — d) D6 कचेषु च भुजेषु च — After 18, M3–5 read 17cd

19 a) D8 हताश्व-, G4 °श्च (for °श्वा) D3 हताश्वा हतसूताश्च — D3 om 19b–20a — b) Ś1 damaged , K4 Dn2 D2 4 6–8 तथा , B D01 S (G5 missing) हता (for तदा) — c) D2 तत्रासन् , D6 तत्रास्त (sic) (for तत्र स्म). — d) S (G5 missing) व्यतिष्ठत (for व्यद् इयन्त). D01 (before corr. as in text) D5. 6 भृशार्दिता. (for भया°).

20 D3 om. 20a (cf v. l 19). D1 om 20. — a) Ś K1–3 ते तान् (for हतान्) D4 7 8 अन्ये , D6 मा गान् (for गजान्) G1 M1 2 समासाद्य (for °श्लिष्य) — b) D3 हतानिव च वाजिन° , G1 M वाजिनश्च रथान्प- (M1 2 तथा प)रे — c) G1 हत (for गत) — d) D5 हय- (for सह)

21 a) D1 ते तातस् (hypermetric) (for ततस्)

तमाजिशीर्षादेक्रान्तमपक्रान्तं निशाम्य तु ।
समकम्पन्त सैन्यानि पाण्डवानां विशां पते ॥ २२
भ्राजमानं श्रिया युक्तं ज्वलन्तमिव तेजसा ।
द्रोणं दृष्ट्वारयस्त्रेसुश्चेलुर्मम्लुश्च मारिष ॥ २३
आह्वयन्तं परानीकं प्रभिन्नमिव वारणम् ।
नैनं शशंसिरे जेतुं दानवा वासवं यथा ॥ २४
केचिदासन्निरुत्साहाः केचित्क्रुद्धा मनस्विनः ।
विस्मिताश्चाभवन्केचित्केचिदासन्नमर्षिताः ॥ २५
हस्तैर्हस्ताग्रमपरे प्रत्यपिंषन्नराधिपाः ।
अपरे दशनैरोष्ठानदशन्क्रोधमूर्छिताः ॥ २६
व्याक्षिपन्नायुधानन्ये ममृदुश्चापरे भुजान् ।
अन्ये चान्वपतन्द्रोणं त्यक्तात्मानो महौजसः ॥ २७
पाञ्चालास्तु विशेषेण द्रोणसायकपीडिताः ।
समसज्जन्त राजेन्द्र समरे भृशवेदनाः ॥ २८
ततो विराटद्रुपदौ द्रोणं प्रतिययू रणे ।
तथा चरन्तं संग्रामे भृशं समरदुर्जयम् ॥ २९

C 7 8428
B 7 180 32
K 7 167 31

K1 2 [अ]त्यवसृत्य, M3-5 [अ]भ्यवसृत्य (for °सृत्य) D5 तथैव चाभ्यवसृत्य, T G2 4 अतस्त्वभ्य(G4 °भ्यु)-पसृत्यैव, G1 M1 2 ततस्त्वभ्यवसृत्यैव — c) K1 अति दृढ़ — d) B Dc1 S (except G2, G5 missing) विधूमोऽग्निरिव ज्वलन्

22 a) B1 तद् (for तम्) G1 M आयातम् (for एकान्तम्) Ś K1-3 D1 तमाजिशीर्षात्तगवम् — b) Ś K1 2 D1 M4 पराक्रांत, D5 अपा°, D6 अपक्राम (for °क्रान्तं) Ś2 K1 2 4 B D (except D3) M4 निशम्य — c) D2 समभापंत (for °कम्पन्त) — d) G2 अनीकिनी (for विशा पते)

23 T2 G3 repeat 23ab after 24 — a) Ś K (K missing) D1 दीप्त, T1 2 (both times) G2 3 (both times) 4 जुष्ट (for युक्त) — c) Dn2 transp द्रोण and दृष्ट्वा K4 Dn2 D2 8 [अ]परे, B2 परास्, D1 7 रयास्, D5 M3-5 रणे (for [अ]रयस्) K1 तेमुश, B (except B1) G3 त्रेमुश्, D7 8 G1 M1 2 तत्र (for त्रेसुश्) — d) Ś2 K3 B Dc1 D2 4 चेरुर् (for चेलुर्) D1 वल्गुश्, T G2 4 पेतुश्, G1 M मत्रुश् (for मम्लुश्) Ś1 K4 B Dc1 Dn D2 4 भारत, Ś2 मा** (for मारिष) D7 8 विचेरु सर्वतोदिश, G2 युद्धमध्याच्च त[मा]रिष

24 a) D7 8 आह्वयत वरानकि — b) B4 कुंजर (for वारणम्) — c) B2 8 राजन् (for जेतुं) Ś2 K1 2 D1 नैवाशशंसिरे जेतुं, K3 4 B1 Dn D2 3 6 नैन(D3 °व)-माशं°, D6 नैते प्रशं°, S (G5 missing) तं नाशश — After 24, T2 G3 repeat 23ab

25 a) D1 निरुच्छ्वासा (for °त्साहा) — b) K4 समन्वित (sic), D6 महाहवे (for मनस्विन). — d) D6 केचिन्मूर्छां प्रपेदिरे, S (G5 missing) केचिद्दृष्टाभवन्युधि (G2 °द्दृष्टा मनस्विन, G4 °दृष्ट्वाभवन्युधि)

26 D6 om 26ab, — a) M3, 5 हस्ते (for हस्तैर्)

D8 समरे (for अपरे) — b) Ś1 K1-3 Dn1 D1 4 7 8 प्रत्यपीषन्, Ś2 **पेषन्, D3 S (G5 missing) प्रत्यपिंक्षन् (for °षन्) D4 नराधिप — After 26ab, G1 M1 2 ins

1270* विधूयान्ये करान्क्रुद्धा करेष्वेव न्यपीडयन् ।

— c) Ś2 परे च (for अपरे) M3-5 ओष्ठम् — d) D3 5 दशत, D1 ह्यदशन्, T G1 2 M अ(M4 स)दशन् (for अद°) D2 समन्विता (hypermetric) (for मूर्छिता)

27 a) D5 व्यक्षिपन् K (K5 missing) Dc1 Dn D1 3 c-3 आयुधानि G1 M1 2 चान्ये (for अन्ये) — b) D7 8 G1 M1, 2 4 5 (sup lin) ममृजुश् (for °दुश्) D4 भयात्, D5 ध्वजान् (for भुजान्) — c) Ś2 [अ]नुपतन्, B1 Dn D1 5 7 8 G1 M1 2 4 [अ]भ्य° (for [अ]न्व) — D1 reads 27d-28a twice. — d) Dn D1 (both times) 7 8 जितात्मानो, D6 8 त्यक्तात्मान (for °त्मानो)

28 For the repetition in D1, cf v l 27 — a) Some MSS पचालास् D3 सु (for तु) — Dn2 om 28c-29d — c) Dn1 D2 4 राजान (for राजेन्द्र) S (G5 missing) समतप्यंत तेनाजौ — d) D7 8 सर्वतो भृशदू पि(D8 °दु खि)ता ; S (G5 missing) रणे राजन्विराजता — After 28, D5 ins

1271* दृष्ट्वा द्रोणं महाराज समकम्पत[न्त] पाण्डवा ।
ततो योधा पाण्डवानां महात्म-
न्दृष्ट्वा द्रोणं दीप्यमान शरौघै ।
तत· सर्वे सृञ्जया· पाण्डवाश्च
जिघांसन्तो द्रोणमेवाभिजग्मु । [5]

29 Dn2 om. 29 (cf v l. 28) — b) D8 तूर्णं (for द्रोणं) Ś K2 D1 अभ्य(Ś2 °भ्या)यतु, K1 अभ्य-

C. 7 6468
B 7 166 32
K 7 167 32

द्रुपदस्य ततः पौत्रास्त्रय एव विशां पते ।
चेदयश्च महेष्वासा द्रोणमेवाभ्ययुर्युधि ॥ ३०
तेषां द्रुपदपौत्राणां त्रयाणां निशितैः शरैः ।
त्रिभिर्द्रोणोऽहरत्प्राणांस्ते हता न्यपतन्भुवि ॥ ३१
ततो द्रोणोऽजयद्युद्धे चेदिकेकयसृञ्जयान् ।
मत्स्यांश्चैवाजयत्सर्वान्भारद्वाजो महारथः ॥ ३२
ततस्तु द्रुपदः क्रोधाच्छरवर्षमवाकिरत् ।
द्रोणं प्रति महाराज विराटश्चैव संयुगे ॥ ३३
ततो द्रोणः सुपीताभ्यां भल्लाभ्यामरिमर्दनः ।
द्रुपदं च विराटं च प्रैषीद्वैवस्वतक्षयम् ॥ ३४
हते विराटे द्रुपदे केकयेषु तथैव च ।
तथैव चेदिमत्स्येषु पाञ्चालेषु तथैव च ।
हतेषु त्रिषु वीरेषु द्रुपदस्य च नप्तृषु ॥ ३५
द्रोणस्य कर्म तद्दृष्ट्वा कोपदुःखसमन्वितः ।

द्रवयत् (hypermetric), B1-3 5 Dc1 प्रतीयत्, B4 दुद्रुवत्, Dn1 D2 4 5 7 प्रत्युद्यतौ (Dn1 °द्यू, D4 °तो), D8 प्रयुयुधू, D6 उद्ययत्, D3 S (G6 missing) प्रत्युद्गतौ (D3 °द्ययौ, G2 3 °द्गत) (for प्रतिययू) — Ś2 repeats 29^{cd} after 30 — ^{c}) B4 D5 समरे (for संग्रामे) — ^{d}) D4 5 द्रोण (for भृशं) D2 4 5 7 8 परम (for समर-)

30 ^{a}) D6 G2 त्रय- (for तत) — ^{b}) D3 तत्र, G2 तत (for त्रय) — ^{d}) Ś K1-3 D1 रणे (for युधि) — After 30, Ś2 repeats 29^{cd}

31 ^{a}) K4 Dc1 Dn D1 3 5 -पुत्राणा (for पौ°) — ^{d}) D3 हतास्ते (by transp) Ś2 प्रापतन्, K1 पतितान् (for न्यपतन्)

32 Dn1 om (hapl) 32-33 — ^{b}) G3 चेति (for चेदि) Dn2 D2 6 G1 M3 4 -कैकेय-, D1 3 4 7 -कैकय (for -के°) Ś2 चेदिसृंजय****, K1 2 D6 8 चेदिसृं-(K1 °स)जयके(D6 8 °कै)कयान् — ^{c}) G1 M1 2 समत्स्याश्च (for मत्स्यांश्चैव) K3 B Dc1 कृत्स्नान्, D5 क्रुद्धान्, D6 युद्धे (for सर्वान्) — ^{d}) K4 महारथ, D6 °बल-, Bom ed °रथान् (for °रथ)

33 Dn1 om 33 (of v l 32) — ^{a}) M3-5 त (for तु) D4 क्रुद्ध- (for क्रोधात्) — ^{b}) Dn2 वर्षैर्, D8 -जालम् (for -वर्षम्) Ś2 damaged, K4 B Dc1 Dn2 D1-5 7 8 S (except G1 M1 2, G6 missing) अवा(Dn2 D2 समा)सृजत् (for अवाकिरत्). — After 33, K2 (marg) B Dc1 Dn2 D3 5 6 ins.:

1272* तं निहत्येषुवर्षं तु द्रोण क्षत्रियमर्दन ।
तौ शरैश्छादयामास विराटद्रुपदावुभौ ।
द्रोणेन छाद्यमानौ तौ क्रुद्धौ संग्राममूर्धनि ।
द्रोणं शरैर्विव्यधतुः परम क्रोधमास्थितौ ।
ततो द्रोणो महाराज क्रोधामर्षसमन्वित. । [5]
भल्लाभ्या भृशतीक्ष्णाभ्या चिच्छेद धनुषी तयो ।
ततो विराट कुपित समरे तोमरान्दश ।
दश चिक्षेप च शरान्द्रोणस्य वधकाङ्क्षया ।
शक्तिं च द्रुपदो घोरामायसीं स्वर्णभूषिताम् ।
चिक्षेप भुजगेन्द्राभा क्रुद्धो द्रोणरथ प्रति । [10]
ततो भल्लैः सुनिशितैश्छित्वा तांस्तोमरान्दश ।
शक्तिं कनकवैडूर्यां द्रोणश्चिच्छेद सायकै ।

[(L 1) Dc1 D5 त (for तु) B3 स त निहत्येषुवर्षं (for the prior half) —(L 3) K2 Dc1 D5 तु (for तौ) —(L 4) B1 क्रोधमूर्छितौ (for °मास्थितौ) —(L 6) K2 D3 6 च सु (for भृश) —(L 8) K2 ततश् (for दश) Dn2 चिक्षेप शरांस्तस्य, D3 5 स चिक्षेपायसांस्तस्य (for the prior half) —(L 9) K2 om च K2 D3 5 6 चैव (for घोराम्) —(L 10) K2 D3 5 6 द्रोणवध (for °रथ) B2 क्रुद्धो द्रोणे विशां पते (for the post half) —(L 11) K2 D3 6 च (for सु) K2 स (for तास्) —(L 12) K2 B -वैदूर्यां, D5 -वैडुर्यां (for वैडूर्यां)]

— On the other hand, G1 M1 2 ins after 33 M3-5 after 34

1273* स ताभ्यामर्दितो वृद्धो वृद्धाभ्या क्रोधमूर्छित ।

34 ^{a}) Dn1 तु पीताभ्या, D3 6 S (G5 missing) सुतीक्ष्णाभ्यां (for सुपीताभ्या) — ^{b}) K1 अरिमर्दन — ^{c}) S (G5 missing) अप्रे(G1 2 M5 °प्रै)षयद् (for द्रुपदं च). — ^{d}) B Dc1 प्रेषयामास मृत्यवे; D1 5 7 8 प्रैषीद्वैवस्वतालयं; S (G5 missing) द्रुपदं च यमक्षयं. — After 34, M3-5 ins. 1273*.

35 ^{a}) B4 Dn D5 7 8 ततो (for हते) D4 ततो विराटद्रुपदौ — ^{b}) D (except D1) कैक(Dn D3 °के)-येषु D4 5 7 8 G2 हतेषु च; G1 M च पांडुषु (for तथैव च) — K4 Dn1 D6 om (hapl) 35^{cd} — ^{d}) K2 पाचाल्येषु; Bom ed पंचालेषु — ^{e}) B4 D4 5 7 8 तेषु (for त्रिषु). — For 35^{cdef}, G1 M subst.,

शशाप रथिनां मध्ये धृष्टद्युम्नो महामनाः ॥ ३६
इष्टापूर्तात्तथा क्षात्राद्ब्राह्मण्याच्च स नश्यतु ।
द्रोणो यस्याद्य मुच्येत यो वा द्रोणात्पराङ्मुखः ॥ ३७
इति तेषां प्रतिश्रुत्य मध्ये सर्वधनुष्मताम् ।
आयाद्द्रोणं सहानीकः पाञ्चाल्यः परवीरहा ।
पाञ्चालास्त्वेकतो द्रोणमभ्यघ्नन्पाण्डवान्यतः ॥ ३८
दुर्योधनश्च कर्णश्च शकुनिश्चापि सौबलः ।
सोदर्याश्च यथा मुख्यास्तेऽरक्षन्द्रोणमाहवे ॥ ३९
रक्ष्यमाणं तथा द्रोणं समरे तैर्महात्मभिः ।
यतमानापि पाञ्चाला न शेकुः प्रतिवीक्षितुम् ॥ ४०
तत्राक्रुध्यद्भीमसेनो धृष्टद्युम्नस्य मारिष ।
स एनं वाग्भिरुग्राभिस्ततक्ष पुरुषर्षभ ॥ ४१
द्रुपदस्य कुले जातः सर्वास्त्रेष्वस्त्रवित्तमः ।
कः क्षत्रियो मन्यमानः प्रेक्षेतारिमवस्थितम् ॥ ४२
पितृपुत्रवधं प्राप्य पुमान्कः परिहापयेत् ।
विशेषतस्तु शपथं शपित्वा राजसंसदि ॥ ४३
एष वैश्वानर इव समिद्धः स्वेन तेजसा ।
शरचापेन्धनो द्रोणः क्षत्रं दहति तेजसा ॥ ४४
पुरा करोति निःशेषां पाण्डवानामनीकिनीम् ।
स्थिताः पश्यत मे कर्म द्रोणमेव व्रजाम्यहम् ॥ ४५

C 7 8311
B. 7 185 55
K 7 187 53

1274* पाञ्चालराजपौत्रेषु त्रिषु चाद्भुतकर्मसु ।
पितृपुत्रवधायस्त्वश्चिकीर्षन्कर्म दुष्करम् ।

36 [b]) Ś1 K3 शोकदुःख, Ś2 ***र्ष-, K1. 2 D1 शोकामर्ष, G1 M1 2 क्रोधदुःख (for कोप°) — [c]) K1 श्रेष्ठो (for मध्ये) — [d]) Ś2 D3. 5 महारथ, D1 7 8 °मति (for °मना)

37 [a]) D4 दृष्ट्वा पूर्तास्, D5 M2 इष्टापूर्तास् (M2 °न्) (for °र्तात्) Ś1 K1-3 Dn2 D1. 8 T G2 क्षत्राद्, M1 2 क्षात्रान् — [b]) K1. 2 D1 M2-4 ब्रह्मण्याच् (for ब्रा°) T G2 4 वि (for स) D2. 7 8 प्रणश्यतु D4 ब्राह्मणाय स***, D5 ब्रह्मण्यो धर्मनिष्फल — [d]) D4 य (for यो) B Dc1 D4 5 S (G5 missing) पराभवेत् (for °ङ्मुख) Dn D2 य वा द्रोण पराभवेद्

38 [a]) K4 प्रतिकृत्य, D4 परिश्रुत्य (for प्रति°) — [c]) Dc1 D4 क्षय (for आयाद्) Ś1 K3 द्रोणाद् Dn2 महानीक (for सहानीक) — [e]) Bom ed पचालास् G1 एकशो (for °तो) — [f]) Dn1 (marg) अभ्यहन् (for °घ्नन्) Ś K1-3 D1 पाडवायत, K4 Dn2 °वो न्यत, B Dc1 Dn1 D2 8 °वै सह, D6 °वैर्युधि, T G3. 4 °वान्विता (T °त) (for °वान्यत)

39 Dn2 om. 39-40 — [b]) D6 सर्वश (for सौबल) — [c]) D5 7 मोदर्याश् B5 D8 तथा (for यथा)

40 Dn2 om. 40 (cf. v l 39) — [a]) B2 3 Dc1 Dn1 D3 6 7 रक्ष्यमाणं — [b]) Ś2 partly damaged M3 सदारे ते (for समरे तैर्) S (G5 missing) महारथै (for °त्मभि) B Dc1 Dn1 सर्वैस्तै सुम(B °तैस्तु म)हारथै — [c]) Ś1 K1 2 4 B3 Dc1 (marg) D1 3 5 च, Ś3 K3 D2 4. 7 8 तु (for [अ]पि) Bom ed पचाला D6 पाडवाश्च सपाचाला, S (G5 missing) यततोपि हि पा°

41 [a]) D3 तथा, D6 ततो (for तत्र) — [b]) Ś1 K1 2 (sup lin as in text) D1 3-5 7 8 धृष्टद्युम्नश्च (D1 °म्न च), Ś2 damaged (for म्नस्य) — [c]) D3 त एन, D6 स पूर्व (for स एन) — [d]) Ś2 K2 D1 ततक्षे, D3. 4 °क्षन् Ś2 K4 B4 Dn D1. 3 5 6 G1 M पुरुषर्षभ (Ś2 भ, D3 भा)

42 Before 42, some MSS ins भीमसेन उवाच — [b]) K1 सर्वास्त्रशास्त्रवित्तम, D8 सर्वास्त्रे शास्त्र, D7 8 स वा (D8 सर्व) शास्त्रास्त्रवित्तम (D8 °म) — [c]) Ś2 K1 2 D1 7 8 क्षत्रियं (for यो) T G2-4 M युध्यमान (for मन्य°) G1 क्षत्रियो युध्यमानेन — [d]) Ś1 D5 प्रेक्षत, Ś2 K1 2 प्रैक्षेत, B D3 प्रेक्षते, Dc1 प्रेक्षेते, D1. 4. 7 8 प्रेक्षत, D6 प्रेक्ष्येत, G3 4 [उ]पेक्षेत, M1 3-5 वेक्षेत (for प्रे°) Dn1 प्रेक्षते किमवस्थित

43 [b]) S (G5 missing) पुरुष (for पुमान्) D3 न, G2 वा (for क) Ś1 K2-4 Dn D2-5 7 M3 परिपालयेत्, Ś2 K1 D1 6 प्रतिपाल, T G3 वा महाप°, G1 M1. 2 परिहार, G2 क प्रवाह°, G4 *प्रहाप (for परिहाप°) — [c]) D7 8 समयैश्च, S (G5 missing) तथा शाप (for तु शपथं) — [d]) D4 lacuna, G1 M1 2 क्षत्र (for राज-)

44 [a]) M2 एव (for एष) — D6 om. (hapl) 44[cd] — [c]) D2 शरचापे रणे द्रोण — [d]) D- दहति क्षत्रियर्षभान्

45 [a]) D1. 4 G3 4 निःशेष — [c]) Dn1 D3 7 8

C 7, 8312
B 7 186 53
K 7 187 54

इत्युक्त्वा प्राविशत्क्रुद्धो द्रोणानीकं वृकोदरः ।
दृढैः पूर्णायतोत्सृष्टैर्द्रावयंस्तव वाहिनीम् ॥ ४६
धृष्टद्युम्नोऽपि पाञ्चाल्यः प्रविश्य महतीं चमूम् ।
आससाद रणे द्रोणं तदासीत्तुमुलं महत् ॥ ४७
नैव नस्तादृशं युद्धं दृष्टपूर्वं न च श्रुतम् ।
यथा सूर्योदये राजन्समुत्पिञ्जोऽभवन्महान् ॥ ४८
संसक्तानि व्यदृश्यन्त रथवृन्दानि मारिष ।
हतानि च विकीर्णानि शरीराणि शरीरिणाम् ॥ ४९
केचिदन्यत्र गच्छन्तः पथि चान्यैरुपद्रुताः ।
विमुखाः पृष्ठतश्चान्ये ताड्यन्ते पार्श्वतोऽपरे ॥ ५०
तथा संसक्तयुद्धं तदभवद्भृशदारुणम् ।
अथ संध्यागतः सूर्यः क्षणेन समपद्यत ॥ ५१

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६१ ॥

पश्यंतु (for पश्यत) — d) B1 Dc1 Dn1 एष व्रजामि, D1 6 7 अभ्युद्र°, D8 अभ्युद्ययामि (for एव व्रजामि)

46 c) Dn2 D2 4. 6 7 8 G1 M शरै (for दृढै°) K1 दृढै पूर्णायतोन्मृष्टैर् — After 46, K2 ins

1275* अयोघ्नस्य गदा भीम कालदण्डमिवान्तक ।
द्रोणाय व्यसृजद्राजन्नथहयपपल्लुवे (sic) ।
साश्वसूतध्वज राजन्द्रोणस्यापोथयत्तदा ।
प्रामृद[द्न]न्स्वबहून्योधान्वायुर्वृक्षानिवौजसा ।
अन्यं तु रथमास्थाय द्रोण प्रहरता वर । [5]
व्यूहद्वार समास्थाय युद्धाय समवस्थित ।

47 D5 reads 47ab twice — ab) D5 (both times) धृष्टद्युम्नो महाराज प्रविश्य तव वाहिनीं — c) D5 ममर्द तव सैन्यं तु — d) G4 तस्य (for तदा) Dn1 D1 6 7 8 तुमलं

48 b) T G8 दृष्टं (for दृष्ट) — c) K1 B8 तथा (for यथा) — d) Ś2 damaged Dc1 D8 समुत्पिंढो, D1 °त्थितो, G1 °पिंछो (sic) (for °त्पिञ्जो) Ś1 K (K5 missing) Dn1 D1 महानभूत् (for ऽभवन्महान्) D7 8 युद्धं तदभवन्महत्, T G2-4 समुत्पिंजलिको महान्, M2 °ज्वलितो महान्

49 a) B1 ससक्तानि K4 B Dc1 Dn D1 [ए]व चा (D4 वा)दृश्यन, D2 T G1-4 M1-3. 5 [ए]व चापश्यन्, D5 च दृश्यते, D7 8 [ए]व दृश्यंते, M4 [ए]व पश्येय (for व्यदृश्यन्त) — b) D8 तदा, D7 रथं (for रथ-) K1 वर्मानि (sic) (for वृन्दानि). — c) Ś K8 D1 ततानि, Dc1 Dn1 एतानि (for ह°) Dn2 D3 4 6 7 8 S (G5 missing) विशीर्णानि (for विकी°)

50 a) D2-4 7 8 G1 M1 2 गच्छति (for गच्छन्त) — b) S (G5 missing) मध्ये (for पथि) Dn1 D2. 4 7 8 चान्ये, D3 वान्यैर् (for चा°) Ś K1-8 D1 6 अभिद्रुता, D2 स्वभि°, D4 7 8 स्वति° (for उप°) — c) Ś1 पार्श्वतश् (for पृष्ठ°) — d) Dn2 ततोन्ये (for ताड्यन्ते) D4 सर्वतो (for पार्श्वतो) D5 [ऽ]परै (for ऽपरे) D7 8 गच्छत्येके महाहव, S (G5 missing) ताड्यत पृष्ठतोपरे (T M3-5 °तोपरै, G2 °त परै)

51 a) D4 तं, D5 तु (for तद्) — b) D5 प्रभ वद् (for अ°) — c) D4 सध्यायत, T G2-4 M1 2 सध्यां गत

Colophon K6 G5 missing — *Sub-parvan* Editions द्रोणवध — *Day of Droṇa's Generalship* Ś1 K8 D1 चतुर्थो युद्धदिवस, Ś2 ***दिवस, K1. 2 Dn1 D2-4 7 8 चतुर्थो दिवस समाप्त or सपूर्ण, D5 चतुर्थो दिवस — After the *Sub-parvan*, Ś1 K1-4 B4 6 Dn2 D1-3 6 T G1 2 M read रात्रियुद्ध समाप्त, B1-8 Dc1 Dn1 D4 5 7 8 as also, G1 M1 2 read रात्रि युद्धे (B1-8 Dc1 °द्धं), G2 (also) 3 4 रात्रियुद्धसमाप्ति — *Adhy name* B4 द्रुपदवध, Dc1 G1 M1 2 विराट द्रुपदवध ; Dn1 द्रुपदविराटयोर्वध, D5 विराटवध, Bom. ed सकुल्युद्ध — *Adhy no* (figures, words or both) B8 181, Dn1 187, D2 190, T G2-4 182, G1 M1 2 180, M3 4 79, M5 179 — *Śloka no* Dc1 59, Dn1 49

१६२

संजय उवाच ।
ते तथैव महाराज दंशिता रणमूर्धनि ।
संध्यागतं सहस्रांशुमादित्यमुपतस्थिरे ॥ १
उदिते तु सहस्रांशौ तप्तकाञ्चनसप्रभे ।
प्रकाशितेषु लोकेषु पुनर्युद्धमवर्तत ॥ २
द्वंद्वानि यानि तत्रासन्संसक्तानि पुरोदयात् ।
तान्येवाभ्युदिते सूर्ये समसज्जन्त भारत ॥ ३
रथैर्हया हयैर्नागाः पादाताश्चापि कुञ्जरैः ।
हया हयैः समाजग्मुः पादाताश्च पदातिभिः ।
संसक्ताश्च वियुक्ताश्च योधाः संन्यपतन्रणे ॥ ४
ते रात्रौ कृतकर्माणः श्रान्ताः सूर्यस्य तेजसा ।
क्षुत्पिपासापरीताङ्गा विसंज्ञा बहवोऽभवन् ॥ ५
शङ्खभेरीमृदङ्गानां कुञ्जराणां च गर्जताम् ।
विस्फारितविकृष्टानां कार्मुकाणां च कूजताम् ॥ ६
शब्दः समभवद्राजन्दिविस्पृग्भरतर्षभ ।
द्रवतां च पदातीनां शस्त्राणां विनिपात्यताम् ॥ ७
हयानां हेषतां चैव रथानां च निवर्तताम् ।
क्रोशतां गर्जतां चैव तदासीत्तुमुलं महत् ॥ ८

C 7 8526
B 7 167 9
K 7 168 9

162

☞ This adhy is missing in K5 G6 (cf v l 7 125 14, 137 9)

1 b) K1. 2 S (G5 missing) दंसिता (for दंशिता)

2 a) Ś1 K1 2 आदित्ये (for उदिते) — b) M3–5 तत्र (for तप्त) B1 Dn1 सुप्रभे, D8 समप्रभे, G1 ‑सनिभ (for सप्रभे) — c) D5 योधेषु (for लोकेषु) D8 प्रकाशे त्रिषु लोकेषु

3 a) B Dc1 Dn1 transp यानि and तत्र D4 वित्रासन्, D5 त्रस्तानि (for तत्रासन्) — b) Ś K (K5 missing) D1–6 पुरोदये (for °दयात्) — c) Dn2 अभ्युद्यते (for °दिते) — d) Dn2 समसज्जत

4 D5 om. 4ab — a) K1 रथैर्हय, T G3 4 नरै र्हया, M3–5 रथा रथैर् (for रथैर्हया) D8 हया नागै D4 रथैर्हयान्हयैर्नागान् — b) Ś1 K1 2 Dc1 Dn D1. 3 6 पदाताश्, K3 D2 पादातैश्, B5 कुञ्ज राश्, D4 पदा*श्, D7 8 पदात्यश् (for पादाताश्) Ś K1. 2 4 चैव, G3 च वि (for चापि) — c) Ś1 K3 4 B Dc1 Dn1 D2 transp हया and हयै — d) Ś1 K1 2 Dn D3–5 7 8 G1 M1–3 पदाताश् (for पा°) — After 4cd, Ś K (K5 missing) B3 (marg) D (except Dc1 Dn1) T G2–4 ins

1276* नरा रथै रथा नागैस्तथैव पुरुषर्षभ ।

[K4 Dn2 D8 रथा रथैरिभैर्नागास्, B3 नरा नरै रथैर्ना गास्, D2 4 T G3 4 रथैहया हयैनागास् (= 4a), D5 7 8 रथै रथैर्गजैर्ना(D8 °जा ना)गास्, G2 रथै रथा गजैर्नागास् (for the prior half) Dn2 हयैश्च (for तथैव) Ś1 damaged, K1 B3 D1 3 पुरुषर्षभ· (B3 D3 °भा), Dn2 D2 4 5 7 8 T G2–4 भरतर्षभ (for पुरुष°)]

— c) B5 सशक्ताश् Dn2 D4 5 7 8 सयु° (for सस°) B3 D3. 6 M4 विमु(B3 °प्र)क्ताश् (for वियु°) Ś1 K1 2 D1 ससक्ता विप्रयुक्ताश्च — f) D4 7 8 ये वा, D5 ये च, G1 M यौधा (for योधा) D5 [अ]न्ये सपतद्, D8 संन्यपतद् (for °तन्)

5 a) G1 M1 2 रात्रौ तु (for ते रात्रौ) — c) D8 परिश्राता (for परीताङ्गा) — d) B1 विषण्णा (for विसज्ञा)

6 b) B2 कूजतां (for गर्जताम्) — K2 om (hapl) 6cd D5 om (hapl) 6c–8b B2 reads 6cd on marg — c) D6 S (G5 missing) विष्फा(D6 °स्फा)रितविसृ (G2 °कृ)ष्टाना — d) Ś K1 3 4 Dn2 D3. 6–8 T G1 M1 2 कार्मुकानां (for °णा) D4 युज्यता (for कूज ताम्)

7 D5 om. 7 (cf v l. 6) — a) D2 नाद (for शब्द) — b) Ś1 K1–3 B1 2 Dc1 Dn1 D3 4 6–8 G1 M1 2 दिवस्पृग् (for दिवि°) — c) T G2–4 पदाताना (for °तीना) — d) Ś1 K3 च निपात्यता, Ś2 D6 7 विनिपा तिता, K1 वि*पात्यतां, B Dc1 Dn1 D8 पततामपि (for विनिपात्यताम्)

8 D5 om 8ab (cf v l. 6) — a) K1 ह्रेषता (sic),

C 7 8327
B 7 167 10
K 7 166 10

विवृद्धस्तुमुलः शब्दो द्यामगच्छन्महास्वनः ।
नानायुधनिकृत्तानां चेष्टतामातुरः स्वनः ॥ ९
भूमावश्रूयत महांस्तदासीत्कृपणं महत् ।
पततां पतितानां च पत्त्यश्वरथहस्तिनाम् ॥ १०
तेषु सर्वेष्वनीकेषु व्यतिषक्तेष्वनेकशः ।
स्वे स्वाञ्जघ्नुः परे स्वांश्च स्वे परांश्च परान्परे ॥ ११
वीरबाहुविसृष्टाश्च योधेषु च गजेषु च ।
असयः प्रत्यदृश्यन्त वाससां नेजनेष्विव ॥ १२
उद्यतप्रतिपिष्टानां खड्गानां वीरबाहुभिः ।
स एव शब्दस्तद्रूपो वाससा निज्यतामिव ॥ १३
अर्धासिभिस्तथा खड्गैस्तोमरैः सपरश्वधैः ।
निकृष्टयुद्धं संसक्तं महदासीत्सुदारुणम् ॥ १४
गजाश्वकायप्रभवां नरदेहप्रवाहिनीम् ।
शस्त्रमत्स्यसुसंपूर्णां मांसशोणितकर्दमाम् ॥ १५

K4 B Dn2 D2 8 T G4 हेषता, D6 हेषिता (for हेषता) B Dc1 Dn1 D8 चापि (for चैव) K3 ह्यानां हेषितानां च — T om 8b-9c — b) Ś1 K1 D3 G1 2 M च विवर्तता, Dn1 च निवर्तना, Dn2 D7 8 विनिवर्तता, D4 विनिवर्तिना, D6 च विवर्तितां, G3 4 च विगर्जता (for च निवर्ततााम्) — c) G4 चापि (for चैव) — d) B Dc1 Dn1 तुमु(Dc1 Dn1 °म)लो महान्; D4 6 7 8 तुमल महत्

9 T om 9abc (cf v 1 8) D2 4 6 om (hapl) 9a-10b — a) G1-4 M व्याविद्ध (G3 °द्ध) (for विवृद्धस्) Dc1 Dn1 D6 7 8 तुमल — b) B1-4 Dc1 Dn महास्तदा, B5 महीं तदा (for महास्वन) — c) K1 2 G4 नानायुद्ध (for °युध) D3 नानायुद्धेन कृताना (sic), D6 7 8 °धाना घोराणा — d) Ś K1-3 G1 2 M वेष्टताम्, D6 7 8 योधानाम् (for चेष्टताम्) Dc1 D6 7 G1 M आतुर, D3 चासुर (for आतुर) D7 8 G2-4 स्वर (for स्वन) Dn1 चेष्टतामातरिस्वन (sic)

10 D2 4 6 om 10ab (cf v 1 9) — a) Dn1 तदा (for महास्) — b) D6 7 8 तुमल (D8 °लो) (for कृपण) D8 महान् (for महत्) Dn1 शब्दश्च कृपणो महत् — c) K1 4 B Dc1 Dn1 D6 पतता पात्यमानाना — d) B Dc1 Dn1 D2 दन्तिना (for हस्तिनाम्)

11 a) D2 भग्नेषु (for सर्वेषु) Ś1 K2 D1 तेष्वनीकेषु सर्वेषु — c) D4 6 स्वकाञ्जघ्नु, G1 स्वे स्व जग्मु (for स्वे स्वाञ्जघ्नु) T G3 4 परान्स्वे च (for परे स्वाश्च) — d) Ś D1 परान्स्वेषा, K4 D2 4 5 स्वान्परेषा, B Dc1 Dn T G2 3 स्वान्परे च, D3 परास्तेषां, G1 स्वपरेथ, G4 स्वान्परेथ, M1 2 स्वापरेथ, M3 स्वे स्वाश्च (for स्वे पराश्च) Ś1 परान्प्रति, B1-4 Dc1 Dn1 परे परान् (by transp), D2 परात्परे, D5 परानपि K1-3 परान्स्वेयापरान्परे, D6 परा स्वेप्यपरान्परे, D7 8 स्वान्परे स्वे परास्तथा

12 a) Ś1 K4 B4 Dn2 वीरबाहुविसृष्टाश्च (Ś1 °श्च); Dc1 Dn1 °निसृष्टाश्च (Dn1 °श्च), D2 6-7 °विसृष्टाश्च, M2 °विसृष्टांश्च — b) G1 M यौधेषु S (G5 missing) हयेषु (for गजेषु) — c) K4 B (except B2) Dc1 Dn D2 8 6 G2 राशय, D1 शक्त्यश् (for असय) Ś1 B1 प्रतिदृश्यते; D2 6 7 8 च व्यदृश्यत, S (G5 missing) प्र(G1 4 M2 प्रा)पतति स्म (for प्रत्यदृश्यन्त) — d) Dn1 वामनी, D1 °सा, M3 4 5 (sup lin) वासासि (for वासमा) Ś1 (sup lin as in text) 2 K1-3 D1 6 G2 तेजनेषु, M3 4 5 (sup lin) निज° (for नेज°) B2 वासरात इवादाव, D2 5 वाससोन्य(D4 °स्रोन्य)जने ष्विव, D7 8 विद्युत प्रावृषीव हि

13 B4 om 13ab — a) K4 B2 उद्यत (for उद्यत) B1 प्रतिटीसाना, Dn2 D3, 7 8 °विद्धाना, D2 G1 M1 2 प्रविसृष्टाना, D6 प्रतिविष्टाना, M3-5 °सृष्टानां (for °पिष्टानां) D4 6 उद्यत प्रतिनिद्धाना, T G2-4 उन्मुच्य प्रतिविद्धा(G2 °मुक्ता)ना — b) D1 G1 om खड्गाना D6 वीराणा बहुनिस्वन — cd) Ś K1-3 D1 एष (for एव) Dn1 तुमलो (for तद्रूपो) D4 वासासि (for वाससा) B1 (marg) 6 दीर्यताम्, B2 विधु°, D4 6 त्यज°, D6 पीड्य° (for निज्य°) D5 अपि (for इव) D7 8 वभूव तुमल शब्दो वर्माण्यस्थीनि भिंदता

14 a) Ś K (K6 missing) D1 G2 अथासिभिस् (for अर्धा°) D7 8 प्रासैस् (for खड्गैस्) D6 अर्धासितैस्तदा खड्गैस् — b) Ś1 K1 2 T G1-4 M1 2 च (for स) B1 2 D परश्वधै (for °श्वधै) — c) Ś निकृत्त; K1 2 अत्यत, D1 निकृत, D4 विकृष्ट (for निकृष्ट) D4 6 7 8 -युक्त (for युद्ध) — d) D3 महदासीत दारुण

15 a) T G2-4 M3-5 नरनागाश्वप्रभवा — b) Ś1 K1-3 D1 परदेह-, D3-5 नरदेव, S (G5 missing) हय (G1 M1 2 रथ)नाग- (for नरदेह-) B2 प्रसारिणीं (for प्रवाहिनीम्) D2 नराश्वद्विपवाहिनीं

16 b) Ś K1 3 4 Dn2 D1 2 4-8 शास्त्र (for वस्त्र)

आर्तनादस्वनवतीं पताकावस्त्रफेनिलाम् ।
नदीं प्रावर्तयन्वीराः परलोकप्रवाहिनीम् ॥ १६

शरशक्त्यर्दिताः क्रान्ता रात्रिमूढाल्पचेतसः ।
विष्टभ्य सर्वगात्राणि व्यतिष्ठन्गजवाजिनः ।
संशुष्कवदना वीराः शिरोभिश्चारुकुण्डलैः ॥ १७

युद्धोपकरणैश्चान्यैस्तत्र तत्र प्रकाशितैः ।
क्रव्यादसंघैराकीर्णं मृतैरर्धमृतैरपि ।
नासीद्रथपथस्तत्र सर्वमायोधनं प्रति ॥ १८

मज्जत्सु चक्रेषु रथान्सत्त्वमास्थाय वाजिनः ।
कथंचिदवहञ्श्रान्ता वेपमानाः शरार्दिताः ।
कुलसत्त्वबलोपेता वाजिनो वारणोपमाः ॥ १९

विह्वलं तत्समुद्भ्रान्तं सभयं भारतातुरम् ।
बलमासीत्तदा सर्वमृते द्रोणार्जुनावुभौ ॥ २०

तावेवास्तां निलयनं तावार्तायनमेव च ।
तावेवान्ये समासाद्य जग्मुर्वैवस्वतक्षयम् ॥ २१

आविग्नमभवत्सर्वं कौरवाणां महद्बलम् ।
पाञ्चालानां च संसक्तं न प्राज्ञायत किंचन ॥ २२

अन्तकाक्रीडसदृशे भीरूणां भयवर्धने ।
पृथिव्यां राजवंशानामुत्थिते महति क्षये ॥ २३

न तत्र कर्णं न द्रोणं नार्जुनं न युधिष्ठिरम् ।

C 7 8543
B 7 187 26
K 7 186 26

— [c]) S (G5 missing) प्राम्पटयन् (for प्रावर्त) — D6 (*src m*) reads 16[d] on marg — [d]) Ś K (K5 missing) D3 परलोकौघवा(K3 °कंकवा , K4 °काय ना) हिनीं, Dn2 D1 2 4 5 °कंवगामिनीं, D7 8 °कप्रगामिनीं, M3–5 °कप्रवर्त(M4 °र्ति)नीं

17 Dn1 D5 om 17[ab] — [a]) D3 शिक्षा , D7 शस्त्र (for शर) K1 D1 6 7 8 G3 4 -शक्त्यार्दि(K1 D1 °र्धि)ता K4 Dc1 D2. 4 क्राता (for क्रान्ता) — [b]) Dc1 (before corr) मूढान्धि , Dc1 (by corr) D3 मूढा वि , T G2–4 -नेष्टाल्प , G1 M -मुद्भाल्प (for मूढाल्प) — D5 (*src m*) reads 17[cde] on marg — [c]) Ś K1 2 पर (for सर्व) D8 विष्टल्य गार्द्धपत्राणि — [d]) D4 जन , D7 नग (for गज) — D8 om. (hapl) 17[e]–19[b] — [e]) K1 2 समुष्क (for स°) Ś1 K3 शूरा (for वीरा) B Dc1 Dn1 G1 M1 2 Bom ed बाहुभि कवचैं शस्त्रै (Bom ed °चैश्चित्रै)

18 D8 om. 18 (cf v l 17) — [a]) D4 5 युद्धो परमणैश्च (for °करणैश्च) Dn2 चैव (for चान्यैस्) — [b]) D1 6 7 8 भुवस् (for the first तत्र) Dn2 D2 4 5 7 8 प्र(Dn2 च)काशिरे, T G1 3 4 M प्रशाति(M4 °र्धि)तै (for प्रकाशितै) — [c]) M1 संघैर् (for संघैर्) D1. 6 7 8 संकीर्णं; G1 M1 2 श्चाकीर्णैर् Ś K (K5 missing) D1 6 क्रव्यात्संघै(K3 °नै)रिवाकीर्णं, Dn2 D2 °रसर्वं समाकीर्णं — [d]) D6 इव (for अपि) — [f]) Dn2 om from योधनं up to वारणोपमा (in 19[f])

19 D3 om 19[ab] (cf v l 17) Dn2 om 19 (cf v l 18) — [b]) G2 चक्रम् (for सत्त्वम्) — [c]) D2 4 च बहु , D5 च परि , G1 अभवन् (for अवहन्) Ś1 K2 Dn1 D1 श्राता , D4 श्रातो , S (G5 missing) कृच्छ्राद् (for श्रान्ता) K1 कथचिदवहूर्ता * — [d]) K1 परार्दिता (for शरा) — After 19, M3–5 ins

1277* वभ्रमुस्तत्र तत्रैव रथानादाय भारत ।

20 [a]) D4 स विह्वल, D6 विकल तत् (for विह्वल तत्) K4 B Dc1 Dn1 तूर्णमुद्भ्रात, D2 स समु° , D8 तूर्णमुद्भ्रान्त , D5 स सुसभ्रांत , T G2–4 M3–5 तूर्णविभ्रा (M4 क्रा)त, G1 M1 2 द्रुतमुद्भ्रात (for तत्स°) — [b]) Ś K1–3 D1 स(K1 स)भ्रात , D3 6 सभर्त्र (for सभयं) D4 भीरुतातुर (for भार) — Ś2 om (hapl) 20[d]–22[a]

21 Ś2 om 21 (cf v l 20) — [a]) K1 D4 तवै वास्तां (D4 °व स्या) (for तावे) D3 6 विलयन (for नि°) — [b]) D4 आर्तायतनमेव च — [c]) K1 Dc1 D8 [अ]न्योन्य (K1 °न्ये), G1 M1 2 [ए]वात्र, M3–5 [ए] वाभि (for [ए]वान्ये) T G2–4 तावेवाश्रयमासाद्य

22 Ś2 om 22[a] (cf v l 20) — [a]) D4 om भवत्सर्वं D3 सैन्यं (for सर्वं) — [b]) K1 महद्भय, D1 5 7 8 बल महत् (by transp) — D6 om 22[cd] — [c]) Some MSS पंचालानां Dn2 D2 4 7 8 तु; D5 M5 (*inf lin*) सु (for च) D4 सुसंक्त (for संसक्त) — [d]) K1 2 D3 G1 3 4 M1–4 प्रज्ञायत; D4. 5 वि° , D7 8 व्य° (for प्रा°)

23 [a]) Dc1 Dn सदृश (Dn2 °शो) — [b]) B1 2 Dc1 Dn1 D7 -वर्धन (D7 °नै) — [c]) Ś2 K1 3 4 B Dc1 Dn D1 6 वश्यानाम् (for वंशानाम्) T G3 4 पृथ्व्या

C 7 8544
B 7 167 27
K. 7 168 26

न भीमसेनं न यमौ न पाञ्चाल्यं न सात्यकिम् ॥ २४
न च दुःशासनं द्रौणिं न दुर्योधनसौबलौ ।
न कृपं मद्रराजं वा कृतवर्माणमेव च ॥ २५
न चान्यान्नैव चात्मानं न क्षितिं न दिशस्तथा ।
पश्याम राजन्संसक्तान्सैन्येन रजसावृतान् ॥ २६
संभ्रान्ते तुमुले घोरे रजोमेघे समुत्थिते ।
द्वितीयामिव संप्राप्ताममन्यन्त निशां तदा ॥ २७
न ज्ञायन्ते कौरवेया न पाञ्चाला न पाण्डवाः ।
न दिशो न दिवं नोर्वीं न समं विषमं तथा ॥ २८
हस्तसंस्पर्शमापन्नान्परान्वाप्यथ वा स्वकान् ।
न्यपातयंस्तदा युद्धे नराः स्म विजयैषिणः ॥ २९
उद्धूतत्वात्तु रजसः प्रसेकाच्छोणितस्य च ।
प्रशशाम रजो भौमं शीघ्रत्वादनिलस्य च ॥ ३०
तत्र नागा हया योधा रथिनोऽथ पदातयः ।
पारिजातवनानीव व्यरोचन्रुधिरोक्षिताः ॥ ३१
ततो दुर्योधनः कर्णो द्रोणो दुःशासनस्तथा ।
पाण्डवैः समसज्जन्त चतुर्भिश्चतुरो रथाः ॥ ३२
दुर्योधनः सह भ्रात्रा यमाभ्यां समसज्जत ।

(T पृथिव्या) राजपिशाचानाम् —d) Dn2 D3 4 5 श्वास्थिते

24 a) K4 द्रोण वा (for न द्रोण) —d) D4 5 7 8 G3 पाचाल

25 a) D4 5 7 8 दुर्योधन (D4 7 °न) (for दुःशासन) D4 द्रोण Ś K2 D1 G1 M1 2 न च दुःशासनद्रौणी —b) D4 5 7 8 दुःशासन (for दुर्योधन) —c) G2 राजान (for राज वा) K3 B Dc1 Dn1 M3–5 च (for वा) —d) Ś K (K5 missing) D5 T G3 4 वा (for च)

26 D8 om 26ab —a) D4 नैवमात्मानं (for नैव चा°) Dn1 वात्मान (for चा°) T G1–4 M1 2 नैव चान्य न (G1 M1 2 °न्यान्न) चात्मानं, M3–5 न चैवान्य न चा° —b) S (G5 missing) द्यां (M3 द्यौ) (for the second न) D3 तदा (for तथा) —c) D3 पश्यामि K1 3 D1 5 संसक्ता (D5 °क्तात्) K2 पश्यामि राजससक्ता, G1 M1 2 अन्वपश्याम ससक्तान् —d) T G3 4 सैन्ये तु (for सैन्येन) Ś K1–3 D1 3 रजसावृता, S (except G2, G5 missing) °वृते

27 a) Dn2 संवृते, D2 4 5 7 8 संभ्रमे, D3 सप्राप्ते (for सभ्रान्ते) Dn1 D4 5 7 8 तुमले —b) Ś1 K3 B4 D3.5 6 रजोमेव —c) T G3 4 त्रियामाम् (for द्वितीयाम्) Ś1 K3 संभ्रान्ताम् (for सप्राप्ताम्) —d) T G2–4 निशाचरा ; G1 M निशा नरा. (for निशां तदा).

28 a) M1 2 न प्रज्ञायंते (hypermetric) (for न ज्ञा°) Dc1 कौरवेयान् D3 न ज्ञापयते कौरवेया (hypermetric) —b) Bom ed पचाला Dc1 पांचाला न च कौरवा, D3 पांचाला न न पांडवा. —c) T G2–4 M3 5 नोर्वी (for नोर्वीं) Ś2 K1 2 D1 न द्यौर्न च दिशो नोर्वी, K4 B Dc1 Dn1 D3 न दिशो द्यौर्न चोर्वी च (D3 वा चोर्वी), Dn2 D2 4–8 न दिशो न वियन्नोर्वी (D4–6 °र्वीं), M2 न दिशो न दिश नोर्वी —d) D5 सदा (for तथा) — After 28, G1 M ins

1278* अशोभन्त यथा मेघा शारदाश्चलविद्युत ।

[M3–5 मह (for चल)]

29 a) D3 -सशयम् (for -संस्पर्शम्) Dn2 D4 5 हस्तसस्पर्शसपन्नान् —b) B3 5 Dc1 Dn1 D2 G1 M अप्यथ (for वाप्यथ) —c) B1 D3 T G2 तथा (for तदा) —d) K2 B4 D3 स्व ; D4 5 7 8 ते (for स्म) D4 विजयीपिण

30 D6 om 30ab —a) Ś2 उद्भूततत् (sic), D1 T G2–4 उद्ध (D1 °द्धू) तत्वात् (for उद्धू°) Dn1 न, Dn2 D5 च (for तु) D4 5 7 8 रजसा (for °स) —b) D5 प्रकाशे, S (G5 missing) प्रवेगात् (for प्रसेकात्) Ś1 तु (for च) —c) K1 प्रशशास, B Dc1 Dn1 प्रा (Dc1 Dn1 प्र) शाम्यत (for प्रशशाम) S (G5 missing) प्रा (G1 3 M1–3 प्र) शाम्यत रजो घोरं —d) D2 तु (for च)

31 a) K3 M1.2 रथा, G1 रथो (for हया) G1 M यौधा (for योधा) — Dn1 om 31c–32d —c) K1 -तरुश्चायं, D3 गणानीव (for वना°) D1 पारिजातमदादीप्ता. —d) T G2–4 व्यचरन् (for व्यरोचन्). Ś2 K1.2 D1 व्यरोचंतासृगुक्षिता.

32 Dn1 om 32 (cf. v. l. 31). —c) K1 समम ज्जंत ; G3 °सज्यत. M3 पांडवेयै समज्जंत. —d) D4 जना (for रथा)

33 Ś2 om 33ab, —a) K1 भ्राता (for भ्रात्रा),

वृकोदरेण राधेयो भारद्वाजेन चार्जुनः ॥ ३३
तद्घोरं महदाश्चर्यं सर्वे प्रैक्षन्समन्ततः ।
रथर्षभाणामुग्राणां संनिपातममानुषम् ॥ ३४
रथमार्गैर्विचित्रैश्च विचित्ररथसंकुलम् ।
अपश्यन्रथिनो युद्धं विचित्रं चित्रयोधिनाम् ॥ ३५
यतमानाः पराक्रान्ताः परस्परजिगीषवः ।
जीमूता इव घर्मान्ते शरवर्षैरवाकिरन् ॥ ३६
ते रथान्सूर्यसंकाशानास्थिताः पुरुषर्षभाः ।
अशोभन्त यथा मेघाः शारदाः समुपस्थिताः ॥ ३७
स्पर्धिनस्ते महेष्वासाः कृतयत्ना धनुर्धराः ।
अभ्यगच्छंस्तथान्योन्यं मत्ता गजवृषा इव ॥ ३८
न नूनं देहभेदोऽस्ति काले तस्मिन्समागते ।
यत्र सर्वे न युगपद्व्यशीर्यन्त महारथाः ॥ ३९
बाहुभिश्चरणैश्छिन्नैः शिरोभिश्चारुकुण्डलैः ।
कार्मुकैर्विशिखैः प्रासैः खड्गैः परशुपट्टिशैः ॥ ४०
नालीकक्षुरनाराचैर्नखरैः शक्तितोमरैः ।
अन्यैश्च विविधाकारैर्धौतैः प्रहरणोत्तमैः ॥ ४१
चित्रैश्च विविधाकारैः शरीरावरणैरपि ।
विचित्रैश्च रथैर्भग्नैर्हतैश्च गजवाजिभिः ॥ ४२
शून्यैश्च नगराकारैर्हतयोधध्वजै रथैः ।

C 7 8263
B 7 187 45
K 7 185 43

— ^{b}) K1 समभज्जत, M1 : स समजत (sic) (for समम°) G2 भ्रातृभ्या सममज्यत

34 ^{a}) G2 युद्ध (for घोर) — ^{b}) K1 प्रैक्षत, D7 [s]पश्यन, D प्रेक्षन (for प्रै°) B1-4 D3 समी पत, B3 समागत (for समन्तत) K4 Dn2 D4 5 7 8 सर्वे प्रेक्षत (K4 D4 प्रै रत) सर्वत (D2 -°ता), S (G3 missing) युद्धं देवासुरोपम — ^{c}) Ś1 K1 2 D1 6 रथर्षभानाम्, D1 7 8 नरर्षभाणाम् (for रथ°) Dn2 D1 5 मुख्याना (for उग्राणा) — ^{d}) D1 समर्पण (for समानुषम्) M1 (before corr) 1 निपातम-तिमानुषं

35 ^{a}) D3 reads विचित्रैश्च twice K1 B Dc1 Dn1 तैर् (for च) — ^{b}) D3 -कुंजर (for संकुलम्) — ^{c}) D1 6 रथिना (for °नो) — ^{d}) D3 योधिन (for °नाम्) D5 विचित्ररथसकुल

36 ^{a}) D3 यतमाना (for य°) — ^{b}) K4 -जिगी षया, D5 जयैषिण (for जिगीषव)

37 ^{a}) Dn2 D7 8 रथा, D5 तथा (for रथान्) D5 सकाशा — ^{b}) D1-6 मस्थिता (for स्था) — ^{d}) B Dc1 D2 6 शारदाश्चलविद्युत, Dn1 °दाश्च सविद्युता, S (G3 missing) °दा समवस्थिता — After 37, B Dc1 Dn1 ins

1279* योधास्ते तु महाराज क्रोधामर्षसमन्विता ।

38 ^{a}) K1 स्पर्धिनास् (sic) (for °नस्) B Dc1 Dn1 च (for ते) Dn2 D3-8 स्पर्धिन परमेष्वासा — ^{b}) Ś1 K1 2 D1 कृतपंत्र, B2 °यत्न ; D3 °याना (for °यत्ना) Dn1 धनुष्कर (sic); D2 प्रहारिण (for धनुर्धरा). — ^{c}) Ś1 B (except B1) Dc1 Dn1 D1 6 M2-5 तदा (for तथा) — ^{d}) T G3 M3-5 वृषगजा, G1 M1 2 वनगजा (for गजवृषा)

39 ^{a}) Ś K1 4 D1 नरतंन (sic), D3 नून न (by transp) D2 नून देहमिदस्थेर्षा — ^{b}) Dn1 राजन् (for तस्मिन्) K1 Dn2 समागमे (for °ते) B Dc1 S (G3 missing) काले राजजना (B1 °न्नृपा) गते — ^{c}) Ś2 Dn2 सर्वेण, D6 (marg as in text) सर्वेपि (for सर्वे न)

40 ^{a}) K2 D1 7 चित्रैः (for छिन्नैः) — ^{b}) B Dc1 Dn1 T G1-4 च स (for चारु) — ^{cd}) G1 M1 2 विविधै (for विशिखै) G1 M1 2 transp प्रासै and खड्गै D3 प्राशै (for प्रासै) K3 पट्टिसै, D1 पट्टसै, S (G3 missing) -पट्टसै (for पट्टिशै)

41 ^{a}) Ś1 K1-3 नाडीक, B3 स्थलीक-, Dn2 नालीकै, D1 नालिक, T G2 M1 2 5 नाळीक (for नालीक) Ś2 K1 2 4 D1 8 -क्षुद्र- (for -क्षुर-) D1 नीलकक्षु*नराचैर् — ^{b}) D3 नखरै पट्टतोरणै — B1 D7 8 om (hapl) 41^{d}–42^{a} — ^{d}) Dc1 (by corr m sec m) D3 घोरै (for धौतै) —After 41, D5 reads 45^{cd}

42 B1 D7 8 om. 42^{a} (cf v l. 41). Dc1 Dn1 om (1 hapl.) 42^{ab} — ^{a}) B (B1 om) D2 8 T G1-4 M1 2 विचित्रैर् (for चित्रैश्च) — K4 om (hapl) 42^{b}–43^{a} — ^{b}) Ś2 रणे; D3 तथा (for अपि) S (G3 missing) शरीरावयवैरपि — ^{c}) M विचक्रैश् (for विचित्रैश्) — ^{d}) M3 हयैश् (for हतैश्). T G3 4 रथ (for गज)

43 K4 om 43^{a} (cf. v. l 42). — ^{a}) Dn2 D1

C 7 8353
D 7 167 46
K 7 168 45

अमनुष्यैर्हयैस्त्रस्तैः कृष्यमाणैस्ततस्ततः ॥ ४३
वातायमानैरसकृद्धतवीरैरलंकृतैः ।
व्यजनैः कङ्कटैश्चैव ध्वजैश्च विनिपातितैः ॥ ४४
छत्रैराभरणैर्वस्त्रैर्माल्यैश्च सुसुगन्धिभिः ।
हारैः किरीटैर्मुकुटैरुष्णीषैः किङ्किणीगणैः ॥ ४५
उरस्यैर्मणिभिर्निष्कैश्चूडामणिभिरेव च ।
आसीदायोधनं तत्र नभस्तारागणैरिव ॥ ४६
ततो दुर्योधनस्यासीन्नकुलेन समागमः ।
अमर्षितेन क्रुद्धस्य क्रुद्धेनामर्षितस्य च ॥ ४७
अपसव्यं चकाराथ माद्रीपुत्रस्तवात्मजम् ।
किरञ्शरशतैर्हृष्टस्तत्र नादो महानभूत् ॥ ४८
अपसव्यं कृतः संख्ये भ्रातृव्येनात्यमर्षिणा ।
सोऽमर्षितस्तमप्याजौ प्रतिचक्रेऽपसव्यतः ॥ ४९
ततः प्रतिचिकीर्षन्तमपसव्यं तु ते सुतम् ।
न्यवारयत तेजस्वी नकुलश्चित्रमार्गवित् ॥ ५०
सर्वतो विनिवार्यैनं शरजालेन पीडयन् ।

शूरैश् (for शून्यैश्) Bom ed शून्यैश्चैव नगाकारैर् — ^{b}) G1 4 M हतयौध- (for °योध-) D6 -हयै (for -ध्वजै) D5 हतयोधै रथध्वजै — ^{c}) Ś2 Dn1 T G2-4 अमानुषैर्, D7 अमनुष्य (for °ष्यैर्) Ś K1-3 B1 2 D1 तैस्तै, D4 त्वस्थै, G2 शस्त्रै (for त्रस्तै) — ^{d}) T G3 4 लक्ष्यमाणैस्, G1 M1 2 कर्ष° (for कृष्य°) D5 इतस्तत (for तत°)

44 ^{b}) Ś2 K1 2 D1 हतयोधैर्, D4 वरवीजैर् (for हतवीरैर्) D5 समवत (for अलंकृतै) — ^{c}) B1 कंकनैश्, D3 5 6 क(D3 क)टकैश्, T व्यजनैश् (for कङ्कटैश्) G1 M1. 2 व्यजनैरातपत्रैश्च — ^{d}) D3 [पु]व नि- (for विनि)

45 ^{a}) G1 M1. 2 योक्त्रैर्, M3-5 यौधैर् (for छत्रैर्) G2 चित्रैर् (for वस्त्रैर्) — ^{b}) K4 B2 Dc1 Dn2 D4 T G3 4 स, D6-8 [अ]पि (for सु) — D6 reads 45^{cd} after 41 — ^{c}) Ś1 K1 2 हतै, D1 भ्रष्टै, T भारै (for हारै) K1 किरीट- D6 उष्णीषै, G1 3 4 M मर्कुटैर् (for मु°) — ^{d}) D6 कुंडलै (for उष्णीषै)

46 ^{a}) K (K5 missing) B2-5 Dc1 Dn D2 3 6 T G2-4 उरस्थै(D2 °सै)र् (for °स्यैर्) D3 नद्धैश् (for निष्कैश्) D7 8 उरस्थै(D7 °सै)र्मणिनिष्कैश्च — ^{b}) G1 M1-3 5 चूळा (for चूडा) — ^{d}) D3 ततस् (for नभस्) K4 सह (for इव)

47 D3 om 47^{cd} — ^{c}) D4 क्रुद्ध स्यात् (for क्रुद्धस्य) D5 अमर्षितस्य क्रुद्धेन — ^{d}) D2 आमर्षितेन Dn2 D4 5 7 क्रुद्धस्यामर्षि(D4 °मिषि)तेन च

48 ^{a}) Ś K1-3 [अ]त्र (for [अ]थ)

49 ^{a}) D2 6 M4 अपसव्य (for °व्य) Ś1 तत°; B Dc1 Dn1 कृतं (for कृत°) G1 2 M1-4 संखे (for संख्ये) — ^{b}) D3 5.6.8 भ्रातृव्येण; S (G5 missing) माद्रेयेण (T G2-4 °न) (for भ्रातृव्येन) Ś1 (sup lin) D3 अप्यमर्षिणा, Ś1 (orig) K3 अस्य मर्षिणा, S2 अतिम°, K2 अभिम°, D4 5 7 8 अथ म°, T G2-4 M3 5 अस्यम°, M4 अस्यव° (for अत्यम°) — ^{c}) B Dc1 Dn1 नामृष्यत, D5 अमर्षितस् (for सोऽम°) — ^{d}) D4 5 [ऽ]पसव्यवान्, D6 [ऽ]प्यसव्यत, T G3 4 पर तप (for ऽपसव्यत) — After 49, B Dc1 Dn D3 ins

1280* पुत्रस्तव महाराज राजा दुर्योधनो द्रुतम् ।

[Dn [ऽ]द्भुत (for द्रुतम्)]

50 ^{b}) D4 5 7 8 च (for तु) M3-5 सुत (for सुतम्) D2 अपसव्यं तवात्मज — ^{d}) D4 चैत्र (for चित्र) D3 वर्मभृत् (for मार्गवित्)

51 G4 om 51^{ab} — ^{a}) B Dc1 Dn1 D3 स सर्वतो (for सर्वतो वि-) Dn2 [ऽ]ति (for वि) — ^{b}) Ś2 K1 2 Dn1 D1 4 5 7 8 शरजालैरपीडयत् — D4 om. (hapl) 51^{cd}, T G3 4 read the same twice G1 M1 2 read and M3-5 repeat the same after 52 — ^{c}) Dc1 D3 T G3 4 (last four second time) M5 (first time) नकुल Dc1 संख्ये (for चक्रे) T G3 4 (all first time) नकुल सर्वतो वीरा, G1 M1 2 3-5 (last three second time) नकुलो विरथ चक्रे — ^{d}) B1 2 4 5 तं सैन्या, D6 सैन्यास्त (for तत्सैन्या) Ś K1-3 D1. 7 8 तत्सै(D7 तं सै)न्यान्यस्य(Ś2 °न्यभि, K1 °नभ्य)- पूजयन्, T G3 4 (all first time) सैन्या समभिपूजयन्, T (second time) G2-4 (last two second time) तत्सैन्यं समपूजयत्

52 ^{a}) D6 च तदा (for नकुलो) — ^{c}) Dn D4 5 7 8 वहु (for सर्व). — ^{d}) T G2-4 M1-3 5 दुर्मन्त्रितानि (for दुर्मन्त्रितेन). K4 तव दुर्मन्त्रितं च तत् — After 52,

विमुखं नकुलश्चक्रे तत्सैन्याः समपूजयन् ॥ ५१
तिष्ठ तिष्ठेति नकुलो बभाषे तनयं तव ।
संस्मृत्य सर्वदुःखानि तव दुर्मन्त्रितेन च ॥ ५२

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्विषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥

१६३

संजय उवाच ।
ततो दुःशासनः क्रुद्धः सहदेवमुपाद्रवत् ।
रथवेगेन तीव्रेण कम्पयन्निव मेदिनीम् ॥ १
तस्यापतत एवाशु भल्लेनामित्रकर्शनः ।
माद्रीसुतः शिरो यन्तुः सशिरस्त्राणमच्छिनत् ॥ २
नैनं दुःशासनः सूतं नापि कश्चन सैनिकः ।
हृतोत्तमाङ्गमाशुत्वात्सहदेवेन बुद्धवान् ॥ ३
यदा त्वसंगृहीतत्वात्प्रयान्त्यश्वा यथासुखम् ।
ततो दुःशासनः सूतं बुद्धवान्गतचेतसम् ॥ ४
स हयान्संनिगृह्याजौ स्वयं हयविशारदः ।
युयुधे रथिनां श्रेष्ठश्चित्रं लघु च सुष्ठु च ॥ ५
तदस्यापूजयन्कर्म स्वे परे चैव संयुगे ।
हतसूतरथेनाजौ व्यचरद्यदभीतवत् ॥ ६
सहदेवस्तु तानश्वांस्तीक्ष्णैर्बाणैरवाकिरत् ।

C. 7 8580
B 7 188 7
K 7 189 7

G1 M1.2 read and M2-5 repeat 51^cd

Colophon K5 G6 missing — *Sub parvan* B1.2 द्रोणवध — *Day of Drona's Generalship* Ś1 K3 M1.2 पञ्चमेऽह्नि, Ś2 पञ्चमदिवसे, K1 D1 पञ्चमे युद्धदिवसे, K2 पञ्चमे दिवसे, K4 पञ्चमे दिवसयुद्धे; G1 पञ्चमेऽहनि — *Adhy name* Ś1 K1-3 D1 द्वंद्वयुद्ध, D6 नकुलदुर्योधनयुद्ध, Bom. ed नकुलयुद्ध — *Adhy no* (*figures, words or both*) Dn1 188, D2 191, T G2-4 183, G1 M1.2 181, M3-5 180 — *Śloka no* Dn1 56

163

☞ This adhy is missing in K G5 (cf v. l 7 125 14, 137 9)

2 ^a) D2 [अ]मौ (for [आ]शु) — ^b) Ś K1-3 D4-8 रथेन (for भल्लेन) Ś K (K5 missing) B1.2 D1-3 °कर्षण (for °कर्शन) — ^c) K4 B Dc1 Dn1 D2.6 माद्रीपुत्र (for °सुत) T G3.4 सूतशिर (for शिरो यन्तु) D4.5.7.8 स तस्य सूतस्य शिर — ^d) Ś2 D4.5.7.8 G2 आच्छिनत् D3 शिरस्त्राणमयाच्छिनत्

3 ^a) Dn1 D4.5.8 S (G5 missing) नैव, D6.7 ततो, D6 न त (for नैनं) — Ś2 K3.4 D1 om. (hapl) 3^b-4^c — ^b) D7.8 S (G5 missing) नैव (for नापि) D2-5 आत्मनश्च (D3 नायक च) स सैनिक (D6 °का) — ^c) B Dc1 कृत्तोत्तमाङ्गम्, Dn2 D2.5.6 M4.5 हतो (for हृतो°) — ^d) M3 बुद्धिमान् (for बुद्धवान्)

4 Ś2 K3.4 D1 om 4^abc (cf. v l 3) — ^a) Dn2 रथस्य, D8 तदा तु, G2 यथा तु (for यदा तु) Ś1 यदा तु सगृहीतत्वात्, D4.5.7.8 असगृहीतरश्मित्वात् — ^b) S (G5 missing) यथातथ (G2 बल, G4 यथ) (for यथासुखम्) Ś1 K1.2 प्रयाताश्वा यतस्तत, D4 प्रयाताश्वा यथासुखं (sic) — ^c) K1.2 तदा (for ततो) — ^d) B2.4 Dn2 बुबुधे D4.5.7.8 °चेतनं B1.3.5 Dc1 Dn1 बुबुधे गतचेतन, S (G5 missing) बुबुधे गतजीवित

5 ^a) D2.4.5.7.8 सम्प्रगृह्य (for संनि°) — ^b) D3 रण (for हय) — ^c) G2 योधिना (for रथिना) — ^d) Ś K1-3 स्वय लघु, K4 B D (except D5) लघु चित्र (by transp)

6 ^a) D4 [आ]पूरयन् (for [अ]पूज°) — ^b) K4 B Dc1 Dn1 S (G5 missing) चापि (for चैव) — ^c) B Dc1 Dn1 D6 T G1-4 M3-5 हतसूतो, M1.2 हते सूते (for हतसूत)

7 M4 repeats 7^ab after 9^ab — ^c) T G2-4 वि (G2 व)ध्यमाना (for पीड्य°) D3 चापि, S (except

C 7 8580
B 7 168. 7
K 7 169 7

पीड्यमानाः शरैश्चाशु प्राद्रवंस्ते ततस्ततः ॥ ७
स रश्मिषु विपक्तत्वादुत्ससर्ज शरासनम् ।
धनुषा कर्म कुर्वंस्तु रश्मीन्स पुनरुत्सृजत् ॥ ८
छिद्रेषु तेषु तं बाणैर्माद्रीपुत्रोऽभ्यवाकिरत् ।
परीप्संस्त्वत्सुतं कर्णस्तदन्तरमवापतत् ॥ ९
वृकोदरस्ततः कर्णं त्रिभिर्भल्लैः समाहितैः ।
आकर्णपूर्णैरभ्यघ्नन्बाह्वोरुरसि चानदत् ॥ १०
संन्यवर्तत तं कर्णः संघट्टित इवोरगः ।
तदभूत्तुमुलं युद्धं भीमराधेययोस्तदा ॥ ११
तौ वृषाविव संक्रुद्धौ विवृत्तनयनावुभौ ।
वेगेन महतान्योन्यं संरब्धावभिपेततुः ॥ १२
अभिसंश्लिष्टयोस्तत्र तयोराहवशौण्डयोः ।
अभिन्नशरपातत्वाद्गदायुद्धमवर्तत ॥ १३
गदया भीमसेनस्तु कर्णस्य रथकूबरम् ।
बिभेदाशु तदा राजंस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ १४
ततो भीमस्य राधेयो गदामादाय वीर्यवान् ।

G4, G5 missing) अश्वा (for चाशु) — ^{d}) D4 7 8 च (for ते)

8 ^{a}) K1 2 विमुक्तत्वाद्, B3 Dn1 विमक्त°, D5 विकीर्ण° (for विपक्त°) — ^{c}) D5 8 च (for तु) D4 धनुषाकीर्णकुर्वंश्च (sic) — ^{d}) K4 रश्मींश्च, S (G5 missing) स रश्मीन् (by transp) D8 पुनरुत्सृजन्, Ś1 K3 पुनर्गां समसुत्सृजन्, Ś2 K1.2 D1 पुनरश्वानवासृजत्, D2 4 5 पुन प्रास (D2 °सं) समुत्सृजत् (D4 °जन्), D6 पुनस्तान्समवासृजत्, D7 8 पुनरश्वान्समुत्सृजत्

9 ^{a}) D3 छिन्नेषु (for छिद्रेषु) Ś1 B5 [ए]तेषु (for तेषु) M4 5 (*sup lin*) तान् (for त) D1 छिद्रेषु तेषु च त वाणैर् (hypermetric) — ^{b}) Dn2 D4 8 T M6 (*inf lin*) [ऽ]प्यवा°, D7 [ऽ]थ वाकिरत्, G1 M1 2 [ऽ]भ्यवीवृषत्, G3 4 व्यवाकिरत् — After 9^{ab}, M4 repeats 7^{ab} — ^{c}) D3 समीप्संस् (for परी°) — ^{d}) Dn2 D2 4 5 अ(D4 इ)वाकिरत्, D7 8 अपातयत्, T G2–4 M8 अयापतत् (for अवा°) Dc1 M4 5 तदनंतरमापतत्

10 ^{a}) Ś1 K3 D6 तदा (for तत) — ^{b}) Ś2 Dn2 समाहित — ^{cd}) K1 आकर्णपूरैर्, T G1 3 4 M °मुक्तैर् (T °क्त) (for °पूर्णैर्) B3 D6 G3 अभ्यघ्नद्, Dn1 अभ्यघ्न, M4 अप्यघ्नन् (for अभ्य°) Ś2 K1.2 4 D1 2 4.5 7 8 चार्दयत्, Dn2 चार्पयन्, D6 चार्पयत्, T G1 3 4 M चोग्रदन् (G1 M3 4 °दत्) (for चानदत्) G2 आकर्णपरिपूर्णात्तु धनुषो निर्गतैर्भृशं

11 ^{a}) M4 सनिवर्तत (for सन्य°) Ś K (K5 missing) D1 स न्य(Ś संन्य)वर्तयत पार्थं (K4 कर्णं), B Dc1 Dn1 संनिवृ(B1 °र्व)त्य तत कर्णं, Dn2 D2 न्यवर्तत तत कर्णं (D2 पार्थं), D3 स त न्यवर्तयस्तु कर्णं (hypermetric), D4 5 न्यवर्त(D5 °र्तं)त *त पार्थं, D6–8 सनिवर्त्य तत पार्थं — ^{b}) D4 संघटत, D7 8 पादक्लिष्ट (for सघट्टित) — After 11^{ab}, B Dc1 Dn ins

1281* भीममाताडयामास त्रि केरत्रिशिनाम्शरान् ।

while D7 8 ins

1282* कर्णस्तु निशितैर्बाणैर्विव्यधे मर्मभेदिभि ।

[D7 विव्याधे]

— ^{c}) K3 Dn2 D2 4 5 7 8 ततोभूत्, D1 उदभूत् (for तद°) Dn1 D4 5 7 8 तुमलं — After 11, D7 8 ins

1283* पुरा देवासुरे युद्धे वृत्रवासवयोरिव ।

12 ^{a}) Ś2 K1 2 D1 समत्तौ, K4 B Dc1 Dn D2 4 5.7 8 नर्दंतौ (for सक्रुद्धौ) — ^{d}) D3 अपि, D6 इव (for अभि) Dn2 D4 नेदतु, D2.5 भेदतु (for पेततु) G2 सरब्धावगमन्महीं

13 ^{a}) Dn2 D2 4–6 अतिस-, G2 इदं सु (for अभिस-) B1 D3 -सस्पृष्टयोस्, D5 -सक्लि° (for -संश्लि°) D7 अभिश्लिष्टस्तयोस्तत्र — ^{b}) K1 2 -शोभिनो (for -शौण्डयो) — ^{c}) B Dc1 Dn D3 6 S (G5 missing) विच्छिन्न (for अभिन्न) Ś2 D8 -पातित्वाद् (for पात°) — ^{d}) D3 सम, D4 गाढ, D5 गाढ (for गदा)

14 ^{b}) D2 कर्णस्य कवच दृढ — D1 om 14^{c}–15^{b} — ^{c}) B1 दशधा, B2–5 Dc1 Dn1 D3 S (G5 missing) शतधा (T G2 °था), Dn2 D2 4 5 [आ]शु ततो (for [आ]शु तदा) K1 2 राजा (for राजंस्) — ^{d}) D7 इत (for इव) Dc1 Dn1 अकरोत् (for अभवत्)

15 D1 om 15^{ab} (cf. v 1 14) — ^{b}) B Dc1 Dn1 S (G5 missing) आविध्य (for आदाय) M5 (*sup lin*) वेगवान् (for वीर्य°) — ^{c}) G1 M1 2 रथेनाशु; M8 5 (orig) ततो भीमो, M4 अथैनं तु, M5 (*sup lin*) अथैना तु (for रथे तां तु). K4 सं तु, T G2–4

अत्रासृजद्रथे तां तु बिभेद गदया गदाम् ॥ १५
ततो भीमः पुनर्गुर्वी चिक्षेपाधिरथेर्गदाम् ।
तां शरैर्दशभिः कर्णः सुपुङ्खैः सुसमाहितैः ।
प्रत्यविध्यत्पुनश्चान्यैः सा भीमं पुनरागमत् ॥ १६
तस्याः प्रतिनिपातेन भीमस्य विपुलो ध्वजः ।
पपात सारथिश्चास्य मुमोह गदया हतः ॥ १७
स कर्णे सायकानष्टौ व्यसृजत्क्रोधमूर्छितः ।
ध्वजे शरासने चैव शरावापे च भारत ॥ १८

ततः पुनस्तु राधेयो हयानस्य रथेषुभिः ।
ऋष्यवर्णाञ्जघानाशु तथोभौ पार्ष्णिसारथी ॥ १९
स विपन्नरथो भीमो नकुलस्याप्लुतो रथम् ।
हरिर्यथा गिरेः शृङ्गं समाक्रामदरिंदमः ॥ २०
तथा द्रोणार्जुनौ चित्रमयुध्येतां महारथौ ।
आचार्यशिष्यौ राजेन्द्र कृतप्रहरणौ युधि ॥ २१
लघुसंधानयोगाभ्यां रथयोश्च रणेन च ।
मोहयन्तौ मनुष्याणां चक्षूंषि च मनांसि च ॥ २२

C 7 8593
B 7 189 25
K 7 189 24

तात (for ता तु) D1 जघान ममेर मोपि —d) G1 M1 2 गदया समवाडयत

16 Ś K (K missing) D1 2 4 7 8 om (hapl) 16ab —a) S (G1 missing) गदा (for पुनर्) D6 सर्वं (for गुर्वी) —b) D' 6 S (G5 missing) चिक्षेपाधिरथिं (D6 धिरथं, T G2 °तिरथिं, G3 4 °तिरथ) प्रति —c) Ś2 त (for ता) Dn2 शरैर्दशभि, Bom ed गदां यहुभि (for शरैर्दशभि) —d) K4 B1-3 5 Dc1 Dn प्रवेजितै, B4 प्रवेनितै, D2 विदारणै, T G2 4 M2-4 प्रवेगितै, G3 प्रयोजितै (for समाहितै) G1 M1 2 स्वर्णपुङ्खै सुवेगितै —e) Ś1 चान्या, Ś2 K1 3 D1 चैव (for चान्यै) —f) D2 रथिं (for भीम) Ś1 सहसा व्रजत, Ś2 K1 2 4 D1 6 (marg sec m) पुनरागमत्, D° रब्रवीत् (for °रागमत) — After 16, K4 B Dc1 Dn D S (G missing) ins

1284* स्याल्लीव मन्त्राभिहता कर्णबाणैरभिद्रुता ।

[T G1 2 M ज्वाला D. नृप (for व्या) Dn1 अभिद्रुत]

17 b) D1 विपुल ध्वज —c) K4 G3 M1 सारथि B1 तस्य, G2 चापि (for चास्य) —d) Bom. ed मुमोह स गदाहत

18 a) K2 4 कर्णे, M1 कर्ण — After 18ab, K2 Dn2 D2 4 5 7 8 ins 1285* — K2 om (hapl) 18cd, D2 6 repeat the same after 1285* —c) D8 (second time) ध्वजे K4 शरासनं M3-4 भीम (for चैव) Dn2 D2 4 5 6 (second time) 7 8 ध्वज (D5 दर्शं) शरासन चैव —d) Ś2 D8 (both times) 6 (first time) इष्वावापे (D6 प), Dn2 D2 4 5 6 (second time) शरावाप, D8 इष्वावाप (for शरावापे) — Ś K1 2 4 B2 4 D1 2 6 ins after 18 K2 Dn2 D2 4 5 7 8 after 18ab

1285* तेनास्य निशितैः पीतैर्भीमसेनो महाबल ।
चिच्छेद परवीरघ्न प्रहसन्निव भारत ।

[(L 1) Ś2 K1 2 4 D1 महैर्, Dn2 D2 4 5 तीक्ष्णैर् (for पीतैर्) K4 महाबल —(L 2) K4 परवीरघ्न D8 भारत]

Ś K1 2 4 B1 D1 cont K2 Dn2 D2 4 5 7 8 ins after 18 D8 6 after the second occurrence of 18cd

1286* कर्णोऽप्यन्यद्धनुर्गृह्य हेमपृष्ठं दुरासदम् ।

[D. [s]न्यन्यद् (for ऽप्यन्यद्)]

19 b) T G1 2 रथ्यास् (for हयान्) D5 S (G5 missing) तस्य (for अस्य) Ś K (K missing) D1 2. 6 रथे शरैः, D5 7 8 तथेषुभि (for रथेषुभि) —c) K2 4 B1 2 D2 5 5 6 ऋक्षवर्णान्, Dc1 (orig as in text, marg) ऋक्ष°, Dn1 कृष्ण°, S (G5 missing) ऋश्य (for ऋष्य) —d) K2 8 प्रार्ष्टिसारथी, D8 पार्श्व°, G1 M प्राष्टि, G3 4 प्राष्टि (for पार्ष्णि°) D8 बाणैः सनतपर्वभि

20 a) D1 8 विपन्नरथे —b) Ś1 K8 प्लुतो रथ, D3 रथे स्थित, T G1-4 M1 2 रथोत्तम (for [आ]प्लुतो रथम्) — D1 5 om 20cd —c) K2 हरेर्यथा, D8 समुत्थाय (for हरिर्यथा) —d) M1 समाक्रमद् (for क्रामद्) D1 अरिंदम

21 D3 reads 21ab twice —a) Ś2 D1 6 G3 ततो (for तथा) D3 (second time) ततो महाबलौ चित्रम् —c) D8 om राजेन्द्र —d) D6 T G1-4 M1 2 °प्रतिकृतौ (for प्रहरणौ) M3-5 कृतप्रतिकृतैषिणौ

22 a) D2 4 5 रथ (for लघु) —b) D5 रणे तव (for रणेन च)

C 7 6518
B 7 169 23
K 7 169 25

उपारमन्त ते सर्वे योधास्माकं परे तथा ।
अदृष्टपूर्वं पश्यन्तस्तद्युद्धं गुरुशिष्ययोः ॥ २३
विचित्रान्पृतनामध्ये रथमार्गानुदीर्यतः ।
अन्योन्यमपसव्यं च कर्तुं वीरौ तदैषतुः ।
पराक्रमं तयोर्योधा ददृशुस्तं सुविस्मिताः ॥ २४
तयोः समभवद्युद्धं द्रोणपाण्डवयोर्महत् ।
आमिषार्थे महाराज गगने श्येनयोरिव ॥ २५
यद्यच्चकार द्रोणस्तु कुन्तीपुत्रजिगीषया ।
तत्तत्प्रतिजघानाशु प्रहसंस्तस्य पाण्डवः ॥ २६
यदा द्रोणो न शक्नोति पाण्डवस्य विशेषणे ।
ततः प्रादुश्चकारास्त्रमस्त्रमार्गविशारदः ॥ २७
ऐन्द्रं पाशुपतं त्वाष्ट्रं वायव्यमथ वारुणम् ।
मुक्तं मुक्तं द्रोणचापात्तज्जघान धनंजयः ॥ २८
अस्त्राण्यस्त्रैर्यदा तस्य विधिवद्धन्ति पाण्डवः ।
ततोऽस्त्रैः परमैर्दिव्यैर्द्रोणः पार्थमवाकिरत् ॥ २९
यद्यदस्त्रं स पार्थाय प्रयुङ्क्ते विजिगीषया ।
तस्यास्त्रस्य विघातार्थं तत्तत्स कुरुतेऽर्जुनः ॥ ३०
स वध्यमानेष्वस्त्रेषु दिव्येष्वपि यथाविधि ।

---

23 a) Dn2 D4 6 7 8 [ऽ]न्योन्य (for सर्वे) — b) G1 4 M योधा Ś K1-3 D1 स्वे च, K4 स्वस्य, D8 येन, D6 ये न (for [अ]स्माक) Ś2 D3 [अ]परे (for परे) B Dc1 Dn1 योधा भरतसत्तम

24 a) B1-3 5 Dc1 Dn D3-6 7 8 M3-5 विचित्र (D7 °त्रै, D8 °त्र) B5 D8 पूतना (for पृ°) K1 युध्ये (for मध्ये) — b) K4 उदीर्यते, B Dc1 Dn1 D1 °र्य तौ, T G3 4 °र्यतो, M3-5 °र्ये च (for °र्यत) Dn2 D2 4 5 7 8 रथमार्गप्रदर्शनै (Dn2 °र्शितो, D2 °र्शिनो), D3 °मार्गानुदर्शिनौ — c) Ś1 K3 Dn2 D4 5 7 8 तु (for च) — d) Ś2 K1 2 D1 तथै षतु, K4 B1-4 Dc1 (by corr) Dn D2 3 5-8 G4 M3-5 तदे°, B5 विचेरतु, Dc1 (before corr) वदेयतु, D4 तदौपतु (for तदै°) — e) G1 M यौधा — f) D2 3 ते, D5 6 च (for तं) Dn1 ते शुचि, S (G5 missing) युधि वि (for त सुवि)

25 G1 M om 25^{ab} — b) D5 तदा (for महत्) — c) K4 B Dc1 Dn D2-5 7 8 G1 M1 2 आमिषार्थे — d) Ś2 K1 2 D1 यथा (for इव)

26 a) D5 यच्चकार रणे द्रोण — b) D5 7 8 G1 कुंतीपुत्रे (D5 G1 °त्रं) (for °पुत्र) Ś2 B2 5 Dc1 Dn1 G1 M1 2 जिघांसया, M4 5 (*sup lin*) जिहीर्षया (for जिगीषया) — c) Dn2 तस्य तस्य विघार्थं (submetric), D2 4 5 तस्यार्थस्य विघातार्थं (= [with var] 30^{c}), D7 तत्कृत्य * जघानाशु (sic) — d) S2 तत्र, K2 तव (for तस्य) Dn2 D2 4 5 तरसत्वं (Dn2 तत्तत्सु, D2 तत्तत्स) कुरुतेर्जुन (= 30^{d}), D7 8 क्षिप्रहस्तश्च पाण्डव — After 26, G1 M ins

1287* तावन्योन्य प्रति महान्संरम्भ समजायत ।
मृदुपूर्वमभूद्युद्ध दिव्यास्त्रविदुषोर्द्वयो ।

27 K4 G4 om (hapl) 27^{a}–29^{b} — ab) Ś2 K2 transp न शक्नोति and पाण्डवस्य Ś K1-3 B2 4 D1 6 विशेषण, Dn2 °षितु (for °षणे) B1 3 5 Dc1 Dn1 D3 पाण्डवं स विशेषितु (D3 °षण), G2 युद्धे कर्तुं परा क्रमं — c) Ś1 K3 G2 तदा (for तत) M3 5 [उग्रम् (for [अ]स्त्रम्) — d) T G2 3 M3 5 उग्र(G2 M3 5 अस्त्र)मस्त्रविदां वर

28 K4 G4 om 28 (cf v l 27) — a) T G2 3 M वैवस्वत (for पाशुपत) — b) B5 G3 दारुण (for वा°) — c) D2 मुक्त द्रोणस्य चापात् (submetric) — d) Dn1 त, D3 स, T G1-3 M1 2 नि (for तज्)

29 K4 G4 om 29^{ab} (cf v l 27) — b) Dn2 विनिहति च पाण्डव, D5 विनिघ्नति स पा°, G1 M3-5 व्यधमत्तानि पा — c) S (G5 missing) तदा (for ततो) — Dn2 om 29^{d}–30^{c}, D5 reads the same twice. — d) G2 असृजत् (submetric) (for अवाकिरत्)

30 For the repetition in D5, cf. v l 29 Dn2 om 30^{abc} (cf v l 29) — a) Ś2 K1 2 4 तु (for स) D2 4 5 (both times) 7 8 यानि चास्त्राणि पार्थाय — b) Ś2 K1 2 4 Dn1 D1, 3 प्रयुक्तं, D5 (second time) 6 प्रयुक्ते, D7 प्रयुक्तवि (sic), G1 M1 2 प्रायुजद् (for प्रयुङ्क्ते) Dn1 विजगीषया, D4 5 (both times) 7 स जि°, G4 तज्जि° (for विजि°) — c) T G2-4 तस्य (for [अ]स्त्रस्य) K1 विधानार्थं (for विघातार्थं) B Dc1 Dn1 तस्य तस्य विघाताय, D2 4 5 (both times) 7 8 पार्थोऽपि तस्य तैर्दि(D5 तद्दि)व्यैर् — d) B Dc1 Dn1 हि, G1 M3-5 वि; M1 2 सु- (for स) Dn2 D2 4 5 7 8 अस्त्रैरस्त्राणि चाग्रसत्

31 a) Ś K1 2 4 प्र- (for स) Dn2 विध्यमानेषु°

अर्जुनेनार्जुनं द्रोणो मनसैवाभ्यपूजयत् ॥ ३१
मेने चात्मानमधिकं पृथिव्यामपि भारत ।
तेन शिष्येण सर्वेभ्यः शस्त्रविद्भ्यः समन्ततः ॥ ३२
वार्यमाणस्तु पार्थेन तथा मध्ये महात्मनाम् ।
यतमानोऽर्जुनं प्रीत्या प्रत्यवारयदुत्स्मयन् ॥ ३३
ततोऽन्तरिक्षे देवाश्च गन्धर्वाश्च सहस्रशः ।
ऋषयः सिद्धसंघाश्च व्यतिष्ठन्त दिदृक्षया ॥ ३४
तदप्सरोभिराकीर्णं यक्षराक्षससंकुलम् ।
श्रीमदाकाशमभवद्भूयो मेघाकुलं यथा ॥ ३५
तत्र सान्तर्हिता वाचो व्यचरन्त पुनः पुनः ।
द्रोणस्य स्तवसंयुक्ताः पार्थस्य च महात्मनः ।
विसृज्यमानेष्वस्त्रेषु ज्वालयत्सु दिशो दश ॥ ३६
नैवेदं मानुषं युद्धं नासुरं न च राक्षसम् ।
न दैवं न च गान्धर्वं ब्राह्मं ध्रुवमिदं परम् ।
विचित्रमिदमाश्चर्यं न नो दृष्टं न च श्रुतम् ॥ ३७
अति पाण्डवमाचार्यो द्रोणं चाप्यति पाण्डवः ।
नानयोरन्तरं द्रष्टुं शक्यमस्त्रेण केनचित् ॥ ३८
यदि रुद्रो द्विधाकृत्य युध्येतात्मानमात्मना ।

C 7 8817
B 7 169 44
K 7 189 44

D1 वच्चमाने वत्मास्त्रेषु — b) T G2 [ए]र्व, G3 4 [ए]व (for [अ]पि) — c) Ś2 फल्गुणेन, K1 2 फलुनेन, D1 फाल्गुनेन (for अर्जुनेन) M3 5 अर्जुनस्य विधि द्रोणो

32 a) D1 आत्मनो मेनेभ्यधिक, D3 आत्मनोभ्यधिक मेने — b) D1 पृथिव्या Dn3 D1 अधि, D5 इति (for अपि) — d) B1 3 4 Dn1 T G2-4 M2-5 परतप, B2 5 Dc1 Dn2 G1 M1 2 परतप (for समन्तत)

33 b) D2 5 तेषा (for तथा) Ś1 K8 धनुष्मता (for महात्मनाम्) — c) D4 5 जितमानो (for य°) B Dc1 Dn1 S (G5 missing) [s]धिक (for ऽर्जुन) — d) D1 - 7 8 आत्मना, D6 उस्मरन् (for °यन्) B Dc1 Dn1 S (G5 missing) प्रीय(G1 M1 2 युध्य)ते स्मार्जु नेन म

34 a) B1 2 ततोंतरीक्षे — Ś K (K5 missing) om 34cd — d) Dn2 D2-8 व्यत्द(D5 °ति)ष्यंत समतत

35 a) B1 3 तदा, B1 ततो (for तद्) B1 8 Dc1 Dn1 सकीर्णं (for आकीर्णं) — b) B (except B1) Dc1 Dn1 D1 गधर्व (for -राक्षस) G2 -सकुल — c) T G3 4 श्रीमदाकाशमभवन — d) T G3 4 वर्मो (for भूयो)

36 a) Ś2 K1 2 तत स्म, D3 6 तत्तस्य (for तत्र स्म) K1 2 D4 5 मातर्हिता, T G3 [अ]सार्क हिता (for सान्तर्हिता) — b) B3 व्यचरत्य, Dc1 Dn1 व्युचरत्य, Dn2 D5 7 8 विचरति, D4 चरति च, D6 G1 [s]प्युचरत (G1 °त), T G2-4 धुधरति, M व्युच-रति (M1 °त , M2 तं) Ś K (K5 missing) D1 यत स्तत (for पुन पुन) — G1 M transp 36cd and 36ef — c) Ś2 स्तुति (for स्तव) B Dc1 Dn1 द्रोणपार्थस्तवो पेता, Dn2 D2 4, 6 7 8 S (G5 missing) द्रोणसंस्तवसंयुक्ता ; (D2 4 5 °संयुक्ता, G1 युक्ताश्च) — d) B Dc1 Dn1 व्यश्रूयत नराधिप (B1 परतप) — D7 om (hapl) 36e-39b — e) B1 Dc1 Dn1 नियुज्यमानेषु; B3 निमज्य°, D3 विच्छिद्य (for विसृज्य°) — f) Ś K1 2 Dc1 D1 6 T G2 3 ज्वलयत्सु (K2 येस्त), D3 प्रज्व लत्सु, G1 ज्वल*त्सु (for ज्वालयत्सु) Ś K1-3 D1 पुन पुन , K1 D2-6 8 ततस्तत , Dn2 तत स्मृत (for दिशो दश) — After 36, B Dc1 Dn ins

1288* अद्रुवस्तत्र सिद्धाश्च ऋषयश्च समागता ।

[Dn1 तत (for तत्र)]

37 D7 om 37 (cf v 1. 36) — a) Ś2 K2 D1 न दैव, K1 तदेव, D4 6 8 न चेद् (for नैवेद) — d) B3 अत (for इद) G1 M1 2 ब्राह्म परमिद ध्रुव — f) D1 ततो, D4 6 नाना (for न नो)

38 D7 om 38 (cf v 1 36) — b) B4 अपि (for चापि) G1 M1 2 यतं शौर्यं च पाडव — cd) The portion of the text from 38d up to 7 165 62b is lost in Ś2 on missing folios B Dc1 Dn1 G1 M1. 2 transp द्रष्टु and शक्य D4 G8 दृष्ट (for द्रष्टुं) K4 B1 5 Dn2 D2 4 5 8 T G8 4 अन्येन, B1 अर्थेषु, B2 8 Dc1 Dn1 D6 G1 M अस्त्रेषु (for अस्त्रेण) G1 M1 2 कर्हिचित्, M3-5 केषु° (for केन°)

39 Ś2 missing (cf v 1 38) D7 om 39ab (cf. v 1 36) — a) G1 M1 2 कृत्वा (for रुद्रो) D3 5 कृत्वा; G1 M1 2 रुद्रो (for कृत्य) — b) B1 G1 3 4 M1 2 युध्येद् (for °त) — c) M3-5 [इ]पर्मो — d) D4 अथान्यत्र; D6 अन्यदत्र, D7 8 °थात्र (for °न्न तु). B1, 5 Dn2 D1 M3, 5 न तु (by transp). Dn2

C 7 8617
B 7 188. 44
K 7 189 44

तत्र शक्योपमा कर्तुमन्यत्र तु न विद्यते ॥ ३९
ज्ञानमेकस्थमाचार्ये ज्ञानं योगश्च पाण्डवे ।
शौर्यमेकस्थमाचार्ये बलं शौर्यं च पाण्डवे ॥ ४०
नेमौ शक्यौ महेष्वासौ रणे क्षेपयितुं परैः ।
इच्छमानौ पुनरिमौ हन्येतां सामरं जगत् ॥ ४१
इत्यब्रुवन्महाराज दृष्ट्वा तौ पुरुषर्षभौ ।
अन्तर्हितानि भूतानि प्रकाशानि च संघशः ॥ ४२
ततो द्रोणो ब्राह्ममस्त्रं प्रादुश्चक्रे महामतिः ।
संतापयन्रणे पार्थं भूतान्यन्तर्हितानि च ॥ ४३
ततश्चचाल पृथिवी सपर्वतवनद्रुमा ।
ववौ च विषमो वायुः सागराश्चापि चुक्षुभुः ॥ ४४
ततस्त्रासो महानासीत्कुरुपाण्डवसेनयोः ।
सर्वेषां चैव भूतानामुद्यतेऽस्त्रे महात्मना ॥ ४५
ततः पार्थोऽप्यसंभ्रान्तस्तदस्त्रं प्रतिजघ्निवान् ।
ब्रह्मास्त्रेणैव राजेन्द्र ततः सर्वमशीशमत् ॥ ४६
यदा न गम्यते पारं तयोरन्यतरस्य वा ।
ततः संकुलयुद्धेन तद्युद्धं व्याकुलीकृतम् ॥ ४७
नाज्ञायत ततः किंचित्पुनरेव विशां पते ।

वर्तते (for विद्यते) D4 5 अन्य त(D5 °न्यत्त)मनुवर्तते

40 Ś2 missing (cf v l 38) D8 om (hapl) 40^{bc}, D8 reads the same on marg sec m — ^{b}) Dn1 D1 4–6 G1 M1. 2 ज्ञानयोगश्च — After 40^{ab}, G1 M ins

1289* द्रोणे सौष्ठवमाचार्ये लाघवं सौष्ठवं तथा ।
अर्जुने दृश्यते व्यक्तं नान्यस्मिंस्तद्धनुर्धरे ।
लक्षमेकस्थमाचार्ये लक्षं वेधश्च पाण्डवे ।
शैघ्र्यमेकस्थमाचार्ये शैघ्र्यं वेधश्च पाण्डवे ।

[(L 3) M4 लक्ष्यवेध (for लक्षं वेधश्च) — After line 3, G1 ins

1290* गतमेकस्थमाचार्ये गतं वेधश्च पाण्डवे ।

— (L 4) G1 शैघ्रम् (for the first शैघ्र्यम्) M वेद (for वेधश्च)]

— K4 D1 8 M8 om (hapl) 40^{cd}

41 Ś2 missing (cf v l 38) — ^{b}) B Dc1 Dn1 युद्धे (for रणे) K4 B5 D (except D1) क्षपयितुं, B1–4 क्षय°, S (G5 missing) द्राव° (for क्षेप°) — ^{d}) Ś1 हन्याता

42 Ś2 missing (cf v l 38) — ^{a}) Dn1 [उ]क्तवान्, G2 [अ]द्भुतं (for [अ]ब्रुवन्) — ^{d}) B2 D6 T G3 4 सर्वशः (for संघशः) — After 42, S (G5 missing) ins

1291* यदा द्रोणं महाराज विशेषयति पाण्डवः ।
[M4 यथा (for यदा)]

43 Ś2 missing (cf v l 38) — ^{a}) M1 2 तदा (for ततो) D4 ब्रह्मास्त्रं (submetric) (for ब्राह्ममस्त्रं) — ^{b}) T G3 4 महाद्युतिः ; G2 °मनाः (for °मतिः). — After 43^{ab}, S (G5 missing) ins.

1292* तदस्त्रं सधितं राजन्घोररूपं महाहवे ।
[T G3 4 स(G4 स)हितं (for सधितं)]

— ^{c}) D6 स तापयन्, D8 T G2 M3–5 संतापय(D8 °ये)द्

44 Ś2 missing (cf v l 38) — ^{b}) D7 नग (for वन) — After 44^{ab}, S (G5 missing) ins

1293* सरितश्च प्रतिस्रोतं समूहुर्वै क्षणान्तरम् ।
[M3–5 प्रतिस्रोताः]

— ^{c}) Dc1 Dn1 चचार (for ववौ च) — ^{d}) D7 [अ]भि (for [अ]पि) K1 चुक्षुभु° (for °भुः)

45 Ś2 missing (cf. v l 38) — ^{a}) T G2–4 तत्र (for ततस्) D4 चाह्रो (for त्रासो) — ^{b}) Dn2 D2 4 5 7 8 सैन्ययो (for -सेनयो) — ^{d}) K1 Dn1 D5 महात्मना

46 Ś2 missing (cf v l 38) — ^{a}) D8 हि (for ऽपि) — ^{d}) G2 अशीर्यत (for अशीशमत्)

47 Ś2 missing (cf v l 38) — ^{a}) Dc1 Dn1 M3–5 नागम्यते (for न ग°) — ^{b}) Dn1 D8–S च, S (G5 missing) वै (for वा)

48 Ś2 missing (cf v l 38) Dn1 reads 48^{ab} twice — ^{a}) K1 2 D6 न ज्ञायत G2 कश्चित् (for किंचित्) — ^{b}) Dn1 (first time) अतरिक्षचरस्तदा — ^{c}) D2 प्रसृते, T G3 4 प्रवृद्धे (for °ते) Dn1 तुमले D4. 5 7 8 प्रसृते तुमले युद्धे, D6 प्रवृद्धे बहुले युद्धे — ^{d}) D6 तदा, T G1 3 4 M नृप, G2 अपि (for मृधे) — After 48, S (G5 missing) ins.

1294* द्रोणस्त्यक्त्वा रणे पार्थं पाञ्चालानन्वधावत ।
अर्जुनोऽपि रणे द्रोणं त्यक्त्वा प्राद्रावयत्कुरून् ।

प्रवृत्ते तुमुले युद्धे द्रोणपाण्डवयोर्मृधे ॥ ४८
शरजालैः समाकीर्णे मेघजालैरिवाम्बरे ।
न स्म संपतते कश्चिदन्तरिक्षचरस्तदा ॥ ४९

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि त्रिषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६३ ॥

१६४

संजय उवाच ।
तस्मिंस्तथा वर्तमाने नराश्वगजसंक्षये ।
दुःशासनो महाराज धृष्टद्युम्नमयोधयत् ॥ १
स तु रुक्मरथासक्तो दुःशासनशरार्दितः ।
अमर्षात्तव पुत्रस्य शरैर्वाहानवाकिरत् ॥ २
क्षणेन स रथस्तस्य सध्वजः सहसारथिः ।
नादृश्यत महाराज पार्षतस्य शरैश्चितः ॥ ३
दुःशासनस्तु राजेन्द्र पाञ्चाल्यस्य महात्मनः ।
नाशकत्प्रमुखे स्थातुं शरजालप्रपीडितः ॥ ४
स तु दुःशासनं बाणैर्विमुखीकृत्य पार्षतः ।
किरञ्शरसहस्राणि द्रोणमेवाभ्ययाद्रणे ॥ ५
प्रत्यपद्यत हार्दिक्यः कृतवर्मा तदन्तरम् ।

C 7 8523
B 7 129 6
K 7 190 6

शरौघैरथ ताभ्यां तु छायाभूतं महामृधे ।
तुमुलं प्रथमां रात्रिं सर्वस्य जगतो भयम् ।

[(L. 1) T G3 4 मुक्त्वा, G2 त्यक्त्वा (for त्यज्य) M1. 2 अभिधावन (for अन्व°) — (L 3) M3–5 अपि (for अथ) M3–5 च (for तु)]

49 Ś2 missing (cf. v 1 38) —ab) D6 सम*त (for शरजालै) D4 5 समाकीर्णैर्, G1 M अवाकीर्णे (for समा°) T G2–4 प्रच्छादितेर्जुनेनाजौ शर(T मेघ)जालैर्- (G3 °स्त)थाम्बरे —c) G3 मस्तमते (for संपतते) Ś1 K3 नाम्पतत्तत्र कश्चिद्, K1 नासन्यत तत किंचिद्, K2 नाम्न्यपर्वतत किंचिद्, K4 D1. 2 4 6 7 8 नापतत्तत्र कश्चिद्, Dc1 Dn1 न स्म संपद्यते किंचिद्, Dn2 नाम संपद्यते कश्चिद्, D3 समापतत्तत्र क, D5 समापतत न क° —d) T G2–4 तथा (for तदा) B (except B4) D5 6 अतरी(D5 नांतरि)क्षचरस्तदा, Dn1 पुनरेव विशां पते

Colophon Ś2 K5 G5 missing —*Sub-parvan* B1 2 (marg) द्रोणवध —*Day of Drona's Generalship* Ś1 K3 T G1. 3 4 पंचमेहनि, K1 D1 पंचमयुद्धदिवस, K4 पंचमदिवसयुद्ध, M1. 2 पंचमेह्नि —*Adhy name* Ś1 K1–3 D1 2 द्रोणार्जुनयुद्धं, Bom ed संकुलयुद्ध —*Adhy no* (figures, words or both) Dn1 189, D2 192, D3 82, T G2–4 184, G1 M1. 2 182, M3–5 181 —*Śloka no* Dn1 52

164

☞ This adhy is missing in Ś2 K5 G5 (cf v 1 7 163 38, 125 14, 137 9)

1 a) B3 Dc1 Dn1 ततो; B4 D4 5 7 8 तदा (for तथा) M3–5 वध्यमाने तत सैन्ये —b) B1 रथाश्व (for नराश्व) D4 5 7 8 नरप्रवरयोस्तथा (D5 °दा), S (G5 missing) हस्त्यश्वरथसंक्षये (G3 कुरे), Bom ed. गजाश्वनर° —d) D3 अपोथयत्, D4 अयोज° (for अयोध°)

2 a) M1 2 रुक्म- (for रुक्म) D4 -रथारक्तो, M3–5 -रथे सक्तो (for रथासक्तो) —b) D1 पूर्वमेव विशां पते — D1 om (hapl) 2c–3d —d) K4 इवाकिरत् (for अवा°)

3 D1 om. 3 (cf. v 1 2) —a) G3 रथे (for रथस्). S (except G3, G5 missing) चास्य (for तस्य). —d) D5 (marg as in text) M1 2 पार्षतश्च (for °तस्य). D4 5 7. 8 पुन (for चित).

4 M3 om 4bcd. —b) K2 D2–5 7 8 पाञ्चालस्य —c) K1 2 M4 समरे (for प्रमुखे) —d) Ś1 K (K5 missing) D1 -जालेन, D3 -जालै प्र- (for जालप्र) M4 शरजालप्रताडित

5 For 5ab, G1 M subst

1295* धृष्टद्युम्नोऽपि राजेन्द्र मग्नं दृष्ट्वा तवात्मजम् ।

C 7 8633
B 7 169 6
K 7 190 6

सोदर्याणां त्रयश्चैव त एनं पर्यवारयन् ॥ ६
तं यमौ पृष्ठतोऽन्वैतां रक्षन्तौ पुरुषर्षभौ ।
द्रोणायाभिमुखं यान्तं दीप्यमानमिवानलम् ॥ ७
संप्रहारमकुर्वंस्ते सर्वे सप्त महारथाः ।
अमर्षिताः सत्त्ववन्तः कृत्वा मरणमग्रतः ॥ ८
शुद्धात्मानः शुद्धवृत्ता राजन्स्वर्गपुरस्कृताः ।
आर्यं युद्धमकुर्वन्त परस्परजिगीषवः ॥ ९
शुक्लाभिजनकर्माणो मतिमन्तो जनाधिपाः ।
धर्मयुद्धमयुध्यन्त प्रेक्षन्तो गतिमुत्तमाम् ॥ १०
न तत्रासीदधर्मिष्ठमशस्त्रं युद्धमेव च ।
नात्र कर्णी न नालीको न लिप्तो न च वस्तकः ॥ ११
न सूची कपिशो नात्र न गवास्थिर्गजास्थिकः ।
इषुरासीन्न संश्लिष्टो न पूतिर्न च जिह्मगः ॥ १२
ऋजून्येव विशुद्धानि सर्वे शस्त्राण्यधारयन् ।

[M8 om the prior half]
— d) K1 3 4 D1 वली (for रणे)

6 a) K8 अभ्यपद्यत (for प्रत्य॰) — b) Bom ed स्वनतर (for तदन्तरम्) — c) D2 4 6 7 सौदर्याणा D7 8 T G2 8 त्रय (for त्रयश्) G1 M1 2 चैन (for चैव) — d) D8 ते सर्वे; D4 5 7 8 ततस्त, S (G5 missing) सर्वत॰ (for त एन) Ś1 K (K5 missing) D1 प्रत्यवारयन्, D8 T G1–8 पर्यवारयत्

7 a) Dn2 M4 (sup lin) तौ यमौ, G1 M1 2 यमौ च (for त यमौ) Some MSS [ऽ]न्वेता, B4 [ऽ]-न्वेत्य, Dn2 D3 6 वीरौ (for ऽन्वैता) — b) D8 6 रक्षतावनु(D8 ॰न्व)जग्मतु — c) G1 M8–5 द्रोणस्य (for द्रोणाय) K8 Dn2 यात (for यान्त)

8 D7 om (hapl) 8b–9c — b) D8 गता (for सर्वे) K4 Dn2 D2 च सु, S (G5 missing) तत्र (for सप्त) — c) M8 सत्यवंत (for सत्त्व॰)

9 D7 om 9abc (cf v 1 8) — a) G8 शुद्धा-त्मान D4 शुद्धात्मान च शुद्धत्वाद्; D5 8 ॰त्मान शुद्ध-सत्त्वा, D6 शुद्धवृत्ता सत्त्ववतो — b) Dn2 स्वर्गं (for स्वर्ग) — c) Dc1 Dn D2 3 5 6 आर्ययुद्धम्, G1 M आर्या युद्धम् (for आर्यं युद्धम्) Dc1 Dn1 om (hapl) from कुर्वन्त up to धर्मयुद्ध (in 10c) Dn2 D4 5 8 अकुर्वंस्ते (for ॰र्वन्त) — d) Ś1 K1–8 D1 जिगीषया, G1 M वधैषिण

10 Dc1 Dn1 om up to धर्मयुद्ध (cf v 1 9) — a) S (except M4, G5 missing) शुद्धाभिजन (for शुक्ला॰) D4 5 कुर्वाणा (for -कर्माणो) — b) Dn2 गतिमतो (for मतिमन्तो) Ś1 K8 B5 M8–5 जनाधिप (for ॰धिपा) — c) D3 5 6 अकुर्वत, G2 अयुध्यत (for अयुध्यन्त) — d) K2 प्रेक्ष्यतो, B (except B4) Dc1 Dn1 D2 प्रेप्सतो, Dn2 D4 5 7 8 पश्यंतो, T G2–4 काक्षंतो (for प्रेक्षन्तो)

11 b) Ś1 T G3 अशास्त्र, K1 अशस्त्र, K8 4 अशस्त, Dn2 D2 4 5 7 8 नाशस्त्र (for अ॰) B4 G1 4 M1 2 वा (for च) — c) D3 न तु (for नात्र) G2 M8–5 नालीको B Dc1 Dn1 D5 न तत्र कर्णी (Dn1 D5 ॰र्णि-) नालीको, T G1 3 4 M1 2 न चा(G1 M1 2 त)त्र कणिना- (G3 ॰र्णी ना)ळी(G3 4 ॰ली)को — d) K4 वस्तिक, B1 वक्रक, B2 3 5 D8 वस्सक, Dc1 D6 S (G5 missing) वस्तक, Dn1 D2 4 5 7 8 वत्सक, Dn2 वस्तिक (for वस्तक) B4 न च लिप्तो न वस्तक —After 11, M3–5 ins 1296*

12 M8–5 om 12ab — a) Ś1 K1–8 सूति, B1 2 शूची, B3 5 शुची, D1 6 [अ]शुचि, D7 8 सुचि (for सूची) D1 8 वापि, D7 8 वास्सीन् (sic), Bom ed नैव (for नात्र) Dn1 न सूची कपिशा चोसि (sic), Dn2 न सूची कपिशेने च (sic), D2 न सूति क्षप्यमानो वा, D4 न स्तति कपिमानेव (sic), D5 नाशुचि कपिशा वापि — b) B1 Dn2 D1 न गवास्थि, B3 गवास्थिक, D6 T G3 न गवाक्षि (D6 ॰क्षिर्), G1 4 M1 2 न गवाक्षी (for ॰स्थिर्) Ś1 K3 D3 न चाधिक, K1 2 न चाविक, Dn1 D7 8 अजाविक, D2 अजोधिक, D4 5 अजारकि (D5 ॰रिका), D6 न जाविक, T1 न चास्थिक (for गजास्थिक) G2 न भवाक्षि भुजास्थितौ — T G1–4 M1 2 ins after 12ab M3–5 after 11

1296* न चूली वलिशस्तत्र न यमी नापि पावक ।

[G1 वलिशस् M3–5 न चूली वलिशस्तत्र (for the prior half) M4 वर्मी (for यमी) M3 न वर्मी न पावक (sub-metric), M5 न वर्मी नापि पापक (for the post. half)]

— c) K1 4 D4 7 8 S (G5 missing) संश्लिष्टो (for स श्लिष्टो) Dn2 इषुरासीन्नमश्रिष्टो (sic) — d) Dc1 Dn1 पूर्तिर् Dn2 पुजिर्, T G2–4 M पूती (for पूतिर्) G1 M1 3–5 जिह्मक

13 a) D1 एव (for एव) Dn2 हि (for वि) D4 5 7 8 तान्येव हि विशुद्धानि — b) B4 D4, 5 7 8 G1

सुयुद्धेन परांल्लोकानीप्सन्तः कीर्तिमेव च ॥ १३
तदासीत्तुमुलं युद्धं सर्वदोषविवर्जितम् ।
चतुर्णां तव योधानां तैस्त्रिभिः पाण्डवैः सह ॥ १४
धृष्टद्युम्नस्तु तान्हित्वा तव राजन्रथर्षभान् ।
यमाभ्यां वारितान्दृष्ट्वा शीघ्रास्त्रो द्रोणमभ्ययात् ॥ १५
निवारितास्तु ते वीरास्तयोः पुरुषसिंहयोः ।
समसज्जन्त चत्वारो वाताः पर्वतयोरिव ॥ १६
द्वाभ्यां द्वाभ्यां यमौ सार्धं रथाभ्यां रथपुंगवौ ।
समासक्तौ ततो द्रोणं धृष्टद्युम्नोऽभ्यवर्तत ॥ १७
दृष्ट्वा द्रोणाय पाञ्चाल्यं व्रजन्तं युद्धदुर्मदम् ।
यमाभ्यां तांश्च संसक्तांस्तदन्तरमुपाद्रवत् ॥ १८
दुर्योधनो महाराज किरञ्शोणितभोजनान् ।
तं सात्यकिः शीघ्रतरं पुनरेवाभ्यवर्तत ॥ १९
तौ परस्परमासाद्य समीपे कुरुमाधवौ ।
हसमानौ नृशार्दूलावभीतौ समगच्छताम् ॥ २०
बाल्ये वृत्तानि सर्वाणि प्रीयमाणौ विचिन्त्य तौ ।
अन्योन्यं प्रेक्षमाणौ च हसमानौ पुनः पुनः ॥ २१
अथ दुर्योधनो राजा सात्यकिं प्रत्यभाषत ।
प्रियं सखायं सततं गर्हयन्वृत्तमात्मनः ॥ २२
धिक्क्रोधं धिक्सखे लोभं धिङ्मोहं धिगमर्षितम् ।

C 7 8650
B 7 169 23
K 7 190 23

M मर्व (for सर्वे) Ś1 K1 2 D7 8 अपातयत् (Ś1 D7 °न्), Dn1 D4 G4 अवारयन् (D4 °त्) (for अधा°) — d) D4 ईप्सित, S (G5 missing) इच्छत (for ईप्सन्त)

14 a) Dn1 D4 5 7 8 तुमल — b) D2 4 5 7 8 S (G5 missing) पाप (for दोष) D3 स्वच्छ दोषवित्र र्जित — c) Dn1 चैव (for तव) G1 4 M योधाना

15 a) K4 B Dc1 Dn S (G5 missing) दृष्ट्वा, D2 6 हत्वा, D5 जित्वा, D7 8 वीरास् (for हित्वा) — b) D6 पुत्रान् (for राजन्) K1 2 D2 7 8 नरर्षभान् (for रथ°) — c) G2 वारितस् (for तान्) K4 B Dc1 Dn वीरान्, S (G5 missing) तत्र (for दृष्ट्वा) — d) Dn2 शीघ्रास्त्रैर् (for °स्त्रो) G2 तव सेनां समभ्ययात्

16 a) T G2–4 शरार्चि(G3 4 °चि)तास्, G1 M शरानलास् (for निवारितास्) M3–5 ततो (for तु ते) D3 6 योधास् (for वीरास्) — c) K1 2 D6 चतुरो (for चत्वारो)

17 b) K1. 2 D1 नर- (for रथ) B4 D3 6 सत्तमौ (for -पुंगवौ) D5 रथाभ्या पुरुषर्षभौ, T G2–4 रथिनां रथ(G3 °थि)सत्तमौ — c) G1 4 रणे (for ततो) — d) Dn2 [ऽ]भ्यवर्षत, M3–5 °यात्पुन (for °वर्तत)

18 a) D6 युद्धाय (for द्रोणाय) G1 M1 2 त याव (for पाञ्चाल्य) — b) Ś1 गच्छंत, K1 2 प्रयात, G1 M1 2 पांचाल्य, G3 जयत (for व्रजन्त) D4 5 7 8 व्रजत शत्रुमर्दनं — c) D5 G4 संयुक्तास् M3–5 यमाभ्या सह ससक्तास् — d) G1 M (except M4) उपाद्रवन् — M3–5 ins after 18 G1 M1. 2 after 19

1297* ततस्तव सुतो राजन्सात्वतेन समागत ।

19 d) K4 अभ्यवर्षत (for वर्तत) — After 19, G1 M1 2 ins 1297*

20 b) T G2–4 M3–5 वार्ष्णेयकुरुपुग(G4 °पाड)वौ — c) B4 Dn1 D4 G2 सहमानौ, T G3. 4 हिंस (for हस) S (G missing) महावीर्याव् (for नृशार्दूलाव्) — d) D3 प्रतीतौ, G3 4 अहितौ, M4 विभीतौ (for अ°) B Dc1 Dn S (G5 missing) समसज्ज(B5 °जे)ता (for °गच्छताम्)

21 a) K4 B3 Dn2 D2 4 5 7 8 बाल्य (for बाल्ये) B4 बाल्ये सर्वाणि वृत्तानि — b) D5 पीयमानौ (sic) (for प्रीयमाणौ) D6 T G2–4 M3–5 प्राचिंत्य (for विचिन्त्य) — c) K2 Dc1 Dn1 D6 प्रेक्ष्यमाणौ, K4 प्रेक्षमानौ (for °माणौ) Dn2 D2 4 5 7 8 तावन्योन्यं प्रेक्ष्य(Dn2 D2 °क्ष)माणौ — d) B Dc1 Dn1 D1 2 स्मयमानौ, Dn2 हन्य°, D4. 7 8 समानौ तौ (D8 तु), D5 सज्जतौ च, T G3 4 हर्षमाणौ, G2 सहमानौ (for हस)

22 b) B Dc1 Dn T G1–4 M1 2 सात्यकिं समभाषत — c) M3–5 प्रिय (for प्रियं) T G3 3 सहायं (for सखायं) — d) Ś1 K1 2 4 D3 6 वृत्तिम् (for वृत्तम्)

23 a) S (G5 missing) च वै (G2 मे) (for सखे) — b) B1 4 Dc1 D4. 5 7 अमर्षिता, B2 Dn1 T G2–4 M3–5 °र्षितां, G1 M1 2 पराक्रम (for अमर्षितम्) — c) Dn2 D4–7 G2 क्षत्रम् (for क्षात्रम्) — d) K2 B1 (marg) 2–5 Dc1 Dn1 बलपौरुषं, B1 (orig) बलमौपधं (for °मौरसम्)

24 a) K3 B D (except D1) यत्र (for यत्त्वं) D5

C 7 8870
D 7 179 23
K 7 190 13

धिगस्तु क्षात्रमाचारं धिगस्तु बलमौरसम् ॥ २३
यत्त्वं मामभिसंधत्से त्वां चाहं शिनिपुंगव ।
त्वं हि प्राणैः प्रियतरो ममाहं च सदा तव ॥ २४
स्मरामि तानि सर्वाणि बाल्ये वृत्तानि यानि नौ ।
तानि सर्वाणि जीर्णानि सांप्रतं नौ रणाजिरे ।
किमन्यत्क्रोधलोभाभ्यां युध्यामि त्वाद्य सात्वत ॥ २५
तं तथावादिनं राजन्सात्यकिः प्रत्यभाषत ।
प्रहसन्विशिखांस्तीक्ष्णानुद्यम्य परमास्त्रवित् ॥ २६
नेयं सभा राजपुत्र न चाचार्यनिवेशनम् ।
यत्र क्रीडितमस्माभिस्तदा राजन्समागतैः ॥ २७

दुर्योधन उवाच ।

क्व सा क्रीडा गतास्माकं बाल्ये वै शिनिपुंगव ।
क्व च युद्धमिदं भूयः कालो हि दुरतिक्रमः ॥ २८
किं नु नो विद्यते कृत्यं धनेन धनलिप्सया ।
यत्र युध्यामहे सर्वे धनलोभात्समागताः ॥ २९

संजय उवाच ।

तं तथावादिनं तत्र राजानं माधवोऽब्रवीत् ।
एवंवृत्तं सदा क्षत्रं यद्धन्तीह गुरूनपि ॥ ३०
यदि तेऽहं प्रियो राजञ्जहि मां मा चिरं कृथाः ।
त्वत्कृते सुकृताल्लोकान्गच्छेयं भरतर्षभ ॥ ३१

त्वाम् (for माम्) D3 6 इह, G1 M1 2 इति (for अभि) Dc1 गच्छस्व (for संधत्से) —b) K1 त्वा चाहं, Dn1 त्वामहं, D3 अहं त्वा, D5 चाहं त्वा (by transp), D8 त्वा वाहं D5 7 8 शनि (for शिनि-) —c) B1 D5 6 7 8 च (for हि) D5 6 7 8 G1 M1 2 प्रियतमो (for °तरो) —d) S (G6 missing) ममाहं तव वै तथा

25 ab) B1 om (hapl) from तानि up to यानि नौ (in 25b) B1 transp सर्वाणि and वृत्तानि D1 2 4 6 7 8 बाल्य, D6 बाल्ये, M4 बाले (for बाल्ये) D6 7 8 M1 2 तानि (for यानि) Dc1 Dn2 D6 वै, Dn1 भो, D5 6 7 8 ते (for नौ) —d) K4 सप्राप्त, B1 lacuna (for सांप्रत) K1 2 4 D1 तु, B1 D2 G4 नो, B3 D5 6 ते (for नौ) —e) K1 lacuna, D2 4-8 अद्य (for अन्यत्) B5 -लोभाभ्या (for लो°) —f) B om ed युद्धमेव (for युध्यामि त्वा) K1 त्वाम् (hypermetric) (for त्वा) Dc1 G2 सात्वत Dn2 युध्यामस्त्वाव सात्वत (sic)

26 a) B Dc1 Dn1 तत्र (for राजन्) —b) Dn2 D2 सात्वत (for सात्यकिः) D5 6 7 8 सात्वत प्रत्यपद्यत —c) Dn2 प्रसहन् (for प्रहसन्) —d) K1 2 अभ्य-स्यन (for उद्यम्य) S (G6 missing) उद्यम्य प(M3-5 °द्रुमन्प)रलोकजित्

27 Before 27, S (G6 missing) ins सात्यकिः —b) B Dc1 Dn1 नाचार्यस्य, Dn2 D1 3 7 न वाचार्य-, S (G6 missing) नैवाचार्य (for न चा°) —c) Dn2 D5 6 7 8 यच्च (for यत्र) —d) S (G6 missing) पुरा (for तदा) Ś1 K1-3 बाल्ये, D1 बाल्यं (for राजन्) Dn1 D6 7 8 सभागतै (for समा°)

28 a) Dn1 कस्मात् (for क्व सा) —b) B1 3 Dc1 Dn1 [s]पि (for वै) K1 D5 7 8 शनि (for शिनि) Ś1 नदन (for पुंगव)

29 D4 om 29 T G2 3 om 29-60 —a) Ś1 (sup lin as in text) क्व नु, K1 B1 5 Dn D3 5 6 8 किं तु (for किं नु) G1 4 M मे (for नो) D6 लोके (for कृत्य) —b) K1 2 D1 रणेन (for धनेन) K1 3 D1 लिप्सुना, G1 M1 2 लिप्सत, G4 -लिप्सक (for लिप्सया) D7 8 धनेन चलवस्तुना, M3-5 °न त्विह युध्यत —c) M3-5 तत्र (for यत्र) K1-3 Dn2 D1-3 5-8 वध्यामहे (for युध्या°) Ś1 K2 3 D1 शश्वद्, K1 यद्वद् (for सर्वे) —d) D1 समागतान्, D5 °गम (for °गता)

30 T G2 3 om 30 (cf v l 29) B4 om the ref. —b) Dn2 D2 4 5 6 7 8 सात्वतो (for माधवो) —c) G1 4 M युक्त (for वृत्त) Dn2 मदा, D2 G1 M3-5 यदा, D4 तथा, D5 7 8 यथा (for सदा) K4 B1-3 Dc1 D3 6 G1 M1 2 क्षात्रं (for क्षत्रं) —d) K4 Dn2 D1-5 युध्यतीह, D6 जघ्नंतीह, D7 8 यत्र घ्नंति, G1 4 M युध्यते ह (for यद्धन्तीह) Ś1 K1-3 D3 कुरून् (for गु°)

31 T G2 3 om 31 (cf v l 29) —a) Dn2 यत्र (for यदि) Dn2 त्वा ते, D2 4 5 7 8 अहं ते (by transp) —b) G1 M3 4 मामचिर, G1 M1 2 5 मा मा चिर (for मां मा चिरं) — D6 om 31cd —d) D3 आस्येय, G1 4 M इच्छेय (for ग°) Ś1 K3 गच्छेयं

या ते शक्तिर्बलं चैव तत्क्षिप्रं मयि दर्शय ।
नेच्छाम्येतदहं द्रष्टुं मित्राणां व्यसनं महत् ॥ ३२
इत्येवं व्यक्तमाभाष्य प्रतिभाष्य च सात्यकिः ।
अभ्ययात्तूर्णमव्यग्रो निरपेक्षो विशां पते ॥ ३३
तमायान्तमभिप्रेक्ष्य प्रत्यगृह्णात्तवात्मजः ।
शरैश्चावाकिरद्राजञ्शैनेयं तनयस्तव ॥ ३४

ततः प्रववृते युद्धं कुरुमाधवसिंहयोः ।
अन्योन्यं क्रुद्धयोर्घोरं यथा द्विरदसिंहयोः ॥ ३५
ततः पूर्णायतोत्सृष्टैः सात्वतं युद्धदुर्मदम् ।
दुर्योधनः प्रत्यविध्यद्दशभिर्निशितैः शरैः ॥ ३६
तं सात्यकिः प्रत्यविद्धत्तथैव दशभिः शरैः ।
पञ्चाशता पुनश्चाजौ त्रिंशता दशभिश्च ह ॥ ३७

C 7 8664
B 7 189 18
K 7 190 37

कुरुपुंगव, D5 °य पुरुषर्षभ

32 T G2 3 om 32 (cf v l 29) — a) B Dc1 Dn1 D2 G1 4 M यच्च (for चैव) — b) D5 6 अपि (for मयि) D8 तत्क्षत्रमिव दर्शय — c) Ś1 K3 अहम्, K4 Dn D2–5 7 8 तद्, G1 4 M एतम् (for एतद्) Ś1 K3 इदं (for अह)

33 T G2 3 om 33 (cf v l 29) — a) K1 युक्तम् (for व्य°) — c) K1 अत्ययाद्, Dn2 D2 4 6 7 8 अन्व° (for अभ्य°) — d) K1 8 निरपेक्ष्यो (K8 °क्ष), Dn2 °पेक्षे (for °पेक्षो) B Dc1 Dn1 दया ना- (Dc1 Dn1 मा)कुरवात्मनि

34 T G2 3 om 34 (cf v l 29) — a) B Dc1 Dn1 महाबाहु, D3 स सप्रेक्ष्य (for अभि°) — D5 om 34cd — c) K2 D1 6 चैवाकिरद्, D4 च विकिरद् (for चावा°) D7 8 शरैश्च विकिरंस्तीक्ष्णैं, M3–5 °श्चावामृजद्राजा — After 34, D2 ins 1299*

35 T G2 3 om 35 (cf v l 29) D2 om 35–37 — a) G1 प्रववृधे (for °वृते) D5 तत प्रवृत्ते युद्धे तु — b) K1 2 4 D1 मुख्ययो, M3–5 वीरयो (for -सिंहयो) — Ś1 K1–3 D1 7 8 om (hapl) 35cd — c) M1 क्रूरयोर् (for क्रुद्ध) D6 भीम (for घोर)

36 D2 T G2 3 om 36 (cf v l 35, 29) — c) D5 दुर्योधन सात्यकि विध्यत् (hypermetric) — D7 om (hapl) 36d–37a — d) Dn2 सात्वत, D1. 5 सरथ, D5 तथैव (for दशभिर्) K4 B Dc1 Dn1 D3 G1 4 M कुपितो दशभि शरै

37 D2 T G2 3 om 37 (cf v l 35, 29) D7 om. 37a (cf v l 36) D4 5 om. (hapl) 37ab — b) B Dc1 Dn1 [अ]वाकिरद्, D6 निशितै, G1 4 M [अ]वनिप (for दशभि) Dn2 D3 सत्वर निशितै शरै — After 37ab, G1 4 M ins

1298* दुर्योधनस्तत क्रुद्धो माधवं नवभि शरै ।

— K2 reads twice (without var) 37cd followed by lines 1–2 of 1299* — c) B1 चाष्टौ, Dn2 त्वाजौ, G1 4 M चान्यैस् (for चाजौ) Ś1 K1–3 D1 पञ्चाशत्या पुनश्चापि — d) Ś1 K3 तथैव, K1 2 4 D1 4 5 7 8 विंशत्या, Dn2 विंशया, D8 G1 4 M त्रिंशद्भिर् (for °ता) D3 C1 M1 2 तथा, D4 5 7 8 सह, G4 च स (for च ह) — After 37, N (Ś2 K5 missing, D2 after 34) ins

1299* सात्यकिं तु ततो राजन्प्रहसंस्तनयस्तव ।
आकर्णमुक्तैर्निशितैर्विव्याध त्रिंशता शरै ।
ततोऽस्य सशर चाप क्षुरप्रेण द्विधाकरोत् ।
सोऽन्यत्कार्मुकमादाय लघुहस्तस्ततो दृढम् ।
सात्यकिर्व्यसृजच्चापि शरश्रेणीं सुतस्य ते । [5]
तामापतन्तीं सहसा शरश्रेणीं जिघांसया ।
चिच्छेद बहुधा राजस्तत उच्चुक्रुशुर्जना ।
सात्यकिं च त्रिसप्तत्या पीडयामास वेगित ।
स्वर्णपुङ्खै शिलाधौतैराकर्णापूर्णनि सृतै ।

[D2 om line 1 — (L 1) Dn2 त, D8 च (for तु) B Dc1 Dn D3–5 7 8 रण (for ततो) — (L 2) B Dc1 D3 पूर्णैर्, Dn1 पूर्ण (for मुक्तैर्) D4 5 7 8 विविधैर् (for निशितैर्) D4 5 7 8 निशितै (for त्रिंशता) — (L 3) Ś1 ते तस्य, K1 2 पुनश्च (for ततोऽस्य) B Dc1 Dn1 D3 [अ]च्छिनत् (for [अ]करोत्) — (L. 4) D4 5 दृढ (for दृढम्) — (L 5) K1 विसृजच्, D4 येसृजच् (for व्यसृ) D1. 2 शरश्रेणी (for श्रेणीं) D3 सुत च (for सुतस्य) — (L 6) K1. 2 D4 7 तम् (for ताम्) — (L 7) K4 Dn2 D2 4 5 7 8 बहुशो (for °धा) B1. 3 5 Dc1 Dn1 राजा (for राजस्) B1 प्रचुक्रुशुर् (for उच्चु°) Ś1 K3 ते तदा चुक्रुशुर्जना (for the post. half) — (L 8) K4 Dc1 Dn1 D1 तु (for च) K4 D2–5 7 8 वेगत (for वेगित) — (L 9) D4 5 7 8 चित्र (for स्वर्ण) K1 2 सुवर्णपुङ्खैर्निशितैर् (for the prior half) Ś1 आकर्णाकर्णि, K (K5 missing) D1 °कर्ण-, B5 Dc1 °र्णात्तूर्ण, Dn2 °र्ण पूर्ण (for °र्णा पूर्ण) Dn1 D4 निसृतै D6 आकर्णान्नोदितै शरै (for the post. half)]

C 7 8669
B 7 189 43
K 7 190 43

तस्य संदधतश्चेषून्संहितेषुं च कार्मुकम् ।
अच्छिनत्सात्यकिस्तूर्णं शरैश्चैवाभ्यवीवृपत् ॥ ३८
स गाढविद्धो व्यथितः प्रत्यपायाद्रथान्तरम् ।
दुर्योधनो महाराज दाशार्हशरपीडितः ॥ ३९
समाश्वस्य तु पुत्रस्ते सात्यकिं पुनरभ्ययात् ।
विसृजन्निपुजालानि युयुधानरथं प्रति ॥ ४०
तथैव सात्यकिर्बाणान्दुर्योधनरथं प्रति ।
प्रततं व्यसृजद्राजंस्ततसंकुलमवर्तत ॥ ४१
तत्रेपुभिः क्षिप्यमाणैः पतद्भिश्च समन्ततः ।
अग्नेरिव महाकक्षे शब्दः समभवन्महान् ॥ ४२
तत्राभ्यधिकमालक्ष्य माधवं रथसत्तमम् ।
क्षिप्रमभ्यपतत्कर्णः परीप्संस्तनयं तव ॥ ४३
न तु तं मर्षयामास भीमसेनो महाबलः ।
अभ्ययात्त्वरितः कर्णं विसृजन्सायकान्बहून् ॥ ४४
तस्य कर्णः शितान्बाणान्प्रतिहन्य हसन्निव ।
धनुः शरांश्च चिच्छेद सूतं चाभ्यहनच्छरैः ॥ ४५
भीमसेनस्तु संक्रुद्धो गदामादाय पाण्डवः ।
ध्वजं धनुश्च सूतं च संममर्दाहवे रिपोः ॥ ४६

---

38 T G2 3 om 38 (cf v l 29) — ^{a}) D2 4 तत (for तस्य) D4 5 सदधतुश B (except B1) Dc1 D1 चेपु (for चेपून्) — ^{b}) K1 2 स(K2 स)हतेपु, B (except B1) D2 G1 सहि(B5 °ह)तेपु, Dc1 Dn1 D3 6 सधितेपु (D3 6 °पु), D4 5 8 M4 सहितेपु (for सहितेपु) Dn2 कार्मुके D7 शकार्मुकविशापर्ण (sic) — ^{c}) K2 4 Dc1 Dn1 D1-8 G4 M3-5 आच्छिनत् K1 D8 सात्यकिं — ^{d}) G1 4 M शरीर च (for शरैश्चैव) K1 [अ]त्यवीवृपत्, B1-3 5 Dc1 Dn1 D3 [अ]भ्यवीवि(D5 वृ)धत्, B4 °विध्यत, D3 [अ]वधीद्दृशा, G4 व्यवीवृपत्, M3-5 [अ]प्यवीवृपत् (for [अ]भ्य°)

39 T G2 3 om. 39 (cf v l 29) — ^{b}) D4 5 7 8 प्रत्य(D4 °त्यु)पेयाद् (for °पायाद्) K4 रथातरे

40 T G2 3 om 40 (cf v l 29) — ^{a}) Dn1 समाश्वस्तस, D3-5 7 8 G4 °श्वास्य (for श्वस्य) — ^{b}) Ś1 अभ्यधात् (for °यात्) — ^{c}) K1 शर (for इपु)

41 T G2 3 om 41 (cf v l 29) K4 D1 3 om (hapl) 41^{ab} — ^{a}) G1 4 M बाणैर् (for बाणान्) — ^{c}) Ś1 K (K5 missing) Dn2 D1 3 6 सतत, Dc1 Dn1 प्रतपन्, D4 5 प्रतित, D7 8 प्रतप्तान् (for प्रतत) K4 B3 5 D2 G1 M विसृजन्, G4 व्यसृजन् (for °जद्) G1 M1 2 तस्थौ (for राजंस्) — ^{d}) D2 4 5 स (for तत्)

42 T G2 3 om 42 (cf v l 29) B4 om 42 — ^{a}) D4 5 क्रियमाणै (for क्षिप्य) — ^{b}) B1-3 5 Dc1 Dn G1 4 M शरीरिपु, D6 सहस्रश (for समन्तत) D3 अंतरिक्षात्सहस्रश — ^{c}) Ś1 K2 3 D7 महाकक्ष्ये, Dn2 °कक्षै, D1 °कल्पे (for °कक्षे) — After 42, N (except B4, Ś2 K5 missing) ins

1300* तयो शरसहस्रैश्च सछन्न वसुधातलम् ।
अगम्यरूप च शरैराकाश समपद्यत ।

[(L 1) D3 5 7 8 तु (for च) K4 सछिन्न (for सछन्न)]

43 T G2 3 om 43 (cf v l 29) Dn2 om. 43 — ^{a}) K4 G1 4 M3 4 अप्यधिकम् (for अभ्य°) — ^{c}) Ś1 K1 2 अभ्यापतत् (for अभ्य°)

44 T G2 3 om 44 (cf v l 29) — ^{a}) Dc1 Dn1 G1 M (except M1) तन्, D4 स- (for त) — ^{c}) K1 अत्ययात्, B Dc1 Dn1 G1 4 M सोभ्ययात् (for अभ्य°) G1 त्वरित (for °त) — ^{d}) Dn D6 G4 व्यसृजन् (for वि°)

45 T G2 3 om 45 (cf v l 29) — ^{a}) D4 अस्य (for तस्य) G1 4 M शरैर् (for शितान्) — ^{b}) B (except B1) Dc1 Dn1 D3 4 6 G1 4 M प्रतिहत्य (for °हन्य) — ^{d}) Ś1 चाभ्याहनत्, D6 चाभ्यवधीत्

46 T G2 3 om 46 (cf v l 29) — ^{a}) K2 भीमसेन M3-5 च (for तु) — ^{b}) Dn1 om मादाय D5 G1 4 M वीर्यवान् (for पाण्डव) — ^{c}) B1 Dn2 D3 6 धनुर्ध्वज (by transp), D5 ध्वज रथं, G1 M रथ धनुश — ^{d}) K1 2 D3-5 7 स (for स) — After 46, N (Ś2 K5 missing) ins

1301* रथचक्र च कर्णस्य बभञ्ज स महाबल ।
भग्नचक्रे रथेऽतिष्ठदकम्प शैलराडिव ।
एकचक्र रथ तस्य तमूहु सुचिर हया ।
एकचक्रमिवार्कस्य रथ सप्तयोऽमला ।

[(L 1) Dc1 Dn1 सु- (for स) — (L 2) K1 2 Dn2 D3-5 7 8 तिष्ठन् (for ऽतिष्ठद्) Ś1 K1-3 B1 Dc1

अमृष्यमाणः कर्णस्तु भीमसेनमयुध्यत ।
विविधैरिषुजालैश्च नानाशस्त्रैश्च संयुगे ॥ ४७
संकुले वर्तमाने तु राजा धर्मसुतोऽब्रवीत् ।
पाञ्चालानां नरव्याघ्रान्मत्स्यानां च नरर्षभान् ॥ ४८
ये नः प्राणाः शिरो ये नो ये नो योधा महाबलाः ।
त एते धार्तराष्ट्रेषु विषक्ताः पुरुषर्षभाः ॥ ४९
किं तिष्ठत यथा मूढाः सर्वे विगतचेतसः ।
तत्र गच्छत यत्रैते युध्यन्ते मामका रथाः ॥ ५०
क्षत्रधर्मं पुरस्कृत्य सर्व एव गतज्वराः ।
जयन्तो वध्यमाना वा गतिमिष्टां गमिष्यथ ॥ ५१
जित्वा च बहुभिर्यज्ञैर्यक्ष्यध्वं भूरिदक्षिणैः ।
हता वा देवसाद्भूत्वा लोकान्प्राप्स्यथ पुष्कलान् ॥ ५२
ते राज्ञा चोदिता वीरा योत्स्यमाना महारथाः ।
चतुर्धा वाहिनीं कृत्वा त्वरिता द्रोणमभ्ययुः ॥ ५३
पाञ्चालास्त्वेकतो द्रोणमभ्यघ्नन्बहुभिः शरैः ।
भीमसेनपुरोगाश्च एकतः पर्यवारयन् ॥ ५४
आसंस्तु पाण्डुपुत्राणां त्रयोऽजिह्मा महारथाः ।
यमौ च भीमसेनश्च प्राक्रोशन्त धनंजयम् ॥ ५५

C 7 8690
B 7 189 84
K 7 190 63

Dn1 D -2 [illegible] , Dn D1 - नायत्, D3 [illegible] (for [illegible]) —(L 3) Dn2 दग्ध (for [illegible]) —B om (hapl) line 4 —(L. 4) K2 [illegible] (for the prior half), Dn1 [illegible] (for रथ) D7 8 मम [illegible] (for [illegible]) B2 D3 [illegible], Dn1 [illegible] (for [illegible]) B1 2 4 Dn D1 रथ मम [illegible] यथा, D-1 रथ मम यथा [illegible] (for the post half)]

47 T G2 3 om 47 (cf v l 29) B5 om 47 —a) Dn1 श्चामृष्यमाण B1 च (for तु) —c) D1 2 7 8 तु (for च) —d) D3 तु (for च) —After 47, B Dc1 Dn1 ins

1302* भीमसेनस्तु संक्रुद्ध सूतपुत्रमयोधयत ।

[B2 Dc1 Dn1 च, B [ऽ]पि (for तु)]

48 T G2 3 om 48 (cf v l 29) —a) B Dc1 Dn1 तस्मिंस्तथा वर्तमाने, D5 संकुले वर्तमानस्तु —b) B1 2 Dc1 Dn1 युद्धे, B3-5 युद्धो, G1 राजन (for राजा) —c) B om ed पञ्चालाना Dn2 रथ (for नर) —d) K4 Dn2 D2- 7 8 G1 4 M स(G4 सा) त्याश्चैव (for मत्स्याना च) B Dc1 Dn1 मत्स्याश्च पुरुषर्षभान्, D मत्स्याना च महर्षभान्

49 T G2 3 om 49 (cf v l 29) —a) D4 5 दारा (for शिरो) K4 B5 Dn2 D1- 7 8 ये च, D5 -भूता (for ये नो) G1 4 M ये न प्राणार्पि (G4 M4 °र्चि) तारो ते —b) K1 om (hapl) ये नो D1 7 8 मे (for नो) B Dc1 Dn1 D3 महारथा (for °बला) D ये मे योधा महाबल, G1 4 M ये नो यो (G4 यो) धा परंतपा —c) D1 - 7 8 ते सर्वे, G1 4 M सर्वे ते (for त एते) M1 2 धार्तराष्ट्रे तु (for °राष्ट्रेषु) —d) B2 विशक्ता, B3 5 Dn2 विसक्ता, G1 त्रिशता (for विषक्ता)

50 T G2 3 om 50 (cf v l 29) —a) K1 2 D1 किं तिष्ठथ, D4 किं च तिष्ठ —D5 om 50c-51b —cd) Ś1 K1 2 D1 8 अत्र (for तत्र) D5 transp यत्रैते and युध्यन्ते M1 युध्यते G4 हता (for रथा)

51 T G2 3 om 51 (cf v l 29) D5 om 51ab (cf. v l 50) —c) K4 जयतो (for जयन्तो) B Dc1 Dn1 D2 3 च, G4 वो, M3-5 वै (for वा)

52 T G2 3 om 52 (cf v l 29) —a) Ś1 K3 दृष्ट्वा (for जित्वा) B Dc1 Dn1 D2 3 6 G1 M वा, G4 तु (for च) D5 विविधैर् (for बहुभिर्) M1 2 युक्तैर् (for यज्ञैर्) —b) K1 2 D5 यक्षध्व, K4 B Dc1 Dn D3 6 यजध्व (for यक्ष्यध्व) G1 4 M बहु (for भूरि) —c) D4 5 8 M3 हत्वा (for हता) Dn2 देवसाद्, D3 G4 M देवता (for देवसाद्) Ś1 K3 Dn2 D3 6 भूता (for भूत्वा)

53 T G2 3 om 53 (cf. v l 29) —a) D3-8 नोदिता (for चो°) —Dn2 reads 53cd twice —c) Dn1 वाहिनी, M1 2 वाहिनीं (for वा°) K1 चतुर्विधां वाहिनीं भूत्वा (hypermetric), K2 चतुर्धा वाहिनी भूत्वा, B2 (marg as in text) 4 क्षा (B4 क्ष) त्रधर्मं पुरस्कृत्य, Dn2 (second time) D3 4 5 7 8 यमौ च भीमसेनश्च —d) D2 त्वरितो (for °ता)

54 T G2 3 om 54 (cf v l. 29) Dc1 Dn1 om 54a-55b —a) B om ed पञ्चालास् D6 च (for तु) D2 पाचाला द्रोणमभ्येत्य —b) B1 निशितै (for बहुभि) —d) N (except D4 5 7 8, Dc1 Dn1 om, Ś2 K5 missing) [अ]प्येकत, G1 4 M ह्येकत (for ए°) G4 च व्यवारयन् (for पर्य°)

55 T G2 3 om 55 (cf. v l 29) Dc1 Dn1 om 55ab (cf v l. 54) Dn2 om 55 —b) B5 योधा,

C 7 8691
B 7 169 64
K 7 190 64

अभिद्रवार्जुन क्षिप्रं कुरून्द्रोणादपानुद ।
तत एनं हनिष्यन्ति पाञ्चाला हतरक्षिणम् ॥ ५६
कौरवेयांस्ततः पार्थः सहसा समुपाद्रवत् ।
पाञ्चालानेव तु द्रोणो धृष्टद्युम्नपुरोगमान् ॥ ५७
पाञ्चालानां ततो द्रोणोऽप्यकरोत्कदनं महत् ।
यथा क्रुद्धो रणे शक्रो दानवानां क्षयं पुरा ॥ ५८
द्रोणास्त्रेण महाराज वध्यमानाः परे युधि ।
नात्रसन्त रणे द्रोणात्सत्त्ववन्तो महारथाः ॥ ५९
वध्यमाना महाराज पाञ्चालाः सृञ्जयास्तथा ।
द्रोणमेवाभ्ययुर्युद्धे मोहयन्तो महारथम् ॥ ६०
तेषां तूत्साद्यमानानां पाञ्चालाना समन्ततः ।
अभवद्भैरवो नादो वध्यतां शरशक्तिभिः ॥ ६१
वध्यमानेषु संग्रामे पाञ्चालेषु महात्मना ।
उदीर्यमाणे द्रोणास्त्रे पाण्डवान्भयमाविशत् ॥ ६२
दृष्ट्वाश्वनरसंघानां विपुलं च क्षयं युधि ।
पाण्डवेया महाराज नाशंसुर्विजयं तदा ॥ ६३

M8-5 गुल्मा (for ऽजिह्मा) — After 55[ab], M3 reads 60[ab] for the first time, repeating it in its proper place —[c]) D4 5 7 8 माद्रेयौ (for यमौ च) —[d]) K3 4 B Dc1 D3 G1 4 M प्रा(D3 प्र, G4 त्या)क्रोशंस्ते (for °शन्त)

56 T G2 3 om 56 (cf v 1 29) —[a]) Dn2 प्रदुद्राव, D4 अभिद्रुव (for °द्रव) —[b]) D7 8 अवाजुद (D8 °द) (for अपानुद) —[c]) B4 एव, G4 स्तेन (for एनं) D7 8 हरिष्यति (for हनि°) —[d]) Bom ed पचाला Ś1 K1-3 D4 रक्षण (for रक्षिणम्) D7 8 पाचाला सर्वतो भृश

57 T G2 3 om 57 (cf v 1 29) —[a]) Ś1 K1-3 कौरवेयास्तत पार्थं, K4 °वेयांस्तथा पार्था, D6 °वेयास्तत पार्थं (sic) —[b]) K3 समुपाद्रवन् – Dn2 om. 57[cd] —[c]) D2 पचालान् D3-5 7 8 पा(D4 प)चाला एव तु (D3 ते) द्रोण —[d]) D2-5 7 8 पुरोगमा (for °गमान्) — After 57, D6 Bom. ed ins

1303* ससृजुस्त्वरसा वीरान्पञ्चमेऽहनि भारत ।

[Bom. ed ममदुस्तरसा वीरा (for the prior half)]

— On the other hand, after 57, B Dc1 Dn1 D2-8 G1 4 M ins an addl colophon [*Sub parvan* B1 2 (marg) द्रोणवध —*Day of Drona's Generalship* D6 पंचमदिवसे —*Adhy no* (figures, words or both) Dn1 190, D3 193, D8 83, G1 M1 3 183, G4 185, M8-5 182].

58 T G2 3 om. 58 (cf. v. 1 29). Before 58, B D (except Dn2) G1, 4 M ins संजय उवाच —[a]) B1 पंचालानां, D6 पांचाल्यानां G1 4 M रणे (for ततो) —[b]) Dn2 त्वकरोत्, D2 अक°, D3 व्याक ; D4 5 7 8 प्राक°, G1 4 M चकार (for ऽप्यकरोत्) —[c]) K2 G1 4 M transp क्रुद्धो and शक्रो —[d]) Dn2 युग[गे], D5 महत् (for पुरा)

59 T G2 3 om 59 (cf v 1 29) —[a]) D6 द्रोणे नैव (for द्रोणास्त्रेण) —[b]) D3 रणे (for परे) —D3 om 59[cd] —[c]) Dn2 G1 ना(G1 त्र)स्रमंतो (for °सन्त)

60 T G2 3 om 60 (cf v 1 29) K4 Dc1 Dn1 om (hapl) 60 M3 reads 60[ab] for the first time after 55[ab] —[a]) B3 Dn2 D3 4 युध्यमाना (for वध्य°) —[b]) Bom ed पचाला —[c]) Dn2 om from मेवाभ्य up to पाञ्चा (in 62[b]) D. सर्वे (for युद्धे) D1 द्रोणमेवाभ्ययुयुधे (sic) —[d]) B (except B1) D2 3 5 योधयतो (for मोह°) D3-4 6-8 G4 महारथा (for °रथम्)

61 Dn2 om 61 (cf v 1 60) —[a]) K1 4 B D1 2 4-8 तेषा तु छाद्य(K1 °षां भूत्साद्य, D2 7 8 °षा मुत्साद्य, D4-6 °षां तत्साद्य)मानाना, D3 तेषा तु युध्य°, S (G5 missing) तेषु तूत्साद्यमानेषु —[b]) K4 पचालाना S (G5 missing) पाचालेषु महात्मना (G2 4 °न) —[d]) D5 रथ (for शर) K1-3 B Dc1 Dn1 वृष्टिभि (for °शक्तिभि)

62 Dn2 om up to पाञ्चा (cf. v 1. 60) —[b]) Bom ed पचालेषु D6 महात्मसु (for °त्मना) —[c]) D6 द्रोणे तु (for द्रोणास्त्रे) Ś1 K1 8 उदीर्यमाणाद्द्रोणास्त्रात्, D4 5 M4 गैर्द्रोणास्त्रे —[d]) Dc1 Dn1 S (G5 missing) पाचालान् (for पाण्डवान्).

63 [a]) K4 सुरथ ; B1 3. 5 Dc1 Dn1 च रथ-, B3 4 [श]श्वरथ ; D3 स्वसैन्यं ; D5 च नर, D7. 8 [श्व]श्वगज (for [श्व]श्वनर) Dn2 D1. 2 4. 5 7 8 -योधाना ; D6 -सिंहानां (for सघाना) —[b]) B1 विपूलं (sic) D3 सं (for च) — For 63[ab], S (G5 missing) subst.

1304* दृष्ट्वा च नरनागाश्वपत्तीना विपुलं क्षयम् ।

[G1 M1 3 तु रथ (for च नर) G1 नागांश्च (for नागाश्व) T G2 3 विपुल (for °ल)]

कच्चिद्द्रोणो न नः सर्वान्क्षपयेत्परमास्त्रवित् ।
समिद्धः शिशिरापाये दहन्कक्षमिवानलः ॥ ६४
न चैनं संयुगे कश्चित्समर्थः प्रतिवीक्षितुम् ।
न चैनमर्जुनो जातु प्रतियुध्येत धर्मवित् ॥ ६५
त्रस्तान्कुन्तीसुतान्दृष्ट्वा द्रोणसायकपीडितान् ।
मतिमाञ्श्रेयसे युक्तः केशवोऽर्जुनमब्रवीत् ॥ ६६
नैष युद्धेन संग्रामे जेतुं शक्यः कथंचन ।
अपि वृत्रहणा युद्धे रथयूथपयूथपः ॥ ६७
आस्थीयतां जये योगो धर्ममुत्सृज्य पाण्डव ।
यथा वः संयुगे सर्वान्न हन्याद्रुक्मवाहनः ॥ ६८
अश्वत्थाम्नि हते नैष युध्येदिति मतिर्मम ।
तं हतं संयुगे कश्चिदस्मै शंसतु मानवः ॥ ६९
एतन्नारोचयद्राजन्कुन्तीपुत्रो धनंजयः ।
अन्ये त्वरोचयन्सर्वे कृच्छ्रेण तु युधिष्ठिरः ॥ ७०
ततो भीमो महाबाहुरनीके स्वे महागजम् ।
जघान गदया राजन्नश्वत्थामानमित्युत ॥ ७१
भीमसेनस्तु सव्रीडमुपेत्य द्रोणमाहवे ।
अश्वत्थामा हत इति शब्दमुच्चैश्चकार ह ॥ ७२

C 7 8709
B 7 190 16
K 7 191 15

— [d]) D- 8 नाशमन् (for °सुर्) K1 2 तव, G3 तथा (for सदा) B Dc1 Dn1 D2 G1 M1 2 नाशशसुर्जयं वदा, D5 नाशशसुन्वदा जय

64 [a]) D- 8 किंस्विद् (for कच्चिद्) — [b]) B1 2 Dc1 क्षययेत् (for क्षप°) — D4 om. (hapl) 64[c]–65[d] — [c]) K2 ममिद्ध, D5 S (G5 missing) विवृद्ध (for समिद्ध) — [d]) B1 Dn2 D2 -8 दहेत् (for दहन्) Ś1 कक्ष्यम् (for कक्षम्) D5 यथा (for इव)

65 D4 om. 65 (cf. v l. 64) — [a]) Ś1 K3 B1 समरे (for संयुगे) — [b]) G3 परि- (for प्रति) — [c]) Dn2 राजन् (for जातु) D5 न चैवमर्जुनो नेतु — [d]) Ś1 (*sup lin* as in text) D6 विध्येत (for -युध्येत) Ś1 (before corr) कर्हिचित्, D5 धार्मिक (for धर्मवित्)

66 Before 66, G1 2 M ins संजय — [a]) D6 त्रस्तान् (for त्र) — [b]) D1 3 शायक (for -सायक) G3 पिडितान् (for -पी°)

67 [a]) D3 युद्धेन, D5 कौंतेय (for संग्रामे) — [b]) D1 7 कथं च न D5 जेतु शक्येत केनचित् — B Dc1 Dn1 T G1-4 M1 2 ins after 67[ab] Dn2 D2 M3-5 after 67

1305* सधनुर्धन्विना श्रेष्ठो देवैरपि सवासवैः ।
न्यस्तशस्त्रस्तु संग्रामे शक्यो हन्तुं भवेन्नृभिः ।

[Dn2 om line 1 — (L 1) S (G5 missing) धनुर्धरो द्विजश्रेष्ठो (G3 °ष्ठ) (for the prior half) — (L 2) T G2-4 M3-5 तु स , G1 M1 2 द्विज (for नृभि°)]

— B Dc1 Dn1 T G1-4 M1 2 om 67[cd] — [c]) D5 वृत्रहतो, D5 °जिता (for °हणा) D5 M3 5 सख्ये, M4 सखे (for युद्धे) Dn2 अतिदेवैश्च इ रणयुद्धे (sic) — [d]) K1 -यूथपा (for °प)

68 [a]) D2 5 8 आस्थीयें(D2 °यें)ता, D7 आस्त्रियेता, T G3 4 आश्री(G4 श्रि)यता (for आस्थी) Dn1 क्षयो (for जये) S (G5 missing) यत्नो (for योगो) D4 आस्थीयेता जयोयोगे — [b]) K2 D3 7 8 T G3 पाडव, B Dc1 Dn D4 5 पाडवा , G1 M1. 2 वै रणे (for पाण्डव) — [c]) Ś1 K3 Dn2 यथा न, K4 तथा व , D2 4 5 8 G2 यथा न , D5 यथा च, D7 स यथा न (hypermetric), T G2 4 स यथा (for यथा व·) M3-5 सर्वं (for सर्वान्) — [d]) G2 M1 2 रुग्म (for रुक्म) K4 G1 वाहन (for °न)

69 D4 om 69 — [a]) B1 वीरे, Dn2 D6 चैप, D3 नैव, D5 चैव (for नैष) — [b]) D5 युद्ध नेति, T G3 4 युध्यतीति, G1 2 युध्येतेति, M युध्यतेति (for युध्येदिति) Dn2 मे मति (for मतिर्मम) B1 नैष युद्धेन्म तिर्मम — [c]) Dn1 निहतु (for त हतं) — [d]) T G2-4 तस्मै (for अस्मै) Dn1 G4 शासितु (for शसतु) G1 M1 2 मानद (M2 द) (for °व)

70 Before 70, G1 M ins संजय — [a]) Dn1 D4-6 8 न रोचयद् (D6 यते), G3 नारोचयेद् (for °यद्) S (G5 missing) वाक्य (for राजन्) — [c]) K1 2 G2 [s]न्वरोचयन् (for त्वरो°)

71 [b]) B Dc1 Dn1 अनीके ते; D3 °के स्वं, D5 °के स्वैर्, D7 8 °कस्थं, T G1 3 4 M °के स, G2 °केषु (for °के स्वे) — [d]) D2 एव च, G2 इत्युत (for इत्युत) D4. 6 7 8 अश्वत्थामेति विश्रुत — After 71, B Dc1 Dn ins

1306* परप्रमथनं घोरं मालवस्येन्द्रवर्मण ।

[cf 101[ab]]

72 D4 7 8 om. 72[ab]. — [a]) D5 च (for तु) B1

C 7 8710
B 7 190 17
K 7 191 16

अश्वत्थामेति हि गजः ख्यातो नाम्ना हतोऽभवत् ।
कृत्वा मनसि तं भीमो मिथ्या व्याहृतवांस्तदा ॥ ७३
भीमसेनवचः श्रुत्वा द्रोणस्तत्परमप्रियम् ।
मनसा सन्नगात्रोऽभूद्यथा सैकतमम्भसि ॥ ७४
शङ्कमानः स तन्मिथ्या वीर्यज्ञः स्वसुतस्य वै ।
हतः स इति च श्रुत्वा नैव धैर्यादकम्पत ॥ ७५
स लब्ध्वा चेतनां द्रोणः क्षणेनैव समाश्वसत् ।
अनुचिन्त्यात्मनः पुत्रमविपह्यमरातिभिः ॥ ७६
स पार्षतमभिद्रुत्य जिघांसुर्मृत्युमात्मनः ।
अवाकिरत्सहस्रेण तीक्ष्णानां कङ्कपत्रिणाम् ॥ ७७
तं वै विंशतिसाहस्राः पाञ्चालानां नरर्षभाः ।
तथा चरन्तं संग्रामे सर्वतो व्यकिरञ्शरैः ॥ ७८
ततः प्रादुष्करोद्द्रोणो ब्राह्ममस्त्रं परंतपः ।
वधाय तेषां शूराणां पाञ्चालानाममर्षितः ॥ ७९
ततो व्यरोचत द्रोणो विनिघ्नन्सर्वसोमकान् ।
शिरांस्यपातयच्चापि पाञ्चालानां महामृधे ।

D7 सव्रीड, S (G5 missing) सव्रीळम् —^{b}) D6 अभ्येत्य (for उपेत्य) D8 अब्रवीत् (for आहवे) —D1 T G3 4 repeat 72^{cd} after 106^{ab} —^{c}) D4 5 8 गज हत्वा (for अश्वत्थामा) D5 तत (for हत) —^{d}) D6 भृशम् (for शब्दम्) Dn2 D3 4 5 7 8 स (for ह) D1 (second time) द्रोण व्यक्तमथाब्रवीत्

73 ^{a}) K1 D1 lacuna, D6 M3–5 च (for हि) —^{b}) D4 [ऽ]भवन्, D5 भवेत् —^{c}) T G2–4 तद् (for तं) —^{d}) D8 मिथ्यां (for मिथ्या) D6 S (G5 missing) मिथ्योदाहृतवांस्तदा (G3 °था)

74 ^{b}) B1 G1 M1 2 तु परम्; D4 5 7 8 सुमहद् (for तत्परम्) B Dn2 D2 3 6 परमाप्रिय (for °मप्रियम्) —^{c}) D5 मात्रो (for -गात्रो) S (G5 missing) सहसासन्नकठोभूद्

75 ^{a}) T G2–4 तु, G1 M1 2 च (for स) D4 5 तं (for तन्) —^{b}) T G3 4 स (for स्व) D5 च (for वै) G2 ततो वायुसुतस्य वै —^{c}) K1 2 स, B1 च (for स) G2 तत् (for च) —^{d}) D4–8 न च (for नैव) D8 व्यकंपत

76 ^{a}) Dn1 M3–5 स लब्धचेतनो द्रोण —^{b}) Dn2 D3 4 T G3 समाश्वसन् —^{c}) G1 M1 2 स विचिंत्य (for अनु°)

77 ^{a}) G3 ता (sic) (for स) —^{b}) Dc1 G3 4 M3 5 जिघांसु (for °सुर्) Dn1 पुत्रम् (for मृत्युम्) —^{c}) K3 Dc1 Dn1 D1 3–5 7 G2 अवाकिरन् (for °किरत्) K1 सहस्राणा (for °स्रेण) —^{d}) T G3 4 तीम्राणां (for तीक्ष्णानां)

78 B Dc1 Dn1 read 78–121 after 7 165 26 —^{a}) Ś1 K2 D1 2 ते वै, D4 7 8 तं ते, D5 ततो (for तं वै) B Dc1 Dn1 D6 S (G5 missing) तं विंशति सहस्राणि —^{b}) K4 B D6 पचालाना K1 2 Dc1 D5 S (G6 missing) महारथा (M3–5 °थ), D3 रथर्षभा (for नर°) —^{d}) K1 2 4 D1 2 4 5 7 8 व्याकिरन्, K3 B Dc1 Dn1 D3 वा (D3 वि) कि° (for व्यकि°) D6 S (G5 missing) सर्वत पर्यवारयन् — After 78, N (Ś2 K5 missing) ins

1307* तै शरैरावृत द्रोण नापश्याम महारथम् ।
भास्कर जलदै रुद्ध वर्षास्विव विशा पते ।
विधूय तान्बाणगणान्पाञ्चालाना महारथ ।

[(L 1) Ś1 K (K5 missing) D1 त शरैर्, B शरैस्तैर् (by transp), D6 तै परैर् B आचित (for आवृत) D2 तै शरेणावृत द्रोण (sic) (for the prior half) —(L 2) Dn2 D2 4 5 7 8 यद्वद् (for रुद्ध) D6 भास्कर जलदाछन्न (for the prior half) D6 नभस्तले (for विशा पते) —(L 3) D6 धूयमानान् (for विधूय तान्) D7 om the post. half K3 B पचालाना K1. 2 D6 महारथा, Dn2 D2 4 5 8 अमर्षित (for महारथ)]

79 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf v 1 78 D7 om. 79^{a}–80^{a} —^{a}) Ś1 K (K5 missing) B D1 8 प्रादुश्चक्रे ततो द्रोणो, D5 6 तत प्रादुश्चकारेय (D6 °राथ) —^{b}) D2 om from परतप up to पाञ्चालाना (in 80^{a}) Dn1 D3 परंतप D4 ब्रह्मास्त्रं परमं तप, D5 ब्राह्य द्रोणो महारथ —^{c}) D4 5 8 शत्रूणा (for शूराणा) —^{d}) Bom ed पचालानाम् K4 अमर्षत

80 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf v 1 78 D2 om up to पाञ्चालाना, D7 om 80^{a} (for both, cf v 1 79) G1 M om 80–82 —^{b}) Ś1 K3 न्यषधीत्; D6 [ऽ]भ्यहनत्; T G2–4 न्यहनत् (for विनिघ्नन्) D6–8 सैनिकान् (for सोमकान्) —^{c}) K1. 2 [अ]पातयश्च, D3 पातयश्च; D4 पातयच् (for अपात°) Dn2 शिरांसि पातयामास —^{d}) B D6 पचालानां D6 महाहवे, G2 °स्मना (for °मृधे) —^{f}) K1 D3

तथैव परिघाकारान्बाहून्कनकभूषणान् ॥ ८०
ते वध्यमानाः समरे भारद्वाजेन पार्थिवाः ।
मेदिन्यामन्वकीर्यन्त वातनुन्ना इव द्रुमाः ॥ ८१
कुञ्जराणां च पतता हयौघानां च भारत ।
अगम्यरूपा पृथिवी मांसशोणितकर्दमा ॥ ८२
हत्वा विंशतिसाहस्रान्पाञ्चालाना रथव्रजान् ।
अतिष्ठदाहवे द्रोणो विधूमोऽग्निरिव ज्वलन् ॥ ८३
तथैव च पुनः क्रुद्धो भारद्वाजः प्रतापवान् ।
वसुदानस्य भल्लेन शिरः कायादपाहरत् ॥ ८४
पुनः पञ्चशतान्मत्स्यान्षट्सहस्राश्च सृञ्जयान् ।
हस्तिनामयुतं हत्वा जघानाश्वायुतं पुनः ॥ ८५
क्षत्रियाणामभावाय दृष्ट्वा द्रोणमवस्थितम् ।
ऋषयोऽभ्यागमंस्तूर्णं हव्यवाहपुरोगमाः ॥ ८६
विश्वामित्रो जमदग्निर्भारद्वाजोऽथ गौतमः ।
वसिष्ठः कश्यपोऽत्रिश्च ब्रह्मलोकं निनीषवः ॥ ८७
सिकताः पृश्नयो गर्गा वालखिल्या मरीचिपाः ।
भृगवोऽङ्गिरसश्चैव सूक्ष्माश्चान्ये महर्षयः ॥ ८८
त एनमब्रुवन्सर्वे द्रोणमाहवशोभिनम् ।
अधर्मतः कृतं युद्धं समयो निधनस्य ते ॥ ८९
न्यस्यायुधं रणे द्रोण समेत्यास्मानवस्थितान् ।
नातः क्रूरतरं कर्म पुनः कर्तुं त्वमर्हसि ॥ ९०
वेदवेदाङ्गविदुषः सत्यधर्मपरस्य च ।

C 7 8731
B. 7 190 37
K. 7 191 16

बहून् (for बा°) D. परिघ (for कनक)

81 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v l 78 G1 M om. 81 (cf v l 80) — ^{c}) D. पृथिव्याम् (for मेदिन्याम्)

82 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf v l. 78 G1 M om 82 (cf. v l. 80) — ^{a}) D3 तु (for च) — ^{b}) D4 महावाना (for हयौ) Dn2 D2 4 6 7 8 T G.-4 पार्थिव (for भारत)

83 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf v l 78 — ^{a}) D4 - हता (for हत्वा) D1 माहस्रा , S (G. missing) साहस्र (for स्रान्) — ^{b}) Bom ed पचालाना B Dc1 Dn1 D1-3 महारथा (Dn1 D3 °थान्), S (G. missing) रथव्रज (for व्रजान्)

84 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf v l 78 K3 om 84^{ab} — ^{a}) D5 स (for च) D3 क्रोधात् (for क्रुद्धो) — ^{d}) D2 अपानुदत्, D6 °तयत् (for हरत्)

85 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf v l 78 — ^{a}) Dn2 D2 4 6 7 8 तत , G3 lacuna (for पुन) K1 3 D1 पचाशतान्, B Dc1 Dn1 पचदशान् (for °शतान्) T G2 मात्स्यान — ^{b}) K1 D2 साह स्रान् — ^{d}) Dn2 D2 जघानाश्वान्पुन पुन

86 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf v l. 78 — ^{b}) D2 T G2 उपस्थितं (for अव°) — ^{c}) D2 अभ्ययो (for ऋषयो) M1 2 [ऽ]भ्यागमत्, Bom ed °गतास् (for °गमस्) T G1-4 M3-5 तत्र, M1 2 सर्वे (for तूर्णं)

87 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf v l 78 — ^{a}) Ś1 K3 जामदग्न्यो, K1 2 D3 G2 जामदग्निर् D6 जमदग्निर्भरद्वाजो — ^{b}) K4 B Dc1 Dn1 D2 8 T G1-4 M4 5 भरद्वाजो, D3 (marg also as in text) विश्वामित्रो D7 गोमत (for गौतम) — ^{c}) K1 Dn2 D5 वसिष्ठ S (except G3, G5 missing) काश्यपो — ^{d}) Dn1 D5 ब्रह्मलोक- (for लोकं)

88 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf v l 78 D8 om. 88^{ab} — ^{a}) K1 पृश्नयो, K4 D1 G1 प्रश्नयो (for पृ) T G1 गर्भा (for गर्गा) Dn1 सिकतामप्सयो गर्गा (sic), D2 शैकटाश्चात्र योऽ[ये] गर्गा, D4. 5 शैकता- (D5 °टा)ष्टयो गर्गा, D6 सिकतप्रश्नयो गर्ता, D7 °ताष्टपृश्न गर्ग्रा (sic) — ^{b}) K4 Dn2 D1-3 5 T G2-4 वालखिल्या, B Dc1 Dn1 D4 7 वालिखिल्या, D6 वालखिल्य (for वालखिल्या) D. मरीचय (for चिपा) K1 वाल्य खिल्या सरीसृपा — ^{d}) D6 ब्रह्मलोक निनीषव (=87^{d})

89 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v l 78 — ^{a}) D3 एवम् (for एनम्) M2-5 ऋषय (for मब्रुवन्) — ^{b}) D6 M1 -शोभित (for नम्)

90 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v l 78 — ^{a}) D. नास्य युद्ध (for न्यस्यायुध) Ś1 K3 इह द्रोण, D3 द्रोण रणे (by transp) — ^{b}) B Dn1 समीक्ष, Dc1 D6 समीक्ष्य, Dn2 D2-6 7 8 S (G6 missing) समेहि (for °त्य) K1 2 4 D (except Dc1 Dn1)

C 7 8771
B 7 190 27
K 7 191 96

ब्राह्मणस्य विशेषेण तवैतन्नोपपद्यते ॥ ९१
न्यस्यायुधममोघेषो तिष्ठ वर्त्मनि शाश्वते ।
परिपूर्णश्च कालस्ते वस्तुं लोकेऽद्य मानुषे ॥ ९२
इति तेषां वचः श्रुत्वा भीमसेनवचश्च तत् ।
धृष्टद्युम्नं च संप्रेक्ष्य रणे स विमनाभवत् ॥ ९३
स दह्यमानो व्यथितः कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
अहतं वा हतं वेति पप्रच्छ सुतमात्मनः ॥ ९४
स्थिरा बुद्धिर्हि द्रोणस्य न पार्थो वक्ष्यतेऽनृतम् ।
त्रयाणामपि लोकानामैश्वर्यार्थे कथंचन ॥ ९५
तस्मात्तं परिपप्रच्छ नान्यं कंचिद्विशेषतः ।
तस्मिंस्तस्य हि सत्याशा बाल्यात्प्रभृति पाण्डवे ॥ ९६
ततो निष्पाण्डवामुर्वीं करिष्यन्तं युधां पतिम् ।
द्रोणं ज्ञात्वा धर्मराजं गोविन्दो व्यथितोऽब्रवीत् ॥ ९७
यद्यर्धदिवसं द्रोणो युध्यते मन्युमास्थितः ।
सत्यं ब्रवीमि ते सेना विनाशं समुपैष्यति ॥ ९८
स भवांस्त्रातु नो द्रोणात्सत्याज्ज्यायोऽनृतं भवेत् ।

S (G5 missing) इह (for भव) — c) T M1 2 क्रूरतम (for °तर) — d) Ś1 K (K5 missing) D1 transp कर्तुं and त्वम्. B Dc1 Dn1 इहार्हसि (for त्वम्)

91 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf v l 78 G3 om 91-92, T2 reads the same on marg — b) K2 B Dc1 Dn1 D3 G1 2 4 M रतस्य ते (K2 G2 च), K4 Dn2 D1 2 4 5 7 8 T परस्य ते (K4 D1 हि) (for °स्य च) — d) D1 7 8 न वै तत्र, D5 न च त्वयि, M3-5 तथैतन् (for तवै°)

92 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf v l 78 G3 om 92 (cf v l 91) T2 reads 92 on marg — a) B Dc1 Dn1 त्यज (for न्यस्य) K1 Dn1 D1 5 7 क्षमोघेषु, Dn2 ह्येषुम् (sic) (for °घेषो) — c) Dn2 D2 4 5 7 8 T2 तु, G2 [s]द्य (for च) Ś1 ते कालो (by transp), G2 कालोस्तु G4 परिपूर्णश्चलमेद्य — After 92, B Dc1 Dn D3 5 6 ins

1308* ब्रह्मास्त्रेण त्वया दग्धा अनस्त्रज्ञा नरा भुवि ।
यदेतदीदृशं विप्र कृतं कर्म न साधु तत् ।
न्यस्यायुधं रणे क्षिप्रं द्रोण मा त्वं चिरं कृथा ।
मा पापिष्ठतरं कर्म करिष्यसि पुनर्द्विज ।

[(L 1) D3 6 न स्त्रज्ञा (for अन°) — (L 2) D3 6 विद्वन् (for विप्र) D5 साधुवत् (for साधु तत्) — (L 3) Dn2 क्षम, Bom ed विप्र (for क्षिप्रं)]

93 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v l 78 — b) Ś1 K1-3 D1 तथा, D5 च स (for च तत्) — d) K1 D1 स विमनस् Ś1 K3 अभूत्, K1 2 4 D1 त्वभूत्, D8 ह्यभूत् (for [अ]भवत्)

94 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf v l 78 — a) K4 B Dc1 Dn1 D2 5-8 G1 2 M1 2 संद (B Dc1 दि)ह्यमानो (for स दह्य°) — b) D3 यदास्विन (for युधिष्ठिरम्) — After 94ab, D3 ins

1309* युधिष्ठिरमुपागम्य द्रोणो वचनमब्रवीत् ।
सत्यं कथय राजेन्द्र यदि जीवति मे सुतः ।

— c) B Dc1 Dn1 S (G5 missing) वापि, Dn2 D4 6 चेति (for वेति) D5 हतं वा अहतं वेति

95 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf v l 78 G1 M om 95-96 — d) D8 ऐश्वर्याच्च (for °र्यार्थे)

96 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf v l 78 G1 M om 96 (cf v l 95) — a) D5 6 तस्मात्त्व (D6 °त्वा) परिपृच्छस्व (D6 °च्छामि) — b) D8 नान्यत् (for नान्यं) D3-6 8 किंचिद् (for कं°) K4 B Dc1 Dn D1 2 4 5 T G2-4 द्विजर्षभ (Dn1 °भ) (for विशेषतः) — c) T G3 4 विश्वासो (for सत्याशा)

97 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf v l 78 — a) G2 तस्मान् (for ततो) D3 S (except G2, G5 missing) निष्पाण्डवीम् D7 8 पृथ्वीं (for उर्वीं) — b) D3 करिष्यति युधां पतिं — c) K1 च***, K2 तु प्रश्नज्ञ (for धर्मराजं)

98 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v l 78 M3 om 98a-99b — a) K2 om (hapl) from द्रोणो up to त्रातु नो (in 99a) D1 यद्यर्धं M5 दिवसे Ś1 K1-3 अद्यार्धदि(K1 °र्धं दि)वसे द्रोणो (K3 om द्रोणो) — b) D7 8 युध्यते मन्युनाश्रित — c) Ś1 K1 3 D3 7 8 सेना ते (by transp), T2 (before corr) G3 4 योधाना, G1 M1 2 यौधाना, G2 साधूना, M4 5 सासूना — d) K1 4 Dn2 D1 4-6 समुपेष्यति, D7 °पश्यसि D8 विनाशमुपयास्यति, T2 (before corr) G3 4 नर कस्तमुपेष्यति, G1 2 M1 2 4 5 न नोर्कोस्त (G1 नोर्कस्त)मुपेष्यति

अनृतं जीवितस्यार्थे वदन्न स्पृश्यतेऽनृतैः ॥ ९९
तयोः संवदतोरेवं भीमसेनोऽब्रवीदिदम् ।
श्रुत्वैव तं महाराज वधोपायं महात्मनः ॥ १००
गाहमानस्य ते सेनां मालवस्येन्द्रवर्मणः ।
अश्वत्थामेति विख्यातो गजः शक्रगजोपमः ॥ १०१
निहतो युधि विक्रम्य ततोऽहं द्रोणमब्रुवम् ।
अश्वत्थामा हतो ब्रह्मन्निवर्तस्वाहवादिति ॥ १०२
नूनं नाश्रद्धधद्वाक्यमेष मे पुरुषर्षभः ।
स त्वं गोविन्दवाक्यानि मानयस्व जयैषिणः ॥ १०३
द्रोणाय निहतं शंस राजञ्शारद्वतीसुतम् ।
त्वयोक्तो नैष युध्येत जातु राजन्द्विजर्षभः ।
सत्यवान्हि नृलोकेऽस्मिन्भवान्ख्यातो जनाधिप ॥ १०४
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कृष्णवाक्यप्रचोदितः ।
भावित्वाच्च महाराज वक्तुं समुपचक्रमे ॥ १०५
तमतथ्यभये मग्नो जये सक्तो युधिष्ठिरः ।
अव्यक्तमब्रवीद्राजन्हतः कुञ्जर इत्युत ॥ १०६

C 7 8750
B 7 190 53
K 7 181 54

---

99 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf v l 78 K2 om up to स्नातु नो, M3 om 99^{ab} (for both, cf v l 98) —^{c}) D3 सत्यासार्थौ, D5 सत्यज्ञो यो (for सत्यान्तरायो) K4 वच, Dn वदन, D4-5 वदेन (for भवेन) D1 8 त्यज सत्याश्रि(D3 नृ)त वच, S (G missing) सर्वज्ञातिविमर्दनात् —^{c}) K1 जीवित स्यार्थी —^{d}) K4 B Dc1 Dn D G2 4 स्पृशते (for स्पृश्यते) T G-4 M (inf lin) स्वव (for ऽनृतैः) G1 M1 2 यन्नन्नृ(G1 पट नृ)त्ये(M2 र्थे)न नेनया [I'मा], M2 4 5 (orig) यन्नस्पृशतेनमा —After 99, D7 8 ins

1310* कामिनीषु विवाहेषु गवार्थे तथा धने ।
ब्राह्मणाभ्युपपत्तौ च अनृते नास्ति पातकम् ।
[= (var) Manu 8 112]

100 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf v l 78 —^{a}) D1-2 G1 M एव (for एत) —^{ab}) K1 2 4 D1-4 एन त (D2 स्त, D5 च), Dn2 D7 8 G1 M1 2 श्रुत्वैव, T G-4 स्वैतन (for एन त) K2 transp महाराज and वधोपाय

101 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf v l 78 —^{a}) S1 K2 ता (for ते) —^{b}) T G1 M माळवस्य K1 -कर्मण (for वर्मण) D1 8 आचार्यसदृकर्मण —^{c}) S1 K2 Dn2 D2-8 विख्यातो (for विख्यातो)

102 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf v l 78 —^{a}) D1 8 राजेंद्र (for विक्रम्य) —^{b}) K1 2 अप्रिय, M1 2 5 अवग (for अब्रुवम्) —^{d}) D2 इव (for इति)

103 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf v l 78 —^{a}) S1 K3 Dn2 G2 न श्रद्दध(S1 'धा)द्, D7 8 न श्रद्दधे, T G2 4 नाश्रद्दधाद् (for 'धद्) G3 युक्तम् (for वाक्यम्) —^{b}) D7 8 एव, G1 M1 2 एतन् (for एष) Dn1 D-3 G1 2 4 M1 2 पुरुषर्षभ —^{c}) D8 सत्य (for स त्व) S1 K (K2 missing) D1 6 त्व कृष्णस्य, D1-2 स गोविंदस्य (for त्व गोविन्द) D7 स त्व गोविंदस्य वाक्यो —^{d}) S1 K1-3 मानयित्वा, D2 यश्व, D4 वस्य, D5 'यस्तज् (for 'यस्व)

104 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v l 78 —^{a}) K2 4 D3-6 S (G2 missing) त्वयोक्ते (for 'क्तो) K4 Dn2 D2 3 6 G1 M1 2 नैव (for नैष) —^{d}) S1 K1-3 राजञ्जातु (by transp), D4 6 ननु राजन —^{e}) D1 2 T G2 4 M2- सत्यवाग् (for वान्) K4 B Dc1 Dn D-7 हि त्रि, D1 7 8 T G3 4 M2-5 इति (for हि नृ) D3 [s]स्मि (for ऽस्मिन्) K1 2 सत्यवा(K2 त्य वा)स्मिनृलोकेस्मिन, G2 वाग्मिनेलो [नृलो]केस्मिन —^{f}) D7 8 तव ख्यातिर् (for भवा न्ख्यातो) D6 द्विजर्षभ (for जनाधिप)

105 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf v l 78 —^{b}) D3 तस्य (for कृष्ण) D3 प्रनोदित, D5-8 प्रणोदित (for -प्रचो) —^{c}) S1 K2 भवितव्यान्, K1 2 D3 7 भावितव्यान, D8 स वै तथा (for भावि त्वाच्च) —D7 om 105^{d}–107^{a}

106 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v l. 78 D7 om 106 (cf. v l. 105) —^{a}) K1 2 4 D1 M2 5 तदतथ्य, T G3 4 सोप्यतथ्य (for तम') K1 सग्रो (for मग्नो) D8 ततोत्यर्थं जये मग्नो —^{b}) K1 D2 6 जये शक्तौ, D3 जयासक्तो —After 106^{ab}, D1 T G2 4 repeat 72^{cd} —^{c}) Dn2 D1 6 वाक्य (for राजन्) G2 अश्वत्थामा हतो राजन् —D1 om (hapl) 106^{d}–108^{a}

107 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf v l 78 D7 om 107^{a} (cf v l 105) D4 om. 107 (cf

C 7 8150
B 7 190 56
K 7 191 55

तस्य पूर्वं रथः पृथ्व्याश्चतुरङ्गुल उत्तरः ।
बभूवैवं तु तेनोक्ते तस्य वाहास्पृशन्महीम् ॥ १०७
युधिष्ठिरात्तु तद्वाक्यं श्रुत्वा द्रोणो महारथः ।
पुत्रव्यसनसंतप्तो निराशो जीवितेऽभवत् ॥ १०८
आगस्कृतमिवात्मानं पाण्डवानां महात्मनाम् ।
ऋषिवाक्यं च मन्वानः श्रुत्वा च निहतं सुतम् ॥ १०९
विचेताः परमोद्विग्नो धृष्टद्युम्नमवेक्ष्य च ।
योद्धुं नाशक्नुवद्राजन्यथापूर्वमरिंदम ॥ ११०
तं दृष्ट्वा परमोद्विग्नं शोकोपहतचेतसम् ।
पाञ्चालराजस्य सुतो धृष्टद्युम्नः समाद्रवत् ॥ १११
य इष्ट्वा मनुजेन्द्रेण द्रुपदेन महामखे ।
लब्धो द्रोणविनाशाय समिद्धाद्धव्यवाहनात् ॥ ११२
स धनुर्जैत्रमादाय घोरं जलदनिस्वनम् ।
दृढज्यमजरं दिव्यं शरंचाशीविषोपमान् ॥ ११३
संदधे कार्मुके तस्मिञ्शरमाशीविषोपमम् ।
द्रोणं जिघांसुः पाञ्चाल्यो महाज्वालमिवानलम् ॥ ११४

v l 106) —[a]) Dn2 om (hapl) from पृथ्व्या up to महारथ (in 108[b]) K1 2 B Dc1 Dn1 D3 5 6 8 M1 2 पृथ्व्या (for पृथ्व्याश्च) —[b]) T G2 4 M1 2 क्षगुलम् D1 उन्नत (for उत्तर) B Dc1 Dn1 चतुरं गुलमुच्छ्रित, D2 5. 6 G1 2 M3-5 मुन्नत (G1 M3-5 °त), D7 महानगुल उत्तम —[c]) G1 M एव (for एवं) D1 च (for तु) Ś1 (marg as in text) K3 ततो नर्क (for तु तेनोक्ते) —[d]) G1 3 4 M1 2 4 वाहोस्पृशन्महीं

108 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf v l 78 D4 om 108[a] (cf v l 106) Dn2 om 108[ab] (of v l 107) G1 M om 108 —[a]) D6 युधिष्ठिरस्य तद्वाक्य — D7 om 108[c]-113[d] —[c]) Ś1 K2 3 -सन्तप्तो, G2 -ससक्तो (for सतप्तो)

109 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf v l 78 D7 om 109 (cf. v l 108) —[b]) Ś1 K1-3 समन्यत महात्मना (K1 2 °मना), M3-5 मेने पाडवनदन —[c]) B Dc1 Dn S (except M3-5, G5 missing) वाक्येन (for -वाक्य च) —[d]) D3 6 S (G5 missing) वि (for च)

110 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf v l 78 D7 om 110 (cf v l 108) K2 reads 110[a]-111[b] twice —[a]) S (G5 missing) विचेता समरोद्विग्नो (G2 °रे वीरो) —[b]) T G2-4 अवैक्षत (for अवेक्ष्य च) K1 2 (both times) हु (for च) —[c]) K1 M1-3 नाशक्नुवन् —[d]) K4 Dn2 D1 2 4 6 T G1-4 M1 2 अरिंदम — After 110, B Dc1 Dn1 D2-6 S (G5 missing) Editions ins an addl colophon [*Sub-parvan* D6 द्रोणवध —*Adhy name* Bom ed युधिष्ठिरासत्यकथनं —*Adhy no* (figures, words or both) Dn1 192, D2 194, D3 84, T G2 3 185, G1 M1 2 184, G4 186, M3-5 183]

111 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf v l 78 For the repetition in K2, cf v l 110 D7 om 111 (cf v l 108) Before 111, MSS ins सजय उवाच —[a]) M3 5 समरोद्विग्नं (for परमो°) —[b]) S (G5 missing) शोकोत्तरमचेतनं —[c]) Dn2 D3 पचाल (for पाञ्चाल) D6 पाचालराजपुत्रस्तु —[d]) D1 दृष्टद्युम्नमुपाद्रवत् (sic), D5 धृष्टद्युम्नोऽभ्युपा°

112 For the incident, cf 1 155 38 With 112, cf 7 86 49, 159 3 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf v 1 78 D7 om 112 (cf v l 108) —[a]) D2 यद् (for य) D4 इष्ट्या; D5 इष्ट्वा (for इष्ट्वा) G2 य दृष्ट्वा द्रुपदेन्द्रेण —[b]) G1 M1 2 महात्मना (for °मखे) —[c]) M4 सखड्गो द्रोण नाशाय —[d]) Dn1 समिद्धो (for °द्धाद्) S (G5 missing) समिद्धेऽग्नौ परतप (G1 M1 2 °प)

113 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v l 78 D1 7 om 113 (for D7, cf. v l 108) —[a]) D5 धनुर्जैत्र समादाय —[b]) Some MSS निस्वन —[c]) D3 घोरं (for दिव्य) —[d]) D5 विषोपम B Dc1 Dn1 G1 M1 2 शर चाशीविषोपम

114 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v l 78 —[a]) D3-5 S (G5 missing) सदधत् (for °धे) D6 कार्मुक Ś1 K (K5 missing) D1 तत्र (for तस्मिन्) —[b]) D6 घोरम् (for शरम्) D4 आसीद् (for आशी) K4 शरमासीविसोपम (sic), B Dc1 Dn1 ततस्तमनलोपम, G1 M1 2 ज्वलंतमनलोपम —[d]) S (G5 missing) गत (for महा)

115 For the sequence in B Dc1 Dn1, of v l 78 —[a]) D4 5 7 8 अस्य (for आसीद्) —[b]) D3 -मंडलतरे —[c]) K2 इह (for इव) —[d]) K3 Dn2 D3 5 -वेपिण; K4 वेशन, B Dc1 Dn1 D6 -वेपत°, D2 -वीक्षित, D4 धिप्यते, D7 8 T G1 3 4 M3-5

तस्य रूपं शरस्यासीद्धनुर्ज्यामण्डलान्तरे ।
द्योततो भास्करस्येव घनान्ते परिवेशिनः ॥ ११५
पार्षतेन परामृष्टं ज्वलन्तमिव तद्धनुः
अन्तकालमिव प्राप्तं मेनिरे वीक्ष्य सैनिकाः ॥ ११६
तमिषुं संहितं तेन भारद्वाजः प्रतापवान् ।
दृष्ट्वामन्यत देहस्य कालपर्यायमागतम् ॥ ११७
ततः स यत्नमातिष्ठदाचार्यस्तस्य वारणे ।
न चास्यास्त्राणि राजेन्द्र प्रादुरासन्महात्मनः ॥ ११८
तस्य त्वहानि चत्वारि क्षपा चैकास्यतो गता ।
तस्य चाह्नस्त्रिभागेन क्षयं जग्मुः पतत्रिणः ॥ ११९

स शरक्षयमासाद्य पुत्रशोकेन चार्दितः ।
विविधानां च दिव्यानामस्त्राणामप्रसन्नताम् ॥ १२०
उत्स्रष्टुकामः शस्त्राणि विप्रवाक्याभिचोदितः ।
तेजसा प्रेर्यमाणश्च युयुधे सोऽतिमानुषम् ॥ १२१
अथान्यत्स समादाय दिव्यमाङ्गिरसं धनुः ।
शरांश्च ब्रह्मदण्डाभान्धृष्टद्युम्नमयोधयत् ॥ १२२
ततस्तं शरवर्षेण महता समवाकिरत् ।
व्यशातयच्च संक्रुद्धो धृष्टद्युम्नममर्षणः ॥ १२३
तं शरं शतधा चास्य द्रोणश्चिच्छेद सायकैः ।
ध्वजं धनुश्च निशितैः सारथिं चाप्यपातयत् ॥ १२४

C 7 8766
B 7 191 14
K 7 182 14

-विप्यत , G2 -विद्यत , M1. 2 विध्य[M2 °ध्य]ते (for -वेशिन°)

116 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v l 78 — c) K4 B Dc1 Dn D4-5 S (G5 missing) अनु- (for इव) — d) D5 7 8 प्रेक्ष्य, G2 M3. 5 तस्य (for वीक्ष्य)

117 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf v l 78 — a) K4 D1 संहृत, B Dc1 Dn D2-5 7 8 T G1. 2 M संधित (for संहित) G1 M दृष्ट्वा (for तेन) — c) G1 M3-5 त्यागे (for दृष्ट्वा) — d) M3-5 -पर्ययम् D7 8 आत्मन , M3. 5 आगत (for °तम्)

118 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v l 78 — a) K4 ममयम्, D2 सयत्नम्, Bom. ed प्रयत्नम् (for स यत्नम्) D4 5 7 8 तत स्मयन्निवातिष्ठद् — b) D1 5 7 8 त नि (for तस्य) D6 दुर्वारस्य तु वारणे

119 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf v l. 78 — b) D3 वा (for च) D5 चैवास्यतो (for चैका) Ś1 K3 G3 4 M1 2 4 गता (for गता) — For 119[ab], B Dc1 Dn1 subst

1311* तस्य त्वहश्च रात्रिश्च शरानस्यसतोऽगमत् ।

— c) K1 वाह्ना; Dn2 चाह्नस् (for चाह्नस्) D7 8 भागाते (for -भागेन) D4 सर्व बहुस्त्वभागेन (sic)

120 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf v l 78 — a) K1 आदाय (for आसाद्य) — b) K1 Dn2 चोदित (for चार्दित) — d) D3 शराणाम् (for अस्त्रा°) K4 B Dc1 Dn अप्रसादत , D4 5 7 8 चाप्रसन्नता (for अप्र°)

121 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v l 78 — a) K1 D4 6 उत्सृष्टुकाम , K3 तत्स्रष्टु , Dn2 उत्स्रष्ट° (for उत्स्रष्टु°) — b) K1 2 D4. 8 वाक्यानि (for °भि) D2 4 5 7 8 नोदित (for चो) K4 B Dc1 Dn D3 6 ऋषि(Dn2 D5 6 विप्र)वाक्यप्रचो(D3 णो)दित — c) K4 Dn2 D2 4-8 पूर्यमाणस् (for प्रेर्यमाणश्च) B Dc1 Dn D2 4-8 तु (for च) — d) D6 सुयुधे (for युयुधे) G2 चाति (for सोऽति) B Dc1 Dn1 युयुधे न यथा पुरा

122 a) B Dc1 Dn1 भूयश्चान्यत् (for अथान्यत्स)

123 b) D8 महात्मन् (for महता) Dc1 D4 6 सम वाकिरन्, D3 °रयत् (for °किरत्) — c) D6 व्यसा टयच्, T G3 4 अशातयश्च (for व्यशातयच्च) — d) B Dc1 Dn D3 6 G2 M3-5 अमर्ष(D3 र्षि)ण (for °ण) G1 M1 2 धृष्टद्युम्नस्य तद्धनु — After 123, D7 ins

1312* ततश्च पार्षतो राजन्समाकृष्य धनुर्महत् ।
शर मुमोच निशित भारद्वाजजिघांसया ।

124 a) D6 स तथा (for शतधा) K3 तस्य (for चास्य) K4 B Dc1 Dn S (G5 missing) शरांश्च शतधा (T G2 °तया) त(Dn2 चा)स्य — b) D5 मारिष (for सायकैः) — c) S (G5 missing) रथं (for ध्वजं) G2 ध्वजं (for धनुश्च) — d) Dn2 अभ्यपातयत्; D8 न्यपातयत् (for अप्य°) D4 5 8 सारथिं चास्य पातयत् (D4 °न्)

125 Dn2 om. 125[ab] — a) D7 पुनश्च (for प्रहस्य) — b) D6 इदम् (for पुनर्) Ś1 K1-3 D1 6 आदत्त

C 7 6769
B 7 191 15
K 7 192 15

धृष्टद्युम्नः प्रहस्यान्यत्पुनरादाय कार्मुकम् ।
शितेन चैनं बाणेन प्रत्यविध्यत्तनान्तरे ॥ १२५
सोऽतिविद्धो महेष्वासः संभ्रान्त इव संयुगे ।
भल्लेन शितधारेण चिच्छेदास्य महद्धनुः ॥ १२६
यच्चास्य बाणं विकृतं धनूंपि च विशां पते ।
सर्वं संछिद्य दुर्धर्षो गदां खड्गमथापि च ॥ १२७
धृष्टद्युम्नं ततोऽविध्यन्नवभिर्निशितैः शरैः ।
जीवितान्तकरैः क्रुद्धः क्रुद्धरूपं परंतपः ॥ १२८
धृष्टद्युम्नरथस्याश्वान्स्वरथाश्वैर्महारथः ।
अमिश्रयदमेयात्मा ब्राह्ममस्त्रमुदीरयन् ॥ १२९

ते मिश्रा बह्वशोभन्त जवना वातरंहसः ।
पारावतसवर्णाश्च शोणाश्च भरतर्षभ ॥ १३०
यथा सविद्युतो मेघा नदन्तो जलदागमे ।
तथा रेजुर्महाराज मिश्रिता रणमूर्धनि ॥ १३१
ईषाबन्धं चक्रबन्धं रथबन्धं तथैव च ।
प्रणाशयदमेयात्मा धृष्टद्युम्नस्य स द्विजः ॥ १३२
स छिन्नधन्वा विरथो हताश्वो हतसारथिः ।
उत्तमामापदं प्राप्य गदां वीरः परामृशत् ॥ १३३
तामस्य विशिखैस्तीक्ष्णैः क्षिप्यमाणां महारथः ।
निजघान शरैर्द्रोणः क्रुद्धः सत्यपराक्रमः ॥ १३४

(for आदाय) —^{c}) D4-6 शतेन (for शि°) G1 M चैव (for चैन)

126 ^{b}) B1 D1 5 [s]सम्रांत (for सं°) —^{c}) D4-6 8 शत (for शित) —^{d}) B Dc1 Dn T G2-4 पुनर्धनु, D4 5 7 8 ततो धनु, D6 महाधनु, G1 M धनु पुन (for महद्धनु)

127 ^{a}) Ś1 K1-3 D1 8 त च, Dc1 Dn1 स च; D4 5 अथ, D7 8 तथा (for यच्च) B1 3 Dc1 Dn1 D2 4-8 T G1 3 4 M1 2 बाण (for बाण) Ś1 K1-3 D1 निष्कृत्य, D6-8 -निकर (for विकृत) —^{c}) B Dc1 Dn D2 चिच्छेद, G3 सचित्व (for संछिद्य) D6 संछिद्य सर्वं दुर्धर्षो —^{d}) K4 अवाच्य च, B Dc1 Dn D2 च वर्जयन्, D6 च चर्म च, T G2-4 तथैव च (for अथापि च) K1 D4 7 8 वा (for च)

128 Dn2 om 128^{a}-129^{b} G1 M om 128 —^{a}) B Dc1 Dn1 च विव्याध (for ततोऽविध्यन्) —^{b}) D5 नवभिर्नतपर्वभि —^{c}) D8 जीवनांत (for जीवितान्त) Dc1 D1 (before corr as in text) कर, D6 कर (for -करै) Ś1 K3 क्रुद्ध, Dn1 lacuna (for क्रुद्ध) —^{d}) Ś1 K1-3 B1 D1 क्रुद्धरूप; Dn1 शुद्धरूपे, D4, 5 7 8 घोररूप, T G2-4 शिलाधौतै (for क्रुद्धरूप) K4 B3 4 Dn1 D5 8 G4 परंतप, D4 °तर्प (for °तप).

129 Dn2 om 129^{ab} (cf. v l. 128) —^{ab}) D2 5 धृष्टद्युम्नो (for °द्युम्न) K4 धृष्टद्युम्नोय तस्याश्वान्, D6 धृष्टद्युम्नो रथाश्वाश्च Ś1 K3 B5 Dn1 सरथाश्वैर्, D8 स महाश्वैर् (for स्वरथा°) D4 धृष्टद्युम्नोरथाश्वान्स रथाश्वैव महारथा —^{c}) K4 B Dc1 Dn D2-8 व्या(B1 4 व्य) मिश्रयद् (for अमि°). Ś1 K1-3 D1 विमृद्न(K1 °मर्द) न्नप्रमेयात्मा —^{d}) D4-6 ग्राहयम् (for ब्राह्मम्) Ś1 K3 उदैरयत् (K3 °न्), Dn1 D1 उदीरयत् K2 ग्राह्यस्त्र समुदीरयत्; D7 8 द्रोणो ब्रह्मविदुत्तम

130 ^{b}) T G2 4 वाजिनो (for जवना) —^{c}) D4 6 7 पारापत (for °वत) D6 सवर्णाश्वा (for °र्णाश्च) —^{d}) G1 M1 2 शोणाश्वा (for °श्च) D6 शोणाश्वैव नराधिप

131 M3-5 om. 131 B5 om 131^{b}-132^{a} —^{b}) D6 नदंतो (for नदन्तो) — B3 reads 131^{c}-133^{d} on marg —^{c}) D6 तेश्वा (for रेजुर्) —^{d}) D6 व्यामिश्रा (for मिश्रिता)

132 B5 om 132^{ab} (cf v l 131) B3 reads 132 on marg —^{ab}) K4 Dn1 D5 6 इपाबंध (sic) B3 4 Dc1 Dn1 D2 4 5 7 8 रथ(D4 5 7 8 °थे)बन्ध चक्रबन्ध (by transp) — D6 repeats 132^{cd} after 134^{ab} —^{c}) Ś1 K1 2 B1-4 Dc1 Dn2 D1 3 7 M4 5 प्राणा(K1 D7 °ण)शयद्, D6 (first time) प्राच्यावयद्, G1 M1 2 व्यनाशयद् (for प्रणा°) —^{d}) G2 वै (for स).

133 B3 reads 133 on marg —^{a}) G1 4 M सं (for स) B Dc1 Dn1 पाचाल्यो (for विरथो) —^{b}) D1 -शारथि (for सा°) B Dc1 Dn1 निकृत्तध्वजसारथि —^{cd}) Dn1 transp प्राप्य and वीर Ś1 K2 3 D1 प्राप्तो (for प्राप्य) D1 4 G3 वीर, D6 गुर्वी (for वीर) Ś1 K1 4 B1 2 D1 परामृपत्

134 ^{a}) D4 5 7 8 तामस्य निशितैर्बाणै —^{b}) Dn1 D5 क्षिप्यमाणो, D6 कंप्यमानो — After 134^{ab}, D6 repeats 132^{cd}. D6 om 134^{cd}.

तां दृष्ट्वा तु नरव्याघ्रो द्रोणेन निहतां शरैः ।
विमलं खड्गमादत्त शतचन्द्रं च भानुमत् ॥ १३५
असंशयं तथाभूते पाञ्चाल्यः साध्वमन्यत ।
वधमाचार्यमुख्यस्य प्राप्तकालं महात्मनः ॥ १३६
ततः स्वरथनीडस्थः स्वरथस्य रथेषया ।
अगच्छदसिमुद्यम्य शतचन्द्रं च भानुमत् ॥ १३७
चिकीर्षुर्दुष्करं कर्म धृष्टद्युम्नो महारथः ।
इयेष वक्षो भेत्तुं च भारद्वाजस्य संयुगे ॥ १३८
सोऽतिष्ठद्युगमध्ये वै युगसंनहनेषु च ।
शोणानां जघनार्धेषु तत्सैन्याः समपूजयन् ॥ १३९
तिष्ठतो युगपालीषु शोणानप्यधितिष्ठतः ।
नापश्यदन्तरं द्रोणस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ १४०
क्षिप्रं श्येनस्य चरतो यथैवामिषगृद्धिनः ।
तद्वदासीदभीसारो द्रोणं प्रार्थयतो रणे ॥ १४१
तस्याश्वान्रथशक्त्यासौ तदा क्रुद्धः पराक्रमी ।
सर्वानेकैकशो द्रोणः कपोताभानजीघनत् ॥ १४२
ते हता न्यपतन्भूमौ धृष्टद्युम्नस्य वाजिनः ।
शोणाश्च पर्यमुच्यन्त रथबन्धाद्विशां पते ॥ १४३

C. 7. 6787
B. 7. 191. 33
K. 7. 192. 33

135 a) K2 त (for ता) B (except B1) Dc1 Dn1 S (G5 missing) तु दृष्ट्वा (by transp), Dn2 D2.4.7.8 दृष्ट्वा स Dn2 D3 नरव्याघ्र D5 तां दृष्ट्वा निहता वीरो — b) S (except G2, G5 missing) विहता (for नि) G2 रणे (for शरैः) — c) D2.8 S (G5 missing) आदाय (for आदत्त) — d) D7.8 भास्वरं (for भानुमत्) D5 चर्म चादत्त भानुमत्

136 K4 D1.2.4 om (hapl) 136–137 — a) D असंशये (for °शयं) Ś1 D3 तथाभूत, Dn1 °भूत (for °भूते) — b) K1 पाचाल — c) Ś1 K3 -वयस्य (for -मुख्यस्य) — d) Ś1 K2 Dc महारथ, T G2-4 °मना (for °त्मनः) — After 136, T G2-4 read 142–148

137 K4 D1.2.4.5 om 137 (cf v l 136) — a) B (except B1) Dc1 Dn1 D3 ससय, D7.8 चचार, T G2-4 तु रथ- (for स्वरथ) B Dc1 Dn नीडस्य, T G2-4 -नीळ स, G1 M नीळस्य (for नीडस्थः) — b) T G2-4 समारूढ (for स्वरथस्य) K2 B1 रथेप्सया, B1-3.6 शया, D3 रणेषया (for रथे) — c) K1 अगच्छन्नभिमुख्यस्य, D7.8 अभिमुखस्य चागच्छत् — d) = 135d

138 a) Dn2 D3.7.8 दुस्तर (for दुष्कर) Dn2 D2.4.6 मोहाद् (for कर्म) — b) B5 महाबल (for °रथ) — c) K4 B Dc1 Dn1 D2.6 स, D3 lacuna (for च)

139 a) T G2-4 अतिष्ठद् (for सोऽतिष्ठ°) M3-5 रथ- (for युग-) D5 पक्षे (for मध्ये) D1-8 तु (for वै) — b) K4 सन्निहितेषु, B1 D2-6 सहननेषु (for संनह°) — c) D5 शराणा (for शोणाना) Ś1 K (K5 missing) D1.8 शोणाना जघनान्तेषु (Ś1 °तेषुस, K4 °नाते, D3 °र्धेन), B Dc1 Dn1 जघनार्धे (B1 °नाग्रे)षु चाश्वाना — d) Ś1 K (K5 missing) D1.8 T G2-4 तत्सैन्यान्यस्य (D8 भि)पूजयन्

140 a) Ś1 K (K missing) D1 -पाल्येषु, Dn2 D2.4.5 -पार्श्वेषु, D3 -पार्श्वेषु, D7.8 -पार्श्वे तु, S (G5 missing) पालीषु (for पालीषु) — b) K1.2 (marg as in text) D5 स्वति, D3 अव (for अधि) D6 शोणानामप्यधिष्ठत, G1 M शोणाश्वानधितिष्ठत — c) D4.5.7.8 अतरे

141 a) G3 सैन्यस्य (for श्येनस्य) — b) Ś1 K3 -गृद्धिण, D1.7.8 गर्द्धिन (for -गृद्धिन) — c) D3 तथैव (for तद्वद्) Dn1 D4 अभिसारो, T G2.4 M3-5 अभिसरो (for अभीसारो) — d) B D (except D1) T1.2 (inf lin) द्रोणपार्षतयो रणे (D6 °योर्नृप)

142 T G2-4 read 142–148 after 136 — a) D5 वै, S (G5 missing) स (G2 [आ]शु) (for [अ]सौ) B Dc1 Dn1 तस्य पारावतानश्वान (B1 °सशिखान्) — b) D6 परतप, G1 M1.2.4.5 परामृशत् (for पराक्रमी) B Dc1 Dn1 रथशक्त्या पराभिन(B1 नृप)त्, T G2-4 रथाक्रुद्ध परामृशत्, M3 तदा क्रुद्धाद्विशा पते — M3 om (hapl) 142c–143d — c) D4.7 सर्वानेकैकशो द्रोण — d) Dn2 D2-5.7.8 नीलवर्णान् (for कपोताभान्) K4 अजीननत् B1-4 Dc1 Dn1 T G1.3.4 M (M3 om.) रक्तशोणान्विव(T G3.4 °न्विस, M4.5 °न्व्यस)र्जयन् (Dn1 M4.5 °त्), B5 रक्तानश्वान्विवर्जयन्, D6 रक्तशोणोरजीघनत् (sic), G2 रक्तशोणानवर्जयत्

143 For the sequence in T G2-4, cf v l 142 D5 M3 om 143 (for M3, cf. v l 142) — a) B Dc1 Dn1 S (M3 om, G5 missing) शोणास्तु, Dn2 D2-4.6-8 श्वा (for °श्च) K1.2 शोणाश्च परिमुचव

C 7 8769
B 7 191 34
K 7 192 34

तान्हयान्निहतान्दृष्ट्वा द्विजाग्र्येण स पार्षतः ।
नामृष्यत युधां श्रेष्ठो याज्ञसेनिर्महारथः ॥ १४४
विरथः स गृहीत्वा तु खड्गं खड्गभृतां वरः ।
द्रोणमभ्यपतद्राजन्वैनतेय इवोरगम् ॥ १४५
तस्य रूपं बभौ राजन्भारद्वाजं जिघांसतः ।
यथा रूपं परं विष्णोर्हिरण्यकशिपोर्वधे ॥ १४६
सोऽचरद्विविधान्मार्गान्प्रकारानेकविंशतिम् ।
भ्रान्तमुद्भ्रान्तमाविद्धमाप्लुतं प्रसृतं सृतम् ॥ १४७
परिवृत्तं निवृत्तं च खड्गं चर्म च धारयन् ।
संपातं समुदीर्णं च दर्शयामास पार्षतः ॥ १४८
ततः शरसहस्रेण शतचन्द्रमपातयत् ।
खड्गं चर्म च संबाधे धृष्टद्युम्नस्य स द्विजः ॥ १४९
ते तु वैतस्तिका नाम शरा ह्यासन्नघातिनः ।
निकृष्टयुद्धे द्रोणस्य नान्येषां सन्ति ते शराः ॥ १५०
शारद्वतस्य पार्थस्य द्रौणेर्वैकर्तनस्य च ।
प्रद्युम्नयुयुधानाभ्यामभिमन्योश्च ते शराः ॥ १५१

— d) D1 6–8 रथपक्षाद् (for °यन्धाद्)

144 For the sequence in T G2–4, cf v l 142 — a) Ś1 K1–3 D5 नादितान् (for निहतान्) — b) K1 Dn2 D1 3 4 7 8 T G4 द्विजाग्रेण, D3 द्रोणाग्रेण D1 च (for स) — d) B3 S (except M2, G2 missing) महाबल (for °रथ)

145 For the sequence in T G2–4, cf v l 142 — a) D3 स- (for स) B1 च, D5 [स]थ; T G2 4 [सा]सु (for तु) — b) B2 विशारद, D1 7 8 -भृतां वर — c) K1 2 D1 5 अभ्या(D5 °भ्य)पतद्; T G2–4 अभ्यद्रवद् (for °पतद्)

146 For the sequence in T G2–4, cf v l 142 G1–2 M1 2 om 146 — a) K1 2 om (hapl) from बभौ up to रूप (in 146c) M3–5 तथा (for बभौ) Ś1 K3 4 D1 6 तत्र (for राजन) — b) D3 भारद्वाजजिघांसिन — c) K4 B Dc1 Dn G1 M3 5 पुरा, D2 बभौ, M4 तथा (for पर) — d) B1 2 मृधे (for वधे)

147 For the sequence in T G2–4, cf v l 142 — a) K3 सोजरद्, K4 D6 8 सोचरन, B Dc1 Dn स तदा (B1 3 °था) (for सोऽचरद्) — After 147a, D4 ins 1314* and om 147b–148d — b) B1 पुरुषाश्चैक-, B2–5 Dc1 Dn1 प्रवराश्चैक, T2 (before corr) G1 2 4 M1 2 4 5 (sup lin) प्रचारानेक; G3 प्रवरा° (for प्रकारा°) Dn2 D2 5 6 8 G3 -विंशति; G1 M1 2 °तीन् (for °तिम्) — After 147ab, N (D4 om, Ś1 K5 missing) ins

1313* दर्शयामास कौरव्य पार्षतो विचरन्रणे ।
[D6 व्यचरद् (for विचरन्)]

— d) Dn2 आकृतं (for आप्लुतं) Dc1 प्रभृत, D6 विसृत (for प्र°) B1–3 5 Dc1 Dn1 T G2–4 M1 2 स्थितं, D2 तथा (for सृतम्)

148 For the sequence in T G2–4, cf v l 142 D4 om 148 (cf v l 147) — a) D3 om निवृत्तं K1 om च — b) Dn D 7 खड्ग, D1 lacuna (for खड्गं) D2 om चर्म च — c) Ś1 K3 Dc1 Dn1 समुदीर्ण; K1 G1 M1 2 °र्णश्च, B1 °र्णं, D1 2 °र्णं (for °दीर्णं) D° सपात च समुदीर्णं (sic) — After 148, N (Ś1 K5 missing, D4 after 147a) ins

1314* भारत कौशिकं चैव माण्वकं चैव शिक्षया ।
दर्शयन्व्यचरद्युद्धे द्रोणस्यान्तचिकीर्षया ।
चरतस्तस्य तान्मार्गान्विचित्रान्खड्गचर्मिण ।
व्यस्मयन्त रणे योधा देवताश्च समागताः ।

[D4 om from भारत up to मार्गान् (in the prior half of line 3) — (L 1) Ś1 D1 कैशिक (for कौ°) — (L 2) Ś1 K1–3 D1 2 5 7 8 अचरद् (for व्यच) — (L 3) K1 Dc1 Dn2 D1 मन्- (for तान्) Dn° खड्गचर्म च, D6 खड्गचर्मणि (for चर्मिण) — Dn2 om line 4 — (L 4) D4 विस्मयन् D1 योद्धा (for योधा) K1–3 D1 मैनाकान् (for दे°)]

149 Dn2 om 149ab D7 om 149b–150c — b) D1 अपातयत् (for अपा) — c) B Dc1 Dn1 T G1–4 चर्म खड्गं (by transp), M1 2 खड्गचर्मं Ś1 K1–3 D1 समार्धे, D3 4–6 8 सचारे (for संबाधे)

150 D7 om 150abc (cf v l 149) — a) K3 G1 M ये (for ते) D6 वैतस्तिका — b) D3 बाणा (for शरा) K4 Dn2 D2 4–6 8 -योधिन (for -घातिन), B Dc1 Dn1 शरा ह्यासन्नयोधिन; D5 शरा ह्यासन्निपातिन, S (G2 missing) बाणास्त्वसामितद्युते — c) K3 निकृष्य युद्ध द्रोणस्य

151 D1 reads 151ab twice D6 repeats 151a after 151d — b) D1 (second time) 4–8 द्रोण (for द्रौणेर्) — For 151ab, B Dc1 Dn1 subst

अथास्येषुं समाधत्त दृढं परमसंशितम् ।
अन्तेवासिनमाचार्यो जिघांसुः पुत्रसंमितम् ॥ १५२
तं शरैर्दशभिस्तीक्ष्णैश्चिच्छेद शिनिपुंगवः ।
पश्यतस्तव पुत्रस्य कर्णस्य च महात्मनः ।
ग्रस्तमाचार्यमुख्येन धृष्टद्युम्नममोचयत् ॥ १५३
चरन्तं रथमार्गेषु सात्यकिं सत्यविक्रमम् ।
द्रोणकर्णान्तरगतं कृपस्यापि च भारत ।
अपश्येतां महात्मानौ विष्वक्सेनधनंजयौ ॥ १५४
अपूजयेतां वार्ष्णेयं ब्रुवाणौ साधु साध्विति ।
दिव्यान्यस्त्राणि सर्वेषां युधि निघ्नन्तमच्युतम् ।
अभिपत्य ततः सेनां विष्वक्सेनधनंजयौ ॥ १५५
धनंजयस्ततः कृष्णमब्रवीत्पश्य केशव ।
आचार्यवरमुख्यानां मध्ये क्रीडन्मधूद्वहः ॥ १५६
आनन्दयति मां भूयः सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
माद्रीपुत्रौ च भीमं च राजानं च युधिष्ठिरम् ॥ १५७
यच्छिक्षयानुद्धतः सन्रणे चरति सात्यकिः ।
महारथानुपक्रीडन्वृष्णीनां कीर्तिवर्धनः ॥ १५८
तमेते प्रतिनन्दन्ति सिद्धाः सैन्याश्च विस्मिताः ।
अजय्यं समरे दृष्ट्वा साधु साध्विति सात्वतम् ।
योधाश्चोभयतः सर्वे कर्मभिः समपूजयन् ॥ १५९

C. 7 8808
B. 7 191 53
K. 7 192. 51

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि चतुःषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६४ ॥

1315* ऋते शारद्वतात्पार्थाद्द्रोणैर्वैकर्तनात्तथा ।
[Dc1 Dn1 द्रोणाद्वैकर्तनात्कृपात् (for the post half)] — d) B Dc1 Dn1 भारत (for ते शरा) G2 नान्येषा मति वे शरा (= 150d)

152 D5 om. 152ab — a) B2 4 G1 अ(B4 त)थान्येषु, G2 तथास्येषु (for अ°) Ś1 K (K5 missing) B1 D1 ममादत्त — b) G2 शर (for दृढ) Ś1 दृशित, K1-3 D1 -दर्मितं, K4 B Dc1 Dn1 ममत, Dn2 D2-6 7 8 -वेगिन, D -शमितं (for मदितम्)

153 b) D1-7 8 शनिपुगव — After 153ab, D5 ins

1316* पश्यतस्तस्य तान्मार्गान्विचित्रान्खड्गचर्मणि ।
— d) D5 हि (for च) — f) Ś1 K3 अचोदयत्, K4 अयोध° (for अमोच)

154 a) Dn2 चरत, T G2-4 व्यचरद् (G4 °न), G1 M विचरन् (for चरन्त) — b) D6 लघु- (for सत्य) S (G5 missing) सात्यकि सत्यविक्रम — c) G2 द्रोणकर्णांतर गत्वा — d) S (G5 missing) सात्यकिं (G3 °क) (for भारत) D7 8 त कृपस्यापि भारत

155 K4 om (hapl.) 155 — a) G1 आपूजयेता — b) G1 M ब्रुवतौ (for ब्रुवाणौ) D4 6 सात्वता (D6 °त) (for साध्विति) — c) B5 सर्वाणि, T G2-4 चैतेषा (for सर्वेषा) — d) K1 निघ्नतम् D4 युधि सत्यपराक्रम, D6 युधि तेषा प्रमुंचता — T G2 8 om 155ef — e) D4, 5 7 8 अभिगम्य (for °पत्य) B4 Dc1 Dn1 तेषां (for सेनां) G1. 4 M1. 3-5 नातिसर्व(G4 °क)व्यम मूता

156 c) B Dc1 Dn रथ (for वर) — d) D3 4 5 7 8 G3 4 मधूद्वह (sic), T G2 यदूद्वह (G2 °ह)

157 a) S (G5 missing) स (M1. 2 सं-) नदयति (for आनन्द°) Ś1 K3 मे, K1. 2 T मा (for मा) — b) B (except B1) Dc1 Dn1 D1 3 6 S (G5 missing) सात्यकि परवीरहा — c) K4 Dn2 D3-5 7 8 M1 2 -पुत्रं (for -पुत्रौ) — d) Ś1 K (K5 missing) D1 धर्मराज, Dn2 D2 4 5 7 8 नकुल च (for राजान च)

158 a) K1 2 Dn2 D3 य (for यद्) D3 पूजयन् (for शिक्षया) Dc1 सयुत (for [अ]नुद्धत) D2 य शिक्षयस्त्रयति च, D4 य शिक्षयन्निव रणे, D5 य शिक्षयाधिको वीरो, D6 अनुनृत्यं रक्षतीव, D7 8 य शिक्षयाचिकीर्षतीव, S (G5 missing) अनुद्धत शिक्षितवान् (G1 M °वद्) — b) Ś1 K3 राजंश्च; D6 द्रोणे, S (except M1 2, G5 missing) रथे (for रणे) — c) D3 क्रीडयंश्च (for उपक्रीडन्) — d) Dn2 -चर्सन (sic) (for वर्धन)

159 a) Dc1 D2 एत, D4, 5 7 8 एन (for एते) T G2-4 M3-5 प्रत्यनदत (G4 °त) (for प्रतिनन्दन्ति) — b) M4 (inf lin as in text) साध्याश्च (for सैन्याश्च) — c) D3 असह्यं, D4 अजय्यं, D8 अजर्य (for °य्यं) — d) B Dc1 Dn1 D5 सात्यकिं (for सात्वतम्) — e)

१६५

C 7 8815
B 7 192. 7
K 7 193 7

संजय उवाच ।
क्रूरमायोधनं जज्ञे तस्मिन्राजसमागमे ।
रुद्रस्येव हि क्रुद्धस्य निघ्नतस्तु पशून्यथा ॥ १
हस्तानामुत्तमाङ्गानां कार्मुकाणां च भारत ।

G1 M योधाग्र् — ᶠ) S (except M3-5, G4 missing) तमपूजयन् (for मम°)

Colophon Ś2 K6 G2 missing — *Sub-parvan* B1 2 द्रोणवध — *Day of Drona's Generalship* K1 D1 पचमे युद्धदिवसे, K2 D5 पचमे दिवसे, K4 पचमे दिवसयुद्धे, D5 पचमे, T G3 पंचमेहनि — *Adhy name* Bom ed मुद्ध्युद्ध — *Adhy no* (figures, words or both) Dn1 191, D5 85 T G1 2 186, G1 M1 2 185, G4 187, M3-5 1-1 — *Śloka no* Dc1 Dn1 63

165

☞ This adhy is missing in K6 G2 (cf v 1 7 125 14, 137 9)

1 Ś2 is missing up to 62ᵃᵇ (cf. v 1 7 163 38) T2 G3-4 M3-5 om 1-13 — After the ref, N (Ś2 K6 missing) T1 ins

1317* सात्वतस्य तु तत्कर्म दृष्ट्वा दुर्योधनादय ।
शैनेय सर्वत क्रुद्धा वारयामासुरञ्जसा ।
कृपकर्णौ च समरे पुत्राश्च तव मारिष ।
शैनेयं त्वरयाभ्येत्य विनिघ्नन्निशितै शरै ।
युधिष्ठिरस्ततो राजा माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ । [5]
भीमसेनश्च बलवान्सात्वत पर्यवारयन् ।
कर्णश्च शरवर्षेण गौतमश्च महारथ ।
दुर्योधनादयस्ते च शैनेय पर्यवारयन् ।
ता वृष्टिं सहसा राजन्नुत्थिता घोररूपिणीम् ।
वारयामास शैनेयो योधयस्तान्महारथान् । [10]
तेषामस्त्राणि दिव्यानि सहितानि महात्मनाम् ।
वारयामास विधिवद्दिव्यैरस्त्रैर्महामृधे ।

[(L 1) D6 च (for तु) — (L 2) D2 6 ओजसा (for अञ्जसा) — (L 3) K4 D2 कृप (for कृप-) Dn2 D3-5 7 8 T1 कृप कर्णोंध समरे (for the prior half) K2 Dn2 D2 4 5 7 8 T1 तव पुत्रा(K8 °त्र)श्च (by transp) Ś1 K2 4 पुत्रश्च D. भारत (for मारिष) — (L 4) D3 त्वरयावृत्य, D5 °रिताभेत्य, D6 °रिता यास्वा D8 व्यानिघ्नन्, D6 [अ]भ्यनिघ्नन्. Ś1 K8 विन्य ... ... , K1 2 D1 ... (D1 ...)... (K1 ...) ... (for the post half) — (L 6) B Dc1 Dn1 ... (for ...) Dc1 Dn1 ..., D2 ... — D1 2 om (hapl) lines 7-8 — (L 7) D2 ... (for ...) — (L 8) Ś1 K (K8 missing) D1 ..., Dn2 D ... T1 ... (for ...) — (L 9) D2 ... (for the prior half) Dn1 D... ..., Dn... om (for ...) — D1 2 om (hapl.) lines 10-11 — (L 11) D1 ... (for ...) Dn2 D2 T1 ..., D3 ..., D5 ... (for ...) — (L 12) D1 ... ... विविधैः (for विविधद्)]

— Whereas, after the ref, G1 M1 2 read 14ᵃᵇ for the first time, repeating it in its proper place. After the first occurrence of 14ᵃᵇ, G1 M1 2 ins.

1318* सम्प्रहृष्टास्तुतो दृष्ट्वा साधु साध्विति पूजयन् ।
त योधाश्चाभवन्सर्वे कर्मणानेन पूजयन् ।
एवमुक्त्वा महाराज वासुदेवं धनजय ।
प्रायात्तत्र यत्र जिष्णुर्भारद्वाजरथं प्रति ।
सम्प्रार्थितरथो नादस्यापकाना जयैषिणाम् । [5]
समभिद्रवता पार्थं दैत्यानामिव वासवम् ।
तत्राकरोन्महाराज महीं शोणितकर्दमाम् ।
प्राच्छिनद्योत्तमाङ्गानि पार्थोऽथ्वनरदन्तिनाम् ।

[(L 1) G1 सम्प्रहृष्टोऽनुतो दृष्ट्वा (for the prior half)]

— ᵇ) Ś1 K2 4 B Dc1 (marg) Dn2 D1 राजन्; D 1 जन (for राज) G1 M1 2 तस्य राजन्पराक्रमे — ᶜ) D1 वै (for [इ]व) D1 6 च (for हि) G1 M1 2 रुद्रस्यातिप्रहृष्टस्य — ᵈ) Ś1 K1 2 D1 वै; K2 lacuna, K4 B2-4 Dc1 Dn T1 तान्, D2 6 G1 M1 2 च (for तु) B2-5 Dc1 Dn1 पुरा, D5 मृधे (for यथा) B1 निघ्नतस्तान्पुरा पशून

2 Ś2 missing, T2 G2-4 M3-5 om 2 (cf. v 1 1) — ᵃ) D6 भग्नानाम् (for हस्ता°) — B4 reads 2ᶜᵈ on marg — ᵇ) Some MSS कार्मुकाना. G1 M1 2 सघरा (for भारत) — ᶜᵈ) Dn1 om (hapl) चापविद्धाना चामराणां G1 M1 2 सपविद्धानां (for चाप°) B Dc1 Dn1 सचयैः (for सयुगे) — After 2, Ś1 K (K8 missing) D

छत्राणां चापविद्धानां चामराणां च संयुगे ॥ २
भग्नचक्रै रथैश्चापि पातितैश्च महाध्वजैः ।
सादिभिश्च हतैः शूरैः संकीर्णा वसुधाभवत् ॥ ३
बाणपातनिकृत्तास्तु योधास्ते कुरुसत्तम ।
चेष्टन्तो विविधाश्चेष्टा व्यदृश्यन्त महाहवे ॥ ४
वर्तमाने तथा युद्धे घोरे देवासुरोपमे ।
अब्रवीत्क्षत्रियांस्तत्र धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
अभिद्रवत संयत्ताः कुम्भयोनिं महारथाः ॥ ५
एष वै पार्षतो वीरो भारद्वाजेन संगतः ।
घटते च यथाशक्ति भारद्वाजस्य नाशने ॥ ६
यादृशानि हि रूपाणि दृश्यन्ते नो महारणे ।
अद्य द्रोणं रणे क्रुद्धः पातयिष्यति पार्षतः ।
ते यूयं सहिता भूत्वा कुम्भयोनिं परीप्सत ॥ ७
युधिष्ठिरसमाज्ञप्ताः सृञ्जयानां महारथाः ।
अभ्यद्रवन्त संयत्ता भारद्वाजं जिघांसवः ॥ ८
तान्समापततः सर्वान्भारद्वाजो महारथः ।
अभ्यद्रवत वेगेन मर्तव्यमिति निश्चितः ॥ ९
प्रयाते सत्यसंधे तु समकम्पत मेदिनी ।

C 7 8825
B 7 192. 17
K 7 193 17

(except Dc1 Dn1) T1 ins

1319* राजाय स्म व्यदृश्यन्त तत्र तत्र रणाजिरे ।

[Ś1 K (K6 missing) Dn2 D1 3 समदृश्यन (for स्म व्य°) T1 तव (for the first तत्र)]

3 Ś2 missing, T2 G2-4 M3-5 om 3 (cf v l 1) —a) D4 भग्नचग्र, D6 भग्नैश्चक्रै —b) K1 3 B1 Dc1 Dn2 D1, 3 T1 पतितैश्च, M1 2 निपातित (for पातितैश्च) Ś1 K1, 2 Dn2 D3 4 6-8 T1 महाभुजैः, K4 D रथै, D2 °गजै (for °ध्वजैः) —c) D3 सादिवैश्च (for °भिश्च) D 6 हयै (for हतैः) D1 2 भग्नैः, D5 चापि (for शूरैः) —d) D7 सात्यकिणा वसुधाधिप (sic)

4 Ś2 missing, T2 G2-4 M3- om. 4 (cf. v 1 1) —a) K1 निवृत्तास्तु, K2 D1, 3 T1 निकृत्तास्तु, D4 निकृत्यास्तु, D6 -निपातैस्तु, D3 निकृत्तासु (for °त्तास्तु) G1 M1 2 पार्थबाणनिकृत्ताश्च —b) Dn1 योधास्तु, D5 °ना, G1 M1 2 यौधास्ते Ś1 K3 योधास्ते भरतर्षभ —c) G1 M1 2 कुर्वन्तो (for चेष्टन्तो) K1 D 7 8 विविधा —d) D3 व्यवर्तत, G1 M1 2 दृश्यन्ते स्म (for व्यदृश्यन्त) Ś1 K3 रणाजिरे, B1 3 Dc1 Dn1 D5 G1 M1 2 महारणे (for °हवे)

5 Ś2 missing, T2 G2-4 M3-5 om 5 (cf v l. 1) —a) K3 तदा, D2 6 महा (for तथा) D3 -घोरे (for युद्धे) —b) D3 युद्धे (for घोरे) —c) G1 M1 2 अब्रवीत्क्षत्रियान्सर्वान् —D5 om 5c-6b —e) D1 5 संयात (for संयत्ता)

6 Ś2 missing, T2 G2-4 M3-5 om 6 (cf v 1 1) D8 om 6ab (cf v l. 5) —a) K4 एको (for एष) K4 B D (D6 om) T1 हि (for वै) G1 M1 2 धर्मो हि पार्षत शूरो —c) D8 यततेय, G1 M1 2 घटध्व हि (for घटते च) K1 यथाशक्तिर् —d) B Dc1 Dn1 D4-6 T1 शासने, D3 G1 M1 2 पातने (for नाशने)

7 Ś2 missing, T2 G2-4 M3-5 om 7 (cf. v l. 1) —a) D2 च, D4, 7 ह, D5 6 8 [ह]ह (for हि) —b) K4 B Dn2 D2 8 T1 [s]स्य, Dc1 Dn1 D6 G1 M1 2 स्म (for नो) K1 2 महामृधे (for रणे) —c) D1 2 अथ (for अद्य) Dn2 T1 च सक्रुद्ध, D4, 7 8 रथे युद्ध, G1 M1 2 रणे यादृग् (for रणे क्रुद्ध) —d) K4 B Dc1 Dn घातयिष्यति, G1 M1 2 निहनि° (for पातयि) —e) G1 M1 2 गत्वा (for भूत्वा) —f) D1 6 परीप्सध, D2 परीप्सया, D4 6 7 8 परी(D7 °रि)-प्सव (for °प्सत) B Dc1 Dn T1 युध्यध्व कुरुसभव, G1 M1, 2 पार्षत चाभि(M1 पि)रक्षय

8 Ś2 missing, T2 G2-4 M3-5 om 8 (cf v 1 1) D4 om (hapl) 8 Before 8, D7 8 ins सजय उवाच —a) G1 M1 2 आज्ञापितास्ते राज्ञा तु —c) K3 अभ्यद्रवत K4 D1 सग्रामे (K4 °म), D5 7 8 सहिता (for संयत्ता) G1 M1 2 वेगेनाभ्यद्रवन्सर्वे —d) K1 B1 2 Dn1 D2 6 T1 भारद्वाज G1 M1 2 युयुत्सव (for जिघासव)

9 Ś2 missing, T2 G2-4 M3-5 om. 9 (cf. v l. 1) —a) G1 M1 2 सहसा पततस्तास्तु —b) D2 6 महारथान् —c) K1 अस्यद्रवत, B1-3 Dc1 Dn D2 4 5 7 8 T1 G1 M1 2 अभ्यवर्तत (for °द्रवत) —d) D5 6 निश्चय (for निश्चित)

10 Ś2 missing, T2 G2-4 M3-5 om 10 (cf. v 1 1) —b) G1 M1, 2 पाञ्चालाना महारथे — D8 om. 10cd —c) Dn2 T1 ततो घोरास् (for सनिर्घातास्).

C 7 8826
B 7 192 18
K 7 193 17

ववुर्वाताः सनिर्घातास्त्रासयन्तो वरूथिनीम् ॥ १०
पपात महती चोल्का आदित्यान्निर्गतेव ह ।
दीपयन्तीव तापेन शंसन्तीव महद्भयम् ॥ ११
जज्वलुश्चैव शस्त्राणि भारद्वाजस्य मारिष ।
रथाः स्वनन्ति चात्यर्थं हयाश्चाश्रूण्यवासृजन् ॥ १२
हतौजा इव चाप्यासीद्भारद्वाजो महारथः ।
ऋषीणां ब्रह्मवादानां स्वर्गस्य गमनं प्रति ।
सुयुद्धेन ततः प्राणानुत्स्रष्टुमुपचक्रमे ॥ १३
ततश्चतुर्दिशं सैन्यैर्द्रुपदस्याभिसंवृतः ।
निर्दहन्क्षत्रियव्रातान्द्रोणः पर्यचरद्रणे ॥ १४
हत्वा विंशतिसाहस्रान्क्षत्रियानरिमर्दनः ।
दशायुतानि तीक्ष्णाग्रैरवधीद्विशिखैः शितैः ॥ १५
सोऽतिष्ठदाहवे यत्तो विधूम इव पावकः ।
क्षत्रियाणामभावाय ब्राह्ममात्मानमास्थितः ॥ १६
पाञ्चाल्यं विरथं भीमो हतसर्वायुधं वशी ।
अविषण्णं महात्मानं त्वरमाणः समभ्ययात् ॥ १७

G1 M1 2 उत्पाता अभवन्क्रूरास् — d) K4 B Dc1 Dn D2 4-7 T1 त्रासयाना (for °यन्तो)

11 Ś2 missing, T2 G2-4 M3-5 om 11 (cf. v l 1) — a) D6 वा (for च) — b) B Dc1 Dn1 निश्चरंस्युत, Dn2 D2 T1 निश्चरन्निव, D6 नि सरन्निव, G1 M1 2 नि सृताशनि (for निर्गतेव ह) D3 हि (for ह) D4 5 8 दिव्याग्निश्चरतीव च, D7 [आ]दित्याग्नि श्चरतीव च — c) Dn2 D4 8 पातेन (for तापेन) B Dc1 Dn1 दीपयंती उभे सेने, D2 7 °यती च पातेन, D5 °यंती पपातेव, G1 M1 2 °यन्निव ते सैन्य — d) K1 D3 6 T1 शसतीव, D5 °ती च, G1 M1 2 °न्निव (for °न्तीव) B4 महाभयं

12 Ś2 missing, T2 G2-4 M3-5 om 12 (cf v l 1) — a) D6 चास्त्राणि (for शस्त्राणि) — c) Ś1 K3 चात्यत (for चात्यर्थं) B Dc1 Dn1 रथाश्चास्तनता(Dc1 Dn1 °स्तु नभा)त्यर्थं (sic), D4 रथोस्वनत चात्यर्थं, D5 रथोस्वनवतश्चासीद्, G1 M1 2 रथश्चासीददत्यर्थं — d) G1 M1. 2 वाहाश्च् (for हयाश्च्) D5 अश्रूणि (for चा°) B1 3 Dc1 Dn1 G1 M1 2 [अ]वर्तयन्, Dn2 D2 4-8 T1 [अ]पातयन् (for [अ]वासृजन्)

13 Ś2 missing, T2 G2-4 M3-5 om 13 (cf v l 1). — a) Ś1 Dc1 D3 4 5 7 8 G1 M1 2 हृतौजा — After 13ab, N (Ś2 K5 missing) T1 ins

1320* प्रास्फुरन्नयनं चास्य दक्षिणो बाहुरेव च ।
विमनाश्चाभवद्युद्धे दृष्ट्वा पार्षतमग्रत ।

[(L 1) K2 चापि (for चास्य) B1 D3 दक्षिण; D4 °णे (for °णो) K4 B (except B1) Dc1 Dn1 T1 वाम (K4 °म) बाहुस्तथैव च (for the post half) — (L 2) T1 विमनस्को (for °नाश्च)]

— c) K4 B1-5 Dc1 Dn1 D3. 5 T1 ब्रह्मवादी(B5 °दि)नां, D2 °वादे च; D7 °वादिश्च, D8 °वादांश्च; G1 M1 2 °ससाना (for °वादाना) D6 ऋषिवाक्य तु तच्छ्रुत्वा — d) D7 8 श्रुत्वा स्वर्गमन प्रति — e) D4 युयुधेन, G1 M1 2 अयुन्द्धेन (for सु°) K4 तदा (for तत)

14 Ś2 missing (cf v l 1) Before 14, G3 4 ins संजय G1 M1 2 read 14ab for the first time after the ref. in 1 — a) K2 3 Dn1 D1 चतु र्दिश D4 5 7 8 T G1 (second time) 3-4 M1 2 (last two second time) सैन्य — b) K1 D1 पाचाल्य स्य, K2 पचालस्य, K3 G3. 4 द्रौपदस्य, D6 पचालैर् (for द्रुपदस्य) G1 (first time) 3 4 M1 2 (last two first time) [अ]भिसंवृत D7 8 द्रौपदेयादिभिर्वृत — c) D6 -श्रेष्ठान्, T G1 3 4 M1. 2 व्रात (for -व्रातान्) — d) D2 प्रेक्ष्यार्दयद्, D4 प्रेक्ष्योभवद्, D5 प्रेक्षोभयद्, D6 7 पर्यपतद् (for °चरद्)

15 Ś2 missing (cf v l 1) M4 om 15-16 — a) Dc1 (marg) हयान् (for हत्वा) — c) Bom ed करिणाम् (for तीक्ष्णाग्रैर्) — d) B5 G1 M1 2 शरै°, D6 पुन, M3. 5 वशी (for शितै)

16 Ś2 missing (cf v l 1) M4 om 16 (cf v l 15) — b) B Dc1 Dn1 D6 S (M4 om, G5 missing) विधूमोऽग्निरिव ज्वलन् — d) G1 M1 2 शास्त्रम् (for ब्राह्मम्) K4 B Dc1 Dn D8 ब्राह्मम(D8 °श)स्त्रं समा स्थित, T G3 4 M3 5 °मस्त्रमुपास्थि(T °श्रि)त ; G2 °मस्त्रमुदीरयन्

17 Ś2 missing (cf v l 1) — a) D3 विरथो D6 T G3 भूमौ (for भीमो) — b) B Dc1 Dn1 बली (for वशी) — c) K4 D6 S (G5 missing) अविषह्यं; B Dc1 Dn D1 सुविषण्णं (for अ°) Ś1 K3 महाबाहु (for °त्मानं) — d) Dc1 Dn1 D4 5 स्वरमाणं, T G3 4 युयुधान (for त्वरमाण)

18 Ś2 missing (cf v l 1) — d) M3 अस्यंतम्

ततः स्वरथमारोप्य पाञ्चाल्यमरिमर्दनः ।
अब्रवीदभिसंप्रेक्ष्य द्रोणमस्यन्तमन्तिकात् ॥ १८
न त्वदन्य इहाचार्यं योद्धुमुत्सहते पुमान् ।
त्वरस्व प्रागथायैव त्वयि भारः समाहितः ॥ १९
स तथोक्तो महाबाहुः सर्वभारसहं नवम् ।
अभिपत्याददे क्षिप्रमायुधप्रवरं दृढम् ॥ २०
संरब्धश्च शरानस्यन्द्रोणं दुर्वारणं रणे ।
विवारयिषुराचार्यं शरवर्षैरवाकिरत् ॥ २१
तौ न्यवारयतां श्रेष्ठौ संरब्धौ रणशोभिनौ ।
उदीरयेतां ब्राह्माणि दिव्यान्यस्त्राण्यनेकशः ॥ २२
स महास्त्रैर्महाराज द्रोणमाच्छादयद्रणे ।
निहत्य सर्वाण्यस्त्राणि भारद्वाजस्य पार्षतः ॥ २३
स वसातीञ्शिबींश्चैव बाह्लीकान्कौरवानपि ।
रक्षिष्यमाणान्संग्रामे द्रोणं व्यधमदच्युतः ॥ २४
धृष्टद्युम्नस्तदा राजन्गभस्तिभिरिवांशुमान् ।
बभौ प्रच्छादयन्नाशाः शरजालैः समन्ततः ॥ २५
तस्य द्रोणो धनुश्छित्त्वा विद्ध्वा चैनं शिलीमुखैः ।
मर्माण्यभ्यहनद्भूयः स व्यथां परमामगात् ॥ २६
ततो भीमो दृढक्रोधो द्रोणस्याश्लिष्य तं रथम् ।
शनकैरिव राजेन्द्र द्रोणं वचनमब्रवीत् ॥ २७

C 7 8844
B 7 192. 36
K 7 193 36

(for अस्यन्तम्)

19 Ś2 missing (cf. v l. 1) — a) Dn2 D1 8 इव (for इह) M1 आचार्य — b) T G1 2 4 M मोद्धुम्, G2 द्रोणम् (for योद्धुम्) — c) D1 8 स्व, T G2. 4 द्राग् (for प्राग्) T G2-4 एष (for एव) B (except B) Dc1 Dn1 G1 M स्वरस्व प्रागवधादस्य (G1 M °देप)

20 Ś1 missing (cf. v l 1) — b) B2 स्य, B1 दृढं, Bom ed धनु (for नवम्) — c) B Dc1 Dn1 प्रतिपद्य (Dn1 °त्य), T G1. 2. 4 M परिमृज्य, G2 प्रतिहत्य (for अभिपत्य) Ś1 आददे D2 प्रतिगृह्याह्वयामास — D2 reads 20d–21c on marg — d) Dn1 D1 2 G2 आयुध D1 परम (for -प्रवरं) — After 20, D6 ins 1323*

21 Ś2 missing (cf. v l 1) D3 reads 21abc on marg — a) D5 सरब्धस्य D1 स (for च) Ś1 K1-3 सरब्ध स शरानस्य, K4 स शरानस्यनस्यन् (sic), M2 4 स सरब्ध शरानस्य — b) D3 दुर्वारित (for °रण) D2 द्रोणस्यामिततेजस — c) K1 2 Dc1 Dn1 D1 3. 6 G2 निवारयिषु (Dn1 °तु)र्, D5 विचारयिषुर्, G1 M निपात° (for विवार°) — d) D3 अथ वार्णैर् (for शरवर्षैर्)

22 Ś2 missing (cf v l. 1) — a) Dn2 D4-8 निवारयतां, T G2-4 व्यवा (G3 व्यदा-; G4 विदा)र° (for न्यवार°) G1 M1. 2 तौ निपत्य रथश्रेष्ठौ; M3-5 तावुभौ रथिना श्रेष्ठौ — b) D6 रथ, G1 M1 2 शर (for रण) Dc1 D5 7 -शोभितौ, D2 G5 -शोभनौ — cd) K1 2 D1 transp ब्राह्माणि and दिव्यानि D3-5 7 8 ब्राह्मयाणि, D6 ब्रह्मादीन्, G1 2 M ब्राह्मादि D1 5 7 8 दिव्याणि D6 अस्त्राणि रिपुवारिणौ

23 Ś2 missing (cf v l 1) — a) Dn2 महीपाल (for महाराज) — b) Ś1 K1-3 B3 Dn2 आच्छादयन्, D6 प्राच्छादयद् — d) Dc1 Dn1 पृषत (for पार्षत)

24 Ś2 missing (cf v l. 1) — a) B2-4 Dc1 Dn स वशाती (Dn2 °ता)न्, D5 स वसाताञ्, S (G5 missing) वसा (T शा)तींश्च Dc1 Dn1 D5 शिवाश्, G1 M1 2 शिबींश् (for शिबींश्) — b) Some MSS बाह्लिकान् — c) Ś1 (sup lin) रक्षिष्यमाण सग्रामे, D6 ररिक्षयत स — d) M3 5 द्रोणाद् (for द्रोण) T G2 व्ययमद्

25 Ś1 missing (cf v l 1) — a) B Dc1 Dn1 T G2-4 M3 तथा, Dn2 D3 4 5 7 8 ततो (for तदा) — Dn2 om. 25c–26d — c) D1 ययौ प्र, D8 स बभौ (for बभौ प्र-) Ś1 K1-3 D1-5 7 8 अथाश (for आशा)

26 Ś2 missing (cf v l. 1) Dn2 om. 26 (cf. v l 25) — b) D2 4 6-8 चैव (for चैनं) — c) D4 5 7 8 G1 M1-3 5 मर्माणि Ś1 K (K5 missing) D1 2 [अ]भ्य (K1 °स्य)वधीद्, D4 5 [अ]भिहनद् (for [अ]भ्य°) M4 om भूय D6 मर्मण्यभिरते चैन — d) D2 G1 M1 2 परमां गत, D4 °मागमद् — After 26, B Dc1 Dn1 read 164 78-121

27 Ś2 missing (cf v l 1) — a) D4 दृढक्रुद्धो, D6 भृश क्रुद्धो, G1 M दृढक्रोधी — b) K1 आश्लिश्य; G1 M आकृष्य (for आश्लिष्य) D7 8 द्रोण संश्लिष्य त रथं

C 7. 6845
B 7 192 37
K 7 193 37

यदि नाम न युध्येरञ्शिक्षिता ब्रह्मबन्धवः ।
स्वकर्मभिरसंतुष्टा न स्म क्षत्रं क्षयं व्रजेत् ॥ २८
अहिंसा सर्वभूतेषु धर्मं ज्यायस्तरं विदुः ।
तस्य च ब्राह्मणो मूलं भवांश्च ब्रह्मवित्तमः ॥ २९
श्वपाकवन्म्लेच्छगणान्हत्वा चान्यान्पृथग्विधान् ।
अज्ञानान्मूढवद्ब्रह्मन्पुत्रदारधनेप्सया ॥ ३०
एकस्यार्थे बहून्हत्वा पुत्रस्याधर्मविद्यथा ।
स्वकर्मस्थान्विकर्मस्थो न व्यपत्रपसे कथम् ॥ ३१
स चाद्य पतितः शेते पृष्टेनावेदितस्तव ।
धर्मराजेन तद्वाक्यं नातिशङ्कितुमर्हसि ॥ ३२
एवमुक्तस्ततो द्रोणो भीमेनोत्सृज्य तद्धनुः ।
सर्वाण्यस्त्राणि धर्मात्मा हातुकामोऽभ्यभाषत ।
कर्ण कर्ण महेष्वास कृप दुर्योधनेति च ॥ ३३
संग्रामे क्रियतां यत्नो ब्रवीम्येष पुनः पुनः ।
पाण्डवेभ्यः शिवं वोऽस्तु शस्त्रमभ्युत्सृजाम्यहम् ॥ ३४
इति तत्र महाराज प्राक्रोशद्द्रौणिमेव च ।

---

28 Ś2 missing (cf v 1 1) — a) D6-7 G3 युद्धेरन् — c) D3-5 च संतुष्टा (for असं°) D6 कर्मसु स्वेषु संतुष्टा — d) T G3 4 हि (for स्म) Ś1 K3 न क्षत्रं प्रलय व्रजेत्

29 Ś2 missing (cf v 1 1) — a) T G3 M4 5 अहिंसा — b) K1-3 धर्म- G1 M2 ज्यायस्कर, M3 न्यायस्तर Ś1 K (K5 missing) D1 भवेत् (for विदु) Dn2 D3-5 धर्मस्यावि(D5 °स्य वि)स्तर विदु, D7 8 धर्मस्य परम वपु — c) D3 हि (for च) Ś1 K2 4 B1 Dc1 Dn1 D1 6 M4 5 ब्राह्मणा, K1 3 ब्रह्मणा, M3 ब्रह्मणो — d) Dn2 D2-5 7 8 हि (for च) D6 भवान्ब्रह्मविदुत्तम

30 Ś2 missing (cf v 1 1) — b) S (G5 missing) प्राणीन् (for चान्यान्) — After 30ab, T G2-4 ins

1321* भरन्ति हि सुतान्दारास्त्वद्वदज्ञानमोहिता ।

— c) D2 ब्रह्ममूढत्व; D5 मूढब्रह्मत्वं (for °वद्ब्रह्मन्) — d) Ś1 K (K5 missing) D1 4 5 7 8 T G2-4 -धने च्छया (for °प्सया)

31 Ś2 missing (cf. v 1 1) — a) D1 5 अन्यान्, D7 8 अर्थान् (for हत्वा) — b) K4 Dn1 D1 2 8 [अ]धर्मविद्यया — For 31ab, D6 S (G5 missing) subst.

1322* एकपुत्रस्य चार्थे त्वं बहूञ्छिघ्नजनाधिपान् ।

[D6 एकस्य पुत्रस्यार्थे त्व (for the prior half) G1 M1 2 नराधिपान्]

— c) M3 स्वकर्मस्था विकर्मस्था — d) T G3 4 [अ]प त्रपयसे, G1 M1 2 चापत्रपसे, M3-5 [ए]वाप° (for व्यप°) G2 नोपतापयसे नु किं — D7 8 ins after 31 D6 after 20

1323* आचारहीन निर्लज्ज ब्रह्मबन्धो नराधम ।
इदानीं तिष्ठ दुर्बुद्धे न मे जीवन्गमिष्यसि ।

[(L 1) D6 आचार्य (for °र-) D7 नराधम°]

— D6-8 cont. K4 Dc1 Dn2 D1-5 T1 2 (marg) ins after 31

1324* यस्यार्थे शस्त्रमादाय यमपेक्ष्य च जीवसि ।

[D3 7 8 यस्यार्थं D3 चास्त्रम् (for शस्त्रम्) D1 8 आदत्से (for आदाय)]

32 Ś2 missing (cf v 1 1) — a) D4 चाय (for चाद्य) D4 पतत (for पतित) D6 S (G5 missing) स चासौ (T °जौ) निहत शेते — b) Some MSS पृष्टेन Dc1 Dn1 [अ]विदितस् (for [आ]वे°) D3 4 पृष्टे नो (D3 °थिव्या) विदितस्तव, S (G5 missing) तव पुत्र सुमध्यी — c) D2 3. 6-8 S (G5 missing) धर्मराजस्य (for °राजेन) D4 5 ग्राह्यं (for वाक्यं) — d) Ś1 K3 नाप-, B Dn2 D2 नाभि, D3 न वि- (for नाति)

33 Ś2 missing (cf v 1 1) — a) K2 उक्त्वा (for उक्तस्) D3 तदा (for ततो) — b) Ś1 K (K5 missing) D1 4-8 S (G5 missing) भीमसुत्सृज्य (for भीमेनो°) — After 33ab, S (G5 missing) ins

1325* सन्यासाय शरीरस्य योक्ष्यमाण स वै द्विज ।

— Dn1 om 33cdef — d) D6 G1 M1 2 त्यक्तुकामो, G2 मोक्तु° (for हातु°) — After 33cd, S (G5 missing) ins

1326* कर्णदुर्योधनौ राजस्त्वरमाण पराक्रमी ।

[G1 M सरमाण (for त्वर°)]

— Before 33ef, T G2-4 ins द्रोण°

34 Ś2 missing (cf. v 1 1) T G1-4 M1 2 om 34ab. — For 34ab, M3-5 subst.,

उत्सृज्य च रणे शस्त्रं रथोपस्थे निवेश्य च ।
अभयं सर्वभूतानां प्रददौ योगयुक्तवान् ॥ ३५
तस्य तच्छिद्रमाज्ञाय धृष्टद्युम्नः समुत्थितः ।
खड्गी रथादवप्लुत्य सहसा द्रोणमभ्ययात् ॥ ३६
हाहाकृतानि भूतानि मानुषाणीतराणि च ।
द्रोणं तथागतं दृष्ट्वा धृष्टद्युम्नवशं गतम् ॥ ३७
हाहाकारं भृशं चक्रुरहो धिगिति चाब्रुवन् ।
द्रोणोऽपि शस्त्राण्युत्सृज्य परमं साम्यमास्थितः ॥ ३८
तथोक्त्वा योगमास्थाय ज्योतिर्भूतो महातपाः ।
दिवमाक्रामदाचार्यः सद्भिः सह दुराक्रमम् ॥ ३९

C 7 8861
B 7 192. 53
K 7 193 54

1327* रणे कृतो मया यत्नो यन्मा मृथ सदा सदा ।

— [c]) B5 हि, Dn2 D1 च, D5 न (for वो) D6 त्वमि च पाण्डुपुत्रेभ्य — [d]) D2 4. 5 7 8 उत्सृज्य यामि (for अभ्युत्सृजामि) — After 34, M3-5 ins

1328* उत्सृजाम्येव वै प्राणान्दिव गच्छामि साम्प्रतम् ।

35 Ś2 missing (cf. v l. 1) T G1 2 4 M1. 2 read 35 after 37[ab] — [a]) M3-5 इत्येव समरे राजन् — [b]) D5 द्रोणम्, D5 द्रोण (for द्रौणिम्) B1 8 Dc1 आहवे (for एव च) S (G5 missing) द्रोणो धीमा(M2-5 °ण क्रोश)न्पुन पुन — [c]) Ś1 Dn2 D2 8 स उत्सृज्य, K2 स तूत्सृज्य, D1. 6 समुत्सृज्य (for उत्सृज्य च) D4 8 स (for च) S (G5 missing) समरे (for च रणे) — [d]) Ś1 K2 D1 न्यवेश(D1 °श्य)त, K1 [ऽ]न्यवेशयत, K8 न्यवेश्य च, B Dn1 D2 3 M8 4 निविश्य च (for निवेश्य च) — [e]) S (G5 missing) -भूतेभ्य (for -भूताना) — [f]) M1 2 प्रययौ (for प्रददौ) Ś1 K8 योग युक्तवाक्, B Dc1 °युक्तवत्, D2 4 5 °मुक्तवान्, T G1-4 M1 2 °वित्तदा, M3-5 °मास्थित (for °युक्तवान्)

36 Ś2 missing (cf. v l. 1) — [a]) G1 M1 2 4 आस्थाय (for आज्ञाय) — [b]) K4 B Dc1 Dn1 प्रतापवान्, D3 समुच्छ्रित (for °स्थित) D6 S (G6 missing) पद्भ्यामेव स पार्षत — After 36[ab], K4 B Dc1 Dn D1 ins

1329* सशरं तद्धनुर्वीर मन्यस्याय रथे तत ।

— [c]) D5 रथी (for खड्गी) D7 8 अवद्रुत्य (for °प्लुत्य) — After 36, S (G5 missing) ins

1330* प्रद्रुते स्वयं द्रोणाय धृष्टद्युम्ने महारथे ।

[G3 विप्रद्रुतेष द्रोणाय (for the prior half)]

37 Ś2 missing (cf. v l. 1) — [b]) D4 5 स्थाव राणि (for मानुषाणि) G2 तु (for च) D7 8 मानुषाणा व(D7 त)राणि च — After 37[ab], T G1 2 4 M1 2 read 35 G3 om 37[c]-38[d] — [c]) D6 T G1 2 M विचेतनम् (G1 M1 2 °न) (for तथागत)

38 Ś2 missing (cf v l 1) G3 om 38 (cf v l 37) — [a]) T G2 4 भय (for भृशं), — [b]) Ś1 K (K5 missing) D1 सर्वेश, Dn1 चोक्तवान्, D4 5 चाब्रवीद् (for चाब्रुवन्) — [c]) K3 B4 D6 T G1 2 M शस्त्रमुत्सृज्य — [d]) K4 परमा K4 शान्तिम्, B Dc1 Dn1 D4 5 शाम्यम्, Dn2 D2 सांख्यम्, D7 8 T G2 4 M4 शमम्, G1 M1-3 5 शौचम् (for साम्यम्) D1 परमाम्यासमास्थित, D6 मात्मन्यवस्थित

39 Ś2 missing (cf v l 1) — [a]) Ś1 K1 2 4 D1 तदुक्त्वा, B3 5 तयोक्तो — [b]) D2 4 द्योतिर् (for ज्योतिर्) D5 भूत्वा (for भूतो) G1 M1 2 महायशा (for °तपा) — After 39[ab], K2 (marg) 4 D (except Dn1) ins

1331* पुराण पुरुष विष्णुं जगाम मनसा परम् ।
मुखं किंचित्समुन्नाम्य विष्टभ्य उरमग्रत ।
निर्मीलिताक्ष सत्त्वस्थो निक्षिप्य हृदि धारणाम् ।
ओमित्येकाक्षर ब्रह्म ज्योतिर्भूतो महातपा ।
स्मरित्वा देवदेवेशमक्षर परम प्रभुम् । [5]

[(L 1) K4 D1 यज्ञ (for विष्णु) — Dc1 om lines 2-4 — (L 2) D7 8 काय (for मुख) Dn2 D1. 4 समुन्नम्य K2 4 D1 4 6 विष्टभ्योरस्थाग्रत (K4 था कृत, D1 °था कृत), D8 भ्य चतुरोग्रत (for the post half) — (L 3) K4 सत्त्वशो, D1 तत्त्वस्थो (for स) K2 D4 धारण — (L 4) K4 D1 व्याहरन्स्तिमितेंद्रिय, D7 8 ज्योतिर्भूत सनातन (for the post half) — K2 om line 5 — (L 5) D4 6 सारितो, D7 8 सार-(D7 °र)त]

— D7 8 cont

1332* निरावरणमाचार्यं पश्यामस्तदनन्तरम् ।

— [c]) K4 दिव्यम् K2 4 B1. 3-6 D (except D1) G1 M1. 2 आक्रमद् (for आक्रा°) — [d]) K3 सद्भि स हि, K4 B5 Dn2 साक्षात्सद्भिर्, D2 4 5 सह सद्भिर् (by transp), D7 8 सर्वसद्भिर् K3 4 Dn2 दुराक्रमं (Dn2 °म), B5 (marg) महामति and also महाद्युति, D3 S (G5 missing) यथाक्रम, D4 5 7 8 दुरासदं (D7 °दा, D8 °द°) (for °क्रमम्) D6 योगमास्थाय केवल — After 39, S (G5 missing) ins

1333* मूर्धानं यस्य निर्भिद्य ज्योती राजन्महात्मन. ।

C 7 8881
B 7 192.53
K 7 193 56

द्वौ सूर्याविति नो बुद्धिरासीत्तस्मिंस्तथा गते ।
एकाग्रमिव चासीद्धि ज्योतिर्भिः पूरितं नभः ।
समपद्यत चार्काभे भारद्वाजनिशाकरे ॥ ४०
निमेषमात्रेण च तज्ज्योतिरन्तरधीयत ।
आसीत्किलकिलाशब्दः प्रहृष्टानां दिवौकसाम् ।
ब्रह्मलोकं गते द्रोणे धृष्टद्युम्ने च मोहिते ॥ ४१
वयमेव तदाद्राक्ष्म पञ्च मानुषयोनयः ।
योगयुक्तं महात्मानं गच्छन्तं परमां गतिम् ॥ ४२
अहं धनंजयः पार्थः कृपः शारद्वतो द्विजः ।
वासुदेवश्च वार्ष्णेयो धर्मराजश्च पाण्डवः ॥ ४३
अन्ये तु सर्वे नापश्यन्भारद्वाजस्य धीमतः ।
महिमानं महाराज योगमुक्तस्य गच्छतः ॥ ४४
गतिं परमिकां प्राप्तमजानन्तो नृयोनयः ।
नापश्यन्गच्छमानं हि तं सार्धमृषिपुंगवैः ।
आचार्यं योगमास्थाय ब्रह्मलोकमरिंदमम् ॥ ४५
वितुन्नाङ्गं शरशतैर्न्यस्तायुधमसृक्क्षरम् ।

जगाम परम स्थान देह न्यस्य रथोत्तमे ।

40 Ś2 missing (cf v 1 1) — a) B (except B2 4) Dn1 D1 S (G5 missing) इव (for इति) D3 मे (for नो) D6 तत्र स्म (for नो बुद्धिर्) — b) D6 युधिरासीत्तयागते (sic) — c) D6 एकस्थम् (for एकाग्रम्) M3-5 चाकाशं (for चासीद्धि) K4 B Dc1 Dn1 D2 च (for हि) T G2-4 एकरूपमिवाभा(G2 °व ह्या)-सीज् — d) Dn2 M1 2 पूजितं, G2 पूरयन् (for पूरित) D6 जगत्, D7 मन (for नभ) — D7 8 read 40ef twice — e) D8 समापद्यत Dn2 चार्काभ, D7 8 (both first time) चा(D8 वा)कार्श, S (G5 missing) चोल्कार्भ Ś1 K1 2 D5 सम(D6 °मा)पद्यत्तयार्काभ, K3 B Dc1 Dn1 D1 °पद्यदथार्कार्भ, D4 5 °पतत्तदा (D5 °द्य तथा) काले, D7 8 (both second time) उदिते तु महाराज — f) Dn2 D3 -दिवाकरे (Dn2 °रौ) (for निशाकरे) B Dc1 Dn1 S (G5 missing) द्रोणस्य निधने तदा (B3-5 Dc1 Dn1 °था); D1 भारद्वाज निशाकरे, D7 8 (both first time) तेज पुंजसमावृतं

41 Ś2 missing (of v 1 1) — a) T G3 4 तदा (for च तज्) — After 41ab, D7 reads 42c for the first time, repeating it in its proper place — c) D6 हृष्ट (for -शब्द) Dn2 S (G5 missing) आसीत्किलि(Dn2 °स्कल)किलाशब्द — d) D2 विशां पते (for दिवौकसाम्) — e) Ś1 K1 2 ब्रह्मलोक — f) Dn2 मोदिते (for मोहिते) D6 धृष्टद्युम्नेन संगते

42 Ś2 missing (cf v 1 1) — a) Ś1 K1 तद (K1 °म)द्राक्ष्म, D4-8 तदाद्राक्ष (D6 7 °क्ष्य), T G1-4 M1 2 तदा राजन्, M3-5 [अ]न्वपश्याम (for तदाद्राक्ष्म) — b) M3 5 मानुष्ययोनय — D7 reads 42c for the first time after 41ab

43 Ś2 missing (cf v 1 1) — b) D6 तथा (for द्विज), Ś1 K1-4 B Dc1 Dn D1-5, 7 8 भारद्वाजस्य चात्मज (D2 वराज) — c) D5 तु (for च) — d) B Dc1 Dn1 T G2-4 धर्मपुत्रश् (for °राजश्) Dn2 D2 [s]थ (for च) G1 M1 2 युधिष्ठिर (for च पाण्डव)

44 Ś2 missing (cf v 1 1) — a) Dn1 अन्यत्र (for अन्ये तु) D4 5 7 8 सर्वे च (for तु सर्वे) Dn2 अन्य सर्वे विनापश्यन — b) D4 धर्मत (for धीमत) D6 देवगुह्य पर महत्, S (G5 missing) देवगुह्य तमु (G1 2 M1 2 °ह्यमनु°, G4 °ह्य तद्) त्तमं — c) D5 S (G5 missing) द्विजेंद्रस्य (for महाराज) — After 44, N (Ś2 K5 missing) ins

1334* ब्रह्मलोक महद्दिव्य देवगुह्य हि तत्परम् ।

[Ś1 K3 D6 हि त, Dn2 D4 5 7 च तद्, D3 तु तद् (for महद्) B4 दीप्त (for दिव्य) K1 2 D1 ब्रह्मलोक हित दिव्य, D8 °गुह्य च तद्दिव्य (for the prior half) D4 देवलोक (for °गुह्य) B3 Dc1 Dn1 D2 4 5 7 8 न (for हि) D3 यत्पर]

45 Ś2 missing (of v 1 1) — a) Dn2 D2 4 5 7 8 एकां परां (D7 8 °रं) (for परमिकां) D5 M1 2 प्राप्ते — b) D6 ह्यजानतो K1 3 D1 7 8 [s]न्ययोनय, Dn2 नृपोत्तम, D4 व्यजानय (for नृयोनय) — c) D6 तु (for हि) — d) D2 तैः (for त) D6 -सत्तमै (for -पुंगवै) — f) Dc1 Dn D3-5 अरिंदम, D5 निनीषव, G2 अनुत्तम T G3 4 ब्रह्मलोकगत विभुं

46 Ś2 missing (cf v 1 1) — a) Ś1 K1 विभु भ्रागं, K2 D1 4 6 विनु(D4 °घ्य)ग्राग, D2 किंतु°, D5 विध्यश्चागं, D7 8 विभिन्नाग (for वितु°) K2-4 B Dc1 Dn G2 शरत्रातैर्, D4 7 शतशरैर् (for शरशतैर्) D3 पितुर्नामृप्यत वर्धं — b) Ś1 (orig) अनक्षतं, Ś1 (sup lin) K4 D4 7 8 अनक्षरं, K1 अ**क्षयं, K2 lacuna, K3 **क्षत, B5 अस्कृक्क्षतं, Dn2 असृक्क्षुरं;

धिक्कृतः पार्षतस्तं तु सर्वभूतैः परामृशत् ॥ ४६
तस्य मूर्धानमालम्ब्य गतसत्त्वस्य देहिनः ।
किंचिदब्रुवतः कायाद्विचकर्तासिना शिरः ॥ ४७
हर्षेण महता युक्तो भारद्वाजे निपातिते ।
सिंहनादरवं चक्रे भ्रामयन्खड्गमाहवे ॥ ४८
आकर्णपलितः श्यामो वयसाशीतिपञ्चकः ।
त्वत्कृते व्यचरत्संख्ये स तु षोडशवर्षवत् ॥ ४९
उक्तवांश्च महाबाहुः कुन्तीपुत्रो धनंजयः ।
जीवन्तमानयाचार्यं मा वधीर्द्रुपदात्मज ॥ ५०
न हन्तव्यो न हन्तव्य इति ते सैनिकाश्च ह ।
उत्क्रोशन्नर्जुनश्चैव सानुक्रोशस्तमाद्रवत् ॥ ५१
क्रोशमानेऽर्जुने चैव पार्थिवेषु च सर्वशः ।
धृष्टद्युम्नोऽवधीद्द्रोणं रथतल्पे नरर्षभम् ॥ ५२
शोणितेन परिक्लिन्नो रथाद्भूमिमरिंदमः ।
लोहिताङ्ग इवादित्यो दुर्दर्शः समपद्यत ।
एवं तं निहतं संख्ये ददृशे सैनिको जनः ॥ ५३

C 7 8877
B 7 192 69
K 7 193 71

D5 अरिंदम (for नसृक्क्षरम्) D3 न्यस्तशस्त्रमुपागमत्, T G3-4 M5 (*inf lin* as in text) क्ष(G3 क्षु)रांत रुधिर यद्दु —T G2-4 M8-5 ins after 46[ab] G1 M1 2 cont. after 1336*

1335* विकृष्य पार्षत खड्ग क्रोधामर्षवश गत ।

— On the other hand, G1 M1 2 ins after 46[ab]

1336* अभ्यद्रवत्स वेगेन पार्षत खड्गचर्मभृत् ।
प्रद्रुतं स्वय वेगेन तमाचार्यजिघासया ।
प्राक्रोशन्पाण्डवा सर्वे फल्गुनश्चाह्वतो रथात् ।
न हन्तव्यो न हन्तव्य इति ते सर्वतोऽब्रुवन् ।
क्रोशत्सु पाण्डवेयेषु अनुधावति फल्गुने । [5]
विकृत सर्वभूतस्य ब्रह्मभूतं परामृशत् ।

[(L 1) G1 अभ्यद्रवन् — (L 4) M1 2 इह (for इति)]

—[c]) D6 तत्र (for त तु) S (G5 missing) दृश्य-(M8-5 निंद्य)मान सर्वभूतै —[d]) D6 सर्वलोकै, S (G5 missing) केशपक्षे (for सर्वभूतै) Ś1 K1 B2 परामृषत्

47 Ś2 missing (cf v 1 1) —[a]) Ś1 K1-3 B1 D2 8 आलक्ष्य, K4 Dn2 D4 5 7 8 आलोक्य (for आलम्ब्य) —[b]) K4 Dn2 देहत G1 M1 2 खड्गमुद्यम्य पार्षत —[d]) D6 शिरो व्यपचकर्त ह, S (G5 missing) शिरोम्यव(T G3 4 °रोस्य वि)चकर्त ह

48 Ś2 missing (cf. v 1 1) T G3-4 M8-5 om 48 —[a]) D4 दूषणं (for हर्षेण) Dn1 युक्ते —[b]) Dn1 न पातिते (for निपा°) —[d]) Ś1 K1 2 भ्रमयन् G1 M1 2 उत्तम (for आहवे)

49 = (var) 103 Ś2 missing (cf v 1 1) —[a]) Ś1 K1-3 G1 M1 2 आसन्न ; D6 आपन्न (for आकर्ण) —[b]) B1 3 4 Dc1 Dn1 यो वर्षाशीतिको द्विज, B2 5 T G2-4 वयसाशीतिको द्विज, G1 M °तिकात्पर —[c]) K1 Dn1 D4 6 8 व्यचरन्, D6 [s]व्यचरत् (for व्यच°) S (G5 missing) त्वत्कृते निधनं प्राप्त —[d]) D8 वृद्ध (for स तु) Dn1 वार्षिक (for वर्षवत्)

50 Ś2 missing (cf v 1 1) — After 50[ab], D6 ins

1337* वाहयित्वा रथं तत्र मा द्रोण घातयिष्यसि ।

—[c]) D3-8 पुनमाचार्यं, G1 3 4 मानया° (for आनया°) M8-5 जीवमान ममाचार्यं —[d]) Dn1 D4 6 नावधीर् (for मा वधीर्)

51 Ś2 missing (cf. v 1 1) —[b]) D3 [अ]ब्रुवन् (for च ह) —[c]) Ś1 K8 प्राक्रोशन्, Dc1 Dn1 चुक्रो° (for उत्क्रो°) D2 स (for [ए]व) D6 उदक्रोशदर्जुनश्च — D2 om. (hapl) 51[d]-52[a] —[d]) K1 सानुक्लेशस्, M8-5 °क्रोश (for °क्रोशस्) B Dc1 Dn1 D1 T G2-4 तमा(T G2-4 °भ्या)व्रजत्, Dn2 D4 5 7 8 तमब्रवीत्, D6 समाह्वयत् (for °द्रवत्) D3 सानुजस्तमुपाद्रवत्

52 Ś2 missing (cf. v 1 1) D2 om 52[a] (cf v 1. 51) —[a]) D5 क्रोधमाने —[d]) Dn2 G1 M1 2 नरर्षभ

53 Ś2 missing (cf v 1 1) S (G5 missing) repeats 53[abcd] after 1340* —[a]) D8 लोहितेन (for शोणि) S (G5 missing) (all second time) परिक्लिन्ना S (G5 missing) (all first time) स हि तेन परिक्षिप्तो —[b]) Dn2 D1 5-8 अयापतत्, D2 अपातयत् (for अरिंदम°) D4 रथाद्भूमिर्यथापतत् (sic), S (G5 missing) (all second time) रणभूमिश्च भारत —[c]) T G1 3 4 M1 2 (all second time) लोहितार्द्र, G2 (second time)

C 7 8878
B 7 192 70
K. 7 193 71

धृष्टद्युम्नस्तु तद्राजन्भारद्वाजशिरो महत् ।
तावकानां महेष्वासः प्रमुखे तत्समाक्षिपत् ॥ ५४
ते तु दृष्ट्वा शिरो राजन्भारद्वाजस्य तावकाः ।
पलायनकृतोत्साहा दुद्रुवुः सर्वतो दिशम् ॥ ५५
द्रोणस्तु दिवमास्थाय नक्षत्रपथमाविशत् ।
अहमेव तदाद्राक्षं द्रोणस्य निधनं नृप ॥ ५६
ऋषेः प्रसादात्कृष्णस्य सत्यवत्याः सुतस्य च ।
विधूमामिव संयान्तीमुल्कां प्रज्वलितामिव ।
अपश्याम दिवं स्तब्ध्वा गच्छन्तं तं महाद्युतिम् ॥ ५७
हते द्रोणे निरुत्साहान्कुरून्पाण्डवसृञ्जयाः ।
अभ्यद्रवन्महावेगास्ततः सैन्यं व्यदीर्यत ॥ ५८
निहता हयभूयिष्ठाः संग्रामे निशितैः शरैः ।
तावका निहते द्रोणे गतासव इवाभवन् ॥ ५९
पराजयमथावाप्य परत्र च महद्भयम् ।
उभयेनैव ते हीना नाविन्दन्धृतिमात्मनः ॥ ६०
अन्विच्छन्तः शरीरं तु भारद्वाजस्य पार्थिवाः ।

°ताभ्र, M8 5 (both second time) °ताभ, M1 (second time) °ताश (for °ताह्न) — d) N (except Ś1, Ś2 K5 missing) दुर्धर्ष, S (G5 missing) (all first time) दु पह (G3 दुष्प्रभ) (for दुर्दर्श) S (G5 missing) (all second time) चाभवत्तदा (for समपद्यत) — e) B1 Dc1 Dn1 वि, D6 तु (for त) M8 4 सखे G1 M1 2 एव विनिहते सखे — f) G1 M1 2 ददृशुः M1 (by corr) सैनिका जना, M4 °कोर्जुन

54 Ś2 missing (cf v l 1) T G2-4 M8-5 om 54-55 G1 M1 2 read 54-55 after 57 — a) Dn2 D3-5 7 8 ततो (for तु तद्) — b) G1 M1 2 निचकर्त (for भारद्वाज) K4 B Dc1 Dn1 D1, 8 5 G1 [s]हरत् (for महत्) — d) D5 प्रमुखेन (for °खे तत्) G1 M1 2 द्यमतस्तदपातुदत्

55 For the sequence in G1 M1 2, cf. v l 54 Ś2 missing (cf v l 1) T G2-4 M8-5 om. 55 (cf v l. 54) — a) D4 तेन (for ते तु) — b) B4 D2 सैनिका (for तावका) — After 55ab, G1 M1 2 ins

1338* रथाक्षिपतितं द्रोणमाचार्यं ब्राह्मणं गुरुम् ।

— d) G1 M1. 2 दुद्रुवुस्ते दिशो दश

56 Ś2 missing (cf v l 1) — a) D8 S (except M8 4, G5 missing) योगम् (for दिवम्) — b) D5 पदम् (for पथम्) D1 आविशन् — D4 om 56c-58b — cd) Ś1 K1-3 D3 7 एतत् (for एव) Dn1 अहमेवा द्राक्षं द्रोणस्य निधनं नृपसत्तम (hypermetric)

57 Ś2 missing (cf v l 1) D4 om. 57 (cf v l 56) — a) D5 7 8 कत्रे (for ऋषेः) — After 57a, G1 M1 2 ins

1339* चत्वारस्ते च मानुषाः ।
अग्नेरिव शिखां दीप्तामुल्कां प्रज्वालितामिव ।
अपश्याम दिवं स्तब्ध्वा महिमानं महात्मनः ।

[(L 2) Post half = 57d —(L 3) Prior half = 57c G1 तमात्मन (for महात्मनः)]

— G1 M1 2 om 57b — b) K1 2 4 B2 4, 5 Dn2 D2 6 तु, T G2-4 M8-5 ह (for च) — c) D8 अधूमाम् (for वि°) D1 2 8 इह (for इव) D8 सजाताम्; D6 सयातीम्, D0 खे यातीम् (for संयान्तीम्) — d) D6 T G2-4 M1 प्रभो, M8 5 विभो (for इव) — e) D7 अपश्यामि D5 वर्त्मा (for स्तब्ध्वा) — f) D2 त गच्छन्त (by transp), D5 द्रोण तच्च K1 lacuna, G1 M1 2 च (for तं) K1 2 महाबलं, T G1 2 M1 2, 5 °मतिं (for °द्युतिम्) — After 57, G1 M1 2 read 54-55

58 Ś2 missing (cf. v l 1) B2 reads 58ab on marg — a) Ś1 K (K5 missing) B1 Dn2 D1, 8 6 M1 2 निरु(D6 हतो)त्साहा — b) Ś1 K2-4 B1 Dn2 D1 3 6 7 M1. 2 कुरु (for कुरून्) K1 कुरुसंजयपाडवा — c) Ś1 K1-3 D1 महावीर्यास्, Dn2 °वेगु (sic), D4 °वेगान्, M8-5 °भागास् (for °वेगास्) — d) K1 तत, Dn2 D4 सु(D4 सू)त (for तत)

59 Ś2 missing (cf. v l 1) — a) T G2-4 नि राशा, G1 M1 2 ते हता (for निहता) — b) G1 M1. 2 समामे च पराजिता — d) D8 S (G5 missing) गत सत्त्वा (for गतासव)

60 Ś2 missing (cf v l 1) — a) Dn1 अथा व्याप्य, S (G5 missing) अवाप्याय (by transp) — b) D5 परेभ्योस्तु (for परत्र च) B5 महाभयं — c) T ते भीता, G2 तेनाहं, G3 4 ते भूता (for ते हीना) D4 उभावपि महाराज — d) Ś1 K1, 2 D6 गतिम्, K3 मतिम् (for धृतिम्) S (G5 missing) व्यविंदन्मति मात्मन

नाध्यगच्छंस्तदा राजन्कबन्धायुतसंकुले ॥ ६१
पाण्डवास्तु जयं लब्ध्वा परत्र च महद्यशः ।
बाणशब्दरवांश्चक्रुः सिंहनादांश्च पुष्कलान् ॥ ६२
भीमसेनस्ततो राजन्धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ।
वरूथिन्यामनृत्येतां परिष्वज्य परस्परम् ॥ ६३
अब्रवीच्च तदा भीमः पार्षतं शत्रुतापनम् ।
भूयोऽहं त्वां विजयिनं परिष्वक्ष्यामि पार्षत ।
सूतपुत्रे हते पापे धार्तराष्ट्रे च संयुगे ॥ ६४
एतावदुक्त्वा भीमस्तु हर्षेण महता युतः ।
बाहुशब्देन पृथिवीं कम्पयामास पाण्डवः ॥ ६५
तस्य शब्देन वित्रस्ताः प्राद्रवंस्तावका युधि ।
क्षत्रधर्मं समुत्सृज्य पलायनपरायणाः ॥ ६६
पाण्डवास्तु जयं लब्ध्वा हृष्टा ह्यासन्विशां पते ।
अरिक्षयं च संग्रामे तेन ते सुखमाप्नुवन् ॥ ६७

C 7 8692
B 7 192. 64
K 7 193 67

61 Ś2 missing (cf v l 1) — ^{a}) D5 G1 M1 2 अनिच्छं(D5 °च्छं)त D6 अन्विच्छत शिरस्तस्य — ^{b}) S (G5 missing) मयुगे (for पार्थिवा) — ^{c}) K2 D3 M3-5 नान्वगच्छस्, T G2-4 नाव° (for नाध्य°) D5 महाराज (for तदा राजन्) B Dc1 Dn1 D1 2 4 6-8 नान्वगच्छन्महाराज — ^{d}) B3 संगरे, Dn2 D2 4. 5 7 8 T G2 M3-5 -संवृते, D6 नकुल, G3 4 -सयुते (for -संकुले) Ś1 K1-3 मारुडायुतसवृते, K2 ***युतसवृते, D3 तुमुले युद्धसंकुले — After 61, S (G5 missing) ins

1340* पतिते स्वेव संरब्धे सेनायां तत्र भारत ।
उदतिष्ठन्नुरुण्डाना सहस्राण्येकविंशति ।

[(L 1) M4 [अ]ध (for [प]त) G1 M1. 2 दुर्धर्षे (for सरब्धे) — (L 2) G2 कबधानां (for उरुण्डाना)]

— After 1340*, S repeats 53^{abcd} After the second occurrence of 53^{abcd}, G1 M1. 2 ins

1341* आच्छिसा पट्टसै खड्गै प्रासैश्च भरतर्षभ ।
हाहाकारेण महता शस्त्रमवापवापितान् ।
हतान्पर्यवहद्यौधान्सजीवानपि चापरे ।
प्रधानहतभूयिष्ठा कृतचिन्ता पलायने ।
ते च योधा महाराज निरुत्साहास्तदाभवन् । [5]
रथिनोऽश्वगजस्थाश्च पादाताश्च विशां पते ।
निहता हतभूयिष्ठा मृता इव हतप्रभा ।
तावकाना रथश्रेष्ठा उध्वस्ता इव भस्मना ।
अधर्मपूर्वकं युद्धमुपस्कृत्य पराजिता ।

— After 1341*, G1 M1 2 read 67^{cd} for the first time, repeating it in its proper place

62 Ś2 missing up to 62^{ab} (cf v l 1) — ^{a}) Dc1 Dn1 D2 8 च (for तु) — ^{b}) G1 M तथैव (for परत्र) — M3-5 om 62^c-67^b — ^{c}) Ś2 K2 4 B2-4 Dc1 D1 8 T G1. 2. 4 M1 2 बाणशंख

63 M3-5 om. 63 (cf v l. 62) — ^{a}) G1 M1 2 तत्र भीमो महाराज — ^{b}) K4 D4 5 पार्थिव (K4 व) (for पार्षत) — ^{c}) T G3 4 वरूथिनाद् B Dn D3 अदृश्येता, D1 अमन्येता (for अनृत्येतां) G1 M1 2 बला धिकौ प्रननृतु, G2 वरूथिनीं विनृत्येतां

64 M3-5 om. 64 (cf v l 62) — ^{a}) Dn2 तु (for च) — ^{b}) Dc1 Dn T G2-4 शत्रुतापन, D6 °सूदन — ^{c}) Ś· ह, D6 हि (for ऽह) T G2-4 परिष्वज्य (for विजयिन) G1 M1 2 भूयस्त्वामिति स युद्धे — ^{d}) K3 4 B1 4 Dn2 D1-6 8 परिष्वज्यामि, Dn1 T G2-4 °वक्ष्यामि (for ष्वक्ष्यामि) K4 D4 पार्थिव, B3 D3 6 8 T पार्षतं, D5 भारत G1 M1. 2 परिष्वज्येह पार्षत — K4 om. 64^c-65^d

65 K4 M3-5 om 65 (cf v l 64, 62) — ^{a}) D3 एवमुक्त्वा तु भीमस्तु — ^{b}) Ś2 [आ]वृत ; B1 Dc1 Dn1 D4 5 7 8 [अ]न्वित ; D3 6 पुन, G1 M1 2 [आ]प्लुत (for युत) — ^{c}) D5 G1 M1 2 महता (for पृथिवीं) — ^{d}) D4 पाडव, D5 मेदिनीं (for पाण्डव) G1 M1 2 कपयन्निव मेदिनीं

66 M3-5 om 66 (cf v l 62) — ^{a}) D5 तेन (for तस्य) — ^{b}) G1 M1 2 पुन (for युधि) G2 तावका प्राद्रवन्युधि — After 66^{ab}, G1 M1 2 ins

1342* पाण्डवास्तु मुदा युक्ता सिंहनाद प्रचक्रिरे ।
प्राद्रवस्ते सुतान्दृष्ट्वा सुसुख चैव पार्षतम् ।

— G1 M1 2 om 66^c-67^b — ^{c}) Ś1 क्षत्रं, K2 D1. 6 क्षात्रं (for क्षत्र) D3 परित्यज्य (for समुत्सृज्य)

67 G1 M om 67^{ab} (cf v l 62, 66) — ^{a}) D1 च (for तु) — ^{b}) D1 च (for हि) T G2-4 तथैव च महद्यश — G1 M1 2 read 67^{cd} for the first time after 1341* — ^{c}) G1 M1 2 (all second time) रिपु- (for अरि-) Ś1 D6 अरिक्षयेन (D6 °ये तु) समामे — ^{d}) D1 तद् (for ते) B4 आवसन् (for

C 7 8093
B 7 192 1
K 7 194 1

ततो द्रोणे हते राजन्कुरवः शस्त्रपीडिताः ।
हतप्रवीरा विध्वस्ता भृशं शोकपरायणाः ॥ ६८
विचेतसो हतोत्साहाः कश्मलाभिहतौजसः ।
आर्तस्वरेण महता पुत्रं ते पर्यवारयन् ॥ ६९
रजस्वला वेपमाना वीक्षमाणा दिशो दश ।
अश्रुकण्ठा यथा दैत्या हिरण्याक्षे पुरा हते ॥ ७०
स तैः परिवृतो राजा त्रस्तैः क्षुद्रमृगैरिव ।
अशक्नुवन्नवस्थातुमपायात्तनयस्तव ॥ ७१
क्षुत्पिपासापरिश्रान्तास्ते योधास्तव भारत ।
आदित्येन च संतप्ता भृशं विमनसोऽभवन् ॥ ७२
भास्करस्येव पतनं समुद्रस्येव शोषणम् ।
विपर्यासं यथा मेरोर्वासवस्येव निर्जयम् ॥ ७३
अमर्षणीयं तद्दृष्ट्वा भारद्वाजस्य पातनम् ।
त्रस्तरूपतरा राजन्कौरवाः प्राद्रवन्भयात् ॥ ७४
गान्धारराजः शकुनिस्त्रस्तस्त्रस्ततरैः सह ।
हतं रुक्मरथं दृष्ट्वा प्राद्रवत्सहितो रथैः ॥ ७५
वरूथिनीं वेगवतीं विद्रुतां सपताकिनीम् ।
परिगृह्य महासेनां सूतपुत्रोऽपयाद्भयात् ॥ ७६

आप्नुवन्) G_1 $M_{1\ 2}$ (all second time) प्राप्स्यते सुख मामुयु — After 67, K_4 B D (except D_{n2}) S (G_5 missing) ins an addl colophon [*Sub parvan* K_4 B D_{c1} D_{n1} $D_{1\ 2\ 4\ 6-8}$ $G_{1\ 2\ 4}$ $M_{1\ 2}$ द्रोणवध, $D_{3\ 5}$ द्रोणाचार्यवध — *Day of Drona's Generalship* K_4 पचमदिवसयुद्धे — *Adhy name* T $G_{1\ 3}$ ब्रह्मलोक प्रवेश — *Adhy no* (figures, words or both) D_{n1} 193, D_2 196, D_3 86, T $G_{2\ 3}$ 187, G_1 $M_{1\ 2}$ 186, G_4 188, M_{3-5} 185]

68 [b]) K_1 शत्रु (for शस्त्र) S (G_5 missing) विक्षता (for पीडिता) — [c]) D_6 हतप्रवीर $K_{1\ 2}$ विश्वस्ता, $D_{3-5\ 7\ 8}$ वित्र° (for विध्व°) — After 68, N (K_5 missing) ins

1343* उदीर्णांश्च परान्दृष्ट्वा हृष्यमाणान्पुन पुन ।
अश्रुपूर्णेक्षणास्त्रस्ता दीना ह्यासन्विशा पते ।

[(L 1) $D_{4\ 6\ 7}$ उदीर्णास्तु (D_1 °श्च) D_8 तु (for च) $Ś_1$ K_3 D_4 हृष्यमाणा , $K_{1\ 2}$ B_4 D_{n1} °मानान् (K_2 B_4 ना), K_4 B_5 D_{n2} $D_{2\ 4\ 5}$ कपमाना (B_5 °नान्), $D_{7\ 8}$ छावहष्टा (D_8 °ष्ट) (for हृष्यमाणान्) — (L 2) K_3 तु, B D_{c1} Dn D_3 च (for हि)]

69 [a]) K_8 गतोत्साहा — [c]) $Ś_2$ $K_{1\ 2\ 4}$ D_1 आर्त स्वनेन वित्रस्ता — [d]) $Ś_1$ K_3 पुत्रस्ते पर्यवारयत्

70 [a]) $D_{7\ 8}$ रजस्तुता (for °स्वला) S (G_5 missing) विपण्णवदना दीना (G_1 M_1 भीता ; M_2 भीमा) — [b]) $Ś_2$ $K_{1\ 2\ 4}$ B (except B_4) D वीक्ष्यमाणा — [c]) $D_{7\ 8}$ अश्रुपूर्णा — [d]) D_5 हते पुरा (by transp) D_6 हिरण्यकशिपौ हते, G_1 $M_{1\ 2}$ ण्याक्षवधे पुरा

71 [a]) D_3 सत (for स,तै) D_{n2} $D_{4\ 5\ 7}$ राजस् (for राजा) — [c]) D_{n1} तत्र (for अव). — [d]) D_1 अनाथास्तनयास्तव

72 [a]) K_4 B D_{c1} D_{n1} $D_{3\ 5\ 6-8}$ म्लानास्, D_{n2} D_4 ग्लानास् (for श्रान्तास्) — [b]) D_2 T $G_{2\ 4}$ $M_{1\ 2}$ योधास्ते (by transp), G_1 M_{3-5} यौधास्ते $D_{4\ 6\ 7\ 8}$ तत्र (for तव) G_2 योधास्तत्र च भारत — [c]) K_4 B_{2-5} D_{n2} [ह]व, D_{c1} D_{n1} [ए]व (for च) $Ś_2$ K_2 भृश (for च स) — [d]) D_{n2} om. from भृशं up to अमर्ष णीय त (in 74[a]) $D_{3\ 6}$ $G_{1\ 2\ 4}$ M दृढं (for भृश)

73 D_{n2} om 73 (cf v l 72) — [b]) D_7 द्रोणित (for शोषणम्) — [c]) D_6 विपर्यायं M_{3-5} अथो (for यथा)

74 D_{n2} om up to अमर्षणीय त (cf v l 72) — [a]) D_6 S (G_5 missing) अप्रेक्षणीय (for अमर्ष°) $D_{4\ 7\ 8}$ T $G_{1\ 2}$ $M_{1\ 2}$ त (for तद्) $Ś_1$ K_{1-3} D_1 तत्र, $Ś_2$ तस्य (for दृष्ट्वा) — [b]) B_5 घातनं (for पा°) — [c]) D_6 रूपास्तदा, T G_{1-4} $M_{1\ 2}$ रूपधरा (for °तरा) G_2 केचित् (for राजन्) — [d]) D_{c1} D_{n1} D_4 रणे (for भयात्) — After 74, the sequence in G_1 $M_{1\ 2}$ is 77–79, 81, 76, 82, 75, 80

75 For the sequence in G_1 $M_{1\ 2}$, cf. v l 74 D_4 om (hapl) 75–77 T $G_{3\ 4}$ om (hapl) 75–76 — [a]) Some MSS गधारराज — [b]) D_5 श्वसूदै सह भारत, D_6 तत्र तत्र नरै सह , G_1 $M_{1\ 2}$ त्रासाद्धस्ततरो भवत्, G_2 त्रस्त स्तब्ध स्वसैनिक., M_{3-5} ततस्त्रस्ततरो भृश — [c]) $B_{1-3\ 5}$ D_{c1} D_{n1} श्रुत्वा (for दृष्ट्वा) — [d]) $Ś_2$ $K_{1\ 2}$ $D_{1\ 5}$ प्राद्रवन् Ś K_{1-3} D_1 सर्वतो, D_5 सहिता D_6 स्वकै (for रथै) G_1 M रथानीकेन प्राद्रवत्

76 For the sequence in G_1 $M_{1\ 2}$, cf. v l 74 D_4 T $G_{3\ 4}$ om. 76 (cf v l 75) — [b]) G_1 M ध्व

रथनागाश्वकलिलां पुरस्कृत्य तु वाहिनीम् ।
मद्राणामीश्वरः शल्यो वीक्षमाणोऽपयाद्भयात् ॥ ७७
हतप्रवीरैर्भूयिष्ठं द्विपैर्बहुपदातिभिः ।
वृतः शारद्वतोऽगच्छत्कष्टं कष्टमिति ब्रुवन् ॥ ७८
भोजानीकेन शिष्टेन कलिङ्गारट्टबाह्लिकैः ।
कृतवर्मा वृतो राजन्प्रायात्सुजवनैर्हयैः ॥ ७९
पदातिगणसंयुक्तस्त्रस्तो राजन्भयार्दितः ।
उलूकः प्राद्रवत्तत्र दृष्ट्वा द्रोणं निपातितम् ॥ ८०
दर्शनीयो युवा चैव शौर्ये च कृतलक्षणः ।
दुःशासनो भृशोद्विग्नः प्राद्रवद्गजसंवृतः ॥ ८१
गजाश्वरथसंयुक्तो वृतश्चैव पदातिभिः ।
दुर्योधनो महाराज प्रायात्तत्र महारथः ॥ ८२
गजाद्रथान्समारुह्य परस्यापि हयाङ्गनाः ।
प्रकीर्णकेशा विध्वस्ता न द्वावेकत्र धावतः ॥ ८३

C 7 8914
B 7 193. 22
K 7 194 22

जिर्नीं (for विद्रुता) M₂–₅ सु- (for म) — c) D. प्रतिगृह्य G₂ वेगात् (for मेना) — d) D₇ [ऽ]न्य यात् (for ऽपयाद्) B₃ रणे, D₇ पुन (for भयात्)

77 For the sequence in G₁ M₁ ₂, cf v l 74 D₁ om. 77 (cf v l 75) Ś₂ K₁ ₂ B₂ om (hapl) 77 — a) D₇ ₈ रथाश्वनागकलिला — b) Dn₂ उप हृत्य, D. उपगृह्य (for पुरस्कृत्य) D. स्व-, M₂–₅ च (for तु) D₃ पुरस्कृत्वा वरूथिनीं — K₄ om. 77cd — c) B₁ D₅ अधिप (for ईश्वर) — d) Some MSS वीक्ष्यमाणो D₅ ₇ ₈ [ऽ]प्ययाद् (for ऽप) D₂ तत, M₂ हृत (for भयात्)

78 For the sequence in G₁ M₁ ₂, cf v l 74 D₅ om 78ab — a) K₂ हतप्रवीरैर्, Dn₁ °प्रवीर-, D₁ ₆ तत (D₅ हते) प्रवीरे, D₇ हत प्रवीर B₅ Dn D₂ ₅ ₆ ₈ T G₂–₄ भूयिष्ठैर् — b) Bom ed ध्वजैर् (for द्विपैर्) B Dc₁ -पताकिभि Dn₁ द्वीपवाह-पताकिभि — c) D₁ ₅ गच्छन् — d) D₁ om. the first कष्टं

79 For the sequence in G₁ M₁ ₂, cf v l 74 — a) G₁ M₁ ₂ भोजानीकावशिष्टेन — b) Dn₁ D₂ ₄ ₅ कालिंगाद्र(Dn₁ D₂ °द्द)बाह्लिकैं, D₁ °गा सह बा°, D₃ °गैरय बा°, D₇ °गै**बा°, D₈ °गैर्बाह्लिकैं सह — c) Ś₁ K₃ कृपो, Ś₂ K₁ ₂ D₁ भयाद्, D₅ ततो (for वृतो) — d) B₁–₃ Dc₁ Dn₁ T G₂–₄ M₃–₅ स (B₂ स्व-) जवनैर्, G₁ M₁ ₂ सुजवितैर् (for °वनैर्)

80 For the sequence in G₁ M₁ ₂, cf. v l 74 G₂–₄ M₃–₅ om 80 T₂ reads 80 on marg — b) B₁ G₁ M₁ ₂ ततो (for त्रस्तो) — d) D₁ om द्रोणं G₁ M₁ ₂ दृष्ट्वा द्रोणनिपातन

81 For the sequence in G₁ M₁ ₂, cf v l 74 — a) Ś₂ K₁ ₂ तत्र (for चैव) — b) Ś₂ K₄ B Dc₁ Dn₁ D₂ G₁ M₁ ₂ शौर्येण (for र्ये च) G₁ निश्चय (for लक्षण) — c) Dc₁ Dn₁ भृश विद्द, G₂ भया

द्विग्न (for भृशो°) — d) Dn₂ -सयुत (for -सवृत) G₂ प्रायात्स जवनैर्हयै (= [var] 79d) — Ś K (K₅ missing) B Dc₁ Dn D₁ ₂ ₅ ₇ ₈ ins after 81 D₄ after 82

1344* रथानामयुत गृह्य त्रिसाहस्राश्च दन्तिन ।
वृषसेनोऽप्ययात्तूर्णं दृष्ट्वा द्रोणं निपातितम् ।

[(L 1) Ś₁ K₃ ₄ D₁ त्रिसाहस्र K₄ B₁ D₁ दन्तिना Ś₂ K₂ अयुत नैव दन्तिना, K₁ corrupt (for the post half) —(L 2) Ś₂ damaged, K₁ ₂ D₅ [ऽ]प्ययात्, K₂ ₄ B Dc₁ Dn ययौ, D₄ यथा (for ऽप्यात्)]

— D ₇ cont 1345* after the above

82 For the sequence in G₁ M₁ ₂, cf v l 74 D₅ ₇ om 82 B₅ repeats 82ab after 1345* — a) Ś₂ रथाश्वगजसयुक्तो — c) D₄ महासैन्यै (for °राज) — d) Dn₂ प्रयात्तत्र (for प्रायात्तत्र) D₂ प्राद्रवद्गुत-चेतन, D₃ प्राद्रवत्स महारथ, D₄ ₆ प्राद्रवद्ग(D₆ °न्ग)-जसवृत, S (G₅ missing) प्राद्रवद्राजभि सह — Ś K (K₅ missing) B Dc₁ Dn D₁ ₂ ₅ ins after 82 D₅ ₇ cont after 1344*

1345* संशप्तकबलं गृह्य हतशेषं किरीटिना ।
सुशर्मा प्राद्रवद्राजन्दृष्ट्वा द्रोणं निपातितम् ।

[(L 1) Some MSS सशप्तक B Dc₁ Dn D₃ ₆ गणान् (B₁ ₅ D₂ °णाद्) (for -बल) Ś₂ B Dc₁ Dn D₃ हतशेषान्]

— D₄ ins 1344* after 82

83 a) G₁ M₁ ₂ रथान्गजान् (by transp) D₂ समामाद्य (for °रुह्य) — b) Ś K (K₅ missing) B₅ Dc₁ Dn₂ D₁ ₂ ₄ ₇ ₈ व्युदस्य, D₈ आरुह्य, D₅ व्युदस्यांश्च (for परस्य) K₄ B₅ Dn₂ D₂ ₄ ₅ ₇ ₈ च (for [अ]पि) G₁ M₁ ₂ भयातुरा, G₂ भयावहा (for हयाङ्गना) D₃ तुरगानतिवीरगान, M₄ ₅ (*sup lin* as in text) परस्यातिभयाङ्गना — After 83ab, N (except D₅, K₅ missing) ins.

C 7 8914 B 7 193 22 K 7 194 22

नेदमस्तीति पुरुषा हतोत्साहा हतौजसः ।
उत्सृज्य कवचानन्ये प्राद्रवंस्तावका विभो ॥ ८४
अन्योन्यं ते समाक्रोशन्सैनिका भरतर्षभ ।
तिष्ठ तिष्ठेति न च ते स्वयं तत्रावतस्थिरे ॥ ८५
धुर्यान्प्रमुच्य तु रथाद्धतसूतान्स्वलंकृतान् ।
अधिरुह्य हयान्योधाः क्षिप्रं पद्भिरचोदयन् ॥ ८६
द्रवमाणे तथा सैन्ये त्रस्तरूपे हतौजसि ।
प्रतिस्रोत इव ग्राहो द्रोणपुत्रः परानियात् ॥ ८७
हत्वा बहुविधां सेनां पाण्डूनां युद्धदुर्मदः ।
कथंचित्संकटान्मुक्तो मत्तद्विरदविक्रमः ॥ ८८
द्रवमाणं बलं दृष्ट्वा पलायनकृतक्षणम् ।
दुर्योधनं समासाद्य द्रोणपुत्रोऽब्रवीदिदम् ॥ ८९
किमियं द्रवते सेना त्रस्तरूपेव भारत ।
द्रवमाणां च राजेन्द्र नावस्थापयसे रणे ॥ ९०

1346* प्राद्रवन्सर्वत सख्ये दृष्ट्वा रुक्मरथ हतम् ।
त्वरयन्त पितॄनन्ये भ्रातॄनन्ये च मातुलान् ।
पुत्रानन्ये वयस्यांश्च प्राद्रवन्कुरवस्तथा ।
चोदयन्तश्च सैन्यानि स्वस्रीयांश्च तथापरे ।
सम्बन्धिनस्तथान्ये च प्राद्रवन्त दिशो दश । [5]

[(L 1) K1 -हन रथ (for रथ हतम्) — (L 2) K1 om (hapl) भ्रातॄनन्ये Dn2 D4 7 8 अपि (for अन्ये) K4 B Dc1 D1 [ऽ]थ, Dn1 तु (for च) — (L 3) Ś K (K5 missing) D1 8 तदा (for तथा) D6 प्राद्रवत कुरूस्तथा (for the post. half) — (L 4) D8 नोदयतश्च, D4 द्वार°, D7 8 वार° (for चोद°) Ś K1 2 स्वस्रेयांश् — (L 5) Dc1 Dn चान्ये (by transp), D5 [अ]न्येपि Dn2 reads twice (without var) the post half and 83c–84a Dc1 Dn1 D4 5 7 8 वि(Dn1 प्रा) द्रवति (for प्राद्रवन्त)]
— D1 cont

1347* ततो दुर्योधनो राजा अश्वत्थामानमब्रवीत् ।
— D4 om 83c–108d — c) D8 विकीर्ण (for प्र°) D6 -भिन्न (for -केशा) D5 वित्रस्ता B1 2 4 Dc1 Dn1 प्रकीर्णकेशान्वि(B2 °शा वि)ध्वस्तान् — d) M8 4 धावत (for धावत) B1 2 4 Dn1 नाना चैकत्र धावत, Dn2 corrupt, D6 नेशुस्ते कौरवा भृशं, D7 8 नष्टचित्ता विचेतस

84 For the repetition in Dn2, of v 1 1346* D4 om 84 (cf. v 1 83) K2 reads 84ab twice — a) B1 3 4 Dc1 Dn1 मन्वाना, D7 8 वित्रस्ता (for पुरुषा) — d) Ś1 K3 जना°, D5 तथा, D6 भयात्, G2 रणे (for विभो)

85 D4 om 85 (cf v 1 83) D8 om 85–86 — b) Ś1 K3 तावका (K3 °कान्) (for सैनिका) G4 सैनिकास्तत्र भारत — c) D2 च तत (for न च ते)

86 D4 6 om. 86 (cf v 1 83, 85) — a) K4 B1–4 Dc1 Dn1 उन्मुच्य च, B5 उत्सृज्य च D8 च (for तु) T G3 4 रथान् Ś K1–3 D1 धुर्यांश्चोत्सृज्य सर(Ś1 K3 सह)सा, Dn2 D2 5 °नुत्सृज्य तुरगाद् (Dn2 तु रथान्), D7 8 °नुत्सृज्य विरथा — b) K3 4 B4 Dc1 D1 हतसूताद्, D2 °सत्यान् Ś2 स्वलकृतान्, B5 D2 G1 M1 2 अल°, Dn1 स्वय° (for स्वल°) Dn2 D5 भूषणै श्चाप्य(D5 °श्च स्व)लकृतान्, G2 हतसूतास्स्वलकृताद् — c) B (except B5) Dc1 Dn1 अभि (for अधि-) G1 M1 2 भयाद् (for हयान्) D5 7 8 अन्ये, G1 4 M1 2 यौधा°, M3–5 क्षिप्र (for योधा) — d) M3–5 यौधा (for क्षिप्र) D8 अवापतन् (for अचोदयन्) K1 क्षिप्रमग्नि रशोदयन् (sic), D5 क्षिप्र पायाहीत्यदयन् (sic), D7 8 क्षिप्रं ते समनोदयन् (D7 °त्)

87 D4 om 87 (cf v 1 83) — a) A few MSS द्रवमाने, D2 श्रासमाणे (for द्रवमाणे) — b) D8 महौजसि (for हतौ°) — For 87ab, D6 subst.

1348* तस्मिन्हाहाकृते सैन्ये वर्तमाने भयावहे ।
— c) D3 6–8 प्रतिश्रोत — d) Ś K3 परानयात्, B5 °न्प्रति
— After 87, N (except D4, K5 missing) ins

1349* तस्यासीत्सुमहद्युद्धं शिखण्डिप्रमुखैर्गणैः ।
प्रभद्रकैश्च पाञ्चालैश्चेदिभिश्च सकेकयैः ।

[(L 2) D6 स (for च) Some MSS पचालैश्. D5 सह (for च स-) Some MSS सकैकयै°.]

88 D4 om 88 (cf v 1 83) — a) K4 B Dc1 Dn D2 3 5 6 T G2–4 हत्वा बहुविधा सेना (D2 3 5 °धं सैन्य) — b) D7 8 M3–5 पाढवीं, T2 (inf lin as in text) G3 पांडवीर्, G1 पाढवैर् Ś2 G4 युद्धदुर्मदा — c) S (G5 missing) समरान् (for संकटान्)

89 D4 om 89 (cf v 1 83) — a) A few MSS द्रवमान — b) B. D3 6–8 G2 पलायनपरायण — c) Ś2 K2 अथासाद्य (for समा°)

90 D4 om 90 (cf v 1 83) — a) D5 अर्थे (for

त्वं चापि न यथापूर्वं प्रकृतिस्थो नराधिप ।
कर्णप्रभृतयश्चेमे नावतिष्ठन्ति पार्थिवाः ॥ ९१
अन्येष्वपि च युद्धेषु नैव सेनाद्रवत्तदा ।
कच्चित्क्षेमं महाबाहो तव सैन्यस्य भारत ॥ ९२
कस्मिन्निदं हते राजन्रथसिंहे बलं तव ।
एतामवस्थां संप्राप्तं तन्ममाचक्ष्व कौरव ॥ ९३
तत्तु दुर्योधनः श्रुत्वा द्रोणपुत्रस्य भाषितम् ।
घोरमप्रियमाख्यातुं नाशकत्पार्थिवर्षभः ॥ ९४
भिन्ना नौरिव ते पुत्रो निमग्नः शोकसागरे ।
बाष्पेण पिहितो दृष्ट्वा द्रोणपुत्रं रथे स्थितम् ॥ ९५
ततः शारद्वतं राजा सव्रीडमिदमब्रवीत् ।
शंसेह सर्वं भद्रं ते यथा सैन्यमिदं द्रुतम् ॥ ९६
अथ शारद्वतो राजन्नार्तिं गच्छन्पुनः पुनः ।
शशंस द्रोणपुत्राय यथा द्रोणो निपातितः ॥ ९७

कृप उवाच ।

वयं द्रोणं पुरस्कृत्य पृथिव्यां प्रवरं रथम् ।
प्रावर्तयाम संग्रामं पाञ्चालैरेव केवलैः ॥ ९८
ततः प्रवृत्ते संग्रामे विमिश्राः कुरुसोमकाः ।

C 7 8931
B. 7 193 38
K 7 194 38

इयं) — ^{b}) K1 2 ·सेनेव (for रूपेव) — After 90^{ab}, Dn2 D2 M3–5 read 93 — Dn2 D2 om 90^{c}–91^{b} — ^{c}) D5 6 8 G3 4 द्रवमाण — ^{d}) D6 कथ (for रणे)

91 D4 om. 91 (cf. v l 83) Dn2 D2 om 91^{ab} (cf. v l. 90) — ^{b}) Ś K1–3 D1. 7 8 T G3 4 जनाधिप (for नरा°) — After 91^{ab}, D5 reads 93 for the first time, repeating it in its proper place — ^{c}) Ś K1–3 सेनाम्, D1 सर्वे, G1 M1 2 चान्ये (for चेमे) — ^{d}) Ś K1–3 D1 अवतिष्ठंति (for नाव) K4 B Dc1 Dn1 D2 पार्थिव

92 D4 om 92 (cf v l 83) — ^{a}) D6 योधेषु (for युद्धे°) S (G5 missing) सर्वेष्वपि हि युद्धेषु — ^{b}) B1 2 D1 8 नैव D3 [अ]भवत् (for [अ]द्र°) Ś1 K1. 2 4 D1 पुरा, B1 Dn तथा, D6 यथा, D7 8 कदा, S (G5 missing) तव (for तदा) — ^{c}) G2 महाराज (for °बाहो)

93 D4 om 93 (cf v l. 83) Dn2 D2 M3–5 read 93 after 90^{ab}, D5 reads it for the first time after 91^{ab} — ^{a}) D6 कस्मिन्सेदं (for कस्मिन्निदं) D7 8 G1 M य(D7 8 क)स्मिन्विनिहते राजन् — ^{b}) D5 (first time) यथा सिंह, D5 (second time) नरसिंहे (for रथसिंहे) — ^{d}) D5 (both times) T G3 M भारत (for कौरव)

94 D4 om 94 (cf v l 83) — ^{a}) Dn D2 5 तत्र, D6 न तद् (for तत्तु) — ^{d}) K3 4 B (except B1) Dc1 Dn1 D5 6 S (G5 missing) नाशक्नोत् (for °कत्) B2 Dc1 D6–8 G2 M1 2 पार्थिवर्षभ

95 D4 om 95 (cf. v. l 83) — ^{a}) Ś1 K1 B1 D1 T G3 भिन्न- — ^{b}) B Dc1 Dn1 D3 6 S (G5 missing) मग्न शोकमहार्णवे — After 95^{ab}, S (G5 missing) ins

1350* अप्लुवे प्लवमन्विच्छन्यथागाधे नरोऽम्भसि ।

— ^{c}) K3. 4 B Dc1 Dn D2 3 6–8 [अ]पिहितो (B Dc1 Dn1 °त), T G3 4 पिहित — ^{d}) Ś2 रथ (for रथे) G2 स्थित

96 D4 om 96 (cf v l 83) — ^{a}) B2 सारद्वत (for शार°) Dn2 D2 5 6 राजन् (for राजा) Ś K1–3 D3 7 8 T G3 4 तत (D7 8 अथ) शारद्वतो राजन् — D3 om (hapl) 96^{b}–97^{a} — ^{b}) G1 M सव्रीळम्, G3 4 सव्रीळ — ^{c}) Ś2 K1–3 D1 3 5 T G3 4 शसेहं, K4 B1 3 4 Dc1 शंसाद्य, B2 शस त्व, G2 शंसैतद् (for शंसेह) Ś1 K3 सर्वं भवतो; Ś2 K1 2 B1 D1 T G3 4 भवते सर्वं, K4 भद्रं ते सर्वं (by transp), B3 5 G2 भगवन्सर्वं, B3 Dc1 भवते सैन्य, B4 Dn1 D6 द्रवते सर्वं, Dn2 D2 पूर्वं (D2 °र्वं) भद्र ते, D5 भद्र पूर्वं ते, G1 M1 2 सर्वं द्रवते M3–5 शंस त्व(M3 त)स्य भवान्सर्वं — ^{d}) B3 Dc1 सर्वम् (for सैन्यम्) S (except G2, G5 missing) अभि (for इदं) K3 ध्रुवं (for द्रुतम्).

97 D4 om 97 (cf v l 83) D3 om 97^{a} (cf v l. 96) — ^{a}) K3 तत (for अथ) — ^{b}) K4 B Dc1 Dn2 आर्छन् (B1 °त्) (for गच्छन्)

98 D4 om 98 (cf v l 83) — ^{b}) D3 परमं (for प्रवर) — ^{c}) B2 Dn1 D3 5 7 8 T G2–4 प्र(B2 Dn1 D3 5 प्रा)वर्तयाम Ś2 D6 सग्रामे — ^{d}) D6 सह (for एव) K3 B1 S (G5 missing) केवलं, D2 कैकयै D5 पचालैश्चैव केवलै

99 D4 om. 99 (cf. v l. 83) — ^{c}) B5 M3–5

C 7.8031
B 7.193.38
K 7.194.38

अन्योन्यमभिगर्जन्तः शस्त्रैर्देहानपातयन् ॥ ९९
ततो द्रोणो ब्राह्ममस्त्रं विकुर्वाणो नरर्षभः ।
अहनच्छात्रवान्भल्लैः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ १००
पाण्डवाः केकया मत्स्याः पाञ्चालाश्च विशेषतः ।
संख्ये द्रोणरथं प्राप्य व्यनशन्कालचोदिताः ॥ १०१
सहस्रं रथसिंहानां द्विसाहस्रं च दन्तिनाम् ।
द्रोणो ब्रह्मास्त्रनिर्दग्धं प्रेषयामास मृत्यवे ॥ १०२
आकर्णपलितः श्यामो वयसाशीतिपञ्चकः ।
रणे पर्यचरद्द्रोणो वृद्धः षोडशवर्षवत् ॥ १०३
क्लिश्यमानेषु सैन्येषु वध्यमानेषु राजसु ।
अमर्षवशमापन्नाः पाञ्चाला विमुखाभवन् ॥ १०४
तेषु किंचित्प्रभग्नेषु विमुखेषु सपत्नजित् ।
दिव्यमस्त्रं विकुर्वाणो बभूवार्क इवोदितः ॥ १०५
स मध्यं प्राप्य पाण्डूनां शररश्मिः प्रतापवान् ।
मध्यंगत इवादित्यो दुष्प्रेक्ष्यस्ते पिताभवत् ॥ १०६
ते दह्यमाना द्रोणेन सूर्येणेव विराजता ।
दग्धवीर्या निरुत्साहा बभूवुर्गतचेतसः ॥ १०७
तान्दृष्ट्वा पीडितान्बाणैर्द्रोणेन मधुसूदनः ।
जयैषी पाण्डुपुत्राणामिदं वचनमब्रवीत् ॥ १०८
नैष जातु परैः शक्यो जेतुं शस्त्रभृतां वरः ।

-गच्छंत (for -गर्जन्त) — [d]) D3 शरैर् (for शस्त्रैर्) B3 देहान्यपातयन्, B5 शस्त्राण्य° — After 99, N (except D4, K6 missing) ins

1351* वर्तमाने तथा युद्धे क्षीयमाणेषु संयुगे ।
धार्तराष्ट्रेषु संक्रुद्धः पिता तेऽस्त्रमुदैरयत् ।

[(L 1) D7 8 तदा (for तथा) B5 तथा युद्धे क्षीयमाणे (for the prior half) D8 क्षीयमाणे च (for °णेषु) D7 8 सर्वत (for संयुगे) — (L 2) D3 धार्तराष्ट्रे च (for °ष्ट्रेषु) K1 उदैरयेत्, K4 Dc1 Dn D2 5 6 8 उदीरयत्]

100 D4 om 100 (cf. v 1 83) — [b]) Ś1 महायशा, Dc1 G1 4 M नरर्षभः; D5 महारथ — [c]) K2 4 B2-4 Dc1 Dn1 D2 व्यहनत्, B1 Dn2 D6 S (G5 missing) न्य°, B5 व्याहरत्, D5 व्यद्रवत् (for अहनत्) D3 अवधीत्सहवान्मल्लै (sic) — After 100, G1 M ins

1352* पिता तव सुसंक्रुद्धो रिपूनभिमुखे स्थित ।
निहन्ति प्रबलस्तत्र वायुर्वृक्षानिवौजसा ।

[(L. 1) G1 वीरा (sic) (for पिता) — (L 2) G1 M1 2 न्यहनत् (for निहन्ति)]

101 D4 om 101 (cf v 1. 83) — [a]) G3 damaged Dn2 D1-3 5-8 कैकया G2 4 मात्स्या — [b]) Some MSS पंचालाश्च Ś K1 2 4 D1 3 7 8 विशां पते, Dn2 D2 5 द्विजोत्तम (Dn2 °म), G3 सहस्रश (for विशेषत) — [c]) G1 M सखे, G3 सखे — [d]) D6 नाशाक्ता (for व्यनशन्) D2 3 5 7 8 नोदित (for -चोदिता).

102 D4 om 102 (cf v 1 83) — [a]) B Dc1 Dn T G1-4 नर (for रथ-) — [b]) D7 8 द्विसहस्र — [c]) Ś2 K1 2 4 D1-3 6-8 G1 2 M2-5 निर्दग्धान्, B Dc1 Dn1 -योगेन (for -निर्दग्ध)

103 = (var) 49 D4 om. 103 (cf v 1. 83) K2 om 103[ab] — [a]) Ś K1.3 D1 आसन्न-, D2 6 आपन्न- (for आकर्ण) Ś2 Dc1 D2 6 7 G1 3 4 M1-4 -पलित- — [b]) B2 (marg) पचम- (for -पञ्चक) B1 2 Dc1 Dn1 S (G5 missing) वयसाशीतिकात्पर — [c]) B1 पर्यटति (for °चरद्)

104 D4 om. 104 (cf v 1 83) — [a]) D6-8 T G2-4 M3-5 कृष्यमाणेषु K2 सर्वेषु (for सैन्येषु) — [b]) B3 Dn1 युध्यमानेषु — [d]) Some MSS पचाला D5 भवेत् (sic) (for [अ]भवन्)

105 D4 om. 105 (cf v 1 83) K4 om. 105[c]-106[b] — [a]) B2 4 Dc1 Dn1 D6 S (G5 missing) प्रणुन्नेषु (for प्रभग्नेषु) — [c]) D5 प्रकुर्वाणो — [d]) Dn2 इवोदिता (sic), G1 M1 2 -समद्युति.

106 D4 om. 106 (cf v. 1 83). K4 om 106[ab] (cf v. l. 105) — [b]) Ś2 B1 2 5 D5-8 शररश्मि — [c]) B5 मध्यदिन (for °गत) — [d]) Ś1 K3 Dc1 Dn2 G3.4 दुष्प्रेक्षस्

107 D4 om. 107 (cf v 1 83) — [a]) G1 M1.2 वध्यमाना (for दह्य°) — [c]) S (G5 missing) हतोत्साहा (for निरु°) — [d]) G1 M1 2 गतचेतना

108 D4 om 108 (cf v 1 83)

109 [a]) D2 नैव (for नैष) K4 B Dc1 Dn1 D1 6

अपि वृत्रहणा संख्ये रथयूथपयूथपः ॥ १०९
ते यूयं धर्ममुत्सृज्य जयं रक्षत पाण्डवाः ।
यथा वः संयुगे सर्वान्न हन्याद्रुक्मवाहनः ॥ ११०
अश्वत्थाम्नि हते नैष युध्येदिति मतिर्मम ।
हतं तं संयुगे कश्चिदाख्यात्वस्मै मृषा नरः ॥ १११
एतन्नारोचयद्वाक्यं कुन्तीपुत्रो धनंजयः ।
अरोचयंस्तु सर्वेऽन्ये कृच्छ्रेण तु युधिष्ठिरः ॥ ११२
भीमसेनस्तु सव्रीडमब्रवीत्पितर तव ।
अश्वत्थामा हत इति तच्चाबुध्यत ते पिता ॥ ११३
स शङ्कमानस्तन्मिथ्या धर्मराजमपृच्छत ।
हतं वाप्यहतं वाजौ त्वां पिता पुत्रवत्सलः ॥ ११४
तदतथ्यभये मग्नो जये सक्तो युधिष्ठिरः ।
अश्वत्थामानमाहेदं हतः कुञ्जर इत्युत ।
भीमेन गिरिवर्ष्माणं मालवस्येन्द्रवर्मणः ॥ ११५
उपसृत्य तदा द्रोणमुच्चैरिदमभाषत ।
यस्यार्थे शस्त्रमाधत्से यमवेक्ष्य च जीवसि ।

C 7 8950
B 7 193 57
K 7 194 57

S (G_5 missing) नरै (for परै) — ^{b}) Ś$_1$ K_3 मस्त्र (for शस्त्र) — ^{c}) G_1 वृत्रहण D_3 युद्धे, G_1 M_{1-4} मखे $D_{2\,6}$ अपि वृत्रहणो युद्धे, T G_{2-4} वृ(G_3 पु)त्रहंवापि वा (G_2 °ता इवा-) संख्ये

110 ^{a}) Ś$_2$ वय (for यूयं) S (G_5 missing) यूयं धर्मं समुत्सृज्य — ^{b}) Dn_2 यत्न (for जय) D_6 कार्क्षत (for रक्षत) — After 110^{ab}, S (G_5 missing) ins

1353* जये हि यतमानाना श्रीर्धर्मश्च प्रवर्तते ।

— ^{c}) K_1 यथावत्, $D_{4\,5}$ यथा च, D_6 मयात (for यथा व) Ś$_1$ K_3 समरे (for संयुगे) — ^{d}) Dn_2 निहन्याद् (for न ह°) $M_{1\,2}$ रुम- (for रुक्म)

111 ^{a}) K_2 नैव (for नैष) — ^{b}) D_3 G_1 M युध्य (M_{3-5} °ध्ये)तेति, $G_{3\,4}$ युध्यतीति (for युध्येदिति) — ^{c}) S (G_5 missing) त हत (by transp) — ^{d}) Ś $K_{1\,3\,4}$ $D_{1,\,3\,5\,7\,8}$ [स]स्य (for [स]स्मै) Ś$_2$ lacuna, K_2 (*sup lin* as in text) मृषा वर, D_5 महारय (for मृषा नर)

112 ^{a}) D_6 एवं (for एतन्) — ^{c}) D_3 मरोचयत ते सैन्या

113 ^{a}) Some S MSS सव्रीळम् — ^{d}) K_4 B Dc_1 D_2 तं न, Dn_1 तत्र (for तच्च) Dn_2 तमात्र युध्यता मिति, $D_{1,\,6-8}$ नावबुध्ये(D_6 °ध्य)त ते पिता, D_5 तं नाबुध्येत ते पिता

114 ^{b}) T G_{1-4} $M_{1,\,2}$ स्म (T $G_{3\,4}$ स) पृच्छति (for अपृच्छत) — ^{c}) Dn_2 D_5 तु, $D_{4\,7\,8}$ च (for the first and the second वा) T G_{2-4} वापि (for वाजौ)

115 ^{a}) Ś$_2$ K_4 B Dc_1 $D_{2\,3\,5\,6}$ T G_{1-4} $M_{1\,2}$ तमतथ्य-; K_1 उपतथ्य-, M_{3-5} स चातथ्य- (for तदतथ्य) D_4 तमपथ्यमयेनासौ, $D_{7\,8}$ तमतथ्यभयोद्विग्नो — ^{b}) Ś$_1$ K_1 $B_{1\,2,\,6}$ $D_{1,\,8}$ जये शक्तो, $D_{7\,8}$ जयासक्तो D_6 T G_{2-4} M_{3-5} च पाण्डव (for युधिष्ठिर) — G_1 $M_{1,\,2}$ ins line 3 of 1354* after 115^{ab}, G_1 M_2 repeating it after 116 — ^{c}) B Dc_1 S (G_5 missing) मायोधे (for माहेदं) Dn_1 D_6 हत दृष्ट्वाश्वत्थामान, Dn_2 अश्वत्थामेभिनामानं (sic), $D_{3\,5\,7\,8}$ °मनुवाचेद, D_4 °मानुवाचेदं — ^{d}) Ś$_1$ कुंजरो हत इत्युत, K_{2-4} D_3 हतं कुंजरमित्युत (K_4 °र इत्यत), B Dc_1 Dn D_6 S (G_5 missing) हतं दृष्ट्वा (Dn_1 तदा राजा, D_6 तदा राजा) महाराज — ^{e}) $D_{2-5\,7\,8}$ भीमस्तु (for भीमेन) Dn_1 -वर्षाणां, Dn_2 $D_{3-5\,7\,8}$ -वर्माण, D_6 संकाश (for -वर्ष्माणं) — ^{f}) D_6 मालव्यस्य, G_1 M माळवस्य

116 ^{a}) $K_{1\,3}$ Dc_1 D_1 T G_2 उपसृज्य; Dn_2 $D_{3\,4\,5\,7\,8}$ अभिद्द(Dn_2 °सृ)त्य (for उपसृत्य) $K_{1\,2}$ तथा, K_4 $B_{1,\,6}$ Dn_2 D_{2-8} ततो (for तदा) — ^{b}) B Dc_1 Dn_1 $D_{1,\,2}$ S (G_5 missing) उवाच ह (for अभाषत) — ^{c}) Ś$_2$ K_4 D_1 T G_{1-3} $M_{1,\,2\,5}$ (*inf lin*) आदत्से, D_3 गृह्णीयात् (for आधत्से) — ^{d}) D_6 तम् (for यम्) Ś$_2$ $K_{1\,2}$ अवीक्ष्य, $D_{5\,6}$ अपेक्ष्य Ś$_2$ जीवसे — ^{e}) $K_{1,\,2}$ D_1 स (for ते) D_4 निहतो (for दयितो) — ^{f}) Ś $K_{1\,2}$ D_6 अश्वत्थामा (for सोऽश्व) Ś$_1$ K_3 स (for नि) — N (K_5 missing) G_1 M_2 (last two second time) ins after 116 G_1 (first time) $M_{1,\,2}$ (first time) after 115^{ab}

1354* शेते विनिहतो भूमौ वने सिंहशिशुर्यथा ।
जानन्नप्यनृतस्याथ दोषान्स द्विजसत्तमम् ।
अव्यक्तमब्रवीद्राजा हतः कुञ्जर इत्युत ।

[G_1 (both times) $M_{1,\,2}$ (both times) om. lines 1–2 — (L. 1) D_6 वातहतो (for विनि°) Dc_1 Dn_1 नर- (for वने) — (L 2) D_7 [अ]र्थं (for [अ]थ) Ś K_{1-3} $B_{1,\,4}$ Dn $D_{4\,5}$ द्विजसत्तम ($K_{1\,2}$ B_1 °म-) D_6 गुणदोषान्नराधिप (for the post. half) — (L 3) G_1

C 7 8930
B 7 193.57
K 7 194 57

पुत्रस्ते दयितो नित्यं सोऽश्वत्थामा निपातितः ॥ ११६
तच्छ्रुत्वा विमनास्तत्र आचार्यो महदप्रियम् ।
नियम्य दिव्यान्यस्त्राणि नायुध्यत यथा पुरा ॥ ११७
तं दृष्ट्वा परमोद्विग्नं शोकोपहतचेतसम् ।
पाञ्चालराजस्य सुतः क्रूरकर्मा समाद्रवत् ॥ ११८
तं दृष्ट्वा विहितं मृत्युं लोकतत्त्वविचक्षणः ।
दिव्यान्यस्त्राण्यथोत्सृज्य रणे प्राय उपाविशत् ॥ ११९
ततोऽस्य केशान्सव्येन गृहीत्वा पाणिना तदा ।
पार्षतः क्रोशमानानां वीराणामच्छिनच्छिरः ॥ १२०
न हन्तव्यो न हन्तव्य इति ते सर्वतोऽब्रुवन् ।
तथैव चार्जुनो वाहादवरुह्यैनमाद्रवत् ॥ १२१
उद्यम्य बाहू त्वरितो ब्रुवाणश्च पुनः पुनः ।
जीवन्तमानयाचार्यं मा वधीरिति धर्मवित् ॥ १२२
तथापि वार्यमाणेन कौरवैरर्जुनेन च ।
हत एव नृशंसेन पिता तव नरर्षभ ॥ १२३
सैनिकाश्च ततः सर्वे प्राद्रवन्त भयार्दिताः ।
वयं चापि निरुत्साहा हते पितरि तेऽनघ ॥ १२४

संजय उवाच ।

तच्छ्रुत्वा द्रोणपुत्रस्तु निधनं पितुराहवे ।
क्रोधमाहारयत्तीव्रं पदाहत इवोरगः ॥ १२५

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि पञ्चषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६५ ॥ ॥ समाप्तं द्रोणवधपर्व ॥

(both times) M1.2 (first time) द्रोण (for राजा)]

117 a) G8 आकार· (for तच्छ्रुत्वा) M3-5 तस्थौ (for तत्र) — For 117ab, N (K5 missing) subst

1355* स त्वां निहतमाक्रन्दन्क्रुत्वा त्वन्नामपीडित· ।

[Ś1 K1.2 D7 स त्वा, D1 मत्वा, D4 श्रुत्वा (for स त्वां) K4 B D (except D1 7 8) आक्रदे Ś1 सन्नोपि, K1 तन्नाम (for त्व°) K4 B D (except D1) Bom ed श्रुत्वा सतापपीडित· (Bom ed °तापित·) (for the post half)]

— c) D6 निक्षिप्य (for नियम्य) S (G5 missing) सर्वाणि (for दिव्यानि) — d) G1 तथा (for यथा)

118 b) B Dc1 Dn D3 शोकातुरमचेतसं (B3 D8 °न), T G1-4 M1.2 शोकोत्तरमचेतस (G1 M1.2 °नं) — c) Some MSS पचाल — d) D2 धृष्टद्युम्न ; D4 क्रूर कर्म (for क्रूरकर्मा)

119 D4 om 119a-121b — a) Dn1 ता K4 D1 निहत, D5 विहत — d) K3 B Dn1 D6 S (except M3, G5 missing) प्रायम्

120 D4 om 120 (cf v l 119) — a) D6 स (for ऽस्य) K1 मध्येन (for सव्येन) — b) D5 सत (for तदा) Ś1 पाणिना गृह्य वे ** — c) K1 पार्षत· क्रेशमात्राणा — d) Dc1 D7 8 T G2-4 आच्छिनत् (for आच्छि°)

121 D4 om 121ab (cf v l 119) — b) Ś1 तं (for ते) — c) D6 तत्रैनम् (for तथैव) D1.6 अर्जुनो (for चा°) — d) Ś K1-3 D1 अवप्लुत्य (for °रुह्य) B5 अब्रवीत्, D7 8 आगमत् (for आद्रवत्)

122 D2 4 om 122-124 — a) Ś1 बाहूस्त्वरितो, K4 B Dc1 Dn D5 त्वरितो बाहू (K4 Dn2 °हु) (by transp), D6 बाहुं त्वरितो — D5 om 122c-124d — c) D7 8 जीवंतमेनमाचार्यं, G8 4 M1-3 5 जीवतं मा- नया° — d) Dn2 अपि (for इति)

123 D3 4.5 om 123 (of v l 122) — a) K4 तथा निवार्यमाणेन — b) Ś K2-4 D1 8 कौरवेणा(K3 °व्येना)र्जुनेन च — c) D8 एव — d) G1 M1.2 नरर्षभ·

124 D3 4 5 om 124 (of v l 122) — a) Ś K (K5 missing) D1 3 7 8 तु (for च) D6 तत सर्वा दिश सैन्या , S (G5 missing) तत· सेना दिश· सर्वा — b) D8 नावर्तंत (for प्राद्रवन्त) S (G5 missing) भयातुरा (for °र्दिता) — d) D8 च (for ते)

125 b) Ś K1-3 D1 6 पितुर्निधनमाहवे — d) K1 D1 पादाहत, G1.3 4 M दण्डाहत — After 125, N (K5 missing) ins

1356* तत क्रुद्धो रणे द्रौणिर्भृशं जज्वाल मारिष ।
यथेन्धनं महत्प्राप्य प्राज्वलद्धव्यवाहन ।
तलं तलेन निष्पिष्य दन्तैर्दन्तानुपस्पृशन् ।
नि श्वसन्नुरगो यद्वल्लोहिताक्षोऽभवत्तदा ।

१६६

धृतराष्ट्र उवाच ।
अधर्मेण हतं श्रुत्वा धृष्टद्युम्नेन संजय ।
ब्राह्मणं पितरं वृद्धमश्वत्थामा किमब्रवीत् ॥ १
मानुषं वारुणाग्नेयं ब्राह्ममस्त्रं च वीर्यवान् ।
ऐन्द्रं नारायणं चैव यस्मिन्नित्यं प्रतिष्ठितम् ॥ २
तमधर्मेण धर्मिष्ठं धृष्टद्युम्नेन संजय ।
श्रुत्वा निहतमाचार्यमश्वत्थामा किमब्रवीत् ॥ ३
येन रामादवाप्येह धनुर्वेदं महात्मना ।
प्रोक्तान्यस्त्राणि दिव्यानि पुत्राय गुरुकाङ्क्षिणे ॥ ४
एकमेव हि लोकेऽस्मिन्नात्मनो गुणवत्तरम् ।
इच्छन्ति पुत्रं पुरुषा लोके नान्यं कथंचन ॥ ५
आचार्याणां भवन्त्येव रहस्यानि महात्मनाम् ।
तानि पुत्राय वा दद्युः शिष्यायानुगताय वा ॥ ६
स शिल्पं प्राप्य तत्सर्वं सविशेषं च संजय ।

C 7 6970
B 7 194 7
K 7 193 7

[(L 2) Dn2 पार्थिवन (for वधेप्तन) D8 मन्नामाघ (for महत्प्राप्य) Ś K1 2 Dn2 D2, 4 6-8 प्रज्ञलेद्, D5 प्रज्वलद् — (L 3) D5 मम्पृष्य (for निपित्य) Ś1 दन्तान्दन्तैर् (by transp) Ś2 K1 3 4 Dc1 D1 2 7 उप(K4 D2 °पा)सृश्य, B3, 4 उपास्पृशन्, Dn2 D4 अम° (for उप°) D5 दशैर्न्तान्यपीडयत् (for the post half) — (L 4) Some MSS निश्वसन् B4 तथा (for तदा)]

Colophon K5 G5 missing *Sub parvan* Ś1 K2 D1 द्रोणवध — *Day of Droṇa's Generalship* K1 3 4 D1 पञ्चमयुद्धदिवसे — K1 3 read समास after the *sub-parvan* — *Adhy name* D3 पितृवधाख्यान; Bom ed अश्वत्थामक्रोध — *Adhy no* (figures, words or both) Dn1 194, D2 197, D8 87, T G2 3 188, G1 M1 2 187, G4 189, M3-5 186

166

☞ This adhy is missing in K5 G5 (cf v l 7 125 14, 137 9)

1 a) B1 छद्मना नि (for अधर्मेण) D2 दृष्ट्वा (for श्रुत्वा) — b) D2 3 मयुगे (for संजय) B1 पितर पापकर्मणा — B1 om 1cd — c) D1 ब्रह्मार्णं (for ब्राह्मण) — After 1, G1 M1 2 4 5 ins

1357* शूरश्च कृतविद्यश्च तेजसा ज्वलनोपमः ।
यदब्रवीत्तदा सूत तन्ममाचक्ष्व संजय ।
यो वेद दिव्यान्यस्त्राणि सर्वशस्त्रभृतां वर ।

[G1 M1, 2 ins lines 1-2 after 3 — (L 2) M1 2 संजय°]

2 T G3 M3 om (hapl) 2-3, Ś1 reads the same on marg — a) B5 Dn2 D2 4-8 मानवं (for मानुष) Ś1 K1-3 D8 (before corr) G2 वारुणाग्नेये (G2 °यौ) (for °यं) G1 M (M3 om) वायव्यं वारुणं याम्यं — b) K1 ब्रह्मम्, D1 ब्रह्मयम् Ś K1 B (except B1) वीर्यवत् (for °वान्) G1 M (M3 om) माहामाग्नेयमेव च — d) G1 M (M3 om.) यत्र सम्यक् (for यस्मिन्नित्य)

3 = (var) 13 T G3 M3 om 3 (cf. v l. 2) Ś1 reads 3 on marg — b) Ś1 damaged, K2 4 B D संयुगे (for संजय) — Dn2 om 3c-4d — c) D1 निकृत्तम् (for निहतम्) — d) Ś1 K1 4 B2 3 5 D1 2 G4 सोऽश्वत्थामा (for अश्व°) — After 3, G1 M1 2 ins lines 1-2 of 1357*

4 Dn2 om 4 (cf v l. 3) D6 om (hapl) 4-15 — a) Ś1 इव, D8 पूर्वं, T G1-4 M1 2 एव (for इह) — b) Dn1 D2 M1 2 महात्मना (sic) (M1 °न) (for °त्मना) — c) Ś K1-3 D1 सर्वाणि, D2 4 5 7 8 पुत्राय (for दिव्यानि) — d) Ś K (K5 missing) D1 शुभ, B Dc1 Dn1 गुण (for गुरु) K3 काङ्क्षिणा (for काङ्क्षिणे) D2, 4 5 7 8 सर्वा(D2 शुभा)णि शुभकाङ्क्षिणा (D5 °क्षये)

5 D6 om 5 (cf v l 4) — a) M1 2 एवम् (for एकम्) — b) Dn2 आत्मना, D4 5 धार्मिक (for आत्मनो) G3 गुणवत्तर — cd) Ś1 Dn2 transp पुत्रं and पुरुषा लोके B Dc1 Dn1 D2 5 7 8 पुरुषाः पुत्रं (by transp)

6 D6 om 6 (cf. v l. 4) — a) D8 पूर्वं (for एव) — c) D4 5 7 8 ते (for वा) — B1 om 6d-8a — d) D3-5 7 8 अनुमताय (for अनुग°) Dc1 D3 5 च, Dn1 lacuna (for वा)

7 B1 D6 om 7 (cf v l 6, 4). — a) B (B1

C 7 8470
B 7 194 7
K 7 193 7

शूरः शारद्वतीपुत्रः संख्ये द्रोणादनन्तरः ॥ ७
रामस्यानुमतः शास्त्रे पुरंदरसमो युधि ।
कार्तवीर्यसमो वीर्ये बृहस्पतिसमो मतौ ॥ ८
महीधरसमो धृत्या तेजसाग्निसमो युवा ।
समुद्र इव गाम्भीर्ये क्रोधे सर्पविषोपमः ॥ ९
स रथी प्रथमो लोके दृढधन्वा जितक्लमः ।
शीघ्रोऽनिल इवाक्रन्दे चरन्क्रुद्ध इवान्तकः ॥ १०
अस्यता येन संग्रामे धरण्यभिनिपीडिता ।
यो न व्यथति संग्रामे वीरः सत्यपराक्रमः ॥ ११
वेदस्नातो व्रतस्नातो धनुर्वेदे च पारगः ।
महोदधिरिवाक्षोभ्यो रामो दाशरथिर्यथा ॥ १२
तमधर्मेण धर्मिष्ठं धृष्टद्युम्नेन संयुगे ।
श्रुत्वा निहतमाचार्यमश्वत्थामा किमब्रवीत् ॥ १३
धृष्टद्युम्नस्य यो मृत्युः सृष्टस्तेन महात्मना ।
यथा द्रोणस्य पाञ्चाल्यो यज्ञसेनसुतोऽभवत् ॥ १४
तं नृशंसेन पापेन क्रूरेणात्यल्पदर्शिना ।
श्रुत्वा निहतमाचार्यमश्वत्थामा किमब्रवीत् ॥ १५

संजय उवाच ।

छद्मना निहतं श्रुत्वा पितरं पापकर्मणा ।
बाष्पेणापूर्यत द्रौणी रोषेण च नरर्षभ ॥ १६

---

om) Dc1 Dn D2 5 G1 M3-5 शिष्य , D3 शिष्य, D4 7 8 शल्य (for शिल्प) G1 M1 2 सर्वं तत् (by transp) — ^{b}) D8 तु (for च) — ^{d}) G1 M1-4 संखे, G4 सचे (for सख्ये) Ś2 K4 D2-5 7 8 M3-5 अनतर

8 B1 om 8^{abc} (cf v l 6) D6 om 8 (cf v l 4) D4 om. 8^{a}–11^{b} — ^{a}) D2 अनुगत (for अनुमत) Ś2 D8 शस्त्रे, K1 चास्त्रे, K2 Dn2 D2 5 सख्ये, T1 शस्त्रै (for शास्त्रे) B2-5 Dc1 Dn1 रामस्य तु सम शस्त्रे, T2 (inf lin as in text) G1 3 4 M रामस्यानु सम शस्त्रे (T2 G4 °स्त्रै), G2 रामस्यापि सम शस्त्रे — ^{b}) M1 2 युवा (for युधि) — Dc1 Dn1 om 8^{cd} — ^{c}) Ś2 धैर्ये (for वीर्ये) — ^{d}) G4 युधि (for मतौ)

9 D4 6 om. 9 (cf v l 8, 4) D8 om 9^{ab} — ^{a}) B1 3-5 Dc1 Dn1 स्थैर्ये, B2 सत्रे, G2 सत्त्वे (for धृत्या) — ^{b}) Ś2 युधि (for युवा) — ^{d}) Ś K1 3 [स]मर्प- (Ś2 °र्पे), B1-4 Dc1 Dn1 चाशी (for सर्प)

10 D4 6 om 10 (cf v l 8, 4) — ^{a}) Ś2 damaged D2 5 7 8 परमो (for प्रथमो) T G2-4 स रथप्रवरो लोके — ^{b}) K1 2 4 Dn2 D1. 3 5 7 8 T G2-4 M3-5 जितधन्वा (for दृढ°) — ^{c}) Dc1 G2 M3 5 (sup lin) शीघ्रानिल; D5 G4 M4 5 शीघ्रानल, T शीघ्रेनिल, M1 2 शीघ्रोनल (for शीघ्रोऽनिल) D7 8 इवोत्क्रुत्या (D5 °त्या); M1 2 इवाक्रन्दो (for °क्रन्दे) — ^{d}) D5 7 8 कालरूप; S (G5 missing) वीर क्रुद्ध (for चरन्क्रुद्ध)

11 D4 om 11^{ab} (cf. v l. 8) D6 om. 11 (cf v l. 4) — ^{a}) B3 (marg) युध्यता, D7 8 स्वरता (for अस्यता) — ^{b}) T G2-4 अति , M3-5 अपि (for अभि) D5 धरण्याजिनिपीडिता — After 11^{ab}, S (G5 missing) ins

1358* मेघस्तनितनिर्घोषा कम्पते भयविक्लवा ।

— ^{c}) Ś K1-3 D3 5 नाव्यथत, D1 न व्याप्यत , D7 8 न व्यथेत (for न व्यथति) — ^{d}) M1. 5 धीर (for वीर)

12 D6 om 12 (cf v l 4) — ^{a}) Dc1 (marg as in text, sec m) Dn1 व्रतधरो, D7 8 वले शक्तो, G3 lacuna (for व्रतस्नातो) — ^{b}) T G2-4 पर गत (for च पारग) D8 चतुर्वेदस्य पारग

13 = (var) 3 D6 om. 13 (cf v l 4) — ^{b}) G1 M1 2 सजय (for संयुगे) — ^{d}) Ś1 K1-3 Dn2 D2 8 G3 4 M3-5 सोऽश्वत्थामा (for अश्व°) — After 13, D2 reads 15 for the first time repeating it in its proper place.

14 D6 om 14 (cf. v l 4) K1. 2 B2 4 om. (hapl) 14–15 — ^{b}) Dn2 D4 7 8 दृष्टस्, D5 दृढस् (for सृष्टस्) — ^{c}) T G2 4 तथा, G3 ततो (for यथा) G2 पांचालो (for पाञ्चाल्यो)

15 K1 2 B2 4 D6 om 15 (cf v l 14, 4) D2 reads 15 for the first time after 13 — ^{a}) D2 (first time) न (for तं) D4 धृष्टद्युम्नेन निहत — ^{b}) Dn2 D4 5 7 8 क्षुद्रेण (for क्रूरेण) B1. 3 5 Dc1 Dn1 अदीर्घ , Dn2 अत्यन्य-, D1 अल्पस्य (for अत्यल्प) Ś2 मेधसा, T G3 4 -शिल्पिना, G2 बुद्धिना (for दर्शिना) D2 (both times) क्षुद्रेणात्ययदर्शिना — ^{cd}) = 3^{cd}, 13^{cd} D2 (first time) 8 सोऽश्वत्थामा (for अश्व°) — After 15, K4 B Dc1 Dn D1-5, 7 8 S (G5 missing) ins an addl colophon [*Adhy name*

तस्य क्रुद्धस्य राजेन्द्र वपुर्दिव्यमदृश्यत ।
अन्तकस्येव भूतानि जिहीर्षोः कालपर्यये ॥ १७
अश्रुपूर्णे ततो नेत्रे अपमृज्य पुनः पुनः ।
उवाच कोपान्निःश्वस्य दुर्योधनमिदं वचः ॥ १८
पिता मम यथा क्षुद्रैर्न्यस्तशस्त्रो निपातितः ।
धर्मध्वजवता पापं कृतं तद्विदितं मम ।
अनार्यं सुनृशंसस्य धर्मपुत्रस्य मे श्रुतम् ॥ १९
युद्धेष्वपि प्रवृत्तानां ध्रुवौ जयपराजयौ ।
द्वयमेतद्भवेद्राजन्वधस्तत्र प्रशस्यते ॥ २०
न्यायवृत्तो वधो यस्तु संग्रामे युध्यतो भवेत् ।
न स दुःखाय भवति तथा दृष्टो हि स द्विजः ॥ २१
गतः स वीरलोकाय पिता मम न संशयः ।
न शोच्यः पुरुषव्याघ्रस्तथा स निधनं गतः ॥ २२
यत्तु धर्मप्रवृत्तः सन्केशग्रहणमाप्तवान् ।
पश्यतां सर्वसैन्यानां तन्मे मर्माणि कृन्तति ॥ २३
कामात्क्रोधादवज्ञानाद्दर्पाद्बाल्येन वा पुनः ।

C 7 8988
B. 7 195 10
K 7 195 10

Bom. ed धृतराष्ट्रस्य — *Adhy no* (figures, words or both) Dn1 195, D2 198, D3 88, T G2 3 189, G1 M1. 2 188, G4 190, M3-5 187 — *Śloka no* Dn1 15]

16 ^a) G3 शात्मना (sic) (for छद्मना) D2 4 5 7 8 दृष्ट्वा (for श्रुत्वा) — ^d) Ś1 च परंतप, Dn1 D3 भरतर्षभ, G1 M1. 2 च नराधिप, M3-5 च नरर्षभ

17 D5 om 17 — ^a) B4 क्रोधेन (for क्रुद्धस्य) — ^b) K3 4 B Dc1 Dn दीप्तम् (for दिव्यम्) S (G5 missing) वपुरन्यत्प्रकाशते — ^c) K2 च (for [इ]व) — ^d) D3 जिघांसो, T G1. 2 4 M दिधक्षो (for जिहीर्षो) G3 दिधक्षोरिव मंक्षये

18 ^a) B Dc1 Dn1 D3 T G2-4 तोय-, D1 अस्तु, D3 अप्सु; G1 M वाष्प (for अश्रु) Dn2 G1 M1. 2 -पूर्णम् (for -पूर्णे) D6 तथा (for ततो) — ^b) Ś K3 4 B Dc1 Dn1 D1. 3 T G2-4 व्यपमृज्य, K1 उप°, K2 व्यसृज्य च, D5 M3-5 प्रमृज्य च, D6 अवमृज्य, G1 M1. 2 विमृज्य (M2 °ज्य) च (for अपमृज्य) — ^c) G1 M1. 2 रोषात् (for कोपात्) Dc1 Dn1 D2-6 M1. 2 5 निश्वस्य (for नि°) — ^d) Dn2 अथाब्रवीद् (for इदं वचः)

19 D4 om 19^abcde — ^a) K1 वृथा (for यथा) D5 7 8 क्रुद्धैर् (for क्षुद्रैर्) G1 M1. 2 क्षुद्रं यथा पिता क्षुद्रैर् — ^d) K4 मया, D1 6 S (G5 missing) तव (for मम) — ^e) K1 D2 3. 6-8 T सुनृशंस (D6 °स्य) च, G1-4 M1 2 च नृशंस च (for सुनृशंसस्य) B2-4 Dc1 Dn1 अनार्यस्य नृशंसस्य, Dn2 अनार्यं सनृशंस च, M3-5 अनार्यत्वं नृशंसं च — ^f) D6 धर्मराजस्य, T G2-4 °पुत्रेण (for °पुत्रस्य) Ś K (K1 missing) D1 शाश्वतं, D3 तच्छ्रुत, M1 मे श्रुत (for मे श्रुतम्) — After 19, G1 M ins,

1359* असत्यवाक्यं यत्तेन लोभादुक्तं दुरात्मना ।
राज्यहेतोर्नृशंसेन तथापि विदितं मया ।

[(L 1) M3-5 यत्नेन (for यत्तेन) —(L 2) M3-5 त्वया]

20 ^a) B1 2 Dc1 Dn1 D4 T G1-4 M1 2 [अ]भि (for [अ]पि) — ^b) K3 B Dc1 Dn1 D2 ध्रुवं, D6 यथा (for ध्रुवौ) — ^c) D2 दैवम्, D4-6 दिष्टम्, G4 स्वयम् (for द्वयम्) — ^d) D2 धर्मस् (for वधस्) Ś1 D2-5 7 8 G1 M1 2 तस्य (for तत्र) D5 प्रपत्स्यते

21 ^a) Dn2 नापव्रजो, T G2-4 M3-5 न्याययुक्तो, G1 M1. 2 °युद्धे (for °वृत्तो) G4 वधे (for वधो) D6 S (G5 missing) यस्य (for यस्तु) — ^b) S (G5 missing) मतो मे (for संग्रामे) D7 संग्रामे युध्यतेभवत् — ^d) B4 Dn2 D3 8 यथा (for तथा) D2 भूतो, G1 M सृष्टो (M1 2 °ष्टौ) (for दृष्टो) D1 [ऽ]पि (for हि) K4 B Dc1 Dn2 D8 S (G5 missing) स द्विजै, D4 यद्वित (for स द्विज)

22 ^a) D4 प्रचार (sic), D5 प्रवीर (for स वीर-) — ^c) B1 3 Dc1 Dn1 D2 7 व्याघ्र (for -व्याघ्रस्) — ^d) B1 3 Dc1 Dn1 यस्तदा (B1 °था); D5 6 यथा स; D7 तथा सं (for तथा स) D8 पिता मम महामते. — After 22, D6 ins 1360*

23 D6 om 23^ab — ^a) D2 5 T G2 स (for सन्) — ^b) B1 2 Dc1 Dn1 D5 केशग्रहमवाप्तवान् — ^c) Ś1 -भूताना (for सैन्याना) — ^d) D7 8 मर्म नि (for मर्माणि) — B Dc1 Dn D3 5 ins (var) *Veṇī saṃhāra*, (Act 3, st. 37) after 23 D6 after 22

1360* मयि जीवति यत्तात केशग्रहमवाप्तवान् ।
कथमन्ये करिष्यन्ति पुत्रेभ्यः पुत्रिणः स्पृहाम् ।

C 7 8829
B 7 195 11
K 7 196 10

वैधर्मिकानि कुर्वन्ति तथा परिभवेन च ॥ २४
तदिदं पार्षतेनेह महदाधर्मिकं कृतम् ।
अवज्ञाय च मां नूनं नृशंसेन दुरात्मना ॥ २५
तस्यानुबन्धं स द्रष्टा धृष्टद्युम्नः सुदारुणम् ।
अनार्यं परमं कृत्वा मिथ्यावादी च पाण्डवः ॥ २६
यो ह्यसौ छद्मनाचार्यं शस्त्रं संन्यासयत्तदा ।
तस्याद्य धर्मराजस्य भूमिः पास्यति शोणितम् ॥ २७
सर्वोपायैर्यतिष्यामि पाञ्चालानामहं वधे ।
धृष्टद्युम्नं च समरे हन्ताहं पापकारिणम् ॥ २८
कर्मणा येन तेनेह मृदुना दारुणेन वा ।
पाञ्चालानां वधं कृत्वा शान्तिं लब्धास्मि कौरव ॥ २९
यदर्थं पुरुषव्याघ्र पुत्रमिच्छन्ति मानवाः ।
प्रेत्य चेह च संप्राप्तं त्राणाय महतो भयात् ॥ ३०
पित्रा तु मम सावस्था प्राप्ता निर्बन्धुना यथा ।

[(L 1) B5 मत्तात (for च) D8 केशग्रहणमाप्तवान् (for the post half) — D5 om line 2 — (L 2) D8 स्पृह]

24 a) D2 4-6 मम (for कामात्) Ś2 K2 Dn2 अथाज्ञा (K2 °थ ज्ञा) नाद्, K3.4 B Dc1 Dn1 D8 अविज्ञानाद् (for अवज्ञा°) — b) K4 B2 3 5 D6 दर्पाद्, Dn2 D2 4 7 8 द्वेषाद्, D5 G2 दोषाद् (for दर्पाद्) D8 दर्पेणान्येन वा पुन — c) Ś1 वैधार्मकानि (sic), K4 D5 विधर्मकाणि (K4 °नि), B Dc1 Dn1 D3 6 8 S (G5 missing) वैधर्मि (G1 °मं) काणि, Dn2 D2 4 विधर्मिकानि (for वैधर्मिकानि) K3 वैधर्मिका विकुर्वति — d) Dn2 D2 4-8 S (G5 missing) तथा परिभवति च

25 a) Ś K1 2 D1 यद् (for तद्) — b) D3 चाधर्मिक, D4 6-8 अ (D6 आ) धा° (for आध°) T G2-4 कृत महदधार्मिक — c) K1 D1 तु (for च) M3 5 मा (for मां) G3 तदवज्ञाय मा नूनं — d) K1 M1 2 महात्मना, D7 दुरात्मनां (for °त्मना)

26 a) D5 अनुबंध (for °बन्धं) K1 2 D2 8 स दृष्ट्वा, K4 B Dc1 Dn1 द्रष्टासौ; D1 8 संद्रष्टा (D8 °ष्टा), D4 7 स दृष्टा, G1 M1 2 क्षुद्रस्य, M3 4 क्षुद्रसन्, M5 क्षुद्र स (for स द्रष्टा) D6 तस्यावमानस्य फलं; T G2-4 तस्यैवाद्य वध क्षुद्रो — b) D6 स मंदधीः; G1 M1.2 5 (sup lin) प्रपश्यतु (for सुदारुणम्) T G2-4 धृष्टद्युम्नस्य दारुण — c) B Dc1 Dn1 अकार्यं (for अनार्यं) — d) Dn1 D6 मिथ्यावाद (for °वादी)

27 a) G1 M1 2 यच् (for यो) S (G5 missing) चासौ (for ह्यसौ) D4 5 यो ह्यस्य छद्मना वीर्यं — b) D1 छद्मं (for शस्त्रं) K2 पथ्यमियत् (sic), B Dc1 Dn1 D7 8 अत्याजयत्, D6 वै न्यासयन्; G1 M स न्यासयद् (for सन्यासयद्) D8 मृधे, S (G5 missing) रणे (for तदा). — c) B4 पुत्रस्य (for राजस्य) — d) D6 धर्मं, G2 मृत्यु (for भूमि) — After 27, N (except D2, K5 missing) ins

1361* शपे सत्येन कौरव्य इष्टापूर्तेन चानघ ।
अहत्वा सर्वपाञ्चालाञ्जीवेयं न कथचन ।

[(L 1) B1 3 4 Dn2 D4-8 चैव हि, B2 5 Dc1 Dn1 चैव ह; D8 वै तथा (for चानघ) — (L 2) K1 -पां हूत्वां, B4 -पचालान् (for -पाञ्चा°) Ś K1-3 D1 जीवेय चेत्, D5 न जीवेय (by transp) B Dc1 Dn1 D6 यदि जीवेयमित्युत (for the post. half)]

28 D7 om. 28 D4 om. 28a-29b T G2-4 om. 28-29, G1 M1.2 read the same after 32, while M3-5 read them after 33 — a) D5 वधिष्यामि, G1 M यतिष्येह (for °ष्यामि) — b) K4 D7 M1 2 5 पचालानाम् (for पाञ्चा°) Ś2 D6 महामृधे; Dn2 D5 महाहवे (for अहं वधे) — d) Dn1 lacuna, D3.6 हत्वा (for हन्ता) D8 पापकर्मिणं

29 For the sequence in G1 M, cf v l. 28 D4 om 29ab, T G2-4 om 29 (for all, cf v l 28) — a) B1 तेनाह, G1 M केनापि (for तेनेह) — b) K2 B1 2 5 Dc1 Dn2 D3 5 8 G1 M2 च, D7 om (for वा) — c) K4 M4 पचालाना; D2 4 5 7 8 बालाना च (for पाञ्चालाना) M3-5 श्रुत्वा (for कृ°) — d) K1 चार्ति (for शान्तिं) D4 लब्धा स्म (sic), D6 गंतास्मि (for लब्धास्मि) G1 M भारत (for कौरव)

30 a) T G3 4 व्याघ्रा (for -व्याघ्र) — b) K4 B Dc1 Dn D2 3.6 S (except G3, G5 missing) पुत्रान् (for पुत्रम्) D6 वा न वा (for मानवा) — c) K4 B Dc1 Dn T G3 4 M3-5 सप्राप्तास्, D2 सप्राप्य, D8 सप्राप्तास्, D6 वै पुत्रास्, G1 M1 2 न सर्वास् (for संप्राप्त) — d) K4 B Dc1 Dn D8 T G2-4 M3-5 त्रायंते, D2 त्रास्यंति, D4 पुत्राय, D7 त्राणांच (sic), G1 M1 2 त्रायेत (for त्राणाय) D4 यथा (for भयात्) D6 त्रायते नरकात्पितॄन्

31 c) D5 -प्रकाशे तु (for -प्रतीकाशे).

मयि शैलप्रतीकाशे पुत्रे शिष्ये च जीवति ॥ ३१
धिङ्ममास्त्राणि दिव्यानि धिग्बाहू धिक्पराक्रमम् ।
यन्मां द्रोणः सुतं प्राप्य केशग्रहणमाप्तवान् ॥ ३२
स तथाहं करिष्यामि यथा भरतसत्तम ।
परलोकगतस्यापि गमिष्याम्यनृणः पितुः ॥ ३३
आर्येण तु न वक्तव्या कदाचित्स्तुतिरात्मनः ।
पितुर्वधममृष्यंस्तु वक्ष्याम्यद्येह पौरुषम् ॥ ३४
अद्य पश्यन्तु मे वीर्यं पाण्डवाः सजनार्दनाः ।
मृद्गतः सर्वसैन्यानि युगान्तमिव कुर्वतः ॥ ३५
न हि देवा न गन्धर्वा नासुरा न च राक्षसाः ।
अद्य शक्ता रणे जेतुं रथस्थं मां नरर्षभ ॥ ३६
मदन्यो नास्ति लोकेऽस्मिन्नर्जुनाद्वास्त्रवित्तमः ।
अहं हि ज्वलतां मध्ये मयूखानामिवांशुमान् ।
प्रयोक्ता देवसृष्टानामस्त्राणां पृतनागतः ॥ ३७
कृशाश्वतनया ह्यद्य मत्प्रयुक्ता महामृधे ।
दर्शयन्तोऽऽत्मनो वीर्यं प्रमथिष्यन्ति पाण्डवान् ॥ ३८
अद्य सर्वा दिशो राजन्धाराभिरिव संकुलाः ।
आवृताः पत्रिभिस्तीक्ष्णैर्द्रष्टारो मामकैरिह ॥ ३९
किरन्हि शरजालानि सर्वतो भैरवस्वरम् ।
शत्रून्निपातयिष्यामि महावात इव द्रुमान् ॥ ४०
न च जानाति बीभत्सुस्तदस्त्रं न जनार्दनः ।
न भीमसेनो न यमौ न च राजा युधिष्ठिरः ॥ ४१

C 7 9007
B 7 195 29
K 7 195 29

32 ^{a}) G3 मामस्त्राणि (for ममा) —^{b}) D4 बाहुर् (for बाहू) —With 32^{cd}, cf Venīsaṃhāra 3 31 —^{c}) K4 D2 T य स्म, G1 M यन्मा, G2 य मा (for यन्मा) D4 द्रोण (for द्रोण) —^{d}) K4 B Dc1 Dn1 D5-8 केशग्रहमवाप्तवान् —After 32, G1 M1 2 read 28–29

33 G1 M1. 2 om 33^{ab} —^{c}) D2 5 7 8 परलोकं, D4 °लोके (for °लोक) — After 33, M3-5 read 28–29

34 ^{a}) B Dc1 Dn1 ह्यार्येण हि, D. 8 G1 ह्याचार्येण, D3 न चार्येण (for आर्येण तु) D2 8 G1 तु (for न) Dn2 D2 4-8 कर्तव्या (for वक्तव्या) —^{b}) K1 2 स्तुतिम् (for स्तुतिर्) Ś1 K1. 2 आत्मना (for °न) D3 कथचित्स्तुतिमात्मन —^{c}) D5 अमृष्य (for °ष्यंस्) —^{d}) D6 अद्यात्म , T G2-4 अद्यैव (for अद्येह)

35 ^{b}) T G2-4 पाडवा सहकेशवा —^{c}) D4 मर्दित , D5 7 8 मर्दत , D6 निघ्नत (for मृद्गत)

36 ^{a}) D6 च (for हि) —^{b}) Ś1 Dn2 D2 5 7 8 नासुरोरगराक्षसा —^{d}) Dn2 D7 G1. 3 M1. 2 मा (for मां) Ś1 K1 D1 रथर्षभ, K3. 4 Dn1 D2 S (G5 missing) नरर्षभा , Dn1 °र्षर्भ (for °र्षभ)

37 ^{b}) Dn D1-3 G3 नार्जुनाद् (for अर्जु°) B D (except D1) वा(D2 द्या)स्त्रवित्कचित्, S (G5 missing) अस्त्रवित्तम —With 37^{cd}, cf 6 32 21^{ab} —^{c}) M3-5 अद्य (for मध्ये) —^{f}) K2 शस्त्राणा (for अ°) Ś1 K4 पृतना गत , M4 °नावृत

38 D7, 8 om 38. —^{a}) Ś K (K5 missing) T G2-4 M5 (*sup lin* as in text) भृशाश्व (K1 °श्र), D6 कुशाश्व , G1 M1-4 प्रियाश्व (for कृशाश्व) D6 राजन्, G1 M1 2 ह्यस्य (for ह्यद्य) B Dc1 Dn1 D3-5 भृशमिप्त्र (B1 D3 °प्ता)सनाद्य, D7 कृशाबाणातनयाश्चाद्य (hyper metric) —^{b}) Ś K1-3 D1. 6 मत्प्रयुक्ता (for मत्प्र°) B Dc1 Dn1 D2-5 T G1-4 M1. 2 महाहवे, D6 ममाहवे, M3-5 महारणे (for °मृधे) —D5 om. 38^{cd} —^{c}) K2 दर्शयंत, G1 2 M1 2 °यति (for °यन्तो) Ś K (K5 missing) D1 6 मनो , B Dc1 Dn1 D3 4 शरा, Dn2 निज, T [ss]त्मना (for ऽऽत्मनो) S (G5 missing) रूप (for वीर्यं) —^{d}) K4 D1 प्रथयिष्यति, G1 प्रमथिष्यति, G3 प्रधमिष्यंति, G4 प्रथमि° (for प्रमथिष्यन्ति) Dn2 प्रमथिष्यति पाडव , D6 प्रधमिष्यति पार्थिवान्

39 ^{c}) D1 पक्षिभिस् (for पत्रि°) Ś1 K3 तीव्रैर् (for तीक्ष्णैर्) —^{d}) B5 सह (for इव) D6 द्रष्टारो मामरिंदम, D7 °रो मामका इव —For 39^{cd}, S (G5 missing) subst.

1362* भविष्यन्ति महाराज मच्छरैर्विदिशस्तथा ।

40 ^{a}) K4 B1-3 5 Dc1 Dn G1 M विकिरन्: D2 4-8 किरंत , T G2-4 विसृजन् (for किरन्हि) G1 M1. 2 मालाभि (for -जालानि) D1 किरतं सारजालानि —^{b}) D4 5 भैरव (for °व) Ś1 D2 6 स्वन, K4 B Dc1 Dn1 D1 M5 -स्वनान्, T G1 3. 4 M1-4. 5 (*sup lin*) -स्वरान् —^{c}) D2 सकृन् (for शत्रून्) K4 D1 च निहनिष्यामि, D3 विघातयि°, M4. 5 (*sup lin*) निवारयि° (for निपातयि°)

41 ^{b}) D4 5 च (for न) —^{c}) D7 om the first न .

C 7 9068
B 7 195 30
K 7 196 29

न पार्षतो दुरात्मासौ न शिखण्डी न सात्यकिः ।
यदिदं मयि कौरव्य सकल्यं सनिवर्तनम् ॥ ४२
नारायणाय मे पित्रा प्रणम्य विधिपूर्वकम् ।
उपहारः पुरा दत्तो ब्रह्मरूप उपस्थिते ॥ ४३
तं स्वयं प्रतिगृह्याथ भगवान्स वरं ददौ ।
वव्रे पिता मे परममस्त्रं नारायणं ततः ॥ ४४
अथैनमब्रवीद्राजन्भगवान्देवसत्तमः ।
भविता त्वत्समो नान्यः कश्चिद्युधि नरः क्वचित् ॥ ४५
न त्विदं सहसा ब्रह्मन्प्रयोक्तव्यं कथंचन ।
न ह्येतदस्त्रमन्यत्र वधाच्छत्रोर्निवर्तते ॥ ४६
न चैतच्छक्यते ज्ञातुं को न वध्येदिति प्रभो ।
अवध्यमपि हन्याद्धि तस्मान्नैतत्प्रयोजयेत् ॥ ४७
वधः संख्ये द्रवश्चैव शस्त्राणां च विसर्जनम् ।
प्रयाचनं च शत्रूणां गमनं शरणस्य च ॥ ४८
एते प्रशमने योगा महास्त्रस्य परंतप ।
सर्वथा पीडितो हि स्यादवध्यान्पीडयन्रणे ॥ ४९
तज्जग्राह पिता मह्यमब्रवीच्चैव स प्रभुः ।
त्वं वर्षिष्यसि दिव्यानि शस्त्रवर्षाण्यनेकशः ।
अनेनास्त्रेण संग्रामे तेजसा च ज्वलिष्यसि ॥ ५०
एवमुक्त्वा स भगवान्दिवमाचक्रमे प्रभुः ।

---

42 a) Ś1 K8 [ऽ]सौ दुष्टात्मा, D6 दुरात्मा वै (for °त्मासौ) — b) G3 4 शिखंडी न च सात्यकि — c) S (G5 missing) तद् (for यद्) Ś2 lacuna, M3. 5 मम (for मयि) — d) B1 Dn1 T G1–4 M1–3 5 सकल्, M4 सकुलं (for सकल्य) Dn1 G3 M1 2 4 5 सनिवर्तन, D2 सविसर्जन Ś K1–3 D1 स(K2 स)कल्प मनिवर्तन, Dn2 D6–8 सरहस्यनि(Dn2 °कल्पस्य वि)वर्तन

43 D6 om 43ab — a) Ś K1–3 D1 न (for मे) D4 5 7 8 नारायणास्त्रं मे पित्रा — b) D7 8 ध्यात्वा त (for प्रणम्य) — c) M3 4 उपाहरस् (for उपहार°) T G2–4 तथा, G1 M तदा (for पुरा) D7 8 प्रार्थित सावहारं च — d) Ś1 उपास्थिते, Ś2 तत° स्थिते, K4 B1–3 Dc1 Dn1 उपस्थित (for °स्थिते)

44 a) K2 ते, Dc1 तत्, Dn1 न (for त°) B5 शरं (for स्वय) — c) D6 समरम्, T G2–4 सवरम् (for परमम्) D4 वव्रे निपतितामेप

45 a) D6 तत्र (for अथ) — D4 om. 45b–46a — d) D3 क्वापि (for युधि) D5 युधि कश्चिन्नरर्षभ — After 45, G1 M ins

1363* गृहाणास्त्रमिद विप्र नारायणमनुत्तमम् ।

46 D4 om 46a (cf v 1 45) — b) Ś1 K3 कदाचन (for कथं°)

47 a) D1 वैतत्, M3–5 च तत् (for चैतत्) Ś K1–3 D1 कर्तुं, D7 8 जातु, T G2–4 जेतु (for ज्ञातु) — b) Ś1 (by corr) 2 K4 B Dc1 Dn1 D3. 5 केन, Dn2 G2 क न, D1 को नु, M3–5 येन (for को न) D3 वध्या इति, D4 मेध्यादिति (sic), T G1–4 M वध्येत वै (for वध्येदिति) D2 न वध्यादिति मे प्रभो। D6 केनचिद्युधि वै प्रभो, D7 केनवेत्सहितु प्रभो (sic), D8 केनाचिज्जहितु प्रभो — d) G1 3 4 M नैन (for नैतद्)

48 a) Dn2 D2 4 5 अथ (for वध) G1 M सखे (for सख्ये) Ś K (K5 missing) Dn2 D1–5 रथस्यैव, B Dc1 Dn1 ध्रुवश्चैव (for द्रव°) D6–8 विक्रमे तिष्ठतश्चापि (D6 °श्चैव) — b) Ś K (K5 missing) D1 निवर्तन, Dn2 D2 5 6 विसर्जने, G1 M1 2 विवर्जन (for विस°) — c) K4 Dn D2 4–6 प्रयाचता, B3 (marg) प्रपातन, B4 प्रपाचन, B5 प्रशाचन (for प्रया)

49 a) B5 Dn2 प्रशामने, D1 प्रशसने (for प्रशमने) — b) D6 G1 3 4 M ममास्त्रस्य (for महा°) — c) D2 4 5 पीडिते (for °तो) K4 B2–5 Dn2 G4 हिंस्याद्, M3–5 हन्याद् (for हि स्याद्) — d) D4 अवध्यात् (for °ध्यान्) D2 5 7 8 पीडयेद् (for °यन्) D3 अवध्यादपि पीडयेत्

50 a) K4 D1 उज्जग्राह, T G2–4 M1 2 त ज° (for तज्ज°) — b) G3 4 अस्त्रविच् (for अब्रवीच्) — K4 D1 7 M3 om. (hapl.) 50c–51b — c) K1 कर्षसि (submetric), K2 करिष्यसि, B3–5 वधिष्यसि, D4 वर्षिष्यति, S (M3 om, G5 missing) धरिष्यसि (for वर्षि°) Ś2 [अ]नेकानि, B Dc1 Dn1 सर्वाणि, D2 शस्त्राणि, D5 संग्रामे (for दिव्यानि) D3 वर्षयिष्यसि दिव्यानि — d) T G3 4 शर, G2 ह्यस्त्र (for शस्त्र) D3 सर्वाणि (for वर्षाणि) D2 दिव्यानि च अनेकश — e) Dn2 समासे (for संग्रामे) — f) Dn2 D5 6 8 S (M3 om, G5 missing) प्र- (for च) D4 तेजसा प्रज्वलन्निव

एतन्नारायणादस्त्रं तत्प्राप्तं मम बन्धुना ॥ ५१
तेनाहं पाण्डवांश्चैव पाञ्चालान्मत्स्यकेकयान् ।
विद्रावयिष्यामि रणे शचीपतिरिवासुरान् ॥ ५२
यथा यथाहमिच्छेयं तथा भूत्वा शरा मम ।
निपतेयुः सपत्नेषु विक्रमत्स्वपि भारत ॥ ५३
यथेष्टमश्मवर्षेण प्रवर्षिष्ये रणे स्थितः ।
अयोमुखैश्च विहगैर्द्रावयिष्ये महारथान् ।
परश्वधांश्च विविधान्प्रसक्ष्येऽहमसंशयम् ॥ ५४
सोऽहं नारायणास्त्रेण महता शत्रुतापन ।
शत्रून्विध्वंसयिष्यामि कदर्थीकृत्य पाण्डवान् ॥ ५५
मित्रब्रह्मगुरुद्वेषी जाल्मकः सुविगर्हितः ।
पाञ्चालापसदश्चाद्य न मे जीवन्विमोक्ष्यते ॥ ५६
तच्छ्रुत्वा द्रोणपुत्रस्य पर्यवर्तत वाहिनी ।
ततः सर्वे महाशङ्खान्दध्मुः पुरुषसत्तमाः ॥ ५७

C 7 8024
B 7 193 46
K 7 196 45

51 K4 D1.7 M3 om. 51ab (cf v 1 50) D4 om 51b–52a —b) Ś K1-3 D3 विभु, D5 तत (for प्रभु) —c) D2 6 एव, D3 एक (for एतन्) D5 अस्त्र (for अस्त्र) S (G5 missing) एव नारायणास्त्रं तत् —d) S (G5 missing) मं (for तत्) The portion of the text from मम up to पाञ्चाला (in 52b) is damaged in Ś2 Dn2 D2 5 6 पितृ (for मम) D7 8 पित्रा प्राप्त तदा मम —After 51, D7 8 ins

1364* तस्मात्तान्मया प्राप्त महास्त्रमिदमुत्तमम् ।

52 D1 om 52a (cf. v 1. 51) 52ab is partly damaged in Ś2 —b) K4 पचाल्यान् (for पाञ्चा) T G1-3 M च म, G4 मह- (for मत्स्य) Dn D2-8 -कैकयान् (for केक) —d) D2 यथा (for इव) —After 52, G1 M1 2 read 56 for the first time, repeating it in its proper place.

53 B1 om 53ab —b) Ś2 K1.2 D1 भूता (for भूत्वा) Ś K (K5 missing) D1 हि मे (for मम) —c) D2 शरीरेषु (for सपत्नेषु) —d) Ś1 K3 विक्रामत्सु, B Dc1 Dn1 D3 6 G1 2 M1 2 निघ्न (Dn1 °ह्नि) तेषु, T G3 4 त्वद्द्वेषु (for विक्रमत्सु) Ś K1-8 D1 [ह]ह (for [अ]पि) M3- निहन्युरपि भारत —After 53, G1 M1 2 ins

1365* इच्छेय यदि दूरस्थान्निहनिष्यन्ति मे शरा ।

54 a) D4 यथेष्ट (for °ष्टम्) Dn2 D5 अस्त्र, D4 -दारु, T G3 4 इषु (for अश्म) —b) B6 वर्षिष्ये च, M3-5 प्रचरिष्ये (for प्रवर्षिष्ये) Ś1 K3 रणेग्रत, B Dc1 Dn1 पुन पुन, D5 रणोत्कट, G1 3 4 M1 2 रथे स्थित (for रणे स्थित) —c) K1 अयोमुखैश्च (for अयो) D1 हि (for च) G2 विशिखैस् (for विहगैर्) —d) T G2-4 तापयिष्ये (for द्राव°) D2 4 5 7 8 रथो त्तमान् (D4 °मं), D6 महारणे (for °रथान्) —e) B1 Dc1 Dn1 D2 4-8 परस्वधाश्च, G3 4 °श्वधाश्च (for °श्वधांश्च) B Dc1 Dn D2 S (G5 missing) निशितान् (for विविधान्) —f) Ś2 प्रमोक्ष्ये, K4 B Dc1 Dn1 S (G5 missing) उत्स्र (Dn1 G1 °स्र) क्ष्ये (Dn1 क्षे), Dn2 प्रमह्ये, D2 प्रसक्ष्ये, D8 उत्सृज्ये, D4 5 प्रसक्षे, D5 उत्सृजे, D7 8 प्रसृक्ष्ये (for प्रसक्ष्ये) Dn2 D6 [s]यं, D4 [ए]कम् (for ऽहम्) D6 कथचन (for असंशयम्)

55 a) D6 मोह नारायणेनाद्य —b) Ś1 K3 4 Dn1 D1 3 4 तापन, Dn2 सूदन, S (G5 missing) तापिना (for तापन) —c) G3 4 शत्रून्विध्वसयित्वा च —d) G1 M1 2 पार्थिवान (for पाण्ड°)

56 G1 M1 2 read 56 for the first time after 52 —a) D6 मिथ्यावादी (for मित्रब्रह्म) Ś1 (*sup lin*) कुरु (for गुरु) B Dc1 Dn1 D1 3-8 द्रोही (for द्वेषी) —b) K1-3 Dc1 D1 जाल्मिक°, D3 G2 जल्पक, D6 उग्रकश्च D6 च (for सु) D4 जाल्मक स विगर्हक, G1 M1 2 (all first time) अल्पक स च गर्हित, G1 M1 2 (all second time) जाल्म सत्सु विग र्हित, M4 जाल्मेष्वपि विग° —c) Ś2 K2 3 G1 (second time) 3 4 M1.2 (last two both times) 3-5 पाचालापश (Ś2 °प) दश्च, D2 6 पचालापसदश्च D1 चापि; D2 5 7 8 पापो, D6 क्षुद्रो, G1 (first time) नित्य; M1 2 (both first time) राजन् (for चाद्य) D4 पांचाल सदृशात्पापो —d) K2 Dc1 Dn D4 5 3 विमोक्ष्यसे, D3 न मोक्ष्यते, D6 गमिष्यति (for विमोक्ष्यते) —After 56, G1 M ins

1366* एवमुक्त्वा ततो द्रौणि शङ्ख दध्मौ स मारिष ।
पूरयन्पृथिवीं सर्वां सशैलवनकाननाम् ।
तस्य शङ्खस्वन श्रुत्वा तव सैन्यानि मारिष ।
न्यवर्तन्त रणायैव भय त्यक्त्वा महारथा ।

57 b) D6 सन्यवर्तत वाहिनी —d) Ś- D4 दध्मु पुरुषसत्तम

58 a) D3 भेर्यश्च (for भेरीश्च) Ś1 K3 D1 [अ]म्या

C 7 9025
B 7 195 47
K 7 196 45

भेरीश्चाभ्यहनन्हृष्टा डिण्डिमांश्च सहस्रशः ।
तथा ननाद वसुधा खुरनेमिप्रपीडिता ।
स शब्दस्तुमुलः खं द्यां पृथिवीं च व्यनादयत् ॥ ५८
तं शब्दं पाण्डवाः श्रुत्वा पर्जन्यनिनदोपमम् ।
समेत्य रथिनां श्रेष्ठाः सहिताः संन्यमन्त्रयन् ॥ ५९
तथोक्त्वा द्रोणपुत्रोऽपि तदोपस्पृश्य भारत ।
प्रादुश्चकार तद्दिव्यमस्त्रं नारायणं तदा ॥ ६०

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षट्षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥

१६७

संजय उवाच ।
प्रादुर्भूते ततस्तस्मिन्नस्त्रे नारायणे तदा ।
प्रावात्सपृषतो वायुरनभ्रे स्तनयित्नुमान् ॥ १
चचाल पृथिवी चापि चुक्षुभे च महोदधिः ।
प्रतिस्रोतः प्रवृत्ताश्च गन्तुं तत्र समुद्रगाः ॥ २
शिखराणि व्यदीर्यन्त गिरीणां तत्र भारत ।
अपसव्यं मृगाश्चैव पाण्डुपुत्रान्प्रचक्रिरे ॥ ३
तमसा चावकीर्यन्त सूर्यश्च कलुषोऽभवत् ।

हनन्, K1 M1-4 [अ]भ्यहनत्, D8 व्यहनन्; D6 [अ]प्यनदन्, T [अ]प्यहनन् (for [अ]भ्यह°) K1 G1 M1-4 घृष्टा, K3 हृष्टान्, G4 दृष्ट्वा (for हृष्टा) —b) Ś K8 दिंडिमाश्च; K1 2 D1 भिंडिपालान् (D1 °ला), K4 Dn1 G3 4 डिंडिमाश्च, Do1 D4 ढिंढिमाश्च, D3 भिंडिमाला°, D5 झिंडिमाश्च (for °मांश्च) —c) D6 T G2-4 ततो (for तथा) —d) D3 रथ (for खुर) D2 4 7 8 प्रकीर्तिता, D5 प्रनादिता (for -प्रपीडिता) —e) Dn1 D4 5 8 तुमल° (for तुमुल) Dn1 ख च, D5 सर्वां, D8 खं स्या (sic), S (G5 missing) जज्ञे (for ख द्यां) D6 दिशश्च प्रदिश ख च —f) D4 7 8 स (for च) D2 4-6 व्यनादयन्, T G2-4 [अ]प्यनादयत्, G1 M1 2 [अ]भिनादयन् (for व्यनादयत्) Ś K1-3 D1 तुमुलो ह्यन्व(D1 °नु)नादयत् (K1 3 °न्); M3-5 पृथिवीमभि(M3 °नु)नादयन्

59 c) D5 समेता (for समेत्य) —d) K4 B2-5 Do1 Dn1 G1 M1, 2 चाप्यमन्त्रयन्, B1 चोपम°; Dn2 D2-5 7 8 समम°, D6 चाप्यमानयन्, T G2-4 M3-5 चाप्यमंत्रयन् (for संन्यमन्त्र°)

60 a) D2 5 तु (for ऽपि) —b) K4 B D (except D1) वारि, G1 2 M1 2 तत, G3 4 तत्र (for तदा) D5 पाणिना (for भारत) —d) K4 तथा (for तदा)

Colophon om. in K1 2 K5 G5 missing —*Sub parvan* B1 नारायणास्त्रमोक्ष; B5 नारायणीय. —*Day of Drona's Generalship* K4 पचमदिवसयुद्धे —*Adhy name* D1 अश्वत्थामा क्रुद्ध, D6 अश्वत्थामागर्जन, Bom ed अश्वत्थामाक्रोध —*Adhy no* (figures, words or both) Dn1 196, D2 G1 M1 2 189, D3 89, T G2 3 190, G4 191, M3-5 188 —*Śloka no* Do1 Dn1 50

167

☞ This adhy is missing in K5 G5 (cf v. 1 7 125 14, 137 9)

1 a) Ś K1-3 तदा (for ततस्) —b) Ś K2-4 D1 तथा; B (except B4) Do1 Dn1 G2 प्रभो, D3 विभु, D6 T G1 3 4 M विभो (for तदा) —c) Ś K1 2 प्रायात्, D6 ववौ (for प्रावात्) B5 संपृषतो, Dn D2 4-8 सपृष्टतो; G1 M सपृषितो, G2 सवृष्टितो (for सपृषतो)

2 a) Dn2 om. from पृथिवी up to प्रच (in 3d) D6 चेयं (for चापि) —b) D4 वलोदधि° (for महो°). —c) K1 D3 4 6-8 प्रतिश्रोत° (for °स्रोत°) —d) K2 समुद्रग

3 Dn2 om up to प्रच (of v 1 2). —a) Ś1 K1 2 4 B Do1 Dn1 D1 6 G1, 3, 4 M व्यशीर्यंत, D3 विशीर्यंते (for व्यदीर्यन्त) —b) T G3, 4 चारु; G1 M1 2 चास्र; G2 चैव (for तत्र). —c) Ś1 अपसव्या न्मृगांश्चैव. —d) K4 B Do1 Dn1 D1 6 S (G5 missing)

संपतन्ति च भूतानि क्रव्यादानि प्रहृष्टवत् ॥ ४
देवदानवगन्धर्वास्त्रस्ता आसन्विशां पते ।
कथं कथाभवत्तीव्रा दृष्ट्वा तद्व्याकुलं महत् ॥ ५
व्यथिताः सर्वराजानस्तदा ह्यासन्विचेतसः ।
तद्दृष्ट्वा घोररूपं तु द्रौणेरस्त्रं भयावहम् ॥ ६

धृतराष्ट्र उवाच ।

निवर्तितेषु सैन्येषु द्रोणपुत्रेण संयुगे ।
भृशं शोकाभितप्तेन पितुर्वधममृष्यता ॥ ७
कुरूनापततो दृष्ट्वा धृष्टद्युम्नस्य रक्षणे ।
को मन्त्रः पाण्डवेष्वासीत्तन्ममाचक्ष्व संजय ॥ ८

संजय उवाच ।

प्रागेव विद्रुतान्दृष्ट्वा धार्तराष्ट्रान्युधिष्ठिरः ।
पुनश्च तुमुलं शब्दं श्रुत्वार्जुनमभाषत ॥ ९
आचार्ये निहते द्रोणे धृष्टद्युम्नेन संयुगे ।
निहते वज्रहस्तेन यथा वृत्रे महासुरे ॥ १०
नाशंसन्त जयं युद्धे दीनात्मानो धनंजय ।
आत्मत्राणे मतिं कृत्वा प्राद्रवन्कुरवो यथा ॥ ११
केचिद्भ्रान्तै रथैस्तूर्णं निहतपार्ष्णियन्तृभिः ।

C 7 9040
B 7 185 12
K 7 197 12

पादुसेना, D2 पादूस्तत्र (for पाण्डुपुत्रान्)

4 a) B1.2.4 Dc1 Dn1 दिशोन्वकीर्यंत (hypermetric), D4.5 वा (D- च) प्रकी°, D1.2 वाप्यकी°, S (except G3, G- missing) चाभ्यकी° (for चाव°) — b) K1 नूयम् (for सूर्यम्)

5 b) N (K- missing) G1 M ह्या (K4 B4 Dn2 त्वा, B5 चा) मन् — D5 om. 5cd D2 om 5c–6b — c) D4 तत्र (for तीव्रा) Dn1 कथयति भय तीव्र, D2 कथ कथ भवेत्तीव्र, D3 कष्ट तथाभवत्तीव्र, D5 कथं कथ भय तीवं, D7 तदा चिंता समुत्पन्ना, G1 M1.2 तथा तदभवत्तीव्रं, M3–8 भय तदाभवत्तीव्र — d) Dn1 Dc ते, G1 M1.2 च (for तद्) G2.4 तत्रा (G1 त्रा) कुल (for तद्व्या°) D1 नम (for महत्)

6 D3 om. 6ab (cf v 1 5) — a) D2 तत्र (for सर्वे) — b) Ś K1–3 D1.2.5.7 तत्र, K4 B Dc1 Dn D2.4 त्रस्ताश्च, Dc सर्वे (for तदा) K4 B2.4 Dn2 चासन् (for ह्या°) Ś1 K3 नराधिप, Ś2 K1.2 D1 नरर्षभ, K4 B Dc1 Dn D2–7 विशा पते (for विचेतस) — c) D3.6.8 तं, T G2–4 M1.2.4 ते (for तद्) B Dc1 Dn वै, T G1 M1–3.5 तट, G1–3 M4 त (for तु) — d) D2 शस्त्र (for अस्त्र) Ś K1–3 D1 महात्मन, K4 महेत्मना (sic) (for भयावहम्) — After 6, G1 M ins

1367* पेतुराकाशगास्तत्र विमनस्का विशा पते ।
रोदसी च वियच्चैव सर्वं ज्वालासमावृतम् ।

[(L 1) G1 M1.2 पेतुराकाशगान्यत्र (for the prior half) G1 M1.2 विमानानि (for विमनस्का) — M3– om line 2]

7 a) D- सर्वेषु (for सैन्येषु) — c) D1 कोपाभि (for शोकाभि) D7 सूतेन (for तप्तेन) — d) D5 अपृच्छता (for अमृष्यता)

8 a) M3–5 उत्पततो (for आप°) — D1 om. (hapl.) 8b–9a — b) B5 संयुगे (for रक्षणे) — c) D5.8 पाण्डवस्य (for °वेषु)

9 With 9, cf 1370* D1 om 9a (cf v 1. 8) — a) D5 विद्रुत (for °तान्) D3 वीक्ष्य (for दृष्ट्वा) — b) Dc धार्तराष्ट्र — D1 om 9c–12d — c) Dn1 D7.8 तुमल (for तुमुल) Dn2 युद्ध (for शब्दं) — d) Ś1 K3 दृष्ट्वा (for श्रुत्वा) B D (D1 om) T G1–4 M1.2 अथाब्रवीत् (for अभाषत)

10 D1 om 10 (cf v 1. 9) Before 10, B Dc1 Dn D2 ins युधिष्ठिर उवाच

11 D1 om 11 (cf v 1 9) — a) K4 B Dc1 Dn1 D2.8 नाशसतो, Dn2 D1.7 नाशसत, D6 आशसत (for नाशसन्त) — b) D6 धीदमाना, G3 दीनमाना (for दीनात्मानो) Ś2 नरर्षभ, S (G5 missing) महारथा (for धनंजय) — c) D5.6.8 -त्राण- (for -त्राणे) — d) K4 Dn2 D2.5–8 T G1–3 M1.2 यदा; B1–3.5 Dc1 Dn1 रणात्, B4 D3 M3–5 भयात् (for यथा) D2 कुरव प्राद्रवन्यथा

12 D1 om 12 (cf. v 1 9) — a) D2.5 किंचिद् (for केचिद्) Ś2 तूर्णंद् (for तूर्णं) — b) K4 B Dc1 Dn2 D1–3.7.8 G2 निहतैः, Dn1 T निहत, D5.6 निहता, G1 M3 न हत (for निहत) Ś1 K2 -पार्ष्णि-; K1 -प्रष्टि, K3 प्राष्ट्रि, G1 M -प्राष्टि, G3.4 -प्राष्टि (for पार्ष्णि-) Ś1 K2 -यत्रिभि; D2 -वर्तिन-, D5.7.8 -वर्तिभि, D5 वर्तय (sic) (for यन्तृभि) — c) Ś2

C 7 9040
B 7 196 12
K 7 197 12

विपताकध्वजच्छत्रैः पार्थिवाः शीर्णकूबरैः ॥ १२
भग्ननीडैराकुलाश्वैरारुह्यान्ये विचेतसः ।
भीताः पादैर्हयान्केचित्त्वरयन्तः स्वयं रथैः ।
युगचक्राक्षभग्नैश्च द्रुताः केचिद्भयातुराः ॥ १३
गजस्कन्धेषु संस्यूता नाराचैश्चलितासनाः ।
शरार्तैर्विद्रुतैर्नागैर्हृताः केचिद्दिशो दश ॥ १४
विशस्त्रकवचाश्चान्ये वाहनेभ्यः क्षितिं गताः ।
संछिन्ना नेमिषु गता मृदिताश्च हयद्विपैः ॥ १५
क्रोशन्तस्तात पुत्रेति पलायन्तोऽपरे भयात् ।
नाभिजानन्ति चान्योन्यं कश्मलाभिहतौजसः ॥ १६
पुत्रान्पितॄन्सखीन्भ्रातॄन्समारोप्य दृढक्षतान् ।
जलेन क्लेदयन्त्यन्ये विमुच्य कवचान्यपि ॥ १७

M3-5 विपताका, D3 T G2-4 निपातित (D3 °तैर्) (for विपताक) K3 D3 5 ध्वजैश्छत्रै, D6 ध्वस्तशस्त्रै — d) M3-5 पार्थिवै (for °वा) T G3 4 जीर्ण- (for शीर्ण-) Dn1 -कूबरा (for °रै)

13 a) S (G5 missing) भग्ननीलैर् (for °नीडैर्) B2 आकुलाश्वैर्, B3 व्याकुलाश्वैर्; Dn2 D1 5 आकुलैश्च (for °लाश्वैर्) D6 भग्ननीडाकुलास्तत्र — b) K1 Dn2 प्रारुह्यान्यान्, B2 5 आरुह्यान्यान्, B3 Dn1 आरुह्य (B3 °ह्य)न्ये, B1 आरम्भाश्च, D2 प्रारुह्यान्ये, D1 7 8 कौरवाश्च, D5 क्रिडीताश्च (sic), D6 योधा सर्वे (for आरुह्यान्ये) B1 D5 विशेषत (for विचेतस) — B2.4 Dc1 Dn1 om 13cd, B3 reads the same on marg — c) T G2-4 धीरा (for भीता) Ś1 K3 हतै, Ś1 K1 2 हता, Dn2 हयौ, D6 रथै (for हयान्) — d) Dn2 G1 M त्वार(Dn2 om र)यत (for त्वर°) D2 स्वकान्, G2 स्वक (for स्वयं) Ś K (K5 missing) Dn2 D1 3 4 रयान्, B5 तदा, D6 नरा, D7 8 हयान् (for रथै) B1 3 त्वरयंति स्वय नरा, D2 °ति रथान्पुरा, D6 °तो रथद्विपान — e) Ś2 K1 2 4 D1 6 भग्नैश्च युग(D6 रथ)चक्राक्षैर्, B Dc1 Dn1 भग्नाक्षयुगचक्रैश्च, D2 चक्राक्षभग्नैश्च द्रुतास् — f) D2 तत्र (for द्रुता) D2 3, 6 S (G5 missing) भयार्दिता (for °तुरा) B Dc1 Dn1 व्याकुर्प्यत (Dn1 व्यकुप्यते) समंतत — After 13, B Dc1 Dn1 ins

1368* रथान्विशीर्णानुत्सृज्य पद्भि केचिच्च विद्रुता ।

— B Dc1 Dn1 cont. Ś K (K4 missing) Dn2 D1-8 ins after 13

1369* हयपृष्ठगताश्चान्ये कृष्यन्तेऽर्धच्युतासना ।

[Ś1 K3 कृष्यतेवच्युता शरा, Ś2 K1 2 D1 °ते विक्षता शरै (for the post half)]

14 a) Ś K1-3 Dn2 D1 2 4 5 7 8 स्कंधैश्च, D8 स्कधे च (for -स्कन्धेषु) D4 भ्रसंते, D7 8 स्त(D8 स्त्व)संतो, G2 निस्यूता; G3 4 च सुता (for सस्यूता) — b) B2 D8 चलितासना T G2-4 नाराचैश्चापि पीडिता — c) B5 संरब्धैर्; D4 शरार्तिर्, D5 चिर् (for °तैर्) D6 च द्रुतैर्, M4 विद्रुता (for °तैर्) Dn2 शरार्तैर्विकृतैर्नागैर्, D2 शरार्तिविद्रुता नागा, T G2-4 °ता प्रद्रुता नागैर् — d) K2 D1 8 T G2-4 द्रुता; B1 गता, Dc1 D1 2 5 6 हता (for हृता) Dn2 द्रुता, D7 दश

15 a) D2 त्रियग्न, D4 5 विस्रस्त (for विशस्त्र) — b) T G2-4 समतत (for क्षितिं गता) — D1 2 om 15c-16b — c) Ś K1 2 D1 संछन्ना (for सछिन्ना) Dn2 D4 5 तथा (for गता) K1 B Dc1 Dn1 D2 3 सछिन्ना नेमिभिश्चैव (D3 °भी रथैर्), D2 रथनेमिषु तत्रान्ये, S (G5 missing) संछिन्ना नेमिभिश्चान्ये — d) Dc1 Dn1 सुदिताश्, Dc G1 M1 2 मर्दि°, G2 पति° (for मृदि°) D3 च हयैर् S (G5 missing) चापरे (for च हय)

16 D7 8 om 16ab (cf v 1 15) — a) Dn2 क्रोधतस् (for क्रोश°) Ś K1-3 D1 मित्रेति (for पु°) — b) Ś K2-4 D2 पलायते, B2 4 Dn2 D1 5 T G2 °यति; D2 °यंत (for °यन्तो) Ś2 [ऽ]मयन, B1 damaged (for भयात) G1 2, 4 पलायश्चापरे भ(G3 ह)यात् — c) D7 ना (for च) B1 3 4 Dc1 Dn1 D3 नाभ्यजानत चान्योन्य

17 a) D6 M3-5 सखीन्पितॄन् (by transp) G3 पुत्रान (for पितॄन्) — b) Ś1 K1-3 रुढ, D1 रुढे (for रुढ) Ś K3 क्षता, K1 कृत, K2 श्रुता (sic), D1-7 मतान् (for -क्षतान्) — c) D1-3 [आ]क्रेदयति (for क्लेद°) — d) Ś2 D1 7 8 च, D5 तु, D6 [उ]त (for [अ]पि) K4 B Dc1 D2 विमुच्य कवचानपि (D2 °चानिति) — After 17, S (G5 missing) ins

1370* पलायनपराश्चान्ये योधा शतसहस्रश ।
अवस्थित पुनर्दृष्ट्वा तव पुत्रस्य तद्बलम् ।
धर्मपुत्रो महाराज धनंजयमथाब्रवीत् ।

[(L 1) G1 M1, 2 5 योधा — G2 om lines 2-3]

18 M3 om 18ab — a) T G1 2 M1 2 4 5 दृष्ट्वा (for ता°) D6 T G2-4 M4 5 प्राप्तं, G1 M1 2 प्राप्तां (for प्राप्य) — b) K1 हते; B1 damaged (for हते) B1 हत बल, D2 4, 5 ध्रुवं (D4 °वे) बलं, D6

अवस्थां तादृशीं प्राप्य हते द्रोणे द्रुतं बलम् ।
पुनरावर्तितं केन यदि जानासि शंस मे ॥ १८
हयानां हेषतां शब्दः कुञ्जराणां च बृंहताम् ।
रथनेमिस्वनश्चात्र विमिश्रः श्रूयते महान् ॥ १९
एते शब्दा भृशं तीव्राः प्रवृत्ताः कुरुसागरे ।
मुहुर्मुहुरुदीर्यन्तः कम्पयन्ति हि मामकान् ॥ २०
य एष तुमुलः शब्दः श्रूयते लोमहर्षणः ।
सेन्द्रानप्येष लोकांस्त्रीन्भञ्ज्यादिति मतिर्मम ॥ २१
मन्ये वज्रधरस्यैष निनादो भैरवस्वनः ।
द्रोणे हते कौरवार्थे व्यक्तमभ्येति वासवः ॥ २२
प्रहृष्टलोमकूपाः स्म संविग्नरथकुञ्जराः ।
धनंजय गुरुं श्रुत्वा तत्र नादं सुभीषणम् ॥ २३
क एष कौरवान्दीर्णानवस्थाप्य महारथः ।
निवर्तयति युद्धार्थे मृधे देवेश्वरो यथा ॥ २४

अर्जुन उवाच ।

उद्यम्यात्मानमुग्राय कर्मणे धैर्यमास्थिताः ।

C 7 9054
B 7 195 26
K 7 197 27

बलं यया, G2 विशां पते (for द्रुतं बलम्) — After 18ab, G1 M1. 2 ins

1371* एवमेतद्द्रुतं भग्नं द्रोणे युधि निपातिते ।
अवस्थानमविन्दन्वै विक्षतं शरपीडितम् ।

— c) D4. 5 आवर्तनं (for र्तितं) — d) Dn2 D4 5 G2 येन (for यदि) K2 शासमे (for शंस मे)

19 a) B2 Dn2 हेषता, D1 हेषिता, D3 हेषिता (for हेषतां) G3 4 शब्द (for शब्दः) D2 हयाना हेषमाणाना — b) D1 बृंहिता (for बृंहताम्) — Ś2 D1 om. 19c–21b — c) K4 B Dc1 Dn1 स्वनैश्च (for -स्वनश्च) B2 चैव, D6 चापि (for चात्र) — d) Dn1 विमीश्र, T G2–4 वियति (for विमिश्र) D4 5 महत् (for महान्)

20 Ś2 D1 om 20 (cf v l 19) — a) D4 हते (for एते) D8 तत शब्दा महातीव्रा, S (G5 missing) एता शब्दोर्मयस्तीव्रा — b) D4 -सगरे, T G3 4 -सागराव, G2 सगमात् (for सागरे) — c) K4 B2–5 Dn2 D2 3 7 8 उदीर्यंते, D4 5 G3 4 यंत, G1 M °र्यंत्य (for °र्यन्त) — d) K4 B Dc1 Dn1 S (G5 missing) [अ]पि, D3 [इ]ह (for हि) S (G5 missing) देव(M4 °वि)ता (for मामकान्) D6 कपयतो वसुधरा

21 Ś2 D1 om. 21ab (cf. v l 19) — a) D4 5 स (for य) K2 Dc1 Dn1 D4 6 7 8 तुमल° (for तुमुल°) — b) S (G5 missing) रोम (for लोम) Ś1 K (K6 missing) D5 कुंजराणा च बृंहता (= 19b) — c) Dn2 D4. 6 [ए]व, D5 च (for [ए]ष) — d) K4 भजाद्, Dn2 प्रमेद्, D2 4 5 भजेद्, D6–8 हन्याद् (for भञ्ज्याद्) S (G5 missing) व्यथयेतेति (M8–5 °दिति) मे मति°

22 a) Ś2 K1–3 D1 [ए]व (for [ए]ष) — b) Ś2 K1 2 4 D1 2 निनदो (for निनादो) K4 om (hapl) from भैर up to नादं (in 23d) D2 7 भैरव (for °व-) G3 M3–5 स्वर (for -स्वन) D8 निनदो भैरवस्य च — c) Ś K1–3 B2 D1 कौरवाणा (for °वार्थे)

23 K4 om up to नादं (cf. v l. 22) — a) Some MSS रोम (for लोम) B3–5 Dn2 D2 4–8 T G2 M3 च (for स्म) Dn1 प्रहृष्टरूपरूपा स — b) Ś1 B Dc1 Dn D2 5 6 G1 मविग्ना, D2 7 8 सत्न्म, D4 विसन्ना, M8 सुविग्न (for संविग्न) K1 -कुजर, B Dc1 Dn -पुगवा, D2 4 5 7 8 कूबरा (for -कुञ्जरा) — c) D4 5 भयं श्रुत्वा, D6 भय दृष्ट्वा, S (G5 missing) सुसंत्रस्ता (for गुरु श्रुत्वा) D7 8 एव धनजय श्रुत्वा — d) D4 8 त्रस्त-, G1 M श्रुत्वा (for तत्र) K4 Dn2 D5 वि(Dn2 D5 वि)भीषणं (for सुभी°) Ś K3 त्रस्ताना गुरु(Ś2 रिपु)भीषण, K1 2 D1 निनद रिपुवारण (K2 D1 °भीषण), T G2–4 श्रुत्वा नादं विभीषण

24 Before 24, Ś K1–3 D1 3 ins अर्जुन उवाच — a) Ś2 एष य, K (K6 missing) य एष (for क एष) Ś2 T G2–4 दीनान् (for दीर्णान्) D2 य एष कौरवेयाणाम् — b) D3 अश्वत्थामा (for अवस्थाप्य) B2 महारथान्, D6 च वाहिनीं (for महारथ) — c) Ś1 K (K6 missing) युद्धार्ये, Ś2 सग्रामे, D2 6 S (G6 missing) युद्धाय (for °र्थे) — d) D3 दिवि, D6 युद्धे (for मृधे) Dc1 Dn1 देवासुरे (for देवेश्वरो) Ś2 युद्धार्थे वज्रभृद्यथा

25 Ś K (K6 missing) D1 3 om the ref. — a) D4 उद्यम्यात्मा ममग्राय — b) D4 5 कर्मणो, D5 °णा (for णे) B Dc1 Dn1 वीर्यम् (for धैर्यम्) Ś K2 3 D4–6 आस्थित° — c) G1 वमति (for धमन्ति) — d) Dn1 D4. 5 7 8 पश्य (for यस्य) Ś1 B2 Dc1 Dn1 G1 M1. 2

C 7 9054
B 7 196 27
K 7 197 27

धमन्ति कौरवाः शङ्खान्यस्य वीर्यमुपाश्रिताः ॥ २५
यत्र ते संशयो राजन्यस्तशस्त्रे गुरौ हते ।
धार्तराष्ट्रानवस्थाप्य क एष नदतीति ह ॥ २६
ह्रीमन्तं तं महाबाहुं मत्तद्विरदगामिनम् ।
व्याख्यास्याम्युग्रकर्माणं कुरूणामभयंकरम् ॥ २७
यस्मिञ्जाते ददौ द्रोणो गवां दशशतं धनम् ।
ब्राह्मणेभ्यो महार्हेभ्यः सोऽश्वत्थामैष गर्जति ॥ २८
जातमात्रेण वीरेण येनोच्चैःश्रवसा इव ।
हेषता कम्पिता भूमिर्लोकाश्च सकलास्त्रयः ॥ २९
तच्छ्रुत्वान्तर्हितं भूतं नाम चास्याकरोत्तदा ।
अश्वत्थामेति सोऽद्यैष शूरो नदति पाण्डव ॥ ३०
योऽद्यानाथ इवाक्रम्य पार्षतेन हतस्तथा ।
कर्मणा सुनृशंसेन तस्य नाथो व्यवस्थितः ॥ ३१
गुरुं मे यत्र पाञ्चाल्यः केशपक्षे परामृशत् ।
तन्न जातु क्षमेद्द्रौणिर्जानन्पौरुषमात्मनः ॥ ३२
उपचीर्णो गुरुर्मिथ्या भवता राज्यकारणात् ।

°पाश्रिता, B1 D2 समाश्रिता, D4 . 7 8 समाश्रिता (for उपाश्रिता)

26 Before 26, G2 ins अर्जुन — b) K1 न्यस्त (for न्यस्त) T G2 . 4 गते (for हते) — c) Dn2 D1 . 7 8 धार्तराष्ट्रम् (for °राष्ट्रान्) Ś K3 अपाश्रित्य, K1 . 2 D1 उपाश्रित्य, D7 अवस्थाय (for °स्थाप्य) — d) K2 M1 इह (for इति) Ś1 K3 च; K4 B1 . 4 Dn2 M1 हि (for ह) D5 क एष निनदीति ह, D7 क एष ददतीति ह

27 a) B (except B2) Dc1 Dn1 D3 श्रीमतं (for ह्री°) — b) M4 om मत्त S (G5 missing) मातङ्ग (for द्विरद) Ś1 D2 6 -विक्रमं (for गामिनम्) — After 27ab, S (G5 missing) ins

1372* इन्द्रविष्णुसमं वीर्ये कोपेऽन्तकमिव स्थितम् ।
बृहस्पतिसमं बुद्ध्या नीतिमन्तं महारथम् ।

[(L. 1) G1 M इन्द्राविष्णु- (for इन्द्रविष्णु) M2-4 कोपे (for कोपे)]

— c) B Dc1 D6 S (G5 missing) आख्यास्यामि (for व्या°) K1 व्याख्यास्यास्युर्धर्माण (sic), Dn1 D5 आ (D8 व्या)ख्यास्याम्युग्रकर्माण, Dn2 D2 व्याख्यास्यसु°

28 D6 repeats 28ab after 28 — ab) S (G5 missing) transp ददौ and गवा D6 (second time) गोसहस्रमलंकृत — c) D8 महर्षिभ्य (for महार्हेभ्य) — d) K1 [अ]व, K3 Dn2 D4 7 8 [ए]व (for [ए]ष) — After the second occurrence of 28ab, D6 ins

1373* स एष नर्दति द्रौणिर्घर्मान्ते जलदो यथा ।

29 b) Ś1 K3 [इ]व हि; Ś2 B (except B5) Dc1 Dn1 यथा (for इव) — c) B1 2 हेषता, D1 हेषिता, D3 हेषया (for हेषता) G3 4 क्षपिता (for कम्पिता) — d) Dc1 Dn1 कंपिवास्, D6 सजनास् (for सकलास्) S (G5 missing) लोकाश्च प्रपीडिता

30 a) B1 D1 तं श्रुत्वा, D3 तच्छ्रुत्वा (for तच्छ्रुत्वा) D4 [अ]न्तरितं (for [अ]न्तर्हितं) D lacuna, G2 नाद (for भूतं) — b) K3 B Dc1 Dn नाम, D2 4 5 7 8 नस्य (for चास्य) Ś K (K5 missing) Dc. 2. 4 5 7 8 प्रभु, Dn2 प्रभो (for तदा) — c) B1 D1 [ऽ]येष; D5 [ऽ]सौ (for [ऽ]द्यैष) — d) D नर्दति, D3 गर्जति (for नदति) Ś1 K3 पार्थिव, K4 D1 माधव, M1. 2 पार्थिव (for पाण्डव)

31 a) B Dc1 Dn D3 5-8 M4 अनाथ, D1 हा नाथ (for ऽद्या) Ś K (K5 missing) D2 योऽसा, K1 योऽस्या; K3 4 D1 यो ह्य)नाथवदाक्रम्य — b) B1. 2 3 Dc1 Dn D2 4-8 तदा, S (G5 missing) मृधे (for तथा) — c) Ś1 सुनृशंस्येन (for °सेन) — d) ईं तथा (for तस्य) D2 सुपस्थित, T1 व्यव° (for व्यव°)

32 a) D2 S (G5 missing) मे यत्र, D3 यत्र च (for मे यत्र) D5 पांचाल — b) Ś1 K1 2 4 B3 4 D1 परामृषत, D4 °मृशन् — c) Dn1 तत्र (for तन्न) T G1-4 M1 2 महेद् (for क्षमेद्) M3 न जातु क्षमते द्रौणिर् — After 32, G1 ins

1374* स हि सेनैव नः सर्वान्क्षपयेदिति मे मतिः ।

33 a) K1 2 उपक्षीर्णो, K4 D1 °क्षीर्णो; G1 °जीर्णो (for °चीर्णो) D6 मत्तया (for मिथ्या) — c) D3 सात (for नाम). — d) D4 सोनर्थ (for सोऽधर्म°) — After 33, K4 B Dc1 Dn1 D1. 2. 6 ins

1375* चिरं स्थास्यति चाकीर्तिस्त्रैलोक्ये सचराचरे ।
रामे वालिवधाद्यद्वद्वे द्रोणे निपातिते ।

[(L. 1) Dn1 त्रैलोके (for °क्ये) — (L. 2) D6 रामे वालिवधाचैव (for the prior half) D2 तथा (for एवं) D6 यद्द्रोणे विनिपातित (for the post. half)]

धर्मज्ञेन सता नाम सोऽधर्मः सुमहान्कृतः ॥ ३३
सर्वधर्मोपपन्नोऽयं मम शिष्यश्च पाण्डवः ।
नायं वक्ष्यति मिथ्येति प्रत्ययं कृतवांस्त्वयि ॥ ३४
स सत्यकञ्चुकं नाम प्रविष्टेन ततोऽनृतम् ।
आचार्य उक्तो भवता हतः कुञ्जर इत्युत ॥ ३५
ततः शस्त्रं समुत्सृज्य निर्ममो गतचेतनः ।
आसीत्स विह्वलो राजन्यथा दृष्टस्त्वया विभुः ॥ ३६
स तु शोकेन चाविष्टो विमुखः पुत्रवत्सलः ।
शाश्वतं धर्ममुत्सृज्य गुरुः शिष्येण घातितः ॥ ३७
न्यस्तशस्त्रमधर्मेण घातयित्वा गुरुं भवान् ।
रक्षत्विदानीं सामात्यो यदि शक्तोपि पार्षतम् ॥ ३८
ग्रस्तमाचार्यपुत्रेण क्रुद्धेन हतबन्धुना ।
सर्वे वयं परित्रातुं न शक्ष्यामोऽद्य पार्षतम् ॥ ३९
सौहार्दं सर्वभूतेषु यः करोत्यतिमात्रशः ।
सोऽद्य केशग्रहं श्रुत्वा पितुर्धक्ष्यति नो रणे ॥ ४०
विक्रोशमाने हि मयि भृशमाचार्यगृद्धिनि ।
अवकीर्य स्वधर्मं हि शिष्येण निहतो गुरुः ॥ ४१
यदा गतं वयो भूयः शिष्टमल्पतरं च नः ।

C 7 8072
B 7 185 44
K 7 187 45

— After the above, D5 reads 38–43

34 The portion of the text from 34[a] up to या in (7 168 26[a]) is lost in Ś2 on missing folios — [b]) K3 स मे (for मम) D6 स (for च) — [c]) D2 न म (for नाय) K4 वक्षति, Bom ed वदति (for वक्ष्यति)

35 Ś2 missing (cf v 1 34) — [b]) D7 8 त्वया, G1 M1 2 सता (for ततो) Dn2 मृतं, D2 8 मृषा, D1 5 8 नृप (for ऽनृतम्) — [d]) D5 हृत (for हत)

36 Ś2 missing (cf. v 1 34) — [a]) Ś1 K1 8 शब्द (for शस्त्रं) G1 तत स शस्त्रमुत्सृज्य — [b]) D4 मर्मगो (for निर्ममो) — [c]) Ś1 K (K5 missing) D1 च, B Dc1 Dn D3 सु, G1 M1 2 नो (for स) — [d]) Dn1 तया (for त्वया) Ś1 K (K5 missing) प्रभु, M1–3 गुरु (for विभु)

37 Ś2 missing (cf v 1 34) — [a]) B Dc1 Dn D2 4–3 म तु (Dn2 कृत) शोकसमाविष्टो — [b]) D5 विह्वल (for विमुख) B5 पुत्रवामन, M4 lacuna (for °वत्सल) — [c]) D5 तमेव धर्मनिर्मुक्त — [d]) Bom ed शास्त्रेण (for शिष्येण) K2 Dn1 पातित (for घा°) Dn2 D2 4 5 7 8 शिष्येण निहतो गुर, D6 शिष्यो गुरु मघातयत्

38 Ś2 missing (cf. v 1 34) D2 4 7 8 om (hapl.) 38–43, D5 reads the same after 1375* — [b]) D. पातयित्वा (for घात°) D5 द्विज (for भवान्) — [c]) Ś1 K2 यदि तु (for रक्षतु) K3 सामन्यो (for सामात्यो) K1 2 D1 इदानीं रक्षितुं राजन्, D6 रक्षेदानीं महामात्यो — [d]) M4 5 युधि (for यदि) B1 4 G1 4 M1 2 शक्नोति, B2 Dc1 Dn शक्तोसि (for शक्तोपि) B2 D5 पार्थिव, G1 पार्षत, M4 lacuna (for पार्षतम्)

39 For the sequence in D5, cf v 1 38 Ś2 missing (cf v 1. 34) D2 4 7 8 om 39 (cf v 1 38) Ś1 K2 om (hapl) 39 — [b]) K1 2 D1 5 युद्धेनि (for क्रुद्धेन) — [c]) Dc1 Dn1 सर्वैरि(Dn1 °र)र्य (for सर्वे वय) — [d]) B Dn1 D1 6 शक्यामो, Dn2 corrupt (for शक्ष्यामो) G1 [s]त्र (for ऽद्य)

40 For the sequence in D5, cf v 1 38 Ś2 missing (cf. v 1 34) D2 4 7 8 om 40 (cf v 1 38) — [a]) Dn2 सौहार्दे; D6 सुहर्षं (for सौहार्दं) Ś1 K1–3 D1. 3 5 -युद्धेषु, B2 -शिष्येषु, D6 -युद्धेन (for भूतेषु) — [b]) B Dc1 Dn D3 5 -मानुष (D3 °षं), D6 -दुर्जय, T G2–4 M3–5 मात्रत (for मात्रशः) — [c]) D5 [s]य (for ऽद्य) — [d]) K1 Dn1 D5 वक्ष्यति (for ध°) B5 वो (for नो) D3 प्रतिधक्ष्यति * रणे

41 For the sequence in D5, cf. v 1. 38 Ś2 missing (cf v 1 34) D2 4 7 8 om. 41 (cf v 1 38) — [a]) D6 च (for हि) — [b]) Ś1 D1 गृध्रिनि, K1 मूर्द्धनि (for गृद्धिनि) — [c]) K1 2 D1 अवाकीर्य, K4 D3 6 G1 M1 2 अपा°, D6 अप° (for अव°) Dn2 स्वयं धर्मं (for स्वधर्मं हि) B Dc1 Dn1 अपाकीर्य स्वक धर्मं

42 For the sequence in D6, cf v 1 38 Ś2 missing (cf v 1 34) D2 4, 7 8 om. 42 (cf. v 1. 38) — [a]) D5 तदा, D6 M3–5 यया (for यदा) Dn1 वचो (for वयो) — [b]) Ś1 K1 2 4 D1 वच, K2 (sup lin) हि न, B6 च तस्, D6 वय (for च न)

C 7. 9072
B 7 186 44
K 7 197 46

तस्येदानीं विकारोऽयमधर्मो यत्कृतो महान् ॥ ४२
पितेव नित्यं सौहार्दात्पितेव स हि धर्मतः ।
सोऽल्पकालस्य राज्यस्य कारणान्निहतो गुरुः ॥ ४३
धृतराष्ट्रेण भीष्माय द्रोणाय च विशां पते ।
विसृष्टा पृथिवी सर्वा सह पुत्रैश्च तत्परैः ॥ ४४
स प्राप्य तादृशीं वृत्तिं सत्कृतः सततं परैः ।
अवृणीत सदा पुत्रान्मामेवाभ्यधिकं गुरुः ॥ ४५
अक्षीयमाणो न्यस्तास्त्रस्त्वद्वाक्येनाहवे हतः ।
न त्वेनं युध्यमानं वै हन्यादपि शतक्रतुः ॥ ४६
तस्याचार्यस्य वृद्धस्य द्रोहो नित्योपकारिणः ।
कृतो ह्यनार्यैरस्माभी राज्यार्थे लघुबुद्धिभिः ॥ ४७
पुत्रान्भ्रातॄन्पितॄन्दाराञ्जीवितं चैव वासविः ।
त्यजेत्सर्वं मम प्रेम्णा जानात्येतद्धि मे गुरुः ॥ ४८
स मया राज्यकामेन हन्यमानोऽप्युपेक्षितः ।

—^{c}) G2-4 M8-5 कस्य (for तस्य) Dn2 corrupt, S (G5 missing) विरोधोय (for विकारोऽय) —^{d}) K1 2 D6 य, K4 B8 5 D01 Dn D8 G2 M8 5 [ऽ]य (for यत्)

43 For the sequence in D6, cf v l 38 Ś1 missing (cf v l 34) D2 4 7 8 om 43 (cf v l 38) —^{b}) G1 M1 2 [ए]व (for [ह]व) Ś1 K2 D6 हि स (by transp), K4 B1-4 D01 Dn M8 हि च; M4 5 च हि K1 2 D1.8 य (D8 स) पितेव धर्मतः, B8 पिता चैवमधर्मवित्; D5 पितेव स हि धर्मवित् —^{c}) D6 राष्ट्रस्य (for राज्यस्य) —^{d}) K1 2 4 B D01 Dn D1 8.5 6 घा(K1 D6 पा)तितो (for निहतो)

44 Ś1 missing (cf v l 34) —^{ab}) D7 8 भीष्मेण (for भीष्माय) D4 कर्णाय (for द्रोणाय) T G2-4 M8-5 महात्मने (for विशां पते) G1 M1 2 द्रोणाय धृतराष्ट्रेण भीष्माय च महात्मने —^{c}) D6 G8 4 M8 4 निसृष्टा (for वि°)

45 Ś1 missing (cf v l 34) D6 om. 45 —^{a}) K2 4 B D01 Dn D2 4 5 7 8 G1 2 M स, G4 तत् (for स) D8 वृत्तीं (for वृत्तिं) —^{b}) D1 5 7 8 सत्कृत्य (for सत्कृत) —^{c}) K1 2 D1 7 आवृणीत (for अवृ°) B1-4 D01 Dn वृणीते सतत पुत्रान्, S (G5 missing) प्रवीति सतत पुत्रान् —^{d}) D8 तमो वा (sic), S (G5 missing) त्वामेव (for मा°) K1 [अ]त्यधिक, K8 M4 [अ]भ्यधिको (for °धिक) Dn1 पर, D5 विभु (for गुरु)

46 Ś1 missing (cf v l 34) —^{a}) Ś1 K1 8 D1 प्रक्षीयमाणो (Ś1 °नो), K2 B D01 Dn S (G5 missing) अवेक्ष(D01 Dn1 G4 °क्ष्य)माण, K4 अक्षीयमानो, D6 प्रक्षीयमाणे (for अक्षीयमाणो) Dn2 om. from न्यस्त up to युद्धमान (in 46^{c}) K2 reads from न्यस्तास्त्र up to हत (in 46^{b}) twice K2 (second time) B D01 Dn1 S (G5 missing) त्वां मा च; D2 न्यस्तास्त्र (for °स्त्रस्) —^{b}) K2 (second time) नैराश्यंद् (sic), B D01 Dn1 न्यस्तास्त्रश्च, D2 4 तद्वाक्येन (for त्वद्वा°) S (G5 missing) मार्दवात्सततं गुरु —^{c}) K1 D2 T G2 त्वेवं, D4-8 हि त (for त्वेनं) D2 5 7 हि (for वै)

47 Ś1 missing (cf v l 34) —^{a}) B1 अस्य (for तस्य) G1 [अ]कुद्धस्य, M8-5 शुद्धस्य (for [आ]चार्यस्य) D8 तस्मादार्यस्य वृद्धस्य, D6 तस्माद्गुरोश्च वृ°, T G2-4 M1 2 तस्याक्रुद्धस्य वीरस्य —^{b}) D5 कृतो द्रोहो पकारिणा —^{c}) D3 [ऽ]पि (for हि) D5 कृत ह्यकार्यं मस्माभी —^{d}) D7 लुब्ध (for लघु) — After 47, K4 B D01 Dn D1 ins

1376* अहो बत महत्पाप कृतं कर्म सुदारुणम् ।
यद्राज्यसुखलोभेन द्रोणोऽयं साधु घातित ।

[(L. 1) B1 सुदुष्कर (for सुदारुणम्). —(L 2) K4 Dn2 D1 युधि (for साधु) K4 Dn2 पातित (for घा°)]

48 Ś1 missing (cf v l 34) —^{a}) Dn2 पितॄन् (for पुत्रान्) T G2.4 transp भ्रातॄन् and दारान् Dn2 D1 5 7 8 सुतान् (for पितॄन्) —^{b}) D5 चापि (for चैव) —^{c}) S (G5 missing) अपि (for मम) —^{d}) K2 4 B D01 Dn1 D1 एव (for एतद्) D6 मा (for मे)

49 Ś1 missing (cf v l 34) —^{a}) D1 5 न (for स) D2 -कर्मेण (for -कामेन) B1 सोयमद्य महाबाहो —^{b}) T G2-4 M8-5 पात्यमानो (for हन्य°) K2 4 D1 8 G1 M1 2 [ऽ]भ्युपेक्षित, B D01 Dn1 D2 5 6 M8-5 ह्युपे° (for ऽप्युपे°) D8 अद्यमाण उपेक्षित (sic) —^{d}) G1 M प्राप्तोपि (M8-5 °मि) (for प्राप्तो ऽस्मि) B D01 Dn1 D8 4 7 प्रभो (for विभो)

50 Ś1 missing (cf v l 34) —^{a}) D1 ब्रह्माणं (for ब्राह्मण) —^{b}) B2 D01 Dn1 महा (for यथा)

तस्मादवाक्शिरा राजन्प्राप्तोऽस्मि नरकं विभो ॥ ४९
ब्राह्मणं वृद्धमाचार्यं न्यस्तशस्त्रं यथा मुनिम् ।
घातयित्वाद्य राज्यार्थे मृतं श्रेयो न जीवितम् ॥ ५०

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि सप्तषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥

१६८

संजय उवाच ।
अर्जुनस्य वचः श्रुत्वा नोचुस्तत्र महारथाः ।
अप्रियं वा प्रियं वापि महाराज धनंजयम् ॥ १
ततः क्रुद्धो महाबाहुर्भीमसेनोऽभ्यभाषत ।
उत्स्मयन्निव कौन्तेयमर्जुनं भरतर्षभ ॥ २
मुनिर्यथारण्यगतो भाषसे धर्मसंहितम् ।
न्यस्तदण्डो यथा पार्थ ब्राह्मणः संशितव्रतः ॥ ३
क्षतात्त्राता क्षताजीवन्क्षान्तस्त्रिष्वपि साधुषु ।
क्षत्रियः क्षितिमाप्नोति क्षिप्रं धर्मं यशः श्रियम् ॥ ४
स भवान्क्षत्रियगुणैर्युक्तः सर्वैः कुलोद्वहः ।

C 7. 8065
B 7. 197. 5
K 7. 198. 5

— c) D3 S (G5 missing) राज्यार्थं (for °र्थे) D6 पातयित्वाद्य समाप्ते — d) T G3. 4 मृति (for मृत)

Colophon Ś2 K5 G5 missing — *Sub-parvan* B1 नारायणास्त्रमोक्ष — *Day of Droṇa's Generalship* K1 पचमे युद्धदिवसे, K2 पचमे दिवसे, K4 पचमदिवसयुद्धे — *Adhy name* B2 D6 अर्जुनवाक्यं — *Adhy no* (figures, words or both) Dn1 197, D2 199, D8 90, T G2. 3 191, G1 M1. 2 190, G4 192, M4. 5 189, M4 179 — *Śloka no* Dc1 Dn1 53

168

☞ This adhy is missing in K6 G5 (cf v 1 7 14, 125 137 9)

1 Ś2 missing up to श्र (in 26a) (cf v 1 7 167 34) — b) G2 तस्य (for तत्र) — c) Dn2 om (hapl) वा प्रियं B2 G1 च (for वा) D2 प्रियं वा अप्रियं वापि

2 Ś2 missing (cf. v 1 1) — a) Ś1 K1. 2 D1 महाराज (for °बाहुर्) — b) D2 ह्यभाषत — D2. 4. 5 G2 om 2nd, D7 om. 2c–3d — c) K4 B Dc1 Dn T G2. 4 M3–5 कुरुसयन्, G1 M1. 2 मर्स° (for उत्स्म°) — d) D6 अर्जुनं पुरुषर्षभ

3 Ś2 missing (cf. v 1 1) D7 om 3 (cf v 1 2) — a) D4. 8 गतं (for °गतो) — b) K4 B5 Dn2 D1. 8. 6 भाषते (for °से) B2 Dn2 सहितां, D2 °सगतं (for °संहितम्) — c) D1 °धर्मो (for दण्डो) — d) K1 Dn1 D4–6. 8 शासित (for संशित)

4 Ś2 missing (cf v 1 1) — a) K3. 4 B Dc1 Dn2 D1–3. 7 S (G5 missing, M5 [sup lin] क्षत त्राता, Dn1 क्षत्रजातान् (for क्षतात्त्राता) K1 Dn2 क्षताज्जीवं, B5 D4. 5 क्षताज्जीव, D6 क्षतो जीवन्, D1 क्षता जीवन् (sic), D8 क्षता जीवन्, T G2. 3 क्षता जीवी, G1 M1–4. 5 (sup lin) क्षताजीव, G4 क्षता जीवी, M5 (orig) क्षताजीर्ण (for क्षताजीवन्) — b) K3 क्षात्तस्त्रिपु (sic), K4 B1–4 Dn2 D2 क्षता स्त्रीपु, D3 क्षता त्रिपु, D4 क्षतस्त्रिपु, T G2–4 M क्षांतस्त्रीपु, G1 क्षातश्रीपु (for क्षान्तस्त्रिपु) Ś1 K (K5 missing) एव, Dn2 D2. 5. 7. 8 S (G5 missing) अथ (for अपि) D3 क्षांतस्त्रीष्वप्यसाधुषु, D6 क्षतस्तिष्ठेत सा° — c) M1. 2 क्षातिम् (for क्षितिम्) — d) D7. 8 प्रिय (for क्षिप्रं) B1 D1 G1 धर्मं (for धर्मं) K4 B3–5 Dc1 Dn D3 क्षिप्र धर्मं (Dc1 Dn D3 °र्मं) यश श्रिय, D2. 6 क्षितिं धर्म-यशस्करी (D6 °रीं), D4. 5 क्षत्रध(D5 °त्रं ध)र्मयशस्कर

5 Ś2 missing (cf v 1 1) — b) K1 B5 D1. 2–5. 7. 8 T G1. 3. 4 M1. 2 कुलोद्वह, M3–5 कुरूद्वह (for कुलोद्वह) D8 युक्त क्षत्रगुणान्वित — c) K3 T G1. 3 M1. 2 वाचयं, K4 B1. 3–5 Dc1 Dn D2. 3 G2. 4 M5 वाचं, B2 चार (for वाक्य) D6 अविज्ञाय यथा वाचो — d) Dn1 नाप (for नाद्य) — After 5, G1 M ins

C 7 9066
B 7 197 5
K 7 198 5

अविपश्चिद्यथा वाक्यं व्याहरन्नाद्य शोभसे ॥ ५
पराक्रमस्ते कौन्तेय शक्रस्येव शचीपतेः ।
न चातिवर्तसे धर्मं वेलामिव महोदधिः ॥ ६
न पूजयेत्त्वा कोऽन्वद्य यत्त्रयोदशवार्षिकम् ।
अमर्षं पृष्ठतः कृत्वा धर्ममेवाभिकाङ्क्षसे ॥ ७
दिष्ट्या तात मनस्तेऽद्य स्वधर्ममनुवर्तते ।
आनृशंस्ये च ते दिष्ट्या बुद्धिः सततमच्युत ॥ ८
यत्तु धर्मप्रवृत्तस्य हृतं राज्यमधर्मतः ।
द्रौपदी च परामृष्टा सभामानीय शत्रुभिः ॥ ९
वनं प्रव्राजिताश्चास्म वल्कलाजिनवाससः ।
अनर्हमाणास्तं भावं त्रयोदश समाः परैः ॥ १०
एतान्यमर्षस्थानानि मर्षितानि त्वयानघ ।
क्षत्रधर्मप्रसक्तेन सर्वमेतदनुष्ठितम् ॥ ११
तमधर्ममपाक्रष्टुमारब्धः सहितस्त्वया ।

1377* वर्तमाने यथा पापे उग्रकर्मणि भारत ।
स्वधर्ममनवस्थाप्य किमेतानि प्रभाषसे ।

[(L 1) G1 M1 2 वर्तमानो (for °माने)]

6 Ś2 missing (cf v l 1) D2 om (hapl) 6–7 —a) D6 विजय (for कौन्तेय) —c) G1 M1 2 चाति वर्तते (for °से)

7 Ś2 missing (cf v l 1) D2 om 7 (cf v l. 6) —a) D6–8 स (for न) Ś1 K1–3 कोपयेत् (for पूजयेत्) K1 मा, K4 B Dc1 Dn D1 6 7 M2–5 त्वा, D3 हि (for त्वा) T G3 4 M3–5 ह्यत्र, G1 M1 2 ह्यद्य (for ऽन्वद्य) D4 5 सपूजयित्वा कोन्वद्य, G2 न पूजयित्वा को ह्यत्र —b) D6 T G3 4 यस् (for यत्) G3 वर्षक, M3 वार्षिक —c) Dn1 अधर्मं, D4 स्वमर्थं, D5 स्वधर्मं, D6 असत्य (for अमर्षं) —d) D4 5 अति, T G2–4 अनु- (for अभि-) K1 2 4 D1 -रक्षसे, Dc1 Dn1 -भाषसे (for -काङ्क्षसे) D8 सत्यमेवाद्य शोचसे — After 7, D6 7 ins

1378* अहमाधारयिष्यामि गदया सर्वकौरवान् ।
त्वया विना यदि महीं धर्मपुत्राय धीमते ।
न दद्यां पञ्चमे प्राप्ते दिवसे नास्मि क्षत्रिय ।

8 Ś2 missing (cf. v l. 1) —a) D4–6 नमस् (for मनस्) —b) D4 5 अनुवर्तसे (for °र्तते) —cd) Ś1 K3 M1 2 आनृशस्यं च, D4–6 °शस्येन, D7 °शस्येव (for °शंस्ये च) D3 शमे (for च ते) S (G5 missing) transp दिष्ट्या and बुद्धि D3 तुभ्य (for बुद्धि) D7 8 सततम् (for स°) Ś1 K3 Dn1 G4 अच्युता, M4 अप्युत (for अच्युत) D4 बुद्धि सतत ते च्युत (sic) — After 8, G1 M3 4 ins 1393*, repeating it after 7 170 8

9 Ś2 missing (cf v l 1) —a) B (except B6) Dn1 यत्र, G2 तत्तु (for यत्तु) D7 8 यत्तु धर्माप्रवृत्तस्य —b) D1. 7 8 हत (for हृत) —c) D1 पराक्लिष्टा (for °मृष्टा) —d) D6 बंधुभि (for शत्रुभि) K1 समानीय च शत्रुभि — After 9, G1 M ins

1379* कथं वृद्धेषु तिष्ठत्सु धार्मिकेषु महत्सु च ।
द्रौपदी प्राप्नुयात्क्लेशं वेश्या योषेव भारत ।
किमु तेषां बिल्वफलं मुखे ह्यासीन्महात्मनाम् ।
उताहो बधिरा ह्यासन्मूका वापि धनंजय ।
अन्धा वसस्तदा ते तु यैश्च नोक्तं हितं वच । [5]
अथ तत्र भवेद्धर्मो न चैवात्रास्त्यनार्यकम् ।
अनुरूपं कृतं चापि भीष्मद्रोणकृपादिभि ।
पुत्रै शिष्यैश्च यत्साधं सनद्धा योद्धुमाहवे ।

[(L 3) G1 केषां (for तेषां) G1 M1 2 फलं तत्र (for बिल्वफल). G1 M1. 2 पाथ (for मुखे) —(L 5) G1 के (for ते)]

10 Ś2 missing (cf. v l. 1) —a) D8 वय (for वनं) B4 5 Dn1 D4 M4 प्रव्रजिताश्च, Dn2 प्रवृजि° (for प्रव्राजि°) K3 B3. 4 Dn2 T G1 3 M (except M3) च स्म (for चास्म) —b) M3 -वासिन (for -वाससः) —c) Dc1 Dn1 तत्तावत् (for तं भाव) D6 अनीहमानास्तान्भावास् — After 10, S (G5 missing) ins

1380* बहूनि क्षाम्य शत्रूणां सत्यधर्मरता वयम् ।
तथा तन्मर्षयित्वा तु यथा ते उत्पथस्थिता ।

[(L 2) G1 यथा (for तथा) G1 उपतास्थिता (sic), M1 4 उत्पथि स्थिता°, M3 5 °थे स्थिता° (for °थस्थिता°)]

11 Ś2 missing (cf v l 1) —b) K4 B Dc1 Dn1 मया (for त्वया) M4 विभो (for [अ]नघ) —c) Dc1 धर्मे क्षेत्रे, Dn1 धर्मक्षेत्र- (for क्षत्रधर्म-) Dn1 om सक्तेन D8 प्रयुक्तेन (for -प्रस°)

12 Ś2 missing (cf. v l. 1) —a) Ś1 K1–3 तद्, D5 त्वम् (for तम्) D8 अधर्म्यम् (for अधर्मम्) Ś1 K1 D1 उपाक्रष्टम्, K2 अपाक्रष्टं; K3 उपाकृष्टम्, K4

सानुबन्धान्हनिष्यामि क्षुद्राच्राज्यहरानहम् ॥ १२
त्वया तु कथितं पूर्वं युद्धायाम्यागता वयम् ।
घटामश्च यथाशक्ति त्वं तु नोऽद्य जुगुप्ससे ॥ १३
स्वधर्मं नेच्छसे ज्ञातुं मिथ्या वचनमेव ते ।
भयार्दितानामस्माकं वाचा मर्माणि कृन्तसि ॥ १४
वपन्व्रणे क्षारमिव क्षतानां शत्रुकर्शन ।

विदीर्यते मे हृदयं त्वया वाक्शल्यपीडितम् ॥ १५
अधर्ममेतद्विपुलं धार्मिकः सन्न बुध्यसे ।
यत्त्वमात्मानमस्माश्च प्रशंस्यान्न प्रशंससि ।
यः कलां षोडशीं त्वत्तो नार्हते तं प्रशंससि ॥ १६
स्वयमेवात्मनो वक्तुं न युक्त गुणसंस्तवम् ।
दारयेयं महीं क्रोधाद्विकिरेयं च पर्वतान् ॥ १७

C 7 9089
B 7 197 18
K 7 189 20

D3 अपाकृष्ट, B1 अपाक्रोष्टुम्, B3 °कर्ष्टुम्, Dn2 समाकृष्टं, D5 अनाविष्टं, D1 4 मयाद(D5 °याकृ)ष्ट, D7 8 नया क्रष्टुम्, G1 M उपक्रो(M1 2 °क्र)ष्टुम् (for अपाक्रष्टुम्) — b) K2 4 Dn2 D3–5 स्मृत्वाद्य, D7 8 M1 2 आरब्धं Ś1 K3 D1 4 6 सहित (for °स्तु) D4 पुरा (for त्वया) K1 2 आरब्धमहत त्वया (sic), D2 स्मृत्वाद्य सहितैः त्वया (sic), D3 आरब्ध सहित त्व — c) M4 अनुबधान् — d) D2 क्षिप्र (for क्षुद्रान्) D1 अय S (G3 missing) क्षुद्रानेतान्सहद्भरा (G1 M1 2 °स्र मेनय)

13 Ś1 missing (cf v 1 1) — a) B Dc1 Dn1 D3 हि, D4–5 नु (for तु) B Dn2 D2 6 S (G3 missing) कथिते (D6 °ता), D3 (also) व्यथिता (for कथित) Dn2 पूर्वे (for पूर्वं) — b) K3 अभ्यगता (sic), B1 G1 M1 2 अभिगता, Dn2 D2 6 7 अभ्युद्यता, D1 अभ्युदिता (for अभ्यागता) D3 युद्धायाघता वय (sic) — c) Ś1 K3 घटामस्तु, K4 B (except B5) Dc1 Dn1 D2 7 8 G1 M1 2 °महे, Dn2 D1 5 °म स्म (for °मश्च) — d) D7 8 नाद्य (for नोऽद्य)

14 Ś1 missing (cf v 1 1) — a) K4 M4 5 स्वधर्मे, B1 D5 अधर्मं (for स्वधर्मं) K3 4 B Dc1 Dn D2 नेच्छसि, D4 नेच्छसे (sic) (for ने°) D5 जातु, M3–5 ज्ञातुं (for ज्ञातुं) Bom ed धर्ममन्विच्छसि ज्ञातु — b) S (G3 missing) वृथा (for मिथ्या) K1 अमवीत्, D5 एव च (for एव ते) D1 परधर्मं तु शासति — d) D2 6 7 8 मर्म नि (for मर्माणि)

15 Ś1 missing (cf. v 1 1) — a) K1 वपद्, Dn2 ददन्, G2 वर्पन, M3–5 दधद् (for वपन्) K1 रणे (for व्रणे) G1 M1 2 क्षते विवृजमि त्व हि — b) S (G1 missing) शलाका (for क्षतानां) Ś1 K1–3 B1 3 6 D1–3 शत्रुकर्षण

16 Ś1 missing (cf v 1 1) D4 om 16ab — a) D5 अधर्म्यम् (for °र्मम्) K1 2 D3 5 T G2–4 एतं, K4 B Dc1 Dn1 D1 एनं, D6 एव (for एतद्) D6 विद्दिष्टं (for विपुल) Dn2 D2 अधर्मतत्त्व विपुलं — b) G1 2 M1 2 त्व (for सन्) D2 पूज्यसे, G3 बुध्यते (for °से) D7 8 धार्मिकस्य न युज्यते — c) Dc1 G3 यस्त्वम्, Dn1 य स्त्वम्, D2 4–8 नूनम् (for यत्त्वम्) — d) B1 Dc1 Dn2 D2–8 T G2–4 प्रशस्यान्, Dn1 प्रशस्सान् (sic) (for प्रशस्यान्) — After 16cd, N (Ś1 K3 missing, D1 [reading twice]) ins

1381* वासुदेवे स्थिते चापि द्रोणपुत्र प्रशससि ।

[D1 (both times) 6 वापि (for चापि) D1 (second time) om प्रशमसि]

— e) N (Ś1 K3 missing) पूर्णां (for त्वत्तो) — f) N (Ś1 K3 missing) धनजय न ते(D7 मे)र्हति

17 Ś1 missing (cf v 1 1) — a) D8 सर्वथा च (for स्वयमेव) K2 D5 आत्मना (for °नो) B Dc1 Dn1 S (G3 missing) दोषान्, D2 युक्त (for वक्तुं) — b) Dn2 सस्तवे (for °वम्) B Dc1 Dn1 S (G3 missing) ब्रुवाण किं (S [G3 missing] ब्रुवन्नत्र) न लज्जसे, D5 गुणसस्तवमर्हसि — T G1–3 M ins after 17ab B Dc1 Dn D3 after 18

1382* मम नागायुतं पार्थ बल बाह्वोर्विधीयते ।
प्रपातयेय च शरैः सेन्द्रान्देवान्समागतान् ।
सराक्षसगणान्पार्थ सासुरोरगमानवान् ।

[B Dc1 Dn D3 om line 1 G3 om (hapl) from बल up to पार्थ (in line 3) — (L 2) T G3 प्रवासयेय (for प्रपात°) B Dc1 Dn D3 द्रावयेय शरैश्चापि (for the prior half) — (L 3) B1 Dc1 Dn1 G2 मानुषान् (for -मानवान्)]

— c) K1 धारयेयं, D6 पराजये (for दारयेय) G3 अहं भूमिं (for महीं क्रोधाद्)

18 Ś1 missing (cf v 1 1) — a) G1 3 4 आविध्य B Dc1 [पु]ता, Dn1 [पु]ना, T G1 3 4 M1 2 [हु]य, G2 M3–5 [हु]मा (for च) B1 शुभ्रां (for गुर्वीं) Dn2 D2 4 5 आविध्याविध्य च गदा, D7 8 आविध्य भीमा च गदा — b) Dn2 D2 4 (also as in text) 6 7 8 गुर्वीं (for भीमां) M3–5 भूषितां (for मालिनीम्)

C 7 8100
B 7 197 19
K 7 198 21

आविध्य च गदां गुर्वीं भीमां काञ्चनमालिनीम् ।
गिरिप्रकाशान्क्षितिजान्भङ्क्ष्येयमनिलो यथा ॥ १८
स त्वमेवंविधं जानन्भ्रातरं मां नरर्षभ ।
द्रोणपुत्राद्भयं कर्तुं नार्हस्यमितविक्रम ॥ १९
अथ वा तिष्ठ बीभत्सो सह सर्वैर्नरर्षभैः ।
अहमेनं गदापाणिर्जेष्याम्येको महाहवे ॥ २०
ततः पाञ्चालराजस्य पुत्रः पार्थमथाब्रवीत् ।
संक्रुद्धमिव नर्दन्तं हिरण्यकशिपुं हरिः ॥ २१
बीभत्सो विप्रकर्माणि विदितानि मनीषिणाम् ।
याजनाध्यापने दानं तथा यज्ञप्रतिग्रहौ ॥ २२
षष्ठमध्ययनं नाम तेषां कस्मिन्प्रतिष्ठितः ।
हतो द्रोणो मया यत्तत्किं मां पार्थ विगर्हसे ॥ २३
अपक्रान्तः स्वधर्माच्च क्षत्रधर्ममुपाश्रितः ।
अमानुषेण हन्त्यस्मानस्त्रेण क्षुद्रकर्मकृत् ॥ २४
तथा मायां प्रयुञ्जानमसह्यं ब्राह्मणब्रुवम् ।
माययैव निहन्याद्यो न युक्तं पार्थ तत्र किम् ॥ २५
तस्मिंस्तथा मया शस्ते यदि द्रौणायनी रुषा ।
कुरुते भैरवं नादं तत्र किं मम हीयते ॥ २६

— ^{c}) Ś1 K3 Dn2 D2 5–8 दितिजान्, D4 गिरि° (for क्षिति°) — ^{d}) K1 भग्नेयम् (for भङ्क्ष्ये°) D3 ह्यनिलो (for म°) — After 18, B Do1 Dn D3 ins. 1382*

19 Ś2 missing (cf v 1 1) — ^{a}) D2 5 तत्, D4 न (for स) D2 धीर, D4 5 7 G2 राजन् (for जानन्) — ^{b}) G1 M1 2 मा (for मां) D6 धनंजय (for नरर्षभ) D2 भ्रातरं भरतर्षभ — D6 om 19^{cd} — ^{c}) T G2–4 गंतु (for कर्तुं) — ^{d}) D7 -विक्रम

20 Ś2 missing (cf. v 1 1) — ^{b}) D3 सर्वैर् (for सह) D2 सैन्यैर्, D3 एभिर् (for सर्वैर्) B Do1 Dn1 सहोदरैः, D4 5 G2 नरर्षभ, M3–5 नराधिपैः (for नरर्षभैः) — ^{c}) Ś1 K3 G3 4 एव; K1 2 B5 एको (for एनं) — ^{d}) K1 2 D1 एतान्; B5 एन (for एको) Dn2 महारणे, D2 4 5 7 8 रणाजिरे (for महाहवे)

21 Ś2 missing (cf v 1 1) Dn2 S (G5 missing) transp 21^{ab} and 21^{cd} — ^{a}) Ś1 तथा (for ततः) B4 Do1 D4 6 8 पचाल- (for पाञ्चाल) G1 M1 2 पाचालराजस्य सुतस् — ^{b}) T G2–4 M3–5 सुतस्तं पार्थम ब्रवीत्, G1 M1 2 त पार्थमिदम° — ^{c}) D6 आक्रंदम् (for संक्रुद्धम्) K1–3 नर्द(K1 °द)त, Dn2 गर्जंत (for नर्दन्तं) — ^{d}) K4 D6 हरिं (for हरिः) B3–5 Do1 Dn2 D5 हिरण्यकशिपुर्हरिं (D5 °रि)

22 Ś2 missing (cf v 1 1) Before 22, MSS ins धृष्टद्युम्न उवाच, Dn1 धृतराष्ट्र उवाच — ^{a}) Ś1 K1–3 D4 कीर्णानि, D5 6 -चीर्णानि (for कर्माणि) — ^{b}) Ś1 K1–3 D1–3. 5–8 विधीयते, D4 वा वीर्यते (for विदितानि) S (G5 missing) विहि(G2 M5 °दि)तानि मनीषिभि — ^{c}) Dn2 D3 य(D3 या)जनाध्ययने दान — ^{d}) D3 यज्ञे, D6 यज्ञ (for यज्ञ-) D5 -परि (for प्रति) G2–4 तथा यज्ञ प्रतिग्रह

23 Ś2 missing (cf v 1 1) — ^{a}) B4 अध्यापन (for अध्ययन) S (G5 missing) कर्म (for नाम) — ^{b}) G1 तस्मिन् (for क°) Ś1 K3 M4 प्रतिष्ठित — ^{c}) K1 2 यत्त, K4 D3 यत्तु, B Do1 Dn1 D1 ह्येवं, D6 य तत्, S (G5 missing) यन्माम् (for यत्तत्) — ^{d}) S (G5 missing) एव (for किं मां) M4 पार्थिव (for पार्थ वि) D4 5 7 8 विगर्हसि, D6 [अ]वगर्हसि (for विगर्हसे)

24 Ś2 missing (cf. v 1 1) — ^{a}) M3–5 अपा क्रांत (for अप°) — ^{b}) Dn2 D3 क्षात्रधर्मम्, S (G5 missing) बाहुवीर्यम् (for क्षत्रधर्मम्) K4 D2 4 5 G2 M1 2 अ(K4 व्य)पाश्रित, D6 उपस्थितं (for उपाश्रित) B Do1 Dn1 क्षात्र (B5 क्षत्रे) धर्मं व्यपाश्रित — ^{c}) S (G5 missing) अधर्मेण हतस्तस्माद् — ^{d}) D3 क्रूर (for क्षुद्र-)

25 Ś2 missing (cf v 1. 1) D4 om 25–28 — ^{a}) D7 8 माया G1 M1 2 य(G1 त)था माया प्रकुर्वाणम् — ^{b}) Ś1 K1 3 अशक्यं, D5 7 असह्या (for असह्य) K2 D1 3 अशक्य (D3 °सह्या) ब्राह्मण ध्रुव — ^{c}) T G2–4 प्रतिमायी, G1 M3–5 प्रतिमायो, M1 2 प्रतिमाया (for माययैव) B1 Do1 Dn1 हि हन्याद्यो, D2 5 निहंतव्यो, D6 निहत्याजौ (for °न्याद्यो) — ^{d}) K1 2 Dn2 D1. 5 तत्र पार्थ (by transp)

26 Ś2 missing up to द्रा (cf v 1. 1) D4 om 26 (cf v 1 25) — ^{a}) M1 2 कस्मिंस् (for त°) D7 8 तदा (for तथा) Ś1 K1–3 Do1 Dn1 D1 3 शास्ते, D5 शांते (for शस्ते) — ^{b}) Some MSS द्रोणायनी (for द्रौणा°) D6 यदि द्रौणिर्विपौरुषे — ^{cd}) D7 8 कुरुते भैरवान्नादांस्तत्र किं नाम पौरुषं

न चाद्भुतमिदं मन्ये यद्द्रौणिः शुद्रगर्जया ।
घातयिष्यति कौरव्यान्परित्रातुमशक्नुवन् ॥ २७
यच्च मां धार्मिको भूत्वा ब्रवीषि गुरुघातिनम् ।
तदर्थमहमुत्पन्नः पाञ्चाल्यस्य सुतोऽनलात् ॥ २८
यस्य कार्यमकार्यं वा युध्यतः स्यात्समं रणे ।
तं कथं ब्राह्मणं ब्रूयाः क्षत्रियं वा धनंजय ॥ २९
यो ह्यनस्त्रविदो हन्याद्ब्रह्मास्त्रैः क्रोधमूर्छितः ।
सर्वोपायैर्न स कथं वध्यः पुरुषसत्तम ॥ ३०
विधर्मिणं धर्मविद्भिः प्रोक्तं तेषां विषोपमम् ।
जानन्धर्मार्थतत्त्वज्ञः किमर्जुन विगर्हसे ॥ ३१
नृशंसः स मयाक्रम्य रथ एव निपातितः ।
तन्माभिनन्द्यं बीभत्सो किमर्थं नाभिनन्दसे ॥ ३२
कृते रणे कथं पार्थ ज्वलनार्कविषोपमम् ।
भीमं द्रोणशिरश्छेदे प्रशस्यं न प्रशंससि ॥ ३३
योऽसौ ममैव नान्यस्य बान्धवान्युधि जघ्निवान् ।
छित्त्वापि तस्य मूर्धानं नैवास्मि विगतज्वरः ॥ ३४ C 7 9117 B 7 197 36 K 7 198. 28

---

27 D4 om. 27 (cf v l 25) — [a]) Dc1 D8. 6-8 क्षुद्र (for क्षुद्र) Dn1 न चाद्भुततमं मन्ये — [b]) K1 B4 5 Dc1 युद्ध- (for शुद्र) B2 5 गर्जनात् (for °या) K4 Dn3 D2 8 5 यद्द्रौणिर्युद्धसज्ञया, Dn1 यदि द्रौणिश्च गर्जति, D7 8 यद्द्रौणि प्रतिगर्जति, T G3 4 °णिश्चात्र गर्जति, G2 °णिस्तु गर्जति — [c]) B2-4 कौरव्य (B4 °व्य) (for °व्यान्)

28 D4 om. 28 (cf. v 1 25) — [a]) D1 G1 M मा (for मा) — [b]) T पार्थिवं (for -वा°) — [d]) K1 2 D1 S (except G1, G5 missing) पाचालस्य (for पाञ्चाल्यस्य)

29 Dn2 om 29[ab] — [b]) Dc1 Dn1 [s]स्यान् (for स्यात्) G2 धनजय (for सम रणे) — [c]) B1 M1. 2 तथा (for कथं) Dn1 D1 ब्रह्मण (for ब्रा°) K1 ब्रूय, K3 D6 G1 M ब्रू (M1 ब्रू) यात्, T G3 ब्रूया (for ब्रूया) Dn2 G2 ब्राह्मणं त कथं *या — [d]) Ś K1 2 D1 8 क्षत्रियं च, D4 6 7 8 क्षत्र वा त्व (for क्षत्रियं वा) G2 सम रणे (for धनजय)

30 [a]) D6 विदं (for -विदो) — [c]) M3 om स D6 कथं सोढ्य (for न स कथ) — [d]) D2 5 G1 M1 पुरुषसत्तम D6 न वध्य पाडुनदन — After 30, T G2-4 M2. 5 ins

1383* विशेषात्पितृहन्ता मे न स वध्य कथं मया ।
योऽयं पाप सुदुर्मेधा बान्धवान्युधि जघ्निवान् ।
तस्य विप्रमुववधे कथ पाप भवेन्मम ।

[(L 2) M2 5 अधि (for युधि) G3 जघ्नवान् (sic) (for जघ्नि°) — M2. 5 om line 3]

31 [a]) D7 8 विधर्मिणो (for °णं) B1-4 Dc1 Dn1 D6 धर्मविदा, B5 °विद, G1. 3 4 M °विदा (G3 4 °द) (for धर्मविद्भि) — [b]) D3 प्रोक्तस् (for प्रोक्त) Ś K1 2 D1 3 तेन, Dn2 D4-6 एतद्, T G1 3 4 M ते किं (for तेषां) D2 प्रोक्तमेवद्वियोधन, D7 8 प्रोक्तास्तेन विषोपमा — [c]) K4 B Dc1 Dn1 D3 5 7 8 G1 M -तत्त्वज्ञ, Dn2 -तत्त्वत (for -तत्त्वज्ञ) Ś K1. 2 (inf lin as in text) 8 D1 ज्ञानतत्त्वार्थधर्मज्ञ, D6 ज्ञानधर्मार्थतत्त्व तु — [d]) T G1 M किं मा (G1 M3-5 मा) पार्थ, G2-4 किं (G3 कं) वा पार्थ (for किमर्जुन) K4 B Dc1 Dn1 D6 किं मामर्जुन गर्हसे

32 [a]) G2 तथा (for मया) — [b]) D6 रथादेव, G1 M1 2 रथमेवं (for रथ एव) — [c]) K4 स माम निंद्यो, Dc1 Dn2 D2 3. 6 तन्मा(Dn2 तं मा)मनिंद्य, Dn1 तत्राभिनद्यं, D4 5 7 8 तस्मादनिंद्यं (D4 °दं), M1 2 5 त माभिनद्यं (for तन्माभि°) — [d]) B Dc1 Dn1 D2 4-8 नाभिनदसि

33 [a]) D2 कृत (for कृते) K2 रथ (for कथ) B Dc1 Dn D1 6 S (G5 missing) कालानलसम (T G1-4 M1 2 °समे, M2. 5 °समै, M4 °सम) पार्थ, D4 7 8 कृत रणे कर्म पार्थ, D5 कृत कर्म रणे पार्थ — [b]) D8 T G1-4 M1 2 -विषोपमे; M3. 4 °पमै, M5 °पम (for °पमम्) B4 ज्वलंत स्वेन तेजसा — [c]) B4 वीक्ष्य, D1 7 भीष्म, D8 5 T G1 3. 4 M भीमे, D4 भीम- (for भीम) K4 शिरश्छेदे, B Dc1 Dn1 °श्छिद्य, D2 6 श्छेदं (for °श्छेदे) — [d]) K2 M1 2 प्रशस्य, K4 प्रससे (sic), D1 प्रशमे, D2 प्रशस्य, D6 प्रशस्यन् (for प्रशस्यं) D6 त्वं (for न) B5 प्रशस्यसि B1-4 Dc1 Dn1 न प्रशससि मे कथ, Dn2 प्रशस्यप्रशम संससि (sic)

34 [a]) G2 योसौ द्रोणो महेष्वासो — [b]) Ś K1 2 D1 अभि-, D6 मम (for युधि) D4 5 7 8 बांधवा न्ययधमद्रणे — [c]) G3 भित्त्वा (for छित्त्वा) D6 तु (for [अ]पि) K1 श्रुत्वा पितुश्च मूर्धानं (sic)

C 7 9118
B 7 197 27
K 7 196 40

तच्च मे कृन्तते मर्म यन्न तस्य शिरो मया ।
निपादविषये क्षिप्तं जयद्रथशिरो यथा ॥ ३५
अवधश्चापि शत्रूणामधर्मः शिष्यतेऽर्जुन ।
क्षत्रियस्य ह्ययं धर्मो हन्याद्धन्येत वा पुनः ॥ ३६
स शत्रुर्निहतः संख्ये मया धर्मेण पाण्डव ।
यथा त्वया हतः शूरो भगदत्तः पितुः सखा ॥ ३७
पितामहं रणे हत्वा मन्यसे धर्ममात्मनः ।
मया शत्रौ हते कस्मात्पापे धर्मं न मन्यसे ॥ ३८
नानृतः पाण्डवो ज्येष्ठो नाहं वाधार्मिकोऽर्जुन ।
शिष्यध्रुग्निहतः पापो युध्यस्व विजयस्तव ॥ ३९

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अष्टषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥

---

35 a) D4 क्षतते (for कृन्तते) D6 तच्च मे कृतमेतेन — b) Ś K1-3 न च, D6 यत्तु (for यन्न) — G2 om 35cd — c) Dn1 निषंद (for निपाद) B5 D4 7 8 विपय (for °ये) D6 8 क्षिप्र (for क्षिप्त) — d) D6 मया (for यथा)

36 Dn1 om 36 — a) K4 अवधे कस्मिन्, B1 2 T G2-4 °ध्ये ह्यपि, B3-5 G1 M °धे ह्यपि, Dn2 अथा वधेश्च, D1 अवध च हि, D2 अयो वधे च, D8 अवधाच्च हि, D4.5 अयो वधश्च, D6 उपपन्नश्च (for अवधश्चापि) Ś K1-3 हि (for [श्च]पि) — b) Ś K1-3 D1 अधर्मात्, D4 अवध्य, G3 4 यो धर्म (for अधर्म) K4 B Dc1 Dn2 T G2 श्रूयते (for शिष्यते) — c) Dn2 D2 4-8 T G2-4 तु, D3 च (for हि) Ś1 K1 2 4 D1 6 [श्च]सौ धर्मो, B Dc1 S (G5 missing) धर्मोय (by transp), D2-5 7 8 यो धर्मो — d) D6 धर्मेण, T G1-4 M1 2 वध्येत (for हन्येत) S (G5 missing) परै (for पुन)

37 a) G1 M सखे (for सख्ये)

38 a) D6 तया (for रणे) — b) Dn1 मन्यसे धर्मं पाडव (sic) — c) D3 ममापि निहते शत्रौ — D4 om 38d — d) B1 D2 5 7 8 पार्थ, D6 मम (for पापे) D6 अन्यं, D7 8 मा (D8 मा) त्व (for धर्मं) — K4 B Dc1 Dn D4 ins after 38 D2 3 5 6 8 after 39 D7 after the second occurrence of 39

1384* संबन्धावनत पार्थ न मा त्वं बहु मन्यसे ।
स्वगात्रकृतसोपान निपण्णमिव दन्तिनम् ।
क्षमामि ते सर्वमेव वाग्व्यतिक्रममर्जुन ।
द्रौपद्या द्रौपदेयाना कृते नान्येन हेतुना ।
कुलक्रमागत वैर ममाचार्येण विश्रुतम् । [5]
तथा जानात्ययं लोको न यूयं पाण्डुनन्दना ।

[D7 reads line 1 for the first time after the first occurrence of 39 — (L 1) D4 om. from सबन्धा up to मेव (in line 3) K4 मबधिन च ते पार्थ, B1 स युद्धावमत पार्थ, D3 सर्वधावनत पार्थ (for the prior half) Dn2 मा (for मा) K4 Dn2 वक्तुमर्हसि (for बहु मन्यसे) — (L 2) D5 7 8 -सोपान- (for °न) Dn1 विपण्णम्, D2 5 7 विषाणम्, D3 8 निषाणम् (for निपण्णम्) K4 D8 दतिन°, B5 D2 5.6 दन्तिनां (for °नम्) — (L 3) D2 6 7 एतद्, D8 इद (for एव) D4 क्षमामि सर्वमेवैतद् (for the prior half) — (L 5) B1 वै श्रुत (for विश्रुतम्) — (L 6) D3 4 6-8 यथा (for तथा) D4 7 8 लोके (for लोको) K4 Dn1 D3-5 नदन]

39 D4 om 39 D7 reads 39 twice (inserting line 1 of 1384* for the first time, after the first occurrence of 39) — a) B Dc1 Dn D5 S (G5 missing) नानृती, D2 °त (for °त) K2 G3 4 M1-3 पाडव-, G1 पाडव (for पाण्डवो) — b) Ś1 B1 Dc1 च, T G3 न, G4 मा (for वा) D5 6 G1.2 M3 4 आधार्मिको, M1 2 5 आध° (for वाधा°) D1 न चाहं धार्मिकोर्जुन; D7 8 न चैवाहमधार्मिक — After 39cd, TG2-4 ins

1385* न क्षत्रिय इति प्राहुर्यो न हन्ति रणाजिरे ।
पितर वा गुरु वापि जिघासु पुत्रशिष्ययो ।
जिह्मेन वाप्यजिह्मेन हन्यादेवाविचारयन् ।
इत्युक्तं ब्रह्मणा पूर्वं क्षत्रियाणा द्विपद्वधे ।
तस्माच्छिष्येण निहत शत्रुर्मे ब्राह्मणब्रुव । [5]
य क्षत्रियसुतो हन्यात्पितर वा गुरु च वा ।
अनिष्ट क्षत्रियो हन्यात्स वै क्षत्रिय उच्यते ।

१६९

धृतराष्ट्र उवाच ।
साङ्गा वेदा यथान्यायं येनाधीता महात्मना ।
यस्मिन्साक्षाद्धनुर्वेदो ह्रीनिषेधे प्रतिष्ठितः ॥ १
तस्मिन्नाक्रुश्यति द्रोणे महर्षितनये तदा ।
नीचात्मना नृशंसेन क्षुद्रेण गुरुघातिना ॥ २
यस्य प्रसादात्कर्माणि कुर्वन्ति पुरुषर्षभाः ।
अमानुषाणि संग्रामे देवैरसुकराणि च ॥ ३
तस्मिन्नाक्रुश्यति द्रोणे समक्षं पापकर्मिणः ।
नामर्षं तत्र कुर्वन्ति धिक्क्षत्रं धिगमर्षितम् ॥ ४
पार्थाः सर्वे च राजानः पृथिव्यां ये धनुर्धराः ।
श्रुत्वा किमाहुः पाञ्चाल्यं तन्ममाचक्ष्व संजय ॥ ५
संजय उवाच ।
श्रुत्वा द्रुपदपुत्रस्य ता वाचः क्रूरकर्मणः ।
तूष्णींबभूवू राजानः सर्वे एव विशां पते ॥ ६
अर्जुनस्तु कटाक्षेण जिह्मं प्रेक्ष्य च पार्षतम् ।
सबाष्पमभिनिःश्वस्य धिग्धिग्धिगिति चाब्रवीत् ॥ ७

C 7 8132 B 7 198 7 K 7 199 7

—^{e}) D1 शिष्यध्रुक्, D6 द्रुह्, T G2 8 शिष्येण (for शिष्यध्रुक्) Ś K2 8 D1 5 7 8 सख्ये, K1 lacuna (for पापो) K4 B Dc1 Dn D2 3 G4 शिष्यद्रोही हत (B5 तया) पापो (D2 8 मंत्र्ये) — D2 8 5 6 8 ins 1384* after 39, D7 ins it after the second occurrence of 39

Colophon K5 G5 missing — *Sub-parvan* K8 नारायणास्त्रमोक्ष — *Day of Drona's Generalship* K2 4 पचमदिवसे, T G8 पंचमेहनि — *Adhy name* K8 D5 धृष्टद्युम्नवाक्यं — *Adhy no* (figures, words or both) K8 197, Dn1 198, D2 200, D8 91, T G2 8 192, G1 M1 2 191, G4 193, M8-5 190 — *Śloka no* Dc1 Dn1 44

169

☞ This adhy is missing in K5 G5 (cf. v 1. 7 125 14, 137 9)

1 ^{a}) D3 S (G5 missing) सांगो वेदो Ś1 D1 यथान्याय्य —^{b}) D3 S (G5 missing) येना(G8 यो ना) धीतो —^{c}) D6 यस्य (for यस्मिन्) —^{d}) K8 B Dc1 Dn ह्रीनिषेवे, D7 8 °ध (for °धे) — After 1, K2 D2 read 4^{ab}

2 K2 D2 om 2 Dn2 om. 2^{ab} K1 transp 2 and 3 —^{a}) Ś1 K1 3 D8 चाकुश्यति; D1 चाक्रुभ्यति, D8 ब्रह्मास्त्रविद्, D4 च क्रुशिते, D7 च क्रुश्यति (for आक्रु°) D5 तस्मिंश्च ऋषिते द्रौणिर् (sic) —^{b}) D6 ऋषेश्च (for महर्षि-) D8 M2-5 यथा, D6 8 T G1-4 M1 तथा (for तदा) — K4 repeats 2^{cd} after 3 —^{c}) T G2 4 नीच कर्म कृत तेन

3 K1 transp 2 and 3 —^{ab}) B Dc1 Dn1 कुर्वन्ति कर्माणि (by transp) D4 न कुर्वंति नरर्षभा, D6 कुर्वंति भरतर्षभा, D7 8 प्रकुर्वंति नरर्षभा (for ^{b}) —^{c}) Ś K2-4 D1 कुर्वाणा, K1 कर्माणि, Dn2 सर्वाणि (for संग्रामे) —^{d}) Dn1 देवैरपि सुराणि च, G2 दैवान्यप्यासुराणि च — After 3, K4 repeats 2^{cd}

4 K1 4 B3 D7 om 4^{ab} K2 D2 read 4^{ab} after 1 —^{a}) Dn2 ते स; D1 तस्मान् (for तस्मिन्) K2 D1 [आ]क्रुष्यति, D2 [आ]कर्षिते, D5 [आ]शाकुवति (hypermetric) (for [आ]क्रुश्यति) —^{b}) G4 सपक्ष (for समक्षं) Ś K2 8 -कर्मणा, B (B8 om) Dc1 Dn D1 2 4-6 8 M1. 2 5 -कर्मणा, D8 G8 4 -कर्मण —^{c}) D5 नामर्षयन्न कुर्वंति —^{d}) Ś K1-8 D1 क्ष(D1 क्षा)त्रं धिग् (by transp), K4 B Dc1 Dn D2 G1 M1 2 धिक्क्षात्र Ś1 K2 अमर्षणं; K1 र्षित, K4 B (except B5) Dn2 D2 8 T G8 र्षिता, D6 मनुष्यता; G1 2 4 M अमर्षता (for र्षितम्)

5 ^{b}) D4 च (for ये) —^{c}) M1 पांचालं D6 किमाहुस्तत्र पाचाल्य

6 D7 om the ref —^{b}) Dn2 om from वाच up to धिग्गिति (in 7^{d}) Dn1 ता वाच, D2 ते वच (for ता वाच) —^{c}) D2 4 5 7 8 तूष्णीं(D4 कृष्णा) भूतास्तदा राजन्, D6 व्यलीकमभ्यमन्यत —^{d}) D6 राजानो ये समागता

7 Dn2 om up to धिग्गिति (cf v 1 6) —^{b}) K4 B Dn1 S (G5 missing) विप्रेक्ष्य, Dc1 D2 8 5 7 8 प्रेक्ष(D7 क्ष्य)त, D4 प्रेक्षत, D6 प्रेक्ष्यति (for प्रेक्ष्य च) Ś1 K8 प डवं (for पार्षतम्) — K2 om

C. 7 8133
B. 7 198 7
K. 7 199 6

युधिष्ठिरश्च भीमश्च यमौ कृष्णस्तथापरे ।
आसन्सुव्रीडिता राजन्सात्यकिरिदमब्रवीत् ॥ ८
नेहास्ति पुरुषः कश्चिद्य इमं पापपूरुषम् ।
भाषमाणमकल्याणं शीघ्रं हन्यान्नराधमम् ॥ ९
कथं च शतधा जिह्वा न ते मूर्धा च दीर्यते ।
गुरुमाक्रोशतः क्षुद्र न चाधर्मेण पात्यसे ॥ १०
याप्यस्त्वमसि पार्थैश्च सर्वैश्चान्धकवृष्णिभिः ।
यत्कर्म कलुषं कृत्वा श्लाघसे जनसंसदि ॥ ११
अकार्यं तादृशं कृत्वा पुनरेव गुरुं क्षिपन् ।
वध्यस्त्वं न त्वयार्थोऽस्ति मुहूर्तमपि जीवता ॥ १२
कस्त्वेतद्व्यवसेदार्यस्त्वदन्यः पुरुषाधमः ।
निगृह्य केशेषु वधं गुरोर्धर्मात्मनः सतः ॥ १३
सप्तावरे तथा पूर्वे बान्धवास्ते निपातिताः ।
यशसा च परित्यक्तास्त्वां प्राप्य कुलपांसनम् ॥ १४

7c–8b — a) K4 B3–5 Dc1 Dn1 अति-, B1 D3 G1 अपि (for अभि) K1 B (except B4) D6 M1 2 5 -निश्वस्य, Dn1 विश्वस्य (for निःश्वस्य) — d) K1 D3 T G2 M3 om the first धिक् B6 त्वां (for the second धिग्) K4 Dc1 D3 G1 M1 2 इत्येव, B3 Dn1 D1 इति स (D1 च), G4 इति व (for धिगिति) D7 स्ये च धिग्धिगीत्यब्रवीत् (s10)

8 K2 om 8ab (of v l 7) — c) B1 Dn2 सव्री-डिता; D4 5 सं°, S (G5 missing) सु (G4 स) व्रीळिता (for सुव्रीडिता) Ś2 सर्वे (for राजन्) D6 आसन्सुव्री डिता सर्वे — d) N (except Ś K3 D6, K5 missing) transp इदं and अब्रवीत्

9 Before 9, M3–5 ins सात्यकिरुवाच — a) Dn2 न स्वस्ति; D4 5 7 8 न ह्यस्ति (for नेहास्ति) — b) D1 यदमु (for य इम) K1 D4 5 7 8 पौरुष (for पूरुषम्) D6 यो ह्येन पापनिश्चय — c) D6–8 भाषमाणं गुरोर्निं (D8 °रुर्निं) दा — After 9, N (K5 missing) ins

1386* एते त्वा पाण्डवा सर्वे कुत्सयन्ति विवित्सया ।
कर्मणा तेन पापेन श्वपाकमिव ब्राह्मणा ।

[(L 1) Ś2 K1 2 त्वा, Dn1 तु (for त्वां) Dn1 कुत्सयतो K1 B3–5 Dc1 Dn1 विकुत्सया, K2 विव, Dn2 चिकि°, D4 5 7 8 विधि°, D6 विवित्सव (for °या) — (L 2) Ś2 K1 2 B1 2 4 Dn2 D1 [अ]नेन, B3 Dn1 येन (for तेन) Ś1 Dc1 D5 6 इव माह्मण, Ś2 K1 2 4 Dn2 D1 2 माह्मणा इव (by transp).]

— N (K5 missing) cont G1 M1 2 ins after 12ab

1387* एतत्कृत्वा महत्पाप निन्दितं सर्वसाधुभि· ।
न लज्जसे कथ वक्तु समितिं प्राप्य शोभनाम् ।

[(L 1) G1 M1 2 एव (for एतत्) D8 महा (for महत्) B2 3 5 Dn2 G1 निंदित· Dc1 -राजभि (for -साधुभि) K4 D1 निंदित साधु साध्विति (for the post half) — D2 4 om. line 2, B3 reads it on marg — (L 2) D5 शोमन (for °नाम्)]

10 D2 4 om 10a–11b D5 om 10 — ab) Ś K1–3 D1 7 8 न, D8 तु (for च) Ś2 D3 transp जिह्वा and मूर्धा D7 8 च (for ते) K2 जिह्वा (for मूर्धा) Ś1 विदीर्यते, Ś2 K (K5 missing) D1, 7 8 विदी°, B6 च जीर्यते, D3 T G2 M च दी°, D6 [अ]तुदी°, G1 [अ]पि दी°, G3 [अ]वदी° (for च दी°) — c) Dn2 आक्रो शता M3 क्षिप्र (for क्षुद्र) K1 2 4 D1 आक्रोशत (K4 D1 °शस्तं) गुरु हत्वा — d) K4 M4 धर्मेण (for [अ]ध°) D7 8 दीर्यसे (D8 °ते), M3–5 पात्यते (for °से) D6 न च धर्मेण वध्यसे

11 D2 4 om 11ab (of v l 10) — a) Ś K1 2 याप्यस्, K3 D1 त्याज्यस्, K4 प्राप्यस्; B1–4 Dc1 Dn D5 7 8 वाच्यस्, D3 T G3 4 वध्यस् (for याप्यस्) D7 8 अपि (for असि) B5 शोच्यस्त्वमपि पापिष्ठ, D6 त्याज्यस्त्वमसि पार्थैयै — b) D6 कैकयैश्चैव सोमकैः — c) Ś1 K3 य कर्म, D6 यत्र त्व (for यत्कर्म) — d) D3 S (G5 missing) राज-, D4 येन (for जन) D6 श्लाघसे रणमूर्धनि

12 a) Dn2 D4 5 7 8 अनार्यं (Dn2 °र्यें) (for अ कार्यं) — b) Ś K (K5 missing) Dn2 D1, 2 4, 7 8 गुरुं द्विषन्, D5 द्विषन्गुरून्, D6 गुरुक्षय (for गुरु क्षिपन्) — After 12ab, G1 M1 2 ins 1387*

13 D7 om 13a–14b — a) D8 पार्थस्, G2 ना न्यस् (for आर्यस्) — b) K4 B1 2 5 Dc1 D5 6 T G1 4 M1 2 पुरुषाधम — cd) B4 D8 विगृह्य (for नि°) D8 सत· (for सत) D6 सर्वधर्मोपपन्नस्य केशान्गृह्य गुरोर्वधं

14 D7 om 14ab (of v l 13) — a) K2 सतां वरे, G1 4 M1 2 5 ससापरे (for °वरे) — b) K3 B Dc1 Dn1 D6 S (G5 missing) निमज्जिता (for निपा तिता) — d) B1 4 कुलपाशनं, Dn1 D4 M3 °सन

15 a) Ś1 K3 T G2–4 चासि, M3–5 चैव (for

उक्तवांश्चापि यत्पार्थ भीष्मं प्रति नरर्षभम् ।
तथान्तो विहितस्तेन स्वयमेव महात्मना ॥ १५
तस्यापि तव सोदर्यो निहन्ता पापकृत्तमः ।
नान्यः पाञ्चालपुत्रेभ्यो विद्यते भुवि पापकृत् ॥ १६
स चापि सृष्टः पित्रा ते भीष्मस्यान्तकरः किल ।
शिखण्डी रक्षितस्तेन स च मृत्युर्महात्मनः ॥ १७
पाञ्चालाश्चलिता धर्मात्क्षुद्रा मित्रगुरुद्रुहः ।
त्वां प्राप्य सहसोदर्यं धिक्कृतं सर्वसाधुभिः ॥ १८
पुनश्चेदीदृशीं वाचं मत्समीपे वदिष्यसि ।
शिरस्ते पातयिष्यामि गदया वज्रकल्पया ॥ १९
सात्वतेनैवमाक्षिप्तः पार्षतः परुषाक्षरम् ।
संरब्धः सात्यकिं प्राह संक्रुद्धः प्रहसन्निव ॥ २०
श्रूयते श्रूयते चेति क्षम्यते चेति माधव ।
न चानार्यं शुभं साधुं पुरुषं क्षेप्तुमर्हसि ॥ २१
क्षमा प्रशस्यते लोके न तु पापोऽर्हति क्षमाम् ।
क्षमावन्तं हि पापात्मा जितोऽयमिति मन्यते ॥ २२

C 7 8152
B 7 193. 27
K 7 199 27

चापि) K₄ Dn₂ D₂ G₃ यत्पार्थं (D₂ °र्थे), D₁ ₆ यत्स्यार्थे, G₂ च पार्थं (for यत्पार्थं) — ᵇ) Ś₁ B₁ Dn₂ M₄ ₅ नरर्षभ, D₅ महारथ (for नरर्षभम्) — ᶜ) K₁ ₂ तथार्तो (for न्तो) D₅ तथा वद्विहित तेन

16 ᵃ) D₅ हि म (for तव) K₂ Dn₂ D₃ ₅ ₆ सौ द्यों, D₁ मैन्या॰ (for सोदर्यो) — ᵇ) B₅ D₁ कृत्तम; D₅ सत्तम, G₂ -पूरुष (for -कृत्तम:) D₆ निहंता ते नराधम — ᶜ) Dn₂ पाचाल्य — ᵈ) D₆ S (G₅ missing) लोके विद्येत पापकृत्

17 ᵇ) D₂ चिकीर्षया (for -कर: किल) — ᶜ) B₁ ₂ येन, B₃₋₅ Dc₁ Dn₁ D₆ [ऽ]नेन (for तेन) — ᵈ) K₄ D₁ ₅ ₇ ₈ महात्मना

18 ᵃ) D₁ पाचालाश्चापि वान्धर्मान् — ᵇ) D₁ क्षुद्र-मित्र , T G₂₋₄ क्षत्रधर्म , G₁ M क्षत्रमित्र (for क्षुद्रा मित्र) — ᶜ) D₇ त (for त्वा) D₅ चापि (for प्राप्य) K₁ महसोदार्यं, D₁₋₃ °सौदर्यं, D₆ सौदर्यैर्, G₁ M₁ ₂ सोदर्याद् B नित्याश्च सह सोदर्यैर् — ᵈ) D₆ निकृत, T न्यकृता , G₁ M धिकृता , G₂ निकृत्ता , G₃ न्यत्कृता (sic), G₄ तत्कृता (for धिकृत) B₅ धिकृता सर्वराजभि

19 ᵃ) Dn₁ चापि, D₃ त्वमी (for चेद्) Ś₁ K₃ ईदृशां वाच, Dn₂ D₄ S (G₅ missing) °शा वाचो (Dn₂ °चं) — ᶜ) K₁ B Dc₁ Dn₁ T G₁ M पोथयिष्यामि (for पात°) — After 19, K₁ B Dc₁ Dn D₁ ₅ ₆ ins

1388* त्वा च ब्रह्महण दृष्ट्वा जन सूर्यमवेक्षते ।
ब्रह्महत्या हि ते पाप प्रायश्चित्तार्थमात्मन ।
पाञ्चालक सुदुर्वृत्त ममैव गुरुमप्रत ।
गुरोर्गुरु च भूयोऽपि क्षिपन्नैव हि लज्जसे ।
तिष्ठ तिष्ठ सहस्वैकं गदापातमिमं मम । [5]
तव चापि सहिष्येऽह गदापातानेकश ।

[D₅ om lines 1–5 — (L 1) Dn₁ D₆ तु (for च) — (L 2) B₃ Dc₁ Dn₁ D₁ पाप (for पाप) B₅ ब्रह्महन्त्वाहि तीर्थानि, D₆ ब्राह्मण न्याहरन्क्षुद्र (for the prior half) — B₁ om lines 3–6 — (L 3) B₁ ₂ Dc₁ Dn₁ पांचाल्येषु दुवृत्त, D₆ °लापसदासाधो (for the prior half) D₆ [द]व (for [द]व) — (L 4) D₁ च भूयो मे, D₆ नैव भूय (for च भूयोऽपि) B₅ गुरु चैव हि भूयोपि, Dn₂ पुरोगुरुवध योपि (for the prior half) Dc₁ Dn₁ ब्रुवन् (for क्षिपन्) B₁ ₃ ₅ Dn₂ D₁ नैवह, Dc₁ Dn₁ नेवेह (sic), D₅ चैव न (for नैव हि) — (L 5) Dc₁ Dn₁ इद (for इम)]

20 Before 20, M₃₋₅ ins सजय उवाच — ᵃ) D₅ सात्यकेन (for सात्वतेन) G₂ उक्तस्तु (for क्षाक्षिप्त) D₅ सात्यकेन तथाक्षिप्त — ᵇ) G₁ M₁ ₂ पाचाल्य (for पार्षत) Ś₁ K₁ ₃ D₂ ₄ ₆ ₈ परुषाक्षर — ᶜ) K₃ ₄ B Dc₁ Dn₂ D₂ ₃ ₈ T G₂₋₄ सरब्धं; M₃₋₅ सक्रुद्ध (for संरब्ध) — ᵈ) Dn₁ M₃₋₅ सक्रुद्ध (for °द्ध) M₃₋₅ प्रदहन् (for प्रहसन्) D₅ क्रोधेन प्रहरन्वच

21 Before 21, MSS ins धृष्टद्युम्न उवाच — ᵃ) Dn₂ S (G₅ missing) चापि (for चेति) — ᵇ) K₁ D₄ ₆ क्षिप्य(D₄ °प्ये)ते, D₇ गम्यते, M₃₋₅ क्षाम्यते (for क्षम्यते) B₁ T G₂₋₄ M₁ चापि (for चेति) D₆ क्षाम्यते क्षाम्यतेति च, G₁ M₁ ₂ क्षाम्यते च पुन पुन — ᶜ) D₃ न चाचार्यं, D₆ असज्जनो, S (G₅ missing) सर्वोनार्य° (for न चानार्य) K₄ [ऽ]शुभ B Dc₁ Dn₁ D₂ ₄ ₅ सदानार्योशुभ साधु (Dc₁ Dn₁ D₂ °भ साधु-, D₄ °भ साधु , D₅ °भ साधुं) Dn₂ corrupt — ᵈ) Dn₂ lacuna, M₃ परुषं (for पु°) K₄ D₅ अर्हति, B Dc₁ Dn D₆ S (G₅ missing) इच्छति (Dn₁ °सि) (for अर्हसि)

22 ᵃ) Ś₁ K₃ प्रशास्यते (for प्रश°)

C 7 9153
B 7 195 17
Ḱ 7 197 28

स त्वं क्षुद्रसमाचारो नीचात्मा पापनिश्चयः ।
आ केशाग्रान्नखाग्राच्च वक्तव्यो वक्तुमिच्छसि ॥ २३
यः स भूरिश्रवाश्छिन्ने भुजे प्रायगतस्त्वया ।
वार्यमाणेन निहतस्ततः पापतरं नु किम् ॥ २४
व्यूहमानो मया द्रोणो दिव्येनास्त्रेण संयुगे ।
विसृष्टशस्त्रो निहतः किं तत्र क्रूर दुष्कृतम् ॥ २५
अयुध्यमानं यस्त्वाजौ तथा प्रायगतं मुनिम् ।
छिन्नबाहुं परैर्हन्यात्सात्यके स कथं भवेत् ॥ २६
निहत्य त्वां यदा भूमौ स विक्रामति वीर्यवान् ।
किं तदा न निहंस्येनं भूत्वा पुरुषसत्तमः ॥ २७
त्वया पुनरनार्येण पूर्वं पार्थेन निर्जितः ।
यदा तदा हतः शूरः सौमदत्तिः प्रतापवान् ॥ २८
यत्र यत्र तु पाण्डूनां द्रोणो द्रावयते चमूम् ।
किरञ्शरसहस्राणि तत्र तत्र प्रयाम्यहम् ॥ २९
स त्वमेवंविधं कृत्वा कर्म चाण्डालवत्स्वयम् ।
वक्तुमिच्छसि वक्तव्यः कस्मान्मां परुषाण्यथ ॥ ३०

---

23 [a]) T G2-4 तत्त्व (for स त्व) D6 स त्व क्षुद्रस्त्वमर्यादो — [b]) B4 दीनात्मा (for नीचात्मा) K4 D1 पूरुष (for निश्चय) — [c]) K1 D4 नखाग्राश्च, S (except G2, G5 missing) °श्चैव (for °ग्राच्च) D8 आ केशाच्च नखाताच्च — [d]) D1 वक्तव्यं (for °व्यो) Ś K (K5 missing) D1 अर्हसि (for इच्छसि) — After 23, S (G5 missing) ins

1389* वर हि ते मृत पाप न च ते वृत्तमीदृशम् ।
श्रोतु वक्तव्यतामूल नीचा वक्ष्यन्ति मानवा ।
परान्क्षिपन्ति दोषेण स्वेषु दोषेष्वदृष्टय ।

[(L 1) G1 M1-3 5 पर (for वर) G4 ये (for ते) T G2 मति, G3 4 मृति, M3 4 5 (marg as above) कृत (for मृत) T G1 2 M3-5 पाप (for पाप) G1 M1 2 क्षुद्रजीवित, G3.4 नि(G4 वि)त्तमीदृश (for वृत्त°) —(L 2) M4 वक्तव्यतो मूल T G1-4 M1 (before corr) 2 नीचा(G3 निरा)चार च (G1 M1 2 °राश्च) मानवा (T G2 °वान्) (for the post half)]

24 [a]) B1-4 Dn1 D3 S (G5 missing) यत् (for य) G1 M1 2 च (for स) K4 B5 Dc1 Dn य स (Dn1 यस्स) भूरिश्रवाश्छिन्न- — [b]) K4 B Dc1 Dn1 -भुज, Dn2 भुज, D2 भुजि (for भुजे) After भुजे, Dn2 reads 26[ab] for the first time, repeating it in its proper place Dn2 om from प्रायगत up to नु किम् (in 24[d]) Dn1 T G3 प्रायो (for प्राय) — [c]) K4 D2 हि (for नि)

25 [a]) K4 गाहमानो, D6 G1 M युध्यमानो, T G3 4 प्रेप्समाणो, G2 घोषमाणे (for व्यूहमानो) M3 ततो (for मया) — [b]) S (G5 missing) दिव्यान्यस्त्राणि मयुगे — [c]) B2 निसृष्ट (for वि°) Dc1 Dn1 हि (for नि) Ś K1-3 D1 4-8 विसृज्य (K3 D7 8 °सर्ज्य) मा(Ś1 K3 चा)स्त्राणि हत — [d]) Dc1 तत्र किं (by transp), Dn1 तच्च किं K1 B5 G2 दुष्कर (for दुष्कृतम्)

26 D4 om 26–38 Dn2 reads 26[ab] for the first time after भुजे (in 24[b]) — [a]) B5 युयुद्धमान; M4 अबुध्य° (for अयुद्ध°) D5 यस्त्वाजौ, D6 न्यस्तासिं, M5 यश्चाजौ (for यस्त्वाजौ) — [b]) Ś1 K1 2 D1 7 8 T G3 4 यथा (for तथा) Dn1 पार्यगत (for प्राय°) — [c]) D6 पर; D7 8 मृधे, T G4 शरैर् (for परैर्) Ś K1 3 T G3 M4 हन्या (for हन्याद्) — [d]) Ś1 K3 सात्यके (sic) Ś2 वदे, B Dc1 Dn2 T वदेत् (for भवेत्) Dn1 D6 स भवेत्क्षुद्रघातक

27 D4 om 27 (cf v 1 26) — [a]) M3-5 निपात्य (for निहत्य) Ś1 K1, 2 G1 M1 2 त्वा (for त्वां) Ś1 K3 T M1 2 यथा, K4 B1 (marg as in text) 2 3, 5 Dc1 Dn पदा (for यदा) D6 निहतास्त्वां पुन भूमौ — [b]) B Dc1 Dn1 S (G5 missing) विकर्षति, D8 विक्रमति, D6 विकीर्षति (for विक्रामति) — K3 om (hapl) 27[c]–28[d] — [c]) Ś1 M3-5 विहस्येनं, Ś2 निर्हिं° (for निहं°) D7 8 किं तदानीं न हिंस्येन — [d]) B1 5 D5 G4 सत्तम

28 K3 D4 om 28 (cf v 1. 27, 26) — [a]) Dn2 om नार्येण up to चमूम् (in 29[b]) — [d]) D2 5 6 G3 सोमदत्ति

29 D4 om 29 (cf v 1 26) Dn2 om 29[ab] (cf. v 1 28) — [a]) Dc1 Dn1 तत्र (for the second यत्र) D1 [इ]ति, D3 5 6 च, D8 हि (for तु) — [b]) D7 8 [s]भिद्रवते, G3 4 [s]यं (G4 चं) क्रमते (for द्रावयते) Dn1 चमू — [d]) D3 चरामि; D6 G1 M व्रजामि (for प्रयामि)

30 D4 om 30 (cf v 1 26) — [a]) D7 एवधन (sic) (for °विधं) — [b]) Ś K1 2 4 D1 पाप (for कर्म)

कर्ता त्वं कर्मणोग्रस्य नाहं वृष्णिकुलाधम ।
पापानां च त्वमावासः कर्मणां मा पुनर्वद ॥ ३१
जोषमास्स्व न मां भूयो वक्तुमर्हस्यतः परम् ।
अधरोत्तरमेतद्धि यन्मा त्वं वक्तुमिच्छसि ॥ ३२
अथ वक्ष्यसि मां मौर्ख्याद्भूयः परुषमीदृशम् ।
गमयिष्यामि बाणैस्त्वां युधि वैवस्वतक्षयम् ॥ ३३
न चैव मूर्ख धर्मेण केवलेनैव शक्यते ।
तेषामपि ह्यधर्मेण चेष्टितं शृणु यादृशम् ॥ ३४
वञ्चितः पाण्डवः पूर्वमधर्मेण युधिष्ठिरः ।
द्रौपदी च परिक्लिष्टा तथाधर्मेण सात्यके ॥ ३५
प्रव्राजिता वनं सर्वे पाण्डवाः सह कृष्णया ।
सर्वस्वमपकृष्टं च तथाधर्मेण बालिश ॥ ३६
अधर्मेणापकृष्टश्च मद्रराजः परैरितः ।
इतोऽप्यधर्मेण हतो भीष्मः कुरुपितामहः ।
भूरिश्रवा ह्यधर्मेण त्वया धर्मविदा हतः ॥ ३७
एवं परैराचरितं पाण्डवेयैश्च संयुगे ।
रक्षमाणैर्जयं वीरैर्धर्मज्ञैरपि सात्वत ॥ ३८
दुर्ज्ञेयः परमो धर्मस्तथाधर्मः सुदुर्विदः ।

C 7 8170
B 7 198 44
K 7 199 46

K1 2 G1. 3 4 M चडालवत्, D5 स्व[श्व]पच° (for चाण्डाल°) — c) Dn1 D3 धर्मज्ञ (D6 °ज्ञस्), D5 वक्तव्यं (for °च्य) Ś K1-3 D1 वक्तुमिच्छ(Ś1 K3 वक्तुमर्ह, K2 कर्तुमिच्छ)स्यवक्तव्य, D7 8 वक्तुमर्हसि किं वाक्यं — d) D6 तस्मान् (for क°) G1 M1 3 4 5 सु, M2 स; Bom ed त्व (for मा) K1 पुरुषाणि D5 कस्मान्मा पुरुषान्यया, D7 8 प(D3 पु)रुष च मुहुर्मुहु, T G2-4 कस्मात्सु(G2 °स्मात्का)पुरुषो यया

31 D4 om. 31 (cf. v 1 26) — a) K4 Dc1 Dn2 द्यामस्य, B3 D2. 7 8 यस्य, B4 [s]ग्रेम्य, D5 [s]ग्र्यस्य (for [ट]ग्रस्य) B5 कर्ता कर्मणा उग्रस्य (sic) — cd) Ś2 K1. 2 D1 T G1-4 M1 2 transp पापाना and कर्मणा (G1 M1. 2 कष्टाना) K4 कर्मणा च, M3-5 कुत्सितानां (for पापाना च) K1 मा (for मा) B (except B3) Dn1 D7 8 G1 2 M पुनर्वदी, Dc °र्व्रवी (for °र्वद)

32 D4 om 32 (cf. v 1 26) — a) B1 8 योप मास्व, B5 जोषमानो (for °मास्व) S (except G2, G5 missing) मा (for मां) Dn1 D6 जोषमाचर मा भूयो — b) Dn1 D2 6 S (G missing) वक्तुमर्हस्यमुत्तर — d) G1 M मा (for मा) Ś K1-4 B Dc1 Dn2 D1 2 5 T G2-4 अर्हसि (for इच्छसि) D7 8 यन्मा वक्तुमिहेच्छसि

33 D4 om 33 (cf. v 1 26) — ab) Dn1 वक्ष्यामि (for वक्ष्यसि) K1 G1 M1 2 मा (for मा) Dn1 D6 transp मौर्ख्याद् and भूय D5 भूमा (for भूय) K3 D5-7 G1 पुरुषम् (for प°) — K4 om (hapl) 33c-34a — c) G1 M1 2 त्वा (for त्वा) Dn1 D6 प्रेषयिष्यामि बाणैस्त्वाम् — d) Dn2 D2 5 युद्धे (for युधि) Dn1 D6 अद्यैव यमसादन

34 K4 D4 om 34 (cf v 1 33, 26) — a) B1-4 Dc1 Dn D1 2 5 7 8 S (except M5, G5 missing) चैव, B5 *वै (for चैव) D6 न चैतत्पूर्वधर्मेण — b) B4 Dn1 D6 [ह्]ह (for [ए]व) — c) Ś K1-3 D1 शक्यतेपि, Dn2 D5 7 8 एषामपि (for ते°) D3 एषामपि स्वधर्मेण

35 D4 om. 35 (cf v 1 26) — a) D7 8 T G3 4 विजित (for वञ्चित) Ś1 K1 वचिता पाडवा पूर्वम् — c) K1 परिक्लिष्टा, G4 °क्लिवा (for °क्लिष्टा) — d) B1 [अ]सत्येन (for [अ]धर्मेण)

36 D4 om. 36 (cf v 1 26) — a) D2 7 8 वने, M3-5 वय (for वन) — c) Dn1 D6 राज्यमप्यपकृष्ट च

37 D4 om 37 (cf v 1 26) — b) Ś2 शल्य राजा, K1 D5 मद्रराजा Ś1 परैर्वृत, K3 B5 D3 परेरित, D2 परैरपि, D5 °रिति, G2 पराजित (for परैरित) — After 37ab, N (D4 om, K6 missing) ins

1390* अधर्मेण तथा बाल सौभद्रो विनिपातित ।

[K4 om पातित]

— K4 om 37c-38a — c) D1 ततो, D7 8 S (G5 missing) अतो (for इतो) — d) B Dc1 Dn1 D8 S (G5 missing) भीष्म परपुरजय — e) D3 अधर्मेण, G1 M1 2 [अ]प्य° (for ह्य°) Dn1 D6 भूरिश्रवास्त्व धर्मेण — f) D6 त्वया धर्मं विहाय स

38 D4 om 38 (cf v 1 26) K4 om. 38a (cf v 1. 37) — a) B5 एव पुरैवाचरित — b) B (except B5) Dc1 D8 T G2-4 पांडवैश्चैव संयुगे — c) Ś2 K1 D5 G4 M रक्ष्यमाणैर् (Ś2 °ण) — d) S (G5 missing) अय (for अपि) B5 मानद, Dn2 सत्वत (for सा°)

C 7 9170
B 7 199 45
K 7 199 46

युध्यस्व कौरवैः सार्धं मा गाः पितृनिवेशनम् ॥ ३९
एवमादीनि वाक्यानि क्रूराणि परुषाणि च ।
श्रावितः सात्यकिः श्रीमानाकम्पित इवाभवत् ॥ ४०
तच्छ्रुत्वा क्रोधताम्राक्षः सात्यकिस्त्वाददे गदाम् ।
विनिःश्वस्य यथा सर्पः प्रणिधाय रथे धनुः ॥ ४१
ततोऽभिपत्य पाञ्चाल्यं संरम्भेणेदमब्रवीत् ।
न त्वां वक्ष्यामि परुषं हनिष्ये त्वां वधक्षमम् ॥ ४२
तमापतन्तं सहसा महाबलममर्षणम् ।
पाञ्चाल्यायाभिसंक्रुद्धमन्तकायान्तकोपमम् ॥ ४३
चोदितो वासुदेवेन भीमसेनो महाबलः ।
अवप्लुत्य रथात्तूर्णं बाहुभ्यां समवारयत् ॥ ४४
द्रवमाणं तथा क्रुद्धं सात्यकिं पाण्डवो बली ।
प्रस्कन्दमानमादाय जगाम बलिनं बलात् ॥ ४५
स्थित्वा विष्टभ्य चरणौ भीमेन शिनिपुंगवः ।
निगृहीतः पदे षष्ठे बलेन बलिनां वरः ॥ ४६
अवरुह्य रथात्तं तु ह्रियमाणं बलीयसा ।
उवाच श्लक्ष्णया वाचा सहदेवो विशां पते ॥ ४७
अस्माकं पुरुषव्याघ्र मित्रमन्यन्न विद्यते ।

---

39 ^{a}) D1 5 M4 दुर्जेय (for दुर्ज्ञेय) K4 Dn2 D2 4 5 स परो (for परमो) Dn1 D8 6 दुर्विज्ञेय परो धर्मस् — ^{b}) D4 6 महात्मा(D5 °स्म)न॰ (for तथा धर्म) K3 B Do1 Dn1 D2 4 6–8 G1 M च (K2 D4 स) दुर्विद, T G2–4 चतुर्विध (for सुदुर्विद) — ^{c}) D7 8 युध्युध्व (sic) (for युध्यस्व) Ś1 पांडवै (for कौरवै) — After 39, Ś1 B5 ins an addl colophon

40 Before 40, MSS ins संजय उवाच — ^{a}) M8 कर्माणि (for वाक्यानि) — ^{b}) D4 7 8 पुरुपाणि (sic) (for प॰) — ^{c}) D2 अब्रवीत् (for श्रावित) — ^{d}) K4 D1 4–6 G2 अ(D1 6 स)कंपित

41 B3 5 read 41^{ab} twice. — ^{a}) M4 5 (sup lin) इत्युक्त (for तच्छ्रुत्वा) — ^{b}) Dn D2–5 7 8 च (for तु) Ś1 K3 [आ]दधे (for °दे) — ^{c}) Ś K1–3 D1 विनि श्वसन्, Do1 Dn1 D3 5 8 विनिश्वस्य; D7 विनि-स्वस्य (sic) — ^{d}) D5 प्रविधाय (for प्रणि°) D6 पार्षतोप्याददे गदां

42 ^{a}) D4 5 7 8 [ऽ]भिपद्य (for °त्य) D1–6 पा-चाल्य — ^{b}) Ś1 संरंभेन, B5 सरब्धेन — ^{c}) Ś1 K1, 2 S (G5 missing) त्वा (for त्वां) K2 D7 पुरुष, D4 पौ॰ (for प॰) D8 न त्वाक्षामिति परुषं (sic) — ^{d}) Dn1 D6 वधिष्ये (for हनिष्ये) K2 T G1 2 M त्वा (for त्वां) D5 नराधम (for वधक्षमम्)

43 ^{a}) Ś1 वेगेन (for सहसा) — ^{b}) G1 M महा-बाहुम् (for °बलम्) B1 Do1 अमर्षितं (B1 °ण) (for °र्षणम्) — ^{c}) Dn1 D4 5 पाचाल्यम्; M3–5 °लाय (for °ल्याय) D4 सक्रुद्ध — ^{d}) Dn1 D7 8 मृत्यु (Dn1 °त्यु) कालांतकोपम; G3 4 M3–5 अतकालें(G3 °लां)त॰

44 ^{a}) D3–8 नोदितो (for चो॰) — ^{d}) D4 सम-धाकरत्; D8 °धारयत्, G1 M1 2 पर्यवारयत् (for सम॰)

45 ^{a}) Ś1 B5 तत (for तथा) D7 8 T G1–4 M3–5 क्रुद्धः B1–4 M1 2 द्रवमाणस्तथा क्रुद्ध — ^{b}) B1–4 D7 सात्यकि पांडव बली, T G2 पांडव सात्वत बली, G1 3 4 M पांडव सात्वतो बली — ^{c}) K3 B3 Do1 Dn2 D3 8 S (G5 missing) प्रस्पदमानम्, Dn1 प्रस्कद**म्, D6 प्रास्कंधमानम् — ^{d}) D5 जग्राह (for जगाम) B4 भुवि, B5 महद्, D5 M3–5 बली (for बलाद्) D3 जग्राह बलिनां बली

46 ^{a}) D5 छित्त्वा (for स्थित्वा) — ^{b}) K1 D4 7 8 शनिपुंगव (for शिनि॰) Dn1 D6 भीमसेनेन वै तदा — ^{c}) D7 8 निगृहीत — ^{d}) D5 रथिना (for बलिनां) — After 46, Dn1 D6 ins

1391* तथापि भीमादात्मानमामुच्य बलिनोच्छ्रित ।
जगामानिलवेगेन भीममुन्मुच्य माधव ।
भीमेनाथाशु महता वेगमास्थाय मध्यमम् ।
विष्टभ्य विधृतो दर्पात्सात्यकिर्दशमे पदे ।

[(L 1) D6 [ऽ]च्युत (for [उ]च्छ्रित) — (L 3) D6 [अ]पि (for [अ]थ) — (L 4) Dn1 *र्प्यांत् (for दर्पात्)]

47 ^{a}) Dn2 G2 अवप्लुत्य (for °रुह्य) B D2 तूर्णं, D4 त नु (for त तु) Dn1 D6 अनिवार्यं रथं त तु; T G1 3 4 M1 2 अवरुध्य (T °ध्य [sic]) बलात्त तु — ^{b}) K4 B Do1 Dn2 D2–5 7 8 भ्रि(D4 5 भ्री)यमाण (for ह्रिय॰)

48 ^{b}) Dn2 अन्यत्र (for अन्यन्न) — K1 om (hapl) 48^c–49^d, B3 reads the same on marg — ^{c}) Dn1 D6 तुल्यम् (for परम्) — ^{d}) B3 D2 पचालेभ्यश्, Dn2 D6 8 पाचाल्ये॰ Ś K3 परतप, K2 च सात्वत, K4 Dn2 D1–5 7 8 च मारिष, Dn1 D6 च

परमन्धकवृष्णिभ्यः पाञ्चालेभ्यश्च माधव ॥ ४८
तथैवान्धकवृष्णीनां तव चैव विशेषतः ।
कृष्णस्य च तथासक्तो मित्रमन्यन्न विद्यते ॥ ४९
पाञ्चालानां च वार्ष्णेय समुद्रान्तां विचिन्वताम् ।
नान्यदस्ति परं मित्रं यथा पाण्डववृष्णयः ॥ ५०
स भवानीदृशं मित्रं मन्यते च यथा भवान् ।
भवन्तश्च यथास्माकं भवतां च तथा वयम् ॥ ५१
स एवं सर्वधर्मज्ञो मित्रधर्ममनुस्मरन् ।
नियच्छ मन्युं पाञ्चाल्यात्प्रशाम्य शिनिपुंगव ॥ ५२
पार्षतस्य क्षम त्वं वै क्षमतां तव पार्षतः ।
वयं क्षमयितारश्च किमन्यत्र शमाद्भवेत् ॥ ५३
प्रशाम्यमाने शैनेये सहदेवेन मारिष ।
पाञ्चालराजस्य सुतः प्रहसन्निदमब्रवीत् ॥ ५४
मुञ्च मुञ्च शिनेः पौत्रं भीम युद्धमदान्वितम् ।
आसादयतु मामेष धराधरमिवानिलः ॥ ५५
यावदस्य शितैर्बाणैः संरम्भं विनयाम्यहम् ।
युद्धश्रद्धां च कौन्तेय जीवितस्य च संयुगे ॥ ५६
किं नु शक्यं मया कर्तुं कार्यं यदिदमुद्यतम् ।

C 7 9128
B 7 198 62
K 7 199 64

मानद (for च माधव)

49 K1 om 49 (cf. v l 48) B1 reads 49 on marg —^{b}) B Dc1 Dn D4 8 तथैव च, D2 तत्रैव च (for तव चैव) —^{c}) Dn यथासस्य (Dn2 °क्तो), D2 4-8 G1-4 M1 2 तथा(D6 न चा)सम्यो (D8 °म्य), M3-5 ममोस्मामि (M3 °स्मयो, M5 [inf lin] सम्य) (for तथासक्तो)

50 ^{a}) B om ed पचालाना D5 तु (for च) —^{b}) Ś K1-3 B1 Dn2 D1 6-8 समुद्रांतं T1 G1 4 M1 2 विचिंत्य गा, T2 G2 3 M3. 5 विचित्य गा, M4 lacuna (for विचिन्वताम्)

51 ^{a}) Ś K (K5 missing) D1 तथा त्वम्, Dn2 D4 6 7 8 यथा त्व(Dn2 त्वा)म् (for स भवान) G2-4 भवतोय पर मित्रम् —^{b}) Dn2 D1 तथा (for यथा) D3 तथा (for भवान) B Dc1 T G1-4 M1. 2 अस्मैव (B1-4 Dc1 °प) च तथा तव (T G2-4 भवान), Dn1 D6 तव चैव तथा वय, M3-5 अस्मैप भवतस्तथा —^{c}) T G2-4 भवतश्च (for भवन्तश्च) Dc1 Dn1 D5 S (except G1, G5 missing) तथा (for यथा) —^{d}) Ś K1 2 Dn2 D1 5 8 (*sup lin* as in text) M4 यथा वयं, D7 यथातय (for तथा वयम्)

52 Before 52, G2 ins धृष्टद्युम्न —^{a}) D1 त्वमेव, D3 त्वमेव, G1 स एव (for स एव) K4 B Dc1 Dn1 D2 5 6 धर्मज्ञ (B3 4 °ज्ञ) (for °ज्ञो) D4 वय स एव धर्मज्ञ —^{b}) Dn1 D6 सर्वं (for मित्र) — G2 om 52^c-54^d —^{c}) Dn2 D2-5 7 8 M3-5 पाचात्ये (D4 5 7 8 °त्य) (for °ल्यात्) —^{d}) G1 M1. 2 प्रशाम्य K1 Dn1 D4 7 8 M1 2 श(Dn1 M1 2 शि)निपुगव

53 G2 om 53 (cf v l 52) —^{a}) G1 M1 2 6 (before corr) क्षमस्व त्व —^{b}) K2 3 Dn1 D3 4 क्षम्यता Ś1 K1 2 4 Dn1 D1 3 चापि, Dn2 D2 4-8 S (G2 om , G5 missing) चैव (for तव) B Dc1 क्षमता पार्षतश्च ते —^{c}) Dn1 M3-5 क्षामयितारश्च —^{d}) B1. 4 Dc1 D3 6 अन्यत्तु (D3 द्वा), Dn1 अन्यस्म- (for °त्र)

54 G2 om 54 (cf v l. 52) —^{b}) Dn1 D6 M3 5 पार्षत (for मारिष)

55 ^{a}) D4 7 शनै (for शिने) Dn1 G1. 2 M1. 2 पुत्र (for पौत्रं) —^{b}) Dn2 om. from युद्ध up to कौन्तेय (in 56^c) D5 मुदान्वित, D6 गदा° (for मदा°) G1 भीमसेन मुदान्वितं —^{c}) B4 एव (for एष) —^{d}) B1 T G3 4 धाराधरम् K4 Dc1 G1 M1. 2 [अ]चल (for [अ]निल) Ś K1-3 Dn1 D3 6 M4 धा- (Ś2 K1 2 M4 ध)राधर इवाचलं, D4 5 7 8 धाराधर- मिवाचल (D4 °ल)

56 Dn2 om 56^{abc} (cf. v l 55) —^{a}) D4 यादवस्य (metathesis) (for यावदस्य) D4 7 8 सितैर्, D6 शतैर् Dn1 D5 भल्लै (for बाणै) —^{b}) Ś K1 2 4 D1 3 7 8 नाशयामि, Dn1 D2 4-6 पात° (for विन°) —^{c}) D8 हि (for च) —^{d}) K3 4 B Dc1 Dn2 D1 2 जीवित चास्य सयुगे

57 D7 om (hapl) 57^a-58^b Dn1 reads 57^{ab} twice —^{a}) Ś K1-3 Dn1 (both times) D8 किं तु, Dc1 किमु, D2 किं न, D4 किं च, D5 किं सु (for किं नु) —^{b}) Dn1 (both times) D6 तत्कार्यम्, S (G5 missing) यत्कार्यम् (by transp) K1 उद्यत (sic), D2 G2 उत्तम, D4-6 8 उच्यता, G3 उद्युत (for उद्यतम्) —^{c}) Dn2 स्वमहत् (for सु°) —^{d}) B1 2 Dc1 [ए]व (for [ए]ते) Dn1 D6 च, G1 M [ऽ]पि (for हि)

C 7 8103 B 7 199 63 P 7 199 64

सुमहत्पाण्डुपुत्राणामायान्त्येते हि कौरवाः ॥ ५७
अथ वा फल्गुनः सर्वान्वारयिष्यति संयुगे ।
अहमप्यस्य मूर्धानं पातयिष्यामि सायकैः ॥ ५८
मन्यते छिन्नबाहुं मां भूरिश्रवसमाहवे ।
उत्सृजैनमहं वैनमेष मां वा हनिष्यति ॥ ५९
शृण्वन्पाञ्चालवाक्यानि सात्यकिः सर्पवच्छ्वसन् ।
भीमबाह्वन्तरे सक्तो विस्फुरत्यनिशं बली ॥ ६०
त्वरया वासुदेवश्च धर्मराजश्च मारिष ।
यत्नेन महता वीरौ वारयामासतुस्ततः ॥ ६१
निवार्य परमेष्वासौ क्रोधसंरक्तलोचनौ ।
युयुत्सवः परान्संख्ये प्रतीयुः क्षत्रियर्षभाः ॥ ६२

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकोनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६९ ॥

१७०

संजय उवाच ।
ततः स कदनं चक्रे रिपूणां द्रोणनन्दनः ।
युगान्ते सर्वभूतानां कालसृष्ट इवान्तकः ॥ १
ध्वजद्रुमं शस्त्रशृङ्गं हतनागमहाशिलम् ।

---

58 D7 om 58ab (cf. v l 57) —a) Ś1 अथाह, Ś2 यद्येना[न्], K1 2 D1 अथैनान् (for अथ वा) K3.4 B D (D7 om.) फाल्गुन —b) Ś1 K1 2 4 कौरवान् (for संयुगे) —d) M3-5 संयुगे (for सायकै)

59 ab) D4 -बाहुभ्यां (for बाहुं मा) M3-5 किं मन्यसे छिन्नबाहु मा भूरिश्रवस मृधे —c) Dn1 D6 विसृज (for उत्सृज) D5 6 [ए]तम् (for [ए]नम्) K4 B (except B1) D (except Dc1 D8) T G2 M3-5 च (for वा) D4 [ए]व (for [ए]नम्) —d) Ś K3 B Dc1 D1 3 G1 वा मा (by transp), K1 2 वा मा, D1 5 मा वा, G2 वा*

60 a) Dn1 D6 श्रुत्वा (for शृण्वन्) Dn1 पांचाल्य —c) B1 2 5 Dn1 D3 4 शक्तो (for सक्तो) —d) Dn1 D6 प्रस्फुरति, G1 4 M विष्फु° (for विस्फु°) S (G5 missing) बलात् (for बली) — After 60, N (except Dn2 D6, K5 missing) ins

1392* तौ वृषाविव नर्दन्तौ बलिनौ बाहुशालिनौ ।

[K1-3 नदतौ (for नर्दन्तौ) D3 धन्विनौ बलशालिनौ (for the post. half)]

61 ab) Dn1 D6 S (G5 missing) तौ तु(G2 तत्तू)र्णं (for त्वरया) Dn1 D6 transp वासुदेवश्च and धर्मराजश्च —c) D3 सुमहा (for महता) Dn1 तूर्णं (for वीरौ) —d) K4 B6 D1 6 S (G5 missing) तदा, Dn2 D2 4 5 7 8 भृश (for तत)

62 a) G1 निवार्य तौ महेष्वासौ —b) K3 4 B Dc1 Dn1 D1 6 G3 कोप- (for क्रोध) —c) Dn1 D5 पुन (for परान्) G1 M1 2 4 सखे (for संख्ये) B5 युयुत्सूनपरान्सख्ये —d) D5 प्रतीयु पुरुषर्षभा

Colophon om in Ś2 K1 2 K5 G5 missing — *Sub parvan* B1 3 (marg) नारायणास्त्रमोक्ष — *Day of Drona's Generalship* K4 पचमदिवसयुद्धे, Dn1 G1 पंचमेहनि; M1.2 पचमेह्नि — *Adhy name* Dn1 धृष्टद्युम्नसात्यक्यो परस्पर कोपवाक्यानि, Bom. ed धृष्टद्युम्नसात्यकिक्रोध — *Adhy no* (figures, words or both) Dn1 199, D2 100, D3 92, T G2 3 193, G1 M1.2 192, G4 194, M3 4 191, M5 2[1]91 — *Śloka no* Dn1 70

170

☞ This adhy is missing in K5 G5 (cf v l 7 125 14, 137 9)

1 —a) D3 च (for स) —b) D3 शत्रूणां (for रिपूणा) —d) G3 damaged Dc1 Dn1 कालसूर्य, D3 क्रुद्ध काल (for कालसृष्ट)

2 D5 transp 2a and 2b —a) D7 8 रथ- (for शस्त्र) Dc1 (marg *sec m*) Dn1 संघं, D2 4 5 -शस्त्रं (for -शृङ्गं) D6 शस्त्रशृगध्वजद्रुम —b) Ś1 K3 -महो(K3 °हा)पल, D4 5 7 8 -महाशल (sic), D6 महाशैल (for °शिलम्) —c) G2 रथाश्वपुरुषाकीर्णं —d) D5 -समा-

अश्वकिंपुरुषाकीर्णं शरासनलतावृतम् ॥ २
शूलक्रव्यादसंघुष्टं भूतयक्षगणाकुलम् ।
निहत्य शात्रवान्भल्लैः सोऽचिनोद्देहपर्वतम् ॥ ३
ततो वेगेन महता विनद्य स नरर्षभः ।
प्रतिज्ञां श्रावयामास पुनरेव तवात्मजम् ॥ ४
यस्माद्युध्यन्तमाचार्यं धर्मकञ्चुकमास्थितः ।
मुञ्च शस्त्रमिति प्राह कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ ५
तस्मात्संपश्यतस्तस्य द्रावयिष्यामि वाहिनीम् ।
विद्राव्य सत्यं हन्तास्मि पापं पाञ्चाल्यमेव तु ॥ ६
सर्वानेतान्हनिष्यामि यदि योत्स्यन्ति मां रणे ।
सत्यं ते प्रतिजानामि परावर्तय वाहिनीम् ॥ ७
तच्छ्रुत्वा तव पुत्रस्तु वाहिनीं पर्यवर्तयत् ।
सिंहनादेन महता व्यपोह्य सुमहद्भयम् ॥ ८
ततः समागमो राजन्कुरुपाण्डवसेनयोः ।
पुनरेवाभवत्तीव्रः पूर्णसागरयोरिव ॥ ९
संरब्धा हि स्थिरीभूता द्रोणपुत्रेण कौरवाः ।
उदग्राः पाण्डुपाञ्चाला द्रोणस्य निधनेन च ॥ १०
तेषां परमहृष्टानां जयमात्मनि पश्यताम् ।

C 7 9205
B 7 199 11
K 7 20 11

वृत, T G3 4 लतायुत (for लतावृतम्)

3 [a]) Dn2 D3 चल, D4 5 चल, D6 छत्र-, D7 8 बहू-, T G2-4 स्थूल-, G1 M पत्ति (for शूल-) K4 सपूरा (sic), Dn2 संक्षुब्ध, D3 सजुष्टं, D4 7 8 T G1 सकुष्टं, G2 सघुष्ट (for घु॰) B Dc1 Dn1 क्रव्यादपक्षिसघुष्ट — [b]) D5 पक्षि, G3 damaged (for -यक्ष) Dc1 Dn1 गणावृत, D3 G1 M1. 2 समाकुल, G3 damaged (for -गणा॰) — [c]) G3 damaged for निहत्य — [d]) K1 सचिनोद् (for सोऽचि)

4 [b]) S (G5 missing) transp विनद्य and स B5 G3 स नरर्षभ, Dn2 D3 4 7 8 भरतर्षभ, D5 पुरुषर्षभ D6 स विनद्य नरोत्तम — [c]) M3-5 प्रतिज्ञा

5 [a]) G3 partly damaged Dn1 पश्चाद् (for यस्माद्) D6 सशस्त्रम्, G1 M3-5 समोक्ष (G1 ह्यद्), M1. 2 सयच्छद् (for युध्यन्तम्) M3-5 चाचार्यं (for आ) T G2 4 यदत्र छद्मनाचार्यं — D4 5 7 8 transp 5[b] and 5[a] — [b]) D4 कुचकम्, D7 -कुचु॰ (for -कञ्चु॰) D3-5 7 8 आश्रित (D3 ॰ता) (for आस्थित) — [d]) B4 M3-5 धर्मं (for कुन्ती-)

6 [a]) Dn2 om from पश्य up to यो (in 7[b]) — G3 om. (hapl) 6[c]-7[d] — [c]) D3 4 5 7 8 विश्राव्य (for विद्राव्य) K4 B Dc1 Dn1 D6 T G3 4 M3-5 सर्वान्, D3 सैन्य, G1 M1. 2 सर्वं (for सत्य) — [d]) K4 B Dc1 Dn1 S (G3 om, G5 missing) जाल्म (for पाप) Ś2 पचाल्यम्, G1 4 M1 2 पाचालम् (for ॰ल्यम्) D3 8 8 T G1 3 4 M1-3 5 एव च, M4 आहवे (for एव तु) D6 पाचाटय च कुलाधम

7 Dn2 om up to यो, G3 om 7 (for both, cf v 1 6) — [a]) D6 अद्य सर्वान् (for सर्वानेतान्) — [b]) Dn1 जोत्स्यंति, M3-5 ते याति (for योत्स्यन्ति) G1 M मा (for मां) — [d]) K3 4 B Dc1 Dn1 D6 S (G3 om, G5 missing) परिवर्तय, D1 प्रावर्तयत, D8 प्रतिवर्तय (for परा॰)

8 Ś1 K1 2 D1 om (? hapl) 8[ab] — [b]) D2 4 5 पर्यवारयत्, D6 ॰वर्तत (for ॰वर्तयत्) Ś1 K3 पर्यवर्तत वाहिनीं — [d]) D6 व्यनदत् (for व्यपोह्य) G2 M3 4 बल (for भयम्) — After 8, G1 M (G1 M3. 4 reading for the first time after 7 168 8) ins

1393* भेरीश्चावादयन्हृष्टा पटहान्दुन्दुभींश्च ह ।
आडम्बरान्मृदङ्गांश्च झर्झरीश्चानकानपि ।
मड्डुकान्पणवान्वीणा डिण्डिमांश्च सहस्रश ।
सर्वे चैव महेष्वासा दध्मु शङ्खान्महास्वनान् ।
ततो ननाद वसुधा खुरनेमिसमाहता । [5]
स शब्दस्तुमुल ख च पृथिवीं च व्यनादयत् ।
कुरूणामय त शब्द श्रुत्वा घोर समुत्थितम् ।
पाण्डवा सोमकै सार्धं समपद्यन्त विस्मिता ।
ते तु दृष्ट्वा कुरून्राजन्नदतो भैरवास्वनान् ।
अभ्यवर्तन्त वेगेन मृत्यु कृत्वा निवर्तनम् । [10]

[(L 1) G1 (both times) अवारयन् (for अवाद॰) — (L 3) G1 (both times) मड्डुकान् (for मड्डु॰)]

9 [b]) D1 सैनयो (for -से॰) — [c]) D6 अपि (for एव) K4 D4 T G2-4 तीव्रं

10 [a]) D1 M3 स्थिरीभूत्वा, G3 स्थि*** (for स्थिरी भूता) — [c]) Ś2 K1 2 D1 उदग्रु (for उदग्रा) Ś2 D6 -पाचाल्या, K4 पचाला (for -पाञ्चाला) — [d]) K3 4 B1 D1 तु (for च)

11 The portion of the text from 11[c] to 43[d] is lost

C 7 9105
B 7 199 11
K 7 200 11

संरब्धानां महावेगः प्रादुरासीद्रणाजिरे ॥ ११
यथा शिलोच्चये शैलः सागरे सागरो यथा ।
प्रतिहन्येत राजेन्द्र तथासन्कुरुपाण्डवाः ॥ १२
ततः शङ्खसहस्राणि भेरीणामयुतानि च ।
अवादयन्त संहृष्टाः कुरुपाण्डवसैनिकाः ॥ १३
ततो निर्मथ्यमानस्य सागरस्येव निस्वनः ।
अभवत्तस्य सैन्यस्य सुमहानद्भुतोपमः ॥ १४
प्रादुश्चक्रे ततो द्रौणिरस्त्रं नारायणं तदा ।
अभिसंधाय पाण्डूनां पाञ्चालानां च वाहिनीम् ॥ १५
प्रादुरासंस्ततो बाणा दीप्ताग्राः खे सहस्रशः ।
पाण्डवान्भक्षयिष्यन्तो दीप्तास्या इव पन्नगाः ॥ १६
ते दिशः खं च सैन्यं च समावृण्वन्महाहवे ।
मुहूर्ताद्भास्करस्येव राजँल्लोकं गभस्तयः ॥ १७
तथापरे द्योतमाना ज्योतींषीवाम्बरेऽमले ।
प्रादुरासन्महीपाल कार्ष्णायसमया गुडाः ॥ १८
चतुर्दिशं विचित्राश्च शतघ्न्योऽथ हुताशदाः ।

in G2 on a missing folio —^{d}) Ś2 K1 2 4 B Dc1 Dn1 D1 विशां पते, S (G2 5 missing) रणाय वै (for °जिरे)

12 G2 missing (cf v 1 11) —^{a}) Dc1 (by corr) Dn1 D6 शैलोच्चये, D3-5 शिलोच्चयै (for °च्चये) Ś K1-3 D1 शैल, Dn शैला (for शैल) —^{b}) K4 B1 Dn2 सागरे, B2 5 D.-4 7 8 S (G2 5 missing) °र, D5 °र (for °रे) Ś K1-3 सागर, B5 D3 7 8 T M3-5 °रे, Dn2 °रा, D2 °रैर् (for °रो) —^{c}) B1 प्रतिहार्येत, Dn2 D1-3 °हन्यत (for °हन्येत) —^{d}) D2 6 ते (for [आ]सन्)

13 G2 missing (cf v 1 11) —After 13, S (G2 5 missing) ins

1394* चुक्षुभे पृथिवी सर्वा दिशश्च प्रतिसस्वनुः ।
सम्भ्रान्तानि च भूतानि जलजान्यपि मारिष ।
ते च सर्वे तथा योधा संप्रहृष्टा युयुत्सव ।
वर्तमाने तथा शब्दे रौद्रे तस्मिन्भयानके ।
संपतत्सु रथौघेषु तव तेषां च भारत । [5]

[(L 2) T G3 4 [अ]पि (for च) —(L 3) T M3-5 तदा (for तथा) T G3 4 योधा (for योधा) —(L 4) M3-5 transp शब्दे and रौद्रे G1 M1 2 युद्धे (for रौद्रे)]

14 G2 missing (cf v 1 11) —^{a}) Ś K (K5 missing) Dn2 D1 2 5 7 8 यथा, D4 तथा (for ततो) —Ś2 reads 14^{bc} on marg —^{b}) Ś K (K5 missing) D1 2 4 5 7 8 G4 तु, Dn2 स्व- (for [इ]व) MSS निस्वन, D4 निश्चल (for निस्वन) —^{c}) K4 B Dc1 Dn1 तव, D8 सर्वं (for तस्य) Ś2 K1 2 D1 तथा भूदस्य सैन्यस्य, D6 अभ्यवर्तत सैन्यस्य —^{d}) D7 8 सुमहानद्भुत स्वन

15 G2 missing (cf v 1 11) —^{a}) T G1 2 4 M1 2 तदा (for ततो) —D3 4 5 om. 15^{cd} —^{c}) D6 पांडूना (for °ना) —^{d}) B3 D1 पचालाना

16 G2 missing (cf v 1 11) —^{b}) B1 दीप्ता स्याग्र, D1 दीप्ता*, D5 प्रदीप्ता (for दीप्ताग्रा) B1 Dn2 च (for खे) —^{c}) K3 4 B Dc1 Dn क्षपयिष्यतो, D1 भक्षिषि° (sic) (for भक्षयि°) —^{d}) D2 5 - 8 दीप्ताग्रा (for °स्या) K4 B Dc1 Dn1 D. G1 M पन्नगा इव (by transp) D4 दीप्ताग्र इव पन्नग

17 G2 missing (cf v 1 11) —^{a}) T G3 4 दिव (for दिश) —After 17^{ab}, D5 ins

1395* ततोऽन्तरिक्षं खगमैर्नानालिङ्गैः सुभैरवै ।

—D6 om 17^c-19^d —^{d}) Dn2 D3 लोके, D5 लोक- (for लोकं) K3 B Dc1 Dn1 S (G2 5 missing) लोके राजन्गभस्तय

18 G2 missing (cf v 1 11) D5 om 18 (cf v 1 17) D1 5 om 18-19 —^{a}) K1 तदा, B3 अथ (for तथा) —^{b}) B1 Dc1 Dn1 D7 8 T G3 4 M3-5 अमलेंम्बरे (by transp), B2-4 G1 M1. 2 अमला°, B5 विमले° D2 ज्योति पीतांबरेमले —^{c}) K3 4 B Dc1 Dn D8 S (G2 5 missing) महाराज (for महीपाल) —^{d}) Ś K1 2 B1 Dn1 D7 7 8 T G4 कार्ष्णा(D5 कर्णा) यसमहा (Dn1 °समा) (for °मया) T G1 M हुला, G3 4 गुला (for गुडा)

19 G2 missing (cf. v 1 11) D1-6 om 19 (cf v 1 17, 19) D2 om 19 M4 om (hapl) 19^{ab} —^{a}) Dn2 चतुर्दिश- (for °र्दिशं) B Dc1 Dn1 S (M4 om, G2 5 missing) चतुश्चक्रा द्वि(T G1 3.4 M1 2 वि)-चक्राश्च —^{b}) D7 8 शतघ्नीर् (for °घ्न्यो) K4 B2-4 Dn1 D7 8 बहुला गदा, B1 Dc1 Dn2 [ऽ]थ हुला (Dn2 °डा) गदा, D3 मुशला गदा, T G3.4 M3.5 [ऽ]थ

चक्राणि च क्षुरान्तानि मण्डलानीव भास्वतः ॥ १९
शस्त्राकृतिभिराकीर्णमतीव भरतर्षभ ।
दृष्ट्वान्तरिक्षमाविग्नाः पाण्डुपाञ्चालसृञ्जयाः ॥ २०
यथा यथा ह्ययुध्यन्त पाण्डवानां महारथाः ।
तथा तथा तदस्त्रं वै व्यवर्धत जनाधिप ॥ २१
वध्यमानास्तथास्त्रेण तेन नारायणेन वै ।
दह्यमानानलेनेव सर्वतोऽभ्यर्दिता रणे ॥ २२
यथा हि शिशिरापाये दहेत्कक्षं हुताशनः ।
तथा तदस्त्रं पाण्डूनां ददाह ध्वजिनीं प्रभो ॥ २३
आपूर्यमाणेनास्त्रेण सैन्ये क्षीयति चाभिभो ।
जगाम परमं त्रासं धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ २४
द्रवमाणं तु तत्सैन्यं दृष्ट्वा विगतचेतनम् ।
मध्यस्थतां च पार्थस्य धर्मपुत्रोऽब्रवीदिदम् ॥ २५
धृष्टद्युम्न पलायस्व सह पाञ्चालसेनया ।
सात्यके त्वं च गच्छस्व वृष्ण्यन्धकवृतो गृहान् ॥ २६
वासुदेवोऽपि धर्मात्मा करिष्यत्यात्मनः क्षमम् ।
उपदेष्टुं समर्थोऽयं लोकस्य किमुतात्मनः ॥ २७
संग्रामस्तु न कर्तव्यः सर्वसैन्यान्ब्रवीमि वः ।

C. 7 8222
B 7 199 28
K 7 200 30

हुत्वा गु(G3 °त्वा गु)डा (M3 4 हुत्वा), G1 M1. 2 [ऽ]य महत्तशा (for ऽथ हुताशदा) B5 शतह्यास्मगला गदा — ᵈ) D. 2 G1 च (for [इ]व) — After 19, G1 M1. 2 ins

1396* पाशाश्च विविधाकारा नाराचाञ्जलिकास्तथा ।
संपतन्त[.] स्म दृश्यन्ते शतशोऽथ सहस्रश ।
यथा युगक्षये घोरे परिभूतं जगद्भवेत् ।
तद्वदासीत्तदा राजञ्योतिर्भूत नभ स्थलम् ।
[(L. 3) G1 वहिभूत (for परि°)]

20 G2 missing (cf v l. 11) — ᵃ) D1. 8 शस्त्राकृतिभिर् (for शा°) — ᵇ) D5 आसीत्तु (for अतीव) K3 Dn1 D1 पुरुषर्षभ — ᶜ) D5 अतरीक्षम् — ᵈ) D1. 2 -पचाल- (for -पाञ्चाल)

21 G2 missing (cf. v l. 11) Ś1 om (hapl) 21^{ab} — ᵃ) D3 यथा ह्यथा (for यथा यथा) K1. 2 हि युध्यत, T G3 न्त यु° (for ह्ययुध्यन्त) — ᵇ) Ś1 K1–3 D1 पाडुपाचालसृंजया (= 20^c) — ᵈ) D2 व्यवर्धत (for व्यवर्धत)

22 G2 missing (cf. v l. 11) — ᵃ) B तदस्त्रेण, Dc1 Dn1 D5 तदा° (for तथा°) D3 युध्यमाना यथास्त्रेण, G1 M1. 2 वध्यमानास्तदास्त्रेण — ᵇ) G3 om. तेन Ś K (K3 missing) D1 च, D3 4 7 8 ते (for वै) — After 22^{ab}, G1 M1. 2 ins. a passage given in App I (No 21) D2. 4 5 om. 22^{cd} — ᶜ) Ś1 B1 D1. 6–8 T G3 [अ]नलेनैव, D3 महास्त्रेण (for [अ]नलेनेव) — ᵈ) D2 व्यथिता, M3–5 ह्यर्दिता (for भ्यर्दिता) B1 चमू , D6 शरै , T G3 परै , G1. 4 M परे (for रणे)

23 G2 missing (cf. v l. 11) B5 om. 23^b–24^a — ᵇ) G1 M दहन् (for दहेत्) Ś1 D7 कक्ष्य (for कक्ष)

24 G2 missing (cf. v l 11) B6 om 24^a (cf. v l. 23) B1 om. (hapl.) 24^{ab} — ᵃ) D5 आपूर्यमाणे चास्त्रेण — ᵇ) Dn1 क्षिपति, D7 क्षीयती (for ति) Ś1 चाभिभो , K1 D2. 6 चाविभो, K4 B (B1 om.) Dc1 Dn च प्रभो (for चाभिभो) — ᵈ) Ś2 K1. 2 कुंतीपुत्रो, Dn2 D2–5 7 8 G1 3 M धर्मराजो (for °पुत्रो)

25 G2 missing (cf v l. 11) — ᵃ) Ś1 च तद्, D5 तत , T G1 M तथा, G3 तदा, G4 यथा (for तु तद्) — ᵇ) D5 च (for वि-) Ś1 K3 -चेतन , D3 6 T G3 4 M3–5 -चेतसं (for °नम्) — ᶜ) K1 D5 7 8 मध्यस्थाना (for °स्थता) D3 हि (for च) — ᵈ) D2 4. 5 7 8 S (G2 3 missing) धर्मराजो (for °पुत्रो)

26 G2 missing (cf. v l. 11) — ᵇ) M3 5 पांचाल्य (for ल-) — ᶜ) D3 त्व हि, D7 8 स्वव (for त्व च) — ᵈ) K4 B1 Dn1 महान्, Dn2 स्वय, D2 4. 5 7 8 पुर, T G3 4 भवान् (for गृहान्) Ś K1–3 D1. 3 6 वृष्ण्यधकयुत पुर (D1. 3 पुरःसर , D6 निवेशन)

27 G2 missing (cf v l. 11) — ᵇ) Dn2 आत्मनक्षणं (sic), D2 °रक्षण, D5 नो हित (for न क्षमम्) — ᶜ) D1 उपदेष्टुं, D5 °देश- (for देष्टुं) Ś2 [ऽ]सौ, D5 हि (for ऽयं) B Dc1 Dn1 श्रेयो ह्यु(B3–5 ह्य)पदिशत्येष — ᵈ) B5 किमु च (for किमुत)

28 G2 missing (cf v l. 11) — ᵃ) D3 S (G2 3 missing) वो (for तु) — ᵇ) D2 च (for व°) — ᶜ) Ś K1–3 तु (for हि) B1 सर्वैं, D3 सर्वे- (for

C 7 9122
B 7 199 28
K 7 200 30

अहं हि सह सोदर्यैः प्रवेक्ष्ये हव्यवाहनम् ॥ २८
भीष्मद्रोणार्णवं तीर्त्वा संग्रामं भीरुदुस्तरम् ।
अवसत्स्याम्यसलिले सगणो द्रौणिगोष्पदे ॥ २९
कामः संपद्यतामस्य बीभत्सोराशु मां प्रति ।
कल्याणवृत्त आचार्यो मया युधि निपातितः ॥ ३०
येन बालः स सौभद्रो युद्धानामविशारदः ।
समर्थैर्बहुभिः क्रूरैर्घातितो नाभिपालितः ॥ ३१
येनाविब्रुवता प्रश्नं तथा कृष्णा सभां गता ।
उपेक्षिता सपुत्रेण दासभावं नियच्छती ॥ ३२
जिघांसुर्धार्तराष्ट्रश्च श्रान्तेष्वश्वेषु फल्गुनम् ।
कवचेन तथा युक्तो रक्षार्थं सैन्धवस्य च ॥ ३३
येन ब्रह्मास्त्रविदुषा पाञ्चालाः सत्यजिन्मुखाः ।
कुर्वाणा मज्जये यत्नं समूला विनिपातिताः ॥ ३४
येन प्रव्राज्यमानाश्च राज्याद्वयमधर्मतः ।

सह) Dn2 D6 S (G5 missing) सो(D6 सौ)दर्यं , D4 5 7 सौदर्यैं (for सो°)

29 G2 missing (cf. v l 11) —a) T G1 3 4 M -द्रोणार्णवौ (for °र्णव) G3 lacuna for तीर्त्वा —b) K3 4 B Dc1 Dn D1 2 4 6-8 सग्रामे (for °म) D6 भीत (for भीरु) Dc1 Dn D3 6 -दुस्तरे, D4 दर्शने (for -दुस्तरम्) D3 सग्रामे भीरुताकर, S (G2 5 missing) °मे भीम(M3-5 °रु)दुस्तरौ —c) Ś2 D3 G1 M3-5 अवसीदामि, K4 Dn2 D3 4 6-8 वि(D6 नि)मज्जिष्यामि, B1-3 Dc1 अवमक्षा(Dc1 °क्ष्या)मि, B4 °सन्नोस्मि, Dn1 अवसक्षाम, D5 विमज्जिष्यामि, T G3 4 अवपत्स्यामि, M1 2 अपव° (for अवस°) K4 B1-4 D (except D1) T G1 3 4 M3-5 सलिले (for [अ]स°) B5 अवशोस्मि निमग्नोह

30 G2 missing (cf v l. 11) —a) K1 समुद्यताम्, G1 M1 2 संपत्स्य° (for संपद्य°) Dn2 D2 4-8 T G3 4 M3-5 अद्य (for अस्य) —b) D3 अथ (for आशु) Dn2 D2 4 5 7 8 राज्ञो दुर्योधनस्य च — D1 5 om (hapl) 30c–33d —c) K4 B3 5 D2 वृत्तिर्, D3 वृत्तम् (for -वृत्त) B1 2 Dc1 Dn1 D6-8 S (G2 5 missing) ह्याचार्यो, B4 वाचार्यो (for आचार्यो) Dn2 कल्याणवृत्य *चार्यो

31 G2 missing (cf v l 11) D4 5 om 31 (cf v l 30) —c) Ś2 K2 समर्थो (for °र्थैर्) M3 वीरैर् (for क्रूरैर्) —d) Dc1 Dn1 नानु-, D6 न तु (for नाभि)

32 G2 missing (cf. v l 11) D4 5 om 32 (cf v l 30) —a) Ś2 K1-3 D1 चाब्रुवता, B1 3 Dn2 T G3 4 M3-5 विब्रुवता; B4 Dc1 Dn1 D6-8 G1 M1 2 विब्रुवती, B5 प्रब्रुवता (for [अ]विब्रु°) D6-8 प्रश्नांस् —b) Dn2 D6 T G1 3 M1 2 4 सभागता, G4 सहागता (for सभा गता) D8 तथा कृष्णामिमा गता —d) B1 Dc1 Dn1 T G1 4 M दासी-, D7 8 दास (for दास) Ś1 K3 D6 हि (D8 तु) गच्छती, K1 2 T G3 4 M1 2 निगच्छती (T G3 4 °ति), Dn नियच्छति, M3-5 च गच्छती (for निय°) K4 D1 दासभावेन गच्छती — After 32, S (G2 5 missing) ins

1397* रक्षणे च महान्यत्न सैन्धवस्य कृतो युधि ।
अर्जुनस्य विघातार्थं प्रतिज्ञा येन रक्षिता ।
व्यूहद्वारि वय चैव धृता येन जिगीषव ।
वारित च महत्सैन्य प्राविशत्तद्यथाबलम् ।

[(L 1) G1 M3 रक्षती (for °णे) — (L 2) G3 रक्षता (for रक्षिता) — (L 3) G1 M3-5 जिगीषता (for °षव) — (L 4) T G4 प्रविशत्तद्, G1 M प्रविद्रुत (for प्राविशत्तद्)]

33 G2 missing (cf v l 11) D4 5 om 33 (cf. v l 30) —a) Dn2 धार्तराष्ट्रेषु, D8 °राष्ट्रोसौ, D3 °राष्ट्रैश्च, D7 °राष्ट्रस्य (for °राष्ट्रश्च) —b) B4 श्रातेषु, Dc1 (sup lin as in text) क्रातेषु (for श्रान्तेषु) B1 D2 7 M1 2 अस्त्रेषु (for अश्वेषु) Ś2 फल्गुण, K3 B1 3-5 Dc1 Dn1 D1 3 7 8 फाल्गुन, K4 Dn2 D2 फाल्गुन° (for फल्गुनम्) B2 श्राते युद्धेषु फाल्गुन, D6 श्रात येन च फा° —c) D6 मया (for तथा) B Dc1 Dn1 गुप्तो (for युक्तो) —d) D6 हि (for च)

34 G2 missing (cf v l. 11) D2 om. 34 —a) Dn1 विदुषा (for °पा) —b) Dc1 Dn1 M1. 2 पांचाल्या, Bom ed पचाला (for पाञ्चा°) —c) D6 मे (for मज्) D5 नित्य (for यत्न) —d) Ś1 K1 2 D1 समूल, D8 सबला, D3 सपत्ना (for समूला) Ś1 विनिपातित — After 34, S (G2. 5 missing) ins

1398* ग्रहणे च परो यत्न कृतस्तेन यथा मम ।
विदित सर्वमेवैतद्भवता सर्वयोधिनाम् ।

[(L 2) G1 विदिश (sic) (for °त) M3-5 [इ]द (for [ए]तद्) G1 M1 2 भवतां शममिच्छतां, M3-5 °ता शत्रुसूदना (for the post half)]

निवार्यमाणेनास्माभिरनुगन्तुं तदेपिताः ॥ ३५
योऽसावत्यन्तमस्मासु कुर्वाणः सौहृदं परम् ।
हतस्तदर्थे मरणं गमिष्यामि सबान्धवः ॥ ३६
एवं ब्रुवति कौन्तेये दाशार्हस्त्वरितस्ततः ।
निवार्य सैन्यं बाहुभ्यामिदं वचनमब्रवीत् ॥ ३७
शीघ्रं न्यस्यत शस्त्राणि वाहेभ्यश्चावरोहत ।
एष योगोऽत्र विहितः प्रतिघातो महात्मना ॥ ३८

द्विपाश्वस्यन्दनेभ्यश्च क्षितिं सर्वेऽवरोहत ।
एवमेतन्न वो हन्यादस्त्रं भूमौ निरायुधान् ॥ ३९
यथा यथा हि युध्यन्ते योधा ह्यस्त्रबलं प्रति ।
तथा तथा भवन्त्येते कौरवा बलवत्तराः ॥ ४०
निक्षेप्स्यन्ति च शस्त्राणि वाहनेभ्योऽवरुह्य ये ।
तान्नैतदस्त्रं संग्रामे निहनिष्यति मानवान् ॥ ४१
ये त्वेतत्प्रतियोत्स्यन्ति मनसापीह केचन ।

C 7 8236
B 7 199 42
K 7 200 48

---

35 G2 missing (cf. v 1 11) — a) B1 निवारिता सुपुत्रेण, Dn2 D2 8 निवार्यमाणा न वय, D3 न निवारित वानस्मान्, D1 6-8 निवार्यमाणानि (D6 °णेन) वय — d) G1 4 M1 तदोपित (G1 °ता, M1 °त), M1 2 तदेपित, M3 8 तदेपित (for °पिता) Ś K1-3 D1 नानुगतु तदेपिणा (Ś1 K2 °ता, K1 °त), B1 कर्तुं युद्ध तदेपिण, Dn2 D1-3 नानुयानाम्नदेपिण (D1 8 °णा), D2 नानुयातास्तदाज्ञिण, D2 युद्ध कर्तुं तदेपिण — After 35, S (G2 5 missing) ins

1399* वनवासान्निवृत्ताना समये च तथा कृते ।
स्नेहश्च दर्शितो नित्य प्रत्यक्ष वो महारथा ।

36 G2 missing (cf. v 1 11) — a) K2 यो नाम्, B1. 3-5 Dc1 Dn1 D2. 3 सोमाद् (for योऽस्माद्) Dn2 D1 7 8 अस्माक (for अस्मासु) D2 योसावस्माकम त्यतं, G1 M1 2 सोपि चात्यतमस्मासु, M3-5 सोसावत्यत मस्माक — b) B5 महत् (for परम्) — c) Ś1 D5 S (G2 5 missing) तदर्थं, Dn2 D1-8 तदस्त्र (for र्थे) — d) Dn2 D1. 5 7 8 करिष्यामि, D2 करिष्यति (for गमिष्यामि)

37 G2 missing (cf. v 1 11) Before 37, G1 ins संजय — a) D6 वदति (for ब्रुवति) D1 5 7 8 कौरव्ये (for कौन्तेये) — b) D3 6 तदा (for तत)

38 G2 missing (cf. v 1 11) — b) D1 वाहनेभ्यश्च (hypermetric) (for वाहेभ्यश्च) — d) B1 2 4 Dc1 Dn2 D2 8 T G1 3 M प्रतिघाते, D1 प्रतिषेधे, D5 प्रतिघातो (for प्रति) Dc1 S (G2 5 missing) महात्मन (for °त्मना)

39 G2 missing (cf. v 1 11) — a) D3 6 T G1 M1 2 द्विपेभ्य, G3 4 द्विपाद्य (for °श्व) G1 चंदनेभ्यश्च (for -स्यन्दने°) — b) B1 3 Dc1 Dn1 D6 S (G2 5 missing) क्षिप्र (for क्षितिं) D2 4 5 निपातिता (for ऽवरोहत) — d) D5 एव (for भूमौ) — After 39, D2 ins

1400* सायुधान्युध्यमानान्वो हन्यादेतानपि ध्रुवम् ।

40 G2 missing (cf. v 1 11) — a) Ś K (K5 missing) Dn2 D1 5 ह्ययुध्यत (K4 Dn2 °ते [sic]), Dn1 D1 हि युध्यत, D2 ह्यमुच्यत (for हि युध्यन्ते) — b) Dn2 ये वा, D1 5 यो वा, G1 M यौधा (for योधा) K3 B Dc1 Dn1 D3 6 S (G2 5 missing) ह्य (D5 ह्य)स्त्रमिद, K4 अस्त्रबल (for ह्यस्त्र°) — c) D6 om one तथा — After 40, D5-8 ins

1401* रामेण पृथिवी सर्वा नि क्षत्रियगणा कृता ।
अनेनास्त्रेण भीमेन क्षत्रमुत्सादित पुरा ।
यत्तन्नारायण तेज अस्त्रतेज प्रमर्दनम् ।
तदस्त्रं निर्मित पूर्वं विष्णुना प्रभविष्णुना ।
यदा निपातितो दैत्यो हिरण्याक्षो महासुर । [5]
तदा नारायणास्त्रं हि पूर्वसृष्ट हि विष्णुना ।
तं निपात्य महादैत्यं द्वापरान्ते नृपोत्तम ।
रामेण तप आस्थाय लब्ध पूर्वं महात्मना ।
देवदेव समाराध्य विष्णु त्रिभुवनेश्वरम् ।
तस्माद्द्रोणमनुप्राप्त सर्वास्त्रप्रतिवारणम् । [10]
तथैतद्धि महाशस्त्रं केनचिन्न निवार्यते ।
नारायणास्त्रस्य नृपा एष योगो निवारणे ।

[(L 1) D6 निक्षत्रिय (for निःक्ष°) — (L 3) D6 सव- (for अस्त्र) — (L 4) D8 सृष्ट हि विष्णुना पुरा (for the post half) — D8 om (hapl.) lines 5-6 — (L 5) D7 भीमो (for दैत्यो) D6 हिरण्याख्यो महाबल (for the post. half) — (L 6) D6 तदा नारायणास्त्रस्य (for the prior half) D6 om. from पू°सृष्ट up to नृपा (in the prior half of line 12) — (L 9) D8 देवे (for देव) — (L 10) D7 अमु (for अनु) — (L 12) D6 उपायोस्ति निवारणे (for the post half)]

41 G2 missing (cf. v 1 11) D3 om. 41a–42b G1 M1. 2 transp 41 and 42 — a) D1 निक्षेपति, D6 न क्षेप्स्यति B1 2 Dc1 M3-5 तु (for च) D4 निक्षिप्ये-

C 7 8236
B 7 189 42
K 7 200 43

निहनिष्यति तान्सर्वान्रसातलगतानपि ॥ ४२
ते वचस्तस्य तच्छ्रुत्वा वासुदेवस्य भारत ।
ईषुः सर्वेऽस्त्रमुत्स्रष्टुं मनोभिः करणेन च ॥ ४३
तत उत्स्रष्टुकामांस्तानस्त्राण्यालक्ष्य पाण्डवः ।
भीमसेनोऽब्रवीद्राजन्निदं संहर्षयन्वचः ॥ ४४
न कथंचन शस्त्राणि मोक्तव्यानीह केनचित् ।
अहमावारयिष्यामि द्रोणपुत्रास्त्रमाशुगैः ॥ ४५
अथ वाप्यनया गुर्व्या हेमविग्रहया रणे ।
कालवद्विचरिष्यामि द्रौणेरस्त्रं विशातयन् ॥ ४६
न हि मे विक्रमे तुल्यः कश्चिदस्ति पुमानिह ।
यथैव सवितुस्तुल्यं ज्योतिरन्यन्न विद्यते ॥ ४७
पश्यध्वं मे दृढौ बाहू नागराजकरोपमौ ।
समर्थौ पर्वतस्यापि शैशिरस्य निपातने ॥ ४८
नागायुतसमप्राणो ह्यहमेको नरेष्विह ।
शक्रो यथाप्रतिद्वंद्वो दिवि देवेषु विश्रुतः ॥ ४९
अद्य पश्यत मे वीर्यं बाह्वोः पीनांसयोर्युधि ।
ज्वलमानस्य दीप्तस्य द्रौणेरस्त्रस्य वारणे ॥ ५०
यदि नारायणास्त्रस्य प्रतियोद्धा न विद्यते ।

पसति चास्त्राणि T G3.4 निक्षिप्यते तु शस्त्राणि, G1 M1.2 ये निक्षेप्स्यति श° — b) K4 D1.5 ते, T G3 च (for ये) G1 M1.2 वाहनेभ्योवरोहते — After 41ab, T G3.4 M3.5 ins

1402* येऽञ्जलिं कुर्वते वीरा नमन्ति च विवाहना ।

— c) B1 तानेतद् (for तान्सै°) Ś1 तानेव चैतत्सग्रामे — d) Ś1 वि, B1 न (for नि-)

42 G2 missing (cf v l 11) D3 om 42ab (cf v l 41) G1 M1.2 transp 41 and 42 — a) Ś1 K4 Dn2 D1.2 यत् (for ये) D4.5.7.8 [ए]न (for [ए]वत्) T G3 योक्ष्यति (for -योत्स्यन्ति) — b) D3 ह; T G3.4 हि (for [इ]ह) K2 D4.7 G3 M4 केन च, G1 तेन च (for केचन) — K2 om (hapl) 42c–43d — c) Dn2 हनिष्यति ह; M3 निहनिष्यंति (for °ष्यति) D2.4.5.7 इति क्षिति(D4 om क्षिति)गता न्सर्वान्

43 G2 missing (of v l. 11) K2 om 43 (cf v l 42) — a) D6 श्रुत्वा तु (for तच्छ्रुत्वा) — b) G1 M1.2 सैनिका, M3.4.5 (sup lin) भाषित (for भारत) — c) K1 एषु, Dn इषु, D1–8 इषून्, G1 M ऊचु; G3.4 ऊपु (for ईषु) K3.4 B (except B1) D2.4.6–8 T G1.3 M समुत्स्रष्टु, D5 समुत्सृज्य, G4 ससुत्सृष्टा (for ऽस्त्रमुत्स्रष्टुं) — d) Ś1 मनसा (for मनोभि) T कारणेन (for करणेन) D5 वाहादवततार च, D7.8 मनोभिस्ते व्यचिंतयन्, G1 M1.2 मनोभि करणै सह, G3.4 M3–5 महद्भि का(M5 क)रणैश्च ह

44 ab) D7.8 च (for तान्) Ś K (K5 missing) D1.8 तत उत्स्रष्टुकामानाम् Dn2 D6–8 T G1.2 M1.2.5 शस्त्राणि (for अ°) D7 lacuna, D8 M1.2 आलोक्य (for आलक्ष्य) D1.6 तत उत्सृष्टवतस्तान्यालोक्य पाडव स्तदा (D5 स च पांडव) — c) D6 तत्र (for राजन्) — d) D6 वै (for स)

45 b) B Dc1 Dn1 D6 S (G5 missing) त्यक्तव्यानि (for मोक्त°) D6.7 ह (for [इ]ह) — c) D7 अहमा चारयिष्यामि — D6 om (hapl) 45d–46c — d) G3 आहवे (for आशुगै)

46 D6 om 46abc (cf v l 45) — a) K4 Dn2 D2.4.5.7.8 गदया (for अथ वा) D3 गदया, G3 ह्य नया (for [अ]प्य°) — Dn1 om 46c–47b — c) Ś1 K3 कालविद् (for °वद्) K4 B1–3.5 प्रहरिष्यामि, B4 Dc1 D1 S (G5 missing) प्रचरि°, D3 हि च° (for विचरि°) — d) D4 विशारयन्, D7 विशा पते (for विशातयन्)

47 Dn1 om 47ab (cf v l 46) — a) D5 च (for हि) M3 om विक्रमे — b) D3 अन्य (for अस्ति) D6 इति (for इह) — c) Dc1 Dn1 तथैव, D7.8 युध्यैव (for यथैव)

48 a) Dn2 पश्यध्वे (for °ध्व) B Dc1 Dn1 S (G5 missing) पश्यतेमौ (B1 °श्य चेमौ) हि मे बाहू — b) D6 गजराज (for नाग°) — c) D6 इव (for अपि) K4 D1 पर्वतस्यापि सामर्थौ(sic) — d) Dn1 शिशिरस्य, D4.5.7.8 शिखरस्य (for शैशि°) K1 निपातिते, D6 S (G5 missing) निवारणे (for निपातने)

49 a) D5 -शत (for सम-) — c) G1 M यथा शक्रो (by transp) D7.8 [अ]प्रतिबलो (for °द्वंद्वो)

50 a) Dn2 D2.4–8 पश्यंतु, M3–5 पश्यतु (for °त) — b) D5 भीमांसयोर् (for पीनां°) D2 मृधे, D6 अपि (for युधि) — d) D5 अस्त्राणि (for अस्त्रस्य)

अथैनं प्रतियोत्स्यामि पश्यत्सु कुरुपाण्डुषु ॥ ५१
एवमुक्त्वा ततो भीमो द्रोणपुत्रमरिंदमः ।
अभ्ययान्मेघघोषेण रथेनादित्यवर्चसा ॥ ५२
स एनमिषुजालेन लघुत्वाच्छीघ्रविक्रमः ।
निमेषमात्रेणासाद्य कुन्तीपुत्रोऽभ्यवाकिरत् ॥ ५३
ततो द्रौणिः प्रहस्यैनमुदात्तमभिभाष्य च ।
अवाकिरत्प्रदीप्ताग्रैः शरैस्तैरभिमन्त्रितैः ॥ ५४
पन्नगैरिव दीप्तास्यैर्वमद्भिरनलं रणे ।
अवकीर्णोऽभवत्पार्थः स्फुलिङ्गैरिव काञ्चनैः ॥ ५५
तस्य रूपमभूद्राजन्भीमसेनस्य संयुगे ।
खद्योतैरावृतस्येव पर्वतस्य दिनक्षये ॥ ५६
तदस्त्रं द्रोणपुत्रस्य तस्मिन्प्रतिसमस्यति ।
अवर्धत महाराज यथाग्निरनिलोद्धतः ॥ ५७
विवर्धमानमालक्ष्य तदस्त्रं भीमविक्रमम् ।
पाण्डुसैन्यमृते भीमं सुमहद्भयमाविशत् ॥ ५८
ततः शस्त्राणि ते सर्वे समुत्सृज्य महीतले ।

C 7 9235
B 7 159 61
K 7 200 69

---

51 ^{c}) Ś1 Dn2 D4. 6 - 8 अय (for अद्य)　K4 B Dc1 Dn1 D1 [सु]वन्, D2 त (for [सु]न)　— ^{d}) K6 पश्यतु कुरुपाण्डवा, G2 तथा पश्यत्सु पाण्डुषु　— K4 B1 2 3 (marg) Dc1 (marg) Dn2 D1-8 T ins

1403* अर्जुनार्जुन बीभत्सो न न्यस्यं गाण्डिव त्वया ।
शशाङ्कस्येव ते पङ्को नैर्मल्यं पातयिष्यति ।
अर्जुन उवाच ।
भीम नारायणास्त्रे मे गोषु च ब्राह्मणेषु च ।
एतेषु गाण्डिव न्यस्यमेतद्धि व्रतमुत्तमम् ।

[(L 1) D4 om the second अर्जुन　D4 गांडिव D- 8 न्यस्यतो गांडिव तव (for the post half)　— (L 2) B1-3 शशाक इव (for °ङ्कस्येव)　Dc1 Dn2 D3 T कोर, D1 2 पक (for पङ्को)　Dn2 नैमल्ये, D2 4-6 निमले (for नैर्मल्य)　Dc1 प्रापयिष्यति (for पात)　B1. 6 नि(B2 नै)र्मलो न भविष्यति, D7 8 निर्मलस्य भविष्यति (for the post. half)　— (L. 3) B1-3 नारायणास्त्रेषु, Dc1 D1. 7 °णास्त्रे मे, Dn2 °णास्त्रे यो (for °णास्त्रे मे) Dn2 ब्रह्मणेषु (for ब्रा°). B1-3 D5 ब्राह्मणेषु च गोषु च (for the post half)　— (L 4) D1. 7 8 गांडिव　B1 3 गांडीवन्यास एकस्तु, B2 गांडिव न्यस्यता वय (for the prior half)　B1. 2 शशाङ्कस्येव मे सदा, B3 नाशाङ्किते वले सदा (sic) (for the post. half)]

52 ^{a}) K3 4 B2 Dn2 D1 2 5 6 T उक्तम् (for उक्त्वा)　— ^{b}) B Dc1 Dn1 D2 5 अरिंदम, D4 G2. 4 °दम (for °दम)　— After 52, S (G5 missing) ins

1404* कम्पयन्मेदिनीं सर्वां त्रासयंश्च चमूं तव ।
शङ्खशब्दं महत्कृत्वा भुजशब्दं च पाण्डव ।
तस्य शङ्खस्वनं श्रुत्वा बाहुशब्दं च तावका ।
समन्तात्कोष्टकीकृत्य शरवातैरवाकिरन् ।

[(L. 3) M3-5 भुज- (for बाहु)　— After line 3, G1 M1. 2 ins

1405* समकम्पन्त वित्रस्ता शकृन्मूत्र प्रसुस्रुवु ।]

53 ^{a}) B5 D5 एवम्, D7 M3-5 एनान्, T G1-4 M1 2 एतान् (for एनम्)　D7 जालेषु, G2 जालानि (for जालेन)　— ^{b}) D6 T G1 M लघुना (for लघुत्वात्)　D4 7 8 विभ्रम°, M4 विक्रम (for °म)　D8 लघुना शीघ्रकृत्तम, G2 वायुना साम्यविक्रम　— ^{c}) D4 सोद्यैव, S (G5 missing) आच्छाद्य (for आसा°)　Ś1 K3 B2 निमेषमात्रमासाद्य, D3 मात्रे प्राच्छाद्य　— ^{d}) K1 [ऽ]त्यवाकिरत्, D3 [ऽ]प्यवा° (for ऽभ्यवा)

54 D2 4 5 om 54^{ab}　— ^{a}) Ś1 तत्र (for ततो)　— ^{b}) B Dc1 Dn उवतम्, D7 उदाप्यम् (sic), S (G5 missing) उच्चदन् (for उदात्तम्)　— ^{c}) D2 4 5 प्रच्छादयत्प्रदी(D5 °रस दी)प्तास्त्रै (D5 ग्रै)　— ^{d}) D4 शस्त्रैस्तैर्, D5 शस्त्रास्त्रैर् (for शरैस्तैर्)　Ś1 मन्त्रामि, D7 8 तेनाभि (for तैरभि)　D2 अभिसंवृत

55 ^{b}) D7 8 सृजद्भिर् (for वम°)　B (except B4) ज्वलन　Dn1 गरल (for अनल)　Ś1 K1 2 4 D1 बहु (for रणे)　Dn1 D1. 5 मर्मभि(Dn2 °वि)द्भिरल रणे　— ^{c}) D2 3. 7 8 M3-5 अवाकीर्णो (for अव)

56 ^{a}) B1 अस्य (for तस्य)　B5 तद्रूपमभवद्राजन्　— ^{c}) Dn1 D1 आवृतस्यैव (for °स्येव)

57 ^{a}) D1 तदस्त्र, M3 5 तदस्य (for स्त्र)　— ^{b}) Ś K1-3 Dn2 D3 6 अति(Dn2 D3 अभि)समस्यति, D4 प्रतिसमिष्यति, D7 8 अप्रतिशास्य(D8 स्य)ति, S (G5 missing, M5 *sup lin*) प्रतिसमासति, M5 (orig) °समागते (for °समस्यति)　— D5 om 57^{cd}

58 ^{a}) Ś K1 2 4 Dn2 D1 8 प्रवर्धमानम्, D4 5 8 अवर्ध (for विव°)　M1-5 आलोक्य (for आलक्ष्य)

C 7 9255
B 7 199 61
K 7 200 69

अवारोहन्रथेभ्यश्च हस्त्यश्वेभ्यश्च सर्वशः ॥ ५९
तेषु निक्षिप्तशस्त्रेषु वाहनेभ्यश्च्युतेषु च ।
तदस्त्रवीर्यं विपुलं भीममूर्धन्यथापतत् ॥ ६०
हाहाकृतानि भूतानि पाण्डवाश्च विशेषतः ।
भीमसेनमपश्यन्त तेजसा संवृतं तदा ॥ ६१

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७०

१७१

संजय उवाच ।
भीमसेनं समाकीर्णं दृष्ट्वास्त्रेण धनंजयः ।
तेजसः प्रतिघातार्थं वारुणेन समावृणोत् ॥ १
नालक्षयत तं कश्चिद्वारुणास्त्रेण संवृतम् ।
अर्जुनस्य लघुत्वाच्च संवृतत्वाच्च तेजसः ॥ २
साश्वसूतरथो भीमो द्रोणपुत्रास्त्रसंवृतः ।
अग्नावग्निरिव न्यस्तो ज्वालामाली सुदुर्दृशः ॥ ३
यथा रात्रिक्षये राजञ्ज्योतींष्यस्तगिरिं प्रति ।
समापेतुस्तथा बाणा भीमसेनरथं प्रति ॥ ४
स हि भीमो रथश्चास्य हयाः सूतश्च मारिष ।

— [cd]) Ś K1-3 सैन्यादृते, Ś1 (also) -सैन्यावृते, B1 Dc1 Dn2 D3 M1 °न्रृते (sic) (for -सैन्यमृते) Dn1 पाण्डुसैन्यान्यभिमारसुमहद्भयमुपाविशत् (sic)

59 [a]) Ś K1-3 Dn2 D1 2 4 7 8 दिव्यानि (for ते सर्वे) D5 तव सर्वाणि शस्त्राणि — [c]) Ś1 Dn1 D5 अवारोहद्, T G2-4 M3-5 अवातरन्, G1 M1 2 °पतन् (for °रोहन्) — [d]) Dn2 D2 4 5 7 8 तुरगेभ्यश्च (for हस्त्यश्वे°) Ś1 K1 2 B1-3 Dc1 Dn1 च सर्वत; D3 सहस्रश (for च सर्वश)

60 [a]) D7 om. निक्षिप्त D4 5 तेषु शस्त्रेषु निक्षिप्त (D5 प्ते), D8 तेषु शस्त्रेषु क्षिप्तेषु — [b]) D6 वाहनेषु (for °नेभ्यश्च) — After 60[ab], D6 ins

1406* उपरिष्टाद्रमन्यत्र यत्र योधान्प्रपश्यति ।
गृहीतशस्त्रानारूढान्वाहनेषु महारमसु ।
यत्र यत्र प्रयाति स क्रममाणं रणाजिरे ।
तत्र तत्र विमुक्तास्त्रा सर्वेऽदृश्यन्त सघश ।
ततोऽपश्यद्रणे भीम गदाहस्तमरिंदमम् । [5]
असंभ्रान्तं समायान्त द्रोणपुत्ररथं प्रति ।

— [c]) S (G5 missing) सकल (for विपुल) B1 तदस्त्रमस्त्र विपुल, B2-5 Dc1 Dn D3-5 7 तदस्त्र (Dn2 °स्त्र)-वीर्यंवि(B2 D7 °र्यं वि)पुलं — [d]) D6 असभ्रम, T G1-4 M3 अपातयत्, M1 2 अवापतत् (for अथाप°)

61 [b]) D6 पाण्डवान्भयमाविशत् — [c]) D3 6 अपश्यतस् (for श्यन्त) — [d]) D5 सवृते (for °त) Ś K (K5 missing) तत, D1 तथा, D4 सदा (for तदा)

Colophon om in Ś1 K1-3 K5 G5 missing — *Sub parvan* B1 3 Dc1 Dn1 नारायणास्त्रमोक्ष — *Day of Drona's Generalship* K4 पचमदिवसयुद्धे —*Adhy no* (figures, words or both) Dn1 200, D3 202, D4 93, T G2 3 194, G1 M1 2 193, G4 195, M3-5 192 —*Śloka no* Dc1 61, Dn1 60

171

☞ This adhy is missing in K5 G5 (cf. v 1 7 125 14, 137 9)

1 [a]) D6 अस्त्रेण तु, T G1 M1 2 भीमसेने, G2 M3-5 °सेन (for °सेन) — [b]) D6 दृष्ट्वा भीम, S (G5 missing) अस्त्र दृष्ट्वा (for दृष्ट्वास्त्रेण) — [d]) T G3 4 M3-5 वारुणेनैव(G3 4 M5 °न)मावृणोत्

2 [a]) B2-5 D2 तत् (for त) Dn2 नालक्षयस्तत कश्चिद्, D3-6 नालक्षयन्तत (D3 °दा) क° — [b]) D4 दारुणास्त्रेण (for वारु°) — [d]) G1 सर्वश (for तेजस)

3 [a]) Dc1 Dn1 D5 ध्वजो (for रथो) B4 साश्वसूतध्वजरथो, D3 साश्वशस्त्रस्ततो भीमो (sic) — [d]) Ś K1-3 G3 4 [दु]व (for सु) D4 7 8 -दुर्लभ (for दुर्दृश) K4 D1 ज्वालामालीव संवृतं (D1 त)

4 [b]) Dn1 D4 ज्योतिषा (for ज्योतींषि) D3 6 T G1-4 M1 5 [अ]स्त (for [अ]स्त-) — B1 reads 4[cd] on marg — [c]) D3 समीपे तु, S (G5 missing) समाजग्मुस् (for पेतुस्) M4 सदा (for तथा)

संवृता द्रोणपुत्रेण पावकान्तर्गताभवन् ॥ ५
यथा दग्ध्वा जगत्कृत्स्नं समये सचराचरम् ।
गच्छेदग्निर्विभोरास्यं तथास्त्रं भीममावृणोत् ॥ ६
सूर्यमग्निः प्रविष्टः स्याद्यथा चाग्निं दिवाकरः ।
तथा प्रविष्टं तत्तेजो न प्राज्ञायत किंचन ॥ ७
विकीर्णमस्त्रं तद्दृष्ट्वा तथा भीमरथं प्रति ।
उदीर्यमाणं द्रौणिं च निष्प्रतिद्वंद्वमाहवे ॥ ८
सर्वसैन्यानि पाण्डूनां न्यस्तशस्त्राण्यचेतसः ।
युधिष्ठिरपुरोगांश्च विमुखांस्तान्महारथान् ॥ ९
अर्जुनो वासुदेवश्च त्वरमाणौ महाद्युती ।
अवप्लुत्य रथाद्वीरौ भीममाद्रवतां ततः ॥ १०
ततस्तद्द्रोणपुत्रस्य तेजोऽस्त्रबलसंभवम् ।
विगाह्य तौ सुबलिनौ माययाविशतां तदा ॥ ११
न्यस्तशस्त्रौ ततस्तौ तु नादहदस्त्रजोऽनलः ।
वारुणास्त्रप्रयोगाच्च वीर्यवत्त्वाच्च कृष्णयोः ॥ १२
ततश्चकृषतुर्भीमं तस्य सर्वायुधानि च ।
नारायणास्त्रशान्त्यर्थं नरनारायणौ बलात् ॥ १३
अपकृष्यमाणः कौन्तेयो नदत्येव महारथः ।

C 7 9271
B 7 200 14
K 7 201 15

— After 4, D5 ins

1407* तदस्त्रं वारणं मत्वा नारायणमयुद्धवम् ।
प्रजज्वाल पुनर्भीमं समावृत्य तु रणाजिरे ।

5 a) D5 च, G1 M1 2 तु (for हि) D4 5 7 8 भीम (for भीमो) — b) Ś2 K2 हय (for हया) K1 सुताश् (for °तश्) D3 repeats मारिष — c) Dc1 Dn D3-6 संवृतो (for °ता) — d) B Dn D3-5 पावकान्तर्गतोभव (D5 र्गतो भवे) त्, T G2-4 र्गता इव

6 a) K4 Dn2 D1 2 6 जग्ध्वा, D4 lacuna (for दग्ध्वा) D5 S (G5 missing) सर्वं (for कृत्स्नं) — c) D2 अग्निं, Bom ed वह्निर् (for अग्निर्)

7 a) D3 तु (for स्याद्) — b) D6 अथ (for यथा) Ś2 D5 S (G5 missing) वाग्निं, D6 [अ]ग्निं वा (for चाग्निं) Dn1 D2 यथा चाग्निर्दिवाकर — c) Ś K1-3 D1 S (except G1, G5 missing) प्रविष्टस् (for °ष्ट) — d) D7 om न K3 Dn2 D1 7 8 G1-3 M1 3 4 प्रज्ञायत (for प्रा°) B1 पाण्डव, B2 8 Dc1 Dn1 S (G5 missing) पाण्डव (Dn1 °वा), B4 5 D6 पाण्डव (for किंचन) — After 7, T G2-4 M3 5 (before corr) ins

1408* तदस्त्रं भीमहुंकारादपयाति पुनः पुनः ।
पुनः पुनस्तमायाति हुंकारात्तं विमुञ्चति ।
ततो देवाः सगन्धर्वा भीमं दृष्ट्वा सुविस्मिताः ।
[(L 2) M3 5 मनायाति (for तमा°)]

8 D2 4 5 7 8 om 8ab — a) T G1 M1 2 निकीर्णम्, G2 निगी (for विकी) D6 T G2-4 त (for तद्) — b) T G1 2 M भीमसेन (for तथा भीम) — d) D2 स प्रति-, D4 विप्रति (for निष्प्रति-)

9 a) D7 8 दृष्ट्वा (for सर्व) B Dc1 Dn1 D2 6 S (G5 missing) सैन्यं च, D5 शस्त्राणि (for सैन्यानि) Dn1 D1 8 पाडुना (sic) (for पाण्डूना) — b) Ś2 K1 2 4 Dn2 D1-5 7 8 [अ]निकश (for [अ]चेतस) B Dc1 Dn1 D6 S (G5 missing) न्यस्तशस्त्रमचेतन (M3-5 °स) — c) D2 6-8 पुरोगाश् (for °गांश्) D6 ते (for च) — d) D2 विपुलास्ते, D6 विमुखाश्च, D7 8 °खास्ते (for °खास्तान्) D6 8 महारथा

10 c) B1 D8 अवद्रुत्य (for °प्लुत्य) D5 भूमौ, G2 तूर्णं (for वीरौ) — d) Ś K1-3 D1 8 उभौ, K4 Dn2 D2 5-8 तदा, D4 तथा (for ततः)

11 a) Dc1 D2 6 ते, Dn तौ, D8 G1 M1 2 तु, D5 T G3 4 त (for तद्) — c) D8 देवनिभौ (for सुबलिनौ) — d) M1 2 [आ]विशिता (for शता) Bom ed तथा (for तदा) B1 Dn1 D8 मायाम (B1 मा) विशतां तदा

12 a) G1 तदा (for ततस्) Ś K (K5 missing) D1 न्यस्तशस्त्र (D1 °स्त्रौ) तदस्त्रं च, D3 न्यस्ते शस्त्रे तदस्त्रं तु, D4 न्यस्तशस्त्रैस्ततस्तौ तौ — b) K4 B Dc1 Dn D6 सोस्त्रजो, T श्रा, G1-4 M श्र (for अस्त्रजो) Ś K1-3 D1-5 7 8 प्रशशाम नरर्षभ (Ś1 K3 तदा नृप) — c) D1 7 8 वारुणास्त्र (for णास्त्र) K1 2 D4 प्रयोगाश् (for °गाच्) D6 नारायणास्त्रयोगाच्च — d) D6 स्ववीर्यत्वाच् (for वीर्यव) D5 तेजस (for कृष्णयोः)

13 a) K1 G1 M1 2 4 5 (sup lin) चकर्षतुर् (for चकृष) — b) D2 Bom ed तस्या (Bom ed सर्वा)-स्त्राण्यायुधानि च — After 13, D6 ins

1409* पातयामासतु पुनर्भीमसेनं रणे बलात् ।
भीमं निरायुधं कृत्वा तदा कृष्णधनंजयौ ।

C 7 8271
B 7 100 14
K 7 201 15

वर्धते चैव तद्धोरं द्रौणेरस्त्रं सुदुर्जयम् ॥ १४
तमब्रवीद्वासुदेवः किमिदं पाण्डुनन्दन ।
वार्यमाणोऽपि कौन्तेय यद्युद्धान्न निवर्तसे ॥ १५
यदि युद्धेन जेयाः स्युरिमे कौरवनन्दनाः ।
वयमप्यत्र युध्येम तथा चेमे नरर्षभाः ॥ १६
रथेभ्यस्त्ववतीर्णास्तु सर्वे एव स्म तावकाः ।
तस्मात्त्वमपि कौन्तेय रथात्तूर्णमपाक्रम ॥ १७
एवमुक्त्वा ततः कृष्णो रथाद्भूमिमपातयत् ।
निःश्वसन्तं यथा नागं क्रोधसंरक्तलोचनम् ॥ १८
यदापकृष्टः स रथान्न्यासितश्चायुधं भुवि ।
ततो नारायणास्त्रं तत्प्रशान्तं शत्रुतापनम् ॥ १९
तस्मिन्प्रशान्ते विधिना तदा तेजसि दुःसहे ।
बभूवुर्विमलाः सर्वा दिशः प्रदिश एव च ॥ २०
प्रववुश्च शिवा वाताः प्रशान्ता मृगपक्षिणः ।
वाहनानि च हृष्टानि योधाश्च मनुजेश्वर ॥ २१
व्यपोढे च ततो घोरे तस्मिंस्तेजसि भारत ।

---

14 D6 om 14–18 G3 om 14ᵃ–15ᵇ —ᵃ) Hypermetric Ś1 K3 B Dc1 Dn D2 4 7 8 T आकृष्यमाण, Ś1 K1 2 4 D1 अवकृ°, D8 असृष्य° (for अपकृष्य°) —K4 D5 om (hapl) 14ᵇ–15ᵃ D4 reads 14ᵇ–17ᵃ (omitting [both times] 15ᵃ–16ᵇ) twice —ᵇ) D2 7 8 नदश्चैव (for °स्त्रैव) B Dc1 G3 M3–5 महास्त्र, Dn1 °रथ, D8 °रथा (for °रथ) Ś K1–3 D1 8 नदश्चैव (D1 °व) महाबल (K3 °रव), D4 (both times) योन्यदन्ये महारथा (sic) —ᶜ) Ś K1–3 D1 8 युयुधे (for वर्धते) B1 तु (for च) Dc1 Dn1 वर्धयन्ते (Dn1 °रथ)व तद्धोर, D2 4 (both times) 7 8 युयुत्सुश्चैव (D2 °रसतश्च) तद्धोर —ᵈ) Ś1 K1 2 D1 अस्त्र द्रौणे (by transp)

15 For the repetition in D4, cf v 1 14 K4 D5 om 15ᵃᵇᶜ, D6 om 15, G3 om 15ᵃᵇ (for all, cf v l 14) D4 om (hapl) 15ᵃ–16ᵇ —ᶜ) D1 G3 4 कौंतेयो (for कौन्तेय) —ᵈ) D3 त्व युद्धान्, D7 8 कस्मात्त्व, T युद्धात्त्वं (for यद्युद्धान्) K1 नाति वर्तसे T2 (before corr) G1–4 M युद्धायैव मनो दधे

16 For the repetition in D4, cf. v 1 14 D5 om 16 (cf v l 14) D4 om. 16ᵃᵇ (cf v l 15) —ᵃ) G2 जेष्यामो (for जेया स्युर्) —ᵇ) G2 इरीन् (for इमे) G1 2 M कौरवनदन —ᶜ) Ś युध्याम, K1 D1 युध्यामस्, K2 युद्धामस् (sic), D4 (both times) 5 युन्द्धेन, D7 8 युद्धेम (sic) (for युध्येम) —ᵈ) S (G5 missing) [इ]व (for च) Ś1 K1 2 4 D1 नराधिपा, B5 नरोत्तमा, M3–5 महारथा D2 तथा चान्ये महर्षभा

17 For the repetition in D4, cf v 1 14 D5 om 17 (cf. v 1 14) —ᵃ) Ś1 Dn1 D1 स्त्ववकीर्णास्; D2 चावकीर्णाश् (for स्त्ववतीर्णास्) K4 B1–4 Dc1 Dn D4 (both times) 5 7 8 स्म, D2 8 च (for तु) S (G5 missing) अवतीर्णा रथेभ्यश्च (G1 M1 2 °भ्यस्ते, M4 °श्चैते) —ᵇ) B1 3 4 Dc1 Dn D4 5 7 8 हि, D2 [अ]स्मि, D8 च (for स्म) —ᶜ) D2 S (G5 missing) तथा (for तस्मात्) —ᵈ) G1 तथा, M3–5 यथा (for रथात्) Ś1 K3 अवातर, K2 D2 4 उपाक्रम, Dn1 अपाकुरु, D5 8 T G2 3 अपक्रम, M4 अपाक्रम (for °क्रम) D1 रथात्तूर्णपराक्रम

18 D5 om 18 (cf v l 14) —ᵃ) B Dc1 Dn1 D3 T G2–4 M3–5 तु त (for तत) —ᵇ) G2 M3–5 तूर्णम् (for भूमिम्) B Dc1 Dn1 D2 अवर्तयत्, Dn2 D3–5 7 8 अ(D3 उ)पाहरत् (for अपातयत्) Ś K (K5 missing) D1 रथात्तूर्णमवातरत् —ᶜ) Some MSS निश्वसंत D3 (sup lin as in text) तथा (for यथा)

19 ᵃ) Ś1 K1 2 Dn1 G1 M1 2 4 यथा, G2 सदा (for यदा) D5 च (for स) D8 यश्चोपकृष्ट स रथान् —ᵇ) K1 2 प्रति, Dn2 S (G5 missing) युधि, D6 बलात् (for भुवि) D2 आसितश्चायुधो युधि, D4 5 7 8 न्यासि(D5 °शि)तान्यायुधानि च —ᶜ) Ś1 K1 2 तदा (for ततो) D3 6 तु (for तत्) —After 19, Ś1 K3 ins an addl colophon [Śloka No Dc1 Dn1 19]

20 Before 20, B Dc1 Dn1 D2 5 S (G5 missing) ins संजय उवाच —ᵃ) D4 5 7 8 विधिवत्, D6 बलिनि; G1 M1 2 योगेन (for विधिना) —ᵇ) K4 B Dc1 Dn1 S (G5 missing) तेन, Dn2 D4 5 7 8 तथा, D2 तस्मिन्, D8 तस्य, D6 महा (for तदा) S (G5 missing) दुःषहे —D5 om 20ᶜ–22ᵇ —ᶜ) D8 निर्मला (for विमला) —ᵈ) S (G5 missing) विदिश (for प्र°) K3 वा (for च)

21 D6 om 21 (cf v 1 20) —ᵇ) B2 S (G5 missing) शाताश्च (for प्रशान्ता) —ᶜ) Dn2 S (G5

बभौ भीमो निशापाये धीमान्सूर्य इवोदितः ॥ २२
हतशेषं बलं तत्र पाण्डवानामतिष्ठत ।
अस्त्रव्युपरमाद्धृष्टं तत्र पुत्रजिघांसया ॥ २३
व्यवस्थिते बले तस्मिन्नस्त्रे प्रतिहते तथा ।
दुर्योधनो महाराज द्रोणपुत्रमथाब्रवीत् ॥ २४
अश्वत्थामन्पुनः शीघ्रमस्त्रमेतत्प्रयोजय ।
व्यवस्थिता हि पाञ्चालाः पुनरेव जयैषिणः ॥ २५
अश्वत्थामा तथोक्तस्तु तव पुत्रेण मारिष ।
सुदीनमभिनिःश्वस्य राजानमिदमब्रवीत् ॥ २६
नैतदावर्तते राजन्नस्त्रं द्विर्नोपपद्यते ।
आवर्तयन्निहन्त्येतत्प्रयोक्तारं न संशयः ॥ २७
एष चास्त्रप्रतीघातं वासुदेवः प्रयुक्तवान् ।
अन्यथा विहितः संख्ये वधः शत्रोर्जनाधिप ॥ २८
पराजयो वा मृत्युर्वा श्रेयो मृत्युर्न निर्जयः ।

C 7 8266
B 7 200 29
K 7 201 31

---

missing) प्रहृष्टा(G2 °सघा)नि (for च हृ°) —d) K1 योध्रम् (for योधाश्र्) Dn2 मनुजेश्वर B Do1 Dn1 T G1-4 M3-5 प्रशान्तेऽस्त्रे सुदु(G1 तु दु)र्जये, M1 2 प्रशांतेस्त्रेषु दुर्जये

22 D6 om 22ab (cf v l 20) —a) D2 विपाठे च, D5 व्यपयाते (for व्यपोढे च) D1 lacuna, S (G5 missing) तु (for च) Dn1 D2 G2 तथा, T G3 4 तदा (for ततो) —b) K4 om from तेज up to दित (in 22d) B1 तमसि (for तेजसि) Ś1 K3 भासुरे, Ś2 K2 D1 भास्वरे, K1 भास्करे (for भारत) T G1 2 4 M तस्मिंस्तमसि दारुणे, G3 तस्मिंस्तमविदारणे (sic) —c) D1 8 महाबाहुर् (for निशापाये) —d) Ś1 K1 2 D1 8 श्रीमान्, D4 5 वने, D6 दिवि, D7 8 यथा (for धीमान्)

23 a) D2 तत्तु (for हत) Dn2 -शेष (for -शेषं) B Dc1 Dn1 S (G5 missing) तत्तु, D6 त तु (for तत्र) —b) D3 पाञ्चालानाम् (for पाण्डवानाम्) Ś2 Dn D7 अतिष्ठति (Dn1 °ते), G1 अधिष्ठत, G2 व्यतिष्ठत, M1 2 अतिष्ठत (for °ष्ठत) —c) D3 शस्त्र (for अस्त्र) B1 G1 व्युपारमद् (sic) Ś1 K3 हृष्टस् B4 अस्त्र व्युपरमा द्येव, Dn T1 M अस्त्रव्युपरमं दृष्ट्वा, D2.6 अस्त्रं व्युपरतं दृष्ट्वा, D4 5 7 8 अस्त्राव्युपरमं दृष्ट्वा, T2 G2-4 अस्त्र व्युपारमत्स्पष्टं —d) Ś1 पुत्रो (for पुत्र)

24 a) Ś1 K3 व्यवस्थितो (for स्थिते) G1 हते (for बले) —b) Ś1 K3 B2 T तदा (for तथा) D3 घोरे तमसि भारत —d) Ś2 K1.2 4 D1 अभाषत (for अथाब्रवीत्)

25 a) D4 पुर (for पुन) D2 इदम् (for शीघ्रम्) —b) Dn2 om अस्त्र S (G5 missing) एतदस्त्र (by transp) —c) B6 Do1 Dn1 अवस्थिता (for व्यव) D1.7 पचाला —d) K4 B Do1 D1 6 S (G5 missing) एते (for एव).

26 a) D1 च (for तु) —b) D4 5 7 8 पुत्रेण तव (by transp) —c) B5 D6 स (D6 सु) दीर्घम्, Dn2 G1 M1 2 स दीनम् (for सुदीनम्) Dn2 T G2 अति, D6 अथ (for अभि) Some MSS निश्वस्य D3 दीर्घमुष्णं च निःश्वस्य

27 a) D1 तैस्तद् (for नैतद्) D4 5 7 8 व्यावर्तते (for आव°) —b) D1 बुद्धिर्नैव, D5 द्विर्वास्त्रं च (for अस्त्रं द्विर्न) B5 D3 नोपदृश्यते, D6 S (G5 missing) नो(G1 3 M1 2 वो)पदिश्यते (for °पद्यते) —c) B1 3 Dc1 Dn1 आवृत हि (Dn1 त) (for आवर्तयन्) Dn2 D2 4 विहंस्येतद्, D1 निर्हन्येतत् (sic), D3 हि दहते, D5 6 हि हन्येतत्, T G1-4 M1 2 हि दह्येत, M3-5 हि हन्येत (for निहन्त्येतत्) Ś2 आवर्तन्विनिहन्त्येतत्, B2 प्रवर्तयन्निवर्तेत, B4 आवृत हि निवर्तेत, B6 आवर्तन हि हन्येत, D7 8 आवर्तनाद्धि हंस्येतत् —d) T G3 4 प्रयोक्तैव, G1 M1 2 प्रयोक्ता वै (for °क्तारं) M3-5 प्रयोक्ता नात्र संशय

28 a) Dn2 D2 4-6 एव, D3 अयम् (for एष) D5 अस्त्र- (for चास्त्र) Dn1 M1 प्रतिघात, M1 2 -प्रतीघात (for °घातं) —b) T G1 3 4 M केशवोय (for वासुदेव) Ś K1-3 D1 प्रतापवान् (for प्रयुक्त°) G2 केशवोर्जुनमुक्तवान् — After 28ab, S (G5 missing) ins

1410* अस्त्रस्य तु प्रयोगे वेद मानुषेषु न विद्यते ।
परावरज्ञो लोकानां न तदस्ति न वेत्ति यत् ।
तदेतदस्त्र प्रशमं यातं कृष्णस्य मन्त्रिते ।

[(L 1) G3 4 अस्य तु प्रयोगे वै दाता (for the prior half) M3-5 मानुषोन्यो (for °षेषु) —(L 2) M1 परावज्ञो हि (for °वरज्ञो) —(L 3) G1 M तथैतद् (for तदे°)]

—cd) Dn2 D4 5 अतो न; D6 तथा च, D7 8 द्विविधो (for अन्यथा) D5 विहत, D8 [s]वहित (for वि°) M3-5 transp संख्ये (M1 °ख्ये) and शत्रो G1 M1.2 सखे Ś1 K3 G1 M1 2 नराधिप (G1 M1 2 प°)

C 7 9205
B 7 200 29
K 7 cl 32

निर्जिताश्चारयो ह्येते शस्त्रोत्सर्गान्मृतोपमाः ॥ २९

दुर्योधन उवाच ।

आचार्यपुत्र यद्येतद्द्विरस्त्रं न प्रयुज्यते ।
अन्यैर्गुरुघ्ना वध्यन्तामस्त्रैरस्त्रविदां वर ॥ ३०
त्वयि ह्यस्त्राणि दिव्यानि यथा स्युस्त्र्यम्बके तथा ।
इच्छतो न हि ते मुच्येत्क्रुद्धस्यापि पुरंदरः ॥ ३१

धृतराष्ट्र उवाच ।

तस्मिन्नस्त्रे प्रतिहते द्रोणे चोपधिना हते ।
तथा दुर्योधनेनोक्तो द्रौणिः किमकरोत्पुनः ॥ ३२
दृष्ट्वा पार्थांश्च संग्रामे युद्धाय समवस्थितान् ।
नारायणास्त्रनिर्मुक्तांश्चरतः पृतनामुखे ॥ ३३

संजय उवाच ।

जानन्पितुः स निधनं सिंहलाङ्गूलकेतनः ।
सक्रोधो भयमुत्सृज्य अभिदुद्राव पार्षतम् ॥ ३४
अभिद्रुत्य च विंशत्या क्षुद्रकाणां नरर्षभः ।
पञ्चभिश्चातिवेगेन विव्याध पुरुषर्षभम् ॥ ३५
धृष्टद्युम्नस्ततो राजञ्ज्वलन्तमिव पावकम् ।
द्रोणपुत्रं त्रिषष्ट्या तु राजन्विव्याध पत्रिणाम् ॥ ३६
सारथिं चास्य विंशत्या स्वर्णपुङ्खैः शिलाशितैः ।
हयांश्च चतुरोऽविध्यच्चतुर्भिर्निशितैः शरैः ॥ ३७

(for जना°)

29 G3 om from the second वा up to स्युर् (in 29^b) — ^{b}) B Dc1 Dn1 D1 2 6 श्रेयान् (for श्रेयो) D7 8 वा मृत्यु (for मृत्युर्न) Ś K1 2 4 D1 न सशय, D6 विनिर्जय, M3–5 हि दुर्जय (for न नि°) — ^{c}) B Dc1 Dn1 D1 6 विजिताश्च (for निर्जि°) Ś K (K5 missing) निंदिता ह्यनयोर्ह्येते (sic), D3 निंदिताश्च रथा ह्येते — ^{d}) Dn1 शस्त्रोत्सर्गो, T G2–4 शस्त्रोत्सर्गे (for °त्सर्गान्)

30 ^{b}) D3 [उ]प (for प्र-)

31 ^{a}) D3 शस्त्राणि (for ह्य°) Ś K (K5 missing) D1 सर्वाणि (for दिव्यानि) Dn2 D2 4 5 7 8 त्वयि दिव्यानि चा(Dn2 व)स्त्राणि — ^{b}) D2 4 G2 तथा (for यथा) K4 [अ]भ्यस् (for स्युस्) Ś1 (orig) D2 4 7 8 G2 यथा (for तथा) B Dc1 Dn1 त्र्यंबके चा(B1 Dn1 वा)-मितौजसि, Dn2 तथा स्युस्त्र्यंबकेपि च — ^{c}) Dc1 यच्छतो (for इ°) Dn2 D1–3 हि न (by transp) Dn1 मुच्येत (for ते मुच्येत्) — ^{d}) B1 3–5 Dn1 संक्रुद्धोपि, B2 Dc1 संक्रुद्धो हि, Dn2 क्रुद्धो ह्यपि (for क्रुद्धस्यापि) — For 31^{cd}, S (G5 missing) subst

1411* ह्यतैवान्सुमहावीर्यं शात्रवान्युद्धकोविद ।

— After 31, Ś1 ins an addl colophon

32 ^{b}) B2 च विधिना, D2 8 चापधिना (for चोप°) D3 6 द्रोणे च विनिपातिते — ^{c}) K2 Dc1 D1 5 8 [उ]क्ते (for [उ]क्तो)

33 ^{a}) Dn2 D1 5 7 8 तु (for च) — ^{b}) B (except B1) D (except D1) युद्धाय समुपस्थितान् — ^{c}) D8 नारायणेन (for °यणास्त्र) — ^{d}) D8 सरथान् (for चरत) S (G5 missing) विचरतो (M3 °न्तो) ह्यभीतवत्

34 ^{a}) G1 राजन् (for जानन्) D6 स पितु° (by transp) — ^{c}) D6 स क्रोधाद्, T G2–4 सरोषो, M3–5 सक्रुद्धो (for सक्रोधो) D1 5, 7 8 भृशम् (for भयम्) Ś K1–3 D1 8 सक्रोधो भृशमुच्छ्वस्य (D3 °श्वस्य) — ^{d}) N (K5 missing) सोभि (K2 °ति) (for अभि)

35 ^{a}) D2 7 8 अभिहत्य (for अभिद्रुत्य) D6 सामर्षं पचविंशत्या, S (G5 missing) तमार्दयत्पचविंशत्या — D1 om (hapl) 35^b–37^a — ^{b}) Ś K (K5 missing) D1 समार्दयत्, B (except B1) Dc1 Dn1 D2 5, 8 T G1, 3 4 M नरर्षभ (Dc1 Dn1 °भ), G2 तथैव च (for नरर्षभ) — D2 6 8 om (hapl) 35^{cd} — ^{cd}) D7 चैवैस्तु (for वेगेन) K4 B1–4 Dc1 Dn D3 5 पुरुषर्षभ° (D3, 5 भ) S (G5 missing) तच्चाशु भुजवेगेन विचकर्त (G1 2 M °र्त) शरासन

36 D1 om 36 (cf v l 35) Dc1 Dn1 om 36^{ab} — ^{a}) D6 धृष्टद्युम्न ततोविध्यज् — ^{b}) D7 ज्वलतम् (for °न्तम्) — After 36^{ab}, D6 ins a passage given in App I (No 22) D6 om 36^c–46^d — ^{c}) Ś K1–3 D1 तत षष्ट्या, Dn2 चतु सप्त्या (sic), D3 त्रिषष्ट्या च, D5 7 8 चतु षष्ट्या, G2 तु विव्याध (for त्रिषष्ट्या तु) — ^{d}) T विव्याध (for °ध) K4 D5 G1 पत्रिणा (for °णाम्) G2 त्रिषष्ट्या चैव पत्रिणा

37 D4 om 37^a (cf v l 35) D6 om. 37 (cf. v l 36) — ^{a}) T G3 4 विव्याध, G1 2 M विव्याध (for विंशत्या) — ^{b}) D2 स्वर्णपत्रै (for °पुङ्खै) Dn1 D8 शिलासितै°, D7 सितासितै° (for शिलाशितै) — D2 4 om 37^{cd} — ^{c}) D5 विद्ध्वा (for ऽविध्यच्) — ^{d}) D8 च (for नि)

विद्ध्वा विद्ध्वानदद्द्रौणिः कम्पयन्निव मेदिनीम् ।
आददत्सर्वलोकस्य प्राणानिव महारणे ॥ ३८
पार्षतस्तु बली राजन्कृतास्त्रः कृतनिश्रमः ।
द्रौणिमेवाभिदुद्राव कृत्वा मृत्युं निवर्तनम् ॥ ३९
ततो बाणमयं वर्षं द्रोणपुत्रस्य मूर्धनि ।
अवासृजदमेयात्मा पाञ्चाल्यो रथिनां वरः ॥ ४०
तं द्रौणिः समरे क्रुद्धश्छादयामास पत्रिभिः ।
विव्याध चैनं दशभिः पितुर्वधमनुस्मरन् ॥ ४१
द्वाभ्यां च सुविकृष्टाभ्यां क्षुराभ्यां ध्वजकार्मुके ।
छित्त्वा पाञ्चालराजस्य द्रौणिरन्यैः समार्दयत् ॥ ४२
व्यश्वसूतरथं चैनं द्रौणिश्चक्रे महाहवे ।
तस्य चानुचरान्सर्वान्क्रुद्धः प्राच्छादयच्छरैः ॥ ४३
प्रदुद्राव ततः सैन्यं पाञ्चालानां विशां पते ।
संभ्रान्तरूपमार्तं च शरवर्षपरिक्षतम् ॥ ४४
दृष्ट्वा च विमुखान्योधान्धृष्टद्युम्नं च पीडितम् ।
शैनेयोऽचोदयत्तूर्णं रथं द्रौणिरथं प्रति ॥ ४५
अष्टभिर्निशितैश्चैव सोऽश्वत्थामानमार्दयत् ।
विंशत्या पुनराहत्य नानारूपैरमर्षणम् ।

C 7 8703
B 7 200 48
K 7 201 49

38 D_6 om 38 (cf. v l. 36) — a) D_4 व्यध्वा व्यध्वा (sic) Ś K (K_5 missing) $D_{1-4\ 7\ 8}$ ततो, Dn_1 नदन, T G_{2-4} पुनर् (for [अ]नदद्) $K_{3.4}$ Dn_2 $D_{3\ 4}$ T G_{2-4} द्रौणिं D_5 अविध्यत ततो द्रौणिं — c) B (except B_5) Dc_1 Dn $D_{2\ 4.5}$ आददे, D_3 प्राददत् (for आद°) — d) $Ś_1$ K_3 महाहवे (for °रणे)

39 D_5 om 39 (cf. v l 36) — a) B_1 च (for तु) $Ś_1$ K_3 रणे, D_2 बलाद् (for बली) S (G_5 missing) पुनश्च पार्षतो राजन — b) M_{3-5} कृतार्थ (for °स्त्र) Ś K_{1-3} D_1 जित (for कृत-) $K_{3\ 4}$ B Dc_1 Dn $D_{2-5\ 7\ 8}$ -निश्चय, some MSS -नि श्रम° — d) K_2 $D_{4\ 5\ 7\ 8}$ कृत्वा मृत्यु-, B Dc_1 Dn_1 D_1 M_{3-5} मृत्यु कृत्वा (by transp)

40 D_6 om 40 (cf. v l. 36) — a) D_4 om मयं

41 D_6 om 41 (cf v l 36) — a) K_4 B (except B_5) Dn_2 क्रुद्ध, T G_{2-4} M_4 वीर, G_1 $M_{1\ 2}$ राजन्, $M_{3\ 5}$ वीरश् (for क्रुद्धश्) — d) D_6 पुनर्विव्याध चाष्टभि

42 D_5 om. 42 (cf v l 36) — a) $Ś_2$ सुविशिष्टाभ्या, $K_{3\ 4}$ B Dc_1 Dn $D_{4\ 5\ 7\ 8}$ T_1 सुवि(Dn_2 स वि)सृष्टाभ्या, T_2 G_{1-4} M स($G_{1\ 3}$ M सु)विशुद्धाभ्या (for सुविकृष्टाभ्या) D_2 द्वाभ्या राजन्विसृष्टाभ्यां — b) $Ś_1$ K_3 भल्लाभ्या, $D_{4\ 5}$ क्षुद्राभ्यां; D_3 एकैके, G_1 M शराभ्या (for क्षु°) Dn_1 -कार्मुकं (for के) D_2 क्षुद्रकाभ्यां हि कार्मुक, T_2 G_{1-4} ध्वजं कार्मुकमेव च — c) Ś K_{1-3} D_1 भित्त्वा (for छित्त्वा) S (except G_2, G_5 missing) पुत्रस्य (for राजस्य) — d) $B_{2\ 4}$ S (G_5 missing) सम($B_{2\ 4}$ मा)र्पयत्, D_2 समर्पयेत्, $D_{4\ 5.7}$ तमर्दयत्, D_3 तु मर्द° (for समार्द)

43 D_6 om 43 (cf. v l 36) — a) M_{3-5} -हय (for रथ) K_2 B_1 Dn_2 $D_{3\ 4.7\ 8}$ चैव, D_5 चक्रे (for चैनं) — b) D_5 अन्यैर् (for चक्रे) $Ś_1$ महारणे, Dc_1 °रथ (for °हवे) — c) D_1 चानुचर°, D_4 तान वरान् (for चानुच) — d) $Ś_2$ $K_{1\ 2}$ $D_{1\ 4.5}$ प्रच्छादयन् ($K_{1.2}$ D_1 °त्), B Dc_1 Dn_1 प्राद्रावयत्, $D_{7\ 8}$ प्रा(D_8 प्र)द्रावयन् (for प्राच्छादयत्) S (G_5 missing) द्रौणिर्व्यायच्छदाशुगै

44 D_6 om 44 (cf. v l 36) — a) B Dc_1 Dn_1 S (G_5 missing) तत प्रदुद्रुवे सैन्य, D_2 तद्द्रावयतं सैन्यं (sic), D_4 तं दुद्राव तत सैन्य — b) B_5 D_1 पचा लाना, D_5 महात्मनां B_4 भयार्तं सर्वतोदिश — c) $B_{1\ 2\ 5}$ सत्रस्त (for सम्भ्रान्त) Ś K (K_5 missing) D_1 रूपमात्र (for रूपमार्तं) $Ś_2$ K_2 तु (for च) S (G_5 missing) संभ्रातमार्तरूप च — d) $D_{4\ 5\ 7\ 8}$ परिक्षित (for °क्षतम्) $B_{1-3\ 5}$ Dc_1 Dn_1 न परस्परमैक्षत, B_4 S (G_5 missing) परस्परमवैक्षत, $D_{2\ 3}$ शरवर्षं प्र(D_3 °र्षम)तिक्षत

45 D_6 om 45 (cf v l 36) — a) $K_{3\ 4}$ B Dc_1 Dn D_3 T G_{1-4} $M_{1\ 2\ 4}$ तु (for च) D_3 घोरान्, G_1 M यौधान् (for यो°) Ś K_{1-3} D_1 दृष्ट्वा च विमुखं सैन्य — b) B_1 पार्षत, G_2 मोहितं (for पीडितम्) — c) $Ś_1$ चोदयत्, D_2 [ऽ]चालयत्, D_5 [ऽ]द्राव°, $D_{7\ 8}$ [ऽ]नोद° (for ऽचोद°)

46 D_6 om 46 (cf v l. 36) — a) $B_{1\ 2\ 5}$ Dc_1 Dn_1 $D_{3-5\ 7\ 8}$ G_1 M अष्टाभिर् (for अष्ट°) $Ś_1$ T $G_{3\ 4}$ M_{3-5} चापि, B Dc_1 Dn_1 $G_{1\ 2}$ $M_{1.2}$ बाणै (for चैव) — b) B Dc_1 Dn_1 D_1 G_1 अश्वत्थामानम् (for सोऽश्वत्था°) T G_{1-4} M_{3-5} अर्दयत् (for आर्द) — c)

C 7 8304
B 7 200 47
K 7 201 49

विव्याध च तथा सूतं चतुर्भिश्चतुरो हयान् ॥ ४६
सोऽतिविद्धो महेष्वासो नानालिङ्गैरमर्षणः ।
युयुधानेन वै द्रौणिः प्रहसन्वाक्यमब्रवीत् ॥ ४७
शैनेयाभ्यवपत्तिं ते जानाम्याचार्यघातिनः ।
न त्वेनं त्रास्यसि मया ग्रस्तमात्मानमेव च ॥ ४८
एवमुक्त्वार्करश्म्याभं सुपर्वाणं शरोत्तमम् ।
व्यसृजत्सात्वते द्रौणिर्वज्रं वृत्रे यथा हरिः ॥ ४९
स तं निर्भिद्य तेनास्तः सायकः सशरावरम् ।
विवेश वसुधां भित्त्वा श्वसन्बिलमिवोरगः ॥ ५०
स भिन्नकवचः शूरस्तोत्रार्दित इव द्विपः ।
विमुच्य सशरं चापं भूरिव्रणपरिस्रवः ॥ ५१
सीदन्रुधिरसिक्तश्च रथोपस्थ उपाविशत् ।
सूतेनापहृतस्तूर्णं द्रोणपुत्राद्रथान्तरम् ॥ ५२
अथान्येन सुपुङ्खेन शरेण नतपर्वणा ।

Ś2 K2 आवृत्य, K1 आहृत्य, G2 आविध्य (for °हृत्य) —^{d}) K4 Dn2 अमर्षिण, B Dc1 Dn1 D7 8 अमर्पण, D1 °र्पणै (for °र्पणम्) — D8 om (hapl) 46^{c}–47^{b} —^{e}) D2 4 विव्यधे (D4 °थे), T G2 विव्याथ (for °ध) Ś K (K5 missing) D1 तत (for तथा) — After 46, K4 Dn2 D1 5 ins a passage given in App 1 (No 23)

47 D8 om 47^{ab} (cf v l 46) D6 reads 47–48 after line 32 of App 1 (No 22) —^{a}) B6 सोपि (for सोऽति) —^{b}) D4–7 G1 M1 2 रूपैर् (for लिङ्गैर्) —^{c}) K8 D2–8 युयुधान ततो (K8 °नमयो, D8 °ने तु वै) द्रौणि

48 For the sequence in D6, cf v l 47 —^{a}) K1 [अ]त्यवपत्तिं (sic), K4 B Dc1 Dn1 D2 3.6 [अ]भ्युपपत्तिं, Dn2 [अ]स्युपपत्तिं, D4 5 7 8 [अ]भ्युपपन्नं (for [अ]भ्यवपत्तिं) Ś K1 8 D1 4 5 7 8 त्वां; K2 त्त्रं, Dc1 Dn1 तु (for ते) G8 शैनेयेनाभ्यवपत्तिं ते (hypermetric) —^{b}) K2 Dn1 जानासि (for मि) Ś1 K8 Dn2 D1 4 5 7 8 घातिन, Ś1 K1 2 B4 5 D8 घातिनीं, K4 B2 8 D2 6 G1 M1 2 घातिनि (for घातिन) —^{c}) Ś K1–8 D8 न त्वेव (K1 °वं), K4 B Dc1 Dn D2 न चैनं, D1 नन्वेव, D6 G2 M3 4 न त्वैन, D8 नन्वेन (for न त्वेन) D7 8 ज्ञास्यसि, M5 त्रास्यति (for त्रास्यसि) T G8 4 न त्वेव (G8 त्वैन, G4 त्वेन) मृत्युना वेत्सि —^{d}) D1 4 5 7 8 त्रस्तम् (for ग्रस्तम्) Ś1 K8 lacuna for आत्मानम् — After 48, N (except D6, K5 missing) T1 ins

1412* शपेऽस्मनाह शैनेय सत्येन तपसा तथा ।
अहत्वा सर्वपाञ्चालान्यथा शान्तिमवाप्नुयाम् ।
यद्बलं पाण्डवेयाना वृष्णीनामपि यद्बलम् ।
क्रियतां सर्वमेवेह निहनिष्यामि सोमकान् ।

[(L 1) K2 (marg) B5 Dn2 D8 T1 स्वय शपेय, Dn1 शपे*वाह; D2 शपे ममाह, D4 5 7 शपेय मम, D8 व्यनय मम (for शपेऽस्मनाह) D1 7 8 सत्येन शैनेय (by transp), D5 सैन्येन शैनेय — (L 2) D1 -पचालान् (for पाञ्चा°) B Dn2 D1 2 4 5 7 8 T1 यादि, Dc1 Dn1 D8 न हि (for यथा) K1 2 4 Dn2 अवाप्नुयात्, B1. 3–5 Dc1 Dn1 D1 अहं लभे, B2 -उपालभे (for अवाप्नुयाम्) — (L 3) D4 om. the prior half Ś1 K1–3 D1. 7 8 कृत्य, Ś2 कृत (for बल) — (L 4) D4 सर्वं (for सर्वम्) Ś2 एवाह, K2 एव हि, D4 -समरे (for एवेह) D5 क्रियतां समरे सर्वं (for the prior half) K4 साय कान् (for सोम°) B1 निहनिष्येपि सोमकान्, Dn1 D4 5 7 8 हनिष्यामि ससोम° (for the post. half)]

49 Before 49, Ś K (K5 missing) Dn2 D1. 5. 7 8 ins संजय उवाच —^{a}) K1 रथ्याभ, B1 Dc1 Dn2 D2 5 7 8 -रश्माभ (for -रश्म्याभ) D6 ततोर्करश्मिप्रतिम —^{b}) B (except B6) Dc1 Dn1 सुतीक्ष्ण त, G1 सुवर्माण, M5 (sup lin) सुवर्ष्माणं (for सुपर्वाणं) G1 M1 2 सुतेजसं (for शरोत्तमम्) —^{c}) K2 व्यजृम्भत् (for व्यसृजत्) B2–4 Dc1 Dn1 G4 M3 5 सात्यकौ, B5 पार्षते, D6 T G3 M4 सात्यके (M4 °केर्), G1 2 M1 2 सत्यके (for सात्वते)

50 ^{a}) Ś K1–8 D1 स तु, D2 ततो (for स त) D1 तेनास्त्र, D2 तेनासौ, D4. 5 तेनाशु, G1 M1 2 शैनेय (for तेनास्त) —^{b}) D6 सात्यके (for सायक°) Ś2 lacuna, D6 स्म (for स) D2 8 -शरासनं, T G8 M3–5 °वर (for °वरम्) D4 5 सशर सश(D5 स श)रासनं —^{c}) D2 तूर्णं (for भित्त्वा) —^{d}) D6 S (G5 missing) श्वसन्निव महोरग

51 ^{a}) B4 प्र (for स) —^{b}) D6 तोत्राहत इवार्दित —^{c}) Dn1 विसृज्य (for विमुच्य) G2 विमुच्य सशरावारं —^{d}) B परिश्रुत, Dn D3–5 7 8 श्रव (for °स्रव) D6 मुष्टिदेशान्महारथ

52 ^{a}) Ś1 K8 -दिग्धस्तु (K8 °श्च), Ś2 सक्तश्च; D8

आजघान भ्रुवोर्मध्ये धृष्टद्युम्नं परंतपः ॥ ५३
स पूर्वमतिविद्धश्च भृशं पश्चाच्च पीडितः ।
ससाद युधि पाञ्चाल्यो व्यपाश्रयत च ध्वजम् ॥ ५४
तं मत्तमिव सिंहेन राजन्कुञ्जरमर्दितम् ।
जवेनाभ्यद्रवञ्शूराः पञ्च पाण्डवतो रथाः ॥ ५५
किरीटी भीमसेनश्च वृद्धक्षत्रश्च पौरवः ।
युवराजश्च चेदीनां मालवश्च सुदर्शनः ।

पञ्चभिः पञ्चभिर्बाणैरभ्यघ्नन्सर्वतः समम् ॥ ५६
आशीविषाभैर्विंशद्भिः पञ्चभिश्चापि ताञ्शरैः ।
चिच्छेद युगपद्द्रौणिः पञ्चविंशतिसायकान् ॥ ५७
सप्तभिश्च शितैर्बाणैः पौरवं द्रौणिरार्दयत् ।
मालवं त्रिभिरेकेन पार्थं षड्भिर्वृकोदरम् ॥ ५८
ततस्ते विव्यधुः सर्वे द्रौणिं राजन्महारथाः ।
युगपच्च पृथक्चैव रुक्मपुङ्खैः शिलाशितैः ॥ ५९

C 7 9335
B 7 200 7
K 7 201 8

G1. 2 4 M -रक्तश्च (for सिक्तश्च) D6 आसीद्रुधिरसिक्ताग — b) G2 इवाविशत् (for उपावि°) — B1 om 52cd — c) Ś1 स तेन (for सुतेन) S (G5 missing) दूर (for तूर्णं) D5 त सूतोपाहरत्तूर्णं — d) Dc1 Dn1 अनतर, Dn2 रथात्तरे (for रथान्तरम्)

53 a) Dn2 D3 स (for सु) D5-3 तस्मिन्नपहृते द्रौणि — b) K2 4 B Dc1 Dn D2 8 T [आ]नत, D5 दित (for नत-) — c) D5 समर्दितो (for आजघान) K2 D2 न्रुवोर् (sic) (for भ्रु°) — d) D5 G4 धृष्टद्युम्न (for °द्युम्नं) Dn1 परतप

54 D6 om. 54a–56b — a) D2 अभि (for अति) D3 तु (for च) D2 5 स पूर्वपरि(D5 र)विद्धश्च, S (G5 missing) पूर्वमेवातुवि(G1 M °च तु वि)द्धश्च — b) Ś1 K3 D7 8 च (D7 8 स) मर्पित, Ś2 K1. 2 4 D1 अम र्पित, Dn2 सुमर्दित, D2 4 समर्पित, D3 समार्दित, G1 M1 2 च पीडित (for च पीडित) D5 चापि प्र- (for पश्चाच्च) — c) K4 B1. 2 5 D2 [अ]य च (B3 स) (for युधि) B- 4 आम(B1 विष)मादाय पाचाल्यो, Dc1 Dn1 समामाद्य स पा — d) Ś K1-3 D1 समाश्रयत, S (except G1, G5 missing) सोपाश्र° (for व्यपाश्र°) D1. 5 7 8 स, T G2 4 वै, M1 2 त (for च) Dc1 ध्वजे (for ध्वजम्) D3 संप्राप्याश्रयत ध्वज

55 D. 6 om. 55 (for D5, cf. v l. 54) — a) B Dc1 Dn1 S (G5 missing) नागम् (for मत्तम्) — b) D5 -मर्दन, T G2 4 -मर्दिना (for -मर्दितम्) B Dc1 Dn1 दृष्ट्वा राजञ्शरार्दितं — c) M3-5 योधा (for शूरा) Ś2 K1. 2 4 D1 दृष्ट्वा समाद्रवञ्शूरा — d) Ś2 K1. 2 4 D1 -पाडुमहा (for पाण्डवतो) G1 M योधा (M3-5 शूरा) पाचालपाडवा

56 D6 om. 56ab (cf. v l. 54) — b) D5 वृहत्क्षत्र (for वृद्धक्ष°) K1 पौरव (sic) (for पौरव°) — d) T G2 M1 2 5 माळवश्च Dn2 तु (for च) — After 56cd, K2 (marg) 4 B Dc1 Dn D1. 5 6 S (G5 missing) ins

1413* एते हाहाकृता सर्वे प्रगृहीतशरासना ।
वीरं द्रौणायनिं वीरा सर्वत पर्यवारयन् ।
ते विंशतिपदे यत्ता गुरुपुत्रममर्षणम् ।

[(L 1) D6 एत (for एते) D6 गृहीत्म- (for प्रगृहीत-) G3 -शरादिता — (L 2) D6 G1 4 M1 3-5 वीरा (for वीर) D3 वीर, S (except M2, G5 missing) -शूर (M3 रा°) (for वीरा) D1 सवत ममवारिरन् (for the post half) — (L 3) K4 D1 -पदा (for -पदे) D6 ते विंशतिपद गत्वा (for the prior half) T G3 अमर्षिण]

— f) S (G5 missing) आजघ्नु (for अभ्यघ्नन्) D5 द्विज, D6 भृश (for समम्)

57 D5 om 57ab — a) Ś1 K4 B Dc1 Dn1 D2 3 विंशत्या, D6 त्वरितस् (for विंशद्भि) — b) D6 विषुद्दिश् (for पञ्चभिश्) K4 Dn2 तु (Dn2 च) शितै, B1-4 Dc1 तु स तान्, Dn1 तु सितान्, D1 चार्दित, T चार्पितान्, G2 चानितान् (for चापि तान्) S (G5 missing) शरान् (for शरै) B5 पचभिस्तत्र सायकान्, D6 ताश्चापि विशिखाञ्शरैः — d) D7 8 पचविंशतिमाशुगान्

58 a) K4 B Dc1 Dn1 तु शितैर्, T G1 2 4 M1-3 5 चापि तं, G2 चैव त (for च शितैर्) D6 ततस्तु सप्तभिर्बाणे, M4 सप्तभिश्चापि सद्बाणै — b) Dn2 om from आर्द up to शिला (in 59d) B1 आद्रवत्, D1. 8 T G1-4 M1. 2 अर्दयत् (for आर्द°) D6 पौरवो द्रौणिमार्दयद् — c) T G1 2 M माळव D6 एवैनं (for एकेन) — d) D5 षड्भि पार्थं (by transp), D6 शरै षड्भिर्

59 Dn2 om up to शिला (cf v l 58) — a) D6 पुन (for ततस्) — K4 om 59c–60b — c) D1 पृथक्त्वेन (for क्चैव) D5 बाणैरेव महात्मानो — d) D1 7 8 शिलीमुखै (for शिलाशितै)

C 7 9338
B 7 200 79
K 7 201 81

युवराजस्तु विंशत्या द्रौणिं विव्याध पत्रिणाम् ।
पार्थश्च पुनरष्टाभिस्तथा सर्वे त्रिभिस्त्रिभिः ॥ ६०

ततोऽर्जुनं षड्भिरथाजघान
द्रौणायनिर्दशभिर्वासुदेवम् ।
भीमं दशार्धैर्युवराजं चतुर्भि-
र्द्वाभ्यां छित्त्वा कार्मुकं च ध्वजं च ।
पुनः पार्थं शरवर्षेण विद्ध्वा
द्रौणिर्घोरं सिंहनादं ननाद ॥ ६१

तस्यास्यतः सुनिशितान्पीतधारा-
न्द्रौणेः शरान्पृष्ठतश्चाग्रतश्च ।
धरा वियद्द्यौः प्रदिशो दिशश्च
छन्ना बाणैरभवन्घोररूपैः ॥ ६२

आसीनस्य स्वरथं तूग्रतेजाः
सुदर्शनस्येन्द्रकेतुप्रकाशौ ।
भुजौ शिरश्चेन्द्रसमानवीर्य-
स्त्रिभिः शरैर्युगपत्संचकर्त ॥ ६३

स पौरवं रथशक्त्या निहत्य
छित्त्वा रथं तिलशश्चापि बाणैः ।
छित्त्वास्य बाहू वरचन्दनाक्तौ
भल्लेन कायाच्छिर उच्चकर्त ॥ ६४

---

60 Ś2 K4 om 60^ab (for K4, of v l 59) K8 damaged for 60^ab —^a) T G2-4 M1 2 युवराजं (for °राजस्) B Dc1 Dn D2 4-8 च (for तु) —^b) S (G5 missing) पुनर् (for द्रौणिं) T G2 विव्याथ (for °ध) K1 D1 5 पत्रिणा, B Dc1 Dn D2 6 G1 2 4 M पत्रिभि°, G3 पचभि (for पत्रिणाम्) —For 60^ab, Ś1 D1 subst

1414* ततस्तानर्दयन्सर्वान्द्रौणिर्युगपदेव हि ।

—^c) Ś1 पुनश्; K1 पार्थाश्, D6 भीमश्, T G2-4 पार्थं (for पार्थश्) —^d) G2 पुन (for तथा) T G2-4 सर्वांस् (for सर्वे) G1 M1 2 तथा सर्वे पृथक्पृथक्

61 ^a) D6 भीम (for ऽर्जुन) D2 अथोजघान, D5 अथो महात्मा, D7 8 अभ्याजघान (for अथाज) —^b) Some MSS द्रोणायनिर् (for द्रौणा°) D6 द्रोणाय- निर्विशखै रुक्मपुखै —^c) Dn2 भीम दशार्धं युवरावराज, D6 कृष्णार्जुनौ चापि दशार्धसख्ये — After 42^abc, N (K5 missing) T1 ins

1415* द्वाभ्यां द्वाभ्यां मालवपौरवौ च
सूतं विद्ध्वा भीमसेनस्य षड्भि ।

[(L. 1) Ś1 K3, 4 मालव, D1 °लवा (for °लव) Ś1 K (K5 missing) D1 तु (for च) B Dc1 Dn1 D3 5 द्वाभ्यां द्वाभ्या मालव पौरव च, Dn2 चतुर्भिर्द्वाभ्यां मालव पौरव तु —(L 2) K3 4 D6 सुत (for सूत)]

—^e) D1 पार्थं च, D6 भीम (for पार्थं) Ś1 भित्त्वा, Dn2 lacuna (for विद्ध्वा) —^f) D3 चकार (for ननाद)

62 ^a) K4 B1-4 Dc1 Dn1 तान् (for सु) B5 Dn2 D3-5 G1-4 M3-5 सुशितान्, D6 निशितान् (for सुनि°) Ś K1-3 D1 तस्यास्यत शितधारान्समताद् —^b) Ś1 K1 3 B1 Dn2 D6 M4 5 द्रौणि° (for द्रौणे) D5 7 8 पार्श्वतश् (for चाग्र°) —^c) K1 D1 धारा वियद्यौ (sic), T2 G1-4 M1 2 सर्वा वियद्द् M3-5 सर्वा दिश प्रदिशो वै वियच्च —^d) K1 D1 छिन्ना (for छन्ना) K1 B1 D1-3 T2 G3 अभवद् (for °वन्)

63 ^a) K4 B Dc1 Dn1 T1 आसन्नस्य, D6 अथासीन (for आसीनस्य) K1 2 D1 6 स्वरथे (D1 °थेर्), Dn2 स्वरथै (for °थं) Dn2 om from तूग्र up to छित्त्वा (in 64^b) K1, 2 तूग्रतेज, K4 B Dc1 Dn1 तीव्रतेजा, D1 8 T1 उग्र° (for तूग्र°) Ś1 K8 आसीनस्य स्वरथातेग्र तेजा, T2 G1-4 M अथास्यतस्तस्य रथे स्थितस्य —^c) Ś1 K3 B1 D6 T G2-4 चंद्र- (for चेन्द्र) D6 T G2-4 -कल्प, M3-5 कल्पस् (for -वीर्यस्) —^d) D4, 5 repeat त्रिभि B1 2 क्षुरैर्, B4 T G2-4 M1, 2 क्षुप्रैर् (for शरैर्) D8 निश्चकर्त, T G2-4 चावकर्त (for सच°)

64 Dn2 om up to छित्त्वा (cf v l 63) K3 reads 64 on marg —^a) T2 G2-4 M1, 2 शर- (for रथ-) Ś K1 3 D1 विभिद्य, D3 5 8 [अ]भिहत्य (for नि°) D6 ततस्तूर्णं पौरव चापि राजम् —^b) D3 छित्त्वो रथस् (for छित्त्वा रथ) B Dc1 Dn1 D2 T1 चास्य, D6 [s]थास्य (for चापि) T2 G1-4 M रथ तथा तिल शश्चूर्णयित्वा (G1 M °श सचकर्त) —^c) K1 छित्त्वा चास्य, K4 B1 3 4 Dc1 Dn D2 4 5 7 8 G1 2 छित्त्वा च, D3 छित्त्वाथ, D6 चिच्छेद, T1 छित्त्वा*, G3 भित्त्वास्य (for छित्त्वा°) Dn2 बाहवर, D4 बाहूदर (for बाहू वर) M3-5 चदनार्द्रौ (for °क्तौ) —^d) D5 उच्च कर्त वीर, D6 च शिरश्चकर्त (for शिर उच्च°)

युवानमिन्दीवरदामवर्णं
चेदिप्रियं युवराजं प्रहस्य ।
बाणैस्त्वरावाञ्ज्वलिताग्निकल्पै-
र्विद्ध्वा प्रादान्मृत्यवे साश्वसूतम् ॥ ६५
तान्निहत्य रणे वीरो द्रोणपुत्रो युधां पतिः ।
दध्मौ प्रमुदितः शङ्खं बृहन्तमपराजितः ॥ ६६
ततः सर्वे च पाञ्चाला भीमसेनश्च पाण्डवः ।
धृष्टद्युम्नरथं भीतास्त्यक्त्वा संप्राद्रवन्दिशः ॥ ६७
तान्प्रभग्नांस्तथा द्रौणिः पृष्ठतो विकिरञ्शरैः ।
अभ्यवर्तत वेगेन कालवत्पाण्डुवाहिनीम् ॥ ६८
ते वध्यमानाः समरे द्रोणपुत्रेण क्षत्रियाः ।
द्रोणपुत्रं भयाद्राजन्दिक्षु सर्वासु मेनिरे ॥ ६९

C 7 9359
B 7 200 131
K 7 201 132

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥

65 [a]) K1 दानवर्णं (for दाम°) D6 ततो युवान वरहेमवर्णं — [b]) K4 B Dc1 Dn D6 T1 चेदिप्रमु (for °प्रिय) D1 पुरराज (for युवराज) D1 om (hapl.) from प्रहस्य up to साश्वसूतम् (in 65[d]) K3 4 B Dc1 Dn D3 5 7 T G1 3 4 M1-4 प्रसह्य, D2 प्रहत्य, D4 (also as in text) नरेंद्र, G2 प्रपश्य (for प्रहस्य) — [c]) K4 Dc1 Dn2 D2 प्रज्वलिताग्निकल्पैर्, B1 ज्वलद् ग्निक, B5 ज्वलिताग्निकल्पैर्, D5 ज्वलदर्कवर्णैर्, T2 G2-4 ज्वलनाग्निकल्पैर्, M4 ज्वलितेंद्रकल्पैर् (for ज्वलिताग्नि°) — After 65, K4 B Dc1 Dn D1 5 6 T1 ins a passage given in App I (No 24)

66 B4 om 66 B1 3 Dc1 Dn T1 om 66[ab] — [a]) K4 B2 5 S (T1 om, G5 missing) तं (for तान्) D5 वीरान् (for वीरो) — [b]) B 5 वर, D5 8 प्रति (sic) (for पति) — [c]) Ś K1-3 D1 3 प्रमुमुदे (for दित) — [d]) Ś K1-3 D1 नदवम्, D1 वहतम् (for बृहन्तम्) Dc1 Dn1 अपराजित Dn2 बृहत मम गर्जितं, D6 बृहद द्रौणिराहवे

67 [a]) Ś K1-3 D1 तु (for च) K4 D5 7 T G1 2 M पञ्चाला (for पाञ्चाला) — [b]) D2 7 पाडवा (for पाण्डव) — For 67[ab], D5 subst

1416* पाञ्चालास्तु ततः सर्वे द्रोणपुत्रशरार्दिता ।

— [cd]) K1 2 धृष्टद्युम्न, D2 °द्युम्नो (for द्युम्न) Dn2 -रथे, D2 रण (for रथ) K4 B Dc1 Dn S (G5 missing) transp भीता and त्यक्त्वा D6 धृष्टद्युम्नेन सहिता D6 द्रुत (for त्यक्त्वा) D8 च प्राद्रवन्, T2 G3 4 सर्वेद्रवन्, G2 सर्वाद्र (for संप्राद्र) D5 भयात् (for दिश)

68 D6 om 68-69 — [a]) Dn2 corrupt, G2 प्रभग्नाश्च, M1 2 5 तान्प्रभजस् (for °भग्नास्) K4 B Dc1 Dn T G2-4 M3-5 ततो, D5 रणे, G1 M2 तदा (for तथा) D. दृष्ट्वा (for द्रौणि) — [b]) D3 विकरन्, G4 व्यकि (for विकि) K4 B5 S (except T1, G5 missing) शरान् (for शरै) — [c]) Ś1 K8 अभ्यद्रवत, D3 वर्षत (for °वर्तत) — [d]) K3 4 B Dc1 Dn D1 2 T1 कालयन् (for वत्) T2 G2-4 कालव (T2 G2 °य)-त्परसैनिकान्

69 D6 om 69 (cf v l 68) — [b]) K1 2 क्षत्रिय, B Dc1 Dn1 पार्थिवा (for क्षत्रिया) — [c]) K3 4 B5 Dn2 D7 T1 G1 M1 2 4 द्रोणपुत्र (for पुत्रं) — [d]) K8 D3 दिश (for दिक्षु) B5 D1 G1 M1 2 मेजिरे (for मेनिरे) K4 Dn2 D7 T1 दिश· सर्वाश्च मेजिरे

Colophon om in D4 K5 G5 missing — *Sub parvan* B1 नारायणास्त्रमोक्ष — *Day of Drona's Generalship* Ś2 पचमे दिने, K1 पचमे युद्धदिवसे, K2 पचमे दिवसे — *Adhy name* D6 अश्वत्थाम्न· पराक्रम· — *Adhy no* (figures, words or both) Dn1 201, D3 94, T G2 3 195, G1 M1 2 194, G4 196, M3-5 193 — *Śloka no* Dc1 13, Dn1 113,

१७२

C 7 8190
B 7 201 1
K 7 202. 1

संजय उवाच ।

तत्प्रभग्नं बलं दृष्ट्वा कुन्तीपुत्रो धनंजयः ।
न्यवारयदमेयात्मा द्रोणपुत्रवधेप्सया ॥ १
ततस्ते सैनिका राजन्नैव तत्रावतस्थिरे ।
संस्थाप्यमाना यत्नेन गोविन्देनार्जुनेन च ॥ २
एक एव तु बीभत्सुः सोमकावयवैः सह ।
मत्स्यैरन्यैश्च संधाय कौरवैः संन्यवर्तत ॥ ३
ततो द्रुतमतिक्रम्य सिंहलाङ्गूलकेतनम् ।
सव्यसाची महेष्वासमश्वत्थामानमब्रवीत् ॥ ४
या शक्तिर्यच्च ते वीर्यं यज्ज्ञानं यच्च पौरुषम् ।
धार्तराष्ट्रेषु या प्रीतिः प्रद्वेषोऽस्मासु यश्च ते ।
यच्च भूयोऽस्ति तेजस्तत्परमं मम दर्शय ॥ ५
स एव द्रोणहन्ता ते दर्पं भेत्स्यति पार्षतः ।
कालानलसमप्रख्यो द्विषतामन्तको युधि ।
समासादय पाञ्चाल्यं मां चापि सहकेशवम् ॥ ६

धृतराष्ट्र उवाच ।

आचार्यपुत्रो मानार्हो बलवांश्चापि संजय ।
प्रीतिर्धनंजये चास्य प्रियश्चापि स वासवेः ॥ ७

172

☞ This adhy is missing in K5 G5 (cf v l 7. 125 14, 137 9)

1 After the ref, D6 ins

1417* तान्दृष्ट्वा द्रवत शूरान्बीभत्सुरपराजित ।
मत्स्यैश्च सोमकैश्चैव सहितो**मभ्ययात् ।

— D6 om 1–3 — d) D1 पुत्र (for पुत्र-) B Dc1 Dn1 D3 द्रोणपुत्र (Dn1 त्र) जयेप्स(D8 °क्ष)या

2 D6 om 2 (cf. v l 1) — b) S (G5 missing) सर्वे (for नैव) — c) Dn2 सवार्यमाणा यत्नेन, D5 7 8 स्थाप्यमाना प्रय°

3 D6 om 3 (cf v l 1) — a) Ś2 B (except B5) Dc1 Dn1 D2 च, T G3 4 हि (for तु) D5 7 थिभत्सु (sic) — b) D2 4 5 7 8 G1 M1 2 सोमकैर्यवनै सह, M3–5 °कान्माळवै सह — d) Ś2 K1 2 B2–4 Dc1 Dn D1 पौरवै, K4 D2 G1 M1 2 कौरवान्, D3 कौंतेय, D4. 5 7 8 कौरव्यान् Ś1 K3 Dn1 G3 4 स न्यवर्तत, Dn2 सन्यवर्तयत्, D5 सनिवर्तत

4 a) K1 B1 D6 T G2–4 M3–5 अभिक्रम्य, D2. 4 5 7 8 G1 M1 2 अभिद्रुत्य (for अतिक्रम्य) — c) D3 5 6 महेष्वासो

5 a) K4 वीर्यं ते (by transp), B1 3 4 Dc1 Dn1 D1 विज्ञान, B2 5 D6 S (G5 missing) ते ज्ञा(T G2–4 स्था)न — b) B Dc1 Dn1 D1 S (G5 missing) यद्वीर्यं, D2 विज्ञानं, D6 om (hapl) (for यज्ज्ञान) — d) B1 3 Dc1 Dn1 विद्वेषो, D3 G2 यद्वेषो Ś2 B1 2 D2 G1 2 M1–4 यच्च ते, D6 दृश्यते (for यश्च ते) K4 B5 द्वेषोस्मासु च यश्च (K4 °च्च) ते — e) D2 om च D1 [ऽ]पि (for ऽस्ति) K3 D3 तत्तेजस् (by transp), B1 Dc1 Dn1 D2 4 5 7 8 G1 M ते तेजस्, B2–5 T G3 4 तेजस्ते Ś2 यच्च तेजोस्ति भूयस्तत्, D6 यच्च भूयोस्त्रबल** — f) D2–5 7 8 तत्पर (for परम) K1 2 समदर्शय (for मम दर्शय) B Dc1 Dn1 D6 T G1–4 M1–3 तत्सर्वं मयि दर्शय, M4 5 सर्वं मयि निदर्शय

6 D6 om 6ab — a) D4 एव, D5 एको (for एव) K1 द्रोणहर्ता, Dn2 द्रोण हता S (G5 missing) एष द्रोणस्य हता ते — b) B Dc1 Dn1 D2 5 7 8 S (G5 missing) छेत्स्यति, D4 प्राप्स्यति (for भेत्स्यति) — c) K4 B1 2 4 5 Dc1 Dn D2 5. 6 S (G5 missing) प्रख्य, B3 प्रेक्ष्य, D7 8 प्रख्यौ — d) B Dc1 Dn1 S (G5 missing) अतक युधि, Dn2 D3 6 °कोपम, D7 8 °कौ युधि (for °को युधि) — e) D6 यत्तस्त्व (for पाञ्चाल्य) — f) Dn1 मा वा, D5 मम (for मा च) D6 प्रायेणैवाद्य केशव — After 6, K1 B Dc1 Dn D5 6 ins

1418* दर्पं नाशयितास्म्यद्य तवोद्वृत्तस्य संयुगे ।

7 a) K3 lacuna Ś1 द्रोणपुत्रो द्विजवरो, Ś2 अश्वत्थामा गुरो पुत्रो — b) Dn2 पांडव (for संजय) — d) D7 8 T G1 3 4 M चास्य, G2 चैव (for चापि) K4 B1 2 4 5 D (except D1) S (G5 missing) महात्मन (for स वासवे) B3 प्रियश्च परमात्मन

8 a) D2 6 अभूत (for न भूत-) K1 भूत पूर्व-,

न भूतपूर्वं बीभत्सोर्वाक्यं परुषमीदृशम् ।
अथ कस्मात्स कौन्तेयः सखायं रूक्षमब्रवीत् ॥ ८
संजय उवाच ।
युवराजे हते चैव वृद्धक्षत्रे च पौरवे ।
इष्वस्त्रविधिसंपन्ने मालवे च सुदर्शने ॥ ९
धृष्टद्युम्ने सात्यकौ च भीमे चापि पराजिते ।
युधिष्ठिरस्य तैर्वाक्यैर्मर्मण्यपि च घट्टिते ॥ १०
अन्तर्भेदे च संजाते दुःखं संस्मृत्य च प्रभो ।
अभूतपूर्वो बीभत्सोर्दुःखान्मन्युरजायत ॥ ११
तस्मादनर्हमश्लीलमप्रियं द्रौणिमुक्तवान् ।
मान्यमाचार्यतनयं रूक्षं कापुरुषो यथा ॥ १२
एवमुक्तः श्वसन्क्रोधान्महेष्वासतमो नृप ।
पार्थेन परुषं वाक्यं सर्वमर्मघ्नया गिरा ।
द्रौणिश्चुकोप पार्थाय कृष्णाय च विशेषतः ॥ १३
स तु यत्तो रथे स्थित्वा वार्युपस्पृश्य वीर्यवान् ।
देवैरपि सुदुर्धर्षमस्त्रमाग्नेयमाददे ॥ १४
दृश्यादृश्यानरिगणानुद्दिश्याचार्यनन्दनः ।
सोऽभिमन्त्र्य शरं दीप्तं विधूममिव पावकम् ।
सर्वतः क्रोधमाविश्य चिक्षेप परवीरहा ॥ १५
ततस्तुमुलमाकाशे शरवर्षमजायत ।

C 7 9408
B 7 201 18
K 7 202. 18

D_4 भूतपूर्वं- $Ś_1$ कथं युद्ध समभवद्, $Ś_2$ तेनोक्त गर्हित तस्य, K_3 lacuna, K_4 नोक्तपूर्वं तु पार्थेन, D_1 अनोक्तपूर्वं पार्थेन, S (G_5 missing) अभूतपूर्वं बीभत्सुर् (G_1 M त्सोर्) —^{b}) $Ś_1$ अतिकारणमीदृशं, $Ś_2$ पार्थेन कथमी° —^{c}) D_{c1} D_{n1} $D_{7\ 8}$ च (for स) $Ś_2$ अकस्मात्स च कौंतेय, D_4 कथमस्मात्मकौंतेय (sic) —^{d}) $Ś_1$ हृतवानपि, $Ś_2$ इदमुक्तवान्, K_1 रूक्ष्यमब्रवीद्, K_3 lacuna, B D_{c1} D_{n1} D_6 रूक्ष(B_3 क्ष्यग)मुक्तवान्, D_1 वाक्यमब्रवीद्, D_2 रौक्ष्यम°, D_3 परुषम (hypermetric), S (G_5 missing) क्रूरमुक्तवान् (for रूक्षमब्रवीत्)

9 ^{a}) D_{n2} $D_{3\ 6}$ T $G_{1.3\ 4}$ M राजन्, G_2 चापि (for चैव) —^{b}) K_1 $B_{1.3\ 4}$ D_4 वृद्धक्षेत्रे, D_5 वृद्धस्क्षत्रे (for वृद्धक्षत्रे) —^{c}) $D_{4\ 5}$ अत्यस्त्र- (for इष्वस्त्र) S (G_5 missing) बल (for विधि) D_6 सपाते (for सपन्ने) —^{d}) D_6 मालव्ये, some S MSS माळवे G_1 $M_{1\ 2}$ तु (for च)

10 ^{a}) D_4 च सात्यके, D_5 सात्वते च, D_6 सात्यके च (for सात्यकौ च) —^{b}) K_1 यमे चापि, D_5 भीमसेने (for भीमे चापि) D_{n2} निर्जिते युधि भारत —^{c}) $Ś_2$ तद् (for तैर्) —^{d}) B_5 वि (for च) B_4 खण्डिते, D_1 वट्टते, D_6 अर्दिते, D_3 भिद्यते, T G_{2-4} घट्टित°, G_1 M घट्टितै D_5 मर्मण्यभिहते तदा

11 ^{a}) Ś K_{1-3} D_1 अतर्भूते, D_2 अवभेदे (for अन्तर्भेदे) D_{2-8} सप्राप्ते (for संजाते) —^{b}) $Ś_2$ दुःखे D_4 संस्पृश्य (for संस्मृत्य) K_1 विभो —^{c}) $K_{1.2}$ D_{4-6} S (G_5 missing) अभूतपूर्वं —^{d}) D_{c1} D_{n1} दुःख, S (G_5 missing) अति (for दुःखान्) D_8 मृत्युर् (for मन्युर्)

12 ^{a}) Ś K_{1-3} D_1 अक्लीबम्, D_2 अश्लिष्टम्, S (G_5 missing) अशिवम् (for अश्लीलम्) —^{b}) D_{n2} अब्रवीत् (for उक्तवान्) —^{d}) S (G_5 missing) क्रूर (for रूक्षं) $K_{1\ 2\ 4}$ T $G_{2\ 4}$ कापुरुष D_6 रूक्ष परुषया गिरा

13 ^{a}) B_{1-3} D_{c1} D_{n1} D_2 च स, $B_{4\ 5}$ $D_{7\ 8}$ तु स, $D_{4\ 5}$ तु सं- (for श्वसन्) D_6 द्रोणपुत्रस्तु सक्रोधान् —^{b}) D_6 महेश्वरसमो नृपु, S (G_5 missing) °ष्वासोसमो नृपु — D_6 om 13^{cd} —^{d}) B D_{c1} D_{n1} मर्मभिदा, D_1 च्छिदा, G_2 ज्ञया (for घ्नया) —^{e}) $D_{4\ 5}$ च कोपं (for चुकोप) D_6 चुकोप पार्थाय भृश, T $G_{1\ 2.4}$ M चुकोप द्रौणि पार्थाय —^{f}) K_4 विशा पते (for विशेषत) D_6 भीमाय च विशा पते, S (G_5 missing) स कृष्णा(G_2 पुत्रा)य विशा पते

14 ^{a}) K_4 स तु युक्तो, $D_{2\ 4\ 5\ 7\ 8}$ स च (D_2 तु) यत्नाद्, T $G_{1.2\ 4}$ $M_{1\ 2}$ सयत्तो द्वै, G_3 सयुक्तोश्वै, M_{3-5} स यत्तो वै (for स तु यत्तो) Ś $K_{1.2\ 4}$ $B_{1\ 3}$ D_{c1} D_{n1} रणे (for रथे) D_6 सयत्तो द्वंरथे तिष्ठन् —^{d}) $Ś_1$ $K_{3\ 4}$ D_1 आदधे $D_{2\ 4\ 5}$ अस्त्र ब्रह्म(D_4 भीम)शिरो ददे (D_2 धे), D_6 अस्त्र ब्रह्मशिरस्तत

15 ^{a}) D_6 आददेरिगणान्सख्ये —^{b}) $Ś_2$ आदिश्य, D_6 उद्यम्य (for उद्दिश्य) —^{d}) D_1 विधूम इव पावक —^{e}) $G_{3.4}$ $M_{3\ 5}$ क्रोशम् (for क्रोधम्) S (G_5 missing) उद्दिश्य (for आविश्य)

16 ^{a}) K_1 ततस्तु (hypermetric) (for ततस्) D_{1-3} तुमलम् —^{b}) S (G_5 missing) विनेदुरभि($M_{1\ 2}$ ति)सगता (= the post. half of line 4 in 1419*) — After 16^{ab}, N (K_5 missing) ins

C 7 8410
B 7 201 20
K 7 202. 20

ववुश्च शिशिरा वाताः सूर्यो नैव तताप च ॥ १६
चुक्रुशुर्दानवाश्चापि दिक्षु सर्वासु भैरवम् ।
रुधिरं चापि वर्षन्तो विनेदुस्तोयदाम्बरे ॥ १७
पक्षिणः पशवो गावो मुनयश्चापि सुव्रताः ।
परमं प्रयतात्मानो न शान्तिमुपलेभिरे ॥ १८
भ्रान्तसर्वमहाभूतमावर्जितदिवाकरम् ।
त्रैलोक्यमभिसंतप्तं ज्वराविष्टमिवातुरम् ॥ १९
शरतेजोऽभिसंतप्ता नागा भूमिशयास्तथा ।
निःश्वसन्तः समुत्पेतुस्तेजो घोरं मुमुक्षवः ॥ २०
जलजानि च सत्त्वानि दह्यमानानि भारत ।
न शान्तिमुपजग्मुर्हि तप्यमानैर्जलाशयैः ॥ २१
दिशः खं प्रदिशश्चैव भुवं च शरवृष्टयः ।
उच्चावचा निपेतुर्वै गरुडानिलरंहसः ॥ २२
तैः शरैर्द्रोणपुत्रस्य वज्रवेगसमाहितैः ।
प्रदग्धाः शत्रवः पेतुरग्निदग्धा इव द्रुमाः ॥ २३
दह्यमाना महानागाः पेतुरुर्व्यां समन्ततः ।

1419* पावकार्चिः परीतं तत्पार्थमेवाभिपुप्लुवे ।
उल्काश्च गगनात्पेतुर्दिशश्च न चकाशिरे ।
तमश्च सहसा रौद्रं चमूमवततार ताम् ।
रक्षांसि च पिशाचाश्च विनेदुरभिसंगताः ।

[(L 1) D2 पतगार्चिः (for पावका°) Ś1 त (for तत्) Dn2 D1 पावकोर्चिः परीतस्तु (for the prior half) B5 D6 [अ]भिदुद्रुवे (for °पुप्लुवे) — (L 2) K2 D1 न दिशश्च (by transp) Ś K3 न च (by transp) D3 प्रकाशिरे — (L 3) Dc1 Dn1 D4 ततश् (for तमश्) D7 om. from द्र up to सर्वा (in 17^b) D2 4–6 तीव्र (for रौद्रं) Ś K1–3 D1 अवततान, D3 °तताप (for °ततार) Dn2 चमूमवसमर्दतां, D6 चमूमुपगत च द्द (for the post. half) — (L 4) B1 निरेदुर् (for विनेदुर्) Ś K (K5 missing) D1 5 अति (for अभि-) Dc1 Dn1 सहता (for -संगता)]

— D4 om 16^c — ^{c}) K2–4 B2 5 Dc1 Dn1 D2 3 [अ]शिशिरा, B1 3 4 Dc2 Dn2 D5 6 [अ]प्यशिवा, S (G5 missing) परुषा (for शिशिरा) — ^{d}) D3 G1 नाति, T G2 3 M नापि, G4 नाभि- (for नैव) D6 ह (for च)

17 D7 om. up to सर्वा (of v l 1419*) — ^{a}) Dn2 वायसाश्, D4 5 देवताश् (for दानवाश्) D3 तत्र (for चापि) B Dc1 Dn1 D1 6 G1 M वायसा (D6 G1 M दानवा)श्चापि चाक्रदन् (G1 °दुर्), T G2–4 दानवैश्चापि चाक्रंदे — ^{b}) B1 पार्थिव, S (G5 missing) भारत (for भैरवम्) D5 रुक्षाणि वचनानि च — ^{c}) Ś1 K1 2 Dn2 D1 3 चाभि (for चापि) T G1–4 M1 2 ववर्ष रुधिरं चेन्द्रो, M3–5 रुधिरं च ववर्षेन्द्रो — ^{d}) D4 5 7 8 ते तदा (for तोयदा) K2 4 Dn2 D2 3 T दिवि (for [अ]म्बरे)

18 ^{a}) Dn2 om. गावो D3 पशव पक्षिणो गावो — ^{b}) K4 B1 2 5 Dn2 विनेदुर् (for मुनयश्) Ś1 K1 2 D1 M3–5 सुव्रत — ^{c}) B1 Dc1 Dn1 G2 4 परम D6 ऋषय परमात्मानो, G1 M1 2 परमप्रियमापन्ना, M3–5 परप्रियहितात्मानो

19 ^{a}) Dn D4 6 भ्रांत (for भ्रान्त-) Dn2 D5 सर्वं, D4 सत्त्व, D5 7 8 -सत्त्वं (for सर्व) — ^{b}) K3 4 B2 4 5 Dn2 D3 8 T G2–4 आवर्तित (for °र्जित) — After 19^{ab}, D3 reads 21^{ab} for the first time, repeating it in its proper place — ^{c}) D3 अपि (for अभि) D5 त्रैलोक्यमभवत्तात, S (G5 missing) °मभितस्तापं (G1 M1 2 °त, G4 M3 °प) — ^{d}) Ś K1 2 D1 ज्वराविद्धम्, D4 °मिष्टम् (for °विष्टम्) K4 B Dc1 Dn [अ]भवत् (for [आ]तुरम्)

20 ^{a}) Ś1 शरतेजोभि, K4 B Dc1 Dn S (G5 missing) अस्त्रतेजोभि (for शर°) D4 5 7 8 तसागा (D4 °गो) (for -संतप्ता) — ^{b}) D3 तदा (for तथा) — ^{c}) Some MSS निश्वसत — ^{d}) G1 3 4 M राशिं (for घोरं)

21 D3 reads 21^{ab} for the first time after 19^{ab} — ^{a}) D4 5 सु, G1 M1 2 [अ]पि (for च) D3 (first time) त्रैलोक्ये सर्वभूतानि — ^{b}) D6 सर्वश (for भारत) — ^{c}) S (G5 missing) च (for हि) — ^{d}) D4 चेष्टमानैर् (for तप्य°) T G1 3 4 M4 तप्यमाने जलाशये

22 G1 M om 22^a–24^b — ^{a}) D3 च (for खं) B Dc1 Dn D5 T G2–4 दिशश्च प्रदिशश्च खाद्भूमेर् — ^{b}) K4 भुवश्च, B Dc1 Dn1 सर्वत Dn2 स्वय च, D6 दिव च, T G2–4 दिवश्च (for भुवं च) D2 शरवृष्टिभि° — ^{c}) T G2–4 च स्पेतुर् (for निपेतुर्वै) Dc1 Dn1 हि, D3 च (for वै) — ^{d}) G2 वेगिन- (for रंहस)

23 G1 M om 23 (of v l 22) — ^{a}) Ś1 K1

नदन्तो भैरवान्नादाञ्जलदोपमनिस्वनान् ॥ २४
अपरे प्रद्रुतास्तत्र दह्यमाना महागजाः ।
त्रेसुस्तथापरे घोरे वने दावाग्निसंवृताः ॥ २५
द्रुमाणां शिखराणीव दावदग्धानि मारिष ।
अश्ववृन्दान्यदृश्यन्त रथवृन्दानि चाभिभो ।
अपतन्त रथौघाश्च तत्र तत्र सहस्रशः ॥ २६
तत्सैन्यं भगवानग्निर्ददाह युधि भारत ।
युगान्ते सर्वभूतानि संवर्तक इवानलः ॥ २७

दृष्ट्वा तु पाण्डवीं सेनां दह्यमाना महाहवे ।
प्रहृष्टास्तावका राजन्सिंहनादान्विनेदिरे ॥ २८
ततस्तूर्यसहस्राणि नानालिङ्गानि भारत ।
तूर्णमाजघ्निरे हृष्टास्तावका जितकाशिनः ॥ २९
कृत्स्ना ह्यक्षौहिणी राजन्सव्यसाची च पाण्डवः ।
तमसा संवृते लोके नादृश्यत महाहवे ॥ ३०
नैव नस्तादृशं राजन्दृष्टपूर्वं न च श्रुतम् ।
यादृशं द्रोणपुत्रेण सृष्टमस्त्रममर्षिणा ॥ ३१

C. 7 8426
B 7 201 36
K 7 202. 23

ते (for तै) —b) K8 D2 8 5 वेगै (for वेग) Ś2 वज्रवेगमसुर्यितं , K4 B Dc1 Dn T G2-4 वेगै समाहता (B5 हिता), D6 वज्रेणेव समाहवा —c) B Dc1 Dn1 रिपव , T G2-4 शात्रवा (for शात्रव) —d) Ś2 K2 4 D1 द्रुमा इव (by transp) — After 23, D6 reads 31 followed by

1420* कृष्णार्जुनौ हतावद्य द्रोणपुत्रस्य मायया ।
इति स्म सर्वे यो[? वयो]धाना मतमासीच्चदानघ ।

24 G1 M om 24ab (cf. v l. 22) D5 om 24-28 —a) D2 तथा (for महा) —c) T G1-4 M1. 2 स्तवो (for नदन्तो) T G2 3 भैरव नाद —d) Some MSS निस्वनान्, B Dc1 Dn1 M3-5 नि(B1 4 Dc1 Dn1 M3-5 नि)स्वना

25 D5 om 25 (cf v l 24) —a) D2 प्रहृतास् (for प्रद्रु°) B2-4 Dc1 Dn1 D1 नागा (for तत्र) —b) B2-4 Dc1 Dn1 D1 भयत्रस्ता दिशा पते —c) K1 B2-5 Dc1 Dn1 D1. 2 त्रेसुर्दिशो यथापूर्वं (B5 यथा घोरे), B1 D7 8 भ्रेमुस्त्रस्ता यथा घोरे, Dn2 D4 5 पेतु(Dn2 त्रेसु)स्त्रस्ता यथा घोरा, D3 त्रेसुस्त्रस्ता महाघोरे , T G2-4 पेतुस्तत्र महारण्ये, G1 M भ्रेमुस्तत्र यथारण्ये —d) S (G6 missing) नागा (for वने)

26 D5 om. 26 (cf v l 24) Ś2 partly damaged in 26a —c) D7 8 दृश्यते (for [अ]दृश्यन्त) —d) K1 4 D1 चाविभो, B1 2 5 च प्रभो, B3 4 भारत, Dc1 Dn1 मारिष, Dn2 D1 8 वा विभो, D2 - 8 चाभि-भो (for चाभिभो) —c) D4 6 T G2-4 आपतवि (D4. 6 °त) D2 4 5 7 8 S (G6 missing) नरौघाश्च

27 D5 om. 27 (cf v l 24) —a) D4 सर्वं (for सैन्य) Dn2 दीर्घा (sic), D3 4 5 7 8 वह्निर् (for अग्निर्) B Dc1 Dn1 S (G6 missing) तत्सैन्य युधि (B Dc1 Dn1 भय) सविर्म —d) Ś1 K3 सांव र्तक, G3. 4 सवर्ताग्निर् (for सवर्तक)

28 D6 om 28 (cf v l 24) D8 om 28-30 G2 om (hapl) 28c-30d K4 om (hapl) 28d-31a —d) B1 सिंहनाद, D5 दह्यमानान् Dn2 विनेस्वरे (sic), D7 8 विलेनिरे

29 K4 D2 G2 om 29 (cf v l. 28) —ab) T2 (before corr) G1 3. 4 M ततस्तूर्यनिनादोभूत्नानावादित्र मिश्रित —d) Dn1 जयकाशिन — After 29, D6 ins

1421* हाहाकारे तत सैन्ये पाण्डवेयेषु भारत ।
रथसघाश्च दह्यन्त हयाना प्रयुतानि च ।
तथा हयाना वृन्दानि पत्तयश्चाप्यनल्पका ।
गुरुपुत्रास्त्रवृष्टयंत[? ऊर्ध्व]मेकज्वालमभूद्बलम् ।
वस्त्रैराभरणैश्छत्रै केतुभिश्चोद्धतानलै । [5]
धावमानैश्च पुरुषैर्दहद्भिरिवाग्निभि ।
नादृश्यमान पाण्डूना कश्चित्सैन्ये व्यदृश्यत ।
उदीर्णं द्रोणपुत्र च दृष्ट्वा पार्थ परतप ।
गाण्डीव ज्या च बाणाश्च सोऽनुमन्त्र्य महाबल ।
ससर्ज प्र[? जांप्र]तिमं दिव्यमस्त्रं ब्राह्ममतिस्वरम् । [10]

30 K4 D2 G2 om. 30 (cf v l 28) D6 om 30 —a) T G1 3 4 M1 2 4 ह्यक्षोहिणी —b) Ś1 धनजय (for च पाण्डव) —d) B D1 2 S (G2 om , G6 missing) नादृश्यंत, D4 दृश्यत स

31 K4 om 31a (cf v l 28) D6 reads 31 followed by 1420* after 23 —a) D6 न च (for नैव) D6 युद्ध (for राजन्) —d) D6 सृजताऽस्त्रम् सृष्टम°) D1 6 अमर्षणं D7 8 कृत हि कदनं महत्, M3-5 सृष्टेऽस्त्रे चात्यमर्षिणा

32 D6 om. 32ab —b) K1 2 उदीरयेत्, K4 B1 Dc1 Dn1 D1-4 7 8 T G3. 4 M5 (*sup lin*) उदीरयत्,

C 7 8426
B 7 201 36
K 7 202 36

अर्जुनस्तु महाराज ब्राह्ममस्त्रमुदैरयत् ।
सर्वास्त्रप्रतिघाताय विहितं पद्मयोनिना ॥ ३२
ततो मुहूर्तादिव तत्तमो व्युपशशाम ह ।
प्रववौ चानिलः शीतो दिशश्च विमलाभवन् ॥ ३३
तत्राद्भुतमपश्याम कृत्स्नामक्षौहिणीं हताम् ।
अनभिज्ञेयरूपां च प्रदग्धामस्त्रमायया ॥ ३४
ततो वीरौ महेष्वासौ विमुक्तौ केशवार्जुनौ ।
सहितौ संप्रदृश्येतां नभसीव तमोनुदौ ॥ ३५
सपताकध्वजहयः सानुकर्षवरायुधः ।
प्रबभौ स रथो मुक्तस्तावकानां भयंकरः ॥ ३६
ततः किलकिलाशब्दः शङ्खभेरीरवैः सह ।
पाण्डवानां प्रहृष्टानां क्षणेन समजायत ॥ ३७
हताविति तयोरासीत्सेनयोरुभयोर्मतिः ।
तरसाभ्यागतौ दृष्ट्वा विमुक्तौ केशवार्जुनौ ॥ ३८
तावक्षतौ प्रमुदितौ दध्मतुर्वारिजोत्तमौ ।
दृष्ट्वा प्रमुदितान्पार्थांस्त्वदीया व्यथिताभवन् ॥ ३९

D5 G1 2 M1 2 4 उदीरयन्, M5 (orig) उदैरयन् — c) B D01 Dn1 D2 6 S (G5 missing) प्रतिघातार्थं, Dn2 (also as in text) विघाताय (submetric) — d) K2 विदित (for विहित) D2 6 ब्रह्म (for पद्म)

33 a) D4 7 8 अपि तत्, D5 तरसवं (for इव तत्) D6 ततस्तु तत्तमो राजन् — b) D6 क्षणाद्, G1 M तेजो (for तमो) Dn1 D2–4 7 8 [S]भ्युपशशाम, T G2–4 [S]प्युप (for व्युप°) D5 क्षणेनाभ्युपशशाम ह (sic) — c) Ś K1–3 D1 8 आववौ (for प्र°) D8 शातो (for शीतो) — d) Ś1 K3 B1–4 D01 Dn D2–5 7 8 वसु, D6 शुभा (for [अ]भवन्)

34 a) G1 M1 2 ततो (for तत्र) D01 Dn1 D4–8 अपश्याम — b) G3 4 M1 2 अक्षोहिणीं D2 4 5 7 8 इमा S (G5 missing) मृधे (for हताम्) — c) Ś K1 3 4 D1 ज्ञात- (for ज्ञेय) Ś1 K3 4 D2 रूप Dn2 द्रोणपुत्रेण सहसा — d) D2 4 5 7 8 चास्त्र (for अस्त्र) B D01 Dn S (G5 missing) -तेजसा (for मायया)

35 a) D6 तौ च मुक्तौ (for ततो वीरौ) — b) D6 सहितौ (for विमुक्तौ) — c) D2 4–8 समरे (for सहितौ) Ś K1–3 Dn2 D1 3 समदृश्येता, K4 B1–3 5 D01 Dn1 D2 4–8 प्रत्यदृश्ये(D01 Dn1 °दृश्ये)ता, B4 तत्र दृ° (for संप्रदृ°) — d) Ś K1 2 D1 3 7 8 तमसीव (D4 °सा च) (for नभ°) — After 35, Dn2 D2 4–8 ins

1422* ततो गाण्डीवधन्वा च केशवश्चाक्षतावुभौ ।

36 a) D2 4 6–8 -हयौ, T G3 4 M3–5 रथ, M1 वर (for -हय) Dn2 सपताकाध्वजहय, G1 M2 °का ध्वजवर — b) G1 M1 2 सानुकर्षा D4 6–8 वरायुधौ, G3 4 -परायुध (for वरा°) — c) Ś K (K4 missing) B1–3 5 D1 5 युक्तस् (for मुक्तस्) D2 4 6–8 विमुक्तौ शरसंपाताद्, G2 प्रबभौ स रथास्तस्य — d) D2 4 6–8 दृष्ट्वा (D7 8 तदा) शत्रुभयकरौ

37 a) D2 4 6–8 तूर्णं (for ततः) S (G5 missing) किलिकिलाशब्द — b) B D01 Dn स्वनैः सह, D2 4 6–8 महाध्वनि (D4 °नैः), D3 S (G5 missing) -विमिश्रित, D5 महास्वनैः (for रवैः सह) — D8 om 37c–38b — After 37, D2 4–6 ins

1423* पाण्डवान्मुदितान्दृष्ट्वा सर्वानेव स्वसैनिकान् ।
दुर्योधनपुरोगास्तु कौरव्या व्यथिताभवन् ।
इत्थं द्रौणिमहेष्वासं पार्थमप्रतिमं रणे ।
युद्धायोदीर्णमनसमप्रधृष्य सुरैरपि ।
आवृण्वान दिशः सर्वा बाणजालैः समन्ततः । [5]
दृष्ट्वा गाण्डीवनिर्मुक्तैः शरैराशीविषोपमैः ।
आदित्यमिव दुष्प्रेक्ष्य दहन्तमहिताग्रणे ।

[(L 1) D2 पार्थेत, D4 पार्थतश्च (hypermetric), D6 पार्थास्तु (for पाण्डवान्) D2 मुदित D2 एताश्च (for एव स्व-) D6 स (for स्व) — (L 2) D4 5 -पुरोगांश्च D2 कौरवा D4 5 कौरव्यान्व्यथितान्र(D5 °ता र)णे (for the post half) — D5 om lines 3–4 — (L 3) D4 इच्छे (for इत्थं) D2 4 महेष्वास D4 पार्थिव प्रतिम — (L 4) D4 मनसाम् (for °सम्) — (L 5) D2 आवृण्वत, D4 °णानां — (L 7) D2 दहनम्]

38 D8 om 38ab (cf. v. l. 37) D2 4 6 om 38–41 — a) B D01 Dn1 D5 ह (B1 2 5 D5 हि) तत्रासीत्, S (G5 missing) च तत्रा° (for तयोरा°) — b) Dn1 अपि (for मतिः) — c) D1 उरसा (for तरसा) B D01 Dn1 तम(B2–5 तेज)सा सवृतौ दृष्ट्वा, D5 तेजसा च घृतौ दृष्ट्वा, S (G5 missing) तेजसा ह्य(G1 3 M1 2 °सा भ्य)धिकौ दृष्ट्वा — d) K4 B D01 Dn D5 S (G5 missing) सहितौ, D8 विश्रान्तौ (for विमुक्तौ)

39 D2 4 6 om 39 (cf. v. l. 38) — b) Dn2

विमुक्तौ च महात्मानौ दृष्ट्वा द्रौणिः सुदुःखितः ।
मुहूर्तं चिन्तयामास किं त्वेतदिति मारिष ॥ ४०
चिन्तयित्वा तु राजेन्द्र ध्यानशोकपरायणः ।
निःश्वसन्दीर्घमुष्णं च विमनाश्चाभवत्तदा ॥ ४१
ततो द्रौणिर्धनुर्न्यस्य रथात्प्रस्कन्द्य वेगितः ।
धिग्धिक्सर्वमिदं मिथ्येत्युक्त्वा संप्राद्रवद्रणात् ॥ ४२
ततः स्निग्धाम्बुदाभासं वेदव्यासमकल्मषम् ।
आवासं च सरस्वत्याः स वै व्यासं ददर्श ह ॥ ४३
तं द्रौणिरग्रतो दृष्ट्वा स्थितं कुरुकुलोद्वह ।
सन्नकण्ठोऽब्रवीद्वाक्यमभिवाद्य सुदीनवत् ॥ ४४
भो भो माया यदृच्छा वा न विद्मः किमिदं भवेत् ।
अस्त्रं त्विदं कथं मिथ्या मम कश्च व्यतिक्रमः ॥ ४५
अधरोत्तरमेतद्वा लोकानां वा पराभवः ।
यदिमौ जीवतः कृष्णौ कालो हि दुरतिक्रमः ॥ ४६
नासुरामरगन्धर्वा न पिशाचा न राक्षसाः ।
न सर्पयक्षपतगा न मनुष्याः कथंचन ॥ ४७

C 7 9442
B 7 201 52
K 7 202 51

corrupt, D2 दध्मतौ (for दध्मतुर्) D7 8 वारिजौ तदा (for °ज्जोत्तमौ) — c) T G2-4 M1-3 5 च (for प्र-) Dn2 दृष्ट्वा प्रमुदितौ पार्थौस् — d) Dn2 D3 भृशं, D5 तथा (for [प्र]मवन्)

40 D2 4 6 om 40 (cf. v l 38) — b) D7 8 द्रौणिर्दृष्ट्वा (by transp) — d) B Dc1 Dn1 D7 8 एतद्, T G3 4 M5 न्वेतद् (for त्वेतद्)

41 D2 4 6 om 41 (cf v l. 36) — a) Ś K1-3 B1 5 Dc1 Dn1 D7 8 च (for तु) — b) K1 2 D1 ध्यानालोक-, D5 ध्यायन्शोक, M1 5 (sup lin) ध्यानावेश- (for ध्यानशोक-) — c) Some MSS निश्वसन्, Dc1 Dn1 निश्वस्य — d) B1-3 Dc1 Dn1 दुःखार्तश्च (for विमनाश्च) Dn2 D5 T तत (for तदा) B5 विमना श्चाभ्यवर्तत — After 41, S (G5 missing) ins an addl colophon [Adhy no T G1 3 196, G1 M1 2 195, G4 197, M3-5 194]

42 Before 42, S (G missing) ins संजय उवाच D2 reads 42 twice (42^{ab} and 42^{cd} transposed second time) D1 5 transp 42^{ab} and 42^{cd} D7 8 repeat 42^{ab} after 42^{cd} — a) D2 (second time) 4 6 7 8 (last two second time) अश्वत्थामा (for ततो द्रौणिर्) B Dc1 Dn1 D2 (both times) 4 6 7 8 (last two second time) S (G5 missing) त्यक्त्वा (for न्यस्य) — b) D5 7 8 (last two first time) वेगत D2 (second time) 4 7 8 (last two second time) सम्प्राद्रवत दुर्मना —K2 om. 42^{cd} — c) D1 5 धिग्धिगिदम्, D7 धिग्धिकिम्, M3-5 धिग्धिगचलम् (for °क्सर्वम्) D3 सर्पास्त्रं (for सर्वमिदं) D2 (second time) दग्ध कृत्स्नमिदं मिथ्या, D3 धिग्धिगस्त्रं च मिथ्येति — d) D2 (second time) 8-> भयात (for रणात्)

43 a) Dn2 स्निग्धाम्बुदाकार, D2 4-8 स्निग्धाजन(D2 6 °वर)श्याम — b) Ś1. 2 (by corr) K1 2 D6 वेदाभासम्, Ś2 K2 D1 वेदाम्यासम्, K4 B Dc1 Dn D3 वेदा(Dn2 °द)वासम्, D7 व्येदव्यासम् (sic) (for वेद°) — cd) Ś K (K5 missing) Dn2 D1 3 वेदव्यासं (for आवासं च) and वास (for स वै) B Dc1 Dn1 D2 4-8 व्यास द(D7 8 गच्छन्द)दर्श पुरत साक्षाद्धर्ममिव (B1-3 Dc1 Dn1 °मं व्यव, D1 5 7 8 मंमुप-) स्थित

44 a) D2 4-8 व्यास दृष्ट्वा ततो द्रौणि — b) K4 B1 5 Dn2 D1 6 G1 2 M कुरूद्वह — c) B1 (marg) अश्रुकण्ठो, B5 समुत्कण्ठो, T G2-4 M बाष्पकंठो (for सन्न°) — d) Ś K1-3 D1 च, Dc1 Dn1 तु (for सु) D2 4-8 M4 विनी(D1 च नी, M4 सुनी)तवत् (for सुदीन°)

45 a) B5 मुने, S (G5 missing) किं नु (for भो भो) D2 S (G5 missing) [इ]य, D6 च (for वा) D1 5 7 8 भो भो किमेतत्संवृत्त — b) S (G5 missing) दैव वा (for न विद्म) D2 4-8 दैव तु किमिद मुने — After 45^{ab}, D7 8 ins

1424* पृच्छामि त्वामहं तात संदेहं त वदस्व मे ।

— cd) Ś2 अस्त्रमिद, S (G5 missing) एतदस्त्र (for अस्त्र त्विद) G3 4 मामकश्च (for मम कश्च) D2 4-8 व्यतिक्रमो वा कश्चिन्मे (D3 श्चो) व्यर्थमस्त्रं ततोभवत्

46 a) D2 5 6 S (G5 missing) प्रवृत्तं हि (D2 5 6 किं), D1 च वृत्त किं, D7 एतद्वाक्य (all hypermetric) (for एतद्वा) — b) D3 6 च, D1 lacuna (for वा) D3 पराजय — c) Ś1 K1 2 D1 जीवितौ

47 a) K3 B Dc1 Dn D2 नासुरा न च, K4 नासुरासुर, D1 न सुरासुर (for नासुरामर-) Ś2 K1 2 गधर्व D3 गधर्वा न दिशश्चास्य — b) Ś K (K5 missing) D1 पिशाचोरगराक्षसा, D3 न देवासुरदानवा — c) K4 B5 Dc1 Dn1 D3 6 सर्पा, S (G5 missing) नाग

C 7 8143
B 7 201 53
K 7 202.52

उत्सहन्तेऽन्यथा कर्तुमेतदस्त्रं मयेरितम् ।
तदिदं केवलं हत्वा युक्तामक्षौहिणीं ज्वलत् ॥ ४८
केनेमौ मर्त्यधर्माणौ नावधीत्केशवार्जुनौ ।
एतत्प्रब्रूहि भगवन्मया पृष्टो यथातथम् ॥ ४९

व्यास उवाच ।

महान्तमेतमर्थं मां यं त्वं पृच्छसि विस्मयात् ।
तत्प्रवक्ष्यामि ते सर्वं समाधाय मनः शृणु ॥ ५०
योऽसौ नारायणो नाम पूर्वेषामपि पूर्वजः ।
अजायत च कार्यार्थं पुत्रो धर्मस्य विश्वकृत् ॥ ५१
स तपस्तीव्रमातस्थे मैनाकं गिरिमास्थितः ।
ऊर्ध्वबाहुर्महातेजा ज्वलनादित्यसंनिभः ॥ ५२
षष्टिं वर्षसहस्राणि तावन्त्येव शतानि च ।
अशोषयत्तदात्मानं वायुभक्षोऽम्बुजेक्षणः ॥ ५३
अथापरं तपस्तप्त्वा द्विस्ततोऽन्यत्पुनर्महत् ।

(for सर्पं) D4 5 7 8 न सर्पयक्षा नो नागा

48 a) D2 5–8 G4 वृथा (for ऽन्यथा) —b) Ś1 K8 अस्त्रमेतत् (by transp) D2 उदीरितं (for मये°) —c) K4 D1 यद् (for तद्) Ś2 K1 केवला S (G5 missing) तदिमां (M4 कामिका) केवला हत्वा —d) Ś1 K2 3 D8 युक्तम्, K4 B Dc1 Dn D2 द्यातम्, D4 5 7 8 यावद्, D6 यत्नाद्; T G2–4 एकाम् (for युक्ताम्) G2 M1 2 अक्षौहिणीं D2 5 6 G1 M1–4 ज्वलन्, D3 इमां; D7 8 महत् (for ज्वलत्) — After 48, N (K5 missing) ins

1425* सर्वघाति मया मुक्तमस्त्रं परमदारुणम् ।

[Ś K1 D1 युक्तम् (for मुक्तम्)]

49 a) Dn2 D2 4–8 मानुष- (for [इ]मौ मर्त्य) S (G5 missing) कथ मानुष(G2 कपट)धर्माणौ —b) T G2–4 M1–3 5 नाधाक्षित् (for नावधीत्) —c) D8 मे (for प्र) —d) D8 यथा (for मया) — After 49, B Dc1 Dn D2 4–8 ins

1426* श्रोतुमिच्छामि तत्त्वेन सर्वमेतन्महामुने ।

D2 4 cont

1427* संजय उवाच ।

तत समाययौ व्यासो दृष्ट्वास्त्र समुदीरितम् ।
त प्राप्त पूजयित्वा तु द्रौणि पप्रच्छ संशयम् ।
यन्निमित्त महास्त्रेण न दग्धौ केशवार्जुनौ ।
केनोपायेन निर्मुक्तौ तन्मे त्वं ब्रूहि तत्त्वत ।

[D4 om the ref —(L 2) D2 तत्प्राप्त मुजयित्वाथ (for the prior half) —(L 3) D2 तद् (for न) —(L 4) D2 सुव्रत (for तत्त्वत)]

50 a) K1 2 D1 एतद्, K4 Dn2 D2 4 5 एवम्; Dc1 Dn1 एनम्, D3 om (for एतम्) Ś1 वा; Dn2 D4 G1 M मा (for मां) —b) K1 2 B2 4 5 Dn2 D1 2 4–8 T G2 यत् (for य) Dn1 त, D5 मां (for त्व) D4 6 विस्मय; S (G5 missing) संशयात् (for विस्म°) —c) K3 4 B Dc1 Dn D2 त (for तद्) S (G5 missing) तं ते (T G2 4 तत्ते, G3 ततो) ह संप्रवक्ष्यामि —d) Ś1 K1–3 D1 समाहितमना शृणु

51 a) M3 पुरा (for योऽसौ) — After 51ab, T G2–4 M3 5 ins

1428* आदिदेवो जगन्नाथो लोककर्ता स्वयं प्रभु ।
आद्य सर्वस्य लोकस्य अनादिनिधनोऽच्युत ।
व्याकुर्वते यस्य तत्त्व श्रुतयो मुनयश्च ह ।
अतोऽजय्य सर्वभूतैर्मनसापि जगत्पति ।
तस्मादिम जेतुकामो अज्ञानतमसा वृत । [5]
मा शुच पुरुषव्याघ्र विद्धि तद्वादिहार्जुनम् ।
तस्य शक्तिरसौ पार्थस्तस्माच्छोकमिम त्यज ।
विश्वेश्वरोऽथ लोकादि परमात्मा ह्यधोक्षज ।
सहस्रममितादंशादेकांशोऽयमजायत ।
देवाना हितकामार्थं लोकाना चैव सत्तम । [10]

—c) D8 [ए]व (for च) D6 उत्पन्न स हि कार्यार्थं, S (G5 missing) व्यजायत स (G3 4 च) कार्यार्थं (T G2 सकार्यश्च, M3 स कामार्थं) —d) K4 D1 विस्मयात्, B (except B1) T विश्वदृक्, Dc1 G1 M1 2 °सृक्, D6 धर्मवित्, G3 4 M3–5 विश्वदृक् (for °कृत्) G2 पुत्रो विश्वस्य विश्वदृक्

52 a) T G2–4 परम् (for तीव्रम्) B3 आविष्टन्, S (G5 missing) आस्थाय (for आतस्थे) —b) K3 Dn2 D2 4 5 7 8 शि(D7 शै)शिर (for मैनाक) D2–5 7 8 T G1 M आश्रित (for आस्थित) —d) Ś1 ज्वलदादित्य

53 a) Dn1 D4 7 षष्टि, Dn2 D1–3 5 8 G1 षष्टिर् —c) Dn2 D4 अशेषयत्, S (G5 missing) व्यशो (for अशो°) —d) D3 वायुभक्षोम्बुभक्षण, D6 °क्ष शात

द्यावापृथिव्योर्विवरं तेजसा समपूरयत् ॥ ५४
स तेन तपसा तात ब्रह्मभूतो यदाभवत् ।
ततो विश्वेश्वरं योनिं विश्वस्य जगतः पतिम् ॥ ५५
ददर्श भृशदुर्दर्शं सर्वदेवैरपीश्वरम् ।
अणीयसामणीयांसं बृहद्भ्यश्च बृहत्तरम् ॥ ५६
रुद्रमीशानमृषभं चेकितानमजं परम् ।
गच्छतस्तिष्ठतो वापि सर्वभूतहृदि स्थितम् ॥ ५७

दुर्वारणं दुर्दृशं तिग्ममन्युं
महात्मानं सर्वहरं प्रचेतसम् ।
दिव्यं चापमिषुधी चाददानं
हिरण्यवर्माणमनन्तवीर्यम् ॥ ५८
पिनाकिनं वज्रिणं दीप्तशूलं
परश्वधिं गदिनं स्वायतासिम् ।
सुभ्रुं जटामण्डलचन्द्रमौलिं

C 7 8455
B 7 201 65
K 7 202 69

ममा, G2 °क्षोभितश्रम

54 ^{a}) Ś2 Dn2 D2 4 5 तयापर, D5 तत पर — ^{b}) D4 स्वज्ञोन्यत्, D7 8 तावत्स (for ततोऽन्यत्) B Dc1 Dn1 पुरा (for महत्) — ^{d}) K1 D4 ममपूजयत्, D3 °पूर्यत (for °पूरयत्)

55 D3 reads 55 on marg — ^{a}) Dc1 Dn1 स स्येन (for स तेन) Ś K1 2 D1-6 तत्र, D7 8 युक्तो (for तात) — ^{b}) M3-5 यथा (for यदा) — ^{c}) Dc1 Dn1 तदा, D1 om. (for ततो) D5 देव, D7 8 स्थाणु, S (G5 missing) योगी (for योनिं) — G3 om. 55^d–57^c — ^{d}) B Dc1 Dn1 D3 S (G3 om., G5 missing) प्रभु (for पतिम्)

56 G3 om. 56 (cf. v l 55) — ^{a}) D6 सुर (for भृश) Ś2 K1 2 B Dc1 D1 3 6 दुर्धर्षं (for °दुर्दर्शं) — ^{b}) D3 G2 सर्वभूतैर् (for देवैर्) B Dc1 Dn1 D3 अभिष्टुत (for अपीश्वरम्) Ś K (K4 missing) D1 सर्वदेवेश्वरेश्वर, Dn2 D4 5 7 8 देवे(D2 वै)शमीश्वर, D5 दैवतमीश्वर — ^{c}) D1 अणियास्तम्, D1 अणीयांसम् (for यसाम्) D4 om from णीयांसं up to चेकितान (in 57^b) K4 B Dc1 Dn D2 3 5-8 अणीयासमणुभ्यश्च — ^{d}) K1 सबृहद्भ्य, D4 महद्भ्यश्च (for बृह) B1-4 Dc1 Dn1 D5 बृहत्तम, Dn2 D5 महत्तर (for बृह°) — After 56, Dc1 (sec m) ins

1429* अस्तावीत्समनुध्यायन्महादेवं बृहत्तरम् ।

57 G3 om 57^{abc} (cf v l 55) D4 om up to चेकितान (cf v l 56) K4 om 57^a–58^a M1 reads 57^{ab} twice. — ^{a}) Dn2 D2 ईशानवृषभं — After 57^a, Ś2 B Dc1 (marg sec m) Dn2 D1 8 ins

1430* हर शम्भुं कपर्दिनम् ।

[Ś2 महेश तपस पर]

— Dc1 om 57^{bcd} — ^{b}) K1 D3 चेकिताना, D7 चकितानं D2 5 7 8 read अज पर twice (with var) Ś K1-3 B Dn D1 2 (second time) 5-7 8 (last three second time) परा (D2 रं) योनिं, D2 (first time) पर यशु, D5 (first time) परा मतिं, D7 (first time) परा गतिं; D8 (first time) पतिं गतिं; T G2 अज वरं (for अज परम्) — ^{c}) K2 Dn1 D2 5 7 8 च (submetric) (for वापि) Ś1 K1.3 D4 6 ति(D5 पृ)ष्ठतो गच्छतश्च (submetric), Ś2 B Dn2 D1 8 तिष्ठतो गच्छतश्च ह — Ś K1-3 B Dn D1-8 om 57^d

58 K4 om 58^a (cf. v l 57) — ^{a}) B1 दुर्निवारण (for दुर्वा) Ś2 Dn1 दुर्दृश, D1-7 दुर्दर्शं — ^{b}) D3 महात वै (for महात्मान) B1 (marg as in text) सर्वसह, D4 5 °कर (for °हर) D4 5 विचेतस — ^{c}) K4 om. from पुधी up to वीर्यम् (in 58^d) Ś B1 चाऽधान • — For 58^{abc}, S (G5 missing) subst

1431* दुर्वारणं सुदुर्धर्षं दुर्निरीक्ष्यं दुरासदम् ।
अतिमन्यु महात्मानं सर्वभूतप्रचेतसम् ।
त देवदेवं परमाणुमीक्ष्य
सत्ये दिव्याविषुधी चाददानम् ।

[(L 1) T G2-4 दुर्निरीक्ष — (L 2) G1 M तिग्म- (for अति) — (L 4) G1. 2 M (except M6) सखे G1 2 M3-5 चाददान]

59 ^{a}) D4 वज्रीणं (sic) D4 शूलदीप्तं, D5 कालदीप्त (for दीप्तशूल) Ś1 K3 पिनाकिं वज्रपाणिं दीप्तशूल, Ś2 K1 2 4 पिनाकि(K4 धूर्जटि)नं वज्रपाणिं सशूलं, D1 पिनाक्पाणिं वज्रपाणिं सशूलं — K4 om 59^{bc} — ^{b}) Ś2 ***धं, D2 4 5 परस्वधं, B Dc1 Dn2 °श्वधिन, Dn1 °स्वधीन, D6-8 °स्वधिं, G2 M6 °श्वधं (for °श्वधिं) B1-4 Dc1 Dn1 D2 चायतासिं, B5 चापपाणिं, D4 स्वायतायस, S (G5 missing) स्यायतासिं (for स्वाय°) D3 परस्वधिनं गदिन चापि पाशिन — D1 om 59^{cd} — ^{c}) Ś K1-3 धूर्जटिं सुसु(K3 °स)लिं चन्द्र-

C 7 9435
B 7 201 63
K 7 202 69

व्याघ्राजिनं परिघं दण्डपाणिम् ॥ ५९
शुभाङ्गदं नागयज्ञोपवीतिं
विश्वैर्गणैः शोभितं भूतसंघैः ।
एकीभूतं तपसां संनिधानं
वयोतिगैः सुष्टुतमिष्टवाग्भिः ॥ ६०
जलं दिवं खं क्षितिं चन्द्रसूर्यौ
तथा वाय्वग्नी प्रतिमानं जगच्च ।
नालं द्रष्टुं यमजं भिन्नवृत्ता
ब्रह्मद्विषघ्नममृतस्य योनिम् ॥ ६१
यं पश्यन्ति ब्राह्मणाः साधुवृत्ताः
क्षीणे पापे मनसा ये विशोकाः ।
स तन्निष्ठस्तपसा धर्ममीड्यं
तद्भक्त्या वै विश्वरूपं ददर्श ।
दृष्ट्वा चैनं वाङ्मनोबुद्धिदेहैः
संहृष्टात्मा मुमुदे देवदेवम् ॥ ६२
अक्षमालापरिक्षिप्तं ज्योतिषां परमं निधिम् ।

मौलिं, B सुभ्र (B1 शुभ्र, B4 सुभ्रु) जटिलं मुष (B4 °स) लिन चंद्रमौलिं, Dc1 शत्रुजयं जटिल चद्र°, Dn1 D2 सुधूर्जटिं मुशलिं (D2 °ल) शूलपाणिं, Dn2 सभ्र सर्वं सज टिल शूलपाणिं, D3 सुभ्रु जटिल मुशलिनमिंदुमौलिं, D4 6-8 सुभ्रुं (D4.6 °भ्रु) जटिं मुशल (D7 8 °लिं) शूलपाणिं, D5 सुभ्रुव जटिल शूलपाणिं, T G2-4 बभ्रु (G2 भ्रू) जटा मद्दलिं (G3 ल) चन्द्रमौलिं, G1 M1 2 सभ्रु जटिं मेखलिं ताम्रमौलिं —d) K1 T G1 3 4 M1 2 परिधिं, K4 B2-4 Dn2 D2 5 G2 M3 परिघिण (K4 °णिं), Dc1 (marg) सपरिघ, D3 M5 (sup lin) परिघिन, M4 परम (for परिघ)

60 a) D7 8 शुभागदा, G1 M शुभ्रागद Ś2 K (K5 missing) B1 2 4 5 Dn D1-8 G3 4 -यज्ञोपवीत्, B3 Dc1 शुभागदिनं नागयज्ञोपवीतिनं (hypermetric) —b) D3 विश्वगणै D6 विश्वेश्वर शोभित विश्वसघै, S (G5 missing) विश्वेशान भूषित भूतसंघै —c) Ś2 damaged K4 एकभूत K1 तमसा, D4 तपसा, D6 तपस —d) Ś1 K3 वर्तियोगै, K1 वाचोतिगौ (sic), D1 वर्तिष्णुभि, D2 दासोतिगै (for वयो°) K1 D5 सस्तुतम् (for सुष्टु°) Ś1 स्तुवति यं कवय इष्टवाग्भि, S (G5 missing) वाचो धिकै (M2 °च्छ्रासै) सुष्टुत साधु (G1 दृष्ट, M1 2 मृष्ट, M3-5 दृष्टि) वाग्भि

61 a) B5 दिव जल (by transp) K4 Dn2 G3 4 दिशं, B1 Dc1 (both marg) दिश (for दिव) K1 दिशं, Dc1 D1 6 क्षिति (for क्षितिं) D3 4 5 7 8 जल क्षितिं (D2 दिश, D5 दिशं) खं दिश (D2 क्षिति, D5 क्षिति) सूर्यचंद्रौ —b) Ś2 partly damaged Dn2 वायवग्नि Ś1 K3 B Dc1 Dn1 Cn प्रामि (B1 Dn1 °ति) माण (for प्रतिमान) D4 तथा वायवनीतो प्रतीमान जगच्च, S (G5 missing) हुताशवा युप्रतिम सु (G3 प) रेश —c) B1 (marg) प्रष्टु, Dn2 द्रष्ट (sic), D4 दृष्ट (for द्रष्टु) K4 भिमजं (sic), B1 यमजो, D2 यमलं, Bom ed य जना (for यमज) Ś2 B2 3 Dc1 (by corr) D2 भिन्नवृत्तिं (Ś2 [marg] B2 D2 °त्त), B4 D3 °वृत्तो S (G5 missing) नाल द्रष्टु भिन्नवृत्ता नरा वै — After 61abc, T G2-4 M3-5 ins

1432* ये चानृता नास्तिका पापशीला ।
[G2 om ये चानृता]

—d) K1 द्विषद्घ्नमृतस्य (sic), S (G5 missing) द्विषो वाप्यमृ° (for द्विषघ्नममृ°)

62 a) Ś1 damaged T G2-4 ये (for य) G1 M पश्यस्येन (for यं पश्यन्ति) D3 योगयुक्ता (for साधुवृत्ता) —b) Dn2 D4 5 यं (for ये) B Dc1 Dn D2 S (G5 missing) वीतशोका (for ये वि°) —c) K4 B2 3 5 त निष्पतत, B1 D2 4 त ति (B1 नि) ष्ठतं, B4 Dc1 Dn D5 त निष्टपंत (Dc1 Dn1 °यात), D3 स-स्थित, D7 8 यत्तद्दिष्टं (for स तन्निष्ठस्) D6 त तिष्टत तपसा योनिमीड्य (sic), T G3 4 M4 5 (sup lin) त निष्ठात्मा त (M4 °ष्ठानस्त) पसा देवमीड्य, G1 M1 2 निष्ठा त्मानस्तपसा देव°, G2 त निष्ठात्मानं तपसा वेद°, M3, 5 (orig) त निष्ठात्मानस्तपसा देव° — After 62ab, G1 M1, 2 ins

1433* नारायणो देवमेवप्रभावम् ।

—d) Ś2 damaged T G1-4 M1 2 त (for तद्) Ś1 K1-3 B1 2 Dc1 Dn1 D1 3 6 भक्तो —e) Ś2 देहे (for देहै) — D7 8 read 62f twice. —f) K4 B Dc1 Dn D2 3 6 वासुदेव, D5 T G1-4 M1 2 देवदेव (D5 °व) D7 8 (both first time) संतुष्टावप्रणतो धर्मपुत्र

63 a) Ś2 damaged S (except G2, G5 missing) दिव्य- (for अक्ष) M3-5 -माल्य —b) T G1-4 M1, 2 तेजसा (for ज्योतिषा) D6 ज्योतिषा पतिमीश्वर, M3-5 परम तेजसा निधिं — D6 om (? hapl) 63cd —c) B (except B2) Dc1 Dn S (G5 missing) रुद्र (for

ततो नारायणो दृष्ट्वा ववन्दे विश्वसंभवम् ॥ ६३
वरदं पृथुचार्वङ्ग्या पार्वत्या सहितं प्रभुम् ।
अजमीशानमव्यग्रं कारणात्मानमच्युतम् ॥ ६४
अभिवाद्याथ रुद्राय सद्योऽन्धकनिपातिने ।
पद्माक्षस्तं विरूपाक्षमभितुष्टाव भक्तिमान् ॥ ६५
त्वत्संभूता भूतकृतो वरेण्य
गोप्तारोऽस्य भुवनं पूर्वदेवाः ।
आविश्येमां धरणीं येऽभ्यरक्ष-
न्पुरा पुराणां तव देव सृष्टिम् ॥ ६६
सुरासुरान्नागरक्षःपिशाचा-
न्नरान्सुपर्णानथ गन्धर्वयक्षान् ।
पृथग्विधान्भूतसंघांश्च विश्वा-
स्त्वत्संभूतान्विद्म सर्वांस्तथैव ।
ऐन्द्रं याम्यं वारुणं वैत्तपाल्यं
मैत्रं त्वाष्ट्रं कर्म सौम्यं च तुभ्यम् ॥ ६७
रूपं ज्योतिः शब्द आकाशवायुः

C. 7. 9466
B 7. 01. 74
K 7. 02. 9

---

63 ᵈ) D4 देवो, D6 7 देव, D8 देव (for दृष्ट्वा) — ᵈ) S (G5 missing) ववंदे विश्व(G2 देव)मीश्वर

64 Ś2 partly damaged — ᵃᵇ) D1 4 5 7 8 सुसुदे (for वरदं) Dn2 वृषपृ*स्थित्र** S (G5 missing) वरद सह पार्वत्या प्रियया दयित प्रिय — After 64ᵃᵇ, B Dc1 Dn D5 6 ins

1434* क्रीडमान महात्मान भूतसघगणैर्वृतम् ।
[Dn2 -समावृत (for -गणैर्वृतम्)]

— ᶜ) B (except B2) Dc1 Dn1 D7 8 T G3-4 अव्यक्तं (for °ग्र) — ᵈ) B1 S (G5 missing) अव्यय (for अच्युतम्)

65 ᵃ) D3 सोभि (for अभि) — ᵇ) B सोथ (for सद्यो) K3 B1 D4 5 निपातने D6 स्वाध्यायाधकवातिने — For 65ᵃᵇ, S (G5 missing) subst.

1435* स तानुभ्या महीं गत्वा कृत्वा शिरसि चाञ्जलिम् ।

— ᶜ) Ś1 K8 पद्माक्षहस्त (hypermetric), D4 5 7 8 पद्माक्ष (D7 °क्ष्य) स (for °क्षस्त) — ᵈ) D7 8 अति (for अभि) G2 बुद्धिमान् (for भक्ति)

66 Before 66, K1 (marg sec m) B (except B2) Dc1 Dn D2 3 5-8 S (G5 missing) ins नारायण उवाच, D4 वासुदेव उ° — ᵃ) T G2-4 -भूता वै (for संभूता) K1 भूतकृत्यो K2 B5 D6 वरेण्यो (B5 °ण्य), D4 7 8 G1 M वरेण्या (D3 °ण्या) — ᵇ) Ś2 partly damaged K4 [s]स्य (for °ऽस्य) K4 B3 पूर्वदेव (B8 °व), B5 सर्वदेवा (for पूर्व°) Dn2 D3 4. 5 7 8 गोप्तारो ह्या (Dn2 D3 °रोस्य) भुवम (Dn2 D2 °न) स्यादिदेव, D8 गोप्तारो ये भुवने सर्वदेवा, S (G5 missing) गोप्तारो ये (T G2 रो स्य) भुवनस्यास्य गोपा (G1 M1. 2 4 देवा) — ᶜ) Ś K1 2 D1 प्रविश्य, Dn1 अप° (for आवि°) B4 भुवन, G1 M1 2 हरिणीं (for धरणीं) Ś2 [s]घ रक्षन्, K1 [s]त्यर°, K2 T G3 4 ह्यर°, D3 [s]भिर° (for ऽभ्यर) G2 आविश्येमा ख धरणीं ह्यरक्षन् — ᵈ) Dc1 नवा, Dn1 om, D5 पुरात् (for पुरा) K1 D4 6 पुराण, K4 B Dc1 Dn1 D2 8 S (G5 missing) पुराणीं (T G2 8 °णी) Dn2 om, D8 परम (for तव) Dn2 om, D7 देवन्य, G1 M1 2 4 देवेश (for देव) K4 दृष्टिं, D4 6 7 सृष्ट, T G2 8 सृष्टि, M8 5 सृष्टा

67 Ś2 partly damaged — ᵃ) D2 नागयक्षा, D4 °यक्ष (sic) (for °रक्षः-) S (G5 missing) सु(G4 पु)रासुरा यक्षरक्ष पिशाचा — D8 om 67ᵇᶜ — ᵇ) K3 D5 नरा, Dn1 D4 7 असुरान् (for नरान्) K1 सुपर्वान S (G5 missing) नागा सुपर्णा सह गधर्वै सिद्धैं (G1 M °द्धा) — ᶜ) B4 पृथग्गृहतान्, B5 प्रथ ग्विधान (sic), D4 7 पृथग्विधा D4 om च and D6 om च विश्वान् Ś1 K8 विश्वे, K1. 2 4 D1 विश्वे D6 S (G5 missing) पृथग्विधा भूतसवाश्च (D6 °सघा स, T G2 °संघाश्च) विश्वे (D5 श्वास्) — ᵈ) D5 विद्धि (for विद्म) Ś1 K3 मा***स्त्वा, Ś2 damaged, K1 सात्मा मुहुस्त्व, K2 मामूमुहुस्त्वं (for सर्वांस्तथैव) K4 D1 त्वत्सभूतान्विद्ध (D1 °द्धि) मा प्राहसत्व, D2 4 त्वत्सभू (D4 म स्व भू) तान्विद्धि मा मूमुहुस्त्व, D3 त्वत्मभूत विग्रहे मा मुहुस्त्व, D6 °तान्विद्धितान्मा मुहस्त्व, D7 8 °तानेव माहुर्नमस्ते, S (G5 missing) °ता ये मनो मोहयते — ᵉ) D2 एव (for ऐन्द्रं) D2 प्रयाम्य, D4 om, D5 वायव्य (for याम्यं) K1 वारुणिं, K2 वरुण, D4 वारण्य (for वारुणं) D4 om from वैत्तपाल्य up to तुभ्यम् (in 67ᶠ) Ś K (K5 missing) D1 वित्तपाणिं, Dc1 Dn1 D6 वित्तपाल्य, Dn2 वायुपाल्यं (sic), D2 8 वैत्तपाल (D2 °ळ), D5 वैत्तथाल्यं (sic), D7 8 वित्तपास्य, S (G5 missing) वैश्रवण्य (for वैत्तपाल्य) — ᶠ) K4 B2-5 Dc1 Dn D3 पैत्र, B1 G1 om., D2 5 पैत्र्य, D7 8 पित्र्य (for मैत्रं) D6 मौख्य (for सौम्यं) D5 च तुल्य, T G2-4 च रौद्रं (G8 °द्रं), G1 M चतुर्थं (for च तुभ्यम्)

C 7 9466
B 7 201 74
K 7 202 79

स्पर्शः स्वाद्यं सलिलं गन्ध उर्वी ।
कामो ब्रह्मा ब्रह्म च ब्राह्मणाश्च
त्वत्संभूतं स्थास्नु चरिष्णु चेदम् ॥ ६८
अद्भ्यः स्तोका यान्ति यथा पृथक्त्वं
ताभिश्चैक्यं संक्षये यान्ति भूयः ।
एवं विद्वान्प्रभवं चाप्ययं च
हित्वा भूतानां तत्र सायुज्यमेति ॥ ६९
दिव्यावृतौ मानसौ द्वौ सुपर्णा-
ववाक्शाखः पिप्पलः सप्त गोपाः ।
दशाप्यन्ये ये पुर धारयन्ति
त्वया सृष्टास्ते हि तेभ्यः परस्त्वम् ।
भूतं भव्य भविता चाप्यधृष्यं
त्वत्संभूता भुवनानीह विश्वा ॥ ७०
भक्तं च मां भजमानं भजस्व

— After 67, D2 reads 7 173 29c–65b and D7, 7 173 30a–65b

68 D7 8 om 172 68a–173 29b — a) Ś2 D4 (both) partly damaged Ś1 K1 2 B1 D2 5 6 शब्दम्. D4 आकाशं D1 2 G1 3 4 M वायु (for -वायु) — b) Ś1 K1. 8 स्पर्शं स्वादं (K1 °र्श), K3 स्पर्शं स्वाद्यं, D3 स्पर्शस्स्वाद्यं; D5 6 स्पर्शस्वाद्य (sic), S (G5 missing) दिव्यं स्पर्शं (for स्पर्शं स्वाद्य) Ś2 K3 D2 4–6 गधमुर्वी (D5 °र्वि), K1 गध गुर्वी, Dc1 सगध उर्व्या, D1 गध ऊर्वी (sic) — c) B1–4 Dc1 Dn D5 कालो, B5 om, D4 विष्णु (for कामो) K1 om, B5 ब्रह्म; S (G5 missing) धर्मो (for ब्रह्मा) K1 ब्रह्मणाश्च (sic), D3 सत्यमेव — D8 om 68d–69a — d) Ś K1–3 D1 सत्व भूतं, D5 त्व संभूत; S (G5 missing) त्वत्सभूता (G1 M °ता) Ś2 Dc1 D4 6 स्थाणु, Dn1 D5 स्थाष्णु (for स्थास्नु) D5 च (for चेदम्)

69 D7 8 om 69, D8 om 69a (cf v l 68) — a) D4 अभ्येत्यथा (sic), T G1 3 4 M अद्भि(M1 2 यामि)र्लोका (for अद्भ्य स्तोका) Ś1 K3 तथा (for यथा) G2 येभिर्लोका या धरा या पृथक्त्व — b) D3 भूत्वा (for ताभिश्च) D6 सक्षय — c) K1 2 G1 विद्वन् Ś2 damaged, B1 2 (marg as in text) Dn2 D1–6 G1 2 M1–4 चाव्ययं D3 *जतूनां प्रभवो *व्यय च — d) K4 B2 5 Dn2 D2 3 G1 M मत्वा भूताना, B1 3 4 Dc1 Dn1 महाभू°, T G3. 4 त्वत्संभूत, G2 मत्वा समूत (for हित्वा भूताना) K4 B2–5 D2 3 S (G5 missing) सत्व (for तत्र) D6 मत्वा भूता तत्र सोज्योतिमेति (sic)

70 D7 8 om. 70 (cf v l 68) — a) Ś K1–3 D4 दिव्याश्रितौ, B1 °वुभौ, B5 Dc1 Dn1 D2–4 T G3 °मृतौ, D6 °वेतौ (for °वृतौ) K3 D4 मनसौ D1 तौ, G2 3 द्वा (for द्वौ) — b) Ś K3 D1–4 वाच (D3 °चं) शाखा, K1 2 4 B2 Dn2 D5 वाचा शाखा, B1. 3–5 Dc1 Dn1 D6 बहुशाख (B3–5 °खा), G1 [अ]पां शाखां, M2 [अ]वाक्शाखां; M3 अवाक्छाय (for अवाक्शाख) Ś1 K (K5 missing) B (except B1) Dn2 D1–3 5 पिप्पला (D5 °ल), Ś2 damaged, D4 पिप्पली Ś K (K5 missing) D1 गोदा, B1 3 Dc1 Dn D3 G1 2 M गोप्ता (D3 G2 °प्ता), T G3 4 गोप (for गोपा) — c) K1 2 दशान्यपे, Dn2 दश चान्ये, D2 4 5 दिशश्चान्ये, D3 दशाप्येन्ये, D6 दिव्याश्चान्ये (for दशाप्यन्ये) Ś K1–3 D1 य (for ये) Ś2 पुरा, Dn2 पुर (for पुर) B2 पालयति (for धार°) — d) K1 सृष्टस् K4 B Dn2 D2 5 त्व (for ते) D1 पर B Dn1 हि, Dn2 D5 च (for त्वम्) — For 70cd, S (G5 missing) subst

1436* वाचश्चार्या देवता लोकपाला
लोकानन्ये ये पुरा धारयन्ति ।
गता हि तेभ्य परम तत्पर च
त्वत्संभूतास्ते च तेभ्य परस्त्वम् ।

[G1 M read line 2 twice. — (L 2) T G2–4 धार(T राध)यित्वा (for °यन्ति) G1 M (all second time) दशाप्यन्ये ये पुरा धारयित्वा (cf 70c) — (L 3) G1 M तत्पद (for तत्पर) — (L 4) M3–5 ये (for ते)]

— e) D4 5 भूत- (for भूत) S (G5 missing) भावि यच्च (for भविता) Ś K1–3 D1 [अ]प्यदृश्य, Dc1 Dn D3 5 T G2–4 [अ]प्रधृष्यं, D6 [अ]प्यधृक्ष (sic) (for [अ]प्यधृष्यं) — f) D1 त्वत्सभूत्वा Ś1 K1 3 भुर्वनानि, K1 D5 भुवनान् Ś1 K3 3 D1 6 विश्वा, K1 विश्व S (G5 missing) त्वत्सभूता सप्त चेमे हि लोका — After 70, G1 M1 2 ins

1437* त्वत्तो भावा सर्वे एवाभिवृत्ता ।

71 D7 8 om 71 (cf v l 68) — a) Ś K3 च मा, B1 तु मा, M3–5 मा त्व (for च मां) Dc1 भजनीय, Dn1 om, D6 यजमान (for भज°) D5 यजस्व — b) B5 मा रीरितो; Dn2 D4 मा रीरिप्यो (D4

मा रीरिषो मामहिताहितेन ।
आत्मानं त्वामात्मनोऽनन्यभावो
विद्वानेवं गच्छति ब्रह्म शुक्रम् ॥ ७१
अस्तौषं त्वां तव संमानमिच्छ-
न्विचिन्वन्वै सदृशं देववर्य ।
सुदुर्लभान्देहि वरान्ममेष्टा-
नभिष्टुतः प्रतिकार्षीश्च मा माम् ॥ ७२
तस्मै वरानचिन्त्यात्मा नीलकण्ठः पिनाकधृक् ।
अर्हते देवमुख्याय प्रायच्छदृषिसंस्तुतः ॥ ७३

नीलकण्ठ उवाच ।
मत्प्रसादान्मनुष्येषु देवगन्धर्वयोनिषु ।
अप्रमेयबलात्मा त्वं नारायण भविष्यसि ॥ ७४
न च त्वा प्रसहिष्यन्ति देवासुरमहोरगाः ।
न पिशाचा न गन्धर्वा न नरा न च राक्षसाः ॥ ७५
न सुपर्णास्तथा नागा न च विश्वे वियोनिजाः ।
न कश्चित्त्वां च देवोऽपि समरेषु विजेष्यति ॥ ७६
न शस्त्रेण न वज्रेण नाग्निना न च वायुना ।
नार्द्रेण न च शुष्केण त्रसेन स्थावरेण वा ॥ ७७

C 7 8476
B 7 201 83
K 7 202. 83

°ष्ये), D6 मरीचिनो (for मा रीरिषो) D5 मम (for माम्) Ś K (K5 missing) D1 ऋहिताहिते च (Ś2 °तेषु), B Dc1 Dn अपि त्वं हि वेत्थ (B1 तेन), D2 अहिताहित , D3 5 6 °हितेश (for हितेन) B1 (marg) मानार्हो मामपि त्व हितेषु, S (G5 missing) प्रीत्या मा वै (M2-5 °त्यात्मान) लोकपितामहेश — ^{c}) D4 om. (hapl) from आत्मान up to समान (in 72^{a}) K4 D2 6 आत्मनोनन्य(K4 °नो न न्य)योधं, B Dc1 Dn1 D3 आत्मनान(B1. 2 Dc1 Dn1 ना)न्यभावो, Dn2 D5 नान- (D5 °ना)न्ययोध, Cd आत्मनो नान्यभाव (for °नोऽनन्य- भावो) T G1 3 4 M त्वा(M3 5 त्व)मात्मनात्मानमनन्य भाव, G2 त्वामात्मनामात्मभावस्वरूप — ^{d}) Ś K1 3 विद्वांस्त्वेव, D1 नेन (for नेव) Ś1 K1 3 B1 (marg) 3-5 शुक्ल, G3 प्रकाश (for शुक्रम्)

72 D7 8 om. 72 (cf v 1 68) D4 om up to संमान (cf. v 1 71) — ^{a}) K1 2 D6 अस्तोष त्वा (K2 त्वा), Dn2 अस्तौ श्रुत्वा (for अस्तौष त्वा) D2 M1 त्वा (for त्वा) Ś1 Dn1 सन्मानम्, Ś2 K1 2 D1 संधा°, D5 समा° (for संमा°) D3 इच्छति, D6 इत्य (for इच्छन्) — ^{b}) Ś K1-3 D1 8 विद्वासं वै (D3 त), B Dc1 Dn1 विदित्वैव, D6 विचिंतये त्वा (for विचिन्वन्वै) K4 Dn2 D1 2 4 T1 2 (before corr) सदृश, Dn1 वृषभं, D2 देववृष, D5 स्ववृष, D6 वरद, M3-5 संवृत (for सदृप) B5 D2 6 देवव(D2 °वी)र्यं, S (G5 missing) °मौर्ध्य (for °वर्यं) — ^{c}) K1 सुदुर्ल भतर, D5 °र्लभ K1 ब्रूहि (for देहि) G2 अभीष्टान् (for ममे°) — ^{d}) K2 प्रतिकर्षीश, K3 Dn2 D1-3 5 6 प्रविकार्षीर्हि, B1 प्रत्य° (for प्रति°) B4 त्वमेव (for च मा माम्) Ś K2 3 D1 मा मा, K2 4 D3 माया, B1 2 5 Dc1 Dn मा ह, B3 मा हि, D5 मान (for मा माम्) T G2-4 अभिष्टुतो यानकार्षीरिह त्व, G1 M °त प्रकरिष्ये महात्मन्

73 D7 8 om 73 (cf. v 1 68) Before 73, MSS ins व्यास उवाच — ^{b}) T G3. 4 देवदेव (for नील कण्ठ) Ś1 K3 पिनाकधृत्, Ś2 K2 D3 °भृत्, K1 प्रतापवान् — ^{c}) S (G5 missing) विष्णवे (for अर्हते) Dn2 D2 4 5 अर्हते (D2 4 °तो) वासुदेवाय (D4 °वस्य) — ^{d}) D3 संयुत (for -सस्तुत) G2 प्रायच्छद्वरमुत्तम

74 D7 8 om. 74 (cf v 1. 68) D2 4 om the ref , B1 3-5 Dc1 Dn1 D3 5 6 S (G5 missing) भग वान्, B2 देव (for नीलकण्ठ) Ś K1-3 om 74^{b}-75^{a} — ^{b}) B Dc1 Dn1 भोगिषु (for योनिषु) — ^{c}) S (G5 missing) च (for त्व)

75 D7 8 om 75 (cf v 1 68) Ś K1-3 om 75^{abc} (cf. v 1 74) — ^{a}) K4 B D (except Dn2, D7 8 om.) T G2 त्वा (for त्वा) — D3 om 75^{c}-76^{b} D6 transp 75^{d} and 76^{b} — ^{d}) Ś K2-4 D1 देवा, K1 B Dc1 Dn1 D2 यक्षा, G2 [अ]सुरा (for नरा)

76 D7 8 om 76 (cf v 1 68) D3 om 76^{ab} (cf. v 1 75) — ^{a}) Ś K1-3 D1 न वा (for तथा) — D6 transp 75^{d} and 76^{b} — ^{b}) D5 विश्वे च (by transp) D4 विश्वेश (for विश्वे वि) Ś K1-3 B5 D1 न यक्षा विश्वयोनिजा , S (G5 missing) न विश्वा (M3 5 श्वे) विश्वयोनय — ^{c}) Ś K1 2 D1 तु, D6 हि (for च) D3 न दैत्या नापि देवोपि, D4 न च कश्चित्त्वा देवा (submetric) — ^{d}) D6 विनेष्यति (for विजे)

77 D7 8 om 77 (cf. v 1 68) — ^{a}) D6 चास्त्रेण (for वज्रेण) — ^{b}) S (G5 missing) वारिणा (for वायुना) — ^{c}) K1 नार्द्रेन K3 D3 शुष्केन B Dc1 Dn D2 4-6 G1 M1. 2 न चार्द्रेण न शुष्केण — ^{d}) Ś K

C 7 8477
D 7 201 84
P 7 202 89

कश्चित्तव रुजं कर्ता मत्प्रसादात्कथंचन ।
अपि चेत्समरं गत्वा भविष्यसि ममाधिकः ॥ ७८

व्यास उवाच ।

एवमेते वरा लब्धाः पुरस्ताद्विद्धि शौरिणा ।
स एष देवश्चरति मायया मोहयञ्जगत् ॥ ७९
तस्यैव तपसा जातं नरं नाम महामुनिम् ।
तुल्यमेतेन देवेन तं जानीह्यर्जुनं सदा ॥ ८०
तावेतौ पूर्वदेवानां परमोपचिताबृषी ।
लोकयात्राविधानार्थं संजायेते युगे युगे ॥ ८१
तथैव कर्मणः कृत्स्नं महतस्तपसोऽपि च ।
तेजोमन्युश्च विद्वंस्त्वं जातो रौद्रो महामते ॥ ८२
स भवान्देववत्प्राज्ञो ज्ञात्वा भवमयं जगत् ।
अवाकर्षस्त्वमात्मानं नियमैस्तत्प्रियेप्सया ॥ ८३
शुभमौर्वं नवं कृत्वा महापुरुषविग्रहम् ।

(K5 missing) D1 नाश्मना, B1 4 5 Dc1 Dn3 T G3 4 चरेण (Dn2 °न), Dn1 रसेन, D8 त्रिशुना, D6 जंगम (for त्रसेन) K8 B (except B1) D (except D1 6, D7 8 om) T G2–4 M3–5 च (for वा) — After 77, S (G5 missing) ins

1438* न हस्तेन न पादेन न काष्ठेन न लोष्टुना ।

78 D7 8 om 78 (cf. v l 68) —^{a}) Ś1 K3 M3–5 रुज, K4 B2 3 5 Dn3 D2–5 T रुजा, Dc1 (by corr) रण (for रुज) D6 कुर्यान्, T G1 2 M1 2 कर्तुं (for कर्ता) —^{b}) B5 कदाचन (for कथचन) —^{c}) K4 B Dc1 Dn1 D2 6 G3 वै (for चेत्) T G1–4 M1 2 4 प्राप्य, M3 5 (inf lin) प्राप्तो (for गत्वा) —^{d}) D3 G1 M1 2 भविष्यति Dn2 समाधिक, D6 जया° (for ममा°)

79 D7 8 om 79 (cf v l 68) MSS om the ref. —^{a}) K2 लब्ध्वा K1 D5 S (G5 missing) एव मादीन्व (K1 D5 °मेते व) राल्लँब्ध्वा, B Dc1 Dn1 °मेता न्वराल्लँब्धान् (B1 5 Dc1 Dn1 °ब्ध्वा), Dn2 एवमेते पुरा लब्ध्वा —^{b}) Dn2 D5 वरास्ते (for पुरस्ताद्) S (G5 missing) प्रसादादथ (G1 M1 2 °पि) शूलिन —^{c}) Ś2 K1 2 D1 य (for स) D4 स्वरति (for चरति) —^{d}) G4 मोहित (for मोहयन्)

80 D7 8 om 80 (cf v l 68) —^{a}) B3 5 Dc1 Dn1 D5 तपसो S (G5 missing) जातो —^{b}) D6 त्विह (for नाम) S (G5 missing) नरो नाम महामुनि (G2 °वल°) —^{c}) Ś2 त्वलम् (for तुल्यम्) S (G5 missing) तुल्यस्तेनैव देवेन —^{d}) Ś K1 2 Dn2 D4–6 G2 त्वं (for त) Dc1 जानीष्व, Dn1 जानीय B3 4 Dc1 Dn1 तया (for सदा)

81 D7 8 om 81 (cf v l 68) —^{a}) G3 तद् (for ताद्) Ś2 K3 एवं (for एतौ) D6 भवतौ सर्वदेवाना —^{b}) B4 S (G5 missing) परमावार्चिताबृषी, Dc1 Dn1 परमौ भाविता°, D3 परमाबुदिता° — 81^{cd} = (var) 6 26 8^{cd} — After 81^{abc}, S (G5 missing) ins (cf. 6 26 8^{bc})

1439* दानवाना वधाय च ।
धर्मसंस्थापनार्थाय

—^{d}) K3 सजायेत, B4 °येता B5 युगक्षये (for युगे युगे) D2 corrupt

82 D7 8 om 82 (cf v l 68) —^{a}) K4 Dn2 D2 4 5 कर्मणा Ś K1–3 कर्तुं, B5 कृत्वा, Dn2 D2 4 5 तूर्णं, D1 कर्तुर्, S (G5 missing) तात (for कृत्स्न) —^{b}) D4 om from तस्तपसो up to स्त्व (in 82^c) Dc1 Dn1 [s]पि वा; D3 मुने (for ऽपि च) S (G5 missing) तपसो महतोपि च —^{c}) T G2–4 तेजोवा न्म्यश्, G1 M तेजोवन्द्रय (M1 2 °न्नि) श् (for तेजोमन्युश्) Ś K1–3 D1 तु (for च) Ś2 B1 Dc1 Dn1 G3 विद्वांस्त्व, K3 विद्वस्तु, B3–5 विद्वास्त्वा, D6 विभ्रस्त्व, T विध्वस्त, M3 विविधं (for विद्वस्त्व) K4 B2 Dn2 D3 3 5 तेजोमन्युं च विभ्रंस्त्व —^{d}) D1 जातौ, D4 जाते D1 रौद्रौ, S (G5 missing) रुद्रान् (for रौद्रो) Ś2 K1 2 D1 6 महाद्युते, Dn2 D2 4 5 °मुने (for °मते)

83 D7 8 om 83 (cf v l 68) —^{a}) G4 भगवान्, M4 स महान् (for स भवान्) D4 om from न्देववत्प्राज्ञो up to पतिमन्ययम् (in 7 173 29^d) Ś2 K1 2 B1 4 Dc1 Dn1 देहवान्, D3 मोहवान्, S (G5 missing) ज्ञानवान् (for देववत्) —^{b}) G4 कर्ममयं (for भव°) —^{c}) Ś K1–3 D1 स च कर्षस्त्व (K1 2 °स्व) मात्मान, B4 5 Dc1 Dn1 अवा (Dc1 °प) कर्षत पा°, D3 अवकर्षस्त्वमा°, D5 अवाकर्ष स्वमा°, D6 अधिकर्षस्तदा°, T G4 अवकर्मस्त्वमा° (sic), G1 M कुरु कर्म तदात्मीय, G2 अवाकृततदात्मान (sic) —^{d}) Ś2 K3 स्वत् (for तत्) Ś K1–3 D1 प्रियेच्छया (for °प्सया)

84 D4 7 8 om 84 (cf v l 83, 68) —^{a}) M1

ईजिवांस्त्वं जपैर्होमैरुपहारैश्च मानद ॥ ८४
स तथा पूज्यमानस्ते पूर्वदेवोऽप्यतूतुपत् ।
पुष्कलांश्च वरान्प्रादात्तव विद्वन्हृदि स्थितान् ॥ ८५
जन्मकर्मतपोयोगास्तयोस्तव च पुष्कलाः ।
ताभ्यां लिङ्गेऽर्चितो देवस्त्वयार्चायां युगे युगे ॥ ८६
सर्वरूपं भवं ज्ञात्वा लिङ्गे योऽर्चयति प्रभुम् ।
आत्मयोगाश्च तस्मिन्वै शास्त्रयोगाश्च शाश्वताः ॥ ८७
एवं देवा यजन्तो हि सिद्धाश्च परमर्षयः ।
प्रार्थयन्ति परं लोके स्थानमेव च शाश्वतम् ॥ ८८
स एष रुद्रभक्तश्च केशवो रुद्रसंभवः ।
कृष्ण एव हि यष्टव्यो यज्ञैश्चैष सनातनः ॥ ८९
सर्वभूतभवं ज्ञात्वा लिङ्गेऽर्चयति यः प्रभुम् ।

C 7 9479
B 7 201 96
K 7 202 101

(by corr) 5 (sup lin) शुभमार्तं (for भौर्वं) Ś K (K5 missing) D3 शुभ(K3 D3 भ्र)मत्र भव मत्वा (D3 ज्ञात्वा), B Dn1 शुभ्रं (B1 °भं) स तु भवान्कृत्वा, Dc1 शुंच मन्युं भवान्ज्ञात्वा, Dn2 D2 5 शुभ्रमत्र (D2 °भमत्र, D5 °भ्रमत्र) इवि कृत्वा, D1 शुभमानुभव मत्वा, D5 शुभं स तु तप कृत्वा — d) D2 मानद, G1 M1 2 मारिष (for मानद)

85 D4 7 8 om 85 (cf v l 83, 68) — a) Ś K (K5 missing) D1 6 G2 तदा (for तथा) Ś K1-3 च (for ते) — b) Ś K1 2 सर्वं (for पूर्वं) Ś K1-3 B Dc1 Dn1 देहेषु, K4 Dn2 D1-3 5 -देहेपि, G1 -देवेपि (for देवोऽपि) Ś2 [ऽ]भूसपन्, K1 तूतुपत्, B4 [ऽ]तुत्तम, Dn1 (marg) [ऽ]तूपयत् (for तुपत्) D6 पूर्वेदेहे ह्यरूपत — d) Ś K1 2 D1 नित्य (for विद्वन्)

86 D4 7 8 om 86 (cf v l 83, 68) — a) Ś K2 3 D5 G1 M तपोयोगास् — b) Ś2 D1 च तव (by transp) Ś K1-3 D5 पुष्कलान् (D5 °ल), D3 केवला (for पुष्कला) G1 M महिमा तव पुष्कल — c) B2 S (G5 missing) आभ्या (G1 र्या) (for ताभ्या) K2 D4 लिंगार्चितो — d) Dn2 M3-5 चार्य (for [ऽ]र्चायां) — After 86, Ś K (K5 missing) B Dc1 Dn D1-8 5 read 89^{ab}, Ś1 repeating it in its proper place. D6 ins after 86

1440* चतुर्दश्यष्टमीतिथ्ये लिङ्ग नक्तेन योऽर्चयेत् ।
यावज्जीवन्व्रतधर समदेशचरो भवेत् ।
स एष विष्णुरुद्रश्च शकरो विष्णुसभव ।
शरीरमेकमेताभ्या योगादर्थे द्विधाकृतम् ।
सर्वे विष्णुमया देवा सर्वविष्णुमया गणा । [5]
सर्वं वै विष्णुना व्याप्त त्रैलोक्य सचराचरम् ।
मूर्तयस्तस्य देवस्य ब्रह्माविष्णुमहेश्वरा ।
अनन्तस्य महाबाहो यच्चान्यदपि किंचन ।

[For line 3, cf 89^{ab}]

— On the other hand, S (G5 missing) ins after 89^{ab}

1441* देवदेवस्त्वचिन्त्यात्मा अजेयो विष्णुसभव ।

87 D4 7 8 om 87 (cf v l 83, 68) B D6 G4 om. 87^{ab} — a) D5 सर्वभूत (for °रूप) G1 M1 2 शिव (for भव) — b) K2 G1 M3-5 लिंगे योर्चति त प्रभु, Dn2 D5 लिंगमर्चयते (D5 ति) प्रभु, T G2 3 लिंगेर्चयति त प्रभु, M1 2 लिंगयोगेर्चयन्प्रभु — After 87^{ab}, M3-5 read 90^{cd} for the first time, repeating it in its proper place Ś1 K1 2 D1 repeat 87^{cd} after 90^{ab} — c) Dc1 आत्मयोगाच् D6 यस्मिन् S (G5 missing) आत्मयोगात्तमीशान — d) Ś1 (both times) 2 K1 (second time) 3 शाश्वनात्, K1 (first time) °त, K2 (both times) तान्, D3 पुष्कला (for शाश्वता) Dc1 Dn1 शास्त्रयोगश्च शाश्वत, S (G5 missing) शास्त्रयोगाच्च शाश्वत

88 D4 7 8 om 88 (cf v l 83, 68) — a) B1 Dc1 एत (for एव) G1 जयंतो (for यजन्तो) Ś K (K5 missing) Dn2 D1-3 5 एव (K1 2 °न, Dn2 °त)-मेवार्चय(Dn2 D2 3 5 °यज)न्देवा, D6 एव देव यजते हि — D6 reads 88^{cd} twice — c) D2 प्रार्थयते, D3 प्रार्थयत (for यन्ति) D5 पद (for पर) Ś K1-3 प्रार्थयत (K2 ते) परांल्लोकान्, K4 B1 D1 प्रार्थयते (D1 °त) पर लोकं, Dc1 (before corr) Dn1 D6 (first time) प्रार्थयतोपर लोकं (Dn1 के), D6 (second time) ध्यर्चयति सदा विष्णु, T G2-4 प्रार्थयते परे लोके — d) D3 सर्वकृत् (for शाश्वतम्) Ś K3 स्थावरा ** सर्वकृत्, K1 2 B1 Dc1 Dn1 D6 (second time) स्थानमेष (K1 B1 व) हि सर्वकृत्, K4 D1 अयं स्थानं च सर्वकृत्, B2-5 Dn2 D2 5 स्थाणुमेक स सर्वकृत्, D6 (first time) देवा ब्रह्मर्षयोमला

89 D4 7 8 cm. 89 (cf. v l. 83, 68) Ś1 (for the first time) 2 K (K5 missing) B Dc1 Dn D1-8 5 read 89^{ab} after 86 For 89^{ab} in D6, cf. line 3 of 1440* and in S (G5 missing), cf 1441* — a) B5 एव (for एष) — c) M3-5 एव B1 द्रष्टव्यो (for य°) — d) Ś2 K1 2 B2-5 Dc1 Dn1 G1-4 M यज्ञश्, B1

C 7 9489
B 7 201 96
K 7 202 101

तस्मिन्नभ्यधिकां प्रीतिं करोति वृषभध्वजः ॥ ९०
संजय उवाच ।
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा द्रोणपुत्रो महारथः ।
नमश्चकार रुद्राय बहु मेने च केशवम् ॥ ९१
हृष्टलोमा च वश्यात्मा नमस्कृत्य महर्षये ।
वरूथिनीमभिप्रेत्य अवहारमकारयत् ॥ ९२
ततः प्रत्यवहारोऽभूत्पाण्डवानां विशां पते ।
कौरवाणां च दीनानां द्रोणे युधि निपातिते ॥ ९३
युद्धं कृत्वा दिनान्पञ्च द्रोणो हत्वा वरूथिनीम् ।
ब्रह्मलोकं गतो राजन्ब्राह्मणो वेदपारगः ॥ ९४

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७२ ॥

यज्ञाश् K8 4 B Dn2 D2 3 5 G3 चैव, G2 एष (for चैष) B1 सनातना — After 89, D6 ins

1442* चिन्त्यते योगिभिर्नित्यं तद्विष्णो परम पदम् ।
यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्लोके प्रवर्तते ।
अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मान सृजत्यसौ ।
मत्स्य कूर्मो वराहश्च नृसिंहो वामनो हरि ।
साध्यो नारायणो विष्णु कश्यपस्यात्मसमव । [5]
रामो रामश्च रामश्च वासुदेवश्च यादव ।
कल्की भविष्यते विप्रो युगे क्षीणे पुनर्हरि ।
एकेनैवात्मना विश्व स्थावर जङ्गम च यत् ।
तत्सर्वं विष्णुना सृष्टमनन्तेन महात्मना ।
तप एष प्रकुरुते लोकाना हितकाम्यया । [10]
तप प्रधानेन कृतो लोकश्चापि प्रवर्तते ।
अतो निमित्त हि हरिस्तपश्चरति नित्यश ।
वरांश्च प्रार्थयत्यस्मात्प्रधानाद्देवसत्तमात् ।
बदरीं समुपागम्य विष्णुना विष्णुना सह ।
तपश्चीर्णं विशालायामेतत्ते कथित मया । [15]
[Lines 2–3 = (var) 6 26 7]

90 D4 7 8 om 90 (cf v 1 83, 68) —a) Ś K (K5 missing) B (except B1) D1 रूप भव, D2 T -भूतमय (for भव) —b) G1 त प्रभु (for य प्रभुम्) Ś K1 8 Dn1 लिंगम(K1 °ग यो)र्चयति प्रभु, K2 B1 2 D1 लिंगे यो(B1 °गैर्यो, B2 °ग यो)र्चयति प्रभु, K4 B3–5 Do1 Dn2 D2 3.5 लिंगमर्चति य प्रभु, D6 लिंगम चिंतवान्प्रभु, G4 लिंगेर्चयति त प्रभु — After 90ab, Ś1 K1 2 D1 repeat 87cd M3–5 read 90cd for the first time after 87ab —c) K1 2 अत्यधिकां (for अभ्य°)

91 D4 7 8 om 91 (cf v 1 83, 68) G2 M4 om the ref —c) M1 2 मनश् (by metathesis) (for नमश्)

92 D4 7 8 om 92 (cf v 1 83, 68) —a) Some MSS रोमा B5 वै (for च) —b) B Do1 Dn1 सोभिवाद्य, D8 T G2–4 नमश्चक्रे (for °स्कृत्य) D6 हरिं पुन (for महर्षये) —c) K1 अभिप्रीत्या, K4 Dn2 D2 5 अभिप्रेक्ष्य, D6 चाभिगम्य, T G2–4 अथा विश्य, G1 M चाभिपत्य (for अभिप्रेत्य) D8 वरूथिनीं पुरस्कृत्य —d) Ś2 K2 4 B5 D2 3 5 (avoiding hiatus) ह्यवहारम्, B1 व्यव°, D6 S (G6 missing) सोप° (for अव°) Ś1 K3 अहारयत्, B1 अकंप° (for अकार°)

93 D4 7 8 om 93 (cf v 1 83, 68) —a) G3 4 प्रत्यपहारो —b) Do महात्मनां (for विशा पते) — G2 om 93cd —c) G1 M1 2 चेदीना (for दीनाना)

94 D4 7 8 om 94 (cf v 1 83, 68) —a) Ś K1–3 D1 पच दिनं, M4 दिन पच (for दिनान्पञ्च) —c) Dn1 ब्रह्मलोके

Colophon om in D4 7 8 K5 G6 missing —*Sub-parvan* D6 नारायणास्त्रमोक्ष —*Day of Drona's generalship* Ś2 पचमे दिने, K1 2 पचमे युद्धदिवसे, Do1 पचमो दिवस, D6 पचमो युद्धदिवस —*Adhy name* D8 द्रोणरथयुद्धदिवसा, D6 सजयवाक्यं, Bom ed व्यासवाक्य —*Adhy no* (figures, words or both) B1 166, Dn1 202, D2 203, D8 95, T G3 8 197, G1 M1 2 196, G4 198, M3–5 195. —*Śloka no* Dn1 101

१७३

धृतराष्ट्र उवाच ।
तस्मिन्नतिरथे द्रोणे निहते तत्र संजय ।
मामकाः पाण्डवाश्चैव किमकुर्वन्नतः परम् ॥ १
संजय उवाच ।
तस्मिन्नतिरथे द्रोणे निहते पार्षतेन वै ।
कौरवेषु च भग्नेषु कुन्तीपुत्रो धनंजयः ॥ २
दृष्ट्वा सुमहदाश्चर्यमात्मनो विजयावहम् ।
यदृच्छयागतं व्यासं पप्रच्छ भरतर्षभ ॥ ३
संग्रामे निघ्नतः शत्रूञ्शरौघैर्विमलैरहम् ।
अग्रतो लक्षये यान्तं पुरुषं पावकप्रभम् ॥ ४
ज्वलन्तं शूलमुद्यम्य यां दिशं प्रतिपद्यते ।
तस्यां दिशि विशीर्यन्ते शत्रवो मे महामुने ॥ ५
न पद्भ्यां स्पृशते भूमिं न च शूलं विमुञ्चति ।
शूलाच्छूलसहस्राणि निष्पेतुस्तस्य तेजसा ॥ ६
तेन भग्नानरीन्सर्वान्मद्भग्नान्मन्यते जनः ।
तेन दग्धानि सैन्यानि पृष्ठतोऽनुदहाम्यहम् ॥ ७
भगवंस्तन्ममाचक्ष्व को वै स पुरुषोत्तमः ।
शूलपाणिर्महान्कृष्ण तेजसा सूर्यसंनिभः ॥ ८

C 7 8500
B 7 202 7
K 7 203 7

173

☞ This adhy is missing in K5 G5 (cf v l 7 125 14, 137 9)

1 D4 om 1^a–29^d (cf v l 7 172 83) D7 8 om 1^a–29^b (cf v l 7 172 68) D2 om 1 —^{b}) K4 B Dc1 Dn D8 6 निहते पार्षतेन वै (= 2^b) —^{d}) Ś2 Dc1 Dn1 D5 G1 M1 2 तत (for अत) K2 D6 किमकुर्वत संजय, Dn2 किमकुर्वतिस्तत पर (sic)

2 D4 7 8 om 2 (cf v l. 1) K2 D6 om the ref D2 om 2^{ab} with the ref —^{b}) T G3 4 पार्षतेन निपातिते —^{c}) K1 om च Dc1 Dn1 D5 कौरवेयेषु भग्नेषु, G2 पप्रच्छ समरे व्याम

3 D4 7 8 om. 3 (cf v l 1) G2 om 3 —^{a}) Dn2 स (for सु) — After 3^{ab}, T G3 4 M3 5 ins

1443* मुनिं स्निग्धाम्बुदाभास वेदव्यासमकल्मषम् ।
[= (var) 172 43^{ab}]

—^{d}) Ś2 Dn1 D8 G1 M1 2 6 भरतर्षभ, M4 पुरुषर्षभ (for भरतर्षभ)

4 D4 7 8 om 4 (cf v l 1) Before 4, MSS ins अर्जुन —^{a}) K3 4 Dn2 D1 न्यहनन्, B2 3 5 निहनन्, Dc1 निवहन् (for निघ्नत) S (G5 missing) समामे शास्त्रवाणिभिः —^{b}) K2 विपुलैर्, Dn1 D6 क्षम° (for विम) Ś K1–3 D1 मम (for अहम्)

5 D4 7 8 om 5 (cf v l 1) —^{a}) Ś1 ज्वलन्ति (for ज्वलन्त) —^{b}) D6 या दिशं प्रत्यपद्यते —^{c}) Ś1 B1 3 Dc1 Dn1 D8 6 विदीर्यंते (B1 D6 °त), B4 प्रशीर्यंते, D6 विशीर्यंत (for °र्यन्ते) —^{d}) T G2–4 M3–5 महामते (for °मुने)

6 D4 7 8 om 6 (cf v l 1) K3 4 D3 G1 M1 2 om 6, B Dc1 Dn D5 read it after 8 D2 6 transp 6^{ab} and 6^{cd} —^{a}) T G2–4 M3–5 पद्भ्या न (by transp) Ś1 K1 स्पृश्यते (for स्पृशते) —^{b}) D2 शूलं Ś1 प्रमुचति (for विमु°) —^{d}) Some MSS निपेतुस् Ś2 K1 D1 T G2–4 M3–5 निष्पतंत्यस्य तेजसा (K1 °स)

7 D4 7 8 om 7 (of v l 1) —^{a}) Ś1 transp भग्नान् and सर्वान् —^{b}) Ś1 मद्भक्तैर्, Ś2 मद्भक्तान्, K3 स भग्नान (for मद्भ°) — Dn2 om 7^c–8^d —^{c}) K4 B (except B2) Dc1 Dn1 D5 6 T G2 भग्नानि (for दग्धानि) —^{d}) Ś K2–4 [ऽ]नुदयामि, B1 3 (marg, orig as in text) 3–5 D5 °नुदामि, Dn1 D2 3 °भजामि (for दहामि)

8 Dn2 D4 7 8 om 8 (cf v l 7, 1) —^{a}) B3 (marg) G3 4 M1 2 त्व (for तन्) —^{b}) Dc1 Dn1 वैष, D6 [ऽ]य स (for वै स) — Before 8^{cd}, T G3 ins व्यास· —^{c}) Ś K1–3 D1 M4 महान्कृष्णस्, K4 Dc1 (marg) D2 6 मया दृष्टस्, B1 महाकृष्टस्, B2–5 Dn1 D8 6 - °कृष्णस्, G2 °कृष्ण (for °न्कृष्ण) — After 8, B Dc1 Dn D5 read 6

C 7 8302
B 7 202 9
K 7 203 9

व्यास उवाच ।
प्रजापतीनां प्रथमं तैजसं पुरुषं विभुम् ।
भुवनं भूर्भुवं देवं सर्वलोकेश्वरं प्रभुम् ॥ ९
ईशानं वरदं पार्थ दृष्टवानसि शंकरम् ।
तं गच्छ शरणं देवं सर्वादिं भुवनेश्वरम् ॥ १०
महादेवं महात्मानमीशानं जटिलं शिवम् ।
त्र्यक्षं महाभुजं रुद्रं शिखिनं चीरवाससम् ।
दातारं चैव भक्तानां प्रसादविहितान्वरान् ॥ ११
तस्य ते पार्षदा दिव्या रूपैर्नानाविधैः विभो ।
वामना जटिला मुण्डा ह्रस्वग्रीवा महोदराः ॥ १२

---

9 D4 7 8 om 9 (cf v 1 1) T G8 om the ref —[b]) K1 तेजस (for तैजस) Ś1 K1-3 परम, Ś2 प्रथम (for पुरुषं) N (except Ś1, D4 7 8 om, K5 missing) प्रभु (for विभुम्) S (G5 missing) तेजसा प्रवर प्र(T M1-3 वि)भु — Ś2 D8 om (hapl) 9[cd] —[d]) K3 पर (for प्रभुम्) T G2-4 सर्वलोकमहेश्वर

10 D4 7 8 om 10 (of v 1 1) K4 om. 10 —[a]) K1 एषा च (for ईशान) D8 सागवेदगतिं पार्थ, T G2-4 ईशानमीश्वर देव —[b]) D6 पृष्टवान् (for दृष्ट) —[c]) D5 G1 M1 2 वरद (for शरण) G1 M वीर (for देव) T G2-4 शरण प्राप्य कौंतेय —[d]) B Dc1 Dn D2 T G2-4 M3-5 वरद, D3 6 देवादिं, D5 G1 M1 2 शरण (for सर्वादिं) — After 10, D2 ins 1444*, while D5 reads line 2 of the same

11 D4 7 8 om. 11 (of v 1 1) D2 om 11 —[a]) K3 महात्मान महादेवम् —[b]) Bom ed विभु (for शिवम्) T G3 4 ईश्वर वरद प्रभु —[c]) Dn2 अक्ष (for त्र्यक्ष) K1 चक्रं, D3-6 रौद्र, T G2-4 वीर (for रुद्र) —[d]) T G2-4 जटिलं (for शिखिन) K1 -वासिन (for -वाससम्) — After 11[cd], Ś K (K5 missing) B Dc1 Dn D1 3 5 6 Bom ed. ins D2 after 10

1444* देवदेव हर स्थाणुं वरदं भुवनेश्वरम् ।
जगत्प्रधानमजित जगत्पतिमधीश्वरम् ।
जगद्योनिं जगद्बीज जयिन जगतो गतिम् ।
विश्वात्मान विश्वसृज विश्वमूर्तिं यशस्विनम् ।
विश्वेश्वर विश्वयोनिं विश्वकर्माणमीश्वरम् । [5]
शभु स्वयंभु भूतेश भूतभव्यभवोद्भवम् ।
योग योगेश्वर सर्वं सर्वलोकेश्वरेश्वरम् ।
सर्वश्रेष्ठ जगच्छ्रेष्ठं वरिष्ठ परमेष्ठिनम् ।
लोकत्रयविधातारमेक लोकत्रयाश्रयम् ।
सुदुर्जय जगन्नाथं जन्ममृत्युजरातिगम् । [10]
ज्ञानात्मान ज्ञानगम्यं ज्ञानज्ञेय सुदुर्विदम् ।

[D2 5 om. line 1 — (L 1) B Dc1 Dn महादेव (for देव°) D6 वरद शभुमीश्वर (for the post half) — D5 reads line 2 after 10 — (L 2) D5 अधिक (for अजित) K4 B3-5 Dn2 जगत्प्रीतिम् (for °त्पतिम्) D2 जगद्वनिमहेश्वर, D6 °द्गतिमजेश्वर (for the post half) — (L 3) D2 जगता (for जयिन) Ś K (K5 missing) B5 D1 जयिन (Ś K3 °यता) जगतां (B5 °त) पतिं, D6 जगतां गतिमागतिं (for the post. half) — (L 4) Dn2 om from मूर्तिं up to योगेश्वर (in line 7) D2 6 om. (hapl) from मूर्तिं up to योनिं (in line 5) — (L 5) B1 विश्वचर, B2 3 Dc1 Dn1 D5 °तर, B1 °गतिं, Bom ed °नर (for °योनिं) B Dc1 Dn1 D5 6 कर्मणा- (D6 °र्माण)मीश्वर प्रभु (D6 om प्रभु) (for the post half) — (L 7) Ś1 K1 3 4 शभु, Ś2 K2 शांत, D3 शर्व (for सर्व) Ś2 K2 सर्वदेवेश्वरेश्वर (for the post. half) — (L 8) B1 सर्वज्येष्ठ, D5 °श्रेष्ठ (for °श्रेष्ठ) Ś1 K1 2 -ज्येष्ठ (for श्रेष्ठ) Dn1 om वरिष्ठ Dn1 परमेश्वर (for °मेष्ठिनम्) D6 परमेष्ठिपरमेश्वर (for the post half) — After line 9, K4 D5 Bom. ed ins

1445* शुद्धात्मान वर भीम वशिन विश्वरेतसम् ।
शाश्वत भूधर देव सर्ववागीश्वरेश्वरम् ।

[[K4 om line 1 — (L 1) Bom ed भव (for वर) Bom ed शशाकक्रुतशेखर (for the post half) — (L 2) D6 वरद (for भूधर) D6 सर्वरोगेश्वरेश्वर (for the post half)]]

(L 10) D3 काम (for जन्म-) K2 -जरागतिं (for °तिगम्) — (L 11) K2 Dc1 ज्ञान (for ज्ञान-) K4 B Dc1 Dn D2 5 ज्ञानश्रेष्ठ, D3 °गम्य (for ज्ञेय) D5 सुदुर्भिद]

—[c]) G4 त्रातारं (for दा) —[f]) D6 प्रसादविहितांतर

12 D4 7 8 om. 12 (of v 1 1) —[a]) G1 M1 3. 5 om ते K1 2 D6 T G2 ते (T G2 वै) पार्षता, B Dc1 Dn D2 5 G3 4 पारिषदा, M2 पार्षपदा (sic), M4 पौरुषदा (for ते पार्षदा) —[b]) Ś1 K3 प्रभो, Ś2 K1 3 B2 D1 3. 6 T G3 4 प्रभो, B1 3 5 D5 M3-5 विभो (for विभो) G2 नानारूपधरा प्रभो —[c]) M3 जटिला वामना मुण्डा —[d]) T G2-4 कबु (for ह्रस्व)

महाकाया महोत्साहा महाकर्णास्तथापरे ।
आननैर्विकृतैः पादैः पार्थ वेषैश्च वैकृतैः ॥ १३
ईदृशैः स महादेवः पूज्यमानो महेश्वरः ।
स शिवस्तात तेजस्वी प्रसादाद्याति तेऽग्रतः ।
तस्मिन्घोरे तदा पार्थ संग्रामे लोमहर्षणे ॥ १४
द्रोणकर्णकृपैर्गुप्तां महेष्वासैः प्रहारिभिः ।
कस्तां सेनां तदा पार्थ मनसापि प्रधर्षयेत् ।
ऋते देवान्महेष्वासाद्बहुरूपान्महेश्वरात् ॥ १५
स्थातुमुत्सहते कश्चिन्न तस्मिन्नग्रतः स्थिते ।
न हि भूतं समं तेन त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥ १६
गन्धेनापि हि संग्रामे तस्य क्रुद्धस्य शत्रवः ।
विसंज्ञा हतभूयिष्ठा वेपन्ति च पतन्ति च ॥ १७
तस्मै नमस्तु कुर्वन्तो देवास्तिष्ठन्ति वै दिवि ।
ये चान्ये मानवा लोके ये च स्वर्गजितो नराः ॥ १८
ये भक्ता वरदं देवं शिवं रुद्रमुमापतिम् ।
इह लोके सुखं प्राप्य ते यान्ति परमां गतिम् ॥ १९
नमस्कुरुष्व कौन्तेय तस्मै शान्ताय वै सदा ।
रुद्राय शितिकण्ठाय कनिष्ठाय सुवर्चसे ॥ २०
कपर्दिने करालाय हर्यक्ष्णे वरदाय च ।
याम्यायाव्यक्तकेशाय सद्वृत्ते शंकराय च ॥ २१

C 7 9521
B 7 202 40
K 7 203 30

---

13 D4 7 8 om 13 (cf v l 1) — a) T G2–4 M3–5 महानाम्ना, G1 M1 2 महाकर्णा (for महोत्साहा) — b) G1 M1.2 महानामास् (for °कर्णास्) — c) D5 आयतैर्, G3 4 अनेकैर् (for आननैर्) D6 विविधै (for विकृतै) T G2–4 चान्यै (for पादै) — d) Ś K1–3 B1 2 Dn2 D1 वेशैश्च, D8 वीर्यैश्च (for वेषैश्च)

14 D4 7 8 om. 14 (cf v l 1) — a) K1 दुर्द्दश्यैश्च, K3 दुर्द्दशैश्च, Dn2 D5 M3–5 ईदृश (for ईदृशै) K1 2 च (for स) — b) Ś1 K1–3 D1 स ईश्वर (for महे°) — D5 reads 14cd twice — c) D5 शिव स्वात्म तेजस्वी, D5 (first time) स दिवस्थान्समाजघ्ने — d) D5 (second time) S (G5 missing) प्रसन्नो (for प्रसादाद्) D5 (first time) यदि मे श्रुत, D5 (second time) द्योततेग्रत (for याति तेऽग्रत) — e) D3 6 अस्मिन् (for त°) K1 B2–5 Dc1 Dn D2 सदा पार्थ; D3 5 तया पार्थ, T G2–4 महारौद्रे (for तदा पार्थ) — f) S (G5 missing) रोम- (for लोम)

15 D4 7 8 om 15 (cf. v l 1) — a) K4 B1 2 4 D2 5 द्रौणि (for द्रोण) — c) Ś2 तया, T G2–4 नर (for तदा) — d) Ś K1–3 प्रबाधयेत् (for प्रधर्ष) — e) Dn2 om from ऋते up to अग्रत (in 16b)

16 = (var) B 13 160 7 D4 7 8 om 16 (cf v l 1) Dn2 om up to अग्रत (cf v l. 15) — a) D6 कश्च (for कश्चिन्) — b) D5 एतस्मिन् (for न त°)

17 = (var) B 13 160 8 D4 7 8 om 17 (cf. v l 1) — b) D6 यस्य (for तस्य) M3–5 देवस्य (for क्रुद्धस्य) — d) Ś K1–3 Dc1 (by corr) D1 3 6 वेपते (for वेपन्ति) B5 च वर्पति, D6 निपतति (for च पतन्ति)

18 D4 7 8 om 18 (cf. v l 1) — a) Ś1 K3 नमासि, Ś2 नम प्र, D3 6 G1 M1 2 नमोस्तु (for नमस्तु) T G3 कुर्वाणा (for कुर्वन्तो) D5 नमस्तु तस्मै कुर्वंतो — b) G4 ये (for वै) — c) G3 4 दानवा (for मा°) Ś2 स्वेके, Dc1 (before corr) Dn1 लोका (for लोके) — d) G1 M ते (for ये) K1 2 D3 M3 स्वर्गजिता, D6 °गता, M4 °विदो (for °जितो)

19 D4 7 8 om 19 (cf v l 1) — b) B5 उमा तितं (sic) (for °पतिम्) — After 19ab, Bom ed ins

1446* अनन्यभावेन सदा सर्वेश समुपासते ।

while, T G2–4 M3–5 ins

1447* सग्रामेषु जयं प्राप्य पालयन्ति महीमिमाम् ।

— G2 om 19cd — d) D1 परम्र च परा गतिं, D2 ते यांति परम पद

20 D4 7 8 om. 20 (cf v l 1) — b) Dc1 Dn1 तदा (for सदा) — K4 om 20c–21b — d) B2 (marg) 3 Dc1 वरिष्ठाय, T G2–4 ईशानाय (for कनिष्ठाय)

21 D4 7 8 om 21 (cf. v l 1) K4 om 21ab (cf v l 20) — a) T G2–4 कनिष्ठाय, G1 M करालाय (for °लाय) — b) Ś K3 Dn1 D6 हर्यक्षे, K3 B1 Dc1 Dn2 D2 3 5 क्ष (for क्ष्णे) — c) G2 शाम्याय (for या°) Ś K1–3 D. G3 व्यक्त (for [क्ष] व्यक्त) B1 रूपाय (for केशाय) — d) Ś1 सद्वृत्ते, D5 सुवृत्ते (for सद्वृत्ते) D2 सगताय (for

C 7 9322
B 7 202 30
K 7 203 31

काम्याय हरिनेत्राय स्थाणवे पुरुषाय च ।
हरिकेशाय मुण्डाय कृशायोत्तरणाय च ॥ २२
भास्कराय सुतीर्थाय देवदेवाय रंहसे ।
बहुरूपाय शर्वाय प्रियाय प्रियवाससे ॥ २३
उष्णीषिणे सुवक्त्राय सहस्राक्षाय मीढुषे ।
गिरिशाय प्रशान्ताय पतये चीरवाससे ॥ २४
हिरण्यबाहवे चैव उग्राय पतये दिशाम् ।
पर्जन्यपतये चैव भूतानां पतये नमः ॥ २५
वृक्षाणां पतये चैव अपां च पतये तथा ।
वृक्षैरावृतकायाय सेनान्ये मध्यमाय च ॥ २६
स्रुवहस्ताय देवाय धन्विने भार्गवाय च ।
बहुरूपाय विश्वस्य पतये चीरवाससे ॥ २७
सहस्रशिरसे चैव सहस्रनयनाय च ।
सहस्रबाहवे चैव सहस्रचरणाय च ॥ २८
शरणं प्राप्य कौन्तेय वरदं भुवनेश्वरम् ।
उमापतिं विरूपाक्षं दक्षयज्ञनिबर्हणम् ।

शकराय) T G2-4 त्रिने(G3 °णे)त्राय कपर्दिने, M8 5 (sup lin as in text) सद्वृत्ताय कपर्दिने

22 D4 7 8 om 22 (cf. v l 1) D6 om (hapl) 22 — a) B4 हरिकेशाय, D1 °वृत्ताय (for °नेत्राय) — T G3 8 om. (hapl) 22bc D2 om (hapl) 22cd — c) B4 हरिनेत्राय (for °केशाय) — d) T G2 8 मुंडाय (for कृशाय) K4 B Dc1 Dn2 D1 3 5 G1 3 4 M4 उत्तारणाय (for उत्तर°)

23 D4 7 8 om 23 (cf v l 1) — a) D8 भास्वराय, T G3 भासु° (for भास्क°) K1 सुतीक्ष्णाय, D6 सुदीप्ताय (for सुतीर्थाय) G2 स्वांतावनाय तीर्थाय — b) Dn2 महादेवाय (for देव°) — M8 om (hapl) 23cd — c) Ś1 K4 B (except B4) Dn2 D1 3 सर्वाय (for श°) — d) Dn1 om प्रियाय D2 प्रियवासिने (for °ससे) S (M8 om , G5 missing) विष्व(T G2-4 प्रिय)-रूपाय वेधसे

24 D4 7 8 om 24 (cf v l 1) — a) B4 सुरक्ताय, Dn2 सवरक्राय (sic), T G2 सुचक्राय, G3 [S]रिशक्राय (for सुवक्त्राय) — b) K1 सहस्रा*य G2 वस्तुपे (for मीढुषे) — After 24ab, T G3 ins

1448* नमो वृक्षाय सेनान्ये मध्यमाय नमो नम ।

— c) Ś1 K1 D1. 2 6 T G2 गिरीशाय, D5 गीरी° (for गिरि°) D2 5 6 सुशाताय (for प्र°) — d) K1 B1 Dc1 D5 यतये (for प°) D8 कृत्ति (for चीर-)

25 D4 7 8 om 25 (cf v l 1) T G2 3 om (hapl) 25-27 — a) Ś K (K5 missing) Dn2 D1-3 5 6 राजन्, B5 नित्य (for चैव) B1-4 Dc1 Dn1 कपर्दिने कराळाय — G1 M3-5 om (hapl) 25bc — b) D3 नम (for दिशाम्) — After 25ab, D8 ins

1449* दिशा दिग्दान्तिना चैव दिक्कालपतये नम ।

— c) B5 नित्यं, D3 तुभ्य (for चैव) — d) K2 G1-4 M तथा (for नम)

26 D4 7 8 T G2 3 om 26 (cf. v l 1, 25) K2 4 B4 G4 om 26ab — a) Dn2 D5 6 वृषाणा; D3 वृक्षाना (for °णा) D3 चैव पतये (by transp) — b) Ś K1 3 B (B4 om) D (D4 7 8 om) गवा (for अपा) B (B4 om) Dc1 Dn1 D3 नम (for तथा) — c) B1 केशाय, G1 M1 2 -कार्याय, M8 -कामाय (for कायाय) D2 वृक्षौघैरावृतागाय — d) G1 M1 2 सेनान्यै (for °न्ये) D8 मध्यमायांत्यमाय च

27 D4 7 8 T G2 3 om 27 (cf v l 1, 25) — a) B (except B5) Dc1 (before corr) Dn1 D3 5 6 स्रुव , G4 धूप (for स्रुव) — After 27ab, D5 reads 28cd — c) D3 5 विश्वाय, G1 4 M पतये (for विश्वस्य) — d) Dn1 प्रभवे, G1 4 M पार्वत्याश् (for पतये) K4 Dn2 D2 6 मुंज (for चीर) D3 विश्वस्य पतये नम

28 D4 7 8 om 28 (cf v l 1) — a) T G2-4 राजन् (for चैव) — B1 reads 28bc on marg — b) D2 S (G5 missing) -चरणाय (for -नयनाय) — D5 reads 28cd after 27ab — c) T G3 8 तुभ्य, G1 4 M नित्यं (for चैव) — d) Ś1 K3 D6 G1 M3-5 नयनाय, T G2-4 M1. 2 वदनाय (for -चरणाय) — For 28cd, D3 subst

1450* सहस्रबाह्वोरुपादाय नमोऽसंख्येयकर्मणे ।

29 D4 om. 29abcd, D7 8 om 29ab (cf v l 1) — a) K4 B Dc1 Dn D5 गच्छ, D8 व्रज (for प्राप्य) D2 गच्छ कौंतेय वरदं — b) D2 महेशं (for वरद) — D2 reads 29c-65b after 7 172 67 — d) B2 D3 T G2-4 दक्षयज्ञविनाशनं — e) D6 जनाना (for प्रजानां) — f) D8 ईश्वर (for अव्ययम्)

प्रजानां पतिमव्यग्रं भूतानां पतिमव्ययम् ॥ २९
कपर्दिनं वृषावर्तं वृषनाभं वृषध्वजम् ।
वृषदर्पं वृषपतिं वृषशृङ्गं वृषर्षभम् ॥ ३०
वृषाङ्कं वृषभोदार वृषभं वृषभेक्षणम् ।
वृषायुधं वृषशर वृषभूतं महेश्वरम् ॥ ३१
महोदर महाकायं द्वीपिचर्मनिवासिनम् ।
लोकेशं वरदं मुण्डं ब्रह्मण्यं ब्राह्मणप्रियम् ॥ ३२
त्रिशूलपाणिं वरदं खड्गचर्मधरं प्रभुम् ।
पिनाकिनं खण्डपरशुं लोकानां पतिमीश्वरम् ।
प्रपद्ये शरणं देवं शरण्यं चीरवाससम् ॥ ३३
नमस्तस्मै सुरेशाय यस्य वैश्रवणः सखा ।
सुवाससे नमो नित्यं सुव्रताय सुधन्विने ॥ ३४
स्रुवहस्ताय देवाय सुखधन्वाय धन्विने ।
धन्वन्तराय धनुषे धन्वाचार्याय धन्विने ॥ ३५
उग्रायुधाय देवाय नमः सुरवराय च ।
नमोऽस्तु बहुरूपाय नमश्च बहुधन्विने ॥ ३६

C 7 9537
B 7 102 46
K 7 203 46

30 For the sequence in D2, cf v l 29 D4 reads 30^{a}–65^{b} after 7 172 67 —^{a}) Ś2 वृषा यात, K2 D1 °वत, D4 om (for वृषावर्तं) —^{b}) B5 वृषयान (for °नाभ) —^{c}) D1 वृषदव्य (sic), D5 वृषादर्व्यं, D6 वृषभार्दिं, D7 8 वृषायुद्द (D8 °ध) (for वृषदर्पं) D2 4 5 7 8 वृषगार्तिं (for पतिं) —^{d}) D2 वृषोद्भव, D6 वृषध्वज (for °र्षभम्)

31 For the sequence in D2 4, cf. v l 29, 30 —^{a}) D4 5 7 8 वृषाक्ष (for वृषाङ्क) —^{b}) D5 om. वृषभ —^{c}) D1 वृषधर (for °शर) —^{d}) K3 वृषेश्वर (for महे°)

32 For the sequence in D2 4, cf v l 29, 30 Dn2 om 32^{a}–33^{b} —^{b}) G3 4 द्वीप (for द्वीपि) —^{c}) M4 5 देवेशं (for लोकेश) D3 T G2–4 पुण्य (for मुण्ड)

33 For the sequence in D2 4, cf v l 29, 30 Dn2 om 33^{ab} (cf v l 32) —^{a}) D3 सुखद (for वरद) —^{b}) D3 पर, D4 5 7 8 शुभं, G1 M विभु (for प्रभुम्) —^{c}) Hypermetric Ś1 K2 खप(K2 च प)रशु, Ś2 खपुरप, K1 खपुरुप, K3 4 Dn2 D2 4–8 T G1 खड्गध(D4 7 °प)र, B3 5 खंडप*शु, D1 ** परशु, G2 M1 3 खड्गपरशुं (for खण्डप°) G3 4 पिनाकखड्गपरशु — After 33^{cd}, D3 ins

1451* निषङ्गिन परशुहस्तं धर्माणां च प्रकाशकम् ।

—^{e}) D2 4–8 प्रपद्ये देवमीशान —^{f}) Ś1 K3 वरेण्य (for शरण्यं) K1 शरण्यं चीरवासिन, M3–5 द्वीपिचर्म निवासिन (=32^{b})

34 For the sequence in D2 4, cf v l 29, 30 Dc1 reads 34^{ab} after 36^{ab} —^{a}) Ś2 परेशाय (for सुरे°) —^{b}) T G2–4 गणाना (G2 लोकानां) पतये नम —^{c}) K4 Dn2 तुभ्य, D7 8 चिंत्य (for नित्य) —^{d}) D4 7 8 सुप्रतापि (D4 °पे) (for सुव्रताय) Ś1 K3 D1 सुधन्वने, Dc1 Dn1 सुधायिने, Dn2 सधन्विने (for सुध°) T G3 4 सुवृत्ताय सुधन्वने — After 34, D3 T G2–4 ins

1452* उग्रायुधाय देवाय सुव्रताय भवाय च ।
[Prior half =36^{a} D3 स्रुवहस्ताय शूलिने]

35 For the sequence in D2 4, cf v l 29, 30 B1 4 Dc1 Dn1 om (hapl) 35^{ab} G1 M om (hapl) 35 K1 3 D1 5–7 read 35^{ab} twice —^{ab}) K2 ध्रुवहस्ताय, K3 (first time) सुवह°, D4 शवह°, D5 (first time) धनुर्ह°, D5 6 (both second time) श्रुवह, D8 सुहस्ताय च (for स्रुवहस्ताय) D3 ध्येयाय (for देवाय) D2 4 7 (second time) 8 सुखहस्ताय (for °धन्वाय) D3 प्रियधन्वाय कल्किने, D6 (first time) खड्गहस्ताय धन्विने, D5 (second time) शुचिहस्ताय ध° (for ^{b}) K1 3 (both second time) 4 B2 3 5 Dn2 D1 7 (last two second time) T G2–4 धनुर्धराय देवाय प्रियधन्वाय धन्विने — K1 D2 4–6 om (hapl.) 35^{cd} D8 om (hapl) 35^{c}–36^{d} —^{c}) B1 धनुर्धराय (for धन्वन्त°) —^{d}) Ś K3 धन्वाचाराय, D1 °वाराय, D7 8 धन्वा(D8 °न्व)धाराय, T G2–4 धन्वा(G3 4 °न्व) क्षाय च (for धन्वाचार्याय) B Dc1 Dn1 ते नम (for धन्विने)

36 For the sequence in D2 4, cf v l 29, 30 D8 om 36 (cf v l 35) —^{b}) B2 शरधराय (for सुरवराय) — After 36^{ab}, Dc1 reads 34^{ab} D6 om (hapl) 36^{c}–39^{b} —^{c}) D7 बाहु (for बहु-) — T G2 3 om (hapl) 36^{d}–37^{c} —^{d}) B Dc1 Dn G1 M1 2 नमोस्तु (for नमश्च) D2 नमस्ते सुधन्विने (submetric), D4 नमस्तेस्तु धन्विने (submetric), D6 7 8 नमस्तेस्तु सुधन्व(D7 8 न्वि)ने

C 7 8538
B 7 202 46
K 7 203 47

नमोऽस्तु स्थाणवे नित्यं सुव्रताय सुधन्विने ।
नमोऽस्तु त्रिपुरघ्नाय भगघ्नाय च वै नमः ॥ ३७
वनस्पतीनां पतये नराणां पतये नमः ।
अपां च पतये नित्यं यज्ञानां पतये नमः ॥ ३८
पूष्णो दन्तविनाशाय त्र्यक्षाय वरदाय च ।
नीलकण्ठाय पिङ्गाय स्वर्णकेशाय वै नमः ॥ ३९
कर्माणि चैव दिव्यानि महादेवस्य धीमतः ।
तानि ते कीर्तयिष्यामि यथाप्रज्ञं यथाश्रुतम् ॥ ४०
न सुरा नासुरा लोके न गन्धर्वा न राक्षसाः ।
सुखमेधन्ति कुपिते तस्मिन्नपि गुहागताः ॥ ४१
विव्याध कुपितो यज्ञं निर्भयस्तु भवस्तदा ।
धनुषा बाणमुत्सृज्य सघोषं विननाद च ॥ ४२
ते न शर्म कुतः शान्तिं लेभिरे स्म सुरास्तदा ।
विद्रुते सहसा यज्ञे कुपिते च महेश्वरे ॥ ४३
तेन ज्यातलघोषेण सर्वे लोकाः समाकुलाः ।
बभूवुर्वशगाः पार्थ निपेतुश्च सुरासुराः ॥ ४४

---

37 For the sequence in D2 4, cf v l 29, 30 D6 om 37, T G2 8 om 37^abc (for both, cf v l 36) K2 Dc1 Dn D3 4 5 7 8 om (hapl) 37^ab — a) D8 तुभ्य (for नित्य) — b) K4 सुवृत्ताय, B G1 4 M नमस्तस्मै (for सुव्रताय) D8 कपालिने, M3-5 सुधन्वने, Bom. ed तपस्विने (for सुधन्विने) — d) Dn2 om भगघ्ना M4 जनघ्नाय (for भग°) D1 च ते नम, G1 M नमोस्तु ते (M3 5 °स्तु च) Ś2 भगनेत्र हराय च

38 For the sequence in D2 4, cf v l 29, 30 D6 om 38 (cf. v l 36) — b) M3-5 रुद्राणा (for नराणा) — B Dc1 Dn1 D8 ins after 38^ab Ś K (K5 missing) Dn2 D1 after 38

1453* मातॄणा पतये चैव गणाना पतये नम ।

[D8 नित्य (for चैव) D3 सगानां (for गणाना)]

— B Dc1 Dn1 read 38^cd twice — c) B Dc1 Dn1 (all first time) S (G5 missing) गवा (for अपा) D1 **ये (for पतये) D8 तुभ्य (for नित्यं) — d) B Dc1 Dn1 (all second time) देवानां (for यज्ञाना)

39 For the sequence in D2 4, of v l 29, 30 D6 om 39^ab (cf v l 36) — a) D1 दत्त (for दन्त) — b) M4 त्रियक्ष (for त्र्यक्षाय) — c) D6 यज्ञाय, M3-5 देवाय (for पिङ्गाय) D2 5 7 8 हराय नीलकठाय (D5 °केशाय), D4 वराहनीलकठाय — d) Dn1 सुपर्णाय च, D4 सुपर्णकेशाय (hypermetric), D5 नीलकठाय (for स्वर्णकेशाय)

40 For the sequence in D2 4, cf v l 29, 30 — a) K4 B Dc1 Dn यानि (for चैव) S (G5 missing) घोराणि (for दिव्यानि) — b) D3 वेधस, T G2-4 धन्विन (for धीमत) — d) Ś2 K2 यथायज्ञ (for °प्रज्ञ) Ś K1-3 D1 8 यथाश्रुति (D8 °तिं), Dc1 Dn1 °सुखं (for °श्रुतम्)

41 =(var) B 13 160 10^c-11^d For the sequence in D2 4, cf v l 29, 30 — a) B1 सर्वे (for लोके) T G2-4 नासुरा नामरा लोके — c) Dn2 सुपम् (for सुखम्) — d) Ś K1-3 D1 गुहागते, B5 गृहागते (for गुहागता) — After 41, N (K5 missing) ins

1454* दक्षस्य यजमानस्य विधिवत्सम्भृत पुरा ।

[Cf B 13 160 11^cd D4 5 7 8 यज्ञकामस्य (for यजमानस्य) D1 lacuna for सम्भृत पुरा]

42 = B 13 160 12 For the sequence in D2 4, of. v l 29, 30 — a) T G2 विव्याय (for °ध) — b) B1-4 Dc1 Dn2 M3-5 स (for तु) B5 समय, Dn1 सभवस्, D2 3 8 स्वभवत् (D3 °स्) (for तु भवस्) K4 D4 5 7 निर्दय(D4 7 निर्भय)स्त्वभवत्तदा — d) B1 सुघोरं, B4 G1 M1, 2 सघोर (for °ष) B3 5 Dc1 Dn1 D2 ह (for च)

43 =(var) B 13 160 13 For the sequence in D2 4, cf v l 29, 30 — a) M1 2 कर्म (for शर्म) D2 4 5 तेन सर्वं कृत शा(D2 श्रां)त, D6 तेन सवीक्षिता शातिं (sic) — b) D4 5 7 8 लभते (for लेभिरे) D6 न, T G2-4 च (for स्म) Ś2 तदा सुरा (by transp), B4 सुरासुरा, D2 सुरास्तथा, D4 5 सुरा सदा — c) Ś1 B2 4 Dc1 Dn1 विभ्रुते (for विद्रुते) G1 M1 2 स महा (sic) (for सहसा) D2 4-8 सैन्ये (for यज्ञे)

44 =(var) B 13 160 14 For the sequence in D2 4, of v l 29, 30 K2 om 44^ab — a) D8 तस्य (for तेन) — b) D1 7 T G3 4 M3-5 सर्व (for सर्वे) D2-5 7 8 देवा (for लोका) K1 G2 सर्वलोक समाकुल (G2 °गत) — c) G4 M1 2 विवशा (for वशगा°) D5 तत्र (for पार्थ)

आपश्चुक्षुभिरे सर्वाश्चकम्पे च वसुंधरा ।
पर्वताश्च व्यशीर्यन्त दिशो नागाश्च मोहिताः ४५
अन्धाश्च तमसा लोका न प्रकाशन्त संवृताः ।
जघ्निवान्सह सूर्येण सर्वेषां ज्योतिषां प्रभाः ॥ ४६
चुक्रुशुर्भयभीताश्च शान्तिं चक्रुस्तथैव च ।
ऋषयः सर्वभूतानामात्मनश्च सुखैषिणः ॥ ४७
पूषाणमभ्यद्रवत शंकरः प्रहसन्निव ।
पुरोडाशं भक्षयतो दशनान्वै व्यशातयत् ॥ ४८
ततो निश्चक्रमुर्देवा वेपमाना नताः स तम् ।
पुनश्च संदधे दीप्तं देवानां निशितं शरम् ॥ ४९
रुद्रस्य यज्ञभागं च विशिष्टं ते न्वकल्पयन् ।
भयेन त्रिदशा राजञ्शरणं च प्रपेदिरे ॥ ५०
तेन चैवातिकोपेन स यज्ञः संधितस्तदा ।
यत्ताश्चापि सुरा आसन्यत्ताश्चाद्यापि तं प्रति ॥ ५१

C 7 1553
B 7 202 63
K 7 203 63

---

45 = (var) B 13 160 15 For the sequence in D2 4, cf. v l 29, 30 —a) K2 Dn2 D5 8 चक्षुभिरे, D1 च चुक्षुभे; D7 तु क्षुभिरे (for चुक्षु°) —b) Ś1 K8 चुक्षुभे, D3 च कम्पेद् (for चकम्पे) — Dc1 Dn1 om. 45c–46d —c) Ś2 K2 D1 - विदीर्यंत (D1 °ते) (for व्यशीर्यन्त) —d) T दिशा (for दिशो)

46 = (var) B 13 160 16 For the sequence in D2 4, cf. v l. 29, 30 Dc1 Dn1 om. 46 (cf. v l. 45) —a) B. Dn2 D2 4–8 T G2–4 अधेन (for अन्धाश्च) K2 लोके (for लोका) M1 2 ततश्च तमसा लोके —b) Ś1 K3 4 B1 5 T G2, 4 न प्रा(T G3 4 °प्र)काशत, Ś2 K1 2 नाप्रकाशत (for न प्रका°) —d) Dn2 प्रभो, D2 3 5 6 8 प्रभा, D1 7 प्रभा (for प्रभा)

47 = (var) B 13 160 17 For the sequence in D2 4, cf v l 29, 30 —a) Ś2 damaged K2 चक्रुशुर् (sic), Dc1 Dn1 D1 2 4 5 7 8 G2 3 चुक्षुभुर् (for चुक्रुशुर्) T G2 4 M2–5 भव (for भय) G1 -पीताश् (for -भीताश्) —b) T G2–4 M1 2 चक्रु शान्ति (by transp), M3–5 चेरु शांतिं —d) B2 (marg, orig as in text) सुखैषिण, G1 M1–3 6 हितै, M4 जयै° (for सुखै°)

48 = (var) B 13 160 19 For the sequence in D2 4, cf. v l. 29, 30 Ś2 partly damaged —a) B5 D3 अभ्यद्रवत (D5 °च) पूषाण —c) M1 पुरोडाशान् (for °डाश) —d) T G2–4 च (for वै) D1 5 7 8 व्यनाशयत् (for व्यशात°)

49 = (var) B 13 160 20 For the sequence in D2 4, cf v l 29, 30 D1 om 49a–50b —a) B2 निश्चुक्रुशुर् (for निश्चक्रमुर्) —b) Ś2 damaged, K1 D2 6–8 T G1 2 M भयार्दिता, K2 ***स त, Dn1 Bom ed नता स्म ता (Bom ed. ते), D3 ततस्तत, G3 4 भया स्म ते (G3 om स्म ते) —c) Ś2 partly damaged G1 M स (for च) K4 B Dc1 Dn दीप्तान, M1 दीप्त (for दीप्तं) —d) K4 B Dc1 Dn निशितान्शरान् (K4 °र) — After 49, N (D1 om, K. missing) ins

1455* सधूमविस्फुलिङ्गाभं विद्युत्तोयदसंनिभम् ।
तं दृष्ट्वा तु सुराः सर्वे प्रणिपत्य महेश्वरम् ।

[(L. 1) D2 5–8 सधूम (for °म-) K4 B Dc1 Dn सधूमान्स्फुलिंगांश्च (for the prior half) K3 (sup lin as above) D3 -नि °(D3 °श्र)त, K4 B Dc1 Dn -मनिभान् (for °भम) D5 विधूनमिव पावक (for the post. half) — (L 2) D5 भयार्दिता (for महेश्वरम्)]

50 = (var) B 13 160 23 For the sequence in D2 4, cf v l 29, 30 D1 om. 50ab (cf v l 49) —a) D3 रुद्रस्य भाग यज्ञेषु, D5 स यज्ञे भाग तु —b) Ś2 K2–4 B1 Dn2 D3, 6–8 T G2–4 तु, D2 हि (for तु) B1 कल्पयत्, D3 अकल्पयत् G1 M विशिष्ट समकल्पयत् —d) D2 त, D4–8 ते (for च) D8 T G1–4 M1 2 शरण प्रतिपेदिरे

51 = (var) B 13 160 24 For the sequence in D2 4, cf. v l. 29, 30 —a) T G1 2 4 M1 2 चैव हि, M3–5 [ए]व चापि (for चैवाति) Dn1 तेन चैवातिकोपेण, D4 5 7 8 तेन वैतानिकोपे(D3 °कोपे)न —b) D8 सहतस्, D6 ध्वसि°, T G1 2 4 M1 2 स्तभि° (for संधि) K2 तथा, D2 पुन (for तदा) Dn1 स यज्ञ संधितास्तदा —c) K3 4 Dn2 D2 6 भग्नाश्, D3 त्रस्ताश्; D4 यत्नाश् (sic), G3 यत्नाश् (for यत्ताश्) D2, 5 7 8 M3–5 ह्यासन, D4 चापि, D6 चासन्, G2 राजन् (for आसन्) —d) K1 यत्तश्, K2–4 Dn2 D2 5 भीताश्, B1 आर्ताश्, D1 वृत्ताश्, D3 नताश्, D4 पत्ता, D5 भक्ताश्, G1 रक्ताश् (for यत्ताश्) D4 5 7 8 अद्यापि, T G1–4 M1, 2 चान्येपि (for चाद्यापि) D3 सश्रयेत्, M2 तान्प्रति (for तं प्रति) M3–5 सयत्तश्चापि तान्प्रति

C 7 9555
B 7 202 64
K 7 202 64

असुराणां पुराण्यासंस्त्रीणि वीर्यवतां दिवि ।
आयसं राजतं चैव सौवर्णमपरं महत् ॥ ५२
आयसं तारकाक्षस्य कमलाक्षस्य राजतम् ।
सौवर्णं परमं ह्यासीद्विद्युन्मालिन एव च ॥ ५३
न शक्तस्तानि मघवान्भेत्तुं सर्वायुधैरपि ।
अथ सर्वेऽमरा रुद्रं जग्मुः शरणमर्दिताः ॥ ५४
ते तमूचुर्महात्मानं सर्वे देवाः सवासवाः ।
रुद्र रौद्रा भविष्यन्ति पशवः सर्वकर्मसु ।
निपातयिष्यसे चैनानसुरान्भुवनेश्वर ॥ ५५
स तथोक्तस्तथेत्युक्त्वा देवानां हितकाम्यया ।
अतिष्ठत्स्थाणुभूतः स सहस्रं परिवत्सरान् ॥ ५६
यदा त्रीणि समेतानि अन्तरिक्षे पुराणि वै ।

52 = (var) B 13 160 25 For the sequence in D2 4, cf v 1 29, 30 —a) D6 पुरा हि (for पुराणि) —b) M3–5 भुवि (for दिवि) G3 त्रीणि वीर्यास्थितानि वै —c) D1 6 राजस (for °त) —d) B Dc1 Dn D5 T G2–4 परम (for अपर) Ś1 K1 2 D (except Dc1 Dn) तथा (for महत्) Ś2 K4 सौवर्णं रजत त(K4 °तस्त)था — After 52, D3 reads 54ab

53 For the sequence in D2 4, cf v 1 29, 30 G1 M1 2 4 om 53 —a) D2 4 6–8 तारकाख्यस्य, D3 °कातस्य, D5 ताकराक्षस्य (for तारकाक्षस्य) Ś K (K5 missing) B Dc1 Dn सौवर्णं कमला(Ś1 K3 मकरा-, Ś2 K1 2 राजता)क्षस्य, D1 सौवर्णं रजताख्यस्य —b) Ś1 K3 रजताक्षस्य, Ś2 K1 2 D1 5 मकरा°, K4 B1 3–5 Dc1 Dn1 तारकाक्षस्य, D2 4 6 7 मकराख्यस्य (for कमलाक्षस्य) B2 राजत पुष्करस्य च, D3 राजत द्वितीयस्य च —c) D2–4 6–8 अपर; M6 परमश् (for °म) D2 4–8 चासीद्, T G2–4 M3 5 चापि (for ह्यासीद्) Ś K1–4 B Dc1 Dn D1 तृतीय तु पुर (Ś2 B2 Dn2 तु पर, B1 च पर) ह्यासीद् (K4 B Dc1 Dn तेषां) —d) K4 D3 5 विद्युन्मालिनम् (for °लिन) B Dc1 Dn आयस (for एव च)

54 = (var) B 13 160 26 For the sequence in D2 4, cf v 1 29, 30 D3 reads 54ab after 52 —a) K1 2 D1 G1 M1 2 नाशकत् (for न शक्तस्) Ś2 B1 2 Dc1 Dn D1 5 M1 2 मघवा, D3 °वन् (for °वान्) —b) M3–5 जेतुं (for भेत्तु) —c) K4 B Dc1 Dn D2 4–8 G1 M1 2 सुरा, D3 G2–4 महा (for ऽमरा) T G1 4 M1 2 राजन् (for रुद्रं)

55 = (var) B 13 160 27a–28b For the sequence in D2 4, cf v 1 29, 30 —a) D6 महात्मान —b) G3 4 सर्व (for सर्वे) B1 2 4 5 Dc1 Dn1 T2 (before corr) G1–4 M समागता (for सवासवा) — After 55ab, N (K5 missing) ins

1456* ब्रह्मदत्तवरा ह्येते घोरास्त्रिपुरवासिन ।
पीडयन्त्यधिक लोक यस्मात्ते वरदर्पिता ।
त्वदृते देवदेवेश नान्य शक्त कथंचन ।
हन्तु दैत्यान्महादेव त्व हन्ता च सुरद्विषाम् ।

[K1 om lines 1–2 —(L 1) D1 7 8 ह्रीमे (for ह्येते) —(L 2) D3 पीडयति (for °यन्ति) Ś1 बलदर्पिता, D3 वर*पिता —(L 3) D4 वदते (for त्वदृते) D6 विघ्ने देवदेवस्य (for the prior half) —(L 4) K1 हतुं (for हन्तु) K1 2 हर्ता च, D2–8 च हन्ता (by transp) K1 D3 -द्विष (for -द्विषाम्) K4 B Dc1 Dn जहि तांस्त्व सुरद्विष (B2 °षं) (for the post half)]

—c) Dn2 न (for नि-) K3 4 B3 5 Dn D2–4 6–8 चैतान्, D5 चैव (for चैनान्) B1 निपातयिष्यसि चैनान्, G1 M निपातयैनान्भगवन्

56 For the sequence in D2 4, cf. v 1. 29, 30 D1 om 56ab —a) = B 13 160 28c —b) S (G5 missing) विष्णुं कृत्वा शरोत्तम (cf B 13 160 28d) — After 56ab, N (K5 missing) ins a passage given in App 1 (No 25) On the other hand, after 56ab, S (G5 missing) ins

1457* शल्यमग्निं च वै कृत्वा पुङ्खे सोममपा पतिम् ।
स कृत्वा धनुरोंकार सावित्रीं ज्या महेश्वर ।
हयाश्च चतुरो वेदान्सर्ववेदमयं रथम् ।
प्रजापतिं रथश्रेष्ठे विनियुज्य स सारथिम् ।

[(Cf B 13 160 29) —(L 1) T G1–4 मुखे (for पुङ्खे) —(L 3) M1 repeats from the post half up to सारथिम् (in the post. half of line 4) after 56cd T G2–4 चतुर्वेद- (for सर्ववेद-) —(L 4) T G2–4 च (for स)]

—c) B4 प्रातिष्ठत् (for अति°) Dn1 M1 2 स्थास्नु भूत Dn1 च, T G2–4 M3 सन् (for स) B2 अतिष्ठत्स स्थाणुभूत —d) T G2–4 M3–5 सहस्र (for

त्रिपर्वणा त्रिशल्येन तेन तानि विभेद सः ॥ ५७
पुराणि न च तं शेकुर्दानवाः प्रतिवीक्षितुम् ।
शरं कालाग्निसंयुक्तं विष्णुसोमसमायुतम् ॥ ५८
बालमङ्कगतं कृत्वा स्वयं पञ्चशिखं पुनः ।
उमा जिज्ञासमाना वै कोऽयमित्यब्रवीत्सुरान् ॥ ५९
बाहुं सवज्रं शक्रस्य क्रुद्धस्यास्तम्भयत्प्रभुः ।

C 7 8577
B 7 202. 65
K 7 203 65

°स्र) K1 2 B2 प्रविवत्सरान्, G1 M परिवत्सर

57 For the sequence in D2 4, cf v 1 29, 30 — ^{a}) K2 यथा (for यत्रा) M8 सहस्राणि (for समे तानि) — ^{b}) Ś K1-3 D1 8 ह्यतरिक्षे, D5 अतरीक्षे (for रिक्षे) B (except B1) Dc1 Dn D6 च (for वै) — 57^{cd} = B 13 160 30^{cd} — ^{d}) K4 B Dc1 Dn2 T G2-4 तदा, D4 om. (for तेन) Dn1 तदा तानि विचेतम

58 For the sequence in D2 4, cf. v 1 29, 30 — ^{a}) D2 4-8 महाबला (D5 वळा, D8 om वला) न ते शेकुर् — K4 om 58^{cd} — ^{c}) D7 8 हर (for शर) Dn2 कामाग्नि (sic) (for काला°) — ^{d}) Ś K1-3 D1 -घाग्ना (for सोम) G1 M1 विष्णुतेजोभि सयुत, M2 °तेजो प्रमायुत — B5 Dc1 (marg) Dn2 D1, 8 5 ins after 58 K4 after 58^{ab}

1458* पुराणि दग्धवन्त त देवी याता प्रवीक्षितुम् ।

[D3 त्रिपुराणि दग्धवत (for the prior half) D3 देवा (for देवी)]

— D5 cont D1 7 8 ins after 58

1459* मुमोच भगवाञ्शंभु पुराण्यादिश्य वीर्यवान् ।
ततो दैत्या महाभाग सपुत्रा सपरिग्रहा ।
भस्मीभूता दुरात्मानो भिन्नाश्च त्रिपुरे पुरा ।
हत्वा दैत्यान्महादेव सर्वदेवै सभाजित ।
ऋषिभि सस्तुतश्चैव परा मुदमुपागमत् । [5]
ततो ब्रह्मा सुरै सार्धं बृहस्पतिपुरोगमै ।
स्तुतिमारेभिरे कर्तुं भिन्ने त्रिपुरमन्दिरे ।

[(L 1) D7 8 पुरान्युद्दिश्य (for °ण्यादिश्य) — (L 2) D5 महान्मान, D8 दुरात्मान (for महाभाग) D1 मदार°, D5 मोदग (for सपुत्रा°) — D7 8 om lines 5-7 — (L 5) D1 अपागमत् (for उपा)]
On the other hand, T G2-4 ins after 58

1460* देव्या स्वयंवरे वृत्त शृणुष्वान्यद्धनजय ।

59 =(var) B 13 160 32 For the sequence in D2 4, cf v 1 29, 30 — ^{a}) K4 याणम् (for बालम्) B (except B5) Dn1 T G2-4 M3-5 दृष्ट्वा (for कृत्वा) — ^{b}) B1 पचशिख (for °शिख). — ^{c}) G2 उमा K2 B1 D1 7 जिज्ञासमानो M3-5 तु (for वै) Ś K2 D1 8 G1 M1, 2 उमां जिज्ञासमानो वै (G1 M1 2 °नस्तु) — ^{d}) B1 सोयम् (for कोऽयम्) B2 स ता (for सुरान्) G2 कोयमित्यब्रुवन्सुरा — After 59, N (K5 missing) ins

1461* असूयतश्च शक्रस्य वज्रेण प्रहरिष्यत ।

[B1 (marg as above) प्रत्यायतश्, D4, 5 अश्रू° (for असू) D5 स (for च) Dn1 शक्रेण (for शक्रस्य)]

60 60^{ab} = (var) B 13 160 33 For the sequence in D2 4, cf v 1 29, 30 — ^{a}) B Dc1 Dn D2 स तस्य, D1 इद्रेंद्र, D -8 इद्रस्य (for शक्रस्य) D3 स बाहुवज्र रुद्रस्य — ^{b}) K2 रुद्रस्य, D3 क्रुद्धश्च, T G3 सहसा (for क्रुद्धस्य) D8 [अ]स्तभयन् (for °यत्) M3-5 विभु (for प्रभु) Dn1 क्रुद्ध स्यास्तंभयन्प्रभु, G2 तदा सस्तभयत्प्रभु — After 60^{ab}, N (K5 missing) ins

1462* प्रहस्य भगवांस्तूर्णं सर्वलोकेश्वर शिव ।
तत सस्तम्भितभुज शक्रो देवगणैर्वृत ।
जगाम शरण तूर्णं ब्रह्माण प्रभुमव्ययम् ।
ते तं प्रणम्य शिरसा प्रोचु प्राञ्जलयस्तदा ।
किमप्यङ्कगत ब्रह्मन्पार्वत्या भूतमद्भुतम् । [5]
बालरूपधर दृष्ट्वा नास्माभिस्तच्च लक्षितम् ।
तस्मात्त्वा प्रष्टुमिच्छामो निर्जिता येन वै वयम् ।
अयुध्यता हि बालेन लीलया सपुरदरा ।
तेषा तद्वचन श्रुत्वा ब्रह्मा ब्रह्मविदा वर ।
ध्यात्वा स शभु भगवान्बाल चामिततेजसम् । [10]
उवाच भगवान्ब्रह्मा शक्रादींश्च सुरोत्तमान् ।
चराचरस्य जगत प्रभु स भगवान्हर ।
तस्मात्परतर नान्यत्किंचिदस्ति महेश्वरात् ।
यो दृष्टो ह्युमया सार्धं युष्माभिरमितद्युति ।
स पार्वत्या कृते देव कृतवान्बालरूपताम् । [15]
ते मया सहिता यूय प्रपद्यध्वं तमेव हि ।

[(L 1) B Dc1 Dn विभु (for शिव) D3 सर्वलोकेश्वरेश्वर (for the post half) — (L 2) D1 तत (for तत) K4 B2-5 D2, 8 स स्तभित (for सस्त°) D1 5 7 8 ततस्तु स्तभिते हस्ते (for the prior half) — D2 4 om. lines 3-6. — (L 3) K4 Dc1 (before corr.

C 7 8563
B 7 202 24
K 7 202 93

स एष भगवान्देवः सर्वलोकेश्वरः प्रभुः ॥ ६०
न संबुबुधिरे चैनं देवास्तं भुवनेश्वरम् ।
सप्रजापतयः सर्वे बालार्कसदृशप्रभम् ॥ ६१
अथाभ्येत्य ततो ब्रह्मा दृष्ट्वा च स महेश्वरम् ।
अयं श्रेष्ठ इति ज्ञात्वा ववन्दे तं पितामहः ॥ ६२
ततः प्रसादयामासुरुमां रुद्रं च ते सुराः ।

as above) Dn2 सम्रुरस्, D5 स ततस् (for शरण) D7 8 भूय (for तूर्ण) Ś2 माघाण (for मघाण) D7 8 परमात्मानमव्यय (for the post half) — (L 4) K1 तत°, D6 सुरा°, D7 8 स्थिता (for तदा) — (L 5) Ś1 K8 D1 मघा, D8 दृष्ट्वा (for मघान्) B2 (marg) उत्तम (for अद्भुतम्) Ś2 K1 2 D1 तस्येद (Ś2 त भेद, K1 तथेद) दृष्टमद्भुत (for the post half) — Ś K (K5 missing) D1 om. lines 6-7 — (L 6) B2 त च लक्षित, B1 अभिलक्षित , Dn2 अभिवादित , D6-8 अभिनदित (for तश्च लक्षितम्) — (L 7) B1 2 4 त (for त्वां) B1 2 4 द्रष्टुम् (for प्र°) Dn1 इच्छामि (for °मो) — (L 8) D4 7 8 अयुतानि च बालेन (for the prior half) Ś1 K1 B1-3 Dc1 (before corr) Dn D1 2 4-6 8 सपुरदर — (L 9) D2 तु (for तद्) D8 om मघा D8 वेद (for मघा) D5 मघा लोकपितामह (for the post half) — (L 10) D4 7 8 ज्ञात्वा (for ध्यात्वा) B Dc1 Dn1 स्वयभूर्, D4 स शुभ (for स शभु) D3 4 वा (for च) B Dc1 Dn1 तानूचेमिततेजस (Dc1 Dn1 °विक्रम°) (for the post half) — B Dc1 Dn1 om line 11 — (L 11) D4 8 स (for च) D5 सुरेश्वर — (L 13) K1 नास्ति, D2 शूर° (for नान्यत्) K1 अन्यन् (for अस्ति) D2 5 पर परात् (for महेश्वरात्) D4 किं वैदस्त पर परात् (sic) (for the post half) — (L 14) Ś1 D6 [s] प्युमया, D4 7 8 [s]च मया (for क्षुमया) Ś2 क्षमित (for अ°) — (L 15) Ś2 K1 Dc1 Dn1 D4 5 7 पार्वत्या (K1 D4 5 °त्यां) D4 6 मघा , D8 कृत (for कृते) Ś1 देवा , K8 देवान्, B Dc1 Dn1 श्च(B1.5 स)र्वे (for देव) D4 वाच*** (for बालरूपताम्) — (L 16) K4 सहित (for °ता). K8 4 B5 प्रापद्य (for प्रप°) D4 5 7 8 च (for हि)]

— c) B8 D1 6 M3-5 एव (for एष) — d) Dn2 om (hapl) from प्रभुः up to श्वरम् (in 62b) Ś1 T G1-4 सर्वलोकमहेश्वर , M3-5 °लोकेश्वरेश्वर° — After 60, M2 reads 62c for the first time, repeating it in its proper place, whereas, after 60, K1 ins

1463* एवमुक्त्वा गता देवा यत्र देवो महेश्वर ।

On the other hand, D7 8 ins after 60

1464* अथान्येन स्वरूपेण ब्रह्मा दृष्ट्वा तमव्ययम् ।

61 = (var) B 13 160 34 For the sequence in D2 4, cf v 1 29, 30. Dn2 om 61 (cf v. 1 60) — a) B2 न (for सं) B2 4 G4 चैत्र, G1 M1 2 देव, M8 देवा (for चैन) — b) K2 देवस् (for देवास्) Ś K (K5 missing) D1 त्रि (for त) M3 ववदे स पितामह (= 62d) — Ś K2-4 D1 om (hapl) 61c-62b — c) D4 5 7 8 त (for स) K1 सप्राज्ञा यतय सर्वे — d) B2 5 D4 5 7 8 बालार्कस(D4 °ल्कं स)दृश प्रभु, G1 M बालमर्कसमप्रभ

62 = (var) B 13 160 35 For the sequence in D2 4, cf. v 1 29, 30 Ś K2-4 Dn2 D1 om 62ab (cf. v 1 61, 60) D8 om 62ab — b) D4 5 7 चैन, T G3 4 तु स, Bom ed स च (by transp) G2 दृष्ट्वा तु भुवनेश्वर — D3 om 62cd M8 reads 62c for the first time after 60 — d) D8 त ववंदे (by transp) — After 62, N (K5 missing, D8 after 62ab) ins

1465* ब्रह्मोवाच ।
त्व यज्ञो भुवनस्यास्य त्व गतिस्त्व परायणम् ।
त्व भवस्त्व महादेवस्त्व धाम परम पदम् ।
त्वया सर्वमिदं व्याप्तं जगत्स्थावरजङ्गमम् ।
भगवन्भूतभव्येश लोकनाथ जगत्पते ।
प्रसादं कुरु शक्रस्य त्वया क्रोधार्दितस्य वै । [5]
व्यास उवाच ।
पद्मयोनेर्वच श्रुत्वा तत प्रीतो महेश्वर ।
प्रसादाभिमुखो भूत्वा चाट्टहासमथाकरोत् ।

[(L 1) D4 7 8 मतिस्, D6 धृतिस् (for ग°) K1 B2-4 D3 5 परायण — (L 2) Ś K2 8 D1 5 मतिस्, D4 7 8 गतिस्, D6 पतिस् (for भवस्) Ś2 K2 D4 5 7 8 महादेव (for °देवस्) D7 8 धाता (for धाम) — (L 3) D5 ततम् (for सर्वम्) Ś2 प्राप्त — (L 4) B2 नमोस्तु ते (for जगत्पते) — (L 5) D5 त्वया क्रोधार्दित प्रभो (for the post half) Ś K2 8 D4 7 8 om the ref — (L 6) B2-5 Dc1 Dn1 D6 पद्मयोनि (for °नेर्). B2 प्राह (for प्रीतो) Dc1 Dn1 वृषध्वज (for महेश्वर°) — B Dn1 om. line 7; Dc1 reads it on marg — (L 7) Ś2 वेधाश् (for भूत्वा) D8 प्रश्रयाभिमुखो भूत्वा (for the prior half) K1 D4 साट्टहासम्, K3 4 Dc1 Dn1 D3 अट्टहासम् (D3 °सम्), D2 5-8 सोट्ट° (for चाट्टहासम्) Ś K2 8 D1. 3 4 6-8 अकारयत् (for अथाकरोत्)]

63 = (var) B 13 160 36 For the sequence

अभवच्च पुनर्बाहुर्यथाप्रकृति वज्रिणः ॥ ६३
तेषां प्रसन्नो भगवान्सपत्नीको वृषध्वजः ।
देवानां त्रिदशश्रेष्ठो दक्षयज्ञविनाशनः ॥ ६४
स वै रुद्रः स च शिवः सोऽग्निः शर्वः स सर्ववित् ।
स चेन्द्रश्चैव वायुश्च सोऽश्विनौ स च विद्युतः ॥ ६५
स भवः स च पर्जन्यो महादेवः स चानघः ।
स चन्द्रमाः स चेशानः स सूर्यो वरुणश्च सः ॥ ६६
स कालः सोऽन्तको मृत्युः स यमो रात्र्यहानि च ।
मासार्धमासा ऋतवः संध्ये संवत्सरश्च सः ॥ ६७
स च धाता विधाता च विश्वात्मा विश्वकर्मकृत् ।
सर्वासां देवतानां च धारयत्यवपुर्वपुः ॥ ६८
सर्वैर्देवैः स्तुतो देवः सैकधा बहुधा च सः ।
शतधा सहस्रधा चैव तथा शतसहस्रधा ॥ ६९
ईदृशः स महादेवो भूयश्च भगवानजः ।

C 7 8602
B 7 202. 110
K 7 203 110

in D2 4, cf v l. 29, 30 — ^{a}) M3–5 तत्र (for तत) — ^{b}) Ś K1–2 D1 4–5 सदा (for उमा) K1 वने (for च ते) — ^{d}) K1 Dn2 D2 6 प्रकृतिस्थो हि वज्रिण

64 For the sequence in D2 4, cf v l. 29, 30 G2 partly damaged — ^{b}) G1 M महेश्वर॰ (for वृषध्वज) — ^{c}) D4 partly damaged D5 7 8 देवानां दैत्यभमाना

65 = (var) B 13 160 39 For the sequence in D2 4, cf. v l. 29, 30 — ^{a}) D4 शिव सर्व (for स च शिव॰) D7 8 स वै रुद्रासमभूत — ^{b}) K1 B1–4 Dc1 Dn1 D3 5 6 सर्वस्य, K2 B5 Dn2 D1 G2 सर्व स, K4 D2 4 सर्वश्च (D4 om. च) (for शर्व स) Ś1 K3 विश्ववित्, D4 5 7 8 सर्वग, S (G5 missing) सर्वकृत् (for वित्) — ^{c}) D4 partly damaged D7 8 स च (for चैव) D2 सोमश्च, D3 वातश्च (for वायुश्च) Ś1 K3 स एवेंद्रश्च वायुश्च — ^{d}) Ś1 K4 B1 D1 T G2–4 M3 5 च स (by transp) Dn2 वैद्युत (for वि॰)

66 ^{a}) K1 नय (for भव) Ś1 K3 च स (by transp), D5–8 सर्व॰ — ^{b}) B Dc1 Dn1 D5 सनातन, D5 G1 M स चानव (for स चानव) — 66^{cd} = B 13 160 40^{ab} — ^{d}) G2 damaged B1 स च (by transp)

67 = B 13 160 40^{c}–41^{b} Ś K2 8 om. (hapl) 67 — ^{b}) B2–4 Dc1 Dn1 तु, T G2 4 स, G3 सा (for च) — ^{c}) K1 D5 -मासौ, Dc1 Dn1 D4 5 7 8 -मास (for -मासा) Dn2 D7 क्रतव॰ (for ऋ॰) — ^{d}) K1 D2 6 सध्या, D7 8 साधि, T G2–4 स च, G1 M पक्षौ (for सध्ये) K1 D2 6 तु स, D1. 5 7 8 च य, G1 M1. 2 च ह (for च स) Dn2 सध्ये संवत्सराणि च

68 68^{ab} = (var) B 13 160 41^{cd} — ^{a}) Ś1 K3 D7 8 स धाता च (D7 8 स), Ś2 धाता स च (by transp), K1 B5 D5 धाता चैव, K2 4 B1–4 Dc1 Dn D1–3 धाता च स D4 स धाता विधाता चैव — After 68^{ab}, the sequence in G1 M1. 2 is 72^{a}–74^{b}, 68^{c}–70^{b}, 75^{ab}, 83^{ab}, 70^{c}–71^{d}, 74^{cd}, 77^{cd}, 85^{c}–87^{b}, 80^{ab}, 88–89, 82, 75^{c}–77^{b}, 85^{ab}, 78–79, 87^{cd}, 80^{c}–81^{b}, 90, while M3–5 read 72–73 after it — ^{c}) T G2–4 विश्वेषा (for सर्वासा) — ^{d}) B1 धारयन् (for ॰यति) D4 5 8 [उ]त्तमम् (for [अ]वपुर्) K1 धारयन्व वपुर्वपु, D2 धारयन्स पुनर्वपु॰

69 For the sequence in G1 M1 2, cf. v l 68 — ^{a}) K1 स वै, B1. 5 D2 सर्व, D7 सर्वे (for सर्वैर्) — ^{b}) B (except B5) Dc1 Dn1 सर्वथा, T G1–4 M1. 2 एकधा, M3–5 सप्तधा (for सैक॰) — 69^{cd} = (var) B 13 160 43^{cd} — ^{c}) Hypermetric T G2–4 तथा सहस्रधा (T ॰या) चैव — ^{d}) G2 damaged B Dc1 Dn1 भूय (for तथा) K1 D5 -सहस्रशः (for ॰धा) — After 69, N (K5 missing) ins

1466* द्वे तनू तस्य देवस्य वेदज्ञा ब्राह्मणा विदु ।
घोरा चान्या शिवा चान्या ते तनू बहुधा पुन ।
घोरा तु या तनुस्तस्य सोऽग्निर्विद्युत्स भास्कर॰ ।
सोमार्धं पुनरेवास्य आपो ज्योतींषि चन्द्रमा ।
वेदाङ्गा सोपनिषद पुराणाध्यात्मनिश्चया । [5]
यदत्र परमं गुह्यं स वै देवो महेश्वर ।

[Lines 1–4 = (var) B 13 161 3–4 — (L 1) Ś1 K2 8 D1 द्वैत न, Dn1 द्वितनू (for द्वे तनू) D8 देव, D4 5 7 8 यस्य (for तस्य) D3 वेदज्ञा (for देवस्य) D5 om from वेद up to तस्य (in line 3) Ś1 K2 8 D1 4 द्वै (D4 दे) तज्ञा, D3 देवस्य (for वेदज्ञा) — (L 2) K3 तत्र, D1 तत्र (for तनू) Ś2 [अ]पि न, D2 मुर॰, D1. 7 8 स्मृता (for पुन) — (L. 3) B4 च या, D4 7 8 या च (for तु या) Dc1 D6 तनूस् Ś2 K4 D2 घोरा तु यातुधानन्य (for the prior half) K4 B Dc1 Dn D2 4 5 7 8 विष्णु॰ (for विद्युत्) D4 5 7 8 च (for स) — (L 4) K1. 4 B3–5 Dn2 D2 8 5–8 सौम्या तु (D5 तु),

न हि सर्वे मया शक्या वक्तुं भगवतो गुणाः ॥ ७०
सर्वैर्ग्रहैर्गृहीतान्वै सर्वपापसमन्वितान् ।
स मोचयति सुप्रीतः शरण्यः शरणागतान् ॥ ७१
आयुरारोग्यमैश्वर्यं वित्तं कामांश्च पुष्कलान् ।
स ददाति मनुष्येभ्यः स चैवाक्षिपते पुनः ॥ ७२
सेन्द्रादिषु च देवेषु तस्य चैश्वर्यमुच्यते ।
स चैव व्याहृते लोके मनुष्याणां शुभाशुभे ॥ ७३
ऐश्वर्याच्चैव कामानामीश्वरः पुनरुच्यते ।
महेश्वरश्च भूतानां महतामीश्वरश्च सः ॥ ७४
बहुभिर्बहुधा रूपैर्विश्वं व्याप्नोति वै जगत् ।
अस्य देवस्य यद्वक्त्रं समुद्रे तदतिष्ठत ॥ ७५
एष चैव श्मशानेषु देवो वसति नित्यशः ।

B3 (marg) मामार्थ (for सोमा°) —(L 5) D2 स-वेदा, D8 वेदाश्च (for °श्च) Ś1 K1 D6 सोपनिषदा K4 B3 5 D4 5 7 8 वेदा सांगोपनिषद (D5 °दा) (for the prior half) Ś2 B1 -निश्चय, K1 निश्चला (for °या) D4 5 7 8 पुराणान्यात्मनिश्चय (for the post half) —(L 6) Ś2 देवो वै (by transp)]

70 = (var) B 13 160 44 For the sequence in G1 M1 2, cf v l 68 — ^{a}) G2 damaged D3 सदृश, D4 7 8 ईशश्च (for ईदृश) Ś1 K2 3 D1 तु, Ś2 K4 Dn2 D2 5 6 च (for स) S (G5 missing, G2 damaged) शिवो (for महा) M3–5 भूयो (for देवो) — ^{b}) Ś K2 8 भूयस्तु, B1 Dn2 D2 भूयाश्च (for भूयश्च) Dn2 अत°, D6 भव° (for अज) — ^{c}) M न हि शक्त्या (M1 2 शक्या) मया वक्तु — ^{d}) M सर्वे (for वक्तुं) K1 भगवतो गुणानघ — After 70, K1 4 D (except Dc1 Dn1 D2) ins

1467* अपि वर्षसहस्रेण सतत पाण्डुनन्दन ।

71 = (var) B 13 161 25^{c}–26^{b} For the sequence in G1 M1 2, cf v l 68 — ^{a}) B2 8 सर्व- (for सर्वैर्) G1 M1 2 उपेतांश् (for गृहीतान्) D4 5 ये, D7 8 G1 M च (for वै) — ^{b}) D2 प्रतापितान्, D4 5 8 G1 -समन्विता (for °न्वितान्) — ^{c}) B2 स निर्मोचयति प्रीत

72 = (var) B 13 161 26^{c}–27^{b} For the sequence in G1 M1 2, cf v l 68 M3–5 read 72–73 after 68^{ab} — ^{b}) Ś3 G3 partly damaged Ś K2 3 D1 8 वित्त (for वित्तं) D7 काम च (for कामांश्च) Dn2 om from पुष्क up to व्याप्नो (in 75^{b}) K1 D4–6 चिंतकाना च मानुषान् (D4 5 °षा) — 72^{c} is damaged in G2 — ^{d}) K1 D3–5 7 8 वै च (K1 वा) (for चैव) Ś1 क्षिपते, G3 4 [आ]क्षीयते (for [आ]क्षिपते) K1 D4–8 नर (for पुन)

73 = (var) B 13 161 27^{c}–28^{b} For the sequence in G1 M, cf v l 68 Dn2 om 73 (cf v l 72) — ^{a}) T G1 2 4 M1 2 हि, M3–5 [अ]पि (for च) K1 D4–8 पुन (D8 om पुन) सेंद्रादि-देवेषु, D2 सर्वेंद्रादिषु दे° — ^{b}) Ś1 तथैव, K1 3 D4 तस्य वै, D1 तस्यैव (for तस्य च) — ^{c}) Ś2 damaged K3 D1 न (for स) K1 D2–4 6 8 व्याहृतो (D2 °ते), B Dc1 Dn1 D5 M3 व्यापृतो, M1 2 व्याहतो (for व्याहृते) T G2–4 स चैव वेत्ति लोकेषु — ^{d}) Ś2 D2–7 8 S (G5 missing) मानुषाणा (for मनुष्याणा) D1 शुभाशुभै (for °शुभे)

74 = B 13 161 28^{c}–29^{b} For the sequence in G1 M1 2, cf v l 68 Dn2 om 74 (cf. v l 72) M3–5 om 74^{ab} — ^{a}) K1 D6 ऐश्वर्यस्तैव, D2 °र्यदेष, D4 5 °र्यांश्चैव, M1 2 °र्यं चैव (for °र्याच्चैव) — After 74^{a}, B2 8 read 74^{d}, repeating it in its proper place Ś K2–4 B4 Dn1 D1 om 74^{bc} — ^{b}) K1 D4–8 सेह, B1 Dc1 D3 च स B5 सम्यग् (for पुनर्) — ^{cd}) Bom ed महता भूताना (by transp) G2 damaged from रश्च up to व्याप्नो (in 75^{b})

75 = (var) B 13 161 29^{cdef} For the sequence in G1 M1 2, cf v l. 68 Dn2 om. up to व्याप्नो (cf v l 72) G2 damaged up to व्याप्नो — ^{a}) T G3 4 बहुभ्यो (for °भिर्) — ^{b}) Ś2 damaged G1 M1 2 4 5 (sup lin) व्याप्नुवते (for व्याप्नोति वै) — After 75^{ab}, the sequence in M3–5 is 77^{cd}, 83^{ab}, 85^{c}–86^{d}, 89, 87^{ab}, 80^{ab}, 88, 82, 75^{c}–77^{b}, 85^{ab}, 78–79, 87^{cd}, 80^{c}–81^{d}, 90 followed by 82^{a}–83^{b} (r), 83^{c}–84^{d}, 85–87 (r), 88^{cd} (r), 91 in M3 5 only — ^{c}) B Dc1 Dn D2 तस्य (for अस्य) Ś K2 8 तद् (for यद्) D2 यश्च रूपश्च यद्वक्त्रं — ^{d}) Ś K3 यदतिष्ठत, K1 D4–6 तदभिष्टु(D5 °ष्ठु)तं; K2 D1 यदि तिष्ठत (D1 °स), K4 B1–3 5 T G2–4 M3–5 तदधिष्ठितं (B1–3 5 °त), Dn2 तदातिष्ठति (sic), D2 7 8 तद्धि (D7 8 °द्ध) तिष्ठसि, D3 तत्तु तिष्ठते (for तदतिष्ठत) — After 75, K1 B Dc1 Dn D2 5 7 8 M1 2 ins,

यजन्त्येनं जनास्तत्र वीरस्थान इतीश्वरम् ॥ ७६
अस्य दीप्तानि रूपाणि घोराणि च बहूनि च ।
लोके यान्यस्य कुर्वन्ति मनुष्याः प्रवदन्ति च ॥ ७७
नामधेयानि लोकेषु बहून्यत्र यथार्थवत् ।
निरुच्यन्ते महत्त्वाच्च विभुत्वात्कर्मभिस्तथा ॥ ७८
वेदे चास्य समाम्नातं शतरुद्रीयमुत्तमम् ।
नाम्ना चानन्तरुद्रेति उपस्थानं महात्मनः ॥ ७९

स कामानां प्रभुर्देवो ये दिव्या ये च मानुषाः ।
स विभुः स प्रभुर्देवो विश्वं व्याप्नुवते महत् ॥ ८०
ज्येष्ठं भूतं वदन्त्येनं ब्राह्मणा मुनयस्तथा ।
प्रथमो ह्येष देवानां मुखादस्यानलोऽभवत् ॥ ८१
सर्वथा यत्पशून्पाति तैश्च यद्रमते पुनः ।
तेषामधिपतिर्यच्च तस्मात्पशुपतिः स्मृतः ॥ ८२
नित्येन ब्रह्मचर्येण लिङ्गमस्य यदा स्थितम् ।

C 7 8616
B 7 202 124
K 7 203 124

1464* वडवामुखेति विख्यात पिबत्तोयमय हवि ।

[K1 D7 8 निवसति(K1 °ते) (for [इ]ति विख्यात) D3 वडवाश्चेति विक्षिप्त (for the prior half) K1 D3 7 8 पिबन् (for पिबत्)]

—After 75, the sequence in T G2-4, on the other hand, is 87^{ab}, 88^{cd}, 80^{ab}, 88^{ab}, 88^{cd} (r), 87^{ab} (r), 89, 76-79, 87^{cd}, 80^{c}-86^{d}, 90

76 =(var) B 13 161 19 For the sequence in S (G5 missing), cf v 1 68, 75 —^{a}) B5 एव (for एष) B2 वा (for च) —^{b}) Dn2 D8 रुद्रो (for देवो) T G2-4 निर्दहन्, G1 M निर्मम (for नित्यश) —^{c}) Ś2 partly damaged Ś1 K (K5 missing) D1 5 7 8 T G2-4 यजते (D5 °ति) त, D2 यजत्येव, D6 जयति वे (for यजन्त्येनं) G1 M1 2 सदा (for जनास्) D4 जयती तद्गतास्तत्र —^{d}) Ś D1 देव- (for वीर) K1 वीर स्थाणुं मुनीश्वर, D7 8 वीरस्थाणुमधीश्वर, S (G5 missing) °स्थाननिवासिन

77 =(var) B 13 161 21 For the sequence in S (G5 missing), cf. v 1 68, 75 —^{a}) B1 तस्य (for अस्य) Ś2 अस्य रूपाणि दीप्तानि — B4 D3 om. 77^{cd} —^{c}) K4 Dn2 D3 5 पूज्यंते, G1 M रूपाणि (for कुर्वन्ति) Ś1 K2 3 D1 स्तुवति यानि लोकेस्य, Ś1 स्तुवति या **** —^{d}) Ś2 partly damaged. T G2-4 मानुषा (for मनुष्या) D4-6 प्रसर्वंति (for प्रवदन्ति)

78 =(var) B 13 161 22 For the sequence in S (G5 missing), cf v 1 68, 75 —^{a}) G1 2 M1 2 लोकेस्मिन् (for षु) —^{b}) B4 यथार्थत (for °वत्) —^{c}) Ś K1-3 D1. 7 निरूप्यंते; B5 निरयतो, D1 6 8 निरुच्यंते (for °च्यन्ते) D4 महद्यापि (for महत्त्वाच्च) —^{d}) Ś2 damaged K1 प्रभुत्वात्, G1 M1 2 बहु° (for विभु) Ś1 K (K5 missing) D (except Dc1 Dn1) कर्मणस्, G3 कर्मतस् (for कर्मभिस्) K4 तदा (for तथा)

79 =(var) B 13 161 23 For the sequence in S (G5 missing), cf. v 1. 68, 75 —^{a}) D4 7 देवे, D3 दैवे (for वेदे) Ś K2-4 Dn2 D1 समाख्यात, K1 °प्रात (sic), D8 °प्यात (sic) (for म्नात) —^{b}) Ś K2 3 B3 4 Dc1 Dn D1 3 5 7 8 M4 रुद्रियम् T G3. 4 उच्यते (for उत्तमम्) — 79^{cd} is damaged in G2 —^{c}) Ś K1-3 B1. 2 Dc1 Dn1 D1 4 नाम्ना (K1 B1 D4 °म्ना) चानतर रुद्रम् (B1 2 Dc1 Dn1 °द्रे), D8 नाम्ना चानतरुद्रस्य, D7 8 नाम्नां चानतकरणम् —^{d}) K4 B Dc1 Dn D2 5 T G2-4 ह्युपस्थान (for उप)

80 Cf B 13 161 24 For the sequence in S (G5 missing), cf v 1 68, 75 —^{a}) D7 8 लोकाना (for कामाना) Ś1 विभुर् (for प्रभुर्) Dn1 दिव्यो (for देवो) —^{b}) Ś2 G2 मानवा (for मानुषा) —^{c}) T G2-4 विष्णु (for विभु) —^{d}) N (K5 missing) व्या(K2 प्रा)प्नोति वै (for व्याप्नुवते) K1 D3 5-8 महान्, G1 M1 2 जगत् (for महत्)

81 =(var) B 13 161 24^{c}-25^{b} For the sequence in S (G5 missing), cf v 1 68, 75 —^{a}) Ś2 damaged, K1 Dc1 Dn1 D2 4-8 G1 3 4 ज्येष्ठ (for ज्येष्ठं) B1 [इ]म, D2 3 [अ]न्ये (for [ए]नं) —^{b}) K1 तदा (for तथा) —^{c}) G1 M1 2 (marg before corr) प्रशमो, G2 अवमो (for प्रथमो) —^{d}) Ś2 B1. 2 Dn1 [अ]निलो (for [अ]नलो) G2 अनिलस्यानि[? न]लो-भवत्

82 = (var) B 13 161 14 For the sequence in S (G5 missing), cf v 1 68, 75 —^{a}) K1 D3 सर्वथा य, B1 °थार्य, B4 सर्वदा यत्; T G3 4 M3 5 (last two second time) सर्वान्यश्च, G2 स यदावत् (for सर्वथा यत्) K1 याति, D5 अन्यांश् (for पाति) D4 सर्वथा यत्प्रसूतानि, D6 सर्वस्यापत्यशून्यानि — 82^{bcd}

C 7 9516
B 7 202 124
K 7 203 124

महयन्ति च लोकाश्च महेश्वर इति स्मृतः ॥ ८३
ऋषयश्चैव देवाश्च गन्धर्वाप्सरसस्तथा ।
लिङ्गमस्यार्चयन्ति स्म तच्चाप्यूर्ध्वं समास्थितम् ॥ ८४
पूज्यमाने ततस्तस्मिन्मोदते स महेश्वरः ।
सुखी प्रीतश्च भवति प्रहृष्टश्चैव शंकरः ॥ ८५
यदस्य बहुधा रूपं भूतभव्यभवत्स्थितम् ।
स्थावरं जङ्गमं चैव बहुरूपस्ततः स्मृतः ॥ ८६
एकाक्षो जाज्वलन्नास्ते सर्वतोऽक्षिमयोऽपि वा ।
क्रोधाद्यश्चाविशल्लोकांस्तस्माच्छर्व इति स्मृतः ॥ ८७
धूम्रं रूपं च यत्तस्य धूर्जटिस्तेन उच्यते ।

---

is damaged in G2 — b) D8 [अ]पि (for यद्) B5 तस्य यो त्रसते पुन (sic), D1 वैश्वद्रुमते पुन (sic) — c) T G3 4 अपि (for अधि) K1 यज्ञस्, K2 3 B2 Dn2 D8 6 यश्च (for यच्च)

83 = (var) B 13 161 15 For the sequence in S (G5 missing), cf v 1 68, 75 — a) K4 D8 नित्ये (D8 °त्य) च, Dn2 यदव्य (sic), D2 दिव्येन, T G2-4 M3 5 (last two second time) सत्येन, Bom ed दिव्य च (for नित्येन) — D1 repeats (without var) 83b after सोमार्धं च (in 95b) — b) K1 4 B1 3 5 Dn2 D1-3 T G2-4 M3 5 (last two second time) यथा, G1 M3 (first time) 4 5 (first time) सदा (for यदा) K1 D4 6 [उ]त्थित (for स्थितम्) — D6 om 83c–84b G1 M1 2 4 om. (hapl) 83c–84d — c) Ś1 K3 D3 मोहयति (for मह°) D6 लोकाश् D7 8 त (for च) Ś1 K1 2 4 D1 मोह(Ś1 °द)यन्सर्वलोकाश्च (K1 °काना, D1 °काश्च), B1 3-5 Dc1 Dn D2 3 महय(B5 Dc1 Dn1 मोहय , D3 मोहय)त्येष लोकाश्च, B2 पराणा य स लोकाना, T G2-4 M3 5 त(T G2 स)मर्चयति लोकाश्च — d) Dn2 स्थित (for स्मृत) Ś1 K3 तेन महेश्वर स्मृत

84 = (var) B 13 161 17 For the sequence in S (G5 missing), cf. v 1 68, 75 D6 om 84ab, G1 M1 2 4 om 84 (cf v 1 83) — a) Ś1 K1-3 D1-5 7 8 हि (for [ए]व) — d) Ś K2 तथा (for तच्च) K1 D3 [अ]पूर्वं, Dn2 [अ]प्यर्धं, D3 7 पूर्वं (for [अ]प्यूर्ध्वं) D2 व्यवस्थित, D4 6-8 समाश्रिता , D5 °श्रित (for °स्थितम्) — After 84, T G2-4 M3-5 ins

1469* ऊर्ध्वलिङ्गस्ततश्चोक्तो भगवान्ब्राह्मणै सदा ।
[M3-5 सह (for सदा)]

85 = (var) B 13 161 18 For the sequence in S (G5 missing), cf v 1 68, 75 85ab is partly damaged in G2 — a) B2 तत्र (for ततस्) T G3 4 M3 5 (last two second time) पूज्यमाने च तस्मिश्च ; G1 M (M3 5 first time) तेषु संपूज्यमानेषु — b) Dn2 च (for स) T G3 4 M3 5 (last two second time) पूज्यते च महेश्वर — c) Ś K2 3 D8. 6 सुख , Dn2 स्वयं , T G2-4 M3 5 (last two second time) सुखं (for सुखी) G3 4 M1-3 5 (last two second time) प्रीतिश् (for प्रीतश्) M3 (second time) भवत (for °ति) — d) T G2-4 M3 5 (last two second time) प्रमवश् (for प्रहृष्टश्)

86 = (var) B 13 161 11c–12b For the sequence in S (G5 missing), cf v 1 68, 75 — a) Ś K2 3 D1 यदत्र, D2 यच्चास्य (for यदस्य) — b) Dc1 -भव्यं Ś1 K3 4 B (except B4) Dc1 D3 -भवस्थित (Ś1 °तिं), K1 -समाहित, D2 भविष्यत , D4-8 -समा(D4 °म)स्थित (for -भवत्स्थितम्) Dn1 भूत भव्य भवस्थितं, Dn2 भूतं भव्यमवास्थित, S (G5 missing) भूतं भव्य (M4 om भव्य) भवत्तथा (G3 M3-5 °दा) — d) G1 M1 2 बहुरूप (for °रूपस्) K1 D6 G5 तत (for स्मृत)

87 87ab = (var) B 13 161 13ab For the sequence in S (G5 missing), cf v 1 68, 75 D8 om (hapl) 87-88 — a) K1 Dn1 जज्वलन्, D2 4 5 7 यज्ज्व°, T G2-4 (all first time) M3. 5 (both second time) विज्व° (for जाज्व°) B5 स्व[? स्था]स्ते (for आस्ते) — b) = 91b Dn2 om from सर्वतो up to विश्वे देवा (in 88c) Ś K3 य , K2 D1 स , D8 च (for वा) D2 सर्वतोक्षियवोक्षते (sic), T (both second time) G1 2-4 (last three second time) M1 2 3 (first time) 4 5 (first time) °क्ष इवेक्षते, T G2-4 (all first time) M3 5 (both second time) सर्वत शोभन विशेत् (M3. 5 व्रजेत्) — D6 om (hapl) 87c–91b — c) B1 Dc1 Dn1 D1 2 यश्च, D5 यापि (for यश्च) D8 क्रोधे ह्यास्यावि[द्वि]शल्लोका, T G2 3 क्रोधमस्याविश लोकास्, G1 M1 2 क्रोधाद्यच्छति यल्लोक, G4 M3 5 (last two second time) क्रोधायमा(G4 °म)विशल्लोकास् (M3. 5 °ञ्शोकास्), M4 5 (first time) क्रोधाद्यच्छति यश्लोक — d) Ś K2 3 D1 T G2-4 तेन (for तस्मात्) K1 4 B1-3 5 D2-5 सर्वं (for शर्वं)

88 88ab = (var) B 13 161 9ab For the sequence in S (G5 missing), cf v 1 68, 75 Dn2 om up

विश्वे देवाश्च यत्तस्मिन्विश्वरूपस्ततः स्मृतः ॥ ८८
तिस्रो देवीर्यदा चैव भजते भुवनेश्वरः ।
द्यामपः पृथिवीं चैव त्र्यम्बकश्च ततः स्मृतः ॥ ८९
समेधयति यन्नित्यं सर्वार्थान्सर्वकर्मसु ।
शिवमिच्छन्मनुष्याणां तस्मादेष शिवः स्मृतः ॥ ९०
सहस्राक्षोऽयुताक्षो वा सर्वतोऽक्षिमयोऽपि वा ।
यच्च विश्वं महत्पाति महादेवस्ततः स्मृतः ॥ ९१
दहत्यूर्ध्वं स्थितो यच्च प्राणोत्पत्तिस्थितश्च यत् ।
स्थितलिङ्गश्च यन्नित्यं तस्मात्स्थाणुरिति स्मृतः ॥ ९२
विषमस्थः शरीरेषु समश्च प्राणिनामिह ।

C 7 8630
B 7 102 119
K 7 203 119

---

to विश्वे देवा, D• 8 om 88 (all cf v l. 87) K1 D7 om (hapl) 88 D1 om (hapl) 88-89 —a) K3 4 B1-5 Dc1 Dn1 D2.5 T G2-4 धूम्र- (for धूम्र) D2 हि (for च) —b) Ś K2 3 D1 [इ]त्यत, S (G5 missing) पुनर् (for तेन) K4 B Dc1 Dn1 D2 3 5 चोच्यते (for त°) —88cd = B 13 161 12cd —c) Ś K3 यमत्यस्मिन, D1 च सत्यस्मिन्, G3 (first time) M3 5 (both second time) श्रयत्यस्मिन (M3 5 °स्माद्), G1 (first time) श्रयतेस्माद्, M1 2 च यस्तस्मिन (for च यत्तस्मिन्) Dn1 विश्वे देवाश्च ऋषयो, T G2 (all first time) विश्वे देवाश्च तस्मिन् (sic) —d) Ś1 K3 D3 T G2-4 (last five first time) M2 5 (both second time) इति (for तत·) — After 88, D5 reads lines 9-10 of 1470*

89 For the sequence in S (G5 missing), cf v l 68, 75 D1 6 om. 89 (cf. v l 88, 87) Dn2 reads 89 after 91 —a) B Dc1 Dn1 S (G5 missing) देव्यो (for देवीर्) B1-3 5 Dc1 Dn1 T G2 3 यदा (T G2 3 °था) चैव, G1 M [s]पि यच्चैन (for यदा चैव) D3 तिस्रो देवेव भजते (sic) —b) B2 Dc1 Dn1 S (G5 missing) भजते (for भजते) B Dc1 Dn1 D1 T G1.3 4 M भुवनेश्वर, G2 य महेश्वर (for भुवनेश्वर·) —c) B1-5 Dc1 Dn1 S (G5 missing) द्यौर् (for द्याम्) B2-5 Dc1 D1 S (G5 missing) पृथिवी (for °वीं) —d) Ś1 K2 म, B1.2 4 Dc1 Dn1 तु (for च)

90 = (var) B 13 161 9c-10b For the sequence in S (G5 missing), cf. v l 68, 75 D6 om. 90 (cf v l 87) D2 om (hapl.) 90-91 T G2-4 om. 90ab —a) G1 M यो (for यन्) —b) K1 सर्वत, D1 8 सर्वथा, D7 सर्वार्थी (for °र्थान्) —c) T G2-4 कुर्वन् (for इच्छन्) —d) Ś K3 D1. 5 7 8 शिव इति, T G2-4 देव शिव (for एष शिव)

91 For the sequence in S (G5 missing), cf v l. 68, 75 D2 om 91 (cf. v l 90) D6 om 91ab (cf. v l 87) 91ab = (var) B 161 13ab —b) Ś1 K3 य (for वा) S (G5 missing) सर्वतोक्ष इवेक्षते (G3 °वेक्षये, G1 °वोच्यते) —91cd = (var) B 13 161 8cd —c) Ś2 K1 3 D1 5 7 8 यश्च, G1 M यस्माद् (for यच्च) Ś1 K1 D1-3 महान् (for महद्) K1 D1 6 याति, D7 8 G3 भाति (for पाति) —d) K1 B5 D1-3 G1 M इति (for तत) D7 स्मृता — After 91, Dn2 reads 89, while D1 6 ins 1470*

92 = (var) B 13 161 10c-11b D1 6 om (hapl) 92 —a) Ś1 K4 Dc1 Dn D3 5 महत्पूर्वं, Ś2 K2 3 D1 महत्यू(Ś2 तू)र्ध्व-, B1-3 5 दहत्यूर्ध्व (B5 °र्ध्वे), B4 दहत्सूर्ध्वं (for दहत्यूर्ध्वं) K1 2 B2 Dc1 Dn D3 6 यश्च (for यच्च) —b) D8 प्राणोत्पत्तिं, G2 °त्पत्तौ (for त्पत्ति·) Dn2 G1 M -स्थितिश्च, D5 -स्थितेश्च (for -स्थितश्च) Ś1 K1 8 Dn2 D2 3 5 G1 M1 2 य, D7 8 स (for यत्) T G3 4 प्राणवत्तास्थित च यत् —c) Ś2 K1 2 Dn1 D1. 5 M2 स्थिति, Dn2 M1 4 स्थित, D7 8 T G2-4 M3 5 स्थिर, G1 स्थिति (for स्थित-) K1 G1 M1 2 4 लिंग (for लिङ्गश्च) —d) G2 damaged K1 D7 8 च स- (for इति) — After 92, N (K5 missing, D1 6, after 91) ins

1470* सूर्याचन्द्रमसोर्लोके प्रकाशन्त्यशवश्च ये ।
ते केशा संज्ञितास्तस्य व्योमकेशस्तत स्मृत ।
कपि श्रेष्ठ इति प्रोक्तो धर्मश्च वृष उच्यते ।
स देवदेवो भगवान्कीर्त्यते वै वृषाकपि ।
ब्रह्माणमिन्द्र वरुण यम धनदमेव च । [5]
निगृह्य हरते यस्मात्तस्माद्धर इति स्मृत ।
निमीलिताभ्यां नेत्राभ्यां बाल्यादेव्या महेश्वर ।
ललाटे नेत्रमसृजत्तेन त्र्यक्ष स उच्यते ।
भूत भव्यं भविष्यच्च सर्वं सर्वमशेषत ।
भव एष ततो यस्माद्भूतभव्यभवोद्भव । [10]

[B4 Dc1 Dn1 om. (hapl) lines 1-2 —(L 1) D1 6 सूर्याचन्द्रमसौ (for °मसोर्) Dn2 प्रकाशते (for °शन्ति) K1 D6 [आ]शवश्च (for [अ]शवश्च) Ś K3-4 तु (for च) B3 या (for ये) B5 D1 7 प्रकाशतां शवश्च ये, D1 °त्याशवश्च ये, D2 °तेंशवस्तु ये, D3 त्यन मश्च ये, D5 °ते रुचश्च या (for the post. half)

C 7 9830
B 7 202 139
K 7 203 139

स वायुर्विषमस्थेषु प्राणापानशरीरिषु ॥ ९३
पूजयेद्विग्रहं यस्तु लिङ्गं वापि समर्चयेत् ।
लिङ्गं पूजयिता नित्यं महतीं श्रियमश्नुते ॥ ९४
ऊरुभ्यामर्धमाग्नेयं सोमार्धं च शिवा तनुः ।
आत्मनोऽर्धं च तस्याग्निः सोमोऽर्धं पुनरुच्यते ॥ ९५
तैजसी महती दीप्ता देवेभ्यश्च शिवा तनुः ।
भास्वती मानुषेष्वस्य तनुर्घोराग्निरुच्यते ॥ ९६
ब्रह्मचर्यं चरत्येष शिवा यास्य तनुस्तया ।

— (L 2) K4 B1-3 D2 8 ते (B1 ता) केश-, B5 D5 ता केशा, Dn2 ता केश (for ते केशा) K4 B (B1 om) Dn2 D2 8 5 त्र्यक्षे (for तस्य) K1 D1 6-8 केशाश्च सयताग्त्र्यक्षे (for the prior half) Ś1 (sup lin as above) व्यापि (for व्योम) Ś1 K3 इति; D1 7 8 च स (for सत) — B1-3 om lines 3-4 B4 Dn1 read lines 3-8 after 98 — (L 3) D3 कपि (for वपि) — (L 4) B4 5 [s]तो; Dc1 Dn1 स, Dn2 [s]स्माद् (for वै) — B2 3 read lines 5-6 on marg — (L 5) B1 2 ब्रह्माणमिंद्रा ग्रुणौ (for the prior half) — B2 3 om 7-10 — (L 7) B1 5 Dn1 उन्मीलिताभ्या (for निमी°) K1 वान्यदेव्या, K3 4 B4 5 Dc1 Dn D2 5 6 बलाद्देवो (K3 व्या); D3 वली देवो, D7 8 अन्यद्व्या (for वाल्याद्देव्या) — (L 8) D4 6-8 तमात् (for तेन) D2 त्र्यक्षक, D3 त्रिनयन (for त्र्यक्ष स) D5 तसात्र्यक्ष इति स्मृत (for the post half) — B4 5 Dc1 Dn1 om lines 9-10, D5 reads the same after 88 — (L 9) D2 देहे भूत (for भूत भव्य) K1 4 B2 3 Dn2 D2 4-6 8 भविष्य (for °व्यन्) D2 भव, D3 भवेद्, D7 8 शर्व (for सर्व) K4 Dn2 सर्व जगदशेषत, B1 यच्च सर्व मशेषत (for the post half) — (L 10) K3 4 B1 Dn2 D2-4 7 8 भव एव, D1 भवस्यैव (for भव एव) D2 तसाद् K1 मशात्पर, D3 -भवोद्भिद (for भवोद्भव)]

93 =(var) B 13 161 20 The portion of the text from 93^a up to the end of the adhy is lost in Ś2 on a missing folio — ^a) G2 damaged K1 D4 5 विषमस्थं, D3 विषमश्च, D6 °मज (sic), D7 8 G3 °मस्थ- (for °मस्थं) K3 च घोरेषु (for शरी°) — ^b) K1 रक्षेच, B4 G3 4 समस्य, D4-8 समस्त; G2 damaged (for °श्च) D2 वर (for इह) — ^c) D4 partly damaged K1 D5 7 8 प्राणिनां, G3 4 समायुर् (for स वायुर्) G1 M1 2 स वायु सर्वभूतेषु — ^d) K1 प्राणापानाद्, K3 4 B1-4 Dc1 D2 T G1 M1 2 प्राणोपान, B5 Dn D5 6 प्राणापान, D7 8 G2-4 प्राणायाम (G3 4 °म), M3-5 प्राणपाल (for प्राणापान) D3 शरेषु च (for -शरीरिषु)

94 =(var) B 13 161 16 Ś2 missing (cf. v 1 93). — ^b) K4 D3 6 च (for वा). D1 समर्पयेत्; S (G1 missing) महात्मन (for समर्चयेत्) B Dc1 Dn लिंग चापि महात्मन — ^c) K1 D5,6 लिंगपूजाप्रभावेन G3 तस्माद्धजयिता नित्य — ^d) K1 D5 6 मानव, G3 damaged (for महतीं)

95 Ś2 missing (cf v 1 93) — ^a) Ś1 K3 3 आग्नेयी (for °य) T G2 तनुपश्चार्धमाग्नेयं — ^b) Ś1 सोमार्धे, Dc1 M2 4 सोमोर्धं, D2 सौम्यार्धं (for सोमार्धं) K1 om, D1 तु (for च) — After सोमार्धं च, D1 repeats 83^b T G2-4 सौम्यार्धं च शिवं स्मृत — D2,7 om (hapl) 95^c-96^b 95^cd = (var) B 13 161 5^ab — ^c) D5 आमनोर्धं, T G3 3 तदो रूप (for आत्मनोऽर्धं) K1 च यत्तस्य, K4 B3-5 Dc1 Dn D2 5 तथा (Dn2 अथ) चाग्नि, D1 damaged (for च तस्याग्नि) — ^d) G3 damaged Ś1 K3 सोम *, K1 तस्यार्धं, K3 B Dc1 Dn1 D1,5 6 8 सोमार्धं, Dn2 सोमोर्धे (for सोमोऽर्धं) D4 स्पर्धेषु पुनरुच्यते

96 Ś2 missing (cf v 1 93) D2,7 om 96^ab (cf v 1 95) D8 repeats 96^a after 96^d — ^a) K1 D4 5 M3-5 तेजसी, D2 तेजो वै (for तैजसी) D5 दीप्तिर्, M3 4 5 (sup lin as in text) प्रोक्ता (for दीप्ता) — ^b) Ś1 K2 3 सा, K4 B1-4 Dc1 Dn D1 [s]स्य, M1 2 तु (for च) M1 तनू B5 देवाश्चास्य शिवा तनु, D2 दिव्या चास्य महातनु, T G2-4 M3-5 दैवी या च (M3-5 यच्च) शिवा तनु — ^c) K1 शाश्वती (for भास्वती) K1 Dn1 D1-8 मानुषेभ्यश्च, B5 °षेयस्य (for °षेष्वस्य) — ^d) D7 8 ननु (for तनुर्) D3 अग्निम् (for अग्निर्) M3 5 उद्भमा, M4 5 (sup lin) उद्भवा (for उच्यते) T तनुघोराग्निरुच्यते

97 =(var) B 13 161 5^c-6^b Ś2 missing (cf. v 1 93) — ^a) Dn2 ब्रह्मचर्ये (for °चर्यं) K1 Dn1 D3-6 8 T G2-4 M3-5 [ए]षा (for [ए]ष) — ^b) G1 यस्य, M3-5 यश्च (for यास्य) Ś1 K2 3 D1 च या, D8 T G1 2 M तथा (for तया) — ^c) K1 D5 M3-5 यस्य, B2 या सा, D5 यास्यन् (for यास्य) B1 2 Dc1 Dn1 G1 M1 2 घोरतमा (for °तरा) T G2 अघोरस्य च घोरा या, G3 सौम्यस्वरूपा सा मूर्ति — ^d) K1 सुरेश्वरी; B5 महेश्वर (for तयेश्वर) D4 सर्वमति तयेश्वरा, D6 सर्वलंभितयैश्वर, D7 8 सर्वमत्ति तयेश्वरी;

यास्य घोरतरा मूर्तिः सर्वानत्ति तयेश्वरः ॥ ९७
यन्निर्दहति यत्तीक्ष्णो यदुग्रो यत्प्रतापवान् ।
मांसशोणितमज्जादो यत्ततो रुद्र उच्यते ॥ ९८
एष देवो महादेवो योऽसौ पार्थ तवाग्रतः ।
संग्रामे शात्रवान्निघ्नंस्त्वया दृष्टः पिनाकधृक् ॥ ९९
एष वै भगवान्देवः संग्रामे याति तेऽग्रतः ।
येन दत्तानि तेऽस्त्राणि यैस्त्वया दानवा हताः ॥ १००
धन्यं यशस्यमायुष्यं पुण्यं वेदैश्च संज्ञितम् ।
देवदेवस्य ते पार्थ व्याख्यातं शतरुद्रियम् ॥ १०१
सर्वार्थसाधकं पुण्यं सर्वकिल्बिषनाशनम् ।
सर्वपापप्रशमनं सर्वदुःखभयापहम् ॥ १०२
चतुर्विधमिदं स्तोत्रं यः शृणोति नरः सदा ।
विजित्य सर्वाञ्शत्रून्स रुद्रलोके महीयते ॥ १०३
चरितं महात्मनो दिव्यं सांग्रामिकमिदं शुभम् ।

C 7 8642
B 7 202 151
K. 7 202 151

T G1 3 सर्वानतुचरेत्सदा, M3 4 5 (*sup lin*) सर्वार्तिह- तयेश्वर, M. सर्वानत्तय सेश्वर

98 = B 13 161 7 Ś2 missing (cf. v l. 93) —[a]) Ś1 K2 3 D1 निर्हरति (for निर्दहति) K1 D4 5 7 8 या, B. M3–5 यस् (for यत्) D2 तीक्ष्णा, D3 तीत्रो, D5 तीक्ष्गे (for तीक्ष्णो) —[b]) Dn1 य उग्रो, D2 यदुग्र (for यदुग्रो) D2 T य, G2 damaged (for यत्) G3 यदुच्छ्राय प्रतापवान —[c]) G2 partly damaged B5 मज्जाय, D1 3 8 G1 M मज्जादौ (D3 °दि) (for °दो) K1 D4 मांसशोणितमन्मेदो —[d]) K1 यत्तनो (sic), D4 8 यत्नजो (for यत्ततो) B5 ततो रुद्र स उच्यते, T G2 3 रुद्र इत्यभिधीयते —After 98, B4 Dn1 read lines 3–8 of 1470*, while K4 ins 1472*

99 Ś2 missing (cf. v l 93) —[a]) D8 पूर्वं (for एष) G1 M स एष भगवान्देवो —G2 om (hapl) 99[b]–100[a] —[b]) T G2 4 असौ (for योऽसौ) K1 D4 तवाग्रत (for ग्रत) —D2 om (hapl) 99[c]–100[b] —[c]) Dn2 सतत (for संग्रामे) —[d]) D4 दृष्ट (for दृष्ट.) Ś1 K2 3 D7 T पिनाकधृत् —After 99, Ś1 K (K5 missing) Dc1 (marg *sec m*) Dn2 D1 2–8 ins

1471* सिन्धुराजवधायाय प्रतिज्ञाते त्वयानघ ।

[Dc1 Dn2 प्रतिज्ञायत् (for ज्ञाते)]

—Dc1 (marg *sec m*) Dn2 D3 5 6 (marg) cont K4 ins after 98

1472* कृष्णेन दर्शिते स्वप्ने यस्ते शैलेन्द्रमूर्धनि ।

[Cf. 7 57 31 Dc1 Dn2 D5 तु (for ते)]

100 Ś2 missing (cf. v l 93) D2 om 100[ab], G2 om 100[a] (cf. v l 99) —[a]) S (G2 om, G5 missing) स एष (for एष वै) —[b]) G1 4 M सर्वलोकेश्वर प्रभु —[c]) Ś1 K2 4 Dn2 D1 3 तेन (for येन) B1 G1 M तेन तेऽस्त्राणि दत्तानि

101 Ś2 missing (cf v l. 93) D5 transp 101[ab] and 101[cd] —[a]) Dn2 वन्य (for धन्य) —[b]) D4 देवैश् (for वेदैश्) Dn1 संमत (for संज्ञितम्) —[d]) K4 शतरुद्रय (sic)

102 Ś2 missing (cf. v l 93) 102[ab] is damaged in G2 —[a]) B Dc1 Dn1 D8 साधन (for क) —[b]) G1 M शत्रुवि (for किल्बिष) —D5 reads 102[cd] after 103 —[d]) Dn2 -विनाशन (for -भयापहम्) —After 102, G1 M ins

1473* अश्वमेधसहस्रस्य राजसूयशतस्य च ।
इष्टस्य फलमाप्नोति दुराचारोऽपि मानव ।
गवां कोटिशतस्यापि दानस्य फलमश्नुते ।

[(L 3) G1 M1 2 दत्तस्य (for दानस्य)]

103 Ś2 missing (cf v l 93) —[a]) D4 6–8 G1 इम (for इद) —[b]) G1 M सदा नर (by transp) B1 य पठेन्नियत शुचि —K4 D1 om (hapl) 103[c]–105[b] —[c]) Ś1 K2 3 च, D6 lacuna (for स) K1 B3 विजित्य सर्वथा शत्रून् B1. 2 4 Dc1 °त्य शत्रून्सर्वान्स (B1 °वांश्च), B5 D8 त्य सर्वशत्रून्स (D3 °न्वै), Dn1 स विजित्य रणे शत्रून्, S (G5 missing) विजित्य शा (G4 श)त्रवान्सर्वान् (G3 °न्सद्यान्) —After 103, D5 reads 102[cd]

104 Ś2 missing (cf v l 93) K4 D1 om 104 (cf v l. 103) —[a]) Hypermetric D2 प्रोक्तं, G4 एत (for चरित) Dn2 D3 महात्मना (for त्मनो) D5 हीदं, T G2 M3–5 नित्य (for दिव्य) D4 चरतीह महात्मानो, D7 8 चरितं देवदेवस्य, G3 °त महदाश्चर्यं —[b]) K1 2 Dn2 D2 6 सग्रामिकम् (for साग्रा) Bom ed स्मृत (for शुभम्) D4 8 दिव्यं स (D3 सा)ग्रामिक शुभ, D7 दिव्य संग्रामिकमिद शुभ (hypermetric) —104[cd] is partly damaged in G2 —[c]) K1 D4

C 7 8642
B 7 202. 151
K 7 203 151

पठन्वै शतरुद्रीयं शृण्वंश्च सततोत्थितः ॥ १०४
भक्तो विश्वेश्वरं देवं मानुषेषु तु यः सदा ।
वरान्स कामाँल्लभते प्रसन्ने त्र्यम्बके नरः ॥ १०५
गच्छ युध्यस्व कौन्तेय न तवास्ति पराजयः ।
यस्य मन्त्री च गोप्ता च पार्श्वतस्ते जनार्दनः ॥ १०६

संजय उवाच ।

एवमुक्त्वार्जुनं संख्ये पराशरसुतस्तदा ।
जगाम भरतश्रेष्ठ यथागतमरिंदम ॥ १०७

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि त्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७३ ॥ ॥ समाप्तं नारायणास्त्रमोक्षपर्व ॥

॥ समाप्तं द्रोणपर्व ॥

---

7 8 पठेद् (for पठन्) D4 रुद्रिय (for -रुद्रीय) —^{d}) D4 य शृण्वन् ; D5 प्रातश्च, D6 य शृण्वश्च (hypermetric), D7 य शृणुयात्, D8 शृणुयात् (for शृण्वश्च) K1 य शृणोति तथोत्थित , D2 शृण्वश्च सतत नर , G1 M सर्वपापै प्रमुच्यते — After 104, D5 ins

1474* य शृणोति नरो भक्त्या यश्चापि परिकीर्तयेत् ।
दिवा वा यदि वा रात्रौ ब्रह्महत्या व्यपोहति ।

105 Ś2 missing (cf. v 1 93) K4 D1 om 105^{ab} (cf. v 1 103) —^{a}) D6 भक्तो विश्वेश्वरे देवे —^{b}) B2 D8 च (for तु) —^{c}) D2 सर्वान् (for वरान्) K4 B1 2 4 5 Dc1 Dn1 कामान्स (by transp), D8 अभीष्टाँल् —^{d}) K1 D3. 4 6 प्रसन्ने त्र्यम्बकेश्वर (D6 °रे)

106 Ś2 missing (cf v 1 93) —^{b}) D8 तत्र (for तव) D8 पराभव (for °जय) — D4 om. 106^{c}–107^{b} —^{c}) K1 पश्य (for यस्य) D6 पार्श्वस्थस् (for गोप्ता च) T G2–4 यस्य गोप्ता च मन्त्री च —^{d}) Ś1 K2 3 D1 पार्श्वस्थश्च, K4 Dn2 D3 5 °स्थो हि, T G2–4 पालकस्ते (for पार्श्वतस्ते) K1 D6 (marg *sec m*) 7 8 पार्श्वस्थो (D6 तिष्ठते) मधुसूदन

107 Ś2 missing (cf v 1 93) D4 om 107^{ab} (cf. v 1 106) D8 T G2 om the ref G1 M1 2 वैशपायन (for सजय) —^{a}) G1 M1 2 4 संख्ये (for संख्ये) —^{b}) D6–8 परास(D7 °सु)र (for °शर-) S (G5 missing) प्रभु (for तदा) —^{c}) D4 भुवन-, G3 भारत (for भरत) —^{d}) K1 D7 अरिंदम , M3–5 उदारधी (for अरिंदम) — Ś1 K2–4 D1–3 6 ins after 107 B Dc1 Dn after the colophon

1475* सजय उवाच ।
युद्धं कृत्वा महाघोरं पञ्चाहानि महाबल ।
ब्राह्मणो निहतो राजन्ब्रह्मलोकमवाप्तवान् ।
अधीते यत्फल वेदे तदस्मिन्नपि पर्वणि ।
क्षत्रियाणाममीरूणा विशुद्ध ख्याप्यते यश ।

[Ś1 K2–4 D1 om the ref —(L 1) B5 Dc1 Dn महद् (for महा) —(L 2) K2 D1 निहतो ब्राह्मणो राजन् (for the prior half) Dn2 D8 6 हतो गत (for अवाप्तवान्) —(L 3) Ś1 K2–4 D1 6 स्वधीते (for अ°) D2 स्वधीयीत इद पर्व सदा पर्वणि पर्वणि —(L 4) D6 क्षत्रिय सन् (for °याणाम्) D8 6 कुलीनानां (for अभीरूणा) K4 B Dc1 Dn1 D3 सु(B1 Dc1 Dn1 ज)कमत्र महद्यश , Dn2 सुशुभ्र ख्यापयेदम (sic), D6 सुशुभ ख्यापये यश (for the post half)]

— B Dc1 Dn D3 cont

1476* य इद पठते पर्व शृणुयाद्वापि नित्यश ।
स मुच्यते महापापै कृतैर्घोरैश्च कर्मभि ।

[D3 om line 1 —(L 1) B1 सर्व (for पर्व) —(L 2) B5 पर्वभि (for कर्मभि)]

— B5 D3 cont Ś1 K2–4 Dn2 D1 2 6 cont after 1475*

1477* इदं पठेत्सर्वमहार्थसंयुत
रणे जयं पाण्डववृष्णिसिंहयो ।
सदा शुभं य शृणुयात्तथा नर
स मुच्यते पापकरोऽपि कर्मभि ।

[(L 1) B5 Dn2 D3 6 पठेदिद (D3 °म) (by transp) B5 Dn2 D2 3 6 पर्व (for सर्व-) K4 D1 महास्त्र (for °र्थ) D2 सपद्, D3. 6 -युक्त (for -संयुत) —(L 2) D6 जये (for जय) —(L 3) Ś1 (*sup lin* as above) K3 स चाशुभ न , D3 6 सदाशुभघ्न (for सदा शुभ य) K4 om तथा B5 Dn2 D2 6 च तत्पर , D3 च नित्यश (for तथा नर) —(L 4) D3 प्र- (for

त) K4 D1 पापकर्मैश्च, B5 Dn2 D. 2.6 °कृतं स्व (for °कृतोऽसि)]

— S1 K2-4 B5 Dn2 D1-3.6 cont B1-4 Dc1 Dn1 cont after 1476*

1478* यज्ञावाप्तिर्ब्राह्मणस्येह नित्यं
युद्धे नित्यं क्षत्रियाणां जयश्च ।
शेषौ वर्णौ काममिष्टं लभेते
पुत्रान्पौत्रान्नित्यमिष्टांस्तथैव ।

[(L 1) K2 यज्ञावाप्तिः, K4 °वाप्ती (for °वाप्तिर्) — (L 2) B Dc1 Dn1 घोरे युद्धे, Dn2 ख्यातिर्नित्य, D2 नित्यं युद्धे (by transp), D3 ज्ञानं नित्यं, D6 कृत्वा चैव Dn1 D2 यशश् (for जयश्) — (L 3) Ś1 K3 शिष्टौ (for शेषौ) D1 लभेते B Dc1 Dn शेषा वर्णा काममिष्टं (B5 सर्वकाम) लभ (Dn2 °भे) ते — (L 4) B1 कामम् (for नित्यम्) Ś1 K2 3 D1 [इ]ति (for [ए]व) Dn2 D3 6 पुत्रान्पौत्रान्नित्य (Dn2 न्द्रव्य) मिष्टैश्चैत्य]

— On the other hand, S (except M4, G5 missing) ins after 107

1479* एतद्राख्याय वै सूतो राज्ञ सर्वं तु सञ्जय ।
प्रयात शिबिरायैव द्रष्टुं कर्णस्य वेशमम् ।

[(L 2) G3 4 प्रयान, M3 5 प्रयाति (for प्रयात)]

Colophon Ś2 K5 G5 missing — *Sub parvan* B1 नारायणास्त्रमोक्ष — *Day of Drona's Generalship* K2 पचमे युद्धदिवसे — *Adhy name* Ś1 K (K5 missing) Dn2 D1-3 शतरुद्रीय समाप्त, B S (G5 missing) शतरुद्रीय, B3 4 (both also) द्रोणवध — *Adhy no* (figures, words or both) T G2 3 198, G1 M1 2 197, G4 199, M3-5 196

— After the last colophon, Ś1 concludes with

सपूर्णं द्रोणपर्व ॥ अस्यानु कर्णपर्व भविष्यति । यस्यायमाद्य श्लोक —

श्रीवैशंपायन उवाच ।

ततो द्रोणे हते राजन्दुर्योधनमुखा नृपा ।
भृशमुद्विग्नमनसो द्रोणपुत्रमुपागमन् ॥

अध्यायाश्चास्मिन्पर्वणि ॥ द्रोणाभिषेक । भगदत्तवध । अभिमन्युवध । अर्जुनप्रतिज्ञा । सात्यकिप्रवेश । भीमसेनप्रवेश । भूरिश्रवसो वध । जयद्रथवध । रात्रियुद्धं । घटोत्कचवध । आचार्यधनुर्न्यास । द्रोणवध । शतरुद्रीयमिति ।

समाप्तं भारते पर्व महदेतदुदाहृतम् ।
यत्र ते पृथिवीपाला प्रायशो निधनं गता ।
द्रोणपर्वणि ये शूरा निर्दिष्टा पुरुषर्षभा ॥
अत्राध्यायशत प्रोक्तमध्याया सप्ततिस्तथा ।
नवश्लोकसहस्राणि नवश्लोकशतानि च ॥
श्लोका नव तथा चात्र सख्यातास्तत्त्वदर्शिना ।
पाराशर्येण मुनिना सचिन्त्य द्रोणपर्वणि ॥

इति शुभ ॥

जयो नामेतिहासोऽय सर्ववेदोपबृंहित ।
कार्ष्णस्तु पञ्चमो वेदो यन्महाभारत स्मृतम् ॥
धर्मे चार्थे च कामे च मोक्षे च भरतर्षभ ।
यदिहास्ति तदन्यत्र यन्नेहास्ति न तत्क्वचित् (1 56 33)॥
वेदशैलावतीर्णेन कुतर्कतरुहारिणा ।
व्यासवाक्यजलौघेन नीरजस्का मही कृता ॥
द्वैपायनोष्ठपुटनि सृतमप्रमेयं
पुण्य पवित्रमथ पापहर शिव च ।
यो भारत समधिगच्छति वाच्यमान
किं तस्य पुष्करजलैरभिषेचनेन ॥

ॐ नम कमलदलविपुलनयनाभिरामाय नारायणाय । ॐ नम श्रीभगवत्यै श्रीसुन्दर्यै । श्रीकृष्णद्वैपायनाय नम । गुरुभ्यो नतयो नुतयश्च ।

K1 concludes with

समाप्त द्रोणपर्व पुस्तक ॥ शुभमस्तु ॥ द्रोणपर्वण सार्धदशसाहस्रा श्लोका व्यासेनोक्ता । १५००० ॥

— K2 concludes with

समाप्त सपूर्णं द्रोणपर्व पञ्चमो युद्धदिवस समाप्त । अस्यानु कर्णपर्व भविष्यति । तस्याय प्रतिसधिश्लोक ।

वैशपायन ।

ततो द्रोणे हते राजन्दुर्योधनमुखा नृपा ।
भृशमुद्विग्नमनसो द्रोणपुत्रमुपागमन् ॥

द्रोणपर्वण्यमी वृत्तान्ता । द्रोणाभिषेक । भगदत्तवध । अभिमन्युवध । अर्जुनप्रतिज्ञा । सुभद्रा तं । सात्यकिप्रवेश । भीमसेनप्रवेश । भूरिश्रवसो वध । आचार्यधनुर्न्यास । द्रोणाचार्यवध । शतरुद्रीयमिति ॥

समाप्त भारत पर्व महदेतदुदाहृतम् ।
यत्र ते पृथिवीपाला प्रायशो निधन गता ।
द्रोणपर्वणि ये शूरा निर्दिष्टा पुरुषर्षभा ॥
अध्याया सप्ततिस्तथा ।
श्लोकाग्रमपि मे शृणु ।
नवश्लोकसहस्राणि नवश्लोकशतानि च ।
श्लोकाना शतसख्या ।
श्लोक ग्रथ ॥९९०९॥

पाराशरेन मुनिना सचित्य द्रोणपर्वणि ।
जयो नामेतिहासोऽय सर्ववेदोपबृंहित ।
पञ्चमो वेदो यन्महाभारत स्मृतम् ॥
धर्मे चार्थे च कामे च मोक्षे तर्षभ ।
यदिहास्ति तदन्यत्र यन्नेहास्ति ॥
वेदशैलावतीर्णेन कुतर्कतरुहारिणा ।
व्यासवाक्यजलाघे रजस्का मही कृता ॥
द्वैपायनोष्ठ मप्रमेय
पुण्य पवित्रमथ पापहरं शिव च ।
यो भारत समधिगच्छति पाठ्यमानं
किं तस्य पुष्करजलैरभिषेचनेन ॥
समाप्त द्रोणपर्वेति शुभ ।
शुभमस्तु लेखकपाठकयो । सवत् १६९७ । वैशाखवदि १४ शुक्रदिने । श्रीरामाय नम· ॥
लिखितोऽय पुस्तक काश्मीर प्रह्लादराजनक गौमतब्राह्मणकृते लिखितोऽय पुस्तक कल्याणदासेन ।
द्रोण शिवापते कृत्वा होम ब्राह्मणान्भोजयित्वा वस्त्रै दक्षिण कृतं न लब्ध्वा मुक्ति मुक्ति लभेत ॥

— K8 concludes with

समाप्तमिद द्रोणपर्व । अस्यानन्तर कर्णपर्व भविष्यति । यस्यायमाद्य श्लोक ।
वैशपायन उवाच ।
ततो द्रोणे हते राजन्दुर्योधनमुखा नृपा· ।
भृशमुद्विग्नमनसो द्रोणपुत्रमुपाद्रवन् ॥
अध्यायाश्चास्मिन्पर्वणि । द्रोणाभिषेक । भगदत्तवध । अभिमन्यु वध । अर्जुनप्रतिज्ञा । सात्यकिप्रवेश । भीमसेनप्रवेश । भूरिश्रवसो वध । जयद्रथवध । रात्रियुद्ध । घटोत्कचवध । आचार्य धनुर्न्यास· । द्रोणवध । शतरुद्रीयमिति ।
समाप्तं भारतं पर्व महदेतदुदाहृतम् ।
अत्र ते पृथिवीपाला प्रायशो निधन गता ।
द्रोणपर्वणि ये शूरा निर्दिष्टा पुरुषर्षभा ॥
अत्राध्यायशत प्रोक्तमध्यायै सप्तभिस्तथा ।
नवश्लोकसहस्राणि नवश्लोकशतानि च ।
श्लोका नव तथा चात्र सख्यातास्तत्त्वदर्शिना ॥
पाराशर्येण मुनिना सचिन्त्य द्रोणपर्वणि ।
जयो नामेतिहासोऽय सर्ववेदोपबृंहित ।
कार्ष्णस्तु पञ्चमो वेदो यन्महाभारत स्मृतम् ॥
धर्मे चार्थे च कामे च मोक्षे च भरतर्षभ ।
यदिहास्ति तदन्यत्र यन्नेहास्ति न तत्क्वचित् ॥
वेदशैलावतीर्णेन कुतर्कतरुहारिणा ।
व्यासवाक्यजलौघेन नीरजस्का मही कृता ॥
द्वैपायनोष्ठपुटनि सृतमप्रमेय
पुण्य पवित्रमथ पापहर शिव च ।
यो भारत समधिगच्छति वाच्यमान
किं तस्य पुष्करजलैरभिषेचनेन ॥
शुभमस्तु लेखकपाठकयो ॥

— B1 concludes with

समाप्तं चेद द्रोणपर्वेति । अस्यानन्तर कर्णपर्व । तस्यायमाद्य श्लोक ।
वैशपायन उवाच ।
ततो द्रोणे हते राजन्दुर्योधनपुरोगमा ।
भृशमुद्विग्नमनसो द्रोणपुत्रमुपागमन् ॥
नगेन्द्रनन्दिनीपद सुरपमैं प्रपूजित
समालिखत्सुधीमन सुरअक द्विजास्मज ।
प्रणम्य शाकद्दायनं याणवारिदैर्मिते
नमो ** तद्दाव्जक दिन द्विजोत्तमा इदम् ॥
कालीचरणविप्रेण द्रोणपर्वाभिध कृतिन् (sic) ।
षण्मासैर्लिखित सौम्ये दिने रात्रिमुखेऽमुना ॥
नाटाइग्रामस्थितो विप्र इद्रामाद्य वालक· ।
कनिष्ठद्ध (sic) शोकार्तो द्रोणपर्वालिखल्लघु ॥

— B2 concludes with

वैशपायन उवाच ।
ततो द्रोणे हते राजन्दुर्योधनपुरोगमा ।
भृशमुद्विग्नमनसो द्रोणपुत्रमुपागमन् ॥

— B3 concludes with

वैशपायन उवाच ।
ततो द्रोणे हते राजन्दुर्योधनपुरोगमा ।
भृशमुद्विग्नमनसो द्रोणपुत्रमुपागमन् ॥
श्री राम । श्री हरि ॐ ।

— B4 concludes with

वैशंपायन उवाच ।
ततो द्रोणे हते राजन्दुर्योधनपुरोगमा ।
भृशमुद्विग्नमनसो द्रोणपुत्रमुपागमन् ॥
सेनहट्टनिवासिनो श्रीगगाप्रसादशर्मणो लिपिरेषा ।

— Dc1 concludes with

द्रोणपर्व समाप्त ॥ अस्मिन्पर्वण्यमी वृत्तान्ता ॥ धृतराष्ट्रचिन्ता । द्रोणाभिषेक ॥ दुर्योधनवरप्रदान । व्यूहरचना । भगदत्तवध । शाकटव्यूहरचनं । युधिष्ठिरशोक· । षोडशराजन्योपा-

ख्यान । अर्जुनप्रतिज्ञा । विस्मृतपाशुपतास्त्रदान । महादेवदर्शन च । शतरुद्रीय । अर्जुनप्रवेश । सात्यकिप्रवेश । भीमसेनप्रवेश । भूरिश्रवाबाहुच्छेदन । जयद्रथवध । रात्रियुद्ध । घटोत्कचवध । द्रोणोत्क्रमण । महानारायणास्त्रयुद्ध । सर्वघातिमहासंवर्तकास्त्रयुद्ध । अश्वत्थामाविरति । व्यासदर्शन । महादेववर्णन । शतरुद्रिय । इति द्रोणपर्वणि वृत्तान्ता । अत पर कर्णपर्व भविष्यति । तस्यायमभिसंधिश्लोक ।

ततो द्रोणे हते राजन्दुर्योधनपुरोगमा इत्यादि ॥

— Dc1 adds on marg

आदौ द्रोणस्याभिषेक सशसकवधस्तत ।
अभिमन्योर्वधो जिष्णो प्रतिज्ञा सैन्धव प्रति ॥ १ ॥
व्यूहस्य रचना तत्र प्रवेश सव्यसाचिन ।
सात्यकेर्युद्धशौण्डस्य प्रवेशो मारुतेस्तथा ॥ २ ॥
जयद्रथस्य च वध पार्थेन बहुविस्तर ।
रात्रियुद्ध च तत्रापि राक्षसालम्बुपक्षय ॥ ३ ॥
घटोत्कचस्य च वधो मत्स्यपाञ्चाल्ययोरपि ।
आचार्यस्य च विप्रस्य द्रोणस्य निधन तथा ॥ ४ ॥
द्रौणेर्नारायणास्त्रस्य मोक्षणं तत्प्रतिक्रिया ।
आग्नेयास्त्रस्य विन्यासस्तत्प्रतीघात एव च ॥
वेदव्यासेन पार्थाय कथित शतरुद्रियम् ।
सर्वपापप्रशमन सर्वेषामन्ततस्तत ।
अस्मिन्पर्वणि सख्यान कथित तत्त्वबुद्धिना ॥
अत्राध्यायशत प्रोक्तमध्याया सप्ततिस्तथा ।
नवश्लोकसहस्राणि तथा नवशतानि च ॥
श्लोका नव तथाशीति सख्यातास्तत्त्वदर्शिना ।
द्रोणपर्वणि विप्रेभ्यो भोजनं परमार्चितम् ॥
शराश्च देया राजेन्द्र चापान्यसिवरास्तथा ।
अश्वा रथा गजाश्चैव वासांस्याभरणानि च ॥

शुभमस्तु ॥

— Dn1 concludes with

द्रोणपर्व समाप्त । अस्मिन्पर्वण्यमी वृत्तान्ता । धृतराष्ट्रचिन्ता । द्रोणाभिषेक । दुर्योधनवरप्रदान । व्यूहरचना । भगदत्तवध । शकटव्यूहरचन । युधिष्ठिरशोक । षोडशराजन्योपाख्यानं । अभिमन्युवध । अर्जुनप्रतिज्ञा । अर्जुनस्वप्नदर्शन । वेदव्यासगमन । युधिष्ठिरव्यासयो सवाद । विस्मृतपाशुपतास्त्रदान । महादेव दर्शन च । शतरुद्रीय । अर्जुनप्रवेश । सात्यकिप्रवेश । भीम सेनप्रवेश । अर्जुनयुद्ध । अश्वपान । भूरिश्रवावध । भूरिश्रव सोत्पत्ति । जयद्रथवध । रात्रियुद्ध । अलम्बुसवध । अलायुस वध । घटोत्कचवध । द्रोणोत्क्रमण । महानारायणास्त्रयुद्ध । सर्व घातिमहासवर्तकास्त्रयुद्धं । अश्वत्थामाविरति । व्यासदर्शन । महादेववर्णनं । शतरुद्रिय । इति द्रोणपर्ववृत्तान्तानि ।

अत पर कर्णपर्व भविष्यति ॥ तस्यायमभिसधिश्लोक ।

ततो द्रोणे हते राजन्दुर्योधनपुरोगा इत्यादि ॥

एवं ग्रन्थसख्या मूळ १०६०० । टीका ११६०

— Dn2 concludes with

समाप्तमिद द्रोणपर्व । अस्यानन्तर कर्णपर्वं भविष्यति । यस्या यमाद्य श्लोक ।

वैशपायन उवाच ।

ततो द्रोणे हते राजन्दुर्योधनमुखा नृपा ।
भृशमुद्विग्नमनसो द्रोणपुत्रमुपाद्रवन् ॥

अथ द्रोणपर्वणि वृत्तान्ता ।

आदौ द्रोणस्याभिषेक सशसकवधस्तत ।
अभिमन्योर्वधो जिष्णो प्रतिज्ञा सैन्धव प्रति ॥
व्यूहस्य रचना तत्र प्रवेश सव्यसाचिन ।
सात्यकेर्युद्धशौण्डस्य प्रवेशो मारुतेस्तथा ।
जयद्रथस्य च वध पार्थेन बहुविस्तर ॥
रात्रियुद्ध च तत्रापि राक्षसालम्बुपक्षय ।
घटोत्कचस्य च वधो मत्स्यपाञ्चालयोरपि ॥
आचार्यस्य च विप्रस्य द्रोणस्य निधनं तथा ।
द्रौणेर्नारायणास्त्रस्य मोक्षण तत्प्रतिक्रिया ॥
आग्नेयास्त्रस्य विन्यासस्तत्प्रतीघात एव च ।
वेदव्यासेन पार्थाय कथित शतरुद्रियम् ॥
अस्मिन्पर्वणि सख्यान कथित तत्त्वबुद्धिना ।
अत्राध्यायशत प्रोक्तमध्याया सप्ततिस्तथा ॥
नवश्लोकसहस्राणि तथा नवशतानि च ।
श्लोका नव तथाशीति सख्यातास्तत्त्वदर्शिना ॥

इति द्रोणपर्व सपूर्णं समाप्तं । लिपत ब्राह्मणचत्रभुजवासका माकोमिति । चैत्र सुदि ६ बुधवार सवत् १८४६ ।

— D1 concludes with

समाप्त चेद द्रोणपर्व । अस्यानु कर्णपर्व भविष्यति । यस्यायं प्रतिसधिश्लोक ।

ततो द्रोणे हते राजन्दुर्योधनमुखा नृपा ।
भृशमुद्विग्नमनसो द्रोणपुत्रमुपागमन् ॥

द्रोणपर्वण्यमी वृत्तान्ता । द्रोणाभिषेक । भगदत्तवध । अभिमन्युवध । अर्जुनप्रतिज्ञा । सुभद्राश्वासन । सात्यकिप्रवेश । भीमसेनप्रवेश । भूरिश्रवसो वध । रात्रियुद्ध । घटोत्कचवध । आचार्यधनुर्न्यास । द्रोणवध । शतरुद्रीयमिति ।

समाप्त भारत पर्व महदेतदुदाहृतम् ।
यत्र ते पृथिवीपाला प्रायशो निधन गता ।
द्रोणपर्वणि ये शूरा निर्दिष्टा पुरुषर्षभा ॥

अग्राध्यायशत प्रोक्तमध्याया सप्ततिस्तथा ।
महर्षिणा तु निर्दिष्टा श्लोकाग्रमपि मे शृणु ॥
नवश्लोकसहस्राणि नवश्लोकशतानि च ।
श्लोका नव तथा चात्र सख्यातास्तत्त्वदर्शिना ।
पराशर्येण मुनिना सचिन्त्य द्रोणपर्वणि ॥
जयो नामेतिहासोऽय सर्ववेदोपबृहित ।
कार्ष्णस्तु पञ्चमो वेदो यन्महाभारत स्मृतम् ॥
धर्मे चार्थे च कामे च मोक्षे च भरतर्षभ ।
यदिहास्ति तदन्यत्र यन्नेहास्ति न तत्क्वचित् ॥
वेदशैलावतीर्णेन कुतर्कतरहारिणा
व्यासवाक्यजलौघेन नीरजस्का मही कृता ॥

लिपिकृत मिश्र हरनारायण नगरमरथपुरमध्ये लिपायत सदा नदजी आत्मपठनार्थे शुभमस्तु श्रीरस्तु कल्याणमस्तु सवत् १८७८ का शाके १६९३ का वर्षे मिति अ[षा]पाढमासे शुक्लपक्षे तिथौ ६ बुधवासरे सपूर्ण शुभमस्तु ॥ श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री ॥

— D2 concludes with

द्रोणपर्व समाप्त ॥ ७ ॥ श्री ॥ अस्यानु कर्णपर्व भविष्यति । तस्यायमाद्य श्लोक —ततो द्रोणेति' । श्रीरस्तु ॥ शुभ भवतु ॥ सवत् १७४० रुधिरोद्गारी नाम सवत्सरे आश्विन वदि पञ्चम्या गणेशसुतसुदरपतदशपुत्रेण लिखितमिद द्रोणपर्व सपूर्ण ॥ स्वार्थं परोपकारार्थं च ॥ शुभ भवतु । ग्रथसख्या १२५००

— D3 concludes with

द्रोणवध पर्वसमाप्त १९७ ॥ अस्यानु कर्णपर्व भाविष्यति । यस्या यमादिश्लोक ॥

वैशपायन उवाच ।
ततो द्रोणे हते राजन्दुर्योधनपुरोगमा ।
भृशमस्त्रिग्धमनसो द्रोणपुत्रमुपागमन् ॥

सवत् १८५० शाके १७१५ मिति असाढ वदि ८ भौमवासरे लिखित मिश्र राधाकृष्णगोपालगढमध्ये महाराजि श्रीरणजीतसिंघजी राज्ये शुभमस्तु ।

यादृश पुस्तकं दृष्ट्वा तादृश लिखित मया ।
यदि शुद्धमशुद्धं वा मम दोषो न दीयताम् ॥

— D4 concludes with

समाप्तमिदं द्रोणपर्व ॥

य शृणोति नरो भक्त्या यश्चापि परिकीर्तयेत् ।
नाशुभ प्राप्नुयात्किंचित्सोऽमुत्रेह च मानव ॥
दिवा वा यदि वा रात्रौ संध्ययोरुभयोरपि ।
य शृणोति नरो भक्त्या ब्रह्महत्या व्यपोहति ॥

अस्मिन पर्वण्यमी वृत्तान्ता । द्रोणाभिषेक । भगदत्तवध । अभिमन्युवध । अर्जुनस्य रात्रौ स्वप्नं । शतरुद्रियं । अर्जुनप्रवेश । सात्यकिप्रवेश । भीमसेनप्रवेश । भूरिश्रवसो वध । जयद्रथवध । रात्रियुद्धं । घटोत्कचवध । आचार्यधनुर्न्यास । द्रोणवध । अश्वत्थाम्नोतिक्रोध । नारायणास्त्रमुक्ति । शतरुद्रीय । एव वृत्तान्ता । शुभ भवतु ॥ छ ॥ श्री ॥

आदर्शदोषान्मतिविभ्रमाच्च यदत्र हीन लिखितं मयात्र ।
तत्सर्वमार्यैं परिशोधनीयं प्रायेण दृग्मुह्यति लेखकानां ।

— D5 concludes with

अस्मिन्पर्वणि वृत्तान्ता । द्रोणाभिषेक । १ भगदत्तवध । २ अभिमन्युवध । ३ अर्जुनप्रतिज्ञा । ४ स्वप्न । ५ शतरुद्रिय । ६ अर्जुनप्रवेश । ७ सात्यकिप्रवेश । ८ भीमप्रवेश । ९ भूरिश्रवसो वध । १० जयद्रथवध । ११ रात्रियुद्ध । १२ घटोत्कचवध । विराटद्रुपदवध । १३ आचार्यधनुर्न्यास । १४ द्रोणवध । १५ नारायणास्त्रमुक्ति । १६ शतरुद्रिय चेति । १७

अत कर्णपर्व ।

ततो द्रोणे हते राजन्दुर्योधनमुखा नृपा ।
भृशमुद्विग्नमनसो द्रोणपुत्रमुपाद्रवन् ॥

॥ गणेशभट पुराणीक ॥

— D6 concludes with

समाप्त द्रोणपर्व ॥ अस्यानु कर्णपर्व भाविष्यति ॥ यस्याय प्रतिमधिश्लोक ॥

वैशपायन उवाच ।
ततो द्रोणे हते राजन्दुर्योधनमुखा नृपा ।
भृशमुद्विग्नमनसो द्रोणपुत्रमुपागमन् ॥
य शृणोति नरो भक्त्या यश्चापि परिकीर्तयेत् ।
नाशुभ प्राप्नुयात्किंचित्सोऽमुत्रेह च मानव ॥
दिवा वा यदि वा रात्रौ सध्ययोरुभयोरपि ।
य शृणोति नरो भक्त्या ब्रह्महत्या व्यपोहति ॥

अस्मिन्पर्वण्यष्टादश वृत्तान्वानि (sic) । कुणकुण (sic)। द्रोणाभिषेक । भगदत्तवध । अभिमन्युवध । अर्जुनप्रतिज्ञा । स्वप्न । अर्जुनप्रवेश । सात्यकिप्रवेश । भीमसेनप्रवेश । भूरिश्रवसो वध । जयद्रथवध । रात्रियुद्ध । घटोत्कचवध । आचार्यधनुर्न्यास । द्रोणवध । अश्वत्थाम्नोतिक्रोध । नारायणास्त्रमुक्तिः ॥ शतरुद्रिय तवेति (sic) । एव अष्टादश वृत्तान्ता ॥ समाप्त चेद द्रोणपर्व । शुभ भूयात् ॥

— D7 concludes with

समाप्त द्रोणपर्वणि ॥

य शृणोति नरो भक्त्या यश्चापि परिकीर्तिता ।
नाशुभं प्राप्नुयात्किंचित्सोऽमुत्रेह च मानव ॥ १ ॥
दिवा वा यदि वा रात्रौ सध्ययोरुभयोरपि ।

य शृणोति नरो भक्त्या ब्रह्महत्या व्यपोहति ॥ २ ॥

अस्मिन्पर्वणि वृत्तान्तानि । द्रोणाभिषेक । भगदत्तवध । अभिमन्युवध । अर्जुनप्रतिज्ञा । स्वप्न । शतरुद्रिय । अर्जुनप्रवेश । सात्यकिप्रवेश । भीमसेनप्रवेश । भूरिश्रवसो वध । जयद्रथवध । रात्रियुद्ध । घटोत्कचवध । आचार्यधनुर्न्यास । द्रोणवध । अश्वत्थाम्नोतिक्रोध । नारायणास्त्रमुक्ति ॥ शतरुद्रिय चेति ॥ द्रोणपर्वणि ग्रन्थसख्या ॥ ९९०० लक्ष्य त सख्या ॥ छ ॥ श्रीरस्तु ॥ कल्याणमस्तु ॥

— D5 concludes with

द्रोणपर्व समाप्त ॥

य शृणोति नरो भक्त्या यश्चापि परिकीर्तयेत् ।
नाशुभ प्राप्नुयात्किंचित्सोऽमुत्रेह च मानव ॥ १ ॥
दिवा वा यदि वा रात्रौ सध्ययोरुभयोरपि ।
य शृणोति नरो भक्त्या ब्रह्महत्या व्यपोहति ॥ २ ॥

अस्मिन्पर्वणि वृत्तान्तानि ॥ द्रोणाभिषेक । भगदत्तवध । अभिमन्युवध । अर्जुनप्रतिज्ञा । स्वप्नम् । शतरुद्रीय । अर्जुनप्रवेश । सात्यकिप्रवेश । भीमसेनप्रवेश । भूरिश्रवसवध । षोडशराजकीय । मृत्यूत्पत्तिकथन । जयद्रथवध । रात्रियुद्ध । घटोत्कचवध । आचार्यधनुर्न्यास । द्रोणवध । अश्वत्थाम्नोतिक्रोध । नारायणास्त्रमुक्ति । शतरुद्रीय चेति । एव विंशतिर्वृत्तान्ता ॥

समाप्त द्रोणपर्व ॥ लेखकपाठकयो शुभं भूयात् ॥ शुभ भवतु ॥ कल्याणमस्तु ॥ श्रीरस्तु ॥ श्री ॥ श्री ॥

सवत् १७२९ वर्षे भाद्रपदमासे शुक्लपक्षे दशम्या भृगुवासरे लिखितमिद द्रोणपर्व ॥

वशीविभूषितकरान्नवनीलदाभा
पीताम्बरादरुणबिम्बफलाधरोष्ठात् ।
पूर्णेन्दुसुन्दरमुखादरविन्दनेत्रा
त्कृष्णात्पर किमपि तत्त्वमह न जाने ॥ १
यो गोशत कनकशृङ्गमयं ददाति
विप्राय वेदविदुषे सबहुश्रुतोऽयम् ।
पुण्या च भारतकथा शृणुयाच्च नित्य
तुल्य फल भवति तस्य च तस्य चेति ॥ २
द्वैपायनोष्ठपुटनि सृतमप्रमेय
पुण्यं पवित्रमथ पापहर शिव च ।
यो भारत समधिगच्छति वाच्यमानं
किं तस्य पुष्करजलम[स्या]भिषेचनेन ॥ ३ ॥
मूक करोति वाचाल पङ्गुं लङ्घयते गिरिम् ।
यत्कृपा तमह वन्दे परमानन्दमाधवम् ॥ ४ ॥

श्री ॥ श्री ॥ करकृतमपराधं क्षन्तुमर्हन्ति सन्त ॥ छ ॥ छ ॥

— T1 concludes with

सप्तम भारते पर्व महत्येतदुदाहृतम् ।
अध्यायाना शत प्रोक्तमध्याया सप्ततिस्तथा ॥
दशश्लोकसहस्राणि नवश्लोकशतानि च ।
श्लोका नव तथैवात्र सख्यातास्तत्त्वदर्शिना ॥
ॐ ॥ नम परमकल्याण नमस्ते विश्वमगळे ।
वासुदेवाय शान्ताय यदूनां पतये नम ॥
भग्नपृष्ठकटिग्रीव स्तब्धदृष्टिरधोमुख ।
कष्टेन लिखित ग्रन्थ यत्नेन परिपालयेत् ॥
करकृतमपराध क्षन्तुमर्हन्ति सन्त ।
द्रोणपर्व समाप्तम् ॥

— T2 concludes with

सप्तम भारते पर्वं महत्येतदुदाहृतम् ।
अध्यायाना शत प्रोक्तमध्याया सप्तति स्मृता ॥
दशश्लोकसहस्राणि नवश्लोकशतानि च ।
श्लोका नव तथैवात्र सख्यातास्तत्त्वदर्शिना ॥
श्रीकृष्णदेवाय नम ॥
ॐ नम परमकल्याण नमस्ते विश्वमगळ ।
वासुदेवाय शान्ताय यदूना पतये नम ॥
श्रीवेदव्यासाय नम ॥ श्रीवासुदेवार्पणमस्तु ॥

— G1 concludes with

द्रोणपर्व समाप्त । श्रीगुरुभ्यो नम । श्रीशुभमस्तु ॥

— G2 concludes with

नागराजमुखैर्देवैर्नमित नागभूषणम् ।
नाथं समस्तलोकानां नागतुण्ड नमाम्यहम् ॥
इति द्रोणपर्वं समाप्तम् ॥

— G3 concludes with

समाप्त द्रोणपर्व ॥
सप्तम भारते पर्व महदेतदुदाहृतम् ।
अध्यायाना शत प्रोक्तमध्याया सप्तति स्मृता ॥
दशश्लोकसहस्राणि नवश्लोकशतानि च ।
श्लोका नव तथैवात्र संख्यातास्तत्त्वदर्शिना ॥
पाराशर्येण मुनिना सचिन्त्य द्रोणपर्वणि ॥
हरि ॐ ॥

— G4 concludes with

द्रोणपर्व समाप्तं ॥
करकृतमपराध क्षन्तुमर्हन्ति सन्त ।

कीलकवर्षे श्रावणि मास २० ते दि तारीख पुळिंदि मुद्दिजद (विलिख्यावसित) श्रीनिवासय्यगारलिखितं ।

— M1 concludes with

द्रोणपर्व समाप्तम् । शुभमस्तु ॥

— M2 concludes with

द्रोणपर्व समाप्तम् । गुरुभ्यो नम ।

१०२१ कोल्लवर्षे मेषमासं २७ तम दिने बुधवासरे अकस्तरण्डर भटि आकुयोळ (शरीरच्छाया २½ पादप्रमाणा आसीत्तस्मिन्काले) कौञ्चन्यजातिकणयाजात् उरघाणूरकळरिकल (family name) रामेण लिखितं द्रोणमूल व्याख्यान ग्रन्थं ।

— M3 concludes with

द्रोणपर्व समाप्त ।

कायेन वाचा मनसेन्द्रियैर्वा
बुद्ध्यात्मना वानुसृतस्वभावम् ।
करोमि यद्यत्सकल परस्मै
नारायणायेति समर्पयामि ॥

१०१६ कोल्लवर्षे धनुर्मास १४ तम दिने रामकृष्णदत्तकुञ्जिकृष्णेन लिखित द्रोणपर्व । शुभम् ॥

— M4 concludes with

द्रोणपर्व समाप्त ॥

अस्मिन्नक्षरहानिर्मात्राभ्रंशोऽथ वान्यथा लिखितम् ।
मोहाज्ञात ग्रन्थे तत क्षान्त्वा शोधयन्तु विद्वास ॥

— M5 concludes with

द्रोणपर्व समाप्तम् ।

कायेन वाचा मनसेन्द्रियैर्वा
बुद्ध्यात्मना वानुसृतस्वभावम् ।
करोमि यद्यत्सकल परस्मै
नारायणायेति समर्पयामि ॥

व्यासायाप्रतिमेतिहासरचनोल्लासाय दुर्गामिना
ग्रासायामकराय सत्सुकृतविश्वासाय द्वीपद्विपे ।
भासा यामुनरम्यतोयमदशा या सायमासेविने
दासायाभयदायि मध्यगुरुद्धामाय तुभ्यं नम ॥
व्यासाय भयनाशाय श्रीशाय गुणराशये ।
हृद्याय शुद्धविद्याय मध्याय च नमो नम ॥
कृष्ण पूतनिकारिरस्तशकटो वातान्तक पादप
च्छेत्ता उरगयकाभिजिद्धृतगिरिर्गोपीष्टदोऽरिष्टहृत् ।
केशिघ्नो हतमल्लक स यवनक्ष्माजादिराद्यावला
न्माहस्त्रोऽर्जुनसारथि कुरुबल हत्वा ररक्ष क्षितिम् ॥
कौसल्यासुत ताटकामत मखत्रातर्मुनिस्त्रीहित·
च्छिन्नेश्वासनजानकीवृत वनावासिन्खराद्यन्तक ।
मारीचघ्न हनूमदिष्ट रविजार्तिच्छेद बद्धाम्बुधे
सेनाभ्रातृसमेत रावणरिपो सीतेष्ट रामाव माम् ॥

अनेन द्रोणपर्वलेखनेन श्रीमन्मध्वान्तर्गतश्रीपूर्णत्रयीशात्मक श्रीगोपालकृष्णमूर्ति प्रीयता । श्रीगोपालकृष्णार्पणमस्तु । अय ग्रन्थ मळ्ळेरि (family name) नामकस्य वर्तते ॥

APPENDIX I

This Appendix comprises a series of additional passages found in different MSS which were either too long to be included in the foregoing footnotes to the constituted text, or not sufficiently connected with the main thread of the narration, or were otherwise deemed not important enough for being included in the main critical apparatus

The variants cited below these Appendix passages are of the same order as those cited below the additional (star) passages in the footnotes to the constituted text, so that, in both of them, corrupt readings, discrepant readings of single MSS and minor variants are generally ignored, and obvious scribal errors silently corrected Furthermore, the variants of the short prose formulaic references (such as संजय उवाच) have been uniformly ignored here.

1

After 7 4 1, D4 7 8 ins

रहितं धिष्ण्यमालोक्य समुत्सार्य च रक्षिणः ।
पितेव पुत्रं गाङ्गेयः परिष्वज्यैकबाहुना ।
एह्येहि भो स्पर्धसे त्वं मया सार्धं हि सूतज ।
यदि मां नाधिगच्छेथा न ते श्रेयो भवेद्ध्रुवम् ।
कौन्तेयस्त्वं न राधेयो न तवाधिरथः पिता । [5]
सूर्यतस्त्वं महाबाहो विदितो नारदान्मम ।
कृष्णद्वैपायनाच्चैव केशवाच्च न संशयः ।
मानहा भव शत्रूणां मित्राणां शोकहा भव ।
कृष्णद्वैपायनश्चैव तेजसा च न संशयः ।
न च द्वेषोऽस्ति मे कर्ण त्वयि सत्यं ब्रवीमि ते । [10]
तेजोवधनिमित्तं तु परुषं चाहमब्रुवम् ।
अकस्मात्पाण्डवान्हि त्वं द्विषसीति मतिर्मम ।
तेनासि बहुशो रूक्षं श्रावितः कुरुसंसदि ।
हन्तासि समरे वीरान्शत्रुपक्षक्षयंकरः ।
ब्रह्मण्यता च शौर्यं च दाने वा परमो निधिः । [15]
कुलभेदभयाच्चाहं सदा परुषमब्रुवम् ।
इष्वस्त्रे वीर संधाने लाघवेऽस्त्रबलेऽपि च ।
सदृशः फल्गुनस्यापि कृष्णस्य च समो बले ।

2

D4 7 8 ins after 7 4 7 Dn1 after the second occurrence of it

ब्रह्मण्यः सत्यवादी च तेजसार्को न संशयः ।
देवगर्भोऽजितः संख्ये मनुष्येभ्योऽधिको युधि ।
व्यपनीतोऽद्य मे मन्युर्यस्त्वां प्रति पुरा कृतः ।
दैवं पुरुषकारेण न शक्यमतिवर्तितुम् ।
सोदर्याः पाण्डवा वीर भ्रातरस्तेऽरिसूदन । [5]
गच्छैकत्वं महाबाहो मम चेदिच्छसि प्रियम् ।
मया भवतु निर्वृत्तं वैरमादित्यनन्दन ।
पृथिव्यां सर्वराजानो भवन्त्वद्य निरामयाः ।

कर्ण उवाच ।

जानाम्येतन्महाबाहो कौन्तेयोऽस्मि न सूतजः ।
परित्यक्तस्त्वहं कुन्त्या सूतेन च विवर्धितः । [10]
भुक्त्वा दुर्योधनैश्वर्यं न मिथ्या कर्तुमुत्सहे ।
वसु चैव शरीरं च पुत्रदारांस्तथा यशः ।
सर्वं दुर्योधनस्यार्थे त्यक्तं मे भूरिदक्षिण ।
नेष्यति व्याधिमरणं क्षत्रियस्येति कौरव ।
कोपिताः पाण्डवा नित्यं मयाश्रित्य सुयोधनम् । [15]
अपरावर्तिनो येऽर्थास्ते न शक्या निवर्तितुम् ।
दैवं पुरुषकारेण को निवर्तितुमुत्सहेत् ।
पृथिवीक्षयशंसन्ति निमित्तानीह भारत ।
भवद्भिर्हि पुरा दृष्टा कथितानि च संसदि ।
अजेयाः पुरुषैरन्यैरिति ताश्चोत्सहामहे । [20]
अनुजानीहि मां तात युद्धाय प्रीतिमानसम् ।
अनुज्ञातस्त्वया वीर युध्येयमिति मे मतिः ।
दुरुक्तानि च वाक्यानि संरम्भाच्चापलादपि ।
यन्मया ते कृतं किंचित्त्यज तद्भरतर्षभ ।

3

After 7 9 69, S ins

पितुर्यमाहुः पितरं वासुदेव द्विजातयः ।

1

(L 1) D7 धिष्ण्याम्, D8 धिष्णम् (for धिष्ण्यम्) —(L 3) D7 स्पशसे (for स्पर्धसे) —(L 4) D7 नात (for न ते) D8 इति (for ध्रुवम्) — D8 om (hapl) lines 8–9, D7 reads the same twice —(L 11) D8 पुरा (for प°) D7 स्म, D8 तु (for च) D7 अब्रव —(L 12) D8 नव (for मन) —(L 13) D4 lacuna for श्रावित —(L 14) D8 भयंकर (for °रः) —Line 16 is partly damaged in D4 —(L 18) MSS फाल्गुनस्य

2

(L 3) D4 यत् (for यस्) —(L 4) D4 7 अनिवर्तितु (for अति°) —(L 5) Dn1 सोदर्या (for सौ°) —(L 6) Dn1 गच्छैकत्त्व (for गच्छै°) —(L 9) Dn1 संशय (for सूतज) —(L 12) Dn1 वसुनेव (for वसु चैव) Dn1 स्तथो (for तथा) —(L 13) D8 [ऽ]त्यय (for त्यक्त) —(L 17) Dn1 D7 उत्सहेत (hypermetric) (for उत्सहेत्) —(L 18) D4 7 8 पृथिवीक्षयशंसीनि (for the prior half) —(L 19) D7 om हि —(L 20) D7 8 अजेया (for °याः)

न एष नियतः कृष्ण आपदर्थं धनंजये ।
संनह्यते यदानर्थं धार्तराष्ट्रस्य संजय ।
स्थातारं नाधिगच्छामि प्रत्यमित्रं महौजसम् ।
संकर्षणगदौ चोभौ प्रद्युम्नोऽथ विदूरथः । [5]
आगावहश्च साम्बश्च वृष्णिवीरा प्रहारिणः ।
एते वै विहितास्तत्र पाण्डवार्थे जिगीषवः ।
केशवो यत्र तत्रैते यत्रैते तत्र केशवः ।
अर्जुनः केशवस्यात्मा कृष्णश्चात्मा किरीटिनः ।
अर्जुने तु जयो नित्यं कृष्णे कीर्तिश्च शाश्वती । [10]
प्राधान्यादपि भूयांसो अमेया केशवे गुणाः ।
मोहात्तु वशिनं कृष्णं न सर्वो वेत्ति माधवम् ।
मोहितो देवपाशेन मृत्युपाशपुरस्कृतः ।
न वेद कृष्णं दाशार्हमर्जुनं जयतां वरम् ।
आदिदेवौ महात्मानौ नरनारायणावुभौ । [15]
मनसापि हि दुर्धर्षौ सेनामेतां तरस्विनौ ।
नाशयेतामिहेच्छन्तौ मानुषत्वात्तु नेच्छतः ।
युगस्येव विपर्यासो भूतानामिव मोहनम् ।
इति मा प्रतिभात्येतद्भीष्मद्रोणनिपातनम् ।
लोकस्य स्थविरौ वीरौ मन्त्रज्ञौ मन्त्रधारिणौ । [20]
भीष्मद्रोणौ हतौ युद्धे मनुष्यान्मोहयिष्यतः ।
यां तां श्रियमसूयामि पुरा दृष्ट्वा युधिष्ठिरे ।
अद्य तामनुजानामि भीष्मद्रोणौ यदा हतौ ।
अथ वा मत्कृते प्राप्तः कुरूणामेष संक्षयः ।
पक्कानां हि वधे सूत वज्रायन्ते तृणान्यपि । [25]

4

After 7 15 18, S ins

भारद्वाजममर्षश्च विक्रमश्च समाविशत् ।
समुद्वृत्य निषङ्गाच्च धनुर्ज्यामवमृज्य च ।
महाशरधनुष्पाणिर्यन्तारमिदमब्रवीत् ।
सारथे याहि यत्रैष पाण्डरेण विराजता ।
ध्रियमाणेन छत्रेण राजा तिष्ठति धर्मराट् । [5]
तदेतद्दीर्यते सैन्यं धार्तराष्ट्रमनेकधा ।
एतत्संस्तम्भयिष्यामि प्रतिवार्य युधिष्ठिरम् ।
न हि माममिवर्षन्त संयुगे तात पाण्डवाः ।
मात्स्यपाञ्चालराजानः सर्वे च सहसोमकाः ।
अर्जुनो मत्प्रसादाद्धि महास्त्राणि समाप्तवान् । [10]
न मामुत्सहते तात न भीमो न च सात्यकिः ।
मत्प्रसादाद्धि बीभत्सुः परमेष्वासतां गतः ।
ममैवास्त्रं विजानाति धृष्टद्युम्नोऽपि पार्षतः ।

— (L 21) Dn1 तांस् (for मा) Dn1 -मानसान् (for मानसम्) —(L 24) D4 मम * (for मया ते)

3

Line 1 = (var) 7 10 32^{ab} —(L 2) G1 M1 2 4 5 निहित॰ (M1 2 ॰त), G5 नियत, M3 निहत॰ (for नियत॰) —(L 3) = (var) 7 10 33^{ab} —(L 4) T G2-5 प्रत्यनीकाम्(G3 4 ॰के म-, G5 ॰ते न)हौजसि (for the post half) —(L 5) G3-5 विदूरथ (for ॰रक) —(L 6) G1 M1 2 आगावर्हश्च, G3 4 अशावहश्च, G5 अशाहवश्च, M3-5 आगावहश्च (for आगा॰) —(L 7) T G2-4 महितास् (for विहि॰) G2 प्रहारिण, G3-5 जिगीषव॰ (for ॰षव) — Lines 9-15 = (var) 7 10 38^{a}-41^{b} —(L 9) T G2 कृष्णस्त्वात्मा (for ॰श्चात्मा) —(L 10) G. च (for तु) G1 M1 2 नित्य, M4 नित्य- (for नित्य) —(L 11) M4 (*inf lin* as above) एव (for अपि) —(L 12) G1 M वेद (for वेत्ति) G4 मानव (for माधवम्) —(L 13) M4 दैव (for देव) —(L 14) G1 M अर्जुन चेह पाण्डव (for the post half) — Lines 16-19 = (var) 7 10 42-43 —(L 16) G3 4 च (for हि) G5 एना (for एता) G1 M यशस्विनौ (for तर॰) —(L 17) G1 M च (for तु) —(L 18) G5 विपर्यासौ (for ॰यासो) —(L 19) G1 M मे (for मां) T G2-5 -निपातनात् (for ॰तनम्) — Lines 20-25 = (var) 7 10 45-47 —(L 21) G3 4 मानुष्यान् (for मनुष्यान्) M1 मोहयिष्यत (for ॰त) —(L 22) M3 य (for यां) G1 5 M1 2 4 5 धूतात्, M3 द्यूतौ (for दृष्ट्वा) —(L 23) M1 2 मान् (for तान्) T G2 यथा (for यदा) —(L 24) M1 2 सक्षय (for ॰य) —(L 25) G5 पार्थानां (for पक्कानां) M1 om हि

4

(L 1) G1 M ह्यमषश्च (for अम॰) —(L 3) T G2 महाशर (for ॰शर-) —(L 5) T2 M1 2 4 ध्रीय माणेन (for ध्रि॰) —(L 8) T1 G3 -वर्षति, T2 G2 -वर्तति (for -वर्षन्त) G1 M न हि मा धर्षयिष्यति (for the prior half) —(L 9) M3-5 मत्स्य (for मात्स्य)

नाय सरक्षितु काल प्राणास्त्रात जयैषिणा ।
याहि स्वर्गं पुरस्कृत्य यशसे च जयाय च । [15]

सजय उवाच ।

एव सचोदितो यन्त्वा द्रोणमभ्यवहत्तत ।
तदाश्वहृदयेनाश्वानभिमन्त्र्याशु हर्षयन् ।
रथेन सवरूथेन भास्वरेण विराजता ।
त करूशाश्च मत्स्याश्च चेदयश्च ससात्वता ।
पाण्डवाश्च सपाञ्चाला सहिता पर्यवारयन् । [20]

5

After 7 22 63, N (Ś2 missing) T G3 ins

सजय उवाच ।

अतीव शुशुभे तस्य ध्वज कृष्णाजिनोत्तर ।
कमण्डलुर्महाराज जातरूपमय शुभ ।
ध्वज तु भीमसेनस्य वैडूर्यमणिलोचनम् ।
भ्राजमान महासिंह राजत दृष्टवानहम् ।
ध्वज तु कुरुराजस्य पाण्डवस्य महौजस । [5]
दृष्टवानस्मि सौवर्णं सोम ग्रहगणान्वितम् ।
मृदङ्गौ चात्र विपुलौ दिव्यौ नन्दोपनन्दकौ ।
यन्त्रेणाहन्यमानौ च सुस्वनौ हर्षवर्धनौ ।
शरभ पृष्ठसौवर्णं नकुलस्य महाध्वजम् ।
अपश्याम रथेऽत्युग्र भीषयानमवस्थितम् । [10]
हसस्तु राजत श्रीमान्ध्वजो घण्टापताकवान् ।
सहदेवस्य दुर्धर्षो द्विषता शोकवर्धन ।
पञ्चानां द्रौपदेयाना प्रतिमारथभूषणम् ।
धर्ममारुतशक्राणामश्विनोश्च महात्मनो ।
अभिमन्यो कुमारस्य शार्ङ्गपक्षी हिरण्मय । [15]
रथे ध्वजवरो जैत्रस्तप्तचामीकरोज्ज्वल ।

M8 -राजानौ (for °न) — G4 om lines 11–12 — (L 13) G2 तमेवास्त्र स जानाति (for the prior half) M4 हि (for ऽपि) — (L 14) M3–5 जयैषिणा — (L 15) G5 सह- (for याहि) — After line 15, G2 ins an addl colophon [Adhy No 15] — (L 17) G1 M अभि (for आशु). — (L 18) G5 विराजिता (for °जता) — (L. 19) G2–4 मात्स्याश्च (for म°) G1 5 M सस(G5 M1 °सा)त्यका, G2 सनोमका (for ससात्वता) — ((L 20) G6 प्रत्यवारयन् (for पर्य°)

5

MSS om the reference — (L 1) Ś1 K (except K3) D1 4 5 7 8 ह्यस्य, D6 G3 यस्य (for तस्य) T G2 ध्वज कृष्णाजिनोत्तम (for the post half) — (L 2) Ś1 corrupt — D2 om lines 3–4 — (L 3) Dn2 तद् (for तु) D1 5 वैडुर्य K4 B T G3 वैदू (K4 G3 दु)र्यमणितो(B3–5 °लो)चन, Dn2 D8 6 विद्रुमलको° (for the post half) — (L 4) Dc1 Dn1 यथा (for महा) K4 5 B1 राजन B1 (marg) Dn1 दृ(Dn1 दृ)ष्टवाहन (for दृष्टवानहम्) — (L 5) Ś1 कुरुराजेंद्र K (except K5) D1 T G3 महात्मन (for महौजस) — (L 6) Ś1 K (except K5) D1 4 om (hapl) from सोम up to सौवर्णं (in line 9) Dc1 D6 मोम (for सोम) B5 समन्वित (for -गणा°) Dn1 नकुलस्य महाध्वज (= post. half of line 9) (for the post half) — (L 7) K4 G3 चित्र (for चात्र) D5 7 8 T G3 विमलौ (for विपुलौ) Cv विष्वग्लोहितचर्माणौ (for the prior half), post half as above — (L 8) Dc1 Dn1 D3 7 8 T G3 हन्यमानौ, Cd [आ]हन्य° (as above) K5 B3–5 D2 5 सुस्वरौ (B4 °र), Dn2 D6 सस्वनौ — (L 9) Dn1 D8. 7 8 सरभ, D6 शरभी- (for शरभ) T G3 मृष्ट- (for पृष्ठ) D2 5 महाध्वजे (for °ध्वजम्) — (L 10) D6 अपश्यत, K1–3 D3 4 7 8 T G3 रणे, D1 रथ (for रथे) Ś1 Dn2 D3 5 6 व्यग्र, K (except K5) D1 T व्याघ्रं, B1 तूग्र, D4 [ऽ]त्यर्थं (for ऽत्युग्र) K1–3 B1 2 D1 2 6 भीषयाणम्, D4 भीष्म यानम्, D5 भीषमानम्, T भीमयानम् (for भीषया°) Ś1 K1 2 D1 5 7 8 इव (for अव) G3 corrupt. — (L 11) B4 Dc1 D1 2 7 8 ध्वजे, D4 T G3 ध्वज- (for ध्वजो) Ś1 दृष्ट°, B3 (marg as above) दृष्ट (for घण्टा) K1–3 ध्वजो दृष्ट प्रतापवान् (for the post half) — (L 12) B5 महाग्नेवस्य (for सह°) — (L 13) K5 पांचालानां (hypermetric), D6 पाचाल (for पञ्चानां) K5 B Dc1 Dn1 D6 ध्वज- (for रथ) Ś1 D6 G3 भूषण, K1–3 5 Dn2 D1–5 7 8 T -भूषणा (for °णम्) — (L 14) D2 7 8 महात्मनां (D2 °न), D4 °रथा (for °त्मनो) — (L 15) Ś1 K1 3 B2 4 5 D3 Cd शार्ङ्ग पक्षी — Dc1 reads lines 16–29 on marg — (L 16) D7 रथ- (for रथे) K5 B4 ध्वजरथो (B4 °रवो) (for °वरो) B Dc1 D2 राजस् (for जैत्रम्) Dn1 रथध्वजवरे जैत्र (for the prior half) K (except K5) D1 चामीकरप्रभ (for °करोज्ज्वल) T G3 रथोद्धनरजोलोल्जै(G3 °चै)श्चामीकरोत्वण — Ś1 K1 3 4 B D1 om lines 17–26 — (L 17) T G3 रथे (for ध्वजे).

घटोत्कचस्य राजेन्द्र ध्वजे गृध्रो व्यरोचत ।
अश्वाश्च कामगास्तस्य रावणस्य यथा पुरा ।
माहेन्द्रं च धनुर्दिव्यं धर्मराजे युधिष्ठिरे ।
वायव्यं भीमसेनस्य धनुर्दिव्यमभून्नृप । [20]
त्रैलोक्यरक्षणार्थाय ब्रह्मणा सृष्टमायुधम् ।
तद्दिव्यमजरं चैव फल्गुनार्थाय वै धनु ।
वैष्णवं नकुलायाथ सहदेवाय चाश्विजम् ।
घटोत्कचाय पौलस्त्यं धनुर्दिव्यं भयानकम् ।
रौद्रमाग्नेयकौबेरं याम्यं गिरिशमेव च । [25]
पञ्चानां द्रौपदेयानां धनूरत्नानि भारत ।
रौद्रं धनुर्वरं श्रेष्ठं य लेभे रोहिणीसुत ।
त तुष्ट प्रददौ राम सौभद्राय महात्मने ।
एते चान्ये च बहवो ध्वजा हेमविभूषणा ।
तत्राशुभन्त शूराणां द्विषतां शोकवर्धना । [30]
तदभूद्ध्वजसंबाधमकापुरुषसेवितम् ।
द्रोणानीकं महाराज पटे चित्रमिवार्पितम् ।
शुश्रुवुर्नामगोत्राणि वीराणां संयुगे तदा ।
द्रोणमाद्रवतां राजन्स्वयंवर इवाहवे ।

Colophon

6

After 7 10 5, K2 (marg) ins

पुन कर्ण[र्णं] प्रविव्याध शरैराशीविषोपमैं ।
विव्याध दशभि शूरो अभिमन्यु महाबलम् ।
अप्राप्तानेव तान्सर्वांश्छित्त्वेद लघुहस्तवत् ।
स्यन्धनुश्छित्त्वा (submetric) राधेयस्य महाबल ।
हयांश्च जघ्ने त्वरितो ध्वजं सारथिना सह । [5]
राधेयं विरथं कृत्वा सौभद्रो वाक्यमब्रवीत् ।
मया जितोऽसि राधेय विरथोऽसि महामते ।
अन्य रथं समारुह्य युध्यस्व च महाबल ।
भृत्योऽसि सूतपुत्रोऽसि बैडालव्रतिक सदा ।
पाण्डवै सह पैशुन्यं नित्यं त्वं कृतवानसि । [10]

D1 G3 विरोचत (for व्यरो°) — (L 18) K5 D3 तु (for च) T1 G3 रोमशाश् (for कामगाश्) K2 वरुणस्य (for रावणस्य) K2 6 D2 5 transp यथा and पुरा — (L 19) K5 D1 8 महेंद्र, D3 माहेंद्रम्, Dn2 D1 7 8 हि, T G3 तु (for च) — (L 20) Dn2 D1 7 8 महात्मन, T G3 अभून्महत् (for °भृप) — (L 21) K- [उ]त्सृष्टम् (for सृष्टम्) T G3 अर्जुन (for आयुधम्) — (L 22) K5 दिव्यमजगर चैव (sic), T G3 यद्दिव्यमक्षय चैव (for the prior half) MSS फाल्गुनायाथ Dn- D1 7 8 T G3 गाण्डीव फा(T G3 फ)ल्गुनाय (Dn2 T G3 °नस्य) च (for the post half) — (L 23) K5 D5 नकुलस्याथ, T G3 °लस्याथ (for °लायाथ) K5 Dn2 D2 6 चाश्विन T G3 सहदेवस्य चाश्विन (for the post half) — (L 24) T G3 घटोत्कचस्य — (L 25) K2 Dn2 D2 3 6 -कौबेरं (for -कौबेर) K5 रौद्रमाग्नेयकौरन्य (sic), T G3 रौद्र कौबेरमाग्नेय (for the prior half) D5-8 T G3 याम्यंगिर(D8 रि)ममेव च (for the post half) — (L 26) K5 पाचाल (for पञ्चानां) K2 Dn1 D5 6 धनु (K2 D6 °नु) (for धनू) D6 रत्नानि (for रत्नानि) Dn2 D3 T G3 धनू(D8 G3 °नु)रत्न श्र (T G3 म)त्तर, D1 धनुर्दिव्य महत्तर, D7 corrupt (for the post. half) — (L 27) K2 D4 G3 धनुर्धर (for °वर) Dn1 लभे (for श्रेष्ठ) K2 5 Dc1 D- 3 5 लेभे य (Dc1 D- 6 यद्) (by transp), Dn1 श्रेष्ठ यद्, T G3 यल्लेभे — (L 28) K5 Dc1 Dn1 D2 5 G3 तत्तुष्ट, T सतुष्ट — (L 29) K2 B Dc1 Dn1 D1. 6 विभूषिता, K4 °षण (for °षणा) Ś1 रथा ध्वजविभूषणा (for the post half) T G3 पताकाश्चान्याश्च सुबहून्ध्वजांश्चापांश्च तोषितान् — (L 30) B Dc1 D1. 6 तत्रा(B1 तदा, B3 यत्रा)दृश्यत शूराणां (for the prior half) K1. 3 4 T G3 शोकवर्धन (T G3 °नान्) — (L 31) K4 D1 तदभूद्, Dn1 तद्भुत- (for तदभूद्) Dn2 D3 6 T G3 तदद्भुतम संबाधम् (T1 °बद्ध, T2 G3 बध) (for the prior half) D1 सेवन (for सेवितम्) B Dc1 D7 8 T G3 महापुरुषसेवित, Dn1 वीराणामभिमे° (for the post half) — (L 32) D1 पाट, D3 पार (for पटे) — (L 33) K5 Dn1 D5 शुश्रु(Dn1 °श्रु)वन्, T G3 श्रूयंते (for शुश्रुवुर्) T G3 शूराणां (for वीराणां) K5 D5 तथा, T G3 सता (for तदा) — (L 34) B1 आहरतां, D1 आव्रजतां (for आद्रवतां) Dn2 D3 6 स्वयंवरम् D3 इह (for इव) T G3 आवभौ (for आहवे)

Colophon — *Sub-parvan* Omitting sub-parvan name, K1 2 mention only द्वितीयदिवसे, K3 D1 द्वितीययु (D1 ये यु)द्धदिवसे — *Adhy name* K5 Dn1 D2 5 रथध्वजविभागवर्णन ; Dn2 D6 सेनावर्णन (Dn2 °न); D3 सेनाबलवर्णन, D4 ध्वजवर्णन ; T G3 अश्ववर्णन — *Adhy no* K2 3 Dn1 D2 8 T G3 22 (as in text) — *Śloka no* Dn1 97

सभा नीत्वा च पाञ्चाली विवस्त्रा कारिता त्वया ।
तत्तद्रूपाण्यनेकानि वाक्यानि सुबहूनि च ।
दृष्टानि तत्र युष्माभि कुरुभिश्च दुरात्मभि ।
तत्फल सप्रदर्शयामि यदि नोत्सहध्वे रणम् ।
युष्माभिश्च कृतोऽयैव चक्रव्यूहो दुरात्मभि । [15]
कुलीना ये च राजानो धर्मिष्ठा सत्यसगरा ।
चक्राख्य च न कुर्वन्ति व्यूहं पापिष्टकारितम् ।
क्रौञ्चा सुपर्णा इत्याद्या मुशला गारुडाख्यया ।
एते व्यूहाश्च शूराणा धर्मिष्ठाना महात्मनाम् ।
यूय दैत्यागमभूता सर्वे तत्र न संशय । [20]
इत्येवमुक्त्वा स तदा महात्मा
कर्णं सुभद्रातनयो महाबल ।
स योद्धुकाम कुरुभिर्नृवीरो
महाबल सत्यवता वरिष्ठ ।

Colophon

7

After 7 48 13[ab], K2 (marg) ins

पौरुष च समालम्ब्य किंचिन्मूर्च्छामवाप स ।
एव तदा महावीर कुरुवशविवर्धन ।
युध्यमानस्तृषाक्रान्त सुकुमारो महाबल ।
क्षुधार्मसंपीडितो राजन्नीषन्मूर्छामवाप स ।
ईषत्क्रममाने ते चक्षुषी समदृश्यत (sic) । [5]
क्षणोपविष्टोऽथ तदा वाक्य चेदमुवाच ह ।
शृण्वन्तु कौरवा सर्वे वाक्य धर्मार्थसहितम् ।
अर्जुनस्य न [? च] दायादो भागिनेयो महात्मन ।
कृष्णस्य चाह दुर्मेधा यथा कापुरुषस्तदा ।
सुभद्रानन्दनो भूत्वा किं चापि न कृत मया । [10]
सर्वे यूय जीवमाना अस्मद्रोण[ह]परायणा ।
एव ब्रुवाण स तदाभिमन्यु
प्रतापयुक्तोऽपि रणे प्रनष्ट ।
शल्या गृहीत स तदा महात्मा
मूर्छान्वितो विह्वलता जगाम । [15]
दिशो विलोकयन्सर्वा कोपेन स महाबल ।
तस्मिन्वै वीरशयने सौभद्र प्रापतद्भुवि ।
हत्वा तान्सुबहून्वीराल्ँलक्ष्मणादीन्महाबल ।
कोटिं हत्वा रथाना च गजाना च तथैव च ।
हयानामर्बुद पूर्णं सर्वमेक पदातिनाम् । [20]
एतान्युधि विमर्द्यैवमभिमन्युर्दिव गत ।
तथास्तगत आदित्ये द्वावेतौ युगपद्गतौ ।

8

After 7 49, N (except Ś1 K) S ins

सजय उवाच ।

एव विलपमाने तु कुन्तीपुत्रे युधिष्ठिरे ।
कृष्णद्वैपायनस्तत्र आजगाम महानृषि ।
तमर्चयित्वा यथान्यायमुपविष्ट युधिष्ठिर ।
अब्रवीच्छोकसतप्तो भ्रातु पुत्रवधेन स ।
अधर्मयुक्तैर्बहुभि परिवार्य महारथै । [5]
युध्यमानो महेष्वासै सौभद्रो निहतो रणे ।
बालश्चाबालबुद्धिश्च सौभद्र परवीरहा ।
अनुपायेन सग्रामे युध्यमानो विनाशित ।
मया प्रोक्त स संग्रामे द्वार सजनयस्व न ।
प्रविष्टे च परास्तस्मिन्सैन्धवेन स्म वारिता । [10]

8

B6 G3 om the ref —(L 1) B1 2 4 6 Dn2 D2-6 अथैन (D2 °व) विलपन त (Dn2 तु, D2 च), B3 Dc1 D1 तथैव विलपत त (Dc1 तु), Dn1 D7 8 एव विलपति वीरे (for the prior half) B Dc1 Dn2 D1-6 कुंतीपुत्र युधिष्ठिर (for the post half) —(L 2) S प्रादुर्भूतो (for आजगाम) B2 महामुनि (for °नृषि) — After line 2, S ins

अथ दृष्ट्वा महात्मान पाण्डुपुत्रो युधिष्ठिर ।
मुक्तासनो दीनमना पूजा चक्रे महात्मन ।

[(L 1) G3-5 माहात्मान (for महा°)]

—(L 3) B4 Dn2 D1-3 5 6 अर्चयित्वा, T G2-5 त समर्च्य, G1 M1 2 तमर्च्य तु (for °चित्वा) S उपाविष्टद् (for उपविष्ट) —(L 4) Dn1 D7 8 भ्रातृ (for भ्रातु°) D (except Dc1 D1) च (for स) — Before line 5, T G1-4 M1 ins युधिष्ठिर —(L 5) D4 धर्मार्थ (for अधम) Dn1 D8 S युद्धे (for -युक्तैर्) D4 महारथ °रथै) —(L 6) Dn2 युद्धेषु नो, D5 °ष्वेनैर्, D6 युध्यमानैर्, T °माने (for °मानो) Dn1 D7 8 महेष्वान (for °ष्वासै) D4 युधि (for रणे) D3 हतोभिमन्यु

ननु नाम मम युद्धमेष्टव्य युद्धजीविभि ।
इद चैवामम युद्धमीदृश प्रकृत पर ।
नेनास्मि नृशमतस शोकवाप्पसमाकुल ।
शम नैवाधिगच्छामि चिन्तयान पुन पुन ।
न तथा विलपन्त त शोकवाप्पसमाकुलम् । [15]
उवाच भगवान्व्यासो युधिष्ठिरमिद वच ।
युधिष्ठिर महाप्राज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ।
व्यसनेषु न मुह्यन्ति त्वादृशा भरतर्षभ ।
स्वर्गमेष गत शूर शत्रून्हत्वा बहून्रणे ।
अबालसदृश कर्म कृत्वा वै पुरुषोत्तम । [20]
अनतिक्रमणीयो वै विधिरेष युधिष्ठिर ।
देवदानवगन्धर्वान्मृत्युर्हरति भारत ।
युधिष्ठिर उवाच ।
इमे वै पृथिवीपाला शेरते पृथिवीतले ।
निहता पृतनामध्ये मृतसज्ञा महाबला ।
नागायुतबलाश्चान्ये वायुवेगबलास्तथा । [25]

युद्धमान्युध्यमानो निहित — (L 7) B Dn1 D5 G2.2 ... (for [अ]बाल) Dn1 D- 8 S वीरश्च (for मौमद्र) — (L 8) D2 अनुरागेन (for पापेन) B1 2 (orig) 2-8 Dn2 D1-5 G3 विनेपन, B2 (marg) Dc1 विनिपित, Dn1 D1 8 निपातित (for विनाशित) — (L 9) B1 3 4 Dc1 D1 8 युक्त, B2 Dn1 [अ]नुयुक्त, B5 युक्त, D1 [इ]युक्त, D4 प्राप्त, G1 M प्रोक्त (for प्रोक्त) T G2-5 ममापि प्रोक्त मयामे (for the prior half) D7 8 न (for न) — (L 10) D1 प्रविष्ट B om न B2 D2 [ऽ]स्मन्ते, Dc1 G3 न परम्, D8 G- न पौम्, D- नापरांम्, G1 M1 2 न परांम् (for न परम्) Dn1 D8 प्रावेपदन्तर (D5 °र)स्मिन, D7 ... (for the prior half) Dc1 न वारिता, Dn1 D7 8 निवा, Dn2 G- [अ]मि वा°, D1 स वा°, D2 निवारित, D3-5 T G3 [आ]म वारिता (for स वा) — (L 11) B1 न तु (for ननु) D 7 युद्धे S (except G2) जीविना (G °ना) (for जीविभि) — Dn1 D7 8 read line 12 twice. — (L 12) Dn1 S (except G1) विषम (for [ए]वामम) Dn1 D7 8 (all second time) ईदृश विषम युद्धम्, D- 8 (both first time) इद न विषम युद्धे (for the prior half) B3 प्राकृत, B5 प्रहृत, Dc1 (before corr) Dn2 D1-5 वारुत, D1 प्राकृते, Dn1 D7 8 (all second time) विहित, G1 (inf lin) विषम (for प्रकृत) Dn1 D7 8 (all first time) नेष्टव्य युद्धजीविभि, T G2-4 इदृ बहुभि इत, M3- इदृश प्रति मानि मे (M4 5 [inf lin] मा) (for the post half) — (L 13) Dn1 D2 अस्मिन् (for अस्मि) D8 वाक्य (for वाप्प) — (L 14) T G1 3-5 M3-5 वै न, M1 2 तु न (for नैव) Dn1 D5 [अ]भि (for [अ]धि) Dn1 चिन्तया च, Dn2 D1-5 चि(D5 चि)न्तमान (D5 °न), D2 चिन्तयामि (for चिन्तयान°) Dn2 om the second पुन — Before line 15, B D G3 4 ins सजय उवाच — D om line 15 — (L 15) B2 5 Dn2 D1 शोकवेग, Dc1 (marg) शोकव्याधि, D3 °वाक्य (for °वाप्प) Dn2 परिप्लुत (for समाकुलम्) D3 4 शोकव्याकुलमानम, S शोकोपहतचेतसम (G1 M न) (for the post half) — Before line 17, B2 3 Dc1 Dn1 D1 4 G1 5 M ins व्यास — (L 17) D7 8 महाबाहु (for °प्राज्ञ) — (L 18) Dn1 D7 8 S त्वद्विधा (S पुरुषा) पुरुषर्षभ (Dn1 भा) (for the post half) — G5 om lines 19-20 — (L 19) Dn1 D1 4 एव, D7 8 एव (for एष) Dn1 D7 8 मधु (for शत्रून्) Dn1 D7 8 महारणे, T G1 3 4 M1-4 रणे बहून् (by transp), M5 रणे रिपून् — (L 20) Dn2 D2 4-6 अकाल, D8 अलान (for अबाल) M2 सदृश (for श) D1 [ए]व, D6 न (for वै) D1 5 8 पुरुषोत्तम, S (G5 om) पुरुषर्षभ (G1 M1-3 °भ) — (L 21) T G M1 2 हि (for वै) Dn1 निलमेव, D7 8 विधिर्निल (for विधिरेष) T G2-5 सनातन (for युधिष्ठिर) — (L 22) Dn1 D7 गधव, D3 T G2-5 गधर्वा (for °र्वान्) D5 अर्हति (for हरति) D1 भारत Dn1 D7 8 मनुष्योरगरा क्षसा, T G2-5 मृत्यु गच्छति भारत (for the post half) — After line 22, Dn1 D7 8 ins

मृत्यो केचिन्न मुच्यन्ते भूतग्रामे चतुर्विधे ।

— With the मृत्यूपाख्यान and the story of अकम्पन, cf 12 248ff Lines 23-25 = (var) 12 248 1^{a}-2^{b} — (L 23) B1 **ते, Dn1 D7 8 S य इमे (for इमे वै) Dn1 शतश (for शेरते) Dn1 M4 पृथिवीपते (for °तले) — (L 24) Dn2 om (hapl) from पृतना up to निहता (in the extra line after line 25) G4 पृथिवी (for पृतना-) T G3 4 मृत्यु (for मृत-) — After line 24, Dn1 D7 8 S ins

एकैकशो भीमबला नागायुतशतोपमा ।

[G- महीपाला (for भीमबला) Dn1 D7 8 -समा बले, G1 M -बलोपमा (for -शतो)]

— Dn1 om line 25 — (L 25) D7 8 उग्रवेग, S ओघवेग (for नागायुत-) — After line 25, B D ins

त एते निहता सख्ये तुल्यरूपा नरैर्नरा ।

नैषां पश्यामि हन्तार प्राणिना मधुसे कन्निन ।
विक्रमेणोपपन्ना हि तेजोबलसमन्विता ।
अथ चेमे हता प्राज्ञा शेरते विगतायुप ।
मृता इति च शब्दोऽय वर्तते च गतार्थवत् ।
इमे मृता महीपाला प्रायशो भीमविक्रमा । [30]
राजपुत्राश्च सरब्धा वैश्वानरमुख गता ।
अत्र मे सशय प्राप्त कुत सज्ञा मृता इति ।
कस्य मृत्यु कुतो मृत्यु केन मृत्युरिमा प्रजा ।
हरत्यमरसकाश तन्मे ब्रूहि पितामह ।

संजय उवाच ।
न तथा परिपृच्छन्त कुन्तीपुत्र युधिष्ठिरम् । [35]
आश्वासनमिद वाक्यमुवाच भगवानृषि ।
अत्राप्युदाहरन्तीममितिहास पुरातनम् ।
अकम्पनस्य कथित नारदेन पुरा नृप ।
स चापि राजा राजेन्द्र पुत्रव्यसनमुत्तमम् ।
अप्रमेयतम लोके प्राप्तवानिति मे मति । [40]
तदह सप्रवक्ष्यामि मृत्यो प्रभवमुत्तमम् ।
ततस्त्व मोक्ष्यसे दु खात्स्नेहबन्धनसश्रयात् ।
पुरा वृत्तमिद तात शृणु कीर्तयतो मम ।

[Dn1 D7 8 य एते, D2 पतते, D6 एनचे (for त एते) B2 तुल्यरूपैर्, D3 8 °रूप (for °रूपा) B3 नरेश्वर, Dn1 D7 8 नरा (D7 नरो) नरे (by transp), D4 नरर्षभ, D5 [अ]मरैर्नरा]

— Lines 26–30 = (var) 12 248 3ᵃ–5ᵇ — (L 26) D7 8 सग्रामे, G1 M1 2 4 5 दर्तार (for हन्तार) D7 8 प्राणिन, G1 M प्राणानां (for प्राणिना) — (L 27) Dn1 क्रमेणैव (for विक्रमेण) B5 D2 [उ]पपन्नाम्, D8 [उ]पपना वै (for °पन्ना हि) B3 Dn2 D3–5 तपोबल, D2 दृप्ता बल (for तेजोबल) — After line 27, B D ins

जेतव्यमिति चान्योन्य येषां नित्य हृदि स्थितम् ।

[Dc1 Dn1 D7 8 नित्य येषां (by transp) D3 ये॰ हृदि सस्थित (for the post half)]

— (L 28) Dn1 D4 चेमे, Dn2 वै नि Dn1 D7 8 T G M1 2 मदा (for हता) D7 8 G1 M1 2 प्राज्ञ M3–5 कथमेते महाप्राज्ञा (for the prior half) Dn1 हि मृता युधि, D1 6 विगतायुधा, D7 हि स[मि]तायुधा, D8 हि गतायुधा, S न गतायुप (for विगता°) — (L 29) D4 च इति (by transp) B1 तु, D7 8 हि (for च) Dc1 D4 6 यथार्थवत्, Dn1 D7 8 G1 5 M1–3 5 (*sup lin*) गताध्वसु, Dn2 D2 5 ततोर्थवत्, T G2 4 M4 5 गतायुषा (M4 °यु), G3 corrupt (for गतार्थवत्) — After line 30, B D ins.

निश्चेष्टा निरभीमाना शूरा शत्रुवश गता ।

[Dn2 न विष्टा (for निश्चेष्टा) Dn1 D7 8 निरहकारा, D5 निरभिमाना (for निरभी°)]

— Dc1 om (hapl) line 31, B3 reads the same on marg — (L 31) Dn1 D7 8 S -समप्रभा, D4 मुखे गता — Lines 32–34 = (var) 12 248 5ᶜ–6ᵈ — (L 32) Dc1 D8 अतो, T G1 3 4 M1 2 तत्र (for अत्र) Dn1 D7 8 सग्रामे सशय प्राप्त, M3–5 ममात्र म° यतो प्राप्त (for the prior half) — (L 33) D3 G2 यश (for कस्य) G3 om येन मृत्यु Dn1 D7 8 इह (for इमा) B Dc1 Dn2 D1–6 T G मदन्ने प्रजा (for the post. half) — (L 34) Dc1 Dn2 D1 2 5 6 -सकाश (Dn2 °शा), T G °शम्, M1 2 °शम् (for -सकाश) Dn1 D7 8 आरम्भमत्र (for the prior half) Dn1 D7 8 एतद् (for तन्मे) Dn1 D7 8 om. the ref — (L 36) Dn1 G1 M आश्वासयन्, D3 °सितम् (for °सनम्) — Before line 37, B Dc1 Dn2 D1–6 G1 M ins व्यास उवाच, Dn1 D7 8 कृष्णद्वैपायन उवाच — (L 38) G2 महात्मना (for पुरा नृप) — (L 39) D7 राज (for राजा) G3 -व्यसनम् (for -व्यसनम्) — D5 om (hapl) lines 40–41 — (L 40) M1 5 (*sup lin*) अप्रहस्यतम (for अप्रमेय°) Dn1 D7 8 S मे (S न) ह्यत (for मे मति) — (L 41) Dn1 D7 8 S त(G2 य)देह (for तदह) — (L 42) Dc1 अनघ (for ततम्) Dn2 D2 स (for त्व) Dn1 D7 8 मुच्यसे, D3–4 6 मोक्षसे T G2–4 देह- (for स्नेह) Dn1 D7 8 स्नेहबधान सशय (for the post half) — (L 43) D3 कृतम् (for वृत्तम्) D2 समस्तपापराशिघ्न (for the prior half) S transp शृणु and मम — (L 44) D4 S धर्म्यम् (for धन्यम्) Dn1 D7 8 धन्यमाश्वासनायुक्त (for the prior half) D4 युधि (for युद्ध) — After line 44, B D ins

पवित्रमरिसघघ्न मङ्गलानां च मङ्गलम् ।
यथैव वेदाध्ययनमुपाख्यानमिद तथा ।
श्रवणीय महाराज प्रातर्नित्य नृपोत्तमै ।
पुत्रानायुष्मतो राज्यमीप्समानै श्रिय तथा ।

[(L 1) D7 8 पुत्रीयम् (for पवित्रम्) — D4 om (hapl.) lines 3–4 — (L 3) B3 5 श्रावणीय (for श्रव°) D1 द्विजोत्तमै (for नृपो°) — (L. 4) D3 8

धन्यमाख्यानमायुष्य शोकघ्न पुष्टिवर्धनम् ।
पुरा कृतयुगे तात आसीद्राजा ह्यकम्पन । [45]
स शत्रुवशमापन्नो मध्ये सग्राममूर्धनि ।
तस्य पुत्रो हरिर्नाम नारायणसमद्युति ।
श्रीमान्कृतास्त्रो मेधावी युधि शक्रसमो बली ।
स शत्रुभि परिवृतो बहुधा रणमूर्धनि ।
व्यस्यन्बाणसहस्राणि योधेषु च गजेषु च । [50]
स कर्म दुष्कर कृत्वा सग्रामे शत्रुतापन ।
शत्रुभिर्निहत मध्ये पृतनाया युधिष्ठिर ।
स राजा प्रेतकृत्यानि तस्य कृत्वा शुचान्वित ।
शोचन्नहनि रात्रौ च नालभत्सुखमात्मन ।
तस्य शोक विदित्वा तु पुत्रव्यसनसभवम् । [55]
अथाजगाम देवर्षिर्नारदोऽस्य समीपत ।
स तु राजा महाभागो दृष्ट्वा देवर्षिसत्तमम् ।
पूजयित्वा यथान्याय कथामकथयत्तदा ।
तस्य सर्वं समाचष्ट यथा वृत्त नरेश्वर ।
शत्रुभिर्विजय सख्ये पुत्रस्य च वध तथा । [60]
मम पुत्रो महावीर्य इन्द्रविष्णुसमद्युति ।

नायुष्मतो (for आयु°) Dn1 D7 8 राजन् (for राज्यम्) D5 प्रिय (for श्रिय) B1 तदा (for तथा)]

— Lines 45-47 = (var) 12 248 7ᵃ-8ᵃ —(L 45) Dn° कृते युगे, D1 युगद्गे (for कृतयुगे) Dn1 D7 8 विश्रुत (for तात) S (G [by corr]) राजा ह्यासीदकम्पन (for the post half) —G1 M1 2 om line 46 —(L 46) D1 8 ग्रहम् (for °ग्रहम्) D7 आप्नोति (for आपन्नो) —After line 46, T G3 read for the first time line 1 of the extra passage ins after line 49 —D1 om (hapl) line 47-49 —(L 47) B D (D1 om) -समो बले (for -समद्युति) —(L 48) G1 M श्रीमान् (for श्री°) B Dc1 Dn2 D1-3 4 6 शक्रोपमो (for शक्रसमो) Dn1 D7 8 बले (D °ले) (for बली) — After line 49, S ins

योधयामास सामन्तान्सवान्युद्धे बली ।
बहून्बाणसहस्राणि प्रयुञ्जनमितविक्रम ।
पदातिरथनागाश्वान्प्रमथ्य समन्तत ।
तदुत्तीर्णं बल सर्वं हताशेषरिसूदन ।
विविध्य यथा शक्र प्रविवेश पुरोत्तमम् । [5]
स दृष्ट्वा पितर युद्धे तस्य महाद्युति ।
अभिन्नसिद्धा मध्य शत्रुमध्येऽभिसत्तम ।
स शौर्यात्तिरथैर्गजाभिमुखैररि ।
सूदयन्सहस्राणि रथाश्च हयवारणान् ।
पदातीन विनिघ्नाजो नाशयित्वा च न नृपम् । [10]
पुनर्व्याकुलोद्बुद्ध सग्रमध्ये गतो बली ।
तास्मै रथिन सर्वं ससैन्य पुनरद्रवे ।
ग्रस्त परिवार्यैव तोमरैरिव कुञ्जरम् ।

[(L 1) T G1 (all first time) बलवान् (for तात्म वान्) T G2 3 (all [except G2] first time) सदाक्षामी त्कप्त (for the post half) — T repeat and G1 M2- read lines 2-5 after the extra passage following line 52 ins by S —(L 2) T (both second time) G3 M3-5 ववर्ष शरवर्षाणि (for the prior half) G3 विक्रम —(L 4) T (both second time) G1 8 M अरेर् (for अरीन्) G2 अरिसूदन, G5 रिपुसूदन, M1 2 [अ]रिनिसूदन —(L 6) G2 महा द्युति (for °द्युति) —(L 7) T G2 4 सुत (for तदा) G3 शत्रुमध्यगतो बली, G6 °मध्य ततोऽविशत् (for the post half) — G2 om (hapl) lines 8-11 —(L 8) G1 शरैर् G5 चक्रैर् (for निभैर्) G1 M स शरैरायसै- श्चक्रैर् (for the prior half) —(L 9) G1 M1 2 नराश्च (for °श्च) G5 पदातीन्वाजिवारणान् (for the post. half) —(L 10) G2 4 मोक्षयामास (for °यित्वा न) —(L 11) G1.5 M मध्य-, G2 मध्य (for मध्ये)]

—(L 50) Dn2 D3 व्यस्यद्, D7 8 वसन् D1 वा (for the second च) —(L 51) D1 सुदारुणे, G5 दमुकर्शन (for °तापन) —(L 52) S (except G2) गते (for मध्ये) —After line 52, S ins

द्विषद्भिर्निहत दृष्ट्वा प्रिय पुत्रमकम्पन ।
अमर्षजनितक्रोध आहव सहसा गत ।

[(L 2) M3-5 अमर्षी (for अमर्ष) G2 4 5 आहवाद (for आहव)]

—(L 53) M3-5 राजन् (for कृत्वा) Dn1 D7 8 विशा पते (for शुचान्वित) —(L 54) Dn1 D7 S न लेभे, D8 न लभेत् (for नालभत) G1 M1 2 शांतिम् (for सुखम्) —(L 55) D1 [अ]थ (for तु) Dn1 D7 8 पुत्रव्यसनजो मत्र (for the post half) —(L. 56) D° 8 आजगामाथ (by transp) G5 नारद सुमहातपा (for the post half) —(L 57) G5 महाबाहो (for भागो) Dn1 लब्धा (for दृष्ट्वा) D1 S दृष्ट्वा देवर्षिमागत (for the post half) —(L 58) Dn1 D7 8 कथयामास तत्तथा (for the post. half) —(L 59) Dn1 D7 8 S पुत्रस्य (T G2-4 तदस्मै, G1 8 M स तस्मै) सर्वमाचष्ट (for the prior half) B (except B1) Dc1 Dn2 D1 2 5 6 नरेश्वर,

शत्रुभिर्बहुभि सख्ये पराक्रम्य हतो वली ।
क एप मृत्युर्भगवन्किंवीर्यवलपौरुप ।
एतदिच्छामि तत्त्वेन श्रोतु मतिमता वर ।
तस्य तद्वचन श्रुत्वा नारदो वरद प्रभु । [65]
आख्यानमिदमाचष्ट पुत्रशोकापह महत् ।

नारद उवाच ।

शृणु राजन्महाबाहो आख्यान वहुविस्तरम् ।
यथा वृत्त श्रुतं चैव मयापि वसुधाधिप ।
प्रजा सृष्ट्वा तदा ब्रह्मा आदिसर्गे पितामह ।
असहृत महातेजा दृष्ट्वा जगदिद प्रभु । [70]
तस्य चिन्ता समुत्पन्ना सहार प्रति पार्थिव ।
चिन्तयन्न ह्यसौ वेद संहार वसुधाधिप ।
तस्य रोषान्महाराज खेभ्योऽग्निरुदतिष्ठत ।
तेन सर्वा दिशो व्याप्ता सान्तर्देशा दिधक्षता ।
ततो दिव भुव ख च ज्वालामालासमावृतम् । [75]
चराचर जगत्सर्वं ददाह भगवान्प्रभु ।
ततो हतानि भूतानि चराणि स्थावराणि च ।
महता क्रोधवेगेन त्रासयन्निव वीर्यवान् ।
ततो हरो जटी स्थाणुर्निशाचरपति शिव ।
जगाम शरण देव ब्रह्माण परमेष्ठिनम् । [80]

Dn1 D7 8 जनेश्वर, S (G5 damaged) युधिष्ठिर (for नरेश्वर) — D1 om line 60 — (L 60) Dn1 विजये, D6 विजित, T G2–5 निर्जित, G1 M1 2 निहत, M3–5 निजय (for त्रिजय) G1 5 M1–3 5 नखे, G3 सधे (for सख्ये) D4 वचन (for च वध) T G2–5 तदा (for तथा) D7 8 शत्रुमार्या युधिष्ठिर (for the post half) — Before line 61, S ins अकपन — (L 61) T G2 इन्द्राविष्णु (for इन्द्र°) B3 4 Dn1 D7 8 समो (for -सम) B4 D7 8 युधि, Dn1 वली (for -द्युति) — (L 62) Dn1 D7 8 निहत (for वहुभि) G1 M सखे, G4 सधे (for सख्ये) D7 8 हरिर् (for हतो) S (except G2) युधि (for वली) — After line 62, S ins

शृणोमि प्राणिनां चापि मृत्यु प्रभवते किल ।
[G4 5 शृणु मे (for शृणोमि)]

— (L 63) D4 7 भगवान्, D5 वलवान् (for भगवन्) S क एप वल(G1 M भग)वान्मृत्यु (for the prior half) D7 8 स्ववीर्य- (for किं°) D7 8 M2 पौरुष (for -पौरुप°) — (L 64) Dn1 D7 8 कथित तपता वर (D8 °र°), S कथितु (G1. 5 M1 2 °त) द्विजसत्तम (for the post half) — Lines 65–69 = (var) 12 248 11^a–13^b — Before line 65, T G2–5 M3–5 ins व्यास — (L 65) D4 [s]प्यवदत् (for वरद) Dn1 D7 8 नारदोथ तपोधन, S °दो भगवानृषि° (for the post half) — (L 66) Dn1 D7 8 तत (for महत्) — S om the ref. — (L 67) Dn1 D7 8 त्व शृणुष्व महेष्वास, T G1. 2 4 5 M राजञ्शृणु ममेद त्वम्, G3 एतदिच्छामि मेद त्वम् (for the prior half) G5 मुवि (for वहु) — (L 68) G5 चापि (for चैव) — (L 69) Dn1 D7 8 G1 5 M महाप्राज्ञ (Dn1 G5 °ज्ञ°), D5 तथा ब्रह्मा, T G2–4 महाराज (for तदा ब्रह्मा) Dn1 D7 8 T G2–4 M प्रजासर्गे, G1 प्रजा सर्वे, G5 सर्वलोक- (for आदिसर्गे) — (L 70) M1 2 असमृत (for असहृत) D4 महत्

(for प्रभु) Lines 71–84 = (var) 12 248 15–21 — (L 71) Dn2 D3–8 समापन्ना (for समुत्पन्ना) — (L 72) Dn1 D7 8 स च नो (for न ह्यसौ) S चिंतयन्नास सादेव (M3–5 °दैव) (for the prior half) G1 M3–5 सहार प्रति पार्थिव (for the post. half) — (L 73) Dn2 D5 मुखे (for खेभ्यो) B1 उपपद्यत (for उदतिष्ठत) Dn1 D7 8 चक्षुर्भ्यो(Dn1 °पो)ग्निरभूत्तदा, D4 मुखादग्निरतिष्ठत, T G2–5 मुखेभ्योग्निरजायत, G1 M खेभ्योग्नि समजायत (for the post half) — D3 om line 74 — (L 74) D4 सप्तदेशा, D5 सर्वे देशा, D5 सांतर्देशान्, T G1 3 4 M सर्वान्देशान्, G2 5 सवदेश (for सान्तर्देशा) D6 G1 M1 2 दिधक्षत° (for °ता) — (L 75) D1 दिश, D3 मुख (for भुव) B1 3 5 Dc1 (before corr as above, by corr) D2 चैव (for ख च) T G2–4 ततो भुव दिव (T दिश) चैव (for the prior half) T G1 M सर्व-, G3–5 सर्व (for ज्वाला) B2 Dc1 D2 4 -समाकुल, Dn1 D7 8 समावृणोत् (for वृतम्) T G1 3 5 M सर्व ज्वालाभि सवृत, G2 ज्वाला मालाभिसवृत (for the post half) — (L 76) S ब्रह्माण परवीरहन् (for the post half) — G4 om (hapl) lines 77–80 — (L 77) Dn1 D7 8 ददाह, D2 हि तानि (for हतानि) S (G4 om) कोपो दहति भूतानि (for the prior half) D1 त्रस्थानि (sic) (for चराणि) Dn1 D7 8 S (G4 om) जगमानि ध्रुवाणि च (for the post half) — (L 78) T G2 3. 5 कोप- (for क्रोध) — After line 78, B5 ins

वासुदेव दयाशील लीलया मां समुद्धर ।
धरोद्धारे समर्थोऽसि ममोद्धारे कियाञ्श्रम ।

— (L 79) Dn1 D7 हरिर्, Bom. ed रुद्रो (for हरो) G5 (*inf lin*) शिव (for जटी) Dn2 lacuna, Bom ed हर (for शिव) — (L 80) Dn2 दिव्य (for देव) Dn1 D7 8 G1 M1 2 परवीरहा, T G2 3 5

तस्मिन्नापतिते स्थाणौ प्रजाना हितकाम्यया ।
अब्रवीत्परमो देवो ज्वलन्निव महामुनि ।
किं कुर्म काम कामार्ह कामाज्जातोऽसि पुत्रक ।
करिष्यामि प्रिय सर्वं ब्रूहि स्थाणो यदिच्छसि ।

Colophon

स्थाणुरुवाच ।
प्रजासर्गनिमित्त हि कृतो यत्नस्त्वया विभो । [85]
त्वया सृष्टाश्च वृद्धाश्च भूतग्रामा पृथग्विधा ।
तास्त्वेह पुन क्रोधात्प्रजा दह्यन्ति सर्वश ।
ता दृष्ट्वा मम कारुण्य प्रसीद भगवन्प्रभो ।

ब्रह्मोवाच ।
न क्रुध्ये न च मे काम एतदेव भवेदिति ।
पृथिव्या हितकामात्तु ततो मा मन्युराविशत् । [90]
इय हि मा सदा देवी भारार्ता समचूचुदत् ।
संहारार्थं महादेव भारेणाभिहता सती ।
ततोऽह नाधिगच्छामि सप्ये वहुविध तदा ।
संहारमप्रमेयस्य ततो मा मन्युराविशत् ।

स्थाणुरुवाच ।
संहारार्थं प्रसीदस्व मा रुषो विबुधाधिप । [95]
मा प्रजा स्थावराश्चैव जङ्गमाश्च व्यनीनशन् ।

M3-5 हन् (for परमेष्ठिनम्) — (L 81) B1 D5 S (except G2) निपतिते, B5 चाप (for आप) — (L 82) T G2-4 महाद्युति (for °मुनि) — Before line 83, S (except G2) ins ब्रह्मा — (L 83) B3 कर्म, D2 वर्तु, D5 कुर्वे, D6 कुम (for कुर्म) D4 काम्याह Dn1 D7 8 करोमि कमह काम, S क (G3-5 किं) कुर्मि (G5 कन) काम कामारे (for the prior half) Dn1 D7 8 S कामार्होमि मतो मम (for the post half) — (L 84) Dn1 D7 8 करिष्ये ते (for °ष्यामि) D3 6 च तत् (for प्रिय) S करिष्ये ते प्रिय काम (for the prior half) Dn1 D7 8 यदिच्छमि, G1 M1 2 4 यदी° (for यदि°) Colophon — *Sub parvan* B1 2 4 अभिमन्युवध — *Adhy name* B1 8 मृत्युप्रजापतिसंवादे मृत्यूपाख्यान, B1 Dc1 मृत्यूपाख्यान, Dn1 D2 षोडशराजकीय, T मृत्युसंवादे रुद्राभिगमन, G2-4 मृत्युसंवादे ईश्वराभिगमन, G5 ईश्वराभिगमन —*Adhy no* B1 Dn1 D2 G2 5 50, T G1 3 4 M 49 Lines 85-96 = (var) 12 249 1-6 T G3 रुद्र (for स्थाणुर्) — (L 85) Dn1 प्रजासर्गे Dn1 D6-8 G2 निमित्त च (D6 ह, G2 तु), T G1 3-5 M निमित्तत्वात् (for °त्त हि) G2 गतो (for कृतो) B4 पुरा, Dn1 D7 8 T G2-4 M3-5 प्रभो, G5 [अ] नव (for विभो) — (L 86) D1 सृष्टा च (for सृष्टाश्च) Dn1 त्वया सृष्टश्च वृद्धश्च, D7 8 °ष्ट च वृद्ध च, T G2-5 M3-5 त्वया विसृ(M3-5 हि स्)ष्टा वृद्धास्तु, G1 M1 2 त्वया सृष्टा विवृद्धास्तु (for the prior half) M3 4 5 (*sup lin* as above) चतुर्विधा (for पृथग्विधा) Dn1 D7 8 भूतग्राम च(Dn1 °मश्च)तुर्विध (for the post half) —D7 8 read line 87 twice — (L 87) B4 D7 8 (both second time) तास्त्वेव, D7 8 (both first time) त्वमेव च, T G2-5 M3-5 तास्त्वयैव, G1 M1 2 चतुर्विधा (for तास्त्वेह) S नश्यति (for दह्यन्ति) G1 M1 2 सर्वत (for °श) D7 (first time) विनाशयसि सर्वश (for the post half) — (L 88) Dn1 तन्, D4 6 G3 4 तान्, D5 T G2 M3 तां (for ता) G1 कारुण्यात् (for °ण्य) B4 om the ref, Dn1 D7 8 G5 पितामह (for ब्रह्मा) — (L 89) D2 सहर्तुं (for न क्रुध्ये) G1 5 M1 2 कामम् B Dc1 नाक्रुध्य न च कामो मे, Dn1 D7 8 न क्रोधेन न कामेन, *Dn2 D1 3 4 6* सहर्तुं न च (D3 6 चैव) कामो मे, D5 नाहं क्रुद्धो न कामो वा (for the prior half) Dn1 एतदेव, G2 °देतद् (for देवं) Dn1 D7 8 कृत (for इति) — D4 om lines 90-91 — (L 90) Dn1 पृथिवी- (for °व्या) B Dc1 Dn2 D1-3 6 G2 काम तु, Dn1 D7 8 कामेन, G5 (*sup lin*) कामार्थं (for -कामात्तु) G1 M मा (for मां) — (L 91) T G1 3-5 M सत्रा, G2 सा तु, M1 (*inf lin*) धरा (for हि मा) Dn2 om. (hapl) from मदा up to सहा (in line 94) G2 धरा (for सदा) D6-8 भारार्ता समनूनुदत्, S भारतो (M3-5 °र्तो) मामचूचुदत् (for the post half) — (L 92) Dn1 D7 8 मया (for महा) G5 अपि (for आभि) Dn1 D7 8 भवानभिहितो भृश (for the post half) — (L 93) Dn1 D7 8 तेनाह, D4 तानहं, S ततो वै (for ततोऽहं) B2 तथा (for तप्ये) Dn1 D7 8 S बुद्ध्या बहु विचारयन् (for the post half) — (L 94) B1.3 अप्रमेय वै, Dc1 (marg as above) मेय च, Dn1 D7 8 S मेयात्म(G6 °य)स् (for मेयस्य) D4 सहारास्तदपश्यत (for the prior half) Dn1 D7 8 मे, G1 5 M मा (for मां) B1 2 4 5 Dn2 D2-5 7 रुद्र उवाच, D1 हर उवाच (for स्थाणुरु°) — (L 95) T G1 2 M मा क्रुद्धो, G3 4 मा क्रुधो, G5 मा क्रोधो (for मा रुषो) B1-3. 5 Dc1 Dn2 D1-4 6 मा रुषो वसुधाधिप (for the post. half) —(L 96) T1 G2 स्थावरं, T2 G1 3-5 M °राश् (for °राश्च) T1 G2 चैव (for चैव) T G1 4 5 (*sup lin*) M जगमाश्च, G5 महाश्चैव (for जङ्गमाश्च) B1 2

तव प्रसादाद्भगवन्निदं वर्ततिधा जगत् ।
अनागतमतीतं च यच्च सम्प्रति वर्तते ।
भगवान्क्रोधसंदीप्तः क्रोधादग्निं समासृजत् ।
स दहत्यश्मकूटानि द्रुमांश्च सरितस्तथा । [100]
पल्वलानि च सर्वाणि सर्वं चैव तृणोलपम् ।
स्थावरं जङ्गमं चैव निःशेषं कुरुते जगत् ।
तदेतद्भस्मसाद्भूतं सर्वं जगदनाविलम् ।
प्रसीद भगवन्स त्वं रोषो न स्याद्वरो मम ।
सर्वे हि नष्टा नेष्यन्ति तव देव कथंचन । [105]
तस्मात्त्रिवर्तनीं तेजस्त्वय्येवेह प्रदीपनाम् ।
उपायमन्यं संपश्य प्रजानां हितकाम्यया ।
यथेमे प्राणिनः सर्वे निवर्तेरंस्तथा कुरु ।
अभावं नेह गच्छेयुरुत्सन्नजननाः प्रजाः ।
अधिदैवे नियुक्तोऽस्मि त्वया लोकेषु लोककृत् । [110]
मा विनश्येज्जगन्नाथ जगत्स्थावरजङ्गमम् ।
प्रसादाभिमुखं देवं तस्मादेव ब्रवीम्यहम् ।

नारद उवाच ।

श्रुत्वा हि वचनं देवः स्थाणोर्निहतपाप्मनः ।

Dn D2-5 T G1 3-5 M त्वनीनत्र , D6 °नशत् , G2 °नशम् (for °नशत्) D7 जगमाश्चापि तिनौ , D8 जगमाश्चापि त्रिलत्र (for the post half) —(L 97) Dn2 G4 M6 प्रभावाद् (for प्रसादाद्) Dn1 D7 8 त्वत्प्रसादाद्धि भगवन् (for the prior half) B1 (marg) भवेत्, Dn1 D7 8 S (except G5) जानं, D2 यत्ते, D3 कृत्स्नं (for वर्तते) B4 इदं सर्वं चराचरं (for the post half) —(L 98) B (except B6) D1 यत्तु, D2 यत्र (for यच्च) D6 सपदि (for सम्प्रति) —(L 99) B Dn1 D7 8 S (except M3-5) भगवन् (for °वान्) D1 om °श्च क्रोधा B1 8 D1 गवासृज , B2 4 5 अवासृजत् (for समा°) Dn1 D7 8 क्रोधाग्निं समुत्थितं (for the post half) —(L 100) B1-3 स ददाति (sic), D3 6 G2 स दहति (for स दहति) B4 सपाश्च (for °कूटानि) Dn1 स दहत्यश्मप्रत्यं (for the post half) M1 2 सरित Dn1 °द्रुमानश्मसरितथा (for the post half) —(L 101) Dn1 D7 8 समुद्रं च (for च सर्वाणि) Dc1 सर्वान् (for सर्वे) B1 तृणोल्बणा , B4 °पमा , D1 °लपा , D2 °लुपा , D6 °पला (for °लपा) B3 Dn2 सर्वाश्चैव तृणोपला (Dn2 °लुपान्), Dn1 D7 8 सर्वं चैवावृतं जगत्, D4 S सर्वं चैव तृणोलपं (T G2 M3 5 °लपं) (for the post half) —Dn1 D7 om (hapl) line 102 Dn2 D2-6 om line 103 —(L 103) B3 तदेव (for तदेतद्) B Dc1 D1 जगत्स्थावरजंगमं, Dn1 (marg) निःशेषं कुरुते जगत् (for the post half) —(L 104) B1 सर्वं, B3 T G M1 2 4 5 देव, D1 8 सर्वं, M3 5 (inf lin) मम (for स त्वं) Dn1 D7 8 प्रसीद भगवन्नाथो (D4 °न्नाथ) (for the prior half) D7 8 एष (for रोषो) D4 महान् (for मम) —(L 105) B1 5 D1 नश्यति, D6 नश्यते , T G3-5 तप्यते, G1 2 M1 2 तप्यति (for नेष्यन्ति) Dc1 D2 सर्वं हि सृष्टा नश्यति, Dn1 D7 8 सर्वे विनष्टा नेष्यति, M3-5 सर्वे पुनर्देव नष्टा (for the prior half) D4 तदा, T G2-4 सर्वे, G1 5 M1 2 पुनर् (for तव) T G M1 2 देवा (for देव) G5 कथं जना (for कथंचन) M3-5 कथंचन कथंचन (for the post half) —(L 106) M3-5 निवर्तनं B1 2 4 5 Dc1 D1 2 4 त्वद्येवेदं , Dn1 D7 8 °देवेदं न , T त्वयि चैव, G1 5 M1 2 त्वयि हि, G2-4 M3-5 त्वयि चैव (for त्वय्येवेह) —(L 107) B Dc1 Dn1 D1 6 तत्सहस्र देव (B1 तव देवस्य) शुभं (for the prior half) —B1 repeats line 108 after line 111 —(L 108) M2 न नश्येयुः, M4 5 न नश्येयुः (for निवर्तेरन्) —(L 109) T G M1 2 नैव, M3 नो न (for नेह) B1-3 D1 2 6 उत्सन्न (for उत्सन्न) Dn1 D7 8 G1 M उत्सृष्ट (G1 M °न्न) जननाः प्रजाः , T G2-4 उत्सन्नाः बहुधा (G2 बहव) प्रजाः , G5 उत्सन्नाः सन्ततः प्रजाः (for the post half) —(L 110) B5 D2 3 आदिदेवे (D 3 °वे), Dc1 Dn2 D1 अधिदेवे (D1 °वे) (for °दैवे) Dn1 D5 अधिदेवे (D5 °दे) न युक्तोऽसि (for the prior half) Dn D1 लोककृत्, D 8 चैव हि (for लोककृत्) —For line 110, S subst.

भवता हि नियुक्तोऽहं प्रजानां पालने विभो ।

[T G2-5 [अ]पि (for हि) G2 4 M1 2 प्रभो]

— After line 110, S ins

दया तेन मनोत्पन्ना प्रजासु विबुधेश्वर ।

[G3-5 यदा (for दया) G5 समुत्पन्ना (for मनो°)]

—(L 111) D7 8 न भवेद्धि यथानर्थो; S मन्नयाना (M3 5 मया नया) भवेद्देव (for the prior half) D7 8 जगमे (D8 °म) —(L 112) D7 8 प्रसादेद (D8 °द) गुरु देव, S प्रसाद हि (G2 °सीद हि, G2 °वदेद) गुरु देव (for the prior half) Dn2 om , D8 तत्सादेव, T G2-5 M3-5 °देतद् (for तस्मादेव) —(L 113) T G1 2 4 M तु, G2 तद् (for हि) Dn2 देव, S स्थाणोर् (for देव) S नित्य (for स्थाणोर्) T G M1 2 निहित (for °हत) T G3 5 (inf lin as above) पालन , G4 फाल्गुन (for °पाप्मन°) B D (except D7 8) प्रजानां हित

तेज मयेष्टयामास पुनरेवान्तरात्मनि ।
ततोऽग्निमुपसंहृत्य भगवाँल्लोकसत्कृत । [115]
प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च कल्पयामास वै प्रभु ।
उपसंहरतस्तस्य तमग्निं रोषज तथा ।
प्रादुर्बभूव विश्वेभ्य खेभ्यो नारी महात्मन ।
कृष्णा रक्ताम्बरधरा रक्तजिह्वास्यलोचना ।
कुण्डलाभ्या च राजेन्द्र तप्ताभ्या समलंकृता । [120]
सा विनि सृत्य वै खेभ्यो दक्षिणा दिशमाश्रिता ।
स्मयमानेव चावैक्षद्देवौ विश्वेश्वरावुभौ ।
तामाहूय तदा देवो लोकादिनिधनेश्वर ।
मृत्यो इति महीपाल जहि चेमा प्रजा इति ।
त्व हि महाबुद्ध्याथ प्रादुर्भूता रुषो मम । [125]
तस्मात्संहर सर्वास्त्व प्रजा सजडपण्डिता ।
मम त्व हि नियोगेन तत श्रेयो ह्यवाप्स्यसि ।
एवमुक्ता तु सा तेन मृत्यु कमललोचना ।
दध्यौ चात्यर्थमबला प्ररुरोद च सुस्वरम् ।
पाणिभ्या प्रतिजग्राह तान्यश्रूणि पितामह । [130]
सर्वभूतहितार्थाय ता चाप्यनुनयत्तदा ।

Colophon

नारद उवाच ।

विनीय दु खमबला आत्मन्येव प्रजापतिम् ।
उवाच प्राञ्जलिर्भूत्वा लतेवावर्जिता पुन ।
त्वया सृष्टा कथ नारी ईदृशी वदता वर ।

कारो (D2 °त , D4 °त) (for the post half) — D7 8 om. lines 114–115 — (L 114) B D (D- 8 om) G1 M तेज मुखाग्र(G1 M °हुत)मानाम (for the prior half) — Lines 115–131 = (var) 12 249 7–22 — (L. 115) G3 M1 2 मगृह्य (for -महृत्य) D3 -भावन (for -सत्कृत) — (L 116) B D प्रवृत्त च निवृत्त च (for the prior half) B Dc1 Dn D1–8 कल्पयामास (for कल्प°) — (L 117) M3–5 -महारतम् (for -हर°) T G2–4 उपसंहरतात्मक्षा (for the prior half) B2 D- 8 तदा (for तथा) — (L 118) B Dc1 Dn D1–7 गोभ्यो (for खेभ्यो) T G2–4 महामना (for °त्मन) D3 चक्षुर्भ्यो महात्मन (for the post half) — (L 119) B Dc1 Dn D1–5 कृष्णा -(B2 °म्बर)त्ता तथा पिंगा, D7 8 रक्तकृष्णाम्बरधरा (for the prior half) G2 -लगना लुम्पिना (for the post half) — (L 120) B D तप्ताभ्यां तनूपमा (for the post half) — (L 121) T G2–4 विनिगत्य (for विनि सृत्य) D3 मखेभ्यो, D6 नेत्रेभ्योथ (for वै खेभ्यो) B1 2 4 Dn D2 सा निःसृत्य तथा (B1 मुखे, Dn2 मुख) खेभ्यो, B3 Dc1 सा निःसृत्य च नेत्रेभ्योथ (Dc1 °भ्यो यदू), B- मामिनिःसृत्य खेभ्योथ, D1 सा निःसृत्य च सर्वेभ्यो, D3 सा विनिःसृत्य मखेभ्यो, D4 स निःसृत्य वचस्तेभ्यो, D- सा निःसृत्य च वै नेत्रेभ्यो, D7 8 सा चक्षुर्भ्यो विनिःसृत्य (for the prior half) D5 om. (hapl) from दृमाश्रिता up to लोकादि (in line 123) D1 6 आस्थिता, D7 आश्रया, S आश्रयद् (for °श्रिता) — (L 122) B3 स्मयमाना (for स्मय°) B1 सा (for च) B1–3 5 Dc1 Dn2 D1 6 [इ]व मावेक्ष्य, Dn1 D2 5 6 च सावे(Dn1 °वी)क्ष्य, G1 M [इ]व चावेक्ष्य (G1 M1 2 °पेक्ष्यं) (for [इ]व चावैक्षद्) D5 देवी (for देवौ) — (L 123) D2 ततो (for तदा) Dn2 देवीं (for देवो) D7 8 तामाह वरदो देवो, S ता(G1 त)माहयत्तदाविलो (G1 M1 2 °दा दवो) (for the prior half) — After line 123, S ins

ता तु तत्र तदा देवा ब्रह्मा लोकपितामह ।
उक्तवान्मधुर वाक्य सान्त्वयित्वा पुन पुन ।

— (L 125) B4 -बुद्ध्यर्थं, D7 8 बुद्ध्या हि (for -बुद्ध्याथ) Dn1 D7 8 क्या (for रुषो) S प्रादुर्भूता मया रोषात्त्व हि महाबुद्धिना — (L 126) Dn2 D4 5 सजनप(Dn2 म) डिता, D2. 6 मूमागमडिता, T G1 4 M सजडपंडिता (for सजड°) — After line 126, D7 8 S ins

अविशेषेण चैव त्व प्रजा संहर भामिनि ।
[D7 8 निर्विशेषेण (for अवि°)]

— (L 127) T G2–5 M5 तत्र (for तत) T [s]म्य वाप्स्यसि (for ह्यवा°) — Before line 128, S ins नारद — (L 128) T G1 M1. 2 उक्त्वा (for उक्ता) D7 8 -मालिनी (for -लोचना) — (L 129) B2 (marg as above) D1 6 च सस्वर, B1 च सुस्तन, D- वसुधरा (for च सुस्वरम्) S प्रारुदश्चात्र(M1–3 5 °श्रु)बिन्दव (for the post. half) — (L 130) G5 परिजग्राह (for प्रति°) D7 8 तस्य (for तानि) — (L 131) D1 8 6 8 M2–5 अनुनयत्, T अन्वनयद् (for अनु°) D7 8 S मुख (for तदा) — Colophon *Sub-parvan* B1 2 4 अभिमन्युवध — *Adhy name* B1 2 4 Dc1 Dn1 मृत्युपाख्यानं, T G2–5 मृत्युसभव — *Adhy no* B1 2 Dn1 D1 G2 5 51, T G1 3 4 M 50 — *Śloka no* Dn1 28 — Lines 132–135 = (var) 12 250 1^a–3^b — (L 132) D3 6 सजय (for नारद) D3 6 सा बाला, D4 अबला (for अबला) B1 3–5 D1 आत्मना, Dc1 Dn1 ह्यात्मना, D7 8 समान्य (for आत्मनि) D7 8 एव (for पुन) — (L 133) D7 8 लतेवाकपिता स्म ह, S °वानिलकपिता

क्रूर कर्माहित कुर्यां मूढेव किमु जानती । [135]
बिभेम्यहमधर्माद्धि प्रसीद भगवन्प्रभो ।
प्रियान्पुत्रान्वयस्यांश्च भ्रातॄन्मातॄ पितॄन्पतीन् ।
अनुध्यास्यन्ति ये देव मृतास्तेषां बिभेम्यहम् ।
कृपणानां हि रुदता ये पतन्त्यश्रुबिन्दव ।
तेभ्यो हि बलवद्भीता शरण त्वाहमागता । [140]
यमस्य भवन देव न गच्छेय सुरोत्तम ।
प्रसादये त्वा वरद मूर्ध्नोदग्रनखेन च ।
एतदिच्छाम्यह काम त्वत्तो लोकपितामह ।
इच्छेय त्वत्प्रसादाद्धि तपस्तप्तु प्रजेश्वर ।
प्रदिशेम वर देव त्व मह्य भगवन्प्रभो । [145]
त्वया मुक्ता गमिष्यामि धेनुकाश्रममुत्तमम् ।
तत्र तप्स्ये तपस्तीव्र तवैवाराधने रता ।
न हि शक्ष्यामि देवेश प्राणान्प्राणभृता प्रियान ।
हर्तुं विलपमानानामधर्मादभिरक्ष माम् ।

ब्रह्मोवाच ।

मृत्यो सकल्पितासि त्व प्रजासहारहेतुना । [150]
गच्छ सहर सर्वास्त्व प्रजा मा ते विचारणा ।
भविता त्वेतदेव हि नैतज्जात्वन्यथा भवेत् ।
भवत्वनिन्दिता लोके कुरुष्व वचन मम ।

नारद उवाच ।

एवमुक्ताभवद्भीता प्राञ्जलिर्भगवन्मुखी ।

(for the post half) — Before line 134, MSS ins मृत्युरुवाच — (L 134) D2 मया (for त्वया) B3 (marg) सुदृशी, D7 S मादृशी (for ई°) — (L 135) Dn2 D3-8 क्रूर-, D2 ब्रूहि (for क्रूर) G1 M1 2 इदृश (for अहित) Dn2 D3 4 7 8 G1 M कुर्वीत (for कुर्यां) B1 8 Dc1 Dn D1 4-6 तदेव, B2 4 5 D2 8 °व (for मूढेव) D7 8 निधु(D8 °य)ता सती, G1 M किमजानती (for किमु जा°) — (L 136) D7 अधर्मस्य, T G2-5 अधर्माय (for °द्धि) — Lines 137–144 = (var) 12 250 5-8 — (L 138) B Dc1 Dn D1-6 अप- (for अनु) Dc1 (by corr) धास्यति (for -ध्या°) B Dc1 Dn D1-4 6 मे, D5 चेद् (for ये) D7 8 अवध्या सन्ति ये देव (for the prior half) B Dc1 Dn D1-3 5 6 मृतेभ्यो, D4 मृतकेभ्यो (for मृतांस्तेषां) — (L 139) D1 वि (for हि) D7 8 S कृपणाश्रुपरिक्लेशात् (D7 8 °क्लेशात्, G4 5 °क्लेशात्) (for the prior half) D6 om ये D7 8 S पतेय (D7 8 पतेयु, G4 5 तोय) शाश्वती समा (for the post half) — D6 om lines 140–141 — (L 140) S [s]ति (for हि) B D (except D7 8, D6 om) तेभ्योह भगवन्भीता (for the prior half) D7 8 तु (for त्वा) B1 M1 2 शरण त्वामुपागता, B3.4 D1 °ण त्वामह गता (for the post half) — (L 141) Dn2 भगवन्, T G2-4 सदन (for भवन) G5 चैव (for देव) B2 5 Dn1 D2 गच्छेय न (by transp) T G2-5 M5 (orig) प्रजा रोद्धु (M5 वोढु) न चोत्सहे, G1 M (M5 *sup lin*) यातना स्वर्गमुत्तम (for the post half) — (L 142) B1 3 5 Dc1 Dn D1 3-8 त्वां, B4 [s]ह (for त्वा) Dn2 D8 5 6 G2 वरद (for °द) B2 D2 कायेन विनयोपेता (for the prior half) D7 8 दश (for [उ]दग्र-) B4 Dc1 Dn1 मुखेन (for -न) S मूर्ध्ना देववर प्रभो (for the post half) — (L 143) T G3 4 M3-5 एकम् (for एतद्) D7 8 वै, T G M3-5 मे, M1 2 ते (for [अ]ह) D3 6 दत्त (for त्वत्तो) — (L 144) D7 इच्छेह (for य) B Dn2 D2-6 -प्रसादाद्धि, G1 M1 2 °देन (for °दाद्धि) D3.6 जनेश्वर (for प्रजे°) — (L 145) D1 4 7 8 प्रादिश (for प्र°) D7 8 एव (for इम) — (L 146) S त्वयोक्ताह (for त्वया मुक्ता) Dc1 Dn1 धेनुकारण्यम् (for °श्रमम्) D7 8 धेनुग्राममनुत्तम (for the post half) — (L 147) B2 om ने रता T G2-4 तवैवाराधनेन हि (for the post half) — (L 148) B1 om from न हि up to सहर (in line 151) D1 5 T G3 शक्यामि G2 अह (for प्रियान्) — (L 149) D6 हतु (for हर्तुं) B1 3 Dc1 Dn2 D1 3-6 त्वभि-, Dn1 चापि, D7 8 चाभि- (for अभि-) D2 -रक्षतां (for रक्ष मां) S अधर्म चापि रक्षितु (for the post half) B2 om the ref — Lines 150–155 = (var) 250 9–11 — (L 150) D5 G1 मृत्यो (for मृत्यो) D7 8 वै, T G M3-5 मे (for [अ]सि) M1 2 मृत्यो सकल्पितामर्थं (for the prior half) S प्रजासहरणे तु (G2 °णाय, M3-5 °णेभ्र) वै (for the post half) — (L 151) D3 6 मात्र (for मा ते) — (L 152) Dn1 reads from त्वेतद् up to भीता (in line 154) on marg D5 भावितेति, D7 8 भविष्यति (for भविता तु) G1 M1 2 एवमे तद् (by transp) T G2-4 M3-5 न तज्, G1 M1 2 तन्न (for नैतज्) — (L 153) B1 भवेत्तु (for भवतु) Dn1 लोक D7 8 त्वमात्मनिरिता लोके, S तस्मादनिन्दिते (G5 °ता) काले, G5 (before corr) तस्मादनिर्जिता काले (for the prior half) B2 G3 om the ref — (L 154) D3 M1 2 उक्त्वा (for उक्ता) B2 D2 G1 M1 2 भीता, Dn2 lacuna (for भीता) T G2-5 एवमुक्ता भगवता (for the prior half) D5 प्राजलीस्तमवाङ्मुखी, T G2-5 M5 (*inf lin*) °लिश्चाप्यवाङ्मुखी, G1 M °लिर्भ गवतोन्मुखी (for the post half) — B4 om lines

महारे नाकरोद्बुद्धिं प्रजाना हितकाम्यया । [155]
तूष्णीमासीत्तदा देव प्रजानामीश्वरेश्वर ।
प्रसाद चागमत्क्षिप्रमात्मन्येव पितामह ।
स्मयमानश्च लोकेशो लोकान्सर्वानवेक्षत ।
लोकाश्चासन्यथापूर्वं दृष्टास्तेनापमन्युना ।
निवृत्तरोषे तस्मिंस्तु भगवत्यपराजिते । [160]
सा कन्यापि जगामाथ समीपात्तस्य धीमत ।
अपसृत्याप्रतिश्रुत्य प्रजासहरण तदा ।
त्वरमाणा च राजेन्द्र मृत्युर्धेनुकमभ्ययात् ।
सा तत्र परम तीव्र चचार व्रतमुत्तमम् ।
समास्थितैकपादेन तस्थौ पद्मानि षोडश । [165]
पञ्च चान्यानि कारुण्यात्प्रजानामभयैषिणी ।
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्य प्रियेभ्य सनिवर्त्य सा ।
ततस्त्वेकेन पादेन पुनरन्यानि सप्त वै ।
तस्थौ पद्मानि षट् चैव सप्त चैक च पार्थिव ।
तत पद्मायुत तात मृगै सह चचार सा । [170]
पुनर्गत्वा ततो नन्दा पुण्या शीतामलोदकाम् ।
अप्सु वर्षसहस्राणि सप्त चैक च सानयत् ।
धारयित्वा तु नियम नन्दाया वीतकल्मषा ।
सा पूर्वं कौशिकीं पुण्या जगाम नियमे धृता । [175]
तत्र वायुजलाहारा चचार नियुत पुन ।
पञ्चगङ्गे च सा पुण्ये कन्या वेतसकेषु च ।

155-160 G4 om lines 155-157 —(L 155) G1 M1.2 महाराज (for महारे न) — Lines 156-158 = (var) 250 12c-13d —(L 156) D5 ततो (for तदा) D1.4.5 M1.2 देव (for देव) G1.2 M (M2 sup lin also as above) प्रजानामीश्वर प्रभु (for the post half) —(L 157) G1 M1.2 अगमत्, G5 (by corr) चागमत् (for चागमत्) D1.2 आगमत् (for आगमत्) B2 D2 आत्मनैव प्रजापति (for the post half) —(L 158) D2 S (except G2) देवेशो (for लोकेशो) B (B1 om) Dc1 Dn D1-4 अवेक्षत (Dn2 ञ) त (for अवेक्षत) —(L 159) B2 D2.4 तु, M1-3 हि (for च) Dn2 D7 लोकास्ताम यथापूर्वं (for the prior half) D7.5 दृष्टास (for दृ) D4 (before corr) दृष्टास्तेनाप्रमन्युना, G1 M1.2 तेनामन्युना (for the post half) —Lines 160-165 = (var) 250 14-16 —(L 160) M1 रोषे (for रोषे) B1 तस्मिंस्तु चरोषे तु (for the prior half) —(L 161) B1.3.4 Dc1 Dn D1 कन्याथ, D2.6 न कन्या, D1 कन्याश्च, D कन्या न (for कन्यापि) D7.8 सा तु कन्या उप शान्ति (for the prior half) —(L 162) D1-3 G1.2 प्रतिश्रुत्य (for [प्र]ति) Dn2 D2.6 अप सृत्य प्रतिश्रुत्य (for the prior half) D1.2 महरणाय, G1 -सरणा (for सहरण) B2 Dn2 तथा (for तदा) D8 प्रजानां हरण तथा (for the post half) —(L 163) G1 M1.2 [अ]थ (for च) B2.3 Dc1 Dn D2 अन्वगमत (for यात्) —(L 164) Dc1 Dn1 G2 M3-5 चचार (for चचार) D7.8 T G2-4 तत्र (D1 'त्रा) तत्र त (T तत्रसु) पम (for the post half) —(L 165) B Dc1 Dn D1-6 सा तस्था (D1 'था) एकपादेन, D7.8 सा समस्थैक, T G समाना सैव (for the prior half) —(L 166) B2.4.6 D1 चान्यानि, Dn D-6 [अ]न्यानि तु, D7.8 त्वान्यानि (for चा) B Dc1 Dn D1-6 तु (D1 च) हितैषिणी, G5 (inf lin as above) अहैषिणी (sic) (for अभयै) —(L 167) D1 प्रियार्थेभ्य (for [इ]न्द्रिया) T G2-5 सनिवार्य (for सनिवर्त्य) —(L 168) D7.8 च (for तु) S (except G) ततस्त्वेकपदेनैव (for the prior half) Dn1 तस्थौ पद्मानि, D7 पुण्यारण्यानि (for पुनरन्यानि) — Lines 169-171 = (var) 250 19-20 —(L 169) B2 (marg) 3.4 Dn2 D3.6 षट् द्वौ च, D7.8 पचैव (for षट्चैव) D1 सप्त (for सप्त) D6 तु (for च) T G2.4 सप्त पचैव वै नृप, G1.2 M सप्तक चैव वै नृप (G1 M1.2 पुन) (for the post half) —(L 170) G1 M तत्र (for तत) T G2-5 तत्र वपायुत चैव (G5 तान) (for the prior half) D7.8 मेरौ सम्यक्चचार ह (for the post half) —(L 171) Dn2 D3.6 नदीं, T G2-4 गत्वा (for नन्दा) Dn1 D7 पुण्य (for पुण्या) Dn2 तोया पुण्यामलोदकी (sic), S पुण्यां शीतजलां शिवां (G1.2 M शुभा) (for the post half) —(L 172) D8 अत्र (for अप्सु) D4 वा (for च) B4 चारयत्, D7.8 T G-5 M3-5 सारमत्, G1 M1 मातपत्, M2 सापतत् (for सानयत्) —(L 173) D7.8 S तत्पार (G1 M1.2 ततपार, M3.4 त वार) यित्वा नियम (for the prior half) T G2-4 गायां (for नन्दायां) —(L 174) B2 पूर्वं, D7.8 पूर्व, S पुन (for पूर्वं) B6 D2 नियमैधिता, Dn1 नियमे धृता, D5 T G1-4 M मैधृता (T G3 तां), G5 मैधृता (for नियमे धृता) —(L 175) D7 मित्र (for वायु) Dn2 D6 -जलाधारा, G1 हारे (for हारा) B D नियम, G1 M1.2 नियत (for नियुत) B1 (also as above) तत (for पुन) —(L 176) Dc1 G2 पञ्चगगेव, G5 गगेषि (for गङ्गे च) B3-5 Dc1 Dn1 D1 पुण्या (for पुण्ये) Dn2 पचगगायुता पुण्या, D2.3.6 'गंगेषु सा पुण्या, D4 'कन्येव सा पुण्या,

तपोविशेषैर्बहुभि कर्शयद्देहमात्मन ।
ततो गत्वा महागङ्गा महामेरु च केवलम् ।
तस्थौ चाश्मेव निश्चेष्टा प्राणायामपरायणा ।
पुनर्हिमवतो मूर्ध्नि यत्र देवा पुरायजन् । [180]
तत्राङ्गुष्ठेन सा तस्थौ निखर्वं परमा शुभा ।
पुष्करेष्वथ गोकर्णे नैमिषे मलये तथा ।
अकर्शयत्स्वक देह नियमैर्मनस प्रियै ।
अनन्यदेवता नित्य दृढभक्ता पितामहे ।
तस्थौ पितामह चैव तोषयामास धर्मत । [185]
ततस्तामब्रवीत्प्रीतो लोकाना प्रभवोऽव्यय ।
मृत्यो किमिदमत्यर्थं तपासि चरसीति ह ।
ततोऽब्रवीत्पुनर्मृत्युर्भगवन्तं पितामहम् ।
नाह हन्या प्रजा देव स्वस्थाश्चाक्रोशतीस्तथा ।
एतदिच्छामि सर्वेश त्वत्तो वरमहं प्रभो । [190]
अधर्मभयभीतास्मि ततोऽह तप आस्थिता ।
भीतायास्तु महाभाग प्रयच्छाभयमव्यय ।
आर्ता चानागसी नारी याचामि भव मे गति ।
तामब्रवीत्ततो देवो भूतभव्यभविष्यवित् ।
अधर्मो नास्ति ते मृत्यो सहरन्त्या इमा प्रजा । [195]
मया चोक्तं मृषा भद्रे भविता न कथचन ।
तस्मात्सहर कल्याणि प्रजा सर्वाश्चतुर्विधा ।
धर्म सनातनश्च त्वा सर्वथानुप्रवेक्ष्यति ।

D5 7 8 °गगे महा(D7 8 नदा)पुण्ये (for the prior half) D4 गगा (for कन्गा) B1 (marg) 8 4 वैतसवेषु च, B3 (marg) वेत्रवनेषु च, D7 8 वेनमके पुन, T G3-5 वे(G5 वे)तसिकेषु च, G1 M वैतसकेषु च, G2 वैत्रांक° (for वेतसेषु च) — (L 177) D7 8 S निवि॑ (for बहुभि) B1 8 Dc1 Dn1 D1 कर्ष(Dc1 Dn °र्ष)ती, B2 4 5 Dn2 D2 5 6 कर्षयद्, D3 4 कर्षयन्, T G3 4 M3 4 कर्शयन्, G1 M1.2 °येद् (for कर्शयद्) D7 8 कप(D3 °र्श)यनीय(D5 °तीव)मात्मन (for the post half) — Lines 178–181 = (var) 250 22^{a}–23^{b} — (L 178) B Dc1 Dn D1 (before corr) 2-8 तु (B1 च) मा गगा, D1 (by corr) तु गगा ता, T G2-5 महाभागा (for °गङ्गा) D6 अब्दमेक (for महामेरु) M3 5 पर्वत (for केवलम्) — (L 179) Dn1 चाश्मनि, D3 चामौ च, D7 8 T G1-4 M1 5 अश्मेव (for चाश्मेव) Dn2 तस्थौ चाश्मे (sic) निनिश्चेष्टा, G5 नसिवेव च निश्चेष्टा (for the prior half) — (L 180) S ततो (for पुनर्) B5 D3 5 G1 5 (before corr) [अ]नयन्, D1 [अ]न पन् (for [अ]यजन्) — (L 181) D1 om सा D3 6 तस्थौ च (for सा तस्थौ) G1 2 M परम शुभा (G1 °भ), G5 °मागना (for मा शुभा) Dn1 D7 8 निखर्वाणा पर मन (Dn1 शुभ), D3 6 नित्य यूपोत्तमा शुभा, T G3.4 निर्वाण परम मन (for the post half) — (L 182) D3 पुष्करेष्वथ (for °ष्वथ) D7 8 नैमिषेनरकटके, S नैमिषे (G2 °षे) मलयेषु च (for the prior half) — (L 183) B D अथाकर्षत्, M3 8 अकर्पयत् (for अकर्श°) B2 Dn1 D1 4 मा(D1 म)नस, D6 G1 M1 2 मनसि (for °स) Dn1 सह, D6 प्रियै (for प्रियै) — (L 184) Dn2 D5 सानन्य- (for अनन्य) Dn2 D5 6 दृढ, D7 8 बाढम् (for दृढ) Dn2 शक्त्या, D1 3 -भक्त्या, D2 G1 M -भक्ति, D7 8 उक्ता (D5 °क्ता) (for भक्ता) — Lines 185–189 = (var) 250 23^{c}–25^{d} — (L 185) G5 (inf lin) दध्यौ (for तस्थौ) D1 सा चैव तोषयामास (for the prior half) T G2-4 यत्नत (for धर्मत) D1 सर्वत कामरूपिणी, M8 तोषयती सधर्मत (for the post half) — (L 186) D6 प्रीत्या (for प्रीतो) D7 8 पुरुषो (for प्रभवो) — After line 186, B D ins

सौम्येन मनसा राजन्प्रीत प्रीतमनास्तदा ।

[Dn1 महता (for मनसा) D1 om, D7 8 प्रीत्या (for प्रीत)]

— (L 187) D7 8 एतद् (for इदम्) B2-5 Dn2 D2 3 5 6 अत्यत (for अत्यर्थं) Dn1 G4 चरति (for °सि) G4 इह (for इति) B. Dn2 D2 5 हि, Dn1 [इ]ह, D8 च, G1 वै, G5 न (for ह) — (L 188) G5 सा च (for ततो) — (L 189) S स्वस्थाश्च क्रोशती प्रभो (for the post. half) — (L 190) D4 G2 देवेश (for सर्वेश) D7 8 वर त्वत्त पर प्रभो (for the post half) — (L 191) D7 8 तपमा स्थिता (for तप आ°) — (L 192) G2 भीतायां (for °यास्) D7 8 S मे (for तु) B1 5 उत्तम, Dc1 Dn D1-6 अव्यय (for अव्यय) D7 8 प्रयच्छाताभय यथा, S प्रदेहि वरमव्यय (T G2 M4 5 °य) (for the post. half) — (L 193) D7 8 S च त्वा (T G1-4 M1.2 त्वा) (for नारी) G5 याचामि त्वापरा गतिं (for the post. half). — Lines 194–195 = (var) 250 32 — (L 194) S तदा (for ततो) D7 8 ब्रह्मा (for देवो) D8 6-8 S भविष्यकृत् (for °वित्) — Before line 195, S ins ब्रह्मा — (L 195) D4 भद्रे (for मृत्यो) Dn2 D2 4 5 सहरत्या, D7 8 °रस्व (for सहरन्त्या) D5 इमां (for इमा) — (L 196) Dn2 माधवोक्त (for मया चोक्त) D2 G2 यदा नन (for कथ°) — Dc1 reads lines 197–198 on marg sec m — (L 197) Dn2 D3 5 असात् (for

लोकपालो यमश्चैव महाया व्याधयस्तथा ।
अहं च विबुधाश्चैव पुनर्दास्याम ते वरम् । [200]
यथा त्वमेनसा मुक्ता विरजा ख्यातिमेष्यसि ।
सैवमुक्ता महाराज कृताञ्जलिरिदं विभुम् ।
पुनरेवाब्रवीद्वाक्यं प्रसाद्य शिरसा तदा ।
यद्येवमेतत्कर्तव्यं मया न स्याद्विना प्रभो ।
तवाज्ञा मूर्ध्नि मे न्यस्ता यत्ते वक्ष्यामि तच्छृणु । [205]
लोभः क्रोधोऽभ्यसूयेर्ष्या द्रोहो मोहश्च देहिनाम् ।
अह्रीश्चान्योन्यपरुषा देहं भिन्द्युः पृथग्विधा ।

ब्रह्मोवाच ।

तथा भविष्यते मृत्यो साधु संहर वै प्रजा ।
अधर्मस्ते न भविता नापध्यास्याम्यहं शुभे ।
यान्यश्रुबिन्दूनि करे ममासन्
ते व्याधयः प्राणिनामात्मजाता । [210]
ते मारयिष्यन्ति नरान्गतासू-
न्नाधर्मस्ते भविता मा स्म भैषीः ।
धर्मो मृत्यो मारणे प्राणिनां ते
त्वं वै धर्मस्त्वं हि धर्मस्य चेशा । [215]
धर्म्या भूत्वा धर्मनित्या धरित्री
तस्मात्प्राणान्सर्वथेमान्नियच्छ ।
सर्वेषां वै प्राणिनां कामरोषौ
संत्यज्य त्वं संहरस्वेह जीवान् ।

°न°) G2 चतुर्वर्गा स्मा प्रजा (for the post half) —(L 198) B Dc1 Dn D1-6 G2-5 M3 4 त्वां (for त्वा) G3 सवथा D7 8 धर्मं सनातनं च त्वं (for the prior half) Dc1 Dn D1-7 सवथा पाव (Dc1 पाय, Dn2 D7 8 पात्)विष्यति, D7 8 °था प्राप्तविष्य (D5 °ष्य)सि (for the post half) —(L 199) B1 (marg also as above) Dc1 लोकपाला, D7 8 S न (G2 म)र्व्वाणो (for लोकपालो) B Dc1 Dn1 D1 7 8 S च ते (G दे) (for तथा) —Line 200 = (var) 12 250 28cd —(L 200) B अथ (for अहं) B2 (marg as above) 8 स्यामि (for °म) T G1 4 वरान् D7 8 G1 3 - M पुनर्दास्यामि ते (D7 8 G2 मद) वरान् (for the post half) — Dc1 om. lines 201–202 —(L 201) B1 2 D1 6 त्वस्ता, Dn D7-8 मुक्ता (for मुक्ता) D7 येनत्वमुक्तेन मा मुक्ता, D8 येत्वं युक्तेन मा मुक्ता, S धर्मं यु (G5 तु) क्ता यायासु (G2 यासु) क्ता (for the post half) —(L 202) B1 8 Dn1 S (G lacuna) प्रभु, D7 8 वर (for विभुम्) —Before line 204, S (except G5) ins मृत्यु —(L 204) T G1,2- M यद्येव (by transp), G2 यदमेव B1 8 2 विभो (for प्रभो) D7 8 मया तथान्यथा भवत्, S धमतो (G1 M1 इति मे, G2 M2- इह मे, M2 इति ह) नाभ्यतो मय (for the post half) —(L 205) D7 8 त्वदाज्ञय (for तवाज्ञा) D7 8 त्यस्त, M1 2 [ऽ]न्यस्तु (for न्यस्ता) B1,8 Dc1 D1 S तु, D7 8 न (for ते) —(L 206) D3 6 काम° (for लोभ°) Dn1 D3 क्रोधा; T क्रोधे (for क्रोधो) T G3-4 ह्यसूयेष्या (for ऽभ्य°) D7 8 द्रोहमोहाद्य, T G2-4 मोहो द्रोहश्च (by transp) Dc1 Dn1 D1 द्वेषो, G1 damaged (for द्रोहो) D3 6 लोभश्च (for मोहश्च) B1 2 देहिन, G2 °न (for °नाम्) —(L 207) D3 ह्रीश्च (for अह्रीश्च) Dc1 Dn3 D3-6 पुरुषा, D7 8 -जनिता (for -परुषा) S (except G1) अप्रियान्योन्यजनिता (T G3 °तान्) (for the prior half) B1 2-5 D1 3 T G2-5 देहान् (for देहं) Dn2 D1-3 6-8 भिद्यु°, D5 भिन्द्यु (for भिन्द्यु°) D3 पृथग्विध Dc1 Dn1 G1 M देहान्भिद्यु (Dc1 °हान्भिद्यु; Dn1 °हान्भिस्वा) पृथग्विधान् (for the post. half) —Lines 208–212 = (var) 250 32–33 —(L 208) G1 M3-5 भविष्यति (M5 °ते) तथा मृत्यो (for the prior half) D2 भो, D6 ते, Bom ed भो (for वै) D5 प्रजां (for प्रजा) —(L 209) B3 D1 नापध्यास्यामहे शुभे, Dc1 तापाध्यायामहे शुभे (sic), Dn1 तथा ध्यायाम्यहं शुभे, Dn2 मा वध्यास्याम्यहं शुभे, D4 नापध्यास्यामहं प्रभो, D5 तद्विभास्याम्यहं प्रभो, D7 8 तथा ध्या(D8 धा)स्यामहं शुभे, S तथा ध्या(G3-5 °धा दा)स्यामि (G1 °म) ते मय (G1 M शुभ) (for the post half) —(L 210) B Dc1 Dn1 D1 8 ममासन्, D5 corrupt, S तवासन् (for ममासन्) —(L 211) D4 6 तद् (for ते) D4 om. (hapl) from प्राणिना up to मारणे (in line 214) D7 8 ते व्याधयः प्राणविनाशनाय, S ते व्याधयः प्राणिनां देहजा स्युः —(L 212) B2 (marg) 4 संहरिष्यति (for मारयि°) Dn3 reads from नरान् up to धरित्री (in line 216) twice (without var) M1,2 हतासून् —(L 213) B Dc1 Dn D1-3 5 6 नाध(B2 माध, D5 नोध)र्मस्ते भविता प्राणिनां वै (B3 Dc1 चेद्), G2 धर्मो न मृत्यो मरणे प्राणिनां वै —(L 214) D7 8 हरणे (for मारणे) B D4 वै (for ते) —(L 215) D8 त (for त्वं) T G1 4 M सर्वस्य, G3 विश्वस्य (for धर्मस्य) B1 4 Dc1 Dn D3 5 6 चेष्टा, B5 वेग°, D1 चैषा, D4 चैष, D7 8 देशा, T देशा, G2 5 चैशा (for चेशा) —(L 216) Dn2 D7 8 S (except G5) धर्मो, D4 धर्मा (for धर्म्या) B3 धर्मनिष्ठा, D6 °भूता, D7 8 °नित्यो, M1 °भूत्वा (for नित्या) D4

एव धर्मस्ते भविष्यत्यनन्तो [220]
मिथ्यावृत्तान्मारयिष्यत्यधर्मे ।
तेनात्मान पावयस्वात्मना त्व
पापेऽऽत्मान मज्जयिष्यन्त्यसत्त्वा ।
तस्मात्काम रोषमभ्यागत त्व
सत्यज्यात सहरस्वेह जीवान् । [225]
नारद उवाच ।
सा वै भीता मृत्युसज्ञोपदेशा-
च्छापाद्भीता बाढमित्यब्रवीत्तम् ।
सा च प्राणान्प्राणिनामन्तकाले
कामक्रोधौ त्यज्य हरत्यमक्ता ।
मृत्युस्तेषा व्याधयस्तत्प्रसूता [230]
व्याधी रोगो रुज्यते येन जन्तु ।
सर्वेषा वै प्राणिना प्रायणान्ते
प्राणा गत्वा सनिवृत्तास्तथैव ।
वायुर्भीमो भीमनादो महौजा

धरित्र्यां (for धरित्री). — (L 217) Do1 Dn1 D1 प्राणिन , D6 सर्वा (for प्राणान्) D8 एतान्, D7 8 एषां (for इमान्) G3 [अ]भिगच्छ (for नियच्छ) — After line 217, S ins

पाप्मा तथा ते भविता कदाचि
देव मया वै विनियुज्यसे त्वम् ।

[(L 1) G1 M न चान्यथा, G6 ततोन्यथा (for पाप्मा तथा) T G3 4 नो (for ते) G1 M1 2 4 कथचिद् — (L 2) G1 M1 2 4 चैव (for वै वि) M3 5 विनियोज्यसे]

— (L 218) Dn2 D3 6 om , D4 च (for वै) G5 कामकारान्, M3–5 हर्षरोषौ (for काम°) — (L 219) B2 सयुज्य (for सत्यज्य) D2 [अ]त (for त्व) B3 G1 सहरस्वेव (sic), B3 M3 5 °स्वैव, Dn2 °स्वैह (sic), D7 8 °स्वेष, T G2–5 सहर सर्व- (G5 °र्वे), M1 2 °सेव (sic) (for °स्वेह) B4 Dn2 D1 3 5 6 जीव (for जीवान्) — (L 220) T G1 शेषां, G3 एषां (for एव) B Do1 Dn1 D1–6 G2 त्वा, Dn2 D5 (also as above) स (for ते) B1 भजिष्यति, D4 भविष्यत, T G1 भविष्यति (for °ष्यति) D4 धृत्वा (for [अ]नन्तो) — (L 221) Dn2 मिथ्या वृत्ताय (sic), D4 प्रजा सर्वा, G2 मिथ्यावृत्तो (for °वृत्तान्) Do1 Dn1 सादयिष्यति, D6 मानयि° (for मारयि°) D4 अधर्मत°, G2 अनत (for अधर्मे) — (L 222) Do1 पाचयस्व, Dn1 D1 पावयेश्च (D1 °श्व), D4 पातयस्व, T G1 3 4 M (M3 orig.) प्लावयस्व, G2 M5 (inf lin) पाल°, G5 (inf lin as above) पावयित्वा (for पावयस्व) B1 3–5 Do1 [अ]त्यये त्व, Dn1 [आ]त्मने त्व, D1 [आ]त्मदेह, D5 पापा, T G1–4 M स्वपेक्ष, G5 स्ववेक्ष्य (for [आ]त्मना त्व) D7 8 तेनाध(D7 °न ध)र्मे पावयस्वान्यये त्व — (L 223) B1 5 पापात्मान, B4 D5 T G1 3–5 M पापात्मानो, Dn1 पापेष्वात्मान, Dn2 D1 6 पापेना°, D7 8 पाप्मान वै, G2 अपाप्मानो (for पापेऽऽत्मान) B1 मज्जयिष्यमि, Do1 Dn1 D3–5 7 8 T °यिष्यति (for मज्ज यिष्यन्ति) B Do1 Dn1 D3 असत्वात्, Dn2 D5 G1–4 M असत , D1 सत्वात्, D7 8 अधर्मे , T अनत°, G4 सत , G5 (inf lin) अधर्मे (for असत्त्वा) — (L. 224) Do1 Dn1 तथा (for तस्मात्) B1 2 5 Do1 D3 6 शेषम्; B4 corrupt (for रोषम्) D1 अध्यागत, D4 अभ्यामत (for °गत) M1 2 च (for त्व) — (L 225) B Dn2 D3 अत°, D5 आशां, D7 8 S उभौ (for अत°) B4 5 D6 संहरस्वेति, D4 °स्वेव, D5 °स्तेव, D7 8 °स्वैव, T G2–5 M3–5 सहर सर्व-, G1 M1 2 सहरे° सर्व- (for सहरस्वेह) D5 जीव, D7 8 भीरु (for जीवान्) — Lines 226–248 = (var) 250 35–41 — (L 226) S सा चैवमुक्ता मृत्युसंज्ञापदेशात — (L 227) B4 च (for तम्) — (L 228) B4 तु (for च) B1 (marg as above) 2 5 Dn2 D1–4 6 प्राण (for प्राणान्) D7 8 G2 प्रापणाते, T G1 3–5 M3–5 प्रायणांते, M1 2 प्राणयते (for अन्तकाले) — (L 229) Do1 (before corr) संत्यज्य (for त्यज्य) Dn1 सहृत्य (for हरति) B1–3 D6 अशक्ता, B5 Dn2 D3 अशक्त्या (for असक्ता) S कामक्रोधौ सहरत्येव हित्वा (G2 मुक्ता) — (L 230) D7 8 त्वेव, T G2 3 त्वेषां (for तेषा) B1 [आ]त्मप्रसूता, B2 3 5 Dn1 सुप्रसूता, B4 स्वप्रसूता, Dn2 D1 3. 5–3 स प्रसूता, D4 च प्र°, T G2–5 तत्र सूता, G1 M1 2 त प्र° (for तत्प्र°) — (L 231) D5 8 रोगौ, T G2–5 रोगैर् (for रोगो) Do1 Dn1 D7 T G3 4 युज्यते, D1 5 रज्यते (for रुज्यते) D7 8 S देह (for जन्तु) — D5 om. line 232 — (L 232) B2 D2 T G2–5 च, Dn2 om (for वै) B4 प्राणनाते, Dn2 D4 M1 2 प्राणय- (Dn2 °या)ते, D2 प्राणभीते, D7 8 प्राणकाले (for प्रायणान्ते) — After line 232, B D ins

तस्माच्छोक मा कृथा निष्फल त्व
सर्वे देवा प्राणिभि प्रायणान्ते ।

[D5 om line 1 — (L 1) D4 त्वा (for त्व) — (L 2) B1 3 Do1 Dn D1–4 6 7 प्राणिनां (for प्राणिभि) B4 D1. 2 7 प्रापणांते, Dn1 प्रायणते, D4

भेत्ता देहान्प्राणिना सर्वगोऽसौ । [235]
नैवावृत्ति नानुवृत्तिं कदाचि-
च्चाप्नोत्युग्रोऽनन्ततेजा विशिष्ट ।
सर्वे देवा मर्त्यसंज्ञा विशिष्टा-
स्तस्मात्पुत्र मा शुचो राजसिंह ।
स्वर्गं प्राप्तो मोदते स्वत्तनूजो [240]
नित्य रम्यान्वीरलोकानवाप्य ।
त्यक्त्वा दु:ख सगत पुण्यकृद्भि-
रेषा मृत्युर्देवदिष्टा प्रजानाम् ।
प्राप्ते काले सहरित्री यथाव-
त्स्वय कृता प्राणहरा प्रजानाम् । [245]
आत्मानं वै प्राणिनो घ्नन्ति सर्वे
नैन मृत्युर्दण्डपाणिर्हिनस्ति ।
तस्मान्मृतान्नानुशोचन्ति धीरा-

प्राप्यते, D5 प्रायणान्ते (for प्रायणान्ते) D5 ने च प्राणा न्याहिन प्रीयत]

—(L 233) B D गा(D2 म)त्वा मृत्वा, M1 2 प्राणान्त्वा, M4 (*inf lin*) प्राणा गत्वा (for प्राणा गत्वा) —After line 233, B D ins

एव सर्वे प्राणिनस्तत्र गत्वा
मृत्वा देवा मत्यवद्राजसिंह ।

[(L 1) B2 Dn2 D2 प्राणिना (for °नम्) Dn2 D2 आशु गत्वा, D4 चाशु गत्वा, D5 तत्तु गत्वा, D7 8 मनिवृत्ता (for तत्र गत्वा) —(L 2) D4 देवा, D. भूत्वा, D7 गत्वा, D5 om (for मृत्वा) D4 दैत्या (for देवा) D6 मत्यता (for °वद्) D1 राजसिंह, D5 याति भूय (for राजसिंह)]

—On the other hand, S ins after line 233

एव मृत्यु प्राणिनां तत्र गत्वा
भूत्वा देवी मत्यतां याति भूय ।

[(L 1) G2 प्राणिनम् (for °नां) —(L 2) G5 [*sup lin*] मृत्वा (for भूत्वा) T देवि, G1 2 5 M देवा (for देवी) G1 6 M (M4 [*inf lin*] as above) यानि (for याति)]

—(L 234) D7 8 भीष्म (for भीम-) —(L 235) D1. 4 भित्वा (for भेत्ता) B3 Dc1 (before corr) Dn1 देह, D7 8 देहे (for देहान्) D1 4 प्राणिना (D4 °न) (for °नां) D7 8 S देह(G6 °हि)भृत (for सर्वगोऽसौ) —D3 om lines 236–237 —(L 236) D4 7 8 G1 2 M1 2 नैवावृ(D7 8 °पा वृ)त्तिर्, Bom ed नो वा वृत्ति (for नैवावृत्ति) B Dc1 Dn D1 2 6 नैव (D2 °प) वृत्ति, D4 7 8 नानुवृत्ति, D. नाप्र वृत्ति, S नानिवृत्ति (G1 2 M1 2 °त्ति) (for नानुवृत्ति) —(L 237) Dn1 प्राप्नोत्यत, Dn2 D7 8 M3 4 प्राप्नोत्युग्रो, D6 प्राप्तो ह्युग्रो (for प्राप्नोत्युग्रो) B2 (marg as above) 4 5 Dc1 Dn1 G. M3 4 6 (*inf lin* as above) [S]नन्ततेजो, Dn2 नष्टतेजा (for ऽनन्त°) —(L 238) B1 ***हा (for सर्वे देवा) B2 मृत्यु (for मर्त्य) —After line 238, D7 8 S ins

सर्वे मर्त्या देवसंज्ञा विशिष्टा ।
[M3. 5 मृत्युसंज्ञा (for देव°)]

—(L 239) G1 सर्व (for पुत्र) T G2 राजसिंह —(L 240) D1 स्वर्गे, D7 8 स्वग (for स्वर्ग) G1 M1 2 प्राप्तो B2 Dc1 Dn2 D2–6 ते (for स्वत्) —(L 241) D7 नित्य रम्या लोकवीरानवाप्य —(L 242) Dn2 D3 5 स(Dn2 om स)गत, D4 पुण्यज, D5 स्वगत, D7 8 महत (for सगत) —(L 243) Dn2 S एव (for एषा) Dn2 D1 5 6 दैव (for देव) D4 6 -दृष्टा, D5 7 8 S सृष्टा (for दिष्टा) —(L 244) D7 8 काले प्राप्ते (by transp) B1 8 D2. 4 6 महरती, B5 °रति, D7 8 °रते (for °रित्री) S काले प्राप्ते सहरत्येव जतून् —After line 244, D7 8 S ins

रोगा ह्येते व्याधयो देहजाश्च ।
[D7 8 चैषां (for ह्येते) D7 8 देहयाता, G2 देवजाश्च (for देह°)]

—(L 245) Dn2 कृत्वा (for कृता) D7 8 S स्वय कृता प्राणह(D7 8 °हा)रा प्रजानां —(L 246) D6 (before corr) क्रोधादय, D6 (by corr) क्रोधारय° (for आत्मान वै) Dn2 D5 प्राणिना, S (except G2) देहिनो (for प्राणिनो) —(L 247) B2 नैव, B6 S नैतान् (for नैन) D7 8 निहति (for हिनस्ति) —(L. 248) D4 मृतान्, D7 8 मृत्यु, G1 M1 2 वृत्तान् (for मृतान्) —(L 249) B1. 2 Dc1 Dn D3–6 सत्त्व, B3 5 Dc1 (marg *sec m*) D2 मृत्यु, B4 D1 सत्य, D7 8 सर्वे, T त (for तत्त्व) D4 धर्मसष्ट, D7 दैव°; D8 देव (for सक्ष°) —After line 249, Dn2 D2 4 6 ins

इत्थ सृष्टिं देवक्लृप्तां विदित्वा
पुत्राग्र्याग्र्यशोकमाशु त्यजस्व ।

[D4 6 om line 1 —(L 1) Dn2 दैवक्लृप्ता (for देव°) —(L 2) D4 त्यज त्व (for त्यजस्व)]

तत्त्व ज्ञात्वा निश्चय ब्रह्मसृष्टम् ।
व्यास उवाच ।
एतच्छ्रुत्वार्थवद्वाक्य नारदेन प्रकाशितम् । [250]
उवाचाकम्पनो राजा सखाय नारद तदा ।
व्यपेतशोक प्रीतोऽस्मि भगवन्नृषिसत्तम ।
श्रुत्वेतिहास त्वत्तोऽद्य कृतार्थोऽस्म्यभिवादये ।
तथोक्तो नारदस्तेन राज्ञा ऋषिवरोत्तम ।
जगाम नन्दन शीघ्र देवर्षिरमितात्मवान् । [255]
पुण्य यशस्य स्वर्ग्य च धन्यमायुष्यमेव च ।
अस्येतिहासस्य सदा श्रवण श्रावण तथा ।
एतदर्थपद श्रुत्वा विज्ञाय त्वं च पाण्डव ।
क्षत्रधर्म च विज्ञाय शूराणा च परा गतिम् ।
संप्राप्तोऽसौ महावीर्य. स्वर्गलोक महारथ । [260]
अभिमन्यु परान्हत्वा प्रमुखे सर्वधन्विनाम् ।
युध्यमानो महेष्वासो हत सोऽभिमुखो रणे ।
असिना गदया शक्त्या धनुषा च महारथ ।
तस्मात्परा धृर्ति कृत्वा भ्रातृभि सह पाण्डव ।
अप्रमत्त सुसनद्ध शीघ्र योद्धुमुपाक्रम । [265]

Colophon

सजय उवाच ।
श्रुत्वा मृत्युसमुत्पत्तिं कर्माण्यनुपमानि च ।
धर्मराज पुनर्वाक्य प्रसाद्यैनमथाब्रवीत् ।
गुरव पुण्यकर्माण शक्रप्रतिमविक्रमा ।

B1-3, 5 Do1 Dn1 D7 द्वैपायन उवाच, D1 नाकैपायन (sic) उवाच, D8 वैश° (for व्यास उवाच) —(L 250) B1 आत्मवद्, D2 अर्थविद् (for °वद्) D7 8 S प्रभाषित (for प्रकाशितम्) —(L 251) T महायान्, G3 सभायां, G5 सहाय (for सखाय) B2 5 Dn2 D1-6 8 G2 5 तथा (for तदा) —(L 252) B4 मुनि (for ऋषि) —(L 253) B1-3 Do1 Dn1 च, B4 5 Dn2 D1-6 तु, G4 [ऽ]पि (for ऽद्य) D7 8 कृतकृत्योभव त्वह (for the post half) — Before line 254, Dn1 D7 ins द्वैपायन उवाच —(L 254) D4 7 8 राज(D4 ऋषि)वरोत्तम, S देवर्षिसत्तम (for ऋषिवरो°) —(L 255) B2 मदर, Dn1 D7 8 [अ]नतर (for नन्दन) M3-5 पुण्यम् (for शीघ्र) Dn1 D7 8 देवर्षिरपि नारद, S अशोकवनमात्मन (for the post half) — Before line 256, B4 ins व्यास उवाच —(L 256) S आयुष्य (for स्वर्ग्य च) S स्वर्गीय धन्य(G4 5 °र्थ्य)मेव च (for the post half) —(L 257) G1 (inf lin as above) M1 2 यत्र, G2 कथा, G5 M4 तदा (for सदा) Dn1 D7 8 अध्येति य सदा राजन्, Dn2 D3, 5 6 अस्येतिहासश्रेष्ठस्य (for the prior half) G1 5 श्रावयेत्, M1 2 °यत् (for ण) G5 तदा, M1 2 तत (for तथा) —(L 258) Dn1 D7 8 एत(D8 °न)मर्थ पर श्रुत्वा, S एव(G1 M3-5 °त)मर्थ हि मश्रुत्य (for the prior half) B2 (marg) स्यामा तर (sic), T G2-5 ज्ञात्वा नैव, M3-5 विज्ञानैव (for °य त्व) D7 M4 न पाटव, T G2 3 स पाडव (G2 °व), G4 5 हि पांडव (for च पां°) B Do1 Dn2 D1-6 तत्रा राजा (B1 मुक्तो भव) युधिष्ठिर (B1 °र), G1 M1 2 विज्ञात्वा चैव पाटव (for the post half) —(L 259) D7 8 क्षत्रधर्म(D8 °स्त्र प)र्म न, G5 (sup lin) क्षत्रधर्म हि, G5 (orig) क्षत्र नैव हि (for क्षत्रधर्म च) D1 परागति —(L 260) T G1 3 4 M सप्राप्नोति, G2 5 °प्तोति (for सप्राप्तोऽसौ) D4 **वीर्य, D7 8 G2 महावीर (for °वीर्य) B5 सुदुर्गम (for महारथ) —(L 261) B5 -धर्मिणां, D2 6 धन्विन (for धन्विनाम्) —(L 262) D4 **ष्वासो, G2 5 महेष्वासास् (G5 °सांस्) (for °ष्वासो) Do1 Dn1 D7 8 हतो हि, T G2 M3-5 त्यक्तात्मा, G1 3, 4 M1 2 त्यक्त्वात्मा, G5 त्यक्त्वा हि (for हत सो) — After line 263, B D ins

विरजा सोमसूनु स पुनस्तत्र प्रलीयते ।

[B2 (marg) अभिमन्यु, B4 **पुत्रश्, Dn1 D7 8 सोमपुत्रस् (for °सूनु) B3, 4 Do1 च, Dn1 D7 8 तु (for स) Dn1 व्यलीयत, D7 °लयत् (for प्रलीयते) B4 स पुनस्तत्र लीयते (for the post half)]

—(L 265) Dn1 तु मवृत्त, D7 8 सुमयत्त, T G2-4 °क्रुद्धो, G1 5 M °रब्ध (for °नद्ध) Do1 क्षिप्र (for शीघ्र) B5 D8 4 उपाक्रमत्, Dn2 D1 °क्रम, D5 उपक्रमे, D6 उपाक्रमात् (for °क्रम) Dn1 D7 8 शीघ्र युद्धमुपक्रम, S राजन्युध्यस्व शत्रुभि (for the post half) — Colophon — *Sub parvan* B1 D4 अभिमन्युवध — *Adhy name* B1 3 5 Dn1 मृत्युपाख्यान, B2 8 (also) Do1 Dn2 D1 2 मृत्युप्रजापतिसवाद, B4 प्रजापतिमृत्युसवाद, D8 5-8 मृत्यु सवाद, D4 युधिष्ठिरविषाद, G2 व्यासयुधिष्ठिरसमागम — *Adhy no* B1 2 Dn1 D8 G2 5 52, Do1 58, D2 48, T G1 3 4 M 51 — *Śloka no* Dn1 58 — B3 reads line 266 twice —(L 266) D8 6 S मृत्यो (for मृत्यु) —(L 267) S (except G2) व्यास (for वाक्य) Dn1 D7 8 S [उ]त्तरम्, D3 तमथ (for [ए]नमथ) — Before line 268, B Do1 Dn2 D1-6 8 G1 5 M3-5 ins युधिष्ठिर उवा — (L 268) Dn1

पूर्वराजर्षयो ब्रह्मन्कियन्तो मृत्युना हता ।
भूय एव तु मा तथ्यैर्वचोभिरभिबृंहय । [270]
राजर्षीणा पुराणाना समाश्वासय कर्मभि ।
कियन्तो दक्षिणा दत्ता कैश्च दत्ता महात्मभि ।
राजर्षिभि पुण्यकृद्भिस्तद्भवान्प्रब्रवीतु मे ।
व्यास उवाच ।
श्वित्यस्य नृपते पुत्र सृञ्जयो नाम भूमिप ।
सखायौ तस्य चैवोभौ ऋषी नारदपर्वतौ । [275]
तौ कदाचिद्गृह तस्य प्रविष्टौ तद्दिदृक्षया ।
विधिवच्चार्चितौ तेन प्रीतौ तत्रोषतु सुखम् ।
त कदाचित्सुखासीन ताभ्यां सह शुचिस्मिता ।
दुहिताभ्यागमत्कन्या सृञ्जय वरवर्णिनी ।
नारद उवाच ।
कस्येय चपलापाङ्गी सर्वलक्षणसमता । [280]

सुमुन्या, D7 8 सुगान्या, T G2-5 सुमन, G1 M सुम्ना (for सुव्र) —(L 269) B D व्याने, T G2-5 पूर्व (for पूत्र) D5-8 राजन् (for ब्रह्मन्) D7 8 अचलान् (sic) (for कियन्तो) B Dc1 D1-6 अनघा महावादिन (for the post half) —(L 270) D2 तथ्यैर्मा (by transp), S (except G2 5) मा तथ्यैर् B3 T G2-5 उपबृंहय, Dc1 मम°, Dn1 D7 8 अभिवर्धय, D1 परिबृंहय, D5 अनु (for अभि°) —(L 271) D1 om (hapl) from णा पुराणाना up to राजर्षि (in line 273) — Dn2 G5 om line 272 —(L 272) B2 8 Dc1 Dn1 D2 6 8 G3 कियन्तो, D1 5 7 G1 कियन्तो (for कियन्तो) D2 5 6 केश्चिद्, S (G5 om) काश्च (for कैश्च) D7 वद (for दत्ता) —(L 273) T G1 3 4 M1 2 राजभि पुण्यकृद्भिस्तु (for the prior half) Dn2 प्रब्रवीमि, D1 °वीहि (for °वीतु) Dn1 D7 8 मां, Dn2 ने (for मे) — After line 273, S ins

व्यास उवाच ।
अन्येऽपि यज्वनां लोका अन्ये चापि तपस्विनाम् ।
क्षमावतां च श्रीमँल्लोकान्सुरा गच्छन्ति भारत ।
क्षत्रियस्य तु सग्रामे शस्त्रेणैव हतस्य वा ।
पुण्यमत्यन्तमित्याहुर्धर्मशास्त्रविदो जना ।
वेदविद्यामनन्ताना यज्वान पुत्रिणश्च ये । [5]
तेभ्य परार्ध्या यज्वानो यज्वभ्यश्च तनुत्यज ।
स वीरो यज्वनो नित्य क्षत्रियानानुजिगत ।
लोकान्पुण्यतमानिष्टानिति विद्धि विशा पते ।
सर्वेषां नृपसिहानां शृणु यज्ञानृपोत्तम ।
तानतिक्रम्य गच्छन्ति स्वर्गकामास्तनुत्यज । [10]
युधिष्ठिर उवाच ।
सर्वेषां यज्वना यज्ञ श्रोतुमिच्छामि सुव्रत ।
दक्षिणाश्चानुरूपेभ्यो दत्ता राजर्षिसत्तमै ।

[(L 1) G1 M यज्विनां (for यज्वना) G2 [s]पि च (by transp) —(L 2) G1 M3-6 चाति, M1 2 चापि (for च श्रील्) —(L 4) M3 4 5 (*sup lin*) विशाम्पते (for -विदो जना) —(L 5) G2 क्षत्रियाश्च (for पुत्रिणश्च) —(L 6) G1 M पराध्या, G2 °र्धा (for °र्ध्या) G1 M3-5 यज्विभ्यश्च, M1 2 यज्विन्यश्च (for यज्वभ्यश्च) —(L 7) M3-5 स वीरो यज्विनोतीत्य (for the prior half) T G2 क्षत्रियाद् (for °यान्) G2 M1 अनुजिर् (sic) —(L 9) G1-4 M नृपर्षीणां (for °सिहाना) —(L 10) G1 2 M यान् (for तान्) G2 स्वर्गमद्य, G3 4 °मिच्छव, M3-5 °मार्गं (for °कामास्) — G2 om the ref —(L 11) G1 M सर्वेषां यज्विनां यज्ञान् (for the prior half) —(L 12) M1 2 दक्षिणान् (for °णाश्च) M1 2 अपि, M3-5 अभि (for अनु) G1 M1 2 प्राप्ता (for दत्ता)]

—(L 274) B1 (before corr) 8 (marg) श्वेनस्य, Dc1 D8 श्वैत्यस्य, Dn1 D3-6 शैब्यस्य, Dn2 सैन्यस्य, D1 2 स्वित्यस्य, D7 T G2-5 चैद्यस्य, M3-5 श्वैत्यस्य (for श्वित्यस्य) D6 सजयो B Dc1 Dn2 D1 3-6 नामत (for भूमिप) D2 सजयो नामत पुरा (for the post. half) —(L 275) B2 (marg) चैवैताव्, Dn1 D7 8 चास्तां द्वौ, D2 वै चोभौ, S चाभूताम् (for चैवोभौ) B2 5 D (except Dn1 D5 7) ऋषी पर्वतनारदौ (for the post. half) —(L 276) G1 M1 2 यद् (for तद्) —(L 277) D5 चार्चितौ, M1 2 सार्चितौ (for चार्चितौ) Dn1 D7 8 प्रीतौ नारदपर्वतौ (for the post. half) —(L 279) Dn1 D7 चागमद्, M3-5 [अ]भ्यग (for [अ]भ्यग°) Dn1 तस्य, D7 8 तत्र (for कन्या) Dn1 D2 सजय, M5 (*sup lin*) पितर (for सृञ्जय) Dn1 D7 8 स(Dn1 स)-जय वाक्यमब्रवीत्, T °य वर्णिनी तदा (for the post half) — After line 279, B D ins

तयाभिवादित कन्यामभ्यनन्दद्यथाविधि ।
सत्यलिङ्गाभिराशीर्भिरिष्टाभिरभित स्थिताम् ।
ता निरीक्ष्याब्रवीद्वाक्य पर्वत प्रहसन्निव ।

[(L 1) Dn2 [अ]भिवादितौ, D7 8 चावादित (for [अ]भिवा) Dn1 D5 तथाभिवादिनीं कन्याम् (for the prior half) Dn2 अभिनद्य (for अभ्यनन्दद्) —(L 2) D7 8 सल्लिगाभिर् Dc1 Dn1 D1 5 6 आशीभिर् (for आशी भिर्) Dn1 D7 8 अभिनद्य च, Dn2 D3 अभित स्थिता

उताहो भास्विदर्कस्य ज्वलनस्य शिखा त्वियम् ।
ह्री श्री कीर्तिर्धृति पुष्टि सिद्धिश्चन्द्रमस प्रभा ।
व्यास उवाच ।
एव ब्रुवाण देवर्षिं नृपति सृञ्जयोऽब्रवीत् ।
ममेय भगवन्कन्या मत्तो वरमभीप्सति ।
नारदस्त्वब्रवीदेन देहि मह्यमिमां नृप । [285]
भार्यार्थं सुमहच्छ्रेय प्राप्तु चेदिच्छसेऽनघ ।
ददानीत्येव सहृष्ट सृञ्जय प्राह नारदम् ।
पर्वतस्तु सुसक्रुद्धो नारद वाक्यमब्रवीत् ।
हृदयेन मया पूर्वं वृता वै वृतवानसि ।
यस्माद्वृता त्वया विप्र मा गा स्वर्गं यथेच्छया । [290]
एवमुक्तो नारदस्त प्रत्युवाचोत्तर वच ।
मनोवाग्बुद्धिसभाषा सत्य तोयमथाग्नय ।
पाणिग्रहणमन्त्राश्च प्रथित वरलक्षणम् ।
न त्वेषा निश्चिता निष्ठा निष्ठा सप्तपदी स्मृता ।
अनुत्पन्ने च कार्यार्थे मा त्व व्याहृतवानसि । [295]
तस्मात्त्वमपि न स्वर्गं गमिष्यसि मया विना ।
अन्योन्यमेव शप्त्वा वै तस्थतुस्तत्र तौ तदा ।

(for °त स्थिताम्) —(L 3) D6 स (for प्र-)]
—B D om the ref —(L 280) D01 M5 कन्येय (for कस्येय) B D01 Dn D1-3 5-8 चचलापांगी, T G2-4 त्वायतापांगी (G2 °गा), G1 5 M चायतापांगी (for चपलापाङ्गी) S -सपदा (for समता) —(L 281) S उषा स्विद् (for उताहो) B D2 भा स्विद्, Dn1 नो स्युर्, Dn2 D4 वा स्विद्, D6 वार्चिर्, D8 चार्चिर्, G4 का स्विद् (for भास्विद्) D1 त्विषा, D5 प्रभा (for शिखा) Dn1 D7 8 [अ]पि वा, G1 M1 2 स्वय, M3 4 त्विव, M5 त्विह (for त्वियम्) —(L 282) B (except B3) D01 D1 2 श्रीर्ह्री (by transp) G1 M1 2 कृतिर्, M3 om (for कीर्तिर्) Dn1 D7 8 S सिद्धिस्तुष्टिश् (for पुष्टि सिद्धिश्) MSS om the ref —(L 283) D4 (before corr as above) देवर्षिर् (for °र्षिं) Dn1 D2 6 सजयो (for सृ°) —(L 284) S वत्सा (for कन्या) D7 8 वर्यं, S वर्या (for मत्तो) Dn1 D7 8 इहेप्सति, Dn2 D5 6 G1 M अभीप्सती (for °प्सति) —(L 285) Dn2 D3 5 6 M1 2 एनां (for एन) D5 सत्य (for मह्यम्) Dn2 D3-6 सुता (for इमां) T G2-4 इति (for नृप) —D3 6 om line 286 —(L 286) T G M3-5 भार्यार्थे, M1 2 °र्थी (for °र्थे) T G3 4 त्व (for सु) G2 तेज- (for श्रेय-) D4 भार्यार्थं समनुश्रेय- (for the prior half) Dn2 प्राप्त B1-4 D01 Dn2 D1 2 5 G2 नृप, B3 (marg) 5 प्रभो, D4 पद (for ऽनघ) —(L 287) Dn1 D2 4 5 7 8 ददामि (for °नि) T G1 3 4 M सुप्रीत (for सहृष्ट) G5 ददामीत्यब्रवीत्प्रीत (for the prior half) D01 (before corr) Dn1 D1 2 7 सजय, S प्रांजलि- (for सृञ्जय-) —After line 287, S ins

व्यास उवाच ।
एवमुक्ते नृपतिना क्रोधपर्याकुलेक्षण ।

—(L 288) Dn1 D7 8 च (for तु) D4 om सु —(L 289) Dn1 D7 8 पूर्वं मम हिन विंदन् (D7 8 विध्यन्) (for the prior half) Dn1 D7 8 भार्या न (for वृता वै) —(L 290) D4 तस्माद् (for य°) D4 मया D5 पूर्वं (for विप्र) Dn1 D7 8 यस्मान्न विवृता पूर्वं (for the prior half) B2 Dn2 D1-3 5 यथेप्सया (for यथेच्छया) Dn1 D7 8 तस्मात्स्वर्गं न (Dn1 °त्सगान्न) यास्यसि (D8 °ति) (for the post half) —For lines 289-290, S subst

पूर्वं ममेमां मनसा विद्धि भार्यां वृतां नृपे ।
तस्मादवोचस्त्वं तस्मात्स्वर्गमार्गं न गच्छसि ।

[(L 1) T1 मयैव, G1 M1 2 मयेय, M3-5 मयेमां (for ममेमां) —(L 2) G1 M तस्मादवाचरस्तस्मात् (for the prior half)]

—(L 291) Dn1 D7 8 त्वसौ राजन् (for नारदस्त) —(L 292) Dn1 D7 8 सभापाद् (D7 °न्), D2 -सदत्ता, G2 सभाव्या-, M1 2 -सभाष्य (for °षा) B D01 Dn2 D1-6 दत्ता चोदकपूर्वक, Dn1 D7 8 सत्य नोपम- (Dn1 नापि म)या कृत (for the post half) —Lines 293-294 = (var) Manu 8 227 —(L 293) Dn2 D5 6 -मन्त्रश् Dn1 प्रापित (for प्रथित) B1 Dn1 D7 8 S दार- (for वर-) —(L 294) B1 D3 G5 न त्वेषां, D01 D7 8 नन्वेषा, T G2-4 न तेषा (for न त्वेषा) D01 निष्ठिता (for निश्चिता) Dn1 सा च (for निष्ठा) B4 सप्तपदे, D4 G1 M साप्तपदी D2 सतां, D6 सता (for स्मृता) T G3-5 त्वया सा मनसा स्मृता (for the post half) —(L 295) D01 D5 अनुत्पन्नेव B1 2 (marg) 3 D01 भार्यार्थे, B2 निष्ठार्थे, Dn2 कार्यार्थो (for °र्थे) Dn1 D7 8 S एव विद्वांस्तु (Dn1 D7 8 °द्वान्स) मां (T G3 4 M1-3 5 मा) यस्माद् (for the prior half) D5 मत्तो, D6 मा त्व, S अनु (for मां त्व) Dn1 D7 8 अज्ञानाच्छप्तवानसि (for the post half) —(L 296) Dn1 D7 8 विना मया (by transp) —(L 297) B1 अन्योक्तम् (for °न्यम्) B1 एव (for एव) B1 3 5 D01 (marg as above) Dn1 D7 8 G1 M

सृञ्जयो ह्यपि वै विप्रान्पानाच्छादनभोजनै ।
पुत्रकाम पर शक्त्या यत्नेनोपाचरच्छुचि ।
तस्य प्रसन्ना विप्रेन्द्रा कदाचित्पुत्रमीप्सव । [300]
तप स्वाध्यायनिरता वेदवेदाङ्गपारगा ।
सहिता नारद प्राहुर्देह्यस्मै पुत्रमीप्सितम् ।
तथेत्युक्त्वा द्विजैरुक्त सृञ्जय नारदोऽब्रवीत् ।
वर वृणीष्व भद्र ते यादृश पुत्रमीप्सितम् ।
तथोक्त प्राञ्जली राजा पुत्र वव्रे गुणान्वितम् । [305]

यशस्विन कीर्तिमन्त तेजस्विनमरिंदमम् ।
यस्य मूत्र पुरीष च क्लेद स्वेदश्च काञ्चनम् ।
सुवर्णष्ठीविरित्येव तस्य नामाभवत्कृतम् ।
तस्मिन्वरप्रदानेन प्रवर्धत्यमिते धने ।
कारयामास नृपति सौवर्ण सर्वमीप्सितम् । [310]
गृहप्राकारदुर्गाणि ब्राह्मणावसथान्यपि ।
शय्यासनानि यानानि स्थाली पिठरभाजनम् ।
तस्य स राज्ञो यद्वेश्म बाह्याश्चोपस्कराश्च ये ।

मातुक्त्वा, T G2-5 उक्त्वा तु (G5 om तु) (for ह्यक्त्वा वै) B3 तु (for वै) B1 2 5 Dc1 (marg as above) जग्मतु स्वगृह प्रति, Dn1 D7 8 S तत्र स (T G3-4 यथा स) स्कृत सुखदु (for the post half) —(L 298) Dn2 om from यो ह्यपि up to चित् (in line 300) D3 अथ सो (for सृञ्जयो) B1 [s]पि हि तान्, T G2-4 [s]र्पयद्, G1 M1.2 [s]प्यर्दयन, G. [s]प्यर्दयन्, M3-. [s]प्यर्चयद् (for ह्यपि वै) Dn1 D7 8 तौ विप्रौ (for वै विप्रान्) B3 D1.2.4-6 अथ सोपि नृपो विप्रान्, Dc1 सृञ्जयो ह्यपि नृपो विप्रान् (hypermetric) (for the prior half) S स्नाना च्छादनभोजनै (for the post half) —(L 299) B3 भक्त्या (for शक्त्या) B3 4 D2 यत्नाच्च, Dn1 D7 8 कारेन (for यत्नेन) Dc1 D5-6 उपचरद्, T G1-4 M आहरह, G5 आहारयत् (for उपाचरत्) B5 शिवे, D5 शनै (for शुचि) —(L 300) S पुत्रकाङ्क्षिन (for °मीप्सव) — D1 om. lines 301-303 —(L 302) S वरम् (for पुत्रम्) Dn2 इच्छते (for ईप्सितम्) —(L 303) Dn1 D7 8 हि देवर्षि, S द्विजैस्तथ्य (G1 M1 2 °स्तु) (for द्विजैरुक्त) D3 . सृञ्जय — After line 303, B D (D4 om) ins

तुष्य प्रसन्ना राजर्षे पुत्रमीप्सन्ति साधवा ।

[B2 (marg) स्मिमानि, B2 (orig) इच्छन्ति (for ईप्सन्ति) D2 वरमीप्सति सुव्रता (for the post. half)]

— Before line 304, T G3-5 ins नारद —(L 304) Dn1 D7 8 इप्सस्से, S इच्छसि (for इप्सितम्) —(L 305) B3 अथोक्त, Dn2 D5.6 तथोक्त —(L 306) Dn1 D7 8 अनिंदित (for अरिंदमम्) S स्मरणीयमनिंदि (M1 2 °तद्रि)त (for the post. half) —(L 307) M1 2 यत्र (for यस्य) D5 6 मूत्र- (for मूत्र) B1 8 Dc1 D5.6 क्लेदस्वे (B3 °स्वा)दौ, Dn2 D4 क्लेदस्वेद, S स्वेद क्लेद (for क्लेद स्वेदश्च) — After 307, Dn1 D7 8 S ins

सर्वं सर्वत्प्रसादाद्वै तादृश तनय वृणे ।
तथा भविष्यतीत्युक्ते जज्ञे तस्येप्सित सुत ।
काञ्चनस्याकर श्रीमान्प्रायच्छद्दस्यु कांक्षितम् ।

रुदतस्तस्य नेत्राभ्यां वमत ष्ठीवतोऽपि वा ।
मूत्र स्वेद पुरीष च सर्व भवति काञ्चनम् । [5]

[(L 1) M3-5 भवद् (for भवेद्) Dn1 D7 8 G2 त्वत्प्रसादाद् (for प्रसादाद्वै) Dn1 D7 8 पुत्रजन्म वृणोम्यह (for the post half) —(L 2) G3-5 M3-5 उक्त्वा (for उक्ते) Dn1 जातम्, D7 यश्चे (for जज्ञे) —(L 3) Dn1 D7 8 कांचन सागर (for नस्याकर) G1 2 M1 2 4 5 प्राप्नाच्च (for प्रायच्छद्) M5 (sup lin) कांचन (for कांक्षितम्) T G3-5 M3 प्र (M3 प्रा) सादाच्च सुकांक्षित (M3 °त) (for the post half) —(L 4) T G2-4 अपतद् (for रुदतस्) Dn1 तत्र (for तस्य) G5 रुदितस्य च नेत्राभ्याम् (for the prior half) D7 वमन (for °त) D7 स्त्रीवतो, D5 ष्ठी (for ष्ठी) T G3-4 रुदतस्य नेत्रज, G1 5 M अपतत्तत्र (G5 °स्य) नेत्रज (M5 कांचन) (for the post half) —(L 5) S पुरीष स्वेद (G3-5 °दश्च) (for स्वेद पुरीष) G1 M1 2 सुवर्णममवत्तत (for the post half)]

—(L 308) D6 स्वर्ण (for सुवर्ण) B Dc1 Dn2 D1-3.5 एव (for एव) D2 सुवर्णष्ठीविन त्येव, G5 सुवर्ण इनमित्येव (for the prior half) Dn1 D7 8 तदा, Dn2 D5-6 क्षितौ (for कृतम्) —(L 309) B4 प्रदाने तु, Dn1 D7 8 प्रसादेन (for -प्रदानेन) B (B2 marg) Dc1 D4 6 वर्धयति, Dn2 वनयति, D1 प्रविद्धति (for प्रवधति) D3 6 वर्धयत्यमित धन, S प्रवृद्धस्त्वमितैर्धनै (for the post half) —(L 310) G2 5 सर्व सौवर्ण (by transp) —(L. 311) S -प्रा (T प्र)साद- (for प्राकार) G2 -शृगाणि (for -दुर्गाणि) Dc1 Dn1 D7 8 M3 4 च (for [अ]पि) T G2-4 M5 ब्राह्मणावसथानपि (for the post half) —(L 312) Dn1 दुर्गाणि, D5 G5 पानानि (for या°) D7 8 शिष्यासनानि दुर्गाणि (for the prior half) B1-3 5 D1 2 5 7 8 T G1.2 M पीठर, D5.6 पीठानि, D4 पीठ च (for पिठर) —(L 313) B2 4 5 Dn2 D1.2 राज्ञोपि, M3-5 राज्ञस्तु (for स राज्ञो) T G M2-5 तद्, M1 त्वद् (for यद्) Dn1 D7 8 तस्य राज्ञोकरोद्वेश्म (for the prior half) T G3-5

सर्वं तत्काञ्चनमयं कालेन परिवर्धितम् ।
अथ दस्युगणा श्रुत्वा दृष्ट्वा चैन तथाविधम् । [315]
समूय तस्य नृपते समारब्धाश्चिकीर्षितुम् ।
केचित्तत्राब्रुवंस्त्रत्र पुत्रं गृह्णीम वै स्वयम् ।
सोऽस्याकर काञ्चनस्य तस्य यत्न चरामहे ।
ततस्ते दस्यवो लुब्धा प्रविश्य नृपतेर्गृहम् ।
राजपुत्रं ततो जह्रु सुवर्णष्ठीविन बलात् । [320]
गृहीत्वैनमनुपायज्ञा नयित्वाथ वन तत ।
हत्वा विशस्य नापश्यन्नुलुब्धा वसु किंचन ।
तस्य प्राणैर्विमुक्तस्य नष्ट तद्वरद वसु ।
दस्यवश्च तदान्योन्य जघ्नुर्मूर्खा विचेतस ।
हत्वा परस्पर नष्टा कुमार चाद्भुत भुवि । [325]
असभाव्य गता घोरं नरक दुष्टकारिण ।
त दृष्ट्वा निहत पुत्र वरदत्त महातपा ।
विललाप सुदु खार्तो बहुधा करुण नृप ।
विलपन्त निशम्याथ पुत्रशोकहृतं नृपम् ।
प्रत्यदृश्यत देवर्षिर्नारदो नृपसंनिधौ । [330]
उवाच चैन दु खार्त विलपन्तमचेतसम् ।
सृञ्जय नारदोऽभ्येत्य तन्निबोध युधिष्ठिर ।
कामानामवितृप्तस्त्व सृञ्जयेह मरिष्यसि ।

चाभ्यतराद्य (for चोपस्कराद्य) G1 M बाह्य चा(M4 °ह्यमा) भ्यतर च यत् (for the post half) — (L 315) G5 सर्वं (for श्रुत्वा) D3 चैव , T G1 3.4 M चैव (for चैन) B2 दृष्ट्वा चैव यथाविध , G5 दृष्ट्वा चैव तथागत (for the post. half) — (L 316) Dn1 D7 8 सभूत , S असुभ (for समूय) B1 3-5 Dn1 चिकीर्षित (for °र्षितुम्) Dn1 D7 8 समारभचि(Dn1 °भ चि)कीर्षित (for the post half) — (L 317) S कश्चित्तत्राब्रवीद्राज (for the prior half) D2 8 T G2 गृह्णाम (for गृह्णीम) Dn1 D7 8 S वय (for स्वयम्) — (L 318) B4 यो (for सो) T G2-4 [ऽ]स्याकर , G1 ह्याकर , M1 2 ह्याकार (for ऽस्याकर) B2 सुवर्णस्य (for काञ्चनस्य) D1 नत्र (for तस्य) Dn2 D4-6 करामहे , D3 च कुर्महे (for चरामहे) B1 8 Dc1 प्रयत्न करवामहे , B2 तत्र तत्र चरामहे , Dn1 D7 8 तस्य मूल हरामहे , S तस्मिन्य(G5 °स्माय)त्न तु (G2 च) कुर्महे (for the post. half) — (L 319) S प्रविश्य (for °श्य) — (L 320) B1 2 6 Dc1 नरा , B2 4 तथा (for ततो) — (L 321) Dn1 D7 8 ते ह्येनम् , D4 गृहीत्वैवम् (for °नम्) Dn2 अनुपाजग्मुर् (for °पायज्ञा) B D नीत्वारण्य(D7 8 °त्वा वन)मचेतम (for the post half) — (L 322) Dn1 D7 8 [अ]पि तस्य , D5 विशिष्य (for विशस्य) B D (except D7 8) च (for न) B Dc1 Dn2 D1-6 लु(D4 ल)ब्धा वसु न किंचन (for the post half) — (L 323) D4 S वियुक्तस्य (for विमु°) D5 तु (for नष्ट) B4 वरज (for वरद) Dn1 D7 8 न किंचिद्दृशुर्वसु , D3 6 नष्ट नैवाभवद्वसु , S नष्ट तत्कांचन प(G1 6 M1 2 व)र् (for the post. half) — (L 324) G4 ततो (for तदा) Dn1 D7 8 हत्वा , S जग्मुस् (for जघ्नुर्) S त्यक्त्वा (for मूर्खा) G5 विचेतम (for स) — (L. 325) T G3-5 मृष्टा , G1 2 M रुष्टा (for नष्टा) D4 हत्वा परमसरब्धा (for the prior half) D4 वसु (for भुवि) S कुमार चाद्भुतप्रभ (G5 °त प्रिय) (for the post half) — (L 326) Dn1 D7 8 G5 सदा , G1 M1 2 गत (for गता) Dn2 सघो (for घोर) S मोघ (for दुष्ट) Dn1 D5.7 8 G1-3 5 M1 2 -चारिण (for -कारिण) — (L 327) D8 वर (for वर-) D7 8 -दान (for -दत्त) B2 (marg) महामना , Dn1 D7 8 °त्मनां , G1 °नृपा , M3-5 °यशा (for °तपा). — (L 328) D4 स (for सु-) G5 सुजय (for बहुधा) G5 M3-5 नृप — B4 om line 329 — (L 329) G4 -शोकाहत , G5 -शोकगत (for °हृत) — (L 330) M1 2 प्रत्यपद्यत (for °दृश्यत) B5 D2 तस्य (for नृप) — (L 331) Dn1 [ए]न तु (for चैन) — (L. 332) D1 2 7 सजय (for सृञ्जय) Dn1 पुत्र , D8 [ऽ]त्यत , S यथत् (for ऽभ्येत्य) Dn1 -दर्शनोत्कठित नृप (for the post. half) — After line 332, Dn1 ins

उवाच नारदश्चैन पुत्र षोडशराजकम् ।
शोकापनोदकेनैनत्त निबोध युधिष्ठिर ।

while S ins

नारद उवाच ।

त्यज शोक महाराज वैक्लव्य त्यज बुद्धिमन् ।
न मृत शोचतो जीवेन्मुह्यतो वा जनाधिप ।
त्यज मोह नृपश्रेष्ठ न शोचन्ति मवद्विधा ।
धीरो भवान्महाराज ज्ञानवृद्धोऽसि मे मन ।

[(L 1) G2 बुद्धिमान् (for °मन्) — (L. 2) M1. 2 मुक्त (for मृत) G5 नराधिप (for जना°) — (L 3) G5 M3-5 शोक (for मोह) M3-5 मुह्यन्ति (for शोचन्ति) T G M1. 2 न हि मुह्यंति त्वद्विधा (G5 तत्परा) (for the post half) — (L 4) T G1 2 M1. 2 4 5 भव , M3 भवन् (for भवान्)]

— (L 333) D2 सजय T G3 भविष्यसि (for मरि°) — B2 om line 334 — (L 334) G5 एते (for

यस्य चैने यस्य गेहे दधिता ब्रह्मवादिन ।
आविक्षितं मरुत्त च सृत सृञ्जय शुश्रुम । [335]
सवर्तो याजयामास स्पर्धया य बृहस्पते ।
यस्मै राजर्षये प्रादाद्धर स भगवान्प्रभु ।
हैम हिमवत पाद यियक्षोर्विविधै सवै ।
यस्य सेन्द्रा मरुद्गणा बृहस्पतिपुरोगमा ।
देवा विश्वसृज सर्वे यजनादुर्महात्मन । [340]
यज्ञवाटस्य सौवर्णा सर्वे चासन्परिच्छदा ।
यस्य सर्व तदा ह्यन्न मनोऽभिप्रायग शुचि ।
कामतो बुभुजुर्विप्रा सर्वे चान्नार्थिनो जना ।
पयो दधि घृत क्षौद्र भक्ष्य भोज्य च शोभनम् ।
यस्य यज्ञेषु सर्वेषु वासास्याभरणानि च । [345]
ईप्सितान्युपतिष्ठन्ति प्रहृतान्वेदपारगान ।
मरुत परिवेष्टारो मरुत्तस्याभवन्गृहे ।
आविक्षितस्य राजर्षेर्विश्वे देवा सभासद ।
यस्य वीर्यवतो राज्ञ सुवृष्ट्या सस्यसपद ।
हविर्भिस्तर्पिता येन सम्यक्क्लृप्तैर्दिवौकस । [350]
ऋषीणा च पितॄणा च देवाना सुखजीविनाम् ।
ब्रह्मचर्यश्रुतसुखैर्यज्ञैर्दानेन चानृण ।
शयनासनयानानि स्वर्णराशीश्च दुस्त्यजा ।

यस्य) D₁ चैने, T G₂ ₄ त ये, G₁ M ते वै, G₅ येन (for चैन) M₂₋₅ स्वय (for यय) B₅ नस्य चैवन वह्नेद (for the prior half) B₅ ननायाविश्वितु क्रतु, Dn₁ D₇ दु(D₇ तु)स्माना ह्यस्मदे, Dn₂ D₂₋₈ कि करि ष्यसि (Dn₂ D₅ ॰ष्यति, D₃ ष्यति) वै विभो, D₅ सदा दादा ह्यस्मदे, S अद्यनादा उपास्मद (for the post. half) — (L. 335) D₁ ₄ T अविक्षित, D₆ G₁ ₃₋₅ M आवी॰ (for आवि) B₁ Dc₁ D₂ ₆ चन, D₃ वै (for च) D₆ ₈ सुद्रद (for सृञ्जय) D₁ ₂ ₅ S (except M₅) शुश्रुम (for ॰म) Dn₁ D₄ ₇ ₈ सृत शुश्रुम सृञ्जय (for the post. half) — (L. 336) B₅ समर्तो (for सवर्तो) B Dn₂ D₁₋₉ वै, Dn₁ D₇ ₃ स (for य) Dc₁ देवाचैव बृहस्पते (for the post half) — (L 337) B₁₋₃ Dc₁ D₁ ₂ धन स, Dn₁ D₇ ₈ वर वै, D₃ ₆ वन्दो, S सुप्रीतो (for वर स) B₅ प्रभो, S (M₁ *sup lin* as above) मव (for प्रभु) — (L 338) Dn₁ D₇ ₈ हैमे, D₁ हैम, G₂ सौम (for हैम) D₄ पाय, D₇ ₈ S पान (for पाद) T पियक्षोर्, M₁ (*sup lin* as above) इयक्षोर् (for यिय) D₃ सत्रै, D₂, ₆ स्तवै (for सवै) — (L 339) B₁ ₃ (marg) मुरगणा, B₂ ₄ ₅ Dn₂ D₁, ₃₋₅ [अ]मर, Dn₁ D₇ ₈ S मवगणा (for मरुद्गणा) — (L 340) D₂ पार्श्वे (for सर्वे) T G₁₋₅ M₃₋₅ आदुर् (for ऊदुर्) B₁ ₅ यज (B₅ यय)ते च महीय (B₁ ॰म)ते, B₂₋₄ Dc₁ D₁₋₃, ₆ यजनति समा मते, Dn₁ D₄, ₅ ₇ ₈ यजना (D₄, ₅ न)ते महीपते (Dn₁ D₅ ॰ते), Dn₂ यजतेयुमर्हीपते, G₂ स ह्यतास्महात्मन (for the post. half) — (L. 341) B₅ यज्ञरानस्य सौव- र्णा, Dn₁ D₅ ₇ ₈ G₂₋₅ यज्ञवाटश्च सौवर्ण (G₂₋₄ ॰र्णा), G₁ M ॰वाट च सौवर्ण (for the prior half) D₄ ₇ ₈ चासन्, S चान्ये (for चासन्) — (L. 342) Dn₁ D₇ ₈ यस्य सप्तसप्तस्य (D₈ om. (hapl) मध्यस्य), S उपन्यासेषु (G₁ M ॰न) यस्यान्न (for the prior half) B₁ G₅ [ऽ]भिप्रायक, D₅ T G₂₋₄ ॰प्रायत (for ॰प्रायग) — (L. 343) S नार्म बुभुजिरे विप्रा (for the prior half) D₃ om सर्वे D₄ M₃ वान्नार्थिनो, G₄ चान्यार्थिनो, G₅ पाना॰ (for चान्ना) B₄ Dn₁ D₅ ₇ ₈ T G₂₋₅ M₃₋₅ द्विजा (for जना॰) G₁ M₁ ₂ सर्वे चान्ये पृथग्जना (for the post. half) — (L. 344) Dn₂ D₂ ₃ ₆₋₈ भक्ष- (for भक्ष्य) Dn₁ सुशोभन, Dn₂ च भोजन (for च शोभनम्) — (L 345) Dn₁ चासानि, D₃ वासांसि (for सर्वेषु) B₄ D₁ यस्य सर्वेषु यज्ञेषु (for the prior half) D₃ रत्नानि (for वासांसि) — (L. 346) B₂₋₅ D₁, ₂ उप- तिष्ठते B₁ ₂ D₂ प्रसृष्ट, B₁ ₂ (both marg) प्रभूतं, B₃ प्रहृष्ट, B₄ ₆ D₁ ₃ प्रहृष्टान्, Dc₁ Dn₁ प्रसृष्ट, Dn₂ प्रसृष्टान, D₄ प्रसृज (*sic*), D₆ प्रविष्टान्, D₇ ₈ प्रक्षिप्तान्, M₃₋₅ प्रथितान् (for प्रहृ) Dn₁ D₇ ₈ -पारगा, D₄ ₆ -पारो (for गान्) — With lines 347–348, cf. 12 29 19 — (L 347) G₃ om from मरुत up to राज्ञ (in the prior half of line 349) Dn₁ D₇ ₈ S (G₃ om) [अ]वसन (for [अ]भवन्) — (L 348) Dn₁ M₁ अविक्षितस, G₄ M₃₋₅ आ(M₂ अ)वी॰ (for आवि॰) Dn₁ क्षुत्तोसिर्, D₇ ₈ क्षितोसिर्, T G₁ ₂ ₄ ₅ M₁ ₂ क्षत्तासिर्, M₃₋₅ यनतो (for राजर्षेर्) — (L 349) B₃ D₄ तस्य (for यस्य) S (G₃ om.) राजन् (for राज्ञ) Dn₁ मद्वृष्टा, D₄ सुद्द*, D₇ ₈ सुवृष्टा (for सुवृष्ट्या) B₁ शस्य (for सस्य) D₇ -सपदा — (L. 350) Dn₁ D₇ ₈ देवा (for येन) M₂ धम- (for सम्यक्) Dn₁ D₁ ₃ T G₂₋₅ M₃₋₅ तृप्ता, Dn₂ D₈ तृप्तैर्, D₂ तृप्यैर्, D₅ दृप्तैर्, D₇ तृप्तो (for क्लृप्तैर्) — (L 351) D₄ सुखजीवन, S उपजीविना (for सुखजी॰) — (L 352) Dn₁ D₇ ₈ ब्रह्मचर्य, D₄ ॰चर्ये (for ॰चर्य-) B D -श्रुतिमु- (D₆ ॰म)खैर्, G₂ श्रुतधनैर्, G₅ -श्रुतेनव (for -श्रुतसुखैर्) Dn₂ om from यज्ञै up to इच्छया (in line 354) T G₃ ₄ धर्मैर्, G₂ मुनैर् (for यज्ञैर्) G₃ वानृण, G₅ वा नृपा (for चानृण) B D सर्वदा (D₁ नवैदा, D₆ ₈ सर्वदा, D₇ ₈ सर्वे दा)नैश्च सर्वदा (for the post. half) — (L 353) Dn₁ D₃ ₅ ₆ -दानानि, D₂ पानानि (for -यानानि)

तत्सर्वममित वित्त दत्त्वा विप्रेभ्य इच्छया ।
सोऽनुध्यातस्तु शक्रेण प्रजा कृत्वा निरामया । [355]
श्रद्दधानो जिताँल्लोकान्गत पुण्यदुहोऽक्षयान् ।
स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया ।
पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्य मा पुत्रमनुतप्यथा ।
अयज्वानमदाक्षिण्यमधि श्वैत्येत्युदाहरत् ।

Colophon

नारद उवाच ।

सुहोत्र नाम राजान मृत सृञ्जय शुश्रुम । [360]
एकवीरमनाधृष्यममित्रगणमर्दनम् ।
य प्राप्य राज्य धर्मेण ऋत्विग्ब्रह्मपुरोहितान् ।
अपृच्छदात्मन श्रेय पृष्ट्वा तेषा मते स्थित ।
प्रजाना पालन धर्मो दानमिज्या द्विषज्जय ।
एतत्सुहोत्रो विज्ञाय धर्मेणैच्छद्धनागमम् । [365]
धर्मेणाराधयद्देवान्बाणै शत्रूञ्जयस्तथा ।
सर्वाण्यपि च भूतानि स्वगुणैरप्यरञ्जयत् ।
योऽभुङ्क्तेमा वसुमतीं म्लेच्छाटविकवर्जिताम् ।
यस्मै ववर्ष पर्जन्यो हिरण्य परिवत्सरम् ।
हिरण्योदास्तथा नद्य सुहोत्रस्य महात्मन । [370]

Dn1 D7 8 -राइयश्च (for -राशीश्च) B5 दुस्त्यजान् B1 3 4 Dc1 D2, 4 6 S स्वर्णराशीं(G2 °शीं , G6 °र्जी)श्च दुस्त्यजान् (for the post half) —(L 354) B3 त (for तत्) Dn1 D7 8 अनिश (for अमित) D3 द्रव्य (for वित्त) B D2 दत्त (for दत्त्वा) S ईप्सित (for इच्छया) Dn1 D7 8 विप्रेभ्यो दत्तमीप्सया (for the post half) —B5 om 355–357 —(L 355) Dn1 D7 8 सोनुशातश्च , Dn2 सर्वध्यातस्तु , T G3–5 स्पर्धमान' स , G1 2 M य' स्पर्धमान (for सोऽनुध्यातस्तु) D5 निरापद' (for °मया) —(L. 356) Dn2 श्रद्दधान- T G2–5 श्रिया विनिर्जिताँल्लोकान् , G1 M श्रद्धया निर्जिताँल्लोकान् (for the prior half) S कामदुहो (G1 6 °घो) (for पुण्यदुहो) Dn1 D7 8 मघासोमावहा(D8 °हो)क्षयान् (Dn1 °त्) (for the post half) — After line 356, B1–4 D ins

सप्रन मभृपामाल सदारापलबान्धव ।
यौवनेन सहस्राब्द मरुत्तो राज्यमन्वशात् ।

[(L. 1) D5 6 -नृपामाला' , D4 -सुतामाल' (for -नृपा°) Dn1 D7 8 ता प्रजा' सनृपामाला' (for the prior half) Dn1 D6 7 8 सदारापलबांधवा , D4 मदारो भृत्यबांधव (for the post half) —(L 2) D7 8 युवा शत (for यौवनेन) Some MSS मरुतो (for °त्तो)]

Lines 357–358 = 12 29 21 —(L 357) D2 सजय —(L 358) T G2 3 पुण्यतर , G4 °तमस् , G5 °तम (for °तरस्) T G2 3 5 M5 (*sup lin* as above) मत्वा (for तुभ्य) D5 अनुतप्स्यथा (for °तप्यथा) —(L 359) S (except G5 M5) अदक्षिण्यम् (for अदा°) B Dc1 D1–6 G4 अभि , Dn2 D7 8 अति (for अधि) Dc1 (by corr) G4 श्वैत्य , D1 श्वैत्य , D3–6 शैत्य (D5 °थ्य) , D7 श्वित्य , D8 श्वित्य (for श्वैत्य) B Dc1 Dn2 D1–6 व्याहरन् , D7 8 [अ]वाहर , G2–4 [उ]दाहरन् (for °हरत्) Dn1 अभि श्वित्ये म व्याहरन् (for the post half) — Colophon — *Sub-parvan* B1 अभिमन्युवध — *Adhy name* B (except B5) Dn2 D5 6 षोडशराजि(D5 °जी)क , Dn1 D7 8 षोडशराजकीय , D1 G2 षोडशराजक , T G3 षोडशराजके मरुत्तचक्रकथनं , G1, 4 5 M1 2 षोडशराजके मरुत्तचरित — *Adhy no* B1, 2 Dn1 G3 4, 6 53 , D2 50 , T G1, 3 M 52 — *Sloka no* Dn1 54 — Line 360 = (var) 12 29 22ab —(L. 360) S (G2 damaged) सुहोत्र पार्थिव चापि (for the prior half) D2 5 तनय (for सृञ्जय) D2 S (except M5) शुश्रुम (for °म) —(L 361) B1, 4 Dc1 Dn2 D3–6 अमित्रैरभिवीक्षित (Dc1 Dn2 D4 6 °तु) , B2 3, 5 D1 2 अमरैरभिवी(D1, 2 °पि वी)क्षितु (B3, 5 °त) , Dn1 D7 8 [अ]प्य(Dn1 °था)मित्रै परिक्षित (D7 °क्षत , D8 °क्षित) (for the post half) —(L 362) Dn2 सर्वान् , D4 सत्विग्- (for ऋत्विग्-) T G M1, 2, 4 5 -मंत्रि , M3 -मंत्र (for -ब्रह्म) Dn2 D4 5 G5 M1, 3 पुरोगमान् (for °हितान्) —(L 363) Dn1 D7 8 समानाय्य , S समान्य च (for अपृच्छद्) G5 चैषां (for तेषां) —(L 364) D1, 5 पालने , D5 °नो (for °न) G5 द्विषां (for द्विषज्) —(L. 365) Dn1 D7 8 धर्मांशै नुधनागाम , D5 om. , S धर्म्यमैच्छद्धनागम (for the post half) —(L. 366) B2–5 Dn2 D2, 6 आराधयन् B5 D5 शत्रु- , Dn2 D3, 4 शत्रु (for शत्रून्) Dn1 D7 8 S अजी(Dn1 °जि)जयत् (for जय स्तथा) —M3 om (hapl) line 367 —(L 367) G1 M1 2 [प्]व (for [अ]पि) Dc1 D4 5 अप्य(D4 °ल)रजयन् , Dn1 वानुरजयन् , D7 8 अनुरजयत् , S (M5 om.) अन्व' (for अप्य) —(L 368) S सो (for यो) D4 M3 4 मुक्त्वा , D5 मुक्ते (for ऽभुङ्क्त) Dn2 म्लेच्छाटविविवर्जिता , G4 °दपि च वर्जितां (for the post half) —(L. 369) B2 यस्मिन् , S तस्मै (for यस्मै) Dn1 D7 8 वर्षति (for ववर्ष) D3, 6 प्रति- (for परि-) B D (except Dn1 D7 8) -वत्सरान् (for °रम्) —(L

यस्मिन्कूर्मान्कर्कटकान्मत्स्यांश्च विविधान्बहून् ।
कामान्वर्षति पर्जन्यो रूपाणि विविधानि च ।
सौवर्णान्यप्रमेयानि वाप्यश्च क्रोशसंमिता ।
स तत्र शतसाहस्रान्नक्रान्मकरकच्छपान् ।
सौवर्णान्पतितान्दृष्ट्वा ततोऽस्मयत वैऽतिथि । [375]
तत्सुवर्णमपर्यन्तं राजर्षि कुरुजाङ्गले ।
ईजानो वितते यज्ञे ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत ।
सोऽश्वमेधसहस्रेण राजसूयशतेन च ।
पुण्यैः क्षत्रिययज्ञैश्च प्रभूतवरदक्षिणैः ।
काम्यनैमित्तिकाजस्रैरिष्टां गतिमवाप्तवान् । [380]
स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया ।
पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथा ।
अयज्वानमदाक्षिण्यमभि श्वैत्येत्युदाहरत् ।

Colophon.

नारद उवाच ।
राजानं पौरवं वीरं मृतं सृञ्जय शुश्रुम ।
यः सहस्रं सहस्राणां श्वेतानश्वानवासृजत् । [385]
तस्याश्वमेधे राजर्षेर्देशाद्देशात्समेयुषाम् ।
शिक्षाक्षरविधिज्ञाना नासीत्संख्या विपश्चिताम् ।

370) G1 M1.2 सदा, G5 ततो (for तथा) — For line 370, B D subst.

हैरण्यास्तत्र वादिन्यः स्वैरिण्यो व्यवहन्पुरा ।

[B4 partly damaged Dn2 D2 6 अनु (for तत्र) B1 2-5 Dc1 सरित (for वादिन्य) Dn1 D7 8 हिरण्यास्थान(D7 8 °ण्यांना)स्तत्र नद्यो, D4 हैरण्यांनुवहा नद्य, D5 °नि ह भूतानि (for the prior half) B1 3 Dn2 ह्यम वन, B4 भगवन्, Dc1 D2-5 ह्यवहन (for व्य°) B. हैरण्योऽस्त्ववहन्पुरा, Dn1 D7 8 भूरिण्यो ह्यमवन्पुरा (Dn1 °स्तुन) (for the post half)]

— (L. 371) D7 8 यस्मै, G5 मस्मिन् (for य°) T1 कूर्मान् B Dc1 Dn2 D1-6 ग्राहान्च(Dn2 D4-6 °हक)कर्कटांश्चैव, Dn1 यस्मै कूर्मान्कर्कटांश्च (for the prior half) — D7 om line 372 — (L 372) D2 8 M1 2 कामाद् (for कामान्) Dn1 D2 8 ववर्ष (for वर्षति) G1 5 M3-8 काम ववर्ष पर्जन्यो (for the prior half) G2 रूप्याणि — (L. 373) D3 5 6 चक्रे च, T G3 4 क्रो(T2 को)शसु- (for च क्रोश-) Dn1 D7 8 वाप्य कोशेन ममता (D7 om. समता), Dn2 वाप्यश्चक्रे स्वसमना, D4 वाप्यश्चक्रे सुनगता, G1 M1-5 वाप्य क्रोशसमन्विता, G2 वापी क्रोशशत मत, G5 वाप्य कोशसुनिर्मित, M8 (inf lin) वाप्य क्रोशसुसमिता (for the post half) —(L 374) G6 सुपुत्र (for स तत्र) G6 (sup lin) तु प्रयुत- (for तत्र शत) B D सहस्र वा(D7 8 °स्रवा)ननान्कुम्भा(Dn2 °व)न् (for the prior half) B2 मद्रान् (for नक्रान्) —(L 375) D5 6 सौवर्णं (for सौवर्णान्) B Dc1 Dn2 D1-6 विहि(D3 °ह)तान् (for पति°) B Dc1 Dn1 D1-3 तदा, Dn2 सदा, T G2-6 निध, M6 8 [ऽ]नधि (sic) (for ऽतिथि) — Lines 376-377 = (var) 12 29 26 —(L 376) D4 सौवर्णम्, S हिरण्यम् (for सुवर्णम्) Dn1 अपर्याप्तं (for °यन्त) D1 7 8 -जगले (for -जाङ्गले) —(L 377) Dn1 D7 8 इजानो विविधैर्यज्ञैर् (for the prior half) M1.2 [ऽ]म्यमहत (sic) (for ह्यमन्यत) —(L 378) D5 अश्वमेध- (for सोऽश्व°) D7 S -सहस्राणि (for °स्रेण) Dn1 D7 8 G1 M (M5 sup lin) वाजपेय- (for राजसूय) —(L 379) G4 -धर्मैश्च (for -यज्ञैश्च) Dn2 -लक्षणे (for दक्षिणे) —(L 380) Dn1 D7 8 काम्यनैमित्तिका इष्टिर्, D5 °त्तिकैर्यज्ञैर् (for the prior half) B3 इष्टा, D3 इष्ट (for इष्टा) D1.5 अवाप्नुयात् (for अवाप्तवान्) S (except M1 2) इष्ट्वेष्टां गतिमाप्तवान् (for the post. half) —(L 381) D3 वै (for चेन्) D2 संजय (for सृञ्जय) —(L 382) T G3-6 M5 (sup lin as above) पुण्यतमस् (for °तरस्) Dn1 D7 8 चैव (for तुभ्य) D5 अनुतप्स्यथ (for °तप्यथा) —(L 383) S (except G2 M6) अदक्षिण्य (for अदा°) B Dc1 D1-7 अभि, Dn2 अति, T अयि, M3 अपि (for अभि) Dc1 D2 G5 श्वैत्य, D3 5 शैब्य, D4 शौच्य, D6 श्वैव, D7 श्वित्य, T2 G2 3 श्वेत्य (for श्वैत्य) B Dc1 Dn2 D1-6 व्याहरन्, D7 अवाहर, G5 सुदाहरत् (for उदाहरत्) Dn1 अभि श्वित्येत्यवाहर, D8 अभिनिश्वित्य वा हर (for the post half) — Colophon om in T2 — *Sub-parvan* MSS अभिमन्युवध — *Adhy name* B Dc1 Dn2 षोडशराजिक, Dn1 D2 5 षोडशराजकीय, D1 6 G1 M1 2 षोडशराजकं, T1 G2.4 षोडशराजके सुहोत्रमाहात्म्यकथन, G5 षोडशराजके सुहोत्रचरित — *Adhy no* B1 2 Dn1 D3 G2 5 54, D2 51, T1 G1 3 4 M 53 — *Śloka no* Dn1 12 —(L 384) B2 नृप च, Dn1 S अग वै (S च), Dn2 D3 5 6 नृप चेत् (for राजानं) D7 8 अंग वै पौरव राजन् (for the prior half) D2 6 7 सजय (for सृञ्जय) Dn S (except G6) शुश्रुम (for °म) —(L 385) B2 Dc1 D1 2 5 सहस्र य (by transp) G1 अपासृजत् (for अवा°) —(L 386) Dn1 D3 यस्य (for तस्य) D1 2 4 5 राजर्षे (for °र्षेर्) D1 देशाद्देशात्, D4 6 देश(D6 °शे)देशे (for देशाद्देशात्) B D2 समी

वेदविद्याव्रतस्नाता वदान्या प्रियदर्शना ।
सुभक्षाच्छादनगृहा सुशय्यासनवाहना ।
नटनर्तकगन्धर्वैं पूर्णकैर्वर्धमानकै । [390]
नियोधकैश्च क्रीडद्भिस्तत्र स्म परिहर्षिता ।
यज्ञे यज्ञे यथाकाल दक्षिणा सोऽत्यकालयत् ।
द्विपा दशसहस्राख्या प्रमदा काञ्चनप्रभा ।
सध्वजा सपताकाश्च रथा हेममयास्तथा ।
य सहस्र सहस्राणि कन्याहेमविभूषिता । [395]
धूर्युंजाश्वगजारूढा सगृहक्षेत्रगोशता ।
शत शतसहस्राणि स्वर्णमालानथर्षभान् ।
गवां सहस्रानुचरान्दक्षिणा अत्यकालयत् ।
हेमशृङ्गयो रौप्यखुरा सवत्सा कांस्यदोहना ।
दासीदासखरोष्ट्राश्च प्रादादाजाविक बहु । [400]
रत्नानां विविधान्कूटान्विविधानन्नपर्वतान् ।
तत्सर्वं वितते यज्ञे दक्षिणा अत्यकालयत् ।
तत्रास्य गाथा गायन्ति ये पुराणविदो जना ।

युषा, Dn1 D7 8 समागता (for समेयुषाम्) S सर्वे देवा (G2 वेदा) समाययु (for the post half) —(L 387) Dn1 D4 7 8 आसीत् (for ना॰) Dn1 D7 8 तस्य (for सख्या) —(L 388) Dn1 D7 8 ते स्म (for वेद) D5 स्नातान् (for -स्नाता) D1 वदान्या सत्यभाषिण, D5 ॰न्यान्प्रियदर्शनान् (for the post. half) —(L 389) B D G1 M1 2 सु(D2 स)भिक्षा(Dn1 ॰भक्ष्या)च्छादन- गृहा॰ (D5 ॰न्) (for the prior half) T स- (for सु) Do1 -शिक्षासन- (for -शय्या॰) D4 शय्याशयनवासना (for the post half) —(L 390) D1, 2 T G2-4 -नर्तन (for नर्तक) G5 न नर्तकैश्च गधर्वै (for the prior half) Dn2 D3, 5 6 S प्लवकै(T1 G2 ॰गै, M3-5 ॰नै)र्, D4 पूर्वकैर्, D7 8 सूपकैर् (for पूर्णकैर्) B4 पूर्णकैर्बहुमानकै (for the post half) —(L 391) B Do1 Dn1 D1 2 नित्योद्योगैश्च, Dn2 D5 सनियोगैश्च; D3 4 6 स(D4 वि-, D6 नि)योगकैश् (for नियोध॰) Do1 Dn1 क्रीडति, S क्रीडतस् (for क्रीडद्भिस्) Dn2 D3 5 6 [आ]स, D7 8 [ऊ]षु (for स्म) S तत्रोषु परमार्चिता (for the post half) —D1 om lines 392-394 —(L 392) D4 8 तथाकाल, G5 यथाकाम (for ॰काल) B1 Do1 Dn D3, 5 6 दक्षिणां (for ॰णा) B5 Dn2 D3, 5 सोम्यकाल(B5 ॰र)यत्, D4 6 सोम्यकल्पयत्, D7 8 चाम्यकालयत् (for सोऽत्य॰) —(L 393) B4 विप्रा (for द्विपा) D5 चैव (for दश-) D4 द्विपाश्च दशसाहस्रा, D7 8 द्विरदा दशसाहस्रा, S द्विपान्दशसहस्राख्यान् (T ॰ख्यो, M1 2 ॰ख्यां) (for the prior half) D7 8 प्रमदा काचनावृता, S अद(T न द, M1 2 प्रद)दात्कांचनावृतान् (for the post half) —(L 394) S सध्वजान्सपताकांश्च (for the prior half) D7 8 रथा हेमसुकल्पिता, T G1-4 M1 2 स्वारूढान्साधु(G4 ॰न्हेम)कल्पितान्, G5 सुवरुथान्साधुकल्पितान्, M3, 5 सुरूपान्साधुकल्पितान् (for the post half) —Line 395 = (var) 12 29 29[ab] —(L 395) B4 D3 4, 6-8 सहस्राणां (for ॰णि) S सहस्र च सहस्राणा (for the post half). —(L 396) B1 8 Do1 Dn1 धू(Dn1 धु)र्युजोश्च-, B4 सरस्काश्च, D1 2 धुर्यजाश्च, D3-6 युवत्यश्च, D7 चतुर्यज, D8 चातुर्यश्च (for धूर्युंजाश्व-) S चतुर्युजरथारूढा (for the prior half) B D1 2 8 G5 स्व- (for स-) Dn1 D4 -गृहा, D8 G5 गृहे (for -गृह) S -गोधना (for -गोशता॰) —Lines 397-398 = (var) 12 29 30 —(L 397) D4 -सहस्राणा (for ॰णि) B1 2 (marg) D1 2 4-8 स्वर्णमाली, B2 Do1 Dn1 ॰मालां, B3-5 Dn2 D3 ॰माला (Dn2 ॰लि-) (for ॰मालान्) B1 6-8 D महात्मनां, B2 ऋता॰, T अथर्षमान्, G1 2 4 M नरर्षभान् (for अथर्ष॰) —(L 398) D7 गाव, D8 गाश्च (for गवां) Dn2 D4 6 सहस्रानुचरा, D4 7 8 ॰नुचरा (for ॰नुचरान्) B D दक्षिणाम् Dn2 D4-6 अभ्यकाल(D4 6 ॰कल्प)यत्, D8 G5 सोम्य(G5 ॰त्य)कालयत् (for अत्यकाल॰) —D5 om. (hapl) lines 399-402 —(L 399) G1 -शृंगो, G4 शृंगा, G5 -शृग्य- (for शृङ्गयो) D3 7 8 S रूप्यखुरा॰ (for रौप्य॰) —(L 400) Dn2 D1 3 4 6 खरोष्ट्राश्च, D2 -सहस्रांश्च, T G2-5 M1 2 -खरोष्ट्र (for -खरोष्ट्राश्च) D7 8 G1 M3-5 दासीदास खरोष्ट्र च (for the prior half) D7 अजाविक, T1 चैवा॰, G1 2 M चाजा॰, G5 चाप्या॰ (for आजा॰) B4 बहु प्रादादजाविक, Dn2 प्रादादाजाविक बहु, T2 G4 प्रदाव(G4 ॰चा)॰विक बहु, G3 प्रददाचाविक बहु (for the post half) —(L 401) B D (D5 om) रत्नानां (D7 8 भक्ष्याणा) विविधानां च (for the prior half) B D1 2 चान्न- (for अन्न) Do1 Dn D3 4 6-8 विविधाश्चान्नपर्वता (for the post half) —(L 402) B2 D1 2 M1 2 तस्मिन्सर्वं (for तत्सर्वं) B Do1 Dn D1-4 6 7 M1 2 दक्षिणाम् B4 5 Dn2 D3 4, 6 G5 अभ्य(G5 त्यत्य)काल(D4 ॰र) यत् (for अत्य) D8 दक्षिणाकालमत्ययत् (for the post half) —(L 403) D5 G1 5 M3-5 तत्र स, D7 8 तथास्य, T G2-4 अ(G3 4 त)त्रापि (for तत्रास्य) D4 तत्रास्य गायति च ये (for the prior half) D5 ते (for ये) —After line 403, S ins

अङ्गस्य यजमानस्य अपि विष्णुपदे वयम् ।
अमाद्यदिन्द्र॰ सोमेन दक्षिणाभिर्द्विजातय ।

अङ्गस्य यजमानस्य स्वधर्माधिगता शुभा ।
गुणोत्तरास्ते क्रतवस्तस्यासन्सार्वकामिका । [405]
स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया ।
पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्य मा पुत्रमनुतप्यथा ।
अयज्वानमदाक्षिण्यमभि श्वैत्येत्युदाहरत् ।

Colophon

नारद उवाच ।
शिबिमौशीनर चापि मृत सृञ्जय शुश्रुम ।
य इमा पृथिवीं सर्वां चर्मवत्पर्यवेष्टयत् । [410]
साद्रिद्वीपार्णववना रथघोषेण नादयन् ।
स शिबिर्वै रिपून्नित्य मुख्यान्निघ्नन्सपत्नजित् ।
तेन यज्ञैर्बहुविधैरिष्ट पर्याप्तदक्षिणै ।
स राजा धीर्यवान्धीमानवाप्य वसु पुष्कलम् ।
सर्वमूर्धावसिक्ताना सम्मत सोऽभवद्युधि । [415]
अयजच्चाश्वमेधैर्यो विजित्य पृथिवीमिमाम् ।
निरर्गलैर्बहुफलैर्निष्ककोटिसहस्रद ।
हस्त्यश्वपशुभिर्धान्यैर्मृगैर्गोजाविभिस्तथा ।
विविधै पृथिवीं पूर्णां शिबिर्ब्राह्मणसात्करोत् ।
यावत्यो वर्षतो धारा यावत्यो दिवि तारका । [420]

देवमानुपगन्धर्वाश्चात्यरोचन्त दक्षिणा ।

[= (var) 12 29 31, 32^cd — (L 1) M3 4 नदा, M4 नस्य (for अपि) T G3.4 पर, G2 वर, M3-5 गिरौ (for वयन्) G1 M1.2 अपि विष्णुपद गिरिं (for the post. half) — (L 2) G1 M1 2 प्रमपंका (for द्विजा-सत्र) — (L 3) G1 M1.2 अरिच्यन (for अरोचन्त)] — (L 404) S (G3 inf lin also as above) धमानुगना' (for ॰धर्माधि॰) D4 धर्माधिकरता शुभा (for the post. half) — (L 405) B Dc1 D1 2 तु (for ते) D7 8 क्रुवस् (for क्रतवस्) T G2-4 तत्र (for तस्य) Dc1 Dn2 D1 2 5-8 T G1.2 M सर्व- (for सार्व) D1 कामका', D6 om, D7 8 S ॰कामदा (for ॰कामिका॰) — D8 om line 406 — (L. 406) D1 2 मजय (for सृञ्जय) Dc1 Dn1 चतुर्वा (for ॰र्भद्र-) Dn1 तव (for त्वया) — (L. 407) D5 om (hapl) from पुत्रात् up to पुत्रम् T G3 4 पुण्यतमम् (for ॰तरस) — (L 408) T G1 3-5 M3 4 अदक्षिण्यम् (for अदा) B Dc1 Dn1 D1-4 6-8 अभि, Dn2 भनि, T अपि (for अभि) Dc1 D1.2 6 श्वै (D1 श्वे)त्य, D3 4 श्वैत्य, D5 चैत्य, D7 8 श्वि (D1 श्वि)त्य, T2 G2 3 श्वेत्य (for श्वैत्य) B Dc1 Dn D1-6 8 त्याहरन् (D4 ॰द), D7 अवाहरम् (for उदाहरत्) — Colophon om in D7 — *Sub-parvan* MSS अभिमन्युवध — *Adhy name* B1-4 Dc1 Dn2 D5 6 षोडशराजिक, Dn1 D2 षोडशराजकीय, D8 षोडशराजक, T G3 षोडशराजके अगचरित — *Adhy no* B1 2 Dn1 G2 3 55, D2 52, T G1 3 M 54, G4 50 — *Śloka no* Dn1 13 — Lines 409-410 = (var) 12 29 35 — (L 409) Dn1 शिनिम् (for शिबिम्) Dn1 D7 औशिनर (for औशी॰) D2 7 मजय (for सृञ्जय) D4 सुश्रुम, S शुश्रुम (for ॰म) D3.5 6 सृम शुश्रुम (D6 ॰त [sic]) सजय (for the post. half) — (L 410) Dn2 D3 8 वर्मवत् (for चर्म॰) B1 2 4 5 Dc1 Dn D3-8 समवेष्टयत्, D1 पयवेष्टयन्, D2 G1 4 M1 2 परिवेष्टयत् (for पर्य) — After line 410, D1 reads line 415 D4 om lines 411-412 — (L 411) D1 सदितीयार्णववनां, D7 8 साद्रीद्वीपार्णववर्ती (for the prior half) — (L 412) Dn1 तान्शिनिर्, Dn2 स पितुर् (for स शिबिर्) D7 8 सोरिभिर्युद्धमन्विच्छन्, T G2-5 स शिबिर्य (G4 यशी य) द्धुमन्विच्छन्, M (except M4) स शिबिर्यश अन्विच्छन् (sic) (for the prior half) T G2-5 M1 2 मुख्य सव, M3.5 मुदा सर्व (for मुख्यान्निघ्नन्) D7 8 बलान्वितान् (for सपत्नजित्) — (L. 413) D4 सर्व (for तेन) D8 यज्ञे (for यज्ञैर्) T G2-4 यज्ञैर्बहुविधैरिष्ट (for the prior half) D3 5 6 इष्टै, G2-4 तेन, G5 इष्टा (for इष्ट) T तेनापर्याप्तदक्षिणै (for the post half) — (L 414) B1 3 Dc1 Dn D3-8 श्रीमान् (for धी॰) T G1-4 M अविहिंस्य ज (G3 4 ॰स्यज्ञ) नानन्यान्, G5 अविषह्य जनाद्न्यात् (for the prior half) S अवाप (for प्य) — (L 415) Dn2 om. from वासिक्तानां up to पशुभिधा (in line 418) B Dc1 Dn1 D1 2 3 G5 सर्वमूर्धाभिषिक्तानां (for the prior half) T G3 4 धिय (for युधि) — (L 416) D8 अजयद्य् (for अयजच्च्) D1 अयजत्तश्वमेधैर्यो (for the prior half) B4 वसुधाम् (for पृथिवीम्) — (L 417) B1 2 (marg as above) 3 Dc1 Dn1 यज्ञवाटैर्, D3.5 6 अवि (D5 ॰व)च्छिन्नैर्, D7 8 महामख्यै (D8 ॰श्लै)र् (for बहुफलैर्) T G3 निरगळा मराव्यूर्षा (G3 धान्), G1 M ॰त्नान्सजारूथ्या (M1 [sup lin] 2 ह्या)न्, G2 ॰र्ला सजारूथ्यान्, G4 त्नान्मराव्युथान्, G5 ला स जारूढा (for the prior half) Dc1 Dn1 D6 8 ॰सहस्रश (for द) B1 S निष्ककोटिस (G1 M कोटी स, G2 5 ॰कोटिम)हस्रश (for the post. half) — After line 417, S ins

विभर्ति दक्षिणा यस्य गङ्गाया स्रोत आवृणोत् ।

[G1 M1 3-5 विभक्ता, M1 (sup lin) 2 बिक्राति (for विभर्ति) G5 गगास्रोत (for गङ्गाया स्रोत)]

तावतीरददद्वा वै शिबिरौशीनरोऽध्वरे ।
नो यन्तारं धुरस्तस्य कश्चिदन्य प्रजापति ।
भूत भव्य भविष्य वा नाध्यगच्छन्नरोत्तमम् ।
तस्यासन्विविधा यज्ञा सर्वकामै समन्विता । [425]
हेमयूपासनगृहा हेमप्राकारतोरणा ।
शुचिस्वाद्वन्नपानाश्च ब्राह्मणा प्रयुतायुता ।
नानाभक्षोच्चयतटा पयोदधिमधुह्रदा ।
तस्यासन्यज्ञवाटेषु नद्य शुभ्रान्नपर्वता ।
पिबत स्नात खादध्वमिति यत्रोच्यते जनै ।
यस्मै प्रादाद्वर रुद्रस्तुष्ट पुण्येन कर्मणा । [430]
अक्षय ददतो वित्त श्रद्धा कीर्तिस्तथा क्रिया ।
यथोक्तमेव भूतानां प्रियत्व स्वर्गमुत्तमम् ।
एतॉंल्लब्ध्वा वरानिष्टाञ्शिबि काले दिव गत ।
स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया ।
पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्य मा पुत्रमनुतप्यथा । [435]
अयज्वानमदाक्षिण्यमभि श्वैत्येत्युदाहरत् ।

Colophon

—(L 418) B D1 7 8 यानैर्, G5 चान्यैर् (for धा°) T G2-4 इस्त्यश्वैवंद्वुमिर्वा(G2 °वें)न्यैर् (for the prior half) D1 7 गोजीविभिस् (for गोजा°) —(L 419) B Dc1 Dn D1-6 विविधां, D7 8 विजित्य (for विविधे) B2 (marg as above) 3-5 Dc1 Dn D1-4 6-8 पुण्यां, D5 रम्यां (for पूर्णां) —(L 420) D1 यावतो, D2 3 5-8 T G1 2 M4 5 °वत्यो G5 यावत्यो वर्षधारा स (for the prior half) D1-3 5-7 T G1 2 5 M3-5 यावत्यो — After line 420, B D ins

यावत्य सिकता गाङ्गेयो यावन्मेरोर्महोपला ।
उदन्वति च यावन्ति रत्नानि प्राणिनोऽपि च ।

[(L 1) D1-3 5-8 यावत्य Dn2 यावत्य' सिक्ता गांगेया (for the prior half) D4 om. from महोपला' up to ऽध्वरे (in line 421). — D7 8 om line 2]

— With lines 421-423, of 12 29 37c-39b —(L 421) T G1 2 5 M आददाद् Dn D3 6 गाव, D7 8 S (except G5) गा स (for गा वै) T शिबिकाशीनरोध्वरे (for the post half) —(L 422) D1 2 धुर (for धुरस्) B1 नोधाता च धुर तस्य, B4 5 नान्व गादध्वर तस्य; Dc1 नोधता धुरिय तस्य, Dn1 नोधतीत धुर तस्य, Dn2 नोधाता स्वां धुर तस्य, D3 6 नो गता च धुर तस्य, D4 5 नोधतां तां धुर तस्य, D7 न धनर धुर तस्य, D8 न धुत्तर तस्य कश्चिद्, S नोधता(M3 °त)र धुर तस्य (for the prior half) B1 2 4 Dn2 D3-7 T G3 5 कश्चिद्, D8 om (for कश्चिद्) B1 4 Dn2 D3-8 अन्य' (for अन्य) D7 8 प्रजायते, G5 °पतिं, M3 4 प्रजा प्रति (for प्रजापति) —(L 423) Dn2 om. from भव्य up to नाध्य B2 3 5 Dc1 D1 2 भवस्त वा, D3 6 भवश्चैव; D7 भविष्यश्च, D3 °ष्य च, M3 4 5 (inf lin) °ष्यद्वा (for भविष्य वा) Dn1 भूत भव भविष्यत, D4 भूतभव्यममवच्चैव, D5 भूत भवद्वा भव्य वा (for the prior half) B1-4 Dc1 Dn D4-8 नरेश्वरा (B3 Dc1 D8 °र, Dn D7 °र) (for नरोत्तमम्) D3 अभ्यगच्छजनेश्वरा', S ह्यध्य(G1 M1 2 अध्य-, G5 अभ्य, M3-5 प्रत्य)गच्छन्नरेश्वर (G2 4 °र°) (for the post half) —(L 425) G1 M1 2 4 5 हैम (for हेम-) —(L 426) D5 -श्राद्धान्न- (for स्वाद्वन्न) B Dc1 Dn1 D1 2 5 -पान (for -पानाश्) G5 शुचिस्वाद्वन्नपानाश्च (for the prior half) —(L 427) B Dc1 Dn D1-6 नाना भक्ष्यै (D1 4 °क्षै) प्रियकथा, D7 8 °भक्ष्या पय'कुल्या (for the prior half) B Dc1 Dn D1-6 -महाह्रदा (for मधु°) —(L 429) D7 8 पिबध्व (for °त) D4 S [अ]श्नीन, D7 बत (for स्नात) G1 M जन (for जनै) B D G5 इति यद्रोचते (D7 यत्प्रोचिरे, D8 यत्रोचिरे) जना (D4 G5 °न°) (for the post. half) —(L 430) S तस्मै (for यस्मै) T G M1 2 5 वरान् (for वर) G5 विप्रस् (for रुद्रस्) Dn2 D3 5 6 पुष्टेन (for पुण्येन) —(L 431) D3 दन्ते, D7 8 प्रददौ, T G3 4 च दत्तौ (for ददतो) D5 चित्रं (for वित्त) B2 Dc1 Dn1 श्रुत्वा (for श्रद्धा) B1-3, 5 Dn D2 4 5 क्रिया, D7 8 [अ]क्षया' (D8 °य°) (for क्रिया') T G1, 3-5 M1, 2 श्रद्धां की(G5 °द्धाकी)र्तिं ततोन्य(G1 M1 2 °धान्य)र्या, G2 श्रद्धां कीर्तिं ततोन्यय, M3-5 कीर्तिं श्रद्धां ततोन्यया (for the post half) — D4 om. lines 432-434 —(L 432) S यथार्थम् (for यथोक्तम्) D7 एनद्, D8 एतद् (for एव) Dn2 यथोक्तेनैव भूतानां (for the prior half) —(L 433) Dn2 D3 6 उद्यान् (for लब्ध्वा) G1 एतानिष्टा न्वरॉंल्लब्ध्वा (for the prior half) G3 कालवश (for काले दिव) — D5 om lines 435-436 —(L 435) G5 पुण्यतमस् (for °तरस्) D7 नैव (for तुभ्य) —(L 436) T G M1-3 अदक्षिण्य (for अदा°) B Dc1 Dn1 D1-4 6-8 अभि, Dn2 अति, T अयि (for अभि) Dc1 D1 2 श्वै(D1 श्वे)त्य, Dn2 सैत्य, D3 4 शैव्य, D6 श्वैव, D8 चित्य, T G2 3 5 श्वेत्य (for श्वैत्य) B Dc1 Dn D1-4 6 व्याहरन् (D2 4 °त्), D7 corrupt, D8 अवाहर (for उदाहरत्) — Colophon *Sub-parvan* MSS अभिमन्युवध — *Adhy name* B Dc1 D1-6 षोडशराजिक, Dn1 D2 °राजकीय, Dn2 D3 °राजिय, D7 °राजक,

नारद उवाच ।
रामं दाशरथिं चैव मृतं सृञ्जय शुश्रुम ।
यं प्रजा अन्वमोदन्त पिता पुत्रानिवौरसान् ।
असंख्येया गुणा यस्मिन्नासन्नमिततेजसि ।
यश्चतुर्दशवर्षाणि निदेशात्पितुरच्युतः । [440]
वने वनितया सार्धमवसल्लक्ष्मणानुगः ।
जघान च जनस्थाने राक्षसान्मनुजर्षभ ।
तपस्विनां रक्षणार्थं सहस्राणि चतुर्दश ।
तत्रैव वसतस्तस्य रावणो नाम राक्षसः ।
जहार भार्यां वैदेहीं संमोह्यैनं सहानुजम् । [445]
जघान समरे क्रुद्धः पुरेव त्र्यम्बकोऽन्धकम् ।
सुरासुरैरवध्यं तं देवब्राह्मणकण्टकम् ।

T G3 सर्वके दिविनन्दिर्ने, G2 दि विनन्दिन — *Adhy* no B1. 3 Dn1 D3 G3 4 56, D2 53, T G1 2 4 M 55 — *Śloka* no Dn1 15 —(L 437) D1 T G3-5 M3-4 चापि (for चैव) D3 6 शुश्रुम सृञ्जय (by transp) D1 2 सञ्जय D2 S (except G3) शुश्रुम (for °म) — D3 om lines 438–440 —(L 438) D3 य (for यं) B° य प्रजा अनुमोदन्ति (for the prior half) D1. 7 8 S सा(T G3 दि)ञ्जपुत्रनिवौरसम् (for the post half) —(L 440) D1 2 स चतुर्दश, T G3-5 चतुर्दश च (G3 दि) (for यश्चतुर्द°) D1 6 7 निर्देशात् (for निदे°) D3 अच्युत (for °त) —(L 441) D1 2 न्यवसत्, M1 2 असवत् (for अवसत्) B Dc1 Dn D1-7 लक्ष्मणाग्रजः (for °नुगः) — D3 om lines 442–444 —(L 442) D1 om च M1. 2 राक्षसं B1. 3 D1 2 4 6 मनुष्यपः, D1 S चापि च —(L 443) D1 च रक्षार्थं, D1 रक्षणार्थं (for °र्थं) S तपस्वि(T G2 M1 °स्वी)रक्षणार्थं (for the prior half) —(L 444) Dn1 वर (for नाम) D1 G1 रावणो राक्षसेश्वर, G° (marg as above) °णो राक्षसाधिप (for the post half) —(L 445) Dn° D1 4 6 संमोह्य च, D1 8 वञ्चयित्वा G3 संमोह्याशु (for °ह्यैनं) D3 सहानुजः (for सहानुजम्) — After line 445, B D ins

समागम्याचिरात् राम पौलस्त्यमजितं परैः ।

[(Dn1 D2-4 शूरं (for पौ°) D1 om the post half]

While S ins

रामो हृतां रावणेन भार्यां श्रुत्वा जटायुषः ।
आतुरः शोकसंतप्तोऽगच्छद्रामो हरीश्वरम् ।
तेन रामः सुसंगम्य वानरैश्च महाबलैः ।
आगत्यासौ पारं सेतुं कृत्वा महार्णवे ।
तत्र हत्वा तु पौलस्त्यमसुहृद्गणबान्धवान् । [5]
मायाविनं महाघोरं रावणं लोककण्टकम् ।

[(L 1) T G2 रामां हृतां, G1 M नामाहृतां (for रामो हृतां) G3 श्रुत्वा रामो (for भार्यां श्रुत्वा) —(L 2) G3-5 transp [s]गच्छद् and रामो —(L 3) G1 M1 2 तु (for सु) —(L 5) G1. 2 M गत्वा (for हत्वा) G1 M2-5 पौलस्त्य G1 M2. 5 बान्धव —(L 6) G1 रावणं (for रावणं)]

— T G3-5 om line 446 —(L 446) D1 om from जघान up to चाद्य (in the prior half of line 448) —(L 446) M 2 पुरेव G1 2 M त्र्यम्बकोऽन्धक D4 मुनीनां बाधकारक (for the post half) —(L 447) M2-5 तु (for तं) —(L 448) B3 स (for स) G3 समरे रावणं रणे (for the post half) — After line 448, B D ins

स प्रजानुग्रहं कृत्वा त्रिदशैरभिपूजितः ।
व्याप्य कृत्स्नं जगत्कीर्त्या सुरर्षिगणसत्कृतः ।

[(L 1) D. अपि (for अभि) —(L 2) Dn1 कृत्स्न (for कृत्स्नं) D1 2 -सेवितः (for सत्कृतः)]

— On the other hand S ins after line 448

हत्वा तत्र रिपुं सख्ये भार्यया सह संगतः ।
लङ्केश्वरं च चक्रे स धर्मज्ञं तं विभीषणम् ।
मायया सह संयुक्तस्ततो वानरसेनया ।
अयोध्यामागतो वीरः पुष्पकेण विराजता ।
तत्र राजन्प्रहृष्टः सन्नयोध्यायां महायशाः । [5]
मातॄर्वृद्धांस्तथामात्यानृत्विजः सपुरोहितान् ।
शुश्रूषमाणः सततं सार्धमिश्चाभिषेचितः ।
विसृज्य हरिराजानं हनुमन्तं महाकपिम् ।
भ्रातरं भरतं वीरं शत्रुघ्नं चैव लक्ष्मणम् ।
पूजयन्परया प्रीत्या धैर्येण चाभिपूजितः । [10]
अश्वमेधसहस्राणि अश्वमेधशतानि च ।
चतुःसागरपर्यन्तां पृथिवीमन्वशासत ।
अश्वमेधशतैरीजे क्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः ।
यश्च विप्रप्रसादेन सर्वान्कामानवाप्य च ।

[(L 1) T1 G1 2 M सख्ये —(L 2) G2 [s]य (for स) G3-5 स च लङ्केश्वरं चक्रे (for the prior half) G3-5 धर्मात्मानं (for धर्मज्ञं तं) — G1 om lines 3–6 —(L 3) G1 सङ्क्रुद्धस् (for संयुक्तस्) —(L 5) M राजा (for राजन्) G3 5 प्रविष्टः (for

जघान स महाबाहु पौलस्त्यं सगण रणे ।
सप्राप्य विभिवद्राज्य सर्वभूतानुकम्पक ।
आजहार महायश प्रजा धर्मेण पालयन् । [450]
निरर्गलं सजारूथ्यमश्वमेधशत विभु ।
आजहार सुरेशस्य हविषा मुदमावहन् ।
अन्यैश्च विविधैर्यज्ञैरीजे बहुगुणैर्नृप ।
क्षुत्पिपासेऽजयद्राम सर्वरोगाश्च देहिनाम् ।
सतत गुणसपन्नो दीप्यमान स्वतेजसा । [455]
अति सर्वाणि भूतानि रामो दाशरथिर्बभौ ।
ऋषीणां देवतानां च मानुषाणां च सर्वश ।
पृथिव्या सहवासोऽभूद्रामे राज्य प्रशासति ।
नाहीयत तदा प्राण प्राणिनां न तदन्यथा ।
प्राणापानसमानाश्च रामे राज्य प्रशासति । [460]
दीर्घायुष प्रजा सर्वा युवा न म्रियते तदा ।

प्रहृष्ट॰) T G1 M स (for सन्) — (L 6) G1 M1 2 आवृन् (for मावृर्) G2 वयस्या G1 M आचार्यर्त्विक् , G2 ऋत्विग्भि स (for ऋत्विज स) — (L 7) G2 मत्रिभि सह राघव॰ (for the post half) — (L 8) M3-5 आगत (for अङ्गदम्) — (L 9) M1 2 पितर (for भरत) G M च स (for चैव) — (L 10) G2 भक्त्या (for प्रीत्या) T G2 चापि — (L 12) G2 मर्हां रक्षन्महाबल॰ (for the post half) — (L 14) G1 2 M अवाप्नवान् (for ध्य च)]

— (L. 449) B Dn1 D1 2 5 7 8 स (for स-) B1 2 (marg) 3 5 Dc1 Dn1 D1 2 विविध (for विधिवद्) M3 4 राजा (for राज्य) G2 स रामोधारयद्राज्य (for the prior half) Dn1 D4 7 8 T G2-5 M3-5 सर्वभूतानुकपन (for the post half) — Dn2 om. lines 450–452 D7 repeats line 450 after line 451 — (L 450) D7 (both times) 8 महायशै S सर्वर्द्धी (G1 M °वीन्द्री) पानवष्टभ्य (for the prior half) — (L 451) B1 (marg) सर्वरथ्यम् , D1 सजारुथ्यम् , D2 स राजा तु , D3 स जातूकम् (sic), D4 5 सजारुथ्याम् , D6 समारुह्यम् (for सजारुथ्यम्) B1 Dc1 Dn1 D7 निरर्गलान्सजारुथ्या (Dc1 Dn1 °थ्या)न् , D8 °लान्सदा यज्ञान् , T G3 4 स निरर्गल (G3 4 °ज)ज मुख्यम् , G1 स निरर्गलकान्मोहाख्यान् , G2 यो नाम बहुळ मुख्यम् , G5 स निरर्गलजान्मुख्यान् , M1 2 स निरर्गल-कान्मुख्यान् , M3-5 निरर्गळ (M3 °ल) सजारुथ्याम् (for the prior half) G5 अश्वमेधं (for °मेध-) D7 8 मुवि , S प्रमु (for विभु) B1 अश्वमेध सदा मुवि , D2 °मेधे मूर्ध्नं विभु (for the post half) — (L 452) D7 om from the prior half up to the prior half of line 453 B1 स जहार , D2 आजुहाव (for आजहार) S [म]मरेशस्य (for सुरे°) B1-3 5 आहरन् , D1 आवहत् D4 ह विषादमुदावहन् , T G M1 2 हविषार्चा च सर्वदा , M3-5 हविषा तुष्टिमादधत् (for the post half) — (L 453) Dn1 यज्ञैश् (for अन्यैश्) Dn1 अन्नैर् , D2 यजेद् (for ईजे) B1 भूग , D1.4 नृप D7 8 T G1-4 M1 2 दक्षिणाढु (D7 °णा ढु , D8 °णा° स , G1 M1.2 °णात्र)गुणोदि- (G2 °मि)नै ; G5 दक्षिणा ** णोन्ति , M3-5 दक्षिणाग्रगुणो

रौ (for the post half) — D7 8 om line 454 — (L 454) S [ऽ]वधीद् (for ऽजयद्) — After the prior half of line 454, S ins

सर्वराज्य प्रशासति ।
आधिमप्यवधीद्राम

[(L 1) G1 M1 2 सर्वे राज्य प्रसीदति , M3-5 सर्वेषा प्राणिनां तदा — (L 2) G1 2 M आधीम् (for °धिम्) M3-5 चापि (for अपि)]

— (L 455) T G3.4 समस्त (for सतत) Dn2 om. स्व — (L 457) B1 D5 7 8 मनुष्याणां (for मानुषाणां). G5 तेजसा (for सर्वश) — (L 458) D7 8 समवायो (for सहवासो) — D5 7 8 M3 om lines 459–460 — (L 459) D4 न हीयते (for नाहीयत) B1 तेज° , Dn2 प्राणे (for प्राण) S (M3 om) नाही(G1 5 M4 न ही)यत (G5 ति) तदा (G4 सदा , M2 तथा) प्राणा (for the prior half) Dn2 तु तत्न्यथा , D4 6 मृतवधथा , G1 5 M1 2 4 5 (*sup lin*) न तत्ना (G1 M1 2 °था) व्यथा (G5 °था) (for न तन्यथा) T G2-4 M5 अपाना प्राणिनां तथा (for the post half) — (L 460) B1 2 Dn1 D1 -समानश्च , B2 (marg) D3 6 समानाना (for °नश्च) B4 5 Dc1 प्राणोपा(Dc1 °णापा)न समानश्च , Dn2 D2 प्राणापान समानानां (D2 नाश्च), D4 प्राणायाम समानाना , S प्राणापानौ समा(M2 तथा)वास्तां (for the prior half) Dn2 राज्ये (for राज्य) — After line 460, B Dc1 Dn D1-6 ins

पयदीप्यन्त तेजांसि तदानर्थाश्च नाभवन् ।

[Dn2 D3.6 तेजस्वी (for तेजासि)]

On the other hand, D7 8 ins after line 460

स्त्रियो नित्यं ह्यविधवा दीर्घायुष्याश्च मानवा ।

— (L 461) D7 8 सहस्रवार्षिका सर्वे (for the prior half) M1.2 तथा (for सदा) T G2-5 युवानो न मृतास्तदा (T1 G3 5 °था) (for the post half) — (L 462) B5 D2 6 देवैश् , D8 वेदाश् (for वेदैश्) B2 (marg as

नारद उवाच ।
नाभागमम्बरीषं च मृतं सृञ्जय शुश्रुम ।
यः सहस्रं सहस्राणां राज्ञां चैकस्त्वयोधयत् ।
जिगीषमाणा संग्रामे समन्ताद्वैरिणोऽभ्ययुः । [590]
शस्त्रयुद्धविदो घोरा सृजन्तश्चाशिवा गिरः ।
बललाघवशीकृत्य तेषां शस्त्रबलेन च ।
छत्रायुधध्वजरथांश्छित्त्वा प्रासान्गतव्यथः ।
त एनं मुक्तसंनाहा नाथन्तो जीवितैषिणः ।
शरण्यमीयुः शरणं तवास्म इति वादिनः । [595]
स तु तान्वशगान्कृत्वा जित्वा चेमां वसुंधराम् ।
ईजे यज्ञशतैरिष्टैर्यथा शक्रस्तथानघ ।
बुभुजुः सर्वसंपन्नमन्नमन्ये जनास्तदा ।
तस्य यज्ञेषु विप्रेन्द्राः सुतृप्ताः परमार्चिताः ।
मोदकान्पूरिकापूपान्धाना वटकशष्कुली । [600]
करम्भान्पृथुकान्मन्थानन्यानि सुकृतानि च ।
सूपान्मैरेयकान्यूपात्रागपाण्डवपानकान् ।

---

post. half) —Colophon om. in B. G2 3. —*Sub-parvan* MSS अभिमन्युवध —*Adhy. name* B (B6 om.) Dc1 Dn. D3-5 षोडशराजिक (Dn2 D° °जीक), D1 G3 °राजक, D2 °राजर्षीय, T G3 °राजके ययातिन्रित —*Adhy. no.* B1 D2 T G1 3 4 M 60, B2 Dn1 61, D2 55 —*Śloka no.* Dn1 11 —Line 588 = (var.) 12. 29. 93[ab] —(L. 588) G2 राजा नम् (for नाभागन्) B1 3 4 Dc1 Dn2 D1 3 5 6 चैन, D1 वै (for च) Dn2 D1 7 8 S शुश्रुम D1 3 5 मृत सञ्जय शुश्रुम, D3 6 मृतं शुश्रुम सृञ्जय (for the post half) —(L. 589) G2 3 M2-5 सहस्राणि (for °णां) D4 राज्ञः (for राज्ञां) B4 D1 8 अयोजयत् (for °धयत्) B2 Dc1 राजा चैवमयोधयत्, Dn1 D1 8 राज्ञां वै समयो°, S गणानयु(M2-5 °न्धु)नयो(M3 °ध्रो) धिनां (for the post half) —(L. 590) B2 (marg. as above). 3 Dc1 Dn D2-5 G2 जिगीषमाण, D1 °मान, D7 8 T G1 2-5 °माण, M3 4 5 (sup. lin.) जिहीष माणा (for जिगीष°) D4 समयाद्, G1 M समन्ता, G2 °स्तान् (for समन्ताद्). B2 (marg. as above) 3 Dc1 Dn2 D1 2-5 [ऽ]भ्ययात, B3 4 [ऽ]न्वयुः (for ऽभ्ययुः) Dn1 D7 8 सहनादैर्न्योधयन् (for the post half) —(L. 591) D1 2 अस्त्र (for शस्त्र) B1 3 Dc1 शस्त्रयुद्धे तथा घोरा (B1 °रे), Dn1 D7 8 S शस्त्रमुद्यावन्तः घोर (for the prior half) Dn1 D7 8 सृजन (for °श्च) Dc1 सृज तश्चापि ना गिर (for the post half) — Dn2 repeats line 592 after line 593 —(L. 592) B1 बलम्लोभाद्, B4 °योगाद्, Dn2 (second time) धनलाभाद् (for बल°) Dn1 D7 8 S बललाघवशिक्षाभिस्, Dn2 (first time) D3-6 बलान्वितवशी(D4 °नस मशी, D6 °न्मसमशी)कृत्य (for the prior half) Dn2 बली, D3-6 बल (for तेषां) B1-3 5 Dc1 Dn1 D1-8 G1 सोख, Dn2 (first time) शास्त्र, Dn2 (second time) मार्ग, G6 शस्त्र (for शस्त्र) —(L. 593) B1 D1 शस्त्रायुध (for छत्रा°) Dn1 D7 8 ध्वजवर्ह; G6 गजादिच्छित्वा (for °ध्वजरथांश्छि°) T G2. 4 सिंहो यथा गजादिच्छित्वा, G1 M1 2 शस्त्रायुध गजरथ, G2 छित्त्वा यथा गजाञ्जित्वा (for the prior half) D1 om from प्रासान् up to वशगान् (in line 596) Dn2 D3-6 छित्त्वा पाशान्, D2 छित्त्वा प्रासान्, T G2-5 नामा गन्तु (G2 °ग स) (for छित्त्वा प्रासान्) Dn1 D7 8 छित्त्वा प्रासन्यथा तथा, G1 M1 2 जित्वा प्रासयताव्यथ, M3-5 छित्त्वा प्राम्यदव्यथ (for the post half) —(L. 594) Dn1 D8 त एव, D6 तत्रैन (for त एन) B Dc1 Dn D3-6 प्रार्थयन्, D7 8 नाथते, M1 2 अनाथा (for नाथन्तो) T G2 3 नाथते विजिगीषव°, G4 5 हा नाथते जिगीषव (for the post half) —(L. 595) Dc1 Dn1 D7 8 S (except G2) तव स —(L. 596) T G3 मर्त्यान् (for तु तान्) —(L. 597) D8 इष्टे, G1 M विष्टैर् (for इष्टैर्) B Dc1 Dn2 D1-6 यथाशास्त्र, M3 यथा शक्र D1 5 यथा (for तथा) Dn2 D8 T G3 4 [अ]नय°, D2 नृप, D1 5 नय, D6 वय (for [अ]नघ) —S transp. lines 598 and 599 —(L. 598) B3 अनुमन्ये, Dc1 अनुमान्य (for अन्नमन्ये) B4 G M तथा, D2 T1 सदा (for तदा) —(L. 599) Dn1 यस्य (for तस्य) B Dc1 Dn2 D1 2 4 5 तस्मिन्यज्ञे तु (B3 Dc1 च) विप्रेन्द्रा, D3 6 तस्मिन्नेव तु वि° (for the prior half) D2 सतृप्ता, S प्रहृष्टा (for सुतृप्ता) Dn1 D7 8 सुतृप्ता(D7 °कृपा)श्च पराहंणा (for the post. half) —(L. 600) B4 पूरितापूपान्, Dn1 धारिकापूपा, D1 पूरिकान्पूपान् (for °कापूपान्) Dn2 मोन्क पूर*पूपा, D3 मोन्क पूरिका पूपा, D4 मोदका धारिकापूपान्, D6 °क पूरिकापूपा, D7 8 °का धारिका पु(D8 का पू)पा, T G2-5 M1. 2 मोदकान्कारिकापू(G2 3 °कान्पू)पान्, G1 M3-5 °कोत्कारिकापूपान् (for the prior half) D8 चटक (for वटक) G1 M1-4 शष्कुलीन् (for °ली) B Dc1 धाना(Dc1 °मा)समकशष्कुली, Dn2 माना नामकश°, D1 धानासंयवशष्कुली, D3 5. 6 स्वादुपूर्णाश्च श°, G5 धानापाद्वशष्कुलीन् (for the post. half) —D2 om. lines 601-604 —(L. 601) G1 2 4 M1 2 करभ- (for करम्भान्) Dn1 श्रेष्ठान्, D7 चेष्टा (for मन्थान्) B Dc1 Dn2 D1 3-6 करमान्पु(Dn2 °भा पृ)थुमृद्वीका (Dc1

मृष्टान्नानि सुयुक्तानि मृदूनि सुरभीणि च ।
घृत मधु पयस्तोय दधीनि रसवन्ति च ।
फल मूल च सुस्वादु द्विजास्तत्रोपभुञ्जते । [605]
मदनीयानि पानानि विदित्वा चात्मन सुखम् ।
अपिबन्त यथाकामं पानपा गीतवादितै ।
तत्र स्म गाथा गायन्ति क्षीबा हृष्टा पठन्ति च ।
नाभागस्तुतिसयुक्ता ननृतुश्च सहस्रश ।
तेषु यज्ञेष्वम्बरीषो दक्षिणामत्यकालयत् । [610]
राज्ञा दशसहस्राणि दश प्रयुतयाजिनाम् ।
हिरण्यकवचान्सर्वाञ्श्वेतच्छत्रप्रकीर्णकान् ।
हिरण्यस्यन्दनारूढान्सानुयात्रपरिच्छदान् ।
ईजानो वितते यज्ञे दक्षिणामत्यकालयत् ।
मूर्धाभिषिक्ताश्च नृपान्राजपुत्रशतानि च । [615]
सदण्ड कोशनिचयान्ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत ।
नैव पूर्वे जनाश्चक्रुर्न करिष्यन्ति चापरे ।
यदम्बरीषो नृपति करोत्यमितदक्षिण ।
इत्येवमन्वमोदन्त प्रीता यस्य महर्षय ।
स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया । [620]

D8 °कान्), D8 केरवान्पृथुकांश्चिष्टान्, T G3 5 करम्पृ(G4 °प्र)थुकामथा(G5 °कांधा)न् (for the prior half) B (except B2) Do1 Dn2 D1-6 मन्नानि (for अन्यानि) B2 सत् (for सु) D7, 8 नानाविधि(D8 °ध)कृतानि च (for the post half) — Dn1 om lines 602-604 — (L 602) D7 8 सूप (for सूपान्) G1 2 M मोरण्डकान् (for मैरेयकान्) B1 Do1 D1 पूपान् (for यूपान्) B2-5 D5 सूपान्मैरेयकापूपान्, Dn2 सुरापानोमरजका, D8 सूपमैरेयकापूप, D4 6 सुर(D6 °प)मैरेयक पूपान्; T G3-5 सुपाषो(T1 °ण्यो)-रण्ड(G3 5 °ढ, G4 °ण्डु)कान्यूपान् (for the prior half) B1 D4 S रागषाडव-(G1 M °म-), B5 D5 6 °खाडव-, Dn2 पृपखांडव- (for रागषाण्डव) B4 corrupt, G8 पानगान् (for °कान्) — (L 603) B1 (marg) 5 Dc1 D1 3 6 मिष्टान्नानि, S निम्रृ(G5 °ह)नानि (for मृष्टान्नानि) D4 om सुयुक्तानि Dn2 D5 मिष्टानि सुप्रयुक्तानि (for the prior half) D7 8 S स्वादूनि (for मृदूनि) — (L 604) G5 पान (for तोय) D4 वा (for च) — (L 605) Dn2 D5 G2 फल (for फल) G1, 2 M1, 2 उपभुञ्जिरे (for °भुञ्जते) — (L 606) B5 D1 2 4 मान्नीयानि, D3 दम° (for मन°) Dc1 (marg) चान्नानि, D2 7 G3 5 पापानि, D8 पानीति (for पानानि) S विज्ञानात्मन प्रियान् (for the post. half) — (L 607) B1 3 D4 अपिबति, D1 3 5 6 आपिबनि; D7 अपिबन, S पपुस्तत्र (for अपिबन्त) D7 तथा काम, M3-5 यथाकाल (for °काम) D7 गीतवादिनै (for °तै) G4 अपाना गतका पर (for the post. half) — (L 608) G2 तत°, M4 यत्र (for तत्र) Dn2 D7 8 [आ]शु(D8 सु)गाथा; D2 गाथाश्च (for स्म गाथा) Do1 D4 G2 क्षीया (for क्षीबा) Dc1 D5 G3 पतति, D3 6 G5 पिबति (for पठन्ति) — (L 609) G5 -स्तव- (for स्तुति) D6 -सयुक्तां (for °क्ता) D4 सरागां स्तुति-मयुक्तां (for the prior half) — (L 610) S नाभागो (for [अ]म्बरीषो) S (except G2) दक्षिणा B4 Dn2 D3-6 अभ्यकल्प(D4 °काल)यत् (for अत्यकाल°) — (L 611) B Do1 Dn1 D1 2 7 8 S शत (for दश-) Dn2 D7 8 दश चायुत, T G2-4 प्रयुतायुत, G5 पदाता° (for दश प्र°) B3 D5 8 G2-5 वाजिनां, G1 M -यायिनां (for -याजिनाम्) — Dc1 om line 612 — (L 612) G3 स्वश्वान् (for सर्वान्) Dn1 D7 8 हिरण्य कवचा सर्वे (for the prior half) B1-3 5 Dn2 D3-6 श्वेतवस्त्रावगुण्ठितान्, B4 श्वेतच्छत्रोपशोभितान्, Dn1 D7 8 S सर्वे चो(S °र्वांश्चो)त्तमधन्विन (for the post half) — D2 om lines 613-614 — (L 613) D4 सानुयायि, D5 स्वर्णपत्र, D6 सनुपात्तत्र (sic) (for सानुयात्र-) Dn1 D7 8 यानमानपरिच्छदा (for the post half) — Dn1 D7 8 om line 614 — (L 614) G2 राजानो (for ईजानो) S दक्षिणा (for °णाम्) B4 Dn2 D3, 5 6 अभ्यकल्प(B4 °काल)यत्, D4 अन्वकल्प° (for अत्यकाल°) — (L 615) Dn1 D3 6-8 मूर्धाभिषिक्ता(D8 6 °क्त)श्च नृपा (D8 6 °पो), S °वसिक्तांश्च नृपान् (for the prior half) D7 वा (for च) D8 राजपुत्रेप्सितानि च (for the post half) — (L 616) B1-3, 5 Dc1 D1 कोष- (for कोश-) Dn1 D7 8 S -विषयान् (for -निच°) D8 6 [ऽ]भ्यमन्यत, D7 8 अम°, S ह्यमद्द(G4 °स)त (for ह्यमन्यत) — (L 617) B4 Dn1 नैव, T G2-5 इह, G1 M नेह (for नैव) Dn1 D7 8 पूर्व (for पूर्वे) S तथा (for जनाश्) Dn2 reads from the post half up to the prior half of line 620 twice (without var) Dn1 D7 8 S कर्तारो नैव (S वा न), Dn2 D8 6 न कर्ता नैव, D1 न करिष्यति (for न करिष्यन्ति) D4 वर्तमानास्तथा परे, D5 न कर्तारोथ वा परे (for the post half) — (L 618) B4 यथांबरीषो D4 6 चकार (for करोति) T G2 3 5 -दक्षिणे (for °ण) — (L 619) D4 6 गंधर्वा (for इत्येवम्) B4 5 Dc1 D1 3 अनुमोदते (Dc1 D1, 3 °त), D2 अतिमोदत (for अन्वमो°) D5 इत्येव मत्यामोदत (for the prior half) Dn1 D7 8 S सुर-, D2 तत्र (for यस्य) — Lines 620-621 = (var) 12 29 97 — (L 620) D2 सजय (for सृञ्जय) — (L

पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथा ।
अयज्वानमदाक्षिण्यमभि श्वैत्येत्युदाहरत् ।

Colophon

नारद उवाच ।

शशबिन्दु च राजानं मृत सृञ्जय शुश्रुम ।
ईजे स विविधैर्यज्ञै श्रीमान्सत्यपराक्रम ।
तस्य भार्यासहस्राणां शतमासीन्महात्मन । [625]
एकैकस्या च भार्याया सहस्र तनयाभवन् ।
ते कुमारा पराक्रान्ता सर्वे नियुतयाजिन ।
राजान क्रतुभिर्मुख्यैरीजाना वेदपारगा ।
हिरण्यकवचा सर्वे सर्वे चोत्तमधन्विन ।
सर्वेऽश्वमेधैरीजाना कुमारा शाशविन्दव । [630]
तानश्वमेधे राजेन्द्रो ब्राह्मणेभ्योऽददत्पिता ।
शत शत रथगता एकैक पृष्ठतोऽन्वयु ।
राजपुत्र तदा कन्यास्तपनीयस्वलंकृता ।
कन्या कन्या शत नागा नागे नागे शत रथा ।
रथे रथे शत चाश्वा वलिनो हेममालिन । [635]
अश्वे अश्वे सहस्र गा गवा पश्चादजाविकम् ।
एतद्धनमपर्यन्तमश्वमेधे महामखे ।
शशबिन्दुर्महाभागो ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत ।
वार्क्षाश्च यूपा यावन्तो अश्वमेधे महामखे ।
ते तथैव पुनश्चान्ये तावन्त काञ्चनाभवन् । [640]
भक्ष्यान्नपाननिचया पर्वता क्रोशमुच्छ्रिता ।

---

621) T G2-5 पुण्यतमस् (for °तरस्) Dn1 D7 8 चैव (for तुभ्यं) — D2 om line 622 — (L 622) S (except M5) अदक्षिण्यन् (for अदा°) B Dc1 Dn1 D1, 2-8 अभि, Dn2 अनि, T अपि (for अधि) Dc1 D1 श्वैत्य, Dn1 D7 8 श्विन्य, D3 शैन्य, D4 शैब्य, D5 चैत्य, T G2 3 श्वेत्य (for श्वैत्य) B Dc1 Dn D1 2-8 न्याहरन् (Dn1 °त्), D7 8 [अ]व्राहर (for [उ]दाहरत्) — Colophon — *Sub parvan* MSS अभिमन्युवध —*Adhy name* B Dc1 Dn2 D2 4 6 षोडशराजिक, Dn1 D2 5 °राजकीय, D1 °राजक, T G3 °राजके अंबरीषचरित, G2 अंबरीषचरित — *Adhy no* B1 T G1-3, 5 M 61, B2 Dn1 62, D2 55, G4 60 — *Śloka no* Dc1 16, Dn1 17 — M3 4 om. the ref — (L 623) D6-8 G2 शशिबिंदु (for शश°) Dn1 D7 8 चैत्ररथ, T G2-5 च राजेंद्र (for च राजान) D2 5 मजय D1 2 5 6 8 S शुश्रुम — (L 624) B1 3 Dc1 D5 इजे च, B4 Dn1 D7 8 इजे यो, S य इजे (for ईजे स) B1 बहुभिर्, Dn1 D7 8 विपुलैर् (for विविधैर्) — Line 625 = (var) 12 29 98*cd* — (L 626) D2 तु (for च) Dn1 D7 8 एकैकस्यास्तु भार्याया (for the prior half) D4 6 सहस्रनतयाभवत्, S पुत्रजन्म तथा (G1 5 M1 2 °दा)भवत् (for the post. half) — After line 626, S ins

सहस्र तु सहस्र तु तस्यां तस्यां महात्मन ।

— (L 627) D2 च विक्रांता (for परा°) T G2-5 शशबिंदुकु (G5 *sup lin* °दो कु)मारास्ते (for the prior half) D4 [S]मिप्रेन, D5 नियन- (for नियुत) B3 -याजिन, S -दक्षिणा (G3 °णां) (for -याजिन) — (L 628) D4 यज्वान (for राजान) Dn1 D7 8 राजान क्रतुमुख्यैश्च (for the prior half) D4 यज्ञगैर्, D6 दातारो (for ईजाना) — Line 629 = 12 29 99*cd* — (L 630) B D1 T G3 4 शाशबिंदवा, Dc1 Dn D5-8 शशबिंदव (for शाश°) — (L 631) G2 partly damaged Dn1 D7 8 अश्वमेधै (for °मेधे) Dn2 D3-6 राजेंद्र, T G1, 3, 5 M यज्ञेंद्रे, G4 यज्ञे स (for राजेन्द्रो) Dn1 D7 8 ह्यमन्यत, D1 T G1 3, 4 M [S]न्ददात्पिता — Lines 632-638 = (var) 12 29 100-102 — (L 632) Dn2 D2 रथगजा, D5 चैव रथा, G5 रथानीक, M3 रथगत (for °गता) — (L 633) D4 तथा (for तदा) S राजपुत्रा (G1 M1-4 °त्र्य)स्तथा कन्या (for the prior half) D4 5 तपनीये, S रमणीया (for तपनीय-) B4 -विभूषिता, G3 त्वलकृता (for -स्वल°) — (L 634) D4 कन्याशत, D6 7 कन्याकन्यां (for कन्यां कन्या) — (L 635) T G2-4 जविनो (for वलिनो) — (L 636) B4 5 Dn1 D7 8 M3-5 गोसहस्र, D6 सहस्रं गा D- च (for गा) T G M1, 2 अश्वेश्वे सहस्र च (G1 2 M1 2 तु) (for the prior half) D4 6 पश्च, T G3-5 M5 पश्चापि, G1 M1 4 पश्च हि (for पश्चाद्) B1, 3 पश्चादजाविका°, B4 5 D1 2 पश्चादजाविक (B5 D1 2 °का), Dn2 पश्चादजाविकं, D3 पश्च त्वजाविक, G2 damaged (for पश्चादजाविकम्) — (L 637) Bom ed अपर्याप्तम् (for अपर्यन्तम्) — D3 8 om (hapl) lines 638-639 — (L 638) Dn1 D7 हि दत्तवान्, T G1 2 M1, 3 (*sup lin*) ह्यमदत, G3-5 M3-5 ह्यमसत, M2 ह्यमगन (for ह्यमन्यत) — D2 om lines 639-643 — (L 639) D4 6 वाक्षाश्च, D5 T G2-5 वृक्षाश्च (for वार्क्षाश्च) B4 यूपाश्च (by transp) Dn1 D7 सर्वपूगा हि यावतो (for the prior half) B2 (marg) 3 D6 ह्यश्वमेधे (for अश्व°) T G M1 2 ते (G5 ये)श्वमेधे हि श (G1 M1 2 °भेमिश)च्छ्रिता, M3-5 तेश्व

तस्याश्वमेधे निर्वृत्ते राज्ञ शिष्टास्त्रयोदश ।
तुष्टपुष्टजनाकीर्णा शान्तविघ्नामनामयाम् ।
शशबिन्दुरिमां भूमिं चिर भुक्त्वा दिव गत ।
स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया । [645]
पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्य मा पुत्रमनुतप्यथा ।
अयज्वानमदाक्षिण्यमभि श्वैत्येत्युदाहरन् ।

Colophon.

नारद उवाच ।

गय चामूर्तरयस मृत सृञ्जय शुश्रुम ।
यो वै वर्षशतं राजा हुतशिष्टाशनोऽभवत् ।
तस्मै ह्यग्निर्वर प्रादात्ततो वव्रे वर गय । [650]
तपसा ब्रह्मचर्येण व्रतेन नियमेन च ।
गुरूणा च प्रसादेन वेदानिच्छामि वेदितुम् ।
स्वधर्मेणाविहिंस्यान्यान्धनमिच्छामि चाक्षयम् ।
विप्रेषु ददतश्चैव श्रद्धा भवतु नित्यश ।
अनन्यासु सवर्णासु पुत्रजन्म च मे भवेत् । [655]
अन्न मे ददत श्रद्धा धर्मे मे रमता मन ।
अविघ्न चास्तु मे नित्य धर्मकार्येषु पावक ।
तथा भविष्यतीत्युक्त्वा तत्रैवान्तरधीयत ।
गयोऽप्यवाप्य तत्सर्वं धर्मेणारीनजीजयत् ।
स दर्शपौर्णमासाभ्यां कालेष्वाग्रयणेन च । [660]
चातुर्मास्यैश्च विविधैर्यज्ञैश्चावाप्तदक्षिणै ।
अयजच्छ्रद्धया राजा परिसवत्सर शतम् ।

मेधिकशब्दिता (for the post half) — (L 640) G5 तथैव च (for ते तथैव) — (L 641) B1-3 Dc1 D3 S भक्षान्न, D1 यस्यान्न- (for भक्ष्यान्न) D1 सर्वत (for पर्वता) B2 सर्वत', D3 5 ऊर्जिता, D4 उच्छ्रया (for उच्छ्रिता) B2 (marg) पर्वता क्रोशसर्वत (for the post. half) — (L 642) G5 यस्य (for तस्य) Dn1 D4-6 निवृत्ते, G1 सवृत्ते (for निर्वृत्ते) Dn1 D7 8 राजन् (for राज्ञ) D7 त्रयो वश' (sic) (for त्रयोदश) D4 राज्ञस्तस्य महात्मन (for the post half) — (L 643) B Dc1 Dn2 D1 3-8 S -जनाकीर्णा (for -जनाकीर्णा) Dn1 ह्यनामया, S निरामयां (for अना°) B Dc1 D1 3-8 शांतविघ्नास्त्व(D5 7 8 °घ्ना ह्य)नामया, Dn2 °विघ्नास्त्वनाशना (for the post half) — D1 om lines 644-646 — (L 646) D7 T G3 5 पुण्यतमस् (for °तरस्) — (L 647) T G1 3-5 M1-4 अदक्षिण्यम् (for अदा°) B Dc1 Dn1 D1 3.5 7 8 अभि; Dn2 अति, T अयि (for अभि) Dc1 श्वैत्य, Dn1 D7 8 श्वित्य, Dn2 स्वैत्य, D1 3.4 शैव्य, D5 चैत्य, T G2 3 श्वेत्य (for श्वैत्य) B Dc1 Dn2 D1 3-5 व्याहरन्, Dn1 [अ]व्याहरत्, D7 8 [अ]वाहर (for [उ]दाहरत्) D6 अभिश्वैवेति व्याहरन् (for the post half) — Colophon. — *Subparvan* MSS अभिमन्युवध — *Adhy name* B Dc1 D3-6 षोडशराजिक, Dn1 D2 °राजकीय, D1 °राजक, T G3 षोडशराजके शश(T1 °शि)बिंदुचरित, G2 शशिबिंदुचरित — *Adhy no* B1 D3 S 62, B2 Dn1 63, D2 56 — *Śloka no* B1 11, Dn1 13 — Lines 648-650 = (var) 12 29 104^a-105^b — (L 648) T G2-5 अमूर्त, G1 M असूर्त- (G1 °म्र-) (for अमूर्त-) Dn2 D3 4 6 T G M1 2 5 रजस, D7 8 -यशम (for रयम) D2 5 सजय (for सृञ्जय) D1 5 7 8 S शुश्रुम (for °म) — (L 649) D4 राजन् (for राजा) — (L 650) D4 om तस्मै ह्यग्नि — (L 651) M3-5 वृत्तेन (for व्रतेन) S च दमेन (for नियमेन) — D5 om lines 653-655 — (L 653) D1 [अ]व- (for [अ]वि) Dn1 विजेष्यामि, Dn2 D3 4 6 विजित्यारीन्, D5 विजित्य वा (for [अ]विहिंस्यान्यान्) S स्वधर्ममविहिंसा च (for the prior half) S धर्मम् (for धनम्) — (L 654) Dn1 D7 S पात्रेषु, Dn2 देवेषु, D3 4 6 वेदेषु (for विप्रेषु) T G2-5 M3-5 सा मे, G1 M1 2 मे वै (for चैव) — D2 om line 655 — (L 655) Dn1 अन्यासु च, G5 कन्यासु च (for अनन्यासु) T G2-4 च सर्वासु (for सवर्णासु) T G2-5 M3-5 सुप्रज(G5 M3 5 °जा)त्व, G1 5 M1. 2 सुप्रजात्व (for पुत्रजन्म) — (L 656) B5 अर्थ मे, Dn1 अन्न च, D8 पात्रेषु (for अन्न मे) D4-6 आददत (for मे द°) Dn1 D7 8 [ऽ]क्षय्य (for श्रद्धा) T G3 4 अन्न स्वादु दुहेन्मह्य, G1 M अन्न मा दुदुषे(M3-5 °ष)न्मह्य, G2 अन्न मा दुदुषुर्मह्य, G5 अन्न मा दुदुषे रह्य (for the prior half) D3. 6 च (for मे) — (L 657) Dn1 अविघ्नतास्तु, D4 °घ्न वास्तु (for °घ्न चास्तु). — (L 658) Dn1 D7 8 तत्रैवातर्हितोनल' (for the post half) — (L 659) B D हि (for ऽपि) Dn1 D7 8 अथा जयत् (for अजी°) T G2-5 धर्मेणाराधयज्ज(G2-4 °यज)गत्, G1 M धर्मेणापालयज्जगत् (for the post. half) — (L 660) D2 S -पूर्णमासाभ्यां (for -पौर्ण°) B1 2 Dc1 Dn D3-8 T G2 3 5 आग्रयणेषु (for °णेन) — (L 661) T2 G3 4 चातुर्मास्य (for °स्यैश्च) D7 8 S विधिवद् (for विविधैर्) S [इ]ष्टिभिश् (for यज्ञैश्) — Lines 662-663 = (var) 12 29 107^c-108^b — (L 662) D7 राजन् (for राजा) G1 अयजच्छ्रद्धयामास (for the prior half) D2 प्रति (for परि-) B2 4 5 D1 2 -सवत्सराम्

दश नागसहस्राणि शतमश्वशतानि च ।
शत निष्कसहस्राणि गवा चाप्ययुतानि षट् ।
उत्थायोत्थाय स प्रादात्परिसवत्सर शतम् । [665]
नक्षत्रेषु च सर्वेषु ददन्नक्षत्रदक्षिणा ।
ईजे च विविधैर्यज्ञैर्यथा सोमोऽङ्गिरा यथा ।
सौवर्णी पृथिवीं कृत्वा य इमां मणिशर्कराम् ।
विप्रेभ्य प्रादाद्राजा सोऽश्वमेधे महामखे ।
जाम्बूनदमया यूपा सर्वे रत्नपरिच्छदा । [670]
गयस्यासन्समृद्धास्तु सर्वभूतमनोहरा ।
सर्वकामसमृद्धांश्च प्रादात्तांश्च गयस्तदा ।
ब्राह्मणेभ्य प्रहृष्टेभ्य सर्वभूतेभ्य एव च ।
समुद्रद्वीपशैलेषु नदीनदवनेषु च ।
नगरेषु च राष्ट्रेषु दिवि व्योम्नि च येऽवसन् । [675]
भूतग्रामाश्च विविधा सतृप्ता यज्ञसपदा ।
गयस्य सदृशो यज्ञो नास्त्यन्य इति तेऽब्रुवन् ।
षट्त्रिंशद्योजनायामा त्रिंशद्योजनमायता ।
पश्चात्पुरश्चतुर्विंशद्वेदी ह्यासीद्धिरण्मयी ।
गयस्य यजमानस्य मुक्तावज्रमणिस्तृता । [680]
प्रादात्स ब्राह्मणेभ्योऽथ वासास्याभरणानि च ।
यथोक्ता दक्षिणाश्चान्या विप्रेभ्यो भूरिदक्षिण ।
यत्र भोजनशिष्टस्य पर्वता पञ्चविंशति ।
कुल्या कृशरवाहिन्यो रसानामभवस्तदा ।

(for °त्सर) Dn1 गत (for शतम्) —(L 663) B D गवां शत (for दश नाग-) Dn2 -सहस्र च (for °स्राणि) B1 G2 om the post. half of line 663 and the prior half of line 664 G5 दशम् (for शतम्) D3 4 व (for च) — D2 om. lines 664–676 —(L 664) T G3 च (for षट्) — Lines 665 = (var) 12 29 108^{cd} —(L 665) D7 om उत्थाय B1 3 Dc1 Dn1 य, B3 4.5 Dn2 D3–6 S (except G5 M2) स (for स) D8 उत्थाय प्रादास वृषां (for the prior half) B Dc1 Dn2 D1 3.4 6 -सवत्सरान् (for °र) D7 8 सवृषा (D8 सवत्सां) वत्सला सता (for the post half) —(L 666) B1 Dn2 D3 5 6 -दक्षिणा (for °णा) —(L 667) T G1–4 M शर्वो, G5 मपा (for सोमो) Dn1 D7 8 यथांगिरा (by transp) — Lines 668–669 = (var) 12 29 110 —(L 668) M3 5 (*sup lin*) स (for य) D7 8 -काचनां (for -शर्कराम्). —(L 669) D8 प्राददाद् (for °दद्) S ब्राह्मणेभ्योददा (G3 4 M3–5 °द)द्राजा (for the prior half) Dn1 सोश्वमेध (for °मेधे) —(L 670) B1 चानु-, D7 8 चात्र, S चान्ये (for रत्न) — D5 om. lines 671–672 —(L 671) T G2–4 M3–5 वरप्राप्त्या, G5 वर प्राप्य (for समृद्धास्तु) G1 M1 2 शय्यासनपरा सर्वे (for the prior half) D1 om. from मनोहरा up to समुद्र (in line 674) —(L 672) B2 सर्वे (for सर्व) B2–4 Dn2 D1 3 6 समृद्धाश्च, Dc1 °द्धास्तु; Dn1 D7 8 S °द्ध च (for -समृद्धांश्च) B1 5 Dn1 D7 8 S अन्न, Dc1 तास्तु (for तांश्च) Dn1 D7 8 G5 तथा, T G1 3 4 M सदा, G2 वसु (for तदा) Dn2 प्रासादो भूमयस्तदा, D3 6 प्रासान्ा भूमयस्तथा (D6 °दा) (for the post. half) —(L 673) Dc1 D1 प्रसृष्टेभ्य, Dn1 प्रशिष्टेभ्य, Dn2 °प्रविष्टेभ्य, D3 5 6 विशि°, D7 प्रकृतेभ्य, D8 प्रकृष्टेभ्य, T G1 3.4 M1 2 वितृप्तेभ्य, G2 5 [ऽ]पि तृप्तेभ्य, M3–5 सतृप्तेभ्य (for प्रहृष्टेभ्य) —(L 674) B Dc1 Dn2 D1 3–6 ससमुद्र (D1 om. समसुद्र) वनद्वीप- (for the prior half) B1 सर:सु (for -वनेषु) —(L 675) Dn2 D1 6 स्वराज्येषु, D5 G5 च राज्येषु, T G1–4 M स (G3 सु) राष्ट्रेषु (for च राष्ट्रेषु) T G2–4 घोषयत्, G1 M3–5 योवसत्, M1 2 योवसन् (for येऽवसन्) Dn1 D7 8 सराष्ट्रेषु दिवि व्योम्नि चराचरमयेषु च —(L 676) S बहुविधा (for च विविधा) D7 8 भूतग्रामश्च विधिवत् (for the prior half) Dc1 सुमृष्टा (*sic*), Dn D3–6 सुतृप्ता, D7 8 स नृपो, S विसिता (for सतृप्ता) —(L 677) D7 8 यादृशो (for स°) S यज्वा (for यज्ञो) Dn1 D7 8 मे श्रुत, D4 मे ध्रुव (for तेऽब्रुवन्) — D2 om lines 678–680 —(L 678) Dc1 Dn1 D3 षड्विंशद्, Dn2 D4 6 षड्विंश (for षट्त्रिंशद्) D4 (marg) -योजनोत्सेधा (for योजनायामा) D7 8 शन- (for त्रिंशद्) S विस्तृता (for -आयता) D4 षड्विंशयोजनायता (for the post. half) —(L 679) D7 8 पुरा (for पुरश्) Dn1 (marg as above) पार्श्वयोश्च, S चतुर्विंशा (for °विंशद्) D4 पार्श्वे तस्य चतुस्त्रिंशद्, D6 पार्श्वत*श्चतुर्विंशद् (for the prior half) G1, 3–5 M1 2 वेन्दि (for वेदी) Dn2 त्वासीद्, T G M1 2 5 आसीद्, M3 4 चासीद् (for ह्यासीद्) —(L 680) D8 जयमानस्य (for यज°) B1 T G1 2 4 5 M3–5 मणिस्मृता (*sic*), Dn2 मणिर्भृत, D4 मणिस्तदा, D7 8 स्तुत° (for °स्तृता) Dn1 मुक्ता वेश्मनि शर्करा, D5 मुक्तामणि च वज्रभृत् (for the post half) — Dn1 om line 681 —(L 681) Dn2 D5 6 प्राददद्, D4 स प्रादाद् (by transp), D5 प्रान्दाद्, T G2–4 वै, G1 G2–4 ता प्रादाद्, G5 सप्रादाद् B1 च, T G2–4 वै, G1 M ता वा (for ऽथ) D7 8 ता म प्रादाद्ब्राह्मणेभ्यो, G1 M ता सप्रादाद्ब्राह्मणेभ्यो (for the prior half) G5 मर्वाणि (*sic*) (for

वस्त्राभरणगन्धानां राशयश्च पृथग्विधा । [685]
यस्य प्रभावाच्च गयस्त्रिषु लोकेषु विश्रुत ।
वटश्चाक्षय्यकरण पुण्य ब्रह्मसरश्च तत् ।
स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया ।
पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्य मा पुत्रमनुतप्यथा ।
अयज्वानमदाक्षिण्यमभि श्वैत्येत्युदाहरत् । [690]

Colophon

नारद उवाच ।
साकृतिं रन्तिदेव च मृतं सृञ्जय शुश्रुम ।
यस्य द्विशतसाहस्रा आसन्सूदा महात्मन ।
गृहानभ्यागतान्विप्रानतिथीन्परिवेषका ।
पक्कापक्कं दिवारात्र वरान्नममृतोपमम् ।
न्यायेनाधिगत वित्त ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत । [695]
वेदानधीत्य धर्मेण यश्चक्रे द्विषतो वशे ।
उपस्थिताश्च पशव स्वय यं संशितव्रतम् ।
बहव स्वर्गमिच्छन्तो विधिवत्सत्रयाजिनम् ।
नदी महानसाद्यस्य प्रवृत्ता चर्मराशित ।
तस्माच्चर्मण्वती पूर्वमग्निहोत्रेऽभवत्पुरा । [700]
ब्राह्मणेभ्यो ददौ निष्कान्सौवर्णान्स प्रभावत ।
तुभ्य निष्क तुभ्य निष्कमिति ह स्म प्रभाषते ।
तुभ्यं तुभ्यमिति प्रादान्निष्कान्निष्कान्सहस्रशः ।

वासासि) — (L. 682) D8 यथोक्त-, G4 तथोक्ता (for यथोक्ता) G1 M चान्ये (for चान्या) B Dc1 Dn2 D5 T G2-5 M2 5 -दक्षिणा (for °ण) — (L 683) T G2 यस्य (for यत्र) G5 (marg) राशय (for पर्वता) — (L 684) B5 कुशल-, Dn1 D7 8 च रस , Dn2 सकृत-, D2 5 कृसर-, D4 पायस-, T G1-4 M च क्षीर- (for कृसर-) G5 कुल्याश्च क्षीरवत्यश्च (for the prior half) Dn2 D5 सभवस् (D5 °वस्), D6 मवहस्, D7 8 S चामवस् (for अम°) — (L 685) B1 (before corr) -माल्यानां (for -गन्धानां) Dn2 ते (for च) — (L 686) G5 प्रसादाद् (for प्रभावाच्) D4 यागस्य, T G1-4 M1 च गया, G5 गायत्री, M3-5 च गयास् (for च गयस्) T G M1 विश्रुता, M3-5 °ता (for °त) — (L 687) D8 य (for तत्) Dn D7 पुण्यो ब्रह्मरस- (Dn1 रसमय)श्च य (for the post half) — D4 om lines 688-690 — (L 688) D2 सजय (for सृञ्जय) — (L 689) T G4 5 पुण्यतमस् (for °तरस्) — D2 om line 690 — (L 690) S (except M4) अदक्षिण्यम् (for अदा°) B Dc1 Dn1 D1. 3 5-8 G2 अभि, Dn2 अति, T अयि (for अधि) Dn1 D7 8 श्विल, D1 श्वेत्य, D3 6 शैब्य (D6 °व्य), D5 चैत्य, G3 श्वेल (for श्वैत्य) B Dc1 Dn2 D1 3 5 6 न्याहरन्, Dn1 D7 8 [अ]वाहर (for [उ]दाहरत्) — Colophon. — *Sub-parvan* MSS अभिमन्युवध — *Adhy name* B Dc1 D3. 4 6 षोडशराजिक, Dn1 D2 °राजकीय, Dn2 °राजीय, D1 °राजक, D5 °राजीक, T G2 3 °राजके गयचरितं — *Adhy no* B1 D3 S 63, B2 Dn1 64, D2 57 — *Śloka no* Dc1 Dn1 22 — (L 691) G1 सकृतिं (for मां°) B3 Dc1 D7 8 चेन् (for च) D2 5 सजय (for सृञ्जय) D1 5 T G2-5 M शुश्रुम D7 8 मृत शुश्रुम सजय (for the prior half) — M2 4 om line 692 — (L 692) Dn1 D7 8 S (M2. 4 om.) विशति, D1 द्विषट् (submetric) (for द्विशत-) Dm सूदा आसन् (by transp), D2 आसन्सूता, D4 सूदाश्च सन्, D6 मास सूना, D7 8 सू(D8 सु)पा आसन् — (L. 693) Dn1 D7 8 गृहम् (for गृहान्) B D1 परिवेशका, D1 G3 °वेषिका, M3. 4 °वेष्टतां (for °वेषका) — (L 694) D2 5 पक्व पक्व, D7 8 पक्वपक्वा (D8 °क्वा) (for पक्का पक्क) Dn1 दिवारात्रौ, D1 दिवोरात्रम्, D5 दिवारात्रिम् (for °रात्र) B Dc1 Dn2 D1-6 अपर्यंत धन तदा (for the post half) — (L 695) D4 द्रव्य (for वित्त) D7 8 न्यायेनाधिगता विप्रा (for the prior half) D7 8 येनाक्षय्ये नगोत्तमे, S येनाक्षय्य नगोपम (G5 °त्तम, M3-5 °त्तमा) (for the post. half) — (L 696) Dn1 D7 8 वेगेन (for धर्मेण) M3. 5 (*sup lin*) वभे (for वशे) — (L 697) M1. 2 त (for य) B1. 3 D1 6 S शसित (for सशित) — (L 698) M1 बृहत° (for बहव°) Dn D1 5 8 M4 सत्रयाजिन° (for °जिनम्) — Lines 699-703 = (var) 12 29 116-117 — (L 699) Dn2 महानदी, D7 °रसाद् (for °नसाद्) Dn2 D5 यत्र (for यस्य) G5 या नदी मानमागस्य (for the prior half) Dn1 D7 8 निसृता, D4 अभवद् (for प्रवृत्ता) Dn2 D1-6 धर्म- (for चर्म) S -राशिभि° (for °त) — (L 700) S नाम (for पूर्वम्) B1 3 Dc1 अग्निहोत्राद् (for °होत्रे) S ख्याता पुण्यम(T2 G1 3 M1-3 5 °ण्या स)रिदरा (for the post half) — (L. 701) B D1 2 8 T G3-5 M2-5 [S]दद(T G3 4 °दा)न् (for ददौ) Dn2 D1-6 सु , D1 स्म (for स) Dn1 D7 8 सौवर्णान्य सदस्पति°, T G2-5 ब्राह्मणेभ्य° प्रताम्यति, G1 M3-5 बाहुल्य (M3-5 °हू त)स्य प्रताम्यति (M3-5 °त), M1. 2 ब्रह्मणेषु प्रताम्यति (for the post half) — Dn2 D1-6 om line 702 — (L 702) D7 8 तुभ्य निष्कस्तव निष्क (for the

तत पुन समाश्वास्य निष्कानेव प्रयच्छति ।
अस्य दत्त मयाद्येति निष्ककोटिं प्रदाय स । [705]
एकाह्ना दास्यति पुन कोऽन्यस्तम्मप्रदास्यति ।
सहस्रशश्च सौवर्णान्वृषभान्गोशतानुगान् ।
अध्यर्धमासमददद्ब्राह्मणेभ्य शत समा ।
अग्निहोत्रोपकरण यज्ञोपकरण च यत् ।
ऋषिभ्य करकान्कुम्भान्स्थालीपिठरमेव च । [710]
शयनासनयानानि प्रासादाश्च गृहाणि च ।
वृक्षांश्च विविधान्दद्यादन्नानि च धनानि च ।
सर्वं सौवर्णमेवासीद्रन्तिदेवस्य धीमत ।
तत्रास्य गाथा गायन्ति ये पुराणविदो जना ।
रन्तिदेवस्य ता दृष्ट्वा समृद्धिमतिमानुपीम् । [715]
नैतादृश दृष्टपूर्वं कुबेरसदनेष्वपि ।
धन च पूर्यमाण न किं पुनर्मनुजेष्विति ।
व्यक्त वस्वोकसारेयमित्यूचुस्तत्र विस्मिता ।
सांकृते रन्तिदेवस्य या रात्रिमतिथिं वसेत् ।
आलभ्यन्त तदा गाव सहस्राण्येकविंशति । [720]
तत्र स्म सूदा क्रोशन्ति सुमृष्टमणिकुण्डला ।

---

prior half) Dn1 om from the post half of line 702 up to the prior half of line 705 T G2-4 सम्प्रति , G1 M स्म प्रति , G6 च प्रति (for ह स्म प्र-) B4 -मापन , Dc1 D1 M4 मापनि D7 8 इति तेभ्य सम्प्र(D7 मन्सम्प)ति (for the post half) — D2 om lines 703-712 — (L. 703) B1-3 Dc1 D2 6 तुभ्य तुभ्य तुभ्यमिति, G5 इति तुभ्य तुभ्यमिति (for the prior half) B1-3 Dc1 D3 6 7 G5 प्रागान्, T G2 रेवो (for निष्कान्) B2 निष्क, Dn2 D5 G1 M1 2 शत-, D3 om (for निष्कान्) D4 यो निष्का सहस्रश (for the post. half) — (L 704) B1 पुन (for तत) D2 तवाश्वस्य, G1 6 M1 2 4 5 समाश्वस्य D4 निष्कान्येषां, D5 निष्कांति च (for निष्कानेव) G2 प्रयास्यति (for प्रयच्छति) — (L 705) D2 6 हीनि, D5 7 8 शेतन् (for [अ]घेति) M2 -कोटीं (for -कोटिं) Dn1 D7 8 सहस्रश (for प्रदाय स) — (L 706) D7 8 तस्याति (for -दास्यति) S एकाह्ना नास्यति तत (for the prior half) Dn2 पुन कोटी , D5 6 पुन कोन्य (for कोऽन्यस्तम) Dn1 D7 8 तेभ्यो विप्रान्ब्रुव न्नच , D4 निष्कान्येषां प्रयच्छति, S का(G1 M3 त्वा)य विप्रा इति ब्रुवन् (for the post. half) — After line 706, B Dc1 Dn2 D1.3-6 ins

द्विजपाणिवियोगेन दुःखं मे शाश्वत महत् ।
भविष्यति न सन्देह एव राजाब्रवीदृश ।

[(L 2) D5 [अ]ब्रवाद्]

— M3 4 om line 707 — (L 707) G1 M1 2 सहस्र वश्च (for °स्रशश्च) B3 Dn1 D7 8 -शतायुतान् (for °नुगान्) B4 वृषभं गोवृषानुग (for the post half) — After line 707, B Dc1 Dn2 D1 3-6 ins

साष्ट शतं सुवर्णानां निष्कमाद्धर्षन तथा ।

[D1 शाष्ट, D3-6 साश्व (for साष्टं) B1 2 6 पण, Dc1 Dn2 D3 4 6 पल, D1 नरा , D5 फल (for धर्नं) D1 सना (for तथा)]

— (L 708) Dn1 अद्धार्द्ध , D7 8 अन्वर्धं (for अध्यर्धं) B3 S अददाद् (for °दद्) D4 पर (for शत) G1 M1 2 गर्वां (for समा) — (L 709) D8 अग्निर् (for अग्नि) B1 5 तत् Dn2 D3-6 बहुधान्य धन च यत्, T G2-4 M5 गृहोपकरणं च य(T G3 त)त्, G1 5 M (M5 sup lin) द्रव्योपकरण च यत् (for the post half) — (L 710) Dn D2 4 कनकान्, D5 कांचनान् (for करकान्) D1 कुंडान् (for कुम्भान्) D7 8 विक्रय करका कुभा , T G1-4 M पात्र्य शरावकुभाश्च, G5 पात्र शराव भांडान् (for the prior half) Dn1 D1 4 5 T -पीठरम् (for पि) G1 M1 2 स्थालीपिठरकानि च (for the post. half) — (L 711) D1 6 शयनाशन (for °सन-) D4 पानानि (for -या°) D1 8 T G1 M प्रासादाश्च, D6 प्रसन्नाश्च (for प्रासादांश्च) D4 वा (for च) — (L 712) B1 वृक्षांस्तु (for श्च) B5 विविधोद्यानान्, Dn2 D3-6 °धान्द्रव्यान् (for °धान्दद्यात्) Dn1 D7 8 वृक्षखंडांश्च विविधान्, S वृक्षमांडाश्च विविधान् (for the prior half) B (except B2) Dc1 पर्वतोपवनानि च, Dn1 D7 8 द्रव्याण्यनुपमानि च, Dn2 D3 4 6 रत्नानि विविधानि यत् (Dn2 D4 च), S द्रश्यान्यनुपमानि च (for the post half) — D8 om. lines 713-714 — (L 713) B1 2 Dc1 अस्य, Dn2 D4-6 अपि (for एव) Dn1 D7 सौवर्णं सर्वमप्यासीद् (for the prior half) — (L 714) Dn1 D7 S स्म (for [अ]स्य) — (L 716) B5 -सन्न प्रति, G5 भवनेष्वपि (for -सदने°) — (L 717) Dc1 G5 पूर्यमाणेन (G5 °णैर्न), D1 पूर्वमान्न न, D2 पूर्णमासाथ; D3 6 पूर्णमासीयत्, D4 पूर्णमानं च, D5 पूर्य मानेनु (for °माणं न°) Dn2 धनमापूर्णमासीयत्, D7 8 G1 M1 2 धनं चचूर्यमाणैर्न°, T G2-4 M5 धन चापूर्यमाण तत्, M3 4 5 (sup. lin) धन चचूर्यमाणानां (for the prior half) T G3 4 मानवेषु; G1 2 5 M1 2 5 मानुषेषु (for मनुजेषु). Dn2 D6 अपि (for इति) Dn1 D7 8 M3 4 किं पुनर्मानुजेष्वपि (for the post. half) — D2 om. lines 718-724 — (L 718) Dn1 D7 8 निल

सूपभूयिष्टमश्नीध्व नाद्य मास यथापुरम् ।
रन्तिदेवस्य यत्किंचित्सौवर्णमभवत्तदा ।
तत्सर्वं वितते यज्ञे ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत ।
प्रत्यक्ष तस्य हव्यानि प्रतिगृह्णन्ति देवता । [725]
कव्यानि पितर काले सर्वकामान्द्विजोत्तमा ।
स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया ।
पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्य मा पुत्रमनुतप्यथा ।
अयज्वानमदाक्षिण्यमभि श्वैत्येत्युदाहरत् ।

Colophon

नारद उवाच ।

दौष्यन्तिं भरत चापि मृत सृञ्जय शुश्रुम । [730]
कर्माण्यसुकराण्यन्यै कृतवान्य शिशुर्वने ।
हेमावदातान्य सिंहान्नखदंष्ट्रायुधान्बली ।
निर्वीर्यांस्तरसा कृत्वा विचकर्ष बबन्ध च ।
क्रूरांश्चोग्रबलान्व्याघ्रान्दमित्वा चाकरोद्वशे ।
मन शिला इव शिला सयुक्ता जतुराशिभि । [735]
व्यालादींश्चातिबलवांस्तप्रतीपान्गजानपि ।
दंष्ट्रासु गृह्य विरुह्य शुष्कास्यानकरोद्वशे ।

वस्वौकसारोयम्, Dn2 D1.3 6 G2 M1 2 व्यक्त वस्वौ(D1 °स्वो)कसारे(D1 6 °रो)यम्, D4 व्यक्त च स्वोकसारेयम्, D5 व्यक्त स्वर्लोक° (for the prior half) G5 तस्य (for तत्र) — Do1 om line 719 — (L 719) G1 सांकृत्वो (for °ते) B3 भवेत् (for वसेत्) Dn1 D7 8 अनेकमिति सर्वश (for the post half) — (L 720) Dn D8 6–8 M5 अलभ्यत, D1 5 आलंभ्यत (for आल°) — (L 721) Dn1 D7 8 यत्र (for तत्र) B1 3 Do1 [अ]स्य (for स) D4 शूरा, M3–5 सूता (for सूदा) — (L 722) B2 4 Dn2 D1 3 4.6 T2 G1.2 सूप, B5 शूर्प; D5 यूप (for सूप) S अश्नीत (for °ध्व) Dn1 नातिमांस, D3.4 6 पक्व मांस, D5 आज्य मांस, G5 नान्यमांस (for नाद्य मांस) B D (D2 om) T1 G2 यथा पुरा (for यथापुरम्) — (L 723) B1 3 4 Do1 Dn2 D3.4 6 सुवर्णम् (for सौ°) Dn1 D7 8 पुरा (for तदा) — (L 724) T G3 तु कृते (for वितते) S ह्यमह(G4 °स)त (for ह्यम न्यत) Dn1 D7 8 दक्षिणामत्यकालयद् (for the post half) — (L 726) Dn1 D7 8 कव्यानि चापि पितरो (for the prior half) B3 सर्वकामाद्, Dn1 ह्यत्र काले, Dn2 D4 5 सर्वकाम, D3 6 सर्वे एव, D7 8 अन्नकाले, T G M1 2 सर्वान्कामान् (G5 °मं) (for सर्वकामान्) — (L 728) T G3–5 पुण्यतमस् (for °तरस्) — D2 om line 729 — (L 729) D4 अयज्वीनम् (for °ज्वानम्) S (except M4 5) अदक्षिण्यम् B Do1 Dn1 D1 3–6 8 अभि; Dn2 अति, T अयि (for अभि) Do1 D1 श्वैत्य, Dn1 श्वित्य, D3.4 शैव्य, D5 चैत्य, D6 श्वैव्य, D8 श्वित्य; T श्वेत्य (for श्वैत्य) B Do1 Dn2 D1 3–6 व्याहरन्, Dn1 D8 [अ]वाहर (for [उ]दाहरत्) D7 अभि श्वित्येत्यवाहर (for the post half) — Colophon — *Sub-parvan* MSS अभिमन्युवध — *Adhy name* B Do1 D3–6 षोडशरा जिकं, Dn1 D2 °राजकीय, Dn2 °राजीय, D1 °राजक, T G3 4 °राजके रतिदेवचरित, G2 रंतिदेवचरितं — *Adhy no* B1 S 64, B2 Dn1 65, D2 58 — *Śloka no* Dn1 18 — (L 730) Do1 दौष्मतिं, Dn1 D7 8 दौ ष्मन, D1 2 4 °ष्मति- (D2 4 °तिं), G1 4 5 M दौष्य (G4 5 °ष्य)तिं, G3 दौप्रतिं (for दौष्यन्तिं) D5 सजय (for सृञ्जय) Dn D1 5 7 S (except G5) शुश्रुम° — (L 731) Dn2 [अ]सुकरानि, D4 सुकराणि (for [अ]सुक°) Dn1 D7 8 एव (for अन्यै) G5 यच्छु चिर् (for य शिशुर्) M4 शिशुर्ये कृतवान्वने (for the post. half) — (L 732) B1 हिमवत्यागतान्सिंहान्, B2–5 G2 हिमावदातान्य सिंहान्, M1 2 हेमावदात सिंहशिशून् (hypermetric) (for the prior half) G1 M1 3 वने (for बली) — (L 733) D1 निर्विषांस्, D5 निर्वार्यास् (for निर्वी°) D4 सहसा (for तरसा) D7 8 निचकर्त (for विचकर्ष) G1 M1 2 वृक्षेषु निबबन्ध च (for the post half) — D4 om lines 734–738 — (L 734) B4 5 Dn1 D1 7 8 M3–5 उग्रतरान्, D3 6 °रवान्, G4 अग्र्यबलान् (for उग्र°) Dn1 D7 8 दमयित्वा, S शमयित्वा (for दमित्वा च) — Dn1 D7 8 om line 735 D2 om lines 735–745 — (L 735) D1 मन शिला° समायुक्तान् (for the prior half) Do1 सपृक्ता (for सयुक्ता) Dn2 D1 8 सपृक्ता धा(D1 °त्था)तुरा शिभि°, D5 सपृक्ता जातुयत्तुभि°, D6 सपृक्ता धातुरातुरा, T प्रभक्त्वा जितकाशिन, G1 M ममर्दाजालिना विभु°, G2 प्रावृक्ताजनराशिभि, G3 प्रभक्त्वाजनकाशिनी, G4 प्रमक्त्वा शितकाशिनि, G5 प्रभुक्त्वांजनकाशिन (for the post. half) — (L 736) D3 6 चापि (for चाति) Dn1 D7 8 S व्यालान्द्री(Dn1 D7 8 °लान्द्री, T G3 M3 °लद्री-, G2 °लद्री-, G4 °ळाद्री-, G5 °लाद्री)पांश्चातिबलांस् (for the prior half) B1–3 5 Do1 तान्प्रतीपान्, B4 D1 सुप्रती कान्, Dn1 D7 S त्रिप्र(T G2–5 त्रिप्र)भिन्नान्, Dn2 तत्प्रतीकान्, D5 स प्रतीक्ष्य, D6 तत्प्रतीक्ष्य, D8 विप्र भिन्नाम् (for तत्प्रतीपान्) T G2–4 सुरोपम, G1 5 M घनोपमान् (for गजानपि) — (L 737) B1 (marg) 3 4 [अ]भिरुह्य, B5 स शिशुर्, Dn2 [अ]भिगृह्य; D8 [अ]-

वेदैश्चतुर्भि सप्रीता प्राप्नुवन्ति दिवौकस ।
हव्य कव्य च विविध निष्पूर्त हुतमेव च ।
अदंशमशका देशा नष्टव्यालसरीसृपा ।
नाप्सु प्राणभृता मृत्युर्नाकाले ज्वलनोऽदहत् । [465]
अधर्मरुचयो लुब्धा मूर्खा वा नाभवंस्तदा ।
शिष्टेष्टप्राज्ञकर्माण सर्ववर्णास्तदाभवन् ।
स्वधामूर्जं च रक्षोभिर्जनस्थाने प्रणाशिते ।
प्रादाद्विहत्य रक्षांसि पितृदेवेभ्य ईश्वर ।
सहस्रपुत्रा पुरुषा दशवर्षशतायुष । [470]
न च ज्येष्ठा कनिष्ठेभ्यस्तदा श्राद्धान्यकारयन् ।
श्यामो युवा लोहिताक्षो मत्तमातङ्गविक्रम ।
आजानुबाहु सुमुख सिंहस्कन्धो महाबल ।
दशवर्षसहस्राणि दशवर्षशतानि च ।
सर्वभूतमन कान्तो रामो राज्यमकारयत् । [475]
रामो रामो राम इति प्रजानामभवत्कथा ।
रामाद्राम जगदभूद्रामे राज्य प्रशासति ।
चतुर्विधा प्रजा राम स्वर्ग नीत्वा दिव गत ।
आत्मान सप्रतिष्ठाप्य राजवंशमिहाष्टधा ।
स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया । [480]
पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्य मा पुत्रमनुतप्यथा ।

---

above) 8 Dn2 D5-8 S सप्राप्ता (D1 M3-5 °प्तान्), B1 सुप्रीता (for सप्रीता) G1 M3-8 यज्ञभागान् (for प्राप्नुवन्ति) G2 दिवं तत्र (for दिवौकस) —(L 463) B1 D7 8 S विधिवद् (for विविध) Dc1 निष्पूर्त, D5 निष्पूत, S पूतानि (for निष्पूर्त) Dn° D4 5 हितम् (for हुतम्) D1 T G3 वा (for च) Dn1 D7 8 अग्नि दिदृक्षवा (for the post. half) —Lines 464–465 = (var) 12 29 49 —(L 464) S (except G2 3) नष्टव्याल —(L 465) D1 om from the prior half up to the prior half of line 471 B1 D7 8 S प्राणभृतो (for °भृतां) D7 8 मनवन्, T G2-5 मनुजान्, G1 M मनुज् (for मृत्युर्) D6 न काय, T G M1 2 अनार्ये (G3-5 °र्ये) (for अकाले) D5 दहनो (for ज्वलनो) B1 Dn1 D5 न्दहद् (for ऽदहद्) —(L 466) G2 transp लुब्धा and मूर्खा D7 8 मूढा (for लुब्धा) D1 मनुष्या, M3-5 मूर्खा वै D6 तथा (for तदा) —(L. 467) D7 8 G2 शिष्टेषु (for °ष्ट-) B1-3 Dc1 Dn1 D2.6 -यज्ञ, Dn2 D5 प्राज्ञ, D2 प्राज्ञ-, D7 8 पुण्य, T G M1 2 -जुष्ट, M3-5 शुभ- (for -प्राज्ञ) B1 5 D1.7 8 T M1 सर्वे (for सर्व) —D1 om lines 468–473 —(L 468) B1 2 3 (marg) Dc1 स्वधामूर्जां (B3 °र्जां), B2 स्वधाभुजा, B1 स्वधास्वाहे, B5 D1.2 स्वधा पूर्ता, Dn1 स्वधामिष्टां, Dn2 °मिष्टां, D3 6 °मिश्रां, D5 सद्धर्मिण्यां, D8 स्वधा मूर्जा, G5 (sup lin) स्वधामुद्रां, G5 °धूम (for °मूर्ज) D8 हि (for च) Dn2 विनाशिते, D3 प्रणाशिते (for °ते) —(L 469) D3 प्रायो (for प्रादाद्) D6 प्रापयद्विह यज्ञांशे (for the prior half) —G1 M1 2 ins after line 467 M3-5 after line 468 T G2-5 after line 469

अप्यत्र गाथा गायन्ति ये पुराणविदो जना ।
[G3-5 गाथा]

—(L. 470) D2 दशसहस्रायुषस्तथा (for the post half)
—(L 471) S कुर्वते (for [अ]कारयन्) —After line 471, S ins

न तस्करा वा व्याधिर्वा विविधोपद्रवा कश्चित् ।
अनावृष्टिभय चात्र दुर्भिक्षो व्याधय कश्चित् ।
सर्व प्रमनमेवासीत्यत्नसुखसंयुतम् ।
एव लोकोऽभवत्सर्वो रामे राज्य प्रशासति ।

[(L 1) G1 M3-5 व्याजा, M1 2 राजा (for व्याधिर्) T G2 3 न तस्करभया सन्ति (G3 °तो), G4 न तस्थुरभया सन्तो (for the prior half) G1 M1 2 तथा (for कश्चित्) M3-5 उपधा विविधा कश्चित् (for the post half) — G1 om (hapl) line 2 —(L. 2) G5 चापि, M3 नात्र (for चात्र) —(L 3) G1 M अत्यन्त (for अत्यन्त-) —(L 4) M3-5 लोके (for लोको) T M3-5 सर्व, G2 सर्वे (for सर्वो)]

— T G2 3 cont.

अत्रापि गाथा गायन्ति ये पुराणविदो जना ।
[T1 अप्यत्र (for अत्रापि)]

—(L 472) S मातगानामिवर्षभ (for the post half) — D5 om lines 473–474 —(L 473) Dn2 S (G2 damaged) सुमुख (for सुभुज) T G2-4 महाभुज (for °बल) —(L 475) G2 अपालयत् (for अकार) —(L 476) G3 अभवन् (for °वत्) D4 G3.4 कथा D7 प्रजा समभजन्कथा, D8 सप्रजा सभजन्कथा (for the post. half) —(L 477) D3 6 राम, D7 8 T G3-5 M राम-, G1 रामो (for रामाद्) S -भूत (for राम) D2 रामवद्राम जगदभूद् (hypermetric) (for the prior half) —(L 478) Dn2 D5 राजन् (for राम) D4 सवान् (for स्वर्ग) D7 8 तु वत्सल (for दिव गत) —(L 479) B1 2 (marg) Dc1 Dn1 आत्मन स, Dn2 D3 6 °त्मान च (Dn2 स), D7 आत्मश्रेष्ठा, D8 आत्मश्रेय, S आत्मेच्छया (for आत्मान स)

अयज्वानमदाक्षिण्यमधि श्रयेयुदाहरा ।

Colophon

नारद उवाच ।
भगीरथं च राजानं मृतं सृञ्जय शुश्रुम ।
येन भागीरथी गङ्गा चयनैः काञ्चनैश्चिता ।
यः सहस्रं सहस्राणां कन्या हेमविभूषिता । [485]
राज्ञश्च राजपुत्रांश्च ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत ।
सर्वा रथगता कन्या रथाः सर्वे चतुर्युजः ।
रथे रथे शतं नागाः पद्मिनो हेममालिनः ।
सहस्रमश्वाश्चैकैक गजानां पृष्ठतोऽन्वयुः ।
अश्वे अश्वे शतं गावो गवां पश्चादजाविकम् । [490]
तेनाक्रान्ता जनौघेन दक्षिणा भूयसीर्ददता ।
उपह्वरेऽनिव्यथिता तस्याङ्के निषसाद ह ।
तथा भागीरथी गङ्गा उर्वशी चाभवत्पुरा ।
दुहितृत्वं गता राज्ञः पुत्रत्वमगमत्तदा ।

S राजवशान् (for °वशेगम्) D7 8 राजा (D8 °ड् स) म्याप्य चाप्यथ (for the post half) —(L 480) D2 सजय D8 तथा (for त्वया) —(L 481) G4 पुण्यतमम (for °तरम्) B6 om from पुत्र up to रुदाहरत् (in line 482) D1 अनुतप्यथा —(L 482) D5 T G1 3-5 M1-4 अदक्षिण्यम् (for अदा°) B1-4 Dc1 Dn1 D1 3-8 अभि, Dn2 अति, D2 पभिश्च, T अपि (for अधि) Dn2 सैव्य, D1 6 श्रे(D6 श्रे)त्य, D2 5 चैस, D8 शैव्य, D4 शौच्य, D7 क्षिल, D8 सिल, T G2 3 श्येल (for श्रैल) B1-4 Dc1 Dn D2-6 व्याहरन् (D2 6 °त्), D7 8 अवाहर (for उदाहरत्) —Colophon om in B6 T1 —*Sub-parvan* MSS अभिमन्युवध —*Adhy name* B1-4 Dc1 Dn2 D3 4 षोडशराजिक, Dn1 D2 °राजकीय, D1 6 6 °राजक, T2 G1 2 4 M1 2 °राजके राम चरित, G2 श्रीरामचन्द्रचरित —*Adhy no* B1 2 Dn1 G2 5 57, D2 53, T2 G1 3 4 M 56 —*Śloka no* Dn1 26 —Line 483 = 12 29 56[ab] B5 om lines 483–484, B1 reads the same on marg —(L 483) D1-6 चेद् (for च) D2 मजय D8 S (except G2) शुश्रुम Dn2 D3 5 6 मृत शुश्रुम सृजय (for the post. half) — After line 483, S ins

परित्राणाय पूर्वेषां येन गङ्गावतारिता ।
यस्येन्द्रो बाहुवीर्येण प्रीतो राज्ञो महात्मनः ।
सोऽश्वमेधशतैरीजे समाप्तवरदक्षिणैः ।
हविर्भिस्त्र्यम्बकपत्नैर्देवानामादधौ मुदम् ।
यस्येन्द्रो विनते यज्ञे सोम पीत्वा मदोत्कटः । [5]
असुराणां सहस्राणि बहूनि च सुरेश्वर ।
अजयद्बाहुवीर्येण भगवाल्लोकपूजित ।

[(L 2) G2 महात्मना —(L 3) G2 अश्वमेध- (for सोऽश्व°) —(L 4) T G2 आ(T2 अ)दधान्, G1 M आदधन् (for °धौ) —G1 2 5 M1-4 om lines 5-7]

—(L 484) D5 पुण्या (for येन) D3 यजनै (for चयनै) D4 यत्नाग्रा नाकमि गता, S (G2 damaged) कपिभि सर्वतो कृता (for the post half) —Line 485 = 12 29 58[cd] —(L 485) B1 om the prior half D7 8 सहस्राणि (for °र्णां) B1 विभूषणा (for °षिता) —(L 486) D4 राजभ्यो, D2 राजानो, S राजन्यान (M4 °न्यो) (for राज्ञश्च) D1 M2 4 पुत्राश्च, D5 पुत्रेभ्यो (for °पुत्रांश्च) T ह्यमददा, G1 2 4 ह्यमंमन, G3 ह्यमन्य न, G5 [s]मन्यत, M1.3 ह्यमदान, M4 ह्यमदन्त (for °न्यत) —Lines 487–493 = (var) 12 29 59-61 —(L 487) D1 6 चतुर्भुज (D5 °जा), D1 7 8 °र्भुजा —(L 488) B Dc1 Dn D1-6 सुवे वै, G2 4 पद्मिनो (for पद्मिनो) T G3 °शालिनः (for मालिनः) —(L 489) Dc1 चैकैक, M1 2 °न (for चैकैक) D1 T G2-5 M4 हस्ति(T G2 °स्ती)ना, D3 G1 M1-3 4 हस्तिन (for गजानां) T G2 ययु (for ऽन्वयु) —(L 490) S अश्वेऽश्वे गोसहस्र तु (for the prior half) B1 2 Dc1 Dn D3 6 पश्च तु, D3 पश्च हि, D5 पश्चात् (for पश्चाद्) S तथैव च अजाविक (for the post. half) —(L 491) B1 Dc1 D4 6-8 G4 4 M4.5 क्रांता (for [आ]क्रान्ता) B2 Dc1 Dn D2-6 जलौघेन (for जनौ°). Dn2 दक्षिणा B1 ददौ, B5 ददत्, Dn2 D2-4 6 ददन् (for ददत्) D7 8 S दक्षिणाभिश्च भूयसा (D7 3 च [also स in D7] भूरिस) (for the post half) —(L 492) B2 (marg) नदीपार्श्वे (for उपह्वरे) Dn1 D1 निवमनम्, Dn2 D8 6 च व्यथिता, D4 व्यथिता सा, D5 न प्रथिता, D5 तिष्ठतश्च (for ऽनिव्यथिता) Dn2 D5 T G2.4 अगे, D4 अते (for अङ्के) —(L 493) Dn2 तस्य, D4 तसाद्, D7 8 S ततो (for तथा) D4 नाम (for गङ्गा) D4 गगा वै, T G2-5 M3 (*sup lin* as above) ऊर्ध्वगा (for उर्वशी) D4 वा, T G1-4 M1.2 5 हि, G5 [अ]पि, M3 4 5 (*sup lin*) [ह]ति (for च) Dn1 D2 6 तदा (for पुरा) —(L 494) D4 राज्ञा, D5 राजन् D4 पुत्रित्वम्, D5 पितृत्वम् (for पुत्र°) Dn2 D2 5 6 अभवत् (for अगमत्) D7 8 पुत्रत्वद्भावत स्मिता, S पुत्रि(G1 M1-3 पुत्र, G2 पितृ, G3-5 M4

तत्र गाथा जगु प्रीता गन्धर्वा सूर्यवर्चस । [495]
पितृदेवमनुष्याणा शृण्वता वल्गुवादिनाम् ।
भगीरथ यजमानमैक्ष्वाकु भूरिदक्षिणम् ।
गङ्गा समुद्रगा देवी वव्रे पितरमीश्वरम् ।
तस्य सेन्द्रै सवरुणैर्देवैर्यज्ञ स्वलंकृत ।
सम्यक्परिगृहीतश्च शान्तविघ्नो निरामय । [500]
यो य इच्छेत विप्रो वै यत्र यत्रात्मन प्रियम् ।
भगीरथस्तदा प्रीतस्तत्र तत्राददद्वशी ।
नादेय ब्राह्मणेष्वासीदस्य किंचित्प्रिय धनम् ।
सोऽपि विप्रप्रसादेन ब्रह्मलोक गतो नृप ।
येन याता मखमुखे दिशाशाविह पादपा । [505]
तेनावस्थातुमिच्छन्ति त गत्वा राजमीश्वरम् ।
स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया ।
पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्य मा पुत्रमनुतप्यथा ।
अयज्वानमदाक्षिण्यमभि श्वैत्येत्युदाहरत् ।

Colophon

नारद उवाच ।

दिलीप चेदैलविल मृत सृञ्जय शुश्रुम । [510]
यस्य यज्ञशतेष्वासन्प्रयुतायुतशो द्विजा ।

पुत्री)वक्षोपवर्ति(G1 °धि)ना (for the post half) —(L 495) B2-5 Dc1 Dn D1-4 6 तां तु, D5 तां च (for तत्र) G1. 3 M गाथा T G2-4 गधर्वाप्सरसस्तथा, G1 M3-5 °वाप्सरसां गणा (for the post half) —(L 496) B1 3 4 5 D7 8 वल्गुवादिन, Dn2 °वादिनि, D3-6 ब्रह्मवादिना (for वल्गु°) —(L 497) D4 व्यजमानम्, D7 जय°, T G3 4 हि यज्वानम्, M3 याजमानम् (for यज°) D1 5. 6 T G3 ऐक्ष्वाक, D7 8 G1 2 5 M इक्ष्वाकु (for ऐक्ष्वाकु) B4 तेजसम् (for दक्षिणम्) —(L 499) B1 3 (marg) 5 Dc1 Dn1 यस्य (for तस्य) B1 5 D1 2 सुरगणैर्, B2-4 सवरुणौ D7 8 तस्य सेंद्रा सवरुणा, S सेंद्रै मरुद्गणैर्देवैर् (for the prior half) D7 8 S यस्य य- (T1 अन्यय)ज्ञा स्वलंकृता (for the post half) —(L 500) Dn2 D3-5 चापि (for परि) D3 6 -गृहीतस्तु, D7 8 S °ताश्च (for °तश्च) D1 नराधिप° (for निरामय°) D7 8 S शांतविघ्ना निरामया (for the post. half) —(L 501) Dn2 D3 4 6 यम् (for य) D2 यो यद्यदिच्छेद्विप्रो वै, D5 यथायमिच्छेद्विप्रो वै, D7 8 यो योयमिच्छेद्विप्रो वै, S यो यद्यदिच्छते विप्रो (for the prior half) T G2-4 M3-5 यच्च यस्य, G1 M1 2 यस्य यच्च, G5 यच्च यस्या (for यत्र यत्र) G5 मन° (for [आ]त्मन°) —B5 om line 502 —(L 502) D7 om, D3 स राजा धर्मनिरतस्, S (G2 damaged) तत्तद्भगीरथ प्रादात् (for the prior half) T G1 3 4 M अनघो, G2 damaged, G5 आत्मनो (for अददद्) D3 बली, D4 6 वली (for वशी) —(L 503) B. D1 2 3 ब्राह्मणस्य (for °णेषु) B Dc1 Dn1 D1-3 6 यस्य यत्स्यात्, Dn2 यस्यातिथि, D4 यस्य यस्य, D5 यद्यस्याति, D7 8 G4 य(G4 त)स्य किंचित् (for अस्य किं°) G5 प्रयोजन (for प्रिय धनम्) —(L 504) D7 8 G1 3 M यश्च, T G2-4 यश्च (for सोऽपि) Dn2 G5 ब्रह्मलोक (for °लोक) B1 D1 G1 M1-3 नृप, M5 (*sup lin*) वशी (for नृप) —(L 505) D7 8 M3-5 ये नु (D3 तु) (for येन) D1 4 [आ]नीता, D6 [आ]नीतो (for याता) D2 मखमुखौ, S (except G5) त्वभिमुखा (for मखमुखे) B Dc1 Dn D3 5 येन यातो मखमुखौ (for the prior half) D1 4 त्रिदिवादिह (D4 °व), D5 दिशासाविह, D6 दि दशादिह, D7 8 दिशामपि हि, S दिशमथापि (for दिशा शाविह) —(L 506) T G1-4 M आनतास्तस्थुरिच्छन्तस् (T G3 °त), G5 अनेमरतस्थुरिच्छन्तस् (for the prior half) D1 मत्वा राजम्, D7 8 मत्वा गतुम्, S अन्वा गतुम् (for गत्वा राजम्) —(L 507) D4 तथा (for त्वया) —(L 508) G4 5 पुण्यतमस् (for °तरस्) D5 त्वेष (for तुभ्य) —(L 509) Dn2 आयज्वानम (for अ°) T G M1-3 अन्क्षिण्यम् (for अदा°) B Dc1 Dn1 D1. 3-3 अभि, Dn2 अति, D2 प्रभिश्, T अयि (for अधि) D2. 5 चैत्य, D3 4 श्चैत्य, D6 श्वैवो, D7 श्वित्य, D8 चित्य, T G2 3 श्वेत्य (for श्वैत्य) B Dc1 Dn D1-6 व्याहरन् (D2 4 °त्), D7 8 [अ]वाहर (for [उ]दाहरत्) —Colophon *Sub-parvan* MSS अभिमन्युवध — *Adhy name* B Dc1 D1 3-6 षोडशराजिक, Dn1 D2 °राजकीय, Dn2 °राजीय, T G2 3 °राजके भगीरथ चरित —*Adhy no* B1. 2 Dn1 D3 G2 58, D2 54, T G1 3 4 M 57, G5 59 —*Śloka no* Dc1 14, Dn1 13 —Line 510=12 29 64[ab] —(L 510) B5 चैवैलविलं, Dn2 चेलविल त, D4 चेदौलिदुह, D5 देवविहित, D7 8 वै चैलविल, T G1 2 M नैव (G2 M3-5 चापि) राजान, G3 4 चैवलविल, G5 चापिल्विलं (for चेदैलविल) D3 6 न दिलीप चैलविड (for the prior half) D2 5 सजय (for सृञ्जय) Dn2 D4 8 S शुश्रुम D3. 6 मृत शुश्रुम सृजय (for the post half) —(L 511) D4 6 अयुतायुतशो द्विजा (for the post. half) —D5 om lines 512-513 —(L 512) B4 G1 तत्र, D1 ते च (for तत्त्व) D7 8 T G2-5 M वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञा (for the prior half) G2 यज्वानो भूरिदक्षिणा (for the post half) —After line 512, S ins

स्वच्छन्दा पुण्यगन्धाश्च शुभक्षा हेममालिन ।

तत्त्वज्ञानार्थसंपन्ना यज्वान पुत्रपौत्रिण ।
य इमा वसुसपूर्णा वसुधा वसुधाधिप ।
ईजानो वितते यज्ञे ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत ।
दिलीपस्य च यज्ञेषु कृत पन्था हिरण्मय । [515]
त धर्म इव कुर्वाणा सेन्द्रदेवा समागमन् ।
चषाल प्रचषाल च यस्य यूपे हिरण्मये ।
यद्योषा हेमसछन्ना मत्ता पथिषु शेरते ।
तदेतदद्भुत मन्ये अन्यैर्न सदृशं नृपै ।
यदप्सु युध्यमानस्य चक्रे न परिपेततु । [520]
राजान दृढधन्वान दिलीप सत्यवादिनम् ।

यस्य कर्माणि भूरीणि कथयन्ति मनीषिण ।

[G1 2 5 M1-4 om line 2]

— Line 513 = (var) 12 29 65^{ab} — (L 513) B5 स (for य) S य (G5 स) इमां पृथिवीं पूर्णां (G5 पूर्वां) (for the prior half) D8 om , G1 M1 2 वसुभिर् (for °धां) D4 8 G5 M1 2 वसुधाधिप (D4 °पा) — (L 514) S (G2 damaged) [ऽ]स्मु(M1 2 न्य) पाहरत् (for ह्यमन्यत) — After line 514, T G3 4 ins

यस्य वै यजमानस्य यज्ञे यज्ञे पुरोहित ।
सहस्र वारणान्हैमान्दक्षिणा अत्यकालयत् ।

— Lines 515-517 = (var) 12 29 67^{a}-68^{b} — (L 515) G2 damaged for the prior half B1-3 5 Dn2 D1-6 तु (for च) B4 यज्ञेभूत् (for यज्ञेषु) — D7 8 S ins after line 515 Dn1 after line 516

सहस्र यत्र मातङ्गा गच्छन्ते पर्वतोपमा ।
सौवर्णं चाभवत्सर्वं सदा परमभास्वरम् ।
रसाना चाभवन्कुल्या कण्ठदघ्ना समन्तत ।
सहस्रव्यामा नृपते यूपाश्चासन्हिरण्मया ।

[T G2 4 om line 1 — (L 1) G1 3 5 M यस्य (for यत्र) Dn1 वृहत , D7 8 गच्छंते, Bom ed गच्छति (for गच्छन्ते) G2 गच्छन्ते हेममालिन (for the post half) — (L 2) M1 (orig) 2 पूर्व, M1 (*sup lin*) पूर्णं (for सर्वं) G1 5 M3-5 सद (for सदा) — (L 3) Dn1 D7 8 चाभवत् (for चाभवन्) Dn1 D7 8 भक्ष्या(D8 °क्षा)णां चान्नपर्वता (for the post. half) — (L. 4) T G3 4 सहस्रसमिता यूपास, G1 M1 2 °स्र व्यामतो (G1 °को) यूप, G2 °स्रत्निनो यूपास्, G5 °स्रा यामको यूपस, M3-5 °स्र व्याममुद्दिष्टो (for the prior half) T G2-5 तस्य चा(G5 आ)सन्हिरण्मया , G1 M1 2 आसीत्तत्र हिरण्मय , M3-5 यूप आसीद्धिरण्मय (for the post half)]

— Dn1 reads lines 516-517 twice — (L 516) B1 3 4 Do1 Dn1 (first time) त नर्म, Dn1 (second time) D7 8 ते नर्म, D3 6 तत्कर्म (for त धर्म) S तत्कर्म (G1 M त नर्म) बहु कुर्वाणा (for the prior half) Dn1 (second time) समुच्छ्रयात्, D4 समागमत्, D5 समुन्नम, D7 8 G1 5 M समुच्छ्रयन् (for समागमन्) T G2-4 यूपा देवा समुच्छ्रयन् (for the post half) — (L 517) B4 उलूखल प्रचषा*, S चषालप्रचषालेषु (G1 M3-5 °ले तु) (for the prior half) Dn1 D7 8 तस्य, S तस्मिन् (for यस्य) D4 सूर्यो (for यूपे) B4 यूप चापि हिरण्मय (for the post half) — After line 517, Dn1 D7 8 S ins = (var) 12 29 68^{c}-70^{b}

नृत्यन्तेऽप्सरसस्तत्र षट्सहस्राणि सप्तधा ।
यत्र वीणां वादयति प्रीत्या विश्वावसु स्वयम् ।
सर्वभूतान्यमन्यन्त मम वादयतीति तम् ।
इम दिलीपस्य नृपा यज्ञैर्नान्योऽनुचक्रिरे ।

[(L 1) S नृत्यत्यप्सरसो यत्र (G1 M3-5 °स्र) (for the prior half) T G M1 2 सप्त च (for सप्तधा) — (L 2) S अवादयच्च त(G1 M1 2 य)त्रास्य (for the prior half) — (L 3) S अमोदत (for अमन्यन्त) Dn1 D7 8 [अ]य (for तम्) Bom ed राजान सत्यशीलिन (for the post half) — (L 4) T G1 3-5 इत्थ, G2 M इद (for इम) S यज्ञे (G5 °ज्ञ) (for यज्ञैर्) Dn1 य नानु-, G1 3-5 नान्ये तु, M1 2 नान्ये सु-, M3-5 नान्योप (for नान्योऽनु-)]

— Line 518 = (var) 12 29 70^{cd} — (L 518) T G3 4 याम (for हेम) B1-3, 5 Do1 Dn2 D1-6 रागखा(B1-3 Dn2 D1 रागर्पा-, B5 वासर्पा)ढवमोज्यैश्च, B4 वाससा उरुमोज्यैश्च, G2 damaged (for the prior half) Dn1 D7 8 महा-, T G3 4 मर्त्या , G2 damaged (for मत्ता) — (L 519) D4 तदेन नाद्भुप मन्ये, S तदेव चाद्भुत मन्ये (for the prior half) Dn1 D7 8 चान्यैर् Dn1 D7 8 S असदृश (for न स°) D4 अन्येन सदृश नृप (for the post. half) — (L 520) B2 Dn1 D7 8 यत्रास्य, Dn2 D4 5 यत्राप्सु, D1 यदस्य, G1 3 M यस्याप्सु (for यदप्सु) T G2 4 5 यस्याप्ययुध्यमानस्य (for the prior half) D4 5 चक्रौ न, D6 चक्रेण (for चक्रे न) T G2-5 M5 (*inf lin*) परिमर्दन, G1 M °मज्जत (for °पेततु) — Lines 521-526 = (var) 12 29 71-73 — (L 521) B2 वर-, Dn1 D7 8 चक्र , Dn2 राज-, S चोग्र- (for दृढ-) D4 धन्वानो D5 राजान राजवृत्तीन (for the prior half)

येऽपश्यन्भूरिदाक्षिण्य तेऽपि स्वर्गजितो नरा ।
अय शब्दा न जीर्यन्ते खट्वाङ्गस्य निवेशने ।
स्वाध्यायघोषो ज्याघोष पिबताश्नीत खादत ।
स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया । [525]
पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्य मा पुत्रमनुतप्यथा ।
अयज्वानमदाक्षिण्यमभि श्वैत्येत्युदाहरत् ।

Colophon

नारद उवाच ।

मान्धाता चेद्यौवनाश्वस्त्रैलोक्यविजयी मृत ।
य देवावश्विनौ गर्भात्पितु पूर्वं चकर्षतु ।
मृगया विचरन्राजा तृषित क्लान्तवाहन । [530]
धूम दृष्ट्वागमत्सत्र पृषदाज्यमवाप स ।
त दृष्ट्वा युवनाश्वस्य जठरे सूनुता गतम् ।
गर्भाद्धि जहतुर्देवावश्विनौ भिषजा वरौ ।
त दृष्ट्वा पितुरुत्सङ्गे शयान देववर्चसम् ।
मामेवायं धयत्वग्रे इति ह स्माह वासव । [535]
ततोऽङ्गुलिभ्यो हीन्द्रस्य प्रादुरासीत्पयोऽमृतम् ।
मा धास्यतीति कारुण्याद्यदिन्द्रो ह्यन्वकम्पयत् ।

—(L 522) B1–3.5 Dn D7 8 S (except G6) °दक्षिण्य (B1–3 Dn2 °ण) B4 ***ति महात्मान (for the prior half) G6 स्वर्गविदो (for °जितो) B4 G1.5 M जना (for नरा) T G2 8 (*inf lin* as above) 4 तेपि स्वर्गमितो गता (for the post half) —(L 523) B5 यत्र, D1 2 पच, S इमे (for अय°) B2 D2 जीर्यंति, Dn2 D5 हीयते, G1 M शीर्यंते (for जीर्यन्ते) B1 (marg also as above) कद्वागस्य, D4 5 S (G2 damaged) दिलीपस्य (for खट्वाङ्गस्य) —(L 524) S (G2 damaged) स्वाध्यायशब्दो ज्याशब्द॰ (for the prior half) D5 मोदत (for खा) Dn1 D7 8 पिबतामथ खादतां (for the post half) —(L 525) D2 सजय (for सृञ्जय) —(L. 526) T G3 5 पुण्यतमस (for °त रस्) — D2 om. line 527 —(L 527) T G1.3–5 M1–4 अदक्षिण्यन् (for अदा°) B Dc1 Dn1 D1 3–5 7 8 अभि, Dn2 अति, T अथि (for अभि) Dn1 D7 श्वित्र, D1 श्चैत्य, D3 4 शैब्य, D5 चैत्य, D8 चित्य, T G2 3 भैत्य (for श्वैत्य) B Dc1 Dn2 D1 3–5 व्याहरन् (Dc1 D1 °त्), Dn1 D7 8 [अ]वाहर (for [उ]दाहरत्) D6 अभिश्वैवोपि व्याहरन् (810) (for the post half) — Colophon — *Sub-parvan* MSS अभिमन्युवध — *Adhy name* B Dc1 D1 3–6 षोडशराजिक, Dn1 D2 षोडशराजकीय, T G3 षोडशराजके दिलीपचरित — *Adhy no* B1 2 Dn1 59, D3 T G1 3–5 M 58 — *Sloka no* Dn1 15 — B4 om. lines 528–532 —(L 528) B5 यौवनाश्व B1.2 (marg as above) 3 Dc1 Dn D2–6 मांधातार (Dn1 °ता वै) यौवनाश्व, D1 °ता वै यौवनाश्वो, D2 °ता यौवनाश्वो वै, D7 °ता चैव यौवनाश्वश्च, D8 यौवनाश्वश्च माधाता, T G2–4 मांधाता यौवनाश्वश्च (for the prior half) — After the prior half of line 528, B1–3.5 Dc1 Dn D1–6 ins

मृत सृञ्जय शुश्रुम ।

देवासुरमनुष्याणा

[(L 1) Dn1 D1 शुश्रुम॰ Dn2 D6 मृतं शुश्रुम सजय, D2 मृत॰ सजय शुश्रुम — Dn1 om. line 2] B (B4 om) Dc1 D1–3 5 6 नृप, Dn2 D4 T G3.4 नृप (for मृत॰) D7 8 त्रैलोक्यजयिनो नृप॰ (for the post. half) —(L 529) G1 M1–4 5 (*sup lin*) त (for य) Dn1 D7 8 गर्भं, D5 S गर्भे (for गर्भात्) Dn1 पार्श्वे (for पूर्वं) D5 7 8 S पितु पार्श्वान्नि (D7 8 °र्श्वे नि-, M1 2 °र्श्वे नि) ह्र (G5 °गृ) ह्नतु॰ (for the post half) —(L 530) Dn2 व्यचरद्, D1.5 विचरद्, G6 विहरन् (for विच°) D1 क्षांत, T1 शात-, T2 G M श्रात- (for क्लान्त) —(L 531) D3 [आ]गमत् (for °त्) Dn1 D7 8 G5 तत्र, D4 छन्न, D5 सज्यं (for सत्र) D6 G3 5 पिबच्च, T G2 4 M3–5 पिबेच्च, G1 M1 2 पिबच्च (for अवाप) —(L 532) D1.4 तद् (for त) B2 (marg) सत्वतां (for सूनुतां) Dn1 D7 8 जठरे ऋषिसत्तमौ, Dn2 D4 5 °रे सुनुरागवद्, T G3–5 °राद्र (G5 °रे र) विसनिभ॰, G1 M3–5 °रे राजसत्तम (G1 °म), G2 °राद्वपिसत्तमा॰, M1 2 °राद्वपिसत्कृत (for the post half) —(L 533) B1–3 Dc1 D1 4 निजह्रतुर्, B4 निजर्हतुर्, B5 निर्जग्मतुर्, Dn2 त जह्रतुर् (for हि जहतुर्) Dn1 D7 8 S गर्भ निरुह्र (Dn1 °रूढ)तुर्देवाव्, D3 6 गर्भे जनयित्वा देवाव्; D6 गर्भं ते जह्रतुर्-वाव् (for the prior half) — With lines 534–537, cf 12 29 76–77 — After line 534, B D ins

अन्योन्यमब्रुवन्देवा॰ कमय धास्यतीति वै ।

—(L 535) D7 om मामेवाय B2 धास्यतु, D4 *यति, D7 मयतु (for ध°) Dn1 वय त्वगुष्ठमग्रे तु, Dn2 मामेय चाश्यतीत्यग्रे, D5 मामय धास्यतीत्यग्रे, D8 ममाय धावयत्वग्रे, S मामै (G1 3 4 M3 4 ममै, G5 मामे) वाय धयत्वगम् (G5 ग) (for the prior half) —(L 536) Dc1 Dn1 D1–6 ततोंगुलीभ्यो Dn1 D7 8 तु (for हि) S देवेंद्रस्य ततोंगुष्ठाद् (for the prior half). — After line 536, Dn1 D7 8 T G2–5 M3–5 ins

तद्भूतेन नाम्नास्य मान्धातेति प्रचक्रिरे ।

तस्मात्स मान्धातेत्येव नाम तस्याद्भुत कृतम् ।
ततस्तु धारा पयसो घृतस्य च महात्मन ।
तस्यास्ये यौवनाश्वस्य पाणिरिन्द्रस्य चास्रवत् । [540]
अपिबत्पाणिमिन्द्रस्य स चाप्यह्नाभ्यवर्धत ।
सोऽभवद्द्वादशसमो द्वादशाहेन वीर्यवान् ।
इमां च पृथिवीं कृत्स्नामेकाह्ना स व्यजीजयत् ।
धर्मात्मा धृतिमान्वीर सत्यसधो जितेन्द्रिय ।
जनमेजय सुधन्वान गय पूरु बृहद्रथम् । [545]
असित चैव राम च मान्धाता मनुजोऽजयत् ।
उदेति च यत सूर्यो यत्र च प्रतितिष्ठति ।
तत्सर्वं यौवनाश्वस्य मान्धातु क्षेत्रमुच्यते ।
सोऽश्वमेधशतैरिष्ट्वा राजसूयशतेन च ।
अददद्रोहितानश्वान्ब्राह्मणेभ्यो विशा पते । [550]
हैरण्यान्योजनोत्सेधानायतान्शतयोजनम् ।
बहुप्रकारान्सुस्वादून्भक्ष्यभोज्यान्नपर्वतान् ।
अतिरिक्त ब्राह्मणेभ्यो भुञ्जानो हीयते जन ।
भक्ष्यान्नपाननिचया शुशुभुस्त्वन्नपर्वता ।
घृतह्रदा सूपपङ्का दधिफेना गुडोदका । [555]

[G5 नाम्ना च, M3–5 नामास्य (for नाम्नास्य) Dn1 D7 8 त तदात (D7 8 °न) सुधास्यत, G2 कवयस्तेन नामास्य (for the prior half) G5 M3–5 [इ]ति (for प्र) D7 8 मांधातरिति चक्रिरे (for the post half)]

D5 om lines 537–538 —(L 537) S -धयतु (for धास्यति) D7 8 om इति Dn1 कारुण्य (for °ण्याद्) B3 Do1 D1 ह्यनु(B3 °न्व)कपत Dn1 D7 8 यदिंद्रो ह्यनुकपया, S यदिं(G1 M °मिं)द्रोप्यन्वकपत (for the post half) —(L 538) G2 partly damaged B4 om, Bom ed तु (for स) Dn1 D7 8 G1 M तस्मान्मांधातरित्येवं (G1 M1 2 °व), D4 मांधातेत्येव तस्मात्स, T G3–5 त मांधातायमित्येव (G5 °व) (for the prior half) S [अ]भवत् (for [अ]द्भुत) B1–3 5 Do1 नामास्य भुवि विश्रुत (for the post. half) —Lines 539–544 = (var) 12. 29 78–80 —(L 539) B1 च, D5 सु°, T G3. 4 स (for तु) B5 D4 T1 G3 4 धारां, Do1 Dn2 D1 2 5 T2 G2 धारा (for धारा) Dn1 D7 8 सुतास्तस्य (for घृतस्य च) —(L 540) G1 M1, 2 तस्य चास्येमृतरसा (for the prior half) B3 चाभवत्, Dn1 D7 8 प्रास्र(D7 8 °श्र)वत्, D2 चाश्रयत्, D3 6 चाश्रवत्, D4 वाश्रवन्, T2 चासुवत्, G5 चाद्र° (for चास्र°) D5 पाणिरिंद्रेण धापित (for the post half) —(L 541) S स पिबन् (G5 °त्) (for अपिबत्) B2 समा सद्यो, D1, 2 5 स मासाद् (for स चाप्याह्ना) Dn1 D7 8 व्यवर्धत (for [अ]भ्य°) B1 3 Do1 समा सद्यो (B3 °द्या) व्यवर्धत, B5 Dn2 D3 स मासादभ्यवर्तत, D4 तमासाद्य व्यवर्धत, D6 समासाद्य विवर्धत, T G2–4 सम(G3 4 °मा)मह्ना च वर्धते, G1 5 M समामह्ना व्य(G1 M1, 2 °ह्नाभि)वर्धते (for the post half) —(L. 542) Do1 Dn1 D1, 4–7 वादशसमो, M1 2 द्वादशसमा (for समो) —(L 543) B4 य (for च) B2 (marg) सं-, Dn D3–8 [अ]सौ (for स) D5 व्यजयेत् (sic) B4 एकाह्ना व्यजयद्बली, S °ह्नाप्य(G1, 3 M1–4 °ह्ना व्य)जयच्च स (for the post half) —D4 om (hapl) lines 544–546 —(L 545) D7 जन्मेजय D1 5–7 पूर (for पूरु) —(L 546) B4 damaged, D5 अशित, D6 असिन (for °त) B3 (marg also as above) S नाभाग, Dn D3 5–8 नाग (D7 8 °म) च (for राम च) Bom ed असित च नृग चैव (for the prior half) B1 G2 मानुपो (G2 °प), B2 3 Do1 मनुजान्, Dn1 D7 8 सानुगान्; T G3–5 मानुपान्, M3–5 धनुपा (for मनुजो) Dn1 जयेत् (for ऽजयत्) D3 माधाना समजीजयत्, Dn2 D5 6 मांधाताम(D5 °स्व)नुसजयत्, G1 M1 2 मांधाता ह्य जयत्पुरा (for the post half) —Lines 547–553 = (var) 12 29 83–85 —(L 547) T G M1 2 यावत्सूर्य उदेति स (G4 5 °तिष्यद्), M3–5 उदयादेति य° सू (M4 यत्सू-, M5 य सू)र्यो (for the prior half) Dn1 D7 8 यत्र वा, T G M1 2 यावच्च (for यत्र च) G5 प्रतितप्यते (for °तिष्ठति) —(L 548) D1 सर्वे तद् (by transp), M3 4 तं सर्वं. —(L 549) T G M3–5 -शतेन (for शतैर्) Dn2 D3–6 वाजपेय (for राजसूय) B4 -शतैस्तथा (for -शतेन च) —(L 550) S (except G5) अददाद् B Do1 Dn D1 3 4 6–8 मत्स्यान् (for अश्वान्) D2 अददाद्गोशतान्वत्सान् (for the prior half) T2 G1 3–5 M1, 2 विशां पति —(L 551) Dn1 D7 8 हैमाश्व(Dn1 °श्वौ)प्यान् (for हैरण्यान्) B4 S दश (for शत) B1 2 (marg as above) 3 Do1 Dn1 D4 7 8 -योजनान् —(L 552) Do1 D3 सुस्वादान्, D8 सुखदान्, G5 स्वादूंश्च (for सुस्वादून्) D8 बहुप्रकार सुस्वाद, D7 °रा° सुखदान् (for the prior half) D2 7 8 G3 भक्ष (for भक्ष्य) D7 -पर्वता° (for °तान्) —(L 553) B5 D5 S अतिरिक्तान्, Dn1 D7 8 अददाच्च, D3 अतिविक्त (for °रिक्त) B1 3 5 Do1 ब्राह्मणानां (for °णेभ्यो) B (except B4) Do1 भुंजतां दीयते जनै°, Dn1 D7 8 भुजते हीतरे जना°, Dn2 D4 भुजते ह्रियता (D4 °तो) जना, D1 2 5 भुजमानादीयते जन° (D1 °नै), D3 6 भुजतां दीयतां जनै, S भुजते सेतरे जना° (G2 प्रजा) (for the post half) —(L 554) Do1 भक्ष्यान्न, D1 4 भक्षान्न D4 5 निचयान्न् Dn1 D7 8

ररभु पर्वतास्तस्यो मधुक्षीरवहा शुभा ।
देवासुरा नरा यक्षा गन्धर्वोरगपक्षिण ।
विप्रास्तत्रागताश्चासन्वेदवेदाङ्गपारगा ।
ब्राह्मणा ऋषयश्चापि नामसत्राविपश्चित ।
समुद्रान्ता वसुमतीं वसुपूर्णां तु सर्वत । [560]
स ता ब्राह्मणसात्कृत्वा जगामास्त तदा नृप ।
गत पुण्यकृता लोकान्व्याप्य स्वयशसा दिश ।
स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया ।
पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्य मा पुत्रमनुतप्यथा ।
अयज्वानमदाक्षिण्यमभि श्वैत्येत्युदाहरत् । [565]

Colophon

नारद उवाच ।
ययातिं नाहुष चैव मृत सृञ्जय शुश्रुम ।
राजसूयशतैरिष्ट्वा सोऽश्वमेधशतेन च ।
पुण्डरीकसहस्रेण वाजपेयशतैस्तथा ।

मक्षा(Dn1 क्ष्या)त्रपर्वताश्चैव , S मक्षा(G2 3 °क्ष्या)त्रपान नित्यान् (for the prior half) Dn1 D7 8 सु(D7 °सु)- शुभा हि (for शुभुरस्तु) D. °पर्वतान Dn2 शुशुभे त्वत्रपर्वतान् , S सुरूपानत्रपर्वतान् (for the post half) — (L 555) Dn2 घृतकुल्या (for घृतहृन्°) Dn1 मूपकारा , M1 2 °कार्य (for दक्षा) D5 घृतहन्यान्सूपपकान् (for the prior half) B1 न्धिकुल्या , D4 °कूटा , G2 °फेन (for °फेना) Dn1 गुडाचया , Dn2 गुन्दोक्षयान् , D3 7 8 गुडोक्षयान् (D7 8 °या) , S गुडोक्षया (for गुडोत्का) — (L 556) Dn1 D7 8 तानूधु° , D6 ररूनु (for रूरभु°) Dn2 D2 3 . पर्वता , D4 6 °तो , D7 °वान् (for पवनान्) S ना ऊ(G5 नावू)दु मर्वतो नघो (for the prior half) S नधि (for मधु) D3 शुभान् , S शिवा (for शुभा°) — (L 557) Dc1 Dn1 D3-6 8 देवासुर- (for °सुरा) D2 S राक्षसा (for पक्षिण) — (L 559) D3 6 नासीत् (for नासत्र) D4 आमन्त्र विपश्चिता° , D5 नासीत्तत्र विपश्चित (for the post half) — For lines 558–559, Dn1 D7 8 subst

विप्रवर्या भृगवास्तस्य यज्ञमुपासते ।
ब्राह्मणा ब्रह्मपुत्राश्च प्राज्ञगुणाविपश्चिता ।

while for lines 558–559, S subst

विप्राश्चैवामितगुणा यस्य यज्ञानुपासमन् ।
ब्रह्मणे ब्रह्मपुत्राय मादायोऽपि विपश्चिते ।

[(L 2) T G5 ब्राह्मणे]

— (L. 560) D3 सुमद्रां तां (for समुद्रान्तां) B1 2. 3 Dc1 D5 वसुपूर्णां , D3 सुसपूर्णां , D5 वसुसपूर्णां (for वसुमतिं) B4 वसुपूर्णां समुद्रान्तां (for the prior half) Dn1 D7 8 विचारणे , D3 4 च सर्वत (D4 °श्च°) , T G1-4 M महाम(G2 सु)ति° , G5 महीपति (for तु सवत°) B1. 2 3 Dc1 पृथिवीं सर्वतस्तदा , B4 D3 6 पृथिवीम(B4 °वीं चा)पि सर्वत° , D5 सुपूर्णामपि सवश° (for the post. half) Dn2 समुद्रवसुपूर्णान्वसुपूर्णामपि सर्वत° — (L 561) D5. 6 तु (for तां) Dn1 D7 8 S जगाम स्वगृ(S स्वान्गृ)हान्प्रति (for the post half) — After line 561, Dn1 D7 8 S ins

राजा च विविधैर्यज्ञैरिष्ट्वा वर्षशतायुतान् ।

[T G1-4 M हि , G5 [अ]पि (for च) S इष्ट्वा यज्ञैर् (by transp) Dn1 वर्षशतायुत , T G2-5 विविध° दक्षिणै° , G1 M वर्षगणान्बहून्]

— (L 562) D2 4 पुण्यकृतांल्ल् (for °कृतां) Dn1 D7 8 प्राप्य पुण्यवतां लो(Dn1 तांल्लो)कान् , S तत° (G1 M1. 2 प्राप्त , M5 [sup lin]) पुण्यतमाल्लो(G2 4 °मांल्लो)कान (for the prior half) B1. 3 Dc1 D1 व्याप्याथ , B3 °स्म , D4 स वाप्य (sic) , T G1-4 प्राप्नोति , G5 प्राप्याति , M3-5 व्याप्यानि (for व्याप्य स्व) Dn1 D7 8 शाश्वतान्सुमहायशा (for the post half) — (L 563) D7 च , D8 वै (for चेन्) Dn1 D2 6 सजय (for सृञ्जय) — (L 564) T G3-5 पुण्यतमस् (for °तरस्) — D2 om. line 565 — (L 565) S (except G2 M5) अदक्षिण्यम् . B Dc1 Dn1 D1 3-8 अभि , Dn2 अति , T अयि (for अभि). Dn1 D7 श्विल , Dn2 T G2 3 श्वेत्य , D3. 4 6 शैम्य , D5 चेत्य , D8 चित्य (for श्वैत्य) B Dc1 Dn2 D1 3-6 व्याहरत् , Dn1 D7 8 [अ]वाहर (for [उ]दाहरत्) — Colophon — *Sub parvan* MSS अभिमन्युवध — *Adhy name* B Dc1 D5 5 6 षोडशराजि(D5 °जी)क , Dn1 D2 राजकीय , Dn2 राजीय , D1 °राजक , T G3 षोडशराजके माचारचरित — *Adhy no* B1 2 D3 T G1 3 4 M 59 , Dn1 G2 5 60 , D2 54 — *Śloka no* Dn1 20 — B5 G2 5 om. lines 566–587 — Line 566 = 12 29. 87[ab] — (L 566) S (G2 5 om.) चा(M3-5 अ)पि (for चैव) D1 5 S (G2 5 om.) शुश्रुम° D3 6 मृत शुश्रुम सजय (for the post. half) — After line 566, S (G2 5 om.) ins (= (var) 12 29 87[c]–88[d])

य इमां पृथिवीं जित्वा ससमुद्रां सपर्वताम् ।
शम्या प्रासेन निर्माय वेदीं संततदक्षिणा ।
ईजान क्रतुभि पुण्यै पर्यगच्छदअदक्षिणम् ।

अतिरात्रसहस्रेण चातुर्मास्यैश्च कामत ।
अग्निष्टोमैश्च विविधै सत्रैश्च प्राज्यदक्षिणै । [570]
अब्राह्मणाना यद्वित्त पृथिव्यामस्ति किंचन ।
तत्सर्वं परिसख्याय ततो ब्राह्मणसात्करोत ।
व्यूढे देवासुरे युद्धे कृत्वा देवसहायताम् ।
चतुर्धा व्यभजत्सर्वां चतुर्भ्य पृथिवीमिमाम् ।
यज्ञैर्नानाविधैरिष्ट्वा प्रजामुत्पाद्य चोत्तमाम् । [575]
देवयान्या चौशनस्या शर्मिष्ठायां च धर्मत ।
देवारण्येषु सर्वेषु विजहारामरोपम ।
आत्मन कामचारेण द्वितीय इव वासव ।
यदा नाध्यगमत्सोऽन्तं कामाना सर्ववेदवित् ।
ततो गाथामिमा गीत्वा सदार प्राविशद्वनम् । [580]
यत्पृथिव्यां व्रीहियव हिरण्य पशव स्त्रिय ।
नालमेकस्य तत्सर्वमिति मत्वा शम व्रजेत् ।
एव कामान्परित्यज्य ययातिर्धृतिमेत्य च ।
पूरु राज्ये प्रतिष्ठाप्य प्रयातो वनमीश्वर ।
स श्वेत्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया । [585]
पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्य मा पुत्रमनुतप्यथा ।
अयज्वानमदाक्षिण्यमभि श्वैत्येत्युदाहरत् ।

Colophon

[— (L 2) G1 M शम्या क्षेपेण निर्माणो (M5 °य) (for the prior half) T2 वेदी, M3.4 वेर्दि (for वेदी) G1 M सतत- (for सनत) M3 4 -दक्षिणां (for °णा°)]

— (L 567) S (G2 5 om) इष्ट्वा क्रतुसहस्रेण (for the prior half) D7 8 G1 M1 2 अश्व-, T G3 4 हय, M3-5 वाजि (for सोऽश्व) — M3 4 om line 568 — (L 568) T G1 3 4 पौंडरीक D5 S (G2 5 M3 4 om) वाजपेयशतेन च (for the post half) — (L 569) Dn1 -सहस्रैस्तु (for °स्रेण) — (L 570) B3 (marg) प्रचुर-, B4 च प्रति, Dn1 D5-8 च प्राप्त, Dn2 ब्राह्मण, D3 च ब्रह्म, T G1 3.4 M1.2 नित्याप्त (for च प्राज्य-) M3-5 यज्ञैर्मुख्याप्तदक्षिणै° (for the post half) — (L 571) T G3 4 M5 वित्तं यत् (by transp), M3 4 यमिता — (L 572) Dn1 D7 8 सपरिक्षा(D7 8 °ख्या)य, D2 परिसख्याय (for परिस) T G3 4 स तद्, G1 M स्वतो (for ततो) — After line 572, D5 T G1 3 4 M ins

सरस्वती पुण्यतमा नदीनां
तथा समुद्रा सरित साद्रयश्च ।
ईजानाय पुण्यतमाय राज्ञे
घृत पयो दुदुहुर्नाहुषाय ।

[(L 2) G1 M1-3 5 चाद्रयश्च, G3 4 M4 [s]द्रयश्च (for साद्र°) T तथा समुद्रा सरितोदधिश्च]

— Lines 573-574 = (var) 12 29 90 — (L 573) Dn1 D7 8 वृत्ते (for व्यूढे) Dn1 D5 7 8 S (G2 5 om) जित्वा दैत्या(Dn1 D7 8 देवा)न्सदानवान्, D4 कृत्वा देवा सनाथान° (for the post half) — (L 574) S (G2 5 om.) वर्णेभ्यो (for चतुर्धा) M1 2 व्यभजत्, M3 (*sup lin*) व्यसृजत् (for व्यभ°) D4 चतुर्धा व्यभजत्पूर्वं (for the prior half) B3 (marg) पुत्रेभ्य, D4 चतुर्षु (for °र्भ्य) — T1 om line 575 — (L 575) Dn1 D7 T2 G1 3 4 M बहुविधैर् (for नाना°) Dn1 D7 8 प्रजाश्चोत्पाद्य चोत्तमा° (Dn1 °मां), D4 प्रजा उत्पाद्य चोत्तमा (for the post half) — (L 576) Dn1 D7 8 धीमत (for धर्मत°) — (L 577) T G3.4 रम्येषु (for सर्वेषु) Dn1 D7 8 T G3 4 सहप्रिय°, D2 [अ]मरो नृप, G1 M सहस्त्रिया (for [अ]मरोपम°) — D2 om lines 578-582 — (L 578) Do1 Dn1 D4 7 8 T G3 आत्मन (D4 °ना) कामकारेण (for the prior half) — (L 579) G1 यथा (for यदा) T G2 अधगमत्, M4 अध्या° (for अध्य°) Dn2 D1 शांति (for सोऽन्तं) Dn1 यदि नाध्यागमत्सोंते, D3.5 6 यदा नाभ्यगमच्छांतिं, D4 यग्ना नाथ गमिष्यत (for the prior half) D3 6 पूर्वं (for सर्वं) Dn1 -देववित्, D1 S (G2 5 om) धर्मं° (for वेद°) — (L 580) G1 M1 2 उक्त्वा (for गीत्वा) D4 6 प्रविशद् (for प्रावि°) — (L 581) Dn1 D7 8 यावद्व्रीहियव लोके (for the prior half) Dn1 D7 8 तिला (for स्त्रिय) — (L 582) Dn1 D7 8 इति मत्वा प्रशाम्यतां, T G3.4 M3-5 सतोष परम सुख (for the post half) — (L 583) T तदा, G3 सदा (for एव) D1 एति (for एत्य) Dn1 D7 8 ययातिरप्य(Dn1 °प)शाम्यत, S (G2 5 om.) °तिर्धृतिमानथ (G1 M1. 2 °निह) (for the post half) — Lines 584-586 = (var) 12 29 91^{c}-92^{d} — (L 584) Dn1 D4 5 8 पुरु, D3 पुत्र, D7 पौरो (for पूरु) D7 8 राज्य (for राज्ये) D1 चागतो, S (G2 5 om) प्रविष्टो (for प्रयातो) — (L 585) D2 सजय — (L 586) G3 4 M3 पुण्यतमस् (for °तरस्) — D2 om line 587 — (L 587) T G1 3 4 M1. 2 4 अदाक्षिण्यम् (for अदा°) B1-4 Do1 D1. 3-8 अभि, Dn2 अति, T अयि (for अभि) Do1 D1 श्वैत्य, D3 शैव्य, D4 सैव्य, D5 चेत्य, D6 श्वैव्य, D7 8 श्वित्य, T G3 श्वेत्य (for श्वैत्य) B Do1 Dn2 D1 3-6 व्याहरन्, D7 8 अवाहर (for उदाहरत्) Dn1 अनिश्चित्येत्यवाहर (for the

महीपानर्घ्यानिवलान्वलेन विचकर्ष ह ।
बलिन मृगगन्धहृद्यानामस्त्वानि चाप्युत ।
कृच्छ्रप्राणान्वने बद्ध्वा दमयित्वाप्यवासृजत् । [740]
त सर्वदमनेत्याहुस्तद्दिदृक्षेन कर्मणा ।
त प्रत्यषेधज्जननी मा सत्त्वानि विजीजहि ।
सोऽश्वमेधशतेनेष्ट्वा यमुनामनु वीर्यवान ।
त्रिशताश्वान्सरस्वत्या गङ्गामनु चतु शतान ।
सोऽश्वमेधसहस्रेण राजसूयशतेन च । [745]
पुनर्यज्ञे महायज्ञै समाप्तवरदक्षिणै ।
अग्निष्टोमातिरात्राणामुक्थ्यविश्वजितामपि ।
वाजपेयेष्टिसत्राणा सहस्रैश्च सुसम्भृतै ।
इष्ट्वा शाकुन्तलो राजा तर्पयित्वा द्विजान्धनै ।
सहस्र यत्र पद्मानां कण्वाय भरतो ददौ । [750]
जाम्बूनदस्य शुद्धस्य कनकस्य महायशा ।
यस्य यूपा शतव्यामा परिणाहेन काञ्चना ।
समागम्य द्विजै सार्धं सेन्द्रैर्देवै समुच्छ्रिता ।

वन्य, D5 6 [अ]विगृह्य (for [अ]वलम) Dn1 D7 8 न्नेषु गृह्यधिरुह्य, S क्रीडमान सुसंक्रुद्धो (for the prior half) B3 (marg also as above) शुष्कोष्ठान्, B5 व्यात्तास्यान, Dn1 D7 8 स्वसाधयान्, Dn2 वनस्थान, D3 शुष्का°, D4 [अ]सूका (for शुष्का) D5 आत्मन कुरुते वश, S दमयित्वा न मुनति (for the post. half) — After line 737, S ins

सुवर्णानां मन्युमता बलिनां युद्धशालिनाम् ।

[G5 सुपाना (for सुवर्णाना) M3 4 मन्युमानां (for °मता) G1 M युद्धशालिना]

—(L 738) Dc1 चलाद् (for चलान) Dn1 D7 8 अविषाणान्मगेन्द्रान्, S महिषाणा सुरशाणां (M1 2 °ना) (for the prior half) B3 Dc1 Dn2 D3 5 6 बलिनो (for बलेन) B4 चकर्ष बलिनो वने, Dn1 D7 8 बलिना युद्धशालिना, S शनान्यदमयद्बलात् (for the post half) — After line 738, B D ins

सिंहानां च सुदृप्ताना शतान्यदमयद्बलात् ।

[Dn1 D7 8 मदपाना, Dn2 D3 4 6 सुदुर्धर्षाणा (for सुदृप्ताना) B5 सिंहनाद च दृप्ताना (for the prior half) D2 [अ]कृषयद् (for [अ]दमयद्) Dn1 D7 8 बली (for बलात्), Dn2 D3 6 शताना दमयद्बलात्, D4 शननामयद्बलात् (for the post half)]

—(L 739) T G2-4 सृमरान्, G1 5 M शरभान (for बलिन) T G3 4 शमान् (for सृमरान) B1 (marg) Dc1 न्यङ्कून् (for खड्गान्) Dn1 D7 8 बलिन° म (Dn1 श)-रमाश्चरान् (for the prior half) D3 वाप्युन, T G1. 3 4 M चाव्यथ, G5 चाप्यय (for चाप्युत) D4 अन्यान्सत्त्वमिवाप्युत (for the post half) —(L 740) B कृच्छ्र-प्राण, Dn1 D7 कृपार्वास्तान् D6 वशे (for वने) D5 कृपावास्तान्वशे चक्रे (for the prior half) B3 Dc1 Dn2 D3 6 T G1 3 व्यपासृजत्, Dn1 D7 8 [अ]स्यवा°, D1 [अ]प्यपा°, D4 ॰ उपा°, G4 M व्यवा° (for [अ]प्यवा°) —(L 741) Dn1 D7 8 आह (for आहुर्) B1 ते द्विजा-

नस्य, B1 (marg) स्यातस्तेनास्य, B2-5 द्विजास्तेनास्य, Dc1 स्यातस्तेन स, Dn1 D7 8 स द्विजस्तेन, Dn2 D1 3-6 ते द्विजास्तेन, G2 द्विजास्ते तेन (for तद्दिदृक्षेन) —(L 742) Dn2 transp मा and सत्त्वानि B1 (marg as above) जहीनि वै, B3 (marg) जहीहि वै, Dn1 D7 8 विहिंसय (D7 °य), D4 निजीजहि, D5 विनिघन (sic), S व्यनीनश (for विजीजहि) — D5 8 om (hapl.) lines 743-744 —(L 743) B2 -शतैरीजे, Dn1 D4 7 S -शतेनेजे (for नेष्ट्वा) B2 दप (for अनु) Dn2 D3 6 यमुनायां च वीर्यवान् (for the post. half) —(L 744) B1-4 त्रिशतोश्वा(B4 °न्या)न्, Dc1 Dn2 त्रिश(Dn2 °स)ताश्व, D1 त्रिशताश्वान्, D3 त्रिशसि च, D4 त्रिशनश्च, D6 M3-5 त्रिशता च, T G2-5 त्रिशन च, G1 M1 2 त्रिशत च (for त्रिशताश्वान्) G2 सरस्वत्या (for स्वत्या) Dn1 D7 श्रीनसप्ताहरद्वाप्यो (for the prior half) Dn2 D3 4 6 गगायां च (for गङ्गामनु) Dn1 च भागत°, D4 6 T G2-4 चतु शत, G1 5 M चतु शतै D7 गगा च मनुभूगता (sic) (for the post half) —(L 745) D1 om (hapl) from स्रेण up to सह (in line 748) G1 M1. 2 वाजपेय (for राजसूय-) — D2 om lines 747-756 —(L 747) B Dc1 Dn2 D3-6 अग्निष्टोमाति(B2 [marg] °मग्नि)रात्राभ्याम् (for the prior half) B1 तथा, B2-5 D5 5 6 इष्ट्वा, Dn D7 8 मुख्या (Dn2 स्व-) (for उक्थ्य-) B2-4 Dc1 D3 4 6 विश्वजिता (for जिताम्) B8 ह्यपि, G5 च स (for अपि) —(L 748) B Dc1 Dn2 D8 5 6 वाजपेयसहस्राणां, D4 °पेयातिरात्राभ्या, G5 चातुर्मास्येष्टसत्राणां (for the prior half) B Dc1 Dn2 D1 3 4 6 T G2-4 सुसवृतै, D5 सुसयतै°, G5 मितै (for °भृतै) —(L 749) T G1 M शाकुनलो — Line 750 = 12 29 44[cd] —(L. 750) D7 8 य° स (for यत्र) B1 (marg as above) 8 Dc1 Dn2 D4-6 कन्याना (for पद्मानां) D4 पद्म (for भरतो) —(L 751) B1. 5 कोटि चास्य, B4 कोटिं चापि, G3 5 जनकस्य (for कन°). Dn1 D7 8 महोच्छ्रिता (for महायशा) —(L 752) Dn1 D7 8 तस्य (for यस्य) Dn1 शतव्यासा, G6 व्यायाः

स्वलंकृता भ्राजमानाः सर्वरत्नैर्मनोरमैः ।
हिरण्यमश्वान्द्विरदान्रथानुष्ट्रानजाविकान् । [755]
दासीदास धन धान्य गा सवत्सा पयस्विनी ।
ग्रामान्गृहाणि क्षेत्राणि विविधांश्च परिच्छदान् ।
कोटीशतायुत चैव ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत ।
चक्रवर्ती ह्यदीनात्मा जेतारिस्त्वजित परै ।
स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया । [760]
पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथा ।

अयज्वानमदाक्षिण्यमधि श्वैत्येत्युदाहरन् ।

Colophon

नारद उवाच ।

पृथुं वैन्य च राजान मृत सृञ्जय शुश्रुम ।
यमभ्यषिञ्चन्साम्राज्ये राजसूये महर्षय ।
अयं न प्रथयिष्येत सर्वानित्यभवत्पृथु । [765]
क्षतान्नस्त्रास्यते सर्वानित्येव क्षत्रियोऽभवत् ।

(for °ज्यामा) B Dc1 Dn2 D3-6 यस्य यूप शतज्याम°, D1 यस्य यूपशतज्याम- (for the prior half) B1 (marg) 3 परिणाहे च, G6 परिणामा स, M1 2 परिणाहेम (sic), M3-5 °हेम (for °हैन) B Dc1 Dn2 D1 3-7 G2 कानन — T G1 om line 753 — (L 753) Dn1 D7 8 सहस्रज्यामाश्चोच्छ्रा ये, G1 3-5 M सहस्रज्याम(G4 5 °य)मुद्दिष्ठा (for the prior half) B1 3-5 Dc1 Dn2 D1 3 5 समुच्छ्रित, B2 D6 °श्रित (for °च्छ्रिता) —(L 754) D4 स्वलंकृतो B D1 स्व(B4 5 D1 अ)लंकृताम्राजमानान्, Dc1 D6 5 स्व(D8 अ)लंकृतान्भ्राजमानान्, D6 स्वलंकृतो भ्राजमान (for the prior half) B5 सर्वरत्न; Dn1 D7 8 सर्वे रत्नैर् Dn1 D1 मनोहरै, D7 °नुगै, G1 2 4 5 M °रमा (for °रमै) —(L 755) B1 2 (marg as above) 3 Dc1 D1 हैरण्यान्, Dn2 D3-5 हैरण्यम् (for हिर°) Dn2 D3 5 6 अश्व (for अश्वान्) D4 सरथान् (for द्विरदान्) T G3-5 हिरण्मयाश्वद्विरदान्, G1 2 M हिरण्मयाश्वान्द्विरदान् (for the prior half) Dn1 D7 8 तथा चोष्ट्रान्, D4 om. रथा, T G2-5 उष्ट्रानश्वान् (for रथानुष्ट्रान्) Dn2 D3 5 6 M2-5 अजाविक —(L 756) G4 -दासान् (for दास) Dn2 D3 5 गाव (for धान्य) Dn1 D7 8 दासीदासान्ध(D7 °सा ध)न कन्यां (for the prior half) D6 वत्सा° सु, M3 सहस्रा (for सवत्सा) Dn2 D3 5 सवत्सा सुपयस्विनी (for the post half) —(L. 757) Dn1 ग्रामा, D7 8 ग्राम (for ग्रामान्) B4 5 D2 गृहांश्च (for गृहाणि) —(L 758) M3-5 कोटिं (for कोटी) B Dc1 Dn2 D1-6 कोटीश (B2 °टी° श, B6 °टिश)तायुताश्चैव (Dn2 °श्चापि) (for the prior half) Dn1 D7 8 च सघश, T G1-3 5 M1-3 5 ह्यमद्दत, G4 ह्यमसत, M4 [s]म्यमद्दत (for ह्यमन्यत) — D2 om line 759 —(L 759) D1 सुदीनात्मा (for ह्यदी°) T G2-5 M3 4 चक्रवर्ती(G3 5 °र्ति)न्दीनात्मा (for the prior half) Dn1 D7 जेता यस्, D1 3 4 जितारिस् (for जेतारिस्) B1 3 Dc1 D6 जे(D6 जि)तारी नजित परै°, B4 5 जितारिर्ह्यजिते परै, D5 जेतारिस्त्वपरा जित, D8 जेता यस्य जित परै, T G2-4 जेता नोद्देजित परै°, G1 5 M जेता युद्धे जित परै (for the post half)

—(L 760) D2 6 सजय (for सृञ्जय) —(L 761) Dn1 D7 पुण्यात् (for पुत्रात्) T G2-4 पुण्यतमम् (for °तरस्) — D3 om line 762 —(L 762) S (except G2 M5) अदक्षिण्यम् B Dc1 Dn1 D1 2-3 अभि, Dn2 अति, T अपि (for अधि) Dc1 D1 श्वैत्य, Dn1 D3 श्चित्य, D3 4 शैत्य, D5 चैत्य, T श्वेत्य (for श्वैत्य) B Dc1 Dn2 D1 3-6 त्याहरन्, Dn1 D7 8 [अ]-वाहर (D7 °र) (for [उ]दाहरन्) — Colophon — *Sub parvan* MSS अभिमन्युवध — *Adhy name* B Dc1 Dn2 D3-6 षोडशराजि(Dn2 D6 °जी)क, Dn1 D2 G6 °राज कीय, D1 °राजक, T G3 4 °राज(T1 °जि)के भरतचरित, G2 भरतचरित — *Adhy no* B1 D2 S 65, B4 64, Dn1 66, D2 59, D6 7 67 — *Śloka no* Dc1 Dn1 17, D5 14 — Lines 763-770 = (var) 12 29 128-132 —(L 763) B5 Dc1 Dn2 D7 8 पृथु वैण्य, Dn1 D1 4 6 पृथुर्वैण्य (D6 °न्य), S वैन्य पृथु (by transp) B1 2 पृथु च वैण्य च राजान (hyper metric), B4 पृथु च वैन्य राजान (for the prior half) D6 सजय (for सृञ्जय) Dn D1 5 S शुश्रुम —(L 764) D5 6 यदाभिषिंचन् (for यमभ्य°) Dn1 D7 8 राजान, S समभ्य (for साम्राज्ये) —(L 765) B Dc1 Dn2 D1-6 यत्न(D3 6 च)त प्रथितेत्यू(B3 °ते ह्य)त्यु°, Dn1 D7 8 यत्नैन पार्थिवा ऊचु°, G1 M अय न प्रथयेत्येव (M1 2 °यत्येति) (for the prior half) B1-3 5 D2 5.6 अभि भवत्, B4 Dc1 Dn2 D1 4 अभिभवन्, Dn1 D7 8 नोभि भवेत् (for इत्यभवत्) D5 सर्वमस्याभवत्पृथु° (for the post half) —(L 766) D1 क्षतातस्, D4 T2 °त्रासस्, D6 कृतांतस्, D7 8 क्षत्र नस् (for क्षतान्नस्) Dn1 M3-5 त्रायते (for त्रास्यते) Dn1 D7 8 S निलम् (for सर्वान्) S इति च (for इत्येव) Dc1 [s]भवन्, D5 भवेत् (for ऽभवत्) — D1 om line 767 —(L. 767) D1 6 पृथु (for पृथु) Dc1 Dn D3. 4 6. 7 वैण्य (for वैन्य) Dn2 D5 तदा, M3 4 पृथु (for प्रजा) G2 शक्तासेति (for रक्षा स्मेति) D6 T G2-4 यदाब्रुवन् (for यदब्रु°) Dn1 D7 8 रक्षा ह्यसे तदाभवत्, Dn2 D3. 6 रक्ष-

पृथु वैन्य प्रजा दृष्ट्वा रक्ता स्मेति यदब्रुवन् ।
ततो राजेति नामास्य अनुरागादजायत ।
अकृष्टपच्या पृथिवी आसीद्वैन्यस्य कामधुक् ।
सर्वा कुम्भदुहो गाव पुटके पुटके मधु । [770]
आसन्हिरण्मया दर्भा सुखस्पर्शा सुखावहा ।
तेषा चीराणि सवीता प्रजास्तेष्वेव शेरते ।
फलान्यमृतकल्पानि मूलानि च मधूनि च ।
तेषामासीत्तदाहारो निराहाराश्च नाभवन् ।
अरोगा सर्वसिद्धार्था मनुष्या अकुतोभया । [775]
न्यवसन्त यथाकाम वृक्षेषु च गुहासु च ।
प्रविभागो न राष्ट्राणां पुराणा चाभवत्तदा ।
यथासुख यथाकाम तथैता मुदिता प्रजा ।
तस्य सस्तम्भयन्नाप समुद्रमभियास्यत ।
पर्वताश्च ददुर्मार्गं ध्वजभङ्गश्च नाभवत् । [780]
त वनस्पतय शैला देवासुरनरोरगा ।
सप्तर्षय पुण्यजना गन्धर्वाप्सरसोऽपि च ।
पितरश्च सुखासीनमभिगम्येदमब्रुवन् ।
सम्राडसि क्षत्रियोऽसि राजा गोप्ता पितासि न ।
देह्यस्मभ्य महाराज प्रभु सन्नीप्सितान्वरान् । [785]
यैर्वय शाश्वतीस्तृप्तीर्वर्तयिष्यामहे सुखम् ।

स्मेति यदाब्रुवन् (for the post half) —(L 768) T G2-4 तस्माद् (for ततो) Dn1 नामामाव्, D7 8 नामा स (for नामास्य) D1 अनुगायति मानवा (for the post half) —(L 769) M3-5 अकृष्टमस्या (for °पच्या) G5 ह्यासीद् (for आ°) Dc1 D1 4 6 वैण्यस्य (for वैन्यस्य) —(L 770) Dn2 कुमदुघा, D1 कुम्भो दुहो, D2 5 6 कुमदुघो (D5 6 °घा), D3 4 S कामदुघा (for कुम्भदुहो) B5 सदा मखे दुघा गाव (for the prior half) —(L 771) G1 M सुरमयो (for हिरण्मया) S वृक्षा (for दर्भा) Dn1 D7 8 S सुगधिन (for सुखावहा) —(L 772) D4 चीरेण (for चीराणि) —(L 773) Dn1 कल्याणी, D2 -तुल्यानि, D7 8 -वृक्षाणा (for -कल्पानि) B4.5 D1 2 स्वादूनि (for मूलानि) B1.2 Dc1 D2 च मृदूनि च, Dn1 D7 8 विविधानि च, D1 lacuna D3 ईयति च मृदूनि च (for the post half) —(L 774) Dn2 तु नो (for च न) Dn1 विहारश्चापितोभवत्, D8 निराहारश्च नामवत्, D7 8 विहारश्चापि नामवत्, S निराहारोपि नामवत् (for the post half) —Lines 775-776 = (var) 12 29 133 —(L 775) B2-5 Dc1 Dn2 D1-3 5 6 ह्यकुतोभया, Dn1 D7 8 त्वकुतो°, D4 न कुतो° (for अकुतो°) —(L 776) D8 S निवसति (for न्यवसन्त) D6 न्यवेशयस्तदा काम (for the prior half) B5 Dn2 S गृहेषु (for गुहासु) —(L 777) Dn1 D7 8 पुत्राणां (for पुराणां) D2 4 वामवत्, G1 5 अभ° (for चाभ°) —(L 778) Dn1 D7 8 G1 M यथा सम्यक्, T G2-5 यथा रम्य (for यथाकाम) B1 8 Dn1 D7 8 T G2-5 तथैव, B2 तथैषा, Dc1 Dn2 D2 3 5 6 यथैता (for तथैता) G1 M तदै(G1 °थै)वमुपिता प्रजा (for the post half) —Lines 779-780 = (var) 12 29 134 —(L 779) B Dc1 Dn1 D1.2 मस्तमिता, Dn2 तस्तमिरे, D3-6 सस्तभिरे (for सस्तम्भयन्) B Dc1 Dn D1 2 5 ह्याप, D3 6 चाप, D4 त्वाप (for आप) B1-3 D1 4 त्वभियास्यत, Dc1 D5 प्रनि° (for अभि°) —(L 780) T G2-5 [अ]वलीयत, G1 M न्यष्टीयत (for ददुर्मार्गं) G M1 2 -मगश्च (for भङ्गश्च) —(L 781) Dn2 ते (for त) Dn1 D7 8 G1 2 M1 2 -महोरगा (for नरो°) —(L 782) G1 M1 2 पुण्यतमा (for °जना) B1 D3 गणा, D4 गण (for ऽपि च) Dn2 D5 गधर्वाप्सरसां गणा, D6 °र्वाश्चाप्सरोगणा (for the post half) —(L 783) M3-5 इद वचनमब्रुवन् (for the post half) —(L 784) D7 8 सम्राट् त्वमसि क्षत्रियो (for the prior half) S [अ]सि पासि (G1 M °हि) (for पितासि) —(L 785) G1 M1 2 अस्माक (for अस्मभ्य) Dn2 D3 5 6 प्रचुरान् (for प्रभु सन्) —(L 786) B4 शाश्वतं (for °तीस्) Dn2 D3 4.6 तृप्ता (for तृप्तीर्) Dn1 D7 8 तैर्वय शाश्वतिं तृप्तिं, D5 S यैर्वय शाश्वत तृप्ता (for the prior half) G4 वय (for सुखम्) — After line 786, S ins

विज्ञापित प्रजाभिस्तु प्रजानां हितकाम्यया ।
धनुर्गृह्य पृषत्कांश्च वसुधामाद्रवद्बली ।
ततो वैन्यभयाद्राजन्गौर्भूत्वा प्राद्रवन्मही ।
ता पृथुर्धनुरादाय द्रवन्तीमन्वसारयत् ।
सा लोकान्ब्रह्मलोकादीन्गत्वा वैन्यभयार्दिता । [5]
सा ददर्शाग्रतो वैन्य कार्मुकोद्यतपाणिनम् ।
ज्वलद्भिर्विशिखैर्बाणैर्दीप्ततेज समद्युतिम् ।
महायोग महात्मान दुर्धर्षममरैरपि ।
अलभन्ती परित्राण वैन्यमेवान्वपद्यत ।
कृताञ्जलिपुटा राजन्पूज्य लोकैस्त्रिभिस्तदा । [10]
उवाच चैन नाधर्म्य स्त्रीवध कर्तुमर्हसि ।
कथ धारयिता चासि प्रजा राजन्मया विना ।

पृथुरुवाच ।

एकस्यार्थाय यो हन्यादात्मनो वा परस्य च ।
एक प्राण बहून्वापि प्राणिनां नास्ति पातकम् ।
यस्मिंस्तु निहते भद्रे बहव सुखमेधते । [15]

तथेत्युक्त्वा पृथुर्वैन्यो गृहीत्वाजगव धनु ।
शरांश्चाप्रतिमान्घोरांश्चिन्तयित्वाब्रवीन्महीम् ।
एह्येहि वसुधे क्षिप्र क्षरैभ्य काङ्क्षित पय ।
ततो दास्यामि भद्र ते अन्न यस्य यथेप्सितम् । [790]
वसुधोवाच ।
दुहितृत्वेन मा वीर सकल्पयितुमर्हसि ।

नारद उवाच ।
तथेत्युक्त्वा पृथु सर्व विधानमकरोद्वशी ।
ततो भूतनिकायास्ते वसुधां दुदुहुस्तदा ।
ता वनस्पतय पूर्व समुत्तस्थुर्दुदुक्षव ।
सानिष्टद्वत्सला वत्स दोग्धृन्पात्राणि चेच्छती । [795]
वत्सोऽभूत्पुष्पित शाल प्लक्षो दोग्धाभवत्तदा ।

तस्मिन्हते त्वय नास्ति पातक नोपयुज्यते ।
सोऽहं पालननिमित्त त्वा वधिष्यामि वसुधरे ।
यदि चेद्वचनादस्य न करिष्यसि मे प्रियम् ।
त्वा निहत्य तु बाणेन मच्छासनपराङ्मुखीम् ।
आत्मान प्रथयित्वाह प्रजा धारयिता स्वयम् । [20]
सुख वचनमास्थाय मम धर्मभृता वरे ।
सजीवय प्रजा नित्य शक्ता ह्यसि वसुधरे ।
दुहितृत्व च मे गच्छ एवमेतन्महाशरम् ।
नियच्छेय त्वदर्थाय उद्यत घोरदर्शनम् ।
भूमिरुवाच ।
सर्वमेतन्महाराज विधास्यामि परतप । [25]
वत्स त्व पश्य राजन्वै क्षरेय येन वत्सला ।
समा च कुरु सर्वश मां तु धर्मभृतां वर ।
यथा विष्यन्दमान वै क्षीर सर्वत्र भावये ।
नारद उवाच ।
तत उत्सारयामास शिलाजालानि सर्वश ।
पृथुर्वैन्यस्तदा राजस्तेन शैला विवर्धिता । [30]
न हि पूर्वनिसर्गे वै विषमे वसुधातले ।
प्रविभाग पुराणां वा ग्रामाणां वा महीपते ।
न सस्यानि न गोरक्ष्य न कृषिर्न वणिक्पथ ।
वैन्यात्प्रभृति राजेन्द्र सर्वस्यैतस्य सभव ।
यत्र यत्र च साम्य तु भूमावासीत्किलानघ । [35]
तत्र तत्र प्रजास्तात निवासमभिरोचयन् ।
कृच्छ्रेणैव महाराज इत्येवमनुशुश्रुम ।

[(L 4) M8–5 द्रवतीम् (for द्रवन्तीम्) G1 2 M1 2 अन्वधावत (for °सारयत्) — (L 6) G3–5 पाणिक (for °नम्) — (L 7) T G2 निशितैर् (for निशिखैर्) M3–5 दीप्तसूर्य (for °तेज) — (L 8) G1 M1–4 महायोगिं (for योग) — (L 9) G3–5 [अ]भ्यपद्यत (for अन्व°) — (L 10) M3–5 पूज्या (for पूज्य) — (L 11) T G2 वैन्य (for नैन) G1 M नाधर्म (for नाधर्म्य) G1 M1 2 स्त्रीवधे (for °ध) G2 अहनि (for °मि) — (L 12) T G2 transp मया and विना — (L 14) G3–5 प्राणान् (for प्राण) T अस्ति (for नास्ति) G1 M1 2 प्राणानस्यास्ति पातक, M3–5 प्राणास्तस्यास्ति पातक (for the post half) — (L 16) G1 M3–5 शुभे, G2 शुभ (for त्वय) M1 2 तस्मि स्तु निहते नास्ति (for the prior half) G1 M नोप पातक (for °भुज्यते) — (L 17) G1 M प्राणि, G2 बल- (for पाल) — (L 18) G2 करिष्यसि न (by transp) — (L 20) G2 स्थापयिता (for धार°) — (L 23) G1 M1 2 एन, M2–5 एव (for एनत्) — (L 24) T उद्यत (for उद्यन) G1 M1 2 धरा, M3 4 वसुधरा, M5 वसुधा (for भूमिर्) — (L 25) M1 एन (for एनत्) — (L 26) T G2 वत्स (for वत्स) G1 M तु (for त्व) — (L 27) G3–5 तु (for च) T G2 सर्व तु, G1 M सर्वत्र (for °श) G1 M त्वं (for तु) G1 M1 2 वर (for वर) — (L 28) M1 2 भावयेद् (for भावये) G1 M1 2 4 om the ref — (L 30) M4 तथा (for तदा) G3–5 राजा (for राजस्) M3–5 येन (for तेन) — (L 32) T G2 प्रविभाग पुराण वा (for the prior half) — (L 37) G3–5 कृच्छ्रेण च (for °णैव)]

— (L 787) T G M1 2 पुनर् (for पृथुर्) B1–3, 5 Dc1 Dn2 D1–4 6 वैण्यो (for वैन्यो) Dn1 D1 3 महार (for [आ]जगव) — (L 789) B1 5 Dn1 D4 T G1 M1 क्षरेभ्य, B1 (marg) सवेभ्य, Dn2 D3–6 क्षरेस्व, G5 रक्षेभ्य (for क्षरैभ्य°) — After line 789, S ins

मच्छासनातिगां वै त्वा प्रमथिष्याम्यह शरै ।
तथोक्ता सात्मन श्रयश्चिन्तयित्वाब्रवीत्पृथुम् ।
वत्स पात्राणि दोग्धृंश्च क्षीराणि च समादिश ।

[(L 1) G1 M1 2 3 त्वा (for त्वां) — (L 3) G1 M वत्सान् (for वत्स)]

— (L 790) G5 [अ]ह भद्र (for भद्र ते) T G3–5 M2–5 सर्वे, G1 M1 2 क्षीर (for अन्न) S (except G5) om the ref D3 वसुन्धेव (for वसुधा) — (L 791) Dn° D3–6 S दुहितृत्वे च (for °त्वेन) D1 मा राजन् (for मां वीर) MSS om the ref — (L 792) D3 6 बली (for वशी) — (L 793) B1 2 (marg) 3 5 Dc1 D1 ता (for ते) T G2–4 वीरगा, G1 5 (marg as above) M1 3–5 विराज, M2 वीरुजद् (for वसुधां) B1 दुदुहुर्वसुधां तदा (for the post half)

छिन्नप्ररोहणं दुग्धं पात्रमौदुम्बरं शुभम् ।
उदयः पर्वतो वत्सो मेरुर्दोग्धा महागिरिः ।
रत्नान्योषधयो दुग्धं पात्रमश्ममयं तथा ।
दोग्धा चासीत्तदा देवो दुग्धमूर्जस्करं प्रियम् । [800]
असुरा दुदुहुर्मायामामपात्रे तु ते तदा ।
दोग्धा द्विमूर्धा तत्रासीद्वत्सश्चासीद्विरोचनः ।
कृषिं च सस्यं च नरा दुदुहुः पृथिवीतले ।
स्वायंभुवो मनुर्वत्सस्तेषां दोग्धाभवत्पृथुः ।
अलाबुपात्रे च तथा विषं दुग्धा वसुंधरा । [805]
धृतराष्ट्रोऽभवद्दोग्धा तेषां वत्सस्तु तक्षकः ।
सप्तर्षिभिर्ब्रह्म दुग्धं तथा चाक्लिष्टकर्मभिः ।
दोग्धा बृहस्पतिः पात्रं छन्दो वत्सस्तु सोमराट् ।
अन्तर्धानं चामपात्रे दुग्धा पुण्यजनैर्विराट् ।
दोग्धा वैश्रवणस्तेषां वत्स आसीत्कुबेरकः । [810]
पुण्यगन्धान्पद्मपात्रे गन्धर्वाप्सरसोऽदुहन् ।
वत्सश्चित्ररथस्तेषां दोग्धा विश्वरुचिः प्रभुः ।
स्वधां रजतपात्रे तु दुदुहुः पितरश्च ताम् ।
वत्सोऽस्य वत्सरस्तेषां यमो दोग्धा तथान्तकः ।

—(L. 794) Dn1 S (except G6) मर्वे (for पूर्वे) Dn1 D7 8 S (except G5) उपतस्थुर्, D4 मम तस्थुर्, D6 ममत (for समुत्त°) —(L 795) D4 मा निष्क, D7 8 अनिष्टद्, T G2-4 मातीव (for मातिष्टद्) B Dn2 D7 गेग्धृ, Dc1 D1-6 दोग्धी, Dn1 दोग्धा (for दोग्धृन्) Dn1 D5 8 G3 4 चेच्छति, D2 [अ]वेक्षती —(L 796) S माल° (M1 2 °ल) (for शाल°) T G2-4 5 (*inf lin* as above) M1 2 पर्णो (for पुष्पो) T G2-5 M द्विजद्रुम, G1 [अ]भवद्रुम (for [अ]भवत्तदा) —(L 797) D1 क्षिप्र, D2 छिन्न, T1 G2-5 M3-5 भिन्न (for छिन्न-) B1-3 औदु(B3 °ड)वर (for औदुम्बर) —(L 799) G6 स्वर्णमय (for अश्म°) Dn2 D5 G5 तदा — After line 799, Dn1 D7 8 ins

देवानामभवद्वत्सः पात्रमिन्द्रो हिरण्मयम् ।

while, after line 799, D8 ins

अमरा दुदुहुर्देवीं स्वर्णपात्रेऽस्य वृत्रहा ।

D5 ins after line 799

देवैर्दुग्धा वसुमती विष्णुवत्सस्तथाभवत ।

On the other hand, after line 799, S ins

देवानां वत्स इन्द्रोऽभूत्पात्रं रुक्ममयं तथा ।

[M3-5 तदा (for तथा)]

—(L 800) D4 repeats from तदा देवो up to असुरा दु (in line 801) after the prior half of line 802 Dn1 D7 8 S च सविता, D4 (both times) 6 वासीत्ततो (D6 °दा) (for चासीत्तदा) T G3-5 ओजस्करं (for ऊर्ज°) D4 (second time) पर (for प्रियम्) —(L 801) Dc1 मधम् (for मायाम्) B2 D2 अय (for आम) B1 वै, Dn1 D7 8 तां (for ते) S अयःपात्रे तु नामय (for the post. half) —(L 802) S शुक्रोभूद् (for तत्रासीद्) Dn1 D7 8 दोग्धा ह्यस्याभवद्गुरो (for the prior half) Dn2 त्वासीद्, D4 आ° (for चा°) —(L 803) D4 तदा (for नरा) D5 कृषिं सस्यं चापि नरा (for the prior half) G4 धरणीतले (for पृथिवी°) —(L 804) Dn2 D8 [ऽ]भवद्, D6 मह्रा- (for मनुर्) B1 3 (marg as above) Dc1 Dn2 D5 प्रभु (for पृथु-) — After line 804, D3 ins

नागाश्च दुदुहुः क्षोणीं स्वदुग्धं परमारकम् ।

—(L 805) B4 -पात्रे तु, Dn2 पात्रं च (for -पात्रे च) Dn1 D7 8 पुनर्, D4 तदा (for तथा) S अलाबुपात्रेषु (G1 2 °त्रे तु) विषं (for the prior half) T G1-3 M1 2 नागैर्, G1 M3-5 तदा (for विषं) D5 दुग्ध (for दुग्धा) G6 तदा दोग्धा च वासुकिः (for the post. half) —(L 806) Dn1 D7 8 transp तेषां and वत्सस् D7 8 च (for तु) —(L 807) Dn1 D7 8 पुनर् (*for* ब्रह्म) D5 S दुग्धं (for दुग्धा) D4 ऋषिभिः सप्तभिर्ब्रह्म (for the prior half) Dn2 D5 6 8 ततश्, D4 lacuna, S तपश्च् (for तथा) D4 वा (for च) Dn1 D7 8 तत्र दोग्धा बृहस्पतिः (for the post half) —(L 808) Dn1 D7 8 कृत्वा छन्दोमयं पात्रं (for the prior half) Dn1 D7 8 तेषां (for छन्दो) B2-5 D1 2 च (for तु) — B4 om (hapl) line 809 D7 reads lines 809-815 twice (without var) —(L 809) Dn1 D7 8 आमपात्रे, D4 वाम°, G1 M त्वाम°, G2 सोम° (for चाम°) Dn1 D7 8 om (hapl) from the post half up to the prior half of line 811 D1 दोग्धा, D5 S (except G3) दुग्धं (for दुग्धा) —(L 810) G1 M1 2 तु वरुणस् (for वैश्रव°) Dn2 D3-6 वृषध्वज, T G2 कुबेरज (for कुबेरक) B Dc1 D1 2 वत्सश्चासीद्वृष(B1 5 °ह)ध्वजः (for the post. half) —(L 811) S पुण्यगन्ध (for °गन्धान्) G1 पद्मपात्रे, G3 पुष्पपात्रे (for पद्म) —(L 812) *Dn2 D5 5 6* G5 चैत्ररथस् (*for* चित्र°) *D4* विश्वकवि, S वसुरपि (G1 2 M °रुचि) (for विश्वरुचि) D3 6 च य (for प्रभु) —(L 813) Dn2 D4 6-8

एव निकायैस्तैर्दुग्धा पयोऽभीष्ट हि सा विराट् । [815]
यैर्वर्तयन्ति ते ह्यद्य पात्रैर्वत्सैश्च नित्यश ।
स यज्ञैर्विविधैरिष्ट्वा पृथुर्वैन्य प्रतापवान् ।
सतर्पयित्वा भूतानि सर्वै कामैर्मन प्रियै ।
हैरण्यानकरोद्राजा ये केचित्पार्थिवा भुवि ।
तान्ब्राह्मणेभ्य प्रायच्छदश्वमेधे महामखे । [820]
षष्टिनागसहस्राणि षष्टिनागशतानि च ।
सौवर्णानकरोद्राजा ब्राह्मणेभ्यश्च तान्ददौ ।
इमा च पृथिवीं सर्वा मणिरत्नविभूषिताम् ।
सौवर्णीमकरोद्राजा ब्राह्मणेभ्यश्च ता ददौ ।
स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया । [825]
पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्य मा पुत्रमनुतप्यथा ।
अयज्वानमदाक्षिण्यमभि श्वैत्येत्युदाहरत् ।

Colophon

नारद उवाच ।

रामो महातपा शूरो वीरलोकनमस्कृत ।
जामदग्न्योऽप्यतियशा अवितृप्तो मरिष्यति ।
यस्साभ्रमनुपर्येति भूमिं कुर्वन्निपांसुलाम् । [830]
न चासीद्विक्रिया यस्य प्राप्य श्रियमनुत्तमाम् ।

स्वधा (for स्वधां) B Do1 Dn2 D1–6 G3–5 -पात्रेषु (for पात्रे तु) T G1 2 तु, G5 M स (for च) — (L 814) B D वैवस्वतस् (for ऽत्र वत्सरस्) B Do1 Dn2 D1–6 [अ]तकस्तदा (B1 D3–6 °था), Dn1 D7 8 [अ]तक स्वय (for तथान्तक°) — (L 815) D2 सर्वजनैर् (for निकायैस्तैर्) B1–3 Do1 D1 पयोमीष्टानि, Dn1 D7 8 S पयांसीष्टानि (for पयोऽभीष्ट हि) D3 6 पयोमिष्टाश्रसा (D6 °श्रस)विराट्, D4 पयोमिस्तु विशो विराट्, D5 पयोमिश्रानिश विराट् (for the post. half) — Line 816 is partly damaged in G2 — (L 816) Do1 तैर् (for यैर्) Dn D7 8 हृष्टा , G1 M तृ(M3–5 इ)प्ता (for ह्यद्य) D3 6 ये वर्तयते ते स्व(D6 ह्य)द्य, D4 वर्तयिष्यति ते ह्यद्य, D5 यैर्वर्तयते ते हृष्टा , T G3–5 निवर्तयति ये रुद्रा (for the prior half) Dn1 D7 8 वैन्येन (for वत्सैश्च) S (G2 damaged) पृथु (G1 M1 2 दिष्टो, G5 दिष्टा , M3–5 दृष्टे) वैन्ये च (G1 5 M °न्येन) सर्वश (for the post. half) — (L 817) B1 3–5 Do1 D1 2 यज्ञैश्च (for स यज्ञैर्) B1–3 Do1 Dn2 D1 2 4 दैण्य , D7 वैन्या (for वैन्य) — (L 818) Dn D5 7 S (except G5) सर्व (for सर्वै) — D2 om lines 819–822 — (L 819) D3–6 हिरण्यान् (for हैर°) Dn1 D7 8 राज्ञो (for राजा) D7 य (for ये) D5 यान्कांश्चित्पार्थिवान्भुवि , G5 यां कांचित्पार्थिवो भुवि (for the post half) — (L. 820) Dn1 D7 8 तां (for तान्) T अश्वमेधैर् (for °मेधे) — (L 821) G2 damaged the prior half B1. 2 Do1 D1 G1 M1 2 षष्टिं, B4 Dn D3–6 8 T G3 4 M3–5 षष्टिर् (for षष्टि) B1 2 Do1 D1 G1 M1 2 षष्टिं, B4 Dn D3–8 T G3 4 M3–5 षष्टिर् (for षष्टि) — (L 822) B1 2 (marg) D1 सौवर्णानि (for सौवर्णान्) — Dn2 D3–6 om (hapl) lines 823–824 — (L 823) S (except G5) य इमां (for इमां च) — Do1 D2 om line 824 — (L 824) B1–3 Dn1 D1 सौवर्णाम् (for °र्णीम्) S कृत्वा हिरण्मयीं राजा (for the prior half) S ब्राह्म(G4 5 °स)त (for च तां ददौ) — (L. 826) T G3–5 पुण्यतमस् (for °तरस्) — D2 M2 om. line 827 G2 partly damaged — (L 827) T G1 3–5 M1 2 4 अदक्षिण्यम् (for अदा°) B Do1 Dn1 D1. 3–8 अभि, Dn2 अति, T अपि (for अभि) Dn1 D7 8 श्वित्य , Dn2 सैन्य , D1 श्वैत्य , D3. 4 शैब्य , D5 चैत्य , T G2 श्वेत्य (for श्वैत्य) B Do1 Dn2 D1. 3–6 व्याहरन् (D6 °म्), Dn1 [अ]भ्याहरत् , D7 8 [अ]वाहर (for [उ]दाहरत्) — Colophon — *Sub-parvan* MSS अभिमन्युवध — *Adhy name* B Do1 Dn2 D3–6 षोडशराजिक , Dn1 D2 °राजकीय , D1 °राजक , T G3 4 °राजके पृथुचरित , G2 पृथुचरित — *Adhy no* B2 Dn1 67 , D2 60 , D3 S 66 — *Śloka no* Do1 32 , Dn1 31 — (L 828) Dn2 D2 4 6 T G2–5 M2 वीरो (for वीर) — (L 829) Dn1 D7 8 [ऽ]प्रतियशा , D4 M3 [ऽ]प्यनिशया , T G3 4 ह्यतियशा , G2 ह्यतिशया , G5 महाराज (for ऽप्यतियशा) Dn1 D7 8 सोवितृप्तो गमिष्यति (for the post half) — (L 830) B1 3 य सायम् , B2 4 5 Do1 Dn D1 2 यस्साधम् , T G3 4 M5 (*sup lin* as above) यश्चाभी(M5 °भि)र् , G2 यस्यायम् (for यस्साभ्रम्) D3. 4 6 यस्मात्समनुपर्ये(D4 °तृप्ये)ति , D5 यज्वामन्योप्यतियशा , G5 यश्चाश्रमनुपर्येति (for the prior half) B Do1 Dn2 D1 2 5 इमां सुखां (B3 D2 5 °ख), D3 इमां शुभां , D7 8 विपांशुलां (for °सुलाम्) D4 भूमिमुर्वी समा शुभा (sic), D6 भूमिमूर्वीमिमां शुभां (for the post. half) — (L 831) T G2–5 तस्य (for यस्य) — After line 831, S ins

जामदग्न्यो न ते राजन्कश्चिच्छ्रोत्रमुपागत ।
येनैकेन पुरा राजन्क्रुद्धेन हतबन्धुना ।
भृगुमिस्ताम्यमानेन त्राहि रामेति विस्वरम् ।
त्रि सप्तकृत्वो भूमिर्येस्कृता नि क्षत्रिया पुरा ।

[(L 1) G1 M राम (for राजन्) G1 M1–4 कश्चित्

य क्षत्रियैः परामृष्टे वत्से पितरि चुक्रुधे ।
ततोऽवधीत्कार्तवीर्यमजितं समरे परैः ।
क्षत्रियाणां चतुःषष्टिमयुतानि सहस्रशः ।
तदा मृत्योः समेतानि एकैकं धनुषाजयत् । [835]
ब्रह्मद्विषां चाथ तस्मिन्सहस्राणि चतुर्दश ।
पुनरन्यानि जग्राह दन्तक्रूरे जघान ह ।

सहस्रं मुसलेनाघ्नन्सहस्रममिनावधीत् ।
उद्बन्धनात्सहस्रं च हैहया समरे हताः ।
सरथाश्वगजा वीरा निहतास्तत्र शेरते । [840]
पितुर्वधामर्षितेन जामदग्न्येन धीमता ।
निजघ्ने दशसाहस्रात्रामः परशुना तदा ।
न ह्यमृष्यत ता वाचो यास्तैर्भृशमुदीरिताः ।

(for कश्चित्) —(L 3) G1 M1.2 चोद्यमानेन, M3-5 प्राध्यं° (for नाम्य°) —(L 4) G1 M या भूमि (for भूमिर्यद्) G2 पुरा निःक्षत्रिया कृता (for the post half)]

—(L 832) S क्षत्रिय- (G5 °य) (for क्षत्रियैः) Dn1 परामृष्टैर्, Dn2 D2.6 पुरा वृष्टे, D5.8 पुरा सृष्टैर्, D7.8 पुरोत्सृष्टैर् (for परामृष्टे) S (G2 damaged) वत्स (for वत्से) B1-3.5 D2.5 चाब्रुवन्, B4 Dn2 D3.8 चा(D8 वा)ब्रुव (Dn2 °वे), Dc1 (marg) D1 चा(D1 वा)भृश (for चुक्रुधे) Dn1 D7.8 हते पितरि चाब्रवीत्, D4 वने पितरि घातिते (for the post half) —(L 833) Dc1 Dn2 D4 M3-5 अजित° (for °त) —(L 834) B4 om (hapl) from सहस्रशः up to मुसलेनाघ्नन् (in line 838) Dn2 D1-6 अयुतान्युधि सहस्र (D4 °वश, D6 °हता), D7.8 S अयुतान्य(D7.8 G1.2 °न्य)रिमर्दन (for the post half) —(L. 835) Dn1 D7.8 S मरस्तत्या (for तदा मृत्योः) B5 Dn1 D7.3 S एकेन (for एकैकं) T G3.4 [अ]हनत्, G1.2.5 M [अ]वधीत् (for [अ]जयत्) —(L. 836) Dn1 D7 S वधे, D4 चाथ (for चाथ) G5 यस्मिन् (for त°) S (G5 sup lin as above) सहस्राणि (for सहस्राणि) —(L 837) B5 D2.8 पुनरन्यान्विजग्राह (for the prior half) D3.6 दृप्त (for दन्त) B1.2 (marg as above) 5 Dc1 Dn D1-3.5-8 -क्रूर, D4 कूटे (for -क्रूरे) B3 Dn2 D3.5.6 च (for ह) G5 मजवान सहस्रशः (for the post. half) —(L 838) G2 partly damaged B1-3 मुपलेन, Dc1 D1.2.4.6 मुशलेन B1 (marg as above) Dc1 D2 T G3.4 अघ्नत्, B5 अहन् (for अघ्नन्) Dn1 D5.7.8 सहस्रं मुश(Dn1 °स)लैर(D7 र्नि)घ्नन्, G5 मुसलेनापि तान्यघ्नद् (for the prior half) D4 बाहुना, D6 अपि च (for अमिना) —(L 839) D6 ऊर्ध्व वनात्, D7.8 उद्वध, T G1-3.5 M1.2 उद्बधित, G4 उद्बधन, M3-5 °धत° (for उद्बन्धनात्) Dn2 D3-6 तु (for च) — After the prior half of line 839, Dn1 D7.8 S Bom ed ins

सहस्रमुदके धृतम् ।

दन्तान्भक्त्वा सहस्रस्य कर्णनाम न्यकृन्तत ।
ततः सप्तसहस्राणि कटुधूममपाययत् ।

शिष्टान्बद्ध्वा च हत्वा च तेषां मूर्ध्न्यभिहत्य च ।
गुणवतीमुत्तरेण खाण्डवाद्दक्षिणेन च । [5]
गिर्यन्ते शतसाहस्रा

[(L 1) D7 om. सहस्रं T G M1.2.5 कृत (for धृतम्) M3.4.5 (sup lin) सहस्रमुदकृतन —(L 2) Dn1 T G M3-5 सहस्रं च (for °स्रस्य) Bom. ed कर्णां नासान् (for कर्णनाम) S भिन्नकर्णास्तथाकरोत् (for the post half) —(L 3) Bom ed -सहस्राणां D5 S कण- (for कटु) Dn1 करीषधूममपाययत् (for the post half) —(L 4) Bom. ed वै (for च) G4 अपहत्य, Bom. ed विभिद्य (for अभिहत्य) Dn1 D7.8 तेषां मूर्ध्नां निपीड्य च, G5 °र्धाभिषिच्य च (for the post half) —(L 5) S खाडव (for °वाद्) —(L 6) G2 damaged S शेरते (for गियन्ते)]

B2 om. the post. half T G3-5 हयाश्च, G1 M हैहया Dn2 D3.4.6 हैहयान्समरेवधीत् (for the post half) — D2 om lines 840-841 —(L 840) S सगजा° स(G1.2 M °जाश्व)रथा वीराः (for the prior half) T रामेणैके विदुर्बुधाः, G1.3-5 M रामेणैकेन दुर्बुधाः, G2 M5 (sup lin) रामेणैकेन दुर्वधाः (for the post half) —(L 841) Dn2 वधाद्दुर्षिनेन, D3 वधाद्दुर्षि° (for वधामर्षि°) —For line 841, Dn1 D7.8 subst

सभूतैः शतसाहस्रैर्ब्राह्मणैः क्षत्रियान्वितैः ।
[Dn1 क्षत्रियाहतैः (for °न्वितैः)]

while, S subst for line 841

राम रामेत्यभिक्रुष्टैर्ब्राह्मणैः क्षत्रियार्दितैः ।
[T G2-4 अभिक्रुष्टो, G5 °क्रुष्टैर् (for °क्रुष्टैर्)]

—(L 842) G1 M शत (for दश) Dn1 D7.8 परान् (for राम°) B4 तथा, Dn1 [आ]हनत्, D7.8 हतान् (for तदा) —(L 843) B4 Dn2 D1 तां वाच, D5 ता वाचं (for ता वाचो) D4 न स ह्यमृष्यत्तां वाच, D6 न ह्यमर्षत तां वाच, D7.8 न ह्यमृष्यत तां वाच, S नामृष्य(G4.5 °र्ष्य)त वचस्ताहि (G4.5 °स्तामिर्) (for the prior half) B4 उदीरिता, T G2-4 M3-5 °रित D3.6 या या(D6 यास्तै)स्तैः समुदीरिता, D4.5 या तैर्भृश

भृगो रामाभिधावेति यदाक्रन्दन्द्विजोत्तमा ।
तत काश्मीरदरदान्कुन्तिक्षुद्रकमालवान् । [845]
अङ्गवङ्गकलिङ्गाश्च विदेहांस्ताम्रलिप्तकान् ।
रक्षोवाहान्वीतिहोत्रांस्त्रिगर्तान्मार्तिकावतान् ।
शिबीनन्यांश्च राजन्यान्देशे देशे सहस्रश ।
निजघान शितैर्बाणैर्जामदग्न्य प्रतापवान् ।
कोटीशतसहस्राणि क्षत्रियाणां सहस्रश । [850]
इन्द्रगोपकवर्णस्य बन्धुजीवनिभस्य च ।
रुधिरस्य परीवाहै पूरयित्वा सरांसि च ।
सर्वानष्टादश द्वीपान्वशमानीय भार्गव ।
ईजे क्रतुशतं पुण्यं समाप्तवरदक्षिणं ।
वेदीमष्टनवोत्सेधां सौवर्णां विधिनिर्मिताम् । [855]
सर्वरत्नशतै पूर्णां पताकाशतमालिनीम् ।
ग्राम्यारण्यै पशुगणै सपूर्णां च महीमिमाम् ।
रामस्य जामदग्न्यस्य प्रतिजग्राह कश्यप ।
तत शतसहस्राणि द्विपेन्द्रान्हेमभूषणान् ।
निर्दस्यु पृथिवीं कृत्वा शिष्टेष्टजनसकुलाम् । [860]
कश्यपाय ददौ रामो हयमेधे महामखे ।
त्रि सप्तकृत्व पृथिवीं कृत्वा नि क्षत्रिया प्रभु ।
इष्ट्वा क्रतुशतैर्वीरो ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत ।

मुनीरिता, D7 8 मात्रा भृगमुनीरिता (for the post. half) —(L 844) B4 भृगो, S भृश (for भृगो) T G3 4 रामो (for राम) B1 (marg) Dn D4 6 अभिधानेति (for अभिधावति) T यदाक्रन्द् (for °न्न्) Dn1 D7 8 द्विजोत्तम —(L 845) G1 M1 2 तदा (for तत) D1 कश्मीर- D4 कुन, D5 6 कुतीम् (for कुन्ति) D1 -छत्रक (for -क्षुद्रक) S (except G5) माळवान् —(L 846) Dn1 S -कलिंगेंद्रान् (for -कलिङ्गांश्च) D7 8 अगव(D8 °गा व)गा° कलिंगेंद्रो (D8 °द्रा) (for the prior half) B1 त्राम, D1 G1 M1 2 5 ताम, M3 4 5 (*sup lin*) तान (for ताम्र) D7 8 विन्हिहास्तोमलिप्तका (for the post half) —(L 847) Dn1 रक्षोद्वाहान्, Dn2 D4 5 राजावहान्, S कुभाव(G2 °प)हान् (for रक्षोवा°) D7 8 शत्रु(D8 °त्र्यु)ह्वहानीति होत्रास्(D8 °त्रां) (for the prior half) D8 आर्तिका वतान्, G5 मार्नगावरान् (for मार्तिकावतान्) D7 8 त्रिगर्तां-मार्तिवतानपि (hypermetric) (for the post. half) —D2 om. line 848 D8 om lines 848-849 —(L 848) Dn1 अन्याश्, Dn2 D3-6 तु (for च) T G1-4 M राजेंद्रान्, G5 राजेंद्र (for राजन्यान्) B Dc1 Dn2 D1 3 4 6 देशान्देशान्, D5 देशाद्देशात् (for देशे देशे) —(L 850) B2 कोटी, Dn1 D1 7 8 कोटि (for कोटी) D4 सहस्रांश (for °स्राणि) D4 om the post half S [अ]थावधीत् (for सहस्रश) —(L 851) D4 5 इद्रगोप-मवर्णस्य (for the prior half) T निसृज्य (for निभ स्य) —(L 852) B1-4 Dc1 D5 G2 परीवापान्, D7 8 परीवाप्य°, T G3-5 °वाहान्, G1 M परिप्लावे (for परीवाहै) D4 परिवाहै° पूरयित्वा सर्वाण्येव सरांसि च —(L 854) D5 इष्टे (for ईजे) —D2 om. lines 855-857 —(L 855) G3 4 वेदिम् (for वेदीम्) B Dc1 Dn1 D1 3 6 7 अष्टनलोत्सेधां, D4 अष्ट-मलो°, D8 G1 M (M5 *sup lin*) अष्ट(D8 °ष्टा)तलो°, T G2-4 M5 अष्टादशो°, G5 ऋष्टतलो° (for अष्टनवो°) B5 Dc1 D3 सौवर्णी, D7 8 सौवर्ण- (for °र्णां) —D1 om line 856 D1 reads line 856 twice —(L 856) D5 6 सर्वे (for सर्व) Dn1 G2 रत्नमयै, D7 8 °चयै (for °शतै) Dn1 D7 8 S (except G5) -ध्वज मालिनीं (for शत°) —(L 857) Dn1 D5 8 ग्रामारण्यै (for ग्राम्या°) T G2-4 च पशुभि (for पशुगणै) —D2 transp lines 857 and 858 B (except B1) Dc1 D1 3-7 S repeat (without var) line 858 after line 859 —(L 858) D2 राम श्रीमाञ्जामदग्न्य (for the prior half) B2 D S काश्यप (for क°) —B2 D8 om line 859 —(L 859) Dn1 D7 S शत (for तत) G4 शत (for शत) B1 5 गजेंद्रान्, G2 द्विपानां, G4 द्विजेंद्रान् (for द्विपेन्द्रान्) B1 5 S (G2 corrupt) भूषितान्, D1 मालिन (for भूषणान्) —(L 860) G5 निदग्धा (for निर्दस्यु) Dn1 विशिष्ट- (for शिष्टेष्ट) T G3 4 -वत्सल, G1 M वत्सला, G5 -वत्स-लान (for -सकुलाम्) D8 कृत्वा शिष्टजनाकुलं (for the post half) —(L 861) B2 D1 2 S काश्यपाय (for कश्य°) D5 मुमोच ह (for हयमेधे) —(L 862) B5 Dn1 D1 4-8 त्रि- (for त्रि) B5 Dn2 D1-6 वारान् (for कृत्व) Dn1 D7 8 इमा, D2 पुरा (for प्रभु) D5 कृत्वा नि क्षत्रियान्विभु, S येन नि क्षत्रिया कृता (for the post half) —(L 863) D7 8 यज्ञशतैर् (for क्रतु°) S तैस्तैर् (for वीरो) S स्वमह(G4 5 °म)न (for ह्यमन्यत) —After line 863, B D Bom ed ins

सप्तद्वीपां वसुमतीं मारीचोऽगृह्णत द्विज ।
राम प्रोवाच निर्गच्छ वसुधातो ममाज्ञया ।

—(L 864) D1 S काश्यपस्य (for क°) S उत्सार्य (for प्रो°) —After line 864, Dn1 D7 8 ins

कुकुणेषु नरश्रेष्ठो महेन्द्रे पर्वतेऽवसत् ।

[Dn1 द्विजश्रेष्ठो (for नरश्रेष्ठो) D7 कुकुणेषु स *श्रेष्ठो (for the prior half) D8 [ऽ]विशत् (for ऽवसत्)]

स कश्यपस्य वचनात्प्रोत्सार्य सरिता पतिम् ।
इषुपाते युधा श्रेष्ठ कुर्वन्ब्राह्मणशासनम् । [865]
अध्यावसद्गिरिश्रेष्ठं महेन्द्रं पर्वतोत्तमम् ।
एवं गुणशतैर्जुष्टो भृगूणां कीर्तिवर्धन ।
जामदग्न्योऽप्यतियशा मरिष्यति महाद्युति ।
त्वया चतुर्भद्रतर पुण्यात्पुण्यतरस्तव ।
अयज्वानमदाक्षिण्य मा पुत्रमनुतप्यथा । [870]
एते चतुर्भद्रतरास्त्वया भद्रशताधिका ।
मृता नरवरश्रेष्ठा मरिष्यन्ति च सृञ्जय ।

Colophon

व्यास उवाच ।

पुण्यमाख्यानमायुष्य श्रुत्वा षोडशराजकम् ।
अव्याहरन्नरपतिस्तूष्णीमासीत्स सृञ्जय ।
तमब्रवीत्तथासीन नारदो भगवानृषि । [875]
श्रुत कीर्तयतो मह्य गृहीत ते महाद्युते ।
आहो स्विदन्ततो नष्ट श्राद्ध शूद्रापताविव ।
स एवमुक्त प्रत्याह प्राञ्जलि सृञ्जयस्तदा ।
पुत्रशोकापह श्रुत्वा धन्यमाख्यानमुत्तमम् ।
राजर्षीणा पुराणाना यज्वना दक्षिणावताम् । [880]
विस्मयेन हते शोके तमसीवार्कतेजसा ।

— (L 865) Dn1 D1 4 कराणो भारतर्षभ , S युधिष्ठिरं श्रेष्ठ (for the prior half) — After the prior half of line 865, S ins

महेन्द्रं गिरिमाविश्य ।
भार्गवो भारतर्षभ

[(L 1) G1 M1 2 महेन्द्र (for महेन्द्रं) M3-5 आरम्य (for आविश्य)]

— (L 866) Dn1 D1 8 गिरिश्रेष्ठ (for °श्रेष्ठ) Dn1 D1 4 महेन्द्र मास्थितस्तत्र , S इन्द्रकुलेश्वर (M1 °र) (for the post half) — (L 867) B1 D2 S जुष्टो, Dn1 D1 8 श्रेष्ठो, Dn2 तुष्टो (for जुष्टो) — (L 868) G2 partly damaged B1-4 D2 M1 महायशा, Dn1 D1 महायशा, D2 महायशा (for ऽप्यतियशा) Dn2 द्युतिमान् (for महाद्युति) B1 महामति (for °द्युति) T G1 3 4 M अचिरा(M1 2 °रा)त्स मरिष्यति, G चतुर्भद्रतरस्त्वया (for the post half) — After line 868, M ins

स नेष्यति तु त्वां वै चतुर्भद्रतरस्त्वया ।

— (L 869) T G 1-4 पुण्यतरम् (for °रस्तव) D2 G1 त्वत्तः (for तव) G M2 पुत्रात्पुण्यतरस्तुल्य मा पुत्रमनुतप्यथा — (L 870) T G2-4 M1-4 अदक्षिण्य (for °दाक्षिण्य) D1 अभिमन्युरिति ख्यातम्, G1 3 M3-5 अभिमन्युमहारथ (for the post half) — G2 M3-5 om lines 871-872 — (L 871) Dn1 D1 8 तथा (for त्वया) T G2-4 त्वं (G2 त्वया) पुत्रादधिकस्तथा, G1 M1 2 त्वया भद्रायुताधिका (for the post half) — (L 872) B1-3 Dn1 D1-8 वरश्रेष्ठ (for वरश्रेष्ठा) B1 मृता नृपा नरश्रेष्ठ (for the prior half) D2 6 सज्जय (for सृञ्जय) — Colophon om in D1 8 — *Sub-parvan* MSS अभिमन्युवध — *Adhy name* B Dc1 D1-6 षोडशराजिक, Dn1 °राजकीय, Dn2 राजीय, D1 2 राजक, T G3 4 °राजके जामदग्न्यानुवर्णन, G1 2 M1 2 जामदग्न्यचरित — *Adhy no* B1 D3 S 67, B2 Dn1 68, D2 61 — *Śloka no* Dc1 24, Dn1 26 — (L 873) G2 पुण्यं यशस्यमाख्यानं, M3-5 पुण्यमायुष्य माख्यान (for the prior half) B Dc1 Dn2 D1-6 °राजिक (for °राज°) — (L 874) B1 तु, Dn1 D1 8 च (for स) D2 6 7 सजय (for सृञ्जय) — M3 4 om lines 875-879 — (L 875) D6 T G M1 2 5 तदा (for तथा) Dn1 D1 8 [आ]सीनो, T G M1 2 दीनो, M5 राजन् (for [आ]सीन) — (L 876) Dn1 D1 8 S (M3 4 om) कच्चिन्मया व्याहृतं यद् (G3 ते) (for the prior half) S (M3 4 om) हृदये तत्स्थित (G3 M °र) नव (for the post half) — (L. 877) B2 5 Dc1 Dn2 D1-5 अहो (for आहो) T G3 4 नान्यतो, M5 नान्वतो (for अन्ततो) Dn1 D1 8 अ(D1 आ)हो स्विन्नुवोचध्व, G1 M1 2 अहो नात्ततो नष्ट (for the prior half) G1 M1 2 शूद्रपतावि Dn1 D2 4 6 श्राद्ध श्रद्धाहत य(D6 न)था, Dn2 D श्राद्ध मे नो(D6 नष्टो)यतामिति, D1 3 शांत शूद्री (D1 °द्रि)पतीमिव (for the post half) — Before line 878, S (M3 4 om) ins व्यास — (L 878) Dn1 D1 8 तम् (for स) Dn1 उक्त (for उक्त°) D2 सजयम् (for सृञ्जयम्) B1 सृजय प्राजलिस्तत (for the post half) — B1 om lines 879-884 — (L 879) B1-3 5 Dc1 Dn2 D1-6 एतच्छ्रुत्वा (D3 6 तच्छ्रुत्वा तु) महाबाहो (for the prior half) Dn1 D1 अद्भुत (for उत्तमम्) —Before line 880, G1 M1 2 ins सृजय G2 3 5 om lines 880-884 — (L 880) Dn2 D3 4 6 8 G1 M यज्विनां — (L 881) D6 यमिन्येन (for विस्मयेन) B1-3 5 Dc1 Dn2 D1 3-6 हृते (for हते) Dn1 D1 8 विस्मयो हि न मे शोको, G1 M विश्रवेण हत शोकस्तु (for the prior half) Dn2 D1-6 G1 M तमसीव (for

विपाप्मास्म्यन्यथोपेतो ब्रूहि किं करवाण्यहम् ।
नारद उवाच ।
दिष्ट्यापहतशोकस्त्वं वृणीष्वेह यदिच्छसि ।
तत्तत्प्रपत्स्यसे सर्वं न मृषावादिनो वयम् ।
सृञ्जय उवाच ।
एतेनैव प्रतीतोऽहं प्रसन्नो यद्भवान्मम । [885]
प्रसन्नो यस्य भगवान्न तस्यास्तीह दुर्लभम् ।
नारद उवाच ।
पुनर्ददामि ते पुत्रं दस्युभिर्निहतं वृथा ।
उद्धृत्य नरकात्कष्टात्पशुमप्रोक्षितं यथा ।
व्यास उवाच ।
प्रादुरासीत्ततः पुत्रः सृञ्जयस्याद्भुतप्रभः ।
प्रसन्नेनर्षिणा दत्तः कुबेरतनयोपमः । [890]
ततः सगम्य पुत्रेण प्रीतिमानभवन्नृप ।
ईजे च क्रतुभिर्मुख्यैः समाप्तवरदक्षिणैः ।
अकृतास्त्रश्च भीतश्च न च सानाहिको हतः ।
अयज्वा चानपत्यश्च ततोऽसौ जीवितः पुनः ।
शूरो वीरः कृतास्त्रश्च प्रमथ्यारीन्सहस्रशः । [895]
अभिमन्युर्गतः स्वर्गं पृतनाभिमुखो हतः ।
ब्रह्मचर्येण यान्कांश्चित्प्रज्ञया च श्रुतेन च ।
इष्टैश्च क्रतुभिर्यान्ति तांस्ते पुत्रोऽक्षयान्गतः ।
विद्वांसः कर्मभिः पुण्यैः स्वर्गमीहन्ति नित्यशः ।
न तु स्वर्गादयं लोकः काम्यते स्वर्गवासिभिः । [900]
तस्मात्स्वर्गगतं पुत्रमर्जुनस्य हतं रणे ।

तम°) Dn1 D7 8 ह्यमवीर्यार्कतेजस (for the post half) —(L 882) G1 M3-5 अनुशाधि त्वं, G3 M1 2 अनु मां (M1 2 मा) शाधि (for अन्यथोपेतो). Dn1 D7 8 विपाप्मा नष्टशोकोऽहं, T विपापोस्म्यनु मां शाधि (for the prior half) Dn1 D7 8 उत (for अहम्) S (G2 4 5 om) यदा (T °था) त्थ करवाणि तत् (for the post half) —(L 883) B1-3 Dc1 Dn2 D2-3 [अ]पहृत, B5 °हुत (for °हत-) M1 2 गृह्णीष्व (for वृणीष्व) T G1 3 M1, 2 transp इह and यद् M3-5 च (for [इ]ह) Dn1 D7 8 यमिच्छसि, Dn2 D1 3 4 6 यदीच्छ° (for यदिच्छ°) —(L 884) D3 4 6 सप्राप्स्य (D4 °प्य) ते (for प्रपत्स्यसे) S (G2 4 5 om) तत्ते सपत्स्यते सर्वं (for the prior half) D3 6 अमृषा (for न मृषा-) Dn1 D7 8 त्व (Dn1 त) प्रियावादिनो वय (for the post half) G2 om the ref D1 2 6 7 सजय (for सृञ्जय) — Dn1 om lines 885-886 —(L 885) Dn2 च (for [ए]व) D1 3 6 च प्रीतोऽहं (for प्रती°) S पावितोऽहमनेनैव (for the prior half) D5 transp प्रसन्नो and यत् B1 2 (marg) 3 D7 8 भगवान्, D2 [ऽ]य भवान् (for यद्भवान्) —(L 887) Bom ed मृत (for पुनर्) Dc1 D2 6 G5 ददानि, G2 दास्यामि (for ददामि) Dn1 D5-8 तथा, D4 तदा (for वृथा) —(L 888) B4 5 Dn2 D1-6 पशुवत्प्रोक्षित (D1 °त्पोक्षण, D2 5 °त्प्रेक्षित), T G3 4 °वत्प्रेपित, G1 M3-5 °स्पोषित (for °मप्रोक्षितं) B5 Dn2 D4 5 om the ref —(L 889) Dn1 D8 यथा (for ततः) D2 6 सजयस्य (for सृञ्ज°) Dn1 D7 8 युधिष्ठिर, D3 5 [अ]द्भुत प्रभु°, G3 [अ]द्भुतप्रद, G5 °प्रिय (for °प्रभ°) —(L 890) D7 8 प्रसन्नऋषिणा दत्त (for the prior half) D5 कुबेरस्य सुतो यथा (for the post half) S दत्त प्रसन्नेन तदा ऋषिणा दिव्य (G1 M1 2 °णादित्य) वर्चसा —(L 891) B2 प्रभु, Dn1 D7 8 पुन°, D4 नृप, T G1 3 4 तत°, G2 तदा (for नृप) —(L 892) G5 क्रतुशतैर् (for च क्रतुभिर्) B Dc1 Dn2 D1-6 पुण्यै, Dn1 यज्ञै (for मुख्यै) —(L 893) B1 अहतास्त्रश्, B2 4 D1 2 5 अकृतार्थश्च (for °स्त्रश्) T G2 3 हीनश्, G4 हीन (for भीतश्) B1 तु (for च) Dn1 सानाहिका, D1 शोच्योर्मको, D3 4 सोमो (D4 °म) भको, D7 8 G1 M मनाहको (M3-5 °तो) (for सानाहिको) Dn2 नराणा बहुना हत, D5 नराणां चाहुतो मृत, D6 न च मेभ्यो न शोभद, T G2-5 न च सनाहकोविद° (for the post half) —(L 894) B Dc1 Dn2 D1 2 4-6 तु, Dn1 न (for the first च) Dn1 जीवामि से, D4 5 [ऽ]सौ जीविताद्, D7 8 G2 जीवापित, T G3 4 जीवायित, G1 M1 2 वै जीवित°, M3 5 (sup lin) जीवान्वित°, M4 lacuna (for ऽसौ जीवित°) D8 पुरा (for पुन) D6 ततोसौ जीवति पुमान् (for the post half) —(L 895) Dn1 क्षुनो (for शूरो) B4 D5 धीर°, D2 मन्यु (for वीर°) B2 4 D1-3 कृतार्थश् (for °स्त्रश्) B Dc1 Dn2 D1-6 प्रताप्य (for प्रमथ्य) —(L 896) B Dc1 Dn2 D1-6 वीर (for स्वर्गं) B4 5 D5 6 पृतनाभिमुखे, S सग्रामेभिमुखे —(L 897) B1 D2 या, Dn1 D7 8 ये (for यान्) B3 T G M3-5 लोकान्, B4 D2 कांचिद्, Dn1 D7 8 M1, 2 लोका, Dn2 कास्विद्, D3 काश्चिद् (for कां°) B4 श्रद्धया, Dn1 D7 8 यजुषा, D3 यज्ञेन, T G2 5 M1 प्रजया (for प्रज्ञया) G2 धनेन (for श्रुतेन) D4 वा (for च) —(L 898) B1-3 5 D1 5 शिष्टैश्, Dc1 स्विष्टैश् (for इष्टैश्) D1 4 6 T G2-5 याति (for यान्ति) B3 D3, 4 6 च, Dn2 तु (for ते) Dn2 D2 [ऽ]क्षयं T G1 3 4 M तान्सौभद्रो गतोक्षयान्, G2 तान्सौभद्रोक्षयान्गतान्, G5 सौभद्रोपि गतोक्षयान् (for the post half) —(L 899) M4

नेहानयितुं शक्यं हि किंचिदप्राप्यमीप्सितुम् ।
एवं ज्ञात्वा स्थिरो भूत्वा मा शुचो धैर्यमाप्नुहि ।
जीवन्त एव न शोच्या न तु स्वर्गगतानघ ।
शोचतो हि महाराज अघमेवाभिवर्धते । [905]
तस्माच्छोकं परित्यज्य श्रेयसे प्रयतेद्बुध ।
प्रहर्षमभिमानं च सुखप्राप्तिं च चिन्तयन् ।
एतदाहुर्बुधा श्रेयो न शोकः शोक उच्यते ।
एवं विद्वन्समुत्तिष्ठ प्रयतो भव मा शुचः ।
श्रुतस्ते संभवो मृत्योस्तपांस्यनुपमानि च । [910]
सर्वभूतममत्वं च चञ्चलाश्च विभूतयः ।

क्रतुभि (for कर्मभि) B᠂ 3 Dn2 इन्दुनि (for इहानि) S इहने स्वानुसृत (for the post half) — (L 900) D᠂ न हि, M2- नत (for न तु) — (L 901) D 1 2 स्वर्गं (for स्वग) S नमास्वर्गं ग(G5 M3-. °गग)नो गतम् (G1 . °न पुत्रो) (for the prior half) G1 M यजुनस्य, G2 [ऽ]यजुनस्य (for अजुनस्य) T G3 4 सुतो यजी, G1 M [अ]न्युतो यशी, G2 सुतो यशी, G [आ]नजो यजो (for इत त्तो) — (L 902) B3 नह प्रनायितुं शक्य, B1 नेह नानयितुं शक्य, B5 नेहानायपितुं शक्य, Dn1 D7 8 न नहानयितुं शक्य, Dn2 D2 न नेहानयितुं शक्य (D2 °क्यं), D4 नेहानेतुं शक्य हि, T G2 पुनरानीय न शक्य, G1 M1 नेहानयति न शक्य, G 4 नेहाहति न शक्य, G2 नेहानीहति न शक्य (sic), M᠂-. नेहानीये(M2 °य)न न शक्य (for the prior half) Dn2 D 2 इहित, D1 इयितुं, T G1-4 M1 2 हतितु (for °तुम्) B4 काश्चिन्प्रा प्यमीतिुं, B किंचिन्माप्देहमीप्सित, Dn1 D7 8 °गप्राप्यमी (D5 °मा)हित, D4 नव नाप्राप्यमीहितुं, D- 6 किंचि(D6 यश्चि)प्राप्ताप्यमीहितुं, G किंचिदस्याप्यमाप्ते (sic), M3-5 न्प्राप्तमीप्सितु (for the post. half) — After line 902, B D ins

यां योगिनो ध्यानविविक्तदर्शना
प्रयान्ति यां चात्तमयज्विनो जना ।
तपोभिरिद्धैरनुयान्ति यां तथा
तामक्षयां ते तनयो गतो गतिम् ।
अथाप्तुनर्भावगतो विराजते [5]
राजेव वीरो ह्यमृतात्मरश्मिभिः ।
तामैन्दवीमात्मतनुं द्विजोचितां
गतोऽभिमन्युर्न स शोकमर्हति ।

[(L 1) B1 या (for या) Dn2 D1-6 ध्यान, D3 यांति (for ध्यान) B2 विमुक्त (for विविक्त-) — (L 2) D6 नैव, D7 8 याश्च (for यां च) B1 2 (marg) 3. 4 Dc1 -यागयाजिन, B -याजिनो जना, Dn1 -यज्ञयोगिन, D6 -याजिनो जन, D7 8 यज्ञयाजिन (for यज्विनो जना) — (L 3) Dn1 इष्टैर्, D2 इद्धैर् (for इद्धैर्) Dn1 ये वै, D3 यद्वत् (for यां तथा) — (L 4) Dn1 तथाक्षयां यांति तपस्विनोपरे — (L 5) Dn1 गतोगति, D6 अथा पुनर्, D7 8 याश्राप् (for अथाप्तु) Dn1 D-8 भागवतो, Dn2 भावगतो (for °गतो) Dn1 D7 8 वरीयान् (for विराजते) — (L 6) D2 राजैव B1 धीरो (for वीरो) B D3 ह्यमृताशिभि सह, Dn2 D6 [ऽ]भि(D6 °मि)मतो- मृताशिभि, D4 [ऽ]भिनतोमृताशिभि, D5 [ऽ]भिमतोमृता र्थिभि (for ह्यमृतात्मरश्मिभि) Dn1 D7 8 नो वा विहीन सहितोमृताशिभि — (L 7) Dn1 D7 8 विरोचि(D7 8 °चि)ता, Dn2 D3 4 6 द्विजेरितां, D2 द्विजैर्धितां, D6 विजैर्पिता (for द्विजोचितां) — (L 8) Dn1 हि (for स)]

— (L 903) T G2 ततो (for एव) G1 2 सितो (for स्थिरो) B Dc1 D1 2 जयरीत्, Dn2 D3-6 यतवाग् (for मा शुचो) G5 वीयम् (for धैर्यम्) — (L 904) Dn1 न (for न) S जीवन्हि पुरुष शोच्यो (for the prior half) D1 च (for तु) B1 Dc1 D7 S स्वर्गं गतो (for स्वगगता) B2 8 Dn2 D3 4 6 नृपा (B5 °प), D7 [ऽ]नघा, G᠂ नृप (for [अ]नघ) — (L 905) Dn1 D7 8 सुशोचतमथा(Dn1 °थो)यस्तम्, T G2-4 स शोचन्ननघो य(G3 °घोर्थ)श्च, G1 M सशोचानोप्यघेय(M3-5 °घेय)श्च, G6 न शोचानो**यो य (for the prior half) Dn2 D2-6 दुःखम् (for अघम्) S अनुवर्तते (for अभि वर्धते) Dc1 स्वधर्मो नाभिवर्धते (for the post. half) — D2 om lines 906-908 — (L 906) Dn1 D7 8 T G M1 2 श्रेयसि, D4 श्रयसे (for श्रेयसे) D6 प्रयतेन य (for °यतेद्बुध) M3-5 धैर्यमाप्नुहि भूपते (for the post half) — (L 907) Dn1 D1-8 T G2-5 प्रहर्षं प्री(D1-6 G5 °र्षप्री)तिमानद, G1 M प्रहर्षं प्री(M5 °र्ष प्री)तिरा (M1 2 °मा)नद (for the prior half) D1 5 सुख (for सुप) B1 चितय (for चिन्तयन्) Dn1 D7 8 S सुख मुत्मिक्तनिषतां (D7 8 G1 M3-5 °ता) (for the post half) — (L 908) S शौचम् (for श्रेयो) B Dc1 Dn2 D1 3-6 एतद्बुद्ध्वा बुध शोक (for the prior half) D4 व (for न) Dn1 D7 8 श्रेय, D6 (marg) कतुम् (for शोक) Dn2 न करोत्यात्मनोहित, S अ(G5 आ)शौच शोक्मु(G5 M3-5 °क उ)च्यते (for the post half) — D1 om line 909 — (L 909) Dc1 Dn G1 2 4 6 विद्वान्, D5 विद्रन् (for विद्वन्) Dn1 D7 8 प्रमतो, D6 प्रयत्तो, S सुमना (for प्रयतो) — (L 910) Dn1 D7 8 श्रेयांसि (for तपांसि) — (L 911) D1 चलाश्च (for चञ्च°) S महता चाभिचो(G1 2 °पि चो)दित

सृञ्जयस्य तु त पुत्र मृत सजीवित पुन ।
एव विद्वन्महाराज मा शुच साधयाम्यहम् ।
सजय उवाच ।
एतावदुक्त्वा भगवांस्तत्रैवान्तरधीयत ।
वागीशाने भगवति व्यासे व्यभ्रनभ प्रभे । [915]
गते मतिमता श्रेष्ठे समाश्वास्य युधिष्ठिरम् ।
पूर्वेषा पार्थिवेन्द्राणा महेन्द्रप्रतिमौजसाम् ।
न्यायाधिगतवित्ताना ता श्रुत्वा यज्ञसपदम् ।
सपूज्य मनसा विद्वान्विशोकोऽभूद्युधिष्ठिर ।
पुनश्चाचिन्तयद्दीन किं स्विद्वक्ष्ये धनजयम् । [920]

Colophon

9

After the ref. of 7 84 1, S ins

किरन्त शरवर्षाणि रोषाद्द्रोण महामृधे ।
वित्रासयन्त ता सेना कौन्तेयाना महीपते ।
दृष्ट्वा ततो महेष्वासो निघ्नन्त च रथान्मृशम् ।
घटोत्कचो महाबाहू रणायाभिजगाम ह ।
पिशाचवदनैर्युक्त रथ काञ्चनभूषितम् । [5]
समास्थाय महाराज नानाप्रहरणैर्वृतम् ।
दर्शितस्तपनीयेन कवचेन सुवर्चसा ।
भूषणैराचिताङ्गश्च नदन्निव च तोयद ।
हैडिम्बेय सुसक्रुद्धो द्रोणमभ्यद्रवद्बली ।
तमभ्यधावदायान्त क्रुद्धरूपमलम्बुस । [10]
ऋक्षचर्मपरिक्षिप्त रथमास्थाय दशित ।
रक्तोष्ठ सधनु प्राशु कल्पवृक्ष इव स्थित ।
क्षिपञ्छतघ्नीं विपुला मुसलोपलतोमरान् ।
मुसण्ढीर्मुद्गलाश्चैव त्रिशूलानपि पट्टसान् ।
कर्पणाञ्छातधाराश्च पिनाकान्विविधास्तथा । [15]
चक्राणि च क्षुरप्राणि क्षेपणीश्च कटकटान् ।
नाराचान्विविधानस्त्रान्सकङ्कोलूकवायस ।

(G1 M1 2 °त) (for the post half) — (L 912) D2 सजयस्य (for सृञ्ज°) B3 Dn2 D3-6 च तं पुत्र, Dn1 D7 8 श्रुत पुत्रो, T G2-5 तु पुत्रौसौ, G1 M तु ते (M3-5 वै) पुत्रो (for तु त पुत्र) Dn1 D7 8 मृतो जीवापित पुन, S मृत सजीवित श्रुन (for the post half) — (L 913) Dn D6 7 विद्वान्, D8 -विभो (for विद्वन्) Dn1 D2 G5 साधु यामि, D7 8 त्व व्रजामि (for साधयामि) MSS om the ref — (L 915) Dn1 D7 8 अदर्शन (for वागीशाने) B3 शुभ्र, T G2-5 व्यक्त- (for व्यभ्र) Dn1 D7 8 व्योमे व्योमगते तदा (for the post half) — (L 916) D1-6 गतिमतां (for मति) Dc1 (marg as above) ममासाद्य (for °श्वास्य) — (L 917) Dn2 D3 4 6 T G2-5 M4 सर्वेषां (for पूर्वेषां) M3 5 (*sup lin*) स(M5 पू)र्वेषा पाडुपुत्राणां (for the prior half) — (L 918) D1 सपदां (for °दम्) S श्रुत्वा यज्ञेषु सपद° (G1 M1 2 °द) (for the post half) — (L 919) D2 G1 3-5 M निःशोको (for वि°) — (L 920) Dn2 D1 6 वीर, D3 5 T G2-4 वीर (for दीन°) Dn1 D7 8 पुनश्च चिंतयोद्दिग्न°, G5 पुनश्चैव भयाद्दीन (for the prior half) — Colophon — *Sub-parvan* MSS अभिमन्युवध — *Adhy name* B Dc1 Dn2 D1 3-6 षोडशराजि- (D1 °जी, D5 °ज)कं समाप्त, Dn1 व्यासागमने मृत्यूक्तौ षोडशराजकीय समाप्त, D2 7 8 षोडशराजकीय समाप्त, T G2-5 षाडशराजक युधिष्ठिरशोकापनोदन, G1 M1 2 व्यासगमन, G1 3 4 5 M1 2 5 षोडशराजक समाप्त — *Adhy no* B3 Dn1 69, D2 62, T G M3-5 66 — *Śloka no* Dc1 Dn1 26

9

(L 1) M1 2 किरत (for किरन्त) M1 2 द्रोणो (for द्रोण) G5 महाहवे (for °मृधे) — (L 2) G2 महात्मनां (for महीपते) — (L 3) T G3 द्रोण (for दृष्ट्वा) G1 M1 2 महेष्वास (for °ष्वासो) G2 निघ्नता, M1 निघ्नतश् (for निघ्नन्त) G1 M तथा (for रथान्) — (L 6) G1 M नानाप्रहरणोद्यत (for the post half) — (L 8) T G3 4 उचिताङ्गश् (for आचि°) — (L 10) M4 5 आयात (for आयान्त) — (L 12) T G2-5 M5 (*sup lin* as above) सधनुष्पाणि (for °नु प्राशु) T G3 4 प्राशुकल्प, G2 प्राशु° काल (for कल्पवृक्ष) — (L 13) G3 5 M3-5 शतघ्नीर् (for शतघ्नीं) G1 विपुलान् (for विपुला) G2-5 मुसलोपम- (for °पल-) — (L 14) T मुसुठीर्, G1 M मृसुठीर्, G2 मुसुठी, G4 मुसठी- (for मुसण्ढीर्) M3-5 विपुलाश् (for बहु°) G2 शतघ्नीश् (for त्रिशूलान्) G1 M आसि, G2 चापि (for अपि) — (L 15) G5 कर्पराञ् (for कर्पणाञ्) T1 G3, 4 M4 5 शितधाराश् (for शातधाराश्) M3-5 तदा (for तथा) — (L 16) G1 M1 2 क्षेपणीरपि टकटान्, M3 क्षेपाण्यधिकटगरान्, M4 5 क्षपण्यसिवटगरान् (for the post half) — (L

विक्षेप धनुरादाय निनदन्भैरवान्रवान् ।
तं रौद्रं भृशमायान्तं दृष्ट्वा कालमिवागतम् ।
प्राद्रवद्भयसंविग्ना सा राजन्पाण्डुवाहिनी । [20]
मत्स्यकस्तु नरव्याघ्रो दृष्ट्वा तं राक्षसं युधि ।
अभ्ययादमरप्रख्यो भ्रामयित्वा महद्धनुः ।
अभ्यद्रवच्च तद्रक्षस्तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ।
अलम्बुसं राक्षसेन्द्रं सोऽस्त्रवर्षैरवाकिरत् ।
ततः पाण्डवसैन्यानि विद्रुतान्यथ भारत । [25]
निरीक्ष्याभ्यद्रवत्तूर्णं त्वरमाणो घटोत्कचः ।
चिक्षेप च गदाशक्तीस्तोमरानथ पट्टिशान् ।
हेमचित्रत्सरूनुग्रान्खड्गानाकाशसप्रभान् ।
अन्योन्यमाराढालोक्य राक्षसौ तौ महाबलौ ।
भैरवं नदतुर्नादान्सतोयाविव तोयदौ । [30]
ततः प्रववृते युद्धं घोरं राक्षससिंहयोः ।
यादृशं पुरा वृत्तं रामरावणयोर्मृधे ।
तौ शक्तीश्च पिनाकांश्च वज्रान्खड्गान्परश्वधान् ।
अन्योन्यमसिमसृष्टौ तदा व्यसृजतामुभौ ।
आकृष्यमाणे धनुषी तयोर्बाहुबलेन च । [35]
यथैणेव तदा राजन्भृशं नादान्प्रचक्रतुः ।
अलम्बुसस्ततश्चक्रं कृतान्तज्वलनप्रभम् ।
घटोत्कचाय चिक्षेप यत्नमास्थाय वीर्यवान् ।
तच्चक्रमेनि संप्रेक्ष्य घन वेगवदन्तरे ।
गदया ताडयामास तद्दीर्णं शतधाभवत् । [40]
ततोऽग्निचूर्णं सहसा चक्रघातविनिःसृतम् ।
दशर्केरिव सा सेना पतद्भिर्भृशसंकुला ।
ततः प्रतिहते चक्रे स वीरो रोषसंकुलः ।
प्राहिणोत्तरसा शूलं शक्तीर्दशशतास्तदा ।
ज्वलन्तीर्विकिरन्तीश्च ज्वालामाला सहस्रशः । [45]
युगान्तोल्कानिभास्तीक्ष्णा हेमदण्डा महास्वनाः ।
ताश्चापतन्तीः संप्रेक्ष्य राक्षसस्य घटोत्कचः ।
अर्धचन्द्रैः प्रचिच्छेद नाराचैः कङ्कपत्रिभिः ।
ततो रोषपरीताङ्गः प्रमुमोच स राक्षसः ।
शरवर्षं महाघोरं घटोत्कचरथं प्रति । [50]

10

After 7 84 21[ab], S ins

घटोत्कचोऽप्यसंभ्रान्तः शरवर्षं महत्तरम् ।
अलम्बुसवधप्रेप्सुर्मुमोचाग्निरिव ज्वलन् ।
अलम्बुसरथाच्चोग्राद्घटोत्कचरथादपि ।
शराः प्रादुर्भवन्ति स्म द्विरेफा इव खाद्दिशः ।
अभ्रच्छायेव रचिता बाणैस्तत्र नरेश्वर । [5]
न स्म विज्ञायते किंचिदन्धकारे कृते शरैः ।
ततः आकर्णमुक्तेन भल्लेन च घटोत्कचः ।
अलम्बुसस्य चिच्छेद शिरो यन्तुर्महाबलः ।

---

17) G1 M1 2 भरय (for नयन्) G1 M1 मकरोलक, M1 . मकरो (for मकरो) G1 M1 2 4 5 चामम, G3 5 चादमान (for °म) —(L 18) T G1 विनदन् (for नि°) —(L 19) T रौद्र (for रौद्र) M2 4 लोकन (for काल्म्) —(L 20) T2 प्राद्रवन् (for °वद्) G1 राक्षसान्वाहिनी (for the post half) —(L 21) G3 मत्स्यकस्त, G1 5 मान्यपितु (for मत्स्यक) T G3-5 रथ (for नर) —(L 22) G1 M धनुर्हि स (for महद्धनु) —(L 23) T G2 न (for तद्) —(L 24) T G3 4 तोप्र, G1 M1 2 शर (for सोऽस्त्र) —(L 27) M2- गदा (for गदा) —(L 28) T1 G3 निग्रान्सरून (for निग्रस°) —(L 30) M1 5 नेदतुर (for नदतुर) G2-. नाद (for नादान्) —(L 31) G3 4 तयो (for घोर) —(L 33) T G2-4 स (for तौ) T G1-4 परश्वधान (for °धान) —(L 34) T तथा (for तदा) T1 G2 [अ]न्योन्यमाजघ्नतु (for असिमसृ°) —(L 35) G1 आकृष्यमाने T G-4 धनुषि M3-5 च (for च) —(L 36) G1 M1 2 महाराज (for तदा राजन्) —(L 37) T G3 4 स तच् (for ततश्) M3 4 5 (sup lin) क्षुरप्र (for कृतान्त) G1 M1 2 स्फुरज्ज्वलनसनिभ (for the post half) —(L 39) M3-5 चक्रं वै ज्वलनप्रभ (for the post half) —(L 41) G2 चक्रपात (for °घात) —(L 42) M3 4 सकुलौ (for संकुला) G2 पतद्भिर्भृशमाकुला (for the post half) —(L 44) T G3 4 तूर्ण (for शूल) T G2-4 दशशत (for °शतास्) G1 M1 2 तथा (for तदा) —(L 45) T G1-4 च (for वि) T G2-4 समततः (for सहस्रश) —(L 50) T शरवर्षं (for °वर्षं)

10

(L 2) M1-4 प्रप्सु (for °प्रेप्सुर्) G1 घर्मे चाग्निरिव ज्वलन् (for the post half) —(L 3) G5 रथाच् (for रथाच्) G5 रथाद् (for रथाद्) —(L 4) G5 नादिन (for खाद्दिश) —(L 5) G5 प्राणैस्

ततोऽपरैर्वेगवद्भि क्षुरैस्तस्य घटोत्कच ।
अक्षमीषा युग चैव चिच्छेद युधि ताडयन् । [10]
अवस्कन्द्य रथात्तूर्णं कैर्मीरि क्रोधमूर्छित ।
तस्मिन्मायामय घोरमस्त्रवर्षं ववर्ष ह ।
घटोत्कचोऽप्याशु रथात्प्रस्कन्द्य स तमेव च ।
मायास्त्रेणैव मायास्त्र व्यधमत्समरे रिपो ।
हैडिम्बेनार्द्यमानस्तु युधि सोऽलम्बुसो दृढम् । [15]
अन्तर्हितो महाराज घटोत्कचमयोधयत् ।
अन्तर्धानगत दृष्ट्वा तत्र तत्र घटोत्कच ।
गदया ताडयामास वेगवत्या महाबल ।
उत्पपात ततो व्योम्नि प्रहारपरिपीडित ।
अलम्बुसो राक्षसेन्द्र सहसा पक्षिराडिव । [20]
घटोत्कचोऽप्यसम्भ्रान्त खड्गपाणिरथोत्पतत् ।
ततो वेगेन महता विवर्पिपुरिवाम्बुद ।
तमापतन्त सप्रेक्ष्य कैर्मीरी राक्षसोत्तम ।
अभिदुद्राव वेगेन सिंह सिंहमिव स्थितम् ।
दक्षिणेनासिमुद्यम्य वक्ष प्रच्छाद्य चर्मणा । [25]
अभिदुद्राव वेगेन वेगवन्त घटोत्कच ।
तावुभौ वेगसरब्धावलम्बुसघटोत्कचौ ।
अन्योन्यस्य तथैवोरू समाजघ्नतुरञ्जसा ।
अन्योन्यस्याभिघातेन तयो राक्षससिंहयो ।
शैलेनाभिहतस्यैव शैलस्याभून्महास्वन । [30]
ततोपसृत्य सहसा पुनरापेततुर्भृशम् ।
चरन्तावसिमार्गांस्तान्विविधान्राक्षसोत्तमौ ।
तयोर्गात्रेषु पतितावसी भिन्नौ निपेततु ।
वेगोत्सृष्टे मघवता वज्रे शैलतटेष्विव ।
तत मैन्यानि ददृशुस्तद्युद्धमतिदारुणम् । [35]
युद्ध तयो राक्षसयोरामिषे श्येनयोरिव ।
ततो लोहितरक्ताक्षावुभौ तौ राक्षसोत्तमौ ।
अदृश्येता तु शार्दूलौ सन्ध्यारक्ताविवाम्बुदौ ।
चक्राते श्येनवच्चैव मण्डलानि सहस्रश ।
उभौ निस्त्रिंशहस्तौ तौ सपक्षाविव पक्षिणौ । [40]
ततो भ्राम्य तु त खड्ग पाण्डो किर्मीरनन्दन ।
चिक्षेपास्य शिरो हर्तुं स च तस्य घटोत्कच ।
तावसी युगपद्दीप्तौ समेत्य विपुलौ भुवि ।
पतितौ तौ तु बाहुभ्या राक्षसौ समसज्जताम् ।
शीर्षघातासवातैश्च परस्परमथाहतौ । [45]
पुनर्विमिश्रितौ वीरौ व्यायुध्येते मुहुर्मुहु ।

11

After 7 104 33, T G2-5 ins

भीमोऽपि च महाराज वैकर्तनमुपाद्रवत् ।

(for बाणैस्) —(L 6) G3 शरै (for शरै॰) —(L 10) G2 M2 3 5 ताडयत् (for ॰यन्) —(L 11) G1 M3 4 कैर्मिरि॰, G3-5 कैर्मिर (for कैर्मीरि) —(L 13) G1 M1 2 [अ]थ (for [आ]शु) G4 सममेव (for स तमेव) G1 M ह (for च) —(L 15) G1 M1 2 राक्षसो, M3-5 युद्धे सो (for युधि मो) G1 M1 2 रणे, G5 [s]द्रवद्, M3-5 बली (for दृढम्) —(L 17) G1 M त तत्र च (for तत्र तत्र) —(L 21) T G2-4 अथोपतत् (for अथो त्पतत्) —(L 22) G1 M2 विवर्पिपुमिवाबुद, M3 4 विवर्पुरिव चांबुद (for the post half) —(L 23) M3 4 कैर्मिरिं (for कैर्मीरी) G2 कैर्मिरी राक्षसेश्वर (for the post half) —(L 24) M5 [च]स्थित (for स्थितम्) M3 4 मिह॰ सिंह इवोत्थित (for the post half) —(L. 25) G2 M5 (*inf lin*) चर्मणा (for च॰) —(L 26) G1 घटोत्कच —(L 30) T M3-5 अभ्यहतस्य (for अभि॰) G1 M आसीन् (for अभून्) G3, 4 महात्मन (for ॰स्वन) —G4 om lines 31-35 —(L 31) G1 M1 2 तरसा (for महमा) M3-5 दिव (for भृशम्) —(L 32) G3 अतिमार्गास् (for असिमार्गास्) —(L 33) T G1 2 M मन्नौ (for भिन्नौ) —(L 34) G1 -हते इव, M1 2 हताविव (for -तटेष्विव) —(L 35) G1 M1 2 तत्र (for तत) —(L 36) G1 M1 2 युद्धे (for युद्ध). —(L 37) G1 M1 2 उभौ (for ततो) G1 M रक्तांगाव् (for -रक्ताक्षाव्) —(L 38) T G2 अथैक्ष(G2 ॰क्ष्य)तां, G3-5 तथैक्ष्येतां (for अदृश्येतां) G1 M1 2 तौ व्यूढौ (for शार्दूलौ) —(L 40) G2 पर्वतौ (for पक्षिणौ) —(L 41) G5 भ्रामयित्वा (for ततो भ्राम्य) G3 ततो भ्राम्यकृत खड्ग (for the prior half) G1 M1 2 तदा (for पाण्डो) T -मर्दन, G2 -मदनौ (for नन्दन॰) —(L 44) G1 M3 4 सममज्जतु॰ (for ॰ताम्) —(L 45) G1 M1 2 शीर्षघातसंघाताभ्या, G2-5 शीर्षाघातामघातैश्च (for the prior half) —(L 46) G1 M1 2 व्यायुध्येतां, M3-5 अयुध्येता (for व्यायुध्येते)

11

(L 2) T G2 आहुरेव च (hypermetric) (for ॰रे

आसुरे तु महासैन्ये तारक पावकिर्यथा ।
तयोरेव महद्युद्धमभवद्भीमकर्णयो ।
त भीमसेनो महता शरवर्षेण वारयन् ।
विव्याध सारथिं चास्य हयाश्च चतुर शरै । [5]
ध्वज चास्य पताका च भल्लै सनतपर्वभि ।
रथ च चक्ररक्षौ च भीमश्चिच्छेद मारिष ।
कर्णोऽपि रथिना श्रेष्ठो भीमसेनेन कम्पित ।
खड्गचर्मधरो राजन्भीमसभ्यद्रवद्बली ।
भीमश्चिच्छेद खड्ग च चर्मणा सह मारिष । [10]
दृष्ट्वा कर्ण च पार्थेन बाधित बहुभि शरै ।
दुर्योधनो महाराज दु शल प्रत्यभाषत ।
कर्ण कृच्छ्रगत पश्य शीघ्र यान प्रयच्छ ह ।
एवमुक्तस्ततो राजा दु शल समुपाद्रवत ।
दु शलस्य रथ कर्णश्चारुरोह महारथ । [15]
तौ पार्थ सहसा गत्वा विव्याध दशभि शरै ।
पुनश्च कर्ण विद्ध्वापि दु शलस्य शिरोऽहरत् ।
दु शल निहत दृष्ट्वा भीमसेनेन मारिष ।
तस्यैव धनुरादाय कर्णो विव्याध पाण्डवम् ।
अन्योन्य समरे वीरौ युयुधाते महाबलौ । [20]
शत्रुघ्नौ शत्रुमध्ये तु बलवत्रमृताविव ।
भीमो विद्ध्वा हयाश्चैव सारथिं च पुन पुन ।
कर्णमभ्यद्रवत्पार्थ प्रहसश्च महाबल ।
ततो व्यायच्छमानस्य भीमसेनस्य सयुगे ।
तत्सैन्य शरलीभूत न प्राज्ञायत किंचन । [25]

12

After 7 114 42, B Dc1 D6 ins

ततश्चटचटाशब्दो गोधाघाताद्भूत्तयो ।
तलशब्दश्च सुमहान्सिहनादश्च भैरव ।
रथनेमिनिनादश्च ज्याशब्दश्चैव दारुण ।
योधा व्युपारमन्युद्धाद्दिदृक्षन्त पराक्रमम् ।
कर्णपाण्डवयो राजन्परस्परवधैषिणो । [5]
देवर्षिसिद्धगन्धर्वा साधु साध्वित्यपूजयन् ।
मुमुचु पुष्पवर्ष च विद्याधरगणास्तथा ।
ततो भीमो महाबाहु सरम्भी दृढविक्रम ।
अस्त्रैरस्त्राणि सवार्य शरैर्विव्याध सूतजम् ।
कर्णोऽपि भीमसेनस्य निवार्येषून्महाबल । [10]
प्राहिणोन्नव नाराचानाशीविषसमान्रणे ।
तानच्छिरय तान्भीमो व्योम्नि चिच्छेद पत्रिभि ।
नाराचान्सूतपुत्रस्य तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ।
ततो भीमो महाबाहु शर क्रुद्धान्तकोपमम् ।
मुमोचाधिरथेर्वीरो यमदण्डमिवापरम् । [15]
तमापतन्त चिच्छेद राधेय प्रहसन्निव ।
त्रिभि शरै शर राजन्पाण्डवस्य प्रतापवान् ।
पुनश्चासृजदुग्राणि शरवर्षाणि पाण्डव ।

13

After 7 118 15, Dn2 D2 8 6 6 S ins

सजय उवाच ।

एवमुक्तो रणे पार्थो भूरिश्रवसमब्रवीत् ।

तु) —(L 4) T [अ]वारयत् —(L 5) T G2 विव्याध (for °ध) —(L 12) T दु शल —(L 13) T शीघ्रयान G2 शीघ्र तूपरक जहि (for the post. half) — Before line 14, G ins सजय उवाच —(L 14) T दु शल —(L 15) T दु शलस्य —(L 16) T G2 विव्याथ —(L 17) G2 च (for [अ]पि) T दु शलस्य —(L 18) T दु शल —(L 19) T G2 विव्याथ —(L 21) T G2 बलिवज्र (for बल°) —(L 23) G2 प्रहसन्नै (for °सश्च) T महारथ (for °बल) — G2-6 om lines 24-25 —(L 25) T1 (before corr as above) s शबलीकृत (for °भूत)

12

(L 4) D6 साधु साध्विति वै प्रोचुर् (for the prior half) —(L 6) D6 पूजयन् (for [अ]पूज°) —(L 12) D5 तावति हि तथा भीमो (for the prior half) —(L 14) D6 सरम्भी दृढविक्रम (for the post half) —(L 15) B1 अधिरथि (for रथेर्) —(L 17) D6 शत (for शर)]

13

Dn2 D2 8 6 6 om the ref D6 om line 1 M8 4 पार्थ (for सजय) —(L 1) D2 हि कौंतेयो (for रणे पार्थो) —(L 2) Dn2 D2 8 6 6 व्यक्त हि जी(D2 8 व्यक्तैतज्जी , D6 व्यजेत जी)यमाणो(D5 °नो)पि (for the prior half) G6 सजयसे (for रज°) Dn2 D2 8 6 6 बुद्धि जरयते नर (for the post half) —(L 3) G1

व्यक्तमेव हि जीर्णः सन्बुद्धिं रञ्जयसे नृप ।
अनर्थकमिदं सर्वं यत्त्वया व्याहृतं प्रभो ।
हृषीकेशेन सबन्ध गर्हसे मा च मूढवत् ।
रणानामसि धर्मज्ञ सर्वशास्त्रार्थपारग । [5]
न चाधर्ममहं कुर्यां जानश्चैव हि मुह्यसे ।
युध्यन्ते क्षत्रिया शत्रून्स्वैः स्वैः परिवृता नृप ।
भ्रातृभि पितृभि पुत्रैस्तथा सबन्धिबान्धवैः ।
वयस्यैरथ मित्रैश्च स्वबाहुबलमाश्रिता ।
अहं हि सात्यकिं शिष्यं सुखसबन्धिमेव च । [10]
मदर्थे युध्यमानं च त्यक्त्वा प्राणान्सुदुस्त्यजान् ।
मम बाहु रणे राजन्दक्षिणं युद्धदुर्मदम् ।
निकृत्यमानं तं दृष्ट्वा कथं शत्रुवशं गतम् ।
त्वया निकृष्यमाणं च दृष्टवानस्मि निष्क्रियम् ।
न चात्मा रक्षितव्यो हि एको रणगतेन हि । [15]
यो यस्य युध्यतेऽर्थाय स सरक्ष्यो नराधिप ।
तं रक्ष्यमाणः स नृपो रक्षितव्यो महामृधे ।
यद्यहं सात्यकिं दृष्ट्वा तूष्णीमासित्य आहवे ।
ततस्तेन वियोगश्च प्राप्य नरकमेव च ।
रक्षितश्च मया यस्मात्तस्माल्लब्धो मया स च । [20]
यशश्चैव स्वपक्षेभ्य फलं मित्रस्य रक्षणात् ।
यच्च मां गर्हसे राजन्नन्येन सह सगतम् ।
कस्तेन सगमं नेच्छेत्तत्र ते बुद्धिविभ्रम ।
कवचं धुन्वतस्तुभ्यं रथं चारोहत स्वयम् ।
धनुर्ज्यां कर्षतश्चैव युध्यत सह शत्रुभि । [25]
एवं रथगजाकीर्णे हयपत्तिसमाकुले ।
सिंहनादोद्धतरवे गम्भीरे सैन्यसागरे ।
स्वैश्चापि समुपेतस्य विक्रान्तस्य तथा रणे ।
सत्येन कथं योग्यं समासस्ते भविष्यति ।

M1 2 5 विभो (for प्रभो) —(L 4) Dn2 D2 3 5 6 जानन्नेव (D3 6 °नपि) हृषीकेश (for the prior half) Dn2 D5 पांडव, D3 6 केशव (for मूढवत्) D2 माव मस्ताक्ष केशवं (for the post half) —(L 5) Dn2 D2 3 5 6 सग्रामाणा हि (D2 च) (for रणानामसि) M3 4 धर्मेश D2 M5 स्वस्त्र (for शास्त्रार्थ) M3 4 पारग —(L 6) D6 धर्मम् (for [अ]ध°) G1 4 M1 2 5 हि मुह्यसि, G5 M3, 4 विमुह्यसि (for हि मुह्यसे) T G2 3 अजानश्चैव मुह्यसि (for the post half) —(L 7) Dn2 D3 5 6 युध्यति, G4 युध्यते (for युध्यन्ते) D3 6 सवान् (for शत्रून्) D2 युध्यति रक्षिता शत्रून् (for the prior half) D5 स्वर्थे (for स्वैः स्वैः) Dn2 D5 नरा (for नृप) —(L 9) Dn2 D2 3 5 6 ते च (D6 वै) बाहु स(D2 5 6 °हुम)माश्रिता (for the post half) —(L 10) Dn2 D2 3 5 6 स कथ (for अहं हि) G1 M1 2 5 सत्यक (for सात्यकिं) D3 6 सखि (for सुख-) D2 सखिसबधिन त्व हि, S सहा(G1 M1 2 5 °खा)य बाधव तथा (for the post half) —(L 11) M3, 4 मदर्थं (for °र्थे) Dn2 D3 5 6 असदर्थे (D3, 6 °र्थे) च युध्यत (for the prior half) —Dn2 D2 3 5 6 om lines 13–14 —(L 13) G3–5 निकृत्यमाण —(L 14) G1 यस्त्वा (for त्वया) G1 M1 2 5 विकृष्यमाण (for निकृष्य°) —(L 15) T G2–5 M5 च त्व, G1 M (M5 *sup lin*) त्वया (for चात्मा) Dn2 D2 3 5 6 वै (for हि) Dn2 D3 5 6 राजन् (for एको) D2 आपद्गतेन (for रणग°) G2 3, 5 M वै (for हि) —(L 16) Dn2 D5 युज्यते (for युध्यते) Dn2 D5 [ऽ]र्थेषु, D3 6 [ऽ]र्थे तु (for ऽर्थाय) D2 आपत्सु ये च युध्यते (for the prior half) Dn2 D5 स वै रक्ष्यो, D2 ते वै रक्ष्या, D3 6 स वै नान्यो (for स सरक्ष्यो) —(L 17) Dn2 D2 3 5 6 रक्ष्यमाणे, T G3, 4 द्रक्ष्यमाण (for रक्ष्य°) D3 स नृपो, D6 स नृपा (for स नृपो) D6 रक्षितव्या (for रक्षितव्यो) —(L 18) G1 M सत्यक (for सात्यकिं) Dn2 D2 3 5 6 पदये (for दृष्ट्वा) Dn2 D2 3 5 6 वध्यमान महारणे (for the post half) —(L 19) Dn2 D5 नस्य (for तेन) Dn2 D2 3 5 6 वियोगेन (for °गश्च) G3–5 प्राप्त (for प्राप्य) Dn2 D5 पाप मेनर्थतो भवेत्, D2 पाप ननु कथ मम, D3 6 पाप न कथमेव मे (for the post half) —(L 20) G3 सखा (for स च) Dn2 D3 5 6 तस्मात्क्रुध्यसि किं मयि (for the post half) —Dn2 D2 3 5 6 om line 21 —(L 22) Dn2 D5 M1 2 5 मे, D6 M3 4 मा (for मां) D5 अत्येन, T G2–5 कृष्णेन, G1 M विष्णुना (for अन्येन) D2 3 6 सगत —(L 23) G1 M सगत, G4 सयुग (for सगम) Dn2 D2 3 5 6 अह त्वया विनिकृ (Dn2 D6 °ह)तस् (for the prior half) Dn2 D2 3 5 6 मे (for ते) —(L 24) D2 कवची त्व धनुष्मांश्च (for the prior half) D2 रथे (for रथ) D2 मया (for स्वयम्) — For lines 24–25, S subst

आबद्धकवचस्येह रथमारुह्य तिष्ठत ।
सर्वायुधैरुपेतस्य प्रतियोद्धृप्रतीक्षिण ।

—(L 26) S स्व(G1 M अ)सिन्नथगजानीके (for the prior half) G5 damaged for the post half —(L 27) G5 *ह्नादोद्धतावेग (for the prior half) —(L

बहूनि सह सङ्गम्य निर्जित्य च महारथान् । [30]
श्रान्तश्च श्रान्तवाहश्च क्षीणसर्वायुधस्त्वया ।
इदानीं सात्यकिं मन्ये निर्जित्य च महारथम् ।
अपि [illegible] विजानीषे तथाप्यन्यमना भवान् ।
य[illegible]हमि शिरश्चास्य असिना हर्तुमाहवे ।
तथा कृच्छ्रगतं दृष्ट्वा सात्यकिं क्षमिष्यति । [35]
स तु गर्हय चात्मानमात्मना यो न रक्षसि ।
कथं करिष्यसे वीर यो वा त्वा समुपाश्रितः ।
[illegible] हि रणे वृष्णीपुत्र निरायुध ।
[illegible] सर्वलोकविगर्हितम् ।
[illegible] हि पुनर्विकल्प्य विशेषतः । [40]
अभिमन्योर्वधं तात धार्मिक को नु पूजयेत् ।

14

After 7 113 27, S ins

दुर्योधनस्य लुब्धस्य न प्रमाणे च निष्ठुरः ।
सोमदत्तेश्च साधु सर्वसाहाय्यकारिणि ।
अस्मदीया मया रक्ष्या प्राणबाध उपस्थिते ।
ये मे प्रत्यक्षतो वीरा हन्येरन्निति मे मतिः ।
सत्यकश्च वशं नीत कौरवेण महात्मना । [5]
ततो मयैतच्चरितं प्रतिज्ञारक्षणं प्रति ।

संजय उवाच ।

पुनश्च कृपयाविष्टो बहु तत्तद्विचिन्तयन् ।
उवाच चैनं कौरव्यमर्जुनः शोकपीडितः ।
धिगस्तु क्षत्रधर्मं तु यत्र त्वं पुरुषेश्वर ।
अवस्थामीदृशीं प्राप्तः शरण्यः शरणप्रदः । [10]
नातिभारः कृतान्तस्य विद्यते कुरुनन्दन ।
यत्र त्वं पुरुषव्याघ्र प्राप्तः पापामिमां दशाम् ।
नास्ति सुकृतस्यास्य फलं वै नृपसत्तम ।
यत्र त्वं कुरुशार्दूल प्राप्तः पापामिमां दशाम् ।
रौरवं नरकं भीमं गमिष्यति सुयोधन । [15]
यत्कृते नरशार्दूल प्राप्तः पापामिमां दशाम् ।

---

29) G[illegible] M[illegible] [illegible] (for [illegible]) Dn D[illegible] [illegible] (D[illegible] [illegible]) [illegible] (Dn[illegible] [illegible]) — (L 29) T G[illegible] [illegible], G[illegible] M[illegible] [illegible] (for [illegible]) Dn[illegible] D [illegible], D [illegible], D[illegible] [illegible] (for the prior half) Dn[illegible] D[illegible] [illegible], D[illegible] (for [illegible]) — Line 30 is partly damaged in G — (L 31) D[illegible] [illegible] (for [illegible]) G [illegible], M[illegible] [illegible] (for [illegible]) Dn[illegible] D[illegible] [illegible] (for the post half) — (L 32) S [illegible] (for [illegible]) T G[illegible] M[illegible] [illegible], G[illegible] M[illegible] [illegible], M[illegible] [illegible] (for सात्यकि) G[illegible] M[illegible] [illegible], M[illegible] [illegible] (for [illegible]) S [illegible] महारथं (for the post half) — (L 33) T G[illegible] [illegible], G[illegible] M [illegible] (for त्व) G[illegible] M[illegible] विजानासि, G[illegible] [illegible], M[illegible] [अ]नुजानासि (for विजानीषे) D[illegible] [illegible], D[illegible] [illegible], G[illegible] अपि [illegible] (for the prior half) M[illegible] [अ]भव (for भवान्) Dn[illegible] D[illegible] [illegible] (Dn[illegible] °ते), D[illegible] [illegible] (for the post half) — (L 34) D[illegible] [illegible] (sic), S [illegible] (for the prior half) Dn[illegible] D[illegible] हतुम्, D[illegible] हर्तुं (for हर्तुम्) — (L 35) Dn[illegible] D[illegible] नैव (for दृष्ट्वा) D[illegible] [illegible] (for the prior half) G[illegible] M[illegible] [illegible] (for सात्यकिं) — (L 36) G [illegible] (for च) Dn[illegible] D[illegible] त्वं वै (D[illegible] [illegible]) [illegible], D[illegible] स तु वै गर्हयात्मानम् (for the prior half) G[illegible] स्वधर्म (for आत्मान) D[illegible] [illegible] (for [illegible]) D[illegible] यो न रक्षसि सयुगे (for the post half) — (L 37) T G[illegible] M[illegible] रक्षिष्यसे (T[illegible] °ते), G[illegible] M[illegible] [illegible], M न रक्षसे (for करिष्यसे) D[illegible] यत्त (sic) (for वीर) D[illegible] ये वा त्वा [illegible], D[illegible] ये वा त्वा समुपाश्रिता जना, T G[illegible] ये वै त्वां [illegible] जना, G[illegible] M यो वै त्वां (M[illegible] त्वा) सश्रितो जन (for the post half) — Dn[illegible] D[illegible] om lines 38-41 — (L 38) G[illegible] M वृष्णीवीर (for °पुत्र) — (L 39) G[illegible] M लोके (for लोक) — (L 40) T G[illegible] न (for हि) T G[illegible] विरथस्य (for विकल्प्य)

14

G[illegible] om lines 1-4 — (L 1) T G[illegible] अप्रमाणे (for न प्र°) M[illegible] [s]र (for च) — (L 2) G[illegible] M[illegible] पथ (for अथ) T G[illegible] साधु (for साधु) G[illegible] M[illegible] सर्वे (for सव) M[illegible] सर्वे साहाय्यकारणा, M[illegible] सर्वे ते साह्यकारिणि (for the post half) — (L 5) G[illegible] सात्यकिस्तु, G[illegible] सात्यकश्च (for सत्य) T G[illegible] M[illegible] वध (for वश) T G[illegible] om the ref — (L 8) G[illegible] प्रोवाच (for उवाच) — Before line 9, M[illegible] ins अर्जुन — (L 9) M[illegible] हि (for तु) M[illegible] यत्त हि (for यत्र त्वं) T G[illegible] M[illegible]

को हि नाम पुमाँल्लोके मादृश पुरुषोत्तम ।
प्रहरेत्त्वद्विधे त्वद्य प्रतिज्ञा यदि नो भवेत् ।

15

After 1004*, B Dc1 Dn1 D3 ins

तत क्रुद्धो महाबाहुरैन्द्रमस्त्र दुरासदम् ।
प्रादुश्चक्रे महाराज त्रासयन्सर्वभारतान् ।
तत शरा प्रादुरासन्दिव्यास्त्रप्रतिमन्त्रिता ।
प्रदीप्ताश्च शिखिमुखा शतशोऽथ सहस्रश ।
आकर्णपूर्णनिर्मुक्तैरभ्यर्कांशुनिभै शरै । [5]
नभोऽभवत्तद्दुष्प्रेक्ष्यमुल्काभिरिव सवृतम् ।
तत शस्त्रान्धकार तत्कौरवै समुदीरितम् ।
अशक्य मनसाप्यन्यै पाण्डव. सभ्रमन्निव ।
नाशयामास विक्रम्य शरैर्दिव्यास्त्रमन्त्रितै ।
नैश तमोंऽशुभि क्षिप्र दिनादाविव भास्कर । [10]
ततस्तु तावक सैन्य दीप्तै शरगभस्तिभि ।
आक्षिपत्पल्वलाम्बूनि निदाघार्क इव प्रभु ।
ततो दिव्यास्त्रविदुषा प्रहिता सायकाशव ।
समाप्लवन्द्विषत्सैन्य लोक मानोरिवांशव ।
तथापरे समुत्सृष्टा विशिखास्तिग्मतेजस । [15]
हृदयान्याशु वीराणा विविशु प्रियबन्धुवत् ।
य एनमीयु समरे त्वद्योधा शूरमानिन ।
शलभा इव ते दीप्ता अग्नि प्राप्य ययु क्षयम् ।
एव स मृद्नन्शत्रूणा जीवितानि यशांसि च ।
पार्थश्चचार सग्रामे मृत्युर्विग्रहवानिव । [20]
सकिरीटानि वस्त्राणि साङ्गदान्विपुलान्भुजान् ।
सकुण्डलयुगान्कर्णान्केषाचिदहरच्छरै ।
सतोमरान्गजस्थाना सप्रासान्हयसादिनाम् ।
सचर्मण पदातीना रथिना च सधन्वन ।
सप्रतोदान्नियन्तॄणा बाहूश्चिच्छेद पाण्डव । [25]
प्रदीप्तोग्रशरार्चिष्मान्बभौ तत्र धनजय ।
सविस्फुलिङ्गाग्रशिखो ज्वलन्निव हुताशन ।
त देवराजप्रतिम सर्वशस्त्रभृतां वरम् ।
युगपद्दिक्षु सर्वासु रथस्थ पुरुषर्षभम् ।
दर्शयन्त महास्त्राणि प्रेक्षणीय धनजयम् । [30]
नृत्यन्त रथमार्गेषु धनुर्ज्यातलनादिनम् ।
निरीक्षितुं न शेकुस्ते यत्नवन्तोऽपि पार्थिवा ।
मध्यदिनगतं सूर्यं प्रतपन्तमिवाम्बरे ।
दीप्तोग्रसभृतशर किरीटी विरराज ह ।
वर्षास्विवोदीर्णजल सेन्द्रधन्वाम्बुदो महान् । [35]
महास्त्रसप्लवे तस्मिञ्जिष्णुना सप्रवर्तिते ।
सुदुस्तरे महाघोरे ममज्जुर्योधपुगवा ।
उत्कृत्तवदनैर्देहै शरीरै कृत्तबाहुभि ।
भुजैश्च पाणिनिर्मुक्तै पाणिभिर्न्यङ्गुलीकृतै ।
कृत्ताग्रहस्तै करिभि कृत्तदन्तैर्मदोत्कटै । [40]
हयैश्छिन्नखुरग्रीवै रथैश्च शकलीकृतै ।

पुरुषेश्वर —(L 10) M6 शरणप्रद (for °प्रद) —(L 12) G1 M पुरुषव्याघ्र — G1 M1 2 om (hapl) lines 13–14 —(L 13) M3 4 न नून (for नात्मन°) —(L 16) G1 M नरशार्दूल —(L 17) G1 M1 2 पुरुषोत्तम

15

(L 1) Dc1 Dn1 पार्थो (for क्रुद्धो) —(L 4) B1 प्रदीप्ताग्रा° (for °प्ताश्च) —(L 8) B6 असह्य (for अशक्य) —(L 12) D3 निदाघेर्क (for निदाघार्क) —(L 14) Dc1 समाप्लुवन्, D3 °शृण्वन् (for °प्लवन्) —(L 15) B1 Dn1 अथ (for तथा) —(L 18) B6 सलभा (for श°) Bom ed दीप्तम् (for दीप्ता) —(L 19) B1 शूराणां (for शत्रूणा) —(L 22) D3 युतान् (for युगान्) D3 अहनत् (for °रत्) —(L 24) B1 6 Dn1 सवर्मण (for सच°) B1 सवर्मण, B6 Dn1 सधन्विन (for सधन्वन) D3 रथिना सशर धनु° (for the post half) —(L 28) B6 शूर (for सर्व) —(L 30) Bom ed निक्षिपत (for दर्शयन्त) —(L 31) Dc1 D3 नादित (for °नम्) —(L 32) Dn1 निरक्षितु (for निरी°) B3 पाडव (for पार्थिवा) —After line 32, B3 ins

न शेकु सर्वसैन्यानि पाण्डव प्रतिवीक्षितुम् ।
प्रसृतांस्तस्य गाण्डीवाच्छरव्रातान्महात्मन ।
सग्रामे समपश्याम हसपङ्क्तीरिवाम्बरे ।
विनिवार्य स वीराणामस्त्रेणास्त्राणि सर्वश ।

—(L 34) Dc1 Dn1 -सहित, D3 -सहत (for -सभृत) —(L 37) Dn1 युधि (for योध) —(L 38) B6 गत (for कृत्त-) —(L 41) B1 6 D3 च विधुर- (for

निकृत्ताग्रैः कृत्तपादैस्तथान्यैः कृत्तसक्थिभिः ।
निश्चेष्टैर्विस्फुरद्भिश्च कूजद्भिश्च महद्रणे ।
मृत्योराघातललितं तत्पार्थायोधनं महत् ।
अपश्याम महीपाल भीरूणां भयवर्धनम् । [45]
आक्रीडमिव रुद्रस्य पुरा स्पृष्टवतः पशून् ।
गजानां क्षुरनिर्भुग्नैः करैः सभुजगेव भूः ।
क्वचिद्भूमिः स्रग्भिरिव पद्मवक्त्रैः समाचिता ।
सितचित्रोष्णीषमुकुटैः केयूराङ्गदकुण्डलैः ।
स्वर्णचित्रैस्तनुत्रैश्च भाण्डैश्च गजवाजिनाम् । [50]
किरीटमाल्यसंकीर्णा तत्र तत्र समाचिता ।
विरराज भृशं चित्रा मही नववधूरिव ।
नदीमेव पद्मिनीं शोणितौघतरङ्गिणीम् ।
मर्मास्थिभिरगाधां च केशशैवलशाद्वलाम् ।
शिरोबाहूपलैस्तुङ्गां रुग्णकोशाग्निसंकटाम् । [55]
चित्रध्वजपताकाढ्यां छत्रचापोर्मिमालिनीम् ।
विगतासुमहाकाया गजदेहास्थिसंकुलाम् ।
रथोडुपशताकीर्णां हयसंघातरोधसम् ।
रथचक्रयुगेषाक्षकूबरैर्गतिदुर्गमाम् ।
प्रासासिनिस्त्रिंशशक्तिविनिर्यातिदुरासदाम् । [60]
बककङ्कमहानक्रां गोमायुमकरोत्कटाम् ।
गृध्रोदग्रमहाग्राहां शिवाविरुतभैरवाम् ।
नृत्यत्प्रेतपिशाचाद्यैर्भूतैः कीर्णां सहस्रशः ।
गतासुयोधनिश्चेष्टशरीरशतवाहिनीम् ।
महाप्रतिभया रौद्रा घोरा वैतरणीमिव । [65]
नदीं प्रवर्तयामास भीरूणां भयवर्धिनीम् ।
तं दृष्ट्वा तस्य विक्रान्तमन्तकस्येव रूपिणः ।
अभूतपूर्वं कुरुषु भयमागाद्रणाजिरे ।
ततः आदाय वीराणामस्त्रैरस्त्राणि पाण्डवः ।
आत्मानं रौद्रमाचष्ट रौद्रकर्मणि निष्ठितः । [70]
ततो रथवराग्राजन्नत्यतिक्रामदर्जुनः ।

16

K4 B Dc1 Dn D2 3 ins after 7 121 15 D1 after 14[ab] D5 after 16[cd]

एष मध्ये कृतः षड्भिः पार्थ वीरैर्महारथैः ।
जीवितेप्सुर्महाबाहो भीतस्तिष्ठति सैन्धवः ।
एताननिर्जित्य रणे षड्यान्पुरुषर्षभ ।
न शक्यः सैन्धवो हन्तुं ततो निर्व्याजमर्जुन ।
योगमत्र विधास्यामि सूर्यस्यावरणं प्रति । [5]
अस्तं गत इति व्यक्तं द्रक्ष्यत्येकः स सिन्धुराट् ।
हर्षेण जीविताकाङ्क्षी विनाशार्थं तव प्रभो ।
न गोप्स्यति दुराचारः स आत्मानं कथंचन ।
तत्र छिद्रे प्रहर्तव्यं त्वयास्य कुरुसत्तम ।
व्यपेक्षा नैव कर्तव्या गतोऽस्तमिति भास्करः । [10]
एवमस्त्विति बीभत्सुः केशवं प्रत्यभाषत ।

छिन्नाग्र) —(L 42) B2 3 Dc1 Dn1 निकृत्ताग्रै (for निकृत्ताग्रैः) D2 स्फुरमूर्धभिः (for °सक्थिभिः) —(L 43) B2 3 °स्फुरद्भि (for °स्फुरद्भि) —(L 44) D2 मृत्यो राघातनिभ (for the prior half) — B2 om line 45 —(L 47) B1 2 नुर (for क्षुर) —(L 48) Dn1 क्वचिन्मि (for क्वचि°) —(L 52) B1 transp भृशं and मही — After line 53, D2 reads line 61 —(L 54) Dn1 मर्मास्थिभिर (for ममा°) Dc1 Dn1 °शाद्वला (for °शाद्वलाम्) —(L 55) Dc1 Dn1 रुग्न (for रुग्ण) Dn1 °संकुला (for °संकटाम्) —(L 56) Dn1 छिन्न (for छत्र) —(L 59) B °युगेशाश्च (for °पाश) —(L 60) B1-4 D2 शान (for शक्ति) —(L 61) Dn1 कमठक (for कम्रद्) B -मकरोत्करां, D2 °त्कटां (for °त्कटाम्) —(L 63) Dn1 भूतकीर्णां (for भूतैः कीर्णां) —(L 67) Dc1 तद् (for त) —(L 69) B विनिघ्नन् शरांस्तत्र (for the prior half) B. अरैः (sic) (for अस्त्रैः) —(L 70) Bom ed [अ]धिष्ठित (for नि°) —(L 71) B (except B2) अत्यतिक्रामद् (for अत्यति°)

16

D5 om lines 1-2 —(L 3) B4 D3 पुरुषषभान् —(L 4) D5 शक्योथ (for न शक्य) Dc1 यत्तो (for ततो) D5 अनुन K4 D1 यत्नवानभव फाल्गुन, Dn2 D2 यत्तो विस्माथ चार्जुन (for the post. half) —(L 6) Dc1 इव (for इति) Dc1 Dn1 अर्क (for एक) —(L 7) B5 विनाशाय, D1 विनाशार्थे (for °शार्थं) —(L 8) B5 स सार्थानां, D5 स्वमात्मानं (for स आ°) —(L 9) B2 तु, D2 स, D5 [अ]मी (for [अ]स्य) — D5 om lines 16-85 —(L 16) D2 तव (for रश्मिम्) —(L 17) B4 तथा (for तदा) B5 तत्रास्यवस्त्राणि त* (for the prior half)

ततोऽसृजत्तम कृष्ण सूर्यस्यावरण प्रति ।
योगी योगेन सयुक्तो योगिनामीश्वरो हरि ।
सृष्टे तमसि कृष्णेन गतोऽस्तमिति भास्कर ।
त्वदीया जहृषुर्योधा पार्थनाशान्नराधिप । [15]
ते प्रहृष्टा रणे राजन्नापश्यन्सैनिका रविम् ।
उन्नाम्य वक्त्राणि तदा स च राजा जयद्रथ ।
वीक्षमाणे ततस्तस्मिन्सिन्धुराजे दिवाकरम् ।
पुनरेवाब्रवीत्कृष्णो धनजयमिद वच ।
पश्य सिन्धुपतिं वीर प्रेक्षमाण दिवाकरम् । [20]
भय विपुलमुत्सृज्य त्वत्तो भरतसत्तम ।
अय कालो महाबाहो वधायास्य दुरात्मन ।
छिन्धि मूर्धानमस्याशु कुरु साफल्यमात्मन ।
इत्येव केशवेनोक्त पाण्डुपुत्र प्रतापवान् ।
न्यवधीत्तावक सैन्य शरैरर्काग्निसनिभै । [25]
कृप विव्याध विंशत्या कर्ण पञ्चाशता शरै ।
शल्य दुर्योधन चैव षड्भि षड्भिरताडयत् ।
वृषसेन तथाष्टाभि षष्ट्या सैन्धवमेव च ।
तथैवान्यान्महाबाहुस्त्वदीयान्पाण्डुनन्दन ।
गाढ विद्ध्वा शरै राजञ्जयद्रथमुपाद्रवत् । [30]
त समीपस्थित दृष्ट्वा लेलिहानमिवानलम् ।
जयद्रथस्य गोप्तार सशय परम गता ।
तत सर्वे महाराज तव योधा जयैषिण ।
सिषिचु शरधाराभि पाकशासनिमाहवे ।
सछाद्यमान कौन्तेय शरजालैरनेकश । [35]
अक्रुध्यत्स महाबाहुरजित कुरुनन्दन ।
तत शरमय जाल तुमुल पाकशासनि ।
व्यसृजत्पुरपव्याघ्रस्तव सैन्यजिघासया ।
ते हन्यमाना वीरेण योधा राजन्रणे तव ।
प्रजहु सैन्धव भीता द्वौ सम नाप्यधावताम् । [40]
तत्राद्भुतमपश्याम कुन्तीपुत्रस्य विक्रमम् ।
तादृङ्न भावी भूतो वा यच्चकार महायशा ।
द्विपान्द्विपगताश्चैव हयान्हयगतानपि ।
तथा स रथिनश्चैव न्यहन्रुद्र पशूनिव । [45]
न तत्र समरे कश्चिन्मया दृष्टो नराधिप ।
गजो वाजी नरो वापि यो न पार्थशराहत ।
रजसा तमसा चैव योधा सछन्नचक्षुष ।
कश्मल प्राविशन्घोर नान्वजानन्परस्परम् ।
ते शरैर्भिन्नमर्माण सैनिका पार्थचोदितै । [50]
बभ्रमुश्चस्खलु पेतु सेदुर्मम्लुश्च भारत ।
तस्मिन्महाभीषणके प्रजानामिव सक्षये ।
रणे महति दुष्पारे वर्तमाने सुदारुणे ।
शोणितस्य प्रसेकेन शीघ्रत्वादनिलस्य च ।
अशाम्यत्तद्रजो भौममसृक्सिक्ते धरातले । [55]
आनाभि निरमज्जश्च रथचक्राणि शोणिते ।
मत्ता वेगवतो राजस्तावकाना रणाङ्गणे ।
हस्तिनश्च हतारोहा दारिताङ्गा सहस्रश ।
स्वान्यनीकानि मृद्नन्त आर्तनादा प्रदुद्रुवु ।
हयाश्च पतितारोहा पत्तयश्च नराधिप । [60]
प्रदुद्रुवुर्भयाद्राजन्धनजयशराहता ।
मुक्तकेशा विकवचा क्षरन्त क्षतज क्षितौ ।

— B_6 om (hapl) lines 19–20 — (L 20) Dc_1 Dn_1 सख्ये (for वीर) — (L 21) K_4 Dn_2 $D_{1\,2}$ भय हि (K_1 भयेन) विप्रमुच्यैतत् (for the prior half) — (L 26) D_3 पचशता — (L 27) Dn_1 एतान् (for the second षड्भिर्) — K_4 om lines 28–30 — (L 29) Dn_2 D_2 च , D_1 [अ]स्मान् (for [अ]न्यान्) D_1 सर्वान्वै (for त्वदीयान्) — B_4 om lines 33–36 — (L 37) Dn_1 D_2 तुमल (for तुमुल) — (L 40) B_6 समौ (for सम) K_4 $D_{1\,2}$ नाभ्यधावता (for नाप्य°) — (L 44) Dc_1 Dn_1 D_1 सारथिनश्च (for स रथि°) K_4 D_1 जघ्ने (for न्यहन्) — (L 45) Dn_1 तत्र न (by transp) — (L 47) Dn_1 D_6 सछिन्न (for सछन्न) — (L 48) K_4 D_1 अभ्यजानन् , $B_{1\,3}$ Dn_1 D_3 नाभ्यजा° (for नान्वजा°) B_4 पराभव (for परस्परम्) — (L 49) Dn_1 तै (for ते) K_4 D_1 -नोदितै , B_5 $D_{2\,3}$ -चोदिता (for -चोदितै) — (L 53) K_4 अनलस्य (for अनि°) — (L 54) D_1 अशाम्यत (for अशाम्यत्तद्) D_3 सस्रक्तिने (for असृक्सिक्ते) D_1 असृक्क्लिन्ने च धरातले (hypermetric) (for the post. half) — (L 56) Dn_1 तत्र (for मत्ता) B_1 D_2 वेगवतां , $B_{2\,3\,5}$ Dn_2 वेगवता (for °वतो) B रणागने (for रणाङ्गणे) — (L 57) B_6 ते (for च) — B_2 om lines 61–64 — (L 61) Dn_2 D_2 क्षतै (for क्षितौ) — (L 62) B_1 अपलायन , B_4 Dn_2 D_3 प्रापला° (for प्रपला°)

प्रपलायन्त सत्रस्तास्त्यक्त्वा रणशिरो जना ।
ऊरुग्राहगृहीताश्च केचित्तत्राभवन्भुवि ।
हताना चापरे मध्ये द्विरदाना निलिल्यिरे ।
एव तव बल राजन्द्रावयित्वा धनजय । [65]
न्यवधीत्सायकैर्वीरं सिन्धुराजस्य रक्षिण ।
कर्णं द्रौणिं कृप शल्य वृषसेन सुयोधनम् ।
छादयामास तीव्रेण शरजालेन पाण्डव ।
न गृह्णन्नक्षिपन्त्राजन्नमुञ्चन्नापि मद्धन् ।
अदृश्यतार्जुन सख्ये शीघ्रास्त्रत्वात्कथचन । [70]
धनुर्मण्डलमेवास्य दृश्यते स्मास्यत सदा ।
सायकाश्च व्यदृश्यन्त निश्चरन्त समन्तत ।
कर्णस्य तु धनुश्छित्त्वा वृषसेनस्य चैव ह ।
शल्यस्य सूत भल्लेन रथनीडादपातयत् ।
गाढविद्धावुभौ कृत्वा शरै स्वस्रीयमातुलौ । [75]
अर्जुनो जयता श्रेष्ठो द्रौणिशारद्वतौ रणे ।
एव तान्व्याकुलीकृत्य त्वदीयाना महारथान् ।
उज्जहार शर घोर पाण्डवोऽनलसनिभम् ।
इन्द्राशनिसमप्रख्य दिव्यमस्त्राभिमन्त्रितम् ।
सर्वभारसह शश्वद्गन्धमाल्यार्चित महत् । [80]
वज्रेणास्त्रेण सयोज्य विधिवत्कुरुनन्दन ।
समाऽधन्महाबाहुर्गाण्डिवे क्षिप्रमर्जुन ।
तस्मिन्सधीयमाने तु शरे ज्वलनतेजसि ।
अन्तरिक्षे महानादो भूतानामभवन्नृप ।
अब्रवीच्च पुनस्तत्र त्वरमाणो जनार्दन । [85]

17

B1–4 Dc1 ins after 7 123 36 B5 after 40 Dn1 after 39[a5] D5 after 41

अनुकर्षैरुपासङ्गै पताकाभिर्ध्वजैस्तथा ।
उपस्करैरधिष्ठानैरीषादण्डकबन्धुरै ।
चक्रै प्रमथितैश्छिन्नैरक्षैश्च बहुधा रणे ।
युगैर्योक्त्रै कलापैश्च धनुर्भि सायकैस्तथा ।
परिस्तोमै कुथाभिश्च परिघैरङ्कुशैस्तथा । [5]
शक्तिभिर्भिन्दिपालैश्च तूणै शूलै परश्वधै ।
प्रासैश्च तोमरैश्चैव कुन्तैर्यष्टिभिरेव च ।
शतघ्नीभिर्भुशुण्डीभि खड्गै परशुभिस्तथा ।
मुसलैर्मुद्गरैश्चैव गदाभि कुणपैस्तथा ।
सुवर्णविकृताभिश्च कशाभिर्भरतर्षभ । [10]
घण्टाभिश्च गजेन्द्राणा भाण्डैश्च विविधैरपि ।
स्रग्भिश्च नानाभरणैर्वस्त्रैश्चैव महाधनै ।
अपविद्धैर्बभौ भूमिर्ग्रहैर्द्यौरिव शारदी ।

— (L 63) B3 [अ]पतन् (for [अ]भवन्) — (L 65) B4 भ्रामयित्वा (for द्राव°) — (L 67) Bom ed द्रौणिं कृप कर्णदर्यौ (for the prior half) — (L 68) D3 विक्षिपन् (for पाण्डव) — D3 om lines 69–85 — (L 69) B1–3 5 सदधत् (for °धन्) B4 Dn2 मुच ञ्चापि च सन्धत्, Dn1 न मुचञ्चापि मादधत् (for the post half) — After line 69, K4 D1 ins

उद्देशे रणभूमौ तु शरजालानि विक्षिपन् ।
ततस्तस्य नरेन्द्रस्य पुत्रमूर्धनि भूतले ।
जयद्रथवधे प्राप्ते लम्बमाने दिवाकरे ।
कौरवी पाण्डवी सेना बाला प्रौढा वधूरिव ।

[(L 1) D1 सर- (for शर) — D1 om lines 2–4]

— K4 D1 om lines 70–85 — (L 73) B1 3 Dc1 च (for तु) D2 हि (for ह) — (L 74) B1 3 Dc1 Dn1 अपाहरत (for °तयत्) — (L 77) B1 4 Dc1 त्वदीयान्स (for त्वदीयाना) — (L 78) B1 2 (marg) 3 Dc1 Dn1 उद्ववह (for उज्जहार) — (L 79) B1 3 Dc1 Dn1 मत्रानु, B2 4 5 मन्त्राभि (for अस्त्राभि) — B2 reads lines 82–85 on marg — (L 84) B1 2 5 अनरीक्षे (for रिक्ष) Dc1 चाभवन् (for अभ वन्)

17

B3 reads lines 1–2 on marg — (L 1) D5 युगै गडै (for उपासङ्गै) B4 अपि (for तथा) — (L 3) B2 (marg) दडैश् (for अक्षैश्) — (L 4) B5 om from the post half up to the prior half of line 6 B1 धनुर्भि सायकोत्तमै (for the post half) — (L 6) Dn1 D5 भिंडीपालैश् (for भिन्दि) Dc1 शूलै शूलै परस्वधै, D5 शूलै प्रासै परस्वधै (for the post half) — (L 7) D5 शूलैश् (for प्रासैश्) — (L 8) D5 भुश- टीभि (for भुशु) — (L 9) B1 3 5 Dn1 मुष(Dn1 श)लैर् (for मुस°) B2 कुनपैस, B5 कर्शयैस् (sic) (for

पृथिव्या पृथिवीहेतो पृथिवीपतयो हता ।
पृथिवीमुपगुह्याङ्गैः सुप्ता कान्तामिव प्रियाम् । [15]
इमांश्च गिरिकूटाभान्नागानैरावतोपमान् ।
क्षरत शोणित भूरि शस्त्रच्छेददरीमुखै ।
दरीमुखैरिव गिरीन्गैरिकाम्बुपरिस्रवान् ।
तव बाणहतान्वीर पश्य निष्टनत क्षितौ ।
हयाश्च पतितान्पश्य स्वर्णभाण्डविभूषितान् । [20]
गन्धर्वनगराकारान्रथाश्च निहतेश्वरान् ।
छिन्नध्वजपताकाक्षान्विचक्रान्हतसारथीन् ।
निकृत्तकूबरयुगान्भग्नेषान्बन्धुरान्प्रभो ।
पश्य पार्थ हयान्भूमौ विमानोपमदर्शनान् ।
पत्तींश्च निहतान्वीर शतशोऽथ सहस्रश । [25]
धनुर्भृतश्चर्मभृत शयानान्रुधिरोक्षितान् ।
महीमालिङ्ग्य सर्वाङ्गै पांसुध्वस्तशिरोरुहान् ।
पश्य योधान्महाबाहो त्वच्छरैर्भिन्नविग्रहान् ।
निपातितद्विपरथवाजिसकुल-
मसृग्वसापिशितसमृद्धकर्दमम् । [30]
निशाचरश्ववृकपिशाचमोदन
महीतल नरवर पश्य दुर्दशम् ।
इद महत्त्वय्युपपद्यते विभो
रणाजिरे कर्म यशोभिवर्धनम् ।
शतक्रतौ चापि च देवसत्तमे [35]
महाहवे जघ्नुषि दैत्यदानवान् ।
स दर्शयन्नेव किरीटिनेऽरिहा
जनार्दनस्तामरिभूमिमञ्जसा ।
अजातशत्रु समुपेत्य पाण्डव
निवेदयामास हत जयद्रथम् । [40]

18

After 7 124 18, B Dc1 Dn1 ins

सहृष्टेन्द्रियचित्तात्मा नाशकद्वक्तुमोजसा ।
मुहूर्तमिव हर्षेण तूष्णीं भूत्वा महामनि ।
ततो हर्षान्वितो राजा हर्षाश्रुप्लुतलोचन ।
उवाच परमप्रीत सगद्गदमिद वच ।
प्रियमेतदुपश्रुत्य त्वत्त पुष्करलोचन । [5]
नान्त गच्छामि हर्षस्य निर्तीर्षुरुदधेरिव ।
अत्यद्भुतमिद कृष्ण कृत पार्थेन धीमता ।
त्वया गुप्तेन गोविन्द घ्नता पाप जयद्रथम् ।
किं तु नात्यद्भुत तेषा येषा नस्त्व समाश्रय ।
स्थित सर्वात्मना नित्य प्रियेषु च हितेषु च । [10]
त्व चैवास्मामिराश्रित्य कृत शस्त्रसमुद्यम ।
सुरैरिवासुरवधे शक्र शक्रानुजाहवे ।
असभाव्यमिद कर्म देवैरपि जनार्दन ।
त्वद्बुद्धिबलवीर्येण कृतवानेष फल्गुन ।
बाल्यात्प्रभृति ते कृष्ण कर्माणि श्रुतवानहम् । [15]
अमानुषाणि दिव्यानि महान्ति च बहूनि च ।
यदैवानुगृहीता स्म त्वया स्नेहानुरागत ।
तदैवाशासिष शत्रून्हतान्प्राप्तां च मेदिनीम् ।
मार्कण्डेय पुराणर्षिश्चरितज्ञस्तवानघ ।
माहात्म्यमनुभाव च पुरा कीर्तितवान्मुनि । [20]
असितो देवलश्चैव नारदश्च महातपा ।
पितामहश्च मे व्यासस्त्वामाहुर्विधिमुत्तमम् ।

कुणपैस्) — (L 12) Dc1 Dn1 असैश् (for स्रग्भिश्) Dc1 (before corr) Dn1 यन्त्रैश् (for वस्त्रैश्) — (L 15) Dc1 उपगृह्य — (L 16) Dn1 द्रुमांश् (for इमाश्) — After line 16, B5 reads line 25 — (L 17) D5 क्षरत (for क्षरत) — (L 19) D5 ताश्च (for तव) — (L 21) D5 विहतेश्वरान् (for निहते°) — Dc1 om lines 22–23 — (L 23) B5 निकृत्त-कुबराश्चैव (for the prior half) B1 भग्नेशान् — (L 27) Dc1 आलभ्य (for आलिङ्ग्य) Dc1 Dn1 D5 पांशु- (for पासु) — (L 29) D5 द्विपरथाश्व (for -द्विपरथ वाजि) — (L 30) D5 कार्मुक (for कर्दमम्) — (L 31) Dc1 -वृक- (for -श्ववृक-) — (L 33) B1 प्रभो (for विभो) — (L 35) B3 Dc1 Dn1 वापि (for चापि) — After line 36, B1 reads 41.

18

(L 9) B2 च (for नस्) — (L 11) B3 समुद्यत (for °द्यम) — (L 14) D5 त्वद्वीर्यबुद्धिबलेन (for the prior half) B3 Dc1 एव (for एष) — (L 15) B3 Dc1 Dn1 transp ते कृष्ण and कर्माणि — After line 16, B1 reads lines 21–27 B1 om line 17 B1 om

त्व तेजस्त्व पर ब्रह्म त्व सत्य त्व महत्तप ।
त्व श्रेयस्त्व यशश्चास्य कारण जगतस्तथा ।
त्वया सृष्टमिद सर्वं जगत्स्थावरजङ्गमम् । [25]
प्रलये समनुप्राप्ते त्वा वै निविशते पुन ।
अनादिनिधन देव विश्वमीश प्रजापतिम् ।
धातारमजमव्यक्तमाहुर्वेदविदो जना ।
भूतात्मान महात्मानमनन्त विश्वतोमुखम् ।
अपि देवा न जानन्ति गुह्यमाद्य जगत्पतिम् । [30]
नारायण पर देव परमात्मानमीश्वरम् ।
ज्ञानयोनिं हरिं विष्णु मुमुक्षूणा परायणम् ।
पर पुराण पुरुष पुराणानां पर च यत् ।
एवमादिगुणाना ते कर्मणा दिवि चेह च ।
अतीतभूतभव्याना सख्यातात्र न विद्यते । [35]
सर्वतो रक्षणीया स्म सशक्राणा दिवौकसाम् ।
यस्त्व सर्वगुणोपेत सुहृत्त्व उपपादित ।
इत्येव धर्मराजेन हरिरुक्तो महायशा ।
अनुरूपमिद वाक्य प्रत्युवाच जनार्दन ।
भवतस्तपसोग्रेण धर्मेण परमेण च । [40]
साधुत्वादार्जवाच्चैव हत पापो जयद्रथ ।
अय च पुरुषव्याघ्र त्वदनुध्यानबृहित ।
हत्वा योधसहस्राणि न्यहनज्जिष्णुर्जयद्रथम् ।
कृतित्वे बाहुवीर्ये च तथैवास्त्रप्रमेऽपि च ।
शीघ्रतामोघवेधित्वे नास्ति पार्थसम क्वचित् । [45]
तदय भरतश्रेष्ठ भ्राता ते पाण्डवार्जुन ।
सैन्यक्षय रणे कृत्वा सिन्धुराजशिरोऽहरत् ।
ततो धर्मसुतो जिष्णु परिष्वज्य विशा पते ।
प्रमृज्य वदन चास्य पर्याश्वासयत प्रभु ।
अतीव सुमहत्कर्म कृतवानसि फल्गुन । [50]
असह्य चाविषह्य च देवैरपि सवासवै ।
दिष्ट्या निस्तीर्णभारोऽसि हतारिश्चासि शत्रुहन् ।
दिष्ट्या सत्या प्रतिज्ञेय कृता हत्वा जयद्रथम् ।
एवमुक्त्वा गुडाकेश धर्मराजो महायशा ।
पस्पर्श पुण्यगन्धेन पृष्ठे हस्तेन पार्थिव । [55]

19

After 7 128 14, S ins

धृतराष्ट्र उवाच ।

तथा हतेषु सैन्येषु तथा कृच्छ्रगत स्वयम् ।
कच्चिद्दुर्योधन सूत नाकार्षीत्पृष्ठतो रणम् ।
एकस्य च बहूना च सनिपातो महानभूत् ।
विशेषतो हि नृपतेर्विषम प्रतिभाति मे ।
सोऽत्यन्तसुखसवृद्धो रक्ष्यो लोकस्य चेश्वर । [5]
एको बहून्समासाद्य कच्चिन्नासीत्पराङ्मुख ।
द्रोण कर्ण कृपश्चैव कृतवर्मा च सात्वत ।
नावारयन्कथ युद्धे राजान राजकाङ्क्षिण ।
सर्वोपायैर्हि युद्धेषु रक्षितव्यो महीपतिः ।
एषा नीति परा युद्धे दृष्टा तत्र महर्षिभि । [10]
प्रविष्टे वै मम सुते परेषा वै महद्बलम् ।

---

lines 19-20 — (L 23) B1 8 त्व पर, Dc1 परम (for त्व महत्) — (L 25) Dc1 Dn1 त्वया सर्वमिद सृष्ट (for the prior half) — (L 26) B2 हि (for वै) Dn1 त्व हि निवेशन पुन॰ (for the post half) — (L 27) B8 जगत्पतिं (for प्रजापतिम्) — B4 om lines 28-33 Dn1 repeats line 28 after line 30 — (L 28) Dn1 (first time) त्व धातारमज व्यक्तम् (for the prior half) — (L 30) B1 8 Dc1 स्वाद्य (for आद्य) — (L 33) B3 Dc1 Dn1 पर पराणां (Dc1 पुराणा, Dn1 पुराण) परम (for the prior half) — (L 35) B4 भव्य च (for -भव्यानां) B1 6 सख्या तात, B4 सख्या तावन् (for सख्यातात्र) — (L 36) Dn1 दिवौकम Bom ed. शक्रेणेव दिवौकम (for the post half) — Before line 38, B4 ins सजय उवाच B6 om lines 38-42 — (L 38) B8 महौजसा (for महायशा) — (L 40) B8 Dn1 भवता (for ॰तस्) Dn1 व (for च) — (L 41) B3 आर्जवत्वाच्च, Dc1 Dn1 अर्जुनाच्चैव (for आर्जवा॰) — (L. 42) B1 -सवृत (for बृहित) — (L 45) B8 वेदित्वे, B6 बुद्धित्वे (for -वेधित्वे) — (L 46) B6 तेद्य यद् (for पाण्डव) — (L 49) B4 Dn1 तस्य (for चास्य) — (L 51) B1 2 अशक्य (for असह्य) — (L 53) B1 हत्वा पाप जयद्रथ (for the post. half) — (L 54) B2 (marg) युधिष्ठिर॰ (for महायशा)

19

(L 1) G1 M1-4 6 (*sup lin* as above) गतेषु (for हतेषु) T G2-4 -गतेषु च (for गत स्वयम्) — (L 4) M1 नृपतिभिर्, M4 6 [ऽ]पि नृपतेर् (for हि नृ॰)

मामका रथिनां श्रेष्ठा किमकुर्वत संजय ।

संजय उवाच ।

राजन्संग्राममाश्चर्यं पुत्रस्य तव भारत ।
एकस्य च बहूनां च शृणु मे ब्रुवतोऽद्भुतम् ।
द्रोणेन वार्यमाणोऽसौ कर्णेन च कृपेण च । [15]
प्राविशत्पाण्डवीं सेनां मकरः सागरं यथा ।
किरन्निषुसहस्राणि तत्र तत्र तदा तदा ।
पाञ्चालान्पाण्डवांश्चैव विव्याध निशितैः शरैः ।
यथोदयस्थ ततः सूर्यो रश्मिभिर्नाशयेत्तमः ।
तथा पुत्रस्तव बलं नाशयन्स महाबलः । [20]

20

After 7 131 24[ab], K4 B Dc1 Dn D1 5 ins

अभ्यधावत्ततो द्रोणो यदुवीरजिघांसया ।
तमायान्तमभिप्रेक्ष्य युधिष्ठिरपुरोगमाः ।
परिवव्रुर्महात्मानं परीप्सन्तो यदूद्वहम् ।
ततः प्रववृते युद्धं द्रोणस्य सह पाण्डवैः ।
बलेरिव सुरैः पूर्वं त्रैलोक्यजयकाङ्क्षया । [5]
ततः सायकजालेन पाण्डवानीकमावृणोत् ।
भारद्वाजो महातेजा विव्याध च युधिष्ठिरम् ।
सात्यकिं दशभिर्बाणैर्विंशत्या पार्षतं शरैः ।
भीमसेनं च नवभिर्नकुलं पञ्चभिस्तथा ।
सहदेवं तथाष्टाभिः शतेन च शिखण्डिनम् । [10]
द्रौपदेयान्महाबाहुः पञ्चभिः पञ्चभिः शरैः ।
विराटं मत्स्यमष्टाभिर्द्रुपदं दशभिः शरैः ।
युधामन्युं त्रिभिः षड्भिरुत्तमौजसमाहवे ।
अन्यांश्च सैनिकान्विद्ध्वा युधिष्ठिरमुपाद्रवत् ।
ते वध्यमाना द्रोणेन पाण्डुपुत्रस्य सैनिकाः । [15]
प्राद्रवन्वै भयाद्राजन्सार्तनादा दिशो दश ।
काल्यमानं तु तत्सैन्यं दृष्ट्वा द्रोणेन फल्गुनः ।
किंचिदागतसंरम्भो गुरुं पार्थोऽभ्ययाद्द्रुतम् ।
दृष्ट्वा द्रोणस्तु बीभत्सुमभिधावन्तमाहवे ।
सन्यवर्तत तत्सैन्यं पुनर्यौधिष्ठिरं नृप । [20]
ततो युद्धमभूद्भूयो भारद्वाजस्य पाण्डवैः ।
द्रोणस्तव सुतै राजन्सर्वतः परिवारितः ।
व्यधमत्पाण्डुसैन्यानि तूलराशिमिवानलः ।
तं ज्वलन्तमिवादित्यं दीप्तानलसमद्युतिम् ।
राजन्ननिशमत्यन्तं दृष्ट्वा द्रोणं शरार्चिषम् । [25]
मण्डलीकृतधन्वानं तपन्तमिव भास्करम् ।
दहन्तमहितान्सैन्ये नैनं कश्चिदवारयत् ।
यो यो हि प्रमुखे तस्य तस्थौ द्रोणस्य पूरुषः ।
तस्य तस्य शिरश्छित्त्वा ययौ द्रोणशरः क्षितिम् ।
एवं सा पाण्डवी सेना वध्यमाना महात्मना । [30]
प्रदुद्राव पुनर्भीता पश्यतः सव्यसाचिनः ।

— G1 M1 3-5 om lines 8–10 — (L 10) G2 पुरा (for परा) G5 मनीषिभि (for महर्षिभि) — (L 11) T G2 वा (for वै) G1 M1-3 5 सु (for वै) — (L 12) MSS अकुर्वत — (L 13) G1 M तव पुत्रस्य भारत (for the post half) — (L 14) G1 M1-3 5 वदतो (for ब्रुवतो) — (L 15) M4 च (for ऽसौ) G1 M1-3 5 वार्यमाणस्तु द्रोणेन (for the prior half) G2 कृपणेन (for च कृपेण) — (L 17) G3 4 तथा तथा — (L 18) T G2 M1. 2 5 विव्याध (for °ध) — (L 19) G3 4 गत° (for तत°) G1 M यथोदान्वि (M4 °द्वि)- तत सूर्यो (for the prior half) G3 रथिभिर् (for रश्मि°) M1 2 तत (for तम) — (L 20) M1 यथा (for तथा) G1 M1 2 4 5 महारथ (for °बल).

20

(L. 1) B4 अभ्यद्रवत् (for अभ्यधावत्) — (L 3) B1 यदूत्तम (for °द्वहम्) — (L 5) Dn1 त्रैलोक्यस्याभिकाङ्क्षया (for the post half) — (L 7) B1 महाराज (for °तेजा) — (L 12) D5 निशितैः (for दशभिः) — (L 17) D1 फाल्गुनि, Some MSS फाल्गुन° (for फल्गुन) — (L 18) D5 सततो (for संरम्भो) — (L 19) K4 om from the prior half up to the prior half of line 21 Dc1 Dn1 D5 द्रोण (for द्रोणस्) — (L 20) D1 5 स (for स) Bom ed बल (for नृप) — (L 21) B1 तयोर् (for ततो) — (L 23) B2 (marg as above) तृण (for तूल) — (L 24) B1 Dc1 [अ]त्युग्र (for [आ]दित्य) — (L. 25) B1 Dc1 D5 असयत (for अत्यन्त) Dn2 द्रोण- (for द्रोण) Dn1 शरान्वित (for शरार्चिषम्) — (L 26) B1 2 Dc1 Dn1 मण्डलीभूत- (for °कृत) — (L 27) B1 सस्ये (for सैन्ये) Dn1 दहतमिव तत्सैन्य (for the prior half) B1 नैक (for नैन) — (L 29) B4 ययुर् K4 B3 ययु-

संप्रभग्नं बल दृष्ट्वा द्रोणेन निशि भारत ।
गोविन्दमब्रवीज्जिष्णुर्गच्छ द्रोणरथ प्रति ।
ततो रजतगोक्षीरकुन्देन्दुसदृशप्रभान् ।
चोदयामास दाशार्हो हयान्द्रोणरथ प्रति । [35]
भीमसेनोऽपि त दृष्ट्वा यान्तं द्रोणाय फल्गुनम् ।
स्वसारथिमुवाचेद द्रोणानीकाय मा वह ।
सोऽपि तस्य वच श्रुत्वा विशोको वाहयद्धयान् ।
पृष्ठत सत्यसन्धस्य जिष्णोर्भरतसत्तम ।
तौ दृष्ट्वा भ्रातरौ यत्तौ द्रोणानीकमभिद्रुतौ । [40]
पाञ्चाला सृञ्जया मत्स्याश्चेदिकारूषकोशला ।
अन्वगच्छन्महाराज केकयाश्च महारथा ।
ततो राजन्नभूद्घोर संग्रामो लोमहर्षण ।
बीभत्सुर्दक्षिण पार्श्वमुत्तर च वृकोदर ।
महद्भया रथवृन्दाभ्या बल जगृहतुस्तव । [45]
तौ दृष्ट्वा पुरुषव्याघ्रौ भीमसेनधनजयौ ।
धृष्टद्युम्नोऽभ्ययाद्राजन्सात्यकिश्च महाबल ।
चण्डवाताभिपन्नानामुदधीनामिव स्वन ।
आसीद्राजन्बलौघाना तदान्योन्यमभिघ्नताम् ।
सौमदत्तिवधात्क्रुद्धो दृष्ट्वा सात्यकिमाहवे । [50]

21

After 7 170 22ab, G1 M1 2 ins

प्रपेतु कुञ्जरास्तत्र शस्त्रसघैर्निपातिता ।
स्वदीर्यमाणा गिरयो वज्रनुन्ना यथा पुरा ।
हस्तिहस्तैश्च संछिन्नैर्गात्रैश्चैव विशा पते ।
अपरैश्च तथा बाणै कुन्तैश्च कनकोज्ज्वलै ।
सकीर्णा पृथिवी जज्ञे मांसशोणितकर्दमा । [5]
गजेभ्यश्च्यवमानानां यन्तॄणा तत्र भारत ।
विसृजाना विशीर्णाना न्यस्तकार्मुकवर्मणाम् ।
पूर्णमायोधनं जज्ञे प्रेतराजपुरोपमम् ।
अङ्कुशैरपविद्धैश्च तोमरैश्च महाधनै ।
अलकारैश्च नागाना ग्रैवेयैश्च सकङ्कटै । [10]
कक्ष्याभिरभिकुण्डैश्च यष्टिभिश्च पताकिभि ।
शक्तिभिश्च महाराज बाणैश्च नतपर्वभि ।
रथिना च रथैर्भग्नैश्छिन्नैर्वा युगदण्डकै ।
चक्रैर्विमथितैर्भग्नैर्युगैरक्षैश्च भूपिता ।
तूणीरैरपविद्धैश्च चापैश्च सुमहाधनै । [15]
अनुकर्षै पताकाभिर्योक्त्रैश्चैव विशा पते ।
रश्मिभिश्च प्रतोदैश्च किङ्किणीभिश्च मारिष ।
कवचैश्च तथा दीप्तैश्चामरव्यजनैरपि ।
छत्रैश्च चन्द्रसकाशैर्वृष्ट्यातपनिवारिभि ।
अङ्गुलित्रै सकेयूरैर्दीप्तैर्निष्कैश्च काञ्चनै । [20]
कर्णसूत्रै किरीटैश्च मुकुटैश्च महाधनै ।
चित्रैर्वस्त्रैरलकारै कुण्डलैश्चापि भारत ।
अपविद्धैस्तथा शीर्षैर्बाहुभिश्च महात्मनाम् ।
सछन्ना पृथिवी रेजे तत्र तत्र यथातथम् ।
उरश्छदैस्तथा चित्रैर्घण्टाजालैश्च भास्वरै । [25]
निहतैस्तुरगैश्चैव निर्दिग्धै शोणितोक्षितै ।
हयारोहपरैश्चैव निर्दग्धैरस्त्रतेजसा ।
नानाङ्गावयवैर्हीना योधा सद्युर्भयार्दिता ।
चुक्रुशुस्तात तातेति हा हा पुत्रेति चाक्रुत ।
योधा नून ते निधन प्राप्ता पाण्डवेया महारथा । [30]
वासुदेवश्च वार्ष्णेयस्तथा सोमकसृञ्जया ।
जीवन्तु समरे तेषु न हि वीरेषु सैनिका ।
इमामवस्था सहसा गच्छेयुर्नै कथचन ।
इत्यब्रुवस्तथा योधा हन्यमानास्तदा रणे ।
क्रुद्धेन द्रोणपुत्रेण कालेनेव युगक्षये । [35]
हन्यमानास्तथास्त्रेण तेन नारायणेन ते ।

द्रौणशरा क्षिति (for the post half) —(L 31) B1 3 8 Dc1 Dn1 दुद्राव वै (B- च) (for प्रदुद्राव) —(L 34) D6 -मकाश- (for -गोक्षीर-) D5 -क्षीरकुन्देंदुसप्रभान् (for the post. half) —(L 36) Some MSS फाल्गुन —(L 37) B1 3 स्व, D5 म (for स्व) —(L 40) Dn1 यातौ (for यत्तौ) —(L 41) Dn1 पचाला B1-3, 8 -कोशला, Bom ed. -कौसला —(L 42) Dn2 D6 कैकयाश्च (for केक) —(L 45) K4 तदा (for तव) —(L 46) K4 पुरुषव्याघ्र (for °व्याघ्रौ) —(L 47) Dc1 Dn1 महारथ (for महाबल) —Lines 48–49 = (var) 7 131 20 —(L 50) Dn1 सोमदत्ति- (for सौमदत्ति-)

21

(L 2) G1 यथापुर —(L 24) G1 सछिन्ना (for संछन्ना) —(L 30) Prior half hypermetric.

22

After 7 171 36[ab], D6 ins

तमास्मभुजवेगेन विकर्षन्त शरासनम् ।
त तु दृष्ट्वा सुसक्रुद्ध कालानलयमोपमम् ।
विमुञ्चन्विशिखास्तूर्णं पार्षतोऽभ्यद्रवद्रणे ।
तौ द्रौणि क्रोधताम्राक्षो दिधिक्षन्निव तेजसा ।
छादयामास बाणौघैर्धृष्टद्युम्नं समन्तत । [5]
धृष्टद्युम्नोऽपि सभ्रान्त शरेणानतपर्वणा ।
प्रत्यविध्यत सक्रुद्ध पार्षत प्रयसो बलात् ।
तस्य द्रौणिर्धनुश्छित्त्वा स्थूणेन परवीरहा ।
धृष्टद्युम्न त्रिसप्तत्या विव्याध निशितैर्नदन् ।
तदपास्य धनुश्छिन्नं धृष्टद्युम्न प्रतापवान् । [10]
अन्यत्कार्मुकमादाय सोऽश्वत्थामानमार्दयत् ।
स तदप्यस्य सक्रुद्धश्चिच्छेद परमास्त्रवित् ।
तं चाप्यवाकिरद्बाणैर्धृष्टद्युम्नं परतप ।
तत स पार्षतस्तूर्णं शक्तिं हेमपरिष्कृताम् ।
चिक्षेप परमक्रुद्धो ज्वलन्तीमशनीमिव । [15]
तामापतन्तीं सहसा व्यालीकाल इवाहवे ।
चिच्छेद सप्तधा राजञ्शरै परमतेजनै ।
ता निकृत्ता ततो दृष्ट्वा द्रौणिना पार्षतस्तत ।
धनुरन्यत्समादाय समरे वेगवत्तरम् ।
ततोऽविध्यत्सुतीक्ष्णाभ्यां शराभ्या द्रौणिमाहवे । [20]
ततो द्वाभ्यां सुतीक्ष्णाभ्या भल्लाभ्या तत्र कार्मुकम् ।
द्रौणिर्द्रुपदपुत्रस्य चिच्छेद प्रहसन्निव ।
त च बाणैर्महातेजा पुनरन्यै समावृणोत् ।
साश्वसूतरथ तूर्णं छादयामास सयुगे ।
तस्य चानुचरान्सर्वान्दीप्तास्त्रान्पार्श्वत स्थितान् । [25]
व्यद्रावयत सक्रुद्ध शरै सनतपर्वभि ।
ब्रह्मदत्त ततो बाण धृष्टद्युम्नजिघांसया ।
द्रोणपुत्र प्रचिक्षेप सात्यकिस्तद्द्विधाच्छिनत् ।
सात्यकिस्तु तमादाय राजपुत्र शरार्दितम् ।
अष्टाभिर्निशितैर्बाणैरश्वत्थामानमार्दयत् । [30]
अशीत्या पुनराहत्य नानारूपैरमर्षण ।
विव्याधास्य त्रिभि सूत चतुर्भिश्चतुरो हयान् ।
एवमुक्त्वा शरैस्तीक्ष्णै सात्यकिं तूर्णमावृणोत् ।
सरब्ध क्रोधताम्राक्षो द्रोणपुत्र प्रतापवान् ।
सात्यकिस्तु तत क्रुद्ध शरेणानतपर्वणा । [35]
द्रोणपुत्र समाजघ्ने सर्वसैन्यस्य पश्यत ।
ततो द्रौणिर्महाराज बाणै सछाद्य सात्यकिम् ।
धनु क्रोधपरीतात्मा चिच्छेदाशु महास्त्रवित् ।
तत शक्तिं महाघोरां हेमदण्डामयस्मयीम् ।
चिक्षेप सात्यकिस्तूर्णं द्रोणपुत्रजिघांसया । [40]
तामापतन्तीं सहसा शक्रमुक्तामिवाशनिम् ।
अप्राप्तामेव चिच्छेद द्रौणि सप्तभिराशुगै ।
तां निकृत्ता शरैर्दृष्ट्वा द्रौणिना सायकैर्मृधाम् ।
सोऽन्यत्कार्मुकमादाय भारघ्न वेगवत्तरम् ।
तद्विकृष्य महच्चाप सात्यकि सात्वतां वरः । [45]
सायकैर्बहुभिस्तूर्णमश्वत्थामानमार्दयत् ।
ततो द्रौणि सुसरब्ध शरजालेन माधवम् ।
छादयामास समरे सात्यकिं क्रोधमूर्छित ।
तान्यस्य शरजालानि अन्तरिक्षे विशा पते ।
अप्राप्तानेव चिच्छेद युयुधानो महारथ । [50]
तत पूर्णायतोत्सृष्टैर्हेमपुङ्खै शिलाशितै ।
बाणैर्विव्याध सुदृढ द्रोणपुत्रममर्षित ।
तथा स विद्ध सुभृश द्रोणपुत्रोऽप्यमर्षण ।
शैनेय समरे क्रुद्ध प्रदहन्निव चक्षुषा ।
अवाकिरदमेयात्मा बाणवर्षै समन्तत । [55]
पर्वत वारिधाराभिस्तपान्ते जलदो यथा ।

23

After 7 171 46, K4 Dn2 D1 5 T ins

धनुर्ध्वज च सयत्तैश्चिच्छेद कृतहस्तवत् ।
स साश्व व्यधमच्चापि रथ हेमपरिष्कृतम् ।

22

Lines 31–32 = (var) 7 171 46 — After line 32, D6 reads 7 171 47–48

23

(L 1) K4 T सयत्तश (for °त्तैश) —(L 2) K4 D1 तिलशो, D5 स शख (for स साश्व) K4 D1 परि

हृदि विव्याध समरे त्रिंशता सायकैर्भृशम् ।
एव स पीडितो राजन्नश्वत्थामा महाबल ।
शरजालै परिवृत कर्तव्य नान्वपद्यत । [5]
एव गते गुरो पुत्रे तव पुत्रो महारथ ।
कृपकर्णादिभि सार्धं शरै सात्वतमावृणोत् ।
दुर्योधनस्तु विंशत्या कृप शारद्वतस्त्रिभि ।
कृतवर्माथ दशभि कर्ण पञ्चाशता शरै ।
दु शासन शतेनैव वृषसेनश्च सप्तभि । [10]
सात्यकि विव्यधुस्तूर्णं समन्तान्निशितै शरै ।
तत स सात्यकी राजन्सर्वानेव महारथान् ।
विरथान्विमुखांश्चैव क्षणेनैवाकरोन्नृप ।
अश्वत्थामा तु सप्राप्य चेतना भरतर्षभ ।
चिन्तयामास दु खार्तो नि श्वसश्च पुन पुन । [15]
ततो रथान्तर द्रौणि समारुह्य परतप ।
सात्यकिं वारयामास किरञ्शरशतान्बहून् ।
तमापतन्त सप्रेक्ष्य भारद्वाजसुत रणे ।
विरथ विमुख चैव पुनश्चक्रे महारथ ।
ततस्ते पाण्डवा राजन्दृष्ट्वा सात्यकिविक्रमम् । [20]
शङ्खशब्दान्भृशं चक्रु सिंहनादांश्च नेदिरे ।
एव त विरथ कृत्वा सात्यकि सत्यविक्रम ।
जघान वृषसेनस्य त्रिसाहस्रान्महारथान् ।
अयुतं दन्तिना सार्धं कृपस्य निजघान स ।
पञ्चायुतानि चाश्वानां शकुनेर्निजघान ह । [25]
ततो द्रौणिर्महाराज रथमारुह्य वीर्यवान् ।
सात्यकि प्रति सक्रुद्ध प्रययौ तद्वधेप्सया ।
पुनस्तमागतं दृष्ट्वा शैनेयो निशितै शरै ।
अदारयत्क्रूरतरै पुन पुनररिंदम ।

24

After 7 171 65, K₄ B Dc₁ Dn D₁ ₃ ₆ T₁ ins

मालव पौरव चैव युवराज च चेदिपम् ।
दृष्ट्वा समक्ष निहत द्रोणपुत्रेण पाण्डव ।
भीमसेनो महाबाहु क्रोधमाहारयत्परम् ।
तत शरशतैस्तीक्ष्णै सक्रुद्धाशीविषोपमै ।
छादयामास समरे द्रोणपुत्र परतप । [5]
ततो द्रौणिर्महातेजा शरवर्षं निहत्य तम् ।
विव्याध निशितैर्बाणैर्भीमसेनममर्षण ।
ततो भीमो महाबाहुर्द्रौणेर्युधि महाबल ।
क्षुरप्रेण धनुश्छित्त्वा द्रौणिं विव्याध पत्रिणा ।
तदपास्य धनुश्छिन्न द्रोणपुत्रो महामना । [10]
अन्यत्कार्मुकमादाय भीम विव्याध पत्रिभि ।
तौ द्रौणिभीमौ समरे पराक्रान्तौ महाबलौ ।
अवर्षता शरवर्षं वृष्टिमन्ताविवाम्बुदौ ।
भीमनामाङ्किता बाणा स्वर्णपुङ्खा शिलाशिता ।
द्रौणिं सछादयामासुर्घनौघा इव भास्करम् । [15]
तथैव द्रौणिनिर्मुक्तैर्भीम सनतपर्वभि ।
अवाकीर्यत स क्षिप्र शरै शतसहस्रश ।
स छाद्यमान समरे द्रौणिना रणशालिना ।

स्कृत —(L 3) T विव्याध (for °ध) D₁ ₆ त्रिशतै —(L 7) D₁ शल्य- (for कृप) — T₂ om lines 6-29 —(L 16) Bom. ed अथो (for ततो) K₄ D₃ रथांतरे. —(L 21) T₁ चक्रिरे (for नेदिरे) —(L 27) D₁ वधेच्छया (for °प्सया) —(L 29) D₁ क्रूरतमै (for °तरै)

24

(L. 1) D₁ om from. मालव up to युवराज (in line 1) D₆ मालव्य (for °व) —(L 2) B₁ Dc₁ Dn₁ D₆ निहतान् —(L 4) D₁ स नुद्धोथ, D₆ भुजगाभैर् (for सक्रुद्धाशी) —(L 5) D₁ ₆ परतप —(L 6) B₁ ₃ Dc₁ Dn₁ D₆ तत् (for तम्) D₁ ततो द्रौणि च विव्याध पत्रिणा धनुराच्छिनत् — K₁ om (? hapl) lines 7-11 D₁ om lines 7-9 —(L 7) Dn₂ D₂ om (hapl) from निशितैर् up to विव्याध (in line 9) —(L 9) B₅ पत्रिभि — D₆ om (hapl) lines 10-11 —(L 12) D₆ ततो द्रौणिर्भीमसेन (for the prior half) D₆ महारथौ (for °बलौ) —(L 13) Dn₃ अवर्षेतां B₁ (marg) शराशर, D₁ ₆ शरवर्षैर् (for °र्ष) D₆ शरवर्षाण्यवर्षेतां प्रावृषीव बलाहकौ —(L 15) Dn₃ संछादयामास Dn₃ D₆ T₁ मेघौघा (for घनौघा) —(L 16) D₆ तथैव द्रौणिना मुक्ता भीम सनतपर्वण —(L 17) B₁ अवकीर्यत D₆ अवाकिरन्रणे तूर्णं (for the prior half) —(L 18) Dn₃ D₁ ₆ स (for स) B₁ बल (for रण) B₁ Dc₁ Dn₁ मालिना, B₃ ₈ मानिना, D₅ शोभिना (for शालिना) D₆ द्रौणिना पाण्डवम (for the post half) —(L 20) B₁ स्वर्णपुङ्खैर्

न विन्यथे महाराज तदद्भुतमिवाभवत् ।
ततो भीमो महाबाहु कार्तस्वरविभूषितान् । [20]
नाराचान्दश सप्रैषीद्यमदण्डनिभाञ्शितान् ।
ते जत्रुदेशमासाद्य द्रोणपुत्रस्य मारिष ।
निर्भिद्य विविशुस्तूर्णं वल्मीकमिव पन्नगा ।
सोऽतिविद्धो भृश द्रौणि पाण्डवेन महात्मना ।
ध्वजयष्टिं समाश्रित्य न्यमीलयत लोचने । [25]
स मुहूर्तात्पुन सज्ञा लब्ध्वा द्रौणिर्नराधिप ।
क्रोध परममातस्थौ समरे रुधिरोक्षित ।
दृढ सोऽभिहतस्तेन पाण्डवेन महात्मना ।
वेग चक्रे महाबाहुर्भीमसेनरथ प्रति ।
तत आकर्णपूर्णाना शराणा तिग्मतेजसाम् । [30]
शतमाशीविषाभाना प्रेषयामास भारत ।
भीमोऽपि समरश्लाघी तस्य वीर्यमचिन्तयत् ।
तूर्णं प्रासृजदुग्राणि शरवर्षाणि पाण्डव ।
ततो द्रौणिर्महाराज छित्वास्य विशिखैर्धनु ।
आजघानोरसि क्रुद्ध पाण्डव निशितै शरै । [35]
ततोऽन्यद्धनुरादाय भीमसेनोऽत्यमर्षण ।
विव्याध निशितैर्बाणैर्द्रौणिं पञ्चभिराहवे ।
जीमूताविव घर्मान्ते तौ शरौघप्रवर्षिणौ ।
अन्योन्यक्रोधताम्राक्षौ छादयामासतुर्युधि ।
तलशब्दैस्ततो घोरैस्त्रासयन्तौ परस्परम् । [40]
अयुध्येता सुसरब्धौ कृतप्रतिकृतैषिणौ ।
ततो विस्फार्य सुमहच्चाप रुक्मविभूषितम् ।
भीम प्रैक्षत स द्रौणि शरानस्यन्तमन्तिकात् ।
शरद्यहर्मध्यगतो दीप्तार्चिरिव भास्कर ।
आददानस्य विशिखान्सदधानस्य चाशुगान् । [45]
विकर्षतो मुञ्चतश्च नान्तर ददृशुर्जना ।
अलातचक्रप्रतिम तस्य मण्डलमायुधम् ।
द्रौणेरासीन्महाराज बाणान्विसृजतस्तदा ।
धनुश्च्युता शरास्तस्य शतशोऽथ सहस्रश ।
आकाशे प्रत्यदृश्यन्त शलभानामिवायती । [50]
ते तु द्रौणिधनुर्मुक्ता शरा हेमविभूषिता ।
अजस्रमन्वकीर्यन्त घोरा भीमरथ प्रति ।
तत्राद्भुतमपश्याम भीमसेनस्य विक्रमम् ।
बल वीर्यं प्रभाव च व्यवसाय च भारत ।
ता स मेघादिवोद्भूता बाणवृष्टिं समन्तत । [55]
जलवृष्टिं महाघोरा तपान्त इव चिन्तयन् ।
द्रोणपुत्रवधप्रेप्सुर्भीमो भीमपराक्रम ।
अमुञ्चच्छरवर्षाणि प्रावृषीव बलाहक ।

(for कार्तस्वर-) — (L 21) D6 नाराचान्प्रेषयामास (for the prior half) K4 सितान्, D6 तदा (for शितान्) — (L 23) Dn2 [आ]विविशुस् — (L 25) B8 समासाद्य (for °श्रित्य) — (L 26) D6 मुहूर्तात्म पुनस्तस्मिन् (for the prior half) D6 लब्धसज्ञो (for लब्ध्वा द्रौणिर्) B6 जनाधिप, Dn1 महारथ (for नराधिप) — (L 27) D6 आतस्थे D6 समरे तु विरोधिन (for the post half) — (L 28) D6 पीडितस् (for ऽभिहतस्) — (L 29) B1 महाराज (for °बाहुर्) — (L 30) T1 तत्र (for तत) D5 तत आकृष्य कर्णात (for the prior half) D6 शराणां गार्द्धवाससां (for the post half) — (L 31) D01 Dn1 D1 5 आशीविषाभाणां — (L 32) B Dn अचिंतयन् — (L 33) B2 पूर्ण (for तूर्णं) D6 प्रेषयद् (for प्रासृजद्) — (L 34) B8 महातेजाश्(for °राज) D6 निशितैर् (for विशिखैर्) — (L 36) B5 D5 ह्यमर्षण (for ऽत्य°) — (L 37) D6 आशुगै (for आहवे) B5 द्रौणिं विव्याध पचभि (for the post half) — (L 38) D5 जीमूतम् — (L 39) B1 2 D01 D1 5 6 अन्योन्य (for °न्य) B6 D01 Dn1 मृधे (for युधि) — D01 Dn1 om lines 40–45 — (L 40) D6 शब्दरवैर् (for शब्दैस्ततो) D6 त्रासयानौ, T1 छादयतौ (for त्रासयन्तौ) Dn2 छादये-***स्पर (for the post. half) — (L 42) D6 विकृष्य (for विस्फार्य) D1 5 रत्न (for रुक्म-) D6 -परिष्कृत (for विभूषितम्) — (L 43) D6 दिधक्षन्निव चक्षुषा (for the post half) — After line 43, D6 ins

ततो द्रौणिरशान्मश्च भृश क्रुद्धो व्यकासत ।

— (L 44) D5 शरन्मध्यगतो भास्वान् (for the prior half) — (L 46) D6 ददृशे नांतर जन° (for the post half) — (L 48) Dn1 विसृजतुस् B1 तथा (for तदा) — (L 49) D6 शरान्विसृजतस्तस्य (for the prior half) — (L 51) Dn1 तद् (for ते) K4 D01 D1 5 -विनिर्मुक्ता (for धनु°) — (L 52) D1 5 अनुकीर्यंत, D6 अवकीर्यंते (for अन्वकीर्यन्त) — (L 55) Dn [उ]द्भूतां (for [उ]द्भूतां) B1 भीममेघादिवोद्भूतां, D6 तां स मेघरवोद्भूता (for the prior half) Dn1 D6 शरवृष्टिं (for बाण°) D6 समुत्थितां (for समन्तत) — (L 56) D6 शरवृष्टिं तु ता घोरा

तद्रुक्मपृष्ठ भीमस्य धनुर्वीर महद्रणे ।
विकृष्यमाण विबभौ शक्रचापमिवापरम् । [60]
तस्माच्छरा प्रादुरासञ्शतशोऽथ सहस्रश ।
सछादयन्त समरे द्रौणिमाहवशोभिनम् ।
तयोर्विसृजतोरेव शरजालानि मारिष ।
वायुरप्यन्तरा राजन्नाशक्नोत्प्रतिसर्पितुम् ।
तथा द्रौणिर्महाराज शरान्हेमविभूषितान् । [65]
तैलधौतान्प्रसन्नाग्रान्प्राहिणोद्वधकाङ्क्षया ।
तानन्तरिक्षे विशिखैस्त्रिधैकैकमशातयत् ।
विशेषयन्द्रोणसुत तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ।
पुनश्च शरवर्षाणि घोराण्युग्राणि पाण्डव ।
व्यसृजद्बलवान्क्रुद्धो द्रोणपुत्रवधेप्सया । [70]
ततोऽस्त्रमायया तूर्णं शरवृष्टिं निवार्य ताम् ।
धनुश्चिच्छेद भीमस्य द्रोणपुत्रो महास्त्रवित् ।
शरैश्चैन सुबहुभि क्रुद्ध सख्ये पराभिनत् ।
स छिन्नधन्वा बलवान्रथशक्तिं सुदारुणाम् ।
वेगेनाविध्य चिक्षेप द्रोणपुत्ररथ प्रति । [75]
तामापतन्तीं सहसा महोल्काभा शितै शरै ।
चिच्छेद समरे द्रौणिर्दर्शयन्पाणिलाघवम् ।
एतस्मिन्नन्तरे भीमो दृढमादाय कार्मुकम् ।
द्रौणिं विव्याध विशिखै स्मयमानो वृकोदर ।
ततो द्रौणिर्महाराज भीमसेनस्य सारथिम् । [80]
ललाटे दारयामास शरेणानतपर्वणा ।
सोऽतिविद्धो बलवता द्रोणपुत्रेण सारथि ।
व्यामोहमगमद्राजन्रश्मीनुत्सृज्य वाजिनाम् ।
ततोऽश्वा प्राद्रवस्तूर्णं मोहिते रथसारथौ ।
भीमसेनस्य राजेन्द्र पश्यता सर्वधन्विनाम् । [85]
त दृष्ट्वा प्रद्रुतैरश्वैरपकृष्ट रणाजिरात् ।

25

After 7 173 56*⁵, N (K₆ missing) ins

गन्धमादनविन्ध्यौ च कृत्वा वशध्वजौ हर ।
पृथ्वीं ससागरवना रथ कृत्वा तु शकर ।
अक्ष कृत्वा तु नागेन्द्र शेष नाग त्रिलोचन ।
चक्र कृत्वा तु चन्द्रार्कौ देवदेव पिनाकधृक् ।
अणी कृत्वैलपत्र च पुष्पदन्त च त्र्यम्बक । [5]
यूप कृत्वा च मलयमवनाह च तक्षकम् ।
योक्त्राङ्गानि च चत्वारि कृत्वा शर्व प्रतापवान् ।

मापततीमचिंतयन् —(L 57) D1 -वधे प्रेप्सुर् —(L 58) D6 मुमोच (for अमुञ्चत्) —(L 59) Dn2 om from द्रणे up to परम् (in line 60) K4 D1 महारथ, Dc1 D5 महारणे (for महद्रणे) —(L 60) D6 शक्रा-युधमिवातत (for the post. half) —(L 63) D6 -वर्षाणि (for जालानि) —(L 64) Dn1 D5 न शक्नोत् Dn2 D6 T1 न शक्नोत्म (D6 °क्नोनि) विसर्पितु (for the post half) —(L 65) K4 तदा, D6 ततो (for तथा) —(L 66) D6 कर्मारमार्जितान्क्रुद्ध (for the prior half) —(L 67) B1-3.5 अतरीक्षे D5 विविधैस् (for विशिखैस्) —(L 68) D6 द्रोणसुतस् —(L 71) D5 शरवर्ष (for °वृष्टि) D6 प्रधम्य तां (for निवार्य ताम्) —(L 73) K4 Dn2 T1 म (for सु) D5 पराच्छिनत् (for °भिनत्) D6 सख्ये राजन्ममार्जिनोत् (for the post half) —K4 om. line 74 —(L 74) D6 गदां गृह्य वृकोदर (for the post. half) —(L 77) B1 4 Dn1 D6 दशभिर् (for समरे) —B3 reads line 79 on marg —(L 79) D6 दशभिर् (for विशिखै) D6 नाराचैरुत्सयन्निव (for the post. half) —(L 80) D6 महाबाहो (for °राज) —(L 81) D6 ललाटेऽभ्यहनत्तूर्ण (for the prior half) Dn1 शराणां नतपर्वणां, D6 शरेण नतपर्वणां (for the post. half) —(L 83) After the prior half of line 83, Dn2 ins

तां न रुल्य रणे वीरो द्रोणपुत्रो युधां मति ।

—After the above, Dn2 reads the post. half of line 86 —(L 86) D5 तद् (for त) D5 रणाजिरे D6 अपनीत महारथ (for the post half)

25

D4 om line 1 —(L 1) Ś K1-3 वशद्वय, D6 °वरौ, D7 वश्यध्वजौ (for वंश) —(L 2) D4-6 पृथिवीं (for पृथ्वीं स-) Ś1 K3 Dn2 D2 4-8 च (for तु) —(L 3) D1 अल (for अक्ष) D2 3 5 7 8 च (for तु) K4 B3-5 Dn2 D8 6 शेष नाम, B1 2 Dn1 D1 7 8 शेष(D8 °ख)नाग (for शेष नाग) —(L 4) D3 5 7 8 च (for तु) Ś K2 पिनाकभृत्, K3 B1 °धृत् (for °धृक्) —(L 5) Ś1 K2 3 Dn2 D1 आणी, Ś2 वाणी, B5 तूणी, D2 5 अणि, D4 lacuna, D7 8 तूणी (for अणी) D2 [ए]व शैव च, D8 [ऐ]लपर्ण तु (for °त्र च) K1 अभक, B5 शकर (for त्र्यम्बक) —(L

वेदान्कृत्वाथ चतुरश्चतुरोऽश्वान्महेश्वर ।
उपवेदान्खलीनांश्च कृत्वा लोकत्रयेश्वर ।
गायत्रीं प्रग्रहं कृत्वा सावित्रीं च महेश्वर । [10]
कृत्वोंकार प्रतोदं च ब्रह्माण चैव सारथिम् ।
गाण्डीव मन्दर कृत्वा गुण कृत्वा च वासुकिम् ।
विष्णु शरोत्तम कृत्वा शल्यमग्निं तथैव च ।
वायु कृत्वाथ वाजाभ्या पुङ्खे वैवस्वत यमम् ।
विद्युत्कृत्वाथ निश्राण मेरु कृत्वाथ वै ध्वजम् । [15]
आरुह्य स रथं दिव्य सर्वदेवमय शिव ।
त्रिपुरस्य वधार्थाय स्थाणु प्रहरता वर ।
असुराणामन्तकर श्रीमानतुलविक्रम ।
स्तूयमान सुरै पार्थ ऋषिमिश्च तपोधनै ।
स्थान माहेश्वर कृत्वा दिव्यमप्रतिम प्रभु. । [20]

---

6) B2 (marg) 8 5 Dc1 (marg) D6-8 युग (for यूप) K1 3 4 B3-5 Dc1 Dn D3 तु, B1 [अ]थ (for च) Ś K1, 2 D1 अविनाह, D6 अथो नाह, D7 8 अपि नाह (for अवनाह). D4 विनाह तव तक्षक (for the post half) —(L 7) D4 5 7 8 योक्त्राण्यगानि, D4 पुण्योक्तांगानि, D6 यज्ञांगानि च (for योक्त्राङ्गानि च) K2 4 B1 2 5 Dn2 D5 सत्वानि, B3 Dc1 (before corr) Dn1 सर्वाणि, B4 भूतानि, Dc1 (by corr) सार्पाणि, D6 षट् चापि (for चत्वारि). D1 6 कृत्वा सर्व, D4 5 7 8 सर्वं कृत्वा (for कृत्वा शर्वं) —(L 8) B3 4 D3 तु, D2 तु, D4 5 7 8 च (for [अ]थ) K1 चत्वारश् (for चतु°) D6 वेदान्कृत्वा चतुरगांश् (for the prior half) K4 B5 D2 चतुरश्वान्, D6 °रश्च (for °गेऽश्वान्) — K3 D2 om (hapl) lines 9-10 —(L 9) K1 D1 खलीनां च, B2 (marg as above) मुनीनां च, D4 5 7 8 खलीन च, D6 °नानि (for °नांश्च) D1 7 लोकं, D6 लोके (for लोक) K1 2 D1 4-8 -महेश्वर° (for -त्रये°) — K3 om (hapl) line 10 —(L 10) B2 नरेश्वर (for महे°) —(L 11) Ś2 D7 ब्रग्राण (for ब्रह्माण) D3 चापि (for चैव) —(L 12) Ś K1 2 D1 गाढिव, D4 7 8 गांजी(D7 °जि)व (for गाण्डीव) D5 धनुष (for मन्दर) K4 B3-5 Dc1 Dn1 D2 तु (for च) —(L 13) K1 शरोत्तर (for °म) —(L 14) D3 त्वाष्ट्र (for वायु) B2 Dc1 Dn1 D2 तु, D4 5 7 8 च (for [अ]थ) K1 पत्राणि (for वाजाभ्या) K1 मुख (for पुङ्खे) —(L 15) B1 4 Dn1 [अ]थ (Dn1 तु) निर्याण, B3 तु निश्राण, D2 4-8 परित्राणं (for [अ]थ निश्राण) Ś K1-2 D1 विंध्य कृत्वा च विश्रामे, D3 विद्युत चैव निश्राण (for the prior half) Ś2 K1 2 D1 5 च, B3 D3 तु (for [अ]थ) —(L 16) D6 देव (for दिव्य) D4 5 7 8 आरुरोह रथ देव (D5 तूर्ण) (for the prior half) B1 -वेदमय, B4 -देवमय° (for °य) D2 4 5 7 8 शुभ (for शिव°) —(L 18) D7 8 शांतिकर° (for अन्तकर°) —(L 19) Dc1 Dn1 D8 मुनिभिश् (for ऋषि°) —(L 20) Ś2 K1, 2 Dn1 D5 7 महेश्वर (Ś2 °र°) K2 4 Dn2 D1, 2 4 8 विभु°, D8 मुवि (for प्रभु°)

CRITICAL NOTES AND CORRECTIONS

1

9 [a]) ससाय Cd मशोच्येति पाठश्चिन्त्य

27 [ab]) स्वाधर्षा, obviously सु+आधर्षा 'well assailable', because the lion of the mountain-cave is killed. Though the reading is documented by a small minority of MSS (K1.4 B2.4.5 Dn2 D3.4) it is suggested by सुधर्षा of D8 G1 M and supported by Cd

29 [d]) द्रष्टुमागमौ This periphrasis is apparently an idiomatic expression, in which *drastum* does not mean 'to see' but 'for being seen'

49 [a]) तत्खण्ड पूरयामास 'filled up the gap' laid open (*apāvrta*) by the fall of Bhīṣma. The phrase recurs in 7 42 6[c] Cf also 7 101 38[c] तत्खण्ड पित्र्यमाविशत्

2

25 [a]) नागकक्ष्या Usually the expression means elephant-girdle. Monier-Williams renders (see under हस्ति) the word as 'lion' or 'tiger', with which view E W Hopkins (*Position of the Ruling Caste in Ancient India* in *JAOS*, xiii, 1888, p 245) agrees For this sign on Karna's banner see 7 6 9[c], 80 12[a], 8 7 7[d] etc —[b]) The *v l* to जैत्र च मे are obviously meant to regularise a defective Vātormi Pāda, just as S *v l* to दास्याम्यह in 22[d] is meant to rectify a defective Śālinī Pāda. Such attempts at modification *metri causa*, especially in Tristubh-Jagatī verses, are numerous and need not be specified further

29 [b]) वीरकांस्य By this word is generally meant 'garland (Dev माला) used in Svayaṃvara' as in 1 176 30[ab] where the qualifying adjective काञ्चन corresponds to हैम here The Śāradā MS of Devabodha's commentary (ed. Dandekar, p 106) on 1 176 30, however, adds on the margin वीरकांस्य स्वयंवरार्थे मालास्थापन भाजन, if this is accepted, it would explain both पूर्ण and काञ्चन in the present passage Secondarily, the word would mean an auspicious garland betokening victory, as in 7 87 62[a], but in the present passage, in view of माला in the next line, this sense would not be suitable V Pisani (*Vāk*, ii, p 22) refers to the Ādi parvan passage and gives 'crown' as the meaning of the word, but there is nothing to support his interpretation —The sight of Kanyā as *prāyātrika* is considered auspicious by the Smrtis The idea recurs in a similar context in 7 58 20[c], 87 63[d] —The large crop of variants for this line shows that the real purport was missed Even Devabodha (on 7 87 62[a]) explains वीरकांस्य as वीरपेय मद्य, अर्घविशेष, against what he himself says elsewhere !

3

The incident of Bhīṣma-Karna interview occurs briefly also in 6 117

23 [c]) दृष्टिहर सुघोर Cf चक्षुर्हण वीर in 7 124 22[a], तेजोहर दृष्टिविष सुघोर in 5 16 26[a]

5

3 [c]) अथपति Cd अनुपति (sic) प्रधानस्वामी, Ca अर्थपति प्रधानस्वामी

8 [a]) न *ऋते Our emendation consists merely of the restoration of hiatus which various groups of MSS attempt to avoid Similar examples of hiatus are not rare, cf च ऋत्विक: 1 1 40[c], अस्य ऋत्विज 1 33 18[b], ऋषिश्च ऋषिपुत्रश्च 1 76 18[c], राजेन्द्र ऋषयश्च 5 149 29[cd], etc —For other such emendations in this book to restore hiatus see 7 13 35[d], 43 10[b], 47 27[a], 137 23[d]

17 [d]) शुक्राङ्गिरसदर्शनात् दर्शन (at the end of a compound) = aspect or appearance. Cf नारदादेवदर्शनात् 1 2 98[b], बहुगन्धर्वदर्शना 5 114 3[b] Dev strangely explains दर्शनात्रीतिशास्त्रात् !

24 [c]) भवन्नेत्रा Cd भवन्नीता इति प्रायश पाठ Cf. 7 74 37[c]

30 [b]) Read विस्फारयन्

40 [b]) Cd शुभगानर्तिते सौभाग्यवतीनृत्यै । शुभटानर्तितेरिति प्रायश पठन्ति

6

4–5 Kṛtavarman, a Vṛṣṇi prince, son of Hṛdika, joined Duryodhana with an Akṣauhiṇī of troops (5 19 17), as also did the Kāmboja Sudakṣina (5 19 21)

15 It is curious that the Krauñca-Vyūha of the Pāṇḍavas is arranged by Yudhiṣṭhira, and not by Dhṛṣṭadyumna, the commanding officer (Senāpati), as is done correspondingly and rightly by Droṇa Though the official commander, Dhṛṣṭadyumna is neither the chief leader nor director of the fight On Vyūhas generally see Hopkins, *op cit*, p 212

42 ^{c}) अलातचक्रवत् Cf 7 95 25^{c}

7

17 ^{d}) गात्र शीतार्दिता इव = 134 25^{d}; Cf 130 6^{cd}

25 ^{c}) Śaibyātmaja is possibly Auśīnara Śaibya (7 9 65), grandson of Śibi Auśīnara mentioned in 7 118 30 In that case, who is Śibi also mentioned here (S variant Śaibya), as also in 7 15 32 (S variant Śala) and in 7 130 14 (*v l* Śaibya) This Śaibya Auśīnara, who sided with Yudhiṣṭhira and attacked Droṇa, is probably to be distinguished from Śaibya Govāsana (7 70 38, 6 17 20 and notes thereon) fighting in the army of Duryodhana — A Kāśipati, who was an ally of Yudhiṣṭhira (7 7 28), is mentioned in 5 49 38, and his horses described in 7 22 31, but he should be distinguished from the Kāśirāja whose son was attacked by Dhṛṣṭadyumna (7 9 56), Kāśīśa mentioned in 9 2 17 among the allies of Duryodhana, as well as from Kāśya Abhibhū (6 89 12, 7 22 19, 34, 70 38), or simply Kāśya (7 24 43, 5 168 21)

8

7 ^{a}) अस्त्रं चतुर्विधं Dev explains मुक्तामुक्तं करमुक्तम् अस्त्रयुक्तं चेति, Arj मुक्तामुक्तम् अमुक्तम् अवमुक्तम् अन्तमुक्तम् But in Udyoga अस्त्र (5 30 10) and धनुर्वेद (5 155 3, 193 57) are described as *catuṣpād*, the four parts of the science of archery being described there by Dev as मन्त्रोपचारमोक्षसंहाराश्चत्वार' पादा' — ^{c}) Cd reads इष्वासधर

8 ^{b}) वैयाघ्रपरिवारण The epic war-chariot, like its Vedic forerunner, appears to have been provided with a kind of guard or fence ring (*varūtha*) to prevent warriors from falling down when engaged in action. The description suggests that the fencering was covered with or made up of tough leather like the skin of tiger or elephant Cf व्याघ्रचर्मवरूथारा धृताश्च द्वीपिचर्मभि 5 152 6^{cd} See *ABORI* xxvi, 1945, pp 286–87 The expression is very often used, as in 5 81 18, 138 21, 179 10, etc

21 ^{ab}) = (var) 31^{ab}

9

8 ^{cd}) वाशितामगमे Cf. 7 117 20, 31, 134 47, 152 15 etc

38 ^{a}) महारथसमाख्यातं = 106. 3^{c}, °समाख्यातौ 105. 26^{c} Cf 8 23 37^{a}

39 ^{a}) Note the peculiar double crasis in एवोपसृत्य, similar instances in तपसोग्रम्य 1 170 14, ततोलूकाश्रमे 5 187 25, अप्सरोपमा 6 7 30, इतोत्क्रुष्ट 12 92 17, ततोपदिष्ट 12 124 29 — ^{c}) Dhṛṣṭaketu son of Śiśupāla, deserted the Cedis and alone joined the Pāṇḍavas, just as Yuyutsu, son of Dhṛtarāṣṭra and a Vaiśyā, alone went over to the Pāṇḍavas (7 22. 27) Dhṛṣṭaketu is mentioned as a Mahāratha (5 168 8) and referred to as Śaiśupāli in 5 49 41, 7 34 5, 101 22, 28 etc

51 ^{c}) अनाधृष्टि 'superior to any check' The ŚK reading अनावृष्टि makes no sense

64 ^{b}) संस्थास्नुचारिषु P W takes this as a wrong form for स-स्थास्नु-चारिषु 'along with movables and immovables' Dev on 1 179 11 (सस्थानचारिषु) explains the phrase as मरणधर्मेषु In 3 207. 12 the reading is सस्थानचारिषु (*v l* सस्थासु°, सस्थाणु°) But the reading given by us is well documented, among other MSS by Ś and most K.

10

10 ^{d}) अवहृत् Dev takes it in the sense of आवहृत् (=ऊढवान्), which is actually the B variant. आ + √वह् = to bring home a bride in 5 145 18. See on this word, ABORI, xxvi, 1945, p 213.

18 ^{b}) अश्वशक Ś Br appears to use this word to signify 'excrement of a horse'! Here it seems

to mean a particular (disgusting?) tribe of Śakas who were horse riders (cf. अश्वपुरुष in 6 1 7)

25 ^{d}) नागमद् Ca d read अगम (= अवाहवानह) which is not well supported by MSS and remark आगमादिति पाठश्चिन्त्य

11

22 ^{d}) एकायनगत: According to commentators एकायन = 'sole object' of thought signifies the way of death Dev Arj explain एक मरणमेवायन मार्गो यस्य This meaning would suit the word in 8 29 31

13

8–18 The elaborate likening of a battle-field of slaughter to a river or sea is a bizarre epic simile, which occurs frequently in this Book, e g , 7 15 42–43, 19 60–61, 20 31–37, 48 49–50, 68 47, 74 51–53, 83 29–30, 89 11–15, 95 2–4, 113 15, 131 119–23, 162 15–16, etc

12 ^{c}) शरीरशृङ्गाटा The dead bodies wallowing in blood are compared to Śṛngātas floating in water The Śṛngāta, (called Śinghārā or Śingādā in most North Indian languages, and Pāni phal 'water fruit' in Bengali) designates an aquatic plant (Trapa bispinosa), but the comparison here is to its turbinate triangular nut of blackish brown colour and ligneous texture (hence the appropriateness of the expression शृङ्ग) The S reading °सङ्घाटा 'assemblage' is a colourless *lect fac* , which does not explain शृङ्ग satisfactorily, although शरीरसङ्घाटा occurs with *v l* in a similar context in 7 20 36^{c}, 48 49^{a}, the word सङ्घाट, corresponding to सङ्घाय in 7 13 18^{a} or सङ्घात (N *v l*) in 48 49^{a} It is noteworthy, however, that सङ्घाटिका is another name of the aquatic plant Trapa bispinosa

15 ^{b}) प्राणिवाणिजमैर्विर्ना The meaning is not clear, although the reading is more or less certain The *v l* °वारिज° is facile and weak. According to Monier-Williams वाणिज = submarine fire, but the difficulty is that the sea is supposed to contain submarine fire, and not a river If, however, we take वाणिज in the ordinary sense of a merchant, we can say that the creatures (gṛdhra, śṛgāla etc), which roam about in the battle-field, are likened to merchants who trade in corpses The fact that these creatures are mentioned again in 16^{c} need not present a serious objection, for *jhaṣa* is repeated in 13^{b} and 16^{b}

29 ^{d}) लाडयन् Recurs in 7 28 6^{e} This peculiar (Prakritic) root *lad* (or caus *lād*) 'to toss' or 'to throw' is, as variants in both places show, obviously not relished It is, however, recognised in the Dhātupātha, although not listed in Whitney's *Roots*

45 पौरव Mentioned as a Mahāratha in the army of Duryodhana in 5 164 19–20 He is perhaps the same as Paurava Bṛhatkṣatra (King of Anga) mentioned in 7 31 63 (S *v l* Naisadha), although the name is given as Vṛddhakṣatra in 7 171 56, 172 9 He appears to have been slain by Aśvatthāman (7 171 64) He should be distinguished from the Saindhava Vṛddhakṣatra, father of Jayadratha (7 121 17), and Kekaya Bṛhatkṣatra (7 22 17, 82 1), slain by Drona (7 101 5, 22)

50 ^{f}) Śarāvara or Śarāvarana (7 13 66, 6 86 36) = 'arrow-guard' or shield Dev चर्म, but कवच in 7 171 50, Hopkins, *op cit* , p 304

57 ^{a}) बर्हिणमहावाज The Carman (shield) was, like an arrow, amply feathered (महावाज) with peacock plumes (बर्हिण) as an ornamentation As the epithet applies normally to an arrow, ŚK reading, perhaps perceiving the incongruity, altogether omits *vāja* (= feather of an arrow) and changes it to बर्हि, बर्हावतत 'covered with peacock feather'

59 ^{b}) The expression प्रवेरित 'cast away, hurled' is already authenticated by its use in 1 17 23, 68 73, 5 173 5, as well as in 7 2 15 (प्रवेरयन्), 140 32, 142 8 The variants show that it was considered an unusual word, probably formed irregularly as प्र + अव + ईरित See PW and notes on Udyoga p 737 and ABORI, xxvi, 1945, pp 289–90

61 ^{a}) वृद्धक्षत्रस्य दायाद Refers to Jayadratha

80 ^{c}) आर्तायनि = Śalya, son of Ṛtāyana A curious etymology of the name is given in 8 23 44

14

23 ^{d}) पुष्पिताविव किंशुकौ A simile often repeated 6 43 13^{d}, 7 47 4^{d}, 71 17^{d}, (var) 83 20^{d}, (var) 99 10^{d}, 111 22^{d}, 137 9^{d}, etc

15

7 ^{a}) Śatānīka, son of Nakula, should be distinguished from Śatānīka, younger brother of Virāta (7 20 20, 4 30 10) The latter, curiously enough, is said to have been slain by Bhīsma in 6 113 24, but he meets with death again at the hands of Drona in 7 20 22 and of Śalya in 7 142 27 !

32, 37 Vyāghradatta Pāñcālya, who is mentioned as a warrior in the army of Yudhisthira in 5 168 18, is slain here by Drona He should be distinguished from Vyāghradatta, son of the Magadha king, in the army of Duryodhana, who is slain by Sātyaki (7 81 14, 82 32) — Siṁhasena, the Pāndava warrior, killed here by Drona, may or may not be the same as Pāñcāla Siṁhasena, son of Gopati, whose horses are described in 7 22 43 There is another Siṁhasena who fought with Karna (8 40 46).

16

2 ^{d}) अवहार, a regular term for cessation of fight, 5 183 27^{a}, 7 32 3^{a}

19 ^{a}) तुण्टिकेर Ksemendra gives the name as तुण्टिल — ^{cd}) Suśarman, king of the Trigartas, was evidently not killed by Arjuna in 6 100 1 (see notes thereon), and perhaps he survived among the Saṁśaptakas until he was killed by Arjuna in 9 26 43 His brothers are mentioned in 7 17 20, but no brother of Suśarman appears with the name of Śatānīka, as Jacobi supposes Prasthala appears to be a clan of the Trigartas, in 8 30 391* N reads Prasthala among people of blamable behaviour

20 ^{a}) माचेल्लक In spite of confusing variants this seems to be the most acceptable form of the name See *v l* on the word in 8 4 47^{a} and the editor's notes thereon, p 678 — Ksemendra has ललित्त for ललित्थ, also त्रिगवराज for त्रिगर्त

29-36 The oath taking of the Saṁśaptakas may be compared to that of Arjuna in 7 51 24-37

32 ^{ab}) The Smrti injunctions clearly forbid cohabitation with a woman in menstruation (*rajasvalā*), hence the qualification मोहात्, which word the *Varāha purāna* (ed Venkatesvara Press, 142 41) also employs in a similar context But the period (*rtu kāla*) is extended usually to 16 days, of which the first four days are to be avoided (Manu 3 45-46) This view is apparently accepted by S reading, and the Rtukāla in this extended sense is employed in 7 55 28^{ab} — ^{c}) श्राद्धसंगतिनिनां People who assemble at a funeral ceremony and partake of food are deprecated, e g in *Padma purāna* (ASS ed, Ādi kānda 56 11 = *Kūrma purāna* 1 17 11^{b}-12^{a}, Candesvara's *Grhastha ratnākara*, p 344) Ds appears to take संगति in the sense of *saṁgama* (sexual intercourse), hence the *v l* श्राद्धमैथुनिक Dev, however, curiously explains in his commentry अहं त्वन्यं करोमि त्वमपि मन्ये भविष्यसीति कृतसमयाना

34 ^{b}) The occurrence of the word होरा, which is sought to be replaced in BS by the *lect fac* मातृ, is interesting, but the sense is obscure Usually, होरा (Greek *hōrā*, an hour) means the rising of a zodiacal sign at a particular time or its resulting effect, but this meaning is here incompatible, unless the sense intended is 'ignoring the particular zodiacal sign' Is it possible that it has been used here as equivalent to Greek *hēlios* and signifies the sun ?

38 ^{d}) अपदान्तर = तत्क्षण (Dev)

44 Satyajit is mentioned as a son of Drupada in 5 168 22 He is slain by Drona in 7 20 16

17

19 ^{a}) हस्तावाप 'hand-guard' should be distinguished from हस्तवाप (in 5 23 21) 'hand throw' (Dev मुष्टि), which signifies shooting of several arrows at once The word recurs in 7 78 28^{b}, 96 34^{ab} = 140 28^{ab}, 99 24^{b}, 137 28^{d}, 145 42^{c} etc See Hopkins, *op cit*, p 262, 273

31 ^{c}) कृत्वा मृत्यु निवर्तनं 'making death the (cause of) retreat' (निवर्तन = निवर्तनहेतु), or 'making retreat (equivalent to) death', *i e*, desisting from fighting only in death Dev (on 6 53 2) explains स्वस्य परस्य वा मृत्युरेव निवर्तक The phrase recurs in 7 127 20^{b}, 171 39^{d}

18

10 ^{a}) The spelling भ्रुकुटी or भ्रूकुटि, which occurs

also in 5 103 36, appears to be well documented here.

11 [ab]) त्वाष्ट्रमस्त्र Mentioned again in 132 29, along with Vāruna, Yāmya, Āgneya and Sāvitra weapons in 163 28, along with Aindra, Pāśupata, Vāyavya and Vāruna

22 [b]) भावगोऽस्त्राय This is one of the instances of irregular epic Visarjanīya Saṁdhi of $as+\bar{a}$ resulting in *o*, as in रजोऽस्त्रमील 7 74 52 Such Saṁdhis with the word *ātman* (or Ved *tman*?) (e g मोऽऽत्मान 5 149 42, मूर्छान्वितोऽस्त्मान 7 153 12) are common enough, but we have also रागोऽस्त्र 1 168 21, तमोऽश्वमेधिक 1 2 66, मोऽस्त्रीवो 1 49 17, यौवनगोऽस्सुते 1 71 22, नलधागमुत्तोऽस्कुलान् 1 218 14, सन्तोऽऽश्रमवासिना 5 164 6 (no *v l*)

35 [c]) आक्रीड इव रुद्रस्य Cf रुद्रस्याक्रीडमकाश 7 100 39[c]

19

6, 13 Some of the warriors mentioned here are not known elsewhere, hence the large number of variants with regard to the forms of these names By Naisadha is perhaps meant Naisadha Brhatksatra mentioned above (note on 7 13 45) Karakarsa is mentioned in 5 49 43 as following Śarabha, brother of the Cedi king, in 6 80 31 he is a Pāndava warrior who rescued Cekitāna!

7 [d]) इमपद If they are the same people as इममाग mentioned in 6 10 68, then the BS reading इमपथ would be preferable

35 [d]) मरीच्य N does not approve of this S transference of fem *i* to *ī*- stem But this is not unusual in the epics, e g, शक्त्य (weapon) 5 139 40, 7 138 18, शक्ती 5 152 3, आयनी 5 39 7, 7 134 56, स्मृती Rām 5 15 33, etc

20

35 [d]) मांसशोणितकर्दमा One of the frequent epic descriptive phrases, e g, 6 50 94[b], 162 15[d] 164 82, 9 14 17[b], 11 16 55[d], etc

40 [b]) प्रभिन्न इव कुञ्जर = 7 21 4[b] (acc sing) = 7 38 28[b] = 9 56 59[d] Cf 7 9 8[a], 68 52[e]

43 Curiously enough, we are told that Vasudāna was killed later by Drona (7 164 84) G1 M perhaps perceived this incongruity and changed the reading accordingly

46 [b]) The S reading कितव, accepted in our text as an epithet of Yudhisthira, is interesting N seeks to avoid this blunt reference to the king's addiction to gambling, but Dev supports S reading, which does not want to mince matters

21

27 [e]) काका इव महानाग Dev reads कोका and explains it as पिपीलिका । महानाग महासर्प ॥ अथवा कोका वृका, महानाग महागज Arj agrees

22

19 Abhibhū is the proper name, see 7 61 40, 70 38 Hence the reading अभिभू in 7 22 34 would appear preferable, but Abhibhū is the name of Kāśya and not of his son

21 Sutasoma, whose origin is described, was the son of Bhīma (Pārtha) and Draupadī, just as Prativindhya of the previous stanza was the son of Yudhisthira and Draupadī The other three sons of Draupadī by the Pāndavas are mentioned in 23–25

27 [c]) The K reading महाकर्का (for महाकाया), supported by Cd, is a notable variant, for कर्क means 'a white horse', as in 7 107 26 Both Amarakośa and Abhidhāna cintāmani mention कर्क as the synonym of a white horse

29 Sörenson suggestes that Saucitti is the patronymic of Satyadhrti mentioned in 5 168 17, but this is not borne out by 6 89 12, 7 22 29, 32, 34, 48 (Satyadhrti Ksaimi), where they appear as names of separate warriors

46 [a]) Dev मद्रका श्वेतखुरा Cf. भद्रकारा in 58[a]

51 Śaibya Citraratha should be distinguished from (Pāñcāla) Citraratha, brother of Virāta, mentioned in 7 98 37, as well as from Śaibya Auśīnara

53 [e]) पटच्चरहन्तार Cf 7 24 32[c] The word पटच्चर, literally meaning a thief or robber, probably denotes a people here

58 [b]) शरदण्डानुदण्डजा The S reading शरदण्ड

(काण्ड)निभा हया merely repeats 46[b], and adopts here the reading दण्डधार of 46[d] (for दण्डकेतु) If the expression, as Ca d imply, indicates horses of different regions (Cv देशविशेषोद्भवा), then शरदण्ड and अनुदण्ड would be names of different countries We know nothing of Anudanda, but Saradanda was the name of a country belonging to Śālva in Madhyadeśa (Kāśikā on Panini IV 1 173) Nilakantha reads शरदण्डानुदण्डय and explains शरदण्ड शरप्रकाण्ड इव अनुदण्डि पृष्ठवंशो येषा, मितगौरपृष्ठा इत्यथ This is ingenious, but अनुदण्डि in this sense is not recorded independently anywhere, and appears to be a facile invention of the commentator

24

22 [b]) In 7 19 6 the form of the name is Bhūtavarman, which is given by S reading here Sabhāpati is not a designation but the proper name of a warrior, who is mentioned again in S 65 28 as fighting against Arjuna

48 [b]) Note the Ś reading खजाकया The खज, खजक or खजाका is a churning stick, possibly some kind of weapon is meant here See Critical Notes on Karnaparvan 8 8 41[a] Unless there is some technical significance, the traditional शलाका is perhaps as little an actual weapon in warfare as खजाका

26

6 [a]) Dev Arj सह सोढा, पचाचत्

8 [b]) Dev Arj विस्मित गर्वित in the old sense

28

6 [b]) शरावाप, lit 'throwing of arrows' The v l परिवाप or परिवार shows that its meaning was considered uncertain Recurs in 1 180 12 apparently in the sense of a bow, but here (as in 7 105 31, 163 18), in view of the word धनु or शरासन in immediate context, it should mean a quiver

39 Note that several lines are inserted here by the Bombay and Kumbhakonam editions, which are given by none of our MSS

29

19 [b]) सप्तचित्रिका Nilakantha's reading °चित्रका (= tiger) is given only by B1, but व्याघ्र is already mentioned in the same line

38 [d]) वल्मीकमिव पन्नगा A frequently employed simile to indicate the sharp piercing of an arrow, 7 111 15[d], 114 7[d], 117 7[d], 140 29[d], etc Also 6 112 118[d]

40 [a]) Citraśālā ed reads तदाश्व-, but अश्व has no relevance among beasts of prey Cf श्वसृगालवायसा 48 47[a] — [d]) आयोध = आयोधन 'battle field', loss of final syllable *metri causa*

31

36 [b]) विभीता = विगतभया (Dev), apparently भीत = भय

35

21 [d]) शलभा इव पावक A stock epic simile, e g, 8 17 104[d], 11 25 line 3 of 63*

23-25 For explanation of the weapons mentioned here (and in 7 37 22, 87 15, 153 21-23, 154 14, 162 40-41 etc), see Hopkins, *op cit*, p 269[f], and for the various parts of the chariot mentioned in 31-32 (and also in 37 5-6, 10 18, 43 16-17, 65 28, 88 9-10, 97 21-22 etc), see the same work, p 249, 340-42

27 [c]) पञ्चास्यैरिव पन्नगै The arrows with five points are obviously compared to five headed snakes Cf 7 118 2[d] Rām (Bom ed 5 38 25[cd]) क्रीडन्ति सरोषेण पञ्चवक्त्रेण भोगिना The earliest known representation of the five headed Nāga is to be found in the Barhut reliefs (2nd Century B C)

44 [ab]) = (var) 15 5[ab]

36

29 There are various Kuru warriors bearing the name Susena The present Susena, with the qualifying description *dīrgha locana* or *dīrgha netra*, is probably not the son of Karna, of whom more is said in Book 8, but son of Dhrtarāstra, who fights with Bhīma (7 102 94) — Both Susena and Kundabhedi are not killed here but merely struck down For निहत or अवधीत in this sense, see 6 75 19, 7 102 94, 132 16

35 [d]) मृगा सिंहार्दिता इव = 9 18 3[d] See note on 7 7 17[d] above

38

30 [b]) हुकार The reading is documented in G1 Ms-5, although the word in the sense of a musical instrument is not found in any lexicon The r l हुकल and हुकल (the last having given rise to the Vulgate ककच, a more well known word!) are perhaps scribal mislections The reading adopted in 6 95 41[b] is ऋकच (supported by Cd), although कुकर is given there by S

42

17 [b]) मोचरायुधिमिरामन्दयोधैः मद Dev (with reference to elephants) Cf 7 18 30[a] मोचरायुधिन, where Dev gives the same explanation

44

9 Rukmaratha here is the son of Śalya The expression is used as an epithet of Droṇa (7 7 30, 91 12 etc) because of his golden chariot (7 8 19, 145 2, 164 68), as well as of Virāṭa (5 27 18), but it is also the name of some princely warriors in 7 87 19

45

21, 23 Krāthaputra is mentioned in 5 4 16 as one of the princes to whom Paṇḍavas should send messengers Perhaps he has nothing to do with Vṛṣakrātha (7 19 13) or Kratha (7 96 10), or Krātha, son of Dhṛtarāṣṭra, killed by Bhīma (8 35 7, 15) or Krāthi (7 131 86) Uncertainty regarding these names naturally gives rise to strange variants

47

17 [b]) Note the S reading वृषा 'manly, vigorous', accepted in our text, for the rather colourless रणे of N This Vedic epithet is applied *par excellence* to Karṇa by S also in 7 2 2[d], 122 30[d], 150 71[d], 155 22[c], 24[d], 157 4[c] But N has वृष (for Karṇa) in 7 108 20[b] (S रणे), 120 73[f] (only in some N), 150 71[d], 155 22[c], 24[d], 157 4[c], 6 117 1[b], etc, वृषण in 7 112 15[d] It would be better to adopt the S reading वृषा (for N वृष) uniformly throughout, as it should be in 7 114 77[d], unless the MSS indication is definitely otherwise

39 [cd]) The general sense of the stanza is that Abhimanyu in the battle field appeared as if imitating Vāsudeva Kṛṣṇa, जनार्दन इवापर (7 48 1) The S reading वासुदेवानुकृति (for वासुभद्रानु°) seems to be a conscious emendation, which appears to have spread into B and D, Ś K1 8 D1 read as in text and keep up the Yamaka with क्षणदासुभद्र of the previous line Devabodha explains वासुभद्रो वासुदेव The fact that B S and some N MSS change the expression क्षणदा सुभद्र appears to indicate that it is a *lect diff*, the sense of which was frankly obscure, and this change involved necessary alteration of वासुभद्रानु° into वासुदेवानु° in the next line S goes to the length of changing the entire aspect of Pāda [c] into a Vaṃśastha Pāda If we take क्षणदा here to mean 'night', as it normally does, then क्षणदा+सुभद्र or क्षणदासु भद्र does not make any sense suitable to the context Is it possible to take क्षणदा as an adverb (like *nityadā, sarvadā*) meaning 'for the moment'? In the battle field the excellent (सुभद्र) Abhimanyu, with Cakra in his hand (चक्रपाणि) appeared (बभौ) for the moment (क्षणदा) as if imitating Vāsubhadra with his Cakra

48

1 [a]) स्वमानन्दिकर S reading स्वसुनन्दि is obviously meant for regularization In स्वसा the fem r- stem is transferred to ā stem, as in 6 112 3[b] मूलोषीरामित्र स्वसा Similar use in Rāmāyaṇa 7 12 2 Such transfer of r stem we find in Pali (Geiger, sec 91) and Buddhist Hybrid Sanskrit (Grammar, sec 13 3, 7) For -नन्दिकर, cf माद्रीनन्दिकरेण 5 49 30[d]

2 [b]) उद्यतारिवरायुध उद्यतासि° would be a tempting emendation, but अरिन् = discus

7 [b]) कालेय It is noteworthy that Śakuni, son of Subala, king of Gāndhāra, is said here to belong to the Kalakeya tribe of Asuras who were slaughtered by Arjuna (7 49 16, 103 39) S with some B D MSS finds the reading incongruous and entirely effaces it Kṣemendra paraphrases सुबलस्यात्मज वीर कालेय जघान स The कालकेय people are also mentioned next by Kṣemendra

20 ^{ab}) भूतानि अन्तरिक्षे N wants to avoid hiatus between Pādas by a radical change

48 ^{e}) गान्ति This is an instance of change of conjugation from the first to the second class, which is quite common in the epics This form recurs in 5 107 9^{c} But the regular form गायन्ति also occurs in 7 50 12^{b} (S गान्ति)

52 ^{d}) समुत्थितारुण्डकुलोपमकुल In spite of a bewildering mass of variants, the emendation is necessitated by the occurrence of the word रुण्ड (=कबन्ध occurring as a v l as well as कुणप 'corpse'), which was apparently not easily understood We read समुत्थितारुण्ड, with ā as metrical lengthening, because समुत्थितोरुण्ड, vouched for by some MSS, is inadmissible There is no such word as उरुण्ट, and o is hardly explicable as a case of metrical lengthening of a Cf उत्थितानि कबन्धानि

49

11 ^{cd}) मधुलिप्सु प्रपात Cf 7 108 10^{cd}, 5 50 26^{cd}, 5 62 27^{cd}

50

Following ŚK, Ksemendra omits, after Adhy 49, all references to the intervening episodes of Mṛtyu, Sṛñjaya and Sodaśa rājakīya Devabodha, however, comments on them

81 ^{a}) अभिभाष्टु Anit for Set in infinitive, as in नर्तु 1 41 10, 59 1, वेत्तु 1 78 5, 5 63 3, 3 34 48, क्षेप्टु Rām 2 22 14, 7 20 8

51

24–37 Cf 7 16 29–36

29 ^{c}) Hypermetric

32 ^{c}) An असंविभागी who is not disposed to share equitably or charitably with others is denounced in 5 38 36, while संविभागी is praised in 7 55 26

52

Devabodha marks the end of Abhimanyu-vadha Parvan at the end of Adhy 51 (= B Adhy 73), as we have done See note on p 282

53

2 ^{a}) The reading अग्राय, though plausible on the authority of some MSS, is not likely आग्राय with मन is one of the common enough epic iterata, e.g., 5 78 2, 81 14, 82 24, 7 139 16, 145 59^{a}, etc

28 ^{b}) तपोरसि उरस् 'breast', being the seat of manly strength, here it means secondarily 'strength' itself Cf औरस=सामर्थ्य (Dev) in 7 36 20, also cf वन्मौरस in 7 164 23

37 ^{ab}) सत्येनायुधमालभे 'I touch the weapon in oath' as a form of swearing Cf 7 53 37 For आ + √लभ् with सत्येन see 5 85 7 = 5 172 15

39 ^{a}) द्यूतमिद = युद्धद्यूत, as explained by Drona in 7 98 5, 105 14–18, and 126 10 Cf. प्राणदुरोदर in 7 108 4, प्राणद्यूत in 7 117 27, 135 38

54

10 ^{a}) स्नुषा श्वश्वानघायस्ते The S variant explains the phrase It should be construed as अनघ (voc) आयस्ते स्नुषा श्वश्रू विशोके कुरु Here श्वश्रू + अनघ = श्वश्रानघ appears to be a case of an unusual double Saṁdhi, which the large number of variants wants to avoid by various devices आयस्ते = distressed

Read in f n to 10, last line यथायस्ते

55

23 ^{c}) नैवेशिक सोपकरण गृह । नैवेशिकायेति पाठे गृहाश्रमोन्मुखाय विद्याव्रतस्नाताय—Dev

35 ^{b}) अपविद्धां The word is often used in technical sense in such phrases as *apaviddha putra*, who in Smṛti is a son discarded by his natural parents and adopted by a stranger Here it is used in the general sense of 'forsaken' Hence the variants

56

3 ^{c}) दर्शया नैत्यक चक्रु Periphrastic Perfect with auxiliary separated from the verb, which S wants to regularize But cf अनुदर्शयां ततश्चक्रे (1 70 19)

57

13 ^{b}) विकाङ्क्षा 'freedom from desire or eager-

ness', but Dev काष्ठाविशेष, Nil विमर्श The word occurs in Rām. (Bombay ed 5 37 27, 40) where it is explained by commentators as स्नेह or उपेक्षा

50 [c]) भगघ्न The reading, as against S मखघ्न, is supported by Dev Śiva is said to have slain Bhaga by plucking out his eyes (10 18 16), hence Śiva is extolled as भगनेत्रहन् 3 41 12, भगनेत्रनिपातन 3 40 57, 7 69 56[d], भगाक्षिहन् 12 160 48

58

This interesting description of Yudhisthira's morning bath and toilet reminds one of Bāna's description of Śūdraka's bath in *Kādambarī* Ksemendra refers generally in one verse to the wholesale bath etc of all Kauravas and Pāndavas

2 [a]) पाणिविन्निः, हस्ते नालक्रियां कुर्वन्त —Dev

15 [cd]) This is one of the few references to the Saura sect in the Epic

19 [b]) नन्द्यावर्तान् Nil मधुद्विताघनपात्राणि, but PW, which quotes this epic passage, explains it as a particular kind of diagram. Cf Matsya purāna 243 20[cd] स्वस्तिकं वर्धमान च नन्द्यावर्त मनोरम

27 [c]) Hypermetric S reading attempts to regularize

59

20 [d]) संकुल (also 7 164 48[a]) n, a confused fight, mêlée Cf. तुमुल (n) in the same sense in 7 97 48, 120 84, 146 25, 161 47, etc

60

31 [a]) पराश्वस्य, 'putting trust or confidence' The variants show that it was an irregular or unusual expression Recurs in 2 57 18, 8 27 28 (in both cases with many v l), पराश्वस्य 7 158 45

61

22 [c]) Read तीर्थेन

37 [d]) कालस्य पयय = 7 115 1 See notes on 5 50 58, 71 7 पयय in this phrase is really metrically shortened form of पर्याय (not of विपर्यय), for we have कालस्य पर्याये in 5 147 21[a], कालपर्यायमागत in 7 164 117

49 [a]) गते अपि Note how the variants attempt to avoid the hiatus But cf. गतें अस्मिन् 1 41 8

63

4 [a]) त्सरुमन् 'skilful in the handling of a sword' Dev (on Bhīsma) त्सरून् खड्गमुष्टीन्

66

9 [cd]) Read बाणैर्वीररूपै

67

44 [c]) पणाशा Ksemendra gives the name as वणमा (in the printed ed), which is nearest to ŚK वणामा (°शा)

52 [cd]) कृत्येव विप्रोढा दुरधिष्ठिता By Krtyā is meant the female deity to whom sacrifice is offered for destructive and magical purposes, or the sorceress who is invoked or created by means of sacrifical rites for such purposes Cf 7 69 61 The Śakti weapon hurled on a non-combatant, who is immune from its effect, becomes as ineffective as a Krtyā improperly settled on a Brahman दुरधिष्ठिता = staying improperly, as in 12 83 30'

70 [b]) काम्बोजास्तरणोचित Double Samdhi of *as+ā*, as in धृतराष्ट्राश्रमपद 1 2 212

68

22 Note the irregular syntax, for [cd] is parenthetical Some MSS attempt to regularize it

27 [c]) Read शैव

70

38 [a]) Read शैब्यो

41 [a]) स्वकेनाह The N reading, which is changed by S, shows rightly that Samjaya himself took part in the fight See introd to Bhīsma-p cxxiii, *ABORI*, xxvii, p 310

71

28 [d]) =(var) 81 17 References to the story or characters of the Rāmāyana are quite frequent in this Book, e.g 82 28, 83 13, 117 10, 118 48

(Vālmiki), 131 61, 132 16, 153 27, 156 23.

72

10 ^{c}) तालमात्राणि, also 7 44 16 See notes on Udyoga 5 26 23^c Hopkins, *op cit*, p 270, is not correct in his interpretation of तालमात्र as 'palm long'

73

28 ^{b}) सैरावतगतहृदा Airāvata is a kind of rainbow

75

5 ^{c}) असभ्रमत् Irregular insertion of augment before the preposition Nilakantha glosses उपसर्गात्पूर्वमाडागमोऽट्! — ^{d}) अति = अतिक्रम्य The function of अति as a Karmapravacaniya is misunderstood, hence the variants

13 ^{a}) उपावर्तयत् 'rolled on the ground' Recurs as उपावृत्त (= लुठित Dev) in a similar context See notes on 5 181 2

22 ^{b}) सैनिकाब्रुवन् Practically no *v l* A case of epic double Saṁdhi of *ās + a*, as in नृपाब्रुवन् 7 130 35^b (practically no v l), क्रोधरक्तेक्षणाब्रुवन् 7 134 13^b (no v l), सिद्धाब्रुवन् 7 134 80^c (no v l) Also with अभवन्—हृषिताभवन् 7 40 3^d (no v l), 108 22^d (no v l), विमुखाभवन् 7 41 4^d (no v l), विमनाभवत् 7 164 91, व्यथिताभवन् 7 172 39 These cases may, however, be explained by taking the verbs as instances of augmentless imperfect form भवन् or ब्रुवन् But cf त्वरिताविध्यन् 7 145 17, वाहास्पृशन्महीम् 7 164 107

31 ^{c}) बलाक *masc* = crane, being perhaps less familiar than *fem* बलाका, gives rise to strange variants

36 ^{b}) पिहितं The loss of initial syllable (Aphaeresis), resulting in *dhi* for *adhi* is mostly *metri causa*, as in उग्रे कर्मणि पिहित· 7 121 4^d, पिहितौ रणमूर्धनि 7 147 30^d, पादाङ्गुष्ठाग्रपिहिता 5 187 21^d, को भवानिह पिहित 1 13 18^b, नागानां पिहितानां 1 48 13^{ab}, मार्गमारुह्य पिहिता 12 149 13^d The variants in the present case, especially the entire change of the word in S, are meant to avoid the irregularity

76

21 ^{c}) दृश्य Cf 7 78 46^b Also 1 218 22 (no *v l*) Similarly, विन्त्य 7 11 5^a, also 5 193 1 (no *v l*)

82

5-6 Here Kṣemadhūrti is slain by Kekaya Bṛhatkṣatra, but in 8 4 42 he is said to have been killed by Bhīma with his club

84

24 ^{d}) मालूकटङ्कट· Probably a name or epithet of Alambusa

29 ^{d}) पक्वमलम्बुम Alambusa must be a kind of large and heavy fruit (Dev फल) likened here to the Rākṣasa of that name Not lexically recorded Cf फल पक्व तरोरिव 7 98 56

85

7 ^{b}) तोत्रार्दित इव द्विप = 7 121 10^d, 171 51^b Also 6 50 63^b, 9 20 16^b = 9 25 20^d Cf. 7. 106 28^d, 149 15^d

16 ^{cd}) Cf 7 86 24^{cd}

87

47 ^{d}) पञ्चगुणो रथ· Nilakantha vaguely explains पञ्चगुणमामग्रीक, while Dev offers no explanation Hopkins refers to this passage but does not interpret In 7 87 55 we have mention of five essentials, namely, पीत (having thirst quenched), उपावृत्त (rolled on the ground), स्नात (bathed), जग्धान्न (well fed), विनीतशल्य (having darts removed), but they refer to the horses, and not to the chariot itself The five essentials of a chariot should be Rathin, Sārathi, Aśva, Dhvaja and Śastra.

88

9 ^{b}) For the difference between उपस्थ and नीड of a रथ, see Hopkins, *op cit*, p 238

89

23 ^{d}) कुप्यभृतक The expression कुप्यवेतनी occurs

in 3 16 22 and probably means one getting wages in base metal (and not in gold or silver)

32 ^{bc}) = 128 16^{cd} = (var) 91 51^{cd}

91

16 ^{a}) Read प्रायाच्छनैः

47 ^{cd}) As the v l indicate, the identity of the Kuru warrior Naisādhi, who accompanied Jalasaṁdha on the elephant, is uncertain He may be the elephant rider Naisādi, who is slain by Bhīma in 8 43 71, but he cannot be Ketumat Naisādhi, who is killed by Bhīma already in 6 50 70 In 7 156 2, Naisādhi appears from the context (7 155 29) to be Ekalavya

94

6 Several Sudarśanas are found mentioned Besides Sudarśana, a Kuru warrior, who is called here नरवरः अवनिपात्मजम् and पार्थिवपुत्रपौत्र and killed by Sātyaki, there is Sudarśana, son of Dhṛtarāṣṭra, killed by Bhīma (7 102 99), as well as Mālava Sudarśana, a Pāñcāla warrior, slain by Aśvatthāman (7 171 56, 63) The epithet पार्थिवपुत्रपौत्र, the significance of which is not clear, as well as राजवर, recurs applied to Alambusa in 7 115 14, 19

7 ^{b}) समभिपरागमन् Augmentless imperfect with three prepositions !

95

35 ^{a}) On ऐक्ष्वायन or ऐक्ष्व (7 109 10), see notes on 5 50 8

97

12 The number of unconvincing variants indicate that the repetition of कृत्वा is original The phrase कृत्वा समयमनिवर्तिनः = having sworn reciprocally not to recede from fight Cf a similar passage in 7 99 6^{cd}

98

50 ^{c}) वैतस्तिक A small arrow which was probably वितस्तिप्रमाण (वितस्ति = 12 angulas or about 9 inches) employed for fighting at close quarters (निकृष्टयुद्ध) 7 164 150 Cf. Rāmāyaṇa, ed Gorresio, 6 49 49. Kṣemendra (Droṇa 407) speaks of किष्कुप्रमाण वैतस्त (किष्कु = a cubit)

100

6 ^{a}) आह्निकेषु समूहेषु, 'daily assemblage of troops', the variants show that the simple meaning was missed समूहेषु = व्यूहेषु, Dev

39 ^{b}) मुष्टिवर्धन, explained by Devabodha as मुष्टिबन्धन, recurs in 7 128 34^{b}

101

49 ^{c}) ऊरुग्राहगृहीत 'seized by paralysis of the thighs', 5 50 7

69 Cf 7 165 49, 103

102

33 ^{cd}) = (var) 40^{cd}

35 ^{c}) गुडाकेश Dev gives a curious etymology of this word गुडाका चतुरिंद्रिया, तस्या ईशः अग्रणी ! The word is supposed to mean 'one who has overcome sleep or sloth (गुडाका)'

47 ^{d}) आत्ययिक 'of exceeding importance, pressing, urgent' Although this reading is given by a few MSS only, the varients are strangely discrepant and unconvincing Dev supports it as against ŚK Cf आत्ययिकेषु 7 1 43^{d}

69 ^{c}) But Vinda and Anuvinda (of Avanti) are already killed by Arjuna in 7 74 25, 29 ! Their mention here, along with the sons of Dhṛtarāṣṭra, led Jacobi to suppose (*Mahābhārata*, pp 194, 230) that these were sons of Dhṛtarāṣtra They should be distinguished from the Kekaya Vinda and Anuvinda killed by Sātyaki in 8 9 20, 32

97 In spite of the expression अवधीत्, Suṣeṇa, son of Dhṛtarāṣtra, is not killed outright in 7 36 29 nor here. Suṣeṇa is still alive in 8 4 100, and Kuṇḍabhedi in 7 131 84

104

1 ^{a}) = 9^{a}

33 ^{a}) व्यायच्छन्तां, also 7 138, 19. व्यायाम in the

sense of fight occurs in 5 136 24 Hence व्यायच्छन्ति 7 105 4, व्यायच्छन्त 125 16, व्यायच्छन्त 22 2 (S व्यायामेन), व्यायच्छमानस्य 127 3, 5, etc

106

45 [d]) Cf आविध्यत्स्लतो यथा 141 20[d], 150 51[d], आविधी शल्लैरिव 143, 16[b] Cf 7 48 6[cd] The form आविद् (= आविध्) occurs also in 1 133 22

49 [d]) गूढपाठे = मर्यं , Dev

107

11 [b]) It is strange that the Chitrashala ed should read अपुत्रां (for सपुत्रां) with reference to Kunti !

30 [a]) समाज = रङ्ग Cf महाराष्ट्र 114 60[ab]

108

30 [ab]) = 109 2[ab]

109

29 [d]) क्रौञ्च पत्रत्या इव Refers to the Himalayan pass through the Kraunchа mountain, mentioned also by Kālidāsa (Pūrvamegha 59), which was pierced by Kārttikeya and Paraśurāma, and through which swans are said to pass on to the Mānasa lake Devabodha's reading क्रौञ्च (= लतागृह) is gratuitously fanciful Cf हंसा क्रौञ्चमिवाविशन 7 114 82[d], where, however, Dev reads as in text, and explains क्रौञ्च कार्त्तिकेयबाणद्वारेण हंसा इव

110

9 [b]) यमकालान्तकोपम Cf. यमान्तकनिकाशयो 141 5[d], कालान्तकयमोपम 6 50 42[d], कालान्तकयमोपम Rām. 6 116 22[b]

114

91 [b]) धनुषा कूजतां रणे Cf. 7 162 6[d] कार्मुकाणां च कूजतां See Kāśikā on Pān vii. 3 59

115

18 There appears to be some discrepancy or confusion with regard to the identity and slaying of Alambusa He appears to have been killed by Ghaṭotkaca in 7 84 29, but here again he is said to be killed by Sātyaki ! He is first mentioned in 7 24 57 as fighting against Ghaṭotkaca In the present passage Alambusa, however, is mentioned not only as Rājavara (an epithet which Kṣemendra, Drona 500, repeats), but also as Pārthiva putra pautra, presumably of human ancestry But curiously enough, he is mentioned again as Rākṣasendra in 7 140 16 (S अलायुध), 142 34 (most S अलायुध or दुलायुध !) Perhaps more than one Alambusa might have been meant Jacobi (*Mahābhārata*, p 196) appears to agree with this view, and distinguishes as many as three Alambusas Alambusa in 7 83 15, 23 (cf 6 90) is a Rākṣasa, son of Ṛṣyaśṛṅga and brother of Paka Rākṣasa — a description which Kṣemendra (Drona 364) follows, but in the present case Alambusa is a king of human descent. It is natural to confuse Alambusa with Alāyudha and Alambala, and this confusion, made mostly by the Vulgate, led Jacobi to suppose a third Alambusa son of Jaṭāsura Alāyudha, mentioned as a Rākṣasa kind and warrior in 5 163 33, is described also as a relation of Baka Rākṣasa (7 151 3, बकभ्राता 7 153 4, बकज्ञाति 153 33, बकस्य दयित सखा, Drona 657, in Kṣemendra) We find him mentioned also in 7 70 46 and distinguished from Alambusa Alāyudha does not actively appear till 7 151 1, while Alambusa is mentined as already killed in 7 125 21, though actually killed by Ghaṭotkaca in 7 163 32 It is Alambala, killed also by Ghaṭotkaca (7 149 31), who is mentioned as the son of Jaṭāsura in 7 149 5, so also in Kṣemendra (Drona 635) Jacobi ignores Alambala

116

2 [d]) आनर्त Sātyaki is called here Ānarta (as also in 9 17 80). Ānarta, as the name of a country (Saurāṣṭra) or people, is referred to in 5 81 45 Apparently, Sātyaki is supposed to belong to that country as he was a Dāsārha (7 117 4) or Yādava (7 117 61) But as he was also a Sātvata (7 116 27) of the Vṛṣṇi tribe (7 117 25, 28, 47), Śūrasena is mentioned as his domicile in 7 116 9

117

12 [a]) अपचिति 'amends, recompense' In 5 50 50, as well as in 7 149 7, Dev explains the word as निष्कृति, Arj as शोधन In 1 46 41, Dev explains it as वैरनियातन The word also means 'respect,

homage', as in 1 170 11, 5 89 37, 127 20

118

30 ^{d}) Read ओजीनरो

36 ^{c}) धारेन्द्राय = धीरेन्द्रस्य The genitive is actually found in a limited number of MSS The use of dative for genitive proper, i e in धन्वने (and not धन्वे) वधी, is not infrequent in Vedic usage, although it is not noticed by Macdonell, e g, S Br ii 6 4 5 यदा गौरी दुग्धेयो मा वदेथे स्थितावै स्वम्, xiii 1 5 1 श्रियै वा एतद्रूपं यद्वीणा, Baudh Gr Sūtra I 10 12 सर्वे यथाभागे सखिना वसन्ति यस्यै नाम गृह्णाति, Hiranyakesi Gr S ii 1 3 (= var Paraskara Gr S 1 15 8, Agnivesya Gr ii 1 2) सोम एव नो राजेत्याहुर्ब्राह्मणी: प्रजा: । विवृत्तचक्रा आसीनास्तीरे तुभ्यं गङ्गे ॥ In the epic the dative is found for such genitive in connexion with सुत and पुत्र for मम (मे) and तव (ते), e g इतिश्याति रिपुन्नस्य 5 162 25, वय तु सुतस्तुभ्य 5 186 17, etc as they occur also in the quotations given above from Hiranyakesi Gr S

119

9 ^{c}) Hypermetric

120

29 ^{c}) व्यपाश्रित 'having resorted to', which meaning S reading व्यपाश्रित्य misses Cf व्यपाश्रय 'refuge, resort' 7 9 71, राजनीतिं व्यपाश्रित्य 7 127 19, यो हि धर्मं व्यपाश्रित्य 5 37 15

71 ^{b}) = 163 5^{d} Cf Rāmāyana 6 88 64 — रघु विष च सुष्ठु च

72 ^{b}) वातिके perhaps 'sorcerers', is meant as in 5 62 21, but in what connexion they come in here is not clear Dev explains दूतैवात-जनपदाः Cf 7 135 39^{d}, where Dev reads वार्तिका and explains वार्तिका वानाहराः, वातिका इति पाठे म न्त्रार्थ

86 ^{c}) दिग्ज्वलनेन, explined by Dev ज्वालामालितत्वात्

121

15 Kṣemendra agrees in omitting here the long Vulgate passage about the illusion of darkness created by Kṛṣna Dev remarks in this connexion तम समुत्पत्तिः कश्चिद्दृश्यते । सा च न प्रामाणिकी । बहुपुस्तकान्तरेण पठन्तीति ।

122

19 ^{d}) अश्वपर्यगतेन Dev explains अवस्थानिश्चयेन पीडितत्वात् The S variant दृष्ट्वा* is obviously due to misunderstanding

21, 24 ^{c}) उपाकृत्य उपाकृत्य Technically, Upākarman is the ceremony performed before beginning the study of the Vedas

30 ^{c}) काले adv 'timely, seasonably' Cf कालयुक्त 7 123 31^{d}

125

15 ^{d}) पातुमात्मानिपुत्सुहे As the v l show, here we have a confusion between the verbal roots पा and पृ The form पानितुं is Vulgate attempt at rectification, but the correct form appears to be पवितुं

127

12 ^{d}) Cd आत्मविदा (for अस्त्रविदा), explained as स्वशक्तिविदा

16 ^{a}) दैवोपसृष्ट = दैवेन ग्रस्त, अनर्थकर्मप्रारब्धत्वात् Dev

130

23 Dhruva here is a Kuru warrior, but there is another Dhruva, who is a Pāṇḍava warrior, mentioned in 7 133 27

25 Kṣemendra gives (Drona 569) the name of Jayaratha, a Kuru warrior, as Jaladhāra

131

25 ^{d}) प्रत्यमित्र 'opposed as an enemy, hostile' Also 7 152 14 Cf 5 125 10

56 ^{d}) क्रौञ्चमाग्निसुतो यथा Agni-suta = Kārttikeya See note on 109 29

132

20 21 The text (132 21) speaks of five brothers of Sakuni, but actually gives the names of three only The extra passage 1136* obligingly supplies the names of the remaining two

133

54 ^{c}) Bhūri is son of Somadatta, also mentioned

in 7 36 5, 140 6, and 141 1-12 (killed by Sātyaki)

140

27 [a]) माधव Kṛtavarman, son of Hṛdika, is so called because he was a Vṛṣṇi prince of the Mādhava clan (माधव = मधुगोत्र Dev) Also 7 140 35[d], 145 58[d] (Sātyaki), 146 4[d], 15[d] (Sātyaki), etc

141

1 [d]) In the critical notes, read "Cdp v" for Cd., v"

142

34 [c]) अष्टचक्र, also 7 150 12 Eight wheeler chariots are rarely mentioned But these have special reference to the Rākṣasas Alambusa and Ghatotkaca

144

34 [b]) पदाती च पदातिन Here we have an instance of i-stem transferred to in-stem, hence the number of variants wanting to rectify But पदातिन occurs in Rām 6 89 53 (v l पदाति), पदातिनौ in Rām 2 40 41 (v l पदातौ or पदार्ता तौ)

145

31 [d]) Read मा गास्तिष्ठेति

148

36 [b]) Read राक्षसान्यासुराणि and make corresponding corrections in the footnotes

150

3 [e]) Read पृष्ठ

155

2-3 Although there is good reason for it, this unseemly jubilation of Kṛṣṇa (while the Pāṇḍavas are plunged in grief) is considered by some critics to be a later addition The real cause of the joy is the fact that Karna was constrained to divert the Indra-given Śakti from Arjuna to Ghatotkaca who is killed by it. Kṛṣṇa explains this, but since this reason is somewhat of a selfish kind, a more altruistic reason is added in 7 156 26-28, as an after thought, that Ghatotkaca was an evil man who was inimical to Brahmanas and to the performance of Yajña, and it is in the fitness of things that he was killed! But since the passages are given by all recensions and versions, we need not stray here into the sphere of Higher Criticism

157

10 [c]) Read उद्योधद्

31 [ab]) C l reads अथ प्रत्ययित कर्ण दत्त्वा चामितविक्रम and explains प्रत्ययस्तथाति बुद्धि, सा जातास्येति प्रत्ययित । दत्त्वा निश्चित्यमूर्या

158

1 [c]) अपनीत = अपनय, as Cd explains so दुष्प्रणीत = दुर्नय in 11[c]

159

41 There cannot be much doubt that 1263* is a substitute passage for 41 (which is in Triṣṭubh), although it is in Anuṣṭubh and inserted after 34 Both the passages are indeed omitted by B2 4 5 Dc1 Dn1 D2. 4, but against the omission we have, on the one hand, the testimony of entire S (G1 missing) and, on the other, of such better types of N MSS as ŚK (Ś1 K3 missing) B1 3 D1. 3 The omission is due perhaps to motives of propriety

161

4 [a]) कुर्मि An instance of verbal stem transfer The form recurs in 5 180 26

9 [d]) This is merely a repetition, with variation, of 4[d], although कुरु for कुरून् is syntactically incompatible

162

11 [d]) स्वे पराक्ष Dev accepts this reading of the text

26 [d]) सैन्येन रजसा सैन्येन = सेनाभवेन, See 6 1 20 and notes thereon

44 [c]) कङ्कट, 'armour for horse' Hopkins, op-

cit, p 258 fn, but 'breast-plate or goad'; 268 fn

48-50 अपसव्य कृ- It is not clear why Hopkins, p 200 fn, explains this phrase by 'make an attack on one' Usually अपसव्य means 'not on the left side, right' In auguries, evil omen is indicated by movement of animals from right to the left (e g अपसव्यं मृगा सर्वे भ्राम्यन्ति 5 141 16, also 7 167 3) The alternative reading in 7 161 4^{d} is अपसव्यमिम (= द्रोण) कुरु, where the plain meaning would be that Arjuna is instructed to keep the enemies on the left (सव्यमपसव्यं कृत्वा) and Drona on the right (अपसव्यमिम कुरु) This seems to be the sense of the phrase here also, as well as in 7 163 24 Monier-Williams and PW note that अपसव्य कृ (= प्रदक्षिणा कृ) sometimes means to circumambulate a person by keeping the right side towards him Such movement in a rite generally implies reverence for the object of circumambulation or belief in the magical efficacy of the act. In the alternative reading of 7 161 4^{d} it is possible to find the sense of reverence of Arjuna for his Guru Drona, both the repetition of the phrase in this and the other passage noted above hardly bears out this interpretation

163

31 ^{c}) अर्जुनेनार्जुन Obviously Arjuna is compared to Arjuna himself— an instance of the poetic figure Ananvaya But Dev कार्तवीर्येण । तेनैव पार्थेन वा । उपमान्तराभावात्

47 ^{a}) Note that पार is irregularly neuter here

164

11 ^{d}) न लिप्त From the context of unfair warfare some commentators would take लिप्त = विषेण लिप्त', cf 12 96 11 नेषुर्लिप्तो न कर्णी स्यादसतामेतदायुधम् On the question whether poisoned arrows were used, the evidence is not conclusive, see Hopkins, *op cit*, pp 277-78, 280 fn The phrase विषतोमर, poisoned dart, occurs only in an inserted passage 543* in the list of weapons enumerated in 5 152 —वस्तक The Vulgate reads वस्तिक, which is explained, rather artificially, by Nil as a loose headed arrow shot into the bladder (वस्ति) But from old medical works, वस्ति appears to be an injection syringe made of bladder Undoubtedly some kind of deadly weapon is meant. Cf 5 152 7 (where the reading is वस्ति),

147 ^{b}) चतुर्दशानि The number of manoeuvers actually mentioned in the text is only 10, to which the additional passage 1314* adds three more Both Dev and Nil accordingly mention and explain 13 kind See notes on 6 50 45 and Hopkins, *op cit*, p 286, for some of these sword-manoeuvers.

165

13 ^{a}) हतौजा Although the reading suits the context, the variant हृतौजा appears to be better authenticated by MS evidence

49 Cf 7 101 69, 165 103

96 ^{c}) सर्वं मद्र ते Although this reading is given by a very small number of MSS, it is probable, in view of the strange character of discrepant readings given by various groups of MSS

109-115 This narration is a repetition, with some verbal changes, of 7 164 67-70, 106

117 ^{ab}) Among N MSS., K1 B D have the unusual word आक्रन्द (turmoil), and some K तुमुलमर्पाविन The S reading, accepted in the text, is perhaps a later attempt at improvement, but it is consistent

166

42 ^{d}) सवल्य Perhaps सकल्य is a mislection for सल्प, in which phrase वल्प, as explained by Nil, is a technical term which signifies, प्रयोग Dev reads सकल्प and explains it as समोक्ष in accordance, apparently, with the dictum that the science of archery consists of four constituents (*pādas*), namely, मन्त्र- उपचार, मोक्ष and सहार

167

5 ^{a}) कथंकथा (should be read as one word) Dev कथकथा कथ कथमिति विवाद

168

4 ^{b}) The variants क्षान्त, (क्षान्त, or क्षन्ता) क्षोभ्यपि rise perhaps from misunderstanding, while क्षोभ्यथ and असाधुपु appear to be attempts at improvement

By त्रिष्वपि साधुषु, Dev understands वेदित्रयेषु.

170

18 [d]) कार्ष्णायसमया गुडाः Dev explains as पाषाणगोलकाः, 'iron balls' (also called *ayoguda*), used as projectile See Hopkins, *op cit*, p 295 fn

29 [c]) अत्रसत्स्थामि Dev also accepts this reading and expalins अपसारं यास्यामि । पाठान्तरमपार्थम् ।

46 [e]) By अनया is meant गदया, as some variants actually clarify

171

34 [d]) S preserves the haitus, N unnecessarily repeats न in order to avoid the hiatus

55 [d]) Perhaps irregular for कुञ्जरं मदिन The T G1 reading कुञ्जरमदिना is obviously an emendation

172

59 [e]) The text-reading is found in a very small number of MSS Even if it is not the most satisfactory, it is selected because the different readings given by different small groups of MSS are hardly more suitable.

67 [c]) It is noteworthy that the text-reading वैतपात्य is given only by B, but it is most likely as being a somewhat unusual expression

86-90 This is perhaps the earliest recorded reference to the Linga-worship, in which the epic Śiva is conceived as a phallic deity See also 7. 173 83-85, 92, 94, B 13 14 27-35, 161. 16. Hopkins is not justified in his conjecture that these passages are mere interpolations which should be disregarded If they are additions, they must have got into the epic text before our present manuscript-tradition begins, for both the N and S recensions include them See S. K. De in *Our Heritage* (Bulletin of Postgraduate Research Dept, Calcutta Sanskrit College), Vol i, pt i, pp 7-11

173

4 Cn explains स्थित इत्यपि पाठे स्तोऽपि तस्थिवांसौ समागतो यत्र पुरुषात् एकत्र इत्यर्थः ।

59 This curious myth of Śiva as a child in the lap of Uma need not signify any implication of a cult of the Mother Goddess

93 Dev accepts this reading and explain प्राणिनां शरीरेषु महान्तो धातवो विषमाद् प्राणाग्नियोग पचन्ति स्वपचन्ति । तथा समस्तुरगस्तदा । पवन एव न द्वितीयमित्यपा स्मित । विभूतेषु शरीरेषु-विषमरथेषु उत्तममध्यमरूपेषु । नारयोत्तमा स्पृ न कश्चिद्विशेषोऽस्ति । न केवल शरीरेषु प्राणापानशरीरेष्वपि समविषमप्रकार । अत्र प्राणापानग्रहणेन मनोबुद्ध्यहंकारा पञ्चाशन्न उपलक्ष्यन्ते । न परं शरीरेण मपारम्भेरलस्तात् सन्तेष्यन्ते संमिति ॥

[App 20A ought to have come on p 1137 before App 21, but it was passed over through oversight, and is now printed after the Notes, on p 1159]

20A

After 7 131 99, K4 B Dc1 Dn D1 3 5 6 ins

ततो घटोत्कच क्रुद्धो रक्षसां भीमकर्मणाम् ।
द्रौणिं हतेति महतीं चोदयामास तां चमूम् ।
घटोत्कचस्य तामाज्ञां प्रतिगृह्याथ राक्षसाः ।
दंष्ट्रोज्ज्वला महावक्त्रा घोररूपा भयानकाः ।
व्यात्ताननाः दीर्घजिह्वाः क्रोधताम्रेक्षणा भृशम् । [5]
सिंहनादेन महता नादयन्तो वसुंधराम् ।
हन्तुमभ्यद्रवन्द्रौणिं नानाप्रहरणायुधाः ।
शक्तीः शतघ्नीः परिघानशनीः शूलपट्टिशान् ।
खड्गान्गदा भिन्दिपालान्मुसलानि परश्वधान् ।
प्रासानसींस्तोमरांश्च कणपान्कम्पनाञ्शितान् । [10]
हुलान्भुशुण्ड्यश्मगुडान्स्थूणाः कार्ष्णायसीस्तथा ।
मुद्गरांश्च महाघोरान्समरे शत्रुदारणान् ।
द्रौणिमूर्धन्यमज्जन्त राक्षसा भीमविक्रमाः ।
चिक्षिपुः क्रोधताम्राक्षाः शतशोऽथ सहस्रशः ।
तच्छस्त्रवर्षं सुमहद्द्रोणपुत्रस्य मूर्धनि । [15]
पतमानं समीक्ष्याथ योधास्ते व्यथिताभवन् ।
द्रोणपुत्रस्त्वसंभ्रान्तस्तद्वर्षं घोरमुत्थितम् ।
शरैर्विध्वंसयामास वज्रकल्पैः शिलाशितैः ।
ततोऽन्यैर्विशिखैस्तूर्णं स्वर्णपुङ्खैर्महामनाः ।
निजघ्ने राक्षसान्द्रौणिर्दिव्यास्त्रप्रतिमन्त्रितैः । [20]
तद्बाणैरर्दितं यूथं रक्षसां पीनवक्षसाम् ।
सिंहैरिव बभौ मत्तं गजानामाकुलं कुलम् ।
ते राक्षसाः सुसंक्रुद्धा द्रोणपुत्रेण ताडिताः ।
क्रुद्धाः स्म प्राद्रवन्द्रौणिं जिघांसन्तो महाबलाः ।
तत्राद्भुतमिमं द्रौणिर्दर्शयामास विक्रमम् । [25]
अशक्यं कर्तुमन्येन सर्वभूतेषु भारत ।
यदेको राक्षसीं सेनां क्षणाद्द्रौणिर्महास्त्रवित् ।
ददाह ज्वलितैर्बाणैः राक्षसेन्द्रस्य पश्यतः ।
स दहन्राक्षसानीकं रराज द्रौणिराहवे ।
युगान्ते सर्वभूतानि संवर्तक इवानलः । [30]
तं दहन्तमनीकानि शरैराशीविषोपमैः ।

20 A

(L. 1) D5 हैडिंबिर्भीमविक्रमान् (for the post. half) —(L 2) K4 D1.6 ध्नत ध्नत (for द्रौणिं हत) D5 नोदयामास (for चो°) D1 6 स्वां (for तां) —(L 3) B1 3 [आ]ज्ञां, D5 तु (for [अ]थ) —(L 4) B1 Dc1 D5 दंष्ट्रोज्ज्वल (for °ज्ज्वला) Dn2 भयावहा (for °नका) —(L 5) D1 दीप्त; D5 दीप्त (for दीर्घ) B1 भुजा (for जिह्वा) Dn2 °दीप्तेक्षणा (for °ताम्रे°) —(L 6) K4 D1 6 नभस्तलं (for वसुंधराम्) —(L 7) D5 युद्धम् (for हन्तुम्) K4 नानाप्रहरणायुध (for the post half) —(L 8) D5 शूल (for शूल) —(L 9) K4 Dn2 D1 3 5 6 भिंडि (D1 3 ड) पालान् (for भिन्दिपा°) K4 B2-4 Dc1 Dn2 D5 मुसलानि, B1 5 मुष° (for मुस°) Dc1 D1 5 परश्वधान् —(L 10) D3 प्रासान् (for प्रासान्) D5 कुणपान्कर्करांस्तथा, D6 कर्णे यान्कंचनाचितान् (for the post half) —(L 11) K4 B1.5 स्थूलान्, D1 5 हलान्, D6 हुडान् (for हुलान्) D1 6 मुसुंडींश्च, D5 भृशुंड्यश्म (for भु°) K4 Dc1 °गदा, Dn2 D3 °गुडा (for गुडान्) K4 D1 5 6 स्थूणान्, B5 स्थूण, Dc1 Dn1 स्थूण D6 वर्णायसांस (for कार्ष्णायसीस) —(L 12) D5 °दारुणान् (for °दार°) —(L 13) D1 5 सत्रस्ता (D5 °स्त) (for [अ]मज्जन्त) D3 राक्षसा विक्रमास्तथा, D5 राक्षसा भीमरूपिण (for the post half) —(L 15) D1 6 ततस्तु शरवर्षं ते (D5 र्षे तु) (for the prior half) —(L 17) K4 D1 6 हि (for तु) Dn1 विक्रान्त, Dn2 D3 सम्भ्रांत (D3 °न्त) (for [अ]सम्भ्रान्तस्) K4 Dc1 Dn1 D5 उच्छ्रित (for उत्थि°) —(L 18) D1 शिलाशितैः (for °शितैः) —(L 20) Dn1 निजघ्नु (for °घ्ने) —(L 21) B4 पूर्वं, D3 युद्ध (for यूथ) —(L. 22) B1 सिंहेनेव (for सिंहैरिव) —(L 23) K4 D1 6 तदा ते (D1 6 ततस्ते) राक्षसा क्रुद्धा (for the prior half) D1 6 पीडिता (for ता°) —((L 24) B1-3 Dc1 समाद्रवन्, D5 समाद्रवन् (for स प्राद्र°) D5 क्रुद्धाया प्राद्रवन्द्रौणिं (for the prior half) Dn1 om (hapl) from जिघांसन्तो up to द्रौणिर् (in the 27) K4 D1 महाबल (for °बला) —(L. 25) B1 D1 5 6 अद्भुततम —(L 26) B5 सर्वभूतेन (for °तेषु) —(L 27) D5 क्षणेन (for क्षणाद्) D5 महाबल° (for °स्त्रवित्) —(L 28) B5 (marg as above) निशितैर् (for ज्वलितैर्) —(L 29) K4 D1 वहन्, Dc1 हत्वा, Dn1 दहन् (for दहन्) —(L 31) Dc1 निर्दहन्तम् (for तं दहन्तम्)